This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

J. H. KRELAGE.

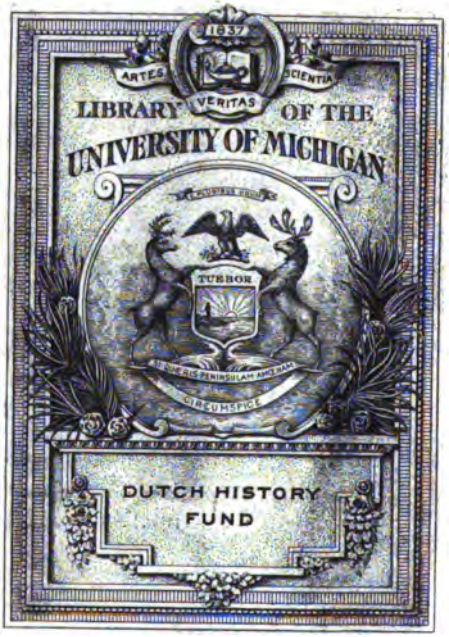
1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
DUTCH HISTORY
FUND

AP
14
.V123

BOEKBESCHOUWING,

VOOR

1854.

VADERLANDSCHE LETTEROEFENINGEN,

OF

TIJDSCHRIFT

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELIJKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRIJMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Kunsten en Wetenschappen, betrekkelijk.

EERSTE STUK.

VOOR

1834.

BOEKBESCHOUWING.

Te AMSTERDAM, bij
G. S. LEENEMAN VAN DER KROE
en
J. W. IJNTEMA.
1834.

Dutch lit.
Nijhoff
10-3124
107-42

BOEKBESCHOUWING.

Het Protestantsch Leeraarambt, in deszelfs ganschen omvang: een Handboek der praktische Godgeleerdheid. Naar het Hoogduitsch van den Prelaat L. HÜFFELL, *vertaald en omgewerkt door* J. BUSCH KEISER, *Leeraar bij de Hervormden te Westerwijtwert.*

Πιστὸς ὁ λόγος(*) εἴ τις ἐπισκοπῆς ὀρέγεται, καλοῦ ἔργου ἐπιζυμεῖ (l. ἐπιθυμεῖ.)

PAULUS.

Iſten Deels 1ſte Stuk. Te Groningen, bij R. J. Schierbeek. 1833. *In gr.* 8*vo. XVI en* 232 *bladz. f* 2-40.

Het oorſpronkelijke werk van den *Badenſchen* Prelaat HÜFFELL kwam, volgens de Voorrede des Vertalers, voor het eerst in 1821 uit, onder den titel: *ueber das Weſen und den Beruf des Evangelisch-Christlichen Geistlichen;* daarna in 1830 meer wetenſchappelijk omgewerkt, met deze bijvoeging op den titel: *Ein Handbuch der praktiſchen Theologie in ihrem ganzen Umfange;* en deze tweede uitgave is door den Heer BUSCH KEISER gevolgd. — Uit hetgene, dat de laatſte uit de Voorrede des eerſten mededeelt, blijkt, dat HÜFFELL zijn werk voornamelijk ſchreef, omdat hij meende, dat „de praktiſche Godgeleerdheid nog niet tot die volſtrekte eenheid en volkomenheid gekomen was, om den aankomenden Godgeleerde het wezen en de beſtemming van den Christelijken Geestelijke in één geheel voor te ſtellen." De eerſte meent hij te verkrijgen, door het ſtellen van een algemeen beginſel voor het geheele ambtsleven van den Protestantſchen Geestelijke; de tweede, door bijvoeging van de Symboliek en het Kerkelijk Regt. — Het eerſte deel van dit werk zal dan „eene uitvoerige „inleiding in de praktiſche Godgeleerdheid, vervolgens

„ de Homiletiek en Catechefe behelzen; het tweede deel „ de Liturgiek, de *Theologia Pastoralis* in den meer „ bepaalden zin, en een aanhangfel over de perfoonlijk- „ heid van den Geestelijke bevatten." — In dit eerfte ftuk des eerften deels levert BUSCH KEISER de gemelde *Inleiding*, in de 17 eerfte §§, geheel naar HÜFFELL, flechts met kleine veranderingen en bijvoegfels, die meest letterkundig en niet onderfcheidenlijk aangeduid zijn. Met § 18 begint de *Homiletiek*, waaryan men hier flechts een gedeelte vindt, en waarin, vooral in de gefchiedenis der kanfelwelfprekendheid, hij eene omwerking noodzakelijk gevonden heeft, omdat het bij HÜFFELL te vlugtig behandeld was. — Elke § bevat eerst eene ftelling, en dan eene met kleinere letter gedrukte breedere ontwikkeling van dezelve. – De Vertaler en Omwerker geeft zijnen befcheiden wensch te kennen, dat hij ook door de openlijke beoordeelingen moge in ftaat gefteld worden, om de volgende gedeelten vollediger en bruikbaarder te maken. — Rec. wil dus eerst een kort overzigt geven van hetgene, dat in dit ftuk gevonden wordt, en er zijne voornaamfte aanmerkingen tusfchenvlechten; waarna hij nog eens op het geheele werk zal terugkomen.

INLEIDING. *Afd. I. De algemeene grondflag der praktifche Godgeleerdheid is* (§ 1) *de aanwezigheid van het godsdienftige in het bewuftzijn van den menfch*, of de aanwezigheid van een verband tusfchen den menfchelijken geest en het eeuwige en Goddelijke. § 2. *De ontwikkeling en vorming van dat godsdienftige* moet met eenen hoogeren invloed in verband gebragt worden. § 3. *Openbaring*. Het geloof aan dezelve is praktisch onafscheidelijk van dat aan God zelven. § 4. *Het Christendom* is, wegens het eigendommelijke (eigenaardige) van hetzelve, de beste Godsdienstvorm. § 5. *De Christelijke Kerk* is de voortzetting en uitbreiding van die vereeniging, welke CHRISTUS met zijne Apostelen voor zijne groote zaak, voor het Koningrijk Gods, ontwierp. Zij week af van haar oorfpronkelijk idee; het *Protestantismus* zocht dit terug te brengen; en zoo ontftond *de*

Evangelisch-Christelijke Kerk. — Dit alles vindt men bl. 1—37 ontwikkeld; en men ziet dus, dat de Schrijver het hoog en breed genoeg op- en uithaalt. Rec. ontkent hiermede niet, dat hij hier veel goeds en belangrijks gevonden heeft, dat wel verdient gelezen te worden, hoewel hij het hier en daar minder omslagtig en klaarder zou gewenscht hebben; maar hij meent, dat althans de 4 eerste § § in een *Handboek*, als dit, hadden kunnen weggelaten, of ten minste zeer bekort worden: het moge in *Duitschland* behoefte zijn; maar *Nederlandsche* Protestantsche Geestelijken over 't algemeen zullen het hier niet behoeven te zoeken. De Schrijver zegt wel in eene noot, bl. 6, dat hij „naar zijne eigene denkwijze „gaarne het zuiver Christelijke tot grondslag van de „praktische Godgeleerdheid zou gelegd hebben;" maar kon en moest hij dit niet? hij schreef immers over het Protestantsche, dus Christelijke Leeraarsambt; en wat doet hier dan het „opsporen van eenen grondslag, welke „aangenomen wordt ook door die genen, die met hunne „denkbeelden buiten het Christendom omgaan"? — Andere aanmerkingen, waartoe dit gedeelte aanleiding zou geven, gaat Rec., daar zij de hoofdzaak des boeks niet raken, kortheidshalve voorbij, om voort te gaan tot § 6, waarin, na een kort overzigt der geschiedenis van den geestelijken stand, verklaard wordt, wat de Geestelijken in de Protestantsche Kerk zijn, namelijk geen Priesters, (bl. 76 noemt hij hen echter Priesters van het heilige) geen Bewindvoerders, ook niet alleen Predikers, maar Herders, Geestelijken. Hierop wordt in § 8 gehandeld over de *noodzakelijkheid* derzelven, en in § 9 over hun *eigenlijk ambt in het algemeen*, of, zoo als het volgens de uitbreiding heeten moest, over de *uitwerking* of de *nuttigheid* van dit ambt, als hoedanig het misschien beter geheel aan het einde dezer Afdeeling geplaatst ware. Verder vindt men in § 10 de *waardigheid*, in § 11 het *verkiesbijke* en *genoegelijke*, en in § 12 de *moeijelijkheden* van den geestelijken stand in de Protestantsche Kerk voorgesteld. Offchoon men in dit alles, voor een we-

tenſchappelijk Handboek, als dit is, mindere uitvoerigheid zou kunnen verlangen, en daartoe ook hier en elders lange aanhalingen, of wat meer voor de Gemeenten, dan voor de Leeraars is, zou kunnen misſen; zoo erkent nogtans Rec. met genoegen, dat hij hier over het geheel zeer veel goeds gevonden heeft, dat der lezing en behartiging van aankomende en jonge Geestelijken, ja ook der herinnering van oudere, zeer waardig is. Zoo vindt hij b. v. de noodzakelijkheid van den geestelijken ſtand hier zeer wel betoogd; over deszelfs heilzame uitwerking, als waarvan men niet te veel en niet te weinig verwachten moet, en over deszelfs waardigheid zeer goede aanmerkingen in het midden gebragt, waarvan hij gaarne, zoo hij niet vreesde te uitvoerig te worden, proeven zou mededeelen. Maar tevens mag hij niet ontveinzen, dat hij hier het een en ander aantreft, dat hem eenigzins overdreven voorkomt. B. v.: „De Protes„tantſche Geestelijken," zegt de Schrijver, „zijn geen „bewindvoerders, maar herders." Maar men ſpele toch niet met woorden! Kan er eene maatſchappij beſtaan zonder goede orde, zonder geregeld beſtuur? Moeten „die *leden*," (gelijk de Schrijver de Herders noemt, bl. 37) „die in het organismus van het Christelijk le„ven, of in de Kerk natuurlijkerwijze aan het hoofd „ſtaan, bezielen en leiden," niet ook natuurlijkerwijze een zeker beſtuur of bewind voeren? Is er niet een onderſcheid tusſchen gebieden in zaken des geloofs en in die van orde en beſtuur? Zijn zij eenmaal wettiglijk door hunne Medechristenen verkozen, mogen zij dan niet gelooven, dat deze hun de beſturing van zaken vrijwillig hebben opgedragen en toevertrouwd? of moeten zij gedurig wederom de Gemeente oproepen, om derzelver wil en toeſtemming te vragen? Ach! voor zulk een Democratismus, voor zulk een *imperium in imperio*, zoo wel als voor een Pauſelijk abſolutismus, beware de Hemel de Kerk zoo wel, als den Staat! — Een ander voorbeeld! In §. 10. wordt over de genoegens van den geestelijken ſtand veel waars en goeds gezegd; maar alles

naar algemeene ondervinding? *o idinam!* b. v. bl. 77, 78, waar het geluk van eenen Dorpprédikant zeer hoog gekleurd geschilderd wordt: het moge hier of daar in *Duitschland*, ja ook in *Nederland* alzoo waar zijn: maar over het algemeen? Ach dat eeuwig overdrijven, dat altijd roman-schrijven, dat rusteloos jagen naar eene denkbeeldige volmaaktheid, waarbij men somtijds de ware, hier verkrijgbare volmaaktheid mist, en niet dan ontevredene en ongelukkige menschen maakt! De jonge Geestelijke moge zich de genoegens en hartigheden van zijn ambt, gelijk elk jeugdig mensch die van zijn eerste zelfstandig leven, eens wat te veel in een rooskleurig licht stellen; geen zwarigheid! de ondervinding zal hem tijdig genoeg het ware leeren; maar men schrijve toch zoo niet in een wetenschappelijk Handboek! men wille dit niet staven met aanhalingen uit GÖTHE en ROUSSEAU; (bl. 80, 81) want zij waren beiden geen Geestelijken! De Vertaler van dit werk hebbe eens wat meer jaren dienst en ondervinding, dan zal hij bij het hier geftelde wellig nog een nootje te voegen hebben, en het romaneske, waarin hij of zijn oorspronkelijke Schrijver niet wilde vallen, (bl. 76) maar toch misschien zijns ondanks vervallen is, zal verdwijnen, zonder dat daarom de waarde en de wezenlijke genoegens van zijn ambt verdwijnen zullen. — Zoo heeft ook, § 12, in de voorstelling van de moeijelijkheden dezes ambts wel veel waars, maar, vreezen wij, ook wel wat overdrevens en ontmoedigends gezegd. Hij schrijft eerst wel, bl. 82: „Het „is wel waar, dat er voor de middelmatigheid nergens „een ruimer veld geopend is, dan in onzen stand, en „dat men nergens dan in denzelven met zoo weinig toe „kan;" maar hoe meent hij dit? in een' geldelijken, of in een' wetenschappelijken zin? Van het eerste vraagt men: Hoe komt het in dezen zamenhang te pas? en van beide: Is dit waar? Het laatste moet Rec. ook vragen, wanneer hij bl. 85 leest: „Elders" (buiten de Protestantsche Kerk) „komt het er in het geheel niet „op aan, of de Priester aan datgene gelooft, wat hij

„ verrigt" enz., of bl. 86, 87, dat de Katholijke Priester alles alleen door zijne wijding verkrijgt, enz. Maar vooral bedoelt hij zulke plaatsen, als bl. 88, 89, waar over de moetjelijkheid der ambtsvoering bij eigene onvolmaaktheid, of bl. 100—102, waar over het uitwendige van des Geestelijken toestand wel veel waarheid, maar nogtans in een zoo eenzijdig en vergrootend licht voorgesteld wordt, dat het niet ligt iemand zal aanmoedigen, om dien stand te kiezen, maar veeleer den genen, die denzelven gekozen heeft, moedeloos zou kunnen maken. Ook hier is alle overdrijving schadelijk.

Wij gaan voort tot *Afd.* II, handelende over *den omvang der praktische Godgeleerdheid*, d. i. volgens de *bepaling* des Schrijvers, § 12, de wetenschap aangaande de onmiddellijke dienst der Geestelijken in de Kerk. Hij neemt dus *Theologia practica* in een' anderen zin dan oudtijds, en stelt ze niet over tegen *theoretica*, omdat zij ook theoretisch geleerd kan worden, maar tegen *abstracta;* doch is dit niet nagenoeg hetzelfde? en is dit niet een blijk, dat de naam *Theologie* hier oneigenaardig is? *Leeraarsambt*, zoo als op den titel staat, omvat wel niet alles; maar zou het geheele geestelijk ambt toch zoo niet kunnen genoemd worden *a parte potiori?* — § 13 geeft eene *nadere bepaling van de verhouding tusschen afgetrokkene en beoefenende (praktische) Godgeleerdheid*, en bevat goede opmerkingen, hoewel, gelijk de Vertaler te regt opmerkt, meer voor *Duitschland*. — § 14 handelt over *den inhoud der praktische Godgeleerdheid in het algemeen*, naar stof en vorm; en § 15, welke over dienzelfden inhoud *in het bijzonder* loopt, brengt dien tot drie beginsels, het *doctrinale*, het *liturgische*, en het *maatschappelijke;* welke drie, volgens § 16, ten naauwste vereenigd worden door *het hoogste beginsel der praktische Godgeleerdheid*, namelijk „ de instandhouding, leiding „ en bevordering van de Kerk van CHRISTUS, als „ organismus van het Christelijk leven;" waarna eindelijk, in § 17, *het gewigt van de beoefening der prak-*

tische Godgeleerdheid aangetoond wordt. Ook in dit alles zal men zeer veel waars en goeds en behartigenswaardigs vinden, al mogt men dan ook met Rec. van oordeel zijn, dat het nieuwe van sommige dingen meer in de woorden, dan in de zaken bestaat, en dat het hier en daar niet vrij is van die omslagtigheid en duisterheid in spreekwijzen, die aan sommige *Duitsche* Schrijvers eigen is. Zoo zullen die drie beginsels wel hetzelfde zijn, als wat men anders noemt *Leerdienst* (Homiletiek en Catechetiek), *Eerdienst*, en *Bestuur* (Herderlijke zorg en Kerkbestuur); en het hoogste beginsel het oogmerk, waartoe deze allen moeten dienen, de volmaking der Christenen in Christelijke kennis, deugd en gelukzaligheid. Zoo heeft ook de Schrijver zeer gepast een verstandig en hartelijk woord gezegd (bl. 130—132) over het zoogenaamde gemoedelijk prediken, of eigenlijk mystieken onzin; maar zoo ware het ook te wenschen, dat hij vermeden of duidelijk verklaard hadde uitdrukkingen, als deze, bl. 133: „De „praktische Godgeleerdheid neemt met groote winst voor „vrome gemoedsopwekking in haar liturgisch beginsel „juist datgene op, aan welks ontraadseling de afgetrokkene Godgeleerdheid nooit kan denken, b. v. de „geheime kracht van het Avondmaal en den Doop." Waar lezen wij toch in het Evangelie van dat raadselachtige, van die geheime kracht dezer plegtigheden?

Na deze Inleiding zal nu het *eerste deel* bevatten *de wetenschappen van het Doctrinale beginsel der praktische Godgeleerdheid*, van welks *eerste hoofdafdeeling*, *de Homiletiek*, hier de *inleiding* gegeven wordt. — In § 18 vindt men *omvang en begrip der Homiletiek* voorgesteld, en verder de bedenkingen tegen dezelve over het geheel goed opgelost, de redenen voor dezelve goed ontwikkeld. Zij zelve wordt beschreven (bl. 136, 7) als „de wetenschap, om eene kanselrede (leerrede) te „ontwerpen, te regelen, uit te werken en voor te dragen." Maar wat is nu, vraagt men natuurlijk, eene kansel- of leerrede? Deze vindt men wel in § 19, die

ten opſchrift heeft: *de Leerrede*, bepaald als „eene „door de kerk gevorderde wijziging der rede;" doch nu vraagt men wederom, welke die wijziging is; en al vindt men dit nu aldaar breeder ontwikkeld, moest het echter in de definitie der Homiletiek niet kortelijk opgenomen zijn? — „Die wijziging, welke de Leer„rede van iedere andere rede onderſcheidt," noemt de Schrijver (bl. 165) „het Christelijke, of wat hetzelfde „beteekent, het Bijbelſche." Is dit wel naauwkeurig geſproken? Elke Bijbelſche voorſtelling, b. v. uit het Oude Verbond, is immers nog niet altijd eene zuiver Christelijke. — Zoo zou men ook bij de kenmerken der Leerrede, die hij (bl. 169) opgeeft te zijn „ſchrift„matigheid, zedelijkheid en harmoniſche verlichting, „roering en wilsbepaling der toehoorders," de eerſte althans naauwkeuriger Christelijke of Evangeliſche ſchriftmatigheid noemen. — Zoo is het ook minder naauwkeurig, wat de Schrijver, § 20, tot *den hoogſten toets der Leerrede* ſtelt; en het is zelfs niet duidelijk, wat hij hiermede, in onderſcheiding van het vorige, en na reeds de kenmerken opgegeven te hebben, bedoelt. Hij zegt: „Iedere Leerrede is ſlechts zoo veel waard, als zij be„werkt." Maar hoe! moet dan de waarde van eene Leerrede onbepaald naar hare uitwerking beoordeeld worden? en wie zal dit bepalen? Was het dan niet nog beter te zeggen: „bewerken kan", of liever: „aan hare kenmerken beantwoordt?" — Is het zoo onbepaald waar (bl. 172): „Eene Leerrede, welke voorlang af„gehandelde en afgezaagde ſtoffen op nieuw behandelt, „kan geen uitwerking hebben"? Hangt dit niet van de bewerking af? en blijven de voornaamſte waarheden en pligten niet ſteeds belangrijk, hoewel reeds voorlang afgehandeld? — Gewigtig is het onderwerp van § 21, *het moeijelijke van de Kanſchwelſprekendheid*; maar de Schrijver is hierover zeer kort, handelende het ſlechts in ruim twee bladzijden af. Misſchien wilde hij het hier maar even aanroeren, met voornemen, om bij elk der afzonderlijke deelen daarop terug te komen. Is dit zoo, dan zal hij

wellig ook gelegenheid hebben, om te onbepaalde uitdrukkingen, als deze, (bl. 175.) „ de moedelijke „ voordragt doet volstrekt alles af;" — „ over vroomheid en liefde kan men niet spreken, wanneer men „ deze deugden niet werkelijk bezit;" enz. nader te wijzigen. — Eindelijk geeft de Schrijver, in § 22, een *algemeen overzigt van de Geschiedenis der Kanselwelsprekendheid*, waarin hij, volgens de Voorrede, gebruik gemaakt heeft van het werk des Hoogleeraars VPEY, *Geschied. der Christel. Kerk in de 18de Eeuw.* Rec. erkent gaarne de moeite, door den Schrijver hieraan besteed, en rekent die gansch niet nutteloos: hij gevoelt ook zeer de moeijelijkheid, om iets beknopt en toch voldoende te schrijven over een onderwerp, als dit, waaraan een geheel werk zeer goed kon besteed worden; en het verwondert hem dus niet, dat het hier gegevene nog al iets te wenschen laat, waaromtrent hij de vrijheid neemt zijne gedachten kortelijk te zeggen: 1. Daar het nagenoeg een vierde van het boek beslaat, schijnt het naar evenredigheid te lang te zijn. 2. Indien de Schrijver, volgens het bepaalde doel des werks, gezegd had: *Protestantsche Kanselwelsprekendheid*, dan zou hij de Katholijke Predikers van *Frankrijk* niet hebben behoeven te vermelden; doch nu zouden ook die van de andere landen met gelijk regt melding verdiend hebben. 3. Het meer uitkomen van het kenmerkende der tijdvakken, en der verdiensten van sommigen, die epoque gemaakt, of zich aanmerkelijk onderscheiden hebben, zoo als b. v. REINHARD, zou hier misschien nuttiger geweest zijn, dan de opnoeming van velen, van welke hier weinig meer dan de naam gevonden wordt. Zoo had ook op het volgen van vaste tekſten, (de zoogenoemde Zondags-Evangeliën en Epistelen) en den invloed hiervan op de kanselwelsprekendheid, wellig eenige aanmerking moeten genomen worden. 4. Bij het overzigt der Protestantsche Kerkgenootschappen in ons Vaderland had aan die Predikers, welke buiten het voormaals heerschende, en de *Fransche* Predikers, die

in hetzelve waren, meer zegt kunnen geschieden; het is toch bekend, dat beide over het geheel den *Hollandschen* Hervormden een' tijdlang zeer vooruit waren; en nogtans worden de eerste hier slechts zeer kort, en van de laatste, behalve SAURIN, alleen enkele bij *Frankrijk* slechts bij name vermeld, terwijl Mannen, als h. v. BOUILLIER, DE LA SAUSSAYE, RAU, niet eens genoemd worden, van welke zelfs de laatste op de vorming veler *Hollandsche* Predikers grooten invloed gehad heeft. Zoo ware het wellig ook beter geweest, in het geheel geene nog levende, beroemde landgenooten te noemen, dan, gelijk hier geschiedt, slechts eenige, waarbij andere niet minder beroemde mannen voorbijgegaan worden. 5. De lange voorbeelden van voormalige gebrekkige preekmethoden hadden veilig kunnen weggelaten worden; want wilde de Schrijver alles met voorbeelden staven, dan hadden natuurlijk ook de beste moeten aangewend worden: dit had zeker tot te groote uitvoerigheid geleid; maar waarom dan juist de slechtste uitgekozen? — Doch Rec. herhaalt het, hij gevoelt, hoe moeijelijk het was, aan deze en andere vereischten in een kort bestek te voldoen; en eene zeer korte schets ware misschien voor den omvang dezes werks beter geweest. — Eindelijk moet nog gemeld worden, dat achter dit gedeelte, en bij § 18, zoo wel als achter de algemeene Inleiding, eene lijst van oude en nieuwe schriften volgt, die daar tot het Leeraarsambt in het algemeen, hier tot de Kanselwelsprekendheid in het bijzonder betrekking hebben.

Ziet daar den geregtigden inhoud van dit eerste stuk opgegeven, met eenige aanmerkingen, die Rec. gaarne in de eerste plaats aan den Heer BUSCH KEISER zelven ter overweging wil geven. Komen wij nu nog eens op het geheele werk terug. — Was het noodig, mag men vragen, dit en soortgelijke werken te vertalen? Het is toch alleen voor Theologanten geschreven; en mag men van deze niet billijk verwachten, dat zij met het *Hoogduitsch* gemeenzaam genoeg zullen zijn,

om zulk een werk in het oorſpronkelijke te leezen? Wat ook BUSCH KEISER, in de Voorrede, bl. IX, X, hierbegen zegge, Rec. kan hierin met hem niet van hetzelfde gevoelen zijn. Welk Theologant, gelijk hij zegt, „ tot uitſpanning eenen *Hoogduitſchen* roman of „ tijdſchrift doorbladeren kan," die behoort en behoeft het zich ook zoo veel moeite niet te rekenen, om zoo verre te komen, dat hij de werken zijner ſtudie in die taal lezen kan. Van deze zijde beſchouwd, behoefde dus dit werk, naar des Rec°. meening, niet vertaald te worden; maar van meer gewigt rekent hij de andere redenen, die de Vertaler aanvoert, namelijk dat het oorſpronkelijke werk, in verſcheidene opzigten, meer voor *Hoogduitſche Lutherſche*, dan voor *Nederduitſche Protestantſche* Geestelijken geſchikt is; dat voor deze de voorbeelden, ter opheldering van Homiletiſche en Catechetiſche regels, beter uit *Nederlandſche* Schrijvers worden aangevoerd, en ook in andere aanhalingen de *Hoogduitſche* door oorſpronkelijke of vertaalde *Nederduitſche* ſchriften vervangen, of, zoo als Rec. liever zeggen zou, vermeerderd moeten worden; waarbij nog komt, dat onze naburen in onze Letterkunde dikwijls zeer vreemdeling zijn, en ze echter wagen te beoordeelen, waarvan hier uit HÜFFELL zelven, ten opzigte der *Hollandſche* Kanſelwelſprekendheid, een treffend voorbeeld voorkomt. Dit alles regtvaardigt het plan volkomen, om niet ſlechts eene vertaling, maar ook gedeeltelijk eene omwerking te leveren; doch ook dit en meer zou Rec. den Bearbeider hebben doen in bedenking geven, of het niet beter ware geweest nog eenigen tijd te wachten, (want *periculum in mora* ziet hij nog niet) en na eenige jaren van ſtudie en ondervinding, zonder nu het *nonum prematur in annum* al te letterlijk te willen nemen, een geheel nieuw werk, geheel naar de behoefte van onze vaderlandſche Protestantſche Geestelijken ingerigt, te leveren; en ware zoodanig een in de taal der Geleerden geſchreven, het zou er welligt niet te minder om zijn: men zie, wat Prof. VAN

HENGEL deswege gezegd heeft in de *Praef.* voor zijne *Instit. Orat. S.* — Dit een en ander zegt Rec. met des te meer grond, omdat, hoe veel goeds hij ook in dit werk gevonden heeft, hij echter nog niet zien kan, dat het in deszelfs hoofdaanleg zoo veel nieuws geeft, als HÜFFELL in zijne Voorrede schijnt te beloven. Is het toch wel waar, dat de eenheid in de afzonderlijke deelen der praktische Godgeleerdheid tot hiertoe zoo zeer gemist werd, „dat er een door allen toegestemd „beginsel voor hunne werkdadigheid ontbrak, en men „zelden duidelijk wist, wat het Protestantismus van den „Geestelijke gemaakt hebbe, of van denzelven ver„lange"? Is het in *Duitschland*, is het in *Nederland* met de Protestantsche Geestelijken *over het geheel* zoo slecht geschapen? Is daarenboven dat volgens HÜFFELL ontbrekende beginsel, zoo als hij het daar bl. VI stelt, „de instandhouding, verzorging en voort„planting van het Christendom", of, zoo als het hier bl. 127 voorkomt, „de instandhouding, leiding en „bevordering van de Kerk van CHRISTUS, als or„ganismus van het Christelijk leven"; is dit ons zoo nieuw en vreemd, al is het hier op eene wat vreemde manier voorgedragen? Is hetzelfde niet meermalen als het doel des Christenleeraars met andere woorden voorgedragen? en zijn deze beide definitiën, die synoniem zullen moeten zijn, niet nog voor verschillende uitlegging vatbaar? — Rec. zou hier nog meer kunnen bijvoegen; maar het gezegde zal, vertrouwt hij, genoeg zijn, om zijne meening over de uitgave van dit werk te staven. Dit verhindert echter niet, dat hij, daar het eenmaal op dezen voet begonnen is, den Bearbeider in deszelfs loffelijke poging gerust aanmoedigen kan, en hem aansporen, om den aangevangen arbeid zonder eenige overhaasting voort te zetten, en tot nut en genoegen van zichzelven en zijne medebroeders te voleindigen. — Voor volgende stukken wil hij hem ook de oplettendheid op stijl, taal en interpunctie aanbevelen: het zou niet moeijelijk vallen, hier eene lijst van drukfouten enz.

bij te voegen; maar het is niet noodig, deze recensie hiermede nog te verlengen: de Schrijver zal ze zonder dit wel vinden, en bij goede correctie verder vermijden. Voorspoed op zijnen arbeid zij hem welmeenend toegewenscht!

The History of the Scottish Church, Rotterdam. To which are subjoined, Notices of the other British Churches in the Netherlands; and a brief View of the Dutch Ecclesiastical Establishment. By the Rev. WILLIAM STEVEN, M. A., Junior Minister of the Scottish Church, Rotterdam. *Waugh* and *Innes*, Edinburgh; etc. and (*Wed.*) *van der Meer en Verbruggen*; Rotterdam. 1833. XVI, 416 p. 10 f. 6 d. *f* 6-30. buiten Inteekening.

Offschoon zeldzaam werken, in andere talen geschreven, in dit Tijdschrift aan de beoordeeling worden onderworpen, zoo behoort zulks echter omtrent zulke te geschieden, welke in ons Vaderland zijn uitgegeven, en welker onderwerpen van behandeling tot dat Vaderland betrekking hebben. Dit nu is met het boven aangekondigde werk het geval, dat, hoewel van eene Schotsche pers komende, echter ook Nederduitsche uitgevers op den titel vermeldt, en de *Geschiedenis der vestiging en lotgevallen der Schotsche en andere Britsche Gemeenten in Nederland* ten hoofdonderwerp heeft. Wie het naauw verband tusschen de Engelsche en Nederlandsche Kerken, en den invloed der veelsoortige wederkeerige betrekkingen der beide Volken, ook op het godsdienstige, slechts eenigzins kent, zal moeten erkennen, dat dit onderwerp, niet slechts voor de leden der genoemde Gemeenten, maar ook voor alle beschaafde en nadenkende inwoners der beide Landen, eene zeer belangwekkende zijde heeft; en wij twijfelen niet, of het zal voldoende zijn, hem, die in de Engelsche taal geen vreemdeling is, (en zoo-

danigen zijn er ook onder onze Landgenooten niet weinigen) met den persoon des Schrijvers, den hoofdinhoud en de wijze van bewerking dezes boeks eenigzins bekend te maken, om hem tot de lezing daarvan op te wekken.

De Schrijver is de jongste der beide Predikanten in de Schotsche Gemeente te *Rotterdam*; doorgaans de talrijkste in ons Vaderland. Hoe hij over *Nederland*, deszelfs Vorstenhuis en inwoners denkt, is niet twijfelachtig, en moge, ter proeve, uit het slot der eerste Hoofdafdeeling blijken: „De vaderlandsche geest," zoo lezen wij daar, „door de *Hollanders*, sedert den onlangs voorgevallenen opstand der Belgische Provincien, zoo algemeen aan den dag gelegd, overtreft alles, wat hunne, in daadzaken zoo rijke, Geschiedenis tegens vroegere dagen verhaalt; en de waarheid der nationale spreuk, *Eendragt maakt magt*, werd nooit luisterrijker bewezen. De pen der onpartijdige Geschiedenis zal eenmaal aan al deze in het oog loopende ten toon spreiding van *Nederlands* glorie breedvoerig regt doen wedervaren; maar de Schrijver, te midden eens Volks levende, dat zulke ontzettende pogingen heeft aangewend, en nog blijft aanwenden, voor deszelfs nationale eer, zal, vertrouwt hij, verschooning erlangen, dat hij hier zijne nederige, maar hartelijke bewondering dier opmerkelijke vaderlandsliefde betoont, van welke de moedige en diep gekrenkte *Hollanders* thans der wereld het schouwspel geven." Doordrongen van erkentelijkheid voor de adelmoedige ondersteuning, gedurende meer dan twee eeuwen, door de hier te lande gevestigde Britsche Gemeenten, zoo van de zijde des Landsbestuurs, als van die der Stedelijke Besturen, ondervonden, wilde hij een tafereel van de lotgevallen dier Gemeenten, uit oorspronkelijke bescheiden en *authentieke* mededeelingen daargesteld, het godsdienstlievend Publiek, zoo hier als in zijn geboorteland, mededeelen; en ongeloofelijk is het, welk eene moeite hij zich getroost heeft, om deze zijne taak met de door hem verlangde juist-

heid en naauwkeurigheid te voltooijen, waarin hij betuigt door de Geestelijken der onderscheidene Britsche Gemeenten in *Nederland*, en meer dan één verdienstelijk Geleende in *Schotland*, vriendschappelijk te zijn bijgestaan; terwijl hij de bouwstoffen tot het bijgevoegde *Korte Overzigt der Nederduitsche Kerkinrigting*, waarvan hij zijnen Volksgenooten een dankbeeld wilde geven, grootendeels aan de mededeelingen van eenige voorname Hoogleeraren en Leeraren in het Hervormd Kerkgenootschap dankt.

De eerste Hoofdafdeeling is, naar evenredigheid der overigen, verreweg het uitvoerigste behandeld, als bevattende, in 256 bladzijden, alleen de *Geschiedenis der Schotsche Gemeente te Rotterdam*; tot welke zich dan ook het oorspronkelijk doel des Schrijvers bepaalde. Deze Geschiedenis verdient veel meer de algemeene belangstelling, dan men welligt vooraf vermoeden zoude, daar zij ons niet slechts zoodanige mannen leert kennen, die zich door geleerde schriften hebben verdienstelijk gemaakt, maar tevens zulken, wier lotgevallen ons den vervolgzieken aard van de hoofden der Bisschoppelijke partij, onder de laatste STUARTS, en den geest dergenen, die zich aan hun gezag in het kerkelijke niet onderwerpen wilden, naauwkeurig doen aanschouwen, en den gestrengen geest, die de Schotsche Kerk doorgaans bezielde, in zijne heldere licht- en zachte schaduwzijde, duidelijk voorstelt. Ter bevestiging hiervan moge eene korte schets van dit gedeelte des werks hier volgen, waardoor tevens de wijze van behandeling, ook van het overige, het best in het oog zal vallen.

Reeds sedert lang hadden vele *Schotten* zich te *Rotterdam* nedergezet, zonder nog een eigen Bedehuis gehad te hebben, toen hun zulks ten jare 1642 werd toegestaan, een lokaal in de *Wijnstraat* hun ter vergaderplaats aangewezen, en ALEXANDER PETRIE, uit *Schotland*, als hun eerste vaste Leeraar, overkwam; een man van niet gewone bekwaamheden, Schrijver eener Kerkelijke Geschiedenis van de jaren 600—1600, vast, maar

minzaam van karakter, en die al spoedig te worstelen had met dien geest van overdrevene stiptheid, welke in die Eeuw zoo vele Protestanten bezielde, en vermoedelijk uit de vreeze ontstond, dat elke nieuwigheid hen weder in den verlatenen schoot der R. K. Kerk terug konde voeren. Vele leden der nieuwe Gemeente verzetteden zich, namelijk, met hevigheid, tegen het voorlezen en doorloopend uitleggen van een geheel Bijbelhoofdstuk, en, zonder de tusschenkomst van verscheidene mannen van rang, had welligt deze twist de ergste gevolgen naar zich gesleept. De Gemeente nam nu echter in bloei toe, en verkreeg eene oude Kapel in de *Lomberdstraat*, toen bij de Waalsche Gereformeerden in gebruik, tot Bedehuis, welk kerkje den naam der *Schotten* tot heden toe draagt, offchoon reeds sedert lang tot andere einden gebezigd. Na den dood van PETRIE, — wiens korte levensbeschrijving hier, gelijk die van al de volgende overledene Leeraren, is ingelascht, terwijl zijne afbeelding het werk verfiert, — werd in 1662 JOHN HOG of HOOG beroepen, die niet vóór in 1692 overleed, doch reeds in 1676 ROBERT MAC-WARD als tweeden vasten Leeraar tot bestendigen medehelper kreeg. Met dezen echter gebeurde iets zeer merkwaardigs. Hij behoorde onder het getal dergenen, die *Schotland* verlaten hadden, om de vervolgingen van Koning KAREL II te ontgaan; maar de onverdraagzame Raadslieden van dezen Vorst vervolgden de *Non-conformisten* tot op vreemden bodem, en deden hem bij de Staten-Generaal eischen, dat MAC-WARD, diens ambtgenoot JOHN BROWN, en de Kolonel WALLACE, uit de *Nederlanden* zouden verbannen worden. De handelingen deswege zijn zeer belangrijk. Lang weigerden de Staten toe te geven, tot dat zij eindelijk, huns ondanks, om grooter kwaad — denkelijk een' gedreigden Oorlog — te voorkomen, den drie, door hen hoogelijk geprezene, *Schotten* het land ontzegden, bij Besluit van 6 Febr. 1677. MAC-WARD en BROWN begaven zich naar de omstreken van *Utrecht*, waar niemand hun moeite aandeed; maar WALLACE, zich als het bij-

zondere voorwerp van KAREL's haat kennende, vertrok naar *Frankrijk*. Verſcheidene Schotſche Leeraren, waaronder LIVINGSTONE en NEVAY, door dezelfde vervolging uit vaderland en bediening verdreven, hadden zich vroeger te *Rotterdam* nedergezet, en aldaar, ſommigen tot aan hunnen dood, de dienst des Leeraars verligt. Nu van de hulp zijns ambtgenoots verſtoken, verkreeg Ds. HOOG eenen anderen in R. FLEMING, mede een uitgewekene. Middelerwijl keerden de drie verbannenen, in het volgende jaar 1678, allen naar *Rotterdam* terug, en bragten daar, buiten openbare betrekkingen, maar in nuttigen omgang met hunne vrienden, het overige huns levens door. MAC-WARD's, hier medegedeelde, brieven en karakterſchets zijn lezenswaardig. Wij vonden aan het ſlot er van een bewijs van de algemeenheid des vooroordeels dier dagen, om kometen als voorboden van groote volksrampen te beſchouwen, daar een zoo kundig Godgeleerde, na de komeet van 1681 gezien te hebben, God dankte, dat hij weldra ſterven zoude, en dus de aanſtaande onheilen niet behoefde te aanſchouwen!

Een nieuwe twist was, nog bij MAC-WARD's leven, tusſchen de leden der Gemeente opgerezen, en wel over het al dan niet toelaten van zulke Schotſche Predikers, die zich naar de Koninklijke bevredigingsmaatregelen van 1669 gevoegd hadden, en daarom *Indulgenten* genoemd werden. Hij en de overige ſtrenge *Schotten* noemden dit het ſtrafbaar erkennen eener oppermagt in het kerkelijke boven CHRISTUS; FLEMING en anderen dachten er toegevender over. De bezadigde BLACKADER, juist van pas, in 1680, uit *Schotland* herwaarts gekomen, legde den twist bij, in welken het, zegt de Schrijver, op nieuw gebleken was, „ dat men zeldzaam door twist eene once in waarheid „ wint, zonder dat de twistenden een pond in goedwil„ ligheid verliezen." De zaak der Indulgencie werd in 1683 nog wel verlevendigd, toen iemand, uit naam der te *Glasgow* gehoudene Vergadering der Vereenigde

Gemeenten, die van *Rotterdam* deswege lastig viel; maar spoedig bleek het, dat hij te ver gegaan was, en de Omwenteling van 1688, die WILLEM III op den Britschen troon bragt en de Schotsche Kerk van allen band onthief, deed allen onvruchtbaren twist te dezen opzigte ophouden. Tevens groeide de Gemeente door de verlevendigde handelsbetrekkingen meer en meer aan, en verheugde zich ten jare 1695 in een geheel nieuw, deels voor eigene kosten opgerigt, kerkgebouw, geschikt om ongeveer duizend hoorders te bevatten. Een harer twee toenmalige Leeraren, ROB. FLEMMING, JUN^R., onderscheidde zich, offchoon der Schotsche Kerkleer getrouw blijvende, door verdraagzame gevoelens, van velen zijner tijdgenooten (*). Hij vertrok van *Rotterdam* naar *Londen* in 1695; iets, dat vroeger nooit bij eenig Leeraar plaats had, en door sommigen aan den invloed van Koning WILLEM werd toegeschreven. Behalve eene uitvoerige *Christology*, schreef hij, onder anderen, in 1701, een klein stukje over de *Openbaring van Joannes*, waarin men naderhand eene treffende schildering der Fransche Omwenteling van 1795 heeft meenen te vinden.

Wij kunnen de namen en lotgevallen van al de volgende Leeraren dezer Gemeente hier niet overnemen, maar moeten ons bepalen tot wat in hare verdere Geschiedenis het meest der vermelding waardig schijnt. Toen, in 1699, Ds. THOMAS HOOG van *Ter Veere* naar *Rotterdam* beroepen was, scheen weder te zullen gebeuren, wat niet zelden geschiedde, dat, namelijk, de Algemeene Vergadering te *Edinburg*, op aandrang der Gemeente, waar de beroepene stond, het nieuwe beroep niet goedkeurde. Dubbel aangenaam was het dus, te vernemen, dat zulks nogtans geschiedde, en

(*) Een opmerkelijk bewijs daarvan, uit de Voorrede van 's mans *Christology* in dit werk overgenomen, wordt wellig in het *Mengelwerk* van een volgend No. vertaald medegedeeld.

wel inzonderheid uit overweging, dat de Rotterdamſche Regering de Schotſche Kerk aan zich verpligt had, door het verſchaffen van een nieuw kerkgebouw. Hoog kwam derwaarts, ſtichtte de Gemeente tot aan zijnen dood in 1723, en zijne nazaten verſlenden en dienden Kerk, Staat en Stad, in verſchillende betrekkingen.

Minder aangenaam was het der Gemeente, dat het Stadsbeſtuur, in 1736 en 1737, tot driemalen toe het aangebodene drietal verwierp, omdat, volgens de door den Schrijver aangevoerde bewijsſtukken, de bedoelde Leeraren, door hunne vijanden, bij den Britſchen Gezant in *'s Hage* valſchelijk van onregtzinnigheid betigt waren, en deze op de Rotterdamſche Regering eenen al te grooten invloed had gebezigd. Ten laatſte kwam H. KENNEDY uit *Schotland* derwaarts, en bewees, in de door hem geſtelde vernieuwde Kerkorde en Punten van Geloofsbelijdenis, die nog heden door elk aankomend lid der Gemeente moeten geteekend worden, dat de ſmet van onregtzinnigheid, omtrent hoofdwaarheden ten minſte, hem geenszins mogt aangewreven worden. Hij blijkt een braaf en werkzaam Leeraar geweest te zijn; en moge hij misſchien met de veelvuldige plotſelinge bekeeringen, die in en omtrent den jare 1741; hier te lande en elders, aller aandagt boeiden, wat te hoog geloopen hebben, zijn ijver was ongetwijfeld opregt. Een zijner opvolgers, Ds. SOMERVILLE, gaf goeden ingang aan de, in 1779 ingevoerde, zoogenaamde *Paraphraſes*, of uitbreidingen van Bijbelplaatſen, in den vorm van Kerkgezangen. De Gemeente, offchoon niet meer zoo talrijk als in den aanvang dier Eeuw, toen men omtrent 800 Schotſche inwoners te *Rotterdam* telde, bleef tamelijk bloeijende, tot op de Omwenteling van 1795, toen zij eene poos tijds zonder eigene Leeraars bleef, gelijk zulks in 1801, na den dood van haren eenigen Leeraar RITCHIE, wederom het geval was, wanneer de geleerde Hollandſche Predikanten SCHARP en HOOG, door Aanſpraken bij het openbaar Kerkgezang, eenigzins in de behoefte

voorzagen. Niet vóór in 1803 werd het getal der Leeraren weder op twee gebragt, gelijk het tot heden toe bleef, tellende de Gemeente in 1832 omtrent 300 zielen, waarvan nagenoeg de helft ledematen zijn.

Men gevoelt, dat in deze ruwe ſchets vele en belangrijke zaken onvermeld zijn gebleven, daar zij hoofdzakelijk dienen moest, om de opmerkzaamheid meer op den aard des werks te vestigen. De lotgevallen der overige Schotſche en Engelſche Gemeenten in *Nederland* zijn, met wat meer inkorting, in gelijken vorm voorgedragen; terwijl een zevental Bijlagen nog belangrijke bijzonderheden, omtrent weldadige giften en inrigtingen, met de Rotterdamſche Gemeente in verband ſtaande, eene naamlijst harer Ouderlingen en Diakenen, brieven van ſommige harer vroegſte Leeraren enz. bevat, en alles met het reeds vermelde *Overzigt der Nederduitſche Kerkinrigting* beſloten wordt.

Op eene aaneenſchakeling van daadzaken, met zoo taai geduld en zoo naauwgezette waarheidsliefde uit de oorſpronkelijke bronnen geput, zullen wel geene gewigtige aanmerkingen te maken zijn. In ſtede van den Eerw. Schrijver van te groote breedvoerigheid te beſchuldigen, zal men onder het oog houden, dat den belangſtellenden in ſoortgelijken arbeid alles belangrijk is, en dat er ſmaak en oordeel vereischt worden, om zoo vele zaken zóó zamen te ſchakelen; een echt Chriſtelijke zin, om, bij zoo levendigen ijver voor wat men zelf waarheid acht, zóó van allen ſektengeest afkeerig te zijn. Kortom, de Schrijver heeft niet ſlechts der Kerkelijke Geſchiedenis, maar ook der Letterkunde, door de vermelding van menig weinig bekend of in vergetelheid geraakt geſchrift, eene gewigtige dienst bewezen; en wij twijfelen niet, of de goedkeuring zijner Britſche Volks- en Hollandſche Landgenooten zal hem voor zoo veel arbeids ten blijvend loon verſtrekken. Zijne Rotterdamſche Gemeente verheuge zich nog lang in 's mans dienst, en het Publiek in nieuwe voortbrengſelen zijner naauwkeurige pen!

Papier, druk en platen, de laatſten door onze eerſte Graveurs bewerkt, zijn allerfraaist.

Statistiek en geneeskundig berigt wegens de geborenen en geſtorvenen in de provincie Vriesland in de jaren 1815 *tot* 1828 *ingeſloten, opgemaakt uit de ingekomene geboorte- en ſterfljjsten, met eenige aanmerkingen over de ziekte, welke vooral in* 1826 *aldaar geheerscht heeft, en aanhangſel betrekkelijk de bevolking,* 1°. *Januarij* 1830 *bij den Heer Gouverneur dier provincie ingediend, door* JULIUS VITRINGA COULON, *Med. Doctor enz. te Leeuwarden. Te Leeuwarden, bij* J. W. Brouwer. 1831. *In gr.* 8*vo.* 133 *Bl. f* 2-20.

Onder de gedeelten van de *politica medica*, in ons vaderland weinig beoefend, (het geheele vak was bij ons voor menige verbetering vatbaar) behoort bovenal de Statistiek. Het moet dus als een verblijdend verſchijnſel beſchouwd worden, dat de aandacht onzer Geleerden daarop gevestigd wordt en zij hunnen arbeid er aan beſteden. Met erkentenis ontvingen wij dit werk van den ervaren Geneesheer VITRINGA COULON, welke in zijne betrekking, als Preſident der provinciale Geneeskundige Commisſie, daartoe bijzonder in ſtaat was. Naardien de aard van dezen arbeid denzelven minder voor eene doorgaande beoordeeling vatbaar maakt, zoo willen wij er het voornaamſte of althans meest bijzondere aan onze lezers, welke het nog niet mogten kennen, uit mededeelen, met bijvoeging van die aanmerkingen en bedenkingen, welke bij ons onder het lezen opkwamen.

Eenige beſluiten, uit deze ſtatistieke opgaven afgeleid, vorderen nader onderzoek, als zijnde in weêrſpraak met tot dusverre aangenomene en naar onze overtuiging op gronden aangenomene gevoelens. Daaronder brengen wij, 1°. dat de klei- of moeras-uitdampingen niet zoo ſcha-

delijk voor de gezondheid zijn, als wel andere, voornamelijk de uitwaseming belettende oorzaken; 2°. dat brakke gronden, waarin eene vermenging van zee- en zoet water plaats heeft, geenszins de meest schadelijke uitwaseningen opleveren; 3°. dat rottende plantaardige of dierlijke zelfstandigheden, en zelfs het drinken van onzuiver, stinkend water, met rottende plantaardige stoffen bezwangerd, niet bijzonder schadelijk zoude zijn voor de dierlijke huishouding. Tegen deze stellingen kan, behalve de bedenking, ontleend uit de ervarenis van eeuwen omtrent de schadelijkheid van moerasgronden en droogmakerijen, vooral in ons vaderland, worden aangevoerd, 1°. dat een tiental jaren, zelfs het dubbel daarvan, niet toereikend is, om eene stelling van dat aanbelang omver te werpen; 2°. dat niet alle jaren evenzeer geschikt zijn, om de uitwerking van deze schadelijke uitdampingen aan 't licht te brengen, en vele zomermaanden in onze landen, welverre van warm te zijn, integendeel door koude of vocht deze uitwerking beletten; 3°. dat men ook aan een ongezond klimaat gewennen kan; 4°. dat sterfte niet altijd in evenredigheid staat tot ziekte, daar vele zieken met geringe sterfte kan gepaard gaan, hetgeen vooral bij moeraskoortsen in aanmerking komt, welke eene tijdige toediening van kina of kinazout veeltijds gelukkig bestrijdt. Wanneer de Schrijver aan den invloed der gewoonte twijfelt, dan moeten wij hem vragen, of niet de ondervinding leert, dat de dusgenoemde Zeeuwsche koorts voor vreemdelingen het meest te duchten is, en ook deze, in onze droogmakerijen werkende, niet bij voorkeur de slagtoffers van het moerasgif geworden zijn? Nog is het der overweging waardig, of des Schrijvers meening, dat de zeeplaatsen de grootste sterfte zouden hebben, algemeen door de ervarenis wordt bevestigd, en dit dan aan de koude zeelucht en zeedampen en door dezelve gestremde huiduitwaseming zoude moeten geweten worden.

Ten opzigte van de ziekte van 1826 merkt de Schrijver aan, dat dezelve reeds in 1824, alzoo vóór de

overſtroomingen van Februarij 1825, zich vertoond heeft; dat in ſommige gemeenten de ſterfte niet grooter geweest is, dan in vroegere jaren; dat de weersgeſteldheid dezelve niet veroorzaakt kan hebben; dat zij in verſchillende gemeenten op onderſcheidene tijden geheerscht heeft, en nog in latere jaren heeft voortgeduurd: waaruit de Schrijver beſluit, dat men verkeerd doet, de beſmettelijkheid geheel buiten te ſluiten; er tevens bijvoegende, dat hem echter deze laatſte niet als de hoofdoorzaak voorkomt, maar dat hij daarvoor houdt eene *conſtitutio ſtationaria*, herkomſtig van eene onbekende, door ſchei- en natuurkunde niet aan te wijzene, luchtsgeſteldheid.

Het ſlot dezer Statistiek geeft eenen ſtaat van de bevolking van Vriesland den 1 Januarij 1830; terwijl eindelijk een zevental Tabellen daaraan zijn toegevoegd, om zoo wel de gedetailleerde opgaven te doen kennen, als de uit dezelve afgeleide redeneringen te ſtaven.

Mogt de geleerde Schrijver door een ruim vertier van zijn werk worden aangemoedigd, om het ontbrekende te dezen opzigte voor ons vaderland te helpen aanvullen, en zijn voorbeeld anderen tot navolging aanſporen, opdat door veler gezamenlijke pogingen de Statistiek van Oud-Nederland ſteeds meer en meer naauwkeurig gekend worde! Van onzen kant gelooven wij te mogen vertrouwen, dat onze tegen ſommige punten ingebragte bedenkingen hem, in ſtede van afgeſchrikt, veelmeer zullen opgewekt hebben, om op het eenmaal ingeſlagen pad voort te gaan, en de ſlotſommen van zijn verder onderzoek te blijven mededeelen.

Spruw, in verband ſtaande met Huiduitſlag, waargenomen door T. A. JORRITSMA, *Med. Dr. te Hoorn. Te Amſterdam, bij* A. Vink. 1833. *In gr.* 8*vo.* 16 *Bl. f* : - 40.

De *ſpruw* ſchijnt ſedert eenigen tijd de aandacht der

Artſen meer tot zich te trekken. Het zij men die als een *zelfſtandig* ongemak beſchouwe, of haar in verband met andere ziekten ſtaande naga, zij is een verſchijnſel, hetwelk hier en daar nog wel iets duisters aankleeft, dat opheldering vereischt.

De uitgaaf dezer bijdrage is men der aanmoediginge van wijlen den Hoogleeraar THOMASSEN A THUESSINK verſchuldigd. Den Lezer wordt toch berigt, dat de Schrijver met denzelven eene vrij geregelde briefwisſeling onderhield, en zulks geſtaafd met overlegging van den brief, waarin de Schrijver tot uitgave der bijdrage wordt opgewekt. Men zal dezen brief *als een fac ſimile van den ontſlapenen Hoogleeraar ontvangen.* Wij twijfelen ook niet, met den Schrijver, of *men zal deze copie*, althans zij, die geene eigenhandige brieven van THUESSINK bezitten, *ter herinnering aan eenen man bewaren, die op zijn ſterfbed nog ſteeds nuttig trachtte te zijn voor zijne lijdende natuurgenooten, en wiens naam de opvolgende geſlachten niet dan met eerbied zullen noemen.*

Was nu het eigen werk van den Heer JORRITSMA betreft: van bl. 4—10 deelt hij ons het ziektekarakter enz. van het jaar 1831 op zijne ſtandplaats mede, en van bl. 10—16 de waargenomene *ſpruw*. Hem dacht, dat *de naaste oorzaak der ſpruw gelegen was in een geſtoord evenwigt tusſchen de huid en de eerſte wegen, veroorzaakt door het ontdoen van kleedingſtukken, het zitten aan opengeſchoven venſterramen, of op de ſtoep enz.* Wij hadden, geſteld dat dit zoo zij, gaarne dit onderwerp uitvoeriger behandeld gezien; want, wat de *ſpruw* zelve betreft, wordt alles op hoogſtens ééne bladzijde afgehandeld. Is de *ſpruw* in dit geval welligt niet geweest het gevolg eener dadelijk op het ſlijmvlies gewerkt hebbende oorzaak? Het komt ons voor, dat de ziekte nog al overeenkomst heeft met den *morbus mucoſus*, door J. G. RÖDERER en WAGLER beſchreven. Wat er van zij, zonder omſlagtig te worden, had dit ſtukje, wanneer het niet meer om genoemden *brief*, dan wel om de *ſpruw* werd geſchreven,

uitvoeriger kunnen zijn, indien het althans aan het opschrift zoude beantwoorden.

Geschiedenis der Leidsche Hoogeschool, van hare oprigting, in den jare 1575, *tot het jaar* 1825, *door* M. SIEGENBEEK. *Met Portretten. IIde Deel. Te Leiden, bij* S. en J. Luchtmans. 1832. *In gr.* 8*vo. IV en* 473 *bl. f* 6 - 45.

Waarschijnlijk zal het hier aangekondigde tweede of laatste deel van de *Geschiedenis der Leidsche Hoogeschool*, door den Hoogleeraar SIEGENBEEK, thans reeds zoo algemeen bekend zijn, dat het overtollig zou wezen, nu nog nader de verdiensten van hetzelve breedvoerig in het licht te stellen. Het is versierd met de afbeeldingen der Hoogleeraren PESTEL en TOLLIUS. De beschrijving der onderscheidene inrigtingen, tot bevordering der letteren en wetenschappen bij de Leidsche Hoogeschool voorhanden, waarbij afzonderlijk worden behandeld de openbare Boekerij, de Kruidhof enz., wordt gevolgd door de hoogst belangrijke Toevoegselen en Bijlagen, welke, even als het geheele werk, weder van des Schrijvers geleerdheid, vlijt, waarheidsliefde en gematigdheid getuigen. Eerst, namelijk, vinden wij bij die *toevoegselen* de biographische lijst van de Curatoren der Leidsche Hoogeschool en hunne Secretarissen; daarna, die der zoo gewone als buitengewone Hoogleeraren; verder, die der Lectoren; voorts, der Bibliothecarissen; eindelijk, die der Regenten en Onderregenten van het Staten-Collegie, mitsgaders die van het Walsche Collegie. Ook de onderscheidene *bijlagen* zijn met oordeel en ijver bijgebragt. Belangrijk zijn onder anderen Bijlage V, brieven van en aan DESCARTES; VI, Besluit van de Staten van Holland tegen het vermengen van de Theologie en Philosophie, waarbij medegedeeld worden eenige te dier zake betrekkelijke brieven van den Raadpensionaris J. DE WITT; voorts, in zeker opzigt, VII, Lijst van voor goddeloos verklaarde stellingen, en VIII, Concept-reglement voor de Regtsgeleerde studiën (van 't jaar 1692). Zoodat wij, ons gevoelen over het geheele werk uitbrengende, hetzelve niet anders dan ten sterkste kunnen aanbevelen bij zoodanige letterminnaars, als er tot nog toe van mogten verstoken zijn.

Nieuwe Hoogduitsche Spraakleer, voornamelijk naar de spraakkunstige werken van J. C. A. HEYSE *bewerkt, ten gebruike der Nederlanders, door* J. H. BEHRNS, *Lector in de nieuwere Talen aan 's Rijks Athenaeum te Franeker. Te Franeker, bij* G. IJpma. 1832. *In gr.* 8vo. *XVII en* 354 *bl. f* 2-40.

RODOLPH WILLEMSSEN's *Phil. Theor. et Litt. Hum. Cand., beknopte en volledige Hoogduitsche Spraakkunst, voornamelijk ten dienste der Nederlandsche jeugd, tevens voor alle beoefenaren der Hoogduitsche taal, enz. enz. Te Breda, bij* F. P. Sterk. 1831. *In gr.* 8vo. *XVII en* 642 *bl. f* 3-:

In den *Vriend des Vaderlands* voor 1832. No. VI. vindt men eene zeer scherpe beoordeeling, door eenen ongenoemden gesteld, van WILLEMSSEN's *Hoogduitsche Spraakkunst*. Sommige kleinigheden worden daar wel wat breed uitgemeten; doch dit neemt niet weg, dat er inderdaad eenige leemten en onnaauwkeurigheden zijn aangewezen, zoodat WILLEMSSEN's in vele opzigten voortreffelijk werk vruchteloos op die *onfeilbaarheid* aanspraak maakt, welke de vervaardiger er zoo gaarne aan zou willen toekennen. Maar ten onregte meende de ligtgeraakte en te spoedig op dezen of genen argwaan vattende Heer WILLEMSSEN, dat de Heer BEHRNS zijn Recensent in den *Vriend des Vaderlands* geweest was; en die dwaling in den persoon des beoordeelaars vervoerde hem, toen de *Hoogduitsche Spraakleer* van BEHRNS in het licht verscheen, onedelmoediglijk, van dezelve, insgelijks in den *Vriend des Vaderlands*, No. VII, eene allervinnigste beoordeeling te schrijven, zoo mogelijk in nog hatelijker toon, dan die van den onbekenden Recensent van WILLEMSSEN's werk. Hoe partijdig intusschen die beoordeeling moge zijn, zoo veel heeft ook dat geschrijf bewezen, dat zoo min het werk van den Heer BEHRNS als dat van den Heer WILLEMSSEN *volmaakt* is.

Aangezien nu van beide de hier aangekondigde werken recensiën bestaan, zoo hevig en ongenadig, dat er niets ten nadeele valt bij te voegen, nemen wij de vrijheid, zoodanigen onzer lezeren, die gaarne willen weten, hoe een Recensent, door van de verdiensten van eenig geschrift te zwijgen,

en deszelfs gebreken in een vergrootend daglicht te stellen, de werken van kundige en tot hunne taak bevoegde, schoon altijd feilbare Schrijvers verguizen kan, tot den *Vriend des Vaderlands* voor 1832. No. VI en VII. te verwijzen. Doch, ten einde niemand door het lezen dier recensiën zou worden afgeschrikt, zich hetzij het eene, hetzij het andere werk, of wel beide werken aan te schaffen, merken wij aan, dat de arbeid van beide Schrijvers ons in het algemeen doelmatig en welgeslaagd voorkomt, en dat hij, die beide deze werken, of wel een der twee verwierp, dewijl hem uit boven aangehaalde recensiën zou gebleken zijn, dat de volmaaktheid ook dáár niet te vinden is, vruchteloos wachten zal, daar er toch wel nooit eenig boek zal verschijnen, waaruit niets zou kunnen worden weggelaten, waar niets zou mogen worden bijgevoegd, en waarin niets zou kunnen worden veranderd of verbeterd. Bij het werk van den Heer WILLEMSSEN b. v. had wel mogen gevoegd worden zulk een model van Hoogduitsch Letterschrift, als de Heer BEHRNS bij het zijne heeft ingelascht. Voor het overige wenschen wij aan beide geschriften een goed vertier.

Maurits van Werdenberg of de Vrijgeest, door H. J. ABBRING. *Te Groningen, bij* W. Zuidema. 1832. *In gr. 8vo. X en 408 bl. f* 3-60.

Deze wijsgeerig-godsdienstige Roman is over het geheel in dramatischen vorm geschreven. Het verschil van karakter en denkwijs der optredende personen geeft er zekere levendigheid aan; de stijl is bloemrijk, soms al te weelderig en wijdloopig. Dit veroorzaakt wel eens herhaling van dezelfde zaken met andere woorden, en daartegen voorbijgang van belangrijke punten, die wel hadden mogen worden aangestipt. Echter is hier veel schoons en voortreffelijks te vinden. De Schrijver kent zeer goed de menschen, zoo als zij in de zamenleving verschijnen, en zoo als zij, inzonderheid de twijfelaars en vrijgeesten van verschillende soorten en standen, innerlijk bestaan. De ingevlochtene en achteraan geplaatste verzen, schoon vol van krachttaal, verraden met dat al gemis aan dichterlijken aanleg en gebrek aan beoefening der kunst; dit wordt door den Schrijver zelven erkend. De taal is dikwijls onzuiver, b. v. meer dan eens *slagen*, gelijk: elkander doodslagen,

voor *flaan;* zie bl. 3 en 211. Dit is al een erge, ons ſchier onbegrijpelijke misſlag. Ook de ſpelling is niet zonder feilen. Daar de Schrijver denkelijk, in een tweede deel, den Vrijgeest door verdere geſprekken geheel van zijn ongeloof zal doen genezen, zullen wij niet alleen doen opmerken, wat hier zeer gelukkig tot het hoofddoel is bijgebragt, en waarin de Schrijver, naar ons inzien, geſtruikeld heeft, maar ook de leemten aanwijzen, die hij, des verkiezende, door de geſprekken in het volgende deel kan aanvullen.

Bl. 136 zegt Do. Eerman, dat de tegenwerpingen der ongeloovigen alle zeer *oppervlakkig* zijn. *l'Origine de tous les Cultes* door DUPUIS, *les Ruïnes* door VOLNEY, *l'Examen critique des Apologistes du Christianisme* door FRÉRET, en eenige andere ſchriften, zijn gansch niet *oppervlakkig*. DUPUIS en VOLNEY zoeken aan te toonen, vooreerst, dat de menſchen ſlechts trapswijze en veelal vrij onnoozel tot het denkbeeld van eene Eerſte Oorzaak gekomen zijn, die zelve onſtoffelijk is en de ſtoffe desniettegenſtaande zou hebben voortgebragt; ten tweede, dat de beſtaande Godsdienſtſtelſels uit de beſchouwing van den ſterrenhemel ontſtaan zijn, de Zonnedienst daar inzonderheid invloed op heeft gehad, de leerſtellingen van het Christendom daardoor reeds grootendeels vóór deszelfs bekendmaking beſtonden, en het Christendom zelf niet anders dan eene vergeestelijkte Zonnedienst is. Hiertegen had nu op het eerſte punt moeten worden aangemerkt, dat meest alle gewigtige uitvindingen aanvankelijk als door toeval geſchieden en onvolledig zijn, en wij eigenlijk bij het onderzoek, of er een God is, Schepper, Wetgever en Beſtuurder van het Heelal, niet hebben te vragen, op welke gronden men daar in den beginne toe beſloten hebbe, (iets, hetwelk alleen in de wijsgeerige beſchouwing van de geſchiedenis der menschheid te pas komt) — maar alleen, op welke gronden wij zelven, toegerust met alle de kundigheden van de negentiende eeuw, geregtigd zijn zulks te gelooven; en daarna had men tot de ontwikkeling der gronden van het Redegeloof moeten overgaan. Wat het tweede punt aangaat, had men kunnen aanvoeren, dat, geſteld voor een oogenblik, dat de Schrijvers in de *premiſſen* gelijk hadden, uit die *premiſſen* niet volgt, dat het Christendom eene vergeestelijkte Zonnedienst is, zoo lang het geſchiedkundig beſtaan van JEZUS en de Apostelen niet op historiſche gronden wederlegd is, daar de eene *hypotheſe* tegen de

andere overſtaat, en men dus even goed kan aannemen, dat de Voorzienigheid het alzoo beſchikt heeft, dat op ſchijn, haar toevallige wijze de volken vooraf tot de aanneming van het Christendom waren voorbereid, en JEZUS derhalve verſchenen is in de volheid des tijds; waardoor tevens de bedenking wordt opgelost, waarom de Zaligmaker niet eerder geboren is. Immers, gelijk in de natuur, zoo geſchiedt ook in de zedelijke wereld alle ontwikkeling trapswijze en zonder geweldigen overgang. Hoe pijnlijk zou het zijn voor het menſchelijk oog, zoo de zon in vollen middaggloed ons plotſeling aanblikte, nadat wij nog niets aanſchouwd hadden, dan den flonkerenden ſterrenhemel, bij donkere maan! — Men paſſe dit toe op de wijze, waarop de Voorzienigheid het menschdom tot godsdienſtige kennis opleidt.

FRÉRET beweert, dat de echtheid der Evangeliſche ſchriften onbewezen is, en er geene leerſtelling in het Nieuwe Verbond voorkomt, waarvan, vóór de invoering van het Christendom, in andere godsdienſtige en wijsgeerige ſtelſels geene ſporen voorhanden zijn. Op het eerſte punt had de Schrijver kunnen raadplegen WAGENAAR's *Geſchiedenis der Christelijke Kerk in de eerſte Eeuw* en het pas uitgekomen werk van den Eerw. VAN SENDEN, *Geſchiedenis der Bijbelbeſtrijding en die harer wederlegging.* Over het tweede punt is reeds geſproken, en er moet onderſcheid worden gemaakt tusſchen het verſtrooid en onvolledig voorkomen van verſchillende ſtellingen, en derzelver harmoniſche zamenſmelting, die alleen dezelve tot een bruikbaar geheel maakt. Daar FRÉRET verder zegt, dat, al ware de echtheid en tevens de geloofbaarheid der Evangeliſche ſchriften bewijsbaar, zulks echter alleen door Geleerden geſchieden kan, en dus het Christendom door eenvoudigen op geene redelijke gronden kan omhelsd worden; en daar FRÉRET daarin gelijk heeft, zoo BORGER *de Mysticismo* te regt van gevoelen is, dat de ſtem van het hart wel invloed mag hebben op de aanneming van de Natuurlijke Godsdienst, maar niet op het geloof aan eenige Openbaring, als hetwelk alleen zou moeten ſteunen op geſchied- en letterkundig bewijs; zoo had BORGER hier moeten worden tegengeſproken, en aangetoond, dat de eenvoudige mensch zijn geloof aan het Christendom moet laten afhangen van zijn natuurlijk waarheidsgevoel, gerugſteund door zoodanige beſpiegelend-wijsgeerige en historisch-letterkundige bewijzen, als hij van an-

deren verneemt, en door dat waarheidsgevoel in zijne individueel-subjective overtuiging worden opgenomen; en zulks te meer, daar JEZUS (gelijk ook bl. 254 wordt opgemerkt) zelf gezegd heeft: „Die mijne geboden bewaart, die zal kunnen getuigen, of mijne leer uit God is, dan of ik van mijzelven spreek." Er had kunnen worden bijgebragt, dat in elk geval de *geheele* ziel van den mensch moet werkzaam zijn, en alle dwalingen daaruit ontstaan, dat de eene dit, de andere dat van zijne zielsvermogens of bij uitsluiting, of buiten deszelfs kring laat werken. Onze verdeeling van gevoel-, denk- en wilvermogen is gegrond in den *Bijbel*, die ons noodzaakt alles bij opvolging en dus verdeeld gade te slaan. Ons innerlijk wezen is één en ondeelbaar. — Men moet onderstellen, dat de Vrijgeest met de voornaamste schriften der ongeloovigen bekend was: anders ware hij een nietswaardige losbol, en geen Vrijgeest, die wederlegging verdient. Daarom veroorloofden wij ons deze uitweiding.

Bl. 139 wordt zeer goed aangetoond, dat de Godsdienst in 't algemeen geene uitvinding van Priesters is, daar het bestaan van dezen het vooraf aanwezig zijn van gene bewijst.

Op bl. 188 en 189 wordt verkeerdelijk gezegd, dat, naar onze Grondwet, de Wetgevende Magt aan het Volk, de Uitvoerende aan den Koning behoort. Neen! de Koning staat *in alles* aan het hoofd; maar zijn gezag is in zoo ver beperkt, dat hij geene wetten maakt, dan met medewerking en goedkeuring der Algemeene Staten, en hij het regt in zijnen naam door Regters laat uitwijzen, onafhankelijk in hun vonnissen, behoudens zijne regelende oppermagt in het verleenen van schorsing, genade, strafonthefling en eerherstelling; alles in den constitutionelen, bij ons gebruikelijken vorm.

Op bl. 189 staat, in wederspraak met de Geschiedenis, dat *Constitutiën* de vrucht dezer eeuw zijn. Zij waren er van ouds.

Op bl. 239 is, tot bewijs van de waarheid der Evangelie-geschiedenis, goed gebruik gemaakt van het onderzoek, door der Christenen geslagen vijand, den Geneeshoer CELSUS, (die onder TIBERIUS bloeide en dus een eenigzins jongere tijdgenoot van JEZUS was) in Palestina gedaan, waarna hij de *waarheid* der wonderen erkende, doch dezelve toeschreef aan *tooverij*. Hierbij had echter, ten behoeve van het tegenwoordig geslacht, moeten worden ge-

voegd, dat die wonderen niet kunnen worden toegeschreven aan *electriciteit*, *galvanismus* of *dierlijk magnetismus*, gelijk dezelve door gewone stervelingen worden uitgeoefend, en, wat het laatste betreft, zoo als het te dien tijde wellig eenigermate bekend was: zoodat wij hier moeten aannemen eene verhoogde werking der natuurkrachten, door God verordend tot zinnelijk bewijs der hemelsche zending van mannen, die, zonder dat, wel bij Platonische wijsgeeren, gelijk JUSTINUS, de wijsgeer en martelaar, (die verklaarde geenszins op gezag der wonderen, maar veeleer op dat van de innerlijke voortreffelijkheid der leer te gelooven) maar nooit bij de wonderen vorderende menigte, geloof zouden hebben gevonden: iets, dat echter noodig was, indien JEZUS voor het menschdom meer zou wezen, dan SOCRATES, PLATO of CICERO.

Op bl. 251 staat min naauwkeurig, dat, toen JEZUS stierf, een *God* voor de menschen, de *Schepper* voor zijne schepselen stierf. Hoe verschillend de Christenen denken over de ons onverklaarbare betrekking van den Zoon van God tot zijnen Hemelschen Vader, zoo zijn allen het daarin eens, dat de *Godheid* aan geene verandering, en dus aan vernedering, lijden noch dood onderhevig is noch *kan* zijn.

Op bl. 253 staat naar waarheid: „ En wat die Heidenen, „ door u bedoeld, betreft: voor hunnen groveren zedelijken „ toestand, voor hunne behoeften en gewoonten *is* wellig „ datgene, wat zij thans gelooven, zeer waarschijnlijk vol„ doende, ja maakt hen gelukkiger, dan iets te leeren, dat „ zij niet zouden bevatten." Hierop had de Vrijgeest moeten vragen: Waarom predikt gij dan het Evangelie aan de Heidenen? En Eerman had moeten antwoorden: Men moet onderscheid maken tusschen het wijze, maar ons onbekende plan van den Alwetende, en de zedelijke wet ten rigtsnoer van onze daden. Wij moeten de waarheid verkondigen, waar wij kunnen; maar, zoo wij ergens niet kunnen doordringen, of onze pogingen vruchteloos zijn, moeten wij berusten in den Goddelijken wil, die het voor de zoodanigen, welke buiten het bereik der Evangelie-prediking liggen, of voor de omhelzing der leer onvatbaar zijn, heilzamer oordeelt, dat zij door geen helderder licht, ten minste voorsnog, bestraald worden; terwijl hij ongetwijfeld niemand om onwillekeurige dwaling verdoemen zal.

Op bl. 260 kon bij de verdediging der ongelijkmatige lots-

bedeeling gevoegd zijn, dat wij uit gevoel van regtvaardigheid geneigd zijn Gods beſchikkingen te heiligen; dat dit gevoel voor het regt geen gewrocht is van onzen wil, en dus van eene Hoogere Magt; dat er in het gewrocht wel minder, maar niet meerder kan zijn dan in de Oorzaak; dat dus het zedelijk begrip van onze rede een bewijs is van de regtvaardigheid van God; en dat, daar deze regtvaardigheid zich ſlechts ten deele in het tegenwoordige leven openbaart, zulks een bewijs is van eene alles vereffenende onſterfelijkheid, en voorloopig geſchikt is, om ons in dit leven belangeloos en rein de deugd te doen betrachten wegens hare innerlijke waarde, en niet om haren uiterlijken glans.

Op bl. 263 wordt God de *Drieëenige* genoemd. Hiervan vinden wij in den Bijbel geen voorbeeld. De éénige God wordt door ons noodzakelijk uit driederlei oogpunt beſchouwd, *abſoluut*, *objectief* en *ſubjectief*. Boven tijd en ruimte verheven, beſtaat de onzigtbare Vader van allen buiten de grenzen van ons kenvermogen, *abſoluut* of *volſtrekt*. Wij voorgevoelen (*ahnden*) Hem, maar kennen Hem niet. Zinnelijk ſpiegelt Hij zich voor ons af in zijnen Zoon of Evenbeeld, JEZUS CHRISTUS, het ſlechts eenmaal in de Geſchiedenis verwezenlijkte Ideaal der Menschheid, daarom ook betiteld als Gods ééniggeboren Zoon: alzoo beſtaat Hij, te onzen opzigte, *objectief* of *voorwerpelijk*. Bovenzinnelijk doch gewaarwordelijk tevens woont en werkt Hij, in meerdere of mindere mate, in al zijne redelijke ſchepſelen, als die Heilige Geest, of dat hooger beginſel, hetwelk hen boven het ſtoffelijke verheft, voor de onſterfelijkheid vatbaar maakt, en de bron is van al het edele en ſchoone: alzoo beſtaat Hij in ons binnenſte *ſubjectief* of *onderwerpelijk*.

Schoon het, uit een taalkundig oogpunt beſchouwd, willekeurig is, nemen wij met KANT, in zijne *Critiek der reinen Vernunft*, (welk werk door Recenſent driemalen, van het begin tot het einde, met klimmend genoegen en doorgaanden bijval, gelezen en door hem in zijn hoofd geprent is) het onderſcheid aan tusſchen *Theïsten*, die gelooven aan Voorzienigheid, onſterfelijkheid en vergelding, en *Deïsten*, die aan God ſlechts gelooven als Eerſte Oorzaak, en welke laatſten, als vervreemd van een geloof, werkzaam in hoop en liefde, door KANT met de *Atheïsten*, of Godloochenaars, in zedelijke onwaarde worden gelijk geſteld. De *Theïsten*, de *ver-*

lichte Israëliten en de *Christenen* beminnen, vereeren en zoeken gelijkelijk na te volgen het *reine Ideaal der Menschheid*; zij verschillen onderling daarin, dat de *Theïsten* ontkennen, dat zich in de geschiedenis dat *Ideaal* verwezenlijkt heeft of verwezenlijken zal; de *verlichte Israëliten* hopen, dat het zich eenmaal in de zinnenwereld zal openbaren; de *Christenen* meenen het in JEZUS te hebben gevonden. Grooter is het verschil met de *Mohammedanen*, die het in MOHAMMED bewonderen, schoon deze, hoe groot en voortreffelijk in vele opzigten, over het geheel er niet aan beantwoordt; waarom dan ook het *idee* der deugd, en dus ook de zedekunde, bij hen onvolledig is.

Op bl. 265 en 266 wordt zeer gegrond gezegd, dat de *Neologen*, door alles natuurlijk te verklaren, het Christendom verwringen en ontadelen. Zoo Recensent geen *Evangelisch Christen* was, zou hij nog eer een *Theïst* dan een *Neologisch Christen* kunnen zijn.

De tegenwerping, uit de nietigheid van den mensch en zijne woonplaats de aarde, in vergelijking van de uitgebreidheid des heelals, ontleend, wordt uitmuntend bestreden, bl. 266 en volgende. Bl. 280 tot 286 bovenal zijn verheven en diep.

Het *Ideaal* van den waren Christen is op bl. 291 tot 295 voortreffelijk geteekend; maar de beschrijving van de onzigtbare Kerk, op bl. 295 tot 298, is *mystiek*, en geeft aanleiding tot verderfelijke dwaalbegrippen. De personen, die het daar geschrevene bij voorkeur op zich zullen toepassen, loopen gevaar, zich op eene ontzettende wijze te bedriegen; velen onder de welmeenendsten hunner zijn kleingeestige fijmelaars, en beantwoorden op verre na niet aan het *Ideaal* van den waren Christen, op bl. 291 tot 295 geteekend, het *Ideaal* eens mans, vrij, groot, edel en beminnelijk in al zijn denken en doen, een wijsgeer in bespiegeling en beoefening tevens.

Op bl. 306 wordt uitmuntend over den *individueel-subjectieven* waarheidszin der menschen gesproken, en op bl. 307 en 308 even gegrond over de *twijfelzucht*. Waar en schoon is de alleenspraak van den *Tuinman*, (een gewezen man van aanzien, door verdienden rampspoed tot zoo ver vernederd) bl. 363 tot 375. Niets in het geheele werk heeft ons zóó bevallen, als dat.

Wij bevelen derhalve, met ruimte, dit boek tot lezing en bepeinzing aan. Het is, schoon wel wat zwellend van stijl,

over 't algemeen populair gehalten, en de gesprekken tusschen *Frederik* en *Liselotte* zijn geestig en karakteristiek.

Tafereel mijner Krijgsgevangenschap in Rusland van den jare 1812 tot 1814. Door FREDERIK PEPPLER, *Kapitein der eerste klasse bij het Groot-Hertogelijke 3e. Regiment Hessische Infanterie van Linie, Ridder enz. Vrij vertaald uit het Hoogduitsch, door* A. J. P. STORM DE GRAVE, *Majoor. Te Gorinchem, bij* J. Noorduyn. 1833. *In gr. 8vo. X en 184 bl. f* 1-90.

Reeds meer dan een der uit *Rusland* teruggekeerde krijgsgevangenen heeft zijne lotgevallen aan het publiek bekend gemaakt. Ook de *Hessische* Infanterie-Kapitein FR. PEPPLER besloot, na zoo vele jaren, de zijne openbaar te maken, en hieraan zijn wij een belangrijk en lezenswaardig boek verschuldigd.

De Kapitein verhaalt, op eene levendige wijze, zijne ongehoorde rampen. Na op den terugtogt uit *Moskou* met vreeselijke koude en het knagendst gebrek geworsteld te hebben, werd hij kort na den overtogt der *Berezina* door de *Kazakken* gevangen genomen, en moest nu met een aantal lotgenooten, allen Officieren, ongeveer 600 uren ver tot in *Aziatisch Rusland* vervoerd worden. Uitgeplunderd, bij eene gestrenge koude genoegzaam van alle kleeding beroofd, uitgehongerd, gruwzaam geslagen en misbandeld, leed hij op de eerste helft van dezen weg eene namelooze ellende, waarbij slechts dit één onbegrijpelijk is — dat hij nog leeft! Maar, tegen vele monsters in menschengedaante, ontmoette hij ook nu en dan edele wezens, aan welke hij telkens zijne redding te danken had. Aandoenlijk vooral is het tafereel zijner verzorging te *Minsk* onder liefderijke, edele menschen, op het oogenblik dat hij den dood nabij was. Ook de vriendschap had haar aandeel in zijn behoud. Een zekere Luitenant BRAUN was zijn gestadige lotgenoot, boezemvriend, en wederkeerig waren zij meer dan eens elkanders redders. Ook deze keerde behouden terug, en ligt thans met zijn Regement in garnizoen te *Luxemburg*. Daar leerde hem de Majoor STORM DE GRAVE kennen, en nu besloot deze laatste tot de vertaling van dit werkje, waarin de lotgevallen der beide vrienden op

eene zoo onderhoudende wijze geschetst worden, en waarvan in *Duitschland* reeds duizende exemplaren verkocht zijn.

Het werkje, in een warmen stijl vervat, geeft stof tot nadenken. Als *Duitsche* Officieren, die dan toch niet zoo gehaat waren als de *Franschen*, en die zich nog konden doen verstaan, zóó verschrikkelijk leden, wat moeten dan de *Fransche* Officieren, en eindelijk — wat moeten de GEMEENEN dan wel geleden hebben! En dit alles ten gevolge van den roekeloozen en baldadigen inval van NAPOLEON in een Rijk, 't welk hem niet beleedigd had, met een Leger van 400,000 man, voor welks onderhoud en dekking tegen de vreesselijke koude hij niet eens maatregelen genomen had! En deze man heet nu weder de afgod der Natie; en terwijl wij dit schrijven, rigten die zelfde *Franschen* hem Eerzuilen en Standbeelden op!...

Het is te bejammeren, dat de correctie zoo onachtzaam is.

De laatste der Mohikanen, of de Engelschen in Amerika. Naar het Engelsch van COOPER, *door* G. L. V. O. V. S. *II Deelen. Te Leyden, bij* C. C. van der Hoek. *1832. In gr.* 8*vo*. *Te zamen* 719 *bl. f* 6-50.

Naar ons oordeel is COOPER's *last of the Mohicans* een zijner beste, zoo niet zijn beste Roman. Zonder twijfel is deze *Amerikaansche* WALTER SCOTT aan onze meeste Lezers althans bij naam bekend. Gelijk zijn voorbeeld, de *Schotsche* Romandichter, in de gebergten en bij de schilderachtige meren zijns vaderlands de schoonste tafereelen, en in de bewoners, zoo der Laag- als Hooglanden van dat zelfde gewest, de belangrijkste karakters vindt voor zijne verhalen, (daar *plaatselijke waarheid* zich best in het eigen vaderland laat opmerken) dus is dit zelfde het geval met zijnen navolger en mededinger uit *Engelands* Dochter-Republiek, *de Vereenigde Staten*. In den voor ons liggenden Roman worden de zeden dier stammen van inboorlingen en jagersvolken geschilderd, welke hoe langs zoo meer voor den invloed der beschaving en van den landbouw terugwijken, en in een volgend menschengeslacht misschien nog slechts in de Geschiedenis, of in geheel veranderden vorm, als landbouwende *Indianen* zullen bestaan. Veel hebben wij over die volken vroeger in reisbeschrijvingen, vooral in die van CARVER, gele-

zen, maar zulk eene levendige ſchilderij nergens aangetroffen. Men ziet hier den *Indiaan*, zoo wel in zijne ongeloofelijk ſterk geoefende zintuigen, zijne volkomen ontwikkelde ligchaamskracht en ſnelheid, zijn vermogen op zichzelven, en zijne dichterlijke taal en welſprekendheid, als in zijne ontmenschte wreedheid, onverzoenbaren wrok, helſche arglistigheid en bloeddorst. Zeer kunſtig heeft COOPER deze tegenovergeſtelde eigenſchappen in twee vijandelijke ſtammen, die der *Delawaren* (waarvan de *Mohikanen* den edelſten tak uitmaakten) en der *Hurons*, deels in een afſtekend contrast geplaatst, deels in elkander doen ſmelten. Hij bezigt daartoe eenen *Indiaan*, die bijkans meer, dan één ons bekende Romanheld, naar het hoofd der gevallene Geesten gelijkt, zoo wel in boosheid als ſchranderheid en kracht. Doch tegen dezen ſnooden *Huron* ſtaat *de laatſte der Mohikanen* over, UNCAS, een bijna volmaakt jongeling in den geest der *Indianen*, zoo wel naar ligchaam als geest. Aan deze twee uiterſten hecht zich nu een aantal andere *Indiaanſche* karakters, deels meer of min uitgewerkt, (hoewel veel minder dan de genoemde twee) deels enkel geſchetst in de algemeene trekken des volks. Maar niet enkel *Indiaanſche* karakters zal men hier aantreffen. Het tafereel wordt nog geſtoffeerd door eén hoogst belangrijk perſonaadje, (wien COOPER ook in zijne volgende Romans, *the Pionneer* en *the Prairie*, als een der hoofdperſonen doet optreden) een' *Europeſchen jager*, die zich te midden der wouden bij de inboorlingen ophoudt, en wiens naam, HAWK-EYE (*Havikoog*), zijne geoefende zintuigen aanduidt. Allergelukkigst is de vinding, in dezen man des wouds *Europeſche* beſchaving en Christendom met de ontwikkeling van ligchaamskrachten en ligchaamsbekwaamheden door het jagersleven, trots den ſcherpziendſten en behendigſten Wilde, te paren. Niet weinig fier is deze *Britſche* jager op zijne zuivere afkomst van de Blanken, hetwelk hij aanduidt door het gezegde, *geen kruis in het bloed te hebben* (van onvermengd bloed te zijn), door den Vertaler ten onregte overgebragt door *ſchuld te hebben*. (Iſte D. bl. 53.) Behalve dezen, door den omgang met de *Indianen*, met hunne leefwijze en met henzelven zeer vertrouwden jager, den boezemvriend van UNCAS, zijn er nog vier andere belangrijke perſonen in den Roman: een *Engelsch* Officier, een moedig en edel jongeling, de bevelhebber van Fort *William Henry*; de *Schot* MUNROE, een krijgsman zonder vrees en

blaam, en zijne beide dochters, meisjes, in wier schildering COOPER de MINNA en BRENDA van WALTER SCOTT's *Zeeroover* schijnt voor oogen gehad te hebben; hooge moed, adel der ziel, met vurige ouder- en zusterliefde vereenigd, aan den eenen — engelachtige zachtheid en schroomvallige teederheid aan den anderen kant. HEYWARD, de Officier, erlangt ten laatste, na eene reeks der treffendste lotgevallen, de bevrijding en de hand van ALICE (ELSJE), de jongste en teederste der zusters. De verhevene CORA daarentegen, welke eene verborgene liefde voor UNCAS koestert, die ook voor haar in onmiskenbaren hartstogt blaakt, vindt met haren beminde den dood. Zonder de straf van MAGUA, den snooden *Huron*, en zijnen geheelen stam, zou de ontknooping al te hartverscheurend zijn. Er is nog een *caricatuur*, een zang- of schoolmeester uit *Nieuw-Engeland*, van wien wij niet vernemen, hoe hij naar Fort *William Henry* verzeild komt. Hij is alles behalve krijgsman, maar wordt het ten laatste door eene echt *romantische metamorphose*.

Het tooneel der geschiedenis is het noordelijke gedeelte van den Staat van *New-York*, tusschen de meren *Champlain* en *Horican*, (door de *Franschen* het *heilige Sakraments-*, door de *Engelschen* het *George*-meer genoemd, de *Hudsons-* en *St. Laurens*-rivieren.) De geschiedenis begint in het tweede jaar van den zevenjarigen oorlog, (1757) toen de *Franschen*, meesters van *Canada*, voorspoedige invallen op het grondgebied der *Engelsche* Koloniën deden. Natuurlijk waren deze gebeurtenissen meer bekend aan den *Engelschen*, vooral aan den *Amerikaanschen* Lezer, dan dit bij ons *Nederlanders*, althans ons groote Publiek, wezen kon; en dus was het de pligt van den Vertaler, door eene inleiding, of althans door meer uitvoerige aanteekeningen, zijne Lezers op de vereischte hoogte te plaatsen; iets, hetwelk geheel verzuimd is, en dus het begin dezes verhaals bijna onverstaanbaar doet blijven. Overzetters van de gewone soort zouden zich hier misschien met onkunde mogen verschoonen; maar de grondige kennis der *Engelsche* Letterkunde en Geschiedenis, welke wij meenen, dat de Heer VAN OOSTEN VAN STAVEREN bezit, laat hem in dezen geene verontschuldiging over. Zelfs zou eene herinnering aan de oude bezitting dezes lands door de *Hollanders*, en de verdediging van onzen landaard tegen de zoogenoemde „*duivelarijen*" met de *Delawaren*, waarvan HAWKEYE onze voorvaders beschuldigt, gansch niet ongepast zijn

geweest. Immers een Vertaler van eenig geſchrift is meer dan een beëedigd *Translateur*; hij moet niet alleen de woorden, maar ook den zin en de meening van hetzelve doen kennen. Eene kleine aanwijzing der onderſcheidene volksſtammen, vooral van de voornaamſten der *Mohawks*, der *Irokezen* en der *Hurons*, (die COOPER blijkbaar verwart, zoodat wij de *Hurons* en de *Irokezen*, geſlagene en onverzoenlijke vijanden, dikwerf als hetzelfde volk zouden aanmerken) zou ook van groot nut geweest zijn. Ook geeft de vertaling van het woord *veer*, op bl. 3 des eerſten Deels, een geheel verkeerd denkbeeld van hetgeen zekerlijk in 't *Engelsch portage* heet, en eenen overtogt tusſchen twee rivieren of meren, of eene rivier en een meer, aanduidt, waar de perſonen en goederen of zelfs kano's *over land* moeten worden overgebragt, en 't welk men misſchien *draaggplaats* zou kunnen noemen.

Wanneer men echter, met of zonder opheldering, deze eerſte moeijelijkheden te boven is, zoo is het werk vol van de levendigſte en de aandacht boeijende tafereelen, gelijk b. v. het ontſnappen van MAGUA in het digte woud; het verblijf des *Europeſchen* gezelſchaps met de twee *Mohikanen* (UNCAS en zijn' vader) in het hol op het rivier-eiland, en het aldaar geleverde gevecht met de *Hurons*, eene ſchilderij zoo vol leven, als wij er eene kennen; de ſchildering van de aankomst des vlugtelings op *William Henry*; het moordtooneel bij den uittogt (waarbij de Schrijver wijſelijk over de afzigtigſte bijzonderheden eenen ſluijer geworpen heeft); de reis op het meer, om de gevangenen bij de *Hurons* op te zoeken, en de tooneelen in het *Indiaanſche* dorp, (wel is waar wat avontuurlijk en onwaarſchijnlijk) maar vooral de plegtige Raadsvergadering bij de *Delawaren*, alwaar de verwachting op het hoogſte geſpannen wordt, en hoop en vrees elkander in de ziel des Lezers afwisſelen. Wij kunnen dit niet duidelijker uiteenzetten, zonder onzen Lezeren de verraſſing, die hen bij het verhaal zelve toeft, te ontnemen: want wij hopen door onze beoordeeling vele Lezers voor dit ſchoone voortbrengſel der *Amerikaanſche* Muze gewonnen te hebben.

Het doet ons leed, dat de vertaling zoo verre beneden het oorſpronkelijke is, als wij gezien hebben. Over het „*veer*" is reeds geſproken. Verſcheidene andere onnaauwkeurigheden van taal, gedwongene woordvoegingen, naar het *Engelsch* gevormd, enz. zijn niet zelden. Slechts eenige voorbeelden. Iſte D. bl. 109: „Ik moge *ras* gehandeld hebben" (*rash*),

in plaats van *voorbarig*. Bl. 115: „Het is de ijselijke schreeuw, dien een paard uit in zijnen doodsangst, wanneer *hij* pijn lijdt. Mijn ros is of eene prooi der wilde dieren, of *hij* ziet zijn gevaar." Bl. 330: „Het garnizoen zou *kleuren*, wapenen en bagagie behouden." *Kleuren* (*colours*) voor *vaandels*. Bl. 332: *uitvordering*, lees *uitdaging* (*Herausforderung*. Zou ook hierbij eene *Hoogduitsche* vertaling gebruikt zijn?) IIde D. bl. 109: *Hij benuttigde zich dit oponthoud*, voor: *hij maakte van deze vertraging gebruik*. Bl. 169: *Terwijl hij nog sprak, benuttigde zich* DUNCAN *het water*, enz. enz. Het is zoo jammer, dat ons proza dus misvormd wordt, dat wij eerlang, door dien zondvloed van vertalingen heen, het Babel der spraakverwarring zullen bereiken.

Ook onze *koloniale* Geschiedenis zou misschien stof tot dergelijke *romantische* tafereelen kunnen opleveren. *Nieuw-Nederland* zou onze moedige volkplanters in betrekking tot de *Delawaren*, *Brazilië* tot de *Tupinambas* en *Tapuyas*, *Oostindië* vooral tot de meer beschaafde inboorlingen van den *Maleischen* stam kunnen voorstellen, op het voetspoor der ADEKE in de dichterlijke *Episode* van HELMERS. Waarom in onze Romans *altijd* die zoogenaamde *zedelijke tafereelen* uit onzen tijd, tot vervelens toe, herhaald, die eindelijk tot dagelijksche praatjes van koffij- en thee-bezoeken vervallen?

Leerwijze der Schrijfkunst, of verzameling van algemeene en bijzondere regelen, om in korten tijd duidelijk, fraai en vlug te leeren schrijven. Geschikt voor alle standen der Maatschappij. Voorzien van 22 in koper gebragte Platen, met derzelver Verklaringen. Te Nijmegen, bij J. F. Thieme. 1833, *f* 2 - 40.

Dat de beoefening der Schrijfkunst, bereids sedert lang, in ons Vaderland, niet met een zoo goed gevolg, als bevorens, is behartigd geworden, wordt algemeen erkend; en niet zelden is de wensch geuit, dat er middelen mogten worden gevonden, waardoor dezelve zich weder tot de vorige hoogte zou kunnen verheffen. Elke poging, om hiertoe te geraken, mag derhalve als hoogst gepast beschouwd worden bij elk, die eenigen prijs stelt op het schrijven eener duidelijke, fraaije en vlugge hand.

Met genoegen zagen daarom de beminnaars der ſchoone Schrijfkunst het beſluit van de Algemeene Vergadering der Maatſchappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, ten jare 1825 genomen, tot het uitſchrijven eener Prijsvraag van den volgenden inhoud: „*Welke zijn, zoowel in het algemeen als in het bijzonder, de voorſchriften, regelen en wetten, welke, bij de beoefening der ſchoone Schrijfkunst, in ons Vaderland behooren te worden in acht genomen? Van welk eenen aard zijn doorgaans de, minder of meer in het oog vallende, afwijkingen in dezen? En naar welke, zoo veel mogelijk algemeen erkende, bepalingen behooren de voortbrengſelen der genoemde kunst beoordeeld te worden?*" Na eene eerſte mislukte poging, in den jare 1827, mogt, twee jaren later, genoemde Maatſchappij het genoegen ſmaken, dezelve met een gewenscht gevolg bekroond te zien; terwijl haar eermetaal aan den Heer PETRUS JOSEPHUS BOONEKAMP, te *'s Gravenhage*, in 1830, is uitgereikt geworden.

Na de uitgave der bekroonde *Handleiding* verſcheen, ten jare 1831, een Programma (ter bevordering der Schrijfkunst) in 't licht, waarbij aan de vervaardigers van *ſtellen Vertoonſchriften*, ten minſte van *twaalf* ſtuks, door beoordeelaars goedgekeurd, een prijs van *f* 25— elk, en aan het best en volledigst bevonden ſtel een prijs van *tien Dukaten* werd toegekend, en, in het jaar 1832, zagen zich de Heeren HUIBERT MARTIN KESTELOO, te *Domburg*, J. K. GELLING, te *Peize*, in *Drenthe*, HENDRIK FREDRIK PÜLS, te *Amſterdam*, en PIETER VAN EEKHOUT, mede aldaar, ieder, den eerstgenoemden eereprijs toegewezen.

Met genoegen, wij herhalen dit, zagen de beminnaars der ſchoone Schrijfkunst de pogingen eener zoo loſwaardige Maatſchappij, die nimmer achterlijk bleef, wanneer zij, door het aanwenden van in hare magt ſtaande middelen, ten nutte van het *verbeterd Onderwijs* kon medewerken, ten einde deze weldadige plant, *door hare hand* op den vaderlandſchen bodem gekweekt, meer en meer in wasdom en bloei te doen toenemen. Welligt baart het eenige verwondering, dat de ongenoemde Schrijver der *Leerwijze*, alhoewel van het nut der Kweekſchool voor Onderwijzers te *Haarlem*, en de bemoeijingen van den Heer Directeur en Hoofdonderwijzer in dezelve, als ook van de betoonde zorg der Regering en van zijne eigene proefnemingen en ondervinding gewagende, het ſtilzwijgen bewaart aangaande de bijzonderheden, die door

ons, met korte trekken, zijn aangeſtipt. Onzes achtens hadden dezelve niet alzoo mogen worden voorbijgegaan, en wij willen gaarne, bij dit verſlag, het verzuim des Schrijvers herſtellen.

In het Voorberigt zegt de Schrijver, dat, alhoewel zijne leerwijze het toppunt van vólkomenheid niet bereikt heeft, hij ronduit durft zeggen, dat dezelve voor de onderwijzers onzer lagere en middelbare ſcholen *onmisbaar* is. — Wij zouden deze verzekering, ten aanzien van hen, die het werk van den Heer BOONEKAMP bezitten, en tevens bekend zijn met het werkje, getiteld: *Art d'apprendre à écrire, ou ſyſtème d'écriture Américaine dévoilé, par* CHANDELET *aîné, 8me édit. Bruxelles, chez* L. DUMONT, 1830, in twijfel trekken. Laatstgenoemde Schrijver betuigt, de leerwijze, om, ter bekoming eener vlugge, loopende hand, aanvankelijk, alle letters met lange verbindingslijnen aan elkander te ſchrijven, naar de manier van den Heer CORSTAIRS te hebben gevolgd, en de Schrijver der *Leerwijze* ſchijnt denzelfden weg te hebben ingeſlagen. Ook de Heer BOONEKAMP toonde met deze *methode* bekend te zijn, (zie de noot op bl. 59 en volg. zijner *Handleiding*) en geeft de redenen aldaar kortelijk op, waarom hij vermeende *deze* manier niet te moeten aanprijzen. Wij ſtellen ons in dezen geen partij; maar nemen alleen de vrijheid, den Schrijver der *Leerwijze* te doen opmerken, dat, voor de bezitters der door ons genoemde werken, zijn geſchrijf niet zoo *onmisbaar* is, als hij verzekert. Overigens, en omtrent de *Amerikaanſche methode*, als zoodanig, zal de ondervinding, meer dan redeneringen, moeten beſliſſen. Bepalen wij ons thans tot het voor ons liggend werk, en deelen wij eenige opmerkingen mede, die ons, bij de lektuur, zijn voorgekomen:

Bl. 15, 2de regel, lezen wij: „De breedte van elke „enkele letter bepaalt zich naar de lengte van derzelver „ligchaam, en moet gelijk zijn aan de helft dezer lengte, „en die van elke dubbele letter (*m* en *w*) gelijk aan de „lengte." Het eerſte gedeelte van dezen regel, althans wanneer dezelve niet duidelijker omſchreven wordt, lijdt, onzes inziens, al dadelijk ſchipbreuk, onder anderen op de *f*, *i*, *j*, *l* en *t*; terwijl wij betuigen niet in te zien, hoe, in verband hiermede, ook het tweede behoorlijk kan worden toegepast.

Bl. 18, 23ste regel, alwaar van de tusschenruimte der regels onderling wordt gewaagd, is, te regt, aangemerkt: „dat de letters met opgaande staarten of kapitale letters „van den volgenden regel die met neêrgaande staarten van „den vorigen regel niet moeten kunnen ontmoeten." Intusschen is deze hoofdregel, aan het slot van No. 4 der 17de Les, door den Schrijver zelven overtreden.

Het aannemen eener meetkundige verdeeling in het behoorlijk plaatsen der letters zou, onzes inziens, niet zoo *onvoorwaardelijk* behooren bepaald te worden, als zulks door den Schrijver is geschied, en wij zouden hem in bedenking geven, nader te raadplegen met hetgeen daarover in de *Handleiding* des Heeren BOONEKAMP, § 41, voorkomt. Immers is, door het *onvoorwaardelijk* in acht nemen van zijne bepalingen, het *welstandige*, in sommige zijner voorbeelden, verloren gegaan; zie Pl. I. in de woorden: *zeer goed*, in *He* en *dat*, waarin sommige letters te digt bij- en andere, in onderlinge verhouding, te ver van elkander af staan. De *a* en *z*, in den derden regel, toonen dit insgelijks, en de zamenkoppeling van de laatstgenoemde letter met de tweede *z* geeft een kennelijken misstand. Wij begrijpen niet, waarom de Schrijver eene voor het oog zoo onaangename zamenkoppeling, bepaaldelijk, voorschrijft, (zie *Verklaring der zesde Les*, No. 8.) en zouden verre af zijn, het gebruik der *krul-z* (als van Duitschen oorsprong) aan te prijzen.

In No. 9 van dezelfde Les wordt gezegd: „dat de „*krul-d* alleen bij het einde van een woord gebruikt wordt." Dan, waartoe dienen dan de verbindingslijnen, waarmede, in het daarnevens gevoegde voorschrift, die letter aan een aantal gelijksoortige letters verbonden is?

Even onverklaarbaar is ons de meening van den Schrijver, bl. 16, regel 4, in verband met den 5den regel. Volgens den *eersten* toch moet de lengte van den stompen poot van de letter *d* gelijk zijn aan die van het ligchaam der letter, en volgens den *tweeden* moet de staart of krul der letter *d* anderhalfmaal de lengte van het ligchaam der letter boven of beneden dezelve uitsteken. Welligt heeft de Schrijver hier eene *krul-d* bedoeld; dan, zóó als wij de voorstelling *hier* lezen, is hij met zichzelven in weêrspraak.

De nieuwe *methode*, moge, ingevolge de verzekering van den Schrijver, wiens ondervinding wij geenszins betwijfelen

mogen, door eene dagelijkſche oefening van twee uren, in den tijd van acht maanden, en bij een' perſoon, die reeds eenigzins met de behandeling der pen bekend is, in den tijd van drie maanden, voldoende uitkomſten opleveren: dan wij vragen, waarom juist alles thans met grooter ſpoed, dan bevorens, behoort te worden aangeleerd? In zeer enkele gevallen moge dit noodzakelijk bevonden worden; wij, voor ons, houden ons meer aan het *festina lente* der Ouden en het *langzaam gaat zeker* der Voorvaderen.

De vormen der gewone letters *f*, *k*, *q*, *r*, *t*, *w*, *x* en *z*, mitsgaders de kapitale letters *A*, *B*, *C*, *D*, *E*, *F*, *G*, *H*, *I*, *J*, *K*, *L*, *P*, *R*, *T*, *V*, *W*, *X* en *Z* hebben allen, de eene meer, de andere minder, te veel overeenkomst met de *Engelsch-Amerikaanſche* lettervormen, dan dat wij dezelve, als *modellen* voor *Nederlandsch* ſchrift, zouden mogen aanbevelen. Men heeft ons reeds, ſedert jaren, zoo veel eigendommelijks en oorſpronkelijks ontroofd, dat men ons waarlijk onze *ronde*, *Hollandſche ſchrijfwijze* wel mogt laten behouden. In het naburig *België* mogt men, vóór 1830, en thans nog, er zich naar ſchikken, vreemden te volgen; onze landaard laat zich niet zoo ligt overhalen, het vreemde, dadelijk en blindelings, over te nemen, en vooral niet, wanneer dat vreemde, in vergelijking met het inheemſche en oorſpronkelijke, voor het oog, minbehagelijk, ja wanſtaltig is.

De, ons geheel onbekende, Schrijver heeft ons, bij een, door hem gekozen, *motto*, uitgenoodigd: *te lezen*, *te onderzoeken* en *daarna onpartijdig te oordeelen*. Wij hebben aan dit verlangen voldaan, en laten thans onze oordeelvellingen, wederkeerig, aan ieders *individueel* onderzoek volgaarne over, gedachtig aan de gekozen zinſpreuk der *Handleiding* van den Heer BOONEKAMP: *Man prüfe, und behalte das Gute*. Maar vurig wenſchen wij, dat, welke leermethode men ook verkieze te volgen, de *degelijkheid* en *rondheid* van het *Nederlandsch karakter*, ook in onze lettervormen, bewaard blijve; opdat, even als in zijne *gevoelens* en *handelingen*, de *Nederlander*, als zoodanig, *ook in zijn handſchrift*, voor elken vreemdeling, kenbaar zij! Laat ons, in dezen, behouden, wat wij hebben; dan zullen wij niet behoeven lof te bedelen, waar dezelve niet te vinden is!

Het woord *ka-ma-raad*, in No. 7 der *elfde Les*, is ongetwijfeld eene ſchrijffout, met welker vermelding wij deze aankondiging beſluiten.

Nederlandſche Muzen-Almanak voor 1834. *XVIde Jaar. Te Amſterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. *f* 3-50.

Algemeene Inhoud van den Nederlandſchen Muzen-Almanak van 1819 *tot en met* 1833. *Te Amſterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. *f* 1-25.

Almanak voor het Schoone en Goede voor 1834. *Te Amſterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. *f* 1-80.

Nederlandſche Volks-Almanak voor 1834. *IVde Jaar. Te Amſterdam, bij* H. Frijlink. *f* :-60.

Nederlandſche Anekdoten-Almanak voor 1834. *Te Franeker, bij* G. IJpma. *f* :-90.

Men zou ſchier het barre jaargetijde de lente der drukpers mogen heeten, daar zij dan reeds de uitgezochtſte verſcheidenheid van bloemen en bloeſems voor verſtand en hart het lezend publiek uit vollen horen aanbiedt. Onder dien lentetooi beſlaan de Jaarboekjes, die om het voorwerk den naam van Almanakken dragen, geene onaanzienlijke plaats; en wij vatten blijmoedig de taak weder op, om daarvan een vlugtig verſlag te geven.

Naar rang van ouderdom en inhoud, omvang en ſierlijkheid, bekleedt de zestienjarige *Muzen-Almanak* de eerſte plaats in dit ons verſlag. Op de kleedij behoeven wij dit jaar geene aanmerking te maken. De plaatjes van den Heer YELIJN doen zijn kunsttalent eere aan; die van den Heer BENDORP houden wij voor niet onverdienſtelijk, offchoon de afdruk der laatſte gravure in ons exemplaar min gunſtig is uitgevallen; het muzijkſtukje is lief, en keurig het *fac ſimile* van den Dichter J. VAN WALRÉ. (Schoon wij zulke handſchriften liefst alleen van overledene Vernuften aantreffen, verblijdde ons de wetenſchap, dat de hand, die dit ſchreef, nog ſchrijven mag.) Twee portretten van levende Dichters, de Heeren IMMERZEEL en VAN SOMEREN, voltooijen de ſieraden, waarmede dit bevallige boekje prijkt. De hoop, om van dit Jaarboekje een *Pan Poëticon Belg.* te zien vormen, gaven wij in vroegere jaren reeds op; geenszins echter het verlangen

naar een afbeeldsel van den Uitgever zelven, die, zoo al niet in die qualiteit, welke intusschen veel zorg, oordeel en kunstsmaak vordert en bewijst, dan althans in hoedanigheid van keurig en gemakkelijk Dichter, volkomen regt op die onderscheiding heeft. Aan dat verlangen heeft de nederige man eindelijk, tot onze vreugde, voldaan; en wie hem van waan of hoovaardij mogt beschuldigen, dien verwijzen wij naar zijnen Advocaat, Mr. H. A. SPANDAW, wiens procuratie, door den Cliënt zoo geestig in dichtmaat onderhandsch gepasseerd, allezins gepast den dichtbundel opent. Tot onze smart zagen wij onze aanmerking van het vorige jaar thans weder bevestigd. De sterren van den eersten rang schijnen omneveld: VAN HALL, KINKER en meer anderen sluimeren op hunne lauweren; WISELIUS wekt, in zijn keurig gelegenheidsstukje, onbevredigd verlangen; alleen de grijze VAN WALRÉ houdt den roem des ouden Zangbergs luistervol op, en toont, in Handschrift en Ode, op meer dan zeventigjarigen leeftijd, wat eene vaste hand en een warm-kloppend hart vermogen, en hoe hij het vuur van OVIDIUS in zijne bevallige, gespierde, krachtige verzen weet te bewaren. Niet om die zeldzaamheid alleen, maar meer om den inhoud, durven wij de Ode: *De nieuwe Brouwerskolk bij Overveen*, het pulkjuweel van dezen bundel noemen, en den Dichter voor de regtbank van APOLLO dagvaarden in cas van calumnie, om zich te zien en laten condemneren tot het leveren van eene even keurige bijdrage in anno 1835, en alzoo, bij leven en welzijn, zich te zuiveren van de blaam, als *zwakken suffer* met uitgediende lier, die hij zichzelven zoo lasterlijk heeft aangewreven, verzekerd dat geen SPANDAW zijn Advocaat zal willen zijn, waar een VAN HALL, als Voorzitter in een ander heiligdom als dat van THEMIS, het vonnis in ons voordeel zou uitspreken. Geestig en gepast bepleit die bekwame voorspraak (SPANDAW) de zaak der *Eigenliefde*, en geeft onzer hoopvolle, vroegrijpe Jongelingschap menige gevoelige les, die zij ter harte moge nemen, ondanks den verkregen' prijs van zedigheid op de school, dien onze te vroeg ontslapen VOSMAER zoo luimig ten toon stelde. De Cliënt (wij bedoelen den Heer IMMERZEEL) van den Advocaat bewijst, in zijne lofrede *aan den Dood*, dat hij een meester in de expositie is, en zijn Principaal dat gedeelte van de pleitrede, bij voorkomende gelegenheid, gerust aan hem kan overlaten. Gedoogde onze ruimte

aanhalingen, dan zouden wij het met de ſtukken bewijzen. Die ruimte, in ons tijdſchrift zoo beperkt, laat even weinig toe, dat wij een doorloopend verſlag zouden geven van het werk van andere en jongere Dichters, die tot dit boeksken bijdragen leverden. Van verre de meeste getuigen wij met lof; van vele met buitengewonen lof. Waar mannen als LOOTS, TOLLENS, KLIJN, WARNSINCK, WITHUYS, en hoe die vonkelende lichten aan onzen dichthemel verder heeten, zingen, en de Goden van den tweeden rang hun maatgeluid voorzigtig door den kapelmeester zien opgewekt, geleid en beteugeld, daar weet men voorshands, dat de harmonie voldoende moet wezen. Zijn er dan geen diſsonanten? Ja, lieve Lezer, even zoo als in het best geordende Concert, waar zij tot het effect onmisbaar behooren, en waar zelfs ſoms wel eens de toon van een jong meester of liefhebber den hoorder pijnlijk kittelt, maar ook gulhartig door hem vergeven wordt, die weet, hoe moeijelijk de kunst is, en dat het alleen menſchen zijn, die haar beoefenen. Daarom willen wij, ten ſlotte, vóór ditmaal, bij die jeugdige meesters of min bekende liefhebbers nog eene korte poos verwijlen, waarvan ſommigen of reeds wel toegerust verſchijnen, of door aanleg betoonen, wat zij eenmaal kunnen worden.

Mr. H. J. KOENEN opene, als gegradueerd perſoon, den trein. Hij verſchijnt met een lief, ſtichtelijk versje: *De Mensch en zijne ſchaduw*, vervolgt met eene min gelukkige navolging van HERDER, en beſluit met een vierregelig ſtukje tot plaatsvulling, dat wij hier liever niet zouden zien, offchoon wij dan ook de ongenoegzaamheid der Rede erkennen, maar Rede als morgenſtond, Openbaring als opgaand licht, en Christendom als vollen middag in zulk een ſtukje liefst in harmonie zouden ontmoeten. J. P. HEIJE toont, in zijne *Poëzij*, dat hij den Zangberg waardig beklimt. Wij waarſchuwen hem echter voor die *ſuizelende akkoorden*, die door de geurige lucht *ruiſchen*, opdat het wezenlijk verheven ſtandpunt, dat hij beklom, hem niet doe *duizelen*, zoo na aan ſuizelen verwant. R. H. GRAADT JONKERS laten wij ſtilzwijgend defileren. A. M. BERKHOUT hopen wij weder te ontmoeten, en wenſchen hem intusſchen toe, wat hij zoo vurig verlangt. DUSSEAU's beſchelden lier oefene zich even bevallig. Het ſlot van BIERMANS' gedichtje aan WESTERMAN is roerend en vaderlandsch. Van SCHIMSHEIMER's versje wenschten wij dat te kunnen zeggen. LUBLINK WEDDIK mogen wij niet meer onder de *jeugdige* Dichters noemen; bijkans BRES-

TER ook niet, wiens dichtvrant alles iets naïfs behoudt. RIJPMA maakt den verzamelaar een complimentje, waardoor wij gaarne ons zegel hechten. De beide stukjes van J. P. HASEBROEK kenmerken den vurigen Dichter, die fijn gevoelt, en dat gevoel in fiksche zangen weet uit te gieten. Onder de jongere Dichters keuren wij hem eene eerplaats waardig, die hij later voorzeker tegen hoogeren zetel zal verwisselen. Op dien zetel zit reeds Mr. A. BOGAERS, dien wij *hier* voor het eerst ontmoeten. Levere het vaderland nog dikwerf zulke heiden en... zulke dichters, om ze te bezingen! Het *Dorpsklokje* van WIJSMULLER besluit met zachten toon de rij, die wij eenigermate poogden te schetsen, en den inhoud van dit Jaarboekje, waarbij een algemeene Inhoud afzonderlijk is uitgegeven, van 1819 tot 1833 ingesloten.

Korter hopen wij in ons verslag te wezen over den *Almanak voor het Schoone en Goede*, die zijnen broeder zoo waardiglijk ter zijde treedt, en thans aan de Rédactie van den Heer ROBIDÉ VAN DER AA is toevertrouwd. Vier prozastukjes: getuigen van de welversnedene pennen der Heeren VAN HALMAEL, HEIJE, STARING en den ongenoemden jeugdigen Romanschrijver van *Hermingard van de Eikenterpen*. Alle hebben wezenlijke verdienste, inzonderheid de twee laatstgenoemde. KISSELIUS opent het dichtwerk met eene fraaije navolging van DE LAMARTINE. VAN WALRÉ volgt hem op den voet, en brengt, nog gelukkiger, vreemd ooft op Hollands grond over; en de Verzamelaar slaat, in een roerend vers, toonen aan, die alleen een Vader kan slaken. *Het Papiermaken* van CHRISTEMEIJER toont den niet onbekwamen Dichter; nog meer het *Proces van den Abt* enz., door Mr. A. TELTING, in den kunstigen trant van STARING's verhaaltoon. De gevoelige MOENS.... Maar wij moeten ons bekorten. De bundel getuigt van den smaak des Verzamelaars. Alleen zouden wij het versje van SCHIMSHEIMER, *De Natuur*, bezwaarlijk de plaats hebben ingeruimd, die het beslaat. Het is ons duister, en het slot wekte een' glimlach! *Du sublime au ridicule, il n'y a qu'un pas.* — Een keurig afbeeldsel van Mevrouwe de Prinsesse VAN ORANJE wordt door een zevenregelig versje begeleid, dat de Verzamelaar, misschien uit zedigheid, tot beschuiting doet dienen, maar eene plaats tegenover het bevallige beeld zou verdierd hebben. De overige vier fraaije plaatjes verhoogen den

kunstroem van den Graveur VELIJN, inzonderheid dat bij het verhaal *Meerkuyzen*, 't geen om den inhoud wel waardig is, door zulk eene kunst begunstigd te worden.

De Dichters schijnen het wel op onze Jeugd geladen te hebben, en de *groenen* worden van de oude Akademieburgers niet malsch beproefd; getuige het eerste stukje van den *Nederlandschen Volks-Almanak*, waar de grijze LOOTS, op zijnen krachtigen toon, den boezem lucht geeft, en der verwende schare onzer aankomelingen het wijndrinken, kolven en tabakrooken aanbeveelt. Voorzigtig, edele Dichter! Laat de Jeugd, bij alle hare gebreken, niet in tegengestelde fouten vervallen. Misschien voegden zij bij uwen raad nog jeneverdrinken en punchzwelgen, om de maat te vullen; en zou dat dan de krachtige teelt worden, die gij wenscht?... Het proza-verhaal van den Heer WARNSINCK verdiende niet door een zoo ongelukkig uitgevoerd plaatje, als dat van den Graveur NIEUWHOFF, vergezeld te worden, dat, nog wel als een uithangbord, den titel van dit boekje weinig aanbeveling bijzet. Ook het *IJsvermaak* schijnt door een' leerling op naam zijns meesters gemaakt, en het versje van den Heer BRESTER veelligt om het prentje vervaardigd, en dus alles behalve geïnspireerd. *Jeroen*, van denzelfden Dichter, toont, dat hij de kunst beter verstaat; het is in zijnen gewonen lieven, naïven trant. De andere twee caricatuurprentjes zijn beter uitgevoerd; maar het sprookje van den *Pollepel* is zoo oud en opgewarmd als de anecdote van het *Zwaard*, en beide verdienden bezwaarlijk de eer, om door afbeeldingen bijzondere opmerking te verwekken. Van betere gehalte zijn de bijdragen van bekende Dichters, waar de ouderdom al weder de kroont spant in de *Levensregelen* van den Heer VAN WALRÉ, allerbevalligst door TOLLENS opgevolgd en door VAN OOSTERWIJK BRUYN luimig nagetreden. Behalve enkele stukjes van waarde, die in dezen bundel niet ontbreken, is het geheel zoo los en luchtig opgeslagen, dat wij voor ons niet extra hoog met dit volksboekje loopen, waaraan een zorgvuldige Redacteur schijnt te ontbreken.

Wij besluiten ons verslag met den *Nederlandschen Anekdoten-Almanak*, die in *Vriesland* beter dan bij ons verstaan zal worden. Wij hebben reeds dadelijk op 1°. Januarij het woord *snood*, in den zin van *snugger*, aangetroffen. *Poestertrapper* zal door Hollandsche lezers bezwaarlijk begrepen worden, zoo weinig als verscheidene anecdoten, die wij zelfs voor geheel Nederland duister achten. Het boekje is overigens niet zuiver van druk-, spel- en taalfouten, en de inhoud zoo bont, als men van dergelijke verzamelingen verwachten moet, die men niet ongepast bij een' banketbakkerswinkel vergeleken heeft, wier producten, te drok genoten, spoedig verzadigen; offchoon wij gaarne verklaren, geene vergiften onder dit suikergoed gevonden te hebben.

BOEKBESCHOUWING.

Jezus Opſtanding de Grondzuil van het Chriſtelijk Geloof; door J. H. SONSTRAL, *Predikant te Helder. Te Amſterdam, bij* J. Guykens. 1832. *In gr.* 8*vo.* *VIII en* 347 *bladz.* *f* 3-60.

Het vriendelijke verwijt, aan ons Tijdſchrift onlangs in de *Bijdragen voor Boeken- en Menſchenkennis* van de Heeren SCHULL en VAN DER HOOP gedaan, dat het wel eens achterlijk is in het beoordeelen van boeken, heeft Rec. ditmaal op zichzelven moeten toepaſſen. Tot narigt aan die Heeren en aan allen, die zich over zoo iets beklagen, dient, dat Rec. er doorgaans zijn werk van maakt, om ſtukken, die men min of meer als vlugſchriften of als *levioris momenti* moet beſchouwen, ſpoedig te beoordeelen; terwijl hij nederig wil bekennen, een boek van wetenſchap eerst opzettelijk te moeten beſtuderen, niet zelden her- en herlezen en andere ſchriften naſlaan, vóór dat hij zijne Recenſie ten papiere durft brengen; zijnde hij, zooveel mogelijk, op zijne hoede, geene onbekookte magtſpreuken voor beſcheidene, offchoon altijd vrijmoedige, boekbeoordeeling aan de markt te brengen.

Het onderwerp, in het onderhavige werk behandeld, is van te veel belang, om geen zorgvuldig onderzoek waardig te wezen. De opſtanding van JEZUS is inderdaad de grondzuil des Christendoms. Met de waarheid of onwaarheid dier gebeurtenis ſtaat of valt de geheele Evangelieleer. In het eerſte geval is het eene ijdele fabel, en blijft dat, al kan men JEZUS' onſchuld en de reinheid zijner Zedeleer in een helder daglicht plaatſen. In het laatſte is het een onfeilbare gids in leven en ſterven; offchoon ook hier en daar nog duisterheden overblijven, welke het bekrompene men-

ſchelijke verſtand niet ontraadſelen kan. Geen wonder dan, dat de waarheid dezer gebeurtenis meermalen door het ongeloof aangevallen, maar ook dikwijls mannelijk verdedigd is. Er beſtond echter, althans zooveel ons bekend is, in onze taal geen werk, waarin de waarheid van JEZUS' verrijzenis naar de behoefte van onze dagen gehandhaafd en haar belang aangetoond wordt. In dit gebrek onzer godsdienſtige Letterkunde heeft de *Evangelisch-Lutherſche* Predikant aan den *Helder*, J. H. SONSTRAL, voorzien door het geſchrift, hetwelk wij onder bovenſtaanden titel aankondigen, en waarvan wij thans verſlag willen geven.

Wij moeten beginnen met den gang der denkbeelden kortelijk op te geven. Bij het onderzoek, of de opſtanding van JEZUS eene ware gebeurtenis zij, komt het in de eerſte plaats aan op de menſchen, van wie wij het berigt eener zoo zonderlinge gebeurtenis hebben ontvangen. Kunnen wij ons op hunne getuigenis veilig verlaten? Ja, zegt SONSTRAL in een *eerſte* Hoofdſtuk: *De Apoſtelen waren ſtellig overtuigd, dat* JEZUS *uit den dood is opgeſtaan.* Maar, hoe kwamen zij tot die overtuiging? Niet, dan na een onpartijdig, geſtreng en bedaard onderzoek; terwijl hunne gulle opregtheid van zin, hunne onbegrensde waarheidsliefde, hunne naauwgezetheid van gemoedsbeſtaan hen vatbaar en geſchikt maakte, om, door bovengenoemde wijze van onderzoek, voor zichzelven, in deze gewigtige zaak, tot volle zekerheid te geraken. Doch, zijn nu de Apoſtelen tegen de aantijging van bedrog verdedigd, de bedenking ſchiet nog over, dat zij „ goedwillige en „ vrome dweepers" kunnen geweest zijn, „ die, inge„ nomen met een herſenſchimmig ontwerp van 's men„ ſchen zedelijke verbetering, na den dood hunnes Mees„ ters, die er als flagtoffer voor gevallen was, juist „ door dien ſlag tot verdere volvoering van hetzelve „ werden uitgelokt, en door eene opgewonden en ſchuins „ werkende (?) verbeelding misleid, zich in het hoofd „ zullen gebragt, en eindelijk werkelijk geloofd hebben,

„ dat Hij uit het graf was wedergekeerd en in betere
„ wereld hunne bemoeijingen begunſtigde." Maar wanneer wij de moeite nemen van de dweeperij in haar wezen, in haren oorſprong en in hare kenmerken aandachtiger na te gaan, dan beſpeuren wij gemakkelijk, dat geene dezer omſtandigheden zich bij de getuigen aangaande JEZUS' opſtanding vertoonde; aangezien noch hun innerlijke aanleg dweeperij begunſtigde, noch de uiterlijke omſtandigheden, in welke zij verkeerden, dezelve bevorderden, gelijk ook geene der opgegevene kenmerken dier zielekrankheid bij hen gevonden werden. Vreemd zou het alzoo kunnen ſchijnen, dat deze, tastbaar ongerijmde, beſchuldiging zoo dikwijls is herhaald geworden; dit ontſtond echter *of* uit voorbarigheid, der onkunde eigen, *of* uit weêrzin des harte, om iets toe te ſtemmen, dat deszelfs bedorvenheid ontmaskert.

Maar, zegt men misſchien, indien de geſchiedenis, aan welke men een zoo groot belang hecht, nader wordt beſchouwd, dan rijst toch menige bedenking tegen hare waarheid. De Apoſtelen mogen daarvan ſtellig overtuigd zijn geweest; de zaak zelve is te zonderling, het verhaal van dezelve ſpreekt zich te veel tegen, om het op hunne getuigenis te gelooven. Het is toch „ waarſchijnlijker, dat getuigen zich in hunne waar-
„ neming bedriegen, dan dat iets gebeure, hetwelk wij
„ reden hebben voor onmogelijk te houden." Aan de beantwoording van alle die uitvlugten en bedenkingen wijdt onze Schrijver een *tweede* Hoofdſtuk, in hetwelk hij *de geſchiedenis van* JEZUS' *opſtanding toetst aan zichzelve*. „ Meermalen is men geſtruikeld tegen het
„ ſtrijdige en het tegen elkander inloopende, dat men
„ voorgeeft in de berigten van JEZUS opſtanding aan
„ te treffen. Alle ſcherpzinnigheid is er te hulp ge-
„ roepen, om tegenſpraak op tegenſpraak te ſtapelen,
„ ten einde de verhalers met elkander in ſtrijd te bren-
„ gen en den eenen door den anderen te logenſtraffen,
„ alsof zij, getrouw aan de hoofdzaak, vergeten had-

„ den elkander in de plaatsing der neven(bij)omstan-
„ digheden te raadplegen." Echter, „ wat de hoofdzaak
„ betreft, daarin heerscht algemeene eenstemmigheid,
„ dat JÉZUS met den dageraad van den derden dag na
„ zijnen dood door Goddelijke kracht van boven" (hier
is of *Goddelijke* of *van boven* overtollig) „ is opge-
„ staan uit het graf; dat vrouwen de eerste ontdekking
„ gedaan, het eerst den Meester aanschouwd hebben;
„ maar in bijomstandigheden wordt verscheidenheid in
„ den gang des verhaals ontdekt. Staan hier of daar
„ gapingen, welke alleen het argwanend verstand tot
„ hatelijke gevolgtrekking kunnen verleiden, maar den
„ onpartijdigen en waarheidlievenden onderzoeker niet
„ zullen verontrusten, al moest hij ook erkennen, dit
„ of dat schijnt in de pen gebleven te zijn, hier of
„ daar schijnt de Schrijver iets niet geweten te hebben,
„ dat de andere, in de vooronderstelling van algemeene
„ bekendheid, vlugtig aanroert; want al tracht men
„ hem te verbluffen met de meesterachtige vraag: waar
„ blijft hier de Goddelijke ingeving, waarop deze Schrij-
„ vers zich beroemen? hij zoekt zich niet met uit-
„ zonderingen te behelpen, omdat hij weet, dat de
„ Apostelen daardoor wel voor dwaling behoed, maar
„ niet alwetend zijn geworden." (*)

Zeer flaauw zal echter die schijn van tegenstrijdigheid worden, indien wij in aanmerking nemen, dat de Evangelisten hunne berigten hebben geput uit de mondelijke verhalen van onderscheidene ooggetuigen, van welke ieder, in de eerste ontroering, in de bijomstandigheden iets verschillends had waargenomen, hetwelk in de verhalen onwillekeurig moest doorstralen. Bovendien deelden zij deze gebeurtenis eeniglijk mede met het oogmerk, „ niet, om, in eene geregelde orde, het veertig-
„ daagsche tweede leven van JEZUS te verhalen, maar,
„ om aan de bestemming" (liever, den *last*) „ te vol-
„ doen, hun door den Meester opgelegd, namelijk, te
„ getuigen, hetgeen zij gezien en gehoord hadden."
Eindelijk, wanneer men het verhaal, zooveel mogelijk,

(*) Deze lange volzin loopt niet goed los.

tot één geheel brengt, treft ons de natuurlijke gang, zoodat de ſchijn van tegenſtrijdigheid geheel verdwijnt, en het oneerlijk wordt, eene zaak te ontkennen, omdat zij ſlechts eenvoudig en natuurlijk verhaald wordt. Nu zal men zeggen: dit zij zoo; de oneenparigheid der berigten, ten aanzien der bijomſtandigheden, moge zich, bij eenſtemmigheid in de hoofdzaak, vrij voldoende laten verklaren, de toedragt der gebeurtenis zelve, zoo als zij daar ligt, is te onwaarſchijnlijk, om haar geloof te geven. Het voorval met de wachters b. v. ſchijnt verdacht. — Neen! is het antwoord. Dat de aanwezige leden des Sanhedrins tot zulk eene list de toevlugt namen, is niet onnatuurlijk. En de bedenkingen tegen de waarheid van dit „onkieſche voorval" verdwijnen geheel, wanneer men voldoende redenen geeft, waarom de vrouwen, die zoo gerust naar het graf op weg gingen, niets van eene militair-geregtelijke bezetting wisten, — waarom de zaak in al haren omvang niet ſpoedig ruchtbaar werd en de menigte naar het graf lokte, — waarom de Regters niet, gelijk toch, om *conſequent* te zijn, had moeten geſchieden, de Apostelen vervolgden, — waarom deze den Joden hun bedrog niet onder het oog bragten, — en waarom MATTHEUS alleen van dit voorval melding maakt. Maar, roept het ongeloof, aan welks *maar* nooit einde komt, in vermeende zegepraal uit: die geheele zaak wordt toch ſlechts berigt door mannen, in wier belang deze gebeurtenis viel. De vermeende Verrezene vertoont zich niet, dan uitſluitend aan hen. „Noch zijne vijanden, noch het „onpartijdig volk hebben iets van zijn aanwezen na-zijn „ſterven vernomen, dan uit den mond zijner vrienden, „die zich voorzigtig aan lastige navraag ontduiken," (onttrekken) „door elk met de verzekering af te ſche„pen, dat Hij ten hemel gevaren is. Waarom zich „niet openbaar vertoond?" En inderdaad, oppervlakkig ſchijnt het, dat deze aanval geducht en er niet veel tegen te zeggen is. Maar al konden wij geene voldoende redenen bijbrengen, waarom JEZUS na zijne op-

ſtanding niet aan al het volk verſchenen is; dat is niet, „ alsof Hij zich voor alle anderen, behalve voor zijne „ vrienden, onzigtbaar had gehouden," maar „ dat Hij „ geene opzettelijke proef in het werk geſteld heeft, om „ aan het volk zich op die wijze te openbaren, als dit „ met hen het geval geweest is;" dan nog zou dit „ de geſchiedkundige trouw niet aan het wankelen bren- „ gen." Echter is de bedenking niet zoo onoplosbaar, als zij ſchijnt. JEZUS' karakter toch en doorgaande handelwijze verboden zulk eene openbare vertooning. Zich als zegepralend overwinnaar hunner boosheid te doen zien, ſtreed tegen zijne edelmoedigheid. Het geloof, dat op zulk eene wijze gewerkt was, ontſtond dan niet door zedelijke kracht, maar uit noodzakelijkheid. Om zijne onſchuld te ſtaven, was het niet noodig. Op de vraag, of Hij het niet verſchuldigd was aan het gewigt en belang zijner zaak, kan men antwoorden, dat zijne openlijke verſchijning den leden van den Joodſchen Raad toch alle uitvluchten niet zou afgeſneden hebben. Deze waren van zoo vele wonderen te vergeefs getuigen geweest. Zij moesten dan beginnen met de erkentenis, de onſchuld vermoord te hebben. Zelfs zou deze verſchijning voor JEZUS' zaak eerder ſchadelijk, dan voordeelig geweest zijn. Maar aan het volk dan? „ Ter bereiking van eenig oog- „ merk in deze(n) had de Verlosſer op nieuw eene „ aardſche loopbaan moeten inſlaan, en het Joodſche „ land, zoo als vroeger, zoo niet veelvuldiger, moe- „ ten doortrekken; want indien de zaak op geene over- „ tuiging, dan volgens een Thomasſaansch beding, kon „ aanſpraak maken, zou eene enkele verſchijning nog „ zeer weinig gebaat hebben; want eenige honderden „ in den tempel of ſommige bewoners van deze of gene „ landſtreek konden even zoowel door zinbedrog mis- „ leid worden, als twintig, dertig anderen, voor het „ minst, die twaalf, ja meer getuigen betwijfelt, kan „ het ook duizend doen, en het is gedaan met de wer- „ king van eigen ondervinding en geſchiedkundige trouw „ op anderen, die het eerſte misſen.

„ Laat ons het blad omkeeren, en vooronderſtellen, „ dat de Raad en het volk tot overtuiging gebragt wer„ den, dat de Gekruiste door Goddelijke kracht in het „ leven was teruggekeerd." Welke zouden dan waarſchijnlijk de gevolgen geweest zijn? Verwarring en burgerlijk oproer. De KAJAFASSEN en dergelijken bij de vestiging des Christendoms aan deszelfs hoofd. De bekendwording van het Evangelie aan Heidenen verhinderd door Joodſchen trots. Het Christendom ineengeſmolten met hetgeen toen voor Mozaïsme gehouden werd. En zouden *dan* de nu twijfelenden hunne uitvlugten ſpaaren? Neen! „ als JEZUS vijanden er van overtuigd wa„ ren geworden, en wel in die mate, dat zij openlijk „ voor de wereld er voor uitkwamen, zouden immers „ ook zij zijne vrienden geworden zijn, en dus al weder „ eenzijdig. Hoeveel zou er tegen dezelve in te leggen „ weezen, en zoo veel te meer, als de overgang van haat „ in vriendſchap hen met gloeijender geestdrift had doen „ ſpreken. Ja veel heviger zouden de berigten van eenen „ ANNAS en KAJAFAS, dan die van eenen MA„ THEUS en JOHANNES aangevallen worden." Zulk eene redenering is regt gepast en ſnijdt hout. Maar verder. Men heeft evenmin regt te klagen over gebrek aan getuigenis van eenen of anderen ongewijden Schrijver. „ Wat zou getuigenis van vreemden afdoen, als men „ ooggetuigen voor leugenaars durft uitmaken?"

Ook uit deze, zoo men meende, onverliesbare vesting is alzoo de vijand des Christendoms verdreven; misſchien zal hij nu beweren, dat de zonderlinge omgang van JEZUS met zijne vrienden, na zijne opſtanding, onmiskenbare ſporen van verdichting draagt. Maar was dan de aard van zijne openbaringen in dien tijd niet overeenkomſtig met de waardigheid van zijnen perſoon en de ſtandverwisſeling, welke Hij ondergaan had? Voegde *zoodanig* een omgang niet aan zijne bedoelingen, om zijne vrienden van de waarheid zijner herleving te overtuigen, hun de Profetiſche ſchriften te verklaren, en hen tot hunnen verderen werkkring in te leiden? Eindelijk mag hij, die

halsſtarrig weigert de oogen voor het licht der waarheid te openen, zeggen: de opſtanding van JEZUS is *a priori* iets onmogelijks. Doch ook dit baat hem niet. Deze daadzaak is klaarblijkelijk een werk uit God, niet van menſchen, en bij den Allerhoogſte noch *phyſisch*, noch *moreel* onmogelijk. Het meer vreemde houden wij voor onmogelijk, of althans moeijelijker. Maar in God beſtaat geen onderſcheid tusſchen het gewone en buitengewone. — Wij zouden hier bijgevoegd hebben, dat de geheele bedenking niet te pas komt. Ook desaangaande is waar, wat KNAPP van de geheele Goddelijke openbaring zegt (*): „ *es ist eine Thatſache* (res facti), „ *die folglich auf hiſtoriſchen Beweiſe beruhet*," en: „ *kann das Factum hiſtoriſch dargethan werden, ſo* „ *beweist alles Raiſonnement* a priori *nichts dawider.*"

Zal nu het pleit voldongen, en de waarheid: JEZUS *is opgeſtaan van den dood*, boven allen twijfel verheven worden, dan verdient ook het gedrag der Apostelen, bij hunne prediking dier waarheid, onze aandacht. „ Uit hun gedrag kunnen wij de waarde van hunne ge- „ tuigenis bepalen; en indien in het onderzoek van de „ wijze, waarop zij hunne getuigenis van JEZUS op- „ ſtanding geopenbaard en hunne overtuiging van der- „ zelver waarheid gehandhaafd hebben, blijkt, dat zij „ mannen waren van gezond verſtand, eerlijk in handel „ en zuiver in bedoelingen; dat zij kalmte met voorzig- „ tigheid, vrijmoedigheid met beſcheidenheid paarden, „ door belangelooze liefde tot menſchengeluk gedreven „ werden, en door geenen tegenſtand, hoe groot en „ zwaar, zich lieten affchrikken, — dan moet geloof „ aan CHRISTUS de eindelijke prijs van ons naauwgezet „ onderzoek worden." De ontwikkeling daarvan maakt den inhoud van het *derde* Hoofdſtuk uit. De Apostelen deden dit met voorzigtige kalmte, geene openbaarmaking ſchuwende, zich onthoudende van onſtuimige drift, van onbezonnen ijver tegen de partijen, met welke

(*) *Vorles. über die Chr. Religionslehre, Th.* I. *S.* 11, 12.

zij te worſtelen hadden, van overdrevene verlaging hunner vroegere denkwijze. Bij tegenſpraak, beſpotting en ſmaad bleven zij bezadigd; voorzigtigheid leidde hen, in het zwijgen niet minder, dan in het ſpreken. — De Apostelen deden het ook met vrijmoedige beſcheidenheid. Zij matigden zich geene de minſte heerſchappij aan. Verdedigen zij zich, het is niet uit roemzucht. *Kunnen* zij vermijden, hunne hoorders tegen zich in het harnas te jagen, zij doen dit. Maar geldt het hunne hoogſte roeping, zij zijn dan even vrijmoedig als beſcheiden. Men denke aan PAULUS voor FELIX. — Zij deden het al verder met belangelooze goedwilligheid. Zij werden niet gedreven door eigenbaat of verkeerde oogmerken; verkondigden het Evangelie alleen, om anderen wijzer, beter en gelukkiger te maken, en kozen den regten weg, om tot hun doel te geraken, zonder een enkel zijpad in te ſlaan, hoe ſchijnbaar dit laatſte ook hunne belangen mogt bevorderen. Deze hunne belangelooze goedwilligheid, met achtbaarheid en ernst verbonden, bewees niet alleen de deugdelijkheid van hunne zaak, maar baande haar ook toegang tot het hart. — Zij deden het, eindelijk, met onbezweken moed. Ware deze een wapentuig geweest van bedrog, dan is hunne ſtandvastigheid onverklaarbaar; ware dezelve een gevolg van dweeperij, dan wordt de zaak nog wondervoller; maar was hun moed een gevolg van welgegronde overtuiging, dan blijft er geen ſteun meer over voor twijfel of verdenking.

Is evenwel de ganſche zaak wel van gewigt genoeg, om een zoo uiteengezet betoog te vorderen? Voorzeker; zij betreft eene waarheid van het allerhoogſte gewigt. Dit wordt in het *vierde* of laatſte Hoofdſtuk ontwikkeld. De opſtanding van JEZUS heeft de doorzetting en voltooijing van zijn plan, tot heil der menſchen ontworpen, mogelijk gemaakt. Deze gebeurtenis heeft ook het geheimzinnige, dat Hem en zijne Leer omhulde, opgehelderd. Zij handhaaft niet alleen het regt der Apostelen als Zedeleeraars, maar verleent ook gepasten aandrang en uitlokkende aannemelijkheid aan hunne leſſen.

Trouwens, ware CHRISTUS niet opgeſtaan, dan hadden zij het regt niet, die pligten voor te ſchrijven, welke wij in hunne ſchriften aantreffen; dan verbeuren de dangredenen, welke zij bezigen, alle kracht en waarde; dan zijn hunne beloften van rust voor het geweten, bijſtand uit den Hemel ten goede, kalmte in uitwendige omſtandigheden en zaligheid in het toekomende leven even logenachtig, als de grond bedriegelijk is, waarop zij hunne prediking bouwden. Het omgekeerde is waar, indien JEZUS uit den dood is opgeſtaan. En eindelijk heeft deze opſtanding eene beſtendige betrekking tusſchen Hem en zijne vereerders tot ſtand gebragt.

Wij meenden, ons niet te zeer te moeten bekorten in het opgeven van den gang dezer Verhandeling, aan welke wel niemand, die het bovenſtaande aandachtig heeft gelezen, den naam van een belangrijk ſtuk zal ontzeggen. Wij hebben het werk dan ook met veel genoegen gelezen en prijzen het van harte aan. Eenige aanmerkingen, welke wij desniettegenſtaande op hetzelve hebben, mogen wij niet terughouden.

(*Het ſlot hierna.*)

Godsdienst en Christendom. Een Leesboek voor Vrienden van het Ware en Goede. Door N. DE GRAAFF, *Predikant te Bloemendaal. Te Amſterdam, bij* W. Brave, Jun. 1832. *In gr.* 8*vo.* 293 *Bl.* *f* 2-60.

In 1830 is van dezelfde hand, bij de Erven F. BOHN te *Haarlem*, in het licht verſchenen: *Theophilus. Een Leesboek voor Vrienden van Godsdienst en Christendom.* Wij hebben in de *Letteroeff.* voor 1831 onze gedachten over dat werk gezegd, en aan het einde van onze alleszins gunſtige beoordeeling destijds den wensch geuit, dat de Schrijver zich opgewekt mogt gevoelen, om in denzelfden geest meer te laten volgen. Aangemoedigd door de goedkeuring van Landgenooten, die in Godsdienst en

Christendom belang ſtellen, biedt de Heer DE GRAAFF een gelijkſoortig geſchrift aan, dat wegens belangrijken inhoud even zeer aanprijzing verdient. De behandelde onderwerpen zijn: I. *Gronden van gerustheid, welke de Godsdienst ons voor de toekomst aanbiedt.* II. *De waardigheid en pligten eener Christelijke Moeder.* III. *De verlossing des Menschdoms door Jezus Christus, in verband beſchouwd met de uitgebreidheid der Schepping.* IV. *Het aandenken van Jezus, als een krachtig middel tot bevordering van onzen Christelijken wasdom.* V. *Christelijke voorſpraak van de ouden van dagen.* VI. *De laatſte stond van Jezus leven.* VII. *De eerſte dag van Jezus opſtanding.* VIII. *Het Gebed.* IX. *De invloed der Temperamenten.* X. *De wijsheid en billijkheid van God in het toelaten van het kwaad en in het ſparen van groote zondaars.* XI. *Een blik in het dagboek onzes levens.* XII. *De hooge waarde en voortreffelijkheid des Bijbels.* Wij achten het niet noodig, de bijzonderheden van elk ſtuk nader op te geven. Uit den *Theophilus* is bekend, in welken geest de Heer DE GRAAFF ſchrijft. Men vindt hier dezelfde degelijkheid, milde beginſelen en godsdienſtige ſtrekking, zonder overdrijving aan den eenen of anderen kant. Wij verblijden ons, dat zoodanige boeken lezers vinden. Een oorſpronkelijk werk, als dit van DE GRAAFF, verdient ook allezins de voorkeur boven menige vertaling van vreemde voortbrengſelen, welke niet altijd voor onzen landaard geſchikt zijn. Deze en gene uitdrukking hier en daar moge ons minder gepast toeſchijnen; wij betuigen echter het geheel met bijzonder genoegen gelezen te hebben, en vertrouwen, dat niemand, die belang ſtelt in verlichting des verſtands en veredeling des harten, het boek zonder ſtichting uit de handen zal leggen.

Wij geven den Schrijver in bedenking, of bl. 34 niet te onbepaald is gezegd, dat *kinderen* als eene *beloaning* moeten aangemerkt worden. Meermalen toch hebben ouders verdriet, wanneer zoon of dochter niet luistert naar

goeden raad. Bovendien kon men nog vragen, *waarvoor* dan zoodanige belooning wordt gegeven? of in bekrompene omstandigheden en bij drukkende armoede een talrijk kroost ook *belooning* is? en voorts, of echtgenooten, in geval van kinderloosheid, gerekend moeten worden geene *belooning* te ontvangen? Wij hebben voor het overige dit stuk, over *de waardigheid en pligten eener Christelijke Moeder*, met het uiterste genoegen gelezen, en gelooven, dat de Schrijver het woord, waarop wij aanmerking maken, heeft gebezigd, zonder te denken aan mogelijke gevolgtrekking. Wij voegen hier nog bij, dat het woord *oorbiecht*, bl. 185, alwaar van eene openhartige bekentenis onzer meest verborgene afdwalingen en verkeerdheden, bij het bidden namelijk, wordt gesproken, ons minder gepast is voorgekomen. Men weet, van waar die uitdrukking haren oorsprong heeft. Wij zouden dus niet zeggen: *Zulk eene oorbiecht is in Gods Woord waarlijk gegrond.* Ook niet: *Wij moeten Hem onze wegen vertellen;* noch: *Voor Hem moeten wij geene geheimen hebben.*

Het werk is in een' duidelijken en over het geheel zeer goeden stijl geschreven. Wij hebben echter eenige onnaauwkeurigheid opgemerkt ten opzigte van de geslachten en van den vierden naamval. Taalfouten zijn, bl. 9. *lag* (leide of legde), bl. 34. *gij zag*, bl. 49. *vermoeid* (vermoeit), bl. 137. *verhuist* (verhuisd), bl. 140. *leeme* (leemen) *hut*, bl. 141. *vermoeidt* (vermoeit). Ook de punctuatie is niet altijd in orde.

Iets aan en over J. L. NIJHOFF, *door* G. H. VAN SENDEN. *Eene Bijdrage, zoowel tot de beoordeeling der Eeuwfeesten van des Heilands dood en van de Goddelijke invoering des Christendoms, als ook tot die Eeuwfeesten zelven. Te Zwolle, bij* J. Zeehuisen, Jr. 1833. *In gr.* 8vo. 54 *Bl. f* : - 80.

De Lezer zal zich te binnen brengen, dat de *Letter-*

oefenaars zich verpligt hebben gevonden, om, in No. XI, voor Sept. 1833, bl. 470 en volg., een' onbeſcheiden uitval van den Heer VAN SENDEN af te weren, en zij beſloten derzelver verdediging destijds, met aan den te onregt vertoornden man de algemeen bekende taal van den Apostel PAULUS te herinneren: *De Liefde gelooft alle dingen — zij hoopt alle dingen.* Zij vermeenden te mogen verwachten, dat deze herinnering door een' Bedienaar van het Evangelie des Vredes en der Liefde zou zijn ter harte genomen, en ſloegen daarom weinig of geen geloof aan de loopende gerüchten, wegens verregaande oneenigheden, die in den *Zwolſchen* Kerkeraad en Gemeente, bij het vervullen eener vacature, zouden zijn ontſtaan, en waarbij de Heer VAN SENDEN, als de voorname oorzaak, is genoemd geworden.

Wel was de man, reeds vroeger, als geenszins van vredelievenden aard zijnde, bekend, en velen herinneren zich nog den ſtrijd, van zijne zijde gewis met weinig gematigdheid, tegen den Hoogleeraar S. MULLER gevoerd; wel was men algemeen onderrigt, dat niet één lid van het *Zwolſche Ministerie* aan hem, bij zijne beroeping van *Middelbert*, zijne ſtem had geſchonken: dan men gaf den moed niet op, om te hopen, dat de Heer VAN SENDEN, in jaren toenemende, en meer en meer het ongepaste en onbetamelijke van twist en vijandſchap inziende, eindelijk zou hebben beginnen te leeren, *de waarheid*, die hij zoekt, *in de liefde te betrachten.*

Het voor ons liggende *Iets aan en over* J. L. NIJHOFF levert echter een treurig bewijs op, hoe weinig VAN SENDEN zijne driften weet te beteugelen; en het bedroeft elk regtgeaard Christenhart, dat de man zichzelven en den eerwaardigen ſtand, dien hij bekleedt, zóó verre heeft kunnen vergeten!

Ons Tijdſchrift gaf, in het hierboven vermelde No., van de Feestrede des Heeren VAN SENDEN verſlag, en verklaarde daarbij, in dezelve nieuwe bewijzen van 's

mans bekwaamheid, ook als openbaar ſpreker, te hebben gevonden; maar ook tevens, dat de gronden, voor het bepaalde voorſtel, ter viering van een plegtig Eeuwfeest der invoering des Christendoms, ontleend, hem onbevredigd hadden gelaten; en de ſteller van dit verſlag *hoorde* niet ſlechts, maar *ſprak* ook met, vele Leeraars over dit onderwerp, ten gevolge waarvan hem duidelijk bleek, dat verre de meesten zich met het gevoelen des Heeren VAN SENDEN niet konden vereenigen.

Van dit gevoelen was ook de Beoordeelaar (G. N.) in de *Godgeleerde Bijdragen*, en hij gaf daarvan rekenſchap in eene uitvoerige Recenſie. Volgens VAN SENDEN, is Do. NIJHOFF, Predikant te *Gouda*, dien de Redactie, naar 't ſchijnt, aan hem ter prooije gaf, de ſteller van dit ſtuk, waarmede, blijkens de malſche aanmerking van VAN SENDEN, „ dat Tijdſchrift is geſchandvlekt geworden, door het plaatſen van eenen boosaardigen en *vilainen* aanval" tegen hem gerigt.

Dan, Do. NIJHOFF had bevorens een twaalftal Leerredenen uitgegeven, en de geleerde S—R had, in de *Godgeleerde Bijdragen*, de tweede Leerrede min gunſtig beoordeeld. Deze bijzonderheid is genoeg, om VAN SENDEN te doen uitroepen: „ Dat deze Homileet, „ (NIJHOFF) die met zoodanig meesterſtuk voor het „ publiek optrad, tot het gild van Recenſenten in onze „ *Godgeleerde Bijdragen* kon verheven worden, be„ hoort voorzeker tot de ongewone verſchijnſels van „ onzen *miraculeuzen* tijd, die wel eens geloovig ge„ noeg is, om aan te nemen, dat *met het ambt ook* „ wel *het verſtand komen zal.*" Het was ook waarlijk te erg, dat men van VAN SENDEN verſchillen durfde, en de man „ wierp dan ook in de eerſte oogenblikken het ſtuk, waarin NIJHOFF als zoodanig verwaand *Kritikaster* hem openlijk aanrandde, (let wel, Lezer!) met diezelfde diepe verachting uit de hand, waarmede het te *Zwolle* en elders van alle weldenkenden, die de zaak en VAN SENDEN kennen, overladen is geworden; men wilde niet, dat hij er notitie van nemen, maar het door een verachtend ſtilzwijgen beant-

woorden zou. Hij zelf hekde daartoe (gelijk hij zegt) eerst zeer over, en dacht aan zeker versje:

Aber dem unbedeutenden Gekläffer
Kleiner Geister und elender Käffer
Geh' ich mitleidig und lächelnd vorbei,
Und achte nicht auf das leere Geſchrei."

Eilieve, Do. VAN SENDEN! één vraag, alvorens wij voortgaan, en bijaldien gij in ſtaat zijt een bedaard antwoord te geven: GIJ *dacht aan dit rijmpje; waaraan zou, dunkt u, de Apostel der Liefde, de vrome* JOANNES, *wel, eerst en boven alles, gedacht hebben?*

„ Dat mannen van kunde en verdienſte in het rijk der „ letteren zich tot wrijfpalen van ezels lieten gebruiken, „ zonder den vermomden langoor of eigenhandig of door „ den burgerlijken regter behoorlijk te kastijden," dit merkte de welſprekende Kanſelredenaar telkens met droefheid op: dan hoe! zou hij, die (de nederige man zegt het zelf) „ op de vruchten zijner ſtudiën ruime goedkeuring mogt ondervinden," het voorbeeld dier *verſtandige zwijgers* volgen, „ waar eigene eer en publieke betrekking, zoo wel tot de *Nederlandſche* Letterkunde, als tot zijne dierbare *Zwolſche* Gemeente, hem verpligtenden tot verdediging van zijn' perſoon en voorſtel tot de bedoelde feestvlering"?... Dat mogt men van eenen VAN SENDEN niet wachten! en hij ſtaat dan ook ten ſtrijde toegerust; daarbij evenwel de gerustſtellende verklaring voegende, „ dat hij den man, voor zoo ver de ruwheid van diens aanval zulks toelaat, nog ſparen zal; offchoon NIJHOFF het aan zichzelven mag wijten, wanneer hij ſoms wat gevoelig geraakt wordt."

VAN SENDEN's bedaardheid is echter voorbijgaande; want ſpoedig zegt hij: „ Goede man! wilde ik „ hier U met den geeſel der ſatire tuchtigen, het zoude „ eene kastijding opleveren, waarbij het publiek en U de tra„ nen in de oogen zouden komen; natuurlijk bij U en het „ publiek uit zeer verſchillende bronnen opgeweld." Welk

eene taal, den beſchaafden man, den *Christenleeraar* bovenal onwaardig! Welk een edelmoedige kastijder, die ſlechts *tranen* — geen *bloed* verlangt!

Het komt VAN SENDEN voor, „ dat NIJHOFF „ door de natuur niet geroepen is, om de voetſtappen „ te drukken van wijlen den geestigen ſchoenlapper van „ *Rome*, PASQUINO geheeten: want (zegt hij) Gij „ zijt zoo onhandig in het ten toon ſtellen van mij en „ mijn werk, dat Gij U zelven ten pronke ſtelt, en, door „ de NEMESIS achtervolgd, gelijk wijlen HAMAN, „ U het lot bereidt, hetwelk Gij eenen anderen hadt „ toegedacht." Men moet de groote geleerdheid van VAN SENDEN en zijnen fijnen ſmaak, in het bijeenbrengen van een' *Italiaanſchen Schoenmaker*, eene *Heidenſche Godheid* en een' *kwaadaardigen Staatsdienaar*, in verband met een' *Predikant van Gouda*, bewonderen! Jammer, dat de fraaije plaats niet door eene uitvoerige noot, ten behoeve der dierbare *Zwolſche* Gemeente, is opgehelderd!

VAN SENDEN gaat voort, en beſchuldigt NIJHOFF vervolgens van *kwade trouw*. Hij heeft woorden tusſchen twee haakjes gevoegd — het woordje *over* in *boven* veranderd — en, dus ſchrijft hij: „ het tweede ſtaaltje be„ helst een meesterſtuk van letterkundig bedrog, hoeda„ nig mij nog nooit is voorgekomen, en dat waarlijk te „ eenig is in zijne ſoort, dan dat ik het niet tot onder„ wijs van allen, welke in de edele kunst van behendig „ te vervalſchen zich willen *perfectionneren*, zou opmer„ ken. Het is dat, om in de woorden eens anderen „ *ſcheidteekens* te plaatſen, waar zij niet ſtaan, ten einde „ op die wijze eenen anderen zin aan iemands gezegde „ te geven." Inderdaad, zachtmoedige VAN SENDEN, dat zijn zeer *miſerabele* zaken, die in een land van goede Justitie niet behoorden te worden geduld! En hebt ge wellicht *daarom* aan HAMAN en de galg beginnen te denken? — Eilieve, herlees eens, wat de Recenſent, in No. XI van dit Tijdſchrift, over de onſchuldige *variante*, van *beperktheid* voor *broosheid*, heeft aange-

merkt; en onderzoek voorts, bedaard, of ook ſoms in NIJHOFF's geſchrijf iets dergelijks kan hebben plaats gehad, alvorens gij anderen liefdeloos oordeelt, en, kwanswijs, de taak op u neemt, *onderwijs te geven in de kunst van behendig te vervalſchen!* Gij meent dat wel niet, in goeden ernst; maar dan ook is uwe geheele *tirade* niets meer, met uw verlof, dan eene mislukte *ſatyre*.

Dan, waar zouden wij eindigen, wilden wij op deze wijze voortgaan? — Naar aanleiding van eene aanwijzing van NIJHOFF, op het woord *begroeten*, gewaagt de *Zwolſche* PASQUINO van NIJHOFF's *beleefden en godsdienſtigen Elefant*, zijnde eene overname van eene plaats uit CHATEAUBRIAND, in eene der reeds genoemde twaalf Leerredenen, en maakt zich met zijnen zoogenaamden kwinkſlag regt vrolijk. — Even voldaan met zichzelven ſchijnt de man, waar hij, *quaſi* ſchertſende, zegt: „Nu, mijn Heer! het publiek bewondert „reeds uwen moed; de jongere medebroeders, zoo veel „aan uwe modellen van kanſelwelſprekendheid verpligt, „ſtaan getroffen op de aankondiging van vernieuwde „bewijzen uwer oplettendheid, die Gij hen denkt te „geven, en de *Zwolſche* Kerkleeraar, och! waarmede „heeft hij de gunst verdiend, onder de bijzondere leer„lingen van den grooten NIJHOFF toegelaten te wor„den, die blaakt van opregte zucht, om hem nuttige „wenken te geven? Ziet, in ootmoed des harten komt „hij in de gehoorzaal, waar de *Coryphaeus* in de Pre„dikkunde de vlag van Hooge Schoolmeester heeft op„geſtoken." Lezers! kent gij den mond, die zulke bittere woorden, vol galle en alſem, ſprak? Het is de mond van een' *Christenleeraar!* Kent gij den Predikant, die ze deed hooren? Do. VAN SENDEN is de man; hij, *de Apostel van het Rijk des Vredes en der Liefde!*

Even zeer is VAN SENDEN een model van *nederigheid* en *ootmoed!* Hoort hemzelven! „Mijne ge„meente is met mijn preekwerk zeer wel tevreden;

„ zij verſtaat mijne kanſeltaal en volgt mijn voorſtel ge-
„ makkelijk. Gij zoudt U door eenen blik op de talrijke
„ ſchaar uit alle ſtanden, voor welke ik telkens op-
„ treed, door de ſtille aandacht, die dan bij de Gods-
„ dienstoefening heerscht, en den zegen, die mijn pre-
„ dikwerk volgt, hiervan kunnen overtuigen." En:
„ Duid het niet ten kwade, mijn Heer! dat noch ik,
„ noch het publiek uwe uitſpraak over mijnen ſtijl en
„ mijne taal vertrouw," enz. Hoe *beſcheiden*, hoe *nederig* is dit alles niet! Men ziet het VAN SENDEN aan, dat hij zich den Apostel JOANNES en diens zachtmoedigen Meester *niet* ten voorbeelde heeft gekozen.

De helft van het boeksken is met zulke en dergelijke grootſpraak, eigen lof, en allerlei kwinkſlagen, aan- en uitvallen vervuld; de andere helft is gewijd aan eene wederlegging van de door NIJHOFF aangevoerde gronden. Dit gedeelte is meer bezadigd geſchreven, maar, onzes inziens, ontoereikende, om het gevoelen van den Heer VAN SENDEN omtrent den *juisten tijd* van des Heilands geboorte en kruisdood boven alle bedenking te ſtellen; en het lust ons niet, bij zijne, ſomtijds niet zeer heldere, voorſtellingen te vertoeven. *Recenſent* vermeent de *Zwolſche* Gemeente eenigzins van nabij te kennen; en het zou hem hoogelijk verwonderen, indien de fijnuitgeplozene wijsgeerige bepaling van den tijd, bl. 42 en 43, door het meerderdeel der *Zwollenaars* kan begrepen worden. Ten behoeve der meesten, had de geleerde man de woorden *progreſſie*, *ſubjective zekerheid* en *relatie* wel mogen toelichten. Dan, wij willen ons tot den toets van 's mans onderzoek niet inlaten. *Ons* is de zaak te heilig, dan dat wij ze niet met huivering in een twistgeding zouden zien ontaarden.

VAN SENDEN, tot hiertoe reeds overbekend, heeft zich, door dit geſchrijf, nog nader en meer algemeen bekend gemaakt. Wij vreezen in goeden ernst, dat de *Zwolſche* Gemeente zulk eenen Leeraar niet lang meer zal bezitten; en reeds zien wij een aantal grootere Gemeenten in ons Vaderland gereed, om, bij voorkomende

vacatures, den bedharden, zachtmoedigen en vredelievenden man te beroepen. Welligt worden *hij* en NIJHOFF dan nog eenmaal *Collega's*! de een DAVID, de ander JONATHAN — of.... NEMESIS en HAMAN?

Ten slotte erkennen wij gaarne, dat VAN SENDEN *zijn' eigen weg gaat*, en er zich niet om bekreunt, zich naar anderen te schikken. De groote Meester heeft, op de vraag van PETRUS: *Hoe dikwijls zal ik mijnen broeder, die tegen mij gezondigd heeft, vergeven? tot zevenmaal?* wel geantwoord: *Ik zeg u, niet tot zevenmaal, maar tot zeventigmaal zevenmaal.* Maar VAN SENDEN, die „vóór drieëntwintig jaren een „begin maakte met de wijsgeerte, en, sedert dien tijd, „de meeste oude en nieuwe stelsels der Philosophie be„schouwde," begrijpt dat gansch anders; want hij schrijft, bl. 26, aan NIJHOFF: „Verkiest Gij echter onverhoopt uwe en mijne rust niet; nu ik ben „gereed, om U andermaal te spreken en ten derden „male en zoo dikwijls als Gij wilt; terwijl ik dan „telkens zorg zal dragen, dat de verdediging naar den „aanval gewijzigd is." Ja, Lezers! zóó durft een *Bedienaar van het Evangelie* schrijven, zonder te blozen, dat hij het kenmerk des Christendoms, *den geest der Liefde*, als met voeten treedt, en Broeders veroordeelt, omdat zij voor het beeld, dat hij, als een andere NEBUCADNEZAR, had opgerigt, niet willen nederknielen en aanbidden! Arme, hoogmoedige man! Beproef het eens, wanneer de Lijdensweken naderen, over de *vergevensgezindheid* van onzen Goddelijken Verlosser te prediken, *die, wanneer Hij gescholden werd, niet wederscholde; die, wanneer Hij leed, niet dreigde, maar voor zijne moordenaars bad*: maar vergeet dan niet, VAN SENDEN, aan het einde uwer predikatie, uwe dierbare *Zwolsche* Gemeente toe te roepen: *Doe naar mijne woorden, niet naar mijne werken!* Groot schijnt gij in eigen oog — klein zijt gij in dat van anderen. *Gij*

weet niet, van hoedanigen geest gij zijt, en wij beschouwen u als een voorwerp van medelijden.

Een houtsnee-vignetje is tot sieraad aan het geschrijf toegevoegd. Aan den voet van een reukoffer-altaar rusten twee kroonen — naar 't schijnt een eiken- en een lauwerkrans. Voor wien dezelve bestemd zijn, moge de bescheiden Lezer gissen! *Tantum.*

De Danswoede, eene Volksziekte der Middeleeuwen, in de Nederlanden, Duitschland en Italië, volgens het Hoogduitsch van Dr. J. F. C. HECKER, *Hoogleeraar te Berlijn, door* G. J. POOL, *M. D. Te Amsterdam, bij* C. G. Sulpke. 1833. *In gr.* 8vo. *Voorr. X en* 94 *bl. f* : - 90.

Rec. durft niet wel beslissen, om welke reden hij, in dit boekje anders nog al behagen vindende, evenwel de noodzakelijkheid der vertaling niet inziet. Is het, dat hij voor zulk eene zucht tot *navolging* in ons land niet zeer vreest, of dat het oordeel van den Vertaler over ons Vaderland hem de vertaling als minder noodwendig deed beschouwen? Hij toch zegt zelf, bl. X: „Gelukkig ons vaderland, waar door onderrigt en voorbeeld „voor de behoorlijke ontwikkeling der hoogere zielsvermogens" (wat wordt eigenlijk hier met *hoogere zielsvermogens* bedoeld?) „zoo veel mogelijk en zoo ver „wordt zorg gedragen, dat de gezonde rede en de vaste „wil bestendig (?) over de verbeelding en het zinnelijk „gevoel, als over onderworpene (ondergeschikte?) onderdanen, het vereischte gebied blijven voeren."

Intusschen zijn de nasporingen van den oorspronkelijken Schrijver, schoon dan ook voor ons minder van wezenlijk belang, lofwaardig. Rec. neemt echter de vrijheid te vragen, of in het algemeen wel genoeg in het oog is gehouden en onderscheiden, wat *waarheid* is, en dus tot het onderzoek van den Geneesheer behoort, en wat *verdichtsel* is (bl. 15, 16) en voor

rekening van het *bijgeloof* komt, waartegen de Geneeskunst zoo weinig vermag als elke andere poging der rede. Het schijnt ook, (bl. 18) dat de Geneeskundigen, door geheel de vijftiende eeuw, zich de danszuchtigen niet hebben aangetrokken, maar de helderzienden onder hen, om meer dan ééne reden, geoordeeld hebben, dat het beter ware, den dienaren der Kerk over te laten, om op te ruimen, hetgeen welligt grootendeels door hen opgewekt was (bl. 14). PARACELSUS schijnt de eerste geweest te zijn, die de Geneeskunst ook hier heeft willen doen gelden, niet welk gevolg laten wij onbeslist. Indien er nu wel geene Verhandelingen meer over Tooverij geschreven worden door Artsen, zoo als STÖRCH gedaan heeft, (bl. 21 en 22, noot) zijn er nogtans, die door hunne gedragingen bij en onder het Magnetismus belangrijke bijdragen zouden kunnen leveren tot eene Verhandeling over het Mysticismus en Fanatismus in de Geneeskunst, om te bewijzen, dat in onze zoo zeer verlichte, ja tot ontvlamming toe verlichte XIXde Eeuw nog altijd het *ontstemd gevoel* en eene *verhitte verbeelding* tot *uitersten* kunnen geraken (Voorr. bl. IX). Men vergete echter niet, dat allen, die den naam van Artsen dragen, daarmede de eigenschappen niet verkrijgen, die ZIMMERMANN van hen verlangt, al is het ook zóó erg niet gesteld, dat *afgedreevene zinkingstof* in eene ziesch op spiritus vertoond wordt, gelijk dit ergens moet gebeurd zijn. Integendeel, die met de *zoogenoemde* Magnetiseurs hier en daar gemeene zaak maken, behooren tot de genen, die wel weten, dat langs vele wegen geld kan gewonnen worden, wanneer men slechts omtrent de keus der middelen niet al te kiesch of naauwgezet is. — Maar waarheen zoude ons zulk eene afdwaling niet leiden! Echter niet zoo verre, als men wel denkt. Het voorwerp, hetwelk, onder de handen van den Magnetiseur liggende, zich *wringt*, *draait*, *buigt*, *schreeuwt*, *bulkt* of *brult*, is dit een zoo geheel verschillend wezen van hetgeen *staande* of *springende* in de XVde of XVIde Eeuw dergelijke potsen maakte? En

uit dit gezigtpunt wordt de Verhandeling van den Heer HECKER belangrijk. Zij is eene geſchiedenis der menſchelijke afdwalingen, die door alle tijden dezelfde blijven, flechts van *vorm* veranderen, en waartegen een *helder onderwijs* (Voorr. bl. IX) en eene *redelijke beſchaving* op den duur werkzaam moeten zijn. Mogt echt godsdienſtig gevoel, erkentenis van God en Zijnen grooten Zoon, die het licht der wereld was, is en zijn zal, hierop het zegel drukken! De voorſchriften der leer van CHRISTUS, in ootmoed en getrouwheid volbragt, kunnen alleen tegen zulke afdwalingen helpen en werken. Mogten het Mysticismus en Fanatismus, ook buiten de Geneeskunst, hoe wél anders gemeend, dit begrijpen; maar dan zouden ze ophouden zulks te zijn! De Middeleeuwen zijn voorbijgegaan, maar bij velen de *geest* dier eeuwen nog niet.

Offchoon wij het met den Vertaler eens zijn, dat te willen indringen in de veranderingen, welke in het herſingeſtel enz. plaats hebben, nog niet eens met het nederdalen in eenen onafmetelijken afgrond te vergelijken is, zou evenwel eenige meerdere onderſcheiding kunnen plaats hebben, wat eigenlijk meer verſchijnſels zijn, dadelijk uit de bewerktuiging voortkomende, — wat dezulke, door de verbeelding b. v. in de bewerktuiging opgewekt. Groot is toch ook de invloed van deze, wanneer men als 't ware geene ſtoffelijke oorzaak kan opſporen; b. v. het plotſelijk opſtaan en gaan van iemand, die eenigen tijd geen gebruik van zijne ledematen kon maken, en dit nu op een bloot bevel doet, enz. Verſchillende verſchijnſels bij den *vitusdans* onder anderen kunnen, naar zij zich uiten, of in eene aandoening der kleine herſenen of des ruggemergs gezocht worden. De vorderingen, in de Natuurkunde (Phyſiologia) gemaakt, hebben te dezen eenige opheldering gegeven. Zoo zoude over de oorzaken der *hyſterie* mede veel kunnen gezegd worden; doch, daar deze beoordeeling door meer anderen dan Geneeskundigen kan gelezen worden, verbiedt de kieschheid, over een onderwerp uit te weiden, hetwelk eigenlijk flechts

voor den Ziel- en Geneeskundige voegzaam kan opengelegd worden.

Wij beſchouwen de Verhandeling van den Heer HECKER als eene belangrijke *geſchiedkundige* bijdrage; maar, volgens hetgeen de Heer POOL van haar zegt, had zij anders behooren bewerkt te worden. Zoo als zij nu is, laat zij Geneesheer en Wijsgeer onbevredigd, althans wanneer men zich op het ſtandpunt, door POOL aangewezen, wil plaatſen. Hij heeft daardoor den Schrijver geen dienst bewezen, wiens werk anders, geſchiedkundig, van onderzoek en vlijt getuigt.

Cholera-morbus. Ziektegeval waargenomen door F. H. SARTORIUS, *Med. Dr. te Amſterdam. Te Amſterdam, bij* Gebr. Diederichs. 1833. (*Gedrukt voor rekening van den Auteur.*) *In gr.* 8*vo.* 16 *Bl.* *f* : - 25.

Men moet den inval van den Auteur toejuichen, dit vlugſchrift voor eigene rekening te hebben doen drukken: op deze wijze is de drukker voor ſchade vrijgewaard, en de kooper kan desgelijks met deze waarſchuwing voordeel doen. Deze weinige bladen zouden voor een gedeelte ten bewijze kunnen verſtrekken van het gezegde van ZIMMERMANN, IIde D. bl. 15, *dat een Geneesheer zeer geleerd en te gelijk.....?*

Brieven van eenen Afgeſtorvenen. Tafereelen uit Engeland, Wales, Ierland en Frankrijk. Naar het Hoogduitsch. Met Platen. Iſte en IIde Deel. Te Haarlem, bij de Erven F. Bohn. 1832. *In gr.* 8*vo. XII*, 656 *bl. f* 6 - :

Indien er ooit een boek uitgegeven is, waarvan de titel in tegenſpraak ſtaat met den inhoud, zoo zijn het de voor ons liggende *Brieven*. Wie toch maakt zich

geene ſombere, althans hoogernſtige voorſtelling van een werk, dat tot opſchrift heeft: *Brieven van een' Afgeſtorvene?* Wie meent in zulk een boek niet de laatſte raadgevingen, vermaningen en wenſchen van een' overledene voor de genen te vinden, die hem in dit leven dierbaar waren? En welk een' anderen toon kan hij dus verwachten, dan den toon van ernst en weemoed? Gij bedriegt u echter, Lezer! Het boek, dat u onder den bovenſtaanden titel aangeboden wordt, is niets minder dan ernſtig en ſomber; integendeel, het is geestig, vrolijk en onderhoudend; ja Rec. moet openhartig verklaren, in langen tijd niets gelezen te hebben, wat in belangrijkheid van zaken en bevalligheid van inkleeding met deze *Brieven* kan wedijveren. Maar wie is dan die Afgeſtorvene? vraagt gij welligt. Het is een man, die in de nooge kringen, waarin hij geplaatst is, ook nu nog het leven en de wereld met volle teugen geniet; die door zijne prachtige en ſmaakvolle equipagiën nog in elk winterſaizoen te *Berlijn* de oogen der menigte tot zich trekt, en die zich gereed maakt, om een kostbaar plaatwerk over den aanleg van het park rondom het kasteel, waar hij zijn gewoon verblijf houdt, door den druk uit te geven, — de *Siléſiſche* Vorst of Prins VON PÜCKLER MUSKAU. Gij ziet derhalve, dat de Schrijver op de lijst der gewone Auteurs eene uitzondering maakt. Of dit het boek ten goede kenmerkt, is eene vraag, die Rec. niet dadelijk toeſtemmend zou willen beantwoorden; maar zeker is het, dat het iets eigenaardigs daaraan bijzet. Waarom hij zijn werk als dat van een' *Afgeſtorvene* heeft uitgegeven: hiervan geeft hij in de Voorrede van den oorſpronkelijken druk op eene regt geestige wijze de redenen op, welke door den *Nederduitſchen* Vertaler, als min belangrijk voor ons Publiek, zijn weggelaten.

Deze vorſtelijke Auteur nu is gedurende de jaren 1826—27—28 in *Engeland*, *Wales* en *Ierland* geweest, en heeft in zijne Brieven, geſchreven aan zekere Dame, die onder den naam van JULIE voorkomt, de ondervindingen en opmerkingen, welke hij in dien tijd gemaakt

heeft, nedergelegd. Zoo — dan is het boek eene reisbeschrijving? Het valt moeijelijk, op deze vraag enkel ja of neen te antwoorden. De Brieven hebben zekerlijk veel van eene reisbeschrijving, voor zoo veel zij uit verschillende plaatsen geschreven zijn, en het merkwaardige van het land en deszelfs bewoners vermelden; maar weinig, zoo men let op de aanmerkingen over wetenschap en kunst, over wereld en menschen, over staatkunde en Godsdienst, waarmede het geheel als doormengd is. De *Nederduitsche* Vertaler heeft de Brieven daarom met regt *Tafereelen* genoemd. Hetgeen dit boek onderscheidt en het belangrijke van deszelfs lezing verhoogt, is, gelijk wij reeds zeiden, het eigenaardige, wat de rang van den Auteur daaraan bijzet. Deze toch is een man van de fijnste beschaving, van veel kennis, veel geest en vernuft, die de gave bezit, om alwat hem voorkomt juist te beoordeelen en naar waarheid voor te stellen; die in alle kringen op zijne plaats is, den goeden toon weet te treffen, en de kunst verstaat, om aan de gezellige verkeering genoegen en bevalligheid bij te zetten. Maar gij zegt wellig, dat alle deze gaven niet van eene hoogaanzienlijke geboorte afhangen; dat ook de niet adellijke die gaven bezit, ja dat zelfs vele van dezelve schaarscher gevonden worden, naar mate men meer in rang opklimt. Dit zij zoo; maar deze Brieven hebben nogtans iets, wat dezelve van alle berigten onderscheidt, welke door reisbeschrijvers uit den burgerstand, hoedanige dan toch de meeste zijn, over *Grootbrittanje* zijn medegedeeld; het bestaat hierin, dat zij de kringen voor ons openen, welke voor een' ieder gesloten blijven, die niet van eene zoo hooge afkomst is. De Auteur, die te *London* op een' voet leefde, welke aan zijnen stand in de wereld beantwoordt, had den toegang tot de eerste kringen en gezelschappen. Alwat door geboorte en aanzien, rijkdom, luister en talenten zich onderscheidt; het Hof, de Staatsministers, de vreemde Gezanten, de Leden van den hoogen Adel in de stad zoo wel als op het land — alles wordt door hem als ooggetuige beschreven. Nu ontmoeten wij hem, als gast, op een buitengoed van een' Graaf, Hertog of aanzienlijken particulier, dan op een diner of souper bij een' Ambassadeur of Bankier, of op een' avond in den *Travellers-club*; hier wordt het groote diner van den *Lord Major* beschreven, daar een *rout* of *almack*; nu vergezellen wij hem op een uitstapje naar de streken en plaatsen, waar de geliefkoosde *sports* gehou-

den worden, dan bij de bezoeken van merkwaardige inrigtingen in de hoofdſtad of in de fabrijkſteden; nu in heerlijke parks en kasteelen, dan in dorpen, op bergen en zeeën, — en overal hebben wij gelegenheid, de kunde, de ſchranderheid, de wereld- en menſchenkennis en het geestig vernuft van den man te bewonderen. Belangrijke waarheden, fijne opmerkingen, treffende anecdoten, aardige gezegden wisſelen elkander gedurig af, en maken het geheele boek tot eene interesſante en zeer aangename lectuur; ja, wanneer wij het werk enkel als kunstgewrocht beſchouwen, verwonderen wij ons niet, dat de vermaarde GÖTHE, kort vóór zijnen dood, in een geleerd *Duitsch* Tijdſchrift een verſlag van de beide eerst uitgekomene Deelen gegeven heeft, en hetzelve eene uitſtekende aanwinst voor *Duitschlands* Letterkunde noemt. Waarheid heeft de pen van den Auteur beſtuurd: hij, die in de geſchetſte kringen thuis hoort of er bekend is, ontmoet overal, gelijk men in *Engeland* zelf erkent, naar het leven getekende en ſprekend gelijkende portretten; terwijl het ons, burgerlieden, vergund wordt, een' blik in die groote wereld te werpen, waar wij gelukkig niet altijd ſtof vinden, om de menſchen te benijden. Maar die waarheid is ver van overal aangenaam te zijn; want de *Engelſche* groote wereld verſchijnt in deze *Brieven* veelal in alle hare nietigheid, kleinheid en ellendigheid. Vanhier dat het boek in *Engeland* zelf wellicht nog meer opzien verwekt heeft dan in *Duitschland*, zoodat men nog gedurig in *Engelſche* Tijdſchriften regtſtreeksche of zijdelingſche zetten vindt tegen den *German Prince*, die beſchuldigd wordt ten aanzien van *Grootbrittanje* te hebben gedaan, wat *Mistriſs* TROLLOPE met betrekking tot *Noord-Amerika* gedaan heeft. Ook hier is het waar: *Veritas odium parit*. Het laat zich dan ook gemakkelijk verklaren, dat de vertaling van het werk in *Engeland* meermalen is herdrukt, en dat een Boekverkooper te *Londen* voor het handſchrift der beide laatſte Deelen aan den *Duitſchen* Uitgever 1000 p. ſt. (*f* 12,000) gebeden heeft.

Maar, valt er dan niets op het boek aan te merken? De Vertaler, die in een kort Voorberigt hetzelve aanbevaelt, zegt van den Schrijver: „Zijn verſtand is opgeklaard; zijn hart — behoort niet tot de vierſchaar van ons oordeel;" en wekt alzoo het vermoeden, dat er toch iets aan ontbreekt, en dat dit gebrekkige uit de geſteldheid van zijn hart voortvloeit. Rec. neemt dit volmondig toe, en zou zelfs op een'

meer stellig afkeurenden toon over het zedelijk karakter van den Auteur meenen te mogen spreken. En wat is dan het gebrek van dit boek? Het bestaat hierin, dat zekere ligtvaardigheid en ligtzinnigheid zelfs omtrent de ernstigste zaken, zekere losheid van beginselen en ongodsdienstigheid het boek ontsieren. De Schrijver is ook hierin een man van de groote wereld, dat hij of geen Godsdienst bezit, of er eene heeft op zijne eigene hand, waarmede het ruimst genot van het leven volkomen bestaanbaar is. Het oorspronkelijke draagt hiervan maar al te veel blijken; doch de *Nederduitsche* Vertaler heeft dit zoo veel mogelijk veranderd en verbeterd, waardoor de lezing van het boek onschadelijk geworden is. En over 't geheel heeft de Vertaler zich van zijnen niet gemakkelijken pligt wél gekweten. De bijgevoegde platen zetten aan het werk wezenlijk sieraad bij.

Wij zullen voor het tegenwoordige met deze algemeene karakterisering van het werk ons vergenoegen, hopende bij de aankondiging der beide volgende Deelen in eenige bijzonderheden te treden.

Lessen over de Redekunst en fraaije Letteren, of Voorschriften over Taal, Stijl, Welsprekendheid en Dichtkunst, naar het Engelsch van HUGO BRAIR, *in leven Hoogleeraar te Edinburg enz., in drie Deelen, vertaald door wijlen den Hoogleeraar Mr.* HERMAN BOSSCHA, *en thans op nieuws uitgegeven door Mr.* B. H. LULOFS, *Hoogleeraar in de Nederlandsche Letterkunde en Welsprekendheid te Groningen, enz. (die bij dezen derden Druk een groot aantal van eigene Aanteekeningen gevoegd heeft.) Iste Deel. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1832. *In gr. 8vo. VIII en 318 bl. f.* 4-80.

Het hier aangekondigde werk is reeds sedert zoo langen tijd, in de letterkundige wereld, met roem bekend geweest, dat de nieuwe uitgaaf der vertaling, met aanteekeningen door wijlen den Hoogleeraar BOSSCHA, (inzonderheid daar een man, als de Hoogleeraar LULOFS, zich met het opzigt dier uitgaaf wel wilde belasten en belangrijke toelichtingen van hemzelven er bijvoegen) aan het letterminnend publiek niet anders dan welgevallig wezen kan. Het

zal dan ook overtollig zijn, iets tot lof van dit werk van BLAIR te zeggen. Men weet, dat de Hoogleeraar BOSSCHA met oordeel en smaak de vertolking bezorgd had. Deszelfs aanteekeningen zijn, als blijken van 's mans geleerdheid en schoonheidsgevoel, bekend. Wij hebben er dus slechts bij te voegen, dat de arbeid, welken Prof. LULOFS, ook door zijne uitmuntende toelichtingen, aan deze nieuwe uitgaaf heeft te koste gelegd, de waarde der Nederlandsche vertaling verre boven die van BLAIR's oorspronkelijk opstel verheft. Hoe welkom ons echter dit eerste Deel reeds is, neemt zulks niet weg, dat hier en daar eenige bedenkingen bij ons oprezen.

Zoo geeft ons BLAIR, in de les *over den Smaak*, verbazend veel woorden, zegt veel behartigenswaardigs over het onderwerp, maar dringt tot den grond der zaak nergens door. Wij missen hier geheel dien wijsgeerigen blik, welken de Schrijver van een werk, als het onderhavige, zoo in het gebied van het schoone en verhevene, als in het hart en den geest der menschen, behoorde te werpen. Immers, hoe weinig vordert men, met het algemeene gevoel der menschen tot toetssteen van den smaak te verheffen, als men naderhand dit weder tot het gevoel beperken moet van zulke menschen, welke zich in eene beschaafde en bloeijende maatschappij bevinden, en leven in een' tijd, waarin verfijnde zeden heerschen, en de kunsten in achting zijn; waarin de voortbrengsels van den geest vrijelijk onderzocht worden, en de SMAAK (!) door wetenschap en wijsbegeerte uitgebreid en verhoogd wordt! — Op deze wijze maakt men immers den *smaak* tot het door verstand en gevoel geregeld oordeel van menschen, wier *smaak* behoorlijk gevormd is, en men dwaalt om in een' cirkel. Hoe veel verschillende, zeer gezonde opmerkingen de Heer BLAIR in deze les dan ook make, met het gunstig oordeel van den Hoogleeraar, in zijne aanteekening op bl. 17 (Aanteekeningen bl. 3), kunnen wij onmogelijk instemmen. Zou de zaak niet helderder en dieper tevens behandeld zijn geweest, indien de Schrijver, of anders Prof. LULOFS, in zijne aanteekening, begonnen had met onderscheid te maken tusschen *smaak* en *goeden smaak*; den *smaak* verklaard had, als te zijn het natuurlijk welgevallen van den mensch in datgene, wat beantwoordt aan zijn onderwerpelijk gevoel voor het schoone en verhevene, en hetwelk dus een beeld hem aftoekent van

datgene, wat aan zijne verbeelding ſchoon of verheven *ſchijnt*; terwijl de *goede ſmaak* het welgevallen is in datgene, wat in waarheid ſchoon en verheven *is*. Daarnit volgt dan van zelve, dat, alwat in het gebied der kunſten overeenſtemt met den onuitroeibaren aanleg van den mensch, ook in alle tijden, aan alle volken behagen *moet*; doch alwat ſlechts, ten gevolge van eenige wijziging, hetzij dan ten goede of ten kwade, van dien oorſpronkelijken aanleg, bewondering of welgevallen wekt, ook alleen het óf verfijnde óf bedorven ſchoonheidsgevoel van ſommigen treffen zal; en dat het de taak des wijsgeers is, te onderzoeken, wat hieromtrent te verwerpen, wat daarentegen is toe te juichen. Alsdan wordt, na voorloopige omſchrijving van den ſmaak in 't algemeen, als het natuurlijk welgevallen van den mensch in datgene, wat hem ſchoon of verheven *ſchijnt*, de beantwoording der vraag, wat ſchoon en verheven *is*, en de daaruit voortvloeijende gevolgtrekking, dat het welgevallen dáárin-alleen den *goeden* ſmaak kenmerkt, het te behandelen onderwerp der volgende leſſen.

Eene tweede aanmerking hebben wij op den *ſtijl* der aanteekeningen van den Hoogleeraar LULOFS. Om niet dor en droog te worden, legt de vernuftige LULOFS zich toe op eene humoriſtiſche mengeling van het ernſtige en luimige, maar gaat in het laatſte ſoms te ver. Bl. 121 en 122 praat de Profeſſor zoo kluchtig over de wording van den mensch en het ontſtaan der ſpraak, dat men in het eerst niet weet, of hij den Materialist dan wel den Christen-wijsgeer gelijk geve. Beider gevoelens ſtelt hij, zonder eenige noodzaak, in een beſpottelijk daglicht, en ergert daardoor beide partijen. Hij zelf ſchijnt echter het *anti-materialiſtiſche* gevoelen te zijn toegedaan. Doch waarom dan eene plaats als deze? „Dat zou, waarachtig, anders al een aardig „gekeuvel tuſſchen ADAM en EVA (die men zich van den „anderen kant als zoo volmaakt voorſtelt) geweest zijn, „indien zij, *geheel uit zich-zelve*, daartoe eerst zich eene „taal van de grondklanken aan, van *a*, *e*, *i*, *o*, *u* af, „hadden moeten vormen! En hoe verſtonden dié goede „luidjes de Godheid dan, als deze tot hen ſprak: of ſprak „deze tot hen bloot door teekenen, gelijk tot Doofſtom„men? Maar hoe verſtonden zij dan nog weêr dadelijk „die teekenen, zij, die nooit les op een Doofſtommen„Inſtituut gekregen hadden? Waarlijk dit is te zot, om

„ alleen te loopen." De Hoogleeraar ſchermt hier geheel in het wilde: want niet één verſtandig mensch zal ook dergelijke dwaasheden beweren. Beter en ook der zake waardiger zou de Hoogleeraar gedaan hebben, indien hij had aangetoond, dat alwat *natuurlijk* is moet aangemerkt worden als van *Goddelijken* oorſprong, omdat God de Schepper en Heer der Natuur is. Met de verklaring der Paradijsgeſchiedenis, die tot het gebied der Godgeleerdheid behoort, had hij zich dan in zijne letterkundige aanteekeningen niet behoeven in te laten. Genoeg ware het geweest, hier te zeggen, dat alleen zulke kunſten en wetenſchappen, wier kennis en beoefening niet *onmiddellijk* uit de inrigting der menſchelijke natuur voortvloeit, van menſchelijke en dus, gelijk men het noemt, *toevallige* vinding zijn, gelijk de *ſchrijfkunst*, de *boekdrukkunst*, de *natuurkunde* (die wel moet onderſcheiden worden van de *eenvoudige* aanſchouwing en opmerking der dingen buiten ons) enz. Dat daarentegen alwat noodwendig tot de menschheid behoort, dewijl het aan onze natuur aanklevend is, moet worden erkend als van God gegeven, gelijk de *zintuigen*, de *rede*, het *ſpraakvermogen* enz. Dat men wel kan maken, dat bij kinderen, welke men verwaarloost, zich de natuurlijke vermogens niet behoorlijk ontwikkelen; maar dat de mensch, of de menſchen, in volwaſſenen toeſtand geſchapen of ontſtaan zijn, en dus niet in den hulpbehoevenden toeſtand van kinderen verkeerden. Dat bij gevolg zich van lieverlede hunne vermogens *moesten* ontwikkelen, en dus ook het ſpraakvermogen zich openbaren door de vorming van bewerktuigde klanken, beantwoordende aan het gevoel des ſprekers, en noodwendig verſtaanbaar voor ieder *ſympathiserend* en in gelijken toeſtand geſchapen wezen. Dat op die wijze eene meer en meer zich volmakende en verrijkende grondtaal ontſtond, die de moeder werd van alle volgende talen enz. En alsdan ware de Heer LULOFS, zonder tusſchenkomende kluche, wel zoo gelukkig, als nu, geraakt tot de aanhaling der ſchoone plaats van BILDERDIJK: *O vloeib're klanken* enz. De vraag, hoe God zich aan die eerſte menſchen kon openbaren, is dan geheel overtollig. Immers, behaagde het Hem (gelijk ons de Bijbel zegt) Zijnen wil aan die eerſte menſchen bekend te maken, dan kon zulks, door Engelen of hoe ook anders, geſchieden in die grondtaal, welke de menſchen, zonder kunstvinding, uit eigene onwederſtaanbare

aandrift zich hadden gevormd en voortgingen te vormen, zonder dat ADAM en EVA, of hoe men hen noemen wil, (naar de eenigzins ongepaste ſcherts van den Profeſſor) op een Doofftommen-Inſtituut les hadden behoeven te nemen. Dat Goddelijk onderrigt behoeft niet, bij het eerſte oogenblik van der menſchen wording, hun gegeven te zijn; het heeft kunnen achterblijven, tot dat zij door eigene ontwikkeling daarvoor vatbaar waren; en de Heer LULOFS had, in zijne wijsgeerige taalbeſchouwing, met de geſchiedenis van Gods openbaringen aan het menschdom niets te maken.

Derde aanmerking. Aanteek. bl. 178, op bl. 264: „Een „*Franſche Hexameter* laat zich niet lezen." Zeker niet de medegedeelde Hexameters van den voormaligen Minister THURGOT; maar anders even goed of ſlecht, als in het Hoog- en Nederduitsch, *accentief* namelijk, met een' *Trochaeus* veelal voor een' *Spondaeus*, als bij KLOPSTOCK, VOSS, GÖTHE en anderen. Zelfs een *Elegiacum* laat zich gemakkelijk lezen, b. v.

Être des | êtres! grand | Dieu! puis- | ſant Mo- | narque du | monde!
Toi que j'im- | plore ſans | ceſſe ||, o mon ap- | pui, mon ſou- | tien!

Eindelijk, Aanteek. bl. 183, op bl. 297: *Und der Todtengräber gräbt ein Grab.* Daarvoor geeft de Heer LULOFS: *En op 't kerkhof gaapt een donker graf*; of: *En men graaft een diep en donker graf*; of: *En der doôn begraver graaft een graf*; of eindelijk: *En de doodsgrafgraver graaft een graf.* Recenſent ſtelt het volgende voor: EN DE DOODKUILGRAVER GRAAFT EEN GRAF.

Niettegenſtaande deze weinige aanmerkingen, bevelen wij dit belangrijke werk allen letterlievenden ten ſterkſte aan, en wenſchen den bekwamen en werkzamen Hoogleeraar LULOFS lust en krachten tot voortzetting van dezen zijnen arbeid.

Nieuwe Dichtbundel van Mr. SAMUËL IPERUSZOON WISELIUS, *Ridder van den Nederlandſchen Leeuw, Lid van het Koninklijk-Nederlandſche Inſtituut, vaste Sekretaris van deszelfs Tweede Klaſſe, Medelid van verſchillende Maatſchappijen van Wetenſchappen en Letteren. Te Amſter-*

dam, bij de Erven H. Gartman. 1833. *In gr.* 8vo. *LVIII en* 289 *bl. f* 3-00.

Bij de verſchijning van dezen *nieuwen Dichtbundel* kondigt de Heer WISELIUS aan, dat „ met denzelven zijne dichterlijke loopbaan waarſchijnlijk beſloten wordt." Rec. kan dit niet als zijnen eigen wensch overnemen; maar in hope, dat die loopbaan door den Man, die ze vele jaren met roem betreden heeft, nog loffelijk vervolgd moge worden, zal hij van zijn bevind, zoo wel in de *Voorreden*, als in den *Dichtbundel* zelven, een beknopt en zoo veel noodig beoordeelend verſlag doen.

In de *Voorreden* dan werd Rec. aldra getroffen door des Schrijvers wensch, „ dat men haar leze als het affcheid, „ als de laatſte woorden van eenen ſtervende, die zijne „ uiterſte oogenblikken nog wil beſteden, om kinderen of „ vrienden, die hem na aan het harte liggen, te beſtraffen, „ te vermanen, te regt te wijzen;" en wat verder: „ Als „ zoodanig dan, als de ernſtige toeſpraak van iemand, die, „ om voor te ſtaan, wat hij voor regt en waarheid hield, „ zich aan gunst of ongunst van de wereld nimmer liet „ gelegen liggen en daarbenevens verwachten moet, weldra „ den gewigtigen overſtap uit die wereld in eene andere te „ zullen doen, zal men haar, hoop ik, wel eenige aandacht „ waardig keuren." Door deze merkwaardige woorden kwam Rec. aanſtonds in eene zeer ernſtige ſtemming en hoog geſpannen verwachting: uit zulk eenen voegen vadermond hoopte hij over een hoogst aangelegen onderwerp, dat met 's menſchen gewigtigſte belangen in verband ſtaat, iets voortreffelijks te hooren; en al hadde het dan ook met den inhoud des Dichtbundels in geen regtſtreeksch verband geſtaan, hij zou dit gaarne voorbijgezien hebben: of ſtelde hij het zich nader tot dezen in betrekking voor, dan dacht hij iets ernſtigs en aangenaams te hooren, b. v. over het gebruik en het misbruik van de Dichtkunst, ten opzigte van Godsdienst en zedelijkheid, of eenig dergelijk onderwerp. Hij las dus voort tot aan het einde, maar kon zijne oogen naauwelijks gelooven! Hij herlas de zoo even aangehaalde woorden, vergeleek ze met het vervolgens gelezene, en kon maar niet begrijpen, dat hij de eerſte in het laatſte verwezenlijkt moest zien. Hij vond hier wel doelmatige inlichtingen over den inhoud dezes Bundels, en tusſchenbei-

den uitweidingen meest van letterkundigen aard, of den Schrijver en zijn werk betreffende, en daarin hier en daar nuttige opmerkingen: maar waren dit nu zulke hoogst belangrijke onderwerpen, als de aanhef deed verwachten? was dit nu dat „ afscheid," die „ laatste woorden van eenen „ stervende" enz.? was daarenboven de hier heerschende toon doorgaans die, welken men uit den mond van eenen bedachtzamen en nederigen, zachtmoedigen en liefderijken vader of vriend, bij zijn sterven, zou verwachten te hooren? Hoe gaarne wenschte Rec. op dit een en ander volkomen ja te kunnen zeggen! — Laat ons den inhoud der *Voorreden* kort opgeven, en er, tot staving van het gezegde, eenige aanmerkingen mogen bijvoegen.

Volgens bl. III, IV, is het *erotische*, in de *Mengelingen* voorkomende, van des Dichters vroegste mannelijke jaren, om goede redenen achtergehouden bij de uitgave van het eerste Deel zijner Dichtwerken, tot welks Voorrede hij verwijst. Het bekende Catulliaansche, dat hij hierop laat volgen:

„ — — — *castum decet esse poëtam*
„ *Ipsum, versiculos nihil necesse est*,"

had Rec. weggelaten gewenscht; want zou een stervend vader of vriend dit zoo onbepaald tot de zijnen zeggen? zou dit „ iets wezenlijk goeds te weeg brengen bij hen, die tot „ het aankomende geslacht behooren," waartoe (bl. II) deze *Voorreden* bijzonder dienen moest? zou een Dichter, als WISSELIUS, die in zijne schoonste verzen toont prijs te stellen op Godsdienst en zedelijkheid, dit in goeden ernst meenen?

Bl. IV—XLII vindt Rec. eerst iets, maar zeer kort, mede met verwijzing op des Dichters vroegere werken, over Treurspel en Treurspeldichters in het algemeen; maar vooral over het hier voorkomende Treurspel, *De inspraak van het bloed*, vrij gevolgd naar de *Laurence et Orzano* van den Fransehen Dichter LEGOUVÉ. Voor zoo ver Rec., bij gebrek van het origineel, oordeelen kan, zal de Lezer den navolger dank weten voor de aanmerkelijke veranderingen, die hij als ware verbeteringen in de copie, volgens zijne opgave, gebragt heeft. De „ zielkundige en zedelijke inzichten," die den Schrijver bij de bearbeiding van dit stuk geleid hebben, heeft hij, over het geheel, met genoegen gelezen, en bijzonder over de kieschheid, die de Dichter bij de behandeling van zulke

onderwerpen moet in acht nemen; doch daar gevallen, als die, waarin, naar des Schrijvers meening en voorſtelling, in dit Treurſpel, de inſpraak van het bloed beſtaan mogt, in het gewone leven wel hoogst zeldzaam zijn, kan hij niet zien, hoe het hierover opgemerkte tot de aangekondigde hoogst belangrijke vermaningen behooren kan. Ook meent Rec., dat men over die ſtem of inſpraak des bloeds, welke hem, althans in geval van volſtrekte onbekendheid, zeer twijfelachtig voorkomt, eenigzins anders dan de Heer WISELIUS zou kunnen denken, of van meening zijn, dat men, met hem, eene *pſyche*, als derde deel van den mensch, aannemende, nog niet verder in de Anthropologie gevorderd is, en nogtans daarom nog geen „ filoſofaster" zou behoeven te zijn, die „ Volkeriaanſche wanbegrippen voorſtaat en „ aanhangt," (zie de noot bl. IX) maar de heiligſte natuurpligten zeer wel uit zekerder gronden zou kunnen afleiden. — Verder vindt Rec. hier uitgeweid over het declameren op het tooneel, en de voortreffelijke wijze, waarop des Auteurs gemelde ſtuk te dezen aanzien uitgevoerd is; de blijken van goedkeuring, die hij over hetzelve ontvangen heeft, vermeld; eenige hem daarop medegedeelde aanmerkingen beoordeeld; over lof en berisping, zoo in het algemeen, als bijzonder hemzelven te beurt gevallen, nogmaals uitgeweid. Gaarne toeſtemmende, dat ook hieruit voor den Lezer nut op te gaderen is, meent Rec. echter te mogen vragen, of het grootendeels niet meer voor den Schrijver zelven belangrijk is, dan wel voor het Publiek; of het althans wel behoort tot die gewigtige „ vermaningen en teregtwijzingen," die men, als bij „ het affcheid van eenen ſtervende," verwachtte. — Dat hij omtrent veler valſchen ſmaak bij tooneelvertoonlingen veel waarheid zegt, zal niemand, die van zuiveren ſmaak voor het ware, goede en ſchoone is, betwisten: doch zou hij het ook overdrijven, of te donker inzien, wanneer hij, bl. XX, zulk een *laudator temporis acti* is, alsof hij alleen in zijne jeugd „ een Publiek" gekend hadde, „ dat niet al„ leen gevoelig was voor poëzij, maar er tevens bij nadacht „ en juist oordeelde" enz., en hij daaruit in de noot aanleiding neemt tot een' zeer onbepaalden en ſcherpen uitval tegen de hedendaagſche verzen? — Een wijs en nederig woord over lof en blaam zou in den mond van eenen ſtervenden vader of vriend voor de zijnen niet ongepast kunnen zijn; en zeer goed en treffend zegt de Heer WISELIUS, bl. XXXIII:

„ Ik beweer niet, dat een wijs mensch onverschillig zijn
„ moet voor lof en voor blaam; want wat zouden wij zijn,
„ ontbloot van alle eerzucht? Men jage slechts den eenen
„ niet na en zij niet beducht voor den anderen, maar be-
„ wandele zijnen weg naar geweten en overtuiging, als of er
„ noch lof noch blaam op konde volgen. — Niet min zorg-
„ vuldig beheersche men zijn gemoed bij berisping, misprij-
„ zing en miskenning, of aangedaan onregt. Is de eerste op
„ gronden steunende, men erkenne zijne feilen en doe zijn
„ voordeel met de teregtwijzing; zoo niet, men zie haar
„ voorbij, en trekke zich het overige niet aan." Doch waar-
om dan terstond hierop, zonder eenige noodzaak en met scherpheid, opgehaald van eenen aanval op zijn *Voorbereidende Vertoog* voor zijne *Voorlezingen over de Tooneelspeelkunst*? waarom zich bitter en spottend beklaagd over den Heer N. G. VAN KAMPEN, als die hem niet genoeg regt zal hebben laten wedervaren? waarom nog iets gezegd over den Heer WÜRTZ, die den dichtgeest in hem zal miskend hebben? Hij laat wel voorafgaan: „Hoe gedroeg zich in zulke omstandig-
„ heden een BILDERDIJK? En waarom zoude ik ook hier niet
„ van mij zelven mogen spreken?" maar hoe deze zamenvoeging hier past, begrijpt Rec. niet: indien de Schrijver zich BILDERDIJK tot model wilde kiezen, dan kon hij het, dunkt ons, niet ongelukkiger doen, dan in deszelfs behandeling der genen, die van hem verschilden; want hierin is BILDERDIJK, wegens zijne bitsheid en hardheid, ons nooit groot — wat zeggen wij! zelfs zeer klein voorgekomen. Rec. staat met den Heer VAN KAMPEN in geen de minste betrekking, zoo min als met den Heer WISELIUS, kent beide niet anders dan uit hunne schriften, en spreekt dus hier gerust *sine ira et studio*, maar meent, ook aan eerstgenoemden den lof van een' zeer verdienstelijk' Schrijver te mogen toekennen. En, in allen gevalle, is het wel naar de liefde, is het althans niet te donker gezien, een letterkundig verzuim of verschil van oordeel onbepaald aan boosheid van hart toe te schrijven, gelijk dit hier maar al te zeer geschiedt? — Hier volgt eene verdediging van des Schrijvers spelling der namen *Thyepolijs* en *Quirinijs*, in den tweeden naamval, afkomstig van den eersten *Thyepoli* en *Quirini*, en in het bewuste Treurspel voorkomende. Wij achten het niet der moeite waardig, dit den Schrijver te betwisten: anders zouden wij kunnen vragen, of hij dan ook niet, om gelijke reden, zou moeten schrijven *Apolloos lier*, *Dircees*

bron enz., en niet, gelijk hij wil, *Apollo's* lier, *Dirce's bron*. Maar wij zouden ook kunnen vragen, of het niet overdreven is, (bl. XL,XLI) ſommiger ſchrijfwijze, *Hooft's Werken*, *Wagenaar's Historie*, offchoon zij wel niet goed te keuren is, „ een blijk van verregaande domheid" te noemen, ja zich over nog niet beſtaande verkeerde ſchrijfwijzen vooruit te ergeren. Wij zouden al verder kunnen vragen, of het niet overdreven, of althans te donker gezien is, wanneer de Schrijver, al vroeger, van zijne hier verdedigde ſpelling even gewagende, zegt, bl. XXVI: „ Wat moesten onze Grootva„ ders wel gevoelen, als zij den jammerlijken toeſtand ver„ namen van onze, hun zoo dierbare, moedertaal?" en de aanleiding tot deze jammerklagt? dat ſommigen het woord *heilige* en dergel., ja den naam *David*, uitſpreken, alsof er ſtond *heiliege*, *Davied!!* (zeker verkeerd; maar toch niet verkeerder, dunkt ons, dan anderen *heilege*, *Daved* enz.) en waarom bij dit laatſte „ zeker wel bekend Redenaar" gehekeld? Wij zouden nog kunnen vragen..... Doch *punctum!* waar zou het met al dat vragen heen? Wij denken al weder terug aan den aanhef der *Voorreden*, en vragen op nieuw: waartoe dit hier?

Rec. ſpoedt zich voort tot bl. XLII—XLV, waar de Schrijver ſpreekt over zijne hier herdrukte en uitgebreide *Toeſpraak aan jeugdige Dichters*, het daarbij behoorende *Lofgedicht*, en den aanſtoot, welken hij denkt, dat ſommigen hierin zullen vinden; eindelijk nog een enkel woord over zijne hierop volgende *Schets van* T. VAN KOOTEN, als vervulling van den pligt der dankbaarheid. Van het eerſte wil Rec. hier dit alleen zeggen, dat hij ook daarin, tot zijn leedwezen, niet hoorde „ de laatſte woorden van eenen ſtervenden vader of „ vriend;" maar de ſtem van iemand, die, naar des Schrijvers eigene woorden, „ de ſtoute onderneming" meent te wagen van tegen „ duizenden, ja honderdduizenden," en wel tegen „ Lilliputters en Pygmeën" te velde te trekken, welker „ geſchreeuw, hoe luid en krijſchend ook, „ hem niet verbluffen zal;" de ſtem dus — van den Reus GOLIATH! — Hoe veel liever zou Rec. hem nog langer gehoord hebben over zijnen vriend en weldoener VAN KOOTEN; of over den pligt der dankbaarheid van het nageſlacht jegens Mannen, die zich voormaals in de Letterkunde verdienſtelijk gemaakt hebben; of over iets dergelijks, dat de *Voorreden* haren aanhef waardig kon geëindigd hebben!

Maar nog is het einde niet. Bl. XLV—LVIII geeft de Schrijver de *Geſchiedenis van zijn Treurſpel Aernoud van Egmond*, in 1822 uitgekomen; en bijzonder van het onregt, dat hij, in het ten tooneele voeren van hetzelve, inzonderheid door den Acteur SNOEK meent geleden te hebben. Beſchouwen wij dit gedeelte uit het meergemelde oogpunt, waaruit hij zelf zijne *Voorreden* wilde beſchouwd hebben, dan moeten wij op nieuw met verbazing vragen: hoe komt dit hier als zoodanig te pas? — Doch wij zien, bl. XLVI, de vader ſpreekt nu niet zoo zeer tot, als wel over „een zijner ge„liefde kinderen," dat is over een zijner letterkundige voortbrengſels: hierbij echter „heeft hij niet in het geringſte „zichzelven op het oog;" o neen! hij doet het enkel tot ſtaving van plaatſen uit BILDERDIJK en BROES, die hij bl. XXXVII aangehaald heeft. Maar zou BROES, wien Rec., zoo wel als de Heer WISELIUS, hoogacht, en met hem gaarne „den voortreffelijken BROES" noemt, hem de uitgave van deze *Geſchiedenis* aangeraden, of dezelve, ja deze geheele *Voorreden*, zoo als zij daar nu ſtaat, goedgekeurd hebben? Hij twijfelt, ja twijfelt zeer! — Rec. wil vooronderſtellen, dat de Schrijver in alles, wat hij hier zegt, volkomen gelijk heeft; hij kan en wil dit niet beoordeelen, want het *audi et alteram partem* zou ook hier gelden: maar hij kan bezwaarlijk gelooven, dat de Heer WISELIUS zelf „in zijne laatſte „uren" tevreden zou zijn, dit Naſchrift, althans ſommige plaatſen van hetzelve, geſchreven te hebben, ja niet liever wenſchen zou het geheel te vernietigen. Hij dreigt, in de noot bl. XLVI, XLVII, vergeleken bl. LVII, „ten regten tijde, „het zij nog bij zijn leven, het zij na zijn overlijden, ſtraf„gerigt te houden" over al het ongelijk, dat hij, ten opzigte van het zoo even genoemde Treurſpel, en van een ander, *De dood van Karel* genaamd, meent ondergaan te hebben, en van welk alles door hem „naauwkeurig aanteekening ge„houden is." Ja! het ſtaat u vrij, Dichter, Letter- en Geſchiedkundige en op welke andere titels gij billijke aanſpraak hebt! het ſtaat u vrij, voor uw regt te ſpreken, en „ſchand„daden" aan het licht te brengen, indien gij meent, dat dit uden der Maatſchappije tot nut kan zijn; maar *Mr.* en *Ridder* WISELIUS! zou het niet meesterlijker en ridderlijker zijn, dit dan nog bij uw leven te doen, opdat gij en uwe partij beide voor de vierſchaar der waarheid en geregtigheid moogt gehoord en geoordeeld worden? *Mr.* en *Ridder* WISE-

LIUS!... maar neen! weg thans met die wereldſche titels! — mijn Broeder! mijn Medechristen! zou het niet edelmoediger, niet Christelijker, niet verhevener zijn, nog bij uw leven alle die aanteekeningen aan de vlammen, en uw beleedigd eergevoel aan de Goddelijke en menſchelijke liefde op te offeren? „*Lento gradu procedat*," zegt gij, „*et ſupplicii gravitate tarditatem compenſet.*" maar gij wilt uwe *ira* immers niet in de plaats van de *Ira Divina*, welke gij in de toepaſſing dier ſpreuk uitlaat, ſtellen? Zou het u, die, volgens uw eigen woord, „verwachten moet, weldra „den gewigtigen overſtap uit deze wereld in eene andere „te zullen doen;" zou het u, in dit vooruitzigt, niet edeler, heiliger, zaliger zijn, daarvoor de ſpreuk van het Kruis in de plaats te zetten: „*Vader! vergeef het hun, „want zij weten niet, wat zij doen!*"? Zou dan hetgene, dat gij verder ſchrijven mogt, niet nog meer tot uitbreiding van het Rijk der Waarheid en der Liefde zijn? en zoudt gij er in uwe jongſte oogenblikken niet met zoo veel te meer welgevallen op terugzien?

Wegens het gewigt, dat de Schrijver aan zijne *Voorreden* hechtte, heeft Rec. zich daarbij wat langer moeten ophouden. Over den *Dichtbundel* zal hij dus, naar evenredigheid, korter moeten en kunnen zijn, geenszins uit minachting voor den Dichter en zijn werk, maar omdat het niet noodig is, bij hem, die reeds lang met hoogen lof bekend ſtaat, zoo lang ſtil te ſtaan, om zijne voortreffelijkheden of gebreken te doen kennen, als bij een' jongen of minder bekenden Dichter, ten zij dat iets bijzonders van de eene of andere zijde bijzondere aandacht vordere.

Het eerst komt dan hier het *Treurſpel* voor, getiteld *De inſpraak van het bloed*, welks hoofdzaak hierop nederkomt. *Orzano*, een jeugdig krijgsman van 17 of 18 jaar, Bevelhebber der oorlogsmagt van Venetië, in het midden der 13de eeuw, verlieft op *Lorenza*, de dochter van *Gradonigo*, den Voorzitter van het Tienmanſchap, eene vrouw van 32 jaar, die ook groote liefde voor hem opvat, maar nogtans door een geheim harteleed, het verlies van een' voormaligen geliefde, den Edelman *Quirini*, wien zij waant dood te zijn, van hem teruggehouden wordt. Op aandrang echter van haren vader, geeft zij weldra toe, om zich met hem in den echt te verbinden; doch eer dat deze voltrokken is, wordt er, door een' zamenloop van omſtandigheden, ontdekt, dat

Quirini leeft, en dat *Orzano* de zoon van hem en *Lorenza* is; en nu, na eenige tragiſche in- en ontwikkeling, geraakt *Lorenza* in het rustige bezit van *Quirini*, en *Orzano* wordt door nieuwe krijgsbedrijven van haar verwijderd. — Zeer kiesch is de behandeling van een zoo teeder onderwerp, en over het geheel voortreffelijk de dichterlijke bewerking; en offchoon het geheel gelukkig uitloopt, is echter de geest en toon van het ſtuk zoo tragisch, dat de Dichter, op voorbeeld van andere beroemde ſtukken van dien aard, wél gedaan ſchijnt te hebben, met den naam van *Treurſpel* te behouden. — Indien Rec. op een ſtuk, dat reeds door bevoegde vrienden des Makers goedgekeurd, en met bijval ten Amſterdamſchen tooneele gevoerd is, eenige aanmerkingen mogt maken, dan zouden het vooral de drie volgende bedenkingen zijn: *Vooreerst* ſchijnt hem hetgene, dat volgens den titel het *thema* van het ſtuk moest zijn, daarin eigenlijk niet te heerſchen. *Lorenza*, *Orzano*, *Quirini* geven wel nu en dan eene beweging van zekere onverklaarbare aandoening te kennen, die hen tot hun onbekende bloedsbetrekkingen aantrekt, of ten opzigte van het ongeoorloofde van hen afſtoot; maar de *intrigue* en de ontknooping van het ſtuk worden niet door die duistere ſtem of inſpraak van het bloed, maar door de natuurlijke in- en ontwikkeling der omſtandigheden te weeg gebragt. *Ten andere*, het tweegevecht van *Quirini* en *Orzano*, als medeminnaars, heeft, naar zijn gevoel, voor de aanſchouwers, die reeds weten, dat het vader en zoon is, iets terugſtootends, dat hij ten minſte niet op het tooneel wilde doen plaats hebben. *Ten derde*, is het hem niet regt duidelijk, welke de zedelijke ſtrekking van het ſtuk is: het ſchijnt te zijn de redding van twee deugdzame perſonen uit een hun onbekend gevaar van eene onbetamelijke echtverbindtenis; maar kan een zoo hoogst zeldzaam en bijna onwaarſchijnlijk geval, als hier voorgeſteld wordt, van deze zijde beſchouwd, wel algemeen nuttig genoeg geacht worden?

De nu volgende *Mengelingen* (*) zijn, gelijk de naam

(*) In de *Voorr.* bl. II, noot (†), zegt de Schrijver, dat hij, „volgends de nieuwere Spraakleer," (welke?) „zou moeten ſchrijven *Mengellingen*, maar dat hij dit „nieuwe woord liever voor ſtokviſchverkoopers laat" enz.; dat hij echter niet alles, wat nieuw in de taal is, afkeurt;

handuidt, van allerlei inhoud en aard. De zes eerſte zijn *erotisch*, doorgaans rollend en vloeijend, ook wel eens weelderig Ovidiaansch genoeg, b. v. *het Herders-uurtje.* (Eene kleine opmerking zij Rec. vergund: Wanneer de Heer WISELIUS, bl. 129, dus aanheft: „ *Febus ſnelde, aan's hemels* „ *boog, Ram- en Kreeftſtar uit het oog*," en hierop voortgaat met alleen de lente te beſchrijven, is dan die *Kreeftſtar* hier niet bij vergiſſing of drukfout ingeſlopen, want die behoort immers tot den zomer, gelijk WISELIUS haar ook daarbij gebruikt bl. 165?) — Van het overige zegt Rec. met den Dichter zelven, *Voorr.* bl. IV: „ Het is van te groote ver- „ ſcheidenheid, om er bepaaldelijk over te ſchrijven." — Veel komt ons voor wel „ waardig geweest te zijn, om „ wereldkundig gemaakt, of in dit boekdeel op nieuw ge- „ drukt te worden." Ettelijke ſtukjes ſchijnen ons toe, wegens perſoonlijk of tijdelijk doel, minder van algemeen belang; ſommige van dezelve ook, gelijk het bij gelegenheidsverzen den besten Dichter ligtelijk gaat, over het geheel minder dichterlijk gelukkig. — De drie Kniedichtjes op *het hedendaagſche Driemanſchap*, reeds in het *Mengelwerk* van dit Tijdſchrift geplaatst, en hier weder voorkomende, heeft een grijsaard in Friesland (*Voorr.* bl. IV) waardig gekeurd in Latijnſche elegiſche verzen over te brengen, gelijk zij hier, bl. 263, 4, te vinden zijn. — Onder de uitſtekendſte van de langere ſtukjes rekent Rec. *Gelukkig leven*, bl. 162—164; *Ken u zelven*, bl. 166—172; *'s Dichters adeldom* en *Lijkzang op* TIBULLUS, beide naar OVIDIUS, bl. 178—184: de onderwerpen zijn belangrijk, en over het geheel zeer gelukkig behandeld; het is regt lieve en daarvoor paſſende poëzij. Bij het tweede zou men misſchien meer over den inhoud der ſpreuk verwachten; maar

---

dat hij zelf, bl. 159, een nieuw woord, namelijk *ſmaal*, gebezigd heeft, maar hetwelk hij meent taalkundig wettig te zijn, gelijk hij door analogiſche voorbeelden opheldert. Rec. wil dit niet betwisten, maar nogtans in bedenking geven, of het gebruik, die dwingeland, hierin ook niet zijne luimen, of misſchien wel zijne redenen heeft: wij zeggen b. v. wel *ſcheldwoord*, *ſmeekſchrift*, *vleitaal*, even als *ſmaadwoord*, *ſpotſchrift*, *ſchimptaal*, enz.; en nogtans hebben wij geen zelfſt. naamw. *ſcheld*, *ſmeek*, *vlei*. Misſchien ware voor dit onderſcheid nog wel eenige reden te vinden; maar Rec. kan hierover te dezer plaatſe niet uitweiden.

het is meer de beschrijving van een deugdzaam en gelukkig leven, alleen aan het slot als de vrucht van die wijsheidsspreuk voorgesteld. De stukjes, getiteld *Lof des Allerhoogsten* en *Vertrouwen op God*, bl. 199—207, zijn beide wegens den daarin sprekenden godsdienstigen geest zeer aanbevelenswaardig: in dichterlijke bewerking schijnt ons het tweede boven het eerste te staan, en zich beter tot de verhevenheid des onderwerps te verheffen. — Hoe gaarne zou Rec., liet de ruimte het toe, vooral uit de vier eerstgenoemde dichtstukjes eene en andere proeve mededeelen! maar met een enkel couplet, uit zijn verband gerukt, is de Lezer niet gediend: hij leze dezelve liever allen in hun geheel; zij verdienen dit volkomen.

Van geheel anderen aard is de hierop volgende *Welmeenende Toespraak aan jeugdige Dichters*, met hare twee bijlagen, *Lofzang op den onvergelijkbaren Dichter Henemöüsfus Diombrus, door Mr. Pegasides Clistorinus, Advokaat en Apotheker aan den IJ-stroom*, en *Dankbetuiging van Jan Oudzin, Rijmfabrikant aán de Maas, toegezonden aan den Heere Mr. P. C.* enz. *voor de mededeeling van zijn' Lofzang op Diombrus den Groote.* (*) De twee eerste stukken wor-

(*) Die *Jan Oudzin*, (want dit is immers van iemand anders; wie zal toch een dankvers op zijn eigen werk gaan maken?) heeft aan den Heer WISELIUS een' slechten dienst bewezen, vooral door deze vier laatste regels:

„ *Bestrijd den Wansmaak, als Apollo's Advokaat;*
„ *Klisteer den Pegasus met zuiverende sappen,*
„ *Zoo looz' het lieve dier, wat zijn gezondheid schaadt,*
„ *En 'k zie weêr helder vocht ontspringen, door zijn trappen.*"

Hij draagt toch hiermede den edelen Advocaat een vrij onedel werk op: hij zal zich misschien wel beroepen op de namen en titels, die de man zich geeft; maar hiermede is deze immers nog geen Paardendoctor geworden. Ook zou men meenen, dat de wansmaak van sommige Dichters hiervan komt, dat zij niet uit de zuivere Hippocrene gedronken hebben; maar neen! *Jan Oudzin* vertelt zijnen Maecenas, dat het kwaad bij Pegasus zit, dat deze moet geklisteerd worden, en dat er dan weêr helder vocht (waaruit?) zal ontspringen. Welk een zonderlinge smaak! Waarlijk, Jan baas! het is bij u ook niet regt zuiver; maar, niet waar? *quandoque bonus dormitat Homerus.*

den door den Dichter, in de *Voorr.* bl. II, „ aan de opler-„ tendheid der Lezers met geen minder ernst aanbevolen," dan de *Voorreden* zelve: zij zouden dus ook kunnen beſchouwd worden, „ als het affcheid, als de laatſte woor-„ den van eenen ſtervende" enz.; maar Rec. zou dan ook dezelfde vragen, als te voren, met geen minder ernst moeten herhalen: doch dit wil hij thans daar laten, en liever eenvoudig zijne gedachten zeggen. — Ten aanzien dan van de hier herdrukte en uitgebreide *Welmeenende Toeſpraak*, die aan jeugdige Dichters eenige regels herinnert, welke zij te volgen hebben, vereenigt Rec. zich gaarne met het beyorens door anderen gevelde oordeel, „ dat zij vele nuttige „ leſſen bevat." De Schrijver zegt wel, (*Voorr.* bl. XLII) dat „ dit weinig beteekent voor een zoo groot ſtuk;" maar het is immers in de veelheid van woorden altijd niet gelegen, wanneer men iets prijst; en is het geen lofwaardig werk, dat men aan jeugdige Schrijvers leſſen en regelen, al zijn ze niet nieuw, voor de aandacht brengt, die te ligt vergeten worden, en die zij nogtans wel mogen lezen en behartigen? Rec. moet hierbij echter nog opmerken, dat er hier, naar het hem voorkomt, drie regels vergeten zijn, die geen mindere aandacht verdienen: zij zijn te vinden, de eerſte JOAN. VII: 24, de tweede en derde MATTH. XI: 29 *in het midden*. Dit zou nu voor den Heer WISELIUS wel genoeg zijn, want *ſapienti ſat;* maar ten behoeve van jeugdige Dichters wil Rec. het nog een weinig uitbreiden. 1. *Weest billijk in uw oordeel over andere Dichters!* Als gij in hunne werken gebreken, groote gebreken zelfs meent te vinden, veroordeelt hen daarom alleen nog niet; beſpot hen althans niet; maar ziet liever bedaard en onpartijdig, of zij over het geheel toch ware Dichters kunnen genoemd worden! Anders zoudt gij b. v. uit eenen Dichter *Diombrus*, maar in wien elk terſtond ziet, dat gij den Dichter der *Hollandſche Natie*, HELMERS, aanrandt, zwakke plaatſen kunnen aanhalen, en die zelfs in eenen ſpottenden Lofzang nog eens herhalen en uitbreiden, maar hierbij ſchromelijk partijdig over het hoofd zien, wat hem nogtans waardig maakt onder onze goede, ja voortreffelijke Dichters gerekend te worden. Waar wilde het heen, indien iemand eens eene lijst van gebrekkige plaatſen uit VONDEL, HOOFT enz. maakte, en dan Nederland toeriep: Dit „ *zijn ſchoon-„ heên van uw Keurpoeeten*"? (Z. *Voorberigt.*) Als gij een

ander, onder den naam wel van *Ataktus*, (verg. bl. 231, 2), maar zoo, dat men eenen nog levenden en verdienſtelijken Dichter herkent, ongevergd en ongetergd ten toon ſtellen wildet, omdat hij, naar uw oordeel, een ſlecht Treurſpel gemaakt heeft; dan zoudt gij, zelfs in de zaak gelijk hebbende, hem, wien gij in andere opzigten verdienſten toekent, door ſchimpende beſpotting ongelijk doen; of gij moest b. v. den voortreffelijken Fabeldichter en Zedeſchrijver GELLERT willen beſpotten, omdat hij een' mislukten Roman of minder gelukkige Blijſpelen ſchreef. Hoe zoudt gij het vinden, indien gij eenen Veteraan in de Dichtkunst van een' uwer jonge Kunstbroeders, die grooten aanleg heeft, maar zich misſchien wel eens te veel verheft, hoordet zeggen, dat hij beter doen zou, met bij Mannen, als LOOTS, TOLLENS, WISELIUS, ter ſchole te gaan, dan zelf reeds anderen ten leeraar te willen zijn; maar indien gij hem tevens gebrekkige plaatſen uit deszelfs verzen hoordet aanhalen, en daarom deszelfs dichterlijke gaven met vinnigen ſchimp beſpotten en verguizen? Is uw verſtand en hart wél geplaatst, dan zult gij hem in het eerſte gewis bijvallen, en er uw nut mede doen; maar van het laatſte zult gij, behoudens allen eerbied voor 's Mans groote gaven, eenen afkeer hebben, en denken: *Aliquid humani paſſus est.* Indien „ *uw Tijdgenoot*," (bl. 219) in wiens nuttig werk gij groote gebreken ontdekt, al ware het zelfs een „ *Krito*," die u misſchien niet altijd regt gedaan heeft, eenig dichtſtuk „ *alom 't uitbundigst prijst*," denkt daarom niet terſtond, „ dat het „ *de onwetendheid der eeuw, waarin gij leeft, bewijst!*" of zouden b. v. de *Gedichten* van WISELIUS ſlecht zijn, wanneer zij door zulk eenen Tijdgenoot uitbundig geprezen werden? en komt dus niet gedurig op zulk een' Man terug, om u nogmaals en nogmaals tegen hem te vergrimmen! — 2. *Weest nederig!* Indien gij uwe waarde als Dichter gevoelt, en zelfs door andere bevoegden daarvoor gehouden wordt, meent dan nog niet, dat gij de grootſte zijt, of althans hem vrij nabij komt! Al bewondert gij b. v. BILDERDIJK, ja al volgdet gij hem hier en daar gelukkig na, meent daarom nog niet, dat er in u een andere BILDERDIJK opgeſtaan is! Al hieldt gij hem voor een' Wetgever in Taal- en Dichtkunde, waant daarom nog niet, dat er altijd zulk een wezen moet, althans niet, dat gij u zoo terſtond in dezelfde hoedanigheid nevens hem rang-

ſchikken kunt! ziet althans niet vernederend uit uwe hoogte op anderen neder, want dan zoudt gij eindelijk zeggen: (bl. 218.)

„ *Toetst vrij mijn (zangen) aan dier groote mannen leer,*
„ *En, is uw oordeel vrij, zoo toont u de ondervinding,*
„ *Hoe 't al, wat daarmeê ſtrijdt, is waan en geestverblinding.*"

en men zou niet zonder grond denken, dat gij u de onfeilbaarheid toeſchreeft; en dit zou u althans niet voegen: ja al wordt gij de oudſte en grootſte Dichters en Kunstregters, nederigheid zal wel altijd uw grootſte ſieraad zijn. — 3. *Weest zachtmoedig!* Indien gij gebreken van andere Dichters opmerkt en beoordeelt, vaart dan niet met harde woorden en leelijke namen tegen hen uit! Er zijn wel eens Dichters en Aristarchen van den ouden en nieuwen tijd geweest, die zich ſomtijds, door drift vervoerd, daartoe lieten wegſlepen; maar laat het u niet verleiden, want dit is de ſtem der waarheid en der liefde niet; het overtuigt een' ander niet, en brengt u zelve in verdenking; het verbetert niet, maar het verbittert! en wildet gij overledenen met die wapenen aantasten, denkt, dat de dooden zich niet kunnen verdedigen! Weest vrij ijverige voorſtanders van de zuiverheid der taal, waarin gij ſchrijft; maar gelijkt niet aan hen, die de genen, die in het een of ander van u verſchillen, of zelfs ongelijk hebben, terſtond voor weetnieten, taalverbasteraars enz. uitmaken! Ja, al wist gij nog zoo kunstmatig en meesterlijk te ſchelden, het blijft desniettemin ſchelden, hard en leelijk ſchelden. Hoe groot ook voor het overige uwe eigene gaven en werken mogen zijn, wilt hetgene, dat ge bij een' groot' Man, PAULUS, 1 *Cor.* XIII: 1, 2, lezen kunt, nimmer vergeten! — *Tantum!*

Het laatſte ſtuk, eindelijk, in dezen *Dichtbundel* des Heeren WISELIUS, getiteld THEODORUS VAN KOOTEN, *geſchetst bij eene Voorlezing in de tweede klasſe van het Koninklijk-Nederlandſche Inſtituut, op den 28 Februarij* 1816, heeft Rec. met genoegen gelezen, als warme uitdrukking van des Sprekers hooge waardering van zijnen Vriend, en bijzonder van hetgene, dat hij zelf aan hem heeft te danken gehad. Het door den Heer WISELIUS vertaalde dichtſtuk, *'s Werelds onbeſtendigheid*, naar het Latijn van VAN KOOTEN, is hier aan het einde der Voorlezing weggelaten, omdat het

reeds voorkomt in het tweede Deel zijner *Mengel- en Tooneelpoëzij*; maar zij wordt aangenaam afgewisseld door de herhaling van eenige schoone dichtregels, waarmede hij vroeger deszelfs lof bezongen heeft, en kon ook, wegens haren aanverwanten inhoud, dezen Dichtbundel nuttig en aangenaam besluiten.

Rec. eindigt zijn verslag met den wensch, waarmede hij begonnen is, dat de geëerde Schrijver zijne dichterlijke loopbaan met dezen Bundel niet gesloten achte, maar zulke Dicht- of andere werken voortbrenge, waarvan hij, in zijne overige levensdagen, voor zichzelven en anderen nut en genoegen, en waarmede hij, als hij „ het affcheid, de „ laatste woorden van eenen stervende" tot de zijnen spreekt, voor zijn eigen hart vrede kan hebben.

Proeve van bewerking van een nieuw Fransch-Nederduitsch en Nederduitsch-Fransch Woordenboek, in twee Deelen. Te Zutphen, bij W. J. Thieme. 1833. *In gr.* 8*vo.* 160, 80 *en* 48 *bl. f* 13-50. *bij Inteek. compl.*

Zoo lang eenig werk niet geheel in het licht is verschenen, kan men zeker met geene mogelijkheid zijne goed- of afkeuring er aan hechten. Waar wij dus slechts een gedeelte kennen, kunnen wij dáár alleen over spreken, en de aan dat gedeelte toegezwaaide lof zou welligt aan den verderen arbeid moeten worden geweigerd. Intusschen bestaat er altijd eene zekere waarschijnlijkheid, dat hij, wiens bearbeiding van een gedeelte eens Woordenboeks hem kennen leert als een' man, die voor zijne taak berekend is, ook het overige niet alleen even gelukkig *kan* volvoeren, maar daartoe ook zijne ijverige pogingen aan *zal* wenden. Op dien grond hebben wij de gunstigste verwachting van het bij W. J. THIEME aangekondigde Fransch-Nederduitsch en Nederduitsch-Fransch Woordenboek: want de Proeve, die genoegzame uitgebreidheid bezit om dien naam te verdienen, hebben wij, na vergelijking met andere gunstig bekende Woordenboeken, op vele artikelen wel zoo volledig en juist bevonden. Menschenwerk is echter nooit volkomen. Dit bleek ons b. v. uit de vertolking der woorden *antichrèse*, *autothétique* en *bordereau*. Er staat: „*Antichrèse.* Verpanding van zijne goederen of inkomsten aan eenen schuldeischer." Maar verpanding van los goed heet *gage* (pand);

van vast goed, *hypothèque* (verband of grondpand). *Antichrèse* beteekent *tegenbruik* (van ἀντὶ en χράομαι contracte χρῶμαι), en is, volgens Art. 2085 van het Burg. Wetb., eene overeenkomst, waarbij de ſchuldeiſcher de bevoegdheid verkrijgt tot inning der *opbrengſten of vruchten van een vast goed.* Dus geene *verpanding van goederen*, en even weinig van *inkomſten in 't algemeen:* zoodat de vertaling niet juist is. — Voor *autothétique* vinden wij: „ bij KANT, kennis der baarblijkelijkheden." Maar KANT bedient zich van de woorden *ſubjectief* (onderwerpelijk) en *objectief* (voorwerpelijk). BOUTERWEK ſtelt *autothétisch* tegen *hétérothétisch* over. Zie op dat punt *Philoſophie de* KANT, *ou principes fondamentaux de la philoſophie tranſcendentale*, *par* CHARLES VILLERS. *A Utrecht*, *chez* N. VAN DER MONDE. *Seconde édition*, *revue et augmentée.* 1830, 1e *partie*, *page* 241, 242 *et* 243. In elk geval beteekent *l'autothétique*, als zelfſtandig naamwoord, de van ons kenvermogen afhankelijke of *ſubjective* wijze van weten en oordeelen *over het geheel*, maar niet de kennis der baarblijkelijkheden *in 't bijzonder.* — Voor *bordereau* (om daarmede te eindigen) lezen wij: „ ſpeciebriefje; van hier — *de compte*, uittrekſel uit eene rekening." Dit laatſte is nu goed, om te weten, wat een borderel is op eene ſtaathoudende rekening; doch waarlijk, de niet regtskundige lezer zal daaruit niet leeren, wat hij verſtaan moet door een *bordereau de créance hypothécaire*, welks vorm zoo geheel afwijkt van een *borderel op eene ſtaathoudende rekening*, en ook inderdaad geheel iets anders dan het uittrekſel uit eene rekening. Het is een zamengetrokken berigt van het beſtaan eener ſchuld, gevestigd op vast goed, en ten gevolge waarvan op dat onroerend goed inſchrijving wordt genomen door den bewaarder der Hypotheken. — Alle artikelen hebben wij niet alzóó getoetst: hiervoor ontbrak ons de tijd, en in dit Maandwerk de plaats. Maar onze Lezers moeten door deze aanmerkingen niet worden afgeſchrikt, daar immers ook het voortreffelijkſte werk nooit volmaakt is.

De Wapenſchouw te Gorſel. (26 *Aug.* 1833.) *Door* H. KUYPER, GTZ. *Te Delft*, *bij* de Erve A. Sterck. 1833. *In gr.* 8*vo.* 10 *Bl. f* : - 25.

Fragment over de Doodſtraf, *naar het Fransch van* VICTOR HUGO, (*als een ſtaaltje van den zonderlingen en grilligen*,

maar levendigen, beeldrijken en soms wegslependen stijl diens veelgelezenen Prozaschrijvers en Dichters.) Met eene Voorrede en eenige korte Aanmerkingen vertaald door Mr. B. H. LULOFS, *Hoogleeraar te Groningen, enz. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1833. *In gr.* 8vo. *VII en* 53 *bl. f* : - 75.

Les Polonais en Prusse. 1831 et 1832. La Haye, chez *G. Vervloet.* 1833. gr. en 8vo. VIII et 64 pag. *f* : - 80.

La Violette. La Haye, chez *J. P. Beekman, Hz.* 1833, gr. en 8vo. 47 pag. *f* : - 50.

Les Femmes, Poème en IV chants, traduit de SPANDAW, par AUGUSTE CLAVAREAU, de la Société litt. de Leyde, Chev. de l'Ordre du Lion des Pays-Bas. Maestricht, *F. Bury-Lefebvre.* 1833. en 12mo. 190 pag.

Wij hebben nog geen gedicht van den Heer KUYPER gelezen, dat ons beviel, en dus ook geen, dat ons zoo wél beviel, als dat op den *wapenschouw te Gorsel.* Gaarne hadden wij eenige verscheidenheid in de maat gehad, en die achtlettergrepige staande regels, hetzij op eene regelmatige, hetzij op eene meer vrije wijze, met slepende verzen afgewisseld gezien. Duister, en, voor zoo ver wij het verstaan, onjuist, is de vraag, waarachter het vraagteeken vergeten is:

Derft gij, bij pijnlijk *helgeneugt*,
Ook niet nog '*s misdrijfs laatste deugd.* (?)

En zoo zou men nog meer kunnen aanmerken. Maar over het geheel is er gang en leven in, en de schildering vrij gelukkig en getrouw.

Het *Fragment over de Doodstraf*, als een staaltje van den stijl van VICTOR HUGO door Prof. LULOFS, in onze taal, ons medegedeeld, is zeer geschikt tot het oogmerk, en de Hoogleeraar verdient den lof, van het oorspronkelijke zóó voortreffelijk te hebben overgebragt, als zulks alleen door een' man van zijnen smaak en zijne talenten geschieden kan.

Het vlugschrift *Les Polonais en Prusse* behelst, door eenvoudige mededeeling van het gebeurde, zoo veel mogelijk door echte beschreiden gestaafd, eene, naar het ons voor-

komt, afdoende verdediging van het gedrag des Konings van Pruisſen met betrekking tot de in vele opzigten beklagenswaardige en waarlijk dappere, maar toch ook, woelzieke en ondankbare Polen.

La Violette, denkelijk door den Schrijver van *Mes Loiſirs*, bevat regt dichterlijke, ſchoon ſlechts in een hoogstwelluidend en fraai gerond proza geſlaakte uitboezemingen van een gevoelig hart. Hetgeen wij ten opzigte van het bundeltje *Mes Loiſirs* gezegd hebben, is dan ook hier van toepaſſing. De inhoud is als volgt: *Préface* (pag. 5). *Avant-propos* (pag. 8). *Le Chateau-fort* (pag. 12). *Avant-propos* (pag. 23). *La Malheureuſe* (pag. 25). *Avant-propos* (pag. 33). *Le Jour néfaſte* (pag. 35). *Avant-propos* (pag. 43). *Mes Adieux* (pag. 44). Van alle deze ſtukjes zou *le Chateau-fort* ons het meeste bevallen. Dat is verheven, ſtout en wegſlepend; dat is ſchoon en treffend! In het lieve ſtukje *la Malheureuſe* hindert ons hier en daar de al te *mystieke* toon, b. v. bl. 28 (afd. V): *Jéſus lui tient lieu de Clémence (ſa fille défunte); Jéſus lui tient lieu d'époux (!!); Jéſus lui tient lieu de tout ce qu'elle a aimé etc.* De liefde tot God, en met name die tot Christus, bepaalt zich bij den *niet* dweepzieken godsdienſtige tot eerbied, dankbaarheid, vertrouwen, onderwerping en gehoorzaamheid; zij kan dus best vergeleken worden met de liefde van een kind tot zijne ouders en tot zijne oudere broeders en zusters, die de ouders min of meer in de opvoeding der jongere telgen behulpzaam zijn. Maar zoodra men Christus als een' *bruidegom*, als een' *echtgenoot* wil beminnen, dan verdwaalt men in de zinnelijke doolhoven van het *mysticisme*. In ſommige figuurlijke Bijbelplaatſen wordt *de Kerk* of *Gemeente*, als *zedelijk perſoon* of *ligchaam*, wel eens de Bruid des Heeren genoemd; maar nooit wordt hetzij God, hetzij de Zaligmaker, de hemelſche Bruidegom of wel de Echtgenoot genoemd van het eene of andere verlatene of miskende *meisje*. Die voorſtelling is geheel middeleeuwsch en tot troost der *kloosterlingen* uitgevonden. De Schrijver wachte zich dus voortaan voor uitdrukkingen, die meer lachverwekkend, en dus ſtuitend, dan zielverheffend zijn.

De Heer CLAVAREAU, die reeds door zoo vele navolgingen van Nederlandſche dichtwerken zich gunſtig onderſcheiden heeft, levert thans, in zijn bevallig en ſmaakvol bundeltje *Les Femmes*, eene welgeſlaagde overbrenging, in

de Fransche taal, van het even bekende als beroemde kunstgewrocht van onzen SPANDAW. Dat hij zich in de vertolking eenige vrijheden, door bijvoeging, weglating en wijziging, veroorloofd heeft, kunnen wij geenszins afkeuren, daar de bekwame Vertaler hierin met oordeel is te werk gegaan, en het gedicht in dier voege heeft ingerigt, als de Heer SPANDAW, indien hij in het Fransch de pen had gevoerd en even zoo wel, schoon slechts in de tweede plaats, voor uitlanders als voor landgenooten gezongen had, denkelijk zelf zou hebben gedaan. In de achterstaande *Notes biographiques* viel ons oog op het artikel MOENS (PÉTRONILLE). Wij vonden aldaar, *qu'elle est née à Dordrecht, en Zélande.* Dit verwonderde ons, daar den Heere CLAVAREAU de ligging van Dordrecht niet onbekend kan zijn, al ware het slechts uit eene kaart van het Koningrijk der Nederlanden. Waarschijnlijk heeft de omstandigheid, dat Dordrecht gebouwd staat op een afgescheurd stuk lands, dat daardoor tot een eiland geworden is, hem in de dwaling gebragt. — Het weldadig oogmerk der uitgave, ten voordeele der gekwetsten en der nagelatene betrekkingen der verdedigers van onzen grond, zoo te lande als te water, is door eene talrijke en in alle opzigten welverdiende inteekening ondersteund. Dank zij den Heere CLAVAREAU voor zijne vaderlandlievende en welgeslaagde onderneming!

De Poolsche Broeders. Historisch-Romantische Tafereelen uit den laatsten Poolschen Oorlog. Te Leyden, bij C. C. van der Hoek. 1832. *In gr. 8vo. XIV en* 223 *bl. f* 2-40.

Galama, of de Bevrijding van Vriesland; geschiedkundige Roman, door J. E. SCHUT. *Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1833. *In gr. 8vo. IV en* 308 *bl. f* 2-90.

Men begint, in ons vaderland, meer en meer werk van den geschiedkundigen Roman te maken, en in deszelfs bearbeiding gelukkiger te slagen. Om die reden verdient dat vak onzer Letterkunde eenige meerdere opmerkzaamheid, en billijk mag men vragen: moet men zich over die Romantische beoefening der Geschiedenis verheugen? behoort dezelve te worden aangemoedigd, ja, dan neen? — Dat de geschiedkundige Roman, wanneer dezelve, zonder eenige keuze of beperking, waarheid en verdichting ondereenmengt, weinig lof

verdient; en een geheel verzonnen verhaal er verre boven te verkiezen is, dit valt, naar ons inzien, niet te betwijfelen; maar zeker mag men gunstiger oordeelen over zoodanige werken, die alle publieke gebeurtenissen onvervalscht mededeelen, en alleen eene liefdegeschiedenis van dezen of genen held; of van eenig verdicht persoon, tot vorming van het romantische weefsel, invlechten. Doch ook dán kan die soort van litteratuur niet ruimschoots worden aanbevolen: want juist door de vermenging van zoo veel waarheid onder eenen verzierden of aanmerkelijk opgesierden minnehandel leert de lezer zich veelal, zoo het een waarlijk bestaan hebbend persoon geldt, geheel verkeerde of althans ongegronde denkbeelden van het karakter des helds en de drijfveren zijner daden maken; of is de persoon een verdicht wezen, dan wordt alligt, bij de moeijelijkheid der vaneenscheiding van denkbeelden, die eenmaal als een zamenhangend geheel in het geheugen zijn opgenomen, aan zulk een denkbeeldig wezen een invloed op den gang der gebeurtenissen toegeschreven, waarvoor geen de minste grond in de Geschiedenis te vinden is. Over het geheel wordt men dikwerf genoodzaakt, het meeste belang te stellen in menschen, die, al hebben zij werkelijk bestaan, in de Geschiedenis wel niet op den voorgrond zouden zijn geplaatst geworden. Over die vlijtiger beoefening van den geschiedkundigen Roman kunnen wij ons daarom slechts ten halve verheugen. Hoe voortreffelijk zoodanige voortbrengselen in hunne soort zijn, blijven zij toch altijd een middelding tusschen waarheid en verdichting, met welks beoefening men niet te behoedzaam kan wezen. Hoe beter intusschen dergelijke opstellen in hunne soort zijn, des te liever nemen wij dezelve in handen, en het doet ons wezenlijk genoegen, de beide hier aangekondigde werken met lof te mogen vermelden.

Zeer veel onpartijdigheid en staatkundige waarheid wordt er in de *Poolsche Broeders* gevonden. De schildering van karakters en zeden schijnt ons eigenaardig. De stijl is in het algemeen zuiver en onderhoudend. Op bl. 32 (wij teekenen dit aan ten gevalle der lezers) verandere men, regel 6 van ond., *Alexander* in *Stanislaus*. Die schrijffout bragt ons, bij de lezing, een oogenblik in de war; doch uit den zamenhang bemerkten wij de feil.

Nog boeijender, levendiger en ingewikkelder, terwijl hij tevens voor ons Nederlanders belangrijker is, schijnt ons de

Galama van den Heer SCHUT, een werk, hetwelk zijne kennis en vinding, zijnen smaak en zijn gevoel gelijkelijk eere doet, en, ook na de verschijning van den bij velen reeds gunstig bekenden Roman van den Heer VAN LENNEP, die een later, maar voor den Romanschrijver, wegens de ons staane inwendige verdeeldheden, veel moeijelijker tijdvak gekozen heeft, den Heer SCHUT over de uitgaaf van zijnen arbeid niet behoeft te blozen. Ook SCHUT stelt blijkbaar WALTER SCOTT zich ten voorbeeld. De geheimzinnige *Egbert* herinnert ons vele dergelijke personaadjen bij dien beroemden overledene. De monnik *Antonio* schijnt meer in den smaak van sommige tooneelstukken te zijn geteekend. Zijne redenen doen ons somwijlen aan die van den Groot-Inquisiteur, in het Treurspel *Don Carlos* van SCHILLER, denken. Met oordeel is echter bij dat navolgen en mabootsen gehandeld, en de zeden van tijden, volken en plaatsen zijn met getrouwheid voorgesteld. Liever, dan op kleinigheden te vitten, willen wij dus, die voor onszelven met zoo veel belangstelling dit werk gelezen en op niets wezenlijks gestuit hebben, dezen Roman als een' der besten in zijne soort vermelden.

EEN WOORD AAN DEN STELLER DER ANTIKRITIEK, VOORKOMENDE IN NO. XVI. DER LETTEROEFENINGEN VOOR 1833, BL. 704.

Wat wordt er niet al van eenen *Recensent* gevergd, indien het door ons geplaatste *Antikritiekje* in het *Bulletin der Wetten*, waarnaar een boekbeoordeelaar zich te gedragen hebbe, moet worden opgenomen! — Bega de Letterzetter, de Corrector, de Schrijver eindelijk, eene fout — dit zegt luttek! de *Recensent* behoort dit te zien en te zwijgen, en daarbij te weten, *wat er eigenlijk had moeten staan!* Is hij zoo *clairvoyant* niet, en beoordeelt hij, niet wat er *had behooren gedrukt te staan*, maar wat daarin *werkelijk voor elk te lezen is*, dan verdient hij eene openlijke aan de kaak stelling!

Ja, Collega's Mederecensenten! *eene openlijke aan de kaak stelling!* — Dunkt u de straf een weinig te streng, bedenkt dan, dat een voorstander van het beginsel der *Doodstraf* u dezelve oplegt, en dat ge u moogt verheugen, niet zwaarder geteuchtigd te worden! Alles zal wél gaan, indien ge u slechts oefent in de groote, maar ligtelijk te verkrijgen wetenschap, die, over alle mogelijke *quid pro quo's* zegepralende, u altoos onfeilbaar zal aanwijzen, wat uw Autheur *bedoelde*, al staat er ook geene enkele letter daarvan uitgedrukt!

Voorzeker, Mijnheer de Antikritiekschrijver, gij hebt volkomen gelijk! *Recensent* had voor *Hand.* 26 (gelijk er gedrukt staat) *Hand.* 25 *moeten* lezen, en hij begrijpt nog niet, hoe

hij zoo kortzigtig kwam! Dan, thans neemt hij de vrijheid u te vragen, welk *bewijs* er in *Hand.* 25: 11 voor de ſtelling des Heeren K. te vinden zij? PAULUS gedraagt zich, in den loop van dit geheele merkwaardige regtsgeding, *als Romeinsch burger*; de regten, die dat burgerſchap hem ſchonk, waar het gevorderd werd, voorſtaande en zich voorbehoudende, tot aan het beroep op den Keizer zelv' (zie het ſlot van vs. 11). En wat beteekenen nu de aangehaalde woorden, in eenen goeden en gezonden zin, anders, dan dat PAULUS, *als geboren Romeinsch burger*, zich aan de beſtaande Romeinſche wetten onderwierp? PAULUS was de man niet, *die het gezag dier wetten alleen daar erkende, waar hetzelve met zijn belang overeenkwam*, en, waar dit het geval *niet* was, *met nieuwe uitvluchten zich poogde te redden*; neen: met dezelfde koelmoedigheid, waarmede hij, *Hand.* 22: 25, zich op zijn Romeinsch burgerregt beriep, zegt hij Hoofdſt. 25: 11: *Indien ik dan misdreven heb, of iets heb gepleegd, waarmede ik den dood verdiende, ik weiger niet dien te ondergaan.* Heeft derhalve de Letterzetter hier niet, anderwerf, blijkbare misſlagen begaan, dan kan *Recenſent Hand.* 25: 11 niet admitteren, als een *bewijs*, dat *de Apostel* PAULUS, *in zijn' eigen perſoon, het beginſel der Doodſtraf heeft goedgekeurd.* Dan, aldus gaat het gewoonlijk, wanneer men, een geliefkoosd ſyſtema hebbende opgetrokken, de uitſpraken des Bijbels met zijne verkeerde inzigten, zoo goed en kwaad mogelijk, poogt te doen overeenſtemmen!

En nu nog, ten ſlotte, iets over die *pseudo*-loſſpraak op DE GROOT. — Ja, Mijnheer *Anticriticus*, er wordt hedendaags, helaas! met dien onſterfelijken naam al zonderling omgeſprongen! Waar eene of andere plaats uit de werken des grooten mans, nu of dan, met het bijzonder gevoelen van ſommige lieden overeenſtemt, is DE GROOT onvergelijkelijk, en gelden zijne uitſpraken als die van een Orakel; — dan, waar dit het geval niet is, ſtaat de hooggeprezen man ten doel aan ſmaadredenen, laster en ſcheldwoorden! En ziedaar de nagedachtenis des voortreffelijken mans tot een bloot marionettenſpel vernederd, hetwelk hun, die het drijven, nimmer tot eere kan verſtrekken.

En hiermede ſtapt *Recenſent* van dit *Antikritiekje* af. Het ſmart hem, dat zijne Theologiſche aankondiging den Regtskundigen Schrijver niet heeft behaagd; dan zelden kunnen *Recenſenten* het den Schrijveren naar den zin maken. Altijd is dit echter het geval niet, en de Heer K. zal gewis den ſteller der aankondiging van zijn geſchrijf, in der tijd, in het *Handelsblad* geplaatst, een' *zeer welwillenden Recenſent* noemen; dezelve zegt, trouwens, op alles ja en amen, en wat zou een Autheur meer kunnen verlangen!

BOEKBESCHOUWING.

Miracula quid ſint Scriptoribus ſacris. Diſſertatio Theologica inauguralis, quam — pro gradu doctoratus — in Academia Lugduno-Batava — publico et ſolenni examini ſubmittit PAULUS JACOBUS ANDREAE, Amſtelaedamenſis. Amſtelaedami apud *A. Zweesaardt*. 1833. Form. oct. Pagg. VIII, 108.

De Eerw. ANDREAE had, na het ondergaan der voorloopige examens, reeds zeven jaar het predikambt waargenomen in de Luthierſche Gemeenten, eerst te *Doetinchem*, naderhand te *Zierikzee*, toen hij den 12 Dec. 1832 deze zijne Diſſertatie verdedigde, en daarbij de waardigheid bekwam van *Doctor in de Godgeleerdheid*. Dit is, zoo veel wij weten, het eerſte geval, dat aan éene onzer Hoogeſcholen openlijk die waardigheid werd gezocht en verkregen door eenen niet Hervormden Geestelijke. Nu, ANDREAE had, meent Rec., door niet vruchtelooze inzending van eene *Commentatie*, reeds met de Hoogeſchool kennis gemaakt. Het andere geval van K. te *U.* is van anderen aard. Het Doctoraat, door dezen begeerd en verkregen, moest tot iets anders dienen, dan waartoe ANDREAE te *Leyden* is opgetreden. Doch dit is tot hiertoe!

Deze Verhandeling, waarin onderzocht wordt, *wat wonderen zijn bij de H. Schrijvers*, verdeelt zich, zonder verdere onderafdeelingen, in drie Hoofdſtukken. Het plan geeft de Schrijver zelf op, pag. 6: „In zoo groote „ moeijelijkheid der zaak, waar men eene bepaling van „ wonderen niet vooraf ſtelt, maar dezelve zoekt, heb „ ik beſloten dus te handelen, dat ik *eerst* naga de woor„ den, die met meerderen of minderen bijval van de „ Godgeleerden geoordeeld worden hier te behooren, en „ alzoo voor *ſynonyma* worden gehouden; dat ik dezel„ ve onderling vergelijk en onderzoek, met bijbrenging

„ van voorbeelden; dat ik, *ten tweede*, eene bepaling „ poog te geven, in overeenſtemming met de aangehaalde „ plaatſen en bijgebragte voorbeelden; dat ik, *eindelijk*, „ aanroer de vraag over het verband tuſſchen de wonde„ ren en de orde der Natuur, en opgeef deels het gevoe„ len van anderen hieromtrent, deels ook mijne eigene „ gedachten."

Caput I heeft tot opſchrift: *Vocabula et Exempla.* De woorden, hier aangehaald in het oorſpronkelijke, zullen wij voegzaam kunnen voorbijgaan, en alleen zeggen, dat hier al die uitdrukkingen worden aangevoerd, welke in den Bijbel aangaande wonderen gebezigd worden. „ Het is duidelijk, dat door zeer velen van die „ woorden wezenlijk wordt aangeduid hetgeen Godgeleer„ den *een wonder* noemen. Over enkele zou de een of „ ander twijfelen, omdat het met zijne *definitie* van won„ deren niet overeenkomt. Niemand zal echter deze op„ telling misbilijken, dan misſchien van wege de eene „ en andere uitlating, indien hij maar overweegt, met „ welk doel wij dit alles hier behandelen." De Schrijver vreest, dat misſchien de Lezers van oordeel zullen zijn, dat hij veeleer iets heeft overgeſlagen dan overbodigs aangevoerd. Wij zouden van een tegenovergeſteld gevoelen zijn. Het woord *teeken* b. v. verlangt voor zichzelve als zoodanig geene behandeling, maar wel in zoo verre het van een wonder gebezigd wordt. Dan, de Heer ANDREAE heeft welligt hiervoor redenen, en verdient, wegens zijne beſcheidenheid, zoo openlijke tegenſpraak niet.

Caput II. Quomodo ex poſitis vocabulis, formulis atque exemplis probabilis definitio miraculorum efficiatur. De vraag: *Hoe uit die woorden, zegswijzen en voorbeelden de waarſchijnlijkſte definitie van wonderen kan worden opgemaakt*, wordt in dit Hoofdſtuk dus behandeld, dat de Schrijver, na aangetoond te hebben, dat alleen door het woord *miraculum*, *wonder*, niet alles wordt uitgedrukt, wat vroeger in het 1ſte Hoofdſtuk is voorgekomen, dadelijk p. 31 zijne *definitie* van wonderen

opgeeft: „ buitengewone werkingen van God, welke „ onder het bereik der zinnen komen." *Effectiones* (actiones, operationes) *Dei eminentiores, quae in ſenſus incurrunt.* Geleidelijker zou, naar ons gevoel, alles zijn, indien Hoofdſt. I en II waren verſmolten tot één. Zoo zou uit de behandeling der woorden alles afgeleid geweest zijn, en niet, zoo als nu hier geſchiedt, eene *definitie geſteld*, na enkele, hoezeer dan ook gegronde, aanmerkingen *alleen* over het woord *miraculum*. Er worden dus vier kenmerken van een wonder opgegeven: 1°. *werkingen;* 2°. *van God;* 3°. *buitengewone werkingen;* 4°. *zij vallen onder het bereik der zinnen.* Die kenmerken worden afzonderlijk beſchouwd, p. 32—56. Alles wordt naauwkeurig nagegaan, en de Schrijver geeft overal ondubbelzinnige bewijzen van belezenheid en geſchiktheid, om den Bijbel te verklaren. Evenwel ontmoet men het een en ander, dat uit de gegevene *definitie* van zelve voortvloeit, en toch niet overal bijval kan vinden. Het onderwerp, 't welk de Schrijver ter behandeling koos, houden wij voor minder geſchikt, om 's mans onbetwistbare kunde regt en voordeelig te doen uitkomen. De *Dogmatiek* moge belang ſtellen in eene *definitie* van *wonderen;* zij zal evenmin dezelve ergens voldoende vinden, als van het barbaarſche *ſacramentum*, uit onverſtand uit μυστήριον geboren. Doch de echte leer des Bijbels verliest hierbij niets, indien men maar de daden van God weet op te merken, door welke het Goddelijk gezag van MOZES en de *Profeten*, van JEZUS en de *Apoſtelen* voldoende geſtaafd wordt. De Bijbel is ouder dan de *Dogmatiek*, en zal haar, ook bij haarfijne *definitiën*, zeer lang overleven.

Als aanhangſel volgt nog *Caput III*, waarin geſproken wordt *over het verband tuſſchen wonderen en de orde der Natuur*, p. 57—104, in welks beſchouwing hier verder niet zal worden getreden.

De Heer ANDREAE heeft, ook bij een mingunſtig onderwerp, getoond, den titel van *Doctor in de Godgeleerdheid* wel waardig te zijn. Hij houde onze aanmer-

kingen ten goede over hetgeen in deze Verhandeling onderwerp is, minder over 's mans wezenlijke kunde en verdienſten, en kieze eerlang voor zich eene ſtof, bij welker behandeling beter zal en moet uitkomen, hetgeen hij vooral te *Amſterdam* heeft opgedaan, en te *Doetinchem* noch te *Zierikzee* heeft vergeten.

Jezus Opſtanding de Grondzuil van het Christelijk Geloof; door J. H. SONSTRAL, *Predikant te Helder.*

(*Vervolg en ſlot.*)

In het algemeen kunnen wij niet ontkennen, eene wijdloopigheid te hebben aangetroffen, welke ons minder aangenaam was. De Schrijver zegt wel in zijne Voorrede, dat zijn oogmerk, om voor ongeletterden te ſchrijven, eene te voren niet gedachte uitgebreidheid heeft veroorzaakt. Hij gaf zich daarin toe, om eene zekere volledigheid te doen ontſtaan, en den Lezer gelegenheid te geven, om van het gekozen ſtandpunt, zooveel mogelijk, het ganſche Christendom (liever, de geheele Christelijke leer) te overzien. Het ſtond hem zeker vrij, te leveren, wat hij wilde, en wij zouden dus in die uitgebreidheid moeten berusten, ware het niet, dat ook dán nog veel overbleve, hetgeen veilig had kunnen en, onzes inziens, zelfs had moeten bekort worden.

Zoo herhaalt SONSTRAL, bladz. 161, met zijne eigene woorden, hetgeen hij op de vorige bladzijde met die van REINHARD reeds gezegd had; gelijk ook die geheele redenering, over het vermetel ontkennen van hetgeen boven ons begrip is, op zichzelve wel lezenswaardig, maar *hier* toch wat al te breed is. Eveneens is het gelegen met die over voorzigtige kalmte, bladz. 176 volg.; met die tot inleiding der vergelijking tusſchen de Apostelen en MAHOMED, bladz. 208; met die over het gebeurde *Hand.* XIV: 8 verv. en XVI: 16 verv., bladz. 224 volg.; met die ter beantwoording der vraag: is het niet zonderling, dat het Evangelie meer bijval bij

de Heidenen, dan bij de zonen van JAKOB gevonden heeft? bladz. 240 volg.; met het woord tot hen, die over de verdraagzaamheid der Ouden, in vergelijking met die der Christenen, een tegen de laatsten zoo partijdig oordeel vellen, bladz. 260 volg.; om andere voorbeelden niet te vermelden.

Ook vonden wij nog al het een en ander, aan hetwelk wij onze goedkeuring niet konden geven. Eenige voorbeelden mogen volstaan.

Bladz. 45. Om de waarheidsliefde der *Apostelen* te bewijzen, geldt het voorbeeld van NATHANAËL niets; deze was geen Apostel, tenzij men met HESS aanneme, dat hij dezelfde zij met MATTHIAS. Het blijkt echter niet, dat de Schrijver van die gedachte is.

Bladz. 52 is het beginsel, dat de Apostelen bezielde, toen zij een aardsch Koningrijk wilden, naar onze gedachten, wat al te edel voorgesteld.

Bladz. 60. Kan van de godsdienstige dweeperij wel gezegd worden, dat zij is eene *algeheele* uitsluiting van het gebruik der rede? Ook is de geheele redenering daar ter plaatse meer die over *Mysticismus*, dan over dweeperij; dingen, die toch nog al eenigzins verschillen.

Bladz. 97. Al droegen de berigten der Evangelisten de kenmerken van verwarden schrik en blijde ontroering, „zij mogten deze kenmerken er niet aan ontnemen, of het geheel verloor deszelfs eigendommelijke en natuurlijke houding; dan zou men te regt „misschien achterdocht opvatten," enz. Deze redekaveling onderstelt eenen *toeleg*, om natuurlijk in het verhalen te *schijnen*; eene *kunst*, welke in de Apostelen te onderstellen verkeerd, en der goede zaak eerder schadelijk dan voordeelig is.

Bladz. 108 houdt de Schrijver zoo stellig, KLEOPAS, *Luk.* XXIV: 18, voor denzelfden met KLOPAS, *Joh.* XIX: 25. Onzes inziens ten onregte. Het zijn twee verschillende personen, van welke de eerste Κλεόπας, de andere Κλωπᾶς heet. Wij weten wel, dat SONSTRAL velen, zelfs HESS, (*Levensgesch. van*

Jezus,' IV. 383) op zijne zijde heeft; maar vele geachte *Exegeten* houden zich ook van het tegendeel overtuigd. Men raadplege hen; maar merke tevens bij KUINOEL (*ad Luc.* XXIV: 13) op, de aanvoering van eenen niets afdoenden en 's mans *rationalistischen* geest geheel blootleggenden grond tegen de *identiteit* dezer twee personen.

Bladz. 115. De eervolle begrafenis van JEZUS door JOZEF en NICODEMUS stuitte den Hoogen Raad tegen de borst: „ Nu konden zij begrijpen, waarom „ deze mannen hunne voorstellen telkens tegengestemd „ hadden." Neen! dit hadden zij wel vroeger begrepen, en misschien was het alleen om die reden, dat het eerste, nachtelijke verhoor van JEZUS zoo geheel, gelijk wij zeggen, zonder vorm van *proces* gehouden werd.

Bladz. 120, 121. De Schrijver hecht hier nog te weinig waarde aan de getuigenis der wachters bij het graf. Naar de keurige opmerking van BOSVELD, in zijne *voornaamste waarh. v. d. Chr. Godsdienst*, behooren deze menschen onder de allervoornaamste getuigen, en, gelijk deze scherpzinnige Godgeleerde de zaak ontwikkelt, is *Matth.* XXVIII: 11—15 genoegzaam, om allen, die zich beklagen over gebrek aan getuigenis van degenen, welke niet tot JEZUS' vrienden behoorden, voor goed den mond te stoppen.

Bl. 125 zou men bij de redenen, om welke de Apostelen het bedriegelijke gerucht aangaande het door hen stelen van JEZUS' lijk niet hebben ontmaskerd, nog deze kunnen voegen, dat het niet zoo geheel onwaarschijnlijk is, dat JEZUS hun alle openbare stappen vooralsnog hebbe verboden; gelijk ook, dat de Apostelen zelve *destijds* nog geenen moed genoeg hadden, om openlijk te voorschijn te komen.

Bladz. 132. „ Was het geheele Sanhedrin het niet „ eens, dat Hij niets gedaan had, dat Hem doodschuldig maakte?" Naar ons gevoel zoo zeker niet. Daar zullen er denkelijk wel geweest zijn, die, door eenen

listigen KAJAFAS omgezet, ter goeder trouw gelooft den, eenen misdadiger voor zich te hebben.

Bladz. 134. De uitvlugten, welke de Joodsche Raad had kunnen maken, wanneer JEZUS zich levend aan denzelven had vertoond, gelden als tegenwerpingen tegen de waarheid der zaak ook, wanneer deze *verhaald* wordt, en hadden dus, bij een zoo uitvoerig betoog, opzettelijk moeten zijn wederlegd geworden. — Trouwens, er is op dit punt in de geheele redenering veel, dat *te veel* en dus *niets* bewijst; b. v., bladz. 141, de schade, die de zaak van JEZUS zou geleden hebben, indien de ganssche natie ware overtuigd geworden, *dat* Hij leefde, en de Messias was, aan de vaderen door Profeten beloofd. Het *oogmerk* van JEZUS kon toch nooit wezen, de kennis der zaligheid, als die in geenen anderen was, tot weinigen te beperken, en alzoo het licht des Evangelies onder eene korenmate te zetten.

Bl. 154. De leer aangaande den Vader, Zoon en Heiligen Geest zal wel bezwaarlijk de *grondslag* kunnen heeten, waarop het ganssche Evangelie rust.

Bladz. 157. De hier gegevene bepaling van *wonderen* is niet naauwkeurig, en is op de verschijnselen, een weinig verder genoemd, van *Electriciteit* en *Magnetismus* mede van toepassing. Men begrijpe toch, dat niet alleen het *wegredeneren* van wonderen in de Bijbelsche geschiedenis, maar ook het *verre uitstrekken* van het begrip derzelven der waarheid geen voordeel toebrengt, en der *Neologie* misschien nog meer, dan het eerste, in de hand werkt. Wij hebben onlangs eene verhandeling gelezen, die ons tot deze opmerking wel eenige aanleiding gaf. Terwijl het eerste de *wonderen* tot de klasse der gewone natuurverschijnselen poogt te brengen, verheft het laatste deze tot wonderen; en het kan niet missen, of het eene zoo wel als het andere moet aan de *wonderen*, als zoodanig, derzelver eigendommelijk karakter benemen. Wij zeggen dit in

het voorbijgaan, en zonder eenige *conſequentie* tot de regtzinnigheid van onzen Schrijver.

Bladz. 238 en 279 wordt het zeggen van JEZUS: „ de vosſen hebben holen," enz. weder tot zijne armoede gebragt, daar het toch overvloedig bewezen is, dat het betrekking heeft op 's Heilands zwervende leefwijze.

Bladz. 255. De verdraagzaamheid der *Romeinen* in het ſtuk van Godsdienst was niet enkel ſtaatkunde. Zij meenden overal hunne Goden weder te vinden, en hun bijgeloof zou het niet gewaagd hebben, met verachting neder te zien op eenen WODAN en THOR, die toch geene andere ſchenen te zijn, dan hun MERCURIUS en JUPITER. Het ligt in den aard van het Heidendom, inzonderheid zoo als de Grieksch-Romeinſche Mythologie het had opgeſierd, dat men wel meerdere Godheden dienen mogt, indien maar de eerdienst der als zoodanig erkenden er niet bij leed. Men werpe ons de door den Schrijver aangehaalde plaats van JULIUS PAULUS niet tegen. Teregt toch zegt SONSTRAL, dat dit betrekking had op zoodanige Godsdienſten, waardoor de gemoederen der menſchen verontrust werden. SOCRATES zou bij de *Athenèrs* niet enkel des doods waardig zijn geoordeeld, indien hij zich bepaald had tot het *ἀσεβέειν κατὰ δαιμόνια*; maar *οὐ νομίζων, οὓς μὲν ἡ πόλις νομίζει θεοὺς*, had hij zich de ongenade op den hals gehaald (*).

Betreffen deze aanmerkingen ſommige *zaken*, ook van eenige onbehagelijke en verkeerde *uitdrukkingen* achten wij het pligt, enkele ſtalen blj te brengen.

Eenige beelden en zegswijzen komen ons voor, minder naauwkeurig te wezen. Zoo ſtaat bladz. 97: *Hunne oogen drukten den ſtempel der zekerheid op*, enz.

Bladz. 103: *De overwinnende Godsheld ſtaat op uit zijn bed, om nimmer weêr te ſlapen! Daar breekt hij moedig door de rotſen van het graf*, enz. bladz.

(*) XENOPHON, *Memorab. init.*

334: *Het anker zijner hoop in den hemel werpen.* Bladz. 147 heet JEZUS een *ſchepſel* (liever *wezen*) der onſterfelijkheid. Bladz. 158 is in de zinſnede: hoe hij *boven de oppervlakte* onder eenen ballon *boven de wolken* ſtijgt, eene der beide *curſijf* gedrukte uitdrukkingen overtollig. Bladz. 183, *legerplaats* van CHRISTUS. Bladz. 186: Bij Heidenen aanvaarden zij hunne prediking met de leer van den eenigen waren God, en dalen *zoetvoerig* tot het Evangelie af. Bladz. 151: Het Profetenſchrift *ontcijferen.* Bladz. 186: Hoe *wijsſelijk* was dit gedrag! (Het perſoonlijk werkwoord eischt een bijvoegelijk naamwoord, geen bijwoord.) Bladz. 188: JEZUS door *almagtsontwikkeling* uit het graf geroepen. Bladz. 59: *oplosſing der verwondering.* Men lost geene verwondering op; maar wel, en dit is de bedoeling, eene bedenking, die verwondering wekt. Bladz. 64: *eenigſte*, hetgeen de *ſuperlativus* is van *eenige*, en dus, even als het Latijnſche *ipſiſſimus*, tegen den regel der taal, in eenen zeer ſterken zin gebruikt wordt, dien het daar ter plaatſe niet heeft. Bladz. 189: *aschurn*, een zonderling woord. Bladz. 280: Eer zou de Jood zichzelven verloochenen, wiens onmogelijkheid eene ballingſchap van achttien eeuwen bewijst, dan eenen Profeet aannemen, enz. Dit en nog veel meer, door ons onder het lezen aangeteekend, zijn verkeerde uitdrukkingen en woorden, die het werk evenzeer ontſieren, als *gekruist* voor *gekruisigd*, hetgeen overal, en het woord *Kruisgezanten*, dat wat al te dikwijls voorkomt.

Aanmerkingen op fouten in de geſlachten der zelfſtandige naamwoorden, hoezeer in menigte te maken, houden wij liever terug, om den ſchijn niet te hebben van te vitten. Ook herinneren wij ons niet, ergens den *ſuperlativus kieschſte*, bladz. 204, en het meervoud *ietoogen*, bij goede Schrijvers te hebben aangetroffen.

Over het geheel ligt eene *Germaanſche* kleur, wat den ſtijl betreft. Wij kunnen dit van geheele volzinnen moeijelijk aantoonen, maar maken den Schrijver alleen opmerkzaam op *bezorgd* voor bevreesd, bladz. 128; *in verbazing gezet* voor verbaasd, bladz. 178,

219; *bejagen* voor behandelen, bladz. 220; ook wel voor ontmoeten.

De correctie is niet naauwkeurig: *mindere* voor meerdere, bladz. 37 r. 18; *welke* voor hetwelk, bladz. 39 r. 2 v. o.; *ſtrafgeregten* voor ſtrafgerigten, bladz. 69 r. 2 v. o.; *gebeurd* voor gebeurt, bladz. 79 r. 18, zijn enkele voorbeelden; het lust ons niet, meerdere op te zoeken.

Wij hopen, dat dit werk vele lezers vinde, en alzoo, ook in meer beſchaafde kringen, voor welke het wel het meest geſchikt is, de waarheid des Christendoms hoe langer zoo meer op goede gronden worde geloofd; waartoe God zijnen zegen gebiede!

Noodige Waarſchuwing en heilzame Raad aan mijne Gemeente, in twee Leerredenen, door L. MEIJER BROUWER, *Predikant te Uithuizen. Ten voordeele eener weldadige Inrigting uitgegeven. Te Groningen, bij* J. Römelingh. 1833. *In gr.* 8*vo.* 88 *Bladz. f* :-75.

Indien wij de beide Leerredenen, welker uitgave onder bovenſtaanden titel wij aankondigen, als *Leerredenen* beoordeelden, haar toetſten aan hetgeen zoo vele voortreffelijke voorbeelden van onze dagen als vereischte in eene *Preek* hebben doen kennen, en alzoo des Eerw. MEIJER BROUWER's verdienſten als Kanſelredenaar er naar afmeetten, dan zouden wij meenen, geheel tegen de bedoeling van zijn Eerw. te handelen, en ook de zaak niet bij het regte einde te vatten. De eerſte waarſchuwt tegen ligtzinnigheid in de Godsdienst, naar aanleiding van 2 *Petr.* III: 17; terwijl de laatſte, volgens 2 *Tim.* I: 13, raadt, bij de gezonde leer te blijven, en zich daarvan niet te laten aftrekken door de zoodanigen, welker bedoelingen, onder het voorgeven van voor oud-Hervormde regtzinnigheid te waken, genoeg bekend zijn, en die heden ten dage niet weinig

het hoofd opsteken; zich met de *Révolutionairen* in dat derde op ééne lijn plaatsende, dat zij zich met geweld verzetten tegen de gevestigde orde van zaken, nergens het goede van onzen leeftijd willen opmerken, en overal niets zien, dan gebreken, en afwijking van hetgeen zij voor waarheid houden, of voorgeven te houden. Wij zijn met den bijzonderen toestand der Gemeente van *Uithuizen* in geenen deele bekend, en willen dus, op het woord van haren, blijkens deze Leerredenen, ijverigen en weldenkenden Leeraar, gaarne gelooven, dat de hier gegevene waarschuwing en raad noodig en heilzaam was. Maar wij zouden zijn Eerw. de uitgave voor een grooter publiek, althans *in dezen vorm*, hebben afgeraden. Niet omdat wij, behoudens eenige weinige aanmerkingen, zouden aarzelen, met zijne waarschuwingen en raadgevingen ten volle in te stemmen; maar omdat het behouden van den vorm van Leerredenen eene, voor het doel min noodzakelijke, wijdloopigheid en bepaaldheid heeft veroorzaakt, en het bijeenvoegen van hetgeen omtrent twee lijnregt tegen elkander over staande uitersten gezegd wordt, onzes inziens, mindere aanbeveling verdient. Waartoe toch in druk uitgegeven: „Is het gevaar van verleiding „niet te vreezen? en doen zich niet gedurig de gele„genheden op, waarbij gij de Apostelen des ongeloofs „hunne leer hoort verkondigen? Brengt de levensstand „en kostwinning, vooral van sommigen uwer, u niet „op gezette dagen der week, inzonderheid op uwe rei„zen naar en van de hoofdstad dezer Provincie, dikwijls „uren achtereen, met hen in gezelschap en in nadere „verbindtenis?" Konde het doel niet beter bereikt zijn geworden, indien de Heer MEIJER BROUWER voor iedere der door hem bedoelde soorten van menschen een afzonderlijk stukje, al waren het dan deze Leerredenen omgewerkt, geschreven hadde? Hiertoe durven wij zijn Eerw. *nog* opwekken, omdat het hier aangekondigde tweetal Leerredenen ons hem doet kennen als een verlicht Leeraar, die de gevoelens, tegen welke hij waarschuwt, zeer wel toont te kennen. Zoo als gezegd is,

wij prijzen het *doel*, maar zouden liever het *middel* anders hebben gezien. Dat zeggen wij niet, omdat een Recensent, bij allen lof, doorgaans een *maar* heeft; het geschiedt alleen om het belang der zaak. Er gaan zoo vele boekjes rond, die de strekking hebben, om het reine, werkzame, Bijbelsche Christendom te ondermijnen. Op de afgelegenste dorpen raken ze bekend, AL ZOUDEN TOEZENDINGEN VAN EXEMPLAREN DOOR KOOPLIEDEN AAN DE WINKELIERS, BIJ BESTELDE WAREN, ZE BEKEND MAKEN. Van zulke middelen bedienen zich de Hervormde *Jezuiten*. Met wijsheid daartegen te ijveren, is ook pligt. *Sapienti sat!*

Leerrede ter herdenking eener vijfentwintigjarige Evangelieprediking, gehouden op het Feest van Jezus Opstanding, den 8 April 1833, in de Kerk, te Hoogeveen, door A. J. VAN DER VEEN. *Te Heerenveen, bij* F. Hesfel. 1833. *In gr. 8vo, 30 Bladz. f* : - 50.

Wij wenschen den Heer VAN DER VEEN van harte geluk met het beleven van den dag, die tot het uitspreken dezer Leerrede heeft aanleiding gegeven; maar gelooven niet, dat zijn Eerw. veel roem zal inoogsten van derzelver uitgave. Wij hadden van hem iets beters verwacht. Hoe genegen ook, om „ goedgunstig de gebre„ken te verschoonen, die wij er in aantreffen, en het „ doel en hart in aanmerking te nemen," wij mogen niet anders, dan ronduit verklaren, dat dit stuk naauwelijks op den naam van middelmatig kan aanspraak maken, en dat de Schrijver zijne Leerrede niet te veel vernedert, wanneer hij, in het Voorberigt, zijne „ gebrekkige op„ stellen" bij de „ Leerredenen van voortreffelijke, rijk „ begaafde en welsprekende mannen, als: MUNTINGHE, „ VAN DER PALM, CLARISSE, VAN HEN„ GEL, PRINS, BROES, WILDSCHUT en an„ deren" vergelijkt; „ als een nachtlicht bij de zon."!!

Dat de Leerrede is uitgeſproken *in de Kerk*, zonden wij, ook zonder de verzekering op den titel, gaarne geloofd hebben. Er moest nog bij ſtaan, *op den Predikſtoel*. De tekst is *Hand.* XXVI: 22, 23; zeer gepast voor de gelegenheid. Het plan, wèl. De uitwerking, de ſtijl, de geheele houding; het ſpijt ons, maar wij moeten het zeggen — een nachtlicht. Echter brandt het (en *daarom* mogen wij dit ſtukje aanprijzen) door de olie van een verlicht en werkzaam Christendom. Nu, *dit* was ook van den Eerw. VAN DER VEEN *wel* — *zulk* eene Leerrede *niet* te verwachten.

Redevoering over den waren Vriend der Menschheid. Ter nagedachtenis van N. MESSCHAERT, *Leeraar der Doopsgezinde Gemeente te Rotterdam. Uitgeſproken door Mr.* A. SIEWERTSZ VAN REESEMA, *Advocaat. Te Rotterdam, bij* J. van Baalen. 1833. *In gr.* 8vo. 51 *Bl. f*: - 60.

Op verlangen van Beſtuurders en Leden van het Rotterdamsch Departement der Maatſchappij *Tot Nut van 't Algemeen* werd deze Redevoering in het licht gegeven. Allen, die den zoo werkzamen en verdienſtelijken MESSCHAERT gekend hebben, zullen dezelve met ongemeen genoegen lezen. Maar ook voor hen, welke den Overledene niet van nabij kenden, is nogtans zeer lezenswaardig, wat hier gezegd wordt. De welſprekende VAN REESEMA wilde geene eigenlijke *Lijkrede* uitſpreken; zijn doel was ſlechts, hulde toe te brengen aan de nagedachtenis van eenen hooggeachten Vriend. De wijze, waarop dit gedaan is, ſtrekt verſtand en hart des Sprekers tot eere. Wij vinden hier het beeld van den *waren Menſchenvriend* met fikſche trekken geteekend, en in dit beeld herkennen wij onzen MESSCHAERT, die, begaafd met een helder verſtand en juist oordeel, door vlugheid van begrip vooral uitmuntte, en in onderſcheidene betrekkingen ſteeds bereidwillig zich betoonde, om met zijne

meer dan middelmatige kennis het meestmogelijke nut te ſtichten. Moge het doel des bekwamen Sprekers bereikt worden, en het voorbeeld, door MEISSCHAERT gegeven, ook na zijnen dood nog velen opwekken, om in denzelfden geest te werken ten beste der menschheid!

Verhandeling over het nut van de gelei uit beenderen, als voedſel voor den mensch. Door C. A. BERGSMA, *Math. Mag. Phil. Nat. et Med. Dr., Hoogleeraar te Utrecht. Met eene Plaat. Te Utrecht, bij* J. G. van Terveen en Zoon. 1833. *In gr.* 8vo. 36 *Bl.* f : - 50.

De Heer BERGSMA behandelde dit onderwerp ter vervulling van eene ſpreekbeurt in het Natuurkundig Gezelſchap te Utrecht. Zij werd met belangſtelling en genoegen gehoord. Hij doet wél, haar door den druk gemeen te maken, opdat dit hoogst belangrijk onderwerp nog meer bekend worde. Wij zullen noch uittrekſel noch beoordeeling dezer Verhandeling geven. Hare beknoptheid, en de geringe prijs, waarvoor zij te verkrijgen is, kan niemand affchrikken haar te lezen, noch haar zich in eigendom te verſchaffen. Verhandelingen over zulke belangrijke ſtoffen behooren daarenboven in derzelver geheel gelezen te worden; het zij dat de genen, die eenigen invloed kunnen uitoefenen, er te gereeder toe overgaan, zulke nuttige uitvindingen in praktijk te brengen, het zij dat velen zich gedrongen gevoelen, derzulken pogingen te onderſteunen en krachtdadig te bevorderen. De uitvinding, hier toegelicht, is geene ijdele beſpiegeling; haar nut is reeds werkdadig bewezen. Wat kan men meer begeeren ter navolging, dan proefondervindelijk bewezen te zien, waaromtrent men anders billijke twijfelingen zoude kunnen voeden? Moge ook in ons vaderland het elders met goed gevolg reeds in het werk geſtelde navolging vinden! Wij wenſchen vurig, dat de Heer BERGSMA zijn doel bereiken zal.

Beſchouwing der Nederlandſche Bezittingen in Oostindië, door C. S. W. Grave VAN HOGENDORP, *Ridder der Orde van den Nederlandſchen Leeuw, enz. voormaals Reſident te Batavia. Uit het Fransch vertaald door* J. OLIVIER, JZ., *voormaals Secretaris te Palembang. Vermeerderd met eene Inleiding en vele Aanteekeningen van den Auteur. Met Kaart en Plaat. Te Amſterdam, bij* C. G. Sulpke. 1833. *In gr.* 8vo. *XXIV en* 630 *bladz. f* 5 - 90.

Bijzonderheden wegens Batavia en derzelfs omſtreken, uit het Dagboek, gedurende twee Reizen derwaarts in 1828, 1830, *door Dr.* STREHLER. *Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1833. *In gr.* 8vo. *VI en* 262 *bladz. f* 2 - 70.

Reeds vóór de terugbekoming onzer Koloniën in 1816 heerschte er verschil over de wijze van beſtuur, daar de een het oude, de ander het nieuwe, hetzij naar de wijze van DAENDELS, hetzij volgens de *Engelſche* manier (het landelijk ſtelſel), hetzij volgens een meer of min uit dit alles gewijzigd ſtelſel wilde ingerigt hebben. Nadat men de laatſte partij had gekozen, is er weder verſchil ontſtaan over de meer of min ruime of bekrompene, of (gelijk de vrienden van het laatſte zulks uitdrukten) over de te hoog opgezette en ſpaarzamer wijze van beſtuur. De Gouverneur VAN DER CAPELLEN, wien door alle partijen (enkele verachtelijke wezens uitgezonderd) eene hooge mate van beſchaving, kunde, welwillendheid en zucht voor het welzijn der Koloniën wordt toegekend, werd beſchuldigd van de uitgaven tot de middelen niet in evenredigheid te hebben gehouden; een te kort, het gevolg van omſtandigheden, werd aan zijn beſtuur toegeſchreven, en voor de eerſte en (God geve!) voor de laatſte maal een *Zuid-Brabander* tot onbepaald Beheerſcher van *Neêrlands Indië*, on-

der den naam van Commisſaris-Generaal, aangeſteld. Over deszelfs beſtuur zijn de ſtemmen verdeeld: ſommigen prijzen zijne ſpaarzaamheid en geſtrenge, maar noodige bezuinigingen; anderen leggen hem hardheid en vele verkeerde maatregelen te last, terwijl zij zijne taak van herſtelling der geldmiddelen met behulp van *achtendertig millioenen*, uit den zak der Natie naar *Java* geſtroomd, al voor zeer gemakkelijk verklaren. Tot deze laatſten behoort de Schrijver van het werk, 't welk wij hier in de eerſte plaats aankondigen. Als Zoon van den Heer DIRK VAN HOGENDORP, den eerſten, die het oude *Oostindiſche* ſtelſel afkeurde en vrijen handel voorſtond, en Neef van den beroemden herſteller van *Neêrlands* onafhankelijkheid, Graaf GIJSBERT KAREL, den grooten vijand van allen handelsdwang en bevoorregte Maatſchappijen, verklaart hij zich ook voor dat ſtelſel, doch met eenige beperking, naar mate de omſtandigheden die eiſchen. Hij ſchreef dit werk in 1830, oorſpronkelijk in 't *Fransch*, ten behoeve der *Belgen*, welken hij daardoor de vooroordeelen, alsof *Oostindië* ſlechts een lastpost voor het Vaderland was, trachtte te ontnemen: doch deze dwaashoofden wierpen, kort daarna, door den onberadenſten, maar voor *Holland* in vele opzigten gelukkigen opſtand, alle hunne aanſpraken op onze kostbare *Oostindiſche* Koloniën weg; zij verwierpen zelfs, in 1831, den voor hen zoo voordeeligen, voor ons zoo noodlottigen ſcheidingsvoorſlag van 27 Januarij, waarbij wij het genoegen zouden gehad hebben, *Java*, ten behoeve der *Vlaamſche* fabrijken, op onze kosten te onderhouden. Gelukkig waarlijk! Mogt nu ſlechts een ſpoedige Vrede, op de voor ons veel gunſtiger grondſlagen, ſedert October 1831 gelegd, tot ſtand komen!

De Heer VAN HOGENDORP begreep nu, dat het voor onze Natie, thans weder uitſluitend bezitſter van *Neêrlands Indië*, nuttig kon wezen, die kostbare Bezittingen eenigzins meer van nabij te leeren kennen, en over den *tegenwoordigen toeſtand* derzelven ook in hare

eigene taal een echt berigt te kunnen lezen. Zelf geene gelegenheid ter vertaling hebbende, liet hij dat werk aan den Heer OLIVIER, bekend door eene welgeſchrevene Reis naar die Bezittingen, over, doch voegde bij de *Nederlandſche* uitgave een aantal belangrijke aanteekeningen. Wij hebben ons de moeite gekost, de *Franſche* uitgave (te *Brusſel* 1830) met deze *Nederduitſche* te vergelijken, en wij mogen den Lezer verzekeren, dat deze laatſte niet ſlechts zeer vloeijend en getrouw vertaald is, maar ook veel behelst, hetgeen de *Franſche* niet heeft, zoo als dingen, welke toen niet wel aan de *Belgen* konden gezegd worden; opmerkingen over hetgeen thans aan de *Vereenigde Nederlanders*, in hunne nieuwe betrekking ten aanzien van het fabrijkwezen, de plaatſing van kapitalen aldaar, de verzorging van *Indië* met fabrikaten, enz. te doen ſtaat; opgave van eenige veranderingen, ſedert 1830 voorgevallen, en vooral eene meer duidelijke aanwijzing der verkeerdheden, die de Schrijver in het beſtuur van den Heer DUBUS DE GHISIGNIES meent te hebben opgemerkt, en waaromtrent hij in 1830 zijnen toenmaligen landgenoot nog meer ſpaarde. Doch voornamelijk is er een hoogstbelangrijk aanhangſel aan het achtſte Hoofdſtuk des werks toegevoegd over verſcheidene bijzonderheden, die het tegenwoordige *Batavia* (niet meer tot de oude, vervallene ſtad van dien naam bepaald) meer van nabij leeren kennen. Dit bijvoegſel beſlaat 34 bladzijden, van bl. 374 tot 408. Ook de Vertaler heeft eenige aanteekeningen daarbij gevoegd, die echter ſomtijds in een' ongepast bitſen en hekelenden toon tegen den Heer DUBUS overgaan, waartoe noch aanleiding, noch noodzakelijkheid was. Zelfs de Heer VAN HOGENDORP, hoewel altijd een' gepasten, deftigen toon bezigende, komt ons niet geheel onpartijdig voor, daar hij zelf erkent, (*Inleiding*, bl. XVII) door den Heer DUBUS van zijnen post verwijderd te zijn, aan wien hij *zijn ongeluk en dat van zijn talrijk huisgezin* toeſchrijft. Dit maakt hem tot bedaard en onzijdig getuige juist niet zeer geſchikt.

Met dat alles komt ons dit werk voor, het beste te zijn, wat wij over den jongsten toestand van *Indië* bezitten. Het is nieuwer, en zelfs in zeker opzigt vollediger, dan *De Nederlandsche Bezittingen in Azië* enz. van den tegenwoordigen Gouverneur- (of Commissaris-) Generaal VAN DEN BOSCH, althans wat *Indië* aangaat. Het geeft een volledig denkbeeld van de geheele *Indische* staatsmachine zoo wel, als van den *geographisch-statistischen* toestand derzelve, waarbij echter de *Statistiek* altijd op den voorgrond staat, en aardrijkskundige beschrijvingen, vooral van schoone natuurtooneelen, moeten achterstaan; want het was des Schrijvers doel, meer te onderrigten, dan der verbeeldingskracht voedsel te geven. Ziehier de verdeeling des werks.

Na eene (geheel nieuwe) Inleiding, waarin op de *Indische* Bezittingen, als middelen tot verbetering van den tegenwoordigen benarden toestand van 's lands geldmiddelen, wordt gewezen, draagt het eerste Hoofdstuk het opschrift van *Aanmerkingen over Artikelen van Dagbladen en Tijdschriften, nopens den tegenwoordigen toestand van Java*, maar bevat voornamelijk slechts bedenkingen tegen de *Schetsen aangaande de landelijke Administratie van Java* door den Heer DE HAAN, (welk geschrift ook in den loop des werks gedurig weêrlegd wordt) en wijders eenige opgegevene oorzaken van den *Javaanschen* oorlog (1825—1830), welke hier onderzocht worden.

Het tweede Hoofdstuk handelt over de *vruchten, welke voor het Moederland uit den Handel en den Landbouw van Java voortvloeijen.* Deze uitzigten worden zeer lagchend voorgesteld, vooral ten aanzien van het *Nederlandsche* fabrijkwezen. Veel is daarvan zekerlijk, door den afval van *België*, niet meer toepasselijk; echter wil de Schrijver, dat men ook in onzen tegenwoordigen Staat zoo veel mogelijk de fabrijken opbeure, ten einde voor *Indië* niet aan vreemden cijnsbaar te wezen. Ook op den grooten rijkdom aan voortbrengselen van den landbouw dier Bezittingen worden wij opmerk-

zaam gemaakt. In eene (nieuwe) aanteekening, op bl. 86, komt het volgende gulden gezegde van den beroemden G. K. VAN HOGENDORP voor: *Geeft den Nederlander Vrede, vrije Zee en Koloniën weder, zoo zal ook zijn Koophandel bloeijen, zijne welvaart terugkeeren, en de Staat op zijne oude grondslagen blijven staan.* Vrije Zee en Koloniën hebben wij reeds: mogt nu ook de Vrede, 's lands eerste behoefte, spoedig terugkeeren! mogt men daartoe, in *Europa's* tegenwoordigen toestand, niet op zijn uiterste regt blijven staan!

Het derde Hoofdstuk beschrijft *de Zeden en het Karakter der Javanen, Chinezen en andere Aziatische Inwoners van Java.* Deze schildering is deels gunstig, deels ongunstig. De *Chinezen* zijn veel werkzamer en vlijtiger dan de *Javanen*; de laatsten zijn bijgeloovig, hiet zeer bevattelijk omtrent afgetrokkene zaken, doch met gezond verstand bedeeld in het gemeene leven; verdraagzame *Mahammedanen*, onderworpen en gastvrij, doorgaans lafhartig, maar, opgewonden zijnde, verachten zij volkomen den dood. Het zoogenoemde *amok spuwen* is thans niet meer in zwang.

Het vierde Hoofdstuk, *over het koloniale bestuur van Java*, geeft een zeer naauwkeurig en volledig overzigt van de staatkundige, regterlijke, financiële en militaire Administratie des Eilands. Weldadig is het beheer der *Landraden*, inlandsche besturen voor de regtzaken van elke Provincie onder den *Nederlandschen* Resident.

Het vijfde Hoofdstuk, hetwelk (bij abuis of opzettelijk?) in den tekst geen opschrift heeft, behandelt de *inkomsten der Kolonie en bijzonderheden wegens het landelijke stelsel.* Dit Hoofdstuk is bijzonder belangrijk, omdat het de inrigtingen doet zien, die, eerst sedert de *Engelsche* bezitneming in 1811 en daarna door de *Nederlandsche* Regering in 1816, het oude stelsel van *gedwongen aanbouw* vervangen hebben. Tot beter verstand hiervan wordt tevens een zeer belangrijk overzigt van het *Engelsche* landelijke stelsel in *Indostan* gege-

ven, waarvan de hoofdtrekken door RAFFLES op *Java* zijn nagevolgd. Eene uitzondering op het algemeene beginsel van vrijen aanbouw maken de *Preanger Regentschappen*, alwaar nog het oude stelsel in zwang is.

Ook het zesde Hoofdstuk is van hoog gewigt, *over de aanplantingen op Java;* en schoon de inhoud daarvan sedert de werken van RAFFLES, CRAWFURD, VAN DEN BOSCH en anderen, alsmede het Rapport der Commissie van Landbouw op *Java*, in den *Nederlandschen Hermes* geplaatst, meer bekend is dan dat des vorigen Hoofdstuks, zoo is daarin toch nog veel opmerkenswaardigs, hetgeen men elders zoo niet vindt. De Schrijver zegt, dat de groote toeneming van den landbouw onder het bestuur van den Heer DUBUS eigenlijk eene vrucht is der maatregelen, reeds door den Gouverneur-Generaal VAN DER CAPELLEN genomen. Wij wenschten wel, dat hij dit losweg in eene Noot daarheen geworpene gezegde wat meer ontwikkeld en gestaafd had, vermits zulks in het geschil tusschen de beide stelsels eene beslissende daadzaak zou wezen. Voor de suikerteelt op *Java* (die naderhand zulk eene aanmerkelijke hoogte bereikt heeft) schijnt VAN HOGENDORP niet zeer ingenomen. — De bekende eetbare vogelnestjes vindt men voornamelijk op eenen berg, het eigendom van den rijksten grondeigenaar van *Java*, MICHIELS.

Het achtste Hoofdstuk loopt over *Batavia en de Residentie van dien naam*, en hier vindt men de boven vermelde groote inlasching. Het is bekend, dat *Batavia* als stad naauwelijks meer bestaat, of liever, dat het geheelenal vervalt, en dat er ten zuiden van hetzelve een *Nieuw Batavia* (maar ongelukkig zonder vast en geregeld plan) wordt opgetrokken, veel meer geschikt naar het klimaat, ruimer, gezonder en gedeeltelijk fraaijer dan het oude. De groote verbeteringen, in deze hoofdplaats sedert eenige jaren tot stand gebragt, worden hier naauwkeurig vermeld, alsmede alle de stedelijke inrigtingen en de omstreken van *Buitenzorg*.

Het negende Hoofdstuk schildert de overige *Residentiën* van *Java*. De Schrijver is hier vooral uitvoerig

omtrent de *Preanger Regentſchappen* en de *Vorſtenlanden*, ten einde de beſchuldigingen van den Heer DE HAAN van het beſtuur des Gouverneur-Generaals VAN DER CAPELLEN omtrent *Soekaboemie*, een landgoed van den Heer DE WILDE, de gedwongene Koffijcultuur, en de vernietigde aankoopen van *Hollandſche* en andere Kolonisten in het gebied van den Keizer en Sultan, te wederleggen. Noch ons beſtek, noch onze plaatſelijke kennis vergunt ons, hierover een onderzoek te beginnen, of zelfs een oordeel te vellen. Dit alleen mogen wij zeggen, dat niemand dat oordeel moet ſtrijken, zonder vooraf het hier te boek geſtelde naauwkeurig gelezen te hebben.

Het tiende Hoofdſtuk omvat de *Molukken* (het begin des *Nederlandſchen* Rijks in *Azië*), *Celebes*, met de hoofdplaats *Makaſſar*, *Borneo*, zoo de Westkust als het Rijk van *Banjermaſſing*, de Oost- en Westkust van *Sumatra*, *Banka* en *Billiton*, *Riouw* in de ſtraat van *Malakka*, en de handelsfaktorij van *Decima* op *Japan*. Van den handel en de betrekkingen met dit zonderlinge Rijk wordt hier een beknopt, doch zaakrijk overzigt gegeven. Onder de aanteekeningen des Vertalers, waarvan er hier meer zijn dan in het overige des werks, vindt men er onder anderen eene nopens den ſtaat der Godsdienst op *Sumatra*, *alwaar de inwoners meer aan Protestantſche dan aan Roomſche leerſtellingen het oor willen leenen*, (wij vreezen, blijkens de jongſte treurige ondervinding, aan geen van beide) en de vermelding van eenen vervallen *Kraton* of Vorſtenpaleis op *Banka*, nog door geenen reiziger beſchreven.

Het elfde Hoofdſtuk loopt over den handel der *Nederlanders* op *Japan*.

Het werk eindigt, in het twaalfde Hoofdſtuk, met een *kort overzigt van het tijdvak tusſchen* 1816 *en* 1826, hetwelk ook voor de vroegere Geſchiedenis, door opgaven uit het werk van den Heer OUDERMEULEN, merkwaardig is, als een genoegzaam bewijs, dat de O. I. Maatſchappij reeds veel vroeger, dan men gemeenlijk denkt, *financieel* aan het zinken was, hoezeer de bloei-

jende handel de jaarlijksche *te korten* nog eene geruime poos dekte. Maar de koloniale huishouding was ondermijnd: één schok, gelijk de *Engelsche* oorlog van 1780, en zij moest instorten. Die slag was door niets, zelfs niet door de ongehoorde inspanningen van het Moederland tot op 1795, te voorkomen. Maar op de puinhoopen der Maatschappij is de vrije handel en het landelijke stelsel gevestigd. Door Commissarissen-Generaal zijn beide in 1816 onherroepelijk vastgesteld; en het milde en zachte bestuur van den Heer VAN DER CAPELLEN heeft, vooral in de te voren zoo hard behandelde *Molukken*, daarop het zegel gedrukt. Welke de bezwaren ook zijn, tegen den Heer DUBUS ingebragt, deze beide zuilen van *Neêrlands* Rijk in *Indië* heeft hij ongeschonden bewaard. Wij vernemen niet zonder leedwezen, dat het tegenwoordige bestuur op *Java* de monopoliën en de gedwongene cultuur weder eenigermate (ook buiten de voorregten der Handelmaatschappij en de *Preanger Regentschappen*) zoekt te bevoordeelen, ten einde het Moederland oogenblikkelijk met *remises* te kunnen bijspringen; doch dit zou naar het slagten der hen met de gouden eijeren gelijken. Wij wenschten daarom wel, dat aan den wensch van sommige leden der Staten-Generaal in de jongste zitting, om openingen nopens den staat onzer Oostersche Bezittingen te erlangen, ware voldaan geworden. De belangen van ons Vaderland, van onzen handel en scheepvaart zijn te naauw aan die Bezittingen verbonden, om daaromtrent onkundig te blijven, of zich te bepalen bij losse geruchten. De opstand op *Sumatra* zij ons ter waarschuwing! Het is ons belang, de *Javanen* te vriend te houden, en geene hun reeds verleende voorregten te besnoeijen.

Het werk is met eene vrij goede, schoon natuurlijk niet uitvoerige, Kaart van *gehcel Oostindië* (de *Fransche* uitgave slechts met eene vrij magere Kaart onzer *O. I. Bezittingen*) voorzien. In beide prijkt het paleis van *Buitenzorg*, maar van verschillende zijden voorgesteld, op den titel.

No. 2 der aangekondigde boeken handelt wel over dezelfde landſtreken, maar is van een' geheel anderen aard. Het is een onderhoudend geſchreven, doch oppervlakkig reisverhaal van eenen *Duitſchen* Scheepsdoctor in onze dienst, den Heer STREHLER. Onze vroegere Scheepsheelmeesters hebben niet weinig veer de kennis en zelfs voor de aanplanting onzer *Oostersche* Bezittingen gedaan. Men denke ſlechts aan den wezenlijk zeer goed beſchrijvenden *Haarlemmer* WOUTER SCHOUTEN, die zelfs door O. Z. VAN HAREN in de Noten op deszelfs *Geuzen* hoogelijk geroemd is, en aan den aanlegger der *Kaap*-kolonie, VAN RIEBEEK. Op zoo veel eer maakt STREHLER geene aanſpraak. Het zijn ſlechte brieven aan zijne vrienden en betrekkingen in *Duitschland*. Het ſcheepsleven, de bezigheden en uitſpanningen gedurende hetzelve, die bij andere reizigers te veel als bekend onderſteld worden, vermeldt hij met levendigheid en in eenen aangenamen ſtijl. Tweemaal doorkliefde hij den Oceaan; doch hij verſchoont ons van zeevaartkundige aanmerkingen (die trouwens ook het belang der nieuwheid zouden miſſen) en van de aantooningheid van een dagboek. Het zijn korte opmerkingen, onder verſchillende hoofden gerangſchikt, waarvan de *reis* ruim een derde bedraagt. Men leest het werkje met genoegen, hoewel men den Schrijver ſommige zijner aanmerkingen, waar hij met zijn hedendaagsch *Liberalismus* (zoo als het heeten moet) te koop loopt, gaarne zou ſchenken. Zoo vindt hij het zeer goed, dat er geheel geene Godsdienstoefening op het ſchip *de Antoni*, met hetwelk hij de reis deed, gehouden werd. *Geen klakkeloos gelui*, zegt hij bl. 101, *roept hier ter Godsdienstoefening, geene ſtem van een' prediker ſticht het gemoed*; maar laat dan, in een paar lange, *ſentimentele* phraſen, volgen, dat de Natuur alleen genoegzaam is, om God te kennen en te dienen. Dus roept hij ook, bij gelegenheid van zijn bezoek op *St. Helena*, wee en ach over de gevangenis van den werelddwinger, die, zoo iemand, dit lot, en aan ezges, verdiend had. Zijne be-

wondering voor den grooten flagleveraar kent geene palen. Wij gelooven toch niet, dat hij zelf gaarne in *Nederland* of *Duitschland* onder dien *grooten man* zou geleefd hebben, toen KÖRNER zijne Geliefde, een' eervollen en voordeeligen ſtand in de Maatſchappij vaarwel zeide, om als gemeen vrijwilliger het *Duitſche* Vaderland tegen dien tiran te verdedigen. Maar zoo gaat het: *militaire* grootheid, krijgsroem weegt, zelfs nog in onzen tijd, tegen de grootſte misdaden op! Dr. STREHLER volgt hier ſlechts den algemeenen ſtroom.

Ook hoort men den Schrijver wel eens hier en daar iets vermelden, dat tegen andere geloofwaardige berigten ſtrijdt, zoo als op bl. 153: „Al wie deze (*Mohammedaanſche*) „ Godsdienst niet belijdt, wordt (door de *Javanen*) tot „ de Ongeloovigen, tot die onwaardige klaſſe van men„ ſchen gerekend, tegen welke men, onder andere blij„ken van verachting, ook dit geoorloofd acht, dat „ men zijn woord jegens hen niet langer houdt, dan „ het de noodzakelijkheid vordert." Ten bewijze hiervan wordt de trouwbreuk der *Javaanſche* Vorſten tegen onze Regering aangehaald, even alsof de Hofmoraal niet overal dezelfde was! Het gezegde wordt door alle reizigers, en in 't bijzonder door den Heer VAN HOGENDORP, die, gelijk wij zagen, de *Javanen* voor zeer verdraagzaam verklaart, tegengeſproken. Voor het overige wordt het karakter der *Javanen* ook hier vermeld, als uit verſchillende zeer goede en hoogst verkeerde eigenſchappen gemengd te zamen geſteld.

Verder dan *Java* is de Schrijver niet gekomen. De reis bepaalt zich dus tot dit Eiland en tot *St. Helena*. — De vertaling is wél.

Dichterlijke Brief aan Dr. H. RIEDEL, *door Mr.* A. W. ENGELEN. *Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1833. *In gr. 8vo.* 32 *Bl. f*: - 50.

Uit den titel van dit ſtukje zal niemand den inhoud raden.

Aan den Leser berigt de Schrijver, dat „ de herlezing van den beroemden Brief van HORATIUS aan AUGUSTUS," (*Epist. Lib.* II. *Ep.* 1.) „ toegelicht door den zoo geleerden als ſmaakvol geſchrevenen *Commentarius* van den Heer S. RIEDEL, hem tot de vervaardiging der volgende Dichtregelen aanleiding gegeven heeft": waaruit men misſchien opmaken zou, dat zij eene lofſpraak op dien Heer of deszelfs *Commentarius* bevatten; maar dit is het niet; en indien wij de 13 regels uitzonderen, die wij bl. 6 en 7 lezen, waarin de Dichter dit ſtukje aan gemelden Heer opdraagt, en nog eenige regels op het einde, vinden wij niets kenmerkends, dat tot denzelven eenige betrekking heeft. — De 6 eerſte bll. bevatten, ter inleiding, die ons op een gedicht van ſlechts 22 bll. (het overige is *Aanteekeningen*) te lang voorkomt, eene verheffing van het geluk der Romeinen, ten tijde van AUGUSTUS; waardoor de Dichter dan eindelijk op HORATIUS komt, en te kennen geeft, dat hij hem in den bewusten Brief navolgen wil, en wel, gelijk uit de volgende opdragt aan den Heer RIEDEL blijkt, met toepaſſing op Nederland, waar (volgens ENGELEN) nog hetzelfde gebrek heerscht, als Romes Hekeldichter gegispt heeft. Doch, met verlof van den Heer ENGELEN, het hoofdgebrek, waartegen HORATIUS zijne invective ſchreef, was de dwaze mode, die er toen heerschte, om de werken der alleroudſte en ruwſte Dichters op te zoeken en hemelhoog boven de latere te prijzen; maar hierover kan men immers thans in Nederland niet klagen, en dit kon ENGELEN zelf, zonder ongerijmd te worden, niet gispen. Hij grijpt dus een ander gebrek aan, dat HORATIUS ook wel, maar alleen ter loops en met zachte hand aanroert, namelijk den lust, die velen eens aangewaaid was, om, begaafd of onbegaafd, verzen te maken, welke ENGELEN meent, dat thans ook in Nederland heerscht. — Om tot dit doel te komen, bezingt hij eerst, en op zichzelf met alle regt, het geluk van Nederland, zoo wel wegens den edelen Vorst, door wien het geregeerd wordt, als wegens de hoogte, waarop het thans in verſchillende kunſten en wetenſchappen ſtaat, onder aanvoering van beroemde Mannen, die het ſedert weinige jaren verſierd hebben, of nog verſieren. (Tegen regels echter, als die op bl. 7, waar hij zegt, dat „ *de tirannij van trotſche Aristokraten de geeſſel eeuwen lang der zeven vrije Staten*" was, proteſteren wij: het klonk ons in het oor als een weerklank uit de tijden van 1795; maar helaas! er zijn thans in

Europa wel meer zulke echos, die men echter gelukkig in ons Vaderland, ter eere van onzen waardigen Koning, niet behoeft te doen hooren.) Bij de vermelding dier beroemde Mannen weidt hij ook breed uit in den lof van BILDERDIJK, en heeft het er zeer op geladen, dat iemand FEITH boven dezen gesteld heeft; en, volgens de hiertoe behoorende aanteekening, heeft hij het oog op den Schrijver van het *Bezoek bij* BILDERDIJK, in dit Tijdschrift geplaatst, wien hij de namen van „ paskwillenschrijver" en „ laffen zemelknooper" geeft, die hij meent, dat door BILDERDIJK duchtig voor den gek gehouden is." Rec. heeft met dat stukje niets te maken, weet er zelfs den Steller niet van, en is ook voor zich van de noodzakelijkheid der publiekmaking van dat bezoek zoo onbepaald niet overtuigd; maar nogtans deelt hij niet in het gevoelen van den Heer ENGELEN, en vindt, dat het althans den jeugdigen Schrijver gansch niet voegt, iemand, die wel eens een zeer achting- en eerbiedwaardig Man kon zijn, een paar scheldnamen naar het hoofd te werpen, waarvan hij misschien, gelijk het wel eens meer bij schelden gaat, de beteekenis niet ingedacht heeft; en of het BILDERDIJK tot eere zoude verstrekken, indien hij, gelijk ENGELEN meent, zulk eene ernstige zaak gebruikt hadde, om iemand voor den gek te houden, hieraan twijfelt Rec. zeer, want *seria serio tractanda*. — Door deze vermelding van BILDERDIJK, komt ENGELEN dan, na vele omwegen, eindelijk, bl. 13, op het eigenlijke onderwerp van zijn gedicht, en stelt het *duizendtal* spottend ten toon, dat, naar zijne meening, door het voorbeeld van den eenigen BILDERDIJK, („ *door wiens gloed ontvonkt, menig hemellicht, schoon minder hel van stralen, in fieren luister pralen mocht*,") van eene dicht- en rijmzucht aangegrepen is, die geen palen kent, en die het verderf der edele Dichtkunst na zich sleept. Wij willen gaarne toestemmen, dat er onder de veelvuldige verzen, die er sinds geruimen tijd gemaakt zijn, en waartoe de omstandigheden des tijds ook al veel aanleiding gegeven hebben, wel gevonden worden, die weinig dichterlijke waarde hebben, en meer om het goede gevoel, dan om de kunst, te prijzen zijn. Maar is dit nu zoo erg en gevaarlijk, dat het hierom noodig is de alarmklok te luijen? Wij zouden het liever eens al schertsend, met HORATIUS, *l. c. vs.* 118, een *error*, eene *levis insania* noemen. Het is gemakkelijk,

van duizendtallen te praten, en die duizenden dichterlijk te vergrooten; het is gemakkelijk, zich achter onbepaalde uitdrukkingen, zoo als dat „ *het IJ, en bovenal de zilvren Rotterstroomen de vreesselijke pest zien nestlen aan hun zoomen*," te verschuilen, en hiermede zelfs een vermoeden van blaam te werpen op aldaar gevestigde ware en groote Dichters; maar wat is nu met al dit geschreeuw gewonnen? waartoe zal het nuttig zijn? *nisi utile est, quod facimus, stulta est gloria.* En in allen gevalle, past het eenen jongen Dichter, als den Heer ENGELEN, wel, zich op zulken toon, alsof hij een HORATIUS ware, tot Censor zijner Eeuw op te werpen? Zou iemand hem niet wel eens kunnen vragen, of hij ook van die rijmziekte wel vrij is? Staat het hem ook fraai of leelijk, ongeroepen, en zonder dat het eenigzins bij zijn onderwerp te pas kwam, met zekere vaderlandsche poging, die zijne goedkeuring niet wegdraagt, onbeschaamd te spotten? Wij bedoelen zijne aanteekening, bl. 32: „ De ezelsooren komen weêr meer en „ meer in de mode: — — en geene gedrochtelijke (zoogenaamde) *nationale* kleeding is in staat, om de schande dier „ heeren" (die „ APOLLO met het hoofdhulsel van den „ oordeelkundigen MIDAS tooit") „ te verbergen." Dat het eerste waar is, dit merken wij ook; ten minste wij zien, dat sommigen thans weêr vrij mild zijn met die ezelsooren anderen aan te passen; en wij hopen niet, dat onze Keurpoëten dit afgesleten tuig, zoo als dat van APOLLO, den viller van MARSYAS, enz. weder als schoonheden willen gaan gebruiken. Maar wat het laatste betreft, Rec. heeft noch met de nationale kleederdragt, noch met den hier onverdiend verguisden Dichter WARNSINCK, zoo min als met den Heer ENGELEN, die hem onbekend is, iets uitstaan; maar hij kan het niet goedkeuren, dat iemand, en dan althans een jong Schrijver, uit zijne gewaande hoogte schimpend nederziet op achtingwaardige voorstanders van eene poging, die, al mogt men ze ook voor mislukt of onuitvoerlijk houden, nogtans om hare vaderlandsche bedoeling zeer te prijzen blijft. — Mogten wij den Heere ENGELEN, ten slotte, eenen raad geven, het zou deze zijn: Hij bestede zijnen dichterlijken aanleg liever zoo en aan zulke onderwerpen, dat hij het getal der goede Nederlandsche Dichters vergrooten kan! Hij neme den tijd, om zijne verzen te verbeteren en te beschaven, waartoe ook in dit stukje (zoo

het der moeite waardig ware dit aan te wijzen) stof genoeg zou zijn? Hij raadplege, bedachtzaam en nederig, roeping en krachten, of om met zijnen HORATIUS te spreken: *Quid valeant humeri, quid ferre recusent!* En zoo hane hij zich, kan het zijn, den weg ter dichterlijke onsterfelijkheid; want wij zouden het, met hem, bejammeren, indien zijne dichtbladen moesten deelen in het lot, dat HORATIUS, aan het slot van zijnen boven gemeldèn Brief, wel geestig aangeduid heeft, maar waarop, even als deze, niemand, die achting voor zichzelven heeft, belust zal zijn!

Satan's Nederlaag op Golgotha. Fragment, uitgegeven ten voordeele van den Algemeene Arme der Stad 's Gravenhage. Te 's Gravenhage, bij A. J. van Weelden. 1833. *In kl.* 8*vo.* 41 *Bl. f* : - 40.

Dit boekje is niet minder zonderling dan deszelfs titel, en wij weten bijkans niet, wat er van te zeggen. Meer dan éene opmerking trok onze aandacht, of verwierf zelfs, bij nader indenken, onze goedkeuring; en toch is het geheel zoo vreemd, dat..... maar wij willen iets van den inhoud zeggen. De Schrijver gaat uit van de stelling, „dat „JEZUS moest ten doele staan aan de verzoekingen en aan„vechtingen deszelfden arglistigen verleiders, die het eerst „in 's menschen hart de zelfzucht had opgewekt, en ne„vens de zonde, waartoe zij leidde, zich daarin eene elge„ne woning had bereid." De verzoekingen in de woestijn hadden ten doel, die *zelfzucht* bij onzen Heer op te wekken; Hem aan te sporen tot het verrigten van wonderen ten eigenen behoeve, enz. Dit mislukte; maar daarom week de *Satan* nog niet van JEZUS. „Kon het aan *Satan* gelukken, JEZUS te noodzaken tot eene betooning zijner wonderkracht ten behoeve van *zichzelven*, of wel door (lees *tot*) eene *ontijdige* openbaring zijner waardigheid aan den „volke: het groote verlossingsplan ware onverwezenlijkt „gebleven. Hiertoe nu strekte blijkbaar *Satan's* geheele „*politiek*, zoo wel in de eerste, als in alle volgende ver„zoekingen."

„Onder de laatste trekken allereerst onze aandacht die, „waaraan de Heiland zich zag blootgesteld door de *Bese-*

„ *tenen.*" Trouwens, deze poogden (of liever *Satan* door hen) met de uitroepingen: Gij Zoon Davids! enz., onzen Heer uit te lokken tot ontijdige openbaarmaking van zijne hooge waardigheid. Zelfs het legioen booze geesten had met de begeerte, om in de zwijnen te mogen varen, geen ander doel, te weten „ om, door het heendrijven eener „ razende zwijnenkudde door die ganſche landſtreek, en te „ midden der eigendommen eener weinig heuſche bevolking, „ JEZUS in dusdanig groot gevaar te brengen, dat niets, „ dan eene openbaring, *ten eigenen behoeve*, zijner Godde„ lijke almagt, Hem daaruit had kunnen redden." Ook van de Schriftgeleerden en Farizeën bediende zich *Satan* almede tot dit doel; zelfs van de Discipelen onzes Heeren; inzonderheid van PETRUS, maar allermeest van JUDAS. In *Gethſemane* vooral zette de Booze zijne ſtrikken uit. „ Aan „ den ingang van zijn lijden, een kus des verraders — neen, „ van *Satan* zelven — te ontvangen op het hemelreine ge„ laat, — dien, in geen der orakelbladen aangekondigden „ gruwel aller gruwelen, gedwee en vrijwillig te gedoogen, „ en dan *gelijktijdig* de verzekering te bezitten, dat op een „ wenk van Hem de ganſche heirmagt des hemels zou toe„ ſnellen, om de magt der helle, die tegen Hem in aantogt „ was, te verdelgen!"... Maar ook deze pijl werd even vergeefs afgeſchoten als die „ tegen den Heiland beſchikte „ in de verhooren, veroordeelingen en mishandelingen, welke „ Dezen nu wachtten." De gezegden omtrent en van HERODES, LUK. XXIII: 8; de voorbijgangers op *Golgotha*, MATTH. XXVII: 40, en een der kwaaddoeners, LUK. XXIII: 39, ſtrekten almede daarheenen. „ Maar gelijk de eerſte, „ alzoo wederſtaat JEZUS ook de laatſte van *Satan's* ver„ zoekingen! Zijne vrijwillige gehoorzaamheid aan des Va„ ders wil bezwijkt niet!"

Ziet daar, Lezers! een kort overzigt van de voornaamſte denkbeelden in dit geſchrift. Wij herhalen het, er is wel het een en ander in, dat opmerking verdient; ook veel, dat den naam van *nieuw* met volle regt kan dragen. Den man, die zóó de „ politiek" van den Booze kan ontwikkelen en deszelfs verborgenſte ſtreken openlegt, verklaren wij voor een voortreffelijk Diplomaat, van wien, als hij woont, waar hij zijne „ Tafereelen uit de Geſchiedenis „ der Verzoekingen onzes Heeren door den Duivel" (want ook dien naam draagt het boekje) heeft laten drukken,

misschien veel partij te trekken ware; want waarlijk, die de staatkunde van *Satan* kan ontraadselen, kan het ook die der menschen, al nadert de laatste al zeer na aan die van den Vader der Leugenen! *Badinage à part*, (het onderwerp is er ook te ernstig voor) wij willen de door den Schrijver ontworpene „Schets van de doorgaande Leer „der H. Schrift, betreffende het Rijk der Duisternis, waar„van de uitgave welligt later volgen zal," gaarne eens lezen, als verwachtende daarin geene minder stoute *Hypothesen*, dan die ons bij de lezing dezes *Fragments* meermalen een: *si non è vero, è bene trovato* afpersten. Als er dan echter wat meer betoog bij kwame, zulks zou ons niet hinderen.

Kalligraphische Voorschriften ten dienste der Scholen en ter zelfonderrigt. Iste en IIde Aflevering. Te Groningen, bij J. Oomkens. *f* : - 80.

In het *Berigt* voor deze Voorschriften gaat de Uitgever uit van het denkbeeld, dat men hier te lande, minder dan in *Duitschland*, *Frankrijk*, *Engeland* enzv., niet genoeg schijnt te denken, om, ter bevordering van het zoogenoemde *schoonschrijven*, doelmatige voorschriften te leveren; en hij heeft daarom deze Voorschriften in het licht doen verschijnen.

Daar de Uitgever zelf getuigt: „dan, hoeveel moeite „wij ook deden, om de oorspronkelijke schriften *juist* op „het steen te brengen, bleven er nog altijd gebreken ter „verbetering over, en heerscht er, bij het eene schrift in „eene mindere, bij het andere in eene ruimere mate, eene „stijfheid, die de kenner ongaarne in kunstmatig geschrevene „geschriften wil zien," enzv. mogen wij ons ontslagen rekenen, deze aanmerking te berde te brengen, die ons, op de eerste inzage, al aanstonds in het oog viel, en bepalen wij ons alzoo tot de Voorschriften zelve.

Met leedwezen zagen wij hierbij sommige onzer oude, gebruikelijke lettervormen door een buitenlandsch maaksel vervangen, met name de *b*, *e*, *k*, *p*, *s*, *v*, *w* en *z* in de *gewone* — en de *A*, *C*, *F*, *G*, *H*, *I*, *K*, *L*, *V*, *W* en *IJ* der *kapitale* letters, waaromtrent de Schrijver, bij vergelijking der 1ste en 2de Aflevering, kennelijk andere beginselen schijnt

gevolgd te hebben; iets, dat, onzes inziens, voor den leerling als nadeelig moet beschouwd worden.

Wij keuren, behoudens deze aanmerking, en in de hoop, dat volgende Afleveringen het eigendommelijke van de *Nederlandsche lettervormen* meer mogen doen kennen, dezen arbeid des Heeren T. MARIS geenszins verwerpelijk; maar geven hierbij tevens den verdienstelijken *schrijver* in overweging, meer spaarzaam met *krullen* en *verouderde trekfieraden* van *vogels*, *lieren* en dergelijke *pennekunsten* te zijn, en voortaan de *trekken*, zoo als die, in de 2de Aflevering, bl. 5, aan de *ij*, en bl. 6 aan dezelfde letter, achterwege te laten. Teregt zegt de Heer BOONEKAMP, in zijne, door de Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, bekroonde *Handleiding*, § 20: „ Bij dit schrift onthoude men zich van *alle* „ krullen of trekken, die niet volstrekt tot de zamenstelling „ der letters noodig zijn, en dus ook van alle zoogenaamde „ versieringen. Deze zijn te meer tegen den aard van dit „ schrift, daar, vermits de letters zelve grootstendeels uit „ fijne trekken bestaan, het onmogelijk is, om tusschen haar „ en de bijgevoegde krullen een zoodanig op zichzelf kenbaar „ verschil te maken, dat soms de duidelijkheid van het schrift „ niet zou verloren gaan. Daarenboven worden de overtollige „ krullen te regt voor smakeloos gehouden." (Zie ook de § 68, 105, 113, 114 en 134 *a*.) Wij zouden er, als opregte Vaderlanders, bijvoegen: dat onze *Oud-Nederlandsche degelijkheid* die sieraden gemakkelijk kan ontberen. Ook hier kenmerkt zich het *ware* door *eenvoudigheid*.

Het smart ons, de meeste der *getalletters*, op bl. 6, van wege derzelver stijve houding, te moeten afkeuren. De Heer MARIS zelf zal dezelve niet fraai kunnen noemen.

Ons is het echter aangenaam te zien, dat de lust, om de schoone Schrijfkunst in ons Vaderland weder tot vorigen luister te verheffen, meer en meer schijnt aan te wakkeren; en wij zouden ons verheugen, wanneer de *Voorschriften*, in 1832, door de Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen* bekroond, door eene bekwame hand in 't koper gebragt, ten nutte der Schooljeugd, verkrijgbaar mogten gesteld worden.

Losse Bladen uit het groote Levensboek. Lektuur voor Nederlandsche Vrouwen en Meisjes. Door Mr. C. P. E. ROBIDÉ

VAN DER AA. *Ifte Deel. Te Amſterdam, bij G. J. A. Beijerinck.* 1833. *In gr. 8vo. IX en 308 bl. f 2 - 40.*

Te regt zegt de Schrijver in zijne Voorrede, dat deze zijne verhalen *Archaeologisch*, *Ideologisch*, *Pedagogisch*, *Mystagogisch* noch *Mythologisch* zijn; dat hij niemands ſoort of trant van ſchrijven heeft trachten na te volgen, maar *zeer onderwerpelijk* (gelijk hij nederig en ſchertſend zegt) zijnen eigenen weg bewandelt. Dit boek bevat (zoo als de Schrijver een weinig vroeger zich uitdrukt) geene gedrogtelijke voorſtellingen van een niet te ontwijken noodlot, geene afgrijzen verwekkende nachtſtukken, geene romantieke of fantaſtieke tafereelen; maar verplaatst ons in het dagelijkſche leven, gelijk het is, niet zoo als de ontſtelde herſenen van baardeloozen Filozofen of het wijze Godsbeſtuur loochenende Schrijvers het in dezen tijd afmalen. Uit het eene en andere, meest van ontkennenden aard, mag men reeds afleiden, dat dit werk eene veelal nuttige en nergens ſchadelijke lectuur voor Nederlandſche vrouwen en meisjes kan opleveren. Intusſchen, het romanlezend publiek verlangt billijk nog meer: het wil weten, of de verſchillende, hier voorkomende, en met elkander in geenerlei verband ſtaande verhalen, of kleine romans, even onderhoudend zijn; of er eenige *intrigue* in te vinden is; of de karakters der voorgeſtelde perſonen goed zijn geſchilderd en volgehouden; of de ſtijl vloeijend en zuiver is; enz. Ook van deze zijde kunnen wij dit boek *in het algemeen* wel aanbevelen. Niet altijd zijn de karakters even goed geteekend; niet overal is de ſtijl onberispelijk; niet alle verhalen zullen evenzeer boeijen; den eenen zal dit, den anderen dat weder beter bevallen: maar niemand zal het boek, ook dán, wanneer hij de zedelijke ſtrekking niet eens in aanmerking neemt, geheel onbevredigd ter zijde leggen. Voor onszelven beviel ons, onder deze verhalen, inzonderheid ook *Michaela*. Doch juist daarom hinderde het ons, op bl. 266, als model van goeden ſmaak ons iets te zien medegedeeld, dat ons althans voorkwam eene gezochte en kwalijk geplaatſte geeſtigheid te zijn; want treffend en juist kunnen wij waarlijk dat proefje van mislukte kanſelwelſprekendheid niet noemen. Bij eene Bevestigingsleerrede zou, namelijk, een grijs Evangelieprediker beweerd hebben, dat de Christenleeraar ten onregte met een' *herder* vergeleken wordt, daar de herder, in de zorg voor zijne kudde,

flechts zijn eigenbelang behartigt; maar dat een predikant veeleer aan den *herdersman* gelijk is, die alle schapen der kudde met dezelfde *zorg* bewaakt, enz. In eene noot wordt herinnerd, dat het gezegde beeld van die Rede ontleend is van een' waardig' Fransch' Geestelijke. (*Revue de Paris*, *Tom. V.*) De Franschjes zullen die opmerking mogelijk zeer vernuftig hebben gevonden: wij voor ons staan in het denkbeeld, dat JEZUS, met even veel waardigheid als juistheid, zich nu eens het hoofd, dan weder den herder der schapen noemde, hetgeen volmaakt hetzelfde beteekent; maar zeer aanstootelijk zoude het ons zijn, als wij op den kansel hoorden, dat de Heer, even als een *wachthond* voor de kudde, alzoo voor de gemeente zorgt! Daar nu de reden, waarom die leeraar, bij den Heer ROBIDÉ VAN DER AA, de vergelijking van den Christenleeraar bij een' *herder* zoo goed niet vindt als die bij een' *hond*, op CHRISTUS (het zij met eerbied gezegd!) althans niet minder toepasselijk zou zijn, daar ook Deze geenszins uit eigenbelang gehandeld heeft of nog handelt, staat het geval volkomen gelijk. Maar de Schrijver weet immers zoo goed als iemand, dat bij alle vergelijking de waardigheid en oegzaamheid van het beeld moet worden in acht genomen, en dat men ook geene vergelijking buiten het *tertium comparationis* mag uitbreiden: want zoo men alles in bijzonderheden uitpluist, dan geldt de regel: *Omne similis claudicat.* Het beeld van een' *herder* bezit waardigheid, omdat de herder meerderheid heeft boven de kudde. Gelijk het dus voegzaam is voor den Heiland, zoo is het vereerend voor den Leeraar. Het beeld van een' *hond*, daarentegen, is allezins stuitend voor het gevoel; het zou welligt, in een hekelschrift, geschiktelijk van een' vervolgzieken Geestelijke kunnen worden gebezigd, die, bij de minste verdenking van onregtzinnigheid, den alarmkreet tegen dezen of genen aantreft. En wat nu de zwarigheid betreft, dat de herder uit eigenbelang zorge draagt; men behoort te begrijpen, dat de herder alleen in zijne bezorgdheid, niet in zijne beweegredenen, als zinnebeeld wordt gekozen; ja dat men eveneens zou kunnen zeggen, dat een hond nog veel minder overeenkomst met een' verzorger van geestelijke belangen heeft, vermits hij zonder eigenlijk redebeleid handelt, en slechts om den wil des meesters doet, waartoe hij was opgekweekt, enz. Doch wij willen dit alles niet verder uitbreiden, en herhalen liever, dat men altijd alleen moet letten op de waardigheid van het

zinnebeeld en op het derde van vergetelking. Niemand ergert er zich aan, wanneer de Waalsche Predikant zich noemt: *pasteur à Amsterdam, à Leide*, of waar het wezen moge; maar wie zou zich van tegelijk kunnen onthouden bij het hooren van den titel: *chien du troupeau des Chrétiens Réformés de l'Eglise Wallonne à Amsterdam?* Deze aanmerking meenden wij in het belang van den goeden smaak te moeten maken. Het oordeel laten wij aan den Lezer, wien wij overigens dit werk welmeenend aanbevelen.

De stomme getuige van het menschelijk hart, in romantische tafereelen. Door P. P. ROORDA VAN EYSINGA, *thans, als Secretaris der Residentie Bantam, met verlof in Nederland. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1833. *In gr. 8vo. VIII en 318 bl. f 3-30.*

Dit onderhoudend en door den Heer EYSINGA tot verpoozing van ernstiger bezigheden geschreven werk behelst de lotgevallen van een' dukaat, die in onderscheidene handen geraakte, en nu gerekend wordt alles, wat hij bijwoonde, aan den lezer te verhalen. Veel menschenkennis spreidt de Schrijver ten toon; en onvoldaan zal niet ligtelijk iemand zijn boek uit de hand leggen. Wij wenschen dan ook, nog iets meerder van dien dukaat bij gelegenheid te vernemen, als waartoe de Schrijver zich de vrijheid heeft voorbehouden. Hier en daar viel ons echter eene aanmerking in, b. v. bl. 1 en vervolg, waar een *Neger* spreekt, alsof hij en zijne *Medenegers* tot de oorspronkelijke bewoners van *Amerika* behoorden; en bl. 48 en 49: *doch hij kon niet nalaten op nieuw het oproerig tooneel zoude geopend hebben*; eene zinsnede, die geen' den minsten zamenhang heeft, en aan de pen van den anders in proza zoo wél schrijvenden vervaardiger denkelijk in haast ontsnapt is. Zoo de Schrijver zijn werk van nog een boekdeel volgen laat, verlangen wij, dat hij zich eenigen meerderen tijd tot bepeinzing van het ter neder gestelde vergunnen zal.

Wenschelijk Onderrigt omtrent het Benoodig Onderwijs in de Christelijke Leer, opgesteld door de Heeren J. D. DE

KEIZER, J. C. FABIUS, V. PRINS, J. CORSTIUS en M. VAN METEREN, *Predikanten bij de Gereformeerde Gemeente te Amsterdam. Iste en IIde Les. Benevens een Aanhangsel over de openbare Godsdienst door* Z. H. VAN DER FEEN, *Med. Doct.* Och of alle het volck des HEEREN Propheeten waren, dat de HEERE Zijnen Geest over hen gave. *Numeri* XI: 29. *Te Amsterdam, bij* J. H. den Ouden. 1833. *In gr.* 8*vo. XII*, 84 *en* 33 *bl. f* 1-10 *c.*

De Heer Z. H. VAN DER FEEN schijnt een beminnaar van Bijbelteksten (men vindt die bij zijn geschrijf op den titel, achter den titel, aan het hoofd der voorrede, overal), en wie zou dat misprijzen, mits dezelve oordeelkundig en van pas worden aangehaald? Lettende op *Spreuk.* XXVII: 22, in aanmerking nemende *Spreuk.* XXVI: 21, en gedachtig aan *Spreuk.* XXVI: 20, leggen wij de pen neder en het boeksken ter zijde.

Twee Bekeeringsgeschiedenissen. Te Groningen, bij M. Smit. 1833. *In* 12*mo.* 16 *Bladz. f* : -10 *c.*

Een klein boeksken, maar van belangrijken inhoud. Wij wenschen hetzelve in veler handen. Met weinige woorden wordt te kennen gegeven, wat, in den Bijbelschen zin des woords, *bekeering* is. Twee korte, zeer goed geschrevene, verhalen dienen voorts ter opheldering der zaak. Wij zeggen met den Schrijver: *Op deze vruchten der bekeering komt het alles aan; die ze in zijnen wandel vertoont, is bekeerd: was het* (geschiedde het) *zonder angst en benaauwdheid, het is er niet minder — met dezelve, het is er niet beter om.* Op bl. 7 is *pleegde* in plaats van *plagt* eene taalfout, en *betrachten* op bl. 8, offschoon het wel eens meer in den zin van *beschouwen* wordt gebruikt, klinkt in ons oor toch steeds als een *Germanismus*. Op bl. 13 reg. 2 van ond. staat *mensch* in plaats van *musch*.

Lord Byron, op het Eiland Grossa. Dramatische Cantate, in vier Afdeelingen. Door J. PH.s MEIJER; *Muzijk*

van J. B. VAN BREE. *Te Amſterdam, bij* L. van Es. 1833. *In gr. 8vo. 24 Bl. f* : - 30.

Even hoog als de muzijk van den verdienſtelijken VAN BREE wend genoemd, even laag viel men op den tekst. Rec. kent nog de eerſte niet; maar de laatſte is hem niet uit de hand gevallen. Die weet, welk eene hel het voor eenen Dichter is, uit den hemel der poëzij te worden gerukt door den Toonkunſtenaar, om, ten gevalle van maat en toon, zijn ſchepſel als op het bed van Procrustes te moeten zien en helpen martelen, zal niet ligtelijk over een vaak deerlijk gehavend zangſtuk een geſtreng oordeel vellen. Wat hiervan zij in het onderhavige geval, is Rec. niet bewust; maar hij durft gerustelijk vragen, of b. v. regels als deze zoo verwerpelijk zijn:

„God! neem dit hulkje in uwe hoede!
Het drijft op uw genade alleen!
Beſchut het voor der golven woede,
Stuur 't naar een' hulprijk' oever heen!
Zie ons hier ſmeekende op U ſtaren!
Uwe almagt deed den ſtorm bedaren,
Uw liefde zien we in 't ſterrenheer,
Zij tintelt ons door hart en ader;
Zie verder gunſtrijk op ons neêr!
Red ons, uw kindren, liefdrijk Vader!
Vertrouwend ſtellen wij ons lot
In uwe hand, weldadig God!"

Almanak voor Hollandſche Blijgeestigen, voor 1834. *4de Jaar. Te Amſterdam, bij* Brest van Kempen. *f* : - 60.

Almanak voor Blijgeestigen, voor 1834. *9de Jaar. Te Amſterdam, bij* Gebr. Diederichs. *f* : - 60.

Groninger Studenten-Almanak, voor 1834. *Te Groningen, bij* W. van Boekeren. *f* 1 - 60.

Nuttige en aangename Tijdkorter, enz. of Almanak voor 1834. *Door* A. HAZELHOFF. *22ſte Jaargang. Te Groningen, bij* A. Hazelhoff. *f* : - 25.

Niet alle bloemen ontluiken ten zelfden tijde, en niet alle Almanakken komen vroeg genoeg in het licht, om in één aankondiging begrepen te kunnen worden, blijkens het viertal, waarmede wij ons verslag van dezelve voor dit jaar besluiten, met voorbijgang van meerdere, ons niet of te laat geworden.

No. 1 getuigt van de vlijt en keurigheid des uitgevers, die thans in warmer luchtstreek, naar wij vernemen, zijne fortuin te gemoet gaat. Het proza-werk is niet van geest ontbloot. Luchtig en zonder aanmatiging gesteld, is alles voor blijgeestigen voldoende. Moesten wij kiezen, dan zouden wij aan: *Niets* de voorkeur geven. In het poëtische gedeelte treffen wij de namen van LOOTS, MOENS, VAN SOMEREN (althans zijn naamcijfer), WARNSINCK, KLIJN, STARING, FOPPE, VAN OOSTERWIJK BRUYN aan; en kan dan de verzameling van belang ontbloot wezen? De grijze VAN WALRÉ zal zich, vreezen wij, ergeren aan den Redacteur, die de voorletters van zijnen naam in het extempore (e. t.) heeft meenen te vinden, en die vergissing in den bladwijzer heeft herhaald. Wij wenschen den nieuwen uitgever, J. A. M. W. LESAGE TEN BROEK, te *Alkmaar*, even veel smaak en geluk toe als zijn voorganger; dan zal dit jaarboekje niet in de kindschheid behoeven weg te sterven, maar nog lange tot verlustiging der Hollandsche Blijgeestigen strekken.

No. 2 kan wel niet in allen deele op gelijke waarde als zijn evengenoemde jongere broeder roemen, maar heeft toch óók veel, dat ter aanbeveling strekt. Offchoon met mindere omzigtigheid bewerkt, om aanstoot te mijden, lazen *wij* de beschouwing van ERASMUS als Hekelschrijver met genoegen; en de bekende vertelling van DANIËL, die wij vroeger elders lazen, wekte bij herhaling onzen glimlach om het koddige der zamenstelling. De verzen dragen niet alle den stempel der kieschheid; maar, al ware het alleen om de *Geestverschijningen op de oude Schans*, door J. VAN OOSTERWIJK BRUYN bezongen en door een voldoend steendrukprentje toegelicht, koope en leze het publiek dit product van de onvermoeide pers der Gebr. DIEDERICHS.

No. 3 prijkt met het blazoen van *vindicat atque polit* op den titel, en bevat alles, wat de Groninger Student in een jaarboekje, te zijnen behoeve bijzonder geschikt, kan verlangen. De *Geschiedenis der Akademie onder het Rectoraat van den Hoogleeraar* TEN BRINK, 1832—1833, is wél, en het laatste gedeelte voorzigtig gesteld, maar uit dat oogpunt

beſchouwd, zoo als oude Studenten de verſchillen, die ſoms aan de Hoogeſchool oprijzen, gewoon zijn te zien. *Wij* zwijgen liefst, en roepen allen, wien het aangaat, met vollen nadruk onze oud-vaderlandſche ſpreuk toe; *Concordia res parvæ crescunt.* Behalve eenige niet onbelangrijke *Aphorismen*, beſtaat het Mengelwerk geheel uit Dichtſtukjes van meerdere en mindere waarde, kenneijk door jongelingen geſteld, die zich oefenen, en die wij, tot uitſpanning, gaarne de lier in handen zien nemen. De nabijheid van Duitschland zoo wel, als enkele provincialismen, geven eene eigendommelijke kleur aan dezen bundel, waarin ook Duitſche verzen ſchier noodwendig hunne plaats moesten vinden. Mogten wij kiezen, dan zou Mr. A. M. zeker de laatſte niet zijn, ofſchoon hij zoo laat zijn *jure meo!* uitſpreekt. Wij weten niet, of de Heer G. in de Medicijnen ſtudeert, maar zouden het bijna vermoeden aan het ſcherpe geneesmiddel, dat hij Heer Rimax toedient, daar zachtere niet hielpen; mogt het nog effect forteren! helaas, wij wanhopen aan den patiënt! Het woeden der *Cholera* beſluit op eenen ſomberen toon den arbeid der ſtuderenden, maar niet de geheele verzameling, die, als bij verraſſing, nog een Engelsch versje, *The Butterfly*, van Mevrouw BILDERDIJK inhoudt, als een proefje van eene kleine onuitgegevene verzameling van Dichtſtukjes in vreemde talen van BILDERDIJK en zijne Gade, waarop wij de liefhebbers gaarne opmerkzaam maken.

No. 4 kost maar 25 centen, en alle waar is naar 't geld. De inhoud is beſtemd en berekend voor den zoogenaamden Gemeenen Man, en, uit dit oogpunt beſchouwd, geven wij den welmeenenden Tijdkorter gaarne en gratis eenen pas, om zijnen jaarlijkſchen nederigen togt, zonder onkosten of ophouden, te volbrengen.

No. II. *Boekbeſch.* bl. 99. reg. 8. leze men: *behoeft te doen blozen.*

Bl. 49. reg. 3 en 6 v. o. ſtaat *laatſte* en *eerſte*; dit moet juist omgekeerd zijn.

BRIEF VAN DO. B. VAN WILLES AAN DEN REDACTEUR, RAKENDE HET VERSLAG VAN HET IETS VAN EN OVER J. J. NIJHOFF.

Aan

Aan den Redacteur der *Vaderlandsche Letteroefeningen.*

Mijn Heer!

Het verslag over het *Iets aan en over* J. L. NIJHOFF (No. 2 voor Febr. 1834. bl. 60—68.) heb ik, als zoodanig, met genoegen gelezen. Op deze wijze geloof ik, dat VAN SENDEN behoort te regt gewezen te worden. Op bl. 66 vind ik de uitdrukking, „ dat de Redactie der *Godgeleerde Bijdragen* den Heer NIJHOFF, naar het schijnt, „ aan VAN SENDEN ter prooije gaf." (*) Tot zulk een vermoeden heeft die Redactie nimmer den minsten grond gegeven. Ziehier, wat er van deze zaak is. Do. NIJHOFF, die weet, dat hoogmoed achterdochtig maakt, had, opdat niemand bij VAN SENDEN ten onregte in verdenking zou kunnen komen, aan zijnen vriend te *Arnhem*, Do. DONKER CURTIUS, gemeld, dat hij eene beoordeeling van VAN SENDEN's geschrijf verzonden had naar de *Bijdragen*, op eene wijze, dat geene geheimhouding werd geëischt. VAN SENDEN, over NIJHOFF's beoordeeling vergramd, vraagt in een' brief aan DONKER CURTIUS, wien hij te houden had voor den steller dier beoordeeling — VAN HERWERDEN te *Groningen*, of NIJHOFF te *Gouda*. DONKER CURTIUS had dus roeping, den laatsten te noemen, aan wiens oogmerk alzoo voldaan was. Doch hij vermaande tevens VAN SENDEN, om aan NIJHOFF zelven te schrijven, en allen openbaren twist te vermijden. Het uitvorschen van den naam des beoordeelaars behoorde hiertoe ook alleen dienstig te zijn geweest. Maar het was VAN SENDEN te doen om te verpletteren, en ziedaar NIJHOFF gehavend in een boeksken met gal geschreven! Den titel had de man nog anders kunnen laten drukken:

G. H. VAN SENDEN

TEGEN

J. L. Nijhoff.

Offschoon dus de *adelaar*, bij gebrek van iets beters, schijnt *vliegen te vangen*, zoo is Do. NIJHOFF nog al rustig, en vreest den verscheurenden blik diens adelaars niet.

„ Hebt gij het *Iets aan en over mij* van VAN SENDEN
„ reeds gelezen?" (zoo ſchreef mij NIJHOFF, den 16
Januarij jl.) „ Ik hoop het. — Ernſtig en duchtig, maar
„ niet in drift aan hem gelijk, wenschte ik, dat anderen
„ hem, de waarheid zeiden. — Ik zelf moet, meent tot hier-
„ toe iedereen, zwijgen. Ik geloof ook, dat ik den mijn-
„ riaan waſchen en den man meer en meer verbitteren zou.
„ Doed ik het, ik zou hem Christelijk toeſpreken, en hem
„ mijn leedwezen over zijn Onchristelijk handelen in dezen
„ doen opmerken. Mijn oordeel komt hierop neêr. Het
„ *laatſte* gedeelte van zijn *Iets* is verdediging zijner mee-
„ ning, dat er Eeuwfeest had moeten gehouden worden,
„ met beproeving, om mijne gronden voor het tegendeel te
„ ontzenuwen. Had hij dit beſcheiden gedaan en in de *God-*
„ *geleerde Bijdragen* geplaatst, dat zou wél geweest zijn.
„ Ieder zou dan tusſchen hem en mij kunnen kiezen; en,
„ gewoon de meening van anderen te verdragen, zou het
„ mij in geenen deele gehinderd hebben, dat hij, al was
„ het dan ook niet mij, anderen van zijne meening over-
„ tuigd had. Maar de *eerſte* helft is beneden alle *kritiek*;
„ een waar ſchandaal voor den man zelven. Enkel razen,
„ tieren en ſchelden; alles bewijs *of* van onverſtand, *of* van
„ boosaardigheid, *of* wel van beide. Men merkt aan hem,
„ dat gekrenkte hooggevoelendheid hem tot eene razernij ver-
„ voert, zeer na grenzende aan krankzinnigheid."

NIJHOFF, offchoon nu openlijk genoemd, heeft, zoo als men uit bovenſtaanden kan opmaken, geene ergernis genomen aan de vermelding zijns naams door VAN SENDEN. Ook dit ſtrekt hem tot eere.

Met achting blijf ik

UEd. dw. Dienaar,

Lekkerkerk,

B. VAN WILLES.

den 4 Febr. 1834.

(*) Dit geſchiedde, ongetwijfeld, op grond eener Noot in het bewuste *Iets*, onder bl. 2, dus luidende: „ Uit N.
„ „ is NIJHOFF en uit G. *Gouda* te ſpellen. De onderteeke-
„ „ ning van het ſtuk maakt, dat de ſteller zich *alleen* voor
„ „ den inhoud aanſprakelijk ſtelt, zonder dat de Redactie
„ „ daarmede iets te maken heeft." Opheldering door de Re-
„ dactie der *Godgeleerde Bijdragen*."

Aanteek. van den Redact. der Vad. Lett.

BOEKBESCHOUWING.

Twaalftal Leerredenen, door J. L. NIJHOFF, *Predikant te Gouda. Te Arnhem, bij* P. Nijhoff. *In gr.* 8*vo. XVI*, 347 *bl. f* 3-:

Ieder Leeraar heeft zijne bijzondere manier van prediken, waardoor hij zich onderscheidt van anderen. Deze verscheidenheid werkt buiten twijfel mede, om het goede vertier van zoo vele bundels Leerredenen te bevorderen, als er van tijd tot tijd onder ons in het licht verschijnen en met stichting gelezen worden. Wij vertrouwen, dat ook deze kanselarbeid van den Weleerw. NIJHOFF menigeen welkom zal zijn.

De eerste Leerrede, over 1 *Petr.* II: 9ª, is eene *aanbeveling van het Rijk van* CHRISTUS. Eigenlijke verklaring van den tekst wordt niet gegeven. De Prediker neemt daaruit slechts aanleiding, om te spreken over *het luisterrijk aanzien des Christendoms in de redelijke schepping Gods*, en over *het belangrijke nut, door hetzelve gesticht.* Ten einde dit aanzien des Christendoms te doen opmerken, wordt gewezen op deszelfs *Stichter, Beschermheer* en *onderdanen.* Het *belangrijke nut*, in het tweede gedeelte geschetst, bestaat in *de verbreiding van de kennis van God en zijnen Zoon*, in *de bevordering van naauwe, teedere verbindtenis van menschen onderling*, en in *de aangebragte vorming voor elken bijzonderen mensch, die er toe behoort.* In de derde plaats wordt het Christendom voorgesteld, als *onzer aller belangstelling, hoogschatting en bevordering waardig.* Wij hebben deze preek, over het geheel, met genoegen gelezen, maar kunnen echter niet ontkennen, dat er enkele uitdrukkingen en wendingen in voorkomen, welke ons minder gepast toeschijnen. Om het *luisterrijk uitwendig aanzien des*

Christendoms te doen opmerken, begint NIJHOFF eerst van deszelfs *Stichter* te ſpreken, doch oppert terſtond de tegenbedenking: *Maar hoe? is dat een man van aanzien, die, in een vergeten hoek, uit een veracht ſtedeken van het diep vervallen Joodſche land, te voorſchijn komt? is dat een man van aanzien*, enz.? Na eene reeks van vragen, op des Heilands geringheid naar de wereld betrekking hebbende, volgt het antwoord: *Ja, Gel.! en toch een man van ſchitterend aanzien; aanzien, ook naar het uitwendige. Ik kon Hem noemen den Wonder-zoon van* MARIA, *wiens geboorte een Engel aankondigde*, enz. Wij meenen, dat hier, en ook elders, de kunst van den Redenaar te zeer kennelijk wordt. Naar ons oordeel is het min gepast, JEZUS CHRISTUS *een' man van ſchitterend aanzien, ook naar het uitwendige*, te noemen.

In de tweede wordt een onderwerp behandeld, dat verwant is met den inhoud der eerſte, namelijk: *Het Evangelie van onzen Heer, als Goddelijke waarheid zich aanbevelende aan verſtand en hart.* De tekst, II *Petr.* I: 16, wordt gerekend geene opheldering te behoeven. Na aangemerkt te hebben, dat Christenen ook nu elkander mogen toeroepen: *Wij zijn geene kunſtiglijk verdichte fabelen nagevolgd*, wil NIJHOFF aanwijzen, *hoe het Evangelie van onzen Heer, op de proef, echt, Gode waardig en den mensch alleen zaligmakende bevonden is.* De punten, waarbij de Prediker te dien einde zich bepaalt, zijn deze: I. *De Leer van* JEZUS *bevredigt het diepst denkend verſtand.* II. *Zij klaart de donkerſte raadſels der wereld op.* III. *Zij voorziet in de dringendſte behoeften van het menſchelijk hart.* IV. *Zij is het eenige, hetwelk duurzame waarde houdt voor den mensch, in welke omſtandigheden ook geplaatst.* Ap. PETRUS beriep zich daarop, dat hij en anderen zelve *aanſchouwers* van de bovenmenſchelijke grootheid des Zaligmakers geweest waren. De bijzondere gelegenheid, bij welke de leerrede werd uitgeſproken, had buiten twijfel invloed op

de behandeling. Hetgeen hier tot aanbeveling der Christelijke leer gezegd is, blijft echter waar en belangrijk, al ſchijnt dat alles dan ook niet eigenlijk in den tekst te liggen.

De derde heeft dit opſchrift: *Nog eene bijdrage ter verſterking van ons geloof aan de voortreffelijkheid en het Goddelijk gezag van* JEZUS, *als Leeraar.* De tekst is *Luk.* XIV: 26. NIJHOFF doet I. *de waarheid* (of noodzakelijkheid) *en redelijkheid van dezen eisch* opmerken. Dezelve wordt II. voorgeſteld als *een bewijs der voortreffelijkheid van* JEZUS, *als Leeraar, ja als eene bijdrage tot de bewijzen voor de Goddelijkheid zijner Leer*, en III. aangedrongen als *een leerzaam, beſchamend, maar ook bemoedigend onderrigt.* Men moet namelijk het bewijs hierin zoeken, dat eene leer, welke, in weerwil van zoo harden eisch, nogtans in korten tijd allerwegen belijders vond, door iets hoogers en Goddelijks zich aanprees aan de harten der menſchen.

In de vierde, over *Matth.* III: 13—17, wordt JEZUS' *Doop* voorgeſteld als *zijnentwege heilige verbinding, van Godswege plegtige inwijding, tot zijn werk.* Wij hebben met veel genoegen gelezen, wat over dit moeijelijk onderwerp gezegd wordt.

De ſtelling, welke NIJHOFF in de vijfde, na korte toelichting van den tekst (*Hand.* VIII: 1—8), ontwikkelt, is: *Blinde Godsdienstijver, boosaardig woedende ten grieve van Gods ware vereerders, een middel in zijne hand ter verbreiding van het zuivere licht des Evangelies, tot bevordering van blijdſchap en liefde.* Dit bleek door alle eeuwen heen, vooral bij de vestiging des Christendoms en ten tijde van de Kerkhervorming, en *ook de vele hedendaagſche woelingen van het Pausdom werken, in Gods hand, hetzelfde uit.* Wij gelooven met den Goudaſchen Leeraar, dat er onder de aanhangers van Rome blinde ijveraars zijn, die de zaak benadeelen, welke zij meenen te bevorderen; misſchien doet men evenwel beter, ſommige dingen zoo niet bij

name te noemen op den predikſtoel. Te regt wordt uit het geſprokene, onder anderen, deze les afgeleid: *Wacht u voor zoodanigen Godsdienſtijver.* Gewisſelijk, die denzelven in anderen verfoeit, moet toezien, dat hij zelf zich daaraan niet ſchuldig make. NIJHOFF vermaant voorts: *Maar vreest ook dien blinden Godsdienſtijver van anderen niet.* Neen, kleinmoedig vreezen zoude niet betamen; wij hopen, wij vertrouwen ook, dat *uit den nacht van hedendaagſche woelingen vroeg of laat het heerlijkſt licht daagt* — wij wenſchen, dat men ſteeds met NIJHOFF zal kunnen zeggen: *de tijd der brandſtapels en moordſchavotten is voorbij* — wij weten wel, dat *eene regtbank van geloofsonderzoek verfoeid wordt door al wat redelijk denkt;* maar wij zouden niet zoo ſtellig durven beweren: *Spanje zelfs durft die niet herſtellen.* Aanhangers van *Don* CARLOS hebben immers, volgens de berigten der nieuwsbladen, reeds geroepen: *Leve de Inquiſitie!* Wat Spanje *doen durft*, zoude men zien, zoo de partij der opſtandelingen over die der Koningin mogt zegepralen. Het getal der *redelijk denkenden* is aldaar, en elders ook, nog zoo gering!

De invloed van zedeloosheid op Ongodisterij wordt in de zesde op eene zeer menschkundige wijze betoogd. De tekst is *Pſ.* XIV: 1ª. De Dichter bedoelt zeker niet zoo zeer eigenlijke of opzettelijke *Godverzaking*, als wel *ongodsdienſtigheid*, welke tot Ongodisterij kan leiden. De bekwame Prediker geeft hier belangrijke wenken ter waarſchuwing.

Naar aanleiding van *Luk.* XVI: 8ᵇ ſtelt NIJHOFF in de zevende *de voorzigtigheid van den wereldling den Christen* voor *ten beſchamend voorbeeld.* Om den geest van deze preek te doen kennen, deelen wij het volgende uit de toepaſſing mede: „ Gij zegt, dat gij het licht lief hebt; gij ſtelt waarlijk prijs op Godsdienst, evangelisch Christelijk geloof, deugd en zaligheid; maar wat doet gij ter verkrijging van dezelve? Ach! het is maar al te waar; wij wachten den hemel

te veel lijdelijk af; wij ſchijnen niet te kunnen of te willen begrijpen, hoe duidelijk JEZUS zelf het ons leert, dat ook wij daartoe het onze moeten doen, daartoe waken, ſtrijden, bidden, ijveren en werken moeten, dag aan dag."

De achtſte, over I *Sam.* XV: 22, is eene nabetrachting op het Avondmaal. Met bijzonder genoegen hebben wij deze preek gelezen, waarin met klem van taal de allezins belangrijke waarheid wordt aangedrongen, dat *geenerlei uitwendige Godsdienstverrigting waarde bij God of voor onszelven heeft, indien het hart daaraan geen deel neemt*, en dat gevolgelijk het vieren des H. Avondmaals dán eerst regt nuttig voor ons wordt, wanneer wij in den geest des Christendoms trachten te *gehoorzamen* en *opmerken*. Vooral ook ſtemt, naar ons oordeel, met den inhoud des Bijbels overeen, wat de Goudaſche Leeraar aangaande den kruisdood des Zaligmakers zegt, waarvan de hoofdzaak hierop nederkomt: „ Het is niet zoo zeer het ſtorten van bloed, als zoodanig, maar veel meer de betoonde gehoorzaamheid van den Zoon van God tot den dood, ja tot den dood des kruiſes, welke den Heiligen en Regtvaardigen, Zijnen Vader, behaagde, welke Hemzelven zoo uitermate verhoogde, welke zondaren regtvaardigt en het leven geeft."

Gods voorzienigheid, werkzaam in de voorkoming van vele nadeelige gevolgen onzer dwaasheden en zonden, wordt, naar I *Sam.* XXIX: 6b, 7, beſchouwd in de negende. Een niet gemakkelijk onderwerp. Over het geheel kunnen wij ons met het gezegde zeer wel vereenigen.

De tiende, over *Luk.* VI: 26b, is eene waarſchuwing tegen het jagen naar den *lof van alle menſchen*. Een belangrijk woord, dat gelezen en herlezen verdient te worden. Ja, zoo is het; de goedkeuring, de lofſpraak van *allen* kan men niet wel altijd behalen, dan *ten koste van waarheid en deugd, met opoffering van eigene overtuiging en pligt, met verzaking van de beginſelen van Godsdienst en zedelijkheid.*

Gods wijsheid in de zamenleving van goeden en kwaden op aarde, is het onderwerp der elfde, over *Matth.* XIII: 30a. In de Inleiding wordt gezegd, dat *de Gemeente van* JEZUS *op aarde niet is, wat zij wezen kon en moest*, maar dat *de Heiland zelf dit voorzien en voorspeld*, of voorzegd, *heeft*. Na korte toelichtende omschrijving van den tekst, beschouwt NIJHOFF de zamenleving van goeden en kwaden op aarde, als *een geschikt middel ter teregtbrenging van boozen;* als *een krachtig werkend voorbeeld ter waarschuwing van goeden;* als *de beste oefening in lijdzaam verdragen van onregt*, en als *eigenaardige opwekking, om het verlangen naar den hemel in ons te onderhouden en aan te kweeken.* De toepassing is: *Beklaagt u dan niet over die beschikking van God en onzen Heer. Vergeet nooit, dat ook de Christelijke maatschappij op aarde geenszins volmaakt is. Wij moeten ons niet te veel van de aarde beloven, maar ons hechten aan hooger genot;* en: *Denkt veel: eens komt er een tijd van scheiding van goeden en boozen.* Hetgeen over elk dezer punten wordt gezegd, is belangrijk, zeer belangrijk. Wij zouden echter bij het behandelen van dezen tekst liever een ander plan gevolgd hebben. Het verbod van *uitwieden* is hoofdzaak in de gelijkenis. Men kon ligt tarwe voor onkruid aanzien, of uit onvoorzigtigheid tarwe met onkruid uittrekken, of ook door ontworteling den groei der tarwe benadeelen. Hierom moesten beide staan blijven tot aan den oogst. Dan zou blijken, wat in de schuur gebragt behoorde te worden.

Gods hoede over waarheid, godsvrucht en deugd, wordt, naar aanleiding van *Ps.* CXXI: 4, in de twaalfde voorgesteld. Tijdsomstandigheden hadden buiten twijfel invloed op keuze van tekst en wijze van behandeling. De leerrede werd den 29 Aug. 1830 uitgesproken. Wat de Dichter van *oud Israël* zegt, past NIJHOFF op *allen* toe, *die waarlijk godsvrucht en deugd voorstaan.* Als bewijzen hiervoor worden genoemd *de aard van God, de geschiedenis der Menschheid naar den Bijbel, die der*

Christelijke Kerk, ook die van ons Vaderland, nevens menige bijzondere ervaring. Ter toepasſing wordt aangedrongen, dat *de overdachte waarheid ons moet vervullen met hartelijke belangſtelling in datgene, waarin de hooge God het meeste belang ſtelt, met heiligen ijver voor elke waarlijk goede zaak, als de zaak van God, met kloeken moed in het doen van het aanbevolene, en met rustig vertrouwen op God.* In dat gedeelte, hetwelk op de geſchiedenis onzer dagen betrekking heeft, komen vrij ſterke uitdrukkingen voor. Hoe waar de zaak ook zijn moge, wij hooren echter in eene Christelijke vergadering niet gaarne met zoo vele woorden gewagen van *losgebarſten oproer, door Jacobijnſche vrijgeesterij en Jezuitſche list geſtookt.* Men zoude van den tekst ook gebruik kunnen maken, om te doen opmerken, dat *God, die niet ſluimert of ſlaapt*, wijze bedoelingen moet hebben, waarom het kwade wordt toegelaten. De Weleerw. NIJHOFF geeft trouwens ook wenken dienaangaande. Naar onze meening wordt echter te veel van de verkeerdheid der vijanden, te weinig van de pligten der hoorders zelve geſproken.

Wij durven dezen bundel Leerredenen, offchoon wij hier en daar eene enkele aanmerking maakten en misſchien nog meerdere zouden kunnen maken, met volle ruimte ter lezing aanprijzen. Voor verſtand en hart beide vindt men hier gepast voedſel. Dat zulke preken begeerd worden, houden wij voor een goed teeken, en bevorderen hierom ook gaarne de verſpreiding.

De ſtijl is doorgaans duidelijk, vloeijend, deftig, niet zonder nadruk, gepast voor de zaken, die behandeld worden. Hier en daar nogtans meenen wij eene enkele onnaauwkeurigheid opgemerkt te hebben. Onderſcheidene malen ſtaat: *even daardoor*, in plaats van: *juist daardoor*. Bl. 134 behoort gelezen te worden: *Dien wondergeest bezit onze leeftijd niet meer*; niet: *Die wondergeest* enz. Bl. 161 moet *opſporen tot alle goed* zijn: *aanſporen tot* enz. Nadat bl. 162 was aangemerkt, dat JEZUS van alles *winſt wist te trekken* voor de uitbrei-

ding zijner leer, volgt onmiddellijk: *Ja, Hij verstond in nadruk die groote kunst, om van alles partij te trekken*, enz.; de uitdrukking is zeer gewoon in het dagelijksch leven, maar wilde ons juist hierom niet regt bevallen te dezer plaatse. Voorts houden wij voor drukfouten: *aartsgezinden, stil vergetenen burger, den ontvangst, gelt, den leugen*, enz.

De Dweeper. Een woord aan allen, die de waarheid liefhebben. Door M. T. LAURMAN, *Pred. te Oosterlittens. Te Franeker, bij* G. Ypma. 1833. *In gr.* 8*vo. X en* 100 *bl. f* 1-:

Laat ons de waarheid in liefde betrachten, met het oog op God en den Hemel! Eene stichtelijke en vertroostende Toespraak aan die Leden van onze Hervormde Kerk, welke geheel ten onregte met den naam van Dweepers bestempeld worden. Te Franeker, bij G. Ypma. 1833. *In gr.* 8*vo.* 15 *Bl. f* :-20.

Vriendelijke Raadgevingen aan mijne Medechristenen in de Hervormde Kerk in Nederland. Te Groningen, bij W. Zuidema. 1833. *In gr.* 8*vo.* 67 *Bl.* :-50.

Een woord ter behartiging bij de tegenwoordige twisten en verdeeldheden in de Hervormde Kerk van Nederland. Door J. J. LE ROY, *Predikant te Oude-Tonge. Te Rotterdam, bij* Wed. van der Meer en Verbruggen. 1833. *In gr.* 8*vo.* 32 *Bl. f* :-40.

Wien zult gij gelooven, den Mensch of God? Ter overweging voorgesteld aan allen, die de waarheid liefhebben, enz. Te Groningen, bij M. Smit. 1833. *In* 12*mo.* 12 *Bl. f* :-5 *c.*

Wij voegen deze stukjes bijeen, omdat ze op dezelfde maak betrekking hebben. In eene Ringsvergadering hield

de Weleerw. LAURMAN ten jare 1831 eene Voorlezing *over den waren aard, de oorzaken en eenige verzachtingsmiddelen der Godsdienstige Dweepzucht, vooral in de provincie Friesland.* Het aanschouwen van *den verbazend snellen*(?) *voortgang* der dweeperij deed den Schrijver in 1833 besluiten tot de uitgave.

Op bl. 2 vinden wij al aanstonds eene en andere uitdrukking, welke, naar ons oordeel, de vereischte juistheid niet heeft. Te regt roemt LAURMAN hier *de onvergelijkelijke Godsdienstleer onzes Heeren J. C.*, maar voegt er bij, dat *zij verre ontaard is door den adem der dweeperij.* De leerbegrippen en de leervormen der menschen kunnen veranderen, maar de *leer zelve* van JEZUS verandert geenszins, en kan derhalve, eigenlijk gesproken, niet *ontaarden door dweeperij.* Voorts erkennen wij gaarne met LAURMAN, dat velen te onregt *dweepers* genoemd worden; maar wij zien niet, hoe de Schrijver, als reden of grond der voorgaande stelling, onmiddellijk kan laten volgen: *want daar is eene goede en eene kwade dweeperij,* De *goede* dweepers blijven immers, toch altijd ook *dweepers.* Ten bewijze, dat er eene *goede* dweeperij is, noemt LAURMAN den *dichter, kunstenaar, schilder* enz. *Maar,* zegt hij, *zij allen dweepen meestal ten goede. Zoo dweepe dan ook vrij, in eenen goeden zin, elk leeraar van de Godsdienst van Christus met het edel kleinood der genade,* enz. En als in éénen adem wordt er bijgevoegd: *Want het is voorwaar geen dweepen, als men met hartelijken ernst de leer onzes Heeren gelooft, belijdt en beleeft.* Regt zoo, dat is geen *dweepen*; maar des Schrijvers redenering gaat mank: *Daar is eene goede dweeperij; gelijk de dichter en kunstenaar, zoo dweepe dus vrij de Christenleeraar; want dat is voorwaar geen dweepen,* enz. Bij een onderwerp van dezen aard komt het vooral op juiste onderscheiding en duidelijke bepalingen aan, welke hier gemist worden. Offchoon er veel goeds en waars gezegd wordt, heeft echter LAURMAN in de behandeling van het eerste punt, althans naar ons oordeel, minder ge-

lukkig mogen ſlagen. Beter bevalt ons, wat onder *de oorzaken der godsdienſtige dweepzucht* is opgegeven, alhoewel wij ook hier geenszins in allen opzigte met den Schrijver ons kunnen vereenigen. De hoofdoorzaken zijn, volgens LAURMAN, *het volkskarakter, de opvoeding en levenswijze, de omſtandigheid der tijden, onkunde en waanwijsheid, verkeerd toegepaste ſyſtematiſche begrippen, zwaarmoedig gevoel van zonde.* Wij zouden hier minder hechten op der Friezen *ſtijfheid van aard, onbuigzaamheid van karakter, gehechtheid aan het oude, en vooroordeel tegen het nieuwe.* Wanneer men in aanmerking neemt, dat het kwaad, waartegen LAURMAN ijvert, ſedert vele jaren, aan ſommige ſtreken van Friesland meer bijzonder eigen is, moet men aan andere oorzaken denken, die krachtiger werken. En toonen de Friezen zich in het algemeen wel *zoo zeer gehecht aan het oude*, als ſoms wordt voorgegeven? Daar is b. v. het Grietenij-beſtuur — men zegt, dat zekere lieden ook al der Friezen *gehechtheid aan het oude* tot voorwendſel hebben genomen, om Z. M. den Koning te bewegen tot het bewilligen in zoodanige inſtelling; en evenwel klaagt en mort de landman over dit *oude*. Gelijkſtelling met andere provinciën zou blijdſchap verwekken. — Als eene tweede oorzaak van *dweeperij* wordt genoemd *de opvoeding der jeugd;* en het lijdt geen twijfel, of dezelve heeft vermogenden invloed op denkwijze en ſtemming des gemoeds, ook in rijperen leeftijd. Met eenige verwondering lazen wij echter, bl. 14: „ Van de *ſchoolmeesters*, of, naar hunnen hedendaagſchen titel, van de *onderwijzers der jeugd*, mag ik hier naauwelijks ſpreken; want hunne, nu niet meer godsdienſtige, maar bijna geheel zuiver burgerlijke beſtemming, welke, naar mijne ſchatting, onder de ſlechte teekenen van onze eeuw behoort, ſchrijft hun voor, om weinig of niet te ſpreken van de Godsdienst, en vooral niet van eenige bijzondere leerſtellingen der Chriſtelijke Godsdienſtleer." Het laatſte moge waar zijn, en wij keuren dit zeer goed; maar het eerſte? Zonder het leerſtel-

lige, waaromtrent verſchil is, op ſchool te behandelen, kan immers de *onderwijzer* of *ſchoolmeester* (zoo als LAURMAN liever ſchijnt te willen) eene *godsdienſtige* of echt Christelijke ſtrekking aan het onderrigt geven; en dit is geenszins verboden. De Schrijver meent, dat men, *door de kracht der ſchoolſche opvoeding alzoo te ontzenuwen, eene wijde deur heeft opengezet, aan de(n) eene(n) kant voor het ongeloof, in het midden voor de koele onverſchilligheid, en aan het einde voor de dweeperij.* Wat het laatſte betreft, merken wij alleen aan, dat ſterke overhelling tot dweeperij in eenige ſtreken van Friesland van veel vroegere dagteekening is, dan de invoering van verbeterd ſchoolonderwijs. In de Voorrede, bl. VII, ſpreekt LAURMAN van *dweepers*, als *ook doorgaans tot de minst zedelijke, de onverſtandigſte of onbeſchaafdſte volksklasſe behoorende.* Deze zullen dan toch wel niet door het hedendaagsch onderwijs bedorven zijn? De Schrijver zegt in Noot 15: „Maar wanneer geene Belgiſche banden ons meer zullen vastknoopen aan de valſche inzettingen van *Rome's* ſtoel der opperheerſchappij, dan zal de hemelſche geest der Christelijke opvoedingsleere ook wederom tot onze vaderlandſche kweekſcholen doordringen." Wat hier bedoeld wordt, begrijpen wij niet regt. Heeft dan de vereeniging met *België* dat kwaad veroorzaakt, waarover LAURMAN hier klaagt? en waren de *ſchoolmeesters* van den ouden ſtempel zoo bijzonder geſchikt, om echte godsdienſtigheid te bevorderen? Of wil LAURMAN den Katechismus weder op de ſcholen ingevoerd hebben?... Wij meenen, dat *onkunde, verwaarloosde opvoeding, het ontbreken van een' regt Christelijk godsdienſtigen geest bij de ouders* hier meer in aanmerking hadden moeten komen. Wat over de *leeraars* gezegd wordt, is waar. Enkelen, vooral die weinig werk van de *ſtudiën* gemaakt hebben, ſchikken zich naar den ſmaak der zoogenaamde *vrome* ſchare en geven voedſel aan dweeperij. De Schrijver ſpreekt hier ook nog van *de gewone levenswijze onzer landgenooten*, d. i. der Frie-

zen: „Doorgaans," zegt hij, „ziet gij onze landen ſtadlieden een afgezonderd (geïſoleerd) leven leiden." Men is dus in Friesland minder uithuizig, dan elders; en wie zou dit niet prijzen? Maar, zegt LAURMAN, „wie weet niet, hoe zoo eene eenzame ſtilte, gelijk aan die der kloostergewelven, juist geſchikt is, om *ſtille, dweepachtige en geheimzinnige overpeinzingen* te begunſtigen?" Die vergelijking met *de ſtilte van donkere kloostergewelven* is, naar ons oordeel, al zeer ongelukkig aangebragt. Zoo akelig ſomber hebben wij het in Friesland nooit gevonden. De Schrijver maakt te dezer plaatſe ook nog de volgende aanmerking: „Misſchien mag men hierbij het harde en onverduwbare voedſel, hetwelk ſommige onzer landgenooten bijna dagelijks gebruiken, niet vergeten; want door eene *ziekelijke verſtopping der ligchaamsvaten* (*ſic?*) wordt de geregelde werking der herſenen belet." Wat of die dweepers in Friesland dan toch wel eten? „Aardappelen!..." roept wijlen Vader BILDERDIJK ons toe. — Hetgeen van den invloed der *tijdsomſtandigheden* wordt gezegd, moet zeker in aanmerking komen. Vreemd echter klinkt het, dat een Christenleeraar hier ſpreekt van *bijgelooyige vereerders der hoog verhemelde Godin der Dweeperij*. Belangrijk is, wat LAURMAN ſchrijft aangaande het voormalig verblijf der *Labbadisten* in Friesland. — Doch wij zouden te uitvoerig worden, zoo wij het geheele ſtuk op deze wijze wilden doorloopen. Kunnen misſchien de ergernisſen, die bij het ſtemmen der Floreenpligtigen wel eens plaats hebben, ook voedſel aan dweeperij geven?

De Schrijver handelt in de derde plaats *over eenige voorname genees- of liever verzachtingsmiddelen dezer gevaarlijke kwale*. En hier wordt veel gezegd, dat allezins behartiging verdient. Wij zeggen uit volle overtuiging met LAURMAN, dat *er geene betere leerſchool voor onze Christelijke jeugd is, dan de Katechizatie*. De Leeraar kan veel doen, om eenen echt Christelijken geest bij het aankomend geſlacht te bevor-

deren. Maar, is dit onderwijs bij elke Gemeente reeds, wat het zijn kan en zijn moet? Wij meenen te mogen twijfelen. Zeer gegrond is, naar onze gedachten, des Schrijvers aanmerking op het Synodale beſluit van 20 Julij 1830, waarbij *aan de leeraren eene door den geheelen jaarkring voortgezette katechizatie werd voorgeſchreven.* Wij zijn ook van oordeel, dat *de Heeren, die zulke bevelen gezagvoerende oplegden, den ſtaat en de betrekking van vele Gemeenten op het platte land niet genoeg kennen.* Het is waar, wat LAURMAN ſchrijft: „ Na eenigen ſtilſtand worden de katechizatiën met hooger vlijt en meerder aandacht waargenomen. Zoo komt er toch eenmaal in het jaar nieuw leven in ons onderwijs." — Verſcheidene niet onbelangrijke aanmerkingen, die van belezenheid getuigen, zijn achter deze Voorlezing gevoegd.

De ongenoemde Schrijver van het tweede ſtukje betoogt, I. dat vele leden der Hervormde Kerk te onregt met den naam van *dweepers* beſtempeld worden. Wij gelooven het ook. Niet alles is *dweeperij*, wat menigeen daarvoor houdt. Wij ſtemmen het toe, dat men *hoogmoedige* en *waanwijze huichelaren*, die ſlechts uiterlijk *de gedaante der godzaligheid* aannemen, inderdaad zoude prijzen, als men hen *dweepers* wilde noemen. Wij meenen echter, dat op het *dilemma* bl. 7 nog al iets aan te merken zou zijn. Die gevolgtrekking gaat niet door. De Schrijver laat II. eenige broederlijke raadgevingen en opwekkingen volgen, welke gerigt zijn tot zoodanige leden der Kerk, die men dikwerf te onregt *dweepers* noemt. Het zijn woorden des vredes en der liefde. Beknoptheid, duidelijkheid van ſtijl en helderheid van begrippen ſtrekken ter aanbeveling van dit ſtukje. Gemoedelijke ernst en wijze gematigdheid kenmerken hetzelve. — Behalve eenige drukfouten, is, bl. 12, *zonder onderlaten*, in plaats van *zonder ophouden*, een Germanismus.

Het derde ſtukje, insgelijks van een' ongenoemden, verdient evenzeer gelezen en deszelfs inhoud behartigd

te worden. De punten zijn: I. *Vriendelijke raad tegen ſcheuringen en verdeeldheden in en om de Godsdienst;* II. — *tegen het overdrijven in de Godsdienst;* III. — *tegen het geven van ergernisſen in het Christendom;* IV. — *aan ſommige Leeraars van de Godsdienst in de Hervormde Kerk;* V. — *aan de Leeraars in onze Hervormde Kerk in het algemeen.* De Schrijver, een lidmaat der Kerk, ſchijnt in Friesland te wonen, en bijzonder deze provincie te bedoelen, blijkens bl. 18, 22 en 31. Met veel genoegen lazen wij deze raadgevingen. Men vindt hier menigen belangrijken wenk, ook tot noodige verbetering in het Kerkgenootſchap — onder meer anderen dezen: *Ja, hoe meer onze Hoogeſcholen kweekſcholen zijn van godsvrucht en deugd, vooral in de theologiſche faculteit, zoo veel te meer heil wij ons daarvan voor onze Hervormde Kerk in de toekomst beloven mogen. Ach! men bedenke toch, dat het lot van geheele Gemeenten veelal afhangt van eenen jongeling, die zoo kersverſch van de Akademie komt, in het priſte van zijne jeugd.* Wij kunnen ons echter niet geheel vereenigen met alles, wat de Schrijver over het *voorlezen* der preken aanmerkt.

De Weleerw. LE ROY, die mede ter voorkoming van meer kwaad iets wilde toebrengen, geeft, bl. 7, den wensch te kennen, dat *men, bij deze verdeeldheid* (in de Hervormde Kerk), *van wederzijde den invloed met voorbijzien moge van dien onzigtbaren vijand, die als de hoofdbewerker van al dit verkeerde is aan te merken.* De Schrijver tracht, *naar zijne wijze van zien*, mede te werken tot behoud of herſtelling van den lieven vrede in de Kerk. Te dien einde ſcheen het noodig, *de oorzaken der verdeeldheid na te ſporen, en daarin met alle onpartijdigheid te werk te gaan.* De bekrompenheid van zekere lieden wordt door LE ROY afgekeurd, doch tevens te kennen gegeven, dat er in de uitlegkunde geene vorderingen te maken zijn, *waardoor de waarheid in een ander licht zou kunnen verſchijnen.* Vanhier dus bezwaar tegen BOSVELD en

anderen, ook tegen den geest der Tijdschriften in ons Vaderland. Maar VAN DER KEMP heeft *de Eer der aangeronde Vaderlandsche Kerk verdedigd tegen* YPEY *en* DERMOUT. Het besluit der Synode van 1816 draagt de goedkeuring des Schrijvers niet weg. Men helt te veel tot de Remonstranten over. Evenwel ware *misschien* toch *eenig verschil van leerstellige inzigten* te verdragen, wanneer het *wederzijds* te doen is om de hoofdzaak, *bevordering van een regt werkdadig Christendom.* Volgens LE ROY komt de *leer der Vaderen* geheel met den Bijbel overeen, en mag men daarvan dus in geenen deele afwijken. — Dit zij genoeg, om den geest van dit boeksken te doen kennen! . . .

Het laatste, een stukje van vijf centen, bevat, in twee kolommen naast elkander, eene reeks van menschelijke stellingen en van Bijbelsche gezegden. Een herdruk in hetzelfde jaar bewijst den aftrek. Voor eenvoudigen is het ook regt geschikt.

Dissertatio historico-medica inauguralis de Physiologia Veterum, quam — pro gradu Doctoratus — publico ac solemni examini submittit GOZEWINUS JANUS LONCQ, C. J. FIL., Scidamo-Batavus, ad d. XVI Decembris 1833. Roterodami apud *Viduam van der Meer & Verbruggen.* 1834. 8vo. majori, 202 pagg.

In de maand November des jaars 1832 verscheen te Leyden eene Akademische Dissertatie van den Heer F. Z. ERMERINS, ten betooge, dat de Hippocratische Leer en Geneeswijze van de Prognostica der Asclepiaden haren oorsprong hadden ontleend; een meesterstuk, hetwelk om deszelfs diepe geleerdheid en uitmuntende bewerking niet alleen in ons land bij deskundigen hoogen lof verwierf, maar ook in buitenlandsche tijdschriften naar waarde is vermeld en geprezen geworden: en nog is het volgende jaar niet geëindigd, of een andere uitmuntende Kweekeling der Leydsche Hooge-

ſchool handhaaft weder haren alouden roem in het vak der klasſieke geleerdheid, en weet dezelve insgelijks aan de beoefening der Geneeskunde dienstbaar te maken. En wat men dan ook in onze dagen tegen dezelve moge hebben ingebragt, welke uitvallen onkunde of oppervlakkige geleerdheid zich tegen de beoefening der oude Letterkunde, als voor eenen Geneesheer overtollig, moge veroorloofd hebben, de Heer LONCQ toont met de daad zelve, dat de Hoogleeraar PARADIJS te regt geſchreven heeft, *Opusc. Academ.* pag. 151: „Una „cordatiorum omnium vox est, Graecae Latinaeque lin„guae ſtudium, et quod cum hoc conjunctum est, hu„manlorum quoque literarum ſtudium, uti apud om„nes liberaliter erudiendos, ita apud futuros Medicos „plurimum valere debere." — Trouwens, MURETUS had reeds gezegd: „Turpe ſit ſtudia ſi ad emolumen„tum tantum, non vero etiam ad ornamentum dirigantur."

Wij houden het er dan ook voor, dat de Heer LONCQ der geleerde wereld eene wezenlijke dienst bewezen heeft, daar hij ons door dezen waarlijk Herculiſchen arbeid eene uitmuntende bijdrage tot de Geſchiedenis der Geneeskunde geleverd heeft, welke van de geleerdheid des jeugdigen Schrijvers getuigt, en van de ſtalen vlijt, welke tot zulk eene onderneming gevorderd wordt, geene geringe waarde ontleent. Ook deze Akademiſche Disſertatie behoudt, even als die van den Heer ERMERINS, boven vermeld, eene wezenlijke en ſteeds duurzame waarde, en behoort dan ook geenszins in het lot der vergetelheid te deelen, hetwelk aan vele dergelijke ſchriften zoo dikwijls te beurt valt.

De Schrijver koos tot onderwerp de leer der Ouden met betrekking tot de Phyſiologie of Natuurkunde van den Mensch. Een uitgebreid veld voorwaar, en hetwelk de Heer LONCQ, die in het eerst het voornemen had opgevat, om zich alleen tot de Phyſiologie van Galenus te bepalen, niet zoude gekozen hebben, ware het niet, dat zijn geleerde Leermeester C. PRUYS VAN DER HOEVEN hem, blijkens het voorberigt, geraden had,

den oorſprong der Phyſiologie in de ſcholen der Wijsgeeren vóór Hippocrates, dan de leer van Plato te dezen opzigte, daarna die der Hippocratici of eerſte opvolgers van Hippocrates, vervolgens die van Aristoteles, en eindelijk die van Galenus uit derzelver ſchriften na te ſporen. Deze raad behaagde den Schrijver wel; maar de moeijelijkheid der taak ſchrikte hem af: hij ſloeg echter handen aan het werk, en volbragt het met roem.

Deze Verhandeling is in twee voorname of hoofdafdeelingen geſplitst. De eerſte behandelt de Geſchiedenis der Phyſiologie van de vroegſte tijden der Wijsbegeerte af tot aan den tijd van Galenus, en is wederom in vijf hoofdſtukken verdeeld, waarvan het Iſte aan den oorſprong der Phyſiologie in de ſcholen der Wijsgeeren vóór Hippocrates wordt toegewijd. In dit hoofdſtuk komen weder vier onderafdeelingen voor, waarin de Schrijver ſpreekt, 1°. over de Joniſche ſchool, 2°. over Pythagoras en de Pythagoristen, 3°. over Alcmaeon, Empedocles en Anaxagoras, 4°. over de Eleatiſche ſchool. Het IIde hoofdſtuk bevat de Phyſiologie van Plato. Het IIIde handelt over de Hippocratici en andere beoefenaars der Dogmatiſche Geneeskunde. Het IVde ſpreekt over Aristoteles. Het Vde is wederom in verſchillende deelen geſcheiden, en handelt over de lotgevallen der Phyſiologie van de tijden van Aristoteles af tot op dien van Galenus; en hier handelt de Schrijver, in drie onderafdeelingen, 1°. over Herophilus en Eraſistratus, 2°. over de Stoïcijnen, 3°. over den toeſtand der Phyſiologie na de verplaatſing van den zetel der Geneeskunde en der overige kunſten en wetenſchappen, en alzoo § 1 over Asclepiades en § 2 over de Pneumatici.

In de tweede hoofdafdeeling komt nu de Heer LONCQ aan de Phyſiologie van Galenus, en ſpreekt in het Iſte hoofdſtuk over Galenus en deszelfs leeftijd, in het IIde over de beginſelen der Phyſiologie van Galenus; § 1. over de Grondſtoffen en Temperamenten, § 2. over de natuurlijke hoedanigheden. In het IIIde over dat gedeelte der Phyſiologie van Galenus, hetwelk over het groeijende

leven des menschen handelt, en 1°. over de spijsvertering, de voeding en afscheiding, 2°. over de verrigtingen van het hart, de ademhaling en de stem. In het IVde over hetgeen Galenus heeft geleerd aangaande het dierlijk leven van den mensch, en wel 1°. over de hersenen en zenuwen, 2°. over de zintuigen, 3°. over de beweging. In het Vde over Galenus' leer met opzigt tot de voortteling; waarna het geheel met eene korte beoordeeling besloten wordt.

Wij hebben den rijken inhoud dezer Verhandeling in deszelfs geheel opgegeven, opdat het blijken mogt, wat men hier zoeken moet, maar ook, wat men er vinden kan; vooral ook, opdat de verbazende arbeid, aan dit geschrift besteed, eenigzins gekend en gewaardeerd worden moge. Wanneer wij toch nagaan, hoe duister en verward de begrippen der oude Wijsgeeren omtrent de natuurkundige wetenschappen waren; wanneer wij ons herinneren, hoe donker en onbestemd dikwijls hunne voordragt was, dan voorzeker gevoelen wij al de waarde van dezen arbeid, welke juist alleen en bij uitsluiting uit deze oude Wijsgeeren en hunne verwarde begrippen moest worden zamengesteld. Maar nog moeijelijker wordt deze taak in ons oog, wanneer wij bedenken, hoe sommigen dezer Wijsgeeren met opzet duister wilden zijn, en zich bevlijtigden, om hunne leerstellingen onder duistere bewoordingen voor te dragen. Bekend toch is in dit opzigt Pythagoras, vele van wiens gezegden even zoo vele raadsels zijn, en, om thans van den zoo uiterst moeijelijken *Timaeus* van Plato en andere hier voorkomende schriften niet te spreken, zoo zij het genoeg hier te herinneren, hoe men verhaalt, dat Socrates, het geschrift van Heraclitus lezende, hetwelk deze over de natuur der dingen geschreven en in den tempel van Diana te Ephese nedergelegd had, gezegd zoude hebben: Δηλίου δεῖται κολυμβητοῦ εἰς τὸ μὴ ἀποπνιγῆναι ἐν αὐτῷ.

Niettegenstaande deze moeijelijkheden, is deze Akademische Verhandeling uitmuntend bewerkt: overal

heerscht orde, duidelijkheid en beknoptheid, welke laatste vooral bij eenen arbeid van zulk eenen omvang gevorderd werd. Somtijds echter weidt de geleerde Schrijver over betwiste punten breedvoeriger uit, en het is vooral daar, waar hij ons bijzonder bevallen heeft. Men leze b. v. bladz. 11—15, waar hij over Alcmaeon handelt, en bladz. 168 en volgg., waar hij teregt onderkent, dat Galenus zich zuivere begrippen aangaande den omloop van het bloed zoude gevormd hebben. Ook wij willen niets onttrekken aan de lofspraak, door den Schrijver aan Galenus en zijn vernuft op bladz. 133 gegeven; wij erkennen 's mans verdiensten, vooral in zijnen tijd, waarin de echte Hippocratische leer zoo geheel verbasterd en bedorven was; maar desniettemin hebben wij ons altijd verwonderd, dat zijn stelsel, zoo vol hypotheſen en spitsvindigheden, en hetwelk, gelijk HECKER teregt aanmerkt, den waarnemingsgeest der Artsen verlamde, voo vele eeuwen is in stand gebleven en als het hoogste gezag gegolden heeft, en overdreven vinden wij daarom ook het getuigenis aangaande hem van den Epigrammatist Anthol. Planud. IV. 270:

Ἦν χρόνος, ἡνίκα γαῖα βροτοὺς διὰ πεῖα, Γαλήνη,
δέχνυτο μὲν θνητούς, ἔτρεφε δ' ἀθανάτους,
χήρευεν δὲ μέλαθρα πολυκλαύτου Ἀχέροντος,
σῇ παιωνίῃ χειρὶ βιαζόμενα.

De stijl, eindelijk, van dit uitmuntend geschrift is vloeijend en gemakkelijk, de Latiniteit doorgaans zuiver en klassiek. Er heerscht echter in dezelve eene zekere losheid, welke men wel eens met den naam van *grata negligentia* bestempelt, en die van de bedrevenheid van LONCQ ook in deze taal getuigt, maar die hem ook somtijds kleine onnaauwkeurigheden deed begaan. Wij willen eenige weinige aanhalen:

Op bladz. IX der voorrede, en op bladz. 15, 25, 91 en 151, lezen wij *quamvis* met eenen indicativus verbonden, in plaats van met den subjunctivus.

Bl. 39. r. 16. staat *suppeditaret*, voor *suppeditaturus erat*.

Bl. 41. r. 7. ſtaat *comitaret*, liever *comitaretur*.

Bl. 55. r. 15. ſtaat *quum autem occurrant verba, quae aliam habent* voor *habeant*.

Bl. 58. r. 5. ſtaat *ſuique attentione* voor *ſuique attentione*.

Bl. 61. r. 8. ſtaat *tendiſſe* voor *tetendiſſe*.

Bl. 62. r. 5. ſtaat *data est ut componamus*, liever *ut componeremus*.

Bl. 66. r. 13. ſtaat *continentur* voor *contineantur*.

Bl. 114. r. 23. ſtaat *cum—ducebant* voor *cum—ducerent*.

Bl. 135. r. 22. ſtaat *ſui ipſorum auctoritatis* voor *ſuae ipſorum auctoritatis*.

Bl. 140. r. 28. ſtaat *ſequendum eſſe viam* voor *ſequendam eſſe viam*.

Bl. 146. r. 8. ſtaat *miscela* voor *mixtura*.

Op dezelfde bladz. r. 13. ſtaat *exſistere* in de beteekenis van *eſſe* of *exſtare*: men zie hierover echter SCHELLERI *Lexic. Lat. in voce*.

Immodico voor *immodica* op bl. 61. r. 6, *maceris* voor *macris* op bl. 81. r. 26, en *maceri* voor *macri* op bl. 82. r. 4, *easdem* voor *eadem* op bl. 151. r. 3, zijn drukfouten van geen groot belang: zonderling is de telkens voorkomende verkeerde plaatſing van het accent op de woorden πνεῦματος en πνεῦματι voor πνεύματος en πνεύματι.

Deze Verhandeling oogſte alom den lof in, dien zij verdient, en de Heer LONCQ blijve lang geſpaard, tot heil der menschheid en tot bevordering der ware geleerdheid ook in het vak der Geneeskunde!

D. V. D. BR.

Dagverhaal eener Reize naar Temboktoe, van de Westkust af van Afrika, door de Binnenlanden, over Senné, Kabra, Arawan en vele andere opmerkelijke plaatſen, de groote Woestijn door, op Tanger, gedurende 1824—1828; *door* RENÉ AUGUSTE CAILLIÉ, *Ridder van het Legioen van Eer. Uit het Fransch door* H. VAN LIL, *Predikant*

te Maasdam. In II Deelen. Te Haarlem, bij de Wed. A. Loosjes, Pz. *Met Portret des Reizigers en Plaat en Kaart. In gr.* 8*vo. XVI en* 1118 bl. *f* 10-:

Weinige reizen zijn zoo belangrijk en geloofwaardig van inhoud, als deze van den verdienſtelijken CAILLIÉ, die, met opoffering van oorſpronkelijk ſchitterender vooruitzigten, hoofdzakelijk door weetgierigheid gedreven, en vermomd als een *Arabier*, die in *Europa* uit *Egypte* door de *Franſchen* zou zijn overgevoerd, maar nu de leer des Profeets wenschte te omhelzen en zijne familie in *Alexandrië* op te zoeken, de Binnenlanden van *Afrika* doorkruist, en onder anderen het raadſelachtige *Temboktoe* doorwandeld en gedeeltelijk afgeteekend heeft. — Voor uittrekſels of een doorloopend verſlag is dit *Dagverhaal* minder geſchikt.

Daar de Schrijver geene geletterde opvoeding genoten had, is zijn ſtijl eenvoudig en van alle ſieraad ontbloot. Dit vermindert de innerlijke waarde des werks niet. Had ſlechts de Vertaler zijne taak met meer oplettendheid en naauwkeurigheid vervuld! Maar het verwondert ons, uit de pen van een' Kanſelredenaar zulk ſlecht Nederlandsch te ontvangen. Telkens wordt in den verhalenden ſtijl de woordſchikking van den vragenden ſtijl gevolgd, b. v. bl. 193 van het 1ſte Deel: „Maar dit is ook de eenigſte keer geweest, dat ik hunner waakzaamheid ontgaan konde, *en deed ik dat ook niet* (lees: *en ik deed ook dát niet*) zonder de(n) uiterſte(n) angst." Bl. 201: „Met dit mijn antwoord, zag ik duidelijk, was hij geheel uit het veld geſlagen, *en zeide hij nu*," voor: *en hij zeide nu*. Die zelfde verkeerde woordſchikking vindt men op ontelbare plaatſen. Voorts wordt het koppelwoord *dat*, b. v. *ik zag, hij kwam*, voor: *dat hij kwam*, gedurig overgeſlagen, even als in den koopmansſtijl. Eindelijk, om van fouten in ſpelling en plaatſing der zinteekenen niet te ſpreken, is de plaatſing der hulpwerkwoorden doorgaans geheel tegen den aard onzer taal en ten uiterſte lam, b. v. bl. 201 van het 1ſte Deel, hiervoren reeds aangehaald: „om de regten te regelen, die kooper en verkooper *betalen zullen moeten*." In dat zelfde Deel, bl. 412, bevreemdde ons de opmerking, dat toonkunst en dans bij de *Muzelmannen* verboden zijn. Dit is ten minſte onder veel beperking op te vatten: die kunſten worden gedoogd, maar de beoefenaars deelen niet in de achting des volks. Toon-

kunſtenaars, zangers en danſers ſtaan bij hen gelijk met goochelaars.

Zonder iets terug te nemen van onze aanmerkingen op de ſlordige vertaling, bevelen wij dit werk den onderzoeklievenden Lezer aan, met verzoek, dat hij de menigvuldige feilen in de overbrenging niet op rekening van den oorſpronkelijken Schrijver ſtelle.

Aantoekeningen op eene Reize naar Zwitſerland en Lombardijen, in 1820, *door Mr.* F. H. C. DRIELING. *Met Platen. Te Utrecht, bij* N. van der Monde. 1833. *In gr.* 8vo. *VIII en* 314 *bl. f* 3-75.

De Hoogleeraar MOLL heeft zich wel willen verledigen, eene aanprijzende voorrede voor deze oorſpronkelijke reisbeſchrijving te plaatſen, en ons alzoo deze moeite beſpaard. Daarin wijst hij ons, bl. VII, dadelijk het oogpunt, waaruit men deze reis beſchouwen moet. Wij vinden hier geene wegſlepende en in gloeijende geestdrift vervaardigde ſchildering; neen! de toon der bedaarden, niet vóór of tegen ingenomenen opmerkers is hier de heerſchende; en juist dárom kan men te meer vertrouwen in den Schrijver ſtellen, wiens welgeſchreven en waarheidsliefde ademend werk, dat met belangrijke en fraaije platen verſierd is, wij den weetgierigen Lezer aanbevelen.

Geſchiedenis des Vaderlands, door Mr. W. BILDERDIJK; *uitgegeven door Prof.* H. W. TYDEMAN. *IIde Deel. Te Amſterdam, bij* P. Meijer Warnars. 1833. *In gr.* 8vo. *X en* 357 *bl. f* 4-:

Wij zullen trachten, van dit deel, even als van het eerſte (1833. No. 8 en 9), een onpartijdig verſlag te doen, en wel in dien zelfden gematigden toon, dien wij ons vleijen in onze vorige beoordeeling bewaard te hebben, en dien men in het gebied der Letteren nimmer moest laten varen, zelfs dán niet, wanneer een BILDERDIJK daarvan het voorbeeld geeft.

In denzelfden toon en ſtijl, waarin het eerſte deel vervat is, — dat is, in eenen meer dan gemeenzamen Collegieſtijl — met dezelfde bitterheid tegen velen onzer Geſchiedſchrijvers, vooral tegen WAGENAAR, behandelt BILDERDIJK in dit

deel de *Geschiedenis van het Hollandsch Grafelijk Huis*, of het tijdvak, 't welk met het laatst van 1299 eindigt.

De Regeringen der vroegste Graven uit dat Huis zijn kortelijk behandeld, en vele gebeurtenissen, die bij WAGENAAR opgeteekend zijn, schijnen kortheidshalve door BILDERDIJK als bekend vooronderstelt te worden. Waar hij echter vermeent bij WAGENAAR een verkeerd inzigt te ontdekken, wordt van deze gelegenheid ijverig gebruik gemaakt. Soms bestaan deze aanmerkingen slechts uit magtspreuken en uitroepingen, b. v.: *Ita* WAGENAAR: *ohe! Inepte. De zot meent*, enz. — Soms nemen zij de gedaante aan van eene Deductie of Verhandeling, en zelfs dán, wanneer zij gegrond schijnen, is de inkleeding van dien aard, dat zij een zeer onaangenaam gevoel — tegen den Schrijver — opwekken.

Van dit laatste zullen wij een afdoend voorbeeld bijbrengen. Op bl. 35 verhaalt BILDERDIJK het tusschen Graaf FLORIS II en den Frieschen Edelman GALAMA voorgevallene, en wel op deze wijze: „WAGENAAR, altijd „ kwaadaartigst tegen de braafste Vorsten, brengt tegen „ FLORIS in „ dat zijne *uitmuntendheden* van geest en li„ chaam niet verhinderden, dat de Edelen dezer landen „ hunne vrijheden tegen het *Grafelijk geweld*, dat met den „ aanwas van 's Graven macht meer dan te voren gevoeld „ werd, *moediglijk verdedigen* durfden." En tot bewijs van „ dit *Grafelijk geweld* en het *moedig verdedigen* van de vrij„ heden daar tegen, koomt hij met den moedwil van GA„ LAMA voor den dag. Waarbij hij een printjen stelt, met „ het onderschrift: „ de Friesche Edelman GALAMA ver„ dedigt zijn recht tegen Grave FLORIS II met het „ zwaard." — Het geval (waar of onwaar, want men „ twijfelt er aan) is eenvoudig. De Graaf (wien naar het „ Leenrecht, als Vorst of wegens den Keizer regeerende, „ wouden en wildernissen behooren, en alle jacht die niet „ afgestaan is) in het bosch van *Kreil* jagende, vindt daar „ jagers van GALAMA, wien hij als naar stijle, de daar meê „ verbeurde honden ontnemen doet. GALAMA vernoemt „ dit, stuift op, zoekt den Graaf in het bosch, spreekt den „ Graaf (*onbesuisd*, zegt WAGENAAR) en onvoeglijk aan, „ en bij FLORIS aanmerking op dien onbehoorlijken toon „ en taal, valt hem met den blooten degen op 't lijf en

„ doorboort hem den arm! Zie daar wat bij een *Amſter-*
„ *damsch ſchrijvertjen* een *moedig verdedigen van zijn vrij-*
„ *heden* is. Bij ons zou 't een attentaat van een *dollenman*,
„ en een *delictum contra Legem Corneliam de Sicariis* hee-
„ ten, om van de *Lex Julia Majestatis* niet te ſpreken.
„ *En zeker zou* WAGENAAR *het tegen een Amſterdamsch*
„ *Burgemeester een gruwelſtuk vinden; maar* FLORIS *droeg*
„ *ongelukkig die majestueuſe pruik niet, waar de heilige on-*
„ *ſchendbaarheid zoo wel als de wijsheid der Amſterdammers*
„ *in zit, en* WAGENAAR *was* — WAGENAAR *en niets*
„ *anders.*" — Dat BILDERDIJK in zijne beſchouwing van dit voorval gelijk heeft, ſtemmen wij gaarne toe. Maar moest dit zóó en kon het niet anders uitgedrukt worden, en gevoelde *de Geſchiedſchrijver* (DE TOLK DER GODHEID; zie Inleiding van D. I) niet, dat hij, met zóó te ſchrijven, niet de *Amſterdammers* of WAGENAAR, maar zichzelven voor de nakomelingſchap ten toon ſtelde?

Met de regering van Graaf WILLEM I begint dit deel meer belangrijk te worden. Op zeer goede gronden (doch die meerendeels reeds door KLUIT, in zijne *Historia Critica*, *Exc. X*, waren aangevoerd) wordt ADA uit de Hollandſche Gravenrij uitgemonſterd. BILDERDIJK betoogt allezins voldoende, dat zij noch *jure* noch *facto* Gravinne van *Holland* geweest is of heeft kunnen zijn. „ Nooit heb-
„ ben de oude Kronijkſchrijvers haar in de rij of 't getal der
„ Hollandſche Vorſten geteld of gerekend. „ Dit weet ik
„ (zegt SCRIVERIUS) dat Jonkvrouw ADA van ouds niet
„ onder de Graven gerekend is geworden." „ *Maar* WIJ," zegt
„ een der Compilatoren van de groote Kronijk, „ *hebben haar*
„ *gezet als recht Erfgenaam ende navolger der Graven van*
„ *Holland.*" (Bl. 113.)

Ook de regering van WILLEM's opvolger FLORIS IV is belangwekkend beſchreven. Bijzonder lezenswaardig is BILDERDIJK hier over de kruisvaart tegen de *Stadingers* in 1234.

Hetzelfde kan men zeggen van de Geſchiedenis van WILLEM II (den Roomschkoning). Deze Vorst wordt bij uitſtek geprezen. Bijna alle deugden en vorſtelijke hoedanigheden worden hem toegekend, en het eenige, wat hem verweten wordt, is *zijne te groote goedheid!* — Aan het ſlot van dit Hoofdſtuk ſtootte ons (en wien niet?) de roekelooze en baldadige uitval tegen den braven en algemeen geachten MEERMAN (bl. 156): „ Een wurm in alles, die nooit een

„ waarheid gezien heeft, maar zich blind had gekeken op „ de ontzachlijke Bibliotheek die zijn Vader hem naliet, „ moest over alles schrijven en begreep niets. Met behulp „ van KLUIT, VAN WIJN, VAN SPAEN enz. compileerde „ hij een Leven van Graaf WILLEM II, waarvan ik de druk- „ proeven ook nog onder 't oog heb gehad, en die vier- of „ vijf-maal verdrukt moesten worden, eer men er de ver- „ anderingen in had, die het verschijnbaar konden maken; „ en toen dit met een laffe voorrede in 't licht kwam, „ waarin hij aan de Staatspartij die hij voordeed tegen te „ zijn, belachlijke lage complimenten maakte, was alles „ zoo volstrekt Duitsch en oordeelloos als het kon, en „ de goede WILLEM II (die het zich in zijn graf niet „ aantrok) werd er *uit de hoogte beoordeeld met die echte „ jongens-arrogantie, die den Schrijver tot het eind van „ zijn leven bijbleef*," enz. — Van *arrogantie* en *uit de hoogte beoordeelen* gesproken, zoude men billijk mogen vragen, wat BILDERDIJK zoo al tot aan het eind van zijn leven bijgebleven is, en of hij wel ooit met de ware aandacht het prentje bij Vader CATS gezien had, waarop iets van een' *splinter* en een' *balk* voorkomt.

Met bijzondere uitvoerigheid is de minderjarigheid en regering van Graaf FLORIS V beschreven. Even als in de Opheldering van het eerste deel, wordt hier 's Graven Oom, FLORIS *de Voogd*, voorgesteld als „ *een on- „ dankbaar bloedverwant, die na eerst nadeelige en grie- „ vende Verbonden met Vlaanderen te hebben gesloten, zich op „ eene schreeuwende wijze verrijkt ten nadeele van het door- „ luchtig Weeskind en door het afgrijselijkst schelmstuk zijnen „ pupil verraadt en berooft.*" (Iste D. bl. 270—274. IIde D. bl. 158—164.) Dit ongunstig gevoelen omtrent FLORIS *den Voogd*, hoezeer nog nimmer in zulke hevige bewoordingen voorgedragen, is in zeker opzigt niet geheel nieuw. De uitmuntende KLUIT meende ook in een der Verdragen, welke deze FLORIS met *Vlaanderen* aanging, een verregaand eigenbelang en eene onvergeeflijke eergierigheid te ontdekken. Doch juist dit gevoelen van KLUIT is reeds in den jare 1819 opzettelijk ten toets gebragt en voldoende wederlegd door den Archivarius DE JONGE, in zijne *Levensschets van* FLORIS *den Voogd* (*Werken der Maatsch. van Nederlandsche Letterk.*, IIIden D. Iste St.); zoodat het ons billijk verwonderen mag, dat BILDERDIJK, het oude gevoelen

met eene' ſchat van nieuwe en uitgezochte *Epitheta* voordragende, de opgeruimde wederlegging met diep ſtilzwijgen voorbijgaat, en dezelve naauwelijks eene kleine aanhaling waardig keurt.

Uit eene Opheldering van den Uitgever (in het IIIde D. bl. 255) ſchijnt nu te blijken, dat BILDERDIJK *bij het opſtellen* van zijn werk die Verhandeling van DE JONGE niet gezien had. Vreemd blijft het dan toch, dat hij dezelve *later* niet eens ingezien heeft. Misſchien heeft hij den Heer DE JONGE zoo zeer uit de hoogte beoordeeld, dat hij dit ſtuk niet eens der lezing, veel min der wederlegging heeft waardig geacht. Dit is te meer jammer, wijl DE JONGE niet losweg geſteld, maar overtuigend bewezen heeft, dat men tot dusverre de Verdragen, door FLORIS met *Vlaanderen* geſloten, verkeerdelijk ook op *Zeeland Beoosten-Schelde* heeft toegepast; dat wel het eerſte dezer Verdragen *nadeelig* en *grievend* was, maar door dwang afgeperst, toen de Gravin van *Vlaanderen* zich niet ſchaamde, om aan FLORIS, die zich als Gijzelaar *voor eene andere zaak* in hare handen geſteld had, dit Verdrag voor te ſchrijven en aldus af te perſen; maar dat het andere Verdrag (van 1256) niet nadeelig, maar allezins voordeelig was voor den Graaf van *Holland* en voor gansch *Zeeland*, 't welk juist van dat tijdſtip af geheel van *Vlaanderen* afgeſcheiden werd; en eindelijk, dat FLORIS bij hetzelve wel een groot voordeel voor zichzelven bedong, maar geenszins ten nadeele van het doorluchtig Weeskind, van welks regten niets werd afgeſtaan, maar alleen ten nadeele van *Vlaanderen* zelf.

Van bl. 184—194 tracht BILDERDIJK te betoogen, dat WITTE VAN HAEMSTEDE een *echte* en wel de *oudſte* Zoon was van Graaf FLORIS V, uit diens huwelijk met AGNES VAN DER SLUYSE, (een jonger tak van het Huis van *Heusden.*) Daar deze ſtelling lijnregt aanloopt tegen het eenparig gevoelen van alle Nederlandſche en buitenlandſche Kronijk- en Geſchiedſchrijvers, ja tegen gelijktijdige echte ſtukken (bij VAN MIERIS), waarin Graaf JAN de eerstgeboren (*primogenitus*) genoemd wordt, mag men zeker verwachten, dat BILDERDIJK daarvoor alles afdoende bewijsgronden zal hebben aangevoerd; want te regt zegt LA BRUYÈRE: *J'exigerais de ceux qui vont contre le train commun et les grandes règles, qu'ils eussent des raisons claires et de ces argumens qui emportent conviction.* Intusſchen

komt alles daarop neder, 1°. dat WITTE den Hollandschen Leeuw voerde op het Hollandsche wapenschild zonder *filet* (het teeken van bastaardij) en alleen met een rad op de borst; eene *brisure*, die (volgens BILDERDIJK) in een Vorstelijk geslacht den genen onderscheidde, die niet tot de opvolging geregtigd was, maar daarom juist niet van lagere geboorte, en 2°. dat Graaf JAN I WITTE *zijnen lieven broeder* noemt. Al het overige zijn onderstellingen en vernuftige gissingen. Dat nu deze twee argumenten niet genoegzaam zijn, om de overlevering van vijf Eeuwen, het eenparig getuigenis van alle Geschiedschrijvers, en verschillende hoogst opmerkelijke omstandigheden (b. v. dat WITTE zelf, na den dood van JAN I, het Huis van *Holland* als uitgestorven scheen te beschouwen en zich niet aan het hoofd der partij tegen AVESNES plaatste) omver te werpen, is reeds overtuigend bewezen in de Brieven over WITTE VAN HAEMSTEDE, in den *Konst- en Letterbode* van 1825, n°. 46 en 49 en 1826, n°. 19 en 20: van al hetwelk wij bij BILDERDIJK geen woord ter wederlegging vinden. Wij voegen hier alleen bij, dat uit den Brief van den Baron VAN SPAEN (welke in het IIIde D. bl. 223 medegedeeld wordt) blijkt, dat het *breken* van wapenen zoo willekeurig was, dat het hem, na het oneindig aantal van zegels, dat door zijne handen gegaan is, niet mogelijk was, daaromtrent een bepaald systema te vormen; dat de *lambels* DOORGAANS bewijzen zijn van *nageboorte* en de *filets* VAN BASTAARDIJ, *maar dat ook die niet altijd doorgaat*, wijl men soms sterren enz. voor *brisures* vindt; dat soms allen het *volle wapen* dragen, maar dat *bastaarden* altijd moeten *breken*. — Het wapen van WITTE was ook *gebroken* met het zilveren rad. Maar men ziet, dat de Baron VAN SPAEN niet stellig beweert, dat, waar geen *filet* in het wapen is, men altijd en zonder uitzondering tot de *wettige* geboorte besluiten moet.

Dan, wij zouden de grenzen eener beoordeeling verre overschrijden, zoo wij ook het overige dezer Regering en die van JAN I (mede zeer uitvoerig behandeld) op dezelfde wijze wilden doorloopen. Wij bepalen ons tot eenige weinige aanmerkingen.

Bl. 116 lezen wij, dat FLORIS III te *Dordrecht* vermoord is. FLORIS III stierf te *Antiochië*, gelijk BILDERDIJK zelf bl. 57 zegt. Men leze dus DIRK IV.

Bl. 137:

Si ſal met recht onderdaen
Mi weſen van *Scouwenlande.*

Dus verandert BILDERDIJK den tekst van STOKE, waar gelezen wordt *ſconen lande.* De *conjectuur* is te ongelukkiger, wijl er hier geen questie is van *Zeeland* BROOSTEN-*Schelde*, maar alleen van *Zeeland* BEWESTEN-*Schelde*, gelijk de Heer DE JONGE in de aangehaalde Verhandeling duidelijk bewezen heeft.

Bl. 153. „ *Alkmaar* — *Domburg* en *Weſtkappel* (welke „ twee hij ſtadsvrijheden gaf) ontfingen keuren van hem „ (WILLEM II.)" Reeds in 1223 hadden *Domburg* en *Weſtkappel* van WILLEM's Vader, FLORIS IV, keuren en ſtadsvrijheden ontvangen.

Bl. 207. — „ maar ook de Zeeuwſche Edelen, met name „ RENESSE, BREDERODE." DIRK VAN BREDERODE trok wel ééne lijn met de Zeeuwſche Edelen tegen FLORIS V, maar was geen Zeeuwsch Edele.

Bl. 226. — „ verbrandde de ſtad *Sluis*, zoo WAGENAAR „ wil: maar HUYDECOPER merkt aan dat die naam niet „ onder is, dan 1331." Men vindt van *la Ville de l'Ecluſe* reeds melding op den jare 1316 bij KLUIT (*Cod. Dipl.* p. 1030.)

Op bl. 240 en volg. vaart BILDERDIJK geweldig uit tegen WAGENAAR, wegens het overnemen van het verhaal van den Klerk der Lage Landen, dat FLORIS V veertig der voornaamſte Huisluiden edel verklaard had, *en zulks op grond, dat geen Graaf, geen Hertog, dat recht ooit bezeten heeft.* — De beroemde MATTHAEUS beweert, in zijn werk *de Nobilitate*, het tegendeel. Hij zegt op bl. 7, dat de *Graven van Holland* van ouds *met het grootſte regt* geadeld hebben. Ook de *Graven van Vlaanderen.* Ja, wat meer is, hij bewijst met *voorbeelden*, dat zij dit meer dan eens deden! En al geeft men dan nu aan BILDERDIJK toe, dat zij zulks *jure* niet vermogten, neemt dit dan weg, dat zij het *facto* gedaan hebben? Alles afdoend is uit dit oogpunt hetgeen MATTHAEUS bijbrengt, dat het verheffen in den Adelſtand aan den Graaf van *Vlaanderen* door zijnen Leenheer den Koning van *Frankrijk* verboden is *nonobſtante uſu contrario.* Dit geſchiedde in 1280. En zoo nu de Graaf van *Vlaanderen*, die zoo digt bij zijn' Leenheer woonde, het in den Adelſtand verheffen zoo dikwijls uitgeoefend had, dat het

als 't ware een *gebruik* was geworden, wat ware er dan voor vreemds in, dat FLORIS V, die zoo veel verder van zijnen Leenheer af was, zulks ook had gedaan?

Wij zullen dit ons verslag besluiten met de mededeeling van eene plaats uit dit werk, welke wij aan de overweging van allen aanbevelen, die in staat zijn er de juiste bedoeling van te raden. Bl. 325 lezen wij: „ Wil men de *waarheid* „ hooren, het is, dat *de bedorven mensch* altijd in een *status* „ *belli* verkeert, en de *staat van rust op deze waereld altijd* „ *bloot Factice* is, en nooit *Natuurlijk* zal worden dan *met* „ *het algemeene herstel door de komst van den Vredevorst*, „ *op wien Joden en Christenen hopen*, en — dien men vruchteloos door een quasi *Heilig Verbond* meent te kunnen „ ontbeeren, of *uit te sluiten*" !!

Regtskundig. Tijdschrift, voor het Notaris-ambt ingerigt. Eerste Jaargang. No. I en II. Te Breda, bij Broese en Comp. 1833. *In gr.* 8*vo.* 208 *Bl. f* 2-:

Het hier aangekondigde Tijdschrift voorziet in eene wezenlijke behoefte, en is niet alleen voor de Notarisen zelven, maar ook voor alle Regtsgeleerden en vele Ambtenaren, vooral die der Registratie, Hypotheken en Successieregten, ja zelfs voor Ontvangers der Domeinen, bij uitstek bruikbaar en nuttig; ook wegens het gemakkelijke der volgorde in bepaalde rubrieken, waardoor het omslagtige zoeken in verscheidene andere werken bespaard wordt. Onder *drie* rubrieken worden de opgenomene en op te nemene stukken verdeeld. De eerste afdeeling bevat bijdragen, die zoo vele adviezen zijn over in het Notarisschap voorkomende vraagpunten, b. v.: *Kan een onderhandsch geschrift worden gedeponeerd bij een' Notaris, die aan één der Partijen in die Acte, in den bij de Wet verboden graad, verwant is?* De tweede afdeeling behelst eene tijdrekenkundige lijst van de wetten en besluiten betrekkelijk het Notariaat, zoo als hetzelve thans is geregeld, en voor zoo ver die hier te lande van kracht zijn. De derde afdeeling levert geregtelijke en administrative beslissingen. Echter wordt in dit alles met die vrijheid gehandeld, dat niet elk nommer noodzakelijk iets uit elke afdeeling aanbrengt: want N°. 2 b. v. geeft alleen uit de Iste en de 3de afdeeling. Voorts zal iedere

jaargang van dit Tijdschrift bestaan uit vier stukken of nommers, elk van 6 à 7 vellen druks. De inteekeningsprijs is 15 centen per vel van 16 pagina's, doch deze (de eerste jaargang) zal de som van *f* 4-: niet te boven gaan. Tot de uitgaaf van het derde stuk of nommer blijft de inteekening open; doch, na dien tijd, zal de prijs verhooging ondergaan.

Wat nu ons gevoelen nopens het tot dusver geleverde betreft, dat kan niet anders dan gunstig zijn. Toereikende volledigheid en getrouwheid is alles, wat van de 2de en 3de afdeelingen kan gevorderd worden. De bijdragen in de 1ste afdeeling zijn natuurlijk meer het veld, waarop zich de regtsgeleerde bekwaamheden der Correspondenten kunnen ontwikkelen; en ook in dit opzigt heeft men alle reden van tevredenheid. Want, schoon wel niemand door het oordeel van anderen gebonden wordt, is het echter gansch niet overtollig of nutteloos, de gemotiveerde gedachten van blijkbaar bevoegde Schrijvers te vernemen. Wij hopen, dat door de overpeinzing van het geschrevene over de *aanneming van verbindtenissen*, in N°. 2 van dezen jaargang (bl. 123 en vervolgens), zoodanige Notarissen, als zich zulks tot nog toe vervoorloofden, zullen worden afgeschrikt van de gewoonte, om zelven, of door de getuigen in de Acte, verbindtenissen (b. v. *Hypotheken*) voor de schuldeischers te *accepteren*. Immers het is *veelal gevaarlijk* en *altijd nutteloos*. Ook wenschen wij, dat de Redactie voortaan beter zorg drage voor het nazien der drukproeven. In N°. 1, bl. 33, is b. v. *roerende*, voor *onroerende* goederen, al eene erge fout, schoon de zamenhang de meening des inzenders der bijdrage genoegzaam in het licht stelt. In de verwachting, dat het der Redactie nimmer aan medewerking moge ontbreken, eindigen wij onze aanprijzende beoordeeling.

Het Begrip der Doodstraf, getoetst aan de Leer der Openbaring en van het Christendom. Te Amsterdam, bij G. J. A. Beijerinck. 1833. *In gr.* 8*vo.* 68 *Bl. f* : - 70.

Aanspraken, namens de Compagnie Vrijwillige Jagers der Utrechtsche Hovgeschoot, den 5 *Nov.* 1830 *en* 11 *Nov.* 1833, *gehouden door* C. STAR NUMAN, *Candidaat in de Letteren, enz. Sergeant bij gemelde Compagnie. Te Utrecht, bij* N. van der Monde. 1833. *In gr.* 8*vo.* 30 *Bl. f* : - 30.

De beide hier aangekondigde geschriften zijn zeer verschillend van inhoud en strekking. Het eerste is eene welgelukte ontzenuwing der gronden van Mr. KOENEN's *Beginsel der Doodstraf*. Zijn Ed. had de regtmatigheid der doodstraf alleen op Bijbelsche gronden trachten te staven; en daarom is het dan ook alleen op Bijbelsche gronden, dat de bestrijding ondernomen is. Naar ons inzien is de bekwame Tegenschrijver hierin volkomen geslaagd. Eéne bedenking blijft er slechts over. Ook hier, even als in de Recensie van Mr. KOENEN's werkje, geplaatst in dit Tijdschrift, N°. X voor 1833, wordt aangemerkt, dat *Hand. XXVI:* 11 zeer te onpas door den Heer KOENEN was te berde gebragt. Maar, in eene Antikritiek op de aangehaalde beoordeeling, in N°. XVI van dit Tijdschrift voor 1833 opgenomen, verklaart hij, dat *Hand. XXVI* eene drukfout is, en daarvoor moet gelezen worden *Hand. XXV:* 11, waar PAULUS zegt: *Indien ik onregt doe, en iets des doods waardig gedaan hebbe, ik weigere niet te sterven.* Op welke plaats GROTIUS, *over het Regt van Oorlog en Vrede*, aanmerkt: *Indien het nu aldus de wil van God ware geweest, dat men zich van doodvonnissen onthouden zou, dan had* PAULUS *zich wel van blaam kunnen zuiveren, maar hij had in der menschen gemoederen geenszins de meening mogen doen voortduren, alsof het nu nog vrijstond, de schuldigen, even als te voren, met den dood te straffen.* Hoe veel prijs Recensent op het aangehaalde werk van GROTIUS stelt, moge blijken uit zijne beoordeeling van de *Nederlandsche Gedachten*, in dit Tijdschrift voor 1832, N°. V. Dan, de beroemde man schijnt ons, in zijne gevolgtrekking uit den bedoelden tekst, te ver te gaan. Immers PAULUS betuigt eenvoudig zijne onschuld, met bijvoeging, dat, indien zijne verklaring van onschuld valsch mogt bevonden worden, hij zich onderwerpt aan de straf, door de *bestaande* wet op de misdaad gesteld; zonder dat zulk eene verklaring eenige goedkeuring dier wet *op zichzelve* behelst. Maar de Christen, welke verbeteringen hij *wenschen* moge, is, even als ieder ander, onderworpen aan de bestaande wet; en het zou geheel ontijdig zijn geweest, zoo de Apostelen zich met de invoering van veranderingen in den maatschappelijken toestand en in de regtsbedeeling hadden bemoeid. Indien men dus uit die woorden van PAULUS iets ten voordeele der doodstraf wil afleiden in het algemeen, dan zou men de *krutsiging* en de *steeniging*

in het bijzonder moeten aanbevelen, daar JEZUS zelf en STEPHANUS die ſtraffen hebben *ondergaan*, wel onder betuiging hunner onſchuld, maar zonder te beweren, dat deze ſtraffen, ook ten opzigte der ſchuldigen, behoorden te worden afgeſchaft. Doch, door alzoo te veel te willen bewijzen, bewijst men niets; en even min als het kruiſigen en ſteenigen in 't bijzonder door die voorbeelden, kan de Chriſtelijkheid der doodſtraf in 't algemeen uit die woorden van PAULUS worden aangetoond.

Het andere hier aangekondigde vlugſchrift is voor het Publiek van minder belang; maar het ſtrekke voor de uitgetrokkene Utrechtſche Studenten tot een blijvend en aangenaam aandenken!

Het Leven en de School, in hunne wederkeerige werking beſchouwd, ter behartiging voor Onderwijzers, Ouders en Opvoeders, door Dr. CHR. GOTTL. REBS. *Uit het Hoogduitsch vertaald door* D. BOMHOFF, HZ. *Te Deventer, bij* A. J. van den Sigtenhorst. 1833. *In gr.* 8*vo.* 179 *Bl. f* 1-80.

Volgens het *Voorberigt* des Vertalers, is het nuttige oogmerk van dit werkje, wenken en raadgevingen mede te deelen, om de huiſelijke opvoeding en het ſchoolonderwijs elkander wederkeerig in de hand te doen werken. Offchoon nu dit aangelegene onderwerp hier in ſommige opzigten niet volledig, in andere wel eens wat omſlagtig behandeld is, mogen wij echter zeggen, dat wij over het geheel wel geen nieuwe, maar toch vele goede en herinnerenswaardige opmerkingen gevonden hebben.

Het werkje is in drie deelen verdeeld, getiteld: I. *Het Leven en de School.* II. *De School.* III. *Aanhangſel. Het Leven in de School.* — Het *eerſte* heeft 18 Artikels zonder opſchriften. Rec. zal den hoofdzakelijken inhoud kort opgeven, en er eene en andere vraag of bedenking, die onder het lezen bij hem opkwam, bijvoegen. — In de 8 eerſte Artt. roemt de Schrijver de voormalige huis- en ſchool-opvoeding, ten aanzien van het godsdienſtige, hoogelijk boven de tegenwoordige. Bij veel waars en goeds vindt Rec. hier ook niet weinig overdrevens. Zoo al niet voor den Heer REBS, die dit waarſchijnlijk niet lezen zal, maar ten minſte voor de gene, die

in ons Vaderland gelijk met denzelven denken mogt, wil hij hiervan slechts iets tot een voorbeeld aanvoeren. Was het vóór het verbeterd onderwijs, waarvan REES toch geen vijand schijnt te zijn, in het gemelde opzigt zoo volmaakt, als bl. 2 staat: „ Voorheen was het eerste en heerlijkste „ doel der school, het godsdienstige leven in de ziel des „ kinds op te wekken, te ontwikkelen en aan te kweeken, „ opdat het door de kerk voltooid wierde"? Dat er ook toen echt godsdienstige onderwijzers geweest zijn, die zich naar hun licht en vermogen hierop toeleiden, zoo wel als zulke huisgezinnen, van welke veel van het hier verder geschrevene waar was, dit gelooft Rec.; maar dat het zoo boven mate kenmerkend, dat de opleiding tot het godsdienstige in huis en school toen over het algemeen zoo doelmatig was, dit gelooft hij, uit eigene herinnering, vergeleken met zijne latere ervaring, niet. Dat er thans wel eens te veel enkel op het verstand gewerkt wordt, gelijk REES hier en elders bij herhaling zegt, stemt hij toe; maar dat het toen onder anderen vorm zoo veel beter was, kan hij niet toestemmen. Of bemoeiden zich de schoolmeesters toen zoo bijzonder en doelmatig met de godsdienstige en zedelijke vorming? Of diende hiertoe het opzeggen van eenen voor de jeugd onverstaanbaren Catechismus, het onverstandig ingerigt Bijbellezen, en dergelijke? Was er toen doorgaans de beste harmonie tusschen huis en school? Waren ook toen niet vele ouders blijde, dat zij de kinderen naar de school konden zenden, omdat — zij ze dan kwijt waren? Bestonden vele van de gebreken in de tegenwoordige huisgezinnen, opvoeding en tucht, waarover de Schrijver te regt klaagt, ook niet voormaals; sommige misschien minder, maar sommige ook meerder? Neigt de tucht nu misschien wel eens te veel tot slapheid, zij helde toen bij velen en doorgaans tot overmatige en ongepaste strengheid over. — Rec. wil door deze wenken doen opmerken, hoe ligt men in lof of berisping van den vroegeren of lateren tijd overdrijven kan: maar wie beide beleefd heeft, of naar getrouwe beschelden onpartijdig beschouwen kan, prijst of laakt, waar hij te prijzen of te laken vindt, en verblijdt zich intusschen over de voortgangen, al zijn ze dan ook nog zoo zacht, van het ware en goede.

Tot soortgelijke opmerkingen zou Rec. ook nog wel stof hebben, indien hij den Schrijver op den voet volgen wilde, die, Art. 9—18, meest handelt over de gebreken, die er in

het openbare leven nadeelig werken op de zedelijke vorming der jeugd. Leest men met oordeel des onderſcheids, dan zal men veel waars en behartigenswaardigs vinden, offchoon ook ſommige dingen te onbepaald, of ook de zoodanige, die buiten de ſchooljaren omloopen. De orde van behandeling had gelukkiger kunnen zijn: men oordeele uit deze opvolging; neiging tot dweepachtige en overſpannene denkwijze, en leven voor vermaak en genot; gebreken in het jeugdige karakter; ſchrale bezoldiging van vele ſchoolonderwijzers enz. (gelukkig ons Vaderland, denken wij, waar zoo veel voor almat hiertoe behoort gedaan wordt!); de zucht der menſchen, om niet in, maar buiten zich te leven (maar dit behoorde immers bij het eerst opgenoemde?); het van de ſcholen in het zedelijke eiſchen, waartoe thuis geen de minſte aanleiding is (maar behoorde dit niet ergens bij Art. 1—8?); middelen tot verbetering, aankweeking van degelijkheid, echte godsdienſtigheid, gematigdheid, in het huiſelijke en openbare leven.

In het *tweede* gedeelte wordt, in 10 Artt., *de School* beſchouwd, nader omſchreven, als „*de plaats, waar de mensch door onderwijs en opvoeding voor het leven wordt gevormd, en hare verkeerde beteekenis.*" — Art. 1—3. De onderwijzer moet zelf met eenen godsdienſtigen geest doordrongen zijn, en dien in het hart zijner kweekelingen zoeken op te wekken. Veel goeds is ook hier gezegd; maar te zeggen, dat „de bevordering „ eener godsdienſtige gezindheid bij de jeugd het hoogſte „ doel der ſchool moet wezen," (bl. (101) komt Rec. overdreven voor: de mededeeling der eerſte voor den jeugdigen mensch in het leven noodzakelijke kundigheden, deszelfs verſtandelijke en ook zoo veel mogelijk zedelijke vorming, is het eigenlijke doel; en wordt nu hieraan door eenen onderwijzer van eenen echt godsdienſtigen zin gearbeid, dan zal dit, mits dat het overige gelijk ſta, zeker het best gelukken. Dat eigenlijk godsdienſtig onderwijs tot den Schoolonderwijzer behoort, gelijk REBS ſchijnt te meenen, kan Rec. niet toeſtemmen: waar kinderen van verſchillende Kerkgenootſchappen ter ſchool gaan, kan dit ook bezwaarlijk; en men kan dit gerust aan de Leeraars van de Godsdienst overlaten. Ook zoogenaamde ſchool-godsdienstoefening, zoo als de Schrijver wenscht, kan Rec. niet voor wenſchelijk houden: elk Schoolonderwijzer, hoe goed ook, is daartoe niet geſchikt, en moet zich ook niet verbeelden een Predikant in het kleine te zijn, of zijnen tijd ſpillen met godsdienſtige redevoeringen: hij zij maar zelf met een' verſtandigen en hartelijken

Christenzin doordrongen, zij dadendoor getrouw in zijnen post, en oefene daardoor invloed uit op de jeugd! dan is zijne taak, al gaat hij niet preken en catechiseren, groot, edel en nuttig genoeg (*). — Art. 4—9. De onderwijzer moet den toestand der school, hare gebreken en onvolmaaktheden leeren kennen; de jeugd zorgvuldig en gestadig waarnemen; weten, hoe elk voorwerp van onderwijs tot ontwikkeling van geest en hart kan dienen; door gepaste schoolmacht in de jeugd voor het leven opwekken vlijt, stiptheid, orde, gehoorzaamheid; steeds met den tijdgeest in verbetering voortgaan, en niet alleen tot vorming van den geest in wetenschap, maar ook van het hart in Christelijken zin werkzaam zijn. Men ziet, dat ook hier de orde niet altijd de gelukkigste is, en het niet aan herhalingen ontbreekt: het schijnen wel fragmenten, op verschillende tijden opgesteld; het eene meer grondig, het andere meer oppervlakkig bewerkt. De stijl is hier en daar vrij zwierig en opgesmukt, en hierdoor misschien voor het gros der onderwijzers niet altijd duidelijk genoeg. Dit neemt echter niet weg, dat men ook hier, met bedachtzaamheid en onderscheiding lezende, nuttige opmerkingen vinden zal. De stelling des Schrijvers, bl. 142, in het voorbijgaan en onbepaald daarheen geworpen: „ De beloonigen der naarstigheid, welke, even „ als al het goede, haren loon reeds in zichzelve draagt, „ moeten in de scholen ophouden," kan Rec. niet onvoorwaardelijk toestemmen; want, daar alle goed en kwaad zijnen loon reeds in zichzelf draagt, zou er uit volgen, dat er niets beloond, niets gestraft moest worden: iets anders is het, „ het eergevoel tot beginsel onzer daden te maken;" en iets anders, door verstandige voldoening en besturing van het eergevoel, tot het volharden en handelen uit de regte beginsels aan te moedigen. — Art. 10—12. Het gewigtigste in de school voor het leven is de onderwijzer zelf. Te regt toont de Schrijver de mindere opleidendheid aan, voorheen hieraan gegeven, de meerdere van lateren tijd, en prijst veel goeds aan, opdat de onderwijzer zich steeds verder volmake, en hierbij vooral de hoogere ontwikkeling, de vorming van verstand en hart beide, en de aankweeking van echt godsdienstigen zin bij zichzelven ten doel stelle.

Waarom het *derde* gedeelte, of *Aanhangsel, het Leven in*

(*) Men leze over dit onderwerp de gezonde en gegronde bedenkingen, dezerwege medegedeeld in het *Mengelwerk* van dit Tijdschrift, No. III.

de School heet, blijkt niet: men zou het tweede, dat eenige pligten des onderwijzers aanwijst, even zoo kunnen noemen. — Het bevat de 3 volgende dus betitelde Artikels: 1. *Woorden van onderrigting, bemoediging en verheffing voor onderwijzers*, hierop nederkomende, dat de school de plaats van de edelste werkzaamheid en vlijt, van het schoonste en reinste genot, van de vergeldende liefde, van hoop en geloof is. Nuttige woorden ter opwekking, evenwel hier en daar hoog genoeg gestemd! Is er b. v. in des onderwijzers hoop geene teleurstelling? kan er ook niet veel op andere dingen toegepast worden, b. v. het geloof? gaat de Schoolonderwijzer zoo boven allen? Och! men overdrijve toch ook hier het goede niet! men vergete het *suum cuique* niet! — 2. *Vermaning van eenen onderwijzer aan zijne leerlingen, bij het verlaten der school.* Hartelijk, vooral godsdienstig; maar voor welke jeugd? de meesten treden toch doorgaans zoo niet in eens uit de school in het volwassen leven. — 3. *Gedachten en opmerkingen.* Kort, voor onderwijzers nuttig, in het vorige meest begrepen, en voor geene nadere opgave geschikt.

De vertaling van dit werkje is, zoo veel Rec., bij gebrek aan het oorspronkelijke, oordeelen kan, zeer goed. Woorden, als *zelfdoel*, bl. 25, (wat is dit?) *vieravond*, bl. 29, *begeestering*, bl. 66, *bedingingen*, bl. 78, *ongelijkaardige*, bl. 100, die den Hoogduitschen oorsprong verraden, en door goede Nederduitsche kunnen vervangen worden, heeft hij weinig aangetroffen.

Nalezingen van Mr. W. BILDERDIJK. *IIde Deel. Te Amsterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. 1833. *In gr.* 8*vo. VI en* 164 *bl. f* 3 -:

Reeds bij de beoordeeling van het eerste deel dezer *Nalezingen* hebben wij opgemerkt, dat BILDERDIJK's roem, door de uitgaaf dier onder zijne nagelatene papieren gevondene stukken en stukjes, niet rijzen zou. Inderdaad, er komt hier zeer veel voor, dat alledaagsch, ja zelfs wel minder is. De geestigheden, hier en daar voorkomende, zijn veelal of mislukt; of ongepast, of onkiesch, somtijds wel die alle te zamen, b. v. de *rondedans om een doodkist.* Dat ook in dezen bundel desniettegenstaande wel schoons voorkomt, weet ieder vooraf, die slechts eenigermate met des overle-

denen dichttalent bekend is. De verzen aan Koning LODEWIJK, even als die aan den Heer DE VRIES en dergelijke, doen het talent van BILDERDIJK eer aan, maar zouden nog onverdeelder lof verdienen, zoo de Dichter op vaderland en landgenooten niet zoo hevig en overdreven had uitgevaren.

FILIPS VAN EGMOND, *of het verijdeld Verraad; Treurspel, door Mr.* A. F. SIFFLÉ. *Te Middelburg, bij* de Gebr. Abrahams. 1832. *In gr* 8vo. 71 *Bl. f* 1-80.

Wij willen niet ontkennen, dat het ons, bij den eerſten opſlag, eenigzins verwonderde, een Treurſpel onder bovenſtaanden titel te ontvangen. Niet, alsof de aanſlag op *Bruſſel*, waardoor de oudſte zoon VAN LAMORAAL, *Graaf van Egmond*, zijnen naam heeft geſchandvlekt, geene geſchikte ſtof voor de tragiſche poëzij zou uitmaken; maar omdat wij in onze Letterkunde reeds een verdienſtelijk Treurſpel over dit onderwerp bezitten, dat van den Heer H. H. KLIJN. Het kan dus misſchien eenigzins gewaagd ſchijnen, deze geſchiedenis nogmaals aldus te behandelen; maar de Heer SIFFLÉ heeft met zijnen voorganger minder gemeen, dan men oppervlakkig zou vermoeden; alleen de hoofdhandeling: EGMOND's overrompeling van *Bruſſel*; alsmede den hoofdperſoon en OLIVIER VAN DEN TEMPEL, bevelhebber der ſtad *Bruſſel*: overigens loopt de behandeling zeer uiteen.

„ Dat zulk eene daad, door den zoon van den in gansch „ *Nederland* vergoden EGMOND gepleegd, door buiten„ gewone omſtandigheden moet voorafgegaan, verzeld en „ gevolgd zijn, is ligt te beſeffen. Het plegen toch van „ een zoodanig verraad door EGMOND laat zich moeijelijk „ begrijpen, zonder te vooronderſtellen, dat gewigtige per„ ſonen en belangrijke beweegoorzaken op zijn hart moeten „ gewerkt hebben, ten einde hem tot het plegen van zulk „ eene ſchandelijke daad over te halen. De Geſchiedenis „ bewaart hieromtrent een diep ſtilzwijgen," zegt KLIJN teregt. (Voorb. bl. 1, 2.) Trouwens, HOOFT ſchrijft, dat hij „ beſloot parthij te wisſelen, ('t zij van weêr„ ſmaak in 't ongelijk, gedaan den Roomsgezinden, oft „ dat hij der Staaten zaaken mits de tweedraght voor „ vertwijfelt hield, en de zijnen bij den Spanjaardt beeter „ te vestighen zagh.)" Deze beweegredenen zijn bij

KLIJN hoogmoed en eerzucht, inzonderheid aangeblazen door EGMOND's gade. Hoe hij bij SIFFLÉ tot zijne daad kome, moge uit eene opgave van den inhoud van diens Treurspel blijken.

EGMOND's zuster CATHARINA

heulde sedert lang
Met alles, wat slechts aast op onzen ondergang.
Haar schijnt het vaderland een prooi der Kerk te wezen.
De Godsdienst kent zij niet, en 't priesterdom te vreezen
Maakt al haar godsvrucht uit.

Deze ontvangt heimelijk in hare en haars broeders woning den beruchten PIETER WOLF, die „ vermomd in *Brussel* „ zich vertoont met een wigtig doel," namelijk, om ook door haar behulp te verwerven, dat haar broeder, „ door „ een schuldeloos bedrog, de stad van al het schuim der „ ongeloovigen zuivere" en „ wederkeere tot God en zijnen „ Koning," hetgeen dan, na een gesprek van EGMOND, eerst met zijne zuster, daarna met WOLF zelven, al zeer spoedig gelukt. Echter zijn OLIVIER VAN DEN TEMPEL en ANTONIE VAN BOMBERGEN, bevelhebber der Schutterij te *Brussel*, op het spoor gekomen, dat WOLF zich ten huize van FILIPS ophoudt, en vragen hem daarvan rekenschap. Eerst komt EGMOND met de uitvlugt:

Hij heeft het huis verlaten.
Hij is de vriend van mijne zuster noch van mij.
Hij bragt haar slechts een' brief, en denk'lijk koestert hij
Wel and're plannen, dan hij immer zou vertrouwen
Aan Egmond's kind'ren.

Maar weldra erkent hij toch:

Hij heeft zich toebetrouwd aan mijn grootmoedigheid;
Onschendbaar is mijn huis.

Na hun vertrek wordt EGMOND door WOLF nog meer in zijnen afval versterkt, en worden eenige bedenkingen opgelost, als: „ het losbarsten van de wraak op zijnen „ broeder (VAN DEN TEMPEL) en de zijnen;" dat „ ELIZE „ (zuster van dezen, aan hem verloofd) hem van zich zou „ stooten," enz. Na dit alles zegt

CATHARINA.

Gij aarzelt?

EGMOND.

Nu niet meer.

De edele VAN DEN TEMPEL echter heeft over het voorgevallene met BOMBERGEN een gesprek, dat door ELIZE onbemerkt gehoord wordt, en waardoor zij van het waarschijnlijke verraad van haren geliefde kennis krijgt. Deze heeft zich te haren aanzien niet misrekend; maar bij wees haar te beletten, in spijt van allen schijn, zijne getrouwheid aan de zaak der vrijheid te blijven geloven. De verrader nu zweert, onder vele plegtigheden, benevens andere Spaanschgezinden: en Walen, trouw aan den Koning, in handen van WOLF.

— O vreugd! (zegt deze) het mogt mij dan gelukken,
'k Zal Brusfel aan de magt der kett'ren haast ontrukken.
Mijn heerschzucht zegepraalt in 't kleed der ned'righeid,
En Egmond werd mijn slaaf, tot mijne dienst bereid.

In het vierde Bedrijf, waartoe wij genaderd zijn, wordt de overrompeling voorgesteld als reeds geschied.

Graaf Egmond met zijn Walen
Heeft de Opper-Brusselpoort verweldigd. Naar 't verhalen
Van Schutt'ren.... trekt hij voort,
En slaat den weg in naar de markt, —

waarvan de bijzonderheden aan MARIA, echtgenoot van VAN DEN TEMPEL, en ELIZE door een' Burger verhaald worden; ELIZE wordt daardoor overtuigd, en gene dagenoemde verantwoording van den trouwelooze doet haar nu daarin meer wankelen. Deze komt echter thans tot inzien.

Ik heb gedroomd;
Ik was verblijd....
Ach, besloot
Het zwijgend graf mij in zijn rustplaats! — Al mijn hope,
Mijn vreugd, mijn heil verdween.....
Dat zich mijn lot ontknoope!...
Wat zeg ik?... Weet ik wel mijn eigen wenschen meer?...
Wat zal ik thans?... o God! zie op uw schepsel neêr!

Ach, ware 't mooglijk op mijn' weg terug te treden? —
Ik kan niet!..... Binden mij geene onverbreeklijke eeden?
Sleept niet eens monniks wraak al wat mij dierbaar is
In mijnen val nog meê!... Elize! ja, gewis!
Gij, van den Tempel en Maria! allen ſtrekken
Zijn ſtille wraak ten doel, als *ik* mij wil onttrekken.....
Ik moet, ik moet dan voort op 't ingeſlagen pad,
En ben een wezen, dat zichzelven niet bevat!

Het laatſte Bedrijf ſchildert de nederlaag der *Spaanſchen*; de herovering der ſtad door VAN DEN TEMPEL; de ſmart van ELIZE, en haar beſluit, om in een klooster te gaan. Zij vergeeft EGMOND, maar meer ook niet.

Mijn hand, Filips! beſtemde ik tot belooning
Van uwe onwrikb're trouw aan deugd en vaderland.
Gij zijt verſtrikt... Vaarwel!... Hoop nimmer op mijn hand!
Mijn hart behoort u nog. Vaarwel!... Geleid mij henen,
Maria!...

Met de wroeging van den hoofdperſoon eindigt het ſtuk.

Moesten wij nu ons oordeel over hetzelve met het ééne woord „gunſtig" of „ongunſtig" zeggen, dan zouden wij er zeer mede verlegen zijn; want noch tot het eene noch tot het andere zouden wij kunnen beſluiten. Maar dit behoeft niet. Zelfs zal het en den Dichter en ons publiek aangenamer zijn, wanneer wij eenigzins meer in bijzonderheden treden.

Wat dan den aanleg en den hoofdperſoon aanbelangt: het ſchijnt, dat de Staatsgezinden EGMOND reeds lang verdacht hielden van naar de Spaanſche zijde over te hellen. Althans VAN DEN TEMPEL zegt, in het tweede Bedrijf:

Hoe hangen
Reeds Egmond's leven en zijne eer als aan een draad!
Tot heden heb ik hem voor d' algemeenen haat
Beveiligd. Voor hoe lang? Dit zal de tijd ons leeren.

En het Regement *Walen*, dat hij aanvoerde, vertrouwde men niet. Als nu de looze WOLF daarvan kennis heeft gedragen, verwondert ons zijn ſtap in het begin van het ſtuk minder; gelijk zich daardoor ook opheldert, dat EGMOND zoo ſpoedig, zoo zonder bijkans eenige moeite, door dezen

Priester wordt overgehaald. Maar deze heimelijke gezindheid behoefde hij dan toch waarlijk voor zijne zuster CATHARINA, die hij wel gekend zal hebben, niet te ontveinzen, of tot haar te zeggen:

Wij ontzetten
Weldra 't benard Maastricht, en zullen wel beletten
Door onzen ſtouten togt, dat der misnoegden heir
Zich bij Prins Parma voeg'.

gelijk het zich ook moeijelijk verklaren laat, dat, bij eene *vooronderſtelde* geneigdheid van FILIPS tot afval, CATHARINA tot den *Pater* zou ſpreken, alsof aan het overhalen van haren broeder niet te denken ware. En toch komt het ons uit de geheele houding van het ſtuk voor, dat de Heer SIFFLÉ den Graaf als reeds vóór zijn geſprek met den monnik neigende tot de *Spaanſchen* wil gehouden hebben; terwijl hij ons niet bekend maakt met de drijfveren, die denzelven tot dien afval bewogen. Op dit geheele punt voldoet KLIJN ons oneindig beter. Bij hem zijn die redenen geen raadſel, en met *volle zekerheid* weten wij, dat en waarom FILIPS reeds ſedert geruimen tijd heimelijk den *Spanjaard* was toegedaan. Wij kunnen met betrekking tot den hoofdperſoon ook niet zeggen, dat het ſtuk veel indruk maakt. Het laatſte Bedrijf ten einde gelezen hebbende, zouden wij hem eer beklagen, dan zijn verraad verfoeijen. EGMOND is ons te onbeduidend, te veel werktuig van WOLF; hij bezit geen karakter, en, wanneer de gordijn gevallen is, vraagt men: Wat is er van hem geworden? — Ook miſſen wij die hartstogtelijkheid, zonder welke een Treurſpel, inzonderheid in het laatſte Bedrijf, onzes inziens, een al te dagelijksch voorkomen heeft. Niet alomme is leven en vuur. Flaauw is, om dit ééne ſlechts te noemen, het *laatſte*, wat ELIZE tot EGMOND zegt:

Wilt gij mij niet bedroeven
Nog dieper, dan voorheen, vervolg mijn ſchreden niet!
't Is met dien wensch, dat ik mijn' laatſten groet u bied.

Overigens heeft de afwisſeling der karakters ons goed bevallen. Alleen ELIZE is toch verbazend onnoozel, wanneer EGMOND haar zoekt te beduiden, dat zeker geheim oogmerk hem in ſchijn een *Spaanschgezinde* doet worden, terwijl

zijn hart der zaak van vrijheid en ORANJE toegedaan blijft. In het voorstellen der drogredenen van eenen echten *Jesuit* is SIFFLÉ een meester, zoo in zijn' ALBRECHT BEILING, als in het onderhavige stuk. (Daar is het JOZEF; hier WOLF.)

Eene andere aanmerking betreft uitweidingen, die minder tot de zaak afdoen, en wel iets hebben van een *hors d oeuvre*. Wij bedoelen hier inzonderheid dat tooneel, waar WOLF de *Walen* trouw zal doen zweren aan *Spanje*, en daartoe twee doodshoofden vertoont:

Het eene droeg een' helm op ridderlijke haren;
Het and're was het hoofd eens armen bedelaars,
En had geen sierſel ooit. —

Wat is des Ridders hoofd, en wat des bedelaars?

Welke werking doet dit hier? Wat beduidt het? Let, hoe het bijgebragt wordt. Beide zijn zalig; de een toch blies zijnen adem uit in den schoot der Kerk, de ander wijdde haar zijn flagzwaard. Dus: alles veil te hebben voor de Kerk, doet u zalig worden; derhalve, zweert. Het laatste is het, wat de monnik zeggen wil; maar dat het onderscheid van rang in beide doodshoofden niet te herkennen is, doet hier niets ter zake, en de geheele *clausule* zal dus missen die uitwerking te doen, welke de Dichter er toch mede moet bedoeld hebben.

Wij moeten ons bekorten; dus nog een enkel woord over verstificatie en taal. Ten gevalle van maat en rijm, veroorlooft de Heer SIFFLÉ zich op meer dan één plaats ongewone constructiën; b. v. bladz. 29. *los zich rukkend*. Bladz. 29. *Ik kan niet spreken meer*. Bladz. 62. *Wat moet ik hopen meer?* Bladz. 69:

Verzel ook gij,
Mijn broeder! smeek ik u, naar mijne *wijkplaats mij*;
Niets doet mij *aarzlen meer*.

Ook missen wij wel eens een woord, ten gevalle van de maat; als, bladz. 31: *in stad*. Bladz. 35: *En slepen in uw val* [mede] *wie met u heeft gewoeld*. Bladz. 28: *Geen maanlicht zal mij troost verstrekken*. Ook is, maar den zin, bladz. 38

De priesterschaar omgeeft een bovenaardsche luister,

en bladz. 42:

Der menſchen zwakheid is der geeſtelijken wapen,

de vierde naamval, wat, naar de conſtructie, de eerſte ſchijnt.

Dat rijm, dat rijm! wij hebben er hier wederom eenige ongepaste woorden aan te danken. Bladz. 3:

Hij *verkoor*
Zich niet te noemen.

Men zegt in dien zin altijd: *hij verkoos.*

Bladz. 15:

Zoo bleve ik meester, om in tijds terug te *deinzen!*

Dat woord eischte het rijm, ofschoon het geheel iets anders is, en er *keeren* moest staan.

Ald.:

— Neen, Filips! gij zult hun redder *ſchijnen,*

voor *zijn* of *worden.*

Elders het menigvuldige en toch duizend- tegen éénmaal ongepaste *griefde* op *liefde.*

Uitdrukkingen, hoogdravend, als bladz. 23:

Mijne tranen,
Neemt uwen vrijen loop! *Wilt u den uitvogt baanen.*

(het onderſtreepte is bovendien overtollig.) en dubbelzinnig, als bladz. 56:

O mijn broeder!
Ook ik beklaag u. Ach! *wij hadden éene moeder*
En éénen vader ook.

kan de Heer SIFWLÉ zelf, bij nader indenken, onmogelijk goedkeuren, evenmin als *verzwindt*, bladz. 28, (naar ons gevoelen een *Germanismus*, die door middel van de poëzij onzer taal ſchijnt te willen inſluipen), *ongelijkb'ren*, bladz. 46, voor *onvergelijkelijken* (al heeft ook zelfs een BILDERDIJK die gebezigd), *terwijl*, bladz. 17, voor *intusſchen*, enz.

Niemand vatte echter deze aanmerkingen zóó op, alsof wij dit Treurſpel op geringen prijs ſtelden. Het heeft, naar ons oordeel, vele verdienſten, en wij twijfelen niet, of het zou, op het Tooneel, op vele plaatſen, eene goede uit-

werking doen. Maar de meer dan gewone aanleg van den Dichter SIFFLÉ voor het Treurſpel doet ons in de verdere ontwikkeling van dit ſchoone talent belang ſtellen, en daarom die aanmerkingen op zijnen arbeid in het midden brengen, welke hem naderhand misſchien van eenig nut zouden kunnen zijn, en welke wij wenſchen, dat hij even welmeenend opvatte, als wij die geven. Ook van de *Tragoedia* geldt, wat Vader HORATIUS van de *Comoedia* zeide: *habet tanto plus oneris, quanto veniae minus.*

Oordeel niet voor het tijd is; dus weet of wacht. Een geſchiedkundig Overzigt der jaren 1830 *en* 1831, *in romantiſchen vorm. Te Arnhem, bij* C. A. Thieme. 1833. *In gr.* 8*vo.* 242 *Bl. f* 2-:

De Slagtoffers van Volksberoeringen; een geſchiedkundig Tafereel uit de belangvolle jaren 1789—1814. *Naar het Hoogduitsch van den Hoogleeraar* A. H. PETISCUS. *Met eene Titelplaat. Te 's Gravenhage, bij* A. Kloots. 1833. *In gr.* 8*vo.* 262 *Bl. f* 2-80.

De menigte van uitkomende boeken en het plaatsgebrek in ons Tijdſchrift noodzaakt ons meer en meer de kortheid in onze beoordeelingen te betrachten. Wij zullen dan van beide deze geſchiedkundige Romans ſlechts zeggen, dat zij denkelijk met belangſtelling zullen gelezen worden; dat *Oordeel niet vóór het tijd is*, uit den aard der zaak, de Nederlanders, als zoodanig, nader betreft; maar dat *De Slagtoffers van Volksberoeringen*, ſchoon dit werk minder tot onze geſchiedenis in betrekking ſtaat, als Roman beſchouwd, eene hoogere waarde bezit. In uitvoerige en tot bijzonderheden afdalende beoordeelingen kunnen wij, om boven opgegevene reden, niet treden; alleen dit weinige: In het eerstgenoemde ſtaat bl. 76, dat de *regtzinnigſte* ambtenaren in *België* niet te vinden waren; lees hiervoor: de *bestgezinde* ambtenaren. Bl. 88 daaraanvolgende, dat *België* ſedert 1108 het eerst als een zelfſtandige Staat werd aangezien: hiervan kunnen wij ons uit de Geſchiedenis niets herinneren. Bl. 172 en 173 van hetzelfde werkje lezen wij telkens van den *Agatoclès* van CAROLINA PICHLER; dit behoort te wezen *Agathocles* of *Agathokles.*

De Evangeliſche Gezangen getoetst en gewogen en te ligt gevonden, door JACOBUS KLOK, *Verweg en Koopman te Delfzijl, met eene korte Voorrede, en uitgegeven door* H. DE COCK, *Geref. Leeraar te Ulrum. Te Groningen, bij* J. H. Bolt. 1834. *In gr.* 8*vo.* 75 *Bl. f*:-60.

Hier noodigt ons een ſlechte Kok
Op garſtig ſpek met uijen,
En bezigt een geſcheurde Klok,
Om tot het maal te luijen.

BOEKBESCHOUWING.

Beſluiten van de Nationale Dordſche Synode; gehouden in den jare 1618 *en* 1619, *te Dordrecht. Uitgegeven door en met eene Voorrede van* HENDRIK DE COCK, *Gereformeerd Leeraar te Ulrum. Te Veendam, bij* T. E. Mulder. 1833. *Gedrukt voor rekening van den Uitgever. In gr.* 8*vo. XIX en* 48 *bl. f* : - 50.

Verdediging van de ware Gereformeerde Leer en van de ware Gereformeerden, beſtreden en ten toon geſteld door twee zoogenaamde Gereformeerde Leeraars, of de Schaapskooi van Christus aangetast door TWEE WOLVEN (*) *en verdedigd door* H. DE COCK, *Gereformeerd Leeraar te Ulrum. Te Groningen, bij* J. H. Bolt. 1833. *In gr.* 8*vo. IV en* 68 *bl. f* : - 50.

Geſchriften, wier hoofdinhoud en toon, in meerdere of mindere mate, aan de beide hier boven vermelde boekjes mogen worden gelijk geſteld, zien wij dezer dagen hier en elders, onder verſchillende titels en vormen, in grooten getale aankondigen; en het is te vermoeden, dat er aan al dat geſchrijf wel niet ſpoedig een einde komen zal. Hier en daar verheft zich mede eene ſtem, die het boos vermoeden van ontrouw en afval, door de bedoelde boekjes omtrent een aantal Leeraren bij de *Hervormden* gewekt, poogt af te weren; dan deze verweerſchriften, verre van den gerezen twist te

(*) De titel van het gele omſlag om dit boeksken luidt: *De Leer der Waarheid en de ware Godvrezenden, aangerand door den Heer* BROUWER *en* REDDINGIUS, *en beſchermd en verdedigd door* H. DE COCK.

doen ophouden, openen voor de aanvallers en beſchuldigers eene nieuwe gelegenheid, om anderwerf de reeds verlatene kampplaats te betreden. De *Letteroefenaars* zien dit met ſmart; want naar mate, door al dat twisten, *de hoofden verhit worden*, in die zelfde mate ſchijnen *de harten al kouder en kouder te worden in de liefde!* — De hoofdbeſchuldiging, waarvan de aanvallers uitgaan, is *boos* — is *afſchuwelijk*; en welk eene mate van *wijsheid*, *gematigdheid* en *zelfbeheerſching* behoort de beſchuldigde te bezitten, om niet, hier of daar, den onbeſchoften aanval met een *ſcherp* en *kwetſend* wapentuig af te weren en te beſtrijden! Daarenboven maakt de aard des geſchils een minnelijk verdrag onmogelijk; want terwijl de een den *Bijbel*, en dezen *alleen*, als regter in het gerezen geſchil erkent en inroept — even zoo wordt er van de andere zijde geroepen: Niet de Bijbel alleen, maar deze, *door de Formulieren uitgelegd en verklaard*; met andere woorden: *de beſluiten der Dordſche Synode* behooren het pleit te beſliſſen! — en aangezien men op deze wijze wijd uiteenloopt, valt er aan geen vergelijk te denken.

De *Letteroefenaars*, zij herhalen het, aanſchouwen deze verwijdering met leedwezen, en achten het, in den tegenwoordigen ſtaat des geſchils, en bij den, zich meer en meer verheffenden, vloed van voor- en tegenſchriften, hoogſt ongeraden, zichzelven in eenen twist te mengen, die hen niet regtſtreeks aangaat, en waarbij zij, eerlijk en rondborſtig, gelijk zij zijn, niet zouden kunnen nalaten partij te kiezen. Maar daarenboven, waar zou het heen, indien zij van elk uitkomend geſchrift, dit treurig geſchil betreffende, in dit Tijdſchrift verſlag wilden geven! Het beſte middel, om dien ſtroom van boekjes, door de navolgers van BILDERDIJK en zijne Leerlingen, met milde handen, uitgeſtrooid, te keeren, zou welligt *dit* zijn: *dat er niemand op antwoordde*; want naauwelijks heeft zulks plaats, gelijk dit, nog onlangs, met het uitgegeven geſchrift van den Hoogleeraar DE GROOT gebeurde, of aanſtonds ſtaat partij me

een nieuw geſchrijf gereed; en hoe *bedaard* en *onpartijdig* de gevoelens der ultra-regtzinnigen, uit *Gods woord*, uit de *ſchriften der Hervormers*, ja uit de *Formulieren zelve*, beſtreden en wederlegd worden, de droevige ervaring leert, dat die menſchen zich niet *willen* laten overtuigen. Het verheugde ons daarom zeer, toen wij, van eene geachte hand, de verzekering ontvingen, dat de *vijf* Amſterdamſche, door Doctor VAN DER FEEN, zoo boos en kwaadaardig, beſchuldigde Predikanten op diens geſchrijf niet zullen antwoorden. Tronwens, die aanvallen wederleggen zichzelve, en kan, op de wijze, waarop VAN DER FEEN dezelve beſtuurde, ſchier elke vraag en antwoord van den *Heidelbergſchen Catechismus* daartoe gebezigd worden.

Om deze redenen zijn wij ongezind, omtrent de hier boven vermelde boekjes van den *jeugdigen* DE COCK eenig verſlag of beoordeeling in dit Tijdſchrift te plaatſen: want wij begeeren met niemand in een twistgeding te treden, en zijn verre verwijderd van het denkbeeld, om ons geloof aan anderen, als onfeilbaren regel, op te dringen. De *Bijbel*, en deze *alleen*, heeft, in ons oog, een *hoog* en *alles overwegend* gezag; — menſchelijke bepalingen, onverſchillig of zij te *Rome*, *Wittenberg*, *Geneve* of *Dordrecht* zijn vastgeſteld, houden wij voor *menſchelijk* en *feilbaar*, en wij wachten ons zorgvuldig, in derzelver naam te zweren; — de groote Kerkhervormers zijn van dit grondbeginſel uitgegaan, en wij vereenigen ons gaarne met hunne wijze van beſchouwing. Onze groote Heer en Meester had, *vóór ruim achttienhonderd jaren*, niet het minst te ſtrijden met hen, die het gebod Gods krachteloos maakten door hunne eigenwillige inzettingen, en wij begeeren niet, dat het *thans*, om onzentwille, anders zijn zou. De Heer DE COCK volge, omtrent de leer der *Goddelijke verkiezing en verwerping*, de beſluiten der Synode van *Dordrecht*; wij houden ons aan de leer der Openbaring, volgens welke *God wil, dat alle menſchen zalig worden en tot kennis der waarheid komen.* — De Heer DE

COCK verklare *de leer van den dood van* CHRISTUS, *en de verlosfing des menfchen door denzelven;* wij *gelooven* de leer der verzoening, en roepen, met den Apostel, uit: *O diepte der wijsheid en der kennisfe Gods! De verborgenheid der godzaligheid is groot. God is geopenbaard in het vleesch!* — De Heer DE COCK onderzoeke *de leer van des menfchen verdorvenheid en bekeering tot God en de manier derzelve;* wij zeggen, met eenen, door Gods geest beftuurden, Apostel: *Gelooft in den Heer* JEZUS CHRISTUS, *en gij zult zalig worden*, en voegen er de woorden des Zaligmakers nevens: *Indien iemand niet wedergeboren wordt, hij kan in het Rijk Gods geenszins ingaan.* — De Heer DE COCK bepale ons bij *de leer van de volharding der Heiligen;* de Bijbel leert ons, dat, *wanneer wij in* CHRISTUS *blijven, wij vele vruchten zullen dragen.* Begeert de Heer DE COCK ons desaangaande te veroordeelen, en, met zijnen *zekeren jeugdigen Geloofsheld dezer dagen*, ten onzen aanzien, te zingen, gelijk hij, zeer liefderijk, doet:

„Die JEZUS reine leer
Nog onvervalscht belijden,
Die zouden z' als weleer
De tongen wel uitfnijden."

of:

„Was TRIGLAND nu eens hier,
GOMARUS daar beneven,
Zij zouden vlam en vier
Op deez' verleiders geven."

dan zouden wij een en ander aanmerken, *alsof hetzelve in onwetendheid gerijmd en gezongen ware geworden*, en daarvan geene verdere notitie nemen; God biddende, dat *aan de dwalenden mogen gegeven worden geopende oogen des verftands!*

Vóór een aantal jaren zag het gezuiverd Christendom, in ons gezegend Vaderland, eenen fchoonen dag aanbreken! Onder de verfchillende afdeelingen der Protes-

tanten deed zich, meer en meer, eene wenschelijke toenadering bespeuren, en het gebrek aan liefde, dat voorheen veler harten had doen verkouden, maakte overal plaats voor wederzijdsche belangstelling en inschikkelijkheid. De vrome, zijnen God in ootmoed des harten dienende, Christen zag die wederzijdsche toenadering met innige vreugde des gemoeds, en dacht daarbij aan het vertroostend woord der Openbaring: *dat het eenmaal één kudde en één Herder wezen zou!* De middelmuren van afscheiding, tusschen Christenen en Christenen, in vroeger eeuwen, door menschelijke dwaling en hoogmoed, al hooger en hooger opgetrokken, begonnen allengs bouwvallig te worden, en men begon te leeren elkander lief te hebben, gelijk JEZUS ons heeft lief gehad. *Lutheranen*, *Calvinisten*, *Doopsgezinden* en *Remonstranten* lieten de oude, lang verjaarde geschillen rusten, ten einde zich, in onderlinge verdraagzaamheid en liefde, neder te vlijen aan den voet van CHRISTUS' kruis.

Zoo dachten menschen, zoo dachten Christenen; maar het bleek bij de uitkomst, dat de dagen, door een' JESAIA voorspeld, voor het menschdom nog niet waren gekomen. Hierin erkennen wij den vinger Gods: *Zijne gedachten waren niet onze gedachten*, *Zijne wegen niet onze wegen!*

Een enkel man, met de zeldzaamste talenten begaafd, en als geleerde even beroemd, als zijne dichterlijke verdiensten hem den grootsten naam hadden doen verwerven, keerde, na eene langdurige ballingschap, in het vaderland terug, en wist zich, door zijne schitterende bekwaamheden, onder eenen, door vreemd geweld, aan *Nederland* opgedrongen Schijnkoning, naam en aanzien te verwerven. Maar, na de herstelling van de onafhankelijkheid des vaderlands, in 1813, en de stichting van NASSAU's Koningstroon, in 1815, vermeende deze man zijne verdiensten geenszins naar waardij te zien huldigen. Van dien tijd af dagteekende zich zijn besluit, om zijnen naam, indien al niet *beroemd*, dan toch *berucht*

te maken; en in deze poging, men moet het bekennen, is hij maar al te zeer geslaagd!

Zich met der woon binnen *Leyden* nedergezet hebbende, verbond hij vele, en daaronder niet zelden de bekwaamste kweekelingen der Hoogeschool aan zijnen persoon, omgang en leerstellingen, en bij het goede, dat hij hun, uit den rijken schat zijner kennis, mededeelde, voegde hij tevens een aantal dwaalbegrippen van staatkundigen en godsdienstigen aard; en vanhier telt men (met weinige uitzonderingen) onder de voorstanders der oude, lang versletene begrippen meestal jonge lieden. Deze, met den uitmuntendsten aanleg toegerust, hadden behoefte aan dat alles, waarin hun jeugdige leeftijd in eenig opzigt was te kort geschoten, en zij vonden desaangaande in de School van BILDERDIJK eene volkomene bevrediging; maar, nevens het goede en bruikbare, werden nu ook de verkeerde en dwalende begrippen des beroemden mans hun eigendom, en, gelijk het eene kenmerkende eigenschap van zijn karakter was, van anderen te verschillen, even zoo vermeenden zijne leerlingen zich niet beter te kunnen doen onderscheiden, dan door, ook hierin, den vereerden Meester blindelings te volgen. Hij was hun voorgegaan; waarom zouden zij aarzelen zijne voetstappen te drukken?

Maar nu ook was de bron tot allerlei staatkundige en godsdienstige twisten geopend. Men ving aan met *beschuldigen*, ging voort met *veroordeelen*, en eindigde met *verdoemen* van andersdenkenden. Leefden wij thans in den tijd der Middeleeuwen, welhaast zou het *vervolgen* voor de deur staan; dan zoo verre is het, Gode zij dank! nog niet gekomen.

De bezadigde Christen, die in Gods getuigenis al zijne hoop en zaligheid stelt, ziet al die woelingen met diepen weemoed, en beklaagt van harte allen, die dezelve veroorzaken; maar die woelingen zelve verontrusten hem niet. Hij weet, naar het woord des Heeren, dat, terwijl de arbeiders sliepen, een vijandig mensch kwaad zaad kan strooijen op den akker, waaraan het

goede zaad des geloofs, des vredes en der liefde is toevertrouwd. Hij is overtuigd, dat de Heer van den oogst van dit verkeerd beſtaan kennis draagt, en, om wijze redenen, goedvond hetzelve niet te verhinderen. Hij weet, dat het onkruid niet uitgeroeid zal worden, maar dat het, met en nevens de tarwe, zal opſchieten tot den dag des oogſtes, en... wat er dan gebeuren zal, leest hij in zijnen Bijbel, zonder anderen te verketteren of te verdoemen; voor zichzelven alleen toeziende, dat hij wakende blijve, wanneer de Heer komen zal.

Men poogt wel het veroordeelen, verketteren en verdoemen van anders- en minder ſteil denkenden te verſchoonen met de beſtraffende woorden, aan de oude Profeten, aan JOANNES den Dooper, aan JEZUS en zijne Apostelen in den mond gelegd; dan men vergeet, dat de oude Godsmannen daarbij alleen de moedwillige verachters van JEHOVAH — JOANNES, CHRISTUS en zijne Leerlingen alleen de vijanden van het Godsrijk bedoelden. In deze dagen worden de namen van wolven, ſlangen en adderengebroedſel, ja allerlei leelijke ſcheldnamen, hun naar het hoofd geworpen, die, in ootmoed des harten, gelooven en belijden, dat CHRISTUS de Heer is, tot heerlijkheid des Vaders; maar tevens te veel eerbieds hebben voor het eeuwig en onveranderlijk Evangelie, dan dat zij hetzelve aan de uitſpraken van *Rome*, *Trente*, *Geneve*, *Wittenberg* of *Dordrecht* zouden onderwerpen.

Na de ontwikkeling van deze onze Protestantſche gevoelens, zal het wel niemand verwonderen, dat wij ons ongehouden rekenen, van *al* de twistſchriften dezer dagen, die welhaast *legio* kunnen worden, verſlag te doen. Wij willen, nevens PAULUS, ſtaan in de vrijheid, en ons door niemand eenigen last laten opleggen. Worden wij daarom, door de Zeloten dezer dagen, geſmaad, geſcholden, gelasterd, verdoemd — wij willen voor hen, die dit doen, bidden, met de woorden des Heeren, die, naar zijne eigene verklaring, niet voor uitverkorenen,

maar voor zondaren ſtierf: *Vader! vergeef het hun; zij weten niet, wat zij doen!*

Men vergeve ons onze uitvoerigheid! Wij vermeenden onze denkbeelden, in deze dagen, eenigzins nader te moeten doen kennen. Wij hadden geene bedoeling, iemand te beleedigen; en, mogten wij hiervan, hier of daar, den ſchijn hebben aangenomen, gaarne betuigen wij, dat dit tegen onze bedoeling is geſchied.

Bijdragen voor de zuivere Bijbelleer, of het oude kleed zonder nieuwe lappen. Door J. VAN DER LINDEN, V. S. *Predikant te Kantens. No. I en II. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. *In gr.* 8*vo.* 33 *Bl. f* : - 40.

Dit geſchrift ſchijnt bij nommers, even gelijk andere Tijdſchriften, te zullen worden uitgegeven, en is door den Heer VAN DER LINDEN tevens voor andere medearbeiders, tot het leveren van bijdragen, opengeſteld. De Schrijver ſtelt zich voor, inzonderheid voor de bewoners van het *Hunzingo-kwartier*, in wier midden hij de beste jaren zijns levens heeft geſleten, nuttig te zijn, daar er ook onder hun oog thans verſchijnſelen plaats hebben, die hen zoo ligt van het ware ſpoor zouden kunnen afleiden, en wie hij, door de eenvoudige en zuivere Bijbelleer, poogt te ſterken. De poging zelve, kennelijk tegen de woelingen van Do. DE COCK e. a. gerigt, is loffelijk, en kan, waar dit noodig mogt zijn, het goede bevorderen.

Hartelijk wenschten wij, dat men zulke geſchriften geheel als overtollig mogt kunnen beſchouwen! Welligt (wij houden ons aan onze verklaring, bij het verſlag omtrent de boekjes van Do. DE COCK gegeven) ware een diep ſtilzwijgen het beste wapen ter verdediging tegen de telkens zich herhalende aanvallen. De *Bijdragen* zullen waarſchijnlijk niet éénen van de volgelingen des Heeren DE COCK overtuigen, en voor andersdenkenden

zijn zij geene behoefte. Alleen voor de zoodanigen, die nog op twee gedachten hinken, kunnen geſchriften als het onderhavige nuttig zijn, en wij wenſchen, dat zij voor de bedoelde perſonen ten zegen mogen ſtrekken! — Alwat wij doen kunnen, is, den voorſtanders der zuivere Bijbelleer ernſtig en welmeenend aan te raden, met bezadigdheid en in den geest der liefde te ſpreken en te ſchrijven, en in bitterheid, ſmalen en lasteren hunnen wederpartijders niet gelijk te worden. Wij erkennen, dat het, bij zoo veel onbeſcheid, als waarvan de ultraregtzinnigen dezer dagen zich bedienen, eene moeijelijke taak mag geacht worden, zich niet door eene edele verontwaardiging te laten vervoeren tot het zeggen van harde dingen, en dat dit ons zelve wel eens gebeurd is; maar het is toch, wél beſchouwd, beter, — het is edeler, ſchooner en geheel overeenkomſtig met den Christelijken zin en geest, jammerlijk dwalenden met innig mededoogen te beſchouwen en te behandelen. De Apostel PETRUS ging de booze ſpotters, op den eerſten Christen-Pinkſterdag, niet met gelijke wapenen te keer; en hoe heerlijk was de uitkomst zijner, wel hoogernſtige, maar toch liefdevolle, toeſpraak tot hen, die het: *kruist hem!* over den CHRISTUS hadden uitgeroepen! — duizenden werden op dien dag tot de gemeente des Heeren toegedaan. Dat vermag de geest der zachtmoedigheid en der liefde — dat vermag de geest des Christendoms, vrij van alle menſchelijke bijhangſelen en leerbegrippen, — dat vermag de geest van CHRISTUS, die de geest Gods is! — Mogt men dit, in dezen tijd vooral, beſeffen, gevoelen en ter harte nemen!

Gedachten over de Beſchuldiging, tegen de Leeraars der Nederlandſche Hervormde Kerk in deze dagen openlijk ingebragt, dat zij hunnen Eed breken, door af te wijken van de Leer hunner Kerk, die zij beloofd hebben te zullen houden. Door P. HOFSTEDE DE GROOT, *Hoogleeraar te Groningen. Te Gro-*

ningen, *bij* M. Smit. 1834. *In gr.* 8*vo.* 42 *Bl.* *f* : - 40.

De gewigtige beſchuldiging, tegen de Leeraars der Nederlandſche Hervormde Kerk, in deze dagen, openlijk ingebragt, dat zij hunnen eed breken, door af te wijken van de leer hunner Kerk, die zij beloofd hebben te zullen handhaven, gaf den Heere DE GROOT aanleiding tot deze *Gedachten*, en zijn Hooggel. beſloot dezelve door den druk gemeen te maken, ten einde een *voortdurend zwijgen* niet als eene *toeſtemming* van den laster zou kunnen beſchouwd worden, en men niet zou meenen, dat de beſchuldiging niet *wordt* wederlegd, dewijl zij niet wederlegd *kan* worden.

Na eene korte inleiding deelt zijn Hooggel. zijne *Gedachten* mede. Zij zijn vier in getal: I. Dat men den eed niet altijd moet houden. II. Dat de Leeraars hunnen eed moeten breken, indien zij immer hebben bezworen, eene door menſchen vastgeſtelde leer te houden. III. Dat zulk een eed nimmer door de Leeraars der Hervormde Kerk gedaan is. IV. Dat de geheele beſchuldiging rust op eene, weinig met het Christendom ſtrookende, verwarring van het onveranderlijke Goddelijke Christendom met de veranderlijke menſchelijke beſchouwing van hetzelve. Bij de ontwikkeling der derde *gedachte* wordt, daarenboven, een geſchiedkundig onderzoek gevonden, omtrent het gezag, 't welk de Geloofsbelijdenis en de Katechismus gehad hebben vóór de Dordſche Synode; over de onderteekening der Formulieren van Eenigheid, te Dordrecht vastgeſteld; voorts eene verdediging dier Synode, uit een Protestantsch oogpunt beſchouwd; over de gebrekkige opvolging van de bepalingen dier Synode, en de vergetelheid, waarin zij allengskens geraakten; over de afſchaffing van de door haar bevolene onderteekening en het voorſchrift van 1816, en hoe veel dit heeft veranderd.

De Hooggel. Schrijver ontwikkelt al deze denkbeelden met groote duidelijkheid, beknoptheid en kennis van za-

ken, maar ook tevens met eene zeldzame gematigdheid en rondborstigheid, zoo voordeelig uitkomende tegen de bitterheid en boosheid, waarmede de bewuste beschuldiging doorgaans dezer dagen wordt uitgebragt en verbreid. Recensent las dit stuk met deelneming, met genoegen, zelfs met stichting, en wenscht het in veler handen, vooral van hen, die, alhoewel zij zich niet in de rij der beschuldigers scharen, echter bange zorge koesteren voor het verliezen der ware regtzinnigheid, en gevaar loopen, om door geschriften, als die van DE COCK, VAN DER FEEN en anderen, tot een angstig wantrouwen omtrent hunne Leeraars gebragt te worden.

Een aantal plaatsen uit ZWINGLIUS, LUTHER, GUIDO DE BRES, BRAKEL en BROES zetten de gevoelens des Schrijvers en de zaak, die hij voorstaat, niet zelden in een helder licht, en wij willen deze aankondiging met de opmerkelijke woorden van den laatstgenoemden besluiten. Wij vereenigen ons met dezelve geheel: „ Wij hebben nog, — zegt BROES — Gode „ zij dank! in onze Nederlandsche Hervormde Kerk de „ leer van de genadige vergiffenis der zonden om onzes „ eenigen Zaligmakers wil, de leer der hooge goddelijke „ waardigheid van Christus, de leer van den H. Geest, „ die in den diepverdorven zondaar het geloof en de „ liefde met kracht werkt. Dit geloof is nog verre over „ het geheel bij onze Leeraars en bij onze Gemeenten. „ Wanneer God het in onze Nederlandsche Kerk be„ waart, dat dierbaar geloof, hoe bewaart Hij het an„ ders dan door het te bewaren in de verstanden en in „ de harten der meerderheid? Onze regtzinnigheid is dan „ ook op deze wijs het meeste en zekerste beschut tegen „ de grove afwijking van enkele Leeraars; want, indien „ eenig Leeraar voor zijne Gemeente, die van Christus „ en dezen gekruist hooren wil, Christus verzwijgt en „ een ander Evangelie predikt, hem berispt het alge„ meene gevoelen, en kan hij wel gevoeliger van zijnen „ dienst ontzet worden, dan wanneer hij alleen spreekt, „ zonder hoorders?"

Recenſent wenscht niets vuriger, dan dat hij, bij het kort verſlag van dit ſtukje, het *laatſte* verweerſchrift tegen de aanvallen en beſchuldigingen van de ijveraars dezer dagen mogt hebben aangekondigd!

Gods Voorzienigheid, Nederland ten goede gedachtig in den Tiendaagſchen Veldtogt. *Door* E. M. DORPER. *Te Amſterdam, bij* Schalekamp en van de Grampel. 1833. *In gr.* 8*vo.* 90 *Bl. f* 1-:

De Heer DORPER, van wien wij onlangs de ontwikkeling der *voordeelen van de ſcheiding tuſſchen Holland en België* hebben aangekondigd, neemt hier den *tiendaagſchen veldtogt* tot onderwerp van zijne behandeling, namelijk *de leiding der Voorzienigheid daaromtrent.* Hij begint met het oog te vestigen op het algemeene Beſtuur der Voorzienigheid, en bepaalt zich vervolgens tot dat ſedert de eerſte *Franſche* Omwenteling, — in ons Vaderland, — ſedert den *Belgiſchen* opſtand, — gedurende den tiendaagſchen veldtogt. Dit beſchouwt hij eensdeels betrekkelijk *de zorg van God voor het leger*, anderdeels ten aanzien van *het nut, voor Vaderland en Oranje daaruit ontſproten.* Dit wordt weder in verſcheidene onderdeelen uiteengezet, zoo als: *de redding van de eere des Vaderlands; de opwekking van dien hoogeren moed, waarvan Koning, Volk en Leger, na den afloop van dien veldtogt, bewijzen hebben gegeven.* Wij zullen hierbij niet ſtilſtaan, omdat, naar *ons* inzien, die volharding ons niet zoo veel voordeels heeft aangebragt, en wij nu, na derdehalf jaren, en eene ontzettende ophooping onzer ſchuld, nog op hetzelfde punt ſtaan, als toen ons de 24 Artikelen werden aangeboden, zonder nog iets van het einde te zien. Beter voldeed *ons* daarom het gezegde nopens de verſterking en bevestiging van het vertrouwen tusſchen den Erfgenaam des Troons en het Vaderland, door den tiendaagſchen veldtogt bewerkt. Hieromtrent is dezelve zekerlijk van een onberekenbaar nut geweest, en het ge-

zegde van den Heer DORPER op dat punt is zeer gepast en ter zake dienende. Nog meer bevielen ons de twee volgende oogpunten: dat het onder de nuttige gevolgen van den veldtogt gerekend wordt, dat *dezelve aan de Belgiſche bevolking aanleiding gaf, haren afkeer van Holland en deszelfs Koning te toonen, daardoor weêrkeerig onzen afkeer van hen te verſterken, en dus de herſtelling der vorige betrekkingen onmogelijk te maken.* De Heer DORPER is namelijk, gelijk wij uit zijn vroegere geſchrift weten, een ijverig voorſtander der *algeheele* en *volkomene* ſcheiding van *België;* en dus brengt hij, te regt, aan de Voorzienigheid zijnen dank, dat Zij, door de ondervinding, in dezen veldtogt verkregen, de onmogelijkheid der *Restauratie* bij twee zoo lijnregt tegen elkander over ſtaande volken heeft doen zien. Hij gaat nog verder, en beſchouwt zelfs de *Franſche* tusſchenkomst, hoezeer op zichzelve voor ons volksgevoel ſtuitende en algemeen met diepe ſpijt vernomen, als eene weldaad der Voorzienigheid, om de anders onvermijdelijke *Restauratie* te voorkomen. De Oranjevrienden in *België* zouden niet hebben nagelaten, bij den intogt des Prinſen in *Bruſſel*, (wanneer de *Franſchen* niet opgerukt waren) hem tot de herſtelling der oude betrekkingen te nopen, en hij zou dien wensch bezwaarlijk hebben kunnen weêrſtaan. Zelfs onze geëerbiedigde Koning zou waarſchijnlijk dat aanzoek ten laatſte hebben ingewilligd; en welk eene bron van rampen en bezwaren, hoe vele botſingen zou dit niet hebben veroorzaakt! Hooren wij, wat hij bepaaldelijk van den *Koning* zegt, wanneer de Prins van *Oranje*, op de *Belgiſche*, zelfs gewijzigde, Grondwet, tot Koning van dat land ware verheven (of liever vernederd) geworden: „ Veel van „ hetgeen hij nog tot diens genoegen, en alzoo in „ *België* belang, had kunnen doen, zou hij niet be„ proefd hebben, uit vrees van den argwaan zijner „ getrouwe en hem om hunne liefde zoo dierbare *Hol„ landers* op te wekken, die ligt, ook in het onſchul„ digſte, partijdigheid voor, ingenomenheid met *België* „ hadden meenen te beſpeuren. — O diepte des onheils,

„ waarin onze goede Koning en zijn niet minder goede „ Zoon zouden geſtort zijn, indien eens gebeurd wa„ re, wat ik duchtte! Maar de Voorzienigheid, die de „ wacht over beide hield, voorkwam dit heir van jam„ meren en plagen, en floot, door der hoozen geweld, „ den weg naar het zoo góed als veroverde *Bruſſel*, dat „ zoo gevaarlijk, zoo doodelijk voor hunne gemoedsrust „ had kunnen worden!" — Niet minder heilloos zou die hereeniging voor onze *Natie* geweest zijn: „ Ver„ beeldt u, voor een oogenblik, dat de onheilſpellende „ tijding tot ons gekomen ware: hoedanig meent gij, dat „ daarvan de indruk zou geweest zijn? Wat mij be„ treft, hoe bedaard ik mij anders ook onze Natie voor„ ſtel, voor zoo koelzinnig houde ik haar echter geens„ zins, van mij niet te verbeelden, dat ſchrik, bittere „ ſpijt, diepe droefenis zich van aller harten meester ge„ maakt, en zich in eenen algemeenen kreet van afkeu„ ring en weedom zouden hebben opgelost. Ach! had „ men zekerlijk, in radelooze treurigheid verzonken, uit„ geroepen: droeve belooning voor al het verdriet, dat „ wij verduurd, voor al de ſchatten, die wij geſpild, „ voor al de bewijzen van moed en trouw, die onze „ dapperen geleverd hebben; verduurd, geſpild, gele„ verd, alleen en uitſluitend, om tot billijke ſchikkin„ gen met *België* te komen, niet, om het uit zijne ver„ achtelijkheid op te beuren! Droeve belooning, die „ ons in de toekomst verbeidt, ons, ten gevalle van „ dit gehate land, met nieuw bezwaar voor den handel be„ laſt, door nieuwe poging, om aan zijne voortbrengſelen, „ ten minſte eenigzins, de voorkeur te geven, gekweld, „ en daardoor met nieuwe, onvermijdelijke te-korten be„ dreigd te zien!"

Deze wijze van zien komt ons zeer juist voor, meer dan hetgeen de geachte Schrijver zegt nopens het *onderwijs*, hetwelk ons de *Franſche* tusſchenkomst zou geven, namelijk ons, door het denkbeeld van den achtigjarigen en dertigjarigen oorlog, tot geduld te vermanen; iets, hetwelk niet zeer troostrijk is, en ook geen ſteek

houdt, daar toch Godsdienstvrijheid en onafhankelijkheid geheel andere redenen tot volharding zijn, dan het bedrag van den *Schelde*-tol, den weg door *Limburg*, of het bezit van *Walsch Luxemburg*; in welk licht zich de tegenwoordige ſtand van zaken aan ons, oningewijden in de geheimen der Diplomatie, vertoont. — Het ſtuk eindigt met troostgronden op te geven in den tegenwoordigen onzekeren en benarden toeſtand des Vaderlands. De Heer DORPER beſchouwt echter dien toeſtand als zeer donker, daar de Conferentie, of, om juister te ſpreken, *Frankrijk* en *Engeland*, het plan zouden hebben, ons door uitſtellen en dralen tot de geheele uitputting onzer geldmiddelen, en hierdoor tot een toegeven en inwilligen te bewegen, *dat van een te grond ſtieren van onzen Staat weinig of niet zou verſchillen.* Dit laatſte zien wij, bij het weinig belangrijke der nog overige geſchilpunten, blijkens erkende verzekeringen ook van onze zijde, niet zoo in. Doch ieder heeft daaromtrent zijne eigene wijze van zien; en ook wij erkennen gaarne, hier, met alle onze land- en lotgenooten, als in den blinde rond te tasten. De wijze van beſchouwen des Heeren DORPER in dit geheele werkje getuigt intusſchen van een deugdzaam, godsdienſtig en vaderlandlievend gemoed, dat zijne overtuiging onbewimpeld uitſpreekt.

Onder het ſchrijven dezes vernamen wij met ſmart, dat de brave Man, na eene langdurige ſukkeling, bezweken is. Thans zal hij de wegen der Voorzienigheid beter in haren zamenhang kennen, dan hem, en ons allen, hier, in weerwil der welmeenendſte pogingen, vergund is geweest. Zijne asſche ruste in vrede!

Leven, gedrukte Werken en Handſchriften van CORNELIS VAN ALKEMADE *en* PIETER VAN DER SCHELLING, *door* G. D. J. SCHOTEL, *S. S. Min. Cand. enz. Te Breda, bij* F. P. Sterk, 1833. *In gr.* 8*vo. XVI*, 360 *Bl. f* 3 - 60.

De Heer SCHOTEL, bereids gunſtig bekend door zijne bij de Leidſche Akademie bekroonde *Verhandeling over de verdienſten van* BALTHASAR HUYDECOPER *omtrent de Nederlandſche Taal en Letterkunde*, alsmede door zijn belangrijk *Iets over het Slot Teilingen, en de bezigheden van* JACOBA VAN BEIJEREN *op hetzelve*, geeft in de Opdragt van het aangekondigde werk te kennen, dat hij aanvankelijk voornemens was geweest, de merkwaardige lotgevallen van de evengemelde Gravin te beſchrijven; doch dat hij, hierin onoverkomelijke zwarigheden ontmoet hebbende, te rade is geworden, het leven van twee minder bekende, maar toch verdienſtelijke menſchen te bearbeiden, te weten van CORNELIS VAN ALKEMADE en PIETER VAN DER SCHELLING.

Aan dit voornemen, en de gelukkige volvoering van hetzelve, zijn wij nu dit, in ons oog zeer belangrijk, werk verſchuldigd, hetwelk ons niet alleen beter dan te voren met de levensbijzonderheden dezer twee, in de Nederlandſche Geſchied- en Oudheidkunde, voor hunnen tijd, doorervaren mannen bekend maakt, maar ook eene breedvoerige en oordeelkundige opgave behelst hunner nagelatene werken, zoo gedrukte, als nog in Handſchrift aanwezige.

De inhoud is als volgt:

I. *Letterlievend Leven van* CORNELIS VAN ALKEMADE, bl. 1—43. Alles, wat hieromtrent in vele werken verſpreid lag, is hier met oordeel en ſmaak bijeengebragt. ALKEMADE werd geboren den 11 Mei 1654; doch wáár, dit ſchijnt onzeker. KOK (*Vad. Woordenb.*) zegt, te *Rotterdam;* maar op de bokaal, hem in 1732 door de Regering der ſtad *Leiden* geſchonken, leest men: CORNELIO VAN ALKEMADE, *Leidenſi.* (Verg. den Schrijver, bl. 1, 300 en 324.) Hij was Commies der Convooijen en Licenten te *Rotterdam*, en overleed aldaar den 12 Mei 1737, in den hoogen ouderdom van 83 jaren.

II. *Letterlievend Leven van* PIETER VAN DER

SCHELLING, bl. 47—54. Van dezen is, bij gebrek aan bouwstoffen en berigten, zeer weinig gezegd. Hij was de schoonzoon en ijverige medearbeider van ALKEMADE, Doctor in de beide Regten, en Predikant bij de Remonstrantsche Broederschap. Hij overleed in of kort vóór het jaar 1751.

III. *Gedrukte Werken van beiden.* Van niet minder dan 19, meestal vrij uitgebreide, werken wordt hier een oordeelkundig verslag geleverd, waartoe de vrienden van den Heer SCHOTEL, blijkens de Voorrede, hem belangrijke bijdragen geleverd hebben. Zoo hebben wij het uitvoerig en fraai verslag van ALKEMADE's *Munt der Graven van Holland* (*Delft*, 1700, fol.) te danken aan de medewerking van den Heer NOORDAA, en de bij uitstek belangrijke beoordeelingen van de uitgaven van VAN ZURCK's *Codex Batavus* en van VAN LEEUWEN's *Practijk der Notarisſen* aan den Heer Mr. VAN HASSELT. Veel nuttigs werd door den Schrijver zelven bijeengebragt, onder anderen over ALKEMADE's *Kampregt*, *Beschrijving der Stad Brielle* en *Inleiding tot het Ceremonieel der Begrafenisſen*, van welk laatste stuk de Heer SCHOTEL ons eene omwerking en uitbreiding belooft.

IV. *Handschriften*, bl. 193—320. Hier ontmoeten wij: 1°. *Handschriften van* C. VAN ALKEMADE, *door* ZACHARIAS CONRAD VON UFFENBACH *gezien en beschreven.* Dit gedeelte is opgesteld naar aanleiding van UFFENBACH's *Merkwürdige Reisen durch Niedersachsen, Holland und Engelland. Ulm*, 1754. 8vo, 2°. Hsf. door KLUIT in 1777 gezien bij den Heer SALOMON BOSCH te *Rotterdam*. Dit verslag is ontleend uit den Brief van den Hoogl. KLUIT in VAN WIJN's *Huiszittend Leven*, 2de Stuk. Het is te bejammeren, dat de Heer SCHOTEL niet geslaagd is in zijne poging, om inzage dezer rijke verzameling te verkrijgen, waarvan de Heer C. VAN VOLLENHOVEN te *Rotterdam* thans bezitter is. Wij twijfelen niet, of dit gedeelte zoude daardoor veel in nieuwheid en be-

langrijkheid gewonnen hebben. 3°. *Handschriften van beiden, in bezit van Liefhebbers der Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde.* Dit is, in ons oog, het meest belangrijke gedeelte van dit boek, vooral om het zeer uitvoerig verslag van ALKEMADE's *Beschrijving van voorname Geslachten*, V Deelen, fol. (bl. 227—281). 4°. *Handschriften, door beiden gebruikt bij het zamenstellen hunner Werken.* Dit gedeelte bevat veel belangrijks, maar zou, naar wij vermeenen, nog vrij aanmerkelijk hebben kunnen vermeerderd worden uit den (voor ons liggenden) *Catalogus der Bibliotheek van* ALKEMADE *en* VAN DER SCHELLING, *Rott.* 1751, 8vo., waar onder de Mss. (p. 103—113) een aantal belangrijke stukken voorkomen, welke wij hier niet vermeld zien.

Ten slotte volgen Bijlagen, Bijvoegsels en Verbeteringen.

Het werk is versierd met *facsimile's* van het geschrift van ALKEMADE en van eenen brief van VAN DER SCHELLING aan den Heer W. OTTO REITZ, en eindelijk met eene gekleurde plaat, voorstellende de wapens van ROSSUM en BOISOT, welk laatste, volgens den Schrijver, niet bekend was.

De wijze, waarop het geheel bearbeid is, verdient alken lof. Het ware ongetwijfeld te wenschen, dat het Leven en de Geschriften van VAN LOON, VAN MIERIS en andere Letterheiden der XVIIIde Eeuw eens op gelijke wijze behandeld werden. Tot dusverre is de Letterkundige Geschiedenis onzer vaderlandsche Schrijvers der XVIIIde Eeuw nog maar schraal bewerkt.

De Schrijver heeft op eene waardige wijze, en zonder overdrijving, de eer van VAN ALKEMADE en VAN DER SCHELLING gehandhaafd; de groote verdiensten hunner meeste werken en derselver blijvend nut in een helder daglicht geplaatst, zonder hun gebrek aan smaak, 't geen trouwens dat van hunnen leeftijd was, te ontveinzen. Zoo veel heeft hij zeker bewezen, dat het oordeel van BILDERDIJK, die hen *Geschiedvorschers* noemde, *die het te wenschen ware dat nimmer hunne pen*

op 't papier gezet hadden, even laatdunkend en onregtvaardig was; als toen hij WAGENAAR *eenen domme ezel en lage koopmansziel* noemde; of MEERMAN *een' wurm in alles, die zich blind gekeken had op de ontzachlijke Bibliotheek van zijnen Grootvader.*

Gedenkwaardigheden uit de Geschiedenis van Gelderland, door onuitgegevene Oorkonden opgehelderd en bevestigd; door H. AN. NIJHOFF; *Opziener van het Provinciaal Archief van Gelderland, enz. IIde Deel. Met Afbeeldingen. Te Arnhem, bij* P. Nijhoff. 1833. *In gr. 4to. CXVI en* 314 *bl. f* 8-50.

Het eerste deel van dit belangrijk werk (van hetwelk wij in No. III voor 1831, bl. 121—128, verslag deden) behelsde, behalve eene breedvoerige Inleiding *over den toestand van Gelderland in de eerste helft der XIVde Eeuw*, eene uitgebreide en rijke verzameling van Oorkonden, ten vervolge van het *Geldersch Charterboek* van den Heer BONDAM, en wel over de jaren 1286—1343. Hierdoor was nu het werk van BONDAM in overeenstemming gebragt met de *Geschiedenis van Gelderland* van wijlen den Baron VAN SPAEN, waarvan slechts het eerste deel, mede tot 1343 loopende, het licht heeft gezien.

Met dit tweede deel komt dan nu de Heer NIJHOFF nader aan zijne eigenlijke bedoeling; dat is, om beide zoo even gemelde werken te gelijk te vervolgen. Hiertoe treedt hij thans zelf als Geschiedschrijver op, en beschrijft, bl. I—CXVI, de Geschiedenis van *Gelderland* gedurende de Regeringen van REINALD III en EDUARD, Hertogen van *Gelre*, of van 1343 tot het laatste van 1371. Gewis een allerbelangrijkst tijdvak! Immers in hetzelve ontbrandde in ons geheele Vaderland het vuur der tweedragt. In *Holland* kenmerkten de verbitterde partijen zich met de namen van *Hoeksch* en *Kabeljaauwsch*, in *Friesland* met die van *Schieringen*

gers en *Vetkoopers*, en in *Gelderland* waren het de HEKERENS en BRONKHORSTEN, die met niet mindere woede, met geene mindere afwisselingen der krijgskans elkander vervolgden, en het land met plundering, roof en moord vervulden. De Heer NIJHOFF heeft dit tijdvak, in ons oog, op eene uitmuntende wijze behandeld, en daardoor getoond, dat hij niet alleen voor het verzamelen en ophelderen van Charters, maar ook voor de veel moeijelijker taak van Geschiedschrijver berekend is. Het is zoo, naar den smaak van sommigen, zal men hier wat te veel zoogenaamde *kleinigheden* ontmoeten. Men zal misschien vragen: waarom zoo dikwijls geboekt, dat door dezen of genen Edele een Brief bezegeld werd; dat hij borg bleef voor geleende gelden; dat hij begunstigd werd met dezen of genen Tol, enz.? Maar zonder deze, althans schijnbare, kleinigheden ware het wel volstrekt onmogelijk geweest, de geschiedenis van dit, tot dusverre zoo duister en verward, tijdvak zoo zeer op te helderen, als de Heer NIJHOFF zich beroemen mag gedaan te hebben, en waardoor wij ons nu kunnen verheugen in een *nieuw* werk over de *Geldersche* Geschiedenis, in hetwelk men dat, hetgeen PONTANUS, en die na hem geschreven hebben, van hetzelfde gewest, in hetzelfde tijdvak melden, naauwelijks herkennen kan. Hij, die zich de moeite wil geven, om de weinige bladzijden, welke PONTANUS en SLICHTENHORST (zie b. v. laatstgemelden bl. 132—149) aan dit geheele tijdvak van 38 jaren hebben kunnen toewijden, te vergelijken met den arbeid van den Heer NIJHOFF, zal de uitdrukking: *een nieuw werk*, niet te sterk vinden.

Behalve door een gepast beroep op de best onderrigte Schrijvers, staaft de Heer NIJHOFF zijn geschiedverhaal met eene belangrijke verzameling van Oorkonden (bl. 1—290), welke door de noodige aanteekeningen opgehelderd zijn, en, even als in het vorige deel, door drie Registers, te weten der *plaatsen*, der *personen* en der in de aanteekeningen verklaarde *woorden*, beslo-

ten worden. Ook het uitwendige van dit werk verdient denzelfden lof, dien wij, ook in dat opzigt, aan het eerſte deel gaven.

Met genoegen zagen wij uit de Bijvoegſels en Verbeteringen, welke dit deel voorafgaan en tot het eerſte betrekking hebben, dat eenige kleine aanmerkingen, welke wij ons in het ſtraks gemelde verſlag vergunden, den Schrijver gegrond voorgekomen zijn. Dit moedigt ons aan, om er weder ééne, hoezeer kleine, in het midden te brengen tegen de aanteekening op bl. LXXIX, waar NIJHOFF, ſprekende van het Verbond, hetwelk Hertog ALBRECHT VAN BEIJEREN op den 16 Augustus 1359 (MIERIS, III. bl. 105) met EDUARD VAN GELRE ſloot, en hetwelk geteekend is te *Adinchem*, vermeent, dat men, in plaats van *Adinchem*, moet lezen *Redinchem* (eene plaats of waard niet ver van *Kuilenburg*). Deze gisſing is, naar ons inzien, ongegrond. *Adinchem* is *Enghien* in *Henegouwen*, in welk Graaffchap Hertog ALBRECHT zich destijds onthield, gelijk ook blijkt uit een Charter, (bij MIERIS, III. bl. 104.) door hem den 11 Augustus 1359 (en dus ſlechts vijf dagen vroeger) geteekend te *Caisnoit* (*le Quesnoy*) in hetzelfde Graaffchap.

De Schrijver vinde in de ongeveinsde deelneming van alle deskundigen de noodige aanmoediging, om zijne hoogst belangrijke, maar moeijelijke en moeitevolle onderneming op dezelfde wijze te blijven voortzetten!

TRELAWNEY'S *Avonturen in Oost-Indië. Door hemzelven beſchreven. Naar het Engelsch. III Deelen. Te Amſterdam, bij* H. Frijlink. 1833. *In gr.* 8vo. 862 *Bl. f* 8-70.

Zoo voor het groote lezend publiek en alle beminnaars van verhalen, die door het zonderlinge en ſtoute de aandacht boeijen, als voor beoefenaars der karakterkunde, is de vertaling dezer Avonturen van TRELAWNEY

een welkom verſchijnſel; te meer, daar deze woeste en moedige omzwerver tot model gediend heeft voor BYRON's *Zeeroover* en *Giaour*, ja dien Dichter, met wien hij in gemeenſchappelijke zucht voor onafhankelijkheid en gelijken haat tegen huichelarij en welvoegelijkheidsdwang overeenſtemde, zelfs naderhand op vele zijner togten verzeld heeft. Hier in *Indië* echter was TRELAWNEY met Lord BYRON nog niet, maar wel met zekeren merkwaardigen zeeſchuimer DE RUYTER, een in *Noord-Amerika* geboren *Hollander*, langen tijd in aanraking. Weinig over TRELAWNEY en zijn hem geheel kenſchetſend werk te zeggen, zou de nieuwsgierigheid niet bevredigen; en er zoo veel van mede te deelen, dat men zich eenigermate een begrip van den inhoud en den geeſt dezer drie boekdeelen daaruit zou kunnen vormen, zou de perken eener beoordeeling verre te buiten gaan. De ſtijl is levendig en onderhoudend. Waarheidsliefde ſchijnt den Schrijver te bezielen; ſchoon men echter nu en dan aan de juistheid zijner opgaven wel eens mag twijfelen, en hij zeker, hoewel hij zijne verkeerdheden belijdt, dezelve in een verzachtend daglicht zoekt voor te ſtellen. Ten einde den altijd (ook waar hij misdadig wordt in zijn gedrag, of in zijne redekavelingen geheel afdwaalt van het regte ſpoor) toch zoo belangwekkenden zwerveling geheel te leeren kennen en zijne verdere lotgevallen te vernemen, reikhalzen wij naar de vertolking van die zijner ſchriften, welke zijne latere ontmoetingen, gewaarwordingen, daden en drijfveren ſchilderen.

De Mensch en het Geld, of Inkomſten en Huishouding; een Boek voor allen, behelzende nuttige raadgevingen, om eerlijk geld te verkrijgen, het verſtandig te behouden en nuttig te gebruiken; ter behartiging voor jonge en oude lieden, voor mindere en hoogere ſtanden, door EBERSBERG. *Naar den tweeden veel vermeerderden Druk uit het Hoogduitsch, vertaald. Te Alkmaar, bij* J. A. M. W. Leſage ten Broek. *In kl.* 8*vo*, *VIII en* 183 *bl. f* 1 - 50.

Het doorgaande doel eener beoordeeling behoort te zijn, den lezer, zoo veel mogelijk, met den inhoud van een werk bekend te maken, om, dit gedaan zijnde, hem, als 't ware van zelf, op het ſtandpunt te brengen, dat eigenlijk hij en niet de beoordeelaar het juiſte oordeel velle. Dat een onpartijdig beoordeelaar het zoo behoort aan te leggen, was en is nog ſteeds hetgeen Rec. zich telkens, wanneer hij zal beoordeelen, vooraf herinnert. Het is toch eene zeer moeijelijke zaak, een oordeel te vellen, waar het eigenlijke *ik* geene ſtem bij zoude hebben. Maar laat het *ik* medeſpreken, indien dat ſlechts niet den boventoon kraaije, en, als met AUREOLUS PHILIPPUS THEOPHRASTUS PARACELSUS BOMBASTUS VON HOHENHEIM, elk toeroepe: „Gij moet u ſpiegelen in mij, ik mij niet in u; gij moet aan mij een voorbeeld nemen, ik niet aan u; aan u allen ſtel ik mij ten voorbeeld." — Laat de neus van den beoordeelaar, als die van *Diego* in het verhaal van SLAWKENBERG (*), ſoms wat ſterk uitſteken; is het zijne ſchuld, wanneer de Lezers, even als de nieuwsgierige *Straatsburgers*, hem ſlechts daarom volgen, dat zij niet anders verlangen dan hunne nieuwsgierigheid te voldoen, zonder daarbij te overwegen, wat hun belang eigenlijk van hen vordert? Maar, helaas! helaas! zegt SLAWKENBERGIUS met een' hevigen uitroep, het is de eerſte maal niet, en ik vrees dat het ook de laatſte maal niet zal zijn, dat eene ſterkte gewonnen of verloren is geworden door — *neuzen* (†). Rec., meenende opgemerkt te hebben, dat veken ſlechts beoordeelingen lezen, om eene oppervlakkige kennis met het boek — en niet meer — te maken, heeft, in het onderhavige geval, het er opzettelijk op toegelegd, zijne Lezers met

(*) *The life and opinion of Tristram Shandy*, Vol. IV. p. I.

(†) Voor wien deze aanhaling eenigzins duiſter mogt weezen, dien verzoeken wij, de geſchiedenis in het aangehaalde werk in haar geheel te lezen. Zij is ons altijd voorgekomen zeer leerzaam te zijn, en het kan zelfs bij de toepaſſing van hetgeen in het werkje van EBERSBERG geleerd wordt van nut zijn, niet altijd den neus van eenen anderen te volgen, hetwelk eigenlijk, indien wij ons niet bedriegen, de hoofdinhoud der geſchiedenis is, wier lezing wij daar aanſtonds hebben aanbevolen.

den inhoud dezes boeks *niet* bekend te maken, en in hun belang geoordeeld, voor deze keer, als van den drievoet zijn oordeel te vellen. Om evenwel niet den schijn te hebben van geheel willekeurig te handelen, en in onze hoogst liberale tijden voor een' volslagen Legitimist, Absolutist of Ultra gehouden te worden, zal hij misschien eene enkele plaats uitkippen uit het werk zelve, om daardoor, kon het zijn, de Lezers dezer beoordeeling nog nieuwsgieriger te maken naar den geheelen inhoud.

Hoe men over het algemeen den inhoud van dit werkje moge beoordeelen, de Vertaler had de uren, welke hij kon afzonderen, niet nuttiger kunnen besteden. Bij de overbrenging had hij niet zoo zeer een takje of rankje behoeven te besnoeijen, als wel dat hij, zonder eigen werk te willen leveren, nogtans de van elders gekozene voorbeelden door eigene had kunnen vervangen (*). Maar hetgeen elders tot nuttige berekening en goede gevolgtrekkingen gebezigd wordt, kan ook bij ons ten voorbeeld gesteld worden. Wij willen het goede erkennen, waar wij het vinden, en navolgen, door wien het worde voorgesteld. Hetgeen geschreven werd om te leeren, hoe men geld *eerlijk verkrijgen*, *verstandig behouden* en *nuttig gebruiken* zal, moet voor elk, ook voor den *Nederlander* vooral, belangrijk zijn. Hij toch wordt gezegd gaarne geld te *verdienen*, en heeft den naam en ook de daad, daarnaar op eene eerlijke wijze te trachten; onze voorouders verstonden vooral de kunst, om de winst *verstandig te behouden*; en óf zij op zijnen tijd er een *nuttig gebruik* van wisten te maken! Men ga het antwoord vragen bij de vele weldadige inrigtingen en stichtingen voor kunsten en wetenschappen, die voortgesproten zijn uit de *eerlijke verdiensten* en *verstandige wijze van bewaren*, die alleen tot eene *nuttige besteding* kon leiden. Daar met den tijd echter een en ander verandert, zoo kunnen herinneringen aan zulke tijden niet dan nuttig zijn; als waarschuwingen, om niet af te wijken, zullen zij reeds derzelver verdiensten hebben. In hoe verre wij ons boven de landgenooten van den Schrijver of andere volken verheven *meenen*,

(*) De versjes boven de hoofdstukken waren beter onvertaald gebleven of in onrijm overgebragt; b. v.:

„ Wat helpt u al uw scharlen, maaklen, borgen?"

en zulke teregtwijzingen en raadgevingen op ons minder toepaselijk zouden zijn, hierover beslisen wij liefst niet. Indien wij inderdaad zoo verheven zijn, zoo strekke het ter bevestiging van het goede; en daar het in dit boekje aan geene voorbeelden ontbreekt, hoe de mensch dalen kan, zoo make het waakzaam en leere toezien, dat *hij, die staat, niet valle!*

Met den Vertaler wenschen wij dit boekje in *veler* handen; *aller* harten zullen er niet voor geopend zijn, want het bekende gezegde: *Ach! wilden alle menschen wél, en waren daarbij wijs*, enz. toont, dat het voor velen zelfs nog te vergeefs zal geschreven zijn. Wij bevelen echter, met hem, de verspreiding van hetzelve allen ouders, opvoeders en dezulken, die eenigen invloed op hunne onderhoorigen hebben, met alle vrijmoedigheid aan. Het is in gemakkelijk formaat en zindelijk gedrukt, en heeft een vriendelijk en uitlokkend voorkomen.

Wat den Schrijver betreft, die denkelijk van onze goed- of afkeuring niets vernemen zal, zoude het om het even kunnen zijn, hoe wij over hem dachten of oordeelden. Vrijmoedig zeggen wij, dat hij onbillijk zal en zoude doen, die dit zijn werk hard wilde beoordeelen. Wie zoude hartelijke en welmeenende raadgevingen, door eigene ondervinding gekocht, wél betaalde levensregelen kunnen terugstooten? Liever danken wij hem voor hetgeen hij met broederlijke liefde zijnen vrienden op het hart drukt.

Juist slaan wij het boekje open, waar de Schrijver over het *Beursspel, den windhandel*, spreekt. Staan wij een oogenblik stil bij deze *gevaarvolle klip*. Het is ook hier als met de meeste dingen: *niet* in de *Beurs*, maar in den *mensch* is het misbruik gelegen. Waar de menschen de Beurs als de markt beschouwen, die tot koopen en verkoopen van allerlei openbare effecten, wisels, geldsoorten en waren bestemd is, daar is zij voor hen en voor het algemeene welzijn eene allernoodzakelijkste en nuttige inrigting. Waar zij alleen als de plaats wordt beschouwd, om *gemakkelijke* en *spoedige* winst te verkrijgen, wordt zij de *kampplaats*, waar *eer en vermogen verloren wordt*. De eerste klasse, die der achtbare Handelaars; zij schragen de Beurs; zij zijn de kolommen, die den handel dragen, en aan hen is het te danken, dat *onze* Beurs tot nog toe de markt is gebleven, waarop het oog van *Europa* altijd gerigt blijft, en waar de geld-

behoevende Mogendheden het liefst de leeningen sluiten. De tweede klasse, die der *Beursspelers*; hunne gedragingen mogen iets kluchtigs hebben, wanneer het kluchtspel pas begint, en zoo lang zij handelen, gelijk de Schrijver dit bl. 65 en very. beschrijft; maar als de bepaalde dag komt, op welken de verkochte papieren geleverd of de gekochte ontvangen moeten worden; wanneer dan, in plaats van eene *gemakkelijk* en *spoedig* verkregene winst, het *vermogen der kinderen*, het *huwelijksgoed der vrouw*, de *eer van het geslacht* moet geofferd worden, — dan kost het dikwijls maar één schrede van de eer tot de schande, één stap van het verschrikkelijk dobbelhuis tot den kerker of den schandpaal! ten zij dat de echtgenoot, de vader van verscheidene onmondige kinderen, zijne schuld nog zoekt te verzwaren voor den Eeuwige, door als zelfmoorder te sterven! (bl. 8.) Gelukkig ware het, indien, zoo als de Vertaler in eene noot bl. 70 zegt, het in dit Hoofdstuk vermelde voornamelijk slechts op de *agiotage* op vreemde Beurzen, gelijk die van *Weenen* en *Parijs*, van toepassing was! Hij heeft, zoo het ons voorkomt, wél gedaan, dit Hoofdstuk in deszelfs geheel behouden te hebben; het is niet alleen op de vreemde, het is helaas! ook op onze Beurzen maar al te toepasselijk. Gelukkig, indien het tot waarschuwing mogt strekken tegen den verderfelijken *windhandel*! Door dezen toch is reeds zoo menig landgenoot te grond gebragt, onteerd, geschandvlekt en ellendig geworden.

TRINY, *of de Dood voor Vrijheid en Vaderland; groot Heroïsch Treurspel in vijf Bedrijven; door* G. A. C. W. MARQUIS DE THOUARS, *Luitenant der 10de Afdeeling Infanterie. Te Gorinchem, bij* J. Noorduyn. 1833. *In gr. 8vo. XXIV en* 180 *bl. f* 2-60.

Oorspronkelijk, hoewel het op den titel verzwegen is, is dit stuk door den beroemden KÖRNER gedicht; maar de Marquis DE THOUARS levert er eene vrije navolging van. Hij zelf betuigt, in zijne Voorrede, van zijn voorbeeld te zijn afgeweken, zoo dikwerf hij dit dienstig achtte. Schoon dus de eer der vinding van het stuk aan KÖRNER toekomt, heeft onze landgenoot de verantwoording voor geheel het

Treurspel, gelijk het in Nederlandsch gewaad door hem wordt aangeboden, op zich genomen, en wij mogen het even als een oorspronkelijk en voor ons tooneel bewerkt stuk beoordeelen. Dit zullen wij dan ook doen, zonder op het Duitsche van KÖRNER te letten.

In den stijl, zoo van de Opdragt aan den Koning van Pruissen, als in het vers aan de Nederlandsche Dichters en in het Treurspel zelve, hindert ons wederom, vooral in datgene, wat bij THOUARS geheel oorspronkelijk is, het overladene en brommende van vele uitdrukkingen, en de dikwijls gekunstelde, ja niet zelden onze taal verkrachtende woordkoppeling, waarin zijn Ed., in spijt der algemeene afkeuring, een bijzonder behagen blijft vinden. BILDERDIJK was, wij erkennen het, wel eens hard en gekunsteld in zijn aaneenklinken van woorden, maar zondigde daarin niet tegen de grondbeginselen van ons taalstelsel, noch tegen den gezonden zin der woorden; doch THOUARS is in dat opzigt nog ongelukkiger navolger van den onnavolgbaren BILDERDIJK, dan zijn kunstgenoot VAN DER HOOP. *Baldrend noodstormuur, dorverschonkeld lauwergroen, ontheistrend noodstormwoen, dichttooneelkunstspoor, zangrigvol gemoed, vaangeslap, krakend vuurgloedbruischen, nokkend hart, rinklende armen*, enz. enz.; verder in het stuk zelve, bl. 7: *De Donauvest, die waggelt op haar naven*, en *de vuurgloedstroom, die haar ingewand zal doordraven*: deze en al dergelijke gekunstelde en onnatuurlijke uitdrukkingen, te veel om hier op te noemen, beantwoorden niet aan de schoone belofte, bl. XII:

'k Zong, Bardenschaar! door rein gevoel gedreven,
Op eigen wijze en *kunsteloozen* toon,
De zegepraal van een krijgshaftig leven,
Der reine liefde omhoog beschoren loon.

Daar de Dichter zegt geene behoorlijke zorg voor herziening der drukproeven te hebben kunnen dragen, zullen wij op geene drukfouten hechten, schoon er vele zijn, die den zamenhang duister maken, en wij *blass*, voor *bleek*, en andere klinkklare Germanen, daaronder bezwaarlijk kunnen rangschikken. Maar *Höngaar*, op bl. 91, is geene drukfeil. Dergelijke fouten in de klankmaat, als *een Höngaar*,

teyens Christen, zijn ſtuitend. *Zoo biedt hij u Kroatie als erflijk Koningrijk*, bl. 113, dat men lezen moet *Kroaatsje als erflijk Koningrijk*, om in de maat te blijven, is niet veel beter. De taal van BILACKY, in het 4de tooneel, 3de bedrijf, gelijk die door THOUARS bij zijne navolging gewijzigd is, ſchijnt ons ſnorkend en honend, meer die van een' dolleman, dan van een' beraden krijgsheld; gelijk eene zekere krachttaal, waaraan echter de eigenlijke en ware kracht ontbreekt, meest overal het ſtuk ontſiert, op welks inhoud en gang, in betrekking tot de vertooning op onze ſchouwburgen en de vorming van den ſmaak des publieks, bovendien niet weinige aanmerkingen te maken zijn. Vooreerst is het ſtuk bijna de helft te lang. Ten tweede zijn de alleenſpraken (gelijk in vele Tooneelſtukken) te gerekt, b. v. die van SOLIMAN, bl. 5 tot 7 ingeſloten, 56 regels; 40 regels zou reeds te lang zijn, vooral daar geheel de alleenſpraak in een ijdel ſnoeven en dreigen beſtaat, wel eenigzins in harmonie met het *hier* aan SOLIMAN toegekende karakter, maar dat echter kort en krachtig in een 32 tal regels had kunnen zijn bijeengetrokken. Om nu niet in alle bijzonderheden te treden, voegen wij hier nog bij, dat het voor den lezer niet hinderlijk is, zoo het eene bedrijf in deze en het andere in gene plaats ſpeelt; maar dat de gedurige tooneelveranderingen in hetzelfde bedrijf een Treurſpel bij de vertooning het voorkomen geven van een Tooverſtuk. Beter ware het mogelijk, zich over het *getal* der bedrijven niet te bekommeren: want waarom zou men alleen *dien* tooneelregel in acht nemen, wanneer men al de overige ſtoutmoedig overtreedt? Dat intusſchen de *ware* kunst bij zulke nieuwigheden niet winnen zal, behoeft geen betoog. Doch niet alleen de gedurige tooneelveranderingen, maar ook het ſlot van het ſtuk, het 9de tooneel van het 5de bedrijf, maakt er eene ſoort van Tooverſpel van. Dáár wordt in 't geheel niet geſproken; maar het tooneel, dat er was, *verandert* in een gedeelte van het oude brandende ſlot, en nu ziet men vechten, moorden, ZRINY en JURANITSCH ſneuvelen, EVA den kruidtoren in den brand ſteken; men hoort te voren trompettengeſchal, trommelgeraas, paukengebrom, veldgeſchreeuw, geſchutgebulder, en nu eindelijk een' vreeſelijken knal, waarbij alles in de lucht vliegt of in elkander ſtort. — Neen! zulk een rumoer is vreemd aan den geest der echte *Treurſpelen*; zulk eene verwarring en

zoo veel gewoel moge kinderen doen gapen van verbazing, en den onkundigen, ſmakeloozen hoop doen uitroepen: *Dat is mooi! Kijk eens!* of, bij mislukking van die *tours de force: Wel, dit en dat! die Hongaren vallen als kloenen! Die valbrug gaat niet goed neêr. Eva ſlingert hare fakkel te vroeg. Dat ſlot ſtort te langzaam in*, enz. Maar, het zij alles met de *machinerie* enz. gelukke of niet, de tragiſche hartstogten van vrees en medelijden moeten door andere drijfveren worden gewekt en onderhouden. Schoon wij dus den Marquis DE THOUARS alle verdienſten bij de overbrenging geenszins ontzeggen, en ook hier zijn dichttalent niet miskennen, ja gaarne toeſtemmen, dat er een aantal ſtoute en fikſche trekken en fraaije plaatſen in voorkomen, verklaren wij ruiterlijk, dat het ſtuk ons over het geheel niet bevalt, en ons inzonderheid voor *ons* Tooneel ongeſchikt ſchijnt.

Onrust en Vertwijfeling, of de kracht van het Geweten. Oorſpronkelijk Tooneelſpel, in vier Bedrijven, door Mr. VAN KOETSVELD VAN ANKEREN. *Te Utrecht, bij* N. van der Monde. 1833. *In kl.* 8*vo. VI en* 128 *bl. f* 1-25.

ANTIGONUS, *de Makkabeër, of de Togt naar den Tempel, Treurſpel, door* B. W. A. E. SLOET VAN OLDHUIS. *Te Utrecht, bij* N. van der Monde. 1830. *In gr.* 8*vo. XVI en* 113 *bl. f* 2-40.

Het eerſte hier aangekondigde en in proza geſchrevene Tooneelſpel ontbreekt het niet aan treffende plaatſen en goede zedeſpreuken, en het laat zich met belangſtelling lezen. Doch de lange alleenſpraken, die bovendien van herhaling der zelfde gedachten, ſchoon doorgaans met andere woorden, niet zijn vrij te pleiten, zullen het ten tooneele denkelijk minder doen bevallen. De karakterſchildering van den Baron van Kamſtein ſchijnt ons goed te zijn volgehouden; die van den Graaf van Hoogenberg behaagt ons minder. Daar men meermalen, in het Tooneelſpel, karikaturen opvoert, zou iedereen ligtelijk denken, als hij dien Graaf voor het eerst ziet optreden, dat een *fat*, die tevens voor *ſterken geest* wil ſpelen, van zijne belagchelijke zijde vertoond wordt; maar het vervolg der rol van den Graaf beantwoordt geheel niet aan die verwachting. Daar het ſtuk in Duitschland ſpeelt, en men zich dus altijd

het eene of andere landje kan verbeelden; waar het alzoo toegaat, zullen wij geene aanmerking maken op de wijze van regtspleging enz. Doch de nieuwsgierigheid van lezers en toeschouwers wordt niet bevredigd, als zij vernemen, dat de schoone Ridmeester, zoo het schijnt aan de gevolgen van uit eigene beweging ingenomen vergift, gestorven is, zonder dat zij weten, of gemoedsangst alleen hem daartoe gedreven had, dan of hij reeds eene dagvaard voor de Criminele Regtbank had ontvangen. Dat het vrij zonderling is, hoe de Baron van Sunderfeld zich zoo lang heeft schuil gehouden; dat zijne redenen daartoe niet genoegzaam waren, en dat zulk een grijs hoofdig gedrag in de maatschappij, gelijk zij is, tot vele verwarring aanleiding geven zou; dat die grijsaard, door verkeerde aanteekening van zijnen dood te laten doen, alzoo medepligtig werd aan vervalsching der Registers van den Burgerlijken Stand, of andere, in dien onbekenden Duitschen Staat, daarmede gelijk staande boeken; dat de Baron van Kamstein, in elk geval, door toeleg op zijns vaders leven, gevolgd van een begin van uitvoering, zoo schuldig was, alsof hij waarlijk de daad volbragt had, gelijk hij zelf zoo lang had gewaand; en dat, zoo die Baron onschuldig in regten was, ook de medepligtigheid van den Ridmeester wegviel: dit alles behoeft geen betoog. Maar wij zijn gewoon, in de zoogenaamde Drama's, schoon zij in proza veelal geschreven worden, en eene afbeelding moeten zijn van het werkelijke leven, *onwaarschijnlijkheden* te ontmoeten, die men naauwelijks aan een' Treurspeldichter, schoon deze ons in eene door de dichtkunst opgeëischte wereld verplaatst, vergeven zou. Inderdaad, de Heer Mr. VAN KOETSVELD VAN ANKEREN verdient aanmoediging. Maar, als hij weder een tooneelstuk uitgeeft, zij hij zoo gereed niet met eene opdragt aan den Kroonprins of eenig ander vorstelijk persoon, hetwelk alleen omtrent klassieke werken behoorde plaats te vinden.

Hoogere waarde bezit, maar onze schatting, het Treurspel *Hugo*, door den Heer SLOET VAN OLDHUIS. Hij maakt zich daardoor als Dichter, in den belangrijken zin des woords, kenbaar, en toont alle geschiktheid te bezitten, om het Treurspel op eene waardige wijze te leeren behandelen. Ook dit stuk wordt door eene *opdragt* voorafgegaan; maar de zedige Schrijver heeft zijn *dichtstuk* (gelijk hij het naar waarheid noemt) aan zijne *Ouders* opgedragen. — Wij keuren het goed, dat de Dichter het hatelijke van het gedrag van Koning *Artabanus* op

den hovelïng *Joab* terugwerpt, *Joab* eindelijk naar verdienſte laat ſtraffen, en *Aristobulus*, even als *Salome*, tot een voorwerp van ons medelijden maakt. Ook wordt de regtvaardigheid van het Godsbeſtuur door den dood van *Joab*, tot ſtraf voor al zijne gruwelen en den moord, aan *Antigonus* gepleegd, gelukkig gehandhaafd. — De Schrijver veroorlove ons echter eenige weinige aanmerkingen. Vooreerst is het ſtuk veel te lang; en daar ſommige geſprekken niet van gerektheid zijn vrij te pleiten; daar vele alleenſpraken bekorting hadden kunnen ondergaan; daar de ingevoerde Reijen, bij de vertooning, groote moeijelijkheid veroorzaken, en in den zamenhang zeer wel kunnen worden gemist, vermits zij toch niet, gelijk in het Griekſche Treurſpel, een handelend perſoon zijn, — zoo had dit gebrek, of die overtolligheid, gemakkelijk kunnen worden vermeden. Verder hebben wij geſtuit op eenige niet gelukkig *geverſificeerde* of duister *geconſtrueerde* plaatſen; b. v. bl. 3.:

Dat wij met dubble magt den zwaren last der jaren
Gevoelen, ſtaart ons óog, — als 't graf ons dra beſluit,
Op deugd van Vorst en volk, en ging haar flikkring uit.

Bl. 8. 'k *Beken, die eedle maagd* enz., liever: '*k Erken* enz.
Bl. 22:
Het nakende gevaar, waarin wij beiden deelen,
Maar [dat] ſlechts door beider moed en liſt wordt afgewend.

Bl. 26. Wat maakt u, *dan voorheen, zorgvúldiger en banger?*
Bl. 32. *ruwe krijgersmoed*, lees *ruwen*, in den áden naamval. — Over het geheel is de correctie ſlordig.
Bl. 38 ontbreekt een rijmgevend woord op het rijmvrágende *zamenheúlen*.
Bl. 49. *Gods álzienend oog* moet zijn *'s Heeren álziend oog*.
Bl. 55. *naar den Olymp*. Niet alleen hier, maar *telkens*, vindt men volſtrekt korte lettergrepen lang genomen, ook daar, waar dit met geene mógelijkheid te gedoogen is.
Bl. 101. *wat nijdſche razernij*; moet het ook wezen *helſche rázérnij?*
Eindelijk hadden wij wel gewenscht, het woord *Jehova* zoo dikwerf niet in dit Treurſpel te ontmoeten. Op het tooneel is dit bijzonder hinderlijk, en in verzen kan men niet altijd even gemakkelijk het eene woord in plaats van het andere nemen.

IVANHOE, *of de terugkomst der Kruisvaarders. Door Sir* WALTER SCOTT. *Uit het Engelsch. In III Deelen. Tweede Druk. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1833. *In gr.* 8*vo.* *f* 7-90.

De *Ivanhoe* van wijlen den beroemden SCOTT, reeds eenmaal door ons aangekondigd (*), is vooral geen der minſten, uit 's mans vruchtbare pen gevloeid. Een tweede druk (een niet alledaagsch verſchijnſel in ons kleine, bovendien nog met Leesgezelſchappen en, tot verderf van den Boekhandel, met Verhuurbibliotheken opgevulde land) bevestigt ons, dat het Publiek met dit ons gevoelen inſtemt. Wij achten alzoo de eenvoudige vermelding van dezen herdruk voldoende, en wenſchen het werk een beſtendig goed vertier, waarin wij echter gaarne ook deze en gene belangrijke oorſpronkelijke werken inzonderheid zagen deelen.

(*) Zie dit Tijdſchrift voor 1824, bl. 675.

Letterkundige Fabelen van Don THOMAS DE YRIARTE. *Uit het Spaansch, door* J. J. ABBINK. *Te Amſterdam, bij* G. Portielje. 1833. *In kl.* 8*vo.* 92 *Bl.* *f* 1-:

De Wederwaardigheden des Levens: of de Gevolgen van onwettige Verbindtenisſen. Uit het Engelsch. Te 's Gravenhage, bij A. Kloots. 1833. *In gr.* 8*vo.* 352 *Bl.* *f* 3-40.

Aan vertalingen uit de Franſche, Engelſche en Duitſche talen moge er in het algemeen in ons vaderland geene behoefte beſtaan, deels omdat alwat ſlechts eenigzins belangrijk, of ook wel geheel onbelangrijk is, zoodra het in eene van die talen het licht ziet, alras in de onze wordt overgebragt; deels ook, omdat die talen vrij algemeen bekend zijn, en dus velen zich in ſtaat bevinden, de oorſpronkelijke werken te lezen: maar nu de Spaanſche taal, die een paar eeuwen geleden in ons vaderland zoo vele beoefenaars vond, ſlechts aan een klein getal letterkundigen niet vreemd is, nu wordt ons zelden iets, dat uit hare rijke en kernachtige letterkunde genomen is, in eene welgeſlaagde navolging aangeboden. Wel-

kom moest ons reeds daarom eene vertolking van eenig geacht geſchrift uit *die* taal in de onze wezen, en dubbel welkom zijn ons, ook om den inhoud, deze letterkundige Fabelen van *Don* THOMAS DE YRIARTE. Allen ſchrijvers, boekbeoordeelaars en beminnaars der letteren bevelen wij er de lezing en overpeinzing van aan; terwijl wij *niet* gelooven, dat zij fabel 24, *De Papegaai, de Lijster en de Ekſter*, op dit boekje toepaſſelijk zullen vinden:

„ Een Lijster vond de taal zoo fraai
Van een' uitheemſchen Papegaai,
Dat zij, in dommen waan, begeerde,
Dat hij, en niet de mensch, haar leerde.
Zij nam eene enkle proef daarvan,
En dacht terſtond zich zóó bedreven,
Dat zij een' Ekſter nu en dan
In 't zuiver ſpreken les kon geven:
Dan, 't is den Ekſter zóó gegaan,
Als hun, die, ſchoon zij vlijtig leerden,
Vertaalde ſchriften beſtudeerden,
Waarin op ieder blad de domſte fouten ſtaan."

Minder beviel ons het uit het Engelsch vertaalde werk. Want, ſchoon de vertaling door eene kundige hand geſchied, en de ſtrekking in vele opzigten leerzaam is, hindert ons het onnatuurlijke en onwaarſchijnlijke, waar dit werk maar al te veel van overvloeit, en dat zelfs de ganſche ziel der *intrigue* uitmaakt. Of is het niet hoogst zonderling, (om het met het zachtſte woord te beſtempelen) dat een meisje, hetwelk, ſchoon geenszins eene volmaakte, echter eene toereikend zedelijke opvoeding genoten heeft, liever de bijzit dan de echtgenoote van haren minnaar, en dat uit eene waarlijk wel verkeerd werkende en kwalijk toegepaste kieschheid, worden wil; dat zij meer dan eens de gelegenheid, om met dien minnaar in het huwelijk te treden, veronachtzaamt, en alzoo, altijd uit zoogenaamde kieschheid, haren geliefde, hare kinderen en zichzelve in het ongeluk ſtort? Hoe vermindert dit het medelijden met de gevallene, en doet het ons veeleer haren verleider beklagen, daar deze meermalen het bedrevene zocht te herſtellen, maar juist door zijne minnares er in verhinderd werd! — Welligt zijn dergelijke valſche begrippen van kieschheid aan het Engelſche karakter minder vreemd;

maar, zoo dit tot verdediging van den Schrijver ſtrekt, het maakte de vertaling daarom niet verſchoonlijk, dewijl het de bereiking van het zedelijk doel van dezen Roman, althans bij den Nederlandſchen lezer, in den weg ſtaat. — Het is ons duister, hoe (volgens bl. 301) Graaf *Amesfort* zoo op-ééns, terwijl hij met zijne jonggehuwde vrouw van het altaar naar huis terugreed, deze verlaten kon, en als voetganger zijne voormalige minnares *Emilia* gaan toeſpreken! — Meer zonderlingheden zouden wij kunnen opſommen. Doch dit alles neemt niet weg, dat er nog altijd iets uit dit werk te leeren valt; dat de ſtijl goed en zuiver, de inhoud in zijne ſoort belangrijk, en het geheel (zoo men het onwaarſchijnlijke van den grond der *intrigue* over het hoofd kan zien) zeer wel is zamengeweven. Bevredigend voor aller gevoel zal de ontknooping zijn, waarbij Graaf *Amesfort* verzoend is met zijne wettige gade, Lord *de Calmer* gelukkig met *Emilia's* dochter *Fanny*, en *Adolf Montreſor* met *Iſabella Albany*. — Waarom is de naam van den oorſpronkelijken Schrijver op den titel verzwegen? Of heeft deze zich aan zijne landgenooten niet perſoonlijk willen bekend maken?

Specimen oeconomico-politico-juridicum, de Summi Imperantis cura, quae dicitur indirecta, in industria promovenda, quod, pro gradu Doctoratus, ſummisque in jure Romano et Hodierno honoribus ac privilegiis, in Academia Lugduno-Batava, rite et legitime conſequendis, publico ac ſolemni examini ſubmittit P. W. ALSTORPHIUS GREVELINK, *Zalt-Boemelia Gelrus*. Lugd. Bat. apud *J. C. Cijfveer*. 1832. 8vo. maj. XII et 272 pag.

Gedachten over den Handel, onder anderen, met betrekking tot den geprojecteerden IJzeren Spoorweg naar Keulen. Door den Schrijver van de Bedenkingen over het Crediet. Te Amſterdam, bij J. Guykens. 1832. *In gr.* 8*vo. II en* 159 *bl. f* 1-80.

Wij voegen in onze beoordeeling beide deze werken, het eene de doorwrochte Diſſertatie van den Heer GREVELINK, het andere een opſtel van den kundigen Schrijver der *Bedenkingen over het Crediet*, bijeen, omdat beide geſchriften tot

hetzelfde onderwerp, de Nijverheid in den ruimeren zin van het woord, behooren.

In zijne Inleiding (pag. 1—12) omschrijft GREVELINK de *Nijverheid*, als niet alleen zijnde de *ijver*, waardoor ieder welgezinde gedreven wordt, om zijne middelen van bestaan onbekrompener te maken, maar ook als de werking der natuurlijke en zedelijke krachten van den mensch met betrekking tot die voortbrenging van winst en genot (*productie*), waarvan het welzijn des volks schijnt af te hangen. Daartoe nu heeft de Nijverheid noodig het gebruik der *kapitalen* en de medewerking van de *natuurlijke* orde der dingen. De winsten en genietingen worden dus voortgebragt, of de *productie* geschiedt, door zamenwerking van de *Nijverheid*, de inrigting der *Natuur*, en den omloop van het *Kapitaal*. De Nijverheid is van driederlei aard; de *grondbearbeidende*, de *bewerkende*, en de *handeldrijvende*. Tot de *grondbearbeidende*, of die des *landbouws*, behoort de eigenlijke landbouw, de veehoederij, de jagt, de visscherij en het mijnwerk, dus alwat betrekking heeft tot het vinden en aankweeken van voorwerpen der natuur. Tot de *bewerkende*, alwat men wel eens bij uitnemendheid nijverheid of *industrie* noemt, dus alle fabrieken en trafieken; voorts het timmeren, metselen, smeden, kleedermaken, en alle handwerken en ambachten. Tot de *handeldrijvende* Nijverheid behoort de binnenlandsche en buitenlandsche Koophandel. Als *vierde* soort van Nijverheid kan men nog aannemen de zoodanige, als tot de binnenlandsche *productie*, door handhaving, bescherming, wegneming van beletselen en opscherping van den geest, betrekkelijk is, gelijk die der regtsgeleerden, staatkundigen, geneesheeren, onderwijzers en geleerden in verschillende vakken; al welker arbeid, behoorlijk aangewend, geenszins als onvruchtbaar voor den Staat, of *improductief*, te beschouwen is. De zorg der Oppermagt voor al die soorten van Nijverheid moet zijn *zijdelingsch*, d. i. in een' ontkennenden zin; zoodat de Oppermagt, over 't algemeen, niet zoo zeer de takken van Nijverheid scheppe, noch zelfs altijd en overal leide, buige en kromme, maar veel meer de vrije ontwikkeling, door wegruiming der beletselen, bevordere. Tot die wegruiming van beletselen behoort echter, in vele opzigten, eene krachtige werking der Regering tot handhaving des Regts, bescherming der zeden, en ontwikkeling des verstands. — Het Iste Hoofdstuk handelt nu over de veiligheid van eigendommen en personen.

Het IIde, over de vrijheid der burgeren tot aanwending hunner nijverheid, *a.* als grondbearbeidende, *b.* als de verkregene voorwerpen bewerkende, *c.* als handeldrijvende. De Schrijver verklaart zich tegen alle verbodswetten, *tarieven*, *privilegiën*, *monopoliën*, en alle maatregelen van wedervergelding tegen den handel belemmerende natiën. Hij erkent de belastingen ſlechts als een noodzakelijk kwaad, om de huishouding van Staat in ſtand te houden, maar wil die nimmer als beſchermings- of opvoeringsmiddelen van landbouw, bewerking of handel hebben aangemerkt. Alleen bij nieuwe uitvindingen of ondernemingen kan, voor een bepaald getal jaren, zoodanige vrijdom worden vergund, als noodig is tot goedmaking der kosten van de onderneming zelve, niet tot inſtandhouding van den nieuwen tak van nijverheid. Kan eenige ſoort van landbouw, fabrikaat of handel, bij vrije mededinging, zich niet ſtaande houden, dan moet men dien tak laten varen, en zijne kapitalen anders beſteden. Wat men doet tot bevoorregting van dezen of genen tak, is eene belasting op de natie tot voordeel van eenige partikulieren. Ieder heeft het regt te koopen naar zijn eigen voordeel. Ten onregte heeft men wel eens gemeend, dat de *invoer* altijd minder moest wezen dan de *uitvoer*. De graanhandel inzonderheid moet vrij zijn. Buitendien zijn hooge regten niet eens in het voordeel der ſchatkist, op den duur. De ſuiker (zie bl. 116) had in Engeland in 1823 opgebragt 2,778,000 ℒ Sterl. In 1824 werd de belasting 20 ten honderd hooger geheven, en nu verkreeg de ſchatkist, deels door minderen invoer, deels door ſluikerij, deels door kosten aan de beambten, ſlechts 2,537,000 ℒ Sterl.; dus nog minder dan te voren. — Hoofdſtuk III handelt over de bedeeling des Regts, waarbij met grond geijverd wordt tegen de omſlagtige, trage en kostbare wijze van regtsvervolging. — Hoofdſtuk IV ſpreekt over het openbaar onderwijs en de beſchaving der burgeren. De Schrijver verklaart zich wel voor eene betamelijke vrijheid, maar wil toch op zedelijkheid en bekwaamheid der onderwijzers hebben gelet. De eerſte Afdeeling van dat Hoofdſtuk handelt over het onderwijs in 't algemeen; de tweede, over het onderwijs met betrekking tot bijzondere ſoorten van nijverheid, als *a.* den landbouw, *b.* het fabriekwezen, *c.* den handel. Te regt merkt de Schrijver aan, dat, gelijk wij in het openbare, vooral het lagere, onderwijs den meesten of zelfs allen volken vooruit zijn, wij daarentegen in de opleiding tot bijzon-

dere takken van nijverheid ten achtere zijn gebleven. Vooral na de ſcheiding van België mag, tot opbeuring van landbouw, fabriek- en handelwezen, hierop wel worden gelet. — Hoofdſtuk V handelt over de wegen en kanalen. De Schrijver verkiest een welgeregeld tolregt, tot derzelver onderhoud, boven eene algemeen werkende belasting. Ook dit ſchijnt ons overeenkomſtig de billijkheid. — Het VIde of laatſte Hoofdſtuk beſchouwt ſommige zijdelingſche middelen tot bevordering van dezen of genen tak van nijverheid; *a.* van den landbouw, *b.* van de fabrikatie, *c.* van den handel. Bij het laatſte punt wordt inzonderheid gehandhaafd het beginſel, dat de gangbare en de innerlijke waarde van het gemunte geld gelijk moeten ſtaan; terwijl de ſchadelijke invloed van te weinig innerlijke waarde van het geld op den wisſelkoers overtuigend wordt aangetoond. — Alle bijzonderheden in deze uitgebreide Verhandeling te onderzoeken en te toetſen, ligt buiten het beſtek van ons Tijdſchrift. Over het geheel kan Recenſent met den inhoud volkomen inſtemmen. Alles ademt hier den onbekrompenen geest der Hoogleeraren TYDEMAN en WTTENBAAL, aan welke beroemde Staat- en Landhuishoudkundigen de Heer GREVELINK (wien wij, zoo wij naar dit zijn werk hem mogen beoordeelen, met der tijd een Hoogleeraarsambt, of nog liever het Lidmaatſchap van de Tweede Kamer der Algemeene Staten, toewenſchen) zijne Diſſertatie heeft opgedragen. Alleen merken wij hier aan, dat het woord *Nijverheid* hier door ons ſteeds in den zin des Schrijvers gebezigd is, zoodat de *Landbouw* en *Handel* daardoor even zoo wel als het *Fabriekwezen* bedoeld wordt.

De bekwame Schrijver van het andere hier aangekondigde werk onderzoekt eerst de oorzaken van den teruggang des Nederlandſchen handels; toont daarna, wat deszelfs tegenwoordige toeſtand is, en gaat verder over tot aanwijzing der middelen van herſtel der nadeelige, en ter betere ontwikkeling der voordeelige zijden van onzen toeſtand. Dit alles is, naar ons inzien, met uitnemende kennis van zaken behandeld. Hard moge ſomwijlen de waarheid klinken, zij blijft toch waarheid; en hartelijk wenſchen wij, dat alle beſturen en alle handeldrijvenden de hier voorkomende wenken ter harte nemen. Dan zal men die verouderde en belemmerende inſtellingen en plaatſelijke gebruiken laten varen, die ons reeds zoo lang hebben benadeeld; dan zullen zich

onze kooplieden niet zoo ſterk, als nog wel geſchiedt, aan den ouden ſlender houden, en men zal ook van onze zijde in andere landen reizen, om betrekkingen aan te knoopen, en zich van den ſtaat der zaken, mitsgaders de al of niet goede gelegenheden voor deze of gene onderneming, te onderrigten. Wijders handelt de Schrijver over het *continentaal débouché*, beſchouwt de natuurlijke en ſtaatkundige geſteldheid der verſchillende Staten van Europa, en beſluit daaruit, dat geen land zeehavens bezit, met zoo veel voordeel tot den handel met *centraal Europa* voorzien, als onze Hollandſche. Het daarop volgende Hoofdſtuk weidt uit over de Rhijnvaart, en den *geprojecteerden* (waarom niet liever *ontworpenen?*) ijzeren ſpoorweg. Deze rubriek wordt in het zesde Hoofdſtuk vervolgd, en in het zevende nader overwogen. Het vóór en tegen wordt goed uiteengezet, en de zwarigheden worden, naar ons inzien, toereikend opgelost: want wiskundige zekerheid kan men niet in alles vorderen; de waarſchijnlijkheid is voor den goeden uitſlag der onderneming, mits men er niet te lang mede wachte. Hierop levert de Schrijver eenige verdere vooruitzigten, handelt daarna over de Entrepôts, gelijk die naar zijn inzien behoorden te zijn, en verder over de Banken, gelijk hij die wenschte te hebben ingerigt. (Over die inrigting der Bank en over het uitgeven van Credietpapier is de Schrijver reeds bevorens in eenigen penneſtrijd met een' ander' Recenſent in dit Tijdſchrift getreden.) Eindelijk oppert de Schrijver zijne gedachten over den kolonialen handel. Ook op Java en in onze verdere Oostindiſche bezittingen wenscht hij de invoering van het niet met papierengeld te verwarren Credietpapier, vooral om de ſchaarschheid van *numerair* in die koloniën. Naar het oordeel van Recenſent zou die invoering aldaar *noodiger* en *gemakkelijker* zijn, dan hier te lande; zonder daarom te willen ontkennen, dat men aan de Nederlandſche Bank eene veel nuttiger ſtrekking voor den handel mag toewenſchen. In elk geval verdienen de voorſtellen des Schrijvers een ernſtig en onpartijdig onderzoek, ſchoon zeker het verwezenlijken zijner plannen vele bezwaren zal inhebben; maar men kon altijd met het als goed erkende en ligtst uitvoerlijke beginnen, gelijk hij wenscht. Jammer is het, dat de anders zoo vloeijende ſtijl door zoo veel noodelooze bastaardwoorden, gelijk *Continent* voor Vasteland, *Centraal Europa* voor Middel-Europa en dergelijke meer,

ontſierd wordt. (Het antwoord op de antikritiek des Schrijvers tegen de recenſie der *Bedenkingen over het Crediet*, in dit Tijdſchrift, laten wij aan dien der zake wel kundigen beoordeelaar over.)

Een Huisſelijk Tafereel uit Noord-Holland; of trekken van het karakter, de zeden en gewoonten der Noord-Hollanders, benevens eenige bijzonderheden van belangrijke plaatſen dezer Provincie. Door T. VAN SPALL, *Predikant. Te 's Gravenhage, bij* A. Kloots. 1832. *In gr.* 8*vo.* 223 *Bl. f* 2-40.

De inhoud des boeks beantwoordt aan den titel. De Schrijver wilde *den Noord-Hollander, vooral zoo als hij op het platte land leeft, en eenige ſtreken van dit vruchtbaar gewest nader doen kennen en naar waarheid ſchetſen; hemzelven* (den Noord-Hollandſchen landman) *aanleiding geven tot nuttige opmerking en verbetering, en den lezer, in een uur van uitſpanning, onderhoudende en nuttige lektuur bezorgen.* Het werkje is verdeeld in veertien Hoofdſtukken, die de volgende opſchriften hebben: *Eene beſchrijving, voor allen misſchien niet even aangenaam, doch nogtans noodzakelijk. Een avondpraatje en een nachtbezoek. De gastdag. De hooge vloed* (1825). *De zelfmoord. Allerlei. Een reisje tot vermaak. Het verlangen naar huis. De begrafenis. De kermis. De bevalling. Het komt nader. De onverwachte proef. De bruiloft.* Men vindt hier veel merkwaardigs in een' goeden ſtijl en op eene zeer onderhoudende wijze voorgedragen. Gedurende een twaalfjarig verblijf in Noord-Holland had de Heer VAN SPALL gelegenheid, om zeden en gewoonten der landlieden te leeren kennen. Dit *Tafereel* ſtrekt ten bewijze, dat hij een goed waarnemer is en eene gelukkige gave van mededeelen heeft. Hij doet de goede hoedanigheden der landlieden uitkomen en verzwijgt geenszins de gebreken, maar gewaagt van de kwade gewoonten op eene wijze, die geſchikt is, om wenken tot verbetering ingang te doen vinden. Rec. ſtelt dit vaderlandsch voortbrengſel boven menigen *roman* van vreemden oorſprong. Het verhaal heeft niets overdrevens, en toch weet de Schrijver de aandacht te boeijen. De hoofdperſoon, een landman in een der ſchoonſte gedeelten van Noord-Holland, *de Streek*, tusſchen *Hoorn* en *Enkhuizen*, heeft een helder verſtand, en legt ſteeds eene edele gezind-

heid aan den dag. De beſchrijving van zijn huis en huisgezin, de ſchets der leefwijze van andere dorpelingen, de ſchildering van kermisvreugde, van bruiloft en begrafenis enz., alles is doorgaans overeenkomſtig natuur en waarheid. Een reisje door andere gedeelten van Noord-Holland geeft gelegenheid tot het vermelden van plaatſelijke bijzonderheden ginds en elders, welke misſchien niet algemeen bekend zijn. Van dien aard is b. v. het volgende, dat, bl. 161, aangaande het ſlot te *Schagen* wordt verhaald: „ Merkwaardig zijn de porfierſteenen pilaren op de groote zaal, welke de voorſte hoeken van den ſchoorſteen onderſchragen; ik zag dezelve met bewondering, zoo glad en glansrijk als zij waren. Belangrijker nog zijn deze ſieraden van dit ſlot, als men daarbij verneemt, dat een der Heeren van *Schagen* dezelve op eenen kruistogt uit *Afrika* heeft medegebragt, uit de puinhoopen van eene aloude ſtad, *Carthago* genaamd."

Rec. meent bl. 77. reg. 9 en 11. eene druk- of ſchrijffout opgemerkt te hebben in de plaatſing der woorden: *ter regterzijde* en *aan hunne linkerhand*. Voorts ſtaat bl. 173 *voldoenend* in plaats van *voldoende*. Kan de zon eene *koesterende warmte mededeelen aan levenlooze ſchepſelen?* De planten, hier (bl. 47) blijkbaar bedoeld, hebben immers een groeijend leven. Ook bloeijen de bloemen te *Uitgeest* wat vroeger in het jaar, dan bl. 105 ſchijnt aangeduid te worden. Maar deze kleine onnaauwkeurigheden zijn naauwelijks noemenswaardig. Een lief plaatje, het woonvertrek van een' Noord-Hollandſchen boer voorſtellende, verſiert het titelblad.

Dag- en Nachtſtukken, uit de Portefeuille van de Gebroeders Spiritus Asper en Spiritus Lenis. II Deelen. Te Leeuwarden, bij Steenbergen van Goor. 1833. *In gr.* 8*vo.* 592 *Bl. f* 5 - 40.

Zomervruchten, in Verhalen door C. SPINDLER. *Uit het Hoogduitsch. Te Amſterdam, bij* C. L. Schleijer. 1833. *In gr.* 8*vo.* 303 *Bl. f* 3- 30.

Merkwaardige Reisavonturen en zeldzame Lotgevallen en Ontmoetingen te water en te land. Naar het Hoogduitsch. Te

Amſterdam, *bij* H. Frijlink. 1832. *In gr.* 8*vo.* 358 *Bl.* *f* 3-60.

De arme Luitenant en zijn Huisgezin, *door* F. HERBIG. *II Deelen. Te Leeuwarden*, *bij* H. C. Schetsberg. 1834. *In gr.* 8*vo.* 398 *Bl.* *f* 4-50.

Jom Kipoer. De Verzoendag, *eene Familiegeſchiedenis. Uit het Hoogduitsch. Van* DAVID RUSSA. *Te Amſterdam*, *bij* J. C. van Kesteren. 1833. *In gr.* 8*vo.* 238 *Bl.* *f* 2-40.

De Beproevingen van Margaretha Lyndſay. Uit het Engelsch. II Deelen. Te Groningen, *bij* W. van Boekeren. 1833. *In gr.* 8*vo.* 453 *Bl.* *f* 4-80.

Bij de menigte van uitkomende boeken, ſchiet ons Tijdſchrift, ſchoon er zestien nommers elk jaar van in het licht verſchijnen, te kort in uitvoerigheid, om uitgewerkte en beredeneerde Recenſiën van al dezelve te plaatſen. Kortheid is dus, helaas! bijna het eerſte vereischte eener beoordeeling geworden; en die zoo veel mogelijk met juistheid gepaard te doen gaan, is het hoogſte, dat voorloopig van ons kan gevorderd worden. Er zijn echter altijd werken, die eene wijdloopiger, hetzij gunſtige, hetzij ongunſtige beoordeeling, uit den aard der zaak, voor zich afvragen. Romans, compilatiën uit Reisbeſchrijvingen en dergelijke geſchriften behooren echter zelden onder deze laatſte rubriek. Immers zij zijn doorgaans niet voor de eeuwigheid geſchreven, en, hoe verdienſtelijk in hunne ſoort, behooren zij tot lectuur voor leesgezelſchappen, voor theeen ontbijttafel, worden doorgaans ééns gelezen, en daarna vergeten. In geletterde boekverzamelingen wordt ſlechts aan weinigen eene plaats, als bij uitzondering, ingeruimd. Vormen zij dus eene onſchadelijke, ſomwijlen nuttige en altijd aangename ſtof van lectuur, dan beantwoorden zij reeds toereikend aan hunne beſtemming.

Volmondig mogen wij dit dan ook zeggen van de *Dag- en Nachtſtukken* van *Spiritus Asper* en *Spiritus Lenis*. De *autokritiek*, voor het tweede deel geplaatst, is gegrond, met uitzondering van het ongunſtige, daarin nopens *Florentijn of de Beproeving* aangemerkt, hetwelk er ook alleen eenigzins in gehekeld wordt, om de aandacht der lezers des

te meer daarop te vestigen. Het zonderlinge en onwaarschijnlijke in het verhaal is in vele andere even zeer aan te treffen; en wij hadden zoo wel in dit, als in andere werken, wel wat meer historische *waarschijnlijkheid*, al ware het zonder eenige historische *waarheid*, gewenscht. Maar mogelijk zou het wonderzuchtige publiek de verhalen dan weder te alledaagsch vinden. Het boeijende en waarschijnlijke te vereenigen, is het toppunt der kunst van den Romanschrijver; doch weinigen zijn in staat, tot zulk eene hoogte te klimmen.

SPINDLER althans geeft in zijne *Zomervruchten* vele vertellingen, welker inhoud even zonderling is. Zijne *Fior di Levante* (Bloem van het Oosten), het eerste in dezen bundel voorkomende verhaal, zou ons het meeste bevallen; maar de hier voorkomende *droomen* zijn weder zoo onnatuurlijk, dat wij wel eens meesmuilden over deze wijze der tegenwoordige Romanschrijvers, om het wonderbare hunnen lezeren voor te houden, en toch alles zoogenaamd natuurlijk op te losſen, schoon die oplossing zelve veelal even onverklaarbaar is, wegens de zonderlingheid van den droom, als wanneer die droom als werkelijke gebeurtenis ware voorgesteld.

De *merkwaardige Reisavonturen* enz. zijn door den Heer FRYLINK vrij aardig bijeengezocht en vrij gelukkig gekozen. Voor Leesbibliotheken is dit boek uitnemend geschikt.

De drie nu nog volgende Romans zijn bijzonder leerzaam, en boeijen toch steeds bij de lezing.

De arme Luitenant en zijn Huisgezin is niet zoo treurig van inhoud, als men denken zoude. Het moeijelijk te teekenen karakter van den Luitenant schijnt ons goed volgehouden, en de wijze, waarop de geaardheden zijner kinderen zich ontwikkelen, is natuurlijk. Treffend zijn onder anderen de lotgevallen van Janus en Mathilda.

Jom Kipoer, of *de Verzoendag*, is eene belangrijke bijdrage van een' deskundigen omtrent de zeden en denkwijs, de godsdienstverschillen en de inborst der hedendaagsche Israëliten. Wij vonden bevestigd hetgeen wij altijd vermoedden: bijgeloof en huichelarij bij velen uit de domme menigte; bij de geleerden, of rabbijnsch Farizeïsme, of een half sceptisch Theïsme, dat alle eigenlijke Godsopenbaring verwerpt; zuiver Mozaïsme bijna nergens.

De beproevingen van Margaretha Lyndſay zijn van eene geheel zedelijke en zonder inmengſel van dweepzucht godsdienſtige ſtrekking. Menſchen- en wereldkennis, zoo wel als dichterlijke vinding en vroomheid van hart, hebben doorgaans de pen des ongenoemden Schrijvers beſtuurd.

Wij vinden dus geene redenen, om een enkel van de hier aangekondigde boeken aan jeugdige lezers of lezeresſen af te raden, maar mogen hun de meesten derzelven integendeel, tot verpoozing van beroeps- of huiſelijke bezigheden, ter lezing aanbevelen.

Korte Schets der Griekſche en Romeinſche Mythologie. Eene Handleiding bij het Onderwijs in Gymnaſiën en Huisgezinnen. Met geſlachtkundige Tafels en antieke Afbeeldingen. Door J. J. DE GELDER, *Philoſ. Theor. Mag. Lit. Hum. Doctor. Te 's Gravenhage en Amſterdam, bij* de Gebr. van Cleef. *In* 12*mo. XII*, 160 *bl. f* 1-50.

In hoeverre deze Mythologie eene vertaling of omwerking is van een dergelijk ſtukje, door den Hoogleeraar ESCHENBURG geſchreven, kan Recenſent, die de Hoogduitſche Mythologie niet bezit, niet beoordeelen. In allen gevalle komt deze Mythologie wel te paſſe, dewijl men aan eene goede handleiding in dit vak van ſtudie op de Latijnſche ſcholen gebrek had. Het ſtukje van DAM, hoe doelmatig, ja zelfs uitmuntend, indien men de allegoriſche en ſymboliſche verklaring der fabelen weglaat, is, en wegens die bijvoegſelen, en wegens andere redenen, minder bruikbaar. Mythologie op de Latijnſche ſcholen en in het algemeen moet hulpwetenſchap zijn, geen hoofdwetenſchap, tenzij bij enkele geleerden, welke zich er aan toewijden, om de grenzen der wetenſchappen uit te breiden. Gaat men van datgene af, hetwelk in de Fabelkunde enkel historisch is, dan verliest men zich in een duister veld van gisſingen en beſpiegelingen, van welke de eene al onzekerder is dan de andere.

Om deze redenen hadden wij het boekje van den Heer DE GELDER gaarne nog wat eenvoudiger willen hebben ingerigt, en liever al die naamsoorſprongen gemist, waarvan de Schrijver zelf, bl. 44, op MEPHÆSTUS verklaart: „Men zegge met SOCRATES, dat wij niets weten, dan

onze onkunde." Over het algemeen gelooven wij, dat DE GELDER geene reden zal hebben, om zijnen tijd, aan dit schoolboekje besteed, met leedwezen terug te wenschen: maar uren, aan TIMÆUS LOCRUS besteed, zijn nog beter besteed. Eene Mythologie voor jongelingen te vervaardigen, valt onder het bereik van zeer velen. En zoodra iemand eene eenvoudiger Methode, als de onderhavige, zamenstelt, is het werkje van DE GELDER spoedig vergeten. Maar TIMÆUS LOCRUS zal zijnen roem, welke nu reeds niet gering is, meer en meer vestigen. Daartoe wenschen wij hem lust en aanmoediging en eene eervolle standplaats. Het is een niet dagelijksch verschijnsel, dat iemand eene grondige en uitgebreide kennis der Griekſche Literatuur vereenigt met de kennis der Mathematische wetenschappen.

P. TERENTII AFRI Comoediæ, cæt. Dat is: *De Komediën van* TERENTIUS, *naar de beste uitgaven verbeterd, en opgehelderd door* A. G. VAN CAPPELLE, *Lit. Doctor en Conrector te Amſterdam. Te Amſterdam, bij* J. H. Stumpe. *In kl.* 8*vo. VI*, 270 *bl. f* 1-80.

Wij hebben wel eens getwijfeld, of het goed ware, jonge lieden de Komediën van TERENTIUS in handen te geven, omdat dezelve hier en daar, naar ons gevoel, onkiesch zijn, en vele moeijelijkheden in verschillende uitdrukkingen en den stijl bevatten, om nu niet van de versmaat te spreken. Deze uitgave, ten behoeve der jeugd vervaardigd, getuigt, dat de Heer VAN CAPPELLE van een ander gevoelen is, en in die twijfelingen niet deelt. Wat de uitgever aan TERENTIUS gedaan heeft, kan met weinige woorden gezegd worden. De tekst van BENTLEY is met eenige verandering gevolgd. Waarin de uitgever van BENTLEY verschilt, daarvan heeft hij in eenige aanteekeningen rekenschap gegeven. Er is eene korte Verhandeling over de *metra* van TERENTIUS bijgevoegd, meestal zaamgesteld uit BENTLEY, HERMAN en anderen. Eindelijk vindt men een *Index Latinitatis*, opgemaakt naar de keurige Dictaten van RUHNKENIUS.

Veel eigen werk vindt men dus in deze uitgave niet, ook niet in de *annotatio*, welke meest eene opnoeming van het gevoelen van anderen bevat, en de kennisgeving, dat de uitgever zich bij dien of dien voegt. Wij nemen dat gaarne voor notificatie aan, en wachten met verlangen naar de groote en kritiſche uitgave, welke de Heer VAN CAPPELLE onderhanden heeft, zoo echter, dat wij hem niet tot haastmaken aanzetten.

No. III. *Boekbeſch.* bl. 117. reg. 6. staat *gekost*, leęs *getroost*.
— — bl. 128. reg. 12. moet zijn *de Algemeene Armen.*

BOEKBESCHOUWING.

Nieuwe Leerredenen, door W. A. VAN HENGEL. *IIde Deel. Te Amſterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. *In gr.* 8*vo. XII en* 360 *bl. f* 3-90.

De Hoogleeraar VAN HENGEL ſchenkt ons hier eene nieuwe proeve van zijnen kanſelarbeid, waarvan thans vijf bundels het licht zien. 's Mans roem, ook als Kanſelredenaar, is te wél gevestigd, dan dat deze nieuwe bundel onze lofſpraak of aanbeveling bij het Publiek zou behoeven; en zijne wijze van prediken is te algemeen bekend, dan dat het noodig zijn zou, daaromtrent in bijzonderheden te treden, en het eigendommelijke van dien preektrant in het licht te ſtellen. Wij zullen alzoo ſlechts, ten behoeve van hen, die zich dit deel nog niet hebben aangeſchaft, een beknopt verſlag van deszelfs inhoud geven; terwijl eene en andere bedenking, welke wij aan het oordeel des Hoogleeraars onderwerpen, ten blijke moge ſtrekken van het groot gewigt, dat wij aan zijn predikwerk en aan den invloed van zijn voorbeeld hechten.

Eéne algemeene aanmerking zij het ons vergund vooraf te doen gaan. Het ſchijnt ons toe, dat in de ontwerpen dezer Leerredenen al te veel eenvormigheid heerscht; een gebrek, dat ook den kanſelarbeid van REINHARD eigen is, gelijk deze groote Man zelf nederig heeft erkend in zijne *Geſtändniſſe*. Hij brengt daar te zijner verontſchuldiging bij, dat zekere *trichotomieën* al te natuurlijk zijn, dan dat men zich van dezelve niet menigmaal zoude moeten bedienen. In dat gevoelen ſchijnt ook VAN HENGEL te ſtaan. Meest alle preken, in dezen bundel voorkomende, zijn in drie ſtukken verdeeld, waarvan elk wederom drie onderdeelen bevat. Maar wij meenen dit geenszins te mogen goedkeuren noch ter navolging aanprijzen. Rec. is veeleer van oordeel,

dat de Christenleeraar zich zooveel mogelijk op afwisseling en verscheidenheid moet bevlijtigen, en dat bijkans elke tekst en iedere stof eene andere behandeling niet slechts toelaat, maar ook vordert.

De Iste Leerrede handelt over *de toekomende wereld, als eene wereld vrij van zonde*, naar *Openb.* XXI: 27ª. *Eerst* wordt de toekomende wereld als eene wereld vrij van zonde voor oogen gesteld. Dit komt op drie dingen neder: dat men er noch in de aanschouwing der zonde deelt, noch van dezelve iets te lijden heeft, noch zich aan haar vergrijpt. *Ten tweede* worden de redenen aangewezen, waarom aan die wereld de vrijheid van zonde moet worden toegekend. Daarbij wordt op drie dingen gelet: op de inzigten, welke wij vertrouwen mogen, dat aan de gezaligden eigen zijn; op de verandering, welke wij weten, dat de mensch bij zijn sterven ondergaat, en op de verklaringen, welke in den Bijbel nopens een beter leven voorkomen. *Ten derde* wordt gehandeld over de waarde, welke de toekomende wereld wegens deze vrijheid van zonde voor ons menschen heeft. Die wereld wordt, namelijk, daardoor eerst regt aanschouwelijk voor ons verstand, en eerst regt begeerlijk voor ons hart. *Eindelijk* wordt de invloed aangetoond, dien zulks op ons hebben moet. Het moet strekken tot drie dingen: tot onze waarschuwing, besturing en vertroosting. — Deze Leerrede bevat veel schoons en belangrijks. De Hoogleeraar vergunne ons echter ééne vraag. Staat, hetgeen wij bl. 11 en 12 lezen: „Het is waar, de gezaligden blijven vrije wezens, die tusschen het goede en kwade kiezen kunnen, en dus altijd aan zekere verzoeking onderhevig zijn," niet met den overigen inhoud dezer Leerrede in tegenspraak? Verzoekingen in den hemel! En van welken aard zullen dan toch die verzoekingen zijn? Hoe, waardoor zullen ze ontstaan? — Nog iets. *Drie dingen* is eene geliefkoosde uitdrukking bij VAN HENGEL. Zij verdient dit toch niet door keurigheid, en moet zelfs mishagen, als zij zoo dikwijls wederkeert. In deze preek komt zij driemaal

voor, op bl. 5, 9 en 20. Later troffen wij ze telkens aan; zie bl. 36, 54, 81, 97, 110, 242, 276, 313, 319 en 343.

De IIde Preek heeft ten tekst *Phil.* III: 12, 13. De Hoogleeraar volgt hier de thans veelal afgekeurde uitlegging van KALVIJN en anderen, volgens welke PAULUS hier van zijne hem steeds bijblijvende onvolkomenheid spreekt. „Den wensch naar de gelijkvormigheid aan CHRISTUS hier op aarde, opdat hij Hem hier namaals ook gelijkvormig wezen mogt, geuit hebbende, verbeeldt zich de Apostel dit leven als eene loopbaan, waarin die Heer hem, gelijk de eene strijdgenoot den ander, immer vooruit blijft. Hij verklaart dan aanstonds aan zijne lezers, dat hij Hem nog niet bereikt heeft, veel min tot den eindpaal der volmaking gekomen is. Neen, zegt hij, maar hij zet nog steeds het loopen voort, den voor oogen zijnden Voorganger onafgebroken navolgende. En waartoe die onvermoeide poging? Om Hem, hoezeer die hem op den duur ontvliedt, te achterhalen? Ja! gewisselijk. Doch hij kent de menschelijke zwakheid, hij kent zijn eigen onvermogen, en durft zich niets beloven. Intusschen brengt het woord *grijpen*, of *achterhalen*, hetwelk hij nu gebruikt, hem te binnen, wat CHRISTUS met hem op den weg naar *Damascus* gedaan heeft. Toen heeft die hem achterhaald, offchoon hij als vervolger der gemeente voortsnelde, zonder zich rust of verademing te gunnen. Dit vergelijkt hij nu met zijn tegenwoordig bestaan. Hetzelfde wenscht hij, dat hem ten aanzien van dien grooten Voorganger gebeure." — Zoo bevatten dan deze woorden *de belijdenis van* PAULUS *nopens de hem steeds bijblijvende onvolkomenheid*; welke belijdenis *eerst* met opzigt tot haren inhoud, *ten tweede* met toepassing op onszelven wordt overwogen. Gelijk de uitlegging dezer plaats zich, naar ons inzien, door natuurlijkheid en eenvoudigheid aanbeveelt, zoo is de behandeling geleidelijk, schoon en treffend.

De IIIde Leerrede, over *Spreuk.* IX: 10a., *de vreeze*

des Heeren is het beginsel der wijsheid, werd kort na het uitbarsten van den Belgischen opstand en bij de hervatting der Akademische lessen uitgesproken. *Eerst* wordt de inhoud der spreuk nagegaan, *dan* derzelver waarheid voorgesteld, en *eindelijk* aangetoond, hoe wij haar als een regel onzes levens volgen moeten. Wij vergeleken met deze Preek eene Leerrede van Prof. CLARISSE over hetzelfde onderwerp, in 1815, mede bij den aanvang der Akademische lessen, gehouden, en te vinden in den derden bundel zijner Leerredenen (te *Amst.* bij VAN DER HEY, 1817). Ook daar wordt *eerst* de zin der tekstspreuk uitgevorscht, *ten tweede* derzelver waarheid voorgesteld, en *eindelijk* het toepasselijk gebruik aangewezen. De schets is dus in beide Preken dezelfde. Doch in de verklaring der spreuk wijken deze twee Geleerden eenigzins van elkander af. Bij VAN HENGEL schijnt zij hierop neêr te komen: Godsdienst is *het begin*, *de aanvang* der ware levenswijsheid. *Schijnt*, zeggen wij; want het was ons bij lezing en herlezing niet regt duidelijk, wat de Hoogleeraar bedoelde. Volgens CLARISSE heeft zij dezen zin: Regte Godskennis is *het voornaamste*, *het voortreffelijkste*, *het toppunt* der menschelijke wijsheid. VAN HENGEL blijft meer bij het algemeene, CLARISSE treedt meer in bijzonderheden. Beiden geven hoogst belangrijke en nuttige wenken, vooral aan de Akademische jongelingschap.

De IVde Leerrede, eene maand na de vorige gehouden, handelt over *de medewerking van alle kwaad tot heil van den waren Christen*, naar *Rom.* VIII: 28ª. Drie stukken, de *zin*, de *zekerheid* en de *invloed* van deze leer des Apostels, maken de hoofdverdeeling uit. In den tekst liggen drie dingen opgesloten: dat alle kwaad tot heil medewerkt; dat dit den waren Christen geldt; dat zulks boven allen twijfel verheven is. De zekerheid dier Apostolische leer volgt uit de beschouwing van Gods deugden, de voorbeelden uit den Bijbel, en de getuigenis der ervaring; en ter aanwijzing van den invloed wordt de aandacht op drie dingen gevestigd: op

het geduld onder de bezoeking, de liefde jegens God, en de hoop op de toekomst. — Bij het tweede deel, de waarheid der Apostolische leer betoogende, herinnerden wij ons de opmerking van een' Recensent in dit zelfde Tijdschrift, (*Vaderl. Letteroeff.* voor Mei, 1830. bl. 238) die aldaar beweert, dat het overbodig is, na eenige uitspraak des Bijbels te hebben toegelicht, die uitspraak dan nog als waarheid te doen kennen, en het daarom afkeurt, dat, in eene Leerrede over *Rom.* VIII: 24a., de waarheid, welke de tekst leert, in het *eerste* deel wordt gestaafd. „De taal eens Apostels — schrijft de ons onbekende beoordeelaar — heeft zoo iets niet noodig. Zijn gezag als Apostel is voor hetgeen hij zegt staving genoeg. Bij zulke uitdrukkingen, welke men wel meer hoort, toont men weinig te denken. Alleen moeten de woorden des Bijbels worden opgehelderd; dan staan zij vast, ook zonder eenige nadere staving." Het laatste willen wij gaaf toestemmen, maar ontkennen de gevolgtrekking. Indien deze redenering doorging, zou men geene bewijzen voor een eenig leerstuk des Christendoms mogen bijbrengen. Over de woorden van PAULUS, *Rom.* II: 11, *daar is geene aanneming des persoons bij God*, predikende, zou men die waarheid niet uit Gods volkomenheden mogen betoogen. Op denzelfden grond kon men beweren, dat men, over eene Apostolische vermaning tot dezen of genen pligt sprekende, geene drangredenen moet aanvoeren, maar zich enkel bepalen tot de herinnering: een Apostel heeft het bevolen! — De Hoogleeraar VAN HENGEL toont ook in deze Preek, van een ander gevoelen te zijn, en wij oordeelden het punt belangrijk genoeg, om ons deze uitweiding en, naar wij vertrouwen, bescheidene aanmerking op het werk eens Medearbeiders in dit Tijdschrift te veroorloven.

De Vde Leerrede, in de lijdensweken gehouden, heeft tot tekst JOANN. XIII: 1—11. De Hoogleeraar ziet in de door JEZUS aan zijne Discipelen verrigte voetwassching eene opwekking tot nederige en dienstvaardige

lietde. „Hoc certe universe huic loco inest" (schrijft de Heer VAN OORDT, thans Hoogleeraar te *Groningen*, in zijne voortreffelijke Disertatie *de religione Christiana, ad conjunctionis et societatis studia alenda et promovenda, cum aptissima tum efficacissima. Traj. ad Rhen.* 1821. p. 137. in not.) „etsi non negamus „ex contexta oratione hic inprimis spectari mutuam „Christianorum, in emendandis aliorum moribus, cu„ram; adeo ut conferri possit adhortatio, quæ repe„ritur *Hebr.* X: 24." Wij deelen deze opmerking mede, omdat wij niet weten, ze elders te hebben aangetroffen, offchoon wij ons van hare juistheid niet kunnen overtuigen, en aan het gewone gevoelen, door VAN HENGEL gevolgd, blijven vasthouden.

In de drie volgende Preken wordt de geschiedenis van NAÄMAN *den Syriër* behandeld, en vruchtbaar gemaakt voor het hart en den wandel. Ziehier de onderwerpen: VI. *Gods bijzondere handelwijze met den mensch, dat Hij hem tot zijne verlossing uit den rampspoed als bij trappen voorbereidt*, naar 2 *Kon.* V: 1—8. VII. *De aanschouwelijkheid van Gods deugden in 's menschen verlossing uit zijnen rampspoed*, naar 2 *Kon.* V: 9—14. VIII. *De dankbaarheid van den beweldadigden mensch, zoo als dezelve Gode welbehagelijk is*, naar 2 *Kon.* V: 15—19ª.

De IXde Leerrede, op den 30 October 1831, daags vóór den gedenkdag der Kerkhervorming, uitgesproken, heeft ten tekst *Deut.* XXX: 11—14, en handelt over *onze gemeenzaamheid met het woord van God.* Een hoogst belangrijk en voortreffelijk stuk, waaraan wij, zoo wat inhoud als vorm en stijl betreft, den voorrang boven de meeste Preken in dezen bundel zouden toekennen.

In de Xde wordt, naar JOANN. III: 19—21, *'s menschen afkeerigheid van het Evangelie als de vrucht van deszelfs gehechtheid aan de zonde* beschouwd. VAN HENGEL houdt de tekstwoorden te regt voor woorden van JEZUS, niet van den Evangelist; en, offchoon hij dit niet uitdrukkelijk verklaart, is het echter

duidelijk genoeg, dat hij daarin geene zijdelingſche berisping aan NICODEMUS over zijn geheim nachtbezoek vindt; welk gevoelen dan ook volſtrekt ongegrond en verwerpelijk is. HERDER zegt waar en treffend: „ Man hat gemeint, dasz JESUS ſeine Rede vom Licht und der Finſternisz dem NIKODEMUS zum Vorwurf wende, weil er des Nachts zu ihm gekommen ſey. Kleinliche Anwendung! NIKODEMUS ſuchte das Licht ſelbst im Dunkeln."

In de XIde Leerrede worden, naar MATTH. XXVI: 14—16, *de eerſte ſtappen van* JUDAS *tot het verraad zijns Meesters* in het regte licht voorgeſteld, en vervolgens als een ſpiegel voor onszelven beſchouwd. Uitdrukkingen als deze: „ naar de plaats, waaruit hij af„ komſtig was, heette hij *in de wandeling* JUDAS *Iskarioth*" (bl. 266) en: „ de rampzalige, die wegens „ roof of huisbraak het ſchavot beklimmen moet — — „ heeft misſchien reeds in het ouderlijke huis door kleine „ ontvreemdingen of *ſnoeperijen* den diefſtal aangeleerd" (bl. 280) ſchijnen ons met de waardigheid van den kanſel te ſtrijden.

In de XIIde Leerrede, even als de vorige in de lijdensweken gehouden, wordt *het opſchrift aan het kruis van* JEZUS (JOANN. XIX: 19b.) uit *vierderlei* oogpunt beſchouwd: als ergerlijk voor de *Joden*, als ſchandelijk voor PILATUS, als ſmartelijk voor JEZUS, en als bevorderlijk voor het Chriſtendom. Zij ſtrekt tot een bewijs, dat de Hoogleeraar, ook over eene ſchrale ſtof, belangrijk en treffend weet te prediken.

De XIIIde Leerrede, *ter nagedachtenis van 's Heilands weldadig leven*, heeft ten tekst de woorden, *Hand.* X: 38: *welke het land doorgegaan is, goeddoende.* *Eerst* wordt aangetoond, hoe de tekst ons tot zulk eene nagedachtenis geleide; *ten tweede*, wat de geſchiedenis ons tot deze nagedachtenis aan de hand geve; *ten derde*, welke gevolgtrekkingen uit die nagedachtenis te onzen nutte voortvloeijen.

's Menſchen kortzigtigheid is het onderwerp der XIVde

of laatſte Leerrede, naar JOB VIII: 9ᵉ.: *wij zijn van gisteren en weten niets.* Ongetwijfeld zal deze Preek zoowel te *Amſterdam*, waar zij eerst, op den 22 Julij 1832, gehouden werd, als te *Leiden*, waar zij kort daarop met eenige verandering werd uitgeſproken, met algemeene belangſtelling en ſtichting zijn aangehoord. Zij is bijzonder gepast voor de tijdsgelegenheid, met warmte geſteld, en rijk aan treffende opmerkingen.

Gods zegen ruste ook op dezen arbeid van den geleerden en ijverig werkzamen VAN HENGEL, en zijn nuttig leven worde nog lang tot heil der vaderlandſche Kerk geſpaard!

HUGO GROTIUS, de veritate Religionis Christianæ. Editionem novam curavit et ſelecta annotatione inſtruxit JO. THEOD. BERGMAN, *Theol. et Lit. Hum. Doct.* Vol. I. Lugd. Batav. apud *C. G. Menzel* et *J. C. Cijfveer.* 1831. Forma oct. maj. XXIV et 310 pagg. *f* 3-:

Indien men de Heilige Schriften uitzondert, is er waarſchijnlijk geen boek, dat zoo ontelbaar dikwijls en in zoo vele talen is uitgegeven, als dat van GROTIUS, *over de waarheid van de Christelijke Godsdienst.* Het werd oorſpronkelijk opgeſteld ten dienſte van Zeevarenden, in *Nederduitſche* verzen, gedurende de gevangenis van onzen grooten Landgenoot, en uitgegeven in 1622. Hij zelf vertaalde het daarna in *Latijnsch* proza, en er verſchenen vervolgens ontelbare drukken van, ſommige met, andere zonder de Aanteekeningen, die de Schrijver er later op vervaardigde. Eenige dier uitgaven vindt men opgenoemd bij WALCH, *Biblioth. Theolog.* T. I. pag. 825 ſqq. en de daar aangehaalde Schrijvers; in de Voorrede voor de tegenwoordige uitgave; maar inzonderheid raadplege men KORCHERI *Historia Libri Grotiani*, te vinden voor het 3de Deel van 's mans uitgave dezes geſchrifts. Ook werd het vertaald in het *Neder-*

duitsch, *Fransch*, *Hoogduitsch*, *Engelsch* (met een *zevende* boek *tegen de Roomſchen* van SIMON PATRIK) (*), *Hongaarsch*, *Deensch*, *Zweedsch*, *Grieksch* (wij meenen, oud en nieuw); ja zelfs in het *Arabisch*, *Maleisch* en *Chineesch*; misſchien ook wel in nog meerdere talen; althans, indien wij ons wél herinneren, hebben wij van eene *Ruſſiſche* vertaling gehoord. De verdienſten van dit allervoortreffelijkst werk werden dan ook meermalen in het licht geſteld, en wij verwachten er weldra iets opzettelijks over in het 2de Stuk van de *Geſchiedenis der Apologetiek* van den geleerden en ſcherpzinnigen VAN SENDEN. Wij moeten ons bepalen tot eene eenvoudige aankondiging van deze nieuwe uitgave. Men vindt alzoo hier, na de Lijst van Inteekenaren, zoo binnen- als buitenlands (de laatſte alleen bijna 200 exemplaren), eene Voorrede van den tegenwoordigen Uitgever, den met roem bekenden J. T. BERGMAN, berigt gevende, deels van de voornaamſte uitgaven dezes beroemden werks, deels van de wijze, waarop de tegenwoordige is ingerigt, te weten zoo, dat de *Parijſche* uitgave van 1640, als onder toezigt van den Schrijver zelven gedrukt, gevolgd is; de verdeeling in §§, met den hoofdinhoud op den kant geplaatst; de Aanteekeningen van DE GROOT (meest aanhalingen van andere Schrijvers), met gebruik van den arbeid, daaraan door KOECHER beſteed, aan den voet der bladzijden afgedrukt. Het aldus ingerigte ligchaam des werks wordt nog voorafgegaan door eene algemeene Inhoudsopgave, en gevolgd van een *Supplementum Annotationis*, behelzende des Uitgevers toevoegſelen tot de aangehaalde ſchriften. Bovendien heeft men Bladwijzers, 1°. van de voornaamſte zaken, 2°. van de aangehaalde Schrijvers, 3°. van opgehelderde *Hebreeuwſche* en 4°. van opgehelderde *Griekſche* woorden. In een *tweede* Deel belooft ons BERGMAN doorloopende Aanteekeningen op het

(*) Welk bijvoegſel mede gevonden wordt in de uitgave *Rotterdam* 1698 der Nederd. vertaling.

werk zelf; en hij noodigt aan het slot van zijne Voorrede hem, die een exemplaar mogt bezitten van de *Dictata in* H. GROTIUM *de V. R. Chr.* van wijlen den *Groningschen* Hoogleeraar P. A. CHEVALLIER, beleefdelijk uit, het hem te verstrekken. Wij wenschen hartelijk, dat het hem gelukke, dit te bekomen, en hij over het geheel in zijnen verderen arbeid aan dit werk voorspoedig zij. Den bezitteren van eenige andere uitgave zal hij eene groote dienst bewijzen, wanneer die *Aanteekeningen* ook te bekomen zijn onder den afzonderlijken titel: *Annotationes selecta* (vel simile quid) *ad* H. GROTIUM *cet. auctore* J. T. BERGMAN.

Gelijk wij, op grond van de algemeen bekende verdiensten des Uitgevers, ons daarvan veel voorstellen, zoo durven wij dat nog te meer, wanneer wij de groote zorgvuldigheid in aanmerking nemen, welke aan dit Deel is te koste gelegd. Waarlijk, de Uitgever verdient den dank van alle zijne Landgenooten, al ware het alleen, omdat aldus de vaderlandsche letterroem ook buitenlands wordt gehandhaafd. De uitvoering heeft aanspraak op onze goedkeuring. Moge in het vervolg de geleerde Uitgever zich opgewekt gevoelen, om GROTII *Libellus de Satisfactione Christi*, of misschien nog beter het beslendig bruikbare uit 's mans *Opuscula Theologica*, op nieuw verkrijgbaar te stellen! Hij is de man, ook tot zoodanigen geleerden arbeid, als anders niet ieders zaak is.

Eens Christens Reize naar de Eeuwigheid, oorspronkelijk geschreven in het Engelsch door J. BUNJAN. *Naar het Hoogduitsch van Dr.* F. H. RANKE. *Verrijkt met eene Inleiding, zijnde eene Levensschets van den Schrijver, door Prof.* G. H. SCHUBERT. *Te Groningen, bij* P. S. Barghoorn. 1833. *In gr.* 8*vo. XV en* 100 *bl. f* :-90.

J. BUNJAN, in 1688 gestorven, had den geestigen inval, de *Asketiek* te behandelen in een' *Roman*. Voor

dien Roman koos hij tot vorm een' droom. Dit geſchiedde door hem met veel overleg. Zoo kon hij allerlei ſlag van Christenen ten tooneele voeren, de eenheid bewaren, en voor velerlei lezers nuttig zijn. Wanneer men den tijd, in welken BUNJAN ſchreef, voor oogen houdt, zal men over dezen Roman zóó ongunſtig niet oordeelen, als dikwerf geſchiedt. De *Engelſchen* volgden eene dorre, magere, bedorvene, ellendige *Asketiek*. Bij hen heerschte, meer dan elders, een geest van krankzinnige dweeperij. Geen wonder, dat men algemeene ſtichting vond in het lezen van *Eens Christens Reyze na de Eeuwigheyt, vertoonende, onder verſcheyde aardige ſinnebeelden, de ganſche ſtaat van een boetveerdige en Godtzoekende ziele.* De *tweeëntwintigſte druk* in ons vaderland ligt voor ons. De Vertaler van bovenſtaand werkje ſchijnt niet te weten, dat dit werkje zoo dikwerf werd gedrukt. Anders zou hij van *den hoek der vergetelheid* niet zóó hebben geſproken.

Deze Roman heeft veel kwaad gedaan, en doet dit nog, zoo lang men zich niet houdt aan de les van BUNJAN zelven. Wanneer men Romans met werkelijke gebeurtenisſen verwart, loopt alles gevaar. Is dit zoo met het dagelijkſche leven, hoeveel meer dan met het leven voor de eeuwigheid! Evenwel BUNJAN heeft daaraan minder ſchuld, dan de Lezers, die zich vermaken met het verhaal der reize, en zich door de ſomtijds treffende zamenſpraken niet laten ſtichten.

Ook met dit boekje van BUNJAN is gebeurd, wat men vóór weinige jaren niet zou hebben gewacht. „Twee „ nieuwe uitgaven zijn er thans van in *Duitschland* in „ omloop; de ééne is eene woordelijke vertaling van het „ oorſpronkelijke, ſtereotyp gedrukt te *Hamburg* in 1833; „ de andere eene vrije navolging van het origineel, door „ Dr. F. H. RANKE, met eene inleiding, behelzende „ BUNJAN's leven, door Dr. G. H. SCHUBERT, „ Profesſor te *Munchen*, gedrukt te *Erlangen* 1832. „ Deze laatſte geheel uitverkocht zijnde, is eene tweede

„ onveranderde uitgaaf in dit jaar verſchenen." Wederom is bewaarheid het zeggen van OVIDIUS:

Omnia jam fiunt, fieri quae poſſe negabam. (*)

Van deze laatſte uitgaaf is het onderhavige boekje eene vertaling, welke overal door *Germanismen* de onkunde des Vertalers zoo wel, als den *Duitſchen* oorſprong openbaart. Men vergenoege zich met deze enkele ſtaaltjes: *In het vrije*, bl. 2; *opvallende* gemakkelijkheid, bl. 5; het gelaat — had zich *gemilderd*, bl. 10; daar gij toch de hulp des Heeren *hadt zullen* afwachten, bl. 31; verkwikte zich *aan* de gaven, bl. 32; ik had omtrent den halven weg *terug*gelegd, bl. 38; *laat dit goed wezen*, bl. 41; — J. S. SCHRANT, voor SWAAN, en dergelijke fouten meer, gaan wij voorbij. De Uitgever heeft dubbel misgetast, met het boekje zoo wel, als met den Vertaler. De verſtandigen koopen het niet. Dien gevalt KIST's *Beoefeningsleer* beter. Daar leest men geene droomen, maar eenvoudige, ongekunſtelde waarheid. De onverſtandigen willen geen oud boekje met nieuwe letters, nieuwe ſpelling, en met *commentariën* uit de *Evangeliſche Gezangen*. Zoo lang er ſtille rondventers zijn van oude prullen, zoo lang zal BUNJAN's boekje, dat wij daarom geenszins met genoemde prullen gelijkſtellen, *met* en *door* deszelfs platheid en *met* en *door* deszelfs oude letters en afbeeldingen, koopers vinden, waar deze verminkte uitgaaf naauwelijks zal worden ingezien. Wij noemen deze uitgaaf *verminkt*, niet omdat er vele duistere beelden en uitdrukkingen in weggelaten zijn (hiermede hebben wij vrede), maar omdat hoofd en ſtaart zijn afgeſneden, en daardoor dit nieuwe boekje ſchadelijker kan worden, dan immer het oude geweest is. RANKE's boekje behelst eenen droom in wakenden toeſtand, en zulke droomen zijn verward en verwarren allen, die naar dezelve luisteren. BUNJAN droomde, en

(*) *'t Geſchiedt nu alles, wat voorheen onmooglijk ſcheen.*

zegt dit bij herhaling, maar verhaalt zijnen droom, toen hij wakker was. Dit houden wij voor eene deugd van BUNJAN'S verhaalwijze boven die van RANKE. Dit slot van BUNJAN'S geschrift vinde hier eene plaats:

„ *En zo wiert ik wakker, en siet het was een Droom.*

„ TEN BESLUYTE.

„ *Dus heb ik u, waarde Lezer, myn Droom ver-*
„ *haalt. Zie gy nu, of gy ze aan my, aan u zelve,*
„ *of eenige uwer bekende kont uytleggen; dog draag*
„ *zorge, dat gy dezelve niet en misduyt: want dan*
„ *zoude gy in plaats van goet quaat doen en u zelven*
„ *misleyden. Zie ook toe, datje niet te veel op en hebt*
„ *met de buytenste zyde van myn Droom, om daar-*
„ *mede te lagchen of als een spel te houden; laat dat*
„ *voor* kinderen *en voor* dwazen, *maar hout gy u bezig*
„ *in 't beschouwen van het wezen der zaken.*

„ *Schuyf de Gordynen weg, en zie tot binnen in het*
„ *Voorhangsel; vergaap u niet te zeer aan de verbloemde*
„ *wyse van zeggen, maar beneerstig u om 'er in te*
„ *vinden zodanige zaken, zo gy die anders zoekt, welke*
„ *dienstig zyn voor een vroom gemoed.*

„ *Vint gy elders van my hout, hooy, stoppelen, wat*
„ *dan? Neem dan de vrymoedigheyt om dat te ver-*
„ *werpen; alleenlyk bewaar maar het gout. Is het gout*
„ *omgewonden in haren slyk, zo weet, dat niemand*
„ *een appel wegwerpt om de kernen. Maar belieft het*
„ *u alles als ydel te verwerpen, 't konde dan wel zyn*
„ *(ik weet het nog niet) datje my dan weder dede*
„ *droomen.*"

Beter is BUNJAN'S geschrijf met al zijne platheden en gebreken, dan RANKE'S afgeknipt pakje, waarin BUNJAN niet voegt. Maar *beter* dan RANKE'S werk is daarom nog niet *goed*, althans niet voor *onzen* landaard en deszelfs geestelijke behoeften. Voor minvermogenden, wien BUNJAN'S geschrijf eertijds zoo zeer welgevallig was, blijft nog naar de behoeften van dezen tijd beter geschikt *Levensgeschiedenis van eenen*

Christen, of eene Christens Reize naar de Eeuwigheid; door J. S. SWAAN, uitgegeven door de Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, ten jare 1807.

Kritiek van het Tijdschrift de Vaderlandsche Letteroefeningen, door Alet(h)ophilus. No. I. Te Zwolle, bij J. Zeehuisen, J^r. 1834. *In gr.* 8*vo.* 32 *Bl. f*: - 50.

De bekende spreuk van den wijzen SALOMO: *Er is niets nieuws onder de zon*, hoe dikwijls ook door de ondervinding van jaren en eeuwen bevestigd, schijnt, desonaangezien, nu en dan, niet zoo geheel zonder uitzondering toegepast te kunnen worden. De uitgave van het hier boven aangekondigde Tijdschrift levert hiervan eene vernieuwde proeve; immers het mag, onzes achtens, *iets nieuws onder de zon* heeten, dat eene *Recensie* aanleiding tot de uitgave van een *nieuw Tijdschrift* heeft gegeven!

En wat behelst nu het eerste nommer van den *Alethophilus*? Niets meer, maar ook niets minder, dan eene oorlogsverklaring, gepaard met een' dadelijken vijandigen aanval op de *Vaderlandsche Letteroefeningen*, welke in volgende nommers zal worden voortgezet! *Alethophilus*, of de wel eerwaarde en zeer geleerde Heer VAN SENDEN, welke zich achter dezen naam verbergt, schijnt het alzoo nuttig en noodig te keuren, den liefhebbers van twistgeschriften, van tijd tot tijd, op de producten zijner kwade luim te vergasten; en wie beklaagt niet den man, die in zulk een ellendig en onchristelijk werk behagen kan scheppen?

De recensie, op bl. 60 volg. in No. 2 onzer *Letteroefeningen* voor dit jaar te vinden, mitsgaders het stukje van Do. B. VAN WILLES, in No. 3 geplaatst, worden hier, in den omtrek van 32 bladzijden, zoo men waant, ten toon gesteld, en een veertigtal noten wordt grootdeels gebezigd, om het gestelde in nommers van vele vorige jaren (van het jaar 1795 tot dato dezes!) aan

de kritiek van *Alethophilus* te onderwerpen. Waarlijk, een arbeid, die, daar hij zich ook zelfs tot het *Mengelwerk* uitſtrekt, van een' verbazenden omvang kan worden, vooral wanneer men raadpleegt met de *wijze*, *waarop* dezelve is aangevangen! De Schrijver zal zich veeleer over *gebrek aan Lezers*, dan over *ſchaarſchheid van ſtoffe* te beklagen hebben!

De *Letteroefenaars* zouden het voorhanden zijnde grootelijks kunnen vermeerderen, indien zij zich opgewekt gevoelden, tegen *Alethophilus* te velde te trekken; dan dit ſtrijdt geheel met hunne vredelievende bedoelingen, evenzeer als met den geest en de ſtrekking van *hun* Tijdſchrift. De bedoelingen, de geest en ſtrekking van het onderhavige Twiſtſchrift laten zij voor rekening van den zich geraakt voelenden Redacteur, *Alethophilus* — VAN SENDEN — of hoe hij verder heet, of verkiest zich te doen heeten.

Recenſent was, in No. 2 onzer *Letteroefeningen*, ſlechts de tolk der ſchier algemeene verontwaardiging, die het geſchrijf van VAN SENDEN *aan en over* NIJHOFF had opgewekt. Voorshands vermoedde hij reeds, dat het *ſtilzwijgen* voor VAN SENDEN eene zware taak zou zijn, en hij werd in dat vermoeden, door berigten uit *Zwolle*, verſterkt. Volgens dezelve, betoonde VAN SENDEN zich over de bedoelde recenſie zeer verſtoord, en liet het voornemen blijken, zich in het harnas te ſteken tot een' hevigen ſtrijd. Zijne vrienden ontraadden hem den voorgenomen aanval, en VAN SENDEN *ſcheen* naar dien raad te luisteren. *Schaen*, wij herhalen dit; want het voor ons liggend nommer doet elk, die oogen heeft, ten duidelijkſte inzien, dat *Alethophilus* ſlechts het voermiddel (*vehiculum*) is, waarvan VAN SENDEN zich bedient, om zichzelven en zijne gedragingen te verdedigen en te prijzen. Het opwerpen der vraag: „waar„ om verdedigt D^r. G. H. VAN SENDEN zich *niet* „ tegen den aanval, door de *Vaderlandſche Letteroe*„ *feningen* op hem ondernomen?" beſchouwen wij als niets meer dan eene krijgslist, die het Publiek moet

doen denken, dat VAN SENDEN zelf van alle verdediging *afziet* — wij laten ons door dezelve geenszins uit onze ſtellingen verdrijven; wij kennen den man, met wien wij te doen hebben, en — bewaren het ſtilzwijgen.

„ En waarom verdedigen de *Letteroefenaars* zich *niet* „ tegen den aanval, door *Alethophilus* op *hen* onder- „ nomen?" Het antwoord is reeds door den Heer J. W. IJNTEMA, in dato 11 Junij 1828, hier zeer verpligtend medegedeeld (*), aan den Weleerw. Heer VAN SENDEN gegeven, en wij behoeven er geene 32 bladzijden toe te bezigen; het is: *omdat wij ongaarne ons Tijdſchrift in een Twistſchrift zouden verkeerd zien.* — Dit antwoord zal gewis alle onpartijdigen bevredigen, en diene *Alethophilus* tot informatie en narigt.

Was onze Recenſie, in No. 2, den Heere VAN SENDEN onaangenaam, dan bedenke hij, hoe veel aanleiding hij daartoe, door zijn geſchrijf *aan en over* NIJHOFF, had gegeven! Overigens ſpaarden wij zijn' perſoon, waar dezelve te ſparen was, en betuigden zelfs *geen* geloof te ſlaan aan de loopende gerüchten, wegens oneenigheden in den *Zwolſchen* Kerkeraad en Gemeente, waarbij de Heer VAN SENDEN als de voorname oorzaak is genoemd geworden. *Alethophilus* zelf noemt onze bedachtzaamheid loffelijk, en zegt verder, dat, had Recenſent die bedachtzaamheid niet bezeten, hij gewis gedwaald had. En nu volgt deze zinſnede: „ Uit de „ Handelingen des breeden Kerkeraads, loopende over „ die beroepingswerkzaamheden, zou hij beter kunnen „ ingelicht worden; terwijl, naar men verneemt (†), bij „ een beſluit van dien Kerkeraad, ter dispoſitie van den

(*) De Eerw. VAN SENDEN ſchijnt wel in Magnetisch rapport te ſtaan met dien *kieſchen* ALETHOPHILUS, wien hij alles, tot zijne vertrouwde briefwisſeling incluis, influistert, en die dezelve daarna drukken laat. Elk wachte zich voor ſchade! — *Redact.*

(†) Vernemen tegen vernemen: zoo werd hier vernomen, dat zulk een bewijs wel gevraagd, maar — geweigerd is. — *Redact.*

„ Heer VAN SENDEN is geſteld, een ſtuk, behelzende de verklaring, dat bovengemeld gerucht, in de *Vaderlandſche Letteroefeningen* vermeld, *bezijden de waarheid is.*" — Dit ter dispoſitie van den Heer VAN SENDEN geſtelde ſtuk hebben wij alzoo welligt nog te wachten; terwijl dan daaruit zal komen te blijken, dat Recenſent bedachtzaam en loffelijk gehandeld heeft, door *geen* geloof te ſlaan aan de bedoelde geruchten! Wat hiervan zij; de zaak zelve kan ons weinig belang inboezemen, en het bedoelde ſtuk zal, ten procesſe, luttel kunnen uitwijzen. Is *Alethophilus*, nu of dan eens, *Scriba* eener vergadering geweest, waarin het aan *piquante douceurs* niet ontbrak, dan zal hij toch wel zoo bedachtzaam geweest zijn, *die kwade namen buiten de notulen te houden*, en de vergadering zal dit zijn gedrag wel altijd als doelmatig beſchouwd, en de *notulen*, onder dankzegging, hebben goedgekeurd; en belieft het den Heere VAN SENDEN alzoo, dit *extract uit de notulen des breeden Kerkeraads* publiek te maken, dan zal het ons en allen kennelijk worden, *welke* nadere gronden in dat ſtuk zullen te vinden zijn ter bevestiging van *ons* oordeel, volgens hetwelk wij in No. 2 verklaarden, *geen* geloof te ſlaan aan de kwade maren, uit *Zwolle* zelf ons, en met ons velen, ter oore gekomen.

Dan, wij leggen de pen zoo aanſtonds neder, want het lust ons niet, met *Alethophilus* te twisten, en wij ſchreven het bovenſtaande niet bij forme van *wederlegging*, maar alleen bij wijze van *mededeeling*. De mate van verontwaardiging, welke wij, bij de lectuur van het *Iets aan en over* NIJHOFF, gevoelden, heeft, bij de inzage van No. 1 van den *Alethophilus*, plaats gemaakt voor het innigst medelijden met eenen man, die, alhoewel met meer dan gewone gaven des geestes toegerust, nog luttel ſchijnt gevorderd te zijn in de even zoo moeijelijke als noodzakelijke kunst, om over zijne driften en hartstogten gebied te voeren. Wij hebben zijn *werk* ongunſtig moeten beoordeelen, maar dragen daar-

om den *man zelven* geen vijandig hart toe, alfchoon hij ons door *Alethophilus*, met de woorden van wijlen Prof. GREVE, *de Viswijven in 't Gemeenebest der Letteren* heeft doen noemen. Wij fchelden *Alethophilus* al de kwade namen, verkeerde beoordeelingen en hatelijke uitvallen ten onzen aanzien gaarne kwijt, en wenfchen hem, of VAN SENDEN, *vrede* en *rust!* Wij begeeren met hem geen krijg te voeren; niet omdat wij den ftrijd *vreezen*, maar omdat wij den ftrijd niet *willen*; en wij *willen* denzelven niet, omdat het krijgvoeren, met de door partij gebezigde wapenen, tot *niets* leiden kan, dat *goed* en *nuttig* mag genoemd worden.

Een vriend des Recenfents fchreef hem, dezer dagen, gewag makende van het onderhavige Twistfchrift: „Mij viel, na de lezing, het woord in: *Het zijn de ftechtfte vruchten niet, waaraan de wespen knagen.*" En hiermede fchrijven wij *ons* PUNOTUM.

Therapia Generalis Phyfiologica. *Voorafgegaan door een onderzoek naar de oorzaken van het verfchil in gevoelens en van den weg tot eensgezindheid onder de Geneeskundigen.* *Door Dr.* J. W. E. DE MAN. *Te Harderwijk, bij* T. Barends. 1838. *In gr.* 8*vo.* *Met Inleiding en Narede*, 251 *bl.* *f* 2-40.

Niet zonder eenige bevreemding zal men aan het hoofd van dit werk *Therapia Phyfiologica* lezen. De bijvoeging van het woord *phyfiologisch* heeft tegenwoordig fomwijlen eene eenigzins andere beteekenis, dan men er gewoonlijk door verftaan heeft. Men begint meestal door dit *bijvoegfel* te denken, dat het een voortbrengfel is uit de *zoogenoemde nieuwe School*, en dat de Schrijver zich en zijn gefchrijf wenscht onderfcheiden te zien van den *Eclecticus* en diens voortbrengfels, met wien, als *iemand zonder vast gevoelen in zaken van gronden*,

die tusschen hemel en aarde hangt, (*) men niet gaarne in denzelfden rang zich gesteld ziet.

Men vergisse zich echter hier niet door het gebruiken van dit woord. De Schrijver zegt zelf, bl. 24 (in de noot): dat dit werkje den naam draagt van *Physiologische* Geneeskunde, is, om te kennen te geven, dat het *gegrond is op de beredeneerde kennis der gezondheid, de Physiologie.* (§ 21, bl. 24.) Het had naar dien § dus ook even zeer den naam van *Therapia generalis rationalis*, of *systematica*, kunnen dragen; welke beide woorden door den Schrijver, als van dezelfde beteekenis, schijnen gebezigd te worden. Deze laatste titel (*systematica*) zoude aan het werkje echter minder gevoegd hebben, omdat de Schrijver *den weg tot eensgezindheid onder de Geneeskundigen* tracht op te sporen.

Voorwaar eene zeer wenschelijke zaak! Offchoon wij de aanwijzingen tot zulk een' weg wel niet voor zoo geheel *onmogelijk* houden, als de Schrijver dit zelf schijnt te doen, (bl. 46, § 34) menige ijzeren spoorweg zal versleten zijn, eer die eensgezinde wegsbetreding zal tot stand gekomen zijn. Intusschen gesteld, dat zij mogelijk ware, zoude de wetenschap er die winst van hebben, met welke men thans de verbeelding zoo zoetelijk streelt? Rec., ook eens ijveraar voor algemeene vereeniging, of die tot den vrede in Kerk en Staat, en dan ook tot die in de Geneeskunde mogt leiden, heeft sedert zich dikwijls de gezegden van een' schranderen Schrijver (†) herinnerd, en getwijfeld, of zij wezenlijk al het gewaande nut zoude aanbrengen, en of de *eendragtige scheiding* niet de voorkeur verdiende, boven de *volstrekte eenheid*. In afwachting, dat dit eens blijke, (Rec. hoopt evenwel niet zoo lang hier te moeten verbeiden) acht hij het intusschen *wenschelijk*, en dit was

(*) Een *Eclecticus* zoude, zoo doende, veel van eenen aan de *kruisstraf* overgegevenen hebben! — *Aanm. van den Corrector.*

(†) *Geschiedkundig Onderzoek over de Vereeniging der Protestanten in de Nederlanden.* 1822.

boven ook zijne bedoeling, dat men trachte naar *eendragtige ſcheiding*, tot dat die eenheid, als *hoogere volkomenheid*, verwezenlijkt zal kunnen worden.

Of de *Therapia phyſiologica* van den Heer DE MAN tot dit groote doel zal medewerken, hieromtrent voeden wij eenige beſcheidene bedenkingen. *Laudanda tamen voluntas;* zij de wil evenwel geprezen!

De Medici zullen zeker veel van hunne *Ikheid* (§ 8) moeten uitſchudden, om het *Egoïsme* (§ 11) *met al den tankleve van dien* (aldaar nader omſchreven), de *trotschheid* (§ 12), de *zucht om door anderen geëerd en geacht te worden* (§ 13), het *moeijelijke om zijn ongelijk toe te ſtemmen* (§ 14), en, wel het ergſte van allen, de *zucht om als Geleerde te ſchitteren* (§ 15) te dooden.

Ach! arme Geneeskunde! indien uwe zekerheid van deze wedergeboorte zal moeten afhangen! — dat wij nu niet nog ſpreken over de *materialisten*, *dynamici*, *ſymptomatologen*, *medici rationales* of *ſystematici* (§ 17) en wier getal zonder moeite nog *verdubbeld* kon worden, zonder dat daardoor de hoop op *harmonie* iets winnen zoude.

Moedeloos zouden wij de voor ons liggende ruimte aanſtaren, hoorden wij niet als uit hoogere gewesten ons toeroepen: „Hoe het oude, hoe het nieuwere moge uit„eenloopen, er is toch eene *eeuwige waarheid* (*); „het ware, het goede, het ſchoone blijft altijd *waar*, „*goed* en *ſchoon*. Tracht deze waarheid meer en meer „u eigen te maken. Laat u leiden door SOCRATES „en HIPPOCRATES, en hoe meer gij in hun gezel„ſchap zult verkeeren, hoe meer van u de *verkeerde Ikheid* met alle hare averegtſche uitvloeiſels zal wijken. „Laten de wandelaars vele zijn, zij hun doel ſlechts „hetzelfde!"

De eerſte afdeeling dezer *Therapia phyſiologica* (*philoſophica?*) ſchijnt verreweg de grootſte te zijn, van bl.

(*) *Chrestomathia Hippocratica, ed. atque praefatus est* C. PRUYS VAN DER HOEVEN, Praef. p. VI.

10—172. Zij wordt in twee gedeelten geſplitst. 1. Oorzaken van het verſchil in de Geneeskunde. 2. Weg tot geneeskundige eensgezindheid.

De waarlijk vele oorzaken worden in 22 §§., van bl. 10 tot 36, gelijk de Schrijver zegt, *oppervlakkig kritisch* vermeld. Wanneer men het vermelde perſoonlijke (§ 8—16) nog aftrekt, blijft er van zelf weinig over, om ook van de ſtelſels te kunnen ſpreken. De *Homöopathie* gaat de Schrijver voorbij (bl. 35.) Omdat zij dikwijls *minder ſchade* (*) doet, verdiende zij daarom geene melding? of zoude zij geen ſtruikelblok op den weg tot de *geneeskundige eensgezindheid* kunnen worden?

Drie zijn de middelen, om die eensgezindheid te vinden: *zekerheid*, *kennis der waarheid*, *geneeskundige wijsheid*. (§ 23.)

Uit de beantwoording der navolgende vragen zal de Schrijver zijne *Therapia generalis* afleiden: 1. Wat is *wijsheid* in het algemeen? (bl. 38). 2. Welke *univerſele Natuurwijsheid* bezitten wij? — Ach! hoe vele wijsheid behoorden wij te bezitten, en hoe weinig is hetgeen wij ons eigendom kunnen noemen! Dit bewijzen de vele dikwijls hoog geleerde en diep gaande §§, welke dit vraagſtuk behandelen. — Is het met onze *univerſele wijsheid* reeds ſchraal geſteld, wat zullen wij op de 3de vraag antwoorden: Hoe is het met onze *individuele Natuurwijsheid* geſteld? Vooral niet beter. Groot is de berg onzer onwetendheid, klein het ſtipje onzer kennis.

Wien het lust, wandele, met den Schrijver, *A.* door het rijk der delfſtoffen, *B.* door dat der planten, en *C.* door het dierenrijk, om, kon het zijn, eindelijk tot de *Therapia generalis* te geraken; na vooraf nog van § 126—142 bij de *vita vegetativa* van den mensch, en van § 142—147 bij de *vita animalis* vertoefd te hebben.

(*) Gewis minder ſchade met hare *medicina negativa*, dan de *ultra-Phyſiologisten* met derzelver niet *minutieuze* bloedverſpillingen. *Minutieuze* giften, al zijn ze ook *gecontraindiceerd*, werken zeker niet zoo ſchadelijk als de *buitengewone* doſes der *Contraſtimulisten*.

Het is een lange weg, die gezegd wordt dus tot de eensgezindheid te zullen leiden. Korter kan men dit alles vinden in de Ziektekunde van GAUBIUS, van 1—33. Met weinige woorden zegt FREDERIK HOFFMANN, *Opera omnia*, *T. I. p.* 14. § *V. fol. Gen.* 1748, op welke grondſlagen de *zekerheid* der Geneeskunde rust; en wil men dit alles *wijsgeerig uitvoeriger* behandeld hebben, dan laat ZIMMERMANN ons niet onbevredigd. Van § 147 tot het einde ſchijnt na de eigenlijke *Therapia generalis* behandeld te worden. Al het voorafgaande is dus als voorwerk te houden. Moet het als eene wijsgeerige inleiding beſchouwd worden, het is niet die wijsbegeerte, zoo als zij volgens CELSUS behoort te zijn. Voor een natuurkundig (phyſiologisch) overzigt is zij te onvolledig. Het geheele werk, indien het wezenlijk *Therapia generalis* moet heeten, verſchilt veel van HUFELAND, HENSLER en BEGIN, welke tot hiertoe als voorbeelden van doelmatige Handboeken van dien aard golden.

Wij veroorloven ons, ten ſlotte, eenige weinige vragen: Die één *oog* konde ſcheppen, zou die de *herſens* ook niet kunnen daarſtellen? (bl. 13.) Wordt *deugd* alleen door ons *eigen bijzonder gevoel* gewijzigd? (bl. 40.) Wanneer het voor dit leven eene onmogelijkheid is, de waarheid van alles, wat op de Geneeskunde betrekking heeft, te ontdekken, en de harmonie daarvan alleen afhangt, (bl. 46.) zijn dan niet de pogingen van den Heer DE MAN reeds *a priori* als vergeefſche moeite te beſchouwen? Ontſtaat het bewerktuigde in de natuur bij wijze van kristalſchieting? (J. MÜLLER, *Handb. der Phyſiologie*, bl. 20.) Is *irritabiliteit* ſlechts wijziging van de *attractio*? (§ 100.) En zoo zouden er nog vele bedenkingen geopperd kunnen worden. — Door het geheele werk wordt een overvloed van uitheemſche woorden gevonden, die de zaak doorgaans niet helderder maken.

Disputatio Literaria &c. D. i. *Letterkundige Verhandeling over den aanvang der Griekſche Beſchaving en Wijsbegeerte. Door* R. VAN WIJK, JAC. Z. *Te 's Gravenhage, bij* S. de Viſſer. 8*vo. IV*, 158 *bl.*

De Heer ROELAND VAN WIJK heeft door het schrijven en openbaar verdedigen dezer Verhandeling den Doctoralen titel aan Leydens Hoogeschool verworven. De keuze der stoffe, de behandeling en stijl doen den Schrijver eer aan, en het geheele stuk strekt ten bewijze, wat iemand, niet van der jeugd af opgeleid tot de kennis der oude talen en wetenschappen, ook zonder het genot van geëist onderwijs op lagere en hoogere scholen, door eigene vlijt en oefening vermag.

Na eenige voorafgaande aanmerkingen over den oorsprong der Grieksche beschaving in het algemeen, behandelt hij de tijden vóór HOMERUS, daarna HOMERUS, HESIODUS en de Mythische wijsbegeerte, en in de derde plaats de staat- en zedekundige wijsbegeerte. Dit alles loopt in eene geleidelijke orde af, en eindigt daar, waar de zoogenaamde Scholen, b. v. de Jonische school, beginnen, welk gedeelte der geschiedenis van de Grieksche wijsbegeerte door zoo vele Geleerden van vroegeren en lateren tijd behandeld is. Het door den Heer VAN WIJK gekozen tijdvak is natuurlijk het minst bekende, en er valt dan ook van vele Grieken zeer weinig te zeggen; maar hetgeen er van te zeggen viel, was toch ook niet onbekend. Met dat al moedigen wij den Schrijver aan, om zijne ledige oogenblikken te besteden aan het verder bearbeiden en uitbreiden eener Verhandeling, welke hij op eene zoo loffelijke wijze begonnen heeft.

Pandora, Lektuur voor den beschaafden stand. Verzameld en uitgegeven door B. T. LUBLINK WEDDIK. *Iste Stuk. Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. *In gr.* 8*vo.* 102 *Bl. f* 1-25.

Niet slechts de lezer, ook de beoordeelaar vindt zich, en wel iets meer dan eenigzins verlegen, wanneer hem een geschrift voorkomt, welks titel voor meer dan één uitlegging vatbaar is. Gelukkig echter, wanneer deze verlegenheid niet van langen duur behoeft te zijn, en

de Schrijver of Verzamelaar zoo beleefd is, lezer en beoordeelaar ſpoedig de gewenschte opheldering te geven!

Den Schrijver, zich ook hier genoemd hebbende, ontmoeten wij niet voor de eerſte maal; de gebruikelijke pligtplegingen vervallen dus van zelf. Wat den titel betreft, wij worden in het Voorberigt vermaand, dien in den zin der Griekſche Fabelkunde niet te moeten opvatten; ook niet in dien van haar, die alles geeft en voortbrengt, zoo als de dichterlijke Grieken dit woord namen. In welken dan? *Indien onze Pandora*, zegt de Schrijver, *den lezer iets aanbiedt, dat hij niet verſmaadt of wegwerpt — — Wat den eenen niet behaagt, behaagt misſchien eenen anderen, naarmate hij aan zekere ſoort van lektuur gewoon is* (bl. VI). Zouden wij dan maar dadelijk verſmaden of wegwerpen, wat ons niet bevalt; terwijl de Schrijver verzekert naar den *goeden middeltoon* te ſtreven? Wij zouden ons bij den titel niet langer ophouden, indien de Verzamelaar ons niet aan het *vignet* herinnerd had. Wij zouden het hem gaarne overgelaten hebben, wat hij uit de doos zijner *Pandora* ten beste had willen geven; maar nu zien wij op eens eenen horen des overvloeds voor ons. Dit vignet zal *den bedachtzamen eenig licht geven*. Gaarne voor zoodanig eenen mede willende doorgaan, hebben wij dit vignet reeds meermalen *bedachtzaam* beſchouwd. Wij beklagen ons, dat hetzelve niet beter is uitgevallen; want zal iets licht geven, het behoort duidelijk te zijn. Nu moet men giſſen, en dit heeft altijd eene bedenkelijke zijde. Vruchten zien wij duidelijk, ook bloemen en bladeren; maar — onderſcheiden wij wél — ſteekt er hier en daar niet ook een enkel disteltje door? En Momus — kijkt die om den rand van den horen, of maakt hij mede een gedeelte des zich uitſtortenden overvloeds uit? Wat er van zij, wij hebben er niets tegen, dat de Verzamelaar ook bij vreemden ter markt gaat. Wij zouden het zelfs gaarne zien, want bij HERDER en dezulken kan men niet dan met vrucht ter markt gaan. Men haalt over het

algemeen zoo veel van vreemde markten, dat goede waar hier wel eene plaats mag vinden. Er is nog veel bij HERDER, STERNE, ZIMMERMANN, MOORE, waarmede ons publiek op dergelijke wijze kan en mag bekend gemaakt worden.

Wat de bijdragen betreft, wij wenschen den Schrijver zulke vrienden, als hij verlangt. Uit dusdanige vereeniging kan iets goeds voortkomen. Ons vaderland heeft meermalen goede gevolgen van dergelijke pogingen gezien; zij hebben gestrekt tot nut, zoo wel van die bijdroegen, als die de bijdragen ontvingen. Moge de Verzamelaar bij zulke voornemens met meer zich kunnen troosten, dan het goed en oprecht gemeend te hebben!

Deze bundel wordt geopend met het *godsdienstig gevoel*. Het verwondert ons eenigzins, dat de Schrijver begint met iets, waarover reeds zoo veel is geschreven en nog meer gesproken, en waarover het moeijelijk moet vallen iets degelijks te zeggen, omdat de Schrijver zelf erkent: *indien wij slechts regt wisten, wat het was!* Hij vergeve ons de vrijmoedige aanmerking, waarmede wij dadelijk als in huis vallen. Om de *noot* bl. 5 had geheel de tekst kunnen wegvallen. Daar wordt de ware toetssteen genoemd, niet voor de valsche munt, maar voor het klatergoud, met hetwelk de inwendige mensch zich opsmukt, zijnen inwendigen hoogmoed streelt, en voor anderen zich fraai optooit. Wij ontkennen dit gevoel geenszins, of denken er met minachting over; maar wij beschouwden het altijd als iets, waarmede de mensch slechts voor zichzelven te doen heeft, en waarover slechts onder weinigen verstaanbaar kan gesproken worden; voor het publiek voegt dit onderwerp niet, ten zij men het als eene ligt ontstaande ziekelijke stemming wilde behandelen, waartegen slechts de *rede* het geneesmiddel kan toedienen. Van godsdienstig gevoel tot Mysticismus — slechts ééne schrede! Hieromtrent heeft de voor onzen gezigteinder te vroeg gedaalde sterkerstar, de voortreffelijke BORGER, een en ander nagelaten, waarop men niet zonder vrucht ter markt zoude kunnen gaan. Onder de velerlei wijzen, waarop ons gevoel tot God kan geleid worden, behoort zeker de zonneklips, waaraan de Schrijver herinnert. Het was in dit statig oogenblik: aan het uitspansel schrijft Hij Zijnen naam!

Het *Fragment* bl. 6 is geestig gevonden. Wanneer men het gelezen heeft, doet de herinnering aan LA FLEUR, de

beter kweeks van alle kranken, of aan HORICK meinen, den schrijver of vinder van hetzelve geen nadeel. De stelling, in dit Fragment verdedigd: *het is inderdaad een schrikkelijk, ongeluk, dat verstand!* wordt in de wereld maar al te dikwijls bevestigd. Een verstand zal evenwel voor den gewonen, wasen mensch eens behoefte blijven, om bij deze gesteldheid der wereld er zich niet aan te storen, maar getrouw te zijne pligtsbetrachting te blijven, en daardoor bemoedigd voort te streven. *De gekken krijgen* wel *de kaart*; maar de *Matadors* brengen niet alleen het gewin aan. *Hem komt door zijne domheid voort*, maar niet altijd aan het einde der baan. — Wij hebben er niets tegen, dat LUBLINK WEDDIK *het vervolg er zelf bij maakt*. Het weinige, waarmede men voor tegenwoordig zich moet vergenoegen, doet naar meer verlangen.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

Tijdschrift voor Munt- en Penningkunde, uitgegeven door P. O. VAN DER CHYS. *IIde en IIIde Stuk. Te Leiden, bij* J. C. Cijfveer. 1833. *In gr.* 8*vo.* 176 *Bl.*

Dit nuttige Tijdschrift, waarvan wij het eerste Stuk vroeger beoordeeld hebben, bevat ook weder in de twee voor ons liggende Nommers een aantal opstellen, kortere en langere aankondigingen en berigten, tot het vak der Penningkunde en van het Muntwezen in deszelfs ruimsten omvang betrekkelijk. Het tweede Stuk wordt geopend met het vervolg van ECKHEL's *Beknopt Overzigt der oude Penningkunde*, loopende over de *opschriften* der oude munten, over de daarop gebruikelijke *tijdrekening*, de *talen* op oude munten, en over de *nagemaakte munten*, waarbij goede waarschuwingen aan liefhebbers en verzamelaars voorkomen, om zich voor dikwerf fijngeslepen bedrog te hoeden. Hierop volgt dan een kort, maar zaakrijk betoog van *het nut der oude Penningkunde*, vooral tot kennis van den trap der beschaving der volken, bij welke die munten gevonden zijn, en van den toe- of afnemenden graad dier beschaving, gelijk wanneer wij uit van elders weinig beroemde *Grieksche* plaatsen fraaije munten vinden, en daarentegen met de *Romeinsche* heerschappij in *Griekenland* en van het verval der

Romeinſchen Keizerrijks de barbaarschheid ook in den muntſlag zien toenemen. Hierop volgt het *Ontwerp tot eene bereedeneerde Naamlijst* van alle de Gedenkpenningen, voorkomende bij VAN MIERIS en VAN LOON, met de vervolgen, met aanhaling der werken van de Heeren DE VRIES en DE JONGE, en de *Handleiding* van G. VAN ORDEN, door den Heer VAN ORDEN, te *Zaandam*. Dit ſtuk is, gelijk alle naamlijſten, noch voor eene gezette lectuur, noch voor uittrekſel vatbaar. Wij vertrouwen, dat het naauwkeurig is. Het beſtaat 34 bladzijden in het tweede, en 24 in het derde Stuk. Na eene kleine (dichterlijke) bijdrage over den in 1672 geſneuvelden Student C. MINA, (welk vers ons geenszins een bewijs levert, dat het dichtwerkje, waartoe het behoort, *teregt* met grooten lof door WITSEN GEYSBEEK vermeld is) vinden wij eenige inderdaad *curieuſe* gedenkpenningen van den ontijdig geboren' *Belgiſchen* Staat, wier inhoud ſoms zeer leugenachtig, maar wier ſtempel zeer ſchoon is. Zoo heeft men onder anderen eenen penning met den *Bruſſelſchen* ſchouwburg en het opſchrift: *Muette de Portici*, erkennende dus zelve dat onzinnige oproer, waartegen de burgerij zich eerst gewapend had, als het begin der *Belgiſche* vrijheid. Er komen ook ſpotprenten in voor op den gewezen' ſchepenſokker en menſchen- (maar *Belgiſche* menſchen-) Regent, DURLET DE CHOKIER, waaronder ook eene zeer *profane*. Dit profanéren toch ſchamen zich in *België* beide partijen niet, de *Orangisten* zoo min als de *Revolutionairen*. Van de laatſten is een ſchandelijke penning op het Bombardement van *Antwerpen* in Oct. 1830, waarin *de verbranding* bepaaldelijk *van het Entrepôt* aan bevelen des Konings wordt toegeſchreven! Ook is er eene nieuwe munt met LEOPOLD's beeldtenis. Alle deze afbeeldingen in ſteendruk zijn zeer goed, en de beſchrijving is duidelijk. Onder de *aankondigingen en beoordeelingen* onderſcheidt zich eene van den Hoogleeraar HAMAKER over eenige werken betrekkelijk *Oosterſche* munten van FRÄHN, LINDBERG en MOELLER. Wij vinden daarin de merkwaardige daadzaak, dat zich (volgens den grooten Oosterling FRÄHN) *Perziſche* Vorſten, na den val der *Saſaniden*, ten zuiden van de *Kaspiſche* Zee gevestigd en Eeuwen lang hebben ſtaande gehouden, en ook die *Perziſche* munten hebben geſlagen, welke men zoo dikwerf aan de *Oostzee* vindt, die echter op deze munten den naam des oudſten nabuurigen *Arabiſchen* Stadhouders plaatſten.

In het derde Stuk wordt ECKHEL's *Overzigt* vervolgd, en daarin bepaaldelijk over de familienamen gehandeld, die geslagen zijn op de muntstukken, welke onder het opzigt dier geslachten werden vervaardigd, waarbij verscheidene punten der *Romeinsche* Oudheid worden opgehelderd. Zeer aardig is, in een opstel *over de duiten*, een versje over die provinciale munt, en de roemrijke herinneringen aan de wapens der zeven Provinciën ontleend, die met dezelve niet moeten verloren gaan; maar in de opheldering komen de oude fabelen van FRISO en GRUNO of GRUNNUS voor, alsof er nog wel iets aan waar zou kunnen zijn, daar zij toch met FRANCUS, HEKTOR's zoon en stamvader der *Franken*, gelijkstaan. Onder de *aankondigingen en beoordeelingen* vindt de gedenkpenning op het *Amsterdamsch Athenæum* in 1832, die op den *Javaanschen Oorlog* en de Citadel van *Antwerpen* eene plaats, benevens het gezegde van den grooten Bankier BARING, in het *Engelsche* Parlement, dat er zich thans voor honderdtwintig millioenen guldens aan goud en voor vierenvijftig aan zilver in het Rijk der *Vereenigde Nederlanden* (*Holland*) in omloop bevinden.

Wij wenschen van harte, dat dit Tijdschrift, hetwelk zich door zoo veel goeds aanbeveelt, genoegzame aanmoediging zal vinden, om voortgezet te kunnen worden, en al meer en meer in belangrijkheid te winnen.

Nagelaten Gedichten van Vrouwe K. W. BILDERDIJK. *Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1833. *In gr.* 8*vo. X en* 207 *bl. f* 3 - 60.

Deze *Gedichten* worden voorafgegaan door eene *Voorrede* van den Heer DA COSTA, die niets bijzonders in zich bevat, dan dat haar schrijver aan het Publiek verzekert, dat Mevrouw BILDERDIJK eene waarlijk godvruchtige Christelijke vrouw geweest is, (althans dit is waarschijnlijk zijne meening;) en dat zij dit vooral geworden is in het laatste tiental harer levensjaren, sedert het verlies van haren eerstgeboren zoon, in den bloei van zijnen leeftijd. Recensent, die de eer niet gehad heeft van haar Ed. in persoon te kennen, wil dit echter, naar den aard der Christelijke liefde, gaarne gelooven, al zou hij het op zulk eene wijze niet uitdrukken, als DA COSTA, b. v. door de volgende antithese: „Eigen kracht en deugd, hoe

„ loffelijk ook geoefend in de betrachting van heilige verplich-
„ tingen, maakten plaats voor de erkentenis van onwaarde,
„ zondeſchuld en onmacht in ons zelven; volheid daarentegen
„ van genade, gerechtigheid, en heerlijkheid in CHRISTUS
„ JEZUS, den Verloſſer van zondaren, den God van volko-
„ mene zaligheid voor alle armen van geeste, voor alle dor-
„ ſtenden naar gerechtigheid en heil." Let wel, Lezer! de oefening van eigen kracht en deugd, in de betrachting van heilige verpligtingen, hield toen op, want zij maakte plaats voor het klagen over onwaarde enz., en voor het vol zijn van genade enz.!! Zoo werd dan het werkdadige praktiſche Christendom nu een lijdelijk en in mystiek gevoel zich verliezend Christendom?! Rec. zegt niet, dat het bij Mevr. BILDERDIJK zoo geweest is; ja hij wil dit liefst niet denken; maar hij meent, dat zoodanige verwarde voorſtelling ligtelijk derwaarts heenleidt. Al mogt dezelve ook bij ſommigen, naar vroegere of latere menſchelijke meening, hoog regtzinnig heeten, hij houdt zich in dezen aan veel ouder en hooger gezag. Omdat hij van ſoortgelijke antitheſen niets leest bij MOZES en de Profeten, noch bij JEZUS CHRISTUS en de Apoſtelen, houdt hij zich eenvoudig bij dezen, vooral bij de laatſten; bij JEZUS CHRISTUS, van wien hij geleerd heeft, dat men „ den boom aan zijne vruchten moet kennen;" dat men „ deszelfs woorden hooren en doen moet, wil men zijn „ huis niet op het zand, maar op eene rots bouwen" (MATTH. VII: 16—20, 24—27); of bij JOANNES, die aan de Christenen ſchrijft, dat, „ indien wij in het licht wandelen, gelijk God in het licht is, wij dan gemeenſchap hebben met „ elkander, en het bloed van JEZUS CHRISTUS, zijnen „ Zoon, ons van alle zonde reinigt;" en dat „ wie zegt, „ dat hij in JEZUS CHRISTUS blijft, ook zelf alzoo wan-„ delen moet, gelijk Hij gewandeld heeft" (1 JOAN. I: 7. II: 6); of bij JACOBUS, die het daarvoor houdt, dat „ het „ geloof uit de werken moet getoond worden, en door de „ werken volmaakt wordt;" hoewel hij tevens wil, dat men ootmoedig erkennen zal, dat „ wij allen in vele opzigten „ ſtruikelen" (JAC. II: 18, 22. III: 3); of eindelijk bij PAULUS, die den Galatiërs, welke door Christenen uit de Joden „ onrustig gemaakt werden," betuigde, dat „ bij „ CHRISTUS JEZUS noch beſneden noch onbeſneden te zijn „ eenige kracht heeft, maar het geloof door de liefde wer-„ kende" (*Gal.* V: 6). Rec. zou hierbij nog wel meer kun-

nen voegen; maar hij zal achter het opgemerkte liever *Amen* zetten, gelijk DA COSTA achter zijne Voorrede; dat is hier, dat hij er een einde aan maakt, want anders zou hij wel schijnen eene Theologische Verhandeling, in plaats van de Recensie van eenen Dichtbundel, te schrijven.

De beoordeeling dezer *Nagelaten Gedichten* van Mevrouw BILDERDIJK zal niet uitvoerig behoeven te zijn, want wijlen de begaafde Dichteres is uit hare vorige werken gunstig genoeg bekend, en voor haar kunnen onze aanmerkingen toch niet baten. Het zal er voornamelijk op aankomen, of de hier geleverde stukken, waarvan het niet blijkt, dat zij zelve de uitgave gewild heeft, haren naam waardig zijn.

Het eerste, dat hier voorkomt, *Het Kindeke te Bethlehem*, is in ons oog juist niet het beste. Het onderwerp, zoo als de titel luidt, is waardige dichtstof genoeg; maar de behandeling is zwak, en blijft er beneden: de beschouwing gaat meest over MARIA, zoo wel bij de eerste aankondiging, als bij de geboorte van haren Zoon; en het stuk eindigt met eenen uitval tegen de genen, die haar zekere godsdienstige vereering toebrengen, met welk hierover gezegde Rec., als Protestant, zich, ten minste in de hoofdzaak, wel vereenigen kan, maar dat hem nogtans bij dit onderwerp zeer ongepast voorkomt. Wilde hij over de hier doorstralende godgeleerde denk- en uitdrukkingswijze der Dichteres uitweiden, hij zou stof genoeg vinden; doch hoe onmatig lang zou zijn verslag zich dan uitrekken! Hij wil zich ook, noch hier noch elders bij deze *Gedichten*, in theologische doornen en distelen verliezen. Slechts één psychologisch-historisch proefje, waarin hij van Mevr. BILDERDIJK zou verschillen. Bl. 14 en 15 zegt zij eerst, zoo hij dacht, zeer waar en schoon:

Zoo moederzorg zich steeds vermenigvuldigt
Naar 't pand haar toevertrouwd meer dierbaar is!
Maria! ach dan heeft uw hart gewis
't Genadepand, zoo eenig en onschatbaar,
(Toch, als een kind des stofs, voor sterven vatbaar!)
Bij dag en nacht met ongeloken oog
In drukkende angst bewaakt!

Rec. zeide hierop volkomen *ja!* maar Mevr. BILDERDIJK heeft het anders begrepen, want zij laat volgen:

O neen! ook dezig
Eén zwakker — moet elks andre moeder denken;
Deez wist het, dat van alle Godgeschenken
Hij de eenig zeekre en onverliesbre was!
Het leven zij vergankelijk als het gras,
't Was in zijn hand.

Zij heeft het dus beter geweten, dan MARIA zelve, toen, bij het vermisſen van haar twaalfjarig kind, zeide (Luc. II: 48): *„ Kind! waarom hebt gij ons zoo gedaan? zie hier uw „ vader en ik hebben u met angst gezocht.”* Het ſtaat hier ſlechts tot eene kleine proeve, hoe men overdrijven kan, als men, ter liefde van zijn ſtelſel, buiten den Bijbel om redeneert!

Veel beter bevalt ons het volgende ſtukje, *Onverwachte Redding*, namelijk van een klein kind uit eenen brand, *Vertelling* (*eene ware Gebeurtenis.*) Wij willen de omſtandigheden niet nader vermelden, om den Lezer de verraſſing niet te benemen; maar het is treffend en ſchoon gedicht, der Dichteres en Moeder waardig.

Onder de volgende (want wij kunnen niet alles aanſtippen) is niet minder dichterlijk ſchoon, offchoon ijſelijk eindigende, de *Ierſche Legende*, *Kiewan*, een monnik, *en Malvina*, zijne biechteling, wederkeerig op elkander verliefd, maar met het pligtgevoel ſtrijdende. — Eenvoudig natuurlijk verhaald is eene andere *Vertelling uit een oud Engelsch Volksprookjen*, *Margaretha en Harry Wijk.* — Treffend in de treurige ſoort, hoewel op het einde al te akelig romaneſk, is het naar het Engelsch vrij gevolgde ſtukje, *Het Graf van Adelbert*, hetzelfde gelieſde Emilia; maar voor eene *Romance* ſchijnt de dichtvorm en het gebruik der lange Alexandrijnen te zwaar.

Waarom de nu volgende, in een algemeen opſchrift, *Kleine Dichtſtukken* heeten, blijkt niet; want onder dezelve zijn ſommige van geen mindere grootte, dan de voorgaande, en onder de eerſte waren er ook eenigen klein. — Hoe dit zij, inzonder komen de twee eerſte, *Bartimeus de Blinde* en *Bethesda*, ons doorgaans ſtaatig en prozaiſch voor, en de hier ingemengde vergeeſtelijkingen en gezochte vreemde opmerkingen alles, behalve fraai en Bijbelmatig, als zijn zij ook met misgetaste Bijbelſche termen doorweven. In de

Bijbel dan niet rijk genoeg in waarachtige leering, vermaning en vertroosting, zoodat men zich met zulke ſpelingen van valsch vernuft behelpen moet? — Van de zeven volgende, alle van godsdienſtigen inhoud, zou ons het ſtukje, getiteld *Berusting*, ten minſte over het geheel, het best bevallen, zoo wel wegens kunstwaarde, als wegens helderheid van gedachte en uitdrukking: de overige zijn, ja, hier en daar ſtichtelijk, maar verheffen zich niet zeer dichterlijk; en eenige godsdienſtige zegswijzen zou Rec. niet gaarne overnemen. De *Uithoezeming* is in het eerſte gedeelte vrij dichterlijk, in het laatſte minder, en, wat den geheelen inhoud betreft, niet helder, en zou tot ziel- en zedekundige opmerkingen aanleiding kunnen geven; maar zulke *excurſus* zouden hier te lang, en misſchien ongepast zijn. Welligt is het meer voegzaam, Dichters, ja ook Redenaars en Prozaïsten, met een enkel woord opmerkzaam te maken op het volgende couplet uit het ſtukje, *Berusting*:

Wel hem, die van Gods ſchuts omwald,
Wanneer des levens avond valt,
In deze ſchool van voorbereiding
Zijn wegen houdt voor wijs en goed,
En, treffe ook voor- of tegenſpoed,
Met dank terugziet op zijn leiding.

en hun in bedenking te geven, of de zamenvoeging van vier beelden, van eene *veſting*, van een' *vallenden avond*, van eene *ſchool*, van *wegen*, in één periode omtrent dezelfde zaak gebezigd, wel gepast en gelukkig is.

De meeste der verdere ſtukjes, tot bijzondere perſonen gerigt, komen ons van minder belang voor het Publiek, over het geheel ook van mindere waarde voor, en hadden dus veilig kunnen weggelaten worden. Hiervan willen wij evenwel gunſtig uitzonderen het gedicht *Ter bruiloft eener Vriendin*, dat in het eerſte gedeelte alhans zeer ſchoon is; maar in het laatſte daalt het aanmerkelijk, gelijk hier in andere ſtukken ook wel eens op te merken valt, zoodat men naauwelijks gelooven zou, dat het van dezelfde Dichteres afkomſtig was. — Fraai zijn ook de twee daarop volgende korte, naïve dichtſtukjes, *Bruiloftruiker* en *Zangſtukje*, maar het Fransch, *L'amour est un enfant trompeur*. Het eerſte zij hier tot eene aangename proeve:

Een Moschroos, nog ter helft in 't donzig groen verscholen;
Een takje zedige Violen;
De smeekende Vergeet mij niet,
Ontloken aan den stillen vliet;
Een tros van Leliën der dalen,
Die in het kleed der onschuld pralen;
De geurige Jasmijn, in sterren uitgespreid,
Als 't beeld van hoogen ernst en aardsche aanminlijkheid,
Bevallig geschakeerd met duurzame Amaranthen,
Is kostbrer hoogtijdtooi dan goud of diamanten,
En geeft bij 't schoon, dat de oogen streelt,
Der bruid een leerrijk zinnebeeld.

Loffelijke vermelding verdienen ook die, welke *aan eene blinde Dichteresse* en *aan eene Moeder* gerigt zijn: vriendschapsgevoel in het eene, moedergevoel in het andere, godsdienstig en over 't geheel verstandig, in zachte poëzij uitgedrukt, maakt derzelver waarde uit; alleen doet de wat lange gerektheid van het laatste het hier en daar te prozaïsch worden.

Onder de vier laatste gedichten munten die, welke ten opschrift hebben *De Grijsaart en de Jongeling* en *De Dageraad*, wel het meest uit; het eerste, een gesprek over des ouden blijmoedig leven, door naïve uitdrukking en nuttige leering; het laatste door dichterlijken gloed der schildering. Alleen zou het der aandacht van den genen, die eenig hier voorkomend beeld zou willen overnemen, misschien waardig kunnen zijn, of het wel juist is, wanneer in de twee laatste regels van de toekomstige gelukzaligheid gezegd wordt, dat het dan zal

— eeuwig, eeuwig Dageraad
In 't heilverblijf der Heemlen wezen.

Immers, welke beperking het woord *eeuwig* ook somtijds moge hebben, men verwacht toch meer dan eenen lang voortdurenden dageraad; en hoe schoon deze ook zij, men verlangt toch de zon zelve eindelijk te zien.

De slotsom van Recensents gedachten over deze *Nagelaten Gedichten* van Mevr. BILDERDIJK is, dat, indien het niet haar uitdrukkelijke wil geweest is, *alle* deze dichtstukken uit te geven, men beter gedaan zou hebben, met eenige zwakke of minder algemeen belangrijke weg te laten; maar

dat men nogtans, wegens verſcheidene hier voorkomende treffelijke gedichten, die haren naam eere doen, Verzamelaar en Uitgever dank verſchuldigd is.

Saffo. Zangſpel. Door Mr. J. VAN LENNEP. *Muzijk van* J. B. VAN BREE. *Te Amſterdam, bij* P. Meijer Warnars. 1834. *In kl.* 8*vo.* 82 *Bl. f*: - 60.

Het heeft Recenſent niet mogen gebeuren, de vertooning van dit oorſpronkelijk Zangſpel bij te wonen; dan hij heeft, van onderſcheidene kanten, met hoogen lof van de compoſitie des Heeren VAN BREE hooren gewagen; en dit verheugde hem opregtelijk, om den even beſcheiden' en nederigen, als verdienſtelijken kunſtenaar. Spreekt het gerucht waarheid, dan moet 's mans ſchroomvalligheid hem, zeer kort vóór de vertooning van zijn kunstgewrocht, den wensch hebben doen uiten, dat het Zangſpel *niet* mogt worden geſpeeld. Wij herkennen hierin den echten *Nederlander*, verre van alle vreemde windbrekerij verwijderd, en achten er den verdienſtelijken beoefenaar der Toonkunst des te hooger om. Ook de Heer PFEIFFER, Decorateur aan den Stadsſchouwburg, verdient, wegens de door hem, of onder zijn opzigt, vervaardigde decoratiën, met eere vermeld te worden; en volgaarne brengen wij hier onze hulde aan de verdienſten en bekwaamheden van eenen vaderlandſchen Schilder, wiens zeldzame talenten, in het door hem beoefend vak, onzes inziens, maar al te dikwerf met een mingepast ſtilzwijgen worden voorbijgegaan.

Deze, zij het dan ook eene zeer geringe, hulde vermeenden wij, bij deze gelegenheid, aan *Toon-* en *Schilderkunst* te moeten brengen, ten einde ons, vervolgens, meer met den *dichterlijken* inhoud der *Saffo* des Heeren VAN LENNEP bezig te houden.

Zijn Ed. houde het ons ten goede, dat de lezing van dit ſtuk onze hooge verwachting, ſedert lang, door de meest gunſtige berigten, *a priori*, gevoed, niet geheel heeft kunnen bevredigen. Ten einde alle vermoeden van partijdigheid van ons te weren, willen wij onze bedenkingen met de meeste beſcheidenheid mededeelen. Wij kennen den Dichter te veel talent toe, dan dat hij van onze heuſche aanwijzingen geen gepast gebruik zou weten te maken, en geven onze

vrijmoedige aanmerkingen gereedelijk over aan zijne nadere overweging.

In de beschrijving van het eerste Tooneel des eersten Bedrijfs vinden wij *een Venusbeeld onder een koepeldak*; hieromtrent vermeenen wij den Heere VAN LENNEP te moeten doen opmerken, dat de *koepeldaken* in den leeftijd van SAPHO (*) nergens werden aangetroffen. De *Romeinsche* bouwkundigen begonnen eerst vele eeuwen later de zamenstelling van *gewelven* onder en boven den grond te beproeven, en het *koepeldak* ontving eerst *daarna* het aanwezen. Ten tijde van SAPHO waren beide — *gewelven* en *koepeldaken* — bij de *Grieken* geheel onbekend.

De uitgegevene Gedichten der Heeren VAN LENNEP hebben ons vaak met zijne bekendheid aan den arbeid van andere kunstenaars overtuigd. Zoo is het ook hier weder met het eerste couplet van dit Zangspel, waar het koor: *Morgen kominne* enz. eene navolging is van het overbekende:

Morgen minne, wien de liefde
Nimmer heeft gesmaakt!
Morgen minne, wien de liefde
Reeds gelukkig heeft gemaakt!

IFISE verschijnt, en wordt, zingende, door het koor beluisterd; tot twee malen toe noemt zij FAON, als den naam van haren geliefde, en het koor toont, dat het deze verklaring gehoord en verstaan heeft, in den regel: *Hoe! Faon heeft haar hart geraakt!* — Wij begrijpen derhalve niet, waarom VAN LENNEP het koor doet vragen:

Wie is zij, Faon! die uwe eeden heeft ontfangen?
Noem, jong'ling, ons haar zoeten naam

en later:

Zeg ons dan, wat naam herhalen
Berg en stroom en bosch en dalen?

daar alles, na de afgelegde bekentenis van IFISE, voor het koor geen geheim meer zijn *kon*; zoo als dan ook later dat koor doet betuigen, bij monde van den *koorzanger*:

(*) Zeven eeuwen vóór *onze* jaartelling.

Door 't omringend boschgebladert,
Loerden wij, met luistrend oor.

Is de conſtructie van den laatſten regel hier wel volkomen zuiver? Met het *oor luistert* men: het *loeren* behoort meer tot het *oog*.

Even zoo vragen wij, of IFISE hare liefde voor FAON niet krachtiger zou hebben kunnen uitdrukken, dan in de zeer kalme betuiging:

'k Mag het langer niet verheelen,
Wijl hun oog mij heeft beſpied.
Ja uw liefde kan mij ſtreelen,
Faon! ja 'k ontveins het niet.

Op bl. 11 vonden wij, in den mond van den woesten ILUS, het woord *vlinderteêrheid*. Wij twijfelen, of de *Grieken* over het geheel en die van SAPHO's tijd in het bijzonder *ſentimentele vergelijkingen* en *zamenkoppelingen* van dien aard gekend hebben.

Het woord *aanheer*, op bl. 12, kenmerkt een' geheel *Duitſchen* oorſprong. Wij geven den Dichter in bedenking, voortaan met het gebruik van zulke bastaardwoorden ſpaarzaam te zijn. Dezelve zijn voor den gewonen lezer onverſtaanbaar.

Van de kaai tot Febus koor
Zult gij friſſche rozen ſtrooien, enz.

Die *kaai* komt ons in *Griekenland* ongepast voor. *Wij* kennen eene *Spaanſche*, *Rouaanſche*, *Gelderſche* en *Teſſelſche kaai* (of *kade*), maar betwijfelen zeer, of men bij de *Grieken* deze ſoort van waterkeeringen gekend hebbe; behalve dat het woord zelve poëtisch noch, voor den zang, welluidend klinkt.

De betuiging van IFISE (bl. 16):

'k Wacht geen verd're zielsgenoegt.

komt ons eenigzins dubbelzinnig voor; wij zouden voor *verd're* liever *hooger* wenſchen te lezen.

In het tweede Bedrijf hinderde ons het *welkomstlied*, dat, *met vlug beleid*, *voor* SAFFO *werd bereid* (bl. 19). Dat *vlug*

beleid, alleen om des rijms wille aanwezig, zal gewis den Heere VAN LENNEP zelven mishagen.

Insgelijks vragen wij, of de verbolgenheid, door ILUS, in zijne alleenſpraak, bl. 25, aan den dag gelegd, wel in behoorlijk verband ſtaat met de voorafgaande betuiging van EVANDER:

Moog' mij het godendom de felſte ſtraf bereiden,
Eer ik dien immermeer vergeet...?

Onzes inziens had die betuiging zijn wuft gemoed met *woeste vreugde* moeten vervullen. Ook hier vonden wij het woord *vuig* in de beteekenis van *ſnood* gebezigd. *Vuig* is het oude *vuidig*, dat is: *lui*, *traag*.

Op de volgende bl. 26 zingt ILUS:

Allen juichen daar beneên:
'k Zie hen woelen
En krioelen
Ondereen.

De Heer VAN LENNEP vergeve het ons, dat wij in dit *woelen* en *krioelen* geene *poëzij* hebben opgemerkt!

Bl. 27 wordt van den maagdenrei gezegd, dat zij SAPHO *tripp'lend* en *trapp'lend* vooruitgaat. Eerstgenoemde ſpreekwijs keuren wij niet ongepast; het *trappelen* zouden wij liever van *paarden* dan van *maagden* zien bezigen.

Nu verſchijnt SAPHO zelve; en — wij ontveinzen het niet — wij hadden *hare* toeſpraak meer *harer waardig* gewenscht. De regel: „ waar mijn oog zich wendt *of ziet*," zou Recenſent der *Zangſter van Lesbos* niet in den mond hebben durven leggen, en dit te minder, daar dezelve later nog meer dan eenmaal voorkomt.

Even zoo vermeenen wij den Dichter opmerkzaam te moeten maken op de betuiging van SAPHO, bl. 28, waar zij zingt, dat de *heil'ge dicht'rengloed* door haar *bruiſend bloed rondwaart*. De edele eenvoudigheid der Ouden duldt zulke onbeſtemde en verwarde denkbeelden niet. Ook klinkt het niet zeer kiesch in *haren* mond, wanneer zij vervolgens zich aldus laat hooren:

O dan is 't niet langer Saffo, 't is Apollo die door mij
Aan de ſcharen zich doet hooren in verheven melodij.

Deze verklaring had, onzes bedunkens, beter in den mond van het koor gevoegd; in dien van SAPHO verraadt zij eene mate van hooggevoeligheid, die aan verwaandheid grenst. Zoo ook is ons de regel van SAPHO, bl. 30: „ wat mij naar door' plaats kwam *jagen*," als te plat voorgekomen; gelijk wij mede in overweging geven, of, op dezelfde bladzijde, de uitdrukking: „ 't Feestlijk *offer* gaat *beginnen*," als juist kan worden aangemerkt.

Dan, wij willen ons bekorten, ten einde ons beſtek niet te buiten te gaan. — Bl. 39 bezingt SAPHO haar lot en hare ongelukkige liefde. Liefst hadden wij daar de vermelding gemist, dat de kennismaking met PAON reeds bij diens *wieg* en *kindschheid* is aangevangen. Hierdoor ontſtaat er tusſchen de jaren van *hem* en van *haar* een te groot verſchil, om aan SAPHO's liefde met welgevallen te kunnen denken; terwijl tevens al het bevreemdende, dat anders in PAON's afkeerigheid doorſtraalt, geheel verdwijnt. Trouwens zijne *Minnares* kon zeer gevoegelijk zijne *Moeder* wezen; en deze omſtandigheid, die VAN LENNEP gemakkelijk had kunnen vermijden, dient nu, tegen 's Dichters bedoeling voorzeker, om onze belangſtelling in SAPHO zeer te verminderen.

Op bl. 47 teekenden wij de woorden: „ Groote Goôn! ik *voel mij* beven," op. Meer overeenkomſtig met het ſpraakgebruik, zou deze regel dus kunnen gelezen worden: Goôn! ik *voel mijn leden* beven.

Op bl. 51 viel ons oog op het *keeren der zee*, in SAPHO's tijd, door middel van *dammen*. Destijds waren zulke middelen van voorzorg nog onbekend, en minder noodzakelijk op een eiland, door een' natuurlijken voormuur van rotſen omgeven.

„ Ik *voel mij* beven," hervonden wij op bl. 61, en wel in SAPHO's mond!

Bl. 66 hooren wij ALCUS van zijn *ſlot* gewagen. Zeker heeft de Heer VAN LENNEP er niet aan gedacht, dat zulke gebouwen destijds aan *Griekenland* vreemd waren. Van gelijke gehalte, wat de eenw, waarin de gebeurtenis voorvalt, aangaat, is het *getuigde zeeſchip*, op bl 68, behalve dat het woord ſchip aldaar reeds het denkbeeld van zee, en een *landſchip* eene tegenſtrijdigheid in zich ſluit.

Min gelukkig is ons, op bl. 81, het vinden en opbrengen van SAPHO's lijk voorgekomen. Onwillekeurig, en vooral

daar zij zelve slechts weinige oogenblikken te voren zich in den vloed had gestort, kwam ons hierbij de bij ons gebruikelijke en hier bijzonder aangewezene drenkelingskuur te binnen; en deze, alhoewel aan SAPHO's tijd geheel vreemd, stond ons te levendig voor den geest, dan dat wij het denkbeeld aan dezelve, bij eene zoo treurige uitkomst, van ons konden verwijderen.

De slotregels van het dichtstuk:

> En haar laatste schrede op aarde
> Bracht haar in de *onsterflijkheid.*

komen ons voor niet *Grieksch* gedacht te zijn. Het *Elysium* der Ouden zou hier beter gevoegd hebben.

Wij hadden deze aanmerkingen nog met andere kunnen vermeerderen; dan wij zouden alsdan vreezen den schijn van vitlust op ons te laden, en het aangevoerde zal genoegzaam zijn, om den Heer VAN LENNEP te overtuigen, dat wij zijn kunstproduct met alle aandacht hebben nagegaan. Het zij zoo, dat, in de *Opera*, *Muzijk* en *Zang* de aspunten stimmen, om welke zich alles beweegt (waarom dan ook doorgaans een *Zangspel* meer naar den naam van den *Componist*, dan naar dien des *Dichters*, blijft genoemd worden): dan, wij beschouwen het als eene hooge verdienste in dit *genre*, wanneer ook de *Dichtkunst* hare plaats waardiglijk inneemt en handhaaft; en — openhartig gesproken — vormden wij ons te hooge denkbeelden van het talent des Heeren VAN LENNEP, dan dat zijne *Saffo* ons volkomen zou hebben kunnen bevredigen. Wij houden het er voor, dat hij zich met te groote overhaasting van de op zich genomene taak heeft gekweten, en geven hem in ernstige overweging, voortaan eenige meerdere tijdruimte aan het herzien en beschaven zijner producten toe te wijden.

Wij hebben in dit verslag niet eens gerept van hetgeen in dit *Zangspel* wordt *gesproken*. Ook daár hadden wij van den bekwamen Dichter meer *poëzij* mogen verwachten. Eene enkele proeve, waar het boekje toevallig openvalt, moge ons oordeel bevestigen.

SAPHO verschijnt, in het derde Bedrijf, *in het paleis* (?) van EVANDER, en wordt daar, door PALAEMON, aldus verwelkomd:

> Wees welkom, Saffo, in Evanders lustpaleis,
> Geniet hier zoete rust na de afgelegde reis.

Mijn meester wil, dat elk uw wetten hier zal eeren.
Gij kunt hier over ons als meesteres regeeren.

En hierop antwoordt de *Zangster van Lesbos*, naar wij vermeenen even weinig dichterlijk:

Evanders gunst doet meer, veel meer, dan ik verdien;
Doch waarom heb ik hier hemzelven niet gezien?

PALAEMON.

Gij zult, doorluchte! zijn afwezendheid verschoonen.
Hij is verplicht den raad der ouden bij te wonen,
Doch zal, na d' afloop, zich vervoegen in deez' zaal.

SAFFO.

'k Vergeld hem nooit genoeg zulk luisterrijk onthaal.

Dan genoeg, en mogelijk reeds te veel gezegd van een Zangspel, dat, als zoodanig, door de beminnaars en beoefenaars der Toonkunst, met hoogen bijval is toegejuicht, en, naar wij vernemen, bij voortduring, veler belangstelling blijft opwekken. Mogt het bij de uitkomst blijken, dat het *nationaal Tooneel* der Hoofdstad meer en meer de plaats zij en blijve, waar het *Zangspel* over het geheel, en het *nationaal Zangspel* in het bijzonder, zich luisterrijk kan vestigen en roemvol weet te handhaven!

Vaderlandsche Gedichten van D. J. DEN BEER POORTUGAEL, *Ridder van de Militaire Willemsorde, Eerste Luitenant aan de Koninklijke Militaire Akademie, tijdelijk kommanderende de vrijwillige Jagers der Leidsche Hoogeschool. Te Leiden, bij* C. C. van der Hoek. 1832. *In kl.* 8*vo. VI en* 95 *bl. f* 1-20.

Bill, regelende de Afschaffing der Slavernij, benevens de Schadevergoeding aan de Eigenaars der Slaven in de gezamenlijke Koloniën van het Britsche Rijk. Te Amsterdam, bij Gebr. Diederichs. 1833. *In gr.* 8*vo.* 61 *Bl. f*: -75.

Onder de vaderlandſche Gedichten van den Heer DEN BEER POORTUGAEL bevinden zich vele niet onverdienſtelijke ſtukjes. Onder anderen beviel ons bijzonder, bl. 16 en verv.: *De Leidſche Jagers aan hunnen Opperbevelhebber*, blijkbaar op de zangwijs: *Wij leven vrij, wij leven blij*; en verder het korte, maar zinrijke gedichtje: *Rood en Zwart*, bl. 41. Overigens beſpeurt men in het algemeen (onze pligt is, de waarheid niet te verbloemen) weinig geestverheffing en vinding in dit bundeltje, vele zwakke plaatſen, ruwheden en fouten, ſomwijlen zelfs eenig bombast in ſtede van krachtige taal. Het eene en andere blijke uit de volgende aanwijzingen. Bl. 3:

Terug, o Geest! der hel onttogen!
Terug *voor taal, die Willem voert!*
Krimp in en ſidder voor u zelven!
Sper op uw muil, gedrogt! ontroert.

Dat *ontroert* ſtaat hier in 't meervoud, om op *voert* te kunnen rijmen; bovendien erkennen wij dien klinkenden onzin niet voor poëzij. Verder aldaar:

Verzink in 't niet, en *zuiver de aarde*
Der lucht, waarmeê gij u omgeeft.

Zich met lucht omgeven, luidt reeds zonderling; maar *zuiver de aarde der lucht*, wat beteekent dit? Ja! het behoorde te zijn *van de lucht*; doch dit konde niet in de maat, en de Schrijver denkt zeker, dat *der* zoo goed is als *van de*; maar dit gaat niet door. Wel mag de tweede naamval *des* of *der* vervangen worden door *van den* of *van de*; doch waar de tweede naamval niet te pas komt, daar kan *van den* en *van de* nooit verwisſeld worden met *des* en *der*; even min als dat men zou mogen zeggen: *ik kom Amſterdams* voor *van Amſterdam*; ſchoon men zeer goed zegt: *Amſterdams rijkdom* voor *de rijkdom van Amſterdam*. — Nog lager: *Verbleek' ook zij, die u aanbaden. Verbleek'* voor *verbleeke* is goed; maar voor *verbleeken*, gelijk hier, blijkens het volgende *aanbaden*, deugt het niet.

Bl. 4. *ſlaaplen hoons.* Nooit gehoord!

Bl. 5. *Want Nederland* DAT *bloeit er door.* DAT, *pleonas-*

sch. — *Geen Willem zal een handbreed wijken Des wegs* enz. Verkeerd voor *van den weg*; zie hiervoren.

Bl. 6. Die geen muitzucht kan verwrikken,
En geen vleitaal kan verſtrikken,
En [die] voor de overmagt niet beeft.

Daar het eerſte *die* de vierde naamval is, kan het in den laatſten regel, waar het in den eerſten naamval zou moeten ſtaan, niet worden weggelaten. Meermalen ſtuitten wij in dit bundeltje, en ook bij anderen, op deze zinſtorende fout.

Bl. 18. *Zij ook zijn magt door ons verplet!* Liever: *Zij ook door ons zijn magt verplet!*

Bl. 24. *Belgisch muiters*, voor *Belgiſche muiters*, ongeoorloofd.

Bl. 34. Ja, heden wordt gedacht aan Douza's, van de Werven,
Die, aan Oranje trouw, voor Neêrland wilden ſterven,
En 't muitende verraad het ligchaam *gaf* ten prijs.

Naar de geſchiedenis, ziet de laatſte regel alleen op VAN DE WERF, en in zoo verre is het enkelvoudige *gaf* niet af te keuren; maar dan is de meening duister uitgedrukt, en volgens de hier gebezigde woordſchikking is het eene erge taalfout.

Bl. 37. *gaf*, vs. 9, voor *gaaft*, tegen den aard der taal. Men zegge al eens: *gij wandelde* voor *wandeldet*, en dus ook in de overige gelijkvloeijende werkwoorden; maar op ongelijkvloeijende, gelijk *geven*, en op onregelmatige werkwoorden, is dit niet van toepaſſing.

Bl. 45. *Van oproer zwanger en* MAATSCHAPPELIJK VENIJN. Het laatſte is geen Nederlandsch: het zou beteekenen *venijn in maatſchappij of compagnie*; doch de Schrijver meent *venijn, dat op de maatſchappij moet worden uitgeſpuwd*. Zijn dus die trouwelooze (Belgiſche) *broeders* (hetgeen al raar is) *zwanger* van oproer en *maatſchappelijk venijn*; dat laatſte is weder van eene beteekenis *zwanger*, die in de woorden niet ligt opgeſloten.

Bl. 54. *Verdediger zijns* (van des Staats) *regten*, voor *zijner regten*: almede eene dichterlijke vrijheid, welke niet door den beugel kan.

Bl. 79. *Gevlecht* voor *gevlochten* is af te keuren. Ook het

hier en daar gebezigde rijm van *ei* of *ey* op *ij*, b. v. VAN SPEYK op BILDERDIJK, verdient geene aanbeveling.

Tot proeve van het goede, hier en daar in deze dichtverzameling aan te treffen, kiezen wij:

Rood en zwart.

Draagt, Landgenooten! rood en zwart:
Die kleuren dekten eens het hart
Des eedlen Wees (*van d' eedlen Wees*) in Amstels wallen.
Ach! weinig dacht die held toen nog:
Als 't geel (de kleur van snood bedrog)
Zich daaraan paart (*), zal ik eens vallen.

Ja, deugdvereerend Landgenoot!
Draag vrij de kleuren zwart en rood.
Draagt *'t*, jongelingen, meisjes, vrouwen!
Het rood als 't dierbaarst heldenbloed,
Dat ooit vermengd werd met den vloed,
Het zwart om over 't rood te rouwen.

Hiermede stappen wij van dit dichtbundeltje af, om over te gaan tot eene *dichterlijke wet in proza*.

Immers, het ganfche denkbeeld der vrijmaking van alle slaven heeft iets dichterlijks. Maar het zij gezegd tot lof der hier vertaalde *Bill* (of *Wetsontwerp*), dat het opstel gezond verstand en gematigdheid met verhevene en menschlievende strekking vereenigt. Het goede moet men hulde doen, waar men het vindt; en hoe zeer ons, als *Nederlanders*, het eerste looze Ministerie van GREY en PALMERSTON tegen de borst stuit, mogen wij aan het heilzame en weldadige der door hen, uit welken hoofde dan ook, voorgestelde en reeds aangenomene maatregelen in *dit* opzigt onzen bijval niet weigeren. De vertaling schijnt ons getrouw, maar niet zuiver genoeg. Angstvallig behoeft men zich wel niet, in den gewonen stijl der wetten, voor bastaardwoorden te wachten; zelfs zijn die, welker beteekenis doorgaans in een' geregtelijken zin *bepaald* is, dikwerf te verkiezen boven zuiver Nederlandsche, die voor meer dan één uitlegging vatbaar zijn: maar men kan in elk opzigt te ver gaan, en de Vertaler geeft zich in dat gebruik van bastaardwoorden te veel toe. *Geamendeerd* b. v. kon wel met *verbeterd* zijn overgebragt.

(*) *De Belgische vlag.*

Volksvertellingen en Legenden, of Overleveringen uit de Geestenwereld. Te Rotterdam, bij A. F. H. Smit. 1832. *In gr.* 8*vo.* 188 *Bl. f* 1.-80.

Uit eenig medelijden met den Vertaler, die in de meening ſchijnt te verkeeren, dat hij zich door de uitgave van dezen bundel nog al verdienſtelijk heeft gemaakt, aarzelden wij, om deze verhalen bij derzelver regten naam te noemen. Maar in de opgave van den inhoud ontvalt den man zelv' die naam, en hij kondigt *den Sint Johannesnacht* aan als een volks-*ſprookje*. Eilieve, het zou met dezelfde moeite doorgegaan zijn, waarom ze maar niet allen in eens weg *ſprookjes* genoemd, in den zin namelijk van die van *Blaauwbaard* en *Moeder de Gans*?

Hans Heiling ſtond in verbond met den Satan. Deze verſchaft hem wraak, wegens zijne onbeantwoorde liefde, maar ſleept hem te gelijk ter helle. — Een Berggeest van een afſchuwelijk voorkomen geneest de ſchoone *Sabine* van hare blindheid, maar bedingt tot loon hare hand. *Sabine* verbreekt hare belofte. Maar die heeren Berggeesten laten maar gansch niet met zich ſpotten, en oefenen Turksch regt. De arme *Sabine* verdwijnt, en wordt dood aan den voet van eene ſteile rots gevonden. — Eene Tooverheks verleidt hare medeminnares tot een pleiziertogtje naar den Bloksberg, wel niet op een' bezemſtok, maar op een' wagen met twee ontzettend groote, leelijke vledermuizen beſpannen. Offchoon de aanſlag, om *Elsje* van haren echtgenoot te verwijderen, voor eenen tijd gelukt, wordt echter de Heks in haar eigen net verſtrikt, en verdrinkt zich uit wanhoop. — In alles vindt men hier zes verhalen. De niet vermelde zijn van denzelfden ſtempel als de genoemden.

Het boek moet dienen, om den leeslust te prikkelen, en de opmerkzame lezer wordt wel ernſtig vermaand, om de zedelesſen en wenken toch niet over het hoofd te zien, welke onder het fabelachtig bekleedſel verborgen zijn. Niemand duide het ons ten kwade, dat wij bij deze vermaning en aanprijzing dachten aan *Tij Uilenſpiegel*, daar hij in den Bijbel *des deux A's* bezig is aan het verklaren, indien wij het wél onthouden hebben, der *Openbaringen van Joannes*.

Boekbeſch. No. III. bl. 133. reg. 11 v. o. ſtaat *aantreft*, lees *aanheft*.

——— No. V. bl. 213. reg. 7. ſtaat *det ragiſche*, lees *de tragiſche*.

BOEKBESCHOUWING.

Vindiciae Originis Paulinae ad Hebraeos Epistolae, nova ratime tentatae a M. FRID. CHRIST. GELPKE, Pastore apud Wermsdorfienſes et Hubertoburgenſes, qui ſunt Confesſioni Augustanae addicti. Lugd. Batav. apud. *S. et J. Luchtmans.* 1832. Form. oct. Pagg. 228. *f* 2-60.

Een *Duitsch* Schrijver neemt met zijn niet alledaagsch werk de toevlugt tot de drukpers van ons vaderland. Zeer vereerend is dit voor onzen landaard, dien men ook in andere opzigten niet meer zoo als vroeger miskent, maar met meerdere onderſcheiding behandelt. Onze *Vaderlandſche Letteroefeningen* nemen dan ook gaarne de taak op zich, eenig verſlag te geven van dit belangrijk werk, dat, elders vervaardigd, in *Nederland* het eerſte licht ziet.

De Heer GELPKE, Luthersch Predikant te *Wermsdorf en Hubertsburg*, poogt in dit geſchrift het gevoelen te handhaven, dat *de Brief aan de Hebreërs door* PAULUS *geſchreven is*, en ſlaat daartoe *een' nieuwen en nog nimmer beganen weg* in. In de Voorrede, welke tevens Inleiding is, doet hij ons dien weg kennen, en levert tegelijk een beknopt overzigt van dit geheele werk. Vóór ongeveer twintig jaren had hij een ſtukje vervaardigd *over de waarſchijnlijke vriendſchapsbetrekking, in welke men zegt, dat de Apostel* PAULUS *met den Wijsgeer* SENECA *geſtaan heeft.* Op het einde van dit ſtukje had hij gezegd: „Voor „ het overige laten wij anderen ter beoordeeling over, „ of uit dezen gemeenzamen omgang van PAULUS „ en SENECA, van welken wij de waarſchijnlijkheid „ hebben trachten te bewijzen, iets kan worden afge„ leid, om den Brief aan de *Hebreërs*, in welken zoo

„ vele uitdrukkingen van SENECA voorkomen, aan „ PAULUS toe te kennen." Dit opstel, hoezeer niet algemeen verkrijgbaar, vond opmerkzaamheid, maar niet in die mate, dat iemand dit onderzoek beproefde. De Schrijver slaat daarom zelf hand aan het werk, daar het pleit aangaande den Schrijver van den Brief gerekend mag worden niet ten volle te zijn uitgemaakt. Na eene voorloopige Inleiding, welke behelst eene *beknopte letterkundige geschiedenis van den Brief aan de Hebreërs*, pag. 20—35, volgt de Verhandeling zelve, waarin zal worden aangetoond: 1°. dat er eenige overeenkomst en verwantschap bestaat tusschen den Brief aan de *Hebreërs* en sommige schriften van SENECA; 2°. dat die overeenkomst zoodanig is, dat dezelve niet te houden is voor toevallig en gemeen aan allen, die over godsdienstige onderwerpen denken en schrijven, maar veeleer moet afgeleid worden uit zekere betrekking van deszelfs Schrijver met SENECA; 3°. dat er eene oude overlevering is, volgens welke er tusschen PAULUS en SENECA vriendschapsbetrekking bestaan heeft; welke overlevering, 4°., van geene waarschijnlijkheid ontbloot is; 5°. dat de Brief aan de *Hebreërs* op dien tijd en die plaats, wanneer en waar die gemeenzaamheid tusschen PAULUS en SENECA noodwendig, ook volgens de overlevering, bestaan heeft, geschreven is; 6°. dat van geen ander Christenleeraar uit dien tijd kan beweerd of bewezen worden, dat hij met SENECA omgang gehad heeft of heeft kunnen hebben, dan van PAULUS; 7°. op welke gronden, nog vermeerderd met hetgeen in de vorige Hoofdstukken behandeld is, men PAULUS met groote waarschijnlijkheid voor den Schrijver van den Brief aan de *Hebreërs* mag houden. Elk dezer punten wordt in een afzonderlijk Hoofdstuk behandeld. Van deze zeven Hoofdstukken zullen wij zoo beknopt mogelijk verslag geven, met tusscheninvoeging van eene enkele aanmerking, waar het betoog blijken mogt minder klemmend te zijn.

1. De overeenkomst van beide Brieven aan de *He-*

Hebreërs en dien van SENECA aan LUCILIUS, *de Providentia*, blijkt 1°. daaruit, dat *hetzelfde onderwerp*, indien men op het hoofdzakelijke let, op *dezelfde wijze*, met *dezelfde spreekwijzen*, en somtijds met *dezelfde woorden*, behandeld wordt; 2°. dat onze Briefschrijver dikwijls zinspeelt op Stoïsche gevoelens, leerstukken en uitdrukkingen, welke bij SENECA te vinden zijn; 3°. dat hij somtijds dezelfde woorden, als SENECA en andere Stoïcijnen, bezigt bij het beschrijven van dezelfde of ook verschillende zaak. Deze vergelijking geschiedt met veel scherpzinnigheid, ontdekt veel belezenheid en groote geleerdheid, offchoon niet overal het te ver gezochte is weggebleven. Aan deze vergelijking heeft GELPKE eene groote ruimte besteed (bl. 36—127). Hij loopt den Brief aan de *Hebreërs*, bij wijze van aanteekeningen, geheel door, en stelt ons buiten staat, alles uitvoerig mede te deelen. Het hoofdonderwerp is: *waarom den braven zoo veel rampen overkomen?* Bij beide Briefschrijvers vindt men dezelfde punten: 1°. zij zijn *ten voordeele* van die braven; 2°. vallen voor *ten algemeenen nutte;* 3°. de brave *getroost* zich dezelve; 4°. door het *Noodlot* of de *Voorzienigheid* zijn dezelve beschikt. (Bl. 36—49.) Het *algemeene*, dat GELPKE hier aan deze stellingen geeft, doet de overeenkomst wel beter uitkomen; maar hierdoor verliest het betoog ook veel van zijne kracht. Is het waar, wat JOSEPHUS zegt, (*in vitâ sua*, §. 2. *Opp.* HAVERK. *ed. Tom.* II. *p.* 2) dat de Pharizeërs met de Stoïsche school groote overeenkomst hebben, dan kan de beschouwing van dezelfde zaak uit hetzelfde oogpunt tegenoeg op dezelfde wijze uitvallen bij twee onderscheidene Schrijvers, die ten zelfden tijde onder hetzelfde bestuur leefden, al wist de een niet van het bestaan des anderen. Hoe algemeener de punten zijn, welke men ter beschouwing kiest, hoe moeijelijker het besluit is af te leiden ter gunste van eene andere dan de bedoelde verwantschap. De Brief aan de *Hebreërs* is blijkbaar aan de Christenen in *Judea* geschreven, en wel aan zulken;

die hunne aanhankelijkheid aan de Mozaïsche Godsdienst openbaren, zoo als de Pharizesche school aan het Christendom had geleverd, verg. *Hand.* XV: 5. Bij wijze van bedenking geven wij deze zwarigheid op, welke ook op de twee overige Afdeelingen van dit Hoofdstuk, bl. 49—127, van toepassing is.

II. Dit Hoofdstuk sluit zich dan ook naauw aan het vorige, en neemt aan te betoogen, dat die overeenkomst niet toevallig is, zoo als ieder, die over godsdienstige onderwerpen nadenkt en schrijft, zich zou uitdrukken, maar alleen te verklaren is uit zekere gemeenzaamheid van de Briefschrijvers onderling. Laat ons zien, hoé dit betoog wordt gevoerd. 1°. Blijkt dusdanige verwantschap uit de menigvuldige zinspelingen op Stoïsche leerstukken, door SENECA behandeld; 2°. uit het gebruik van *woorden* en *spreekwijzen*, van welke de Stoïcijnen, dus ook SENECA, zich bediend hebben; 3°. uit de gelijkheid van denkbeelden, met dezelfde woorden uitgedrukt. Daaruit besluit nu GELPKE, dat *of* beide de Schrijvers uit dezelfde bron geput hebben, *of* de een des anderen schriften gelezen heeft, *of* dat SENECA en de Briefschrijver aan de *Hebreërs* met elkander zekeren omgang gehad hebben. Tot dit laatste besluit de geleerde Schrijver. Dit ganesche betoog loopt van bl. 128—137. De zwakte willen wij niet aanwijzen. Het heeft intusschen niets opgeleverd, om onze aanmerkingen op het eerste Hoofdstuk te ontzenuwen, daar alles geene naauwere betrekking kan aanwijzen, dan welke uit de overeenkomst van verschillende scholen van zelve en gemakkelijk voortvloeit.

III. Er bestaat eene oude overlevering, dat er tusschen PAULUS en SENECA dusdanige vriendschapsbetrekking heeft bestaan. (Bl. 138—150.) *Eerst* worden hiervoor getuigenissen aangevoerd van LINUS, of wie anders ook Schrijver is van het *ondergeschoven* stukje *de passione* PAULI *et* PETRI; van HIERONYMUS, *de script. Eccles.* Cap. 12, en van AUGUSTINUS, *in Ep. ad* MACEDONIUM. Deze getuigenissen zijn

van te weinig gewigt, om dit geſchiedkundig pleit te beſliſſen, al worden zij ook door het gezag van LIPSIUS, *in Vitâ* SENECAE, Cap. 10, geſchraagd. Want de brieven, die hier *ten tweede* worden medegedeeld, en *veertien* in getal zijn, *acht* van SENECA aan PAULUS en *zes* van dezen aan genen, vertoonen blijkbare kenmerken van onechtheid. Ook GELPKE erkent dit. Hoe evenwel daaruit volgt, dat er eene briefwiſſeling, of ten minſte vriendſchapsbetrekking, tuſſchen beiden heeft beſtaan, zien wij niet in, ook niet na de aanmerkingen van LIPSIUS en den *Zurichſchen* Profeſſor NÜSCHELER. Want op deze wijze is de ongerijmdſte overlevering goed te maken. Iets, dat GELPKE niet algemeen als bewijsgrond in dergelijke onderzoekingen zal laten gelden.

IV. De overlevering is van waarſchijnlijkheid niet ontbloot. (Bl. 150—176.) PAULUS, te *Rome* gekomen, werd aan den *Praefectus praetorio* overgegeven (*Hand.* XXVIII: 16). Deze was thans BURRHUS, vriend en medeöpzigter van SENECA over de opvoeding van NERO. Deze vrienden zullen wel over den gevangene hebben geſproken, en SENECA alzoo verlangen hebben gehad, PAULUS te ontmoeten. SENECA had gelegenheid PAULUS te zien, daar deze zich aan het hof en in het paleis des Keizers niet zonder vrucht verdedigde, *Phil.* I: 9, 13, 14. Ook had de Joodſche Godsdienst reeds toen eenige bekendheid verkregen te *Rome*. Het is wel zoo, SENECA toont zich nu en dan van de Joodſche godsdienstplegtigheden en gebruiken afkeerig; maar daardoor was hij misſchien den man meer genegen, die door Joden vervolgd werd. Welligt had SENECA, door middel van GALLIO, (den broeder des wijsgeers, en vroeger genoemd bij *eigen'* naam, dien hij voor zijnen *aangenomenen* heeft verwiſſeld, M. ANNAEUS SENECA) iets van PAULUS gehoord, *Hand.* XVIII: 12. GELPKE voert nog aan een verdacht getuigenis van LONGINUS aangaande PAULUS als beroemd onder tijdgenooten van wege zijne welſprekendheid, als bewijs, dat SENECA

wel zoo veel gewigt aan 's Apostels voordragt heeft kunnen toekennen, dat hij zich bij hem vervoegd heeft. SENECA, hoe aanzienlijk en vermogend ook, behoefde zich daarom aan den omgang met PAULUS niet te onttrekken. Hij was tevens verstandig en braaf, en de Apostel had zelfs in 's Keizers paleis vrienden en aanhangers (*Phil.* IV: 22). Het is wel zoo, SENECA toont nergens eenige genegenheid voor het Christendom; hij openbaart echter nergens afkeuring, maar bleef bij zijn *Stoïcisme*. Misschien zou men ook in de verlorene werken van SENECA over het Christendom meer gevonden hebben, dan in de overgeblevene. Hij bezigt intusschen bijbelsche woorden, die men bij geen' anderen Latijnschen Schrijver aantreft. Doch daaraan kent GELPKE zelf niet veel gewigt toe. Uit al het aangevoerde zal wel niet veel meer af te leiden zijn, dan dat er zulk eene betrekking tusschen deze twee mannen heeft *kunnen* bestaan. En, zoo als ieder weet, van de *mogelijkheid* tot de *wezenlijkheid* doet men een' te grooten sprong, bij de uitspraak over eene overlevering, welke misschien haren oorsprong daaraan alleen heeft te danken, dat SENECA en PAULUS door *denzelfden* NERO zijn ter dood gebragt. Eene schoone gelegenheid voorwaar voor overleveringzieke menschen!

V. Dat de Brief aan de *Hebreërs* op denzelfden tijd en dezelfde plaats is geschreven, als wanneer en waar die gemeenzaamheid tusschen PAULUS en SENECA moet hebben bestaan, betoogt nu GELPKE, bl. 176—207. De Brief is geschreven aan Christenen in *Palestina*, omstreeks *Jeruzalem*. Dit gevoelen wordt tegen eenige bedenkingen verdedigd. Het is ook het gemakkelijkste en waarschijnlijkste van allen. Hieruit laat zich gereedelijk opmaken, *wanneer* die Brief is geschreven, vóór de verwoesting van *Jeruzalem*, vóór het begin van de storingen in de Godsdienst, dat is vóór het jaar 66, toen de vervolgingen der Christenen reeds een' aanvang namen, na het jaar 63. Daar nu de Brief *vóór* het jaar 69 (lees 66) en *na* 63 blijkt geschreven te zijn,

volgt hieruit, dat zulks geſchied is in het jaar 64 of 65, van welke GELPKE, niet zonder grond, het 64ste jaar kiest. Omſtreeks dezen tijd valt juist in de gevangenſchap van PAULUS te *Rome*, bij welke gelegenheid die gemeenzame omgang van PAULUS en SENECA kan hebben plaats gehad. De Brief is te *Rome* geſchreven. Dit bewijst GELPKE, en brengt het hierin tot den hoogstmogelijken trap van waarſchijnlijkheid. Dit vijfde Hoofdſtuk geeft nu nog, wat niet beloofd was, — aanwijzing namelijk, dat SENECA de meeste zijner ſchriften of reeds vervaardigd had, of toen vervaardigd heeft, zoodat PAULUS gelegenheid kon hebben ook 's mans ſchriften te lezen.

VI. Bl. 207-215 wordt beweerd, dat men, behalve van PAULUS, van geen Christenleeraar uit dien eerſten tijd bewijzen kan, dat hij met SENECA eenigen omgang heeft gehad. Zoo begint GELPKE dit Hoofdſtuk: „Indien iemand zou willen vaſtſtellen, dat behalve PAULUS ook andere leeraars van het Chriſtendom met SENECA omgang gehad hebben, die moet bewijzen, dat zij zich *toen* te *Rome* en in zulke omſtandigheden bevonden hebben, dat zij aan SENECA konden bekend geworden zijn, en dat zij door verſtand en geleerdheid zoo zeer hebben uitgemunt, dat SENECA hunnen omgang daarom heeft kunnen zoeken, of dat zij het een en ander geſchreven hebben, waaruit zekere gemeenzaamheid met SENECA duidelijk is af te leiden." Dit past nu GELPKE toe op APOLLOS, BARNABAS, SILVANUS of SILAS, PETRUS, MARCUS, CLEMENS *Romanus*, en LUCAS; welke laatſte nog het meest, door zijne betrekking op PAULUS, in aanmerking komt, doch als Schrijver van den *Brief aan de Hebreërs* voor PAULUS moet wijken. Uit dit Hoofdſtuk blijkt wel, dat PAULUS, boven de genoemden, de meeste waarſchijnlijkheid voor zich heeft; maar GELPKE maakt hier, als wij het zeggen mogen, zich aan een *petitio principii* ſchuldig; want hij had eerst moeten bewij-

zen, dat geen ander Christenleeraar in aanmerking komen kan.

VII. Met veel grond van waarschijnlijkheid mag men dus aannemen, dat PAULUS Schrijver is van den Brief aan de *Hebreërs*. Dit wordt nog nader aangedrongen, bl. 216—235. Uit al het aangevoerde leidt GELPKE het besluit af, dat PAULUS onzen Brief, en wel op het einde van zijne gevangenschap, heeft geschreven. Tot dit gevoelen helt men te meer over, hoe meer door hetzelve alle zwarigheden, die tegen den Brief zijn ingebragt, van zelve wegvallen. 1°. Het gebruik van verschillende woorden en zegswijzen, anders in de Brieven van PAULUS niet te vinden. Door omgang met SENECA, het lezen van diens en andere schriften uit de Stoïsche school heldert dit van zelve op. Ook in de Brieven aan de *Romeinen* en *Corinthers* komt het een en ander Stoïsch gevoelen voor. Dit erkent GELPKE gereedelijk; maar ontkent, dat dit tegen zijn gevoelen strijdt, omdat hieruit blijkt, dat PAULUS reeds eenige kennis schijnt gehad te hebben aan de Stoïsche wijsbegeerte; dus genegen was, om de schriften van SENECA te lezen, waartoe hij als Pharizeër nog werd aangezet. Hier moest GELPKE vooral de gelijkvormigheid in denken bij Pharizeër en Stoïker meer hebben getast: want daaruit heldert zich alles volledliger en duidelijker op, dan nu hij alles uit het Stoïcisme zoekt af te leiden. 2°. Het gebruik van dezelfde schrijfwijze als bij PHILO, en de overeenkomst met sommige plaatsen en zegswijzen in de schriften van PHILO, wordt ook zonder SENECA het best opgehelderd, als men den jongen SAULUS te *Tarsus* op het oog houdt. 3°. De onkunde aangaande de Tempeldienst, welke men meent opgemerkt te hebben in den *Brief aan de Hebreërs*, is nog op eene andere wijze weg te ruimen, dan door aan te nemen, dat de afwezigheid van PAULUS, die daarenboven te *Jeruzalem* niet geboren is, aanleiding heeft gegeven tot eene dwaling van het geheugen. Door dit gevoelen ontvangen vele plaatsen een

helder licht. En het is niet tegen de waardigheid en het gezag des Apostels, dat hij zich van uitdrukkingen en meeningen heeft bediend, welke hij van den Stoïker SENECA ontleend heeft. — Hierop volgt, bl. 235—237, nog een Bijvoegsel, aanmerkingen behelzende van onzen Landgenoot NAUTA, (*Annotatio in Librum* SENECAE *de Providentiâ*, *Lugd. Bat.* 1828) den Schrijver eerst bekend geworden, nadat zijn werk reeds ter perse was overgezonden. — De *Index* is op dit werk een bruikbaar en gewigtig toevoegsel.

Onpartijdig hebben wij ons oordeel verklaard over den gang des betoogs, dat in ons oog niet overal even klemmend is. Niemand zal dit afkeuren, die bedenkt, dat GELPKE zijn betoog te veel op zichzelve laat staan, zonder het in verband te brengen met al het overige, wat ten voordeele van PAULUS als Briefschrijver is aangevoerd, en nog meer kan aangevoerd worden. Daarom meenden wij dien gang in onze beoordeeling van dit werk te moeten volgen. Maar men zou ons verkeerd verstaan, indien men meende, dat wij met dit werk niet zijn ingenomen. *Litteratoren* van profesie zullen uit 's mans aanmerkingen over SENECA en diens schriften veel kunnen ontleenen, dat niet algemeen, en althans niet op zulk eene voortreffelijke en naauwkeurige wijze, is opgemerkt. En Bijbelonderzoekers en Oordeelkundigen zullen hier eene bijdrage vinden, zoo als men er niet dagelijks eene ontvangt, welke, in verband met al het overige, wat voor PAULUS als Briefschrijver pleiten kan, alle andere meeningen ontzenuwt, en zoo duidelijk mogelijk PAULUS als Schrijver van den *Brief aan de Hebreërs* aanwijst. Dit *oude* gevoelen, dat voor het nieuwe de plaats niet moet ruimen, is ook het onze, daar wij geene jagt op nieuwheid maken. Men hechte op den *Pharizeër* in den Brief, zoo als GELPKE op den *Stoïker* deed; dan komt de Apostel PAULUS nog meer uit, en het overige bij GELPKE zal dan bevonden worden een voor dit gevoelen hoogstgewigtig en nuttig werk te zijn.

Wij geven ons oordeel om beter, en matigen ons geene onfeilbaarheid aan, maar durven ons op onpartijdigheid beroepen, wanneer wij dit werk van GELPKE aan alle beminnaars van waarheid en grondig onderzoek des Bijbels, zoo als door ons thans geschiedt, met den meest-mogelijken ernst en aandrang aanbevelen.

Ontboezeming over de godsdienstige denkwijze, vroomheid en regtzinnigheid in de Hervormde Kerk, bijzonder met betrekking tot de Leeraars; door R. ENGELS, *Predikant te Nieuwolda. Te Groningen, bij* R. J. Schierbeek. 1834. *In gr.* 8*vo.* 80 *Bladz.* *f* : -60.

In een kort berigt *aan den Lezer* vermeldt de Heer ENGELS, wat hem bewoog tot de uitgave van dit geschrift. Hij wil onder de *regtzinnige, oud-Gereformeerde* Leeraars gerekend worden, en uit den wensch, *dat er hoe eer hoe liever een Tijdschrift uitkome in den echten, ouden geest der Hervormde Kerk.* Hij zegt, *dat men er van afgeweken is;* doch betuigt tevens, *dat de tegenwoordige Separatisten, vooral derzelver woordvoerders, niet de eenige, ware Gereformeerden zijn.* De Schrijver geeft verder te kennen, *dat hij, meer dan zestig jaren bereikt hebbende, den meesten tijd zijns levens in een ernstig en biddend onderzoek der waarheid doorgebragt heeft.* Van eenen Leeraar, die IN WAARHEID dit aangaande zichzelven kan betuigen, mag men iets goeds verwachten. Daar worden er wel eens gevonden, welke met dingen, aan hun ambt *geheel vreemd*, zich bezig houden. ENGELS kent buiten twijfel ook zoodanige voorbeelden; maar *Bijbelstudie, Wijsgeerte en Godgeleerdheid, met de aanverwante wetenschappen, waren onafgebroken de voorwerpen zijner langdurige en onpartijdige onderzoekingen. Nog dagelijks* — zoo luiden des mans eigene woorden — *is hij hierin van den morgen tot den avond bezig, en hij is zich bewust,*

dat hij het onderwijs genieten mag van dien Geest, die tot en in de waarheid leidt. Waartoe die uitstalling van eigen' lof? Men toone liever zijn geloof uit zijne werken!

De Schrijver, die op *echte, oud-Gereformeerde regtzinnigheid* aanspraak maakt, deelt I. zijne *geloofsbelijdenis* mede. In de hoofdzaak zullen de meesten zijner ambtsbroeders het wel met hem één zijn, al gebruiken misschien deze en gene soms andere bewoordingen. Dat wij in JEZUS (het zij met eerbied gezegd!) *meer* wedervinden, dan wij door de zonde verloren, zal echter niet zoo gaaf door allen toegestemd worden. De stelling zou althans aanleiding tot gevaarlijk misbruik kunnen geven. Dat JEZUS voor onze zonden *boette*, is geene Bijbelsche uitdrukking. Wat ENGELS voorts van *de ongenoegzaamheid der rede* zegt, als ook van de *mystiek*, in een' goeden zin, is volkomen waar. Dewijl het woord *plaatsvervanger* thans veelal in eene bepaalde beteekenis wordt genomen, schijnt het ons minder gepast, JEZUS eenen *Plaatsvervanger* te noemen.

De Schrijver beantwoordt II. de vraag: *Wat moet men denken van de beschuldiging, dat de meeste Leeraars van den geest en inhoud der zuiver Gereformeerde Leer zijn afgeweken?* Te regt merkt hij aan, dat *het lasterschrift van eenen* DE COCK *geene wederlegging waardig is.* Hij zegt: *Wat mijzelven betreft: ik trek het mij weinig aan, daar ik mij mijne zuivere, oude Gereformeerde denkwijze levendig bewust ben.* Doch hij maakt tevens de aanmerking, *dat er wel eenige grond voor deze beschuldiging, althans van velen der ambtsbroeders, voorhanden is.* ENGELS verklaart, *volkomen eens te zijn met den diepdenkenden* LE ROY, en dus *de neologische denkwijze en geestelooze Schriftverklaring, die,* volgens zijn zeggen, *sinds eenige jaren het Gereformeerde Kerkgenootschap is ingedrongen,* af te keuren. Hij oppert bezwaren tegen BOSVELD enz., maar prijst THOLUCK, dien hij *den geestvollen* THOLUCK noemt. De *Bijdragen tot de Godgeleerde Wetenschappen* worden gegispt, als *afwijkende van den*

echten geest des Evangelies. De Schrijver zegt, dat FLIEDNER, in zijne *Collectenreise, hoewel al te eenzijdig en overdreven, echter geen onregt heeft, wanneer hij beweert, dat het drooge Rationalisme velen van onze Godgeleerden maar al te zeer heeft aangetast.* Dit, meent ENGELS, blijkt dan ook genoeg aan de *Leerredenen*, waarvan wij *overstroomd worden.* „Ja," zegt hij, „velen mag men wel *Leer-redenen* noemen, omdat aan dezelve het wezen van hetgene men eertijds *Predikatiën* noemde geheel en al ontbreekt." Maar de naam doet immers niets ter zake.

ENGELS stelt III. dat de veranderde denk- en predikwijze, vooral der jongere Leeraren, aanleiding geeft tot het *separatisme*, daar *vele eenvoudige lieden hen niet begrijpen*, omdat *de voordragt, de taal, de stijl, de manier van voorstelling voor hen te hoog is.* Maar zouden eenvoudige lieden de *predikatiën* van den ouden tijd werkelijk zoo veel beter hebben kunnen begrijpen? of hechten die onkundigen misschien meer aan klanken, dan aan zaken? — „Van kinds af," schrijft ENGELS, „tegen de *Remonstranten* in eene hooge mate ingenomen, vernemen zij, dat deze door eenen Hoogleeraar en Hofprediker in onze Kerk in alle opzigten in het gelijk gesteld, en de *Vaders der Dordsche Kerkvergadering* jammerlijk ten toon gesteld en gehavend worden." Dat een *oud-Gereformeerd* Predikant, die op *regtzinnigheid* ROEMT, geen genoegen vindt in het werk van de Heeren YPEY en DERMOUT, is geenszins te verwonderen; maar, behalve het liefdelooze der persoonlijke aantijging, verraadt het tevens partijdigheid, wanneer hij schrijft: *Een* VAN DER KEMP *voert daar tegen eene krachtige taal, met bewijzen gestaafd.* Ja, *krachtig* is die taal van den Advocaat, maar krachtig in bittere verwijten en hatelijke aantijgingen, niet *den nederigen, Christelijken zin ademende*, welke, volgens ENGELS, (bl. 15) in de *Bijdr. tot de Godg. Wetensch.* ontbreekt. De Schrijver vraagt verder: „En die Leeraars, die zoo zeer van verlichting spreken en prediken, en hunne verlichting willen op-

dringen — zijn ze wel *licht in den Heere?* Is er niet eene zekere onbehoorlijke losheid in hun ſpreken, in hunnen omgang, in hunne verrigtingen? Veroorlooft men zich niet vele dingen, welke vroegere Leeraars zich nimmer zouden veroorloofd hebben, en waartegen zij zich in hunne predikatiën met kracht en nadruk verzetteden?" Men zou de vraag ook kunnen omkeeren: *En die Predikanten, welke zoo veel van regtzinnigheid ſpreken en prediken, en hunne regtzinnigheid willen opdringen — veroorloven ze zich ook ſoms dingen, welke niet allen, die eene vrijere denkwijze volgen, zich zouden veroorloven?* In elken Leeraar, hij moge een voorſtander van *verlichting* of van *Dordſche regtzinnigheid* zijn, moet men alle losheid afkeuren; maar *hij* inzonderheid handelt berispelijk, die in den dagelijkſchen omgang wel eens de taal der ligtzinnigheid of van het ruwe gemeen ſpreekt, maar des zondags voor de zuiverheid der leer ijvert, om aan ſommigen te behagen..... ENGELS heeft gelijk, dat *de boom aan de vruchten gekend moet worden!!* — Wien de ſchoen past, die trekke hem aan!

Voorts volgen IV. gepaste aanmerkingen over *de jammerlijke verwarring van echte vroomheid met ſtijf dogmatisme en kerkelijke regtzinnigheid.* Maar het hier gezegde ſchijnt wel eens meer of min te ſtrijden met het vroeger beweerde. De Schrijver geeft, V. op de vraag: *Moet de zuivere regtzinnigheid en Christelijke vroomheid alleen bij de ſekte der Separatisten gezocht worden?* een ontkennend antwoord, en wil, VI, teregt, dat *het middelpunt van vereeniging* zijn moet *het kinderlijk en levendig geloof in* JEZUS — niet *menſchelijk gezag en menſchelijke bepalingen.* Maar wat zijn dan de *Synodale beſluiten der Dordſche Vaders*, die ook hier weder geroemd worden? De Heer ENGELS wijst, ter voorkoming van meer kwaad, de volgende middelen aan: VII. *Men keere terug in zijn Onderwijs en Leerredenen tot het eenig levendig beginſel, waaruit onze Kerk haren oorſprong heeft genomen.* VIII. *Men ſchrome niet, om alles, wat daartegen inloopt, als*

antichristisch te bestrijden. En IX. *Men geve aan de Christelijke Dogmatiek, vooral ook aan de Hoogescholen, eene andere en betere wending, opdat het blijke, dat zij geene bloote verstandsoefening zij, maar tot de hervorming van den geheelen mensch betrekking hebbe.* Eenige vragen, op het wezen der Godsdienst betrekking hebbende, worden in dit laatste gedeelte gedaan, en daarop volgt de zeer nederige aanmerking: „Hetgeen ik hier geschreven heb, is voor vele (?) Leeraars, die zich in de wijsgeerte niet geoefend hebben, te hoog; maar ik stel deze vragen voor aan anderen, voornamelijk aan hen, die aan de Hoogescholen onderwijs geven in de Christelijke Dogmatiek en hetgeen men de *natuurlijke Godgeleerdheid* noemt, hopende, dat dit geschrift in hunne handen kome en gelezen worde."

Rec., die in de ontstane twisten geenszins partij wil kiezen, heeft in het geschrift van ENGELS menige goede aanmerking gevonden, maar ook gezegden en stellingen, waarmede hij zich niet kan vereenigen. Hij zou geenszins willen onderschrijven, wat b. v. de verdienstelijke HOFSTEDE DE GROOT over het *eedbreken* en *afwijken van de Kerkleer* zegt, alhoewel des Professors gedachten door eenen anderen beoordeelaar in dit zelfde Tijdschrift op eene gunstige wijze zijn aangekondigd; doch hij meent bij den *oud-Gereformeerden* Predikant van *Nieuwolda*, behalve het reeds aangeduide, zekere partijdigheid aan den anderen kant opgemerkt te hebben, welke niet geschikt is, om het kwaad, waarover men klaagt, weg te nemen.

Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. XIIIde en XIVde Deel. Batavia, ter Landsdrukkerij. 1832, 1833. *In gr.* 8vo. *Behalve de Voorberigten, 745 bl.*

Het dertiende Deel der Verhandelingen van het *Bataviaasch* Genootschap begint met twee stukken over de

Cholera Asiatica, zoo als die op *Java* waargenomen is, voorafgegaan door een Voorberigt van den Heer FRITZE, Med. Dr. Het eerste stuk heeft tot Schrijver den Heer M. J. E. MÜLLER, Med. Dr., Officier van Gezondheid der tweede klasse bij het Hospitaal van *Weltevrede*, en bevat voornamelijk de waarnemingen omtrent deze ziekte, in de jaren 1829 en 1830 in het gemelde Hospitaal gedaan (bl. 1—111). Deze Verhandeling draagt overal blijken van het helder verstand, den geest van waarneming en de waarheidsliefde van den Schrijver, en vertoont ons op *Java* deze ziekte in hetzelfde beeld, onder hetwelk men, helaas! nu ook in *Europa* de *Cholera* heeft leeren kennen. Klimaat en luchtgestel schijnen hier veel minder wijziging te veroorzaken, dan men voorshands zou vermoeden, en de stelsels van sommige Geleerden wel tot hunne verdediging zouden behoeven. De Schrijver ontveinst niet, dat de behandeling dezer ziekte weinig voldoende resultaten oplevert; ook dit zal elk waarheidlievend Arts in *Europa* moeten erkennen. De inademing van zuurstofgaz werd ook op *Java* beproefd, maar veroorzaakte benaauwheid en hoest, zonder eenige goede gevolgen op te leveren, zoodat men van de verdere aanwending daarvan moest afzien. — Het tweede stuk (bl. 113—181) behelst eenige waarnemingen omtrent de *Cholera* door den Heer H. SCHILLET, Chirurgijn-Majoor bij de Koninklijke Nederlandsche Marine. Deze Schrijver had in de jaren 1821 tot 1824, en dus nog gedeeltelijk gedurende de groote epidemie, zoo aan boord van het fregat *Melampus*, als bij de *Padangsche* expeditie, welke hij als Eerste Officier van Gezondheid bijwoonde, ruime gelegenheid, deze ziekte in hare verschillende graden en bij zeer verschillende voorwerpen waar te nemen en te behandelen. Het komt ons voor, dat deze Schrijver grooter lust heeft in theoriën dan de eerste, en zijn verslag is niet met die eenvoudigheid en helderheid opgesteld, welke de andere Verhandeling versieren. Dat de *warmte* der dampkringslucht deze ziekte voortbrengt, en er aan geen bijzonder *miasma* of *con-*

tagium te denken valt, gelijk de Heer SCHILLET beweert, heeft de geſchiedenis dezer wereldëpidemie, die den aardbol rondreist, niet bevestigd. Ook hier zal de waarheid wel blijken eene dochter van den tijd te zijn.

Het derde ſtuk in dit Deel is een opſtel van Dr. VON SIEBOLD over de afkomst der *Japanners*, waarin deze *Duitſche*, thans, gelijk men weet, te *Leiden* wonende Geleerde, van wien wij een uitgebreid werk over *Japan* te wachten hebben, de onderſcheidene gevoelens der Schrijvers dienaangaande toetst, en tot het beſluit komt, dat de *Japanners* van zoogenaamden *Tartaarſchen* (*Mongoolſchen*) oorſprong zijn. Volgens hem, beſtaat er tusſchen de *Mantſchoeſche* en *Japanſche* taal eene groote overeenkomst (bl. 183—275).

Het genoemde Deel wordt beſloten met drie kleine ſtukjes. Het eerſte behelst iets over de *Daijakkers* (*Beajous*) van *Banjermasſing* op *Borneo*, door M. H. HALEWIJN, oud-Reſident aldaar (bl. 277—292), en geeft ons eenige berigten over de zeden en begrippen van dat volk, waarvan ſommige ons aan de begrippen en zeden der *ſtille Zuidzee*-eilanders herinnerden. — Het tweede ſtukje is eene beſchrijving der *Kokos-* of *Keeling*-eilanden, door den Heer A. VAN DER JAGT, voorheen Zeeöfficier (bl. 293—322). Deze kleine koraaleilanden, welke niets dan kokosnooten opleveren, zijn tweeëndertig in getal, waarvan het grootſte, *West-* of *Hare*-eiland, omtrent 1¾ Holl. mijl lengte heeft en ⅛ mijl op het breedſte gedeelte beſlaat. Zij liggen zuidwaarts van *Sumatra*, op 12° 3′ tot 12° 14′ Z. breedte. Twee *Engelſchen*, HARE en ROSS, hebben zich hier, de laatſte met zijn huisgezin, gevestigd, en hunne onderlinge verwijdering is misſchien de eenige oorzaak, waardoor zij belet zijn den *Nederlandſchen* handel op *Sumatra* te benadeelen. — Het laatſte ſtukje, eindelijk, bevat aanteekeningen over het gebergte *Tinger*, door H. J. DOMIS, Reſident van *Soerabaya* (bl. 323—356). Dit ſtukje handelt hoofdzakelijk over de zeden, gebruiken en de godsdienst der bewoners van dit gebergte, die

aanhangers van het *Braminſche* geloof gebleven zijn. Uitvoerig worden de plegtigheden van een huwelijksfeest beſchreven, hetwelk de Schrijver bijwoonde.

Het veertiende Deel behelst voornamelijk een Geſchiedkundig Overzigt van den Handel der *Europezen* op *Japan*, door wijlen G. F. MEYLAN, van 1826—1832 Opperhoofd van den *Nederlandſchen* Handel in *Japan*, ontleend uit een officieel aan het *Indisch* Gouvernement ingediend Rapport (bl. 1—377). Wij gelooven, dat wij dit ſtuk te regt eene hoogstbelangrijke bijdrage tot de geſchiedenis van den handel in het algemeen en van den *Nederlandſchen* in het bijzonder mogen noemen. Men moet zich verwonderen over het taai geduld, waarmede onze winstzoekende voorvaders zich alle de kwellingen en teleurſtellingen getroost hebben, waardoor het hun, na de verdrijving der *Portugezen* en de mislukte pogingen van *Engelſchen* en *Ruſſen*, vergund is, voortdurend de eenige *Europeërs*, die op *Japan* handel dreven, gebleven te zijn. De terugladingen, die vroeger uit goud en zilver benevens koper, later alleen uit het laatstgemelde metaal beſtaan, zijn thans op bepaalden taks geregeld, en de geheele handel geſchiedt, ſinds het midden der vorige eeuw, bij contract; zoodat de *Nederlanders*, in plaats van kooplieden in *Japan* te zijn, eigenlijk ſlechts makelaars, leveranciers en commisſionarisſen van de Keizerlijke geldkamer kunnen genoemd worden. Eene lofwaardige onpartijdigheid ſtraalt in dit geſchiedkundig verſlag op vele plaatſen door, daar de Schrijver, wel verre van al de handelingen der *Nederlanders* goed te keuren, bij ſommige gebeurtenisſen het verkeerd gedrag der zoogenoemde Opperhoofden of Opperkooplieden onbewimpeld laakt. Dit is b. v. het geval met het door het Opperhoofd N. KOEKEBAKKER in 1638 gehouden dubbelhartige gedrag, bij gelegenheid van den opſtand van *Arima* en *Amakſa*. De Heer MEYLAN geeft, ten ſlotte van zijn overzigt, eenige middelen op, welke, naar zijn inzien, tot herſtel en uitbreiding van den *Japanſchen* handel en tot verbetering van

den toeſtand der *Nederlanders*, die eigenlijk op het eiland *Deſima* opgeſloten en gevangen zijn, ſtrekken kunnen.

Op deze Verhandeling volgt: *Iets over de Acupunctura* (*Naaldenſteekkunde*), getrokken uit eenen brief van den *Japansch*-Keizerlijken Naaldenſteker ISI SAKA SOTELS, en medegedeeld door Dr. VON SIEBOLD (bl. 379—389, met eene plaat). Men bezigt tot het naaldenſteken bijzondere naalden van goud, zilver of ijzer, van de dikte van een paardenhaar tot op die van $\frac{1}{4}$ lijn. Door het ſteken met deze dikke naalden, tot dat er bloed vloeit, bewerkt men plaatſelijke bloedontlastingen. De dunne naalden daarentegen hebben eene verſterkende [of liever eene prikkelende] uitwerking. De lengte dezer naalden is verſchillend; nogtans mogen zij, volgens ISI SAKA SOTELS, niet langer zijn dan drie *Japanſche* duimen, dewijl het anders te moeijelijk wordt, om daarmede om te gaan. Aan het bovenſte einde dezer naalden is een bijzonder handvatſel aangebragt, omtrent ééne lijn dik en van 4 tot 6 lijnen lang, ten einde dezelve te beter tusſchen de vingers te kunnen vatten en draaijen. Men ſteekt deze naald in een klein kokertje van metaal, hoorn, ivoor of dergelijke, nadat men dit laatstgenoemde loodregt op de plaats van het ligchaam, waarop men de kunstbewerking wil uitoefenen, gezet heeft. Men klopt dan zachtjes met den regter wijsvinger, of met een klein bijzonder hamertje, op het uit den koker uitſtekende handvatſel der naald, zoo lang tot dat deze eenige lijnen diep de huid is doorgedrongen. Dan neemt men het kokertje weg, vat het handvatſel tusſchen den duim en den wijsvinger, en ſteekt de naald, zachtjes draaijende, al dieper en dieper in het ligchaam.

Uit het kort verſlag, hetwelk wij gegeven hebben, ziet men de verſcheidenheid en belangrijkheid der Verhandelingen, welke in deze twee Deelen vervat zijn. De druk is, naar het ons voorkomt, met meer zorgvuldigheid geſchied, dan die der vorige Deelen.

Antiquitatum Græcarum brevis Descriptio cæt. D. i. *Korte Beſchrijving der Griekſche Oudheden, uit de Geſchriften van geleerde Mannen opgemaakt door* J. M. HOOGVLIET. *Delft, bij* B. Bruins, *en Leiden, bij* H. W. Hazenberg. 1833. *In gr.* 8*vo. IV*, 193 *bl. f* 1-70.

Dat de kennis der Griekſche oudheden noodzakelijk is tot regt verſtand van de Griekſche en vele Latijnſche Schrijvers, ſtemmen wij den Heere HOOGVLIET volkomen toe: of dit boekje geſchikt zal zijn, om de Nederlandſche jeugd op de Latijnſche ſcholen een goed denkbeeld van die oudheden te doen verkrijgen, daaraan twijfelen wij.

Het is opgeſteld in vragen en antwoorden; de Schrijver noemt dat *forma dialogi*. Om nu niet te ſpreken van hetgeen WYTTENBACH ergens over dien vorm aanmerkt, is het ons altijd voorgekomen, dat het *machinaal* van buiten leeren daardoor te veel bevorderd wordt. En waartoe die vorm in gedrukte leerboeken, daar het mondelinge onderwijs zelve het vragen en antwoorden medebrengt? Daarbenevens kan men nimmer eene vervelende eentoonigheid en lastige herhalingen vermijden; en het gebeurt dikwijls, dat het antwoord niet juist op de vraag past. Zoo lezen wij bl. 144: *Quomodo puerorum educatio distingui potest? In educationem puerorum et puellarum.* Men zoude die vraag ook overtollig kunnen noemen. En wat zullen wij zeggen van bl. 136? alwaar op de vraag, wat men te verſtaan hebbe door *de zucht der Atheniënſers voor het ſchoone*, dit antwoord gegeven wordt: *Amorem illius pulchri atque boni, quod in aliis admirabantur, et ipſi conſequi ſtudebant.*

Een ander gebrek in dit ſchoolboek is, dat, volgens oude gewoonte, noch tijden noch volken genoeg onderſcheiden zijn, waardoor de leerling dikwijls in de war

gebragt wordt. En dit is moeijelijker in de Griekſche oudheden, dan in de Romeinſche, omdat men met zoo vele en velerlei Staten te doen heeft, en de Romeinſche zich bijna uitſluitend bij eene ſtad bepalen. De Schrijver zegt, zijn werk uit L. BOS, maar ook uit NITSCH en WACHSMUTH te hebben zamengeſteld. De *Antiquitates* van L. BOS ſchijnen wel zijne voorname bron geweest te zijn, welke hij veelal volgt, met verandering van enkele woorden, en hier en daar met niet genoeg naauwkeurigheid. Men vergelijke bij voorbeeld bl. 43 met L. BOS Pars. I. Cap. 15. *de ominibus.* En hetgeen de Schrijver zegt van de ὅπται κληδόνες is geheel verkeerd. Het zijn vooreerst twee verſchillende woorden ὅπται, κληδόνες; ten andere zal men ὅσσαι moeten lezen, gelijk LEISNER te regt heeft aangemerkt.

Over meer andere onnaauwkeurigheden, over ſtijl en taal zullen wij niet ſpreken, maar den Schrijver, wien het niet aan vlijt en goeden aanleg ſchijnt te ontbreken, liever aanmoedigen, om met den tijd iets meer degelijks en nuttigers in het vak der oude letteren te leveren. Wij hebben ſchoolboeken genoeg.

JOANNIS FRIDERICI GRONOVII Notæ in Terentium cæt. D. i. *Aanmerkingen van* J. F. GRONOVIUS *over* TERENTIUS. *Te Amſterdam, bij* L. van der Vinne. 1833. *In* 8*vo. VI*, 144 *bl. f* 1-25.

Onder de oude Schrijvers, welke de groote taalkenner GRONOVIUS aan zijne toehoorders verklaard heeft, was ook TERENTIUS. Een exemplaar van de door hem gedicteerde aanmerkingen is naar *Oxford* geraakt, en dezelve zijn aldaar in den jare 1750 in het licht gegeven. Profesſor C. H. FROTSCHER, te *Leipzig*, heeft in 1833 eene nieuwe en meer naauwkeurige uitgave van dat werkje bezorgd, van welke deze door ons aangekondigde een nadruk ſchijnt te zijn. De bijvoeg-

felen van Prof. FROTSCHER beduiden niet veel; als daar is zijn uitval tegen de *novi Cicerones*, RUHNKENIUS *nihil de hoc verbo*, en wat meer van dien aard is. Dat RUHNKENIUS over zeer vele plaatsen, welke GRONOVIUS breedvoerig verklaard heeft, niets gezegd heeft, is, dunkt ons, een bewijs, dat hij, schoon de Dictaten van GRONOVIUS wel kennende, van dezelve echter met zedige spaarzaamheid in zijne Dictaten over TERENTIUS gebruik gemaakt heeft. En als men RUHNKENIUS niet kende, noch het werk van beide groote mannen vergeleken had, zoude men bijna uit eene aanteekening van den Heer FROTSCHER opmaken, dat RUHNKENIUS wonder veel (*mirum quantum*) uit GRONOVIUS had overgenomen. Wij bevelen deze aanmerkingen aan alle minnaars der oude letterkunde, vooral aan jonge lieden, ten sterkste aan. Zij kunnen er zeer veel uit leeren. Jammer is het, dat de Boekhandelaar VAN DER VINNE de correctie aan zulke onbekwame handen heeft toevertrouwd, en deze keurige aanteekeningen door een zoo groot aantal drukfouten ontsierd worden. Of hetgeen wij bl. 114 lezen: *Versura solvere, dicitur de eo, qui dum expedire se conatur, magis impedit, atque in eodem ludo hæreat*, ook op rekening van den Hollandschen corrector moet gezet worden, weten wij niet. Want wij hebben wel eens Duitsche uitgaven gezien, waarin iets stilzwijgend, zoo het heet, verbeterd wordt, hetwelk echter de onkunde van den uitgever verraadde. GRONOVIUS heeft in allen gevalle geschreven *in eodem luto hæret*.

Geheime Geschiedenis van het Petersburgsche Hof, sedert de regering der Keizerin ELISABETH, *tot den dood van den Grootvorst* CONSTANTIJN. *Uit de nagelatene papieren van een' oud' Staatsman. Uit het Hoogduitsch. In één Deel. Te Leeuwarden, bij* Steenbergen van Goor. 1833. *In gr.* 8vo. 396 *Bl.* *f* 3-75.

Of deze *Geheime Geſchiedenis* op dezen naam in allen deele aanſpraak maken mag, meent Rec. eenigzins te mogen betwijfelen. Den naam van geheim kan zij toch niet geheel dragen, daar er verſcheidene dingen in vermeld worden, die in het openbaar geſchied zijn, b. v. de regering van PETER III, de anecdoten uit het leven van CONSTANTIJN. Over de geſchiedkundige echtheid en waarheid van alles kan men niet genoeg oordeelen; want, behalve het zeer onbepaalde op den titel, vindt men geen het minſte marigt, hoedánig de bronnen zijn, waaruit het werk geput is. Dat het nu eerst ontdekte geheimen zouden zijn, hierop ſchijnt ook nog al wat af te dingen: ten minſte Rec. herinnert zich, verſcheidene van dezelve reeds lang elders gelezen te hebben, b. v. meer dan éene anecdote betreffende de gunſtelingen van CATHARINA, de plagerij van PAUL I., aan den *Franſchen* tooneelist FROGÈRES uitgevoerd, bl. 306—314. Volledigheid, eindelijk, mag men aan deze geſchiedenis niet toeſchrijven; want b. v. (en dit is eene vrij groote leemte) van de regering van Keizer ALEXANDER wordt niets gemeld, dan zijne troonbeklimming; en van CONSTANTIJN bijna niets anders, dan eenige losſe, dikwijls vrij beuzelachtige anecdoten uit zijn leven, zoodat hieruit althans niet blijkt, waarom juist zijne beeldtenis voor den titel prijkt. Zoo zal men hier ook over het geheel niet vele ſtaatkundige geheimen, ook in betrekking van *Rusland* tot andere Natiën, vinden; maar veel meer particuliere handelingen der Vorſten en hunner gunſtelingen.

Neemt men echter het hier bij elkander gebragte zoo zoo als het is, waarvan het ons niet lust den Lezer eene dorre ſchets te geven, dan zal men hier en daar eenige niet onbelangrijke bijzonderheden aantreffen. Men zal de hier voorkomende Vorſten, Vorſtinnen en Grooten aan ſommige, maar helaas! niet altijd aan de beste zijden, als menſchen leeren kennen: en hieronder beſlaat de als groot bewonderde CATHARINA II, met hare talrijke elkander opvolgende gunſtelingen, of eigenlijk de

slaven van haren wellust, eene voorname, maar niet zeer vereerende plaats. Men zal het bejammeren, dat men hier zoo weinig edele, of zelfs maar gewoon goede menschen aantreft, die er dan toch ook wel zullen geweest zijn; waarom men te sterker naar meer over ALEXANDER zou verlangd hebben. Men zal zich op nieuw kunnen overtuigen, dat alle Vorstenglans en Hofluister ijdelheid is, zoo de ware menschengrootheid ontbreekt, die alleen door echte levenswijsheid en waarachtige deugd te verkrijgen is. Bij het zien, eindelijk, van zoo veel menschelijke dwaasheid in de genen, die het meest wijs moesten zijn, ja van het laag zinken der in den hoogsten stand verhevene menschen, zal de *Nederlander* zich verblijden en het hoog waarderen, eenen Koning en een Koninklijk Huis, te hebben, bij welke zoo veel ware en huiselijke deugd gevonden wordt, dat men daarop, ook in dit opzigt, als op sieraden onder de Vorsten en Hoven, roemen mag. — Met zulk eenen geest van opmerking gelezen, zal dit werk welligt nog het meeste nut kunnen doen.

Muntboek, bevattende de namen en afbeeldingen van Munten, geslagen in de zeven voormalig vereenigde Nederlandsche Provinciën, sedert den Vrede van Gent tot op onzen tijd: door P. VERKADE, *te Vlaardingen. IIIde en IVde Aflevering. (Munten van Holland. Munten van Westvriesland.) Te Delft, bij* de Erve A. Sterck. 1832. *In gr. 8vo. f* 7-25.

Toen wij in No. I van onzen vorigen jaargang de twee eerste Afleveringen van dit verdienstelijk werk van den Heer VERKADE aankondigden, besloten wij met den wensch, dat het den Schrijver niet aan de noodige aanmoediging ontbreken zoude, om dit Vaderlandsch Gedenkstuk te voltooijen. Ofschoon onze hoop, blijkens den ijver, waarmede het werk wordt voortgezet, niet geheel is te leur gesteld, smart het ons echter, uit het Berigt, 't welk de vierde Aflevering vergezelt, te vernemen, „ dat de tijdsomstandigheden ook

„ op de deelneming in dit, voor den Uitgever zoo moeijelijk
„ als kostbaar werk, eenen nadeeligen invloed hebben, zoo-
„ dat met hetzelve met aanzienlijk verlies wordt voortge-
„ gaan." Daar dit nu van den Schrijver van een nuttig werk niet kan gevorderd worden, voeden wij de hoop, dat vele vermogenden, door den aankoop van dit echt nationale werk, dat niet alleen voor alle Verzamelaars van Kabinetten onontbeerlijk, maar ook voor de zoo gewigtige Muntstudie hoogst belangrijk is, deze vaderlandsche onderneming wel zullen willen ondersteunen.

Deze twee Afleveringen bevatten te zamen 24 bladzijden letterdruk en 38 Platen. De uitvoering van het een en het ander verdient allen lof. Zoo zijn dan nu de Provinciale en Stedelijke Munten van *Gelderland*, en die van *Holland* en *Westvriesland*, voor het eerst ordelijk, volledig en sierlijk afgebeeld. Die van *Zeeland* en *Utrecht*, welke beide, volgens het aangehaalde Berigt, reeds geheel afgeteekend zijn, zullen spoedig volgen, terwijl ook aan het overige met ijver wordt gearbeid; zoodat het alleen aan de deelneming onzer Landgenooten zal haperen, zoo dit belangrijk werk niet spoedig en met glans voltooid worde.

Essai sur les Ministres publics, par le Baron A. C. SNOUCKAERT VAN SCHAUBURG, *Docteur en droit*, *Chambellan de S. M. le Roi des Pays Bas*. A la Haye et Amsterdam, chez *les Frères van Cleef*. 1833. 8vo. VIII et 176 pag. *f* 2-:

Dit geschrift is eene vertaling, of liever omwerking, van de *Disertatio Inauguralis Juris Gentium*, DE LEGATIS *rebusque ab his agendis*, welke de Schrijver in den jare 1827 in het openbaar aan de Hoogeschool te *Utrecht* verdedigde, ter bekoming van den graad van Doctor in de Regten. Er wordt hier gehandeld over de AFGEZANTEN *van allerlei graden*, of liever over de met een openbaar karakter bekleede personen, welke door eenen onafhankelijken Staat aan eenen anderen gezonden worden, en dus over *Ambassadeurs*, *Ministers Plenipotentiarissen*, *Residenten*, *Chargés d' Affaires* enz. Omtrent deze allen wordt door den Schrijver, in een kort beslek, zeer veel goeds bijeengebragt; terwijl hij aan

het flot zijns werks zedigelijk erkent, dat het alleen de hoofdomtrekken eener grondige en volledige Verhandeling over dit onderwerp bevat. Niettemin hebben wij hetzelve met groot genoegen gelezen en herlezen, en kennen het, in meer dan één opzigt, eene blijvende waarde toe, alzoo de Schrijver zich niet heeft bepaald tot excerperen van de beste werken over dit ſtuk; maar ook zijne gezegden veelal ſtaaft met welgekozene voorbeelden, ontleend uit de geſchiedenis der laatſte jaren, en meer bijzonder uit hetgeen ſedert den ſchandelijken opſtand van *België* heeft plaats gehad; voorbeelden alzoo, welke niet waarſchijnlijk reeds elders geboekt zijn, en van welke de Schrijver, uit hoofde zijner betrekkingen tot voorname perſonen, iets meer heeft kunnen vernemen, dan voor het algemeen het geval zijn kan. Uit dit oogpunt zijn vooral de aanteekeningen achter des Schrijvers werk van bijzonder belang. In den tijd, welken wij beleven, een tijd, waarin de pen der Staatslieden zoo lang het zwaard des Krijgsmans in de ſcheede heeft gehouden, is voorzeker een geregeld overzigt van het wezen der hooge Diplomatie meer belangrijk dan in rustiger tijdsgewrichten, en wij durven dus, thans vooral, de lezing van dit welbewerkt geſchrift gerustelijk aanbevelen.

Pandora, Lektuur voor den beſchaafden ſtand. Verzameld en uitgegeven door B. T. LUBLINK WEDDIK. *Iſte Stuk.*

(*Vervolg en ſlot van bl.* 254.)

Over de ſchoonheid der ziel. Bij dit onderwerp heeft de Vertaler of Verzamelaar ons dadelijk een geweldig ſtruikelblok in den weg gelegd met de vraag: *wat is eene ſchoone ziel?* bl. 15. (De ſcheiteekens ſchijnen daar niet wel geplaatst.) Wij zouden er ons wel luchtig kunnen afmaken, met te zeggen, daar men met de bepalingen (definities) van alwat het ligchaam betreft nog zoo weinig gevorderd is, men het met die der ziel zoo naauw niet moet nemen. Evenwel hoe wil men over de eigenſchappen van iets ſpreken, wanneer men niet weet, *wat dit iets eigenlijk is?* Wij houden ons oordeel terug: men is er toch druk op uit, alles, wat men vroeger tot een zeker *onbekend iets* bragt, tegenwoordig ſlechts voor uitingen der bewerktuiging en niets meer te

houden. Levenskracht en niets meer. De ontleedkunde zal misschien met der tijd uit gevolgtrekkingen wegens de schoonheid der hersenen tot die der ziel aanleiding kunnen nemen. Misschien geeft ook de vergelijkende ontleedkunde der Engelen, door zekeren Dr. MISES (*) vóór eenigen tijd in het licht gegeven, eenige opheldering. Hoe hoog wij PLATO en SOKRATES stellen, het komt ons voor, dat het schoone omkleedsel bij hen niet zonder invloed was. Doch laat ons geene meerdere zwarigheden scheppen, dan de Schrijver of liever Vertaler ons reeds aanvankelijk in den weg gelegd heeft! Ook de oudheid vindt hier in den horen eene plaats, en te regt.

De voor- en nadeelen der Geleerdheid. Wat is er in de wereld, hetwelk niet eene goede en eene kwade zijde heeft; of liever, waar het licht niet door schaduw getemperd wordt? Wij erkennen met den Schrijver, dat het even zoo moeijelijk is, eene voldoende bepaling te geven, wat een Geleerde is, als wat men onder ziel te verstaan heeft. Wanneer men bij den goeden en lieven CLAUDIUS (†) leest, hoe een Geleerde behoorde te zijn, ach lieve hemel! dan twijfelen wij niet zoo zeer aan het *bestaan der ziel*, als wel aan dat van eenen *Geleerde!* Indien HALLER en SCHILLER zich geene te groote dichterlijke vrijheid veroorloofd hebben, toen zij het onderstaande (‡) schreven, dan ziet het er met de geleerdheid bedroefd uit, en wij onthouden ons maar, over hare voor- of nadeelen verder te spreken.

Verstand en hart, door J. G. VON HERDER. Voor den *verstandigen* lezer niet te lang, voor de *vlammende en gevleugelde hartjes* misschien wel wat uitvoerig; deze zouden kunnen volstaan met bl. 28 en 29 te lezen: *Als het niets meer is*, enz. tot: *dan blijft het steeds bedorven werk*, en zij gelieven de les op bl. 48 te betrachten: *Tracht hier beneden naar eendragt van verstand en hart.* Waarom? Daartoe lezen men het geheele betoog met aandacht.

Dat de schrijf- en verhaaltrant van W. SCOTT nog zeer lang op de regte waarde zal geschat worden, lijdt geen twijfel,

(*) De Schrijver van het werkje, *de Cholera verdedigd.*

(†) M. CLAUDIUS' *Werke*, 2 Band, pag. 72, viertes Exempel.

(‡) *Unfelig Mittelding* enz. en verder: *Und was der Verstand*, enz.

volgens hetgeen over de Romantiſche werken van dezen ook onder ons beroemd geworden Schrijver gezegd wordt (bl. 49): Blijve *de klaſſieke waarde zijner Romantiſche gewrochten gevestigd*, maar binnen zekere grenzen, en verdringe zij niet zoo veel, hetwelk met niet minder regt *klaſſiek* genoemd wordt? Hier mogen verſtand en hart elkander wel in evenwigt houden. Daartoe werken ook mede de brieven aan MATTHIAS CLAUDIUS, *den lieven, goeden* CLAUDIUS, *den lieven, wijzen Bode, den zaligen vriend, de trouwe, edele ziel.* Met genoegen meenen wij in den brieffchrijver *Oudoom Jacob* weder te ontmoeten; hartelijk verheugen wij ons, dat die goede oude zich hier ook niet onttrekken zal. Iets is ons ſlechts duister, bl. 63, wanneer de brieffchrijver bij de woorden: *maar alles zoo op en door elkander geworpen*, zegt: *hier maakt de brieffchrijver eene bittere ſatyre op zijn werk:* op welk werk? Nu, wat er van zij, indien de Schrijver het zelf doet, is het wél; dan behoeft een ander het niet te doen. Niets leidt meer tot verbetering, dan zelf de gebreken in te zien; men beſpaart daardoor anderen de moeite van ze aan te wijzen, en bewaart hen van in de mogelijke fout te vallen, bij den balk in het eigen oog den ſplinter in dat van den anderen te zien.

Het Oosterſche Verhaal, *Addalmanſor en Abdallah*, vinde zijne plaats voor die in dergelijke verhalen behagen ſcheppen.

Wij zouden ons in voor de lezers zeker vervelende beſpiegelingen over de beteekenis der ſynonimen verliezen, en nog verder van den weg raken met onze zwarigheden, dat menſchen, hoe met elkander overeenſtemmende, geene *ſynonimen* of van gelijkluidende beteekenis zijn. De hier medegedeelde *Synonimen* herinneren aan vroegere *Oogpunten.* Waren de rijken en armen zoo, als zij in het geſprek bl. 80 enz. voorkomen, men zoude de Maatſchappijen van Weldadigheid met derzelver Negotiatiën kunnen ontberen; de rijke zoude laten arbeiden, en de arme zoude niet anders dan verdienen willen. Thans.....? Die over de *liefde tot den naasten* eenige omſchrijving behoeft, leze niet ſlechts bl. 84, maar brenge het daar te vindene zoo veel mogelijk in praktijk. Het korte gebod is echter genoeg voor de toepaſſing.

Met *Gedachten, Opmerkingen, Aanteekeningen* wordt dit ſtukje beſloten. Omtrent deze, ook voor het vervolg, zoude men kunnen zeggen: Denk, maar zeg niet alles, wat gij denkt. Merk op, maar maak niet te vele aanmerkingen.

Teeken aan, maar deel niet te veel mede. Bij den overvloed van vreemde bloemen, die in allerlei keurige korfjes, mandjes, vazen enz. ons aangeboden worden, beſtaat er toch eenige behoefte aan zulke, als de Verzamelaar het beſchaafd publiek aanbiedt. Hij ſlage in zijne onderneming, inzonderheid wanneer hij bij vreemden ter markt gaat met zulke waar, welke de ellendige Romantiſche prullen en ſmaakeen zoutelooze Romans meer en meer verdringen moge! In het vervolg iets over ſtijl en taal. Thans genoeg.

Gedichten van C. G. WITHUYS. *Iſte Deel. Te Amſterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1833. *In gr.* 8*vo.* 204 *Bl. f* 3-60.

De Heer WITHUYS, die in zijn dichterlijk talent nog alleen uit eenige losſe ſtukken allergunſtigst bekend is, levert hier eene eerſte verzameling zijner dichtproeven, welke wij hem, naar zijnen wensch, opregt kunnen verzekeren, dat ons zeer welkom is. Wij vinden ons dus verpligt, om hem bij het Publiek zoo loffelijk aan te melden, als hij ons dit ſchijnt te verdienen; maar hij zal het ons dan ook, hopen wij, niet euvel nemen, als wij hem, met beſcheidene *vrijmoedigheid*, iets aanwijzen, waarin het ons voorkomt, dat zijn werk voor meer volmaking vatbaar is, en waarmede wij niets anders dan den bloei onzer vaderlandſche Dichtkunst bedoelen. Bij zijne eerſte optreding geſchiede dit een en ander een weinig uitvoeriger, dan wij doorgaans zouden doen. En nu, zonder verdere pligtplegingen, ter zake!

WASHINGTON opent den bundel: zijn roem wordt op deze niet gewone wijze voorgeſteld: Een gezaligde vraagt aan de Engelenſchaar, wie die verhevene is, welken hij voor God ziet zitten: de Engel ELOA (*) noemt WASHINGTON, en vermeldt nu deszelfs verdienſten. De Helvorst verſchijnt hem, als de Godin des Roems, om hem te verleiden; maar hij wederſtaat overwinnend, tot vreugde des hemels. — Rec. erkent in deze vinding wel een blijk van

(*) WITHUYS maakt de tweede lettergreep van dit woord kort, de eerſte lang, *Eloa*; KLOPSTOCK daarentegen, beter naar het oorſpronkelijke, omgekeerd, *Eloa*, ſomtijds ook *Eloa*.

dichterlijk genie, maar oordeelt ze voor het onderwerp overmatig verheven. Reeds in de vraag des gezaligden klimt de Dichter zoo hoog mogelijk, zoodat het volgende dalen moet. ELOA is bij KLOPSTOCK de eerſte der Engelen, die alleen tot de gewigtigſte zendingen gebruikt wordt: is deze hier niet een te groot perſoon? — Door dit al te ſterk ſtreven naar het verhevene, wordt ook de uitdrukking wel eens duister of minder naauwkeurig; b. v. bl. 2. *Wien zag ik, broeders, God van d' aanvang af nabij!* waar het onzeker is, of dit laatſte op *broeders* of op *wien* ziet. — Wat is een *onbedauwde boezem*, bl. 4? (*) — Kan men van een *proefuur* wel zeggen, dat het *uit den afgrond daagt?* — Bl. 8 zeggen de Hemellingen van WASHINGTON: *De ſchaal zijns adels daalde, en hoog klom zijn verheven waarde in ons beſpiedend oog.* Is *verheven waarde* hier hetzelfde als *adel*, dan is er eene tegenſtrijdigheid in de uitdrukking, want als de éene ſchaal daalt, dan klimt de andere: zoo niet, dan werd de verheven waarde van WASHINGTON te ligt bevonden?! — Verder zegt de groote Man van *Konings-* (wij zouden liever zeggen van *tirannen-*) *troonen:*

Hun goud is bloed; hun vracht van paarlen is geweend.

Het dichterlijke denkbeeld is ſchoon: *Hunne paarlen zijn tranen*; maar is het niet wanſtaltig overdreven, hiervan *eene vracht van paarlen* te maken? — Bl. 9. *Op regenbogen rust zijn zetel.* Zijn regenbogen hiertoe geſchikt? — Dit en meer zou Rec. kunnen vragen; maar welligt zal de Dichter de gebreken van dit zijn vroegere ſtuk (het is van 1822), offchoon niet onwaardig hier geplaatst te worden, zelf thans wel erkennen.

In geheel anderen trant is *De Watervrees.* *Roze*, die de vrijheid boven alles mint en van geen liefde hooren wil, gaat met haren ſpeelnoot *Willem* ſpelevaren; en op dit togtje weet hij haar, door het onophoudelijk doen wiegelen van het bootje, het jawoord af te dwingen, zoodat zij, na verloop van eenige dagen, een paar worden. — Hierin ſchijnt ons WITHUYS gelukkig geſlaagd te zijn: het is luchtige, losſe, bevallige dichttrant, vrolijk en toch zedig.

De hierop volgende *Ontſchuldiging* is, dat hij den lof der Vrouw niet bezingen kan, maar die dan toch eigenlijk hier

(*) Hier en elders rijmt WITHUYS dit woord op *bloeſem:* hij zal wel weten, dat dit niet naauwkeurig is.

bezongen wordt. Nu, dit excuus zullen de vrouwtjes wel laten gelden, indien het hiertoe bijgebragte maar voldoende is. Wij vinden er dan ook hier en daar wel goede en ſchoone redenen voor aangevoerd; maar toch over het geheel, zoo als het wel eens met ſommiger excuſen in het gemeene leven gaat, wat al te kunſtig. Zoo is de aanhef zoo hoog mogelijk, ja overdreven geſtemd, b. v. *Hoe ook zoude ik ooit haar malen, Haar, in bovenaardſchen bouw, Meer dan engel; haar, de vrouw, 't Wezen aller idealen?* Op zulken toon kan men het immers niet volhouden; en dan nog: *Rien n'est beau que le vrai.* Bij zulk al te hoog ſtijgen in het begin, kan het bijna niet anders, of de Dichter moet dalen; gelijk wij dit ook hier en daar meenen te bemerken, onder anderen in de twee laatſte coupletten. — Hier en daar vinden wij ook eenige duisterheid in uitdrukking of conſtructie. B. v. men zegt wel: *zoo fier een maagd;* maar kan men ook zeggen: *fier een maagd,* (bl. 24) voor: *eene fiere maagd?* Wat is (bl. 27) in eene zogende moeder *weemoed, kwijnend zegepralen, glans, die haar omgloort?* Zoo is het ook in het voorlaatſte couplet duister, dat van de trouw der vrouw gezegd wordt, *dat er ſteenen roem van dragen;* en het wordt door den volgenden regel: *O! men vraag' 't aan Loeveſtein,* niet genoeg opgehelderd: het hier bedoelde had beter uitdrukking verdiend. Wij hadden het geheel in zulke natuurlijk ſchoone verzen gewenscht, als de volgende, (bl. 28, 29) die wij daarom hier tot eene proef geven:

Minder vast, in 't hart der bosſchen,
Slaat de hop haar ſlanke leên
Om den forſchen eikſtam heen,
Om zijn blaân haar bladertrosſen;
Losſer kleeft de klimopvlecht
In de ſchorſe, die zij kliefde,
Dan de vrouwe, vol van liefde,
Aan den dierbren man zich hecht.

Neen, de lauwer heeft geen blâren,
Vrouwen-oorlogsmoed ten loon;
Mannen past een lauwerkroon,
Rozen paſſen vrouwenharen;

Doch wanneer 't den dierbre geldt,
Grijpt haar teedre hand het wapen,
En met lauwren om de slapen
Keert zij van het oorlogsveld.

Adelheide en Maria, een burgerlijk tafereel uit den laatst verloopen tijd, stelt de eerste voor, als eene brave Nederlandsche weduwe, levende met haren eenigen zoon *Herman* en hare ouderlooze nicht *Maria*. Bij den Belgischen opstand gevoelt deze laatste vooral de verpligting, dat ieder zich wapene, en wil dus het aanzoek van *Herman* om hare liefde niet aannemen, ten zij dat hij mede ten strijde trekke. Hij, hoe gaarne ook hieraan voldoende, durft het om zijner moeder wille niet beslaan; maar deze, toen 's Konings wapenkreet zich laat hooren, spoort er hem zelve toe aan; hij leeft, als dapper strijder in de vaderlandsche rijen, en hoopt, bij den vrede, op het bezit van zijne *Maria*. — Het stuk is over het geheel schoon: het is de overwinning van de liefde tot het Vaderland op die voor den beminden vriend en zoon. Voortreffelijk inzonderheid zijn de toespraken van *Maria* (bl. 49, 50) en van *Adelheide* aan *Herman* (bl. 53—56). — De coupletten, waarmede WITHUYS dit stuk bij de voorlezing besloot, maar die hij thans, wegens veranderde omstandigheden, alleen in de *Aanteekeningen* mededeelt, waren over het geheel wel waardig er bijgevoegd te worden, behoudens herziening van ettelijke zwakke of stroeve regels. — Mogt Rec. nog eene algemeene aanmerking maken, dan zou hij oordeelen, dat het geheele stuk door mindere lengte welligt hier en daar meer in kracht zou gewonnen hebben.

Van de drie volgende stukjes, getiteld *De Winter*, *De Tijd*, en *Slaapzang bij de wieg van een stervend Kindje*, schijnen ons de twee laatste wel het natuurlijkst en gelukkigst gevonden en gedicht. Vooral de *Slaapzang* is zeer natief en vloeijend; en daarom zou Rec. voor de regels: *Ziet gij, klagende om u heen, Ons voor 't laatst u groeten*, ter duidelijkheid wel willen lezen: *Ziet ge ons, klagende om u heen, Voor het laatst u groeten.* Maar achter de volgende woorden of spreekwijzen, in deze stukjes voorkomende, zet hij een vraagteeken: *Proeft* voor *beproeft* (bl. 60); *voleind* voor *is voleind* (bl. 61); *luik uw lief gezigt* (bl. 66) voor *luik*, d. i. *sluit uwe oogen*, zoo als bl. 33, hoe-

wel daar verkeerd *luikte* voor *look* gelezen wordt; de aarde, (bl. 67) *het land, waar ſlechts diſtels bloeijen.* (?!)

Het ſtuk, getiteld *Aan den Zanger van het Dichtſtuk Zwitſerland* (H. H. KLIJN), bevat wel ſchoone plaatſen, die den waren Dichter vertoonen; maar ook weder, zoo als het Rec. voorkomt, blijken van minder gelukkig ſtreven naar het verhevene. Schoon zijn b. v. over het geheel eenige coupletten, waar de Dichter in zijne verbeelding den reiziger op de Alpen volgt, zoo als het 1ſte en 3de, bl. 71:

O treffend is 't, ——
Van dáár het oog op 't nevlig dal te ſlaan,
Den menſch te zien, naauw merkbaar voor den blik,
En diep te voelen: „ zoo gering ben ik."

Hoe plegtig dáár te ſmelten in een lied,
Te bidden, dáár, op 't uiterſt punt der aard';
Waar elke blik op 't lage huivring baart,
En al het hooge in 't hart zich overgiet;
Waar 's menſchen voet, ten hemeltogt gereed,
Het laatſte ſtof in zegepraal betreedt!

Maar als hij bl. 70 zegt: *'t Is of een Engel uitroept: „ De Oppermagt Heeft niets gemeens met de aarde en haar geſlachť;"* is dit wel waardige Engelentaal? drukt het wel uit, wat hij waarſchijnlijk uitdrukken wil, de verhevenheid van God boven zijn ſchepſel? en is het, zoo als het hier ſtaat, niet terugſtootend? — Stoute dichterlijke trekken zijn er in de beſchrijving van den nacht op de Alpen, bl. 72, 73; maar behoefde de Dichter, om het verhevene te bereiken, hier de akeligheid wel? was het noodig, daar in God een' ſtraffend' Regter te zien, die *„ ſtoot vergramd de wereld buiten 't licht"?* Het ſteekt wel ſterk af bij de volgende liefelijke beſchrijving van den morgenſtond; maar zou het prachtige van eenen Alpen-nacht hier niet even goed, ja beter, zoo wel aan de waarheid, als aan de verhevenheid voldaan hebben? — Is het wel natuurlijk, een zinnelijk voorwerp bij eene aandoening des gemoeds te vergelijken, gelijk, bl. 74, de verſtijfde golven gezegd worden te ſtaan, *koud als de wroeging, die 't berouw niet ſmelt?* Past ook *ſmelten* wel eigenaardig bij *wroeging?* Daarenboven is de conſtructie niet duidelijk, omdat in onze taal

aldus niet blijken kan, dat *die* in den 4den, en *het berouw* in den 1sten naamval ſtaat.

Nu volgen wederom drie ſtukjes van zachteren toon. *Lief Lijsje*, aangezocht door een' wijsgeer, een' Raadsheer, een' Hertog, een boertje, den laatſten kiezende, is regt natuurlijk, los en vloeijend naar dichttrant en maat. — *Floris* vertelt aan *Erdwin*, dat het geld het beste is. Een ſatyriek geestig ſtukje. — *Bij de ſluiting van de winter-werkzaamheden* enz. Eene aangename uitnoodiging, om naar buiten te gaan, en de lente te genieten; zacht, levendig en vrolijk. — Liet ons beſtek het toe, gaarne zouden wij uit het eerſte of laatſte iets aanvoeren; maar wij moeten ons vergenoegen met ze in hun geheel den Lezer aan te bevelen. — Mogten wij nog iets aanmerken, dan zou het b. v. zijn, dat, wanneer op den winteravond *de loomheid ons omkruipt in d' adren*, (bl. 96) wij vreezen, dat wij niet veel zullen *woekren met tijd en verſtand*; dat *in de oogſten der kennis te bladren* ons niet zeer natuurlijk gezegd ſchijnt; en dat de twee daarop onmiddellijk volgende beelden, *den tempel te ſchoren, — om den God, die het licht is, te naderen*, ons te ongelijkſoortig met elkander en met de vorige voorkomen, om ze hier in ééne periode zamen te voegen; zoo als wij, om dergelijke reden, in de niet zeer fraaije regels (bl. 97): *Het broze genoegen, dat weeffel van rag, Verwaait in den wedloop der ſtonden*, voor het laatſte dan nog liever zouden lezen: *door den adem der ſtonden*.

Op de dichtſtukjes *Vaderverreugde* en *Vaderklagt* zal Rec., om de ſmartelijke herinneringen, waarvan de Heer WITHUYS, in de *Aanteek.* bl. 197, gewaagt, geene aanmerkingen maken, maar alleen zeggen, dat het laatſte wel het meest vol natuurlijk gevoel van den vader en dichter is.

De Verlatene is iemand, die, daar hij alwat hem dierbaar was verloren heeft, aan den veerman der benedenwereld vraagt, om hem mede te nemen, en, daar deze beſtendig weigert, eindelijk zelf in het water ſpringt en omkomt. Is deze verdichting wel in den geest der Ouden? In de Griekſche en Romeinſche Mythologie zijn de genen, die aan den oever van den *Styx* komen, geen levenden, maar dooden, of eigenlijk ſchimmen; en de veerman CHARON komt niet op de bovenwereld, en *treedt daar* niet *onverwacht paleizen door en tempelhoven, en kiest zijn vracht* (bl. 112), maar deze wordt hem door MERCURIUS toegevoerd. Het ſchijnt

diensvolgens niet natuurlijk te zijn, dat die verlatene eêrat in de benedenwereld zijnen dood vindt.

Het laatſte dichtſtuk is ook het uitgebreidſte, als beſlaande ruim een derde van den geheelen bundel. Het is *De Val van Sigeth*, dat is, (volgens de geſchiedenis, in de *Aanteek.* medegedeeld) de verovering van deze *Hongaarſche* veſting door de *Turken*, in 1566, nadat zij door den Veldheer SERINI allerroemrijkst verdedigd was. Een voor krachtige poëzij zeer geſchikt, en als zoodanig door den Heer WITHUYS, gelijk vroeger door KÖRNER, gelukkig gekozen onderwerp, hier in vijf Zangen behandeld, waarvan de drie eerſte, vooral de 2de en 3de, ons over het geheel als de ſchoonſte zijn voorgekomen: ja, in alle komen, naar Rec's. oordeel, zeer ſchoone, maar ook zeer zwakke verzen voor; zoodat hij zich bijna verwonderen zou, hoe beide uit dezelfde dichtader konden voortvloeijen, indien hij niet bedacht, dat de Dichter ook mensch is, en dus zijne ader niet altijd even vaardig of helder vloeit. Laat ons, bij de inhoudsopgave van elken Zang, van het een en ander eenige proeven mogen aanvoeren.

Eerſte Zang. Overwinning, door een gedeelte der bezetting van *Sigeth* op de *Turken* behaald, waarin AÏSCHAH, de Favorite van Sultan SOLIMAN, krijgsgevangen gemaakt wordt. Dit laatſte is wel ſlechts epiſode; maar zij is hier zeer gepast aangebragt, niet alleen ter aangename afwiſſeling, maar ook wegens den zamenhang, waarin de Dichter haar met het volgende ſtelt, en het belang, dat hij den Lezer voor die ſchoone weet in te boezemen. Doch juist hierom te meer zou Rec., nadat WITHUYS gezegd had, dat *zij trad bedekt den ſlottrap op, En bleef voor 't oog der onbekenden Een puikroos in geſloten knop*, niets meer verwacht hebben, of althans iets anders, dan dat flaauwe ſlot van deze epiſode en van den geheelen Zang: *Serini ging haar voor naar boven; Hij ſprak geduld en moed haar in, En bragt de pronk der Turkſche hoven, Schoon als de moeder van de min, Bij Eva, zijne gemalin.* — De versmaat is in dezen Zang, zoo wel als in de andere, gedurig eenigzins afgewisſeld, en doorgaans gelukkig, zoo als b. v. hier het triomflied, bl. 121, 2: *Hallo! wij verwonnen. Trek juichend nu uit* enz., met het insgelijks driemalige flot-refrein: *Verbleekt is de Maan voor 't Pannoniſche Kruis.* Hier en daar kon echter de uitdrukking natuurlijker zijn, b. v.

bl. 120: *Wraak te ſchrijven op het blaauw der lucht'en · Met brand van dorpen en gehuchten*, voor: *aan de blaauwe lucht met vlammend ſchrift*, of dergelijke: is dit wel natuurlijk genoeg gezegd? — Bl. 121, 2: *Helm en tulband ondereen, als bloemen tuſſchen ijs bedolven*, en: *Hongarijëns magt is ſchooner dan 't geſtarnt' bij nacht:* is dit wel eenvoudig genoeg in den mond van een wacht, die ſlechts berigt, wat hij ziet aankomen, en wel niet in den winter, niet bij nacht, maar bij helderen lente-zonneſchijn?

Tweede Zang. Beſchrijving van de legerplaats der *Turken*; indruk van de geledene nederlaag op SOLIMAN, vooral van het verlies zijner AÏSCHAH, dat hem noopt, om tegen *Sigeth* op te trekken. — Het morgengebed in het Turkſche leger is treffend voorgeſteld; misſchien is de beſchrijving van den dos en de wapenrusting des Sultans daar minder gepast. In den regel: *En 't leger zweeg, en knielde, en ſprak God in 't gebed*, zou men noodzakelijk moeten lezen: *tot God*; want *iemand ſpreken* en *tot iemand ſpreken* is niet hetzelfde; doch daar dit om de maat niet kan, zou men misſchien kunnen lezen: *èn ſprak 't gewijd gebed*, of iets dergelijks. (*) — Kracht van taal is er in de plaats (bl. 139—141), waar het gebeurde aan SOLIMAN wordt bekend gemaakt, b. v. zijn eerſte antwoord:

„ Spreek!" riep hij met een ſtem, die 't moedigſt hart vervaarde,
„ Spreek van Aïſchah, ſlaaf! al 't ovrig heeft geen waarde."
En hield zijn vlammend oog als op een' worm gerigt.

en hierop het eenvoudige, maar treffende berigt van den Overſte:

(*) Hier nog eenige taalkundige kleinigheden uit den 1ſten en 2den Zang, maar toch voor den taalminnaar niet over het hoofd te zien. *Fonkelen* voor *venkelen*, van *vonk*; *wuifend* voor *wuivend*; *gedweê* voor *vatbaar* (bl. 120); *ontſloot* voor *zich ontſloot* (bl. 127); *reukwerk* (bl. 137) voor *reukwerk*, (zoo als bl. 141); een deelwoord, *ſtar blikkende* (bl. 134) voor *terwijl hij ſtar blikte*, dat zich zonder zelfſt.n. of voornaamw. niet ſtaande kan houden, zouden wij niet durven goedkeuren. — Hier en op vele plaatſen *dâdr*, *mêêr*, of ook dikwijls *dâar*, *mèèr*, *èèns*, enz. is dit wel noodig? en welk onderſcheid is er in?

„ God," ſprak de krijgsman, „God behield haar levenslicht;
„ Zij is niet dood, maar meer. Zij viel in 's vijands handen;
„ Ze is in Serini's magt; in Sigeth draagt zij banden."

Liet onze ruimte het toe, wij zouden gaarne meer overnemen, als proeve van gelukkige uitdrukking.

Zoo is ook de *derde Zang* in het algemeen ſchoon, die AÏSCHAH in *Sigeth* voorſtelt, vriendſchap makende met EVA, welke WITHUYS, in navolging van KÖRNER, de Gemalin van SERINI ſtelt te zijn. Tuſſchenbeiden wordt de nadering van het Turkſche heer beſchreven, de opeiſching en aanvankelijke belegering der ſtad, met de afgeſlagene aanvallen; waarbij het Rec. echter verwondert, dat de Dichter geen partij getrokken heeft van den eed, dien SERINI, volgens de geſchiedenis, (zie *Aanteek.* bl. 201) aan zijn krijgsvolk deed afleggen. Aangenaam contraſteert nu hiermede de veiligheid der twee vrouwen in het kaſteel, waar EVA poogt AÏSCHAH Christen te maken. Jammer dat dit laatſte hier en daar te prozaïſch gedicht is, b. v. de regels bl. 153:

Zij toonde, met bewogen ſtem,
Den troost dier leer', in leed en ſterven,
En 't heil, dat Christus doet verwerven;
Maar niet dan door 't geloof in Hem.

Beter is het volgende, waar AÏSCHAH de eerdienst der Christenen bijwoont, en de indruk, dien dit op haar maakt; vooral het loflied der bezetting, waarvan dit het 1ſte couplet is:

God! Gij zijt goed!
Liefde van U blinkt op wallen en velden;
Liefde in den val en de zege der helden;
Liefde in de vlammen, en liefde in den vloed!
God! Gij zijt goed!

Minder gelukkig komt ons de *vierde Zang* voor. Eerst wordt de brand der ſtad vermeld, waarna de bezetting in het kaſteel terugwijkt; maar het blijkt niet, zoo als toch de geſchiedenis zegt, dat SERINI zelf eerst de oude, daarna de nieuwe ſtad, die niet meer houdbaar was, liet in brand-

ſteken: deze daad te doen uitkomen, niet zoo zeer den brand te ſchilderen, dit was, dunkt ons, hier de hoofdzaak. — Hier en daar ſtieten wij op zwakke plaatſen, flaauwe of duistere beſchrijvingen; b. v.: *Vier weken hield de ſtad het zwaar beleg uit*; en wat verder: *De ſtad moest aan den vijand komen*; zeer prozaïsch! *Maaijend was de dood ook hen voorbijgeſneld.* Snelde de Dood hen dan voorbij, dat is, werden zij geſpaard? neen! maar maaijend: doch men maait immers niet hard loopende. — Het vuur der brandende ſtad te noemen *een nachtvuur, van een Eunjerbende omgeven*, ſchijnt ons duister, en hier te gemeen; te meer, daar de Dichter het onmiddelijk daarop veel beter noemt *de edelſte offervlam* enz. — SOLIMAN beraadſlaagt, wat hem in de gegevene omſtandigheden te doen zij. In de geheele voorſtelling hiervan vinden wij die vloeijende gemakkelijkheid niet, welke WITHUYS elders vertoont. — De hierop volgende aanbieding en bedreiging van SOLIMAN aan SERINI is beter, maar had misſchien nog meer met die waardigheid kunnen uitgedrukt worden, welke de Dichter den Sultan voor 't overige toeſchrijft. Het vrolijke natuur- en minnelied, dat SOLIMAN zich hierop ter verſtrooijing laat zingen, is wel bevallig; maar het is eene andere vraag, of dit hier wel zoo gepast is als het vloeklied, na het moedige antwoord van SERINI, bl. 166, 7. — Treffend evenwel is hierop het korte berigt van SERINI aan SOLIMAN, dat AÏSCHAH, bij het inſtorten van een gedeelte des kasteels, omgekomen, maar als Christen geſtorven is. SOLIMAN geeft hierop bevel tot een' nieuwen ſtorm; doch deze mislukt, en hij ſterft plotſeling. Dit alles is kort en over 't geheel krachtig beſchreven.

De *vijfde Zang* beſchrijft de verdere verdediging van het kasteel, en, toen deze niet langer mogelijk was, de uitvoering van het laatſte beſluit van SERINI en zijne manſchap, om zich midden onder de vijanden te werpen, en den heldendood te ſterven; waarop het kasteel door buskruid, waarin zijne Gemalin de lont werpt, in de lucht ſpringt. — De aanhef is fraai door eene vergelijking van den valk, die ſomtijds den adelaar durft aanvallen en hem doodelijk kwetst: men ziet natuurlijk hare bedoeling op SERINI en SOLIMAN, hoewel zij nog gepaster zou geweest zijn, indien de dood des laatſten eene gelukkige uitkomst voor de belegerden had te weeg gebragt. — Verder wil

Rec. ook in dezen Zang het goede en ſchoone geenszins miskennen; maar nogtans is dezelve hem voorgekomen wel de zwakſte van alle te zijn. Vooreerst vond hij verſcheidene uitdrukkingen, die hem toeſchenen niet zeer dichterlijk, of niet zeer natuurlijk gebezigd te zijn. B. v. of de vaste inſluiting van het kasteel te vergelijken bij het klemmen van den bast om de noot, (bl. 173) althans in dien zamenhang, wel waardig genoeg is; of de regels, bl. 174, 5:

Welligt ook had de onduurbre ſpoeding
Van ligchaamſterkte en ziekekracht
Het volk tot overgaaf gebragt;
Want tuſſchen voortduur en ontknooping
Is toch, voor 't niet ontaard gemeed,
Door ouders, maagſchap, gade en panden,
Aan de aard' gehecht met liefdebanden,
De keus van 't vriendlijk leven zoet.

wel dichterlijk en helder vloeijend genoeg zijn, zouden wij den Dichter zelven wel in bedenking willen geven. Een moeijelijk ſtreven naar verhevenheid maakt duister, wat bl. 176 van SERINI's invloed gezegd wordt: *De grond verpit leeuwen op zijn baan. De tijd ſchiet tiendubble wieken aan; Dan groeijen mannen in ſekonden. Hij is, als de leeuw, door 't vuur verwoedet, kastijder van 't geweld.* Onnatuurlijk is ook de zamenvoeging van beelden, wanneer hij zijne aanſpraak tot zijne manſchap dus beſluit, bl. 181: *Die eed zal in gezangen leven, En marmer ſtaaplend op uw lijk, Een ſleutel zijn van 't Hemelrijk:* een eed, die in gezangen leeft, zal hun lijk met marmer dekken, neen! marmer daarop ſtapelen, en als zoodanig een ſleutel van het Hemelrijk zijn! wie kan zich dit monſterachtige voorſtellen; en dit in den mond van SERINI op dat oogenblik? — Maar ook, ten andere, de geheele dichterlijke zamenſtelling ſchijnt Rec. niet zoo gelukkig toe, als hij dit in de vorige Zangen met groot genoegen heeft opgemerkt. De rede van SERINI tot zijne manſchap, en het afleggen van den eed, om te overwinnen of te ſterven, (bl. 177—181) heeft wel goede plaatſen, maar is op dat tijdſtip, waarop de Dichter ze plaatst, te lang, en had (gelijk bij den derden Zang gezegd is) vroeger moeten geplaatst worden: daar had ook de deelneming van EVA aan dien eed, en de uitweiding over de trouw aan

haren man, beter gevoegd, dan hier, waar het vrij onwaarſchijnlijk is, dat zij nog leeft, vermits AÏSCHAH in EVA's inſtortend vertrek omgekomen is. (Zie bl. 167.) De verdichting, dat zij de lont in het kruid ſtak, ſchijnt hier mede niet op de regte plaats vermeld, daar het eerst later gebeurd is. De laatſte toeſpraak van SERINI aan zijne manſchap (bl. 185) is op zichzelve niet verwerpelijk; maar vergelijkt men deszelfs korte woorden in de hiſtorie; (*Aanteek.* bl. 202) dan valt zij er bijster bij af in natuurlijkheid en kracht van taal. Hetzelfde ſpringt ook in het oog bij de beſchrijving van het uitrukken en ſneuvelen van SERINI en de zijnen, waarin regels als deze: *De dood, eerbiedig toegetreden, Ontving hen aan zijn koude borst; Serini ſtierf*, enz. *Geen hunner bragt er 't aanzijn af*, voor deze laatſte heldendaad te flaauw zijn. Het in de lucht ſpringen van het kasteel ſtelt de Dichter gelukkig op het oogenblik, dat de *Turken* de kruisvaan afrukken: de beſchrijving bevat ook wel eenige krachtige verzen; maar het geheel is toch te gerekt: b. v. nadat de Dichter dezelve reeds geëindigd had met de vrij ſtoute fictie, dat de kruisvaan van het kasteel ongeſchonden en blinkend in de lucht opzweefde, was het immers overtollig, nog eens te zeggen: *De knal ſchokte alle hemelronden* enz.; en dan nog, na alles als ingeſtort voorgeſteld te hebben, die prozaïſche regel: *In 't buskruid was de brand gekomen*, hetwelk daarenboven alleen gezegd wordt van een toevallig ongeluk, niet van een opzettelijk aanſteken. — Het ſpijt ons eindelijk te moeten zeggen, dat het flot ons voor zulk een ſchoon onderwerp niet krachtig genoeg voorkomt. Voor het laatſte couplet althans, waarin de Dichter meldt, dat *een kunstloos Zanger aan het IJ*, dat is hij zelf, SERINI bezongen heeft, en wenscht, dat hij dit zoo moge gedaan hebben, dat *die Zanger met Serini* (moge) *leven Van nageſlacht tot nageſlacht*, zou men iets wenſchen, dat beter past en treft. Zou hij niet veel gelukkiger partij hebben kunnen trekken van hetgene, dat hij zelf, *Aanteek.* bl. 202, uit de hiſtorie vermeld heeft, namelijk dat de Turkſche Grootvizier het hoofd van SERINI, hoewel eerst ten toon geſteld, ſpoedig, als blijk van achting voor heldendeugd, aan Keizer MAXIMILIAAN terugzond, en dat deze den held eene prachtige graftombe deed oprigten? Zou eene waardige vermelding van deze eer het ſtuk niet beter beſloten, en den Dichter

grootere eer aangedaan hebben, dan de flaauwe vermelding van zichzelven?

Zal Rec. zijne gedachten over dit gansche dichtstuk in korte woorden zeggen? Het komt hem voor, dat de Heer WITHUYS ook hierin wel op verschillende plaatsen, en voornamelijk in de drie eerste Zangen, zijn dichterlijk talent schoon aan den dag gelegd heeft; doch, daar de beste Dichter zelfs, vooral in een gedicht van langen adem, niet altijd even gelukkig is, dat hij wellig beter zou gedaan hebben, dit stuk van nog jonge dagteekening (1833) eenigen tijd te laten rusten, en dan, na nogmalige vergelijking met de geschiedenis, te herzien, en de zwakke plaatsen zoo veel mogelijk te verbeteren, of geheel om te werken.

Voor het overige betuigt Rec. naar waarheid, dat zoo wel de waarde, die hij over het algemeen aan het werk van den Heer WITHUYS hecht, als de hooge prijs, welken hij stelt op de bevordering der vaderlandsche Dichtkunst, hem eenigtijk tot al de bovenstaande opmerkingen, zoo wel van het schoone als van het gebrekkige dezes bundels, geleid heeft; en hij wenscht van harte, dat de Dichter, zijne kracht en zijne zwakheid door eigene onpartijdige opmerking leerende kennen, met bezadigdheid zal voortgaan met zichzelven te volmaken, alzoo van tijd tot tijd rijpe vruchten van zijnen dichterlijken geest voortbrengen, en den roem der Nederlandsche Letterkunde in dit vak helpen handhaven.

Gustaaf Rijzing en Matthijs Biezer, of Vruchten der Opvoeding. Een Tafereel uit het begin der Negentiende Eeuw. Door T. VAN SPALL, *Predikant. Te 's Gravenhage, bij* A. Kloots. 1833. *In gr.* 8*vo.* 320 *Bl. f* 3-40.

Dit boek „leert eensdeels dat treurige tijdvak uit de ge„schiedenis onzes vaderlands kennen, bij den aanvang(?) de„zer eeuw, waarin hetzelve ten speelbal gestrekt heeft van „vreemde overheerschinq, en ten bloede toe onderdrukt „werd; en het toont anderdeels aan, dat eene opvoeding, „waaraan godsdienstzin en vroomheid des harten ontbreekt, „offchoon geheel gewijzigd naar de regelen van uiterlijke „welvoegelijkheid, het voornaamste bestanddeel mist, om

„ gelukkige en nuttige menſchen te vormen." Aldus drukt zich de Schrijver in het *voorberigt* uit over den inhoud en het doel van zijn geſchrift. Zijn Eerw. heeft niet misgerekend, wanneer hij meent, „ dat het geſchiedkundig gedeelte „ zich getrouw aan de waarheid gehouden heeft;" vertrouwt, „ dat in het overige niets zal gevonden worden, hetgeen „ tegen de waarſchijnlijkheid inloopt," en hoopt, „ dat „ de karakters gelijk aan zichzelven gebleven, en in elke „ ſtad of elk aanzienlijk vlek van ons vaderland te vinden „ zijn;" terwijl, wat ons aangaat, de wensch des Heeren VAN SPALL vervuld is, „ om de aandacht zijner geachte „ lezers op eene aangename wijze gaande te houden."

De eerſte zijner hoofdperſonen is de zoon eens rijken Hoogleeraars, veronachtzaamd door zijnen vader, vertroeteld door zijne moeder, en geheel bedorven door een Franſchen Gouverneur, welke ook de oudſte dochter des huizes verleidde, en nog vóór de ontdekking hiervan, maar toch voor de rust en het geluk des huisgezins nog veel te laat, zijn affcheid ontving. De andere dochter is een door en door braaf en lief meisje, dat dan ook eenen braven en kundigen Predikant, haren neef, tot echtgenoot bekomt. GUSTAAF wordt aan de Akademie een lichtmis; trekt als *garde d'honneur* naar *Frankrijk*; maakt na zijne terugkomst een braaf meisje, door een rampzalig huwelijk, ongelukkig; leeft, na ſcheiding van deze, met eene bijzit, en ſterft, na het doorbrengen van zijn vermogen, in berouw. — MATTHIJS BIEZER is een arbeiderszoon, die in zijne jeugd GUSTAAF uit het water redt; vervolgens boerenknecht wordt; in de *Franſche conſcriptie* valt; den veldtogt in *Spanje* medemaakt; aldaar tot Officier wordt bevorderd, en eindelijk in het dorp zijner geboorte tot den post van Ontvanger wordt benoemd, waar hij met ELSJE, de dochter van zijnen voormaligen baas, een gelukkig huwelijk ſluit, nadat dit paar lang was vaneengeſcheiden door den laster, welke, en nog al met veel ſchijn van regt, op haar kleefde, van eenen oneerbaren omgang te hebben gehad met GUSTAAF, aan wiens ſterfbed dan de onwaarheid van dit gerucht uitkomt.

Dit is het hoofdbeloop der geſchiedenis. Wij lazen het boek met veel genoegen. De gebeurtenisſen zijn genoeg boven het alledaagſche, om belangrijk, en toch niet avontuurlijk genoeg, om onwaarſchijnlijk te wezen. De gang des verhaals is geregeld en aangenaam; de ſtijl zuiver en leven-

dig; de *motto's* boven de Hoofdſtukken gepast. (Wij willen niet angſtig naar vlekken zoeken, maar merken ten opzigte van het laatſte alleen aan, dat Hoofdſtuk 8 en 20 hetzelfde *motto* hebben (*Rom.* VI: 21ª.), terwijl er een gemist wordt boven Hoofdſtuk 17.) De gevoelens zijn overal edel, vaderlandlievend en Christelijk. Druk, papier en uitvoering verdienen lof; gelijk ook de *gravure* der titelplaat. Overigens mogen wij een plaatje niet prijzen met een' zoo ſtijven toren, op welken, wij weten niet waar van daan, een zoo zware en ſcherpe flagſchaduw voorkomt, en dat in het laatst van November de boomen geheel groen en in het blad vertoont.

Wij moedigen Dª. VAN SPALL aan tot het ſchrijven van meer zulke aangename boeken. Zien wij niet geheel mis, dan ligt in dit verhaal nog ſtof genoeg. BIEZER kan ook nog wel eens tegenover FAN geſteld worden, welke laatſte dan in *Belgiſche* dienst moet zijn, en alzoo vaderlandſche heldenmoed en deugd bij den eerſten ſtaan tegenover Franſchen wind en laf hartigheid bij den laatſten. Het behoeft dan ook niet te ontbreken aan belangrijke tooneelen, b. v. een aanſlag van FAN op de pleegdochter van Dª. RIJZING enz. Kom, VAN SPALL! zet u eens aan het werk. Wij intusſchen prijzen dit uw geſchrift van geheeler harte aan bij onze jeugd van beiderlei geſlacht en bij ouders van allerlei rang. Zij zullen daarin, bij aangename *lectuur*, vele hoogstbelangrijke wenken vinden, welke ieder wel mag ter harte nemen.

Tien jaren gevangenis, of Gedenkſchriften van SILVIO PELLICO. *Naar de Franſche vertaling van het oorſpronkelijke Italiaansch. Te Amſterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1833. *In gr.* 8*vo. VIII en* 392 *bl. f* 3-60.

Deze Gedenkſchriften van een niet onberoemd Italiaansch Schrijver, welke, wegens deelgenootſchap aan het Genootſchap der *Carbonari*, van wege het Oostenrijksch bewind vervolgd is geworden, zijn naar de Franſche vertaling in het Nederlandsch overgebragt door den Heer J. DE Q.... (QUACK?). Indien men dezelve lezen wilde, om des oorſpronkelijken Schrijvers ſtaatkundige gevoelens en ontwerpen,

met de redenen en het doelwit daarvan, te leeren kennen, zou men zich geweldig vergisſen. Ook wegens het Gezelſchap der *Carbonari* ontvangt men geene de minſte inlichting. Neen! men ontmoet hier alleenlijk eene vertrouwelijke, in levendigen en fraaijen ſtijl vervatte, mededeeling van PELLICO's gewaarwordingen en lotwisſelingen, gedurende het tijdsverloop zijner tienjarige opſluiting. Somtijds had de Schrijver oogenblikken van wanhoop, ongeloof en wraakzucht, en hij is te opregt, om die donkere tijdſtippen uit de geſchiedenis van zijn hart te verbergen; doch telkens hernamen het vertrouwen op de Voorzienigheid, het geloof aan het Evangelie, en de vergevensgezindheid, hunne regten in zijn gemoed. In dezen Italiaan is het opmerkelijk, dat hij ſteeds zijnen troost in den Bijbel zocht, en van niets anders weten wil, dan hetgeen hij daaruit weet af te leiden. Hij had oogenblikken van twijfel aan den Goddelijken oorſprong van het Christendom; doch deze twijfelingen overwon hij telkens, zonder ooit zijne toevlugt tot de Roomſche Kerk en hare hulpmiddelen te nemen. Indien hij Roomsch is, dan is hij zulks even als ERASMUS; maar in overtuiging en beoefening is hij zoo echt Protestantsch, als immer mogelijk is, ten minſte voor zoo ver wij uit dit werk zijne gedachten leeren kennen. In zijnen Evangeliſchen ijver doet hij zelfs nu en dan eene overdrevene uitdrukking, b. v. bl. 96, dat men het *aanwezen* van God niet kan erkennen, wanneer men het Evangelie verwerpt. Juister zou hij gezegd hebben, dat men alsdan zich minder edele begrippen van het Opperwezen vormt, offchoon men deszelfs beſtaan erkennen moge. Overdreven is ook ſomwijlen de kieschheid van PELLICO, b. v. bl. 267, waar hij weigert gebruik te maken van de vleeschſpijzen, die de gevangenbewaarder hem ſchenken wilde, en dat alleen, in weerwil dat de honger hem kwelde, omdat de man hem dan welligt te veel blijken van edelmoedigheid zou gegeven hebben! Maar er zijn overdrijvers in alles, en best dan nog in de deugd.

De Geeſtentoren aan de Bodenzee, of de zwaar beproefde Geliefden, eene Kloostergeſchiedenis uit Middeleeuwen, door AUG. LEIBROCK. *Uit het Hoogduitsch. Te Groningen, bij* J. Römelingh. 1832. *In gr.* 8*vo.* 239 *Bl. f* 1-80.

Een Geestentoren, waarin niets ſpookachtigs of geestachtigs, zelfs, wat erger is, niets geestigs voorkomt, maar wel eene verwarde, onwaarſchijnlijke vertooning ten tooneele gevoerd wordt. Treur- of Blijſpel kunnen wij haar niet noemen. Zij heeft ons geene tranen afgeperst, geen' lach ontlokt. HORATIUS heeft het reeds geleerd: Wat werken van ſmaak betreft, worden middelmatige Schrijvers noch door de menſchen, noch door de Goden geduld. En o! ware het ook thans nog zoo, dat zij, gelijk hij zegt, zelfs in de boekwinkels niet toegelaten werden! (*)

Tot een proefje een gedeelte van de lijkrede van den biechtvader op eenen zelfmoordenaar: „Zijn geheel leven was een keten van misſtappen en dwaasheden, welke hij echter in het laatſte uur zijns levens ingezien heeft — hetwelk hieruit op te maken is, dat hij, om voor de zijnen door eenen ſchandelijken dood zijn aandenken niet ſmartelijk te maken, zelf een einde aan zijn leven gemaakt heeft. Hij zag in, dat hier het einde van zijn ſlecht leven was; om der deugdzamen wille, die met hem in betrekking ſtonden, is God hem genadig geweest. — Laat ons, daar ook voor ons eenmaal, voor den eenen vroeger, voor den anderen later, het uur des doods zal ſlaan, thans een aandachtig „*Ave Maria*" bidden en hem eeuwige rust wenſchen."

(*) — — — — *Mediocribus eſſe Poëtis*
Non homines, non Di, non conceſſere columnae.

Diſſertatio Juridica Inauguralis, de Jure-jurando Deciſorio, quam.... defendet WALTERUS GORDKOOP, Zonnemaira-Zelandus, ad diem 24 Junii 1833. Lugd. Batav. apud *C. G. Menzel.* 1833. In 8vo. maj. 80 Pag.

Proeve eener inleiding tot de kennis der wiskundige wetenſchappen, ten dienſte der ſtuderende jongelingſchap en andere jonge beoefenaren der wijsbegeerte; door J. D. COCHERET. *Te Amſterdam, bij* de Erven H. Gartman. 1833. *In kl.* 8*vo. XII en* 98 *bl. f* : - 80.

De Oppervlakte der Aarde, of Handleiding tot Herinneringslesſen over de Aardrijkskunde, door J. VAN WIJK, ROE-

LANDSZ. *Het Hoogduitsch van* GALLETTI, RAUMER, HESSEL *en anderen, vrij gevolgd. Te Kampen, bij* K. van Hulst. 1833. *In kl.* 8*vo. IV en* 256 *bl. f* 1 - 25.

Geschiedenis van de Provincie Overijssel, loopende van het begin onzer jaartelling tot op den tegenwoordigen tijd, met twee Landkaartjes, door J. A. OOSTKAMP. *In III Stukjes. Te Zwolle, bij* J. L. Zeehuisen. *In kl.* 8*vo. XLVII*, 376 *bl. f* 1 - 80.

De regtsgeleerde Verhandeling, welke de Heer W. GOEDKOOP, Zoon van den waardigen, volijverigen Predikant te *Gent*, te *Leiden* verdedigd heeft, hebben wij in het algemeen met goedkeuring en bijval gelezen. Inzonderheid beviel ons § 3. *De quibusnam rebus, nec non quonam in casu jusjurandum decisorium deferre et praestare licet.* Ook stemmen wij in met Cap. IV. *An jurisjurandi decisorii usus admittendus sit*, waar de slotsom van des Schrijvers onderzoekingen daarop neêrkomt, dat het wenschelijk zou zijn, dat de *beslissende eed* niet, gelijk thans het geval is, in allerlei zaken en in elken staat des gedings kon worden aangeboden en overgedragen. Het verderfelijke en zedebedervende van die bijna altijd mogelijke beslissing door den eed alleen, zonder eenig bewijs, is Recensent, bij ondervinding, in meer dan éene zaak, welker behandeling hij op zich genomen had, en uit zeer ergerlijke voorbeelden, gebleken.

Daar de Heer COCHERET, bij zijne *Proeve eener inleiding tot de kennis der wiskundige wetenschappen*, zich volstrekt onkundigen voorstelt, en alleen bij elke volgende afdeeling aanneemt, dat hetgeen bevorens gezegd is begrepen en onthouden is geworden, zoo heeft Recensent deszelfs werkje uit dat oogpunt, bij de lezing, beschouwd; en hij zou, naar zijne overtuiging, onredelijk handelen, indien hij niet erkende, dat de Schrijver zijn voorgenomen oogmerk bereikt had. De eenvoudigheid en juistheid vooral der bepalingen, en de gronden, waarop die van anderen, b. v. omtrent de *evenwijdige lijnen*, (bl. 54 en 55) worden afgekeurd, hebben ons meermalen de scherpzinnigheid en den grondigen betoogtrant des Schrijvers doen bewonderen. Als drukfeil was ons, (om van geene maar al te menigvuldige taal- en spelfouten te reppen) op bl. 22, den laatsten regel, in

het oog gevallen 237 voor 236; maar tot ons genoegen is deze, en andere fouten in cijfers en wiskundige teekenen, in de lijst der drukfeilen, achter het werkje, verbeterd. Gerustelijk kunnen wij dit boekje aan alle onderwijzers in de wiskundige wetenschappen, ten behoeve hunner leerlingen, ja ook, om de hier en daar gemaakte nieuwe of minder algemeen in zwang zijnde bepalingen, voor henzelven aanbevelen.

De verdienstelijke VAN WIJK heeft, door zijne, met oordeelkunde uit onderscheidene *Duitsche* Schrijvers bijeenverzamelde, *Handleiding tot Herinneringslessen over de Aardrijkskunde*, nieuwe aanspraak op onze hoogschatting verworven. Inzonderheid zijn de voorafgaande statistieke Tabellen van belang.

De *Geschiedenis der Provincie Overijssel*, door den Heer OOSTKAMP voor een schoolboek bestemd, verdient niet alleen als zoodanig, maar ook wegens de algemeene wetenschappelijke waarde, onzen lof. In het oudste gedeelte der geschiedenis is hij echter niet zoo naauwkeurig, als wij wel zouden wenschen. Bij bl. 12: „ Wijders moeten wij opmerken de *Lek*-rivier, zijnde een westelijker tak des *Rijns*, zoo men meent, omtrent het jaar 71 onzer tijdrekening ontstaan, *bij gelegenheid dat* CLAUDIUS CIVILIS *eenen*, *door* DRUSUS *opgeworpenen*, *dijk had doorgestoken*," herinnerden wij ons hetgeen over die *moles Drusi* nog kort geleden in den *Konst- en Letterbode* was aangemerkt, en hoe de beroemde VAN SPAEN reeds het verkeerde dier onderstelling nopens het ontstaan der rivier *de Lek* had aangetoond. Op bl. 17 spreekt de Schrijver zichzelven tegen. Daar beschrijft hij, naar waarheid, de woonplaats der *Batavieren*, op hun eiland en verder op den vasten wal van *Gallië*, d. i. ten *zuiden* van hun eiland. Maar nu beweert hij, dat nog andere volken *op dat eiland* woonden, en voert als zoodanig aan de *Kaninefaten* aan den *noordelijken* en *misschien* ook aan den middelsten *Rijn*-mond, langs het strand; de *kleine Cauchen*, de *Marsaten*, de *Frisiabonen* en de *Sturiërs*, welke hij allen ten *noorden* van het Bataviesche eiland plaatst. Maar dan woonden zij ook niet op den toenmaligen Bataafschen bodem: en, met uitzondering der *Kaninefaten*, die allen of meerendeels op hetzelfde eiland met de *Bataven* woonden, waren zij ook inderdaad allen ten noorden van dat eiland gezeteld. Hoe kan dan de Heer OOSTKAMP zeggen, dat zij op den bodem der *Batavieren* zich toen ter tijd, en dus reeds vóór CLAUDIUS CIVILIS, hadden nedergezet? Ja zelfs, schoon de *Kaninefaten* waarlijk op het eiland der *Batavieren* gevestigd waren, kon OOSTKAMP, zonder tegenspraak van zichzelven, *dat* niet eens beweren, daar hij, te regt of te onregt, hun eene noordelijker ligging, althans voor het meerendeel, toekent. — Deze aanmerkingen mogen bewijzen, dat wij het werkje met oplettendheid hebben gelezen. Het geniete veel vertier, en beantwoorde aan het doelwit des Schrijvers!

Uitboezeming van Biervliets Burgerij, na het uitreiken van het metalen kruis, door den Heer Kolonel Kommandant van dit District, te Oostburg, op den 5 Febr. 1834, aan eenige Burgers van Sluis, Aardenburg en Biervliet, die zich, in 1830 en 1831, aan de verdediging der grenzen onzes Vaderlands vrijwillig gewijd hebben; door eenen derzelven, den Predikant van Biervliet, uitgegeven, enz. Te Middelburg, bij J. Moens en Zoon. 1834. *In kl.* 8vo. 6 *Bl.* *f* :-12½.

Zonder den moed en de goede houding van het meerendeel der ingezetenen van *Zeeuwsch Vlaanderen*, zou die voor ons Vaderland zoo belangrijke ſtrook lands in 1830, vóór dat er nog geregelde troepen waren te hulp geſneld, door de *Belgen* zijn overrompeld geworden, en zelfs in 1831 zijn de dienſten der bewoners van het 4de en 5de district der Provincie *Zeeland* gansch niet overtollig geweest. Zij verdienden derhalve bij uitſtek de eer van het metalen kruis te mogen dragen, althans voor zoo ver zij vrijwillig de wapenen hadden aangegord, en deze eer is dan ook aan die braven toegekend. De Predikant BOSSELAAR, te *Biervliet*, behoorde onder de bedoelde vrijwilligers, en de hier aangekondigde dichtregelen zijn door hem, bij gelegenheid der uitreiking van het metalen kruis aan hem en zoo vele andere ingezetenen dier landſtreek, vervaardigd. Om het buitengewone der zaak, dat een *Predikant* als KRIJGSMAN *gedecoreerd* wordt, en zoo voor zichzelven als anderen zijnen dank hiervoor ontboezemt, als ook om het weldadige doel der uitgaaf, meenen wij dit korte, doch niet onverdienſtelijke dichtſtukje geenszins onvermeld te mogen laten. Er wordt wel eens te weinig aan de verdienſten der *burgers* van *Zeeuwsch Vlaanderen* gedacht. Zonder hunnen ijver zou de linkeroever der *Schelde* geheel in handen der *Belgen* gekomen zijn, en reeds lang ware aan ons Vaderland de wet door *Frankrijk* en *Engeland* voorgeſchreven geworden: want, al ware, b. v. in den tiendaagſchen veldtogt, *Zeeuwsch Vlaanderen* heroverd geworden; zoo het niet, tijdens den wapenſtilſtand van 1830, in onze magt ware geweest, zou *Nederland* die gewigtige plek gronds wel hebben moeten teruggeven, en, in plaats van een *embargo*, zouden wij welligt eene landing op de *Zeeuwſche* eilanden ondervonden hebben. De Lezer houde ons deze uitweiding ten goede!

Sandfort en Merton, of de nadeelige gevolgen eener verkeerde, en de heilrijke uitwerkſelen eener verſtandige Opvoeding. Naar het Fransch van ARN. BERQUIN. *Met gegraveerden Titel, Vignet en Platen. Te Amſterdam, bij* G. Portielje. 1832. *In* 8vo. 252 *Blads. Gecartonneerd.* *f* 2-40.

Het voorberigt zegt ons, dat dit werkje oorſpronkelijk in het *Engelsch* opgeſteld en door BERQUIN in het *Franseh* vertaald is. Bij hem echter bleven SANDFORT en MERTON *Engelſchen*. Dit kwam den Nederduitſchen bewerker niet geſchikt voor: hem dacht, dat de beide knapen, met behoud van hunne meest uitkomende trekken, in een *Hollandsch* gewaad moesten verſchijnen. „ Het is alzoo geene „ vertaling, zelfs geene navolging; het is een, voor twee „ derden, oorſpronkelijk werk. De *canevas* (om hier eene „ vreemde uitdrukking te gebruiken) is alleen behouden." Offchoon nu de zedigheid van den vertaler of omwerker gunſtig afſteekt bij de onbeſchaamdheid van ſommige anderen, die, hetgeen weinig meer is, dan letterlijke vertaling, voor eigen werk willen doen doorgaan, zoo nam ons de qualiteit, eene omwerking te zijn van eene vertaling, voor dit geſchrift niet zeer gunſtig in. Maar wij hebben het gelezen — met ſteeds klimmend genoegen. SANDFORT, een boerenknaap, die bij een gezond verſtand een edel hart bezit, is te zamen met den jongen heer MERTON, die, door weelde bedorven, zich ingebeeld, hoovaardig en weêrſpannig betoont, in den kost bij den Predikant VOSSIUS, die een zeer verſtandig, uiterst wijs en zijne leerlingen liefhebbend onderwijzer is. Men houdt daar geſprekken, leest verhalen voor enz., al hetwelk MERTON met den dag tot zijn voordeel doet veranderen. De ſtrekking is uitnemend; de voorbeelden gepast; de ſtijl uitlokkend. Wij willen daarom op enkele vlekjes niet hechten. Men zal b. v. in ons land niet gemakkelijk paarden vinden, die opgetoomd 's nachts in de weide loopen; bladz. 62. Niet ongaarne hadden wij eene verdeeling in Hoofdſtukken gezien. De plaatjes zijn lief; alleen is de ſtand van den hond op het eerſte zeer onnatuurlijk. Wij prijzen dit werkje van ganſcher harte aan.

Lees- en Leerboek voor de Nederlandſche Jeugd; zamengeſteld voor de lagere Scholen, door C. VAN DER VIJVER. *Te Amſterdam, bij* H. Bakker, Cz. 1833. *In kl.* 8vo. 112 *Bl. f* : - 30.

Eene verzameling van ſpreuken, verhalen enz. in proza en poëzij, die op zichzelve niet geheel zonder verdienſte is, maar aan welke, bij de ontzettende menigte leer- en ſchoolboeken, geene behoefte beſtond. Een leesboek, als dit, in verſchillenden ſchrijfſtijl, heeft ons de Maatſchappij: *tot Nut van 't Algemeen* reeds voorlang gegeven. Van opzettelijke beoordeeling onthouden wij ons, latende die, waar zij ook beter te huis behoort, aan de *Bijdragen voor het Onderwijs* over.

BOEKBESCHOUWING.

Kerkredenen van J. H. MERLE D'AUBIGNÉ, *uit het Fransch vertaald en met vermeerderde Aanteekeningen nagelaten door Mr.* W. BILDERDIJK. *Te Amſterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. 1833. *In gr.* 8*vo. VIII en* 224 *bl. f* 3-60.

Het oordeel, dat de oorſpronkelijke vervaardiger dezer Kerkredenen bl. 9 velt, ontwapent de kritiek volkomen: „ Wat de waardij dezer Predikaatſien aangaat; hoe dikwijls ben ik in het doorlezen daarvan onbeſlist en verlegen geweest of ik ze wel in druk zou geven, daar ik hare zwakheid in allen opzichte gevoelde! Echter geloofde ik deze bedenkingen niet genoegzaam om mij terug te moeten houden. Het was mij niet te doen om als Prediker redevoeringen uit te geven, maar om als Herder aan zijn toehoorders, als vriend aan zijn vrienden een aandenken te laten." Dit getuigenis ſtellen wij hier op den voorgrond, omdat wij hierdoor geregtigd worden, om te verklaren, wat de lezing en herlezing ons heeft doen opmerken. Het geringe neemt een vriend voor lief. Het ganſche geſchenk had het gewone *devies* kunnen voeren: *Weinig, maar van harte.*

De Vertaler oordeelde over deze Kerkredenen veel gunſtiger. Ook diens woorden zullen wij afſchrijven, en dan van de ſtukken zelve, zoo veel mogelijk met de eigene woorden, de hoofdzaken opgeven. Onze Lezers mogen dan zelve over deze Kerkredenen een oordeel vellen, van hetwelk wij ons thans, om voldoende redenen, meest onthouden. *Voorb.* bl. V en VI luiden de woorden van BILDERDIJK: „ Het genoegen, waarmede ik deze Kerkredenen las, en het nut, naar mijn inzien daarin, zoowel als in de Aanteekeningen daarachter, gelegen, deed mij die in ons Nederduitsch overbrengen, in verlangen dat

zij meer algemeen gelezen wierden. Het eerſte dezer ſtukken, door hem op een Kersfeest voorgedragen, is afzonderlijk uitgegeven. Thands volgen de vijf overige, benevens zijn voortreffelijke voorrede of opdracht aan die van *Hamburg*; waardoor het oorſpronkelijk als één boekdeel beſchouwd, volledig in het Neêrlandsch is. Mijne vertaling is getrouw, en vertrouwe ik, *leesbaar* voor die Hollandſche *ooren* heeft, door geen bastaarttaal als allengs ingevoerd is, bedorven. In de Aanteekeningen heb ik geacht eenige aanmerkingen bij te moeten voegen, die echter zeer weinig zijn, niet dan des Schrijvers voordracht bevestigen, en voor die ze buiten dit niet onderkennen mocht door zoogenoemde texthaakjes onderſcheiden." Hieruit ziet onze Lezer, wat BILDERDIJK aan en met dit werk gedaan heeft. En dit is voor hem, om oordeel te vellen, hiervan genoeg. Wij gaan nu van de Kerkredenen en vervolgens van de Aanteekeningen verſlag geven. De Lezer verſchoone ons, dat wij de Opdragt, als van plaatſelijk belang voor *Hamburg*, ſtilletjes laten rusten.

I. Kerkreden *over het Lijden*. Tekst *Gal.* VI: 14, bl. 15—40. „'t Is de Lijdensdag waar de groote ſtrijd op geſtreden, de beſliſſende ſlag geleverd is, die ons de eer en de onſterflijkheid aan moest brengen. Deze dag is die van de inſchrijving onzer adelbrieven in het Boek des levens. *Verre van mij, dat ik zoude roemen anders dan in 't kruis onzes Heeren Jezus Christus!* — De overdenking van dezen dag, mijn Broeders, moet beſtemd zijn om deze verkregen *aanſpraak op roem* te onderzoeken. Daar is tweederlei gevoelen omtrent dit ſtuk. *Het gevoelen des Apostels*, 't geen wij handhaven zullen: en *'t gevoelen der Wareld*, 't geen wij te beſtrijden hebben. Met andere woorden: Eerst, zullen wij de heerlijkheid van het kruis van Christus verklaren, en vervolgens zullen wij uwe begrippen daaromtrent onderzoeken. Na het voorſtaan der waarheid, na 't beſtrijden der dwaling, zullen wij ons gekweten hebben van 't geen ons was opgelegd." Indien het den Lezer gaat,

zoo als het ons ging, zoo weet hij nog weinig of liever niets van hetgeen hij heeft te wachten. Wij zullen hem dus, zoo veel dit mogelijk is, uit den droom helpen. „ *Het gevoelen des Apostels.* De Apostel der Heidenen kondigt het kruis van Christus aan als zijn eenigen grond van roem. En de eerste reden, die hem daartoe beweegt, is zekerlijk, dat hij daar het blijkbare kenmerk en heerlijkheid van de Godheid in haar vollen luister in ziet. — Ja, mijn Broeders, dat kruis is de eenige leermeester die ons *den levenden God* openbaart. — Waar zult gij *Gods heiligheid* leeren kennen, dezen zijnen hoogsten afschuw van de zonde en die u zoo ernstig vermaant? Niet door het geweten, maar door het kruis. Zult gij, na dit gezicht, nog *onbeslende en vluchtige* denkbeelden van Gods heiligheid hebben? — Waar zult gij Gods *liefde* leeren kennen, deze oneindige barmhartigheid, die de grondslag van al uwe blijdschap moet zijn? De Natuur zegt hiervan iets, maar met kracht en nadruk spreekt hier het kruis. — Waar zult gij Gods *heerlijkheid* leeren kennen? — Maar om onze jammeren aan een kruis gehecht gaat Uwe heerlijkheid alles te boven. Daar zie ik geenerlei spoor meer van 't menschelijke. Daar blinkt Ge, daar schittert Ge, in een luister die U alleen toebehoort; een ten eenenmaal Godlijke glans. Ach, ik benij geenen Engelen, geenen Archangelen meer, dat zij U hunne hulde op den Hemelthroon toebrengen. 't Is ons *menschen* gegeven, U op eenen bewonderingswaardiger throon — aan het kruis, aan te bidden. Zij" (let vooral op dit staaltje van meer dan gewone kennis, welke zoo stellig wordt blootgelegd!) „ zij, Uwe Engelen, verlieten den Hemel, ô Heer, wanneer Gij daaraan genageld hingt, omdat er op de aarde toen te zien was, 't geen de Hemelen nooit getoond hadden." — „ Maar roemt Paulus in Christus kruis, omdat het hem al de Heerlijkheid Gods openbaart, niet minder roemt hij daarin, omdat het hem geheel zijne eigen ellende doet kennen. — Maar roemt Paulus in het kruis van Christus, als 't geen hem uit zijne valsche verheffing heeft nedergesto-

ten; 't is vooral, als hetgeen hem tot de ware grootheid verhoogt. — Maar let, mijn Broeders, op de beweegreden, die de Apostel-zelf hier bijbrengt. *Het zij verre van mij*, zegt hij, *dat ik zoude roemen anders dan in 't kruis onzes Heeren Jezus Christus; Door 't welke* de WARELD *mij gekruist is en* IK DER WARELD. Dit is voorzeker, mijn Broeders, een overheerlijk voorrecht van Jezus kruisiging. — Dan een laatste beweegreden die Paulus in het doortrekken van Azië, Griekenland en Italië, en in 't oversteken van alle zeeën, deed uitroepen, dat hij geenen anderen roem wilde, is zijne gedachte aan de kracht van dat kruis, en aan de overwinningen die het verbeiden." (Zou PAULUS niets anders gevoeld en bedoeld hebben?)

„*Het gevoelen der Wareld.* Is dit uwe taal ook, mijn Broeders? — Indien dit des Apostels gevoelen was, wat is het uwe?" (Ontdekt gij, Lezer, hier zamenhang, dan ziet gij meer dan wij.) — Nadat nu gevraagd is, of niet 's mans hoorders behoorden onder de genen, die niet in het kruis roemen, en dit zelfs onder het hooren van deze Kerkreden toonen, gaat de man voort, alsof allen het hadden toegeftemd, om de reden hiervan op te geven: „Misschien zegt gij wel: Is het dan noodig zoo zeer aan dat kruis te denken? Daar is in de Godsdienst zoo veel meer dat gewichtiger is! — Indien het kruis waarachtig is, is het uitgemaakt, dat geheel de stellaadje van wat wij ons laten voorstaan moest instorten, en wij niet dan in dat kruis onzen roem zoeken. Maar is het wel waarachtig? — Maar heeft zoo iets kunnen zijn? In welk eene verbazing, in welke verbijstering brengt ons die leer! En waarvoor kunnen wij 't anders aanzien dan voor *eene dwaasheid?* — Maar indien dit kruis van Christus thands uwe wijsheid en uw roem niet is, wat zijt gij op den aardbodem? En welke Godsdienst behoort gij toe? Zijt gij Christenen? — Christenen zonder het kruis! — Ach, mijn Broeders! moeten wij 't bloot leggen, waarom gij roemt anders dan in dat kruis? Het is omdat gij er niet aan gelooft. — Het is zoo, gij ge-

looft het zelfs, maar — ten halve. — Ja, Heer! Ik ſta heden op, en bied mij aan voor uw kruis! Gij bracht daar U zelf op ten offer voor mij; ik breng er het mijne. — Ach! laten zij nu voor den dag komen, laten zij zich nu voor ons opdoen, alle die ſamenſcholingen van het ongeloof, die in alle eeuwen hunne lasteringen tegen het kruis onzes Heeren uitbraakten! Wij vreezen hen in geenerlei wijze." Deze opgaaf der hoofdpunten kan den Lezer in ſtaat ſtellen om te oordeelen, in hoeverre hier *het gevoelen der Wareld* is voorgedragen. „Slechts een enkel woord nog! Blijft bij dit kruis. Gij hebt aan onze roepſtem beandwoord. Beſchreit daar de tijden uwer onwetendheid. Offert aan dat kruis allen valſchen roem op. Houdt daar vast aan in uwe beproevingen; wanneer de zonde in uw vleesch wakker wordt. En wanneer zelfs het heelal zich daar tegen vereenigen mogt." (Is dit geene *hyperbole* of buitenſporige grootſpraak?) Deze zijn de hoofdpunten in de toepaſſing of *peroratie*, welke eenigzins flaauw afloopt. Deze Kerkreden ſchijnt het zorgvuldigſte bearbeid te zijn. Ten minſte 43 bladzijden aanteekeningen volgen op 26 bladzijden tekst. Zoo uitvoerig als deze kunnen wij *al* deze Kerkredenen niet mededeelen.

II. Kerkreden *over de verkondiging van het Euangelie*. Tekst MATTH. XI: 5, bl. 85—107. Dat dezelve gediend heeft bij het Avondmaal, geeft niet zoo zeer de toon en inhoud te kennen, als veel meer deze woorden op bl. 104, 105: „En wanneer, mijn Broeders, moest het u verkondigd worden, indien niet op dezen plechtigen dag, waarin gij dit brood en dezen wijn ontfangen gaat, geheiligde teekenen van het lichaam en 't bloed dat voor onze overtredingen is geofferd!" Op het einde der inleiding (wij moesten liever zeggen *om*leiding, want men wordt nog al ver *om*- en *af*geleid) leest men: „Maar heeft men *de groote nieuwstijding* gehoord? Ik weet het niet." (Zou D'AUBIGNÉ dit in goeden ernst meenen? Om te willen verraſſen, moet men op den kanſel geene onwaarheid zeggen, zelfs niet in ſchijn.)

„ Ik vrees, dat er velen zijn die nog niet weten, dat *het Euangelie verkondigd wordt*, en dat het *aan de armen* verkondigd wordt. — Onze tegenwoordige overdenking moet beſtemd zijn om het dien genen te melden die het niet weten. — Wij hebben dus in het eerſte deel onzer Rede het verkondigen des Euangeliums als gebeurtenis te bewijzen;" (wij dachten, dat dit geen bewijs behoeft) „ in het tweede de geſteldheid aan te toonen waar men in zijn moet om van die verkondiging baat te hebben. Het Euangelie *wordt verkondigd*. Het wordt *den armen verkondigd*. Dit zijn de twee waarheden die wij zullen ontwikkelen. Het Euangelie wordt verkondigd. Wat is deze tijding? Het is eene tijding van verleende *vergiffenis*, van gemaakte *verzoening*, van *Vrede*. Geene der behoeften van de aarde beſtaat er, of deze blijmaar bevredigt haar. — Het Euangelie is meer dan alles, wat de menſchen groot noemen, waarmee hunne zorgen en gepreken vervuld zijn. Een *verbond* door God met den *mensch* geſloten. *Afkondiging van vergiffenis*; maar van Hem uitgegaan die *van eeuwigheid tot eeuwigheid de ſterke God is*. Een *vrijheidsbrief*, maar van de waarachtige vrijheid aan Adams geſlacht verleend. Hoe belangrijk is het dan niet, dat die blijmaar alomme verſpreid worde! Wij mogen ons niet beklagen: het Euangelie is verkondigd. God heeft zijne maatregelen genomen. God doet dit door zijn Woord verkondigen. God doet deze bekendmaking door zijne bondzegelen bekend maken." De Lezer denke eens na op hetgeen hier van het Avondmaal gezegd wordt: „ Dit Sacrament blijft met de verborgenheid die 't bevat beſtendig in 't midden van 't Christenvolk. En wanneer ons het Woord ontrukt mocht zijn, wanneer de mond van Gods dienaren zwijgen mocht, dat brood dat de gemeenſchap in zijn lichaam, die drinkbeker die de gemeenſchap in zijn bloed is, zouden des te krachtiger ſpreken als zij alleen zouden ſpreken, en aan elke oodmoedige en naar zaligheid hijgende ziel verkondigen, *dat het Lam geſlacht is, dat het bloed des Nieuwen Verbonds voor velen vergoten is tot*

vergeving der zonden." (Die kracht van het Avondmaal *zonder* het Woord zal niemand, die een oogenblik nadenkt, erkennen,) „Ja die blijmaar is en zal beſtendig worden verkondigd. Het Euangelie is overal verkondigd. 't Euangelie, mijn Broeders, is waarlijk hier omlaag verkondigd." Hierop volgt eene toeſpraak aan de *Hamburgers*, als *Atheners*. Om deze leenſpreuk heeft waarſchijnlijk de Redenaar zijne hoorders ook naar *Athene* omgeleid. — „*Het wordt den armen verkondigd.* 't Is niet moeilijk, de oorzaak te ontdekken, waarom men die blijde boodſchap niet algemeen en hartelijk omhelst. Onze text-zelf leert het ons. *Het Euangelie wordt verkondigd;* maar een ding is ons noodzakelijk om het te hooren: *het wordt den armen verkondigd.* Armen van geest. Men moet erkennen, dat men werkelijk geen *eeuwig* goed bezit. En hoe zou God dezulken rijk kunnen maken, die buiten en zonder Hem rijk meenen te zijn? — Maar wij zelve, kunnen wij het verkondigde aannemen, indien wij niet arm van geest zijn?" Op één enkele bladzijde (100) wordt dit oppervlakkig genoeg afgehandeld, en daarop worden eenige bezwaren voorgedragen en uit den weg geruimd. Met niet één woord wordt gewag gemaakt van hetgeen JEZUS bedoeld heeft. Zoo preekt men niet *naar*, maar *na* den tekst. Eenige aanteekeningen vullen bl. 109—114.

III. Kerkreden *over de dienst van Jezus Christus.* Tekst LUC. XIX: 16 en 17, bl. 117—137. „De mensch moet dienen. Sedert hij de onſchuld verloren heeft, heeft hij de vrijheid verloren. Er is hem alles aangelegen, wat meester hij kiest. Want gij weet, *zoo Heer, zoo Knecht;* dit is een algemeen zeggen. Onder alle meesters is de beste *God.* Maar is God een Meester tot wien wij geraken kunnen? God is tegenwoordig mede in de reeks onzer meesters, Hij is een van die wij kiezen kunnen." (Was God niet de Meester van den mensch, toen hij zijne onſchuld nog niet verloren had? Men vergunne ons deze enkele vraag, naar

aanleiding van het boven medegedeelde!) „ Wij willen dus heden met u de *practikale* zijde dezer dienst van Jezus Christus overwegen. Onze text ſtelt ons eenen Heer en dienstknecht voor; wij zullen eenvoudig onderzoeken: *wat de dienstknecht*, en *wat de Heer zegt*. Bij de overweging van het verhaal is betreffende den dienstknecht, de eerſte vraag die zich opdoet, deze: Waar vond hij de noodige middelen om den meester, dien hij gekozen had, te dienen? Aan wien behoorde het geld, dat hij uitzettede? Behoorde het hem? Had hij het met zijn handenarbeid gewonnen of voorheen van zijne ouders geërfd? Geenzins, mijn Broeders. *Uw pond*, zegt hij aan zijn meester, — *'t is het uwe, Heer!* Ik was een arme dienstknecht, die geen duit bezat. — Verneem dus, mijn waarde Toehoorder! waar gij van uwen kant de kracht en de bekwaamheid moet zoeken. — Maar hoe veel had de dienstknecht ontfangen? Groote ſchatten? — groote aardſche goederen? — *Een pond*. Hoe zoo weinig! moest de dienaar zoo gering een ſommetjen niet verachten? gants niet, hij doet juist het tegendeel. — Ach, mijn waarde Toehoorder, doe op heden uw voordeel met uw deel, en morgen ontfangt gij een nieuwe ſom. Doch waaraan moeten wij dan werken? — waar werkte de dienstknecht aan? — Immers aan de dingen zijns meesters. De welgeboren man was op reis gegaan; 't was derhalve natuurlijk dat hij ze zijn' dienaren in handen ſtelde. — Zeer goed, mijn Broeders; wat is dan de Bank waar gij naar uw eigen zeggen uw pand (pond?) ingeven moest, indien niet: *de dingen van Jezus Christus?* Jezus Christus is vertrokken, enz. — Maar naar welke regelen neemt de dienstknecht het werk zijns meesters waar? — Zekerlijk lei hij zich toe om in alles te doen als zijn Heer gedaan had. — Ach, mijn Broeders, zullen wij het voorbeeld van Christus niet ten regel nemen? — En wat was 't gevolg van den arbeid des dienstknechts? — *Uw pond heeft tien ponden daartoe gewonnen*, zegt hij. — Een enkel pond geeft

er tien! Dat is duizend ten honderd, 't geen de zaken waarmeê hij zich bezig houdt, dezen dienaar opbrengen! Welk eene winst, mijn Broeders! Daar zijn zeker in de wareld niet veel voorwerpen van handel, waar zoodanig een voordeel op zit! — Zie daar wat gij verwachten moogt, indien gij u wel toelegt op het werk waar wij van ſpraken. — De dienstknecht had wel gehandeld: ook was de Heer met dat zijn gedrag zeer te vreden; en hij beſloot tot een blijk van zijn genoegen hem een deel van 't beſtuur over zijn Rijk te geven. Met verwondering moet de dienstknecht vervuld worden, als hij deze woorden verſtond. Ik heb niet meer dan mijn pligt gedaan, moest hij, moesten ook wij zeggen. Hoewel niet verdiend gewordt dat loon hem toch zeker wegens trouw in het minſte. Dit is geſchreven om ons te leeren hoe groot de belooning zal zijn. Vreezen moest de boze dienstknecht." Hier gaat D'AUBIGNÉ buiten den tekst. Zij, die nog niet in de dienst des Konings ſtonden, moesten, bij het aanhooren van die grootmoedige taal tot den trouwen dienstknecht, naar zulke dienst verlangen. Hier loopt alles tegen de gelijkenis in. Deze ſtelt den Heer in afrekening met zijne dienaren *na afgeloopene reis*, en dus komt ook het laatſte niet te pas, dat een dienstknecht midden in het werk, worſtelende met vrij wat zwarigheden, op het hooren dier woorden, met moed het werk weêr opneemt. De Aanteekeningen vindt men bl. 138—146.

IV. Kerkreden *over den pligt der Heeren jegens hunne Huisgenooten.* Tekst 1 TIMOTH. V: 8, bl. 149—171. Dit ſtuk is, naar ons oordeel, het beste van allen. „Wij zullen u eerst eenige beweegredenen van den plicht aanvoeren, en vervolgens eenige richting waarnaar ge u van dien hebt te kwijten." Ziehier 's mans verdeeling: I. Beweegredenen. A. Pligtbeſef: 1. Pligt jegens *Christus*, 2. jegens uwe *broederen*, 3. jegens *God*, den Hemelſchen Vader in Jezus Christus. B. Beſef van het nut, 1. voor uzelven, 2. voor uwe dienaren, 3. voor uwe kinderen. II. Regel van gedrag.

A. Gevoelt u hun *gelijken*, B. hun *heeren*, C. hun *dienaars*. Geene der overige Redenen laat zich zoo *logisch* als deze ontleden. Aanteekeningen beslaan bl. 172—183.

V. Kerkreden *over het werk der zaligheid*. Tekst *Filipp.* I: 6, bl. 185—213, met Aanteekeningen bl. 214—224. Deze Rede is de minste van allen. De wijze van uitvoering deelen wij niet mede. Wie met predikwerk eenigzins bekend is, zal met grond geen gunstig vermoeden dienaangaande koesteren, wanneer hij slechts op het volgende nadenkt: „Onze text bevat zeven woorden die wij ophelderen moeten en die ons tot een achtervolgend onderzoek zullen brengen van deze zeven punten: 1°. het werk waarvan hier de Apostel spreekt, 2°. de plaats waar 't gewerkt wordt: *in u* (naamlijk) zegt hij, 3°. de hoedanigheid van dit werk: 't geen hij *goed* noemt, 4°. den werker aan wien hij het toeschrijft, als 't *begonnen hebbende*, 5°. 's Apostels gedachte omtrent het *voleindigen*, 6°. de zekerheid dezer voleindiging, die hij *vertrouwt*, 7°. 't einde waartoe deze voleindiging zich uit zal strekken, naamlijk, *tot op den dag van Jezus Christus*."

Het is ons, bij het lezen dezer stukken, meer dan eens voorgekomen, dat CLAUS HARMS eenigzins als model is gevolgd. Diens bekende *Theses* stellen hem, ten minste als Prediker, aan het hoofd van allen, die tegen het *Rationalisme* den kansel beklimmen. Wij weten niet, of te *Hamburg* in de Fransche Gemeente zulke *Rationalisten* bestaan, en of zij dan wel veel onder het gehoor van zulke Kerkredenen komen zullen, als hier voorkomen. Daaraan ligt ons ook weinig gelegen. Maar CLAUS HARMS, een man met een haren kleed, en hoogstwaarschijnlijk daar, waar hij is, op zijne plaats, volgt men niet zoo gemakkelijk, als velen zich verbeelden. Bij hem is kruim, *soliditeit*, *naieveteit*, en veel, dat medesleept; niets van dat platte en onbeduidende, waarmede zich *het slaafsche kroost der naäpers* (*servile pecus imitatorum*) kinderachtig

ſchijnt te vermaken. CLAUS HARMS, dit zeggen wij, niet enkel volgens hetgeen wij van dezen man lazen, maar ook op grond van eene andere kennismaking, zou in ons Vaderland, waar de Bijbel geëerbiedigd wordt, geheel anders ſpreken en ſchrijven, dan nu en dan door hem te *Kiel* geſchiedt.

De uitdrukkingen, *een gekruiste God*, en andere van deze ſoort bij D' AUBIGNÉ, gaan wij voorbij. Misſchien behooren deze tot de bewijzen van 's mans *rechtheid*, waardoor hij dubbel eerwaardig is. PAULUS, in plaats van PETRUS, is eene fout, welke door de aanhaling van *Hand.* III: 15 gemakkelijk verholpen wordt. Maar met de kieschheid, welke op den kanſel altijd heerſchen moet, achten wij onbeſtaanbaar b. v. de onbedachte uitdrukking op bl. 32: „ Voor 't overige, weet, dat God het in dit ſtuk eens met u is, en dat Hij zijn kruis voor datgene uitgeeft waarvoor gij het aannemen wilt, want Hij noemt het *eene dwaasheid.*" — Hiervan genoeg!

Nu nog een enkel woord over de *Aanteekeningen.* „ Het heeft mij," zegt D' AUBIGNÉ bl. 223 volg. „ eenig genoegen gegeven de namen daarin bij een te ſtellen van mannen, in zoo vele opzichten zoo verſchillend, maar allen *één* in de waarheid. Moge deze zelfde waarheid, die door alle eeuwen heen de kracht en het leven der kerk geweest is, haar in onze dagen blijven bezielen! En houden wij vast, wat overal, wat altijd, wat van allen geloofd is!" — De uittrekſels, welke in de Aanteekeningen uit onderſcheidene ſchriften zijn medegedeeld, hebben gewis nuttigheid vooral voor hen, die niet in de gelegenheid zijn veelerlei aanhalingen na te ſlaan. Doch moeten die aanhalingen, zoo als 's mans bovenſtaande woorden ſchijnen aan te duiden, dienen ter bewijsvoering voor de waarheid der in deze Kerkredenen voorgedragene leer, als welke *overal*, *altijd* en *van allen* omhelsd is, dan brengen wij hiertegen onze bedenkingen in. Vooreerst, dat niet eenige weinigen moesten aangevoerd zijn, maar ten min-

ſte veel meerderen, zoo niet allen. Dit maakt het gebruik van dien lastigen ſtelregel omſlagtig, ja onmogelijk. Hetgeen door D' AUBIGNÉ gedaan is, kan dan niet voldoen. Eene tweede bedenking brengen wij in het midden, welke het volgen van dien ſtelregel als ten eenemale ongerijmd voorſtelt. Is *alles* waarheid, wat altijd, overal en algemeen is geloofd, dan wordt hetgeen onzin en dwaling is evenzeer als geldende waarheid geijkt. Is integendeel *alleen* waarheid datgene, wat *al* de vereischten van meergenoemde algemeenheid bezit, dan ontvangt men voor de ganſche volheid der bijbelſche leer een dor geraamte zonder geest of leven, als beroofd van alles, wat *niet* overal, altijd en van allen geloofd is. Voor hen, die den vasten ſteun des Bijbels wantrouwen, en hem niet als eenige kenbron volgen, moge op weg, hoe dan ook, tot kruk dienen de ſtelregel: *quod* UBIQUE, *quod* SEMPER, *quod* AB OMNIBUS *creditum est*; men heeft vasteren grond en zekerder leiding, wanneer men zich houdt aan het *devies* van LUTHER: *Gottes Wort ſoll Artikel des Glaubens ſtellen*, al wordt de geldigheid hiervan *niet* overal, altijd en van allen erkend.

De aanteekeningen van BILDERDIJK zijn meestal opheldering en óf ter bevestiging óf ter wijziging van de meening deś Kerkredenaars. Eenige, vooral achter de vierde Kerkreden, geven lucht aan 's mans bekende ontevredenheid over het tegenwoordige menschdom. Zij zijn zoo bitter niet als vroegere, maar toch te bitter, om andersdenkenden te kunnen winnen voor hetgeen niet geheel bezijden de waarheid wordt opgemerkt. BILDERDIJK *c. ſ.* vaart te onbepaald uit tegen de Wijsbegeerte, en heeft toch een wijsgeerig ſtelſel, dat hij volgt, — dat ſtelſel van vroegere dagen, dat *meer* en *uitvoeriger* leerde dan het Evangelie. Hij is dus van nature tegenvoeter voornamelijk van dat ſtelſel, dat *minder* en *bekrompener* voordraagt dan de noodige leer der Christenen, doch welk ſtelſel, hoe men ook ſchreeuwe, Gode zij dank! in ons Vaderland geene openlijke

begunſtiging vindt. Wijsbegeerte leerling, Bijbel leeraar; dan gaat alles goed. Doch BILDERDIJK en medeſtanders verheffen, even zoo goed als, en niet minder dan deszelfs tegenvoeters, de Wijsbegeerte tot leermeesteres, aan welker voeten, om het zoo uit te drukken, Gods Woord zitten moet, om te leeren zeggen, wat men verkiest. Men is hiermede *óf buiten óf binnen de muren van Troje.* De beter gezinden en beter onderrigten zijn, indien wij goed zijn ingelicht, zelfs niet in den omtrek dier ſtad.

Verſchillende Gedachten over de betamende uitgebreidheid of bepaaldheid van 's Christens bede om vergeving van zijne zonden. Uitgegeven door J. G. C. KALCKHOFF, *Pred. te Laren, bij Zutphen. Te Zutphen, bij* W. C. Wansleven. *In gr.* 8vo. *VIII en* 73 *bl. f* : -75.

Aan den Eerw. KALCKHOFF werd door een gemoedelijk vriend eens de vraag gedaan: „Moet een geloovig Christen *nog ſteeds* om de vergeving van *alle* zonden, welke hij immer bedreef, blijven bidden, of die bede ſlechts bepalen tot zijne tegenwoordige ſtruikelingen en tekortkomingen?" Des Schrijvers antwoord hierop wordt in de eerſte Afdeeling van dit boeksken gevonden. Tegenbedenkingen van J. W. C. TENCKINCK, Pred. te *Zaandam*, R. DAMSTÉ, Pred. te *Nuis*, en H. GALLOIS, Pred. te *Vriezenveen*, volgen in de tweede Afdeeling. In eene derde deelt Ds. KALCKHOFF weder zijne aanmerkingen daarop mede, en geeft in de vierde of laatſte nog Bijdragen van vijf onderſcheidene Geleerden, welke, op vriendelijke uitnoodiging, hun gevoelen over het boven genoemde punt ſchriftelijk hadden te kennen gegeven.

De beperktheid van ons beſtek laat geenszins toe, dat wij in het breede beoordeelen, wat voor en tegen wordt bijgebragt. Wij vonden niet overal die helder-

heid en juiste onderscheiding, waarop het hier zoo zeer aankomt. Daar de vraag bepaaldelijk *des Christens beide* betreft, had men eenige bewijzen, b. v. uit Psalm 51, die niet ter zake doen, wel kunnen achterwege laten. De geheele zaak moet alleen uit een *Christelijk* oogpunt beschouwd worden. Te regt is door Ds. TENCKINCK en anderen aangemerkt geworden, dat de Heilige Schrijvers geenszins die onderscheiding tusschen *vroegere* en *latere* zonden maken. Had men beter in aanmerking genomen, wat het *Evangelie* uitdrukkelijk leert, daar zou welligt minder verschil van gevoelens geweest zijn. De Zaligmaker zelf wil, dat *in zijnen naam gepredikt zal worden bekeering en vergeving van zonden*, Luk. XXIV: 47. Ongepast is het, van *splitsing der zonden* te spreken, en *al het vorige als eene afgedane zaak te beschouwen*, gelijk deze en gene wil. Hoe verre de mensch ook vordert in Christelijke volmaking, hij bereikt echter de volkomenheid niet. Deze bewustheid houdt hem nederig, en doet hem blijvende behoefte aan vergeving van alle zijne zonden gevoelen, waarop hij echter, naar ons gevoelen, alleen in zoo verre kan hopen of vertrouwen, als hij aan de heilige bedoelingen der Goddelijke liefde tracht te beantwoorden. Wij zouden dus, offchoon op de redenering wel iets is aan te merken, in de hoofdzaak ons kunnen vereenigen met het gevoelen van Ds. KALCKHOFF, zoo als dit bl. 38 nader is omschreven. Ook zeggen wij met een' der andere Schrijvers, bl. 61: „Bid, zoo als het behoefte is voor uw hart; doch men vergete daarbij niet, wat Matth. VI: 14, 15, Tit. II: 11—14, 1 Joan. III: 3 en elders geleerd wordt."

Inleiding tot eene reeks van Voorlezingen over de Geschiedenis van het Vaderland, door Mr. I. DA COSTA. *Te Amsterdam, bij* J. H. den Ouden. 1833. *In gr.* 8vo. 54 *Bl. f*: -75.

De Heer DA COSTA, offchoon noch Professor noch

Lector in de Historie, houdt, sedert 1831, aaneengeschakelde Voorlezingen over de Vaderlandsche Geschiedenis, en heeft de eerste en tweede reeks derzelve doen voorafgaan door eene voorbereidende *Inleiding*. Bij eene derde reeks achtte hij het nu „ voor zijne aanstaande „ Hoorders eene uitwinning van kostbaren tijd te zullen „ zijn, indien hij deze Inleiding door den druk openbaar „ maakte:" hij schijnt ze dus te voren gedicteerd te hebben, want anders zou het tijdverlies wel niet veel meer dan op zijn hoogst een paar uurtjes geweest zijn. Maar welligt is het verder opgegevene bijoogmerk eigenlijk hoofddoel, namelijk „ om langs dien weg, tevens, den „ belangstellende gelegenheid te geven, omtrent zijne „ wijze van zien en denken ten opzichte onzer Geschiedkunde, tot eenigzins bestemder denkbeelden te „ geraken." — En welke is dan nu die wijze van zien en denken, hieruit blijkende? Het is, indien wij het wel hebben, onder anderen en voornamelijk deze: „ Van het oogenblik aan, dat een volk als zoodanig „ (gelijk men het uitdrukt *in massa* of nationaal) de „ ware Godsdienst aanneemt en belijdt, zoo treedt dat „ Christenvolk daardoor zelve in de plaats en betrekking van het oude *Israël*;" (bl 13) en: „ *Neder-* „ *land* is in waarheid, wel niet bij uitsluiting, maar toch „ bij uitnemendheid, een tweede *Israël*:" (zie bl. 28—31.) Dit nu wordt door den Schrijver gesteld, maar niet bewezen; en wij zouden ons dus kunnen vergenoegen met het bekende: *Affirmanti incumbit probatio.* Maar hoe kan hij in goeden ernst zoo iets beweren, daar hij zelf erkent, (bl. 29) „ dat *Nederland* evenmin als „ eenige andere Christennatie onder zulk een verbond, „ onder zulke eeuwig blijvende belofte staat, of staan „ kan, als het uitverkoren zaad van ABRAHAM, „ Gods geroepene, Gods vriend"? Of moeten vlugtig gemaakte vergelijkingen, als die op bl. 30, tusschen *Israëls* uitleiding uit *Egypte* en *Nederlands* verlossing van *Spanje*, tusschen MOZES en WILLEM I, JOSUA en MAURITS, de Rigters en de Stadhou-

ders, — moeten zulke vergelijkingen, die gedurig mank gaan, en die men ook elders meer of min zou kunnen maken, voor bewijzen doorgaan? Gelukkig, dat zij niet verder voortgezet zijn; anders mogt men vragen, wie onze SAUL, onze DAVID, onze SALOMO enz. geweest zijn! Wilde men een veel later tijdvak der *Israëlitische* Historie met onze vroegere vergelijken, dan zou het *Maccabeesche* wegens eenige overeenkomst veel gelukkiger zijn: maar ook zoo, gelijk bij alle zulke toevallige overeenkomsten, zou de vergelijking eindelijk niet dan gedrongen kunnen volgehouden worden. — Naar het oordeel van Rec., kan zulk eene stelling, als boven genoemd, nimmer bewezen worden. Onder het Evangelie aller volken kent hij zulk eene afscheiding, en dus ook zulk eene bijzondere Theocratie, als onder *Israël* in het belang van de Godsdienst plaats had, niet meer. Hij erkent het groote belang van *Nederland* in de schakel der volken van *Europa*, eerbiedigt en dankt hierom te meer Gods bestuur over hetzelve, en wil gaarne, dat de Schrijver der *Nederlandsche*, zoo wel als der Algemeene Geschiedenis, een dienaar der Goddelijke Voorzienigheid zij; maar hij kan er zich niet mede vereenigen, om tot hare beschouwing een standpunt te kiezen, dat, hoe godsdienstig het ook schijne, nogtans verkeerd is, en alles in een valsch licht doet zien. — „ Doch," zal de Heer DA COSTA ons (zie Voorrede) te gemoet voeren, „ wraakt iemand dat stand„ punt-zelve, als te zeer op het gebied der Godsdienst „ geplaatst, ik wensche mij geene eere toe, dierbaar„ der dan zulk een blaam; als die mij door de genade „ Gods, het zij sprekende, het zij schrijvende, het „ Evangelie mijnes Heeren niet schame," enz. Maar welk eene verwarring of overdrijving! Kan men dan, tot juiste en vruchtbare beschouwing der Vaderlandsche Geschiedenis, geen standpunt op het gebied van de Godsdienst nemen, of het moet dat van DA COSTA zijn? Schaamt men zich het Evangelie van CHRISTUS, wanneer men dit standpunt niet op *Sinaï*, maar op den

Olijfberg neemt? Schaamt men zich het Evangelie van CHRISTUS, wanneer men *Nederland* niet voor een tweede *Israël* houdt? — En wat is dan toch eigenlijk, naar de schatting van DA COSTA, dat *Israëlitische Nederland?* Ook hier heerscht verwarring of duisterheid van denkbeelden. Volgens bl. 16, 17, is het zoodanig in vereeniging met *België*, zoo goed, als de tien afgescheurde stammen *Israëls* toch *Israël* bleven; maar, volgens verdere redenering in dit boeksken, is het eigenlijk *Noord-Nederland;* doch neen! ook dit nog niet geheel, maar het *Hervormde Nederland;* ja zelfs wordt, bl. 48, het *Nederlandsche* beginsel door *echt Hervormde* als synoniem uitgelegd: de Roomschkatholijke inwoners, de *Israëliten*, en zelfs de overige Protestantsche Christenen, die niet bij uitnemendheid Hervormden heeten, worden dus bij deze schatting niet gerekend. Welke zonderlinge redenering! maar geen wonder bij eenen Schrijver, die, bl. 49, „ bloot Pro„ testantismus" even zonderling overstelt tegen „ het „ tot alles genoegzaam Fundament, dat is CHRIS„ TUS;" of die, bl. 54, smaalt op „ de Godsdienst „ onzer laauwe, afgevallene eeuw," op „ haar algemeen, „ koud en kil Protestantismus, een vreesachtige middel„ vond tusschen ongeloof en bijgeloof." Het verwondert ons niet, dat de Heer DA COSTA, een Christen uit de *Joden*, nog neiging heeft, om Christelijke en Vaderlandsche zaken uit een *Joodsch* oogpunt te beschouwen (en de Joodsgezindheid van der Apostelen dagen is, helaas! uit de Christenheid nog op verre na niet geweken); maar hij houde dan die wijsheid, indien het er eene is, voor zichzelven, en leere van PAULUS, ons, Christenen uit de Heidenen, geene moeite aan te doen, maar vergunne ons „ te staan in de vrijheid, waarmede CHRISTUS ons vrijgemaakt heeft"! En keurt hij zelf (gelijk hij bl. 54 te kennen geeft) „ een' „ onchristelijken, bekrompen, onschriftuurlijken secte„ geest" inderdaad af, dan hale hij geene oude kerkelijke of politieke twisten en factiën, die nu gelukkig

verſleten en vergeten zijn, weder te voorſchijn, en betrachte de Christelijke waarheid met verſtand en gematigdheid, met nederigheid en liefde! — Voor het overige, wilde Rec. alles ten toets brengen, wat er in deze *Inleiding* gevonden wordt, hij zou ſtof tot zoo veel uitweiding en afleiding vinden, dat er welligt eindelijk een boeksken van geene mindere grootte uit ontſtond: maar in al dat ſchrijven en tegenſchrijven ziet hij geene nuttigheid, en daarom, offchoon niet ontkennende, dat hij hier of daar goede opmerkingen vond, maar nogtans aan het geheele ſtukje geene behoefte voor het Publiek ziende, legt hij de pen neder.

Proeve over den invloed eener zieke Verbeeldingskracht op des menſchen verſtand en wil, enz. voorgelezen door H. U. SCHLEURHOLTZ, *Heel- en Vroedmeester te Bedum. Te Groningen, bij* A. Hazelhoff. 1833. *In gr.* 8vo. *Met de Aanmerkingen* 74 *bl. f* :-80.

Onder het lezen ter beoordeeling van deze Proeve, *voorgelezen in het Genootſchap ter bevordering der Natuurkundige Wetenſchappen te Groningen*, kwamen bij ons de navolgende bedenkingen op.

De vereeniging van meerdere leergierige menſchen tot Genootſchappen, thans vrij algemeen in ons Vaderland, heeft eene nuttige ſtrekking ter uitbreiding van elks bijzondere kennis, zoo door het hooren van voordragten over wetenſchappelijke onderwerpen van verſchillenden aard, als door het bewerken van dergelijke ſtoffen ter eigene oefening, door een daartoe meer bijzonder vereischt wordend onderzoek over het onderwerp, hetwelk de ſpreker of lezer meer bijzonder wenscht na te gaan. Of dergelijke verhandelingen echter daardoor ook tevens de gefchiktheid verkrijgen, om door eene afzonderlijke uitgave aan het algemeen te worden medegedeeld, is eene andere bedenking, welke door de Opſtellers niet altijd vooraf, naar het ſchijnt, behoorlijk overwogen

wordt. Het voor den geſlotenen kring behandelde onderwerp kan voor dezen nuttig, leerzaam, aangenaam en onderhoudend geweest zijn, en evenwel de vereischten misſen, om voor het publiek tot dit zelfde doel te kunnen dienen.

Dit zal wel vooral, zoo niet altijd, het geval zijn met onderwerpen, als die in deze Proeve behandeld worden. Beperkt zijn de grenzen, of is de tijd, binnen welken de Schrijver de door hem gekozen ſtof behoort te behandelen. Onder zulke omſtandigheden is het geene gemakkelijke taak, juist datgene te kiezen, hetwelk met het onderwerp in een noodzakelijk verband ſtaat, niets over te laaten, hetwelk daartoe vereischt wordt, en zich niet met dingen bezig te houden, waardoor juist aan het volſtrekt noodzakelijke afbreuk wordt gedaan. De *aanmerkingen*, *ophelderingen*, enz. achter zulk eene redevoering geplaatst, toonen reeds, dat den Spreker tijd en gelegenheid heeft ontbroken, om zijn onderwerp behoorlijk te kunnen uitbreiden, of dat hij naar zijn gehoor zich heeft moeten ſchikken, en dus zijn onderwerp niet heeft kunnen behandelen, zoo als hij dit anders wel gewenscht had.

De Proeve van den Heer SCHLEURHOLTZ toont, dat hij voor zijn vak meer dan bloot werkman is, en zijne kunst zeker niet enkel werktuigelijk behandelt. Van deze zijde is zij een aangenaam verſchijnſel. Wat kan men toch van Heelkundigen verwachten, die, wel is waar, allen geene Zielkundigen behoeven te zijn, maar meenen te veel te doen, wanneer zij zich met iets meer bezig houden, dan hetgeen volſtrekt tot het werktuigelijke van hunne kunst behoort? Voor den zielkundige echter behelst deze verhandeling te weinig; voor het algemeen hier en daar veel, hetwelk niet duidelijk genoeg is voorgeſteld. Ook is het een en ander aan gewigtige bedenkingen onderhevig. Is het b. v. bl. 5 wel juist: *dat het zenuwſtelſel die deelen in zich bevat, welke een dier tot dier en den mensch tot mensch maken? Zijn in dit wonderbaare ſtelſel*

ſtof en geest op eene onbegrijpelijke wijze met elkander verbonden? Herſens en zenuwen, hoe zeer dan met elkander overeenkomende, dienen te dezen opzigte onderſcheiden te worden. *Zoude de afkeer en walging voor vleeschſpijzen in eene geringe galkoorts alleen daaruit ontſtaan, dat de ontſtemde reuk- en ſmaak-zenuwen andere gewaarwordingen in de ziel voortbrengen?* (bl. 10.) Vervalt de Heer SCHLEURHOLTZ hier niet in de fout, welke hij in het Voorberigt STAHL en anderen ten laste legt, als de begrippen van *ziel* en *leven* niet behoorlijk onderſcheidende? *Behooren de verbeeldingsziekten altijd onder het geſlacht der zenuwziekten?* Waarom worden zij dan zoo dikwijls door zenuwmiddelen verergerd, terwijl eene aderlating ſoms op ééns alle toevallen doet verdwijnen?

Niet onaardig is de *ziel* met eene *kompasnaald* vergeleken; maar de hieruit afgeleide gevolgtrekkingen?... (bl. 25.)

Wij zouden meer kunnen bijbrengen, door ons onder het lezen opgeteekend; maar wij zijn, voor het beſtek dezes Tijdſchrifts, reeds te uitvoerig geworden. De verhandeling is zeker met genoegen gehoord; dit moet echter maar zelden voor den Schrijver eene drijfveer worden, om haar door den druk mede te deelen.

Beknopte Geſchiedenis der Nederlandſche Taal; door A. YPEY, *Lid van het Koninklijk-Nederlandſche Inſtituut, enz. IIde Deel, Bijvoegſels en Aanmerkingen behelzende. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1832. *In gr.* 8*vo. VIII en* 477 *bl. f* 4-80.

Twintig jaren zijn er verloopen, ſedert de geleerde YPEY zijne *Beknopte Geſchiedenis der Nederlandſche Taal* in het licht gaf, welk werk door alle ware liefhebbers onzer ſchoone moedertaal met dankbaarheid ontvangen werd, en ſedert altijd als *klasſiek* beſchouwd is. Van tijd tot tijd, wanneer zich bij verder nadenken iets opdeed, 't welk tot volmaking van den vroegeren ar-

beid dienstbaar was, teekende de Schrijver dit aan; en hieruit ontstond dit tweede deel, *Bijvoegsels en Aanmerkingen* behelzende, welke de Schrijver te regt begreep, niet te mogen achterhouden. Ligtelijk toch kan men nagaan, van welke hooge waarde de lang doordachte nalezingen van eenen Schrijver op zijn eigen werk zijn moeten, en welk eene aanwinst het resultaat van een twintigjarig nadenken over een reeds voortreffelijk geschrift voor de Taalgeleerdheid aanbiedt.

Uit den aard der zaak is een boekdeel, 't welk geheel uit Aanteekeningen bestaat, voor geen geregeld verslag vatbaar. Wij zullen dus slechts in het algemeen opmerken, dat veel van hetgeen in de *Beknopte Geschiedenis* óf niet, óf te kort behandeld, óf ook minder juist gesteld was, hier wordt aangevuld, nader ontwikkeld, of verbeterd. Dit geeft den Schrijver gelegenheid tot allerbelangrijkste uitstappen in het gebied der Taalkunde; als b. v. bl. 19—22, over de *Sclavonische* talen, vooral over het *Wendisch*. Bl. 22—24, over de overeenkomst tusschen het *Hongaarsch* en *Laplandsch*. Bl. 26—29, over de verbazende overeenkomst tusschen het *Perzisch* en *Duitsch*. Bl. 42 en volg., over de gemeenschap van het *Latijn* met het *Grieksch*, (waarbij eenige fraaije aanmerkingen over de namen van de dagen der week in het *Latijn*, geheel verschillende van de *Griekſche*, maar geheel overeenkomende met de *Keltische* namen daarvan.) Bl. 63 en volg., een geschiedkundig overzigt der Etymologische studie. Bl. 98—103, over de Letterkundige Geschiedenis der oude *Gothische* overzetting des N. V. door ULPHILAS. Bl. 106—136, over de grenzen van *Friesland* (*Frisia*) in de Middeleeuwen. Bl. 152—220, over den oorsprong der *Engelsche* taal. Bl. 220—241, over de *Salische* Wetten. Bl. 286—306, over het taaldialect van OTTFRID en over de *Harmonia Euangelica* aan TATIANUS toegeschreven. Bl. 307 en volg., over NOTKER's *Paraphrasis Psalterii*. Bl. 341 - 349, over de Keur, door Koning WILLEM DEN II in 1254 aan *Middelburg* gegeven. (De Schrijver toont aan, dat er geene gronden aanwezig zijn, om het er voor te hou-

den, dat deze Keur oorſpronkelijk in het *Latijn* zoude zijn opgeſteld, en bewijst, dat de *Hollandſche* tekst zeer wel de oorſpronkelijke zijn kan.) Bl. 368—375, over den Roman *Walewein*. Bl. 428—432, over den *Teuthonista*. Bl. 438—445, over den ſtijl van HOOFT. Bl. 456—466, over GYSBERT JAPIX, enz.

Men ziet uit deze zeer onvolledige opgave, welke hoogst belangrijke onderwerpen in dit boekdeel toegelicht worden. Zoo veel leerzaams ontvangende, maken wij ons misſchien aan ondankbaarheid ſchuldig met te vragen, of niet het *Nibelungen-lied* ook voor onzen Taaltak van genoegzaam belang was, om er eenige melding van te mogen verwachten; en of ook b. v. SCHELTEMA'S uitgave van *Reintje de Vos* niet, al ware het kortelijk, had mogen gedacht zijn? Ons althans zouden eenige bladzijden hierover welkom geweest zijn, en juist hier misten wij die ongaarne.

Wij nemen de vrijheid, om, ten aanzien van een paar plaatſen in dit werk, met beſcheidenheid, het volgende in het midden te brengen.

Op bl. 75 belooft de Schrijver de verwantſchap te zullen aantoonen van ons Nederduitsch *ſneeuw* met het Latijnſche *nix*, ons *brijzelen* met het Latijnſche *frangère*, en ons *dulden* met het Latijnſche *ferre*. Wat de twee eerſte woorden betreft, de Schrijver bewijst dit dan ook volkomen. Maar wat *dulden* betreft, brengt hij het niet verder dan tot *tolerare* en *tuli*. Dit *tuli* nu is wel *in gebruik* als perfectum van *fero*, maar *is* toch eigenlijk niet het perfectum van *fero*, maar van het in onbruik geraakte *tulo*. Tusſchen *dulden* en *ferre* beſtaat er dan ook, naar het ons voorkomt, geene andere overeenkomst dan van *beteekenis*; maar dit is iets geheel anders dan eene *Etymologiſche* verwantſchap.

Bl. 101. *duizend of zelfs elf eeuwen*. Eene ſchrijf- of drukfout voor *duizend jaren of elf eeuwen*.

Op bl. 173 trekt de Schrijver het verhaal van STOKE omtrent hetgeen WILLEBRORD te *Westkapelle* overkwam in twijfel, en voegt daar onder anderen, op het

voetspoor van HUYDECOPER, bij, dat men daarvan niets vindt in het Leven van dezen eersten Aartsbisschop, door ALCUÏNUS beschreven en door MABILLON verkort. — Recensent vermeent, dat HUYDECOPER zich hier wat te stellig uitgedrukt hebbe. Het is mogelijk, dat hiervan niets voorkomt in het uittrekfel van MABILLON; maar in het werk zelf, gelijk het door SURIUS is uitgegeven, komt een verhaal voor, 't welk hoofdzakelijk met dat van STOKE overeenkomt. EYNDIUS heeft deze plaats medegedeeld in zijn *Chronicon Zelandiae*, p. 135.

Op bl. 220—222 schijnt de Schrijver tot het gevoelen te hellen, dat het Landschap *Overijssel* de eigenlijke zitplaats der *Saliërs* geweest zij, en dat zij zelfs naar den *IJssel*, ook *Sale* geheeten, *Salii* of *Saliërs* genoemd zijn. — Dit laatste zouden wij betwijfelen. De *Salische Franken* schijnen ons dezen naam verkregen te hebben naar de Rivier *de Sale*, in dat gedeelte van *Duitschland*, 't welk nog heden *Frankenland* heet, alwaar men eene plaats vindt, *Salagheve* genaamd, welke juist in het oudste gedeelte van de Voorrede der *Salische* Wetten wordt opgenoemd, gelijk breeder wordt aangetoond door LEIBNITZ *de Origine Francorum*, achter de *Leges Salicæ* van ECCARD, p. 257 en 256. Deze afleiding vinden wij al zeer natuurlijk en bevredigend, om den zamenloop van meer dan één' plaatselijken naam met eene aanhaling in de Wetten der *Salische Franken* zelve.

Dan, wij mogen op deze wijze niet voortgaan. De uitmuntende Schrijver ontvange onzen dank, als beminnaars onzer Moedertaal, voor deze rijke bijdrage tot de juistere kennis daarvan!

Bijdrage tot staving der nuttigheid des Huwelijks der Roomsche Geestelijken, als nota tot het boekje, getiteld: De Roomschkatholijke Kerk in Oud-Nederland, enz. Te Amsterdam, bij J. C. van Kesteren. 1833. *In gr.* 8*vo.* 38 *Bl. f* : - 40.

Een zeer belangrijk onderwerp wordt op eene zeer menschkundige wijze behandeld. De Schrijver toont overal hoogen ernst, en veroorlooft zich geene ongepaste aanmerkingen, geene toespelingen op bijzondere gevallen of personen. Hetgene hij zegt, is algemeen, en verdient de onpartijdige overweging van allen, die het met de Kerk wèl meenen. Hij stelt de gevaren voor, waaraan de Priester, in zijne betrekking, als zoodanig blootstaat. Hij wenscht, om bijgebragte redenen, dat men zich tot het Hoofd der Kerk wende, en bij hetzelve opheffing van het *Cœlibaat* bewerke, *dat een zijner voorgangers instelde, maar nimmer door* JEZUS *of door zijne Apostelen den Priesteren tot pligt gemaakt werd.* Hij zegt onder anderen: „ De Kerk heeft immers de magt, om wetten weêr op te heffen, die zij alleen gemaakt heeft.... Het verzoek is eerlijk; de gronden zijn gewigtig; de weg, die in te slaan is, geoorloofd en geopend; de tijden zijn veranderd; de te verzoeken zaak is reeds op andere plaatsen ter spraak gebragt. Zijne Heiligheid heeft ook wel ondervonden, dat de tijdgeest geheel anders is, dan toen Paus GREGORIUS het echteloos leven der Geestelijkheid tot pligt maakte."

Geene wederlegging, maar een woordje op zijnen tijd, over het werkje: De Roomschkatholijke Kerk in Oud-Nederland, enz. Door eenen R. K. Priester. Te Amsterdam, bij J. C. van Kesteren. 1833. *In gr.* 8*vo.* 8 *bl. f* : - 10.

De Schrijver verklaart: „ Ik ben Roomschkatholijk Priester, behoor tot de Hollandsche Missie, maar niet tot hen, die, als een riet, door elken wind worden heen en weder geslingerd; niet tot hen, die kruipen en vleijen in de wereld, met verzaking van geweten en hart, en dat alleen, om groot te worden; — maar, Gode zij dank! ik behoor tot hen, die van hunne Gemeente *regtzinnige Katholijken, brave en gehoorzame burgers* zoeken te maken." Dit zij genoeg ter aankondiging van een geschriftje, dat slechts weinige bladzijden beslaat, maar inderdaad *een woordje op zijnen tijd* is, *voor alle Katholijken, die de waarheid liefhebben.*

Tranen eener Roomschkatholijke Huismoeder over zichzelve en hare Kinderen geplengd, bij den aanblik harer Kerk in Oud-Nederland. Te Utrecht, bij N. van der Monde. 1833. *In gr.* 8*vo.* 50 *bl. f* : - 50.

Het boeksken, onder dezen titel uitgegeven, is een merkwaardig verſchijnſel, dat aan Roomsch en Onroomsch ruime ſtof tot ernſtig nadenken verſchaft. Wie zou geen belang ſtellen in de tranen eener weenende moeder? Eene wederlegging van het werkje, getiteld: *De Roomschkatholijke Kerk in Oud-Nederland, zoo als zij is, zijn kan en zijn moet*, was ten vorigen jare aangekondigd; doch later werd bekend gemaakt, dat *op verpligtend verzoek* de uitgave geen' voortgang zoude hebben. Veelvuldige aanvrage maakte eenen herdruk van dit veel gelezen boek ten zelfden jare noodig. Wat nu moet een gemoedelijk Roomschgezinde denken over dat *verpligt* ſtilzwijgen en over de geſteldheid van zijne Kerk? Onder het ſtorten van tranen betuigt de huismoeder: „Waarom zijn mij de oogen geopend? Waarom ben ik ontwaakt uit den droom mijner kindschheid? Waarom zijt gij mij in uwe ernſtige, ware gedaante verſchenen, verhevene dochter des Hemels, heilige Godsdienst! en hebt gij afgelegd het mom-aangezigt en het veelkleurige kleed der lagchende jeugd, met welke moedwillige kinderen, die uwe waarde niet kenden, u ſpelend bekleed hadden? o, Gij waart mij zoo bevallig in uwe vermomming! Ik had ſedert mijne vroegſte jeugd naar u gezocht; want eene onverzadelijke begeerte naar u lag op den grond mijner ziel: daar wezen uwe dienaren mij op uwe vermomde geſtalte, en, ſchoon zij eindeloos van het ideaal verſchilde, dat ik van u, bij mijzelve, ontwaarde, toch wist zij mij ſpoedig in te nemen, en zij werd mij dierbaar, in den waan, dat het uwe eigene gedaante was. — Al te ſpoedig zag ik het bekoorlijke beeld mij ontvlugten: ik had zoo gaarne voortgedroomd — tot aan het graf! Maar, ach! ik ſliep (eerst bij het ontwaken heb ik het gezien) op den rand eens afgronds, die wijd gaapte, onder de bedwelmende kruiden, waarin ik rustte. — Neen, het was geene booze, onmenſchelijke hand, die mij zachtkens wekte en mij het gevaar toonde, in hetwelk ik zweefde. Doch ook niet vast was de ſlaap, waarin de toover mij wiegde. Heeft niet,

midden in den droom, ik weet niet welk eene stem, die mij met stille huivering vervulde, menigwerf mij toegefluisterd, dat het geene wezenlijkheid was, wat mijne verbeelding begunstigde? Maar het volkomen ontwaken, dat heb ik eerst aan u te danken, aan u, dien ik niet weet te noemen; over wien anderen zoo verschillend oordeelen, maar dien mijn hart voor eenen vriend, voor eenen priester der menschheid moet houden. Gij hebt den digten, van menschenhanden geweven, sluijer opgeheven voor mijne blikken, hebt de Godsdienst, de Heilige, mij voorgesteld, zoo als zij is, en de Kerk, tot welke ik behoor, zoo als zij moest wezen." — Rec. meende geest en strekking van dit boekje, dat door hoogen ernst, gemoedelijken toon en vloeijenden, krachtigen, duidelijken stijl zich aanbeveelt, niet beter te kunnen doen kennen, dan door mededeeling van eene kleine proeve.

Nederlandsch Magazijn van Romans en Verhalen. Iste Deel. Te Amsterdam, bij G. J. A. Beijerinck. 1833. *In gr.* 8vo. *VII en* 324 *bl. f* 3-30.

Ook onder den titel:

Romans en Verhalen van PETRONELLA MOENS, W. H. WARNSINCK, BZ., F. HERBIG, *Mr.* C. P. E. ROBIDÉ VAN DER AA, *en* J. B. CHRISTEMEIJER.

De Aanleggers van dit *Magazijn* uiten, met anderen, den wensch, dat men zich in *Nederland* meer moge toeleggen op het schrijven van oorspronkelijke Romans en Verhalen, tot aanvulling van dit bij ons te zeer verwaarloosde vak der vaderlandsche Letterkunde, en tot instandhouding van de nationaliteit des *Nederlandschen* volks: hiertoe hebben zij zich, op uitnoodiging van den Uitgever, vereenigd, den Heere ROBIDÉ VAN DER AA de briefwisseling deswege opgedragen, anderen ter medewerking opgewekt, en thans zelve hiervan de eerste proeven geleverd. Hoe men ook verder over deze onderneming en hare uitvoering denken moge, zij is althans zeer loffelijk wegens haar vaderlandsch oogmerk, en wegens het goede der proeven, die zij geeft. — Dit op den voorgrond stellende, neemt Rec. bij dezen de vrijheid, om eene en andere bedenking omtrent de zaak zelve, die

gewenscht wordt, in het midden te brengen. *Voorerst* ziet hij de noodzakelijkheid niet in, om de tafereelen uit de denkbeeldige wereld, waarvan er reeds zoo talloos vele zijn, en welker beschouwing door sommigen zoo allergretigst begeerd wordt, grootelijks te vermenigvuldigen, en hierdoor aan deze begeerte nog meer voedsel te geven: hij kan dus ook den Uitgever niet onbepaald toestemmen, dat de bestaande behoefte aan dergelijke lectuur zoo groot is, dat het door *Nederlandsche* Schrijvers geleverde in geenen deele toereikend is, om daarin te voorzien; want behoefte en begeerte is in dit opzigt niet hetzelfde. — *Ten andere* meent hij meer onderscheid te moeten maken tusschen Romans en Verhalen: de laatste, zoo zij ware geschiedenis zonder verdichting bevatten, zou hij niet onder dezelfde rubriek, als de eerste, plaatsen; en zijn zij belangrijk genoeg, om voor het Publiek vermeld te worden, en worden zij met waardigheid behandeld, dan maken zij eene afzonderlijke soort van geschiedkundige werken uit, die als zoodanig zeer nuttig zijn kan. — Van de eigenlijk gezegde Romans zou hij, *ten derde*, wederom onderscheiden de romantische Verhalen, of Tafereelen, zoo als er in de latere jaren in menigte, zoo vertaald als oorspronkelijk, geleverd worden: en hoezeer hij gaarne erkent, dat er van de eerste niet veel oorspronkelijke meesterstukken in onze taal voorhanden zijn, gelooft hij echter niet, dat door de laatste, hoe goed en nuttig zij ook in zeker opzigt kunnen zijn, de roem onzer vaderlandsche Letterkunde in dit vak grootelijks gehandhaafd zal worden. Het moge voor dezen en genen vrij gemakkelijk zijn, uit eenige dikwijls gebruikte ingrediënten van een gewoon roman-recept een romantisch verhaal of tafereel of schets zamen te stellen; maar eenen aaneengeschakelden, weldoorwerkten, in zijne episoden zoo wel, als in zijne hoofdgeschiedenis belangrijken, goed volgehouden, en bij dit alles regt zedelijk nuttigen Roman, zonder overhaasting, met waardigheid en kuischheid van stijl te schrijven, en hierdoor meer dan den onverzadelijken lust naar Roman-lectuur te verzadigen, voorzeker tot zulken arbeid is ieder niet berekend. — Dit een en ander zij nogtans niet aangevoerd tot verkleining van de lofwaardige bedoeling en poging der bovenstaande Schrijvers, die deswege (dit stemmen wij der Redactie gaarne toe) bij den aanvang op eene toegevende oordeelvelling aanspraak hebben. Rec. wil van hunnen arbeid een kort verslag geven;

niet om elk ſtuk breedvoerig te beoordeelen, hetwelk hem noch noodig noch nuttig ſchijnt, veel min om hen tegen elkander naauwkeurig op te wegen, hetwelk partijdig zou kunnen ſchijnen; maar om kortelijk te vermelden, wat men hier vinden kan, en hier of daar zijne gedachten met een enkel woord op te geven.

Het eerſte hier voorkomende Verhaal is AGNES PALM, *of het innemen van den Briel*, hetwelk hier niet beteekent eene heldin, die bij deze gebeurtenis eene belangrijke rol ſpeelt, maar een edeldenkend en der Hervorming in ſtilte toegedaan meisje, daardoor van het oogenblikkelijk dreigende gevaar van de gedwongene kloostergelofte af te leggen verlost, met haren geliefde vereenigd, en tevens haren vader en oudſten broeder van den marteldood gered ziende. — Wij doen hulde aan de waardige Schrijfſter, Mejufvrouw MOENS, die dus te regt toont te meenen, dat onze Vaderlandſche Geſchiedenis belangrijke ſtof tot een romantisch Verhaal oplevert, en die hiertoe zelve, nog in hare klimmende jaren, wil medewerken.

Hierop volgt een Verhaal van den niet minder vaderlandlievenden en vaderlandsch werkzamen WARNSINCK, getiteld: HENDRIK, *of de misdadiger uit valſche ſchaamte; een Tafereel uit de Geſchiedenis der Lijfſtraffelijke Regtsplegging.* Het is, naar des Schrijvers verzekering, geheel op waarheid gegrond, en ſlechts hier en daar in bijzaken met dichterlijke vrijheid voorgeſteld, en komt kortelijk hierop neder: HENDRIK, eerst een onbeſproken man, geraakt, door de pronk- en praalzucht zijner geliefde vrouw, hoe langer hoe dieper in ſchulden, maar wordt door valſche ſchaamte, of eigenlijk door verkeerde liefde voor haar, wederhouden van haar dit ernſtig onder het oog, en eene vermindering van uitgaven met vasten wil tot ſtand te brengen. Door den uiterſten nood gedrongen, om zich uit de verlegenheid te redden, pleegt hij eindelijk de ſchandelijkſte oneerlijkheid in zijn ambt, maar wordt alras ontdekt, en ontvangt de verdiende ſtraf; doch ondervindt nu, in zijne gevangenſchap, den verbeterendén invloed van de Godsdienst, en na ontſlag vindt hij, door hulp van eenige menſchenvrienden, in een ander werelddeel, een eerlijk en gelukkig beſtaan. — Het geheele Verhaal is belangrijk en belangwekkend, en verdient om de zeer nuttige ſtrekking gelezen te worden. Al gevoelden wij, gelijk de Schrijver

(bl. 72) zegt, „ lust om hem aan te wijzen, hoe hij niet had behooren te ſchrijven," dan zouden wij ons echter thans hiervan onthouden; niet omdat wij bang zijn voor zijne „ zelfverdediging, waartoe hij het regt bij elke vervolging aan zich behoudt," want wij gruwen er van, den achtingwaardigen Man te vervolgen; maar omdat hij zich aldra tot zijne „ lieve Lezeresſen" wendt, die „ zijn verhaal zullen wenſchen te vernemen," en, gelijk wij het tot hare ſtichting gaarne aanprijzen, wij ook aan haar het oordeel liever laten verblijven. Over het moralizeren, aan het begin en het ſlot, waarop wij in eenen Roman of een romantisch Tafereel misſchien eenige bedenking zouden hebben, willen wij, om het belangrijke daarvan, bij dit in de hoofdzaak ware Verhaal, ook geen aanmerking maken, maar hetzelve der ernſtige overweging aanbevelen.

Het derde ſtuk is van Mejufvrouw FR. HERBIG, en getiteld: *De edele Hollandſche Jonkvrouw, een geſchiedkundig Tafereel*, namelijk uit de laatſte helft der 15de Eeuw, en volgens bl. 112 voornamelijk ten doel hebbende „ eenig denkbeeld te geven van de zeden en gewoonten van dien tijd." De hoofdperſonen zijn Graaf JAN VAN EGMOND en zijne zuster MARGARETHA, die door hare zachte zeden, vredelievendheid, godsdienſtigheid en weldadigheid den bovengenoemden eernaam verdient. Deze perſonen, zoo wel als de zeden en gebruiken, en zelfs ſommige vermelde gebeurtenisſen, zoo als de verrasſing van *Dordrecht* door de *Kabeljaauwſchen*, zijn meest uit de Geſchiedenis genomen, al is dan ook het geheel met eenige verdichting opgeſierd. Het laat zich als zoodanig met genoegen lezen; en tot gerustſtelling van de lezende Jonkvrouwen mogen wij er bijvoegen, alles loopt goed, en (want dit behoort er immers bij) met het gelukkige huwelijk der adellijke Jonkvrouwe af. Alleen komt het Rec. voor; dat de perſonen wel eens niet natuurlijk genoeg, maar te veel boekentaal, en misſchien ook niet overal genoeg in den geest van die eeuw ſpreken: maar dit laatſte is ook niet gemakkelijk te bereiken.

In het vierde ſtuk, waarvan Schrijver is de Heer ROBIDÉ VAN DER AA, vindt men een Verhaal van JAKOB MOONS, *zijne betrekkingen en lotgevallen, zoo in als buiten Europa*, denkelijk geheel verdicht, maar voorgeſteld in de form van ſtukken en beſcheiden, door dien man eigenhandig opge-

ſteld, en, bij deszelfs vertrek naar *Batavia*, ten kantore van iemand te *Amſterdam* nedergelegd, en na beider overlijden door den Heer ROBIDÉ VAN DER AA aan het licht gebragt. Het zijn, onder verſchillende rubrieken, onderſcheidene tooneelen, meestal uit het huiſelijk leven, waarvan het niet wel mogelijk is, zonder te groote uitvoerigheid, die den lezer ook de nieuwheid te veel benemen zou, een nader verſlag te geven. Het is over 't geheel onderhoudend geſchreven; en wie vermaak ſchept in het romaneske, in het treurige, in het onwaarſchijnlijke zelfs in zulke foort van geſchriften, die zal hier voldoening vinden. Rec. echter voor zich zou meenen, dat het te hoog boven het eenvoudig natuurlijke en waarſchijnlijke opgewonden van dezelve, hoe ſtreelend het ook voor ſommigen en voor een oogenblik zijn kan, nogtans voor de wezenlijke waarde en nuttigheid niet het verkieslijkſte is.

De Schrijver van het laatſte ſtuk in dit *Magazijn* is de Heer CHRISTEMEIJER. De titel: *Ontmoetingen op eene Winterreis*, ſchijnt ons wat ruim geſteld, want het is niets anders dan een togtje op ſchaatſen, van *Harderwijk* naar *Amſterdam* en terug, waarop de ontmoetingen weinig zijn; en de hoofdzaak van het ſtuk, dat *een waar Geſchiedverhaal* genoemd wordt, is de merkwaardige redding van eenen vriend des Schrijvers, die op den terugtogt door nevel en duisternis overvallen werd: als zoodanig wekt het belangſtelling, en is met natuurlijke levendigheid verhaald. De Schrijver beſluit hetzelve met eene korte overbrenging van dit geval op het zedelijk leven en de lotgevallen der menſchen, die wel niet geheel van te groote kunſtigheid vrij te ſpreken, maar echter ernſtig en treffend is. Bij één plaats van dezelve zij Rec. eene kleine aanmerking en uitweiding geoorloofd! Hij ſtemt wel met den Schrijver in, als hij zegt: „Waar gij, in de verſchrikkelijkſte eenzaamheid, van „alle menſchelijke hulp en troost verlaten zijt, houdt God „over u de wacht. Doe als mijn vriend in het verhaal, „klem u vast aan Zijne genade!" maar niet zoo onbepaald, wanneer hij er op laat volgen: „Al zijt gij dan ook hon„derdmaal, door eigen ſchuld en mangel aan beradenheid, „gekomen, waar gij zijt, — Hij zal wel redding beſchik„ken." Voorzeker, Gods oneindige genade ontfermt zich ook over den ſchuldigſten en onberadenſten, die in den nood, met waren ootmoed en vertrouwen, tot haar de toevlugt

neemt, en kan ook den zoodanigen uitkomst ſchenken; maar zou men zich zoo onbepaald, als hier ſchijnt te kennen gegeven te worden, mogen beloven, dat God altijd redding uit die onheilen zal beſchikken, welke natuurlijke gevolgen zijn van eigene ſchuld en mangel aan beradenheid, en dit bij menigvuldige herhaling van dat ſchuldige en onberadene? Dit zij hier te meer opgemerkt, omdat het verhaalde geval, hoe goed het ook uitliep, voor een gedeelte juist hierdoor veroorzaakt werd, dat de man (zoo als uit vergelijking van alles blijkt) den togt te laat had opgenomen! en dit had bij de zedelijke overbrenging misſchien meer in aanmerking moeten genomen zijn. Men wachte zich toch, (en het is met dezen wenſch, dat wij beſluiten) in de beſchrijving of zedelijke aanwending van ware of verdichte verhalen, voor alle zulke romantiſche of romaneske overdrijving, die voor de ware rust des gemoeds, welke in de wezenlijke wereld zoo noodig is, ſchadelijk zijn kan!

Onbezwekene Gehechtheid en Trouw, of de edele Negerſlaaf, eene merkwaardige Geſchiedenis uit den Opſtand der Zwarten op St. Domingo. Gevolgd door een kort Overzigt van St. Domingo en deszelfs Geſchiedenis. Te 's Gravenhage, bij A. Kloots. 1833. *In gr. 8vo. f 2-40.*

Het leveren van uitgewerkte Tafereelen, uit de Geſchiedenis geput, met wél aangevoerde aanmerkingen en leſſen doorvlochten, kan zijne nuttigheid hebben, zoo ter bevordering van edele beginſelen, als ter opwekking der zucht, om met eenig gedeelte der Geſchiedenis meer van nabij bekend te worden, en van die kennis pragmatisch gebruik te maken. Tot deze ſoort van Tafereelen moet het voor ons liggend Verhaal behooren, dat, gelijk ons de Voorrede des ongenoemden Vertalers leert, oorſpronkelijk in het Fransch, door den Heer PICQUENARD, onder den titel van *Adonis, ou le bon Nègre*, geſchreven is, die aan het slot er van (bl. 180) zegt, met de hoofdperſonen in *Virginië* kennis gemaakt, en deze hunne lotgevallen aldaar uit hunnen mond vernomen te hebben.

Wij willen den Lezer den hoofdinhoud dezer Geſchiedenis opgeven, en daarna ons oordeel over het werkje laten volgen.

Toen de geduchte opſtand der Negers op *St. Domingo* ten jare 1791 uitbarstte, bewoonde de planter D' HEROUVILLE, met gade en kinderen, eene kleine plantaadje niet ver van *Kaap St. François.* Zijn ſlavenopziener was een jonge Neger, ADONIS genaamd, de hoofdperſoon van dit verhaal. Bij de ontvangst der tijding, dat de Zwarten alle Blanken wilden uitroeijen, gaf zijn meester hem in last, diens gade en kroost naar *Kaapſtad* te geleiden; doch de getrouwe Neger ſmeekte hem, niet genoodzaakt te worden hem in den nood te verlaten, en de familie bereikte die wijkplaats zonder zijn geleide. Ras echter werden ook meester en ſlaaf geſcheiden, daar de eerſte zijne plantaadje door het onmenſchelijke Negerhoofd BIASSOU overvallen zag, en naar diens zoogenaamd hoofdkwartier geſleept werd. In de hoop nogtans van partij van zijne bekwaamheden te zullen trekken, ſpaarde men zijn leven, en ſchonk hem ADONIS terug, die hem tot moed en beradenheid aanſpoorde, en, toen zijn meester bekende, dat de ſmart over langere ſcheiding van zijne dierbaren hem in het graf zoude ſlepen, zich plegtig verbond, hem binnen eene maand tijds met hen te zullen vereenigen.

Op middelen peinzende, om deze belofte te vervullen, geraakte hij in kennis met de ſchoone Negerin ZERBINE, gunſtelinge van het zwarte monſter, en ontſtak, zijns ondanks, eene brandende liefdedrift in haar hart. Toevallig ontdekt hebbende, dat niets aan ADONIS meer vreugde kon ſchenken, dan zijnen meester met de zijnen hereenigd te zien, verwerft zij de gunst, dat een Officier werd afgezonden, om Mevrouw D' HEROUVILLE en hare kinderen derwaarts over te brengen. Dan deze was, uit billijke vrees, niet tot medegaan te bewegen, en BIASSOU beval nu ADONIS dien last te volbrengen. Na doodsgevaren te hebben uitgeſtaan, haalt hij zijne meesteresſe over om hem te volgen; doch, wilden zij veilig zijn, dan moest zij en hare kinderen, door middel eener zwarte verwſtof, door haren getrouwen ſlaaf bereid, de Negerkleur aannemen. Door zijn ſchrander beleid verkrijgen de vlugtelingen vervolgens paarden en geleiſlaven, en komen in het kamp van BIASSOU aan, wiens magt door inwendige opſtanden, honger, en behaalde voordeelen der Blanken, zeer verzwakt was. Na een vreeſelijk tafereel der martelingen beſchouwd te hebben, die de Zwarten den Blanken deden ondergaan, zien

wij een ſchijnheilig gedrogt, den Monnik PHILIPPUS, ten tooneele treden, die, weldra tot Groot-aalmoezenier des zwarten legers benoemd, er een' onbepaalden invloed uitoefende. Deze, in ſnoode begeerte tot Mevrouw D' HEROUVILLE ontvlamd, wendt alles aan, om haren echtgenoot te verwijderen, die zich argeloos naar *San Miguel* zou hebben laten zenden, zoo niet weder ADONIS, door ZERBINE gewaarſchuwd, hem van zijn gevaar verwittigd had. De gevaarlijke Monnik raakt wel van kant, na door de Blanken in een' veldſlag te zijn gevangen genomen; doch daarmede hielden de lagen niet op, die men D' HEROUVILLE legde, naardien eenige Negers, vroeger door PHILIPPUS tegen hem opgehitst, op zijn leven toelegden. ADONIS wist nu geen middel ter redding uit te denken, dan door eindelijk ZERBINE's liefde met wedermin te beantwoorden, en haar geheel aan de belangen der ongelukkige familie te verbinden, die zij dan ook tot ontvlugting gelegenheid en hulpmiddelen geeft en op de vlugt vergezelt. Na aan velerlei aanvallen en angſten te zijn blootgeſteld geweest, en bijna wonderdadig aan de levensgevaren van woedende vervolging en verſmorenden dorst te zijn ontkomen, verbiedt D' HEROUVILLE zijnen redder, hem langer meester te noemen, maar wil den vriendennaam tusſchen hen gewisſeld hebben. Nog is het einde van 's mans rampen niet. Eerst aan de wantrouwende en verguizende behandeling eens laaghartigen planters blootgeſteld, daarna op den voorgenomen' overtogt naar *Philadelphia* door Zeeroovers overvallen, ziet hij zich ADONIS en ZERBINE door dezen ontvoeren, om als ſlaven verkocht te worden. De aan wanhoop grenzende ſmart des ongelukkigen mans doet hem zijn hart jegens een' pasſagier lucht geven, die het beknopt verſlag zijner rampen in het Engelsch opſtelt en den Kapitein behandigt. Nadat het ſchip te *Norfolk* is binnengeloopen, wordt aldaar door den Kolonel WILSON, Militair Kommandant der Provincie, eene inzameling ten voordeele der plantersfamilie geopend, die weldra 15,000 livres beloopt. Onder vele andere bewijzen van belangſtelling behoort ook, dat WILSON eene fraaije landhoeve met alwat daartoe behoorde aankoopt, D' HEROUVILLE derwaarts leidt, en hem daarmede als met zijn' eigendom geluk wenscht; terwijl, na verloop van acht dagen, zijne vreugde door de aankomst van ADONIS en ZERBINE bekroond werd, die

door list hunne vrijheid onder de Zeeroovers hadden bewaard, behouden te *Providence* aangekomen, en aldaar, door tusschenkomst van WILSON, aan eenen *Amerikaanschen* Kapitein overgeleverd waren. Weldra werd hun huwelijk plegtig voltrokken, en gingen zij bij hunnen voormaligen meester inwonen, die den eigendom der hoeve alleen onder de voorwaarde aannam, dat ze hem en ADONIS gemeenschappelijk behooren zoude. — „Al deze goede lieden," dus eindigt het verhaal, „leefden aldaar, te midden van den vrede, beveiligd tegen behoeften [?], en vereenigd door de zachte banden der vriendschap, der openhartigheid en der dankbaarheid."

Men bespeurt, dat deze afloop, gelijk veel in den vroegeren loop des verhaals, vrij romanesk is; volstrekt onwaarschijnlijk willen wij het echter niet noemen. Het boek is onderhoudend geschreven, en, ter afwisseling van het meer historiéle, met vele zedekundige gesprekken en aanmerkingen doorvlochten, die wel wat Fransch-wijsgeerig van tint, echter niet verwerpelijk zijn. De Vertaler heeft den Schrijver, in dit opzigt, op verscheidene plaatsen goed te regt gewezen. Het kiesch gevoel des *Nederlanders* had liever de favorite van een bloeddorstig Negerhoofd, die eenen slaaf door hare hartstogtelijkheid tot wederliefde dwingt, minder hoog opgevijzeld en onder die gelukkige *goede lieden* geteld gezien, dan hier met ZERBINE het geval is; maar onder de Negers en de *Franschen* (al sterft daar soms eene Actrice *par excès de vertu*) ziet men doorgaans zoo naauw niet!

Den Vertaler danken wij ook de vrij uitvoerige schets van *St. Domingo* en deszelfs Geschiedenis, uit goede bronnen geput en aan het slot van dit werkje geplaatst. Kleine aanmerkingen op mijn gelukkig overgebragte woorden, b. v. *kiesheid* harer zintuigen, voor teederheid of fijnheid (*délicatesse*), bl. 39, benemen niets aan de betrekkelijke waarde, welke wij het werkje gaarne toegekend willen hebben, zonder daarom in het groote vraagstuk nopens de slaven-emancipatie, waarover in de Voorrede geredekaveld wordt, beslissende uitspraak te doen.

Licht en Duisternis. Een tweetal Verhalen, uit den aan-

vang en het einde der zestiende Eeuw, Door JAN FLORIS VAN TETTERODE. *Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1808. *In gr.* 8*vo. VIII en* 312 *bl. f* 3-40.

Zoo wel de vinding, als de ſtijl, en inzonderheid de heilzame ſtrekking, hebben ons, in deze Verhalen van den zich noemenden VAN TETTERODE, in het algemeen zeer bevallen. Uit een *aesthetisch* oogpunt het hier voorhanden zijnde beſchouwende, zouden wij aan het tweede Verhaal (*Johanna, of het Hekſenproces, een tafereel uit het jaar* 1521) de voorkeur geven boven het eerſte: *Graaf Renneberg, of Groningen verraden.*

In dat eerſte Verhaal ſchijnt ons hier en daar tegen de waarſchijnlijkheid gezondigd te zijn bij de ſchildering der karakters en de mededeeling der bepeinzingen en geſprekken van de voornaamſte perſonen. Schoon er, vooral in Groningen, te dien tijde meer verdraagzaamheid heerſchte, dan men wel doorgaans denkt, getuige dit b. v. de *Geſchiedenis der Broederenkerk te Groningen*, door Prof. HOFSTEDE DE GROOT, vergeleken met WESTENDORP's *Bijzonderheden uit de Geſchiedenis der Hervorming in de Provincie Groningen*; zoo wordt die verdraagzaamheid hier toch breeder uitgemeten, dan zij, naar de toen nog algemeene begrippen, zich uitſtrekken konde, ja zelfs dan zij nog tot heden zich heeft kunnen ontwikkelen. Wij vinden hier b. v. eenen Jood, die het zijner dochter niet ten kwade zou duiden, al omhelsde zij het Christendom; maar zoo iets zou in de karakterſchildering van eenen Jood, zelfs uit den tegenwoordigen tijd, weinig voegen. De bedenkingen der Jodin *Mirjam*, uit het Oude Verbond ontleend, zonder beroep op overlevering en Talmud, zonder beroep zelfs op de Joodſche ſtelling, dat de Meſſias, volgens Ezechiël 40 en vervolgens, eerst komen moet, als de *derde* tempel gebouwd wordt of is, en zonder aanmerking, dat Jezus, gelijk ſommige Israëliten ten onregte beweren, vroeger geleefd hebbe, dan onze Evangeliën melden, kortom zonder eenigen zweem van echt *Judaïsmus:* deze bedenkingen zijn geenszins de tegenwerpingen eener welonderwezene Jodin (hetgeen al weder eene zeldzaamheid is). Geen wonder derhalve, dat die Jodin zoo gemakkelijk overtuigd wordt. Wat de verdraagzaamheid betreft, die vele Roomschgezinden jegens de Her-

vormden hier uitoefenen, daarin kunnen wij berusten, omdat die Roomschgezinden, schoon nog in vele punten aan de leer hunner Kerk gehecht, in *grondbeginsel* reeds hadden opgehouden Roomsch te zijn. De verdraagzaamheid van vele Hervormden, en hun gematigd oordeel over andersdenkenden, laat zich, ja, verdedigen; maar niet zóó, of vooral op het punt van *zalig worden*, hetgeen iets anders is, dan de louter *burgerlijke* verdraagzaamheid, denken zij ons te ruim, dan dat wij dit met den geest diens tijds, ook bij de meest verlichten, zouden kunnen vereffenen. Intusschen erkennen wij, dat het moeijelijk is, het voor en tegen, omtrent het bestaan dier onbekrompenheid van geloofsbegrippen, en de grenzen der *godsdienstige* verdraagzaamheid bij de gematigdsten uit dien tijd, met juistheid te bepalen. Vreemd klonk het ons ook, dat *Anna* (bl. 43) het bij sommige Christenen als eene gewoonte voorstelt, *de Christelijke Zedeleer van de Geschiedenis des Christendoms af te scheiden.* Sedert eenige jaren is zulks in Duitschland bij velen het geval; maar in de 16de eeuw? Neen! toen kende men die afscheiding van leer en geschiedenis niet, en, in plaats van tot dat *neologisch* uiterste te vervallen, hechtte men veeleer te sterk aan de *Dogmatiek.*

Bij den aanvang onzer beoordeeling betuigden wij, dat het tweede Verhaal ons meer behaagde; maar ook dáár schijnt ons die Duitsche Kolonel te Schoonhoven wat al te nieuwerwetsch en op de manier van KOTZEBUE geteekend. Evenwel mogen wij gaarne lijden, dat anderen er anders over denken, en over 't geheel gevalt ons het werk gelijk het is, vooral om de nuttige strekking. Wij wenschen het dus in veler handen, en hopen, dat de geëerde Schrijver ons de gemaakte aanmerkingen ten goede zal houden.

Napoleon en Laura, of het schoone Meisje van Orgon; benevens: een bloemkransje uit waarheid en dichting geschakeerd. Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij J. Guykens. *In gr.* 8*vo.* 315 *Bl. f* 2-90.

Niettegenstaande de verontschuldiging van den Vertaler over den titel, houden wij denzelven voor eene speculatie met

den naam NAPOLEON, daar de gewezen Keizer ſlechts van het eerſte hier voorkomende verhaal de held is. LAURA, of *het ſchoone Meisje van Orgon*, is eigenlijk de weduwe van eenen krijgsman, die, met geweld tot de militaire dienst gedwongen, in den ſlag bij *Lutzen* geſneuveld is. Ook haar broeder ſtierf op den terugtogt uit *Rusland*. LAURA is voornemens, zich op den vernederden dwingeland te wreken, en wil hem op zijne doorreis naar *Elba* dooden; maar, op het gezigt van den gewezen Keizer door medelijden getroffen, wordt zij de redſter van zijn leven, nu een oproerig en tegen hem vijandig gemeen gereed is hem te vermoorden. — Dit verhaal beviel ons niet zeer, wegens deszelfs onwaarſchijnlijkheid en het onnatuurlijke van deszelfs afloop.

In *Het Pharoſpel* vermoordt een ſpeler zijnen vriend, zet zelfs zijne vrouw op het ſpel, en geeft haar prijs aan eenen medeminnaar. Eindelijk brengt hij zijne beide kinderen tot den zelfmoord, en ſterft, bij de ontdekking, van ſchrik; inderdaad een huiveringwekkend tafereel der verſchrikkelijke gevolgen van het ſpel, hetwelk echter de nieuwsgierigheid tot aan het einde toe geſpannen houdt, en in zijne ſoort ſchoon te noemen is.

Vrouwelijke Geestdrijverij, *of het Bloedbad te Warſchau*, ſchildert den haat en de woede, voor welke zelfs eene vrouw vatbaar is, ten gevolge van geestdrijverij. Wij vinden het voorbeeld der *Poolſche* KATHINKA, welke tot heroovering der vrijheid van haar vaderland haar bloed ſtort en haar leven opoffert, niet zeer gelukkig gekozen. Anderen, die de zaak beſchouwen uit een oogpunt, hetwelk van dat des Schrijvers verſchilt, zullen aan hetgeen hier *geestdrijverij* genoemd wordt den naam van *geestdrift* geven, en haar vereeren, als eene martelares voor de vrijheid. Dat echter Graaf JOSEPH, haar echtgenoot, zich, na haren heldendood, in het bezit van eene gade, die wat zachter van aard was, gelukkiger gevoelt, kunnen wij ons, behoudens alle reſpect voor eene JEANNE D' ORLEANS, KENAU HASSELAAR en dergelijke Amazonen, zeer wel verbeelden.

Het Gevoel van Pligt leert ons een meisje kennen, hetwelk uit gevoel van pligt de zwaarſte opofferingen doet, eenen beminnelijken jongeling van zijn aan haar gegeven woord ontſlaat, uit liefde voor haren vader eenen bejaarden

man huwt, en zich door de zwaarſte rampen niet laat afſchrikken, om jegens haren echtgenoot en vader alle die pligten te vervullen, welke het tegenſpoedig lot van beiden kunnen verzachten. „ Het is waar, ſomwijlen deed zij, in ſtille onderwerping, en in ſombere gedachten verdiept, ook wel eens ſtille vragen aan de Voorzienigheid: waarom haar, juist haar hier op aarde, de ſchoonſte rozen des levens waren ontzegd gebleven, en waarom zij, uitgeſloten van het geluk, dat bij een vrouwelijk gemoed het ſchoonſte geacht wordt, van het genot eener door teedere banden geheiligde huishouding, treurig en alleen haren eenzamen weg moest bewandelen tot aan het graf? — Haar boezem, die zich vaak zoo onbevredigd gevoelde, ſlaakte dan wel eens diepe zuchten, terwijl hare tranen vloten. Dan echter drong, als gulden maneſchijn, die een' in den nacht gehulden beemd beſtraalt, de heldere glans eener hoogere gemoedsrust weder in haren zwaarmoedig omnevelden zin, en het kwam haar voor, als fluisterde eene ſtem, die van boven ſcheen te komen, haar in de ooren: Eens zult gij het antwoord op uwe vragen hooren, en het zal uw hart met zaligheid vervullen. Want God leidt immers zijne lieffte kinderen op den weg der beproeving, om, door lijden gelouterd, zich waardig voor te bereiden tot een beter leven. En o was Hij immers boven alles gunſtig, want hij ſchonk u kracht, om moedig en met onwankelbare ſtandvastigheid door een gevoel geleid te worden, dat niemand zinken laat, en dat ook in het grievendst verdriet den mensch door het uitzigt op eene blijde eeuwigheid ondersteunt. Het was het *gevoel van pligt.* — Wel een ieder, dien het tot aan het einde leidt!"

Zoo zijn dan de hier voorkomende verhalen van verſchillende waarde. Maar dit laatſte, waaruit wij dan ook het lieffte iets tot eene proeve mededeelden, doet ons vooral wenſchen, dat deze bundel gunſtig moge ontvangen worden door ons lezend publiek.

COSMOS DE MEDICIS, *of de geſtrafte Broedermoord; Treurſpel. Door* M. WESTERMAN. *Te Amſterdam, bij* M. Westerman en Zoon *en* C. van Hulst. 1834. *In kl.* 8vo. 93 *bl. f* : - 60.

Met de gunſtigſte verwachting namen wij dit Treurſpel in handen. De naam des vervaardigers ſcheen ons reeds de voortreffelijkheid van zijn werk te waarborgen; en het was ons eene wezenlijke teleurſtelling, toen wij meer en meer bemerkten, ik ons voordeelig vermoeden te hebben gedwaald. De *Cosmos de Medicis* behaagt ons noch in vinding, noch in bewerking. Op beide punten zullen wij ons oordeel zoo kort en bondig mogelijk zoeken te ſtaven.

Het ſtuk beſtaat uit *drie* bedrijven. De inhoud is deze. *Cosmos de Medicis*, Groothertog van Toskanen, heeft twee zonen, *Johannes* en *Garcias*. De eerſte heeft *Conti*, de tweede den ſnooden *Strozzi* tot vertrouweling. *Julia de Urbino*, wier vertrouwde zekere *Elvira* is, was door haren vader aan den Erfprins *Johannes* verloofd, en nu in het Paleis van *Cosmos* tegenwoordig, (alwaar dan ook het ſtuk ſpeelt) ten einde door *Johannes* naar het altaar geleid te worden. *Garcias*, buitendien reeds afgunſtig op zijnen broeder, was op de bruid van denzelven verliefd geworden. Dit en zijnen haat tegen *Johannes* belijdt hij aan *Strozzi*, die, door kwalijk onderdrukten familiehaat gedreven, het Huis der *Medicis* in het verderf wil ſtorten, uit voorzigtigheid eerst de drift van *Garcias* poogt te matigen, maar weldra hem vrij kunstmatig nog meer op zijnen broeder verbittert, en hem zelfs tot rijksoverweldiging aanſpoort. Nu treedt *Johannes* met zijnen vertrouweling op. Er volgt een geſprek tuſſchen de beide broeders, waaruit de vredelievendheid van *Johannes* en de wrok van *Garcias* blijkt, en vervolgens treedt ook *Julia* met hare vertrouwde op. *Garcias* laat vrij duidelijk en overluid (zoodat de bruidegom *Johannes* en die drie vertrouwden, die overal als luistervinken bij ſtaan, het hooren kunnen) bemerken, dat hij *Julia* bemint; maar *Johannes* ſchijnt den zin der woorden, die na al het voorgevallene geenszins raadſelachtig waren, niet te begrijpen. Na vertrek van *Garcias* en *Strozzi* blijven de overigen op het tooneel, namelijk twee vertrouwden, als overtollige wezens, en *Johannes* en *Julia*, om te ſpreken over de drift van *Garcias*. *Johannes* vertrekt met *Conti*; *Julia* blijft over met *Elvira*, en laat haar bemerken, dat zij op *Garcias* verliefd is. Tot dusverre gaat het eerſte bedrijf. Met het tweede doet *Cosmos* zijne *bril-*

lante entrée; ſpreekt zijne twee zonen toe, laat bemerken, dat hij hunne verwijdering beſpeurd heeft, en verzoent *Garcias* opregtelijk met *Johannes*. Deze beiden, alleen gelaten, vliegen elkander, na eenige woordenwisſeling, in de armen. Doch nu verſchijnt *Strozzi*, en na het vertrek van *Johannes* doet deze de moeijelijk onderdrukte liefde van *Garcias* herleven, die dan ook na het aftreden van *Strozzi*, *in tegenwoordigheid van Elvira*, ronduit zijne misdadige liefde aan *Julia* belijdt, ſchoon hij kort te voren *gezworen* had van alle verkeerde wenſchen afſtand te doen. *Julia* neemt de zaak nog al niet zeer euvel op. *Johannes* keert nu weder terug, om *Julia* naar het feest te geleiden. *Garcias* houdt eene korte en wanhopige alleenſpraak; maar *Strozzi* komt hem moed inboezemen. Op aannadering en aanmaning van *Cosmos* gaat *Garcias* zijnen broeder volgen, doch vertrekt in verwarring, en weldra komen *Julia*, *Elvira* en gevolg wanhopig terug: want daar is *Johannes* door iemand vermoord. *Garcias* komt verwilderd op het tooneel, dat door *Cosmos* reeds verlaten was, en beſluit het tweede bedrijf met de, na 't vertrek der Prinſes en der haren uitgeſprokene, woorden:

Verſmaad, te leur geſteld (!)... een ſchrik van 't hofgezin,
Bevlekt met broederbloed!... o Aarde! zwelg mij in!

In het derde bedrijf belijdt *Julia* aan *Elvira*, eene ſoort van wroeging te gevoelen, omdat zij de onſchuldige oorzaak van dien moord is, doch laat tevens beſpeuren, dat zij den dader niet heeft gezien, ſchoon zij vreest, dat het *Garcias* is. Ook *Elvira* ſchijnt niet regt uit hare oogen te hebben gekeken. *Cosmos* treedt op met *Conti*. Het lijk van *Johannes* wordt op eene rustbaar binnengedragen. *Conti* verhaalt, dat *Strozzi* zichzelven heeft omgebragt, zonder *Garcias* te beſchuldigen; maar *Cosmos* houdt toch *Garcias* voor verdacht. Als hij dan ook met dezen bij het lijk van *Johannes* alleen is, brengt hij hem tot de bekentenis, dat hij de bruid heeft trachten te ontvoeren, maar dat *Johannes* juist weder aanſnelde, en hij nu, daar *Strozzi* den buit verweerde, tot verdediging van dezen, zijnen broeder vermoord heeft; waaruit dus blijkt, dat de zelfmoord van *Strozzi* ſlechts bij overhaasting geſchied is, want hij had kunnen vlugten; maar ook dit behoefde hij zelfs niet, want niemand beſchuldigde

hem. Doch dan zouden er zoo weinig perſonen geſneuveld zijn. *Tres faciunt collegium.* Na den broedermoord van *Garcias* en den zelfmoord van *Strozzi*, moet er nog een vader zijn, die zijnen eenig overgebleven' zoon, en wel op het tooneel, vermoordt, en dat in koelen bloede! *Cosmos* geeft aan *Garcias* tijd om te biechten, *verzoent* zich met zijnen zoon, maar is het met dezen eens, dat *bloed bloed vordert;* en nadat wij *Julia*, in hoogvliegenden onzin, eenige ſentimentele wartaal hebben hooren uiten, komt de met de Kerk verzoende *Garcias* terug. Zijn vader doorſteekt hem, in alle bedaardheid, op het tooneel (*), en antwoordt op de vraag van *Julia*, die de lijken der beide broeders daar voor zich ziet liggen: *Ach! wat hebt gij gedaan?* met zeer onnatuurlijke zelfvoldoening: *Mijn' laatſten pligt volbragt.*

Deze eenvoudige ſchets van den inhoud zal, vertrouwen wij, genoeg zijn tot regtvaardiging van onze afkeuring der vinding. Wij voegen er echter nog het volgende nevens. Het verhaal dezer gebeurtenis, gelijk HOOFT dezelve te boek ſtelde, is, onzes inziens, meer geſchikt voor eene tragisch-dichterlijke behandeling, dan de wijze, waarop de Heer WESTERMAN het noodlottig voorval, in zijn Treurſpel, heeft voorgeſteld. „De Hartógh, doende eenen keer," zegt HOOFT, „ om de zeekant zijner heerlijkije te bezichtigen, voerde, „ nevens zijn' gemaalin en hófſtaat, deze jongelingen (*Johan* „ en *Garſia*) meê; die, uit ongelijkheidt van zinnen, en „ kindſchen naarijver, bittren haat op elkanderen gevat had- „ den. Alhier nu, ter jaght gereden, en afgedwaalt van den „ hóóp, vliegen zij zich onderling aan; ende, na eenige „ vuiſtſlagen over en weder, trekt de jongſte (*Garſia*) ſcherp; „ valt den óudtſten (*Johan*) op 't lijf; doorſtóót hem: ende „ keert, (naa zulk een' daadt) ſchier zonder eenige ontſtel- „ tenis van gelaat, tot het gezelſchap. Ten einde des jagens, „ als *Johan* niet te voorſchijn, en de avondſtondt aan quam, „ lóópt het gezin hem naaſpeuren door 't bosch. Zij vinden „ het paardt zonder meester, en, bij 't vólgen der voetſtap-

(*) De Dichter heeft, naar 't ſchijnt, het ſtuitende van dien zoonsmoord, waarbij een vader, als 't ware, de beulsrol vervult, zelf gevoeld, blijkens deze equivoque aanduiding: *Na Garcias vurig omhelsd te hebben, wendt Cosmos het oog ten Hemel, en heft, met afgekeerd gelaat, den dolk op;* GARCIAS WENDT ZIJNE BORST ER HEEN EN WORDT GETROFFEN.

„ pen, 't lijk tusschen de dóórnen liggen. Deze maate brengt „ men den vader; die, gissende wat 'er af was, zóó wrang „ een smart inkrópte, en beval de zaak te heelen, den dóó- „ den, bij duister, in de naaste stad, en kamer aan de zijne „ te brengen, vóórts uit te stróóijen, dat, onder 't jaagen, „ zijn zoon, aangegreepen van een' scherpe koorts, met hef- „ tige pijnen, naauwlijx van de plaats, daar hem de schie- „ lijke ziekte aangekomen was, had kunnen vervoert wor- „ den. Daar naa komt hij, zonder kennisdraagers, in de ka- „ mer; vórdert *Garsia* alleen, ende vraaght hem naa zijnen „ broeder. Als d'ander, met een weêrspannige stoutheidt van „ tronij, het stuk lóóchende, gebiedt hij hem te genaaken, „ ende ontdekt het lijk: welx wonde (zóó men vertelt) midts de „ jegenwoordigheidt des dóódtslagers, begon te ontspringen. — „ *Garsia*, daar op, bekent de daadt, met voorwenden, dat „ *Johan* 't gevecht begonnen, ende hij, zonder dien af te „ maaken, geen bergen aan zijn eigen lijf gezien had. Maar „ *Cosmo*, die *Johans* inbórst kende, ziende den dólk, daar hij „ meê gegrieft was, nóch aan zijns broeders riem, rukt hem „ dien van 't lijf, en uit de scheede." (Hier volgen eenige zinsneden, door HOOFT aan *Cosmos* in den mond gelegd.) „ Naa deeze woorden, en aanroeping Gódts, dat die 't werk „ beaangenaamen, en zijnen zoone de zonde vergeeven wil- „ de, leidt hij bij den dóóden den levenden, ende drukt hem „ de zelfste dagg' in 't hart." Bedriegen wij ons niet, dan bevat dit verhaal een aantal bijzonderheden, wier toepassing, bij de behandeling dezer rampzalige geschiedenis voor het Tooneel, vele gelegenheden aanbiedt tot meerdere afwisseling en handeling, dan wij in het Treurspel des Heeren WESTERMAN hebben aangetroffen, en waardoor het onderhavige stuk ongetwijfeld veel, bij de *expositie*, zou hebben gewonnen, zonder de drie bekende eenheden in het geringste te kort te doen. Terwijl wij, ten slotte, nog aanmerken, dat *Johannes de Medicis*, in zijn zeventiende jaar getreden, reeds tot *Kardinaal* verheven zijnde, *in die betrekking* niet voegzaam de beminde zijns broeders *Garcias* tot zijne bruid begeeren konde. De voorstelling eener *hopelooze liefde* alleen had alzoo, in dit Treurspel, tot eene niet onbelangrijke *episode* aanleiding kunnen geven; terwijl tevens de historische waarheid ongeschonden bewaard was geworden.

Wat nu de bewerking betreft, deze is niet veel beter. Wij vinden, bij menigte stroeve regels, ongeoorloofde smeltingen,

hinderlijk lang gebezigde korte lettergrepen, en onverſtaanbare of ten minſte duistere volzinnen. Tot bewijs van het eene en andere ſchrijven wij de volgende verzen af:

Bl. 6. Zich aan mijn oog vertoonde; *het* onderdrukte vuur.
7. Zoo drukte zij zich uit, laat *af* 't *te* wederſpreken.
8. U roekloos 't *ſtoren* van uws broeders echt vermeten.
9. Als een verdorde tak kwijn ik, dien ſtam onwaard.
Straft 't denkbeeld om het bed mijns broeders te beklimmen.

Wordt ruim door 't lot bedeeld, en door de liefde *ſpillig*.

De laatſte regel is vooreerst niet zuiver geconſtrueerd, en het hier en elders gebezigde *ſpillig* is te plat voor den Treurſpeltijl.

12. .... Ik *met* (lees *bij* of *voor*) mijn' broeder winnen.
15. Ons edel bloed verkwijne in een' ontaarden zoon,
Maar 't blijft niet koel zoo 't door een' weekling wordt geboôn,
Verbiedt mij 't lot, dat ik met glorie te regeren,
'k Zal toch dat edel bloed door lafheid niet onteeren.

Al veranderen wij *te* in *zal regeren*, dan blijven die vier verzen echter *onverſtaanbaar*.

29. Denkt, ſchoon het erfregt één' tot heerſchen ſlechts verbindt,
[Dat] Het liefdrijk vaderhart toch beide vurig mint.

Die weglating van het koppelwoord *dat* is wel in den brievenſtijl der kooplieden, maar niet in verzen gebruikelijk.

50. Ach! laat voor 't minst mijn ziel in 't denkbeeld troost bekomen,
Dat, zoo geen Staatsbelang uw keus waar' voorgekomen.
53. 'K Beſef uw treurig lot; maar hoe ondraaglijk 't zij,
Een edel hart *als* 't *uw*' moet fier *zich zelf* beſeffen.
80. Mij 't heil te ſchenken, 't *geen* 'k mijn' broeder had benijd.

Wij beſparen den lezer de *krachttaal* van *Garcias*, bl. 78 en vervolgens, en de *wartaal* van *Julia*, bl. 86, 87 en 88. Er is toereikend aangetoond, dat dit *Treur-* of *Moordſpel* ons Nationaal Tooneel tot weinig eere ſtrekt.

De Heer WESTERMAN zegt in het Voorberigt: „ Indien „ dit Stuk het geluk mag hebben eenen genoegzamen bijval

„te vinden, — moge het tevens als mijne laatste proeve in „het vak der Treurspel-Poëzij beschouwd worden." Dit afscheid slechts voorwaardelijk, en, ook bij de vertooning, geen genoegzame bijval het stuk ten deel gevallen zijnde, houden wij den Dichter bij zijn woord, en wenschen opregtelijk, dat hij zichzelven zoo wel, als ons vaderlandsch Tooneel, nog eens eene glansrijke voldoening verschaffe!

De twee Vendéërs in Duitschland en Italië. Een Romantisch Tafereel door EHRENREICH. *Uit het Hoogduitsch. Te Alkmaar, bij* J. A. M. W. le Sage ten Broek. 1833. *In gr.* 8*vo.* 204 *Bl. f* 2 - 10.

Met groot genoegen heeft Recensent dezen onderhoudenden, leerzamen en uitmuntend geschrevenen Roman gelezen. Alleenlijk rees bij hem de bedenking op, of men het karakter van Karel van Malvais wel natuurlijk geteekend kan noemen. Indien hij een Duitscher ware, ja! dan liet het zich beter begrijpen; maar die schroomvalligheid, waardoor hij een jaar bemint, zonder aan zijne geliefde, die hij dagelijks sprak, iets van zijne neiging met woorden te openbaren; die sentimentele tint in zijn karakter, die hem vervoert van zijne beminde afstand te doen, omdat hij eenmaal in overijling haar ontrouw was geworden, schoon zij zelve daar niets van wist, en integendeel zijne verklaring, dat hij haar niet waardig langer was, haar diep ongelukkig maakte: neen! dat alles laat zich zoo van een' Franschman (en dat is een Vendéër toch ook) bijna niet denken. Intusschen verheugde het ons, dat alles zich tusschen Karel en zijne Emilie weder schikte, en wij moeten erkennen, dat deze verdichte geschiedenis in onderscheidene opzigten de heilzaamste wenken bevat, zonder ergens tot die dorheid te vervallen, welke anders aan de zoogenaamde zedekundige en godsdienstige Romans niet vreemd is, en dezelve doorgaans minder gezocht maakt bij het groote publiek.

Handboekje voor Patentpligtigen, enz. zamengesteld met toestemming van Z. E. den Heere Minister van Financiën, door een' der Ambtenaren bij dat Departement. In 's Gravenhage en te Amsterdam, bij de Gebr. van Cleef. 1833. *In kl.* 8*vo. IV en* 187 *bl. f* 1 - 30.

Dit Handboekje bevat de thans in werking zijnde Wetten en Verordeningen op het Regt van Patent, zoo volledig, dat niets ons schijnt vergeten te zijn; terwijl het achteraan gevoegde alphabetisch Register op eene gemakkelijke wijze bij het zoeken naar al de bepalingen omtrent het eene of andere vak of Artikel te regt helpt. Het geheel beantwoordt dus aan het oogmerk der uitgaaf, en verdient aanbeveling aan alle Patentpligtigen, die door de raadpleging van dit werkje, zonder veel moeite, zich voor onwillekeurige en hen toch beboetbaar makende dwalingen zullen leeren wachten.

BOEKBESCHOUWING.

De Eere der Nederlandſche Hervormde Kerk gehandhaafd tegen YPEY *en* DERMOUT, *door Mr.* C. M. VAN DER KEMP. *IIde Deel. Te Rotterdam, bij* de Wed. van der Meer en Verbruggen. *In gr.* 8*vo.* *VIII en* 358 *bl. f* 2-90.

Bij de aankondiging en beoordeeling van het eerſte Deel, in dit Tijdſchrift voor Febr. 1831, heeft Rec. zijne gedachten over den aanleg en geest dezes werks van den Heer VAN DER KEMP gezegd. Veel van het aldaar aangemerkte is toepaſselijk op het tweede Deel. Elke gelegenheid wordt namelijk aangegrepen, om hatelijke uitvallen tegen de achtingwaardige Schrijvers van de *Geſchiedenis der Nederlandſche Hervormde Kerk* te doen, en deze mannen te beſchuldigen op eene wijze, die hart en verſtand des Tegenſchrijvers weinig eere aandoet.

Het eerſte Deel heeft drie Hoofdſtukken; dit tweede begint dus met het viérde Hoofdſtuk, waarin breedvoerig wordt gehandeld *over het gedrag der Hervormde Geeſtelijkheid onder* LEICESTER. Dit onderzoek is gedeeltelijk van ſtaatkundigen aard. Volgens YPEY en DERMOUT had men alhier, in benarden toeſtand, te veel van *Engelands* hulp verwacht, en in deze verwachting te veel toegegeven; Mr. VAN DER KEMP bepleit de zaak van ELIZABETH en LEICESTER. Men zag dezen man *opentlijk ten Avondmaal gaan en niet dan brandenden ijver tot vordering der Gereformeerde religie aaſsemen*, — en *de Christelijke liefde, die geen kwaad denkt*, zegt de Advocaat, *verbiedt huichelarij te onderſtellen; zoo zij niet duidelijk blijkt uit daden, mag men haar niemand ten laste leggen.* Maar nu, de daden des gunſtelings van ELIZABETH? VAN DER KEMP weet bijkans alles te plooijen en te

vergoelijken. Hij beſchuldigt YPEY en DERMOUT niet alleen van onnaauwkeurigheid, maar ook, *de Chriſtelijke liefde, die geen kwaad denkt*, hier ter zijde ſtellende, van opzettelijke verdraaijing en leugen. Hij beroept zich op de *gezagvolle(?) leer* van KLUIT, die zegt, dat er *van de zijde van* LEICESTER *en van zijnen aanhang nog al wat ten voordeele gezegd kan worden*, maar tevens, dat *de Staten zelve, dieper indenkende den ſtap door hen gedaan met aan* LEICESTER *zulke groote macht over zich te geven, die macht zachtelijk zochten in te palmen.* De Schrijvers van de *Geſch. der Ned. Hery. Kerk* drukken zich aldus uit: *Onbepaald was het vertrouwen, dat het Nederlandſche volk op den Graaf* VAN LEICESTER *ſtelde, en onuitſprekelijk de genegenheid, welke hem de Hervormde Kerk toedroeg, alles goeds voor hare belangen verwachtende. Veel te hoog verhief zich de geestdrift der Nederlanders met den roem, dien zij den nieuwen Landvoogd toezwaaiden, en hij zelf door kunſtiglijk uitgezochte vleijerijen wist te voeden. Het volk was blind, en zag dit alles niet door. Maar de Staten! deze waren wijzer..... Dan hunne magt hadden zij, als 't ware, verpand aan Engeland; en zij waren die, zoo niet geheel, ten minſte ten deele kwijt.* VAN DER KEMP wil de tegenkanting tegen LEICESTER voornamelijk aan *de heerschzucht van* OLDENBARNEVELD toegeſchreven hebben; offchoon hij bl. 28 toch moet bekennen, *niet te willen goedkeuren al hetgeen er door* LEICESTER *of onder zijn bewind verricht is*, betuigende *gaarne toe te ſtemmen, dat daartegen gegronde redenen van klachten konden worden voortgebracht.* Mogt men dan geene misbruiken te keer gaan? Mogt niemand klagen over een ſlecht beſtuur der geldmiddelen? De Schrijver zegt zelf, dat LEICESTER *de geldmiddelen des lands in handen had geſteld voornamelijk van eenen* REINGOUD, *zijnen gunſteling, op wien zeer veel te zeggen viel.* Ja, hij betuigt, dat *deze en de zijnen het oor en geloof*

van LEICESTER *hadden*, en dat, *toen* REINGOUD, *na* LEICESTER'S *afstand van het oppergebied, naar den vijand vertrok en te Brussel overleed in de gemeenschap der Hervormde Kerk, welke hij hier te lande vaarwel gezegd had, het ondubbelzinnig bleek, wie hij te voren geweest was* — namelijk *een huichelaar.* En evenwel beschuldigt de man de voorstanders van de belangen des Vaderlands, dewijl hij *naar den aard der liefde (?!) meent te mogen denken, dat* LEICESTER *zich nimmer van zulk een persoon bediend of althans naar den raad der Staten gehoord zou hebben, indien hij niet in hen zijne tegenstrevers en kwaadwillende raadslieden had moëten bespeuren.* Ook keurt hij het af, dat OLDENBARNEVELD in zijne *Remonstrantie* bl. 10 zegt: „ REINGOUD, die zoo religieus was, „ dat hij noch knecht noch maagd in zijn huis wilde „ hebben, of zij moesten ten Avondmaal des Heeren „ gaan, gaat aan de *Spaansche* zijde en sterft aldaar „ *Papist.*" *Deze wijze van uitdrukking*, schrijft VAN DER KEMP bl. 29 in eene noot, *toont genoeg, dat* OLDENBARNEVELD *onverschillig was omtrent de godsdienstigheid zijner dienstboden.* Welk eene gevolgtrekking! Waarlijk, die anderen beschuldigt van partijdigheid, mogt zelf de onpartijdigheid wel wat beter in acht nemen. Volgens YPEY en DERMOUT verloorloofden vele Predikanten zich tegenkanting tegen de Regering, of toonden althans te weinig eerbieds voor de burgerlijke Overheid; VAN DER KEMP wil, dat zij met *bescheidenheid* hunne grieven te kennen gaven en slechts *betamelijken moed* deden blijken. De verwarde omstandigheden dier tijden in aanmerking nemende, zal men zich geenszins verwonderen, dat sommigen, met eene goede meening zelfs, in hunnen ijver te verre gingen en door overdrijving de goede zaak benadeelden. Hieruit volgt echter niet, dat YPEY en DERMOUT, *als Gereformeerde Leeraren en voorname Hoofden van de Nederl. Herv. Kerk*, gelijk de Tegenschrijver beweert, *verplicht waren, de eer hunner vooroverleden*

voorgangers op te houden, namelijk op zoodanige wijze, als Mr. VAN DER KEMP het zoekt te doen.

Het vijfde Hoofdſtuk heeft tot opſchrift: *Over de eerſte beroerders der Nederlandſche Hervormde Kerk.* Als zoodanigen worden beſchouwd HUBERT DUIFHUIS, CASPAR COOLHAAS, HERMAN HERBERTS, CORNELIS WIGGERTS, CLEMENT MARTENSZ, CORNELIS MEINDERTSZ SPRUIT, TACO SIBRANDSZ en D. V. COORNHERT. De Schrijver gaat van de ſtelling uit, dat de genen, *die zich den naam van* HERVORMDEN *gaven* en daarvoor gehouden wilden worden, geene vrijheid meer hadden, om, *na het vestigen der Hervorming, onder dien naam zulke leer te prediken en zulke kerkorde te gebruiken en te volgen, als zij, ieder voor zich, overeenkomſtig Gods Woord rekenden.* De Formulieren van Eenigheid zouden dus ſtaande vormen zijn, waarvan nooit iemand mag afwijken, al blijkt bij kalmer onderzoek ten duidelijkſte, dat de opſtellers, die in dagen van verwarring leefden, geenszins boven menſchelijke feilbaarheid verheven waren. Doch zoo doende huldigt men, gelijk weleens werd aangemerkt, *een' papieren Paus*, en wijkt inderdaad af van het beginſel der Hervorming. Op welken grond VAN DER KEMP echter eenen HUBERT DUIFHUIS, benevens COOLHAAS en anderen, onder *de eerſte beroerders* der Nederl. Herv. Kerk kan tellen, begrijpt Rec. niet. DUIFHUIS immers, te *Rotterdam* één' dag vroeger dan ÉRASMUS geboren, poogde op eigene wijze, meer in den geest van den geleerden *Rotterdammer*, te *hervormen*, onderteekende nooit de Formulieren, en zeide, geen' anderen Katechismus, dan de Heilige Schrift, te hebben (*). YPEY en DERMOUT zeggen, dat *hij de onroomſche leer predikte naar de wijze der Hervormden;* de zaak had misſchien iets duidelijker uitgedrukt kunnen worden. DUIFHUIS kwam in zoo verre met de *Hervormden*

(*) VENEMA, *Hist. Eccles.* T. VII. p. 284 et ſeq.

of *Gereformeerden*, gelijk men meestal plagt te zeggen, overeen, dat hij van de Roomsche Kerkleer afweek, en predikte, wat hij voor waarheid hield; doch hij heeft zich nooit voor een *Hervormd* Predikant uitgegeven, in zoodanigen zin, als VAN DER KEMP het schijnt te willen doen voorkomen. Dat voorts YPEY en DERMOUT van deszelfs geheim huwelijk *zwijgen*, is geene fout in hun werk — zij wilden niet eene geschiedenis of karakterschets van DUIFHUIS leveren, maar slechts zijne gevoelens en zijn gedrag in kerkelijke betrekkingen vermelden. De Tegenschrijver had dus geene reden, om ook dat stilzwijgen zoo zeer ten kwade te duiden. Trouwens hij grijpt alles aan, om slechts te kunnen tegenspreken, en, ware het mogelijk, mannen, als YPEY en DERMOUT, eene blaam aan te wrijven. Het lust Rec. niet, de menigte van plaatsen, door hem onder het lezen aangestipt, hier ten bewijze bij te brengen. — COOLHAAS en anderen, door VAN DER KEMP *eerste beroerders* der Nederl. Herv. Kerk genoemd, konden zich bezwaarlijk geheel vereenigen met de begrippen der strengere volgelingen van KALVIJN, daar zij een' milderen geest in het Evangelie meenden te vinden. Dit nu is in Predikanten van het Herv. Kerkgenootschap onverschoonlijk, volgens VAN DER KEMP, die YPEY en DERMOUT heviglijk gispt, omdat zij COOLHAAS en anderen, die hunnen tijd vooruit waren, in gunstiger licht voorstellen. Het kan zijn, dat deze of gene, in die dagen van twist, weleens te verre ging of onvoorzigtig handelde, of zichzelven niet altijd gelijk bleef; men moet echter ook in aanmerking nemen, dat zekere opgewondenheid der gemoederen ligt ketterij deed vermoeden, terwijl de bovendrijvende partij van geene verdraagzaamheid wilde weten. VAN DER KEMP betuigt NB. *de schriften van* COORNHERT *niet gelezen te hebben, om daaruit te weten, hoedanig zijne godsdienstige gevoelens geweest zijn;* hij schroomt evenwel niet, den man onder *de eerste beroerders der Nederl. Herv. Kerk* te rangschik-

ken, en noemt het ſchijnbaar *vreemd*, dat COORNHERT *tegenſtanders ontmoet in* YPEY *en* DERMOUT, *die zoo duidelijk toonen met hem* (COORNHERT) *in den voorſtand van het zoogenaamde Zwinglianisme of Half-Pelagianisme eens te zijn;* maar zij hadden, meende hij, daarvoor hunne redenen, om namelijk zekere *gegronde bedenking tegen hunne valſche bewering, dat de Staten altijd den tegenſtanders van de leer der voorverordening, met den aankleve van dien, de hand boven het hoofd zouden gehouden hebben, te voorkomen, en hun kon ook niet bevallen die openlijke en onbedekte tegenſtand van* COORNHERT, *dien zij liever op eene meer ſluwe, minder zichtbare wijze bewerkſtelligd gezien hadden?* De Heer en Meester levert geen bewijs voor deze zijne liefdelooze beſchuldiging.

(*Het vervolg en ſlot hierna.*)

Drietal Leerredenen; uitgeſproken door P. VAN VELDEN, *Predikant te Oldemarkt. Te Leeuwarden, bij* L. Schierbeek. 1833. *In gr.* 8*vo. VIII en* 90 *bl. f* 1-25.

Bekende omſtandigheden gaven in de laatſte drie jaren aanleiding tot het uitſpreken en doen drukken van menige leerrede, welke, om des goeden oogmerks wille, gunſtiger werd beoordeeld in dit en in andere tijdſchriften. Ook de Weleerw. P. VAN VELDEN, *meermalen aangezocht, beſloot eindelijk, hoewel ſchoorvoetende en met vertrouwen op niet te ſtrenge kritiek, een drietal preken, geheel ten voordeele van het vaderland, in het licht te zenden.* Wij willen omtrent 's mans werk, om die reden, vooral niet ſtrenger zijn, dan omtrent dat van anderen; maar wij meenen toch te moeten aanmerken, dat het, na de behandeling van zóo vele gelijkſoortige onderwerpen, ſteeds moeijelijker wordt, iets zoo geheel uitnemends te leveren, hetwelk geſchikt is

voor openbare uitgave. Hoewel wij de hier aangekondigde leerredenen juist niet onder de voortreffelijkſten kunnen tellen, erkennen wij echter den goeden geest in dezelve, en ſchromen niet, ze in het algemeen aan te prijzen.

Het onderwerp der eerſte leerrede wordt (naar II *Chron.* XXV: 9b.) aldus opgegeven: *God kan alles vergoeden, en meer geven, dan de mensch, om Zijnen wil, ooit verloren heeft.* De prediker had, naar ons oordeel, beter partij van den ſchoonen tekst kunnen trekken. Wij zouden wat meer gang, meer gloed en warmte, ook nog meer toepaſſing op het dagelijksch leven verlangen. Ons hinderden voorts weleens te lang gerekte volzinnen, welke, voor den hoorder althans, de duidelijkheid geenszins bevorderen. Niet lang, maar te ingewikkeld, is de volgende, die op bl. 9 voorkomt: *Welk een kort, doch veel beteekenend, de, door* AMASIA, *tegen het opvolgen van Gods bevel, ingebragte zwarigheid, volkomen oplosſend antwoord!* — Beter beviel ons, over het geheel, de tweede leerrede *naar* (waarom niet *over?*) LUK. XII: 16—21, *uitgeſproken op den Overijsſelſchen Dankdag voor het Gewas, den 7 Nov.* 1832, *ter waarſchuwing tegen een verkeerd, en ter opwekking tot een waardig gebruik van Gods gaven.* Wij zouden, liet ons beſtek dit toe, eenige aanmerkingen kunnen maken, onder anderen deze, dat de oogst van 1832, zoo wij meenden, niet in allen opzigte zoo gunſtig is uitgevallen. — De viering van den Bededag op 2 Dec. 1832 gaf den prediker aanleiding, om, naar *Pſ.* LXXVIII: 7, voor te ſtellen, dat *de regte herdenking aan (van) Gods daden, in de vroegere en latere geſchiedenis van ons vaderland zigtbaar, ons krachtig opwekt tot Zijne dienst en vereering, en om, in den dag des algemeenen gevaars, veilig op Hem te vertrouwen en moedig de uitkomst af te wachten.* Ook het lezen van deze preek bevestigde ons in de overtuiging, die wij reeds

lang hadden, dat het moeijelijk is, bij zoodanige gelegenheden den regten toon te treffen.

Eenige grove drukfouten zijn er ingeſlopen, als *grooten winst*, *zijnen hand*, *grooten aanwinst*, *onze vreeze (?) vaderen*. Tegen den aard van onze taal ſtrijdt: *want die zaak* (Gods gunst en vriendſchap) *verkregen hebbende*, *klinkt het woord van den Godsman ook ons aangenaam en verblijdend in de ooren*.

Bijbel voor de Jeugd, *door* J. H. VAN DER PALM. *XXIIſte Stuk*. *Te Leyden*, *bij* D. du Mortier en Zoon. 1833. *In kl.* 8*vo.* 276 *Bl.* *f* 1-20.

Met de uitgave van dit Stuk is de Geſchiedenis van onzen Heer in *vijf* Deeltjes volledig. Het bevat de verhalen aangaande JEZUS' laatſte lijden en ſterven, van zijne opſtanding, veertigdaagsch verblijf op aarde, en glorierijke hemelvaart. Wat zullen wij, na deze algemeene aankondiging, op nieuw van dit werk zeggen? Men vindt dezelfde levendigheid van voorſtelling, dezelfde klaarheid van denkbeelden, dezelfde onderhoudendheid van ſtijl; maar tevens dezelfde afwijking van den titel en het oorſpronkelijke plan, als wij vroeger opmerkten. Is geene geſchiedenis algemeener bekend, dan die van JEZUS, inzonderheid het hier behandelde gedeelte; is zij meermalen uitvoerig, zoo als door HESS, beknopt, zoo als door BEEKHUIS, beſchreven, — zulks maakt het vooral niet gemakkelijker, dezelfde zaken op nieuw voor te dragen. Dank hebbe dus de Hoogleeraar voor de keurige bewerking der allerbelangrijkſte en allerſchoonſte geſchiedenis! Wij hadden wel hier en daar het een en ander aan te merken, als b. v. dat wij ons niet kunnen herinneren, iets opzettelijk opgemerkt te hebben gevonden over de oorzaken, die JUDAS tot het verraden van JEZUS bragten; dat het verhaal van PETRUS' binnengaan in het voorportaal bij KAJAFAS zeer gevoegelijk, en onzes inziens

beter, gevoegd ware bij dat van 's Apostels verloochening en berouw; dat het ons zeer twijfelachtig, ja onwaarschijnlijk voorkomt, dat het eerste, nachtelijke verhoor van JEZUS voor den Joodschen Raad in tegenwoordigheid van de Soldaten en ook van PETRUS hebbe plaats gehad, gelijk de Hoogleeraar bladz. 133 wil; dat wij wel gaarne iets gevonden hadden over JEZUS' wijsheid in den omgang met zijne Jongeren na zijne opstanding, of, met andere woorden, van de redenen, die den Heiland tot *zoodanig* een verkeer bewogen, en derg. Ook verwondert het ons eenigzins, dat VAN DER PALM de drieurige duisternis aanmerkt als *verzachting* van JEZUS' lijden, nadat RENSING, in zijn bekend, nuttig geschrift, op *physiologische* gronden, het tegendeel bewezen heeft; gelijk ook de hier gevolgde opeenvolging der gebeurtenissen (*harmonie*) in de Opstandingsgeschiedenis, offchoon de gewone, ons zeer verdacht is geworden, nadat wij een stukje *over de verschijning van* JEZUS *aan de vrouwen*, door Prof. HOFSTEDE DE GROOT, wij meenen in de *Godgeleerde Bijdragen* van 1829, hadden gelezen. Bladz. 93 wordt JEZUS' (*) zeggen: *de geest is wel gewillig, maar het vleesch is zwak*, omschreven: „Ik „weet het, niet uit onwilligheid is het, noch uit ge„brek aan genegenheid, maar uit gebrek aan *ziels*„*kracht*, dat gij mij den (de) vriendschapsdienst niet „bewijst, dien (die) ik van u verge." Dit zal *ligchaamskracht* moeten wezen.

Maar welk werk, al komt het uit de pen van eenen VAN DER PALM, is er, waarop *niets* valt aan te merken? Bij het vele, dat er in te prijzen valt, merken wij als eene zeer groote verdienste op, dat elke

(*) Ons verwondert het niet, gelijk den Eerw. DE KONING, (*Dagelijksche Oefeningen*, D. II. bl. 36) deze woorden nergens aan de Apostelen toegeschreven te vinden. Wij kunnen ons niet begrijpen, dat de geleerde en oordeelkundige Man hier eene zoo onwaarschijnlijke uitlegging voorstaat. *Rec.*

bladzijde diepen eerbied en hartelijke liefde voor den lijdenden Verlosser poogt aan te kweeken. Die innige eerbied voor CHRISTUS en Christendom vereert in dit en alle 's Mans andere schriften den *Hoogleeraar der Oosterſche Letteren* meer, dan de ontijdige ijver van ſommigen onzer naburen, die hunne *Kentnisſ der morgenländiſchen Sprachen und Literatur*, *tadelhaft* genoeg, hebben aangewend tot verbreiding van min gunſtige gedachten over de gewijde Oorkonden des Christendoms. Moge de geest van den achtingwaardigen, grijzen Hoogleeraar ſteeds wonen in allen, die in dit opzigt veel goeds kunnen doen en veel kwaads voorkomen!

Wij herhalen onzen vroeger geuiten wensch, dat het onzen VAN DER PALM vergund zij, dit gewigtige Bijbelwerk, misſchien het allernuttigſte van zijne veelvuldige ſchriften, te voltooijen!

Over de Ondervinding in de Geneeskunde, enz. Door Dr. J. G. VON ZIMMERMANN. *IIde Deel. Te Leyden, bij* J. C. Cijfveer. 1833. *In gr.* 8*vo.* 363 *Bl.* *f* 3-40.

Na hetgeen in No. XV en XVI van dit Tijdſchrift voor 1833 niet zoo zeer tot *lof* als wel ter *aanprijzing* van dit hoogst nuttig werk is gezegd, zullen wij ons bij de aankondiging van het tweede Deel kunnen bekorten. Wij ontvangen in dit Deel het vierde Boek, *over de Genie en hare eerſte ſchreden tot de ondervinding*. Hiermede is het werk, door den Schrijver, tot groot nadeel der Geneeskundigen, niet voltooid, voor zoo verre het is uitgekomen, volledig. Wij zeggen den Heere POTGIETER dank, dat hij, zoo als de vroegere Vertaler gedaan heeft, zijne taak niet onafgewerkt liet, maar voortgearbeid heeft. De erkentenis van velen, die door zijne vertaling thans met dit oorſpronkelijk ſchoone werk bekend kunnen worden,

zij voor hem eene aangename belooning, en de Uitgever vinde door een ruim vertier tegemoetkoming voor het goede doel, aan eene nuttige onderneming bevorderlijk geweest te zijn!

In vijftien Hoofdſtukken wordt grootendeels naar de ziekte-oorzaken onderzoek gedaan. Dit vierde Boek kan dus in zekeren zin als een deel der *algemeene Ziektekunde* beſchouwd worden. Het is gelijk te ſtellen met dat, hetwelk in de *algemeene Ziekteleer* onder den naam van die der *oorzaken* wordt behandeld. Die weet, van hoe veel invloeds de kennis der oorzaken op de genezing van ziekten is, die zal de waarde van dit Boek bevatten, waarin wij de vruchten vinden van een ſcherpzinnig onderzoeker, zoo als ZIMMERMANN was.

Wij bevelen dit gedeelte niet ſlechts ter lezing, maar ter voortgezette ſtudie aan. Door de naarſtige lezing van hetzelve oefent men zich ongevoelig en op eene onderhoudende wijze in de Ziektekunde. Wij zullen dus noch de opſchriften der verſchillende Hoofdſtukken, noch een en ander uit dezelve vermelden. Men leze zelf en doe er winst mede.

Slechts eenige oogenblikken willen wij nog bij de Voorrede van den Heer POTGIETER ſtilſtaan. Wij hebben reeds bij de beoordeeling van het eerſte Deel gezegd van hem in gevoelen te verſchillen, omtrent den lof van niet algemeen *ſchoon* geſchreven te hebben. Sommige waarheden zijn hier en daar wel wat *krachtig* (*derb*, zeggen de Duitſchers) gezegd; maar kon dit wel anders bij den man, van wien POTGIETER zelf zegt, *dat hij een' rondborſtigen ſchrijftrant had, en overal eene zaak noemt, zoo als zij heet?* Wie, *onder het blanketſel der wereld, hare geſlepenheid en ſluwheid heeft leeren kennen*, en ziet, welke gevolgen daaruit voortvloeijen, die zoude wenſchen, dat de Genie (Genius), die gezegd wordt zich hier en daar wat vrij te bewegen, over het algemeen zich vooral niet aan banden mogt laten leggen; offerende duide-

lijkheid en het verdere goede aan eene kwalijk geplaatſte kieschheid op. Wanneer ZIMMERMANN in zijn werk *over de Eenzaamheid* (mogt dit werk, met dat *vom Nationalſtolz*, ook nog eene herziening en nieuwe uitgaaf beleven!) hier en daar in zijne uitdrukkingen minder weelderig geweest ware, en de duidelijkheid ten koste der kieschheid eene enkele maal niet overdreven had, zoude dat boek ook voor *Vrouwen* in waarde rijzen. In eene verhandeling over de Ondervinding, voor *Mannen*, voor Artſen en Wijsgeeren geſchreven, behoort de man aan duidelijkheid kracht te paren, en mag hij de zaken overal bij haren regten naam noemen.

Wat nu de overbrenging zoo van dit als het voorgaande betreft, de Vertaler heeft zich doorgaans wél van zijne taak gekweten, offchoon zij hier en daar beter had kunnen zijn (*). Op ſommige plaatſen is hij niet genoeg in den geest des Schrijvers doorgedrongen, en ware raadpleging met een' in den ſchrijftrant van ZIMMERMANN meer ingewijden noodzakelijk geweest. Intusſchen het was eene niet gemakkelijke taak. De vertaling van het tweede Deel met die van het

(*) De Heer POTGIETER maakt in zijne Voorrede op eene belangrijke bl. 206 ingeſlopen drukfeil opmerkzaam; eene niet minder belangrijke en tevens kluchtige ſchijnt zijne aandacht ontſnapt: bl. 124 ſpreekt hij van *Joden-gas*, eigenaardige lucht, welke de Joden zouden uitwaſemen; in het oorſpronkelijke ſtaat: *was daher für ein abſcheulicher Pfuhl die daſige* JUDENGASSE *iſt*; dus *Jodenbuurt* en niet *Jodengas*. Bl. 5. *alles door den ſlag op een voorwerp*, enz. heeft geen zin. Bl. 6. *voorzeggen*, l. *voorſpellen*. Bl. 10. *armzalige koppen*, l. *ſchrale hoofden*. Bl. 12. *verderen*, l. *vereiſchen*. Bl. 17. *afvoeren*, l. *afleiden*. Bl. 162. *redelijkheid*, hier beter door *goede trouw* vertaald. Bl. 166. een *geestrijke* Jóod; waarom niet liever *geestige?* Bl. 173. *men ziet de meeste kroppen op de vlakten*, l. *in de valleijen*. Bl. 265. *bladeren*, l. *blaren* of *bleinen*. Bl. 289. de geleerde, onder de kinderen der menſchen wandelende, WIELAND! — Wij zouden deze aanhalingen met nog vele kunnen vermeerderen.

eerſte vergelijkende, zoude men zeggen, dat bij het eerstgenoemde eenige overhaasting heeft plaats gehad. Wij wenſchen met den Vertaler, *dat zij ſtrekken moge, om* ZIMMERMANN'S *nagedachtenis in de harten van velen te doen herleven;* en terwijl diens leſſen en leeringen ook onder ons meer algemeen verbreid worden, mogen zij dienen tot uitbreiding der nuttige wetenſchap, welke eens eenen BOERHAAVE onder hare beoefenaars telde, die eenen VAN SWIETEN op onzen bodem kweekte, die eenen GAUBIUS, DE GORTER en zoo vele andere beroemde namen met de herinneringen aan dezen grond verbinden mag. Verſtuive voor zulk blijvend werk het kaf der ſtelſelzucht van den dag, en keere door zulken ſchrijftrant in het niet terug het ijdel gebrom en ſchel geklank eener enkel op woorden zich verheffende en niet door daadzaken zich aanbevelende zoogenoemde *Natuurphiloſophie!*

Handboek der Dierkunde, of Grondbeginſels der Natuurlijke Geſchiedenis van het Dierenrijk. Door J. VAN DER HOEVEN, *Math. Mag. Phil. Nat. et M. Dr., buitengewoon Hoogleeraar aan de Leydſche Hoogeſchool. IIden Deels 2de Stuk. Gewervelde Dieren. Te Amſterdam, bij* C. G. Sulpke. 1833. *In gr.* 8vo. *Met* 9 *Platen in* 4to. *f* 7-40.

Aan den wensch, door ons bij de aankondiging der vorige Stukken van dit Handboek geuit (*), dat de Hooggeleerde Schrijver het nog overblijvend gedeelte van zijn werk ſpoedig ten einde mogt brengen, is dan nu door de uitgave van dit laatſte Stuk, hetwelk alle de *gewervelde Dieren* bevat, voorzeker tot genoegen van zeer velen onzer landgenooten, voldaan; en wij twijfelen niet, of hetzelve zal weldra het algemeene

(*) Zie *Letteroef.* Febr. 1832. bl. 61–68.

Handboek van alle onze beoefenaars der Dierkunde zijn, en inzonderheid door de Studenten aan onze Hoogescholen met groot nut kunnen gebruikt worden.

Wij hebben vroeger de algemeene inrigting van het werk aan onze lezers doen kennen, en kunnen derhalve hieromtrent volstaan met te zeggen, dat dit laatste gedeelte volkomen op gelijken voet, en althans met geene mindere zorg dan de vroegere gedeelten, bearbeid is. De algemeene aanmerking, welke wij toen maakten, dat het voor vele aanvangende beoefenaars der wetenschap, naar ons inzien, gemakkelijker en daardoor in dit opzigt doelmatiger zoude geweest zijn, indien de Schrijver zijn boek met de volkomenste Dieren aangevangen en met de onvolkomenste besloten had, kwam ons weder voor den geest bij de *osteologische* beschouwing der *Visschen*, bl. 135—145, welke, hoe voortreffelijk ook bewerkt, vooral bij de beschrijving van het beenig hoofd der visschen, zonder de kennis van dezelfde beenstukken bij de zoogdieren, niet wel zal kunnen verstaan worden; hetgeen het geval niet geweest zoude zijn, wanneer de Schrijver eene omgekeerde orde in zijnen arbeid gevolgd had. Overigens is de geheele klasse der *Visschen* met veel naauwkeurigheids, en met kennisneming ook van de nieuwste hieromtrent uitgekomene werken, behandeld.

Na de *Visschen* volgen de *Reptilia* of *kruipende Dieren*, even als de visschen in vele *genera* en *subgenera* verdeeld. Wij hebben de moeijelijkheid, welke wij vreezen, dat deze onderverdeelingen bij de benoeming der soorten zouden kunnen geven, vroeger reeds vermeld, en twijfelen ook, of het wel goed is, dat bij voorbeeld het woord *Chelonii* (bl. 347) gebruikt wordt én tot benoeming der *ordo* én tot die der *familia*; terwijl de klank van het woord al zeer na met den geslachtsnaam *Chelonia* overeenkomt, hetwelk ligt tot eenige verwisseling aanleiding zoude kunnen geven. Daarenboven kan de aanvanger uit dit Handboek niet regt zien, hoe hij de *species* zal benoemen. Dan eens toch,

als bij *Crocodilus* (bl. 344—347), worden de *ſpecies* uit alle de *ſubgenera* met den naam van het *genus* zelve, dan weder, als bij *Stenodactylus* (bl. 344) en op vele andere plaatſen, met de namen der verſchillende *ſubgenera* beſtempeld. Ware het niet beter geweest hierin eene vaste orde te houden, en de andere namen, als *ſynonyma*, er bij te voegen? *Namen* toch zijn in den geheelen omvang der Natuurlijke Geſchiedenis alles behalve onverſchillig, en GRAVENHORST had, bij voorbeeld, nimmer het woord *Stombus* (bl. 309) moeten invoeren, hetwelk zoo ligt met een geheel ander geſlacht, *Strombus*, kan verwisſeld worden.

De talrijke en fraaije klasſe der *Vogelen* wordt van bl. 351 tot 499 zeer beknopt, doch veelomvattend behandeld, en hierbij vooral ook het ontleedkundig gedeelte met groote duidelijkheid en in vergelijking tot de ontleedkunde der Zoogdieren beſchreven. Bij de *Zoogdieren*, eindelijk, wordt, naar evenredigheid van bij de andere klasſen, aan de algemeene beſchouwingen, en vooral aan die nopens derzelver inwendigen ligchaamsbouw, eene ruime plaats (bl. 500—567) toegewijd; hetgeen vooral daarom alle aanprijzing verdient, omdat dit gedeelte, wanneer het boek tot Akademisch gebruik zal dienen, voorzeker van het grootſte belang is.

De *negen* bij dit Stuk behoorende Platen zijn, even als de *elf* vorige, op ſteen gedrukt, en helderen vele, met woorden moeijelijk te beſchrijvene, zaken aanmerkelijk op; terwijl eene Verklaring, mede in 4to formaat, thans bij alle de *twintig* Platen gevoegd is.

Deze korte aankondiging zal, hopen wij, volſtaan, om de oplettendheid onzer landgenooten op dit belangrijk werk meer en meer te vestigen. Trouwens de naam van den, in dit vak zoo gunſtig bekenden, Schrijver zoude alleen genoegzaam zijn, om hetzelve allen te bevelen, die de *Zoölogie* op eene wetenſchappelijke wijze begeeren te beoefenen. Zij zullen er vele zaken in weinige woorden en den besten grondſlag tot verdere naſporingen in vinden.

Specimen historico-politicum, continens qausdam observationes de motibus civilibus in plurimis Europae regionibus; quod etc. in academia Groningana, publico facultatis examini offert J. KONING UILKENS, A. D. 29 Junii 1833. Groningae, apud *R. J. Schierbeek.* V et 76 pag. 8vo. maj.

Aanmerkingen omtrent de Kadastrale Operatiën en het reclameren daartegen, door Mr. H. VAN SONSBEECK, *Advocaat te Zwolle. Te Zwolle, bij* H., As. Zoon, Doijer. 1833. *In gr.* 8*vo. IV en* 32 *bl. f* : - 40.

De Heer J. KONING UILKENS geeft, in zijne geschied- en staatkundige Proeve, bevattende eenige opmerkingen over de staatsonlusten in de meeste landen van *Europa*, eerst een geschiedkundig overzigt van het ontstaan der oproerige bewegingen; onderzoekt vervolgens de zoo natuurlijke als zedelijke oorzaken, die deze bewegingen doen geboren worden en onderhouden; en spoort eindelijk de middelen na, om zoo voorzigtig mogelijk dergelijke onlusten voor te komen of te bedwingen.

Deze verdeeling is natuurlijk en goed. Maar indien de Schrijver slechts met den vrede te *Munster* in 1648, als grondslag van het *Europesche* Statenstelsel tot het tijdperk der *Fransche* omwenteling van 1789, had willen beginnen, had hij ook niet op WILLEM I en MAURITS moeten terugspringen. Of indien hij hooger had willen opklimmen, dan moest hij van de herleving der Letterkunde in de 15de eeuw zijn uitgegaan; daar toch alle omwentelingszucht, voor zoo ver die opregt en onbaatzuchtig is, (gelijk bij sommige theoristen en welmeenende dweepers) uit een streven naar het betere ontstaat, en derhalve eene verkeerde wijziging van een edel grondbeginsel is. Behalve eenige an-

dere drukfeilen, hinderde ons, bl. 2: *Austriam in dominio Belgii meridionalis succesſit Hispania*, voor *Austria succesſit Hispaniae.*

Niet onaardig heeft de Schrijver, bij de ſchildering der hedendaagſche oproermakers, zich veelal bediend van woorden en volzinnen uit de te regt of te onregt aan CICERO toegeſchrevene Redevoeringen tegen CATILINA. Gelijk wij aan den eenen kant den Schrijver bijvallen, als hij, bl. 52 en 53, beweert, dat de Vorſten hunnen eed op de Grondwet niet mogen breken, en over het geheel ijvert voor verlichting en vrije mededeeling van denkbeelden, zoo moeten wij hem toegeven, dat het desniettegenſtaande wenſchelijk ware, dat de drukpersvrijheid overal *deze* beperking onderging, dat men niet langer in dagbladen (wier beſtemming eigenlijk is het mededeelen van nieuwstijdingen en berigten) de daden der Regeringen mogt beoordeelen of over punten van Staatsregt uitweiden; behoudens de volledige vrijheid, om zulks in afzonderlijke en opzettelijk daartoe uitgegevene geſchriften te doen, waaronder wij dan ook zoogenaamde vlugſchriften of *brochures* zouden betrekken, die toch niet zoo dagelijks zouden verſchijnen noch zoo algemeen gelezen worden; en altijd ook hierin op verantwoordelijkheid, hetzij van den Schrijver, hetzij van den Uitgever, hetzij van den Drukker.

Zoo deelt b. v. de Heer Mr. VAN SONSBEECK, als Staatkundige en Regtsgeleerde reeds zoo gunſtig bij ons bekend, al is het, dat men niet altijd hem in alles gelijk kan geven, in het tweede hier aangekondigde werkje, zijne aanmerkingen mede omtrent de Kadastrale Operatiën en het reclameren daartegen. Hij doet dit bezadigd en oordeelkundig. Zoo iets behoort, in alle beſchaafde landen, vrij te ſtaan. Maar hoe zou men een dergelijk onderwerp naar behooren in een dagblad kunnen behandelen; en zou het dan ook niet den ſchijn hebben, of men den gemeenen man wilde opruijen, of ten minſte de bevolking ontevreden maken? Neen! indien dagbladen in beoordeelingen traden, dan moesten

die alleen van geſchiedkundigen aard zijn, b. v. *geeſtszins:* heeft Don CARLOS *regt*, zich tegen de Koningin-Weduwe van *Spanje* te verzetten? maar *wel:* zijn de tijdingen wegens een' opſtand, aan welks hoofd Don CARLOS ſtaat, waar of valſch, of zijn de berigten overdreven? zoo ja, in hoe verre? Twistpunten daarentegen van Regts- en Staatsleer, van Staathuishoudkunde en Wijsbegeerte behoorden in afzonderlijke werken of verhandelingen te worden onderzocht. Zoo lang echter nieuwspapieren dergelijke punten mede behandelen, moet dezelfde vrijheid natuurlijk zoo wel aan den eenen als aan den anderen Dagbladſchrijver worden gegund. — De aanmerkingen van den Heer Mr. VAN SONSBEECK getuigen weder van 's mans kunde en ſcherpzinnigheid.

Handleiding voor Verzamelaars van Nederlandſche Historiepenningen, enz. IIde of laatſte Deel. Door G. VAN ORDEN. *Te Zaandam, bij* J. Groot en Comp. *In gr.* 8*vo.* 182 *Bl. f* 2-50.

Bijdragen tot de Penningkunde (Numismatiek) van het Koningrijk der Nederlanden. Verzameld en uitgegeven door G. VAN ORDEN. *IVde Cahier. Met Platen. Te Zaandam, bij* J. Groot en Comp. *In gr.* 8*vo. f* 1-50.

Deze beide ſtukken vermeerderen de verpligting der liefhebberen onzer vaderlandſche Penningen aan de vlijt en bekwaamheid van den, in dat vak, met regt beroemden VAN ORDEN. Het eerſte Deel van No. 1 verſcheen in den jare 1825, en is in ons Tijdſchrift (Julij 1826) met lof vermeld. In dit tweede en laatſte Deel worden opgegeven: vooreerst, de Legpenningen, die in het geheel nog niet zijn geplaatst; ten tweede, die reeds zijn geplaatst, doch met variérende ſtempels, hetzij in de om- of opſchriften, hetzij in de beelden

of figuren; en ten derde, alle de reeds geplaatste, die eenige verbetering in de om- of opschriften behoefden. Wanneer men nu nagaat, dat het eerste Deel de beschrijving inhoudt van niet minder dan 1430 Legpenningen, welke bij BIZOT, VAN LOON en VAN MIERIS niet vermeld worden, en dat het tweede Deel, behalve de reeds geplaatste en nu verbeterde, er nog 239 bijvoegt, zal men overtuigd zijn, dat het geheele werk eene rijke bijdrage tot de vaderlandsche Penningkunde is, en als onmisbaar voor alle verzamelaars van Kabinetten moet worden aangemerkt. Aan het slot is een belangrijk toevoegsel, genomen uit het zeldzame werkje: *De Princelyke Devysen van* CLAUDE PARADIN., GABRIËL SIMON *en anderen, uit het Fransch in het Duitsch gebragt door N. N. Antwerpen, by Mr.* WILLEM SYLVIUS, 1563. Het strekt tot historische opheldering van sommige spreuken, welke veelvuldig op Gedenkpenningen voorkomen, waarvan er verscheidene uit deze *Princelyke Devysen* genomen en soms van zeer ouden oorsprong zijn.

No. 2. Dit vierde Cahier bevat, even als elk der drie vorige, zes Platen, voorstellende *Vroedschaps-, Gilde- en Schutterspenningen;* terwijl de Letterdruk loopt van bl. 87 tot bl. 118, daaronder begrepen de Bladwijzer op het geheele werk. Bij deze aflevering is een algemeene titel gevoegd, waarop niet is gezet: *eerste Deel*, omdat (gelijk het berigt op den omslag zegt) „ dit dan „ op zich zelf een geheel zoude uitmaken, daar het „ van het meer of min ruim debiet zal afhangen, of „ een tweede Deel het licht zal kunnen zien, waar„ toe overigens reeds vele stof voorhanden is, en waar„ op, gelijk ook op het geheele werk, de Inteekening „ nog open blijft."

Met deze aflevering kan dus het werk, in zeker opzigt, als compleet beschouwd worden. Daar wij slechts het eerste Cahier van hetzelve hebben aangekondigd, (zie ons Tijdschrift voor 1829, No. VIII.) zullen wij

thans een beknopt overzigt geven van het geheele, in ons oog, zeer belangrijke werk.

Het doel van hetzelve is voornamelijk, om voor de vergetelheid te bewaren die Penningen, welke, in onderscheiding van zoo vele andere, op geene bijzondere gelegenheid geslagen zijn, noch eene regtstreeksche geschiedkundige betrekking hebben. Van dien aard zijn:

1. *Vroedschapspenningen.* Omtrent deze vindt men in het eerste en vierde Cahier eenige belangrijke opheldering en wenken. De afteekeningen van een aantal derzelven vindt men Plaat I, XIII, XIX, XX en XXI. 2. *Gildepenningen.* Merkwaardige bijzonderheden omtrent de Gilden en Gildepenningen geeft de Schrijver op bl. 25—43. Een groot aantal derzelven zijn afgebeeld Plaat III, IV, V, VIII, IX, XV, XVI, XVII, XXII en XXIII. 3. *Schutterspenningen.* Over deze wordt gehandeld bl. 61—70. Men vindt afbeeldingen daarvan Plaat VII, XIV en XXIV. 4. *Toegangspenningen.* Afgebeeld Pl. II. 5. *Belastingloodjes en Hulpmunten.* Pl. VI. 6. *Presentieloodjes.* Pl. XI. 7. *Armenpenningen.* Pl. XII en XVIII.

Voorts ontvangt men nog in Plaat X een *Facsimile* van het *Patent* of den *Verlofbrief*, oudtijds aan de Vischdragers te Amsterdam uitgereikt; met eene afbeelding van het vischje, 't welk zij, waarschijnlijk op de borst, moesten dragen, en waarop BREDERO in een zijner stukken zinspeelt. Eindelijk vindt men in den tekst eene nadere beschrijving der op de Platen voorkomende Penningen, waar het noodig is van opheldering voorzien.

Gelijk het werk hier voor ons ligt, beschouwen wij het als een aangenaam en nuttig geschenk voor de beminnaars der vaderlandsche Penningkunde. Wij hopen, dat het den Schrijver aan aanmoediging, noch zijnen Uitgever aan het noodige vertier ontbreken zal, om ons spoedig op een tweede Deel te vergasten.

Eenvoudig woord over de godsdienſtige twisten van den dag; gerigt tot alien, die de waarheid, welke uit God is, liefhebben. Te Rotterdam, bij J. van Baalen. 1834. *In gr.* 8*vo.* 59 *Bl. f* :-60.

„ Waar het aas is, daar vergaderen zich de arenden." Het zoude niet te misprijzen zijn, wanneer iemand dit ſpreekwoord op de twisten van den dag wilde toepaſſen, en beweren, dat de doode ligchamen, in grooter getal voorhanden, forſche en zwakke arenden uitlokken, om zich te vertoonen. Te ver zoude men zekerlijk gaan, door de verdedigers der oude leer, glad weg, voor doode ligchamen te verklaren, en de aangevallenen voor roofvogels; — waar men echter vinnig wordt aangetast, daar is het niet te verwonderen, dat men ſcherpe klaauwen ziet, en ſomtijds een' regten arendsklaauw. — Dit *Eenvoudig woord* behoort ook tot de ſtukjes voor den dag; de Schrijver heeft er niet aan gedacht, om hetzelve tot een „ *monumentum aëre perennius*" te maken; het is mogelijk de vrucht van weinige uren; evenwel is het eene zeer rijke, ſapvolle en door het bittere waarlijk gezonde vrucht; wij gelooven, dat het boekskeu te veel waarde heeft, om onbekend in den oceaan der vlugſchriften te verdwijnen; het kan nut ſtichten, nu, en na tien en twintig jaren. — De Schrijver (wij zouden hem bijna voor een' Theologant houden) is, met honderd anderen, verontwaardigd over de beſchimpingen, waarmede vele Hervormde Predikanten in deze dagen, als uit een' hoorn des overvloeds, worden overladen; bovenal is hij hoogst gevoelig over de beſchuldiging van meineed en eedbreuk; hij doet te dezen opzigte de zeer gepaste vraag: „ of deze afwijking het gevolg is van een boos opzet, of wel van „ eenen toeſtand, waarin zij, de ontrouwe Predikanten, door „ oude misbruiken en eenen zamenloop van omſtandigheden „ buiten hun toedoen gebragt zijn?" (Bl. 6.) Deze vraag vermeent de Schrijver, en te regt, dat ſlechts geſchiedkundig kan worden opgelost; en hij gordt zich moedig aan, om dit doel te bereiken.

Hij verplaatst ons in het tijdperk, hetwelk de Kerkhervorming voorafging, en hangt een juist tafereel op van het destijds „ armzalig Christendom." Toen traden de Hervor-

mers, dat heldengeslacht, op. Hoe onze Schrijver hen beschouwt, zal hij zelf best verklaren: „Wij moeten hunne „namen met eerbied noemen, en hunne nagedachtenis zegenen; want wij hebben, naast God, aan hen onze betere Godsdienstkennis te danken. Onfeilbaar en zonder gebreken waren zij niet: zij konden dwalen, gelijk alle menschen, en zij hebben ook somtijds gedwaald; men moet derhalve hunne leeringen niet blindelings aannemen, maar ze vergelijken met Gods Woord. Doch daarin hebben zij zeker niet gedwaald, dat zij het gezag des Bijbels boven elk ander gezag in de Kerk hebben gesteld" (bl. 9 en 10). — Uit dit welgekozen standpunt ontwikkelt de Schrijver verder den grondslag der Hervorming, en brengt ons tot dit *summa summarum*, dat krachtig en onbewimpeld verklaart: „Hij (dat is hier elk verstandig Christen) moet „niet vragen, wat dachten de Voorvaders er van? maar: „wat zegt de Bijbel er van? Wie anders handelt, is geen „Hervormd Christen; hij is Roomsch: hij kent aan menschenwoorden een gezag toe, hetwelk Gods Woord alleen „bezit, juist zoo als de Roomschen doen. God bewaare „ons, dat wij ooit tot zulk eene jammerlijke en Godonteerende dwaling vervallen!" Wat zullen de *liefderijke* vrienden daarop zeggen, die de bouwstoffen helpen verzamelen voor het „*Handlexicon der meest gebruikelijke Schetswoorden, voor Godgeleerden der Negentiende Eeuw*"? (Vergelijk den *Brief van eenen Onbekende*, enz. in het Mengelwerk van dit Tijdschrift voor 1834. No. VII.) Die vrienden zullen nu reeds boos worden, wanneer zij nog boozer kunnen worden, dan zij thans zijn; maar wanneer zij in staat zijn dit *Eenvoudig woord* tot het einde toe te lezen, dan zouden wij wel eens even om het hoekje willen staan, om onze gelaatkundige portefeuille met eenige belangrijke schetsen te vermeerderen. — Eenvoudig, maar echt Nederlandsch, regt door zee, gaat onze Schrijver verder. Hij verklaart, dat elk, die menschelijk gezag huldigt in zaken van Godsdienst, niet Gereformeerd, maar Roomsch is. Nu komt hij, met strijdlustige handen, aan het heilige huisje, de Geloofsformulieren; hij leert ons van bl. 16 en verder, waarin de *oorsprong* dezer banden en ketens te vinden is: zuivering van de opgelegde blaam door de Satelliten van *Romes* Hoofdplaneet — dit wordt bewezen door eene aanhaling uit de *Charta magna*, de Nederlandsche Geloofsbe-

lijdenis; daaruit wordt te regt afgeleid, dat de Hervormers nimmer gewild hebben, dat hunne Schriften en Geloofsbelijdenissen met den Bijbel gelijk zouden gesteld worden (bl. 18). — „Maar waarover liep dan toch die twist, die met zoo veel bitterheids gevoerd werd?" Dit lezen wij hier met weinige woorden, en velen weten het, wanneer zij nog eenig ontzag hebben behouden voor de twee geschiedkundige ketters van onzen tijd, de Heeren IPEY en DERMOUT, die al te waarheidlievend geweest zijn, ja, volgens eenigen, een klein Inquisitie-folteringetje behoefden. Wederom eenvoudig, maar krachtig, zegt de Schrijver, op dien tijd terugziende: „De kerken daverden van het krakeel. Het „ganſche land was in opſchudding en vol van tweedragt „en Godsdienshaat. Men vervloekte en verdoemde elkander; het was een akelige, jammerlijke tijd. Ik dank God, „dat ik twee eeuwen later in de wereld gekomen ben." (Bl. 22.) Wij danken er God ook voor.

Vervolgens ontwikkelt de eenvoudige man het denkbeeld: kerkelijke Synode, uit de behoefte naar eenheid; hij brengt ons terug tot de eerſte Vergadering, *Hand.* XV, en herinnert ons, dat de ganſche Gemeente, de uitſpraak gehoord hebbende, *zich verblijdde over de vertroosting*. Op eenmaal, en wel wat al te plotſelijk, ſpringt onze Schrijver juist op die plek, waar hij ſtaan en ſpreken en zeer ernſtig ſpreken wil: de Dordrechtſche Synode! Wij moesten, tot zooverre gevorderd, eerst van den ſchrik bekomen, welke ons ſteeds overvalt, wanneer deze ſtrijdleuze wordt uitgeſproken. Wat hij hier aanvoert, bepaalt zich vooreerst, om ons te overtuigen, dat deze Synode (de *Dalai-Lama*, die nooit ſterft) volſtrekt en in geenen deele eenige *vertroosting* te weeg bragt. Daarop wordt van acht verſchillende zijden, zeer kort, aangewezen, dat de Dordſche Synode geheel heeft misgetast, van hare magt een ergerlijk misbruik maakte, zoodat, volgens bl. 32, „de handelwijze en verrigtingen der Dord„ſche Synode de afkeuring verdienen van alle ware Her„vormden, die den Bijbel alleen tot rigtſnoer nemen van „hun geloof, geen menſchelijk gezag in de Kerk dulden, „en van alle onregtvaardigheid, welke in Gods oog een „gruwel is, afkeerig zijn." — Op deze wijze vervolgt onze onbeſchroomde vriend zijnen weg, en komt weldra op de hoo gewigtige *onderteekening*. — „Maar deze geſchiedde vrijwillig." — Voorzeker! maar wie *niet* teekende, kon geen

Predikant worden, werd daarenboven als een verfoeijelijke ketter verbannen. „ Verbeeldt u, (zoo zegt de Schrijver „ hier even waar als geestig) verbeeldt u, dat de Jeruzalem„ sche Vergadering tot de Christenen uit het Heidendom ge„ zegd had: indien gij Christenen blijven wilt, moet gij u „ allen laten besnijden; evenwel wij dwingen niemand: doch „ zoo gij u aan de besnijdenis niet onderwerpt, zullen wij „ u voor Onchristenen houden en uit de Christelijke Kerk „ bannen. Zou dit niet inderdaad een gruwelijke dwang ge„ weest zijn?" (Bl. 35, 36.) Nu beijvert zich de Schrijver met hand en voet, om ons duidelijk te maken, dat de onderteekening een verouderd misbruik is, hetwelk men reeds lang had behooren af te schaffen. Men leze zijne wél gemotiveerde redenering van bl. 36 tot 47. Hij verwerpt hier onbepaald, en wil niet, dat ooit weder eene *dubbelzinnige* verklaring plaats vinde — hij heeft gelijk: wanneer eene Kerkelijke Vergadering zich moet redden, even als een *Esprit fort*, die aan het haspelen geraakt, door dubbelzinnigheden, dan is ook hier voor de Gemeente weinig *vertroosting*, maar zeer veel ergernis en argwaan. — Naar aanleiding van dit alles, waagt de Schrijver het, eene proeve te geven van mondelinge of schriftelijke verklaring; zie bl. 49, 50. Deze verklaring zal aan velen mishagen, aan velen zeker behagen: wij zouden er ons mede kunnen vereenigen; ofschoon het mogelijk beter ware (daar wij nu toch eens zóó ver gekomen zijn) alle banden te verbreken, uitgenomen die, waardoor *domme*, *gevaarlijke* en *razende* menschen moeten bedwongen worden.

Uit ons verslag blijkt reeds, wat men hier te vinden en te wachten hebbe: echte mannentaal, eenvoudig duidelijk betoog, nadrukkelijken ernst, en — let wél — *geen enkel scheldwoord*. Wij gelooven, dat dit *zeer* liberale stukje nut kan stichten, en reeds gesticht heeft. Wij wenschen aan de vervolgde waarheid dergelijke kampvechters; zij bezit er meerdere in ons Vaderland. Men leere zoo eenvoudig, zoo gematigd, zoo onbewimpeld schrijven en spreken; het is hoog tijd geworden. De stoute kinderen, die den stillen en denkenden man op straat uitscheiden, met slijk werpen en een vreeselijk geschreeuw maken, moeten in de kinderkamer worden opgesloten, tot dat men hun wat meer fatsoen geleerd heeft. Wij achten den Schrijver van dit *Eenvoudig woord* juist daartoe geschikt; hij weet echter, hoe lastig die stoute

knapen zijn: „Ik voorzie veeleer, (zegt hij bl. 59) dat de „verdwaalden mijne bedoeling miskennen, en mij voor eenen „lasteraar, en mijn boekje voor een lasterschrift uitmaken „zullen." Dit zal dan ook zeer waarschijnlijk hier en daar plaats grijpen; maar daardoor verliest de goede zaak niets. Wij wenschen den krachtigen Schrijver, dat hij, ook door dit stukje, iets moge verrigt hebben ten beste van het Rijk van JEZUS, en dat hij, van alle zijden ondersteund, „zal blijven „ijveren voor den Bijbel en voor de vrijheid, met welke „CHRISTUS ons heeft vrijgemaakt, wel verzekerd dat hij „het goede deel heeft gekozen, dat van hem niet zal weg„genomen worden."

Bedenkingen over de Ontboezeming van R. ENGELS, *Predikant te Nieuwolda, door een onderzoekend Gereformeerd Protestant. Te Groningen, bij* M. Smit. 1834. *In gr.* 8vo. 73 *Bl. f*: - 50.

De Schrijver wil dit stukje niet als een *Tegen- of Twistschrift* beschouwd hebben. Hij wenschte *slechts bedenkingen* mede te deelen, *die mogelijk tot nadenken aanleiding kunnen geven en het oordeel over vele thans ter sprake zijnde bijzonderheden uitbreiden.* Hij verschilt namelijk in eenige punten niet weinig van Do. ENGELS. Hij zegt, bl. 27: „Neen, de oorzaak van het *separatisme*, als *eerste oorzaak*, moet alleen worden gezocht in de nog bestaande Dordsche Geloofsregels." En bl. 33: „De Heer ENGELS houdt *de leer der Dordsche Synode* voor *eene stevige leer.* Ik vind er slechts veel goeds in. Een derde zal er weinig goeds in vinden. Een ander daarentegen wil hare (derzelver) onfeilbaarheid. Hoe zullen al die partijen vereenigd worden? Geen ENGELS zal met zijn gematigd stelsel hier iets vermogen; maar het kwaad moet in den wortel worden aangetast, de Formulieren moeten geheel ter zijde worden gesteld, en elk Leeraar predike dus naar *zijn* licht." De Schrijver, die geen Predikant schijnt te zijn, wil dus vrijheid voor allen en slaat *scheiding* voor; maar wat dan?....

Chronologisch Overzigt der Nederlandsche Vorsten, door L. G. VISSCHER, *Hoogleeraar aan de Universiteit te Utrecht.*

Ifte en 2de Aflevering. Te Utrecht, bij C. van der Post, Jr. *In fol. 78 Bl. f 5-50.*

Toelichtingen tot het Chronologisch Overzigt der Nederlandsche Vorsten, enz. Te Utrecht, bij C. van der Post, Jr. 1833. *In gr. 8vo. 68 Bl. f :-75.*

Verhaal van de Belegering der Citadel van Antwerpen door het Fransche Leger, in Dec. 1832, enz. Door J. W. T., *voormalig Officier der Genie. Uit het Fransch vertaald. Met eene Plan en Kaart, enz. Te Zaltbommel, bij* J. Noman en Zoon. 1833. *In gr. 8vo. 152 Bl. f 2-40.*

Gedenkwaardigheden uit het Leven der Hertogin VAN BERRY, *van haar huwelijk tot na hare gevangenneming te Nantes. Uit het Hoogduitsch. Met Portret. Te Zaltbommel, bij* J. Noman en Zoon. 1833. *In gr. 8vo. 90 Bl. f 1-20.*

Overdenkingen over de tegenwoordige buiten- en binnenlandsche Staatkunde van Grootbrittanje en het Ministerie van Lord GREY. *Naar het Engelsch. Te Alkmaar, bij* J. A. M. W. le Sage ten Broek. 1833. *In gr. 8vo. 84 Bl. f :-90.*

Het *Chronologisch Overzigt* van den Hoogleeraar VISSCHER is natuurlijk ingerigt naar zijne wijze van inzien der duistere punten onzer Geschiedenis, waarbij hij b. v. omtrent ADA, als Gravin, WAGENAAR schijnt te volgen. Wij willen hierover niet twisten, te minder, daar het hier om *tijdsbepaling*, niet om *regt* te doen is. Naar ons inzien beantwoorden beide Afleveringen aan het oogmerk. De *Toelichtingen* in 8vo. van het werk zelve in fol. behooren er volstrektelijk bij. Wij wenschten, dat dezelve dan ook in het eigene formaat waren gedrukt.

Aan alle beminnaars der Geschiedenis van ons Vaderland, voor zoo ver zij het oorspronkelijke missen, bevelen wij het *Verhaal der Belegering van de Citadel van Antwerpen* aan. Alle noodige bescheiden en bijlagen vindt men bijeen; en juist omdat een *Franschman* het oorspronkelijke geschreven heeft, is de lof, onzen dapperen landgenooten toegezwaaid, des te onpartijdiger.

De *Gedenkwaardigheden uit het Leven der Hertogin* VAN BERRY laten veel te wenschen over. Men vindt er wel-

nig meer, dan uit de nieuwspapieren bekend is, en onder anderen *niets* van haar tweede huwelijk met een *Italiaansch* Vorst.

De *Overdenkingen over de Staatkunde van Grootbrittanje* zijn zeer geschikt, om ieder te doen inzien, aan welke misslagen Lord GREY en de zijnen zich schuldig maken, en welke ontwerpen hunne partij koesteren. Intusschen, het is een opstel van de zijde der *Tories*; en men vergete niet bij de lezing ook hier toepasselijk te maken het bekende: *Illaëos intra muros peccatur et extra.* Tegenwoordig zijn de *Whigs* onze vijanden; maar men wane niet, dat de *Tories* in waarheid zoo veel beter jegens ons gezind zijn. Eigenbelang, met verzaking van alle regt en billijkheid, is van ouds het karakter der *Britsche* Staatkunde bij alle partijen. De *Fransche* Staatkunde, zoo wel onder de BOURBONS als onder andere Gezaghebbers, is in den grond der zaak niet beter. Maar de *Franschen* huichelen steeds, eenigen eerbied voor de regtvaardigheid te koesteren; de *Engelsche* Staatslieden zijn te trotsch, om hunne snoodheid achter een masker te verbergen. Wanneer zal *Europa* van al dat gespuis worden verlost? Als Vorsten en Volken zich zullen beteren en wijs worden. *Tantum!*

De Bataviereu. In vier Zangen. Door L. VAN DEN BROEK. *Te Leeuwarden, bij* H. C. Schetsberg. 1833. *In gr.* 8*vo.* 96 *Bl.-f* 1 - 80.

Toen de Heer VAN DEN BROEK het voornemen opvatte, om dit gedicht te vervaardigen, stelde hij zich voor, een tafereel van de zeden en gebruiken der *Bataviereu* te schetsen; maar hij is van dat plan afgeweken. Het was (wij schrijven dit een en ander uit de *Voorrede* letterlijk af) zijne gebrekkige of eng beperkte kennis van de geschiedenis in het algemeen en van die onzer voorvaderen en al derzelver aanhangige omstandigheden in het bijzonder, waarover hij zich beklaagde. Daarom sloeg hij zijnen eigenen weg in, en zocht, zoo veel mogelijk, bijpaden, welke hem toch niet geheel zijdelings afvoerden. Daarop zouden wij nu wel lust hebben, met HORATIUS te antwoorden:

Sumite materiam vestris, qui scribitis, aequam
Viribus.

Het verstrekt den Heere VAN DEN BROEK op zichzelf

niet tot ſchande, dat hem die naauwkeurige kennis ontbreekt, welke gevorderd wordt tot het ſchetſen van een tafereel van de geſchiedenis, zeden en gewoonten der *Batavieren*; maar wij houden het daarvoor, dat het in 't algemeen niet is aan te prijzen, wanneer men, evenwel zulk een onderwerp tot zijne poëzij kiezende, er van maakt, wat men er van maken kan, en bijpaden gaat zoeken. Dat de Dichter zijnen eigenen weg gaat, daarover behoeft hij zich nooit te verontſchuldigen; wij verwachten dit van hem: maar het verzenmaken is geene verpligting, en waartoe dan eene ſtof aangegrepen, van welke men vooraf erkent: „ik ben er niet voor berekend"? Echter ſchijnt ook nog eene andere reden den Heer VAN DEN BROEK teruggehouden te hebben van het geven eens dichterlijken tafereels van de zeden en gewoonten onzer voorvaderen, de *Batavieren*. Hij achtte de poëzij te zeer beperkt, wanneer een tijdvak, door haar gekozen, vol is van elkander gelijkende gebeurtenisſen. Zoo kwam hem voor de geſchiedenis der *Batavieren* te zijn. Hunne zeden, hunne gebruiken, hunne feesten en plegtigheden *zwonken* (zwenkten), zoo veel hem bekend is, om dezelfde ſpil, en hielden immer eene aan elkander gelijkende gedaante. Zoo was het met hunne wijze van oorlogen; en het beſchrijven van één treffen is voldoende, om alle hunne veldſlagen te doen leeren (*doen* of *leeren* is overtollig) kennen. Wij zijn dit met den Dichter eens, maar ontkennen de ingewikkelde gevolgtrekking, alsof deze gelijkvormigheid de zaak ongeſchikt voor een dichterlijk tafereel zou maken. Men behoeft toch zulk een tafereel juist niet tot de dikte van een matig boekdeeltje uit te ſpinnen. En waarom zou men niet in eenen zang het huiſelijke leven der *Batavieren* kunnen ſchetſen; in eenen anderen een tafereel van hunne vroegere geſchiedenis ophangen, en in eenen anderen weder hunne wijze van oorlogvoeren ſchilderen? Wilde men het eerſte, dat altijd nog al uitgebreid is, afdeelen; welnu! men vange aan met eene dichterlijke ſchildering van den grond, en ſchetſe er den *Batavier*, gelijk hij leeft van jagt en viſcherij, in de eenvoudige hut, met gade en kroost. Men wijde eenen anderen zang aan de teekening van zijn burgerlijk leven en eenvoudige Godsdienſt. Men doe in eenen derden eenen eerbiedwaardigen grijsaard optreden, die voor de hem op een feest omringende jeugd op forſchen Bardentoon een tafereel ophangt van vorige dagen (waarbij dan wel de togt der *Noormannen* naar

Italië, die, door den *Cimbrischen* vloed verjaagd, de volken met zich zuidwaarts slepen, in aanmerking komt, zonder nog, gelijk hier, twee der vier zangen in te nemen); terwijl de opstand tegen de *Romeinen* onder CIVILIS, gelijk hier, de stof tot eenen vierden zang oplevert, waarbij uitmuntende gelegenheid is, om der *Batavieren* wijze van oorlogvoeren te doen kennen. Een dichtstuk, op deze of dergelijke wijze ingerigt, zou met meer regt den titel: *de Batavieren* kunnen voeren; der *Cimbren* togt, bij welken onze voorvaderen toch slechts zeer ondergeschikt zullen geweest zijn, zou minder op den voorgrond staan; en, om niet meer te noemen, de eenheid ware veel beter bewaard gebleven. Tot zulk een tafereel behoort kennis, het is waar; maar TACITUS' gulden boeksken: *de moribus Germanorum* is in onze taal door VAN WIJN overgezet; de geschiedenis is, blijkens het voor ons liggend werkje, aan VAN DEN BROEK genoegzaam bekend; het werk van ENGELBERTS: *aloude staat der Vereenigde Nederlanden* is gemakkelijk te bekomen; en wie den regten *toon* wil leeren kennen, die leze slechts KLOPSTOCK's *Hermansschlacht*. Het stond aan VAN DEN BROEK zekerlijk vrij, te geven, wat hij wilde; maar wij gelooven niet onbillijk te oordeelen, wanneer wij het daarvoor houden, dat hij *of* het plan van zijn dichtstuk, *of* den titel had moeten veranderen.

Na deze algemeene aanmerking willen wij den inhoud eenigzins breedvoerig opgeven; de titel en aard des werks lokken ons uit, om wat langer bij dit dichtstuk stil te staan.

In den eersten Zang schildert de Dichter CLAUDIUS, een' grijzen *Batavier*, gelijk hij staat aan den oever van den *Rijn*, denkende aan vroegere dagen. Zijn zoon BRUNO voegt zich bij hem met de klagt:

't Is ons alleen gegund, den naam van vrij te dragen,
Maar Romes adelaar, alom zoozeer geducht,
Beschaduwt onzen roem met uitgebreide vlugt;
Dat wondt mij diep de ziel.

CLAUDIUS:

Betoom uw drift, mijn zoon!.....
Meet uwe en 's vijands kracht en wacht de hulp der Goôn.

BRUNO meent, dat de Goden zwijgen, „als verheugd om onze tegenheden." CLAUDIUS zal hem doen hooren,

hoe die bijstand blonk in 's lot van 't voorgeslacht,
Eer 's hemels wil het volk op dit ons erfgoed bragt.

Het daarop volgende is de beschrijving, hoe „ 't moedig volk de stoute *Cimbren*" volgde, en „ de onweerstaanb're magt van 't Westen en van 't Noorden" vereenigd trok „ naar *Italiës* vruchtbare oorden," na beslechten twist tusschen TEUCHUBOLD, den „ *Noordschen* Veldheer," en BRENNUS, den „ gebieder der *Germanen*." Dit alles wordt alzoo in den mond van CLAUDIUS gelegd; maar het is als zoodanig niet door" „ aangeduid, en de geheele houding van dien Zang heeft ook oneindig meer van de taal des Dichters zelven, gelijk het dan ook zelfs door eenen „ *Germaanschen* Bardenzang" afgewisseld en door een „ *Noordsch* Krijgslied" gevolgd wordt. Echter was het genoemde duidelijk genoeg de bedoeling van den Dichter, daar hij in het begin van den tweeden Zang CLAUDIUS doet voorkomen, als die

reeds zijn zoon verhaalde,
Hoe de edele Germaan op trotschheid zegepraalde;

waarna de grijze held voortgaat met verhalen, hoe

Het Noordsche leger, ... na menig bangen dag,
Italiës vruchtb're boom en held're hemel zag;

en BRENNUS

eischte, als wettig loon voor goed en bloed en leven,
Dat Rome een vruchtbaar land zijn volk ter woon zou geven;

waartegen hij aan *Rome*, als „ kostb're ruilprijs," aanbood, om „ de vrijheid, waar ze ook roept, met kracht ten dienst te staan." Maar

trots(ch) zag de adelaar, wien roof ten voedsel strekte,
Wiens uitgebreide vlugt reeds zooveel rijken dekte,
Op d' ongetemden held van 't kille Noorden neêr,

Het heette nu:

Die hoon eischt bloed ten zoen! —
Op Noordsche helden! op Germanen! grijpt het zwaard.

Thans volgt de beschrijving van den slag:

Verschriklijk was de schok, verschriklijk 't eerste botsen
Der beide legers; met de zwaarden en de knodsen
Ving 't Noordsche krijgsvolk aan, enz.

tot dat eindelijk „ *Rome* wijkt en BRENNUS zegepraalt." Maar het overwinnend leger werd doof „ voor 't vaderlijk vermaan der ouden en der wijzen," daar het, in het zoele Zuiden, „ onbekend genot zocht in dartele vermaken." Dit ziende, wil „ oud *Rome* zich wreken;"

En eer men 't verſtand biedt met zaam vereende kracht,
Vlugt reeds der Cimbren heir voor Romes legermagt.
En eer zich Romes magt op 't Noordſche heir kan wreken,
Is 't reeds met ſchande en ſchuld Italiaes grond ontweken.

Wij hebben op dezen Zang weder dezelfde aanmerking, als op den vorigen. De Dichter verliest terſtond uit het oog, dat niet hij het is, maar CLAUDIUS, die ſpreekt, en, tusſchen de beſchrijving in, weder een „ Lied van RADBOUD, den Prieſter," opzegt.

In den derden Zang is het tien jaren geleden, „ ſinds de grijsaard, BRUNO's vader, zat van 't leven, de oogen ſloot." Thans bukte *Germanië* voor *Romes* juk, en ſlechts „ bij 't hoogtijd vieren" liet het „ vrolijk aangeheven lied den ouden roem van de dappere vaderen aan het nakroost hooren." Bij zulk een feest wekte het „ Lied van FENNA," de dochter van BRUNO, tot den ſtrijd en hare gezellinnen om „ kranſen te vlechten om de ſlapen van den uitverkoren held."

Hij zal de monſters vellen,
Die brasſen in ons bloed;
Hij zal onze eer herſtellen,
Met onverwinb'ren moed.

Maar

Een woeste knaap, met kronk'lend gitzwart haar,
Dringt door de ſchaar der blijde feestgenooten.

Het is „ de ſtoutſte lijffoldaat,"

Op 't allernaauwst aan 't Opperhoofd verbonden,
Door Rome als Vorst op Bato's erf gezonden.

Deze wil zich „ voor FENNA's lied wraak verſchaffen," en *Romes* hoon met haar bloed uitwisſchen. Een oude *Batavier* echter

Schiet ijlings toe en roept, door drift vermand:
„ Ontvang den dood van de oudſte ſlavenhand."

Dit is het ſein van den opſtand:

De vader ijlt, de zuster ſpoort den broeder
Ten kampſtrijd aan, de diepgeroerde moeder,
Schoon aangedaan door 't daverend gejuich,
Geeft aan haar zoon 't begeerde wapentuig.

Deze Zang is, in ons oog, de best gelukte van het geheele gedicht. Fiksch is b. v. de navolging van het bekende: *het bloed der martelaren het zaad der kerke:*

Wij zullen juichend zingen,
Hoe zwart de toekomst ſchijn',
En 't bloed der jongelingen
Zal 't zaad der vrijheid zijn.

Vierde Zang.

Civilis, die de vrucht van vreemde kennis plukte,
Op wiens beleid en deugd de tijd het zegel drukte,
Gehard in 't worſtelperk van dikwerf knellend leed,
Ziet zich als wettig hoofd met de oppermagt bekleed.

Nu rust men zich toe ten ſtrijde, en

Die maar vliegt heinde en ver en zamelt ſtrijdb're mannen,
Die met het groeijend heir vrijwillig zamenſpannen,
Als ſtrevend naar één doel, en reeds de derde nacht
Bedekt in 't open veld Civilis legermagt.

„ *Romes* weelderige afgezanten" vernemen deze tijding „ bij 't *glinſt'ren* van de feestbokalen." Nu roept de Landvoogd de hoofden zamen; „ de heete ſtrijd vangt aan," en „ 't *glinſt'rend* lemmer, rondgezwaaid door d' ijz'ren arm van BATO's zonen, doet de dapp're *Romers* zwichten." Eindelijk

Stijgt 's overwinnaars kreet bij 't *glinſt'ren* van het ſtaal:
„ De Goden zijn geloofd; ons is de zegepraal!"

Nu „ ſtijgt luid der Barden lied in 't plegtig avonduur." En aan het ſlot:

Op de afgebroken brug.....
Wordt roemvol 't ſchoonst verbond, ten loon der dapperheid,
Die 't ſlavenleven haat, op woord en eed geſloten.

Wij hebben in dit Dichtſtuk vele fraaije plaatſen aangetroffen; maar mogen eenige aanmerkingen, die wij onder het lezen maakten, niet terughouden. En dan komt ons de toon van ſommige der ingevlochtene *Gezangen* voor, niet de ware te wezen. Het „ *Noordſche* Krijgslied" b. v. heeft weinig *Noordſche kleur*. Wij zullen ſlechts één enkel voorbeeld aanhalen, en ieder zal terſtond het onderſcheid gevoelen. „ Voort dan," is het bij VAN DEN BROEK:

Voort dan, dapp're Bondgenooten!
Tart zelfs 't woeden der Natuur;
Digt geſchaard en vastgeſloten
Tot een onverbreekb'ren muur!
Straft wie roekloos ons beſpot:
Odin-zelf zal voor ons waken, aller Goden Heer en God.

Nimmer ſidd'ren Noordſche mannen:
't Zwaard vlamt als een blikſemflits.
Waar wij onze bogen ſpannen,
Scherpt de dood der pijlen ſpits;
Wie ons te overwinnen tracht,
Odin-zelf is onze Koning, hij beſchermt ons door zijn magt.

Welk eene geheel andere tint heeft het volgende, ook uit een *Noordsch* Krijgslied, bij WALTER SCOTT (*):

Waar 't zwaarst en dapperst wordt geſtreên,
Zweeft Odin's dochter voor u heen;
Verneem, wat zij u zal vermelden:
Of zege en roem en lof op aard',
Of, zoo u 't doodend ſtaal niet ſpaart,
In 't ſchoon Walhalla 't loon der helden.
Daar wordt de meede u toebereid,
Kamp en genot in eeuwigheid.
Op, knapen, ridders, moed en lust!
Treft, als de orkanen uwer kust!

Dezelfde aanmerking zouden wij kunnen maken omtrent

(*) *De Zeeroover*, D. II, bl. 23. *Nederd. vert.*

het Bardenlied in dien zelfden Zang, den toon vergelijkende met dien b. v. in KLOPSTOCK's even aangehaald Dramatisch Dichtſtuk, of met den *Voorzang* van HELMERS voor *de Hollandſche Natie*; maar wij moeten ons bekorten.

De vergelijkingen, en dit achten wij in het onderhavige Gedicht een ander gebrek, zijn al te menigvuldig en uitgewerkt. Bladz. 37—39 vindt men op 32 dichtregels eene van 8, eene van 6 en eene van 3 regels, en zoo is het bijna door het ganſche boekje heen. Dit is, naar ons gevoel, eene ongevallige overlading met pronk; terwijl dan nog vele dier vergelijkingen, wij zullen niet zeggen verkeerd, maar vrij zonderling zijn; b. v. bladz. 18:

Gelijk het wasſend graan, met gouden glans omtogen,
Door 't ſuizen van den wind, die dartel blaast, bewogen,
Al golvend zich vertoont, met rijken dos getooid,
En zoo langs d' akker rolt, die ſchier onmerkbaar glooit,
Zoo daalde ook 't leger af —

en bladz. 91:

Gelijk een donderſlag, die 's hemels wraak doet duchten,
Den tempelſchenner dwingt het heiligdom te ontvlugten,
Zoo jaagt des Veldheers dood, bij 't klimmende gevaar,
Den ſchrik voor eigen ſchim in Romes legerſchaar.

Het heeft ons ook gehinderd, dat in den mond van CLAUDIUS de ware moed vergeleken wordt bij dien der *Romeinen*; bladz. 13:

Hier woonde een edel volk, naar waarde nimmer te achten,
Begaafd met Roomſchen moed.

Bladz. 25:

Maar d' eed'le jongeling, die door den moed *eens Romers*
Bezield —

Bladz. 47 doet het de Dichter, of eigenlijk CLAUDIUS, voorkomen, alsof „ 't verhittend druivenſap" den „ zuiv'ren dronk, dien de Natuur tot lafenis ſchenkt," verdrongen had, na der *Noormannen* inval in *Italië*. Van het *druivenſap* in eigenlijken zin moge dit waar zijn; maar de *Noordſche* volken waren toch op het punt van drinken nim-

mer matig. HELMERS zegt ook wel, in zijnen aangehaalden *Voorzang:*

Wat pocht ge (*Romeinen*) op purp'ren druiventronfen!
Het nat des Rijns lescht ook den dorst.

Zij lieten het niet bij het nat des *Rijns*. *Diem noctemque continuare potando, nulli probrum*, zegt van hen TACITUS, en zelfs in *Walhalla* verwachtten zij oude meede en krachtig bier; gelijk hier dan ook, en te regt, bij herhaling gesproken wordt van „ gistend graanvocht" en „ geestrijk vocht in broze vaten."

Bladz. 78 dunkt ons de taal van CIVILIS tot den grijzen BRUNO:

En gij, mijn Bruno! die nu de oppermagt laat varen,
En willig hulde doet aan mijn beleid en jaren,

van verwaandheid niet vrij te pleiten.

Onaangenaam zijn ook vele herhalingen. „ Riet en lies" (lisch) komen wat al te dikwijls voor, gelijk ook de vlam zich gedurig „ krult om het offer", en de *Rijn* bij de meeste beschrijvingen of aanduidingen van het terrein te veel eene hoofdrol speelt.

Wij ontmoetten almede vele verkeerde woorden. *Omstempeling*, bladz. VI, is zonderling; *kille* Rijn, bladz. 7, een min gepast *Epitheton*. De Druïde, bladz. 26, is „ door zijn zilverblanken baard" niet zoo zeer *ontzagchelijk*, als wel *eerbiedwaardig*. Een beukelaar, ald., kan wel *voorzien* of *beklonken* zijn „ met koop'ren praal" (*), maar niet *bemaald*, d. i. *beschilderd*. Bladz. 75: „ Het zwart gewaad, waarin de nacht het woud verhulde;" waarom niet *de wouden hulde?* Wat is, bladz. 70, *dikkende asche? Rossenbaard*, bladz. 25, is *paardenbaard*; het moet zijn *rosse baard*.

Ten gevalle van maat en rijm, zijn er ook eenige constructiën en woorden, die er, zonder dien dwang, niet zouden gevonden worden. Wij teekenden aan: Bladz. 15: *ver-*

(*) Dat de oude *Germanen* veel werks maakten van het beschilderen hunner schilden, kan men, des verkiezende, nazien in de Nederd. vertaling van KLOPSTOCK's *Hermansschlacht*, bladz. 197. *Rec.*

volgen 't weerloos wild; moet zijn: *'t weerloos wild vervolgen.* Bladz. 16: „ Sunna's ſtralend licht de aard' door zijn aanblik *tergt.*" Bladz. 42: *Zorgloosheid.* Bladz. 56: *verheerd* (*overwonnen.*) Een harde regel is bladz. 53: „ 't Manlijk oog kon niet meer flonk'ren, bij 't der borst ontvloeid verhaal."

Ook hinderen taalfouten, als: bladz. 18. *vervong*; bladz. 19. *vloden* voor *vloodt* en *eischten* voor *eischtet*; bladz. 20. *den* nood (eerſte naamv.); bladz. 37: „ Toont Rome uw dapperheid, tot dat het de eerkroon *bied*, een vriendſchap *affmeekt*," enz. het moet of *biedt* of *affmeek'* wezen; bladz. 28. *overſchreed* (deelwoord); bladz. 88. *de* Rijnſtroom (vierde naamv.); bladz. 68. *het volk verbaast*, waar VAN DEN BROEK *meent:* het volk is verbaasd; maar *zegt:* het volk wekt verbazing. — Druk- en punctuatie-fouten zullen wij maar overſlaan.

Poëſies, par Mademoiſelle H. VAN DEN BERGH. Breda. Imprimerie de *W. A. Oukoop.* 1833. 132 pag. pet. en 8vo.

Het Erflied onzer Vaderen. Te 's Gravenhage, bij G. Vervloet, 1833. *In gr.* 8*vo.* 8 *Bl. f* : - 20.

De gedichten van Mejufvrouw VAN DEN BERGH ſchijnen ons zeer wel in harmonie te ſtaan met de taal, waarin zij geſchreven zijn. Bevalligheid, verraſſende wendingen, zacht en teeder gevoel, doch dat altijd door zekere luim gewijzigd en getemperd wordt, kenſchetſen hare Muze: en wie zal niet toeſtemmen, dat het Fransch (met hetwelk de Dichteres genoegzaam vertrouwd is, om er hare denkbeelden en gewaarwordingen ongedwongen in uit te ſtorten) juist voor zulke ſoort van poëzij uitnemend berekend is? Verhevenheid, kracht, ſtoutheid, eigenlijken hartogt, beeldrijke en bezielde taal moet men in dit bundeltje niet zoeken. De Dichteres laat zich ook niet voorſtaan, in het hoogere gebied der Dichtkunst uit te munten of te ſchitteren. Zij wenscht aan een ſmaakvol publiek ſlechts zóó ver te behagen, dat men hare toonen met welgevallen aanhoore; en wij twijfelen ook niet, of dit lieve bundeltje zal vele lezers en lezeresſen vinden.

Als *Nederlander* echter was Recenſent het *nieuwe Wilhelmus van Naſſauwen*, onder de benaming van *Erflied onzer Vaderen* door eenen ongenoemden vervaardigd, (de Dame vergeve ons deze openhartige bekentenis!) nog meer welkom. Het is keurig en vloeijend gedicht, ademt het echte vaderlandſche gevoel, en, hoe eenvoudig en onopgepronkt, (gelijk het ook wezen moest) is het echter levendig en bezield. Wij wenſchen, dat het welras op aller lippen zweve en in aller harten wedergalme! Gaarne zingen wij den Dichter na:

„ Geen lied, geleerd van vreemden,
Klonk ooit zoo fier, zoo ſchoon!
Kom, Echo onzer beemden,
Ons hart herkent uw' toon!
Gij, lied van Naſſau's helden,
Gij, Marnix' vrijheidsbeê,
Verjaard op onze velden,
Verjaard op onze zee!"

Taalkundig Magazijn, of gemengde Bijdragen tot de kennis der Nederduitſche Taal; bijeenverzameld door A. DE JAGER. *Iſte Stuk. Te Rotterdam*, T. J. Wijnhoven Hendrikſen. 1833. *In gr.* 8*vo. VIII en* 102 *bl. f* 1 - 10.

Zoo wel het oogmerk van den kundigen DE JAGER, als de wijze, waarop hij tot dusver in de verzameling van zijn *Taalkundig Magazijn* is te werk gegaan, kunnen wij niet anders dan toejuichen. In dit eerſte Stuk ontmoeten wij eerst eene *Verhandeling over de Naamvallen* [in onze taal], door den Heer GÖRLITZ; welke Verhandeling te voren was medegedeeld in het *Magazijn van Onderwijs en Opvoeding*, IVde Deel; maar, na herziening door den Schrijver, aan den Verzamelaar voor dit tegenwoordige Tijdſchrift is afgeſtaan. Onder die opmerkingen, welke bijzonder onze aandacht trokken, behoort hetgeen er gezegd wordt van den tweeden naamval, namelijk, wanneer deze vóór het beheerſchende woord mag geſteld worden, gelijk in *Davids pſalmen;* wanneer niet, gelijk in *de ſoldaten des regements*, nooit *des regements ſoldaten.* Gaarne hadden wij hier echter zien bijgevoegd, dat ook in dit opzigt den Dichteren eene grootere vrijheid vergund

is. Zeer juist is verder hetgene bepaald wordt omtrent de gevallen, waarin het voorzetsel *van* door eenen tweeden naamval kan vervangen worden, gelijk *de verdienſten van den man* of *des mans verdienſten*, of ook *de verdienſten des mans*; doch daarentegen *een man van verdienſten*, *een Amſterdammer van geboorte*, *een kind van twee jaren*, enz. waar *van* geenszins met zijnen vierden in een' eenvoudigen tweeden naamval mag worden veranderd. Na deze Verhandeling volgen *Taalkundige bijzonderheden, voornamelijk over uitſpraak en ſchrijfwijze*, door D. BOMHOFF, H. ZN., welke blijken geven van het fijn gehoor en het ſchrander inzigt des opſtellers, onder anderen het aangemerkte op de ongelijkvormigheid der meest aangenomene ſpelling in het meervoud der naam- en de onbepaalde wijze benevens het meervoud in den tegenwoordigen tijd der werkwoorden, — op *ik*, *iken*, *ikken*, b. v. *monnik* maakt *monniken*; waarom dan *leeuwrik* en *leeuwerik*, *leeuwrikken* en *leeuwerikken*? BOMHOFF (waarin wij hem gaarne bijvallen) wilde de *k* nergens verdubbeld hebben in dien toonloozen uitgang, en dus ook even min in het meervoud van *kievit*, waar hij *kieviten* boven *kievitten* verkiest. — Voorts treft men in dit eerſte Stuk nog eenige *Taalkundige opmerkingen* aan, *uit brieven van Mr.* BILDERDIJK *getrokken*, waaronder die over *elkander* en *malkander*. Meer over dat *elkander* en *malkander* (d. i. *elk den ander*, dus *met elkander*, *elk met den ander*; en *manlijk den ander*, dus *met malkander*, *manlijk* of *hoofdelijk*, *ieder mensch of man met den ander*) vindt men in de gemengde opmerkingen van den Verzamelaar zelven, die zoo deswege, als om het overige van den inhoud, dit eerſte Stuk tot een wezenlijk ſieraad ſtrekken. Niet minder welkom zal den Taalbeminnaren de laatſte bijdrage wezen, zijnde eene *Proeve van Taalkunde uit een, in het Oud-Nederduitsch geſchreven werk uit den Karolingiſchen tijd*; door den Hoogleeraar A. YPEY; namelijk Pſalm 54, vs. 7—9, en eenige andere Pſalmen, met de vertaling in onze hedendaagſche ſpraak onder elk vers. Men zal daaruit onder anderen zien, hoe onze taal, even gelijk meestal de Oud-Duitſche tongvallen, weleer veel vloeijender en klinkender was, dan tegenwoordig: want niet alleen treft men er zelden die hinderlijke opeenſtuiting van medeklinkers aan, welke het tegenwoordige Hoog- en Nederduitsch zoo dikwerf ſtroef en ſtootend maakt; maar ook ontmoet men telkens, in plaats der doffe *e* en *en*, de uitgangen

a, *i*, *o*, *u*, *in* en *un*, ja ook, voor het verouderde *es* in den tweeden perſoon van het enkelvoud, het welluidender *ds*; en zulks zonder dat daarom de doffe *e*, die op zijnen tijd niet onbevallig is, geheel zoude ontbreken. Men hoore b. v. Pſalm 54, vs. 7—9 (de *th* waarſchijnlijk uit te ſpreken bijna als *d*): „Bekere uvel fiundo minon: an warheide thinro te-ſpreide ſia. Willico Yal ic offran thi: in begian ſal ic namin thinin, Herro! wanda guot ist. Wanda fan allin arbeidin generedos tu (thu?) mi: in ovir fiunda mina ſcouwota oga min." En Pſalm 55, vs. 6—8: „Forthta in bivonga quamon ovir mi: in bethec(c)oda mi thaisternusſi. In ic quad: wie ſal gevon mi fetheron alſo duvon; in ic fliugon ſal in raston ſal. Ecco, firroda ic fliende (fliunde?), inde bleif an eudi."

Wij wenſchen den Heere DE JAGER alle ondersteuning bij zijne belangrijke en nuttige onderneming; terwijl wij eindigen in de hoop, dat hij telkens, even als nu, iets van zijne eigene pen ons zal mededeelen.

De Invalide. Historisch-romantiſche Tafereelen uit lateren tijd, door C. SPINDLER. *III Deelen. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1832. *In gr.* 8*vo.* 874 *Bl. f* 8 - 40.

De Schrijver van dit uit het Hoogduitsch vertaalde werk is uit zijne vorige ſchriften reeds bekend; het tegenwoordige zal het thans waarſchijnlijk bij velen ook al zijn; en wie nieuwsgierig is, om de beeldtenis van SPINDLER te aanſchouwen, die vindt voor den titel van het eerſte Deel gelegenheid, om hieraan te voldoen. — Het tooneel der Geſchiedenis is hier meestal *Frankrijk*, en wel in het tijdvak van 1789—1815, waaruit het (dit willen wij der Uitgeefſter over het geheel wel toeſtemmen) „met eene fikſche hand ontworpene en meesterlijk als naar het leven uitgewerkte Tafereelen" vertoont; offchoon er hier en daar eene zekere wildheid in heerscht, die ons niet behagen wil. Er komen

vele, werkelijk beſtaan hebbende perſonen en gebeurtenisſen van dien tijd in voor, die dikwijls veel meer belang, dan de verdichte hoofdperſonen, inboezemen, en om welke te kennen men waarlijk ook geene verdichting noodig heeft. — Volgens den titel is de held dezer Geſchiedenis flechts één; maar volgens den doorloopenden inhoud des werks zijn er twee: doch met de eenheid, zoo wel als met de goede aaneenſchakeling, zonder geduchte luchtſprongen, nemen het ſommige Romanſchrijvers zoo naauw niet. De eene is dan de op den titel vermelde Invalide DIEUDONNÉ, gezegd SANS-REGRET, die, wegens in *Amerika* bekomene wonden, op voorſpraak van den Prins VAN CONDÉ, in het Koninklijk *Hôtel des Invalides* te *Parijs* geplaatst is; de andere, de Burggraaf DAMMARTIN, Officier bij de Koninklijke Lijfwacht. Beide verlaten al ſpoedig de zaak huns Konings, vatten de wapenen op voor de Republiek, en dienen naderhand NAPOLEON: beider lot wordt ook hoe langer hoe meer tot één gebragt, hoewel ſomtijds vrij avontuurlijk; en beider geſchiedenis eindigt met het ſneuvelen van SANS-REGRET, bij gelegenheid van NAPOLEON's laatſten val, en (want dit is zoo in de romantiſche orde) met het huwelijk van zijnen zoon VICTORIN en SUZON, dochter van DAMMARTIN. Hunne hier verhaalde lotgevallen, en de gebeurtenisſen, waarin zij min of meer eene rol ſpeelden, hier verder te ſchetſen, is zonder te groote uitvoerigheid niet wel mogelijk, en zal ook door de meeste Romanlezers niet verlangd worden. — Het werk, zoo als het daar is, is levendig en onderhoudend genoeg geſchreven: het laatſte Deel komt ons wat gerekt voor. Een zedelijk doel heeft Rec. er niet in kunnen vinden. De Uitgeefſter vertrouwt wel, „ dat de „ levendige beeldtenis dier onrustvolle tijden ook ten waar„ ſchuwenden ſpiegel zal kunnen ſtrekken voor allen, die „ door gelijke oorzaken gelijke uitwerkingen in deze dagen „ ſchijnen te willen voortbrengen, of dezelve hunnes ondanks „ kunnen doen ontſtaan"; en voor den nadenkenden Lezer mag er wel zoodanige opmerking uit te halen zijn: maar of dit het eigenlijke doel des Schrijvers geweest zij, hieraan meent Rec. te mogen twijfelen: immers niet alleen zijn de hoofdperſonen zoodanige lieden, die, ondanks de betrekking, waarin zij óf door beweldadiging, óf door naauwen dienſtpligt tot den goeden LODEWIJK XVI ſtaan, hem en zijne zaak zonder gewigtige reden verlaten; maar ook worden

hunne hooggeſtemde republikeinſche gevoelens doorgaans in een gunſtig licht en op den voorgrond geſteld. Of dit nu in *Duitschland*, waaruit het werk voortkomt, wel nuttig is, gelooven wij niet; en in ons Vaderland heeft men er gelukkig geene behoefte aan. — De grootſte verdienſte dus van deze historisch-romantiſche Tafereelen beſtaat in de levendigheid der ſchildering van de voorvallen: voor de Letterkunde in dit vak dunkt ons de aanwinst door dezelve niet zeer aanmerkelijk.

Vaderlandsliefde en Heldenmoed. Twee historisch-romantiſche Verhalen. Naar het Hoogduitsch van A. VAN TROMLITZ. *Te Amſterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1833. *In gr.* 8*vo.* 310 *Bl. f* 2-75.

Historisch-romantiſche Verhalen, aangeboden als bijdrage tot onderhoudende en nutte lektuur. Te Amſterdam, bij H. Bakker, Cz. 1833. *In gr.* 8*vo.* 253 *Bl. f* 2-50.

Gezellig Onderhoud voor den beſchaafden ſtand. Te 's Gravenhage, bij A. Kloots. 1833. *In gr.* 8*vo.* 227 *Bl. f* 2-40.

Verhalen van den ouden Predikant van Mainau. Naar het Hoogduitsch van F. JACOBS, *Hoogleeraar te Gotha. Te Kampen, bij* K. van Hulst. 1833. *In gr.* 8*vo.* 283 *Bl. f* 2-80.

Zietdaar weder een aantal ten deele, ſommige zelfs geheel verdichte verhalen, verſchillende in ſtijl, waarde en ſtrekking, doch waarvan echter niet één der uitgave geheel onwaardig is. Onze gedachten over al deze vertaalde voortbrengſelen van in meerdere of mindere maat beroemde *Duitſche* Schrijvers zullen wij beknoptelijk mededeelen.

De ſlag van Granſon, historisch-romantisch verhaal uit den tijd van Karel den Stouten, en *Albrecht Roſer, of de 400 mannen van Pforzheim*, zijn de beide verhalen, voorkomende in het eerſte hier aangekondigde werk. Zoo wel het eene als het andere is de pen van VON TROMLITZ waardig; maar ook op deze twee verhalen is weder van toepaſſing,

hetgeen wij meermalen op 's mans geſchiedkundige Romans hoorden aanmerken, dat zij meest allen zoo akelig eindigen. Hec zou den beroemden Schrijver weinig moeite kosten, zijne ontknoopingen meer bevredigend voor het gevoelig hart van zijne lezers, vooral van zijne lezeresſen, te maken.

Dat TROMLITZ, des verkiezende, zeer wel eene goede uitkomst aan zijne vertellingen weet te bezorgen, zou uit het eerſte verhaal in den nu volgenden bundel moeten blijken. 's Mans begaafdheid in dat opzigt wordt daardoor echter niet bijzonder geſtaafd: want de gelukkige ontknooping in: *de geheimvolle Ring, of het bezoek aan het graf der gellefde*, is zeer onnatuurlijk en grenst aan het wonderbare. Niet minder zonderling is het in denzelfden bundel vervatte verhaal van KAROLINA VON WACHSMAN, getiteld: *Margaretha Roſen, of Mannentrouw en Vrouwendweeperij*, een romantisch tafereel uit den leeftijd van Karel XII, Koning van Zweden. Dergelijke lectuur brengt jeugdige lezers in eene overſpannen, voor deugd en geluk meer of min gevaarlijke, ſtemming.

Deze laatſte aanmerking is insgelijks van toepaſſing op het eerſte verhaal in het *gezellig Onderhoud voor den beſchaafden ſtand*, namelijk *Graaf Brano van Eichelen, of de getrouwe Vriend*. Beter beviel ons de tweede mengeling, het tooneelſtuk van F. HIND: *de regtvaardige Vergelding, een tafereel naar het leven*. Het verhaal: *de Bruidskrans, of wiskenning en onſchuld*, gaat weder de grenzen van het waarſchijnlijke zeer ver te buiten; ſchoon het zeker, even als de meeste voortbrengſelen van die ſoort, onderhoudend, ja zelfs boeijend is.

Even onderhoudend in elke afzonderlijke vertelling, minder prikkelend voor de verbeeldingskracht, en rijker aan gezond voedſel voor verſtand en hart, zijn de *Verhalen van den ouden Predikant van Mainau*, door den gunſtig bekenden Hoogleeraar JACOBS, te Gotha. Als er nimmer andere dan dergelijke aangename en nuttige werken in onze moedertaal werden overgebragt, dan zouden wij ons over de heerſchende vertalenszucht niet telkens beklagen; maar, ſchoon van de hier aangekondigde boekwerken niet één in zijn geheel verwerpelijk is, weten wij waarlijk niet, waarom men met zulk een' verbazenden ijver vreemde vruchten op onzen bodem overplant.

Mislukte Aanval op Staats-Vlaanderen, door den Vicomte DE PONTÉCOULANT *en Doctor* GREGOIRE, *in de laatste dagen van October* 1830, *een kluchtig Heldenbedrijf, beschreven, en in onderscheidene Genootschappen gelezen, door* P. MEESTERS. *Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1833. *In gr.* 8*vo.* 44 *Bl. f* : - 50.

Men kan nog al veel aanleeren, maar voor een' echt luimigen schrijftrijl moet men van de natuur de gave ontvangen hebben; en wij gelooven den Heere MEESTERS noch onregt, noch schande aan te doen, wanneer wij hem *die* gave ontzeggen. Los en levendig schrijft hij, dat is niet te ontkennen; maar echt komiek, neen! dat kunnen wij er niet in vinden. Indien de aardigheid van stijl moet zitten in uitdrukkingen als: *reis kijken; want zie! een mensch is ook zoo niet, of* enz. en dergelijken; ja, dan is onze FOKKE gemakkelijk na te volgen; maar *dat* is het niet. Als men zijne toevlugt moet nemen tot het *parodiëren* van uitdrukkingen der Heilige Schrift, gelijk bladz. 9: „ dit woord „ nu ging uit onder de Belgen, en is gebleven tot op den „ huidigen dag;" en bladz. 40: „ de regters spraken, zeggende: wij en vinden geene schuld in den menschen;" wanneer men sommige godsdienstige gevoelens onzer Roomsche Medechristenen in een bespottelijk daglicht moet zoeken te stellen, zoo als bladz. 16: „ ... dat men hem zou „ doodschieten, ... en dat zoo maar zonder testament, „ *biecht of laatste oliesel;*" en bladz. 31: „ zijn dierbaar „ leven voor een zwijntje te laten, *en dat al wederom zonder biecht of absolutie.* Ze zouden den Satan met de Katholijke Christenen wel laten spelen, als *Jan Potaadje* „ met zijne muts. Neen; ik kan niet gelooven, dat onze „ Lieve Vrouw dergelijke schandalen gedoogen zoude:" — waarlijk, als dat de geestigheden zijn, mogen anderen het aardig vinden; *ons* smaken zulke grappen niet.

Er komt hier nog wel wat gekwetste eigenliefde ook uitkijken, b. v. bladz. 15: „ Had men de stad (*Sluis*) ge„ barricadeerd, zoo als in het begin der revolutie de School„ onderwijzer had aangeraden; had men de gewapende bur„ gers de houding laten voortzetten, welke zij aangenomen

„ hadden; had men dit, had men dat, nooit had een Belg „ zijne vuile voeten in *Sluis* gehad; maar het gaat hier „ als met de vervoeging der werkwoorden, als *hadden* komt, „ is *hebben* gepasseerd." Zoodat wij, kort en goed, het kluchtige in de beschrijving van het Heldenbedrijf even mislukt moeten noemen, als de aanval zelf geweest is.

Wij weten niet, of het *onze* Recensie van 's mans *Vondeling* en *Oom Piet* (*) of die in een ander Tijdschrift geweest is, over welke zijne gekwetste eigenliefde zich, onder den schijn van onverschilligheid, zoo verstoord betoont, bladz. 42; maar, daar hij noch *Letteroefeningen* noch eenig ander Tijdschrift noemt, willen wij, *wat ons betreft*, zeggen, gaarne te gelooven, dat hij de bedoelde Recensiën houdt voor dingen, der moeite niet waardig, dat men er zijn kostelijk hoofd mede breekt; maar dat hij zich aangaande zijnen Recensent (indien het namelijk op de *Letteroefeningen* gemunt is) zeer vergist. Hij spreekt daar „ van „ eenen zekeren stand, die het maar niet op kan, dat ook „ een Schoolmeester iets schrijft, hetwelk gelezen wordt." Offschoon wij niet begrijpen, wie die *zekere stand* wezen moet, en er zekere hatelijkheid in ligt, dat MEESTERS dien niet regtstreeks noemt, geeft echter het vervolg zijne bedoeling duidelijker te kennen. Eenige regels verder spreekt hij van „ Hooggeleerden." Dit is de titel enkel van Hoogleeraren. 's Mans Recensent in de *Letteroefeningen* is geen Hoogleeraar. Wie en wat hij is, daarmede heeft noch het publiek, noch MEESTERS, die misschien door eene leugen achter de waarheid wil komen, vooralsnog noodig. Alleen wordt den laatsten bij dezen verzekerd, dat hij iemand is, die hem, MEESTERS, bij zijn weten nooit gezien heeft, en hem volstrekt niet anders dan uit zijne *schriften* kent; maar dat, indien de Heer MEESTERS voldoende en bij de stukken kan bewijzen, dat boven aangehaalde beoordeelingen zijn bezijden de waarheid, deze Recensent zich verbindt, om openlijk, en met zijnen naam onderteekend, te verklaren, dat zijn oordeel over die beide Romans verkeerd en partijdig is geweest. Intusschen wete de Grappenmaker, dat *polygraphie* nog geene *kalligraphie* is!

(*) *Letteroef.* 1833. bl. 321.

BOEKBESCHOUWING.

De Eere der Nederlandſche Hervormde Kerk gehandhaafd tegen YPEY *en* DERMOUT, *door Mr.* C. M. VAN DER KEMP. *IIde Deel.*

(*Vervolg en ſlot van bl.* 370.)

Het zesde Hoofdſtuk handelt *over* ARMINIUS *en de door hem* (?) *verwekte twisten.* In hoedanigen geest een VAN DER KEMP over de bewuste twisten ſchrijft, kan men ligt raden. De voorvechters der zoogenaamde *Gereformeerde regtzinnigheid* worden verdedigd — allen, die van hen verſchillen, in het ongelijk geſteld. De Tegenſchrijver kan het aan de Heeren YPEY en DERMOUT maar niet vergeven, dat zij zoo gunſtig over de Remonſtranten zich uitlaten. Hij brengt als een eerſte bezwaar tegen ARMINIUS in, dat deze, ſtudent zijnde te *Geneve*, buiten weten zijner leermeesters, den Kardinaal BELLARMIJN, Hoogleeraar te *Rome*, ging bezoeken. Hoewel nu deze reis niet met volkomene zekerheid bewezen ſchijnt te kunnen worden, beweert evenwel VAN DER KEMP, *dat er tusſchen* ARMINIUS *met* BELLARMIJN (zoo ſtaat er letterlijk, bl. 271) *en andere voorname Jezuiten eenige omgang heeft plaats gehad.* En hij voegt er bij, dat *het vervolg geleerd heeft, welke hiervan de vruchten geweest zijn.* De Schrijvers der *Geſch. van de Nederl. Herv. Kerk* hadden D. II. bl. 166. gezegd, dat *het verſchil tusſchen* GOMARUS *en* ARMINIUS *was over leerpunten, omtrent welke men het in de hoofdzaak eens was, maar die voor onderſcheidene uitlegging vatbaar waren;* de Tegenſchrijver verklaart, bl. 283, *deze bewering, zoo zij daar ligt, gaarne te willen toegeven, maar de gevolgtrekking, die zij daaruit willen afleiden, te ontkennen, dat mitsdien* GOMARUS

en ARMINIUS *het in de hoofdzaak zijn eens geweest en slechts in de uitlegging verschild hebben.* Één van beide moet evenwel waar zijn: *men is het in de hoofdzaak eens*, of *men is het niet eens!* YPEY en DERMOUT drukken zich ter aangehaalde plaatse verder aldus uit: *Trouwens het waren punten der Evangelieleer, welke in de Schriften des Nieuwen Testaments wel geopenbaard, maar niet duidelijk genoeg ontwikkeld zijn, om er uit te kunnen bewijzen, hoe de Apostelen, volgens het onderrigt van hunnen verheerlijkten Zender, er over gedacht hebben.* VAN DER KEMP merkt daarop aan, dat *die bewering der Schrijvers de grootste vrijgeesterij verraadt, daar zij den voornaamsten inhoud van de Evangelieleer tot een duister onderwerp maakt en den mensch weder tot zijn eigen natuurlijk en dus bedorven verstand terugvoert.* Hoe weinig grond deze hatelijke beschuldiging heeft, blijkt genoeg, als men den zamenhang inziet, daar onmiddellijk op de aangehaalde woorden van YPEY en DERMOUT volgt: *Die verschilpunten behoorden alzoo in zekeren zin tot de verborgenheden, welker kennis de Goddelijke wijsheid alleen voor zich behouden heeft, en waarover het alleen der menschelijke wijsheid van de schranderste verstanden niet, dan met den diepsten eerbied, vrij staat te denken.* Maar ook de Heer VAN DER KEMP bekent, bl. 290, *zelf niet te begrijpen, hoe beide de stelsels*, die der *benedenvaldrijvers* en *bovenvaldrijvers, zijn overeen te brengen met Gods heiligheid en afkeer van de zonde. Want*, voegt hij er bij, *het zij men stelle, dat God dien val* (van ADAM) *en de daaruit ontstane erfzonde van eeuwigheid bepaald hebbe, het zij men stelle, dat Hij, dien val met deszelfs gevolgen voorwetende, nochtans niet belet maar toegelaten en door zijne beschikkingen daartoe aanleiding gegeven hebbe, beide komt op één uit, in beide schijnt naar ons menschelijk begrip Gods heiligheid eenigen aanstoot te lijden. Maar offschoon ik dit verband nog niet inzie, heb ik echter geen recht*

of Gods volmaakte heiligheid, of zijn eeuwig beſluit, dat ADAM *moest (?) vallen en alle zijne nakomelingen tot zondaars maken, te ontkennen. Wij kennen hier ten deele, maar hier namaals zullen wij volmaaktelijk kennen. Ten einde dat verband in te zien, moeten wij geduldig wachten, tot dat het Gode gelieven zal, ons dat zelve te openbaren.* Waartoe dan dat uitpluizen en bepalen en twisten en verketteren? Dat *wij thans eerbiedig en geloovig moeten aannemen, hetgeen ons God van zichzelven in zijn Woord geopenbaard heeft, en niet tegen of boven hetzelve ons willen verheffen,* zal ieder wel gaarne den Heere VAN DER KEMP toeſtemmen — hierover is geen verſchil onder de genen, die het beſchreven Woord voor den regel des geloofs houden; maar de vraag blijft nog altijd, welke gevoelens — die van GOMARUS of ARMINIUS — meest overeenkomen met den inhoud der H. Schrift. En wanneer nu bij het licht, in lateren tijd door de Uitlegkunde verſpreid, mogt blijken, dat Bijbelplaatſen, eertijds voor het kerkelijk leerſtelſel bijgebragt, eenen anderen zin hebben, en gevolgelijk de bewijzen, van daar ontleend, niet meer houdbaar zijn, wat dan? Volgens VAN DER KEMP (bl. 294) werd van ARMINIUS met regt gevorderd, *dat hij die Bijbelplaatſen, welke de Hervormde leer kenmerkten, in dien zin zou uitleggen, als zij verſtaan werden bij de Hervormde Kerk*, dat wil zeggen, in *zoodanigen* zin, als GOMARUS en anderen dezelve verſtonden. De Tegenſchrijver ſchijnt niet bedacht te hebben, waartoe deze zijne ſtelling moet leiden. In zijnen ijver tegen de *geeſtelijke en wereldlijke Arminianen* gaat hij gedurig te verre, en neemt bij lange na niet altijd de welvoegelijkheid in acht, niets verzuimende, om ARMINIUS zwart te maken; GOMARUS daarentegen wordt overal met loffpraak vereerd. Rec., geen blinde bewonderaar van ARMINIUS en diens volgelingen, houdt het daarvoor, dat men onder het hevig twisten aan beide kanten overdreef. Wanneer de gemoederen

zoo opgewonden zijn, ontbreekt de noodige kalmte, en de Christelijke liefde wordt vergeten. VAN DER KEMP beschuldigt ARMINIUS van onopregtheid; maar wat doet, volgens zijn eigen berigt, GOMARUS? Op bl. 329 zegt hij, dat GOMARUS, door den Raad gevraagd zijnde, *of hij iets op de leer van* ARMINIUS *te zeggen had*, daarop betuigde, *niet te weten, waarom men hem tot een beschuldiger van* ARMINIUS *stellen wilde, met wien hij altijd vriendelijk (!) geleefd had*, en dat hij, nader gedrongen, antwoordde, *wel in 't algemeen te kunnen zeggen, dat er eenig verschil* (dus geen verschil over hoofdpunten) *bestond, omdat* ARMINIUS *zelf aan hem en anderen verklaard had bedenken te hebben in eenige dingen, maar dat anderen daar meer van zouden kunnen zeggen, dan hij*, enz. Doch toen aan de Staten verslag van het verhandelde werd gedaan, *dat alles in der minne was afgeloopen, en naar het oordeel des Raads er geen verschil van belang was tusschen de beide Professoren*, liet GOMARUS, die daarbij tegenwoordig was, zich op eene geheel andere wijze hooren, volgens bl. 383, te kennen gevende, *dat hij het verschil van zoo veel belang beschouwde, dat hij niet zou durven sterven op het gevoelen van* ARMINIUS enz., *meenende tevens, dat, ten ware er korts in voorzien werd, uit dat verschil groote oneenigheid in het land en de steden tusschen burger en burger rijzen zou. Zijne voorspelling*, merkt VAN DER KEMP aan, *is wel bewaarheid geworden!* Ja, maar grootendeels door de schuld van GOMARUS en *Gomaristen*, gelijk ook heden ten dage de Hervormde Kerk door sommige drijvers beroerd zou worden, zoo niet eene meer gematigde denkwijze vrij algemeen ingang had gevonden bij het verstandigste gedeelte der leden.

De scherpe aanmerkingen van den Heer VAN DER KEMP hebben Rec. niet kunnen overtuigen, dat ARMINIUS *op eene slinksche wijze de leer der Hervormde Kerk zocht te veranderen en de afschaffing, al-*

thands de verandering der formulieren van eenigheid te bewerken. Het laatſte moge waar zijn; maar deed hij dat *op eene ſlinkſche wijze?* Zijn beſchuldiger laat er terſtond op volgen: *Wij willen niet ontkennen, dat hij deze bedoeling ter goeder trouw gekoesterd kan hebben.* Hoe kan dit zamengaan — *op eene ſlinkſche wijze* en *ter goeder trouw* handelen? *De ook mij*, zegt VAN DER KEMP, *zoo toeſchijnende onoverkomelijke zwarigheden, waarmede het Hervormde leerſtuk der volſtrekte voorverordenering te ſtrijden heeft, deden hem ter goeder trouw dat leerſtuk en de daarmeê verbondene leerſtukken verwerpen. Mogelijk werd hij ook daardoor in zijne dwalingen verſterkt, dat men van de andere zijde die zwarigheden te veel zocht op te losſen en als duidelijke en bevattelijke waarheden te doen voorkomen.* Eene zeer juiste aanmerking; maar gij zelf, Heer VAN DER KEMP! hadt dan, bl. 291, ook niet zoo veel moeite behoeven te doen, om den vrijen wil van den mensch overeen te brengen met *de bijzondere beſtellingen van God, die, naar* uw *oordeel, wel gezegd kan worden, de zonde gewild en beſchikt te hebben, dewijl God, den val en de daaruit ontſtane gevolgen voorwetende en toelatende, ja ook aanleiding daartoe gevende en zijn beſluit volvoerende, werkt op den mensch noch door uiterlijken dwang noch ook door aanradting of aanſporing (dan alleen ten goede) maar door eene ons onbekende wijze op 's menſchen hart, wil en verſtand, zoodat de mensch vrijwillig handelt en alzoo vrijwillig, offchoon onwetende, Gods raad volvoert.* Dit verſpreidt waarlijk niet veel licht over het zoo moeijelijk vraagſtuk! De Schrijver zegt ter aangehaalde plaatſe: *Ook volgens dit ſtelſel wordt aan niemand zijne vrijheid, dat is, zijn vermogen, om overeenkomſtig zijnen eigen wil te handelen, ontnomen, en dus gaat niemand dan door eigene ſchuld verloren, vermits hij een vrij werkend wezen is;* hier ſchijnt VAN DER KEMP zelf een voorſtander van den vrijen wil te zijn; maar dezelfde man ſchrijft tevens:

Dat de genen, die verloren gaan, verloren gaan, omdat God hen niet behouden wil (waar leest ge dit in het Evangelie?); *daarin ligt niets onevangelisch, indien het namelijk waar is* (hetgeen nog bewezen moet worden), *gelijk men toch niet ontkennen kan, dat door* ADAMS *vrijwillige zonden en de daaruit ontstane erfzonde van alle zijne nakomelingen, die ook niet anders doen, dan zondigen, alle menschen kinderen des toorns zijn, waaruit zij niet kunnen verlost worden dan door de wedergeboorte, die God uit loutere genade slechts aan sommigen schenkt en dus aan de overigen onthoudt.* Doch, genoeg hiervan!

Een derde of laatste Deel moet nog volgen. De uitgave van hetzelve werd echter vertraagd, daar ook de Schrijver zich verpligt heeft gerekend, de wapenen tot verdediging des Vaderlands op te vatten.

No. 1. *Proeve eener algemeen geldende voorstelling van het verband tusschen het lijden en sterven van Christus en de vergeving van zonden, door* HERMAN FOLMER, *Cand. voor de heilige Dienst. Uitgegeven ten voordeele van behoeftigen. Te Groningen, bij* R. J. Schierbeek. 1834. *In gr.* 8*vo.* 68 *Bl. f* : - 65.

2. *De Protestantsch-Evangelische Kerk, wat zij is, voornamelijk in Nederland, tot 's menschen geluk. Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1834. *In gr.* 8*vo.* 128 *Bl. f* 1 - 25.

3. *De Evangelische Gezangen, getoetst aan den Bijbel en de Formulieren van Eenigheid der Hervormde Kerk, door* MARIA HOOGENDORP. *Te Leiden, bij* C. C. van der Hoek. 1834. *In gr.* 8*vo.* 124 *Bl. f* : - 90.

4. *Broederlijke teregtwijzing, medegedeeld in een' Brief aan den Schrijver van het werkje: De Praedestinatie-*

leer der Dordſche Vaderen, enz. Door J. J. LE ROY, *Predikant te Oude-Tonge. Te Amſterdam, bij* A. B. Saakes. 1834. *In gr.* 8*vo.* 67 *Bl. f* : - 60.

5. *De kracht en nuttigheid van Christus' Opſtanding. Leerrede over Matth. XXVIII:* 1—10; *door Dr.* M. LUTHER. *Uit het Hoogduitsch vertaald door* V. KONINGSBERGER. *Te Rotterdam, bij* Wed. van der Meer en Verbruggen. 1834. *In gr.* 8*vo.* 25 *Bl. f* : - 10.

6. *Leerrede ter godsdienſtige feestviering van het tweehonderdjarig beſtaan der Lutherſche Oude Kerk te Amſterdam, door* J. M. L. ROLL, *Predikant aldaar, op den* 26 *Dec.* 1833. *Voorafgegaan door de Inwijdingsleerrede, den* 25 *Dec.* 1633, *uitgeſproken door* CASPARUS PFEIFFER, *Leeraar van bovengenoemde Gemeente. Te Amſterdam, bij* ten Brink en de Vries. 1834. *In gr.* 8*vo.* 60 *Bl. f* : - 60.

Onder bovenſtaande rubriek voegen wij eenige kleine geſchriften zamen, die wel van onderſcheiden inhoud en verſchillende waarde zijn, maar echter uit hunnen eigen aard, of naar den aanleg van dit Tijdſchrift, niet breedvoerig behoeven aangekondigd of beoordeeld te worden. Kortheidshalve zullen wij dezelve met de boven geſtelde nommers aanhalen.

De Schrijver van No. 1, thans Predikant te *Jukwerd*, ſtelt het algemeen geldende denkbeeld van vergeving der zonden te zijn, „verwijdering van de zonde, en wegne„ming van de vrees voor God," of, zoo als hij dit bl. 29 verklaart, „het overeenkomſtig met de vatbaar„heid des menſchen bepalen van zijnen wil tot het na„laten der zonde, en tot het gehoorzaam zijn aan God, „en het verzekeren, dat Gods liefde omtrent hem niet „ophoudt." Het eerſte is, dunkt ons, wel het zedelijk doeleinde der vergeving, als die met verbetering in het naauwſte verband ſtaat, maar niet de vergiffenis zelve. — Over het laatſte handelt FOLMER vervol-

gens het eerst, (bl. 30—35) en meent, dat het lijden en ſterven van CHRISTUS de vrees voor God wegneemt, omdat God het menſchelijk geſlacht, (eene vrij ruime uitdrukking voor *de Joden*) dat JEZUS ter dood gebragt had, niet geſtraft, maar aan hetzelve nog gelegenheid gegeven heeft, om tot inkeer en aanneming van CHRISTUS te komen. Doch hoe maakt men het dan met de door JEZUS voorſpelde en na hardnekkige verwerping des Meſſias gevolgde verwoesting van den Joodſchen Staat? — Over de wijze, waarop het lijden en ſterven van CHRISTUS het eerſte bevordert, waarin FOLMER de vergeving der zonden meent te beſtaan, handelt hij verder het breedvoerigſt, (bl. 36—51) en zegt hierover wel goede en nuttige, offchoon geen nieuwe dingen, maar die, naar onze boven gemaakte aanmerking, bij de eigenlijk gezegde vergeving minder te pas komen. — Na twee *Aanmerkingen*, die beter in het ligchaam der Verhandeling zelve konden ingevlochten zijn, wordt alles beſloten met een *Aanhangſel* over het verband van het Avondmaal met de vergeving van zonden, waarin niet veel bijzonders voorkomt, en waarin wij uitdrukkingen, als deze: „door het Avondmaal ver„krijgen wij gedurige vergeving van zonden;" —, „het „Avondmaal kan niet te dikwijls gevierd worden;" —. „eene verkeerde wijze van Avondmaalvieren is ten hoog„ſte gevaarlijk en ſtrafwaardig," gaarne juister bepaald en gewijzigd zouden zien. — Rec. kan niet zien, dat er met deze *Proeve* veel gewonnen is; maar doet nogtans hulde aan des Schrijvers hier doorſtralende verlichte denkwijze en op den titel uitgedrukte weldadige bedoeling.

No. 2 is de eerſteling van eenen ons geheel onbekenden Schrijver. Het bekende geſchrift: *De Roomsch-katholijke Kerk in Oud-Nederland*, enz. heeft hem aanleiding tot het zijne gegeven, en hij volgt hetzelve ook eenigzins in zijne rubrieken: het is echter niet, om de pen tegen dien Schrijver op te vatten, maar om het heerlijke voorregt der reine Evangelieleer te doen uitkomen. Het is over 't geheel wél geſchreven, en bevat wel zeer be-

kende dingen, maar van welke de nuttigheid en doelmatigheid doorgaans zeer goed wordt aangewezen. — Aanmerkingen van groot belang heeft Rec. niet. In de verwerping van den naam *Roomsch-katholijk* zou hij met den Schrijver niet deelen, omdat dezelve niet *Roomsch-algemeen*, maar *Roomsch-regtzinnig* beteekent, en in allen gevalle zulke vrijwillig aangenomene namen door het gebruik gelden. — Uitdrukkingen, als die van *het verloren beeld Gods*, heeft hij zeer zelden aangetroffen. — Van de maatschappelijke nuttige inrigtingen, waaraan de Protestantsche Leeraar deel kan nemen, zoo wel als van het toezigt over het schoolonderwijs, had misschien geene, of liever op eene andere wijze melding moeten gemaakt worden, want zij zijn niet uitsluitend aan het Protestantsche Leeraarsambt verbonden; maar men zou kunnen aantoonen, dat juist het Protestantsche beginsel voor dezelve gunstig is, waardoor ook in Nederland vele Protestantsche Leeraars dezelve bevorderd hebben. — Over de twee laatste artikels, *Volksgodsdienstigheid* en *Volksdeugden*, vindt Rec. den Schrijver hier en daar te onbepaald; en onder het goede, dat er te regt geroemd wordt, komt het een en ander voor, dat meer uitwerksel van algemeen Christendom, of beschaving, of vaderlandsliefde, dan wel bepaald van het Protestantisme schijnt te zijn. De volgende zinsnede is niet juist uitgedrukt, bl. 110: „ Wij nemen de kaart van Europa in de hand, en vestigen ons oog op die landen, waarin thans die vrij„ heidskreten worden aangeheven: wij zien, dat in de„ zelve het grootste getal inwoneren dezulken zijn, *welke* „ *buiten de kennis en betrachting van het Evangelie* „ *leven*": moeten toch deze laatste woorden eene omschrijving van de Roomsch-katholijken zijn, dan protesteren wij in hunnen naam tegen dezelve; en ziet men op de zaak zelve, dan denke men thans b. v. aan Zwitserland en Engeland! — Had de Schrijver op den titel van zijn werkje willen zetten: *gelijk zij is, zijn kon en zijn moest;* hij zou wel gelukkig op verre na zulk een somber tafereel van zijn Kerkgenootschap niet heb-

ben kunnen ophangen, als zijn achtingwaardige Roomsch-katholijke voorganger van het zijne; maar hij zou toch waarschijnlijk gevonden hebben, dat er ook hier het een en ander is, hetwelk nog wel iets te wenschen en te verbeteren overlaat. Eer hebbe intusschen zijn welmeenende voorstand van het veelvuldige goede, dat er ook in de Nederlandsche Protestantsche Kerk is!

Eene dergelijke goede bedoeling, hoewel met een ander bepaald oogmerk en met geheel andere middelen, heeft de Schrijfster van No. 3. Kan het, zou men vragen, na 27 jaren, dat de Evangelische Gezangen in de Nederlandsche Hervormde Kerk ingevoerd zijn, nog noodig blijven, dezulken te bestrijden, die ze verwerpen, als naar hunne meening onregtzinnig? Mejufvrouw M. HOOGENDORP althans wendt, in hare klimmende jaren, nog poging aan, om de zoodanigen tot betere gedachten te brengen. Hiertoe loopt zij alle de genoemde Gezangen, het zij stuk voor stuk, of wel bij partijtjes, door; toont op hare wijze, nu korter, dan breeder, aan, dat zij bijbelsch en kerkelijk regtzinnig zijn; lost bedenkingen op, en spreekt den lezers, voor welke zij schrijft, tusschenbeiden een stichtelijk woordje toe. Ofschoon nu hare wijze van voorstelling en uitdrukking Rec., om andere redenen, niet overal evenzeer behaagt, wil hij hierop thans geene aanmerkingen maken, maar der Schrijfster goeden wil prijzen, en wenschen, dat hare arbeid nuttig moge zijn voor degenen, die nog zulke geneesmiddelen noodig hebben.

De Schrijver van No. 4 tracht den Schrijver van het op den titel gemelde boeksken te bewijzen, dat hij de Hervormde Kerkleer niet wél begrepen heeft. Rec. wil zich tusschen de beide Heeren geen partij stellen. Ook zou het, zijns inziens, verkieslijker geweest zijn, dat Do. LE ROY (zoo hij dit al noodig vond) met den bewusten Schrijver hierover in afzonderlijke briefwisseling getreden ware: want wat heeft het Publiek aan het ophalen van oude verschillen, nog met nieuwe vermeerderd? Rec. acht het dus ook zijnen pligt, van

dit ſtukje geen verder verſlag te geven, en hiermede te zwijgen.

No. 5. Eene preek van LUTHER! Waarom die *uit*vertaald en uitgegeven wordt, blijkt niet: wij willen er niet naar raden. Dat wij dezelve zullen recenſeren, zal wel niemand van ons verwachten.

Even min zal er eene beoordeeling noodig zijn van de Leerrede van 1633, die in No. 6 de eerſte is, en aldaar, en wel te regt, met onveranderde ſpelling, ſtijl enz. voorkomt: voor de Evangelisch-Lutherſche Gemeente te Amſterdam is het een niet onbelangrijk gedenkſtuk, en voor liefhebbers van oudheden in de Predikkunst eene regt curieuſe antiquiteit. — De Leerrede van den Eerw. ROLL, waarbij ook het nagebed en de gezangen gevoegd zijn, heeft 1 *Kon.* VIII: 65ª. ten tekst, loopt, in het eerſte deel, over het feest van SALOMO en zijn volk, en toont, in het tweede, zoo wel de overeenkomst als het verſchil met de tegenwoordige feestviering aan, om de hooge waarde der laatſte te doen uitkomen. Het is, gelijk de Heer ROLL zelf het noemt, „een kort en „kunſteloos, maar hartelijk woord": een weinig meer feestelijks zou echter niet kwaad geweest zijn, en zou men misſchien bij de dubbel plegtige gelegenheid, op het Geboortefeest des Zaligmakers, hebben mogen verwachten. Voor het overige heeft Rec. deze Leerrede met genoegen gelezen, en zij zal voor de boven genoemde Gemeente een aangenaam aandenken aan hare feestviering zijn.

Berigten betreffende de Aſiatiſche Cholera te Amſterdam en in andere deelen des Rijks, enz. IIIde, IVde en Vde of laatſte Stuk. Te Amſterdam, bij C. G. Sulpke. *In gr. 8vo. f* 3 - 60.-

Geruime tijd is er verloopen ſedert de aankondiging der beide eerſte Stukken (*) der belangrijke Berigten, betref-

(*) *Vaderl. Letteroef.* voor 1833. No. III.

fende de Aſiatiſche Cholera te *Amſterdam*. De Cholera heeft ons intusſchen andermaal bezocht, en na deze wel niet geheel onverwachte, maar toch altijd ſchrikverwekkende terugkeering zien wij thans de toekomst nog met eenen vorſchenden blik tegen. Het is voor ons eene eenigzins zonderlinge gewaarwording, na met zoo vele geſchriften over de Cholera ons te hebben moeten bezig houden, na zekeren ſtilſtand tot dit onderwerp terug te keeren; te zonderlinger, dewijl wij ons, bij de eerſte verſchijning der Cholera, zoo wel door de voorafgegane, als vervolgens met haar gelijktijdig verſchenen geſchriften, als overſtelpt zagen; terwijl bij hare terugkeering, verheffing, of hoe men 't noemen wil, de diepſte rust de vroegere luidruchtige beweging vervangen heeft. Doch zoude het hier anders geweest zijn dan het altijd gaat? Stilte vervangt den ſtorm, rust volgt op beweging, kalmte vloeit uit opgewondenheid voort. Het is goed, na zoo veel als er geſchreven werd over de Cholera, dat er verpoozing of ſtilſtand gekomen is; er zouden toch nu reeds dagen en jaren noodig zijn, om alwat het licht zag te lezen; offchoon, hetgeen van eene blijvende waarde is, geene te groote ruimte beſlaan zal.

Men vindt in deze Stukken ziektegevallen en waarnemingen medegedeeld, onder anderen door de Heeren VAN COOTH, VAN HEES, DAVIDS en RIVE. Zij hebben allen betrekkelijke waarde. In die van den Heer VAN HEES trok onze aandacht, dat de in den beginne prikkelend ingeſtelde geneeswijze al ſpoedig door eene vrij ſterk doorgezette antiphlogistiſche moest vervangen worden. Men zag zich toch genoodzaakt, de aderlating tot drie malen toe te herhalen. In die zelfde ziektegeſchiedenis vindt men, bl. 122, een voorſchrift van eenen anderen Geneesheer, waarin ſlechts zeven verſchillende geneesmiddelen voorkomen! — De Heeren HAGE en BOLKENSTEIN geven met derzelver waarnemingen tevens een kort verſlag van deze ziekte in het dorp *Huizen*. De behandeling ſchijnt doorgaande opwekkend geweest te zijn. Van de Cholera te *Monnikendam* vindt men des-

gelijks een kort verflag, bl. 390–395. In deze zoo wel als die, door de Heeren DAVIDS en RIVE medegedeeld, heeft men nog al gebruik gemaakt van het *Magisterium Bismuthi*. In het 4de en 5de Stuk, bl. 348, geven deze beide Heeren een verflag omtrent eenige der door hen aangewende geneesmiddelen. Aan *baden* zouden zij geene *beflisfende ftem* gegeven hebben; het nut der *bloedontlastingen* bleef hun *problematisch;* van het toedienen van een *braakmiddel* zouden zij geene *vaste wet* hebben willen maken; onder de inwendige prikkelende en krampftillende middelen belijden zij eenige *vooringenomenheid* met het *Sal. Corn. Cerv.* Het is dezen Heeren dus als meerderen gegaan. Het ftrekt hun echter tot bijzondere eer, dat zij, *voor wie*, zoo zij zelve zeggen, *deze betrekking nieuw en moeijelijk was*, zoo weinig wezenlijke vooringenomenheid en over het algemeen de gaaf der onderfcheiding zoo wél aan den dag leggen. Zulk eene wijze van denken en handelen kan echter mede geene bevreemding wekken omtrent iemand, die zich later als den Schrijver over de *Cholera Afiatica* heeft doen kennen. (*) Wegens de aanwending der *Ammonia liquida* hebben zij geene *genoegzame ondervinding* gekregen. Het fchijnt meer en met goed gevolg beproefd te zijn door den Heer H. W. VAN ROSSEM, (bl. 361) die met den Heer VAN COOTH in hetzelfde Hospitaal werkzaam was. Ook deze waardige kweekeling der Utrechtfche Hoogefchool wordt hier met dien lof vermeld, op welken hij onlangs een nieuw regt verkregen heeft door eene bekroonde Verhandeling, het voortbrengfel van eenen jongeling, maar meer als het werk van eenen reeds op de geneeskundige loopbaan meer gevorderden te befchouwen. Ook de Heer VAN LIER heeft eenige bijdragen over de geneeswijze der Cholera, bl. 372, met eene waarneming, bl. 139, verbonden. Hij behandelt een grooter getal geneesmiddelen, welke echter ook hem geene bijzonder *afdoende uit-*

(*) *Difc. med. inaug. ex Obf. Clinicis Amftelodami Inftitutis.* Zie de beoordeeling dezer Verhandeling *Alg. Konst- en Letterbode*, 1833, No. 36.

komſten ſchijnen opgeleverd te hebben, zoo men althans uit zijne ſlotrede, bl. 386, zoude opmaken. Hij verſchilt van DAVIDS en RIVE, dat hij ſlechts bij *twee* lijders aderlatingen in het werk liet ſtellen; terwijl zij drie vierden van degenen, bij welke aderlatingen waren aangewezen, door deze behouden hebben. Zij ſchijnen dus, uit dit gezegde, met de aderlating meer ruimſchoots te werk gegaan te zijn. Dat bij zulk eene heerſchende ziekte de waarneming der ziektegeſteldheid hoogstbelangrijk moet worden, doet de pogingen van den Heer M. W. LUBER dankbaar erkennen. Het is echter niet mogelijk, hieromtrent in bijzonderheden te treden.

De Heer W. VROLIK, die zich als Verzamelaar opgaf, heeft ook door deze Stukken heen dezelfde werkzaamheid aan den dag gelegd, al dadelijk bij het begin betoond. Hij vervolgt zijn *Geſchiedkundig overzigt van de maatregelen ten behoeve van de Cholera-lijders*, bl. 166 en 387. Maar hij bepaalt zich niet ſlechts bij het dus te noemen administrative gedeelte van het vak; ook voor de wetenſchap was hij door lijkopeningen met DAVIDS en RIVE werkzaam. Het twintigtal lijkopeningen zijn gelijk zij behooren te wezen, zal daardoor bereikt worden hetgeen de Mededeeler wenscht: *betere kennis omtrent deze vreeſelijke ziekte*, bl. 300. Hij ſloeg daartoe den waren weg in. Bemoedigend moge de ſlotrede zijn (bl. 333); bij het zien mislukken van zoo vele pogingen, bevestigt zij echter ten ſterkſte het reeds vroeger uitgeſproken vonnis eener *vreeſelijke ziekte*. Zal de kunst op den weg der waarneming bijna iets mogen verhopen tegen die gevallen, waarvan gezegd wordt, *dat zij ſoms reeds met den dood aanvangen?* (bl. 334.) En het is waar, de dood heeft dikwijls bij het leven reeds gezegevierd; dit blijft toch altijd iets ſchrikverwekkends. De kunst vermag veel; maar, zoo ergens, vindt zij hier hare grenzen, en gevoelt zich alles behalve alvermogend. Onder zulke gevallen gevoelt de mensch- en kunstoefenaar zijne diepe afhankelijkheid van eene hoogere Magt.

Aan het einde dezer Stukken vindt men wederom het

vervolg der doorgaande ſtaten, bijlagen, en der naamlijst van de Cholera-lijders; al hetwelk van een meer plaatſelijk belang is. Hetzelfde kan ook gezegd worden van het overzigt van de verſpreiding der Aſiatiſche Cholera tot op den 1 Nov. 1832 in deze Stad. — Bij het laatſte Stuk is de platte grond der Stad *Amſterdam* gevoegd.

Geſchiedenis des Vaderlands, door Mr. W. BILDERDIJK; *uitgegeven door Prof.* H. W. TYDEMAN. *IIIde Deel. Te Amſterdam, bij* P. Meijer Warnars. 1833. *In gr.* 8*vo. VI en* 330 *bl. f* 3-80.

Met dit boekdeel ontvangen wij de Geſchiedenis van het *tweede*, of *Henegouwſche*, en het begin van het *derde*, of *Beijerſche*, Grafelijk Huis. Uit het eerstgenoemde ontmoeten wij hier in de eerſte plaats JAN VAN AVENNES, Graaf van *Henegouwen*, die onder den naam van JAN DEN II het gebied over *Holland* en *Zeeland* aanvaardde. BILDERDIJK betwist hem het regt daartoe, op grond dat *Holland* geen vrouwelijk Leen en hij (AVENNES) geen Agnaat was (bl. 6), maar ſtelt niettemin de ſchoonſchijnende gronden, welke deze Vorst voor zijne aanſpraak bijbrengen konde, uitvoerig en duidelijk voor. Over zijn karakter wordt ongunſtig geoordeeld. Hoog daarentegen loopt BILDERDIJK met zijnen opvolger WILLEM DEN III, en beweert, dat de bijnaam van *de Goede*, welke tijdgenoot en nakomeling hem hebben toegekend, het reſultaat was van den indruk, dien zijn gansch gedrag en zijne geheele wijze van zijn op het volk gemaakt had, (bl. 103.) WILLEM DE IV wordt voorgeſteld als achteloos, opvliegend, overmoedig, heerschzuchtig, onmatig geſtreng en ſpilziek. Aan hem wijt BILDERDIJK het ongeluk dezer gewesten en de verwarringen, die na hem ontſtonden, (bl. 111 en volg.) Met deze oordeelvellingen zal men zich over 't algemeen gaarne vereenigen. Zonderling is echter de aanmerking, waarmede de Schrijver dit tijdvak beſluit. Na opgemerkt te heb-

ben, dat een tijdvak van *zevenmaal zeventig jaren*, ſedert de helft der 9de Eeuw, over *Holland* beſtemd was geweest, om het tot zijnen hoogſten bloeiſtand te brengen(?), en dat GELIJKE *zevenmaal zeventig jaren* bepaald waren, om het in de grootere masſa, waarin het thans beſtemd ſchijnt om onder te gaan, te doen wegſmelten (*), zegt hij, bl. 125: „Wij zullen daar niet „in treden, maar dit eerſte tijdvak beſluiten met herin„nering aan den Profeet DANIËL, wiens tijdbepalin„gen, indien zij *wel* verſtaan worden," (ja, daar zal het hem zitten!) „het lot van alle volken bevatten."

En zoo komen wij dan tot het gewigtige tijdſtip van den overgang tot het *Beijersch* Grafelijk Huis en de Hoekſche en Kabeljaauwſche tweeſpalt. BILDERDIJK ſtelt de aanleiding hiertoe ongeveer in dezer voege voor: „WIL„LEM DE IV liet noch *kind*, noch *broeders* na, en „de Graafſchappen *Holland* en *Zeeland* waren dus aan „het Rijk vervallen. *Henegouwen* echter *niet*, 't welk „een VROUWELIJK leen zijnde, op MARGAREET „als oudſte zuster van WILLEM DEN IV was ge„devolveerd. De Keizer *kon* MARGAREET niet met „*Holland* en *Zeeland* verlijden, want dit was een MAN„NELIJK leen. Hij deed het echter den 15 Januarij 1346: „maar dit was *knoeiwerk*: er was een *desſous des cartes* „bij, dat zij wel den titel hebben zou, maar na gehuldigd „te zijn haar zoon zou laten regeren: zoo als zij dan „ook maar zeven maanden gedaan heeft, want reeds „den 7 September 1346 werd WILLEM beſtemd tot „opvolger zijner moeder. Hij kwam den 9 September „te *Geertruidenberg* en nam de Regering aan onder den „titel van *Verbeider*."

Daar nu BILDERDIJK, gelijk men ziet, erkent, dat MARGAREET door den Keizer met de Graafſchappen *Holland* en *Zeeland verlijd* is geworden, en dat zij zeven maanden lang *facto* als Gravin geregeerd heeft, mag men het vreemd noemen, dat zij geheel en

(*) BILDERDIJK ſchreef dit tijdens de vereeniging met *België*.

al van de Lijst der Graven *uitgemonsterd* wordt. Op de Lijst der Graven toch, voor dit boekdeel geplaatst, volgt op WILLEM IV onmiddellijk WILLEM V. Doch BILDERDIJK is in het oog loopend tegen deze Vorstin ingenomen. Zij was (volgens hem) „een kort begrip van alle „ die ondeugden, welke eene vrouw tot den vloek en 't „ verderf maken van alles wat eenige betrekking tot haar „ heeft" (bl. 128): „eene helsche furie, wie 't Fransche „ trouwlooze bloed der VALOIS in de aderen zat (bl. „ 145). Zij was wreed, oploopend, haatdragend, gie„ rig(?), verkwistend (?), heerschzuchtig en trotsch" (bl. 157). Vraagt men nu, of MARGARET inderdaad bij de Geschiedschrijvers zoo hatelijk afgeschilderd wordt, is het antwoord *neen!* En BILDERDIJK zelf stemt dit toe, bl. 156. Maar, zegt hij, „ OUDE FAMILIËN weten meer „ en beter hoe de tijdgenoten dier personen daarover „ oordeelden," (ibid.) „ Het is de OUDE FAMILIËN „ niet vergeten, en al ware 't dit, de stukken wijzen „ het uit, welke gevoelens zij koesterde," (bl. 136.) Het is te bejammeren, dat BILDERDIJK niet heeft opgegeven, welke *oude familiën* (misschien de zijne) hij bedoelde; of dit mondelinge traditie is, dan wel of er oude oorkonden overgebleven zijn, die eenig licht over het karakter van MARGARETHA verspreiden. Deze opgave ware nieuw en belangrijk geweest. Bij gebreke daarvan zal men zich nu met den klank van het woord *oude familiën* moeten vergenoegen!

Even partijdig als BILDERDIJK *tegen* MARGARETHA is, even blind voorgenomen is hij voor haren zoon en tegenstander WILLEM V. Deze Vorst, die over het algemeen in de Geschiedenis in geen bijzonder gunstig licht voorkomt, is (zou 't ook alleen daarom zijn?) zijn held. „ Hij had een goed hart en beminlijk „ karakter. De rechtschapen *Hollander*, zoo lang er nog „ één is, zal het geluk zijner korte regering(?) altijd „ dankbaar herdenken, en den korten duur daarvan be„ treuren. Zijn aart was te groote gevoeligheid, en het „ leed, hem door eene moeder gedaan, griefde hem diep.

„ Zegen kome over allen, die hem en zijnen naamge-
„ noot (den laatſten Stadhouder WILLEM DEN V) in
„ hunne nagedachtenisſe vereeren!" (Bl. 216.)

De voorſtelling dezer karakters van moeder en zoon is, naar ons inzien, hoogst overdreven. Of de eene wat erger en de andere wat beter geweest zij, dan zij zich in de Geſchiedenis voordoen, zoude *mogelijk* kunnen zijn; maar zeker is het, dat zij in de Geſchiedenis niet zoo ſcherp afgeteekend ſtaan, als wij ze hier, uit BILDERDIJK's brein, ontmoeten. BILDERDIJK ſchijnt ons toe, zoo hier als elders, in de feil vervallen te zijn, welke hij aan anderen te last legt. „Men begint," zegt hij, bl. 157, „ met de Hiſtoriſche perſonen een karak-
„ ter te geven, en *plooit* dan de daden naar dat arbi-
„ trair gegeven karakter." Indien men de geſchiedenis van WILLEM's regering bij BILDERDIJK leest, zal men moeten toeſtemmen, dat hij elken ſtap van MARGARETHA in het hatelijkſte, elke daad van WILLEM daarentegen in het gunſtigſte daglicht geplaatst, en dat hij als 't ware in blinden ijver de moeder verguist, om te beter met den zoon te kunnen dweepen!

Even partijdig alweder, als BILDERDIJK de hoofdperſonen van den Hoekſchen en Kabeljaauwſchen twist voorſtelt, even onregtvaardig gaat hij ten aanzien hunner partijen te werk. Het is hier niet, gelijk doorgaans in de Geſchiedenis het geval is: *Iliacos intra muros peccatur et extra* (beide partijen hebben zich wel wat te verwijten). Neen! De Hoekſchen hebben *altijd* ongelijk. Zij zijn bloedgierige roofvogels, onverlaten, roovers en booswichten, die *Holland* wilden vervrouwen of verkonkelen, om zich vet te mesten, en hunne minderen of gelijken met een onbepaald geweld te overheerſchen, te plonderen, te onderdrukken, en onder eene zwakke en vrouwelijke regering eene anarchieke familiëndwingelandij te vestigen (bl. 135, 159 enz.) BILDERDIJK brengt niet tot hunne verſchooning bij, dat MARGARET in allen gevalle door den Keizer met deze Landen verlijd was; dat WILLEM zeven maanden daarna eerst als *Verbeider* der Graafſchap-

pen op het tooneel verſcheen: neen! dit alles doet niets; het was maar *knoeiwerk* van den Keizer; er was een *desſous des cartes!* Hij vraagt dus ook niet, of de Hoekſchen konden en moesten weten, dat er zoodanig *knoeiwerk* van het Hoofd des Rijks in de zaak gemengd was; of zij verpligt waren, het Keizerlijk Diploma in den wind te ſlaan, tegen wil en dank der Gravin, die hetzelve bekomen had; of zij naar regt en billijkheid verpligt waren, hunnen eed, aan MARGARETHA gedaan, te verbreken, en den zoon, den *Verbeider*, tegen zijne moeder, de Gravin, die werkelijk regeerde, en wier dood hem eerst eenig regt kon geven, op te ruijen en te onderſteunen. Van dit alles zoeke men hier geen woord! Blinde ijver tegen de Hoekſche, onbepaalde vooringenomenheid voor de Kabeljaauwſche partij, is in dezen het kenmerk van BILDERDIJK's Geſchiedenis.

Ruim een derde van dit boekdeel beſtaat uit Opheldéringen en Bijvoegſelen. Onder deze zijn de uitgebreidſte en de belangrijkſte die, welke tot de Orde der *Tempelieren* betrekking hebben. Offchoon men waarſchijnlijk bij lange na niet in alles zijn zegel zal willen hechten aan hetgeen hieromtrent door BILDERDIJK is in 't midden gebragt, (daar ook hier veel op eene zonderlinge wijze overdreven wordt) zal men echter de uitgebreide geleerdheid en ſtoute gedachten des Schrijvers bewonderen. Ook van den geleerden Uitgever vindt men aan het ſlot van dit deel (bl. 300—322) eene zeer uitgebreide en hoogst lezenswaardige Epicriſe omtrent dit onderwerp.

De ſtijl dezer Geſchiedenis is in denzelfden ſmaak als die der vorige deelen, — gemeenzaam, opgevuld met uitheemſche woorden, en nu en dan in uitdrukkingen vervat, die beneden allen ſtijl, laat ſtaan dien der Geſchiedenis, moeten beſchouwd worden. Uitdrukkingen als de volgende zijn niet zeldzaam: Bl. 186. *Heeft de Zot* (WAGENAAR) *dan nooit geleerd* enz. Bl. 203. *Intuſſchen beſtond de Bullebak van* EDUARD's *aanſpraken nog.*

Bl. 204. *Na lang haspelens derhalve met het koppige Wijf* enz. Dan, dit zijn kleinigheden bij hetgeen ons in dit opzigt het vierde deel dezer Geſchiedenis, 't welk wij in het volgende No. hopen door te loopen, zal opleveren.

Geſchiedenis van de Staatkunde der voornaamſte Mogendheden van Europa, ſedert den val van NAPOLEON *tot op heden, door Mr.* S. P. LIPMAN, *Advokaat te Amſterdam. Te Zutphen, bij* W. J. Thieme. 1834. *In gr.* 8*vo. XIV en* 672 *bl. f* 6-50.

Met groote verwachtingen namen wij dit tweede Deel van het werk des Heeren LIPMAN in handen, waarvan het eerſte ons zoo uitſtekend bevallen had, en wij moeten zeggen, dat die verwachtingen nog overtroffen zijn. De ſtijl blijft niet enkel deftig, edel en gepast naar het onderwerp; hij nadert ſoms tot het verhevene, en draagt onmiskenbare blijken eener kennis aan HOOFT, welke puikſchrijver hier echter niet ſlaafsch, maar oordeelkundig is nagevolgd. Hoogstgewigtig is het tijdperk, hier geſchetst; de omwentelingen in Zuidelijk *Europa*, de middelen om dezelve te dempen, het wél ſlagen daarin, de houding van *Engeland* te midden van dat alles, deszelfs gedrag omtrent *Spanje* en *Spaansch-Amerika*, *Portugal* en *Brazilië*; eindelijk de Oosterſche aangelegenheden en de togt naar *Algiers*, (die wij wel zouden wenſchen, dat bijeengeplaatst, en niet door het *Portugeſche* vraagſtuk, 't welk bij de *Spaanſche* zaken behoort, waren afgebroken geworden.) Overal is de toon welvoegelijk, hier en daar echter blijkbaar *ironisch*. Dat de Heer LIPMAN onpartijdig is, kan men beweren, in zoo verre hij het goede en kwade zonder onderſcheid in beide partijen ziet, zonder echter zijne voorkeuze van het zoogenoemde *liberale* boven het *abſolutiſtiſche* ſtelſel te kunnen verbergen. Maar geſtreng gispt hij toch ook de misſlagen in de ellendige verdediging der *Napolitanen* en *Piemontezen*, en doet hulde aan de ſpoedige verovering en tegenomwenteling van *Spanje* door *Frankrijk*. Overal worden

wij tot echte bronnen of toch gelijktijdige Schrijvers verwezen. De *officiële* ſtukken, anders in 't oorſpronkelijke zoo langdradig en vervelend, lezen hier niet alleen gemakkelijk, maar aangenaam. LIPMAN heeft dezelve, zeer oordeelkundig, in plaats der verzierde aanſpraken, die de Ouden aan hunne helden in den mond legden, (LIPMAN had geene helden) in den mond van de tolken der Kabinetten gelegd. Ook vorſtelijke perſonen ontziet hij niet, wanneer zij den aan hunne volken gezworen' eed breken, gelijk FERDINAND van *Napels* en FERDINAND van *Spanje*, of eerst den Afgod der Omwenteling huldigen, en dan in ſtilte ontvlugten, gelijk KAREL ALBERT van *Savoije Carignan;* terwijl hij daarentegen ook min bekende edele daden, gelijk die van Koning VICTOR EMANUEL van *Sardinië*, die liever zijne kroon opofferde dan zijn geweten, met welverdienden lof ophaalt (bl. 188—190, 211, 366, 367). Hij ontziet zich niet, de woorden *Koninklijke meineed* te bezigen, waar een Koning zich niet ontziet dien te plegen. Overal is zijne warme deelneming in de groote belangen der menschheid, in deugd en zedelijkheid blijkbaar. Eene uitzondering nogtans op 's mans loffelijk ſtreven naar onpartijdigheid is ons in zijne beoordeeling van den *Engelſchen* Minister CANNING voorgekomen. Gaarne willen wij gelooven, dat deze Staatsman te veel geprezen, te hoog is opgevijzeld; dat hij over 't geheel dezelfde ſtaatkunde volgde als zijn voorganger CASTLEREAGH, althans in de buitenlandſche betrekkingen. Maar de grievende verwijten, die LIPMAN hem bij elke, gepaste of ongepaste, gelegenheid doet, de hatelijke beweegredenen, die hij in zijn gedrag vooronderſtelt, — deze komen ons voor, tegen de kalmte des Hiſtorieſchrijvers te zondigen, en zekere vooringenomenheid tegen CANNING tot grondſlag te hebben. Hoezeer wij dan de welſprekend voorgedragene en op eene diepe kennis der *Britſche* ſtaatsregeling berustende aanmerking nopens de eenzelvigheid der ſtaatkunde van CANNING en die van zijnen voorganger CASTLEREAGH en ambtgenoot WELLINGTON (bl. 244—249) gereedelijk beamen, gelooven wij echter niet, dat CANNING zoo geheel door vrees werd beſtuurd, als hier wordt voorgeſteld. Het is waar, en het is misſchien berispelijk, dat hij in 1823 de Conſtitutie in *Spanje* liet vallen; maar moet men dan de buitenſporige beginſelen niet in aanmerking nemen, welke,

ſedert de volkomene zegepraal der *Communeros* in 1822, dat land tot den ſpeelbal der teugelloosſte Demokratie maakten? Heeft hij niet den voorſlag gedaan, de *Spaanſche* Conſtitutie door de invoeging in dezelve van eene *Pairskamer* te wijzigen, en den overwegenden invloed der Volksregering daardoor te verzachten? Moest het bloed der *Britten* dan voor de handhaving van *Jakobijnſche* beginſelen vloeijen? Moest CANNING de Minister der *Propaganda* worden, gelijk PALMERSTON? Misſchien moest hij zich, wij erkennen dit, niet zoo zeer door vertoogen hebben blootgegeven, wanneer hij niet van zins was, die door de wapenen te ondersteunen; maar wij achten in eenen Minister overmaat van vredelievendheid altijd hooger, dan onbeteugelde oorlogzucht, of hetgeen men de *handhaving der eer en waardigheid* van een land noemt, hetwelk altijd duizenden of op het leven, of althans op de belemmering van hun vreedzaam bedrijf, en den Staat zelven op zware offers te ſtaan komt. Het is met dat *punt van eer* gelijk met dat van particulieren: een *Duel*, *daarvoor* ondernomen, is dolzinnigheid. Doch ons verſchil van gevoelen hieromtrent met den Schrijver zal ons niet blind maken voor zijne verdienſten. De aanmerkingen van LIPMAN op dit gedrag van CANNING, vooral op zijne verwachting, dat *Spanje* wel zichzelve zou redden, (bl. 349—356) behooren tot de welſprekendſte plaatſen van dit werk, hetwelk daaraan zoo rijk is. Aan den anderen kant zijn wij het met den Schrijver eens, dat men de Conſtitutie in *Spanje* kan hebben laten vallen, zoo zij in den grond niet geworteld was, maar dat men de *Conſtitutionelen* voor de onmenſchelijke vervolgingen, die hen troffen, moest hebben gewaarborgd; en dit doel — gelooven wij ſtellig — zou door ernſtige, des noods dreigende, vertoogen zijn te bereiken geweest. ANGOULÊME's bekende afkondiging uit *Andujar* zou, met *Britſchen* aandrang ondersteund, beter gewerkt hebben. Maar wij meenen van des Schrijvers meer bijzonderen afkeer van CANNING bewijzen te vinden in den bitteren toon en ſomtijds bloedigen *ſarcasmus*, waarmede hij dien Staatsman bij elke gelegenheid hekelt, b. v. op bl. 415, waar hij, de erkenning van de vrijheid der *Zuid-Amerikaanſche* Staten, naar het eigen oordeel van CANNING en de eenſtemmige meening zijner aanhangeren, als de meest gewigtige en luis-

terrijke van zijn geheele beſtuur vermeldende, verklaart, „zich „daarmede uit overtuiging volkomen te kunnen vereenigen, „en den maatſtaf te hebben gevonden, naar welken wij de „ſtaatkundige verdienſten van CASTLEREAGH's opvolger, „zonder gevaar van dwaling, kunnen afmeten." Nog erger is het intusſchen, wanneer hij CANNING den wensch toeſchrijft, dat de woeste IBRAHIM, zoon van den *Egyptiſchen* Pacha, *Griekenland* zoo veel mogelijk mogt verwoesten en ontvolken, bl. 500. „CANNING zocht langs alle mo„gelijke wegen aan de Porte de ongeſtoorde uitvoering van „hare gruwelijke ontwerpen te verzekeren, en door di„plomatieke kunstgrepen *Rusland* van eene krachtdadige tus„ſchenkomst ten behoeve der menſchelijkheid te weêrhou„den. Zoo volhardde CANNING in zijn *weldadig* evenwigts„ſtelſel, eene krachtige taal voerende ten voordeele der „*Grieken*, terwijl hij de *Turken* door onophoudelijke kui„perijen trachtte te begunſtigen," bl. 509. „De *Britſche* „Staatsman putte zich uit in allerlei vonden, om voor „IBRAHIM tijd te winnen" (tot de uitroeijing der *Griekſche* bevolking, blijkens het vorige) bl. 513. „Het had „CANNING — men mag hem dien *lof* niet ontzeggen — „noch aan zorg, noch aan zelfverzaking, noch aan bedrij„vigheid ontbroken, om de belangen van den Sultan te be„vorderen." Zoo iets komt ons hatelijk voor, en lijnregt ſtrijdig met CANNING's karakter, die *misſchien* met wat te veel ſchroom een' *Europeſchen* oorlog verhoedde, maar toch waarlijk geen *Turkenvriend* was. Naderhand heeft men gezien, hoe de tusſchenkomst der Mogendheden ten behoeve der *Grieken* door dit verbasterde volk met de verbranding hunner *eigene vloot* ten gevolge eener bijzondere veete, en door den moord van hunnen weldoener CAPO D'ISTRIAS, die zijn geheele leven en vermogen aan hun welzijn had opgeofferd, beloond is. Wij hebben wel allen in die geestdrift voor de *Grieken* gedeeld; maar wij weten ook, hoe die — gelijk zoo menige andere geestdrift — door latere gebeurtenisſen en meer kennis van zaken bekoeld is. Het verdrag van 6 Julij 1827 moge wat laat geſloten zijn, het is toch de grondſlag van *Griekenlands* redding geweest.

Doch reeds te lang vertoefd bij een enkel punt, waarin wij meenen met den Schrijver te moeten verſchillen. Het werk is zulk een belangrijk verſchijnſel in onze Letterkunde, het is zulk eene gewigtige aanwinst voor onzen histori-

schen prozastijl, dat wij aan onze Lezers een meer uitvoerig verslag van hetzelve en de mededeeling van eenige proeven verschuldigd zijn.

Nadat in het vorige Deel de Geschiedenis tot het Congres te *Aken* gebragt was, hetwelk *Europa's* Vijfmanschap of *Uitvoerend Bewind* door de opneming van *Frankrijk* voltooid had, begint dit Deel met het Congres van *Carlsbad*, (1819) bijeengekomen om te waken tegen de woelingen der *Revolutionairen* in *Duitschland*, ten gevolge van de krijgshaftige rigting, die de Natie tegen *Frankrijk* had aangenomen, en die nu moeijelijk weder tot het stille burgerlijke leven kon terugkeeren. Eene plaats is zoo schoon geschreven en tevens zoo waar, dat wij ons niet kunnen weêrhouden, die hier gedeeltelijk over te nemen (bl. 4, 5): „ Het „ is welligt zoo dikwerf ontkend als beweerd, dat de ze„ delijkheid noodwendig eenen gevoeligen en duurzamen, „ zoo niet onherstelbaren schok moet lijden, waar de drang „ van overmagtige omstandigheden, een Volk in een leger „ veranderende, het nationale karakter eene nieuwe, door „ overdrijving gekenmerkte rigting geeft, de burgerlijke deug„ den verdringt, de wetenschappelijke verdiensten verduis„ tert, eene buitensporige eerzucht aankweekt, droombeel„ den schept, die alleen in teleurstelling kunnen uitloopen, „ de zeden en den geest, die den krijgsman eigen zijn, in „ het maatschappelijke leven overbrengt, en de behoefte aan „ eene meer woelige bedrijvigheid doet ontstaan, dan de ge„ lukkige eentoonigheid van een rustiger tijdvak vermag te „ bevredigen. Het schijnt nogtans zeker, dat deze nadee„ len geenszins aan ééne groote, roemvolle poging onaf„ scheidelijk zijn verbonden, waarin eene Natie zich met „ vereenigde krachten verheft, om hare inwendige veilig„ heid en zelfstandigheid tegen vreemde aanranding te ver„ zekeren, maar dat in den regel alleen de langgerekte oor„ logstoestand eene zoodanige zedelijke verbastering kan te „ weeg brengen. Doch offschoon zelfs deze onwaardeerbare „ opoffering, waar het de handhaving der vrijheid en vei„ ligheid van den Staat tegen eenen vreemden overheerscher „ geldt, in geene overweging mag worden genomen, levert „ echter het voorbeeld van *Duitschland* voor de mogelijk„ heid eener zoodanige ontaarding waarschuwende bewijs„ gronden en overvloedige redenen, om niet alleen den voort„ duur en den omvang eener zoo bedenkelijke gesteltenis

„ binnen den naauwstmogelijken kring te beſluiten, maar ook „ over den overgang tot den vroegeren maatſchappelijken „ toeſtand met verdubbelde zorgvuldigheid te waken, daar- „ bij den gulden middelweg bewandelende tusſchen gerust- „ heid en angstvallig wantrouwen."

Krachtig wordt ook het feest op den *Wartburg* (18 Oct. 1817) geſchilderd: „ Welk een tafereel van LUTHER tot „ BLUCHER, van KAREL V tot NAPOLEON! Hier de „ kracht der rede, zigtbaar in de zegepraal van gewetens- „ vrijheid over kerkdwang en priesterbedrog; daár de kracht „ van het *Duitſche* ijzer, geſtaafd door den val van den „ ſtoutſten dwingeland, die ooit de wereld deed ſidderen. „ Welke aandoeningen, welke voornemens moesten hier ont- „ ſpruiten! Hier was niets, om denkbeelden op te wek- „ ken van oproer en ſluipmoord. De achtbare beelden van „ LUTHER en BLUCHER hadden niets gemeen met de *Ja- „ kobijnſche* bloedmuts, met den dolk des *Lazzaroni*." En toch werd zulk een ſluipmoordenaar gevonden. SAND werd daartoe opgewekt door ſtaatkundige dweeperij. Dit veroorzaakte de maatregelen, door de Mogendheden te *Carlsbad* genomen, voornamelijk tegen den toen heerſchenden geest bij de *Duitſche* ſtudenten gerigt.

Het tweede Hoofdſtuk bevat de uitbarſting der Omwenteling. Hier is ook weder de ſchildering van *Spanjes* worſteling tegen NAPOLEON overheerlijk (bl. 47-49); maar of, gelijk de Schrijver zegt, *er een toeſtand is, waarvan de voortduring verderfelijker is, dan de vernietiging zelve van het volksbeſtaan*, (zinſpelende op NAPOLEON's bedoelde verandering van het *Spaanſche* Inquiſitiewezen) komt ons twijfelachtig voor. Met zwarte kleuren wordt de ondankbaarheid van den *Spaanſchen* FERDINAND (thans ter zielen) geſchilderd; zijn jammerlijk bewind na de ontbinding der *Cortes* van 1814 tot 1820, en de lijdelijkheid van *Europa* bij de verdrukking des volks en het misbruik der magt, hetwelk zoo naauw toezag en zich zoo werkzaam betoonde, toen het volk op zijne beurt den meester ſpeelde en de Koninklijke regten aantaſtte. Men had dit laatſte kunnen beletten, door tegen het eerſte krachtdadige maatregelen te beramen. Nogtans is LIPMAN verre van de onvoorwaardelijke lofredenaar der *Spaanſche* omwenteling van 1820 te zijn, wier buitenſporigheden en ongeregelden oorſprong van

het krijgsvolk hij zelf erkent. Veel korter, en in zekeren zin wat te kort, wordt de omwenteling in *Portugal* geſchilderd (in 2 bladzijden, 89 en 90). Van *Napels* gewagende, wordt de eigenbelangzuchtige *Engelſche* ſtaatkunde omtrent *Sicilië* geſchilderd, welks inwoners het door eene Conſtitutie beſchermde zoo lang het die noodig had, en toen, zoodra die noodzakelijkheid ophield, aan hun lot overliet, niet hunne regten, maar toch hunne perſonen beveiligende; iets, 't welk in *Spanje* in 1814 omtrent *Engelands* getrouwſte vrienden ſchandelijk verzuimd werd.

De dreigende gevaren voor de gevestigde orde in *Europa* werden door het Congres van *Troppau* en dat van *Laybach* bezworen. De ſtaatkunde, welke de Monarchen, volgens den geest van METTERNICH, thans aannamen, wordt (bl. 109) weder uitnemend beſchreven. Geen onderlinge naijver, geen aanhitſen van elkanders binnenlandſche vijanden meer [gelijk nog in 1790 door *Pruiſſen* en *Holland* in *Braband* geſchied was]. *De troonen moesten met elkander ſtaan, of zouden met elkander vallen* (bl. 108). Eerst beſloot men, de voorhoede der Omwenteling, *Napels*, aan te vallen, en *Spanje* zoo lang nog te ſparen. Maar men moest voorzigtig te werk gaan, om den Koning aan de handen der omwentelaars te onttrekken. Vandaar het Congres te *Troppau*; waarop de Koning verzocht werd te *Laybach* te komen, en men hem onder ſchoone beloften uit *Napels* troonde. Alle pogingen der *Napolitanen* waren vruchteloos, om den ſtorm af te wenden, en men vindt hier alle daartoe betrekkelijke *officiële* beſcheiden, in dien behagelijken vorm, dien wij reeds boven vermeldden, aan den Lezer medegedeeld. Doch eigenlijk werd te *Troppau* en te *Laybach* ſlechts door *drie* Mogendheden, *Oostenrijk*, *Rusland* en *Pruiſſen*, gehandeld; de beide overige onttrokken zich, zoo al niet geheel aan de raadplegingen, dan toch aan de beſluiten. Over het gedrag van den Koning van *Napels* is reeds boven gehandeld.

Met blijkbare afkeuring wordt van de *Sardiniſche* of liever *Piemonteſche* omwenteling geſproken, en deze gekenſchetst als „ een boom des oproers, welks wrange vrucht „ eerst door de zon der *Spaanſche* omwenteling gekoesterd, „ later door het *Napelſche* vuur gebroeid en tot rijpheid ge„ bragt, door de ſtormbui uit het Oosten onmeêdoogend „ werd afgebroken (bl. 207). De omwenteling wordt toe-

„ gejuicht door eene bevolking, welke, op den voorgang „ der Grooten, geleerd heeft, de openbare vreugde niet door „ eene kwalijk geplaatſte opregtheid te verſtoren."

In het vijfde Hoofdſtuk ſchildert LIPMAN het Congres van *Verona* en de toebereidſelen tot de onderwerping van *Spanje* aan den onbepaalden wil des Konings, of veeleer van de partij der *Abſolutiſten*, want FERDINAND VII was nimmer iets anders dan een nietige ſpeelbal in de handen van elke partij, die zich van zijnen perſoon wist meester te maken. Wij kunnen den bekwamen Schrijver in de bijzonderheden van dit Congres, hetwelk hij zeer uitvoerig behandelt, niet volgen. In het zesde Hoofdſtuk ſchildert hij ons (niet krijgs- maar alleen ſtaatkundig) den oorlog van *Frankrijk* met „ het on- „ gelukkige *Spanje*, geteisterd door alle de ſtaatkundige pla- „ gen van *Europa*, door den druk der dwingelandije gekneld, „ verſcheurd door de woede der omwenteling, door de ter- „ gingen der Diplomatie gepijnigd, gezweept door den geeſel „ des oorlogs, en gedoemd op nieuws weder (1834) — en „ wie zegt hoe dikwijls? — dezelfde rampzalige baan te „ doorloopen" (bl. 321). Hier komen dan de boven reeds vermelde beſchuldigingen tegen CANNING te berde, alsof hij zijn land door gedurige ſmadelijke afwijzing zijner bemiddeling lafhartig had laten beſchimpen, zonder eene ſtoute taal te ſpreken of zelfs het zwaard te trekken. Wij meenen dit reeds te hebben beantwoord; en toch wordt het tegenovergeſtelde gevoelen door den Schrijver met eene ſchitterende welſprekendheid voorgedragen (bl. 370 - 372), waarop wij ſlechts *dit* antwoord hebben: CANNING kende de vreeſelijke kracht van den hefboom, dien hij, om den roem, waarvan de Schrijver gewaagt, te erlangen, moest hebben in werking gebragt (zie alhier op bl. 644); hij deinsde voor de gevolgen terug, en wilde liever aan het menschdom ſtroomen bloeds beſparen, dan aan zijn land en aan zijn Ministerie eene zoo duurgekochte eer doen erlangen. Of moest misſchien GREY, toen de Sultan zijne bemoeijingen met het Traktaat tusſchen *Turkijen* en *Rusland* herhaalde malen van de hand wees, — moest hij, zeg ik, toen aan de Porte of *Rusland* den oorlog hebben verklaard, omdat zij zijne tusſchenkomst verwierpen? Of moeten dit *Frankrijk* en *Engeland*, omdat het *Duitſche* Verbond hunne bedoelingen geenszins beaamt?

In een zevende Hoofdſtuk wordt *de onafhankelijkheid van Zuid-Amerika* behandeld. Hier treffen wij die ſchitterende

plaats aan, welke, blijkbaar naar onzen grootſten Geſchiedſchrijver gevolgd, dezen volkomen waardig is; eene plaats, te lang voor geheele overneming, maar waarvan wij althans het begin den Lezer niet mogen onthouden:

„ Wie ſchetst de gebeurtenisſen van het twintigjarig tijd-
„ vak, waarin *Amerika* zijne ketenen afſchudde, om zwaar-
„ dere boeijen te dragen, en *Spanje* zijne laatſte levenskrachten
„ uitputte, zonder zijne heerſchappij te kunnen handhaven? De
„ bevrijdingsoorlog van *Amerika* overſchrijdt in menigvul-
„ digheid van wisſelingen en in afſchuwelijkheid van bedrij-
„ ven alle begrippen, en tart de vlugſte pen en de vrucht-
„ baarſte verbeelding. Daden van moed en manhaftigheid door
„ het misbruik der zege ontſierd; de ſtem der menſchelijk-
„ heid geſmoord; de wreedheid van ALVA door latere beu-
„ len geëvenaard en door MORILLO overtroffen; geheele
„ bevolkingen uitgemoord en hare woningen tot den grond ge-
„ ſlecht; waar dapperheid te kort ſchoot, verraad gebezigd,
„ doch de verrader vaak door ſtouter, ſpoediger of gelukki-
„ ger verraad verrast of voorgekomen; de ijſelijkſte gruwe-
„ len, waarvoor de onverzoenlijkheid van het *Spaanſche* ge-
„ moed alleen vatbaar is, door de barbaarschheid der vijan-
„ den uitgelokt of ruimſchoots vergolden; het gewoel van
„ ſtammen, ſteden, ſtaten en partijen, beurtelings tegen den
„ *Spanjaard* vereenigd of tegen elkander gewapend; bondge-
„ nooten in vijanden, vijanden in bondgenooten veranderd;
„ nieuwe ſtaten gevormd en ontbonden, gewesten toegevoegd
„ en afgeſcheurd, en de verwarring van geſtadig verdrongene
„ regeringsvormen door den ondergang van oude en de op-
„ komst van nieuwe namen vermeerderd; na verdrijving van
„ den vijand tweeſpalt en ſcheuring tusſchen vrienden, en
„ eigene verheffing gezocht ten koste van het gereisterde va-
„ derland; de lotgevallen van veldheeren, beurtelings vergood
„ en verguisd, en de glans van den zuiverſten krijgsroem
„ vaak op het ſchavot uitgedoofd; de heerlijkſte oorden ter
„ prooije aan alle de driften van wraak- en heerschzucht;
„ een paradijs verwoest door duivelen in de gedaante van
„ *Spanjaarden*, *Kreolen*, *Mulatten*, *Negers* en *Indianen*; het
„ veelkleurig tafereel voltooid door de geeſels van aard-
„ beving en pest, van ellenden, die door het bijgeloof als
„ eene Godsſtraf werden opgemerkt, en aldus de natuur met
„ den mensch zamengezworen, om de aarde om te keeren,
„ waar CORTES en PIZARRO de natuur en de menſchelijk-

„ held hoonden. Dit ſombere ſchouwſpel van wanhoop wordt „ nógtans door enkele punten vol licht afgewiſseld, en het „ verſcheurde hart des aanſchouwers door ſchoonere beelden „ opgebeurd. Goed en bloed tot bevrijding des vaderlands „ opgezet; waar alles verloren ſcheen, het vertrouwen op „ God onwankelbaar bewaard; de overgave geweigerd, waar „ tegenſtand onmogelijk was, en liever onder puinhoopen be„ graven, dan in 's vijands magt gevallen; de verleidelijkſte „ aanbiedingen afgewezen, en het hoofd gegeven, om de eer „ te behouden; door nederlagen de krijgskunst geleerd; na „ de overwinning onverdiende gematigdheid betoond; dap„ perheid op het ſlagveld met beleid in de raadzaal vereenigd; „ na verworvene lauweren in het ambtelooze leven terugge„ keerd, en het gezag vrijwillig afgeſtaan tot ſtaving van be„ langeloosheid; de hand der verzoening geboden, om den „ gemeenen vijand te beſtoken; vertrouwelijke ontmoetingen „ der wederzijdſche veldheeren, te midden van den oorlog, „ en, die elkander met het zwaard zochten, zonder vreeze „ of argwaan onder hetzelfde dak gezeten" (bl. 386–388).

Dit is welſprekendheid, *dit* historiſche ſtijl, waar het *pragmatiſche* met de levendigheid der voordragt vereenigd is, en wij twijfelen niet, of de Lezer zal ons de overneming dezer plaats, al is zij wat uitgebreid, dankweten. Onze prozaſtijl, althans de *historiſche*, heeft aan dergelijke Modellen juist geen' kwistigen overvloed.

Het achtſte Hoofdſtuk behandelt *de aangelegenheden van het Oosten*. Ook hier is de voordragt het onderwerp waardig. Nogtans moeten wij rondborſtig erkennen, dat ons de gruwelen der *Turken* te veel op den voorgrond, en die der *Grieken*, welke niet veel minder waren, te zeer op den achtergrond geplaatst zijn voorgekomen. De belangſtelling in het lot der afſtammelingen van THEMISTOKLES en LEONIDAS mag ons omtrent de veroveraars van *Tripolitza* en *Athene*, die ook ongewapenden, ook vrouwen en kinderen niet verſchoonden, geenszins partijdig doen worden. Maar zeer te regt wordt de hoofdigheid van den Sultan berispt, die alle aanzoeken tot eene minnelijke ſchikking door de aanvoering van zijn regt op *Griekenland* zoo lang van de hand wees, tot het te laat was, en hij nu niets meer bedingen kon. Ditzelfde was vroeger van den Koning van *Spanje*, met betrekking tot *Zuid-Amerika*, aangetoond. Hier (in de *Griekſche*

zaak) wordt CANNING, gelijk wij boven zagen, naar ons inzien, het onbillijkst behandeld.

Het *Portugeſche* vraagſtuk, het negende Hoofdſtuk beſlaande, begint met de volgende aanmerking (toegepast op *Portugal* en *Brazilië*): „Niet zelden zag men in landen, ver-„deeld door al wat kracht heeft volken te verdeelen, door „ligging, zeden, belangen en herinneringen geſcheiden, maar „door het geweld der wapenen en de uitſpraak eener tijde-„lijke overmagt zamengeklonken, en tot eene onnatuurlijke „vereeniging door een gemeenſchappelijk Beſtuur gepijnigd, „de onbedwingbare natuur eindelijk den dwang afwerpen, „hare niet geraadpleegde voorſchriften handhaven, en de „berekeningen verijdelen eener ſtaatkunde, die zoo vaak „het eigendommelijk [eigenaardig] beſtaan der volken aan „overwegingen van perſoonlijke verheffing en aan het heersch-„zuchtig ſtreven van Koningsſtammen offerde." Dit Hoofd-ſtuk is naar evenredigheid korter en minder uitgewerkt dan een der vorige, hoezeer de rijkdom van zaken niet min-der was, en men daarin den grond moet zoeken van dien langdurigen burgerkrijg, die nog zoo onlangs het beklagenswaardige *Portugal* heeft verſcheurd. *Hier* althans heeft CANNING gehandeld, en het overlaten der *Portugezen* aan MIGUEL (wij geven hem den verdienden bijnaam niet, om-dat hij gevallen is) was niet aan dezen Minister, maar aan zijne opvolgers, de *Torys*, te wijten. De gebeurtenisſen in *Brazilië*, gewis van het hoogſte gewigt, worden in verband met de *Portugeſche* verhaald.

Het tiende of laatſte Hoofdſtuk is, na een kort, maar meeſterlijk overzigt van *Europa* in 1830, toegewijd aan *de verovering van Algiers* (naar evenredigheid nog korter afgehandeld dan de *Portugeſche* zaken, maar ook, zoo al niet minder be-langrijk, dan toch minder ingewikkeld). In het volgende Deel, hetwelk het laatſte, en zekerlijk hoogstbelangrijk zal zijn, verwachten wij nu de groote Omwenteling in *Frankrijk* van 1830, die vruchtbare Moeder van zoo vele misgeboorten, te zullen vinden. Wij twijfelen niet, of de Heer LIPMAN zal, op het voorbeeld van TACITUS, „zonder vooringenomenheid of verbittering" deze baan, die hij zelf in de Inlei-ding *diſtelig* noemt, met vaste ſchreden bewandelen, al moet hij dan ook ſoms eene nog heete lava-bedding, door de jong-ſte uitbarſtingen veroorzaakt, betreden. Hij heeft door zij-

nen arbeid tot hiertoe het *Nederlandſche* Publiek zeer aan zich verpligt.

Verdediging van de Onafhankelijkheid des Handels, bij het oprigten van Naamlooze Maatſchappijen. Door Mr. F. A. VAN HALL, *Advocaat te Amſterdam. Te Amſterdam, bij* de Erven H. Gartman. 1834. *In gr.* 8*vo. XVI*, 198, *XXII Bl. f* 2 - 60.

Handel en Nijverheid, of Proeve, om derzelver uit- en inheemſche belangen in overeenſtemming te brengen; door J. VAN OUWERKERK DE VRIES. *Te Amſterdam, bij* ten Brink en de Vries. 1834. *In gr.* 8*vo. XII*, 110 *Bl. f* 1 - 50.

Het Porto-franco toegepast op den Landbouw. In 's Hage en te Amſterdam, bij de Gebr. van Cleef. 1834. *In gr.* 8*vo.* 32 *Bl. f* : - 25.

De ijzeren Spoorweg van Amſterdam naar Keulen verdedigd, enz. Te Amſterdam, bij van Meurs en Co. 1834. *In gr.* 8*vo. XIV*, 88 *Bl. f* 1 - 20.

Het eerſte der hier aangekondigde ſtukken doet de kunde en het helderziend oordeel des Schrijvers gelijkelijk eer aan. Het doel is, te bewerken, dat de nieuwe, nog in te voerene Nederlandſche Wetgeving de uit het Franſche Regt overgenomene bepaling, dat geene Naamlooze Maatſchappijen mogen worden opgerigt, dan met goedkeuring der Hooge Regering, worde onderdrukt, en, ook dit opzigt, de Handel geheel vrij gelaten. Het nuttelooze dier goedkeuring, en het ſchadelijke zelfs daarvan, vooral uit hoofde der wijze, waarop de Wet bij de Administratie der Nijverheid wordt verſtaan en toegepast, wordt overtuigend aangetoond; gelijk ook in helder daglicht wordt geſteld, tot welke ongelijkheden aan zichzelve, ja tot welke dwaasheden het Beſtuur, in de toepaſſing der beſtaande Wetgeving op dat punt, vervallen is; inzonderheid, door ook onderlinge Brandwaarborgmaatſchappijen, ſchoon deze alles behalve Handelmaatſchappijen of Koopmanskantoren zijn, onder de rubriek der Naamlooze [Handel-]maatſchappijen te betrekken. Mogt de Schrijver zij-

nen arbeid met het gewenschte gevolg bekroond zien, zeker zou de Handel, zouden zelfs ook de niet handeldrijvende ingezetenen er wél bij varen.

Handel en Nijverheid van den Heer OUWERKERK DE VRIES is eene allezins lezenswaardige en overweging verdienende proeve, om derzelver uit- en inheemsche belangen overeen te brengen. Ook de twee volgende stukken van andere Schrijvers, namelijk *Het Porto-franco toegepast op den Landbouw*, en *De ijzeren Spoorweg van Amsterdam naar Keulen verdedigd*, zijn allerbelangrijkst van inhoud, en dragen de blijken met zich van de kennis en vaderlandlievende gezindheid der opstellers. Gelijk in geen enkel vak de geleerden in alles het ééns zijn, maar de meesten toch al ligt over zekere onloochenbare stellingen geen verschil hebben, zoo gaat het ook hier met deze deskundigen in de vakken van handel en nijverheid. Recensent is eigenlijk Regtsgeleerde van beroep. Hij wil dus gaarne erkennen, waar de hierboven bedoelde Schrijvers, de twee eersten vooral, verschillen, zich geene beslissing, vooral geene *geïmproviseerde* beslissing te durven aanmatigen: want de verschillende wijzen, waarop de in grondbeginsel overeenkomende Schrijvers hun doel willen bereiken, vereischen ter beoordeeling, bij kennis van zaken tot in de fijnste bijzonderheden, een langdurig en onpartijdig onderzoek. Met het hun allen gemeenschappelijk grondbeginsel van de meestmogelijke vrijheid van handel en de meestmogelijke wering van verbodswetten, die slechts bij wege van uitzondering kunnen worden gedoogd, heeft Recensent te allen tijde ingestemd. De Schrijver over den *ijzeren Spoorweg* heeft de beoordeeling zijner *Gedachten over den Handel*, te vinden in het *Algemeen Handelsblad*, naar ons inzien, doorgaans gelukkig wederlegd, en hij zal denkelijk zijnen wensch tot aanleg van den bedoelden spoorweg volkomen vervuld zien. Uit *Handel en Nijverheid* nemen wij, tot besluit onzer aankondiging, over, de tweede noot op bl. 101: „ Het is voor gezeten burgers een harde steen des aanstoots, dat omreizende kooplieden, alleen van een Rijks-patent voorzien, voor eenige dagen in de steden appartementen huren, om hunne goederen uit te pakken, en de Ingezetenen van dezelve zoo veel goedkooper te voorzien, als zij, *door geene plaatselijke lasten bezwaard*, minder kunnen afzetten. Eveneens is het gelegen met Marskramers en allerlei kleine bedrijvers, die stad en land afloopen en langs de huizen om-

zwerven, om hun bedrijf uit te oefenen, of hunne waren af te zetten. Het zou dus aan gewestelijke Besturen kunnen worden toegestaan, om, des verkiezende, die zwervers te verpligten, voor elke stad of gemeente, waar zij handelen willen, zich nog van een *plaatselijk* (boven het *Rijks-*) *patent* te voorzien, ten behoeve van de provinciale kas, en het bedrag daarvan, van de dagen of weken van hun verblijf, afhankelijk te maken." Waarlijk! zulk eene behoefte aan *plaatselijk patent*, voor Marskramers en dergelijken, ware eene wenschelijke zaak: want het misbruik, door soortgelijke lieden van het in werking zijnde Patentstelsel gemaakt, zal langzamerhand onze gezetene winkeliers (die alle plaatselijke belastingen, welke soms zoo verbazend hoog zijn, betalen moeten) te gronde rigten, daar dezen, uit dien hoofde alleen, zelden in goedkoopheid van prijs met die omzwervers kunnen wedijveren.

Koning WILLEM DE I *en het Nederlandsche Volk; Gedicht in twee Zangen, door Mr.* JACOB NIJHOFF, *Notaris en plaatsvervangend Vrederegter te Arnhem. Te Arnhem, bij* C. A. Thieme. 1833. *In* 12*mo. IV*, 55 *Bl.* (*Uitgegeven ten behoeve der Gekwetsten bij de verdediging der Citadel te Antwerpen.*) *f* : - 75.

Het Kind bij zijn ontwaken. VIIde Harmonie van A. DE LA MARTINE, *door* JAN-J. F. WAP, *Koninklijken Militaire-Akademie-Leeraar, enz. Te Breda, bij* F. P. Sterk. 1832. *In kl.* 8*vo.* 12 *Bl. f* : - 25.

Andwoord van A. DE LA MARTINE *op Sir* WALTER SCOTT'S *Afscheid van zijne Lezers. 't Fransche Gedicht vrij gevolgd door* JAN-J. F. WAP. *Te Breda, bij* F. P. Sterk. 1832. *In gr.* 8*vo.* 20 *Bl. f* : - 50.

In weerwil der onverdiende verguizing van het gedicht des Heeren NIJHOFF in den *Recensent ook der Recensenten*, aarzelen wij geen oogenblik, te verklaren, dat hetzelve zich voordeelig onderscheidt boven een aantal stukjes van den dag, hier door hoogere vlugt, waar het pas geeft, elders weder door levendige en natuurlijke schildering, doorgaans door eene

goede verſificatie; welk alles zoo veel te meerderen lof verdient, maarmate de zedige Dichter zich ſteeds op den achtergrond heeft gehouden, en met de meeste nederigheid over zijn werk ſpreekt. Maar gelijk wij aan de eene zijde regt doen aan deszelfs verdienſten, zoo ſta het ons aan den anderen kant vrij, eenige feilen er in aan te wijzen. Hiertoe nu brengen wij in de eerſte plaats de duisterheid van ſommige volzinnen en uitdrukkingen, b. v. bl. 12: *Één enkle ſlechts, de hand al wenkende naar boven*, enz. waar miſchien het werpen van voetzoekers omſchreven wordt, maar dan zoo duister, dat men het moeijelijk raden kan. Bl. 16, van het begin tot *de echte Koningsteelt*, is almede niet gemakkelijk te verſtaan. Tot die donkerheid hier en daar werkt de niet juiste interpunctie aanmerkelijk mede. Voorts veroorlooft zich de Maker meer vrijheid in de woordſchikking, dan de taal toelaat, b. v. in het voorop brengen van den vierden naamval, waar men uit de buiging der lid- of voornaamwoorden dien naamval niet herkennen kan, gelijk bl. 52: *Hoe dikwerf, Batavier! bedreigde uw keel het mes. Hoe dikwerf, Batavier't dreigde uwen ſtrot het mes*, zou, wat de woordſchikking betreft, goed zijn, omdat de voorafgaande vierde naamval *uwen ſtrot* als zoodanig kenbaar is. Zamentrekkingen, als *Wilm* voor *Willem*, *ſtaatge* voor *ſtatige*, zijn niet gebruikelijk. *Het oordeel van 't gemeen*, voor *het algemeen*, bl. 53, is niet goed te keuren, al zoekt de Dichter zijne meening door de aanteekening aan den voet der bladzijde op te helderen. De bedoeling eens Schrijvers moet uit zijne woorden zelve blijkbaar zijn. Bl. 43, *deed beven* op *zweefde* rijmt niet. Denkelijk is dit eene ſchrijffout. Men leze dus: *Toen 't moedig oorlogsros, als de aard' van 't krijgsvuur beefde*, enz. *Ver verwijdde* voor *ver verwijderde kust*, op bl. 16, en *verſchulde* voor *verſchuldigde dank*, op bl. 44, kunnen almede volſtrekt niet door den beugel. Op het rijm *ij* op *ei* zullen wij niet vitten. — In weerwil der aangeduide vlekken, bevelen wij echter dit gedicht aan de aandacht onzer onpartijdige landgenooten.

De beide navolgingen van LA MARTINE door WAP zijn niet zonder verdienſten, zelfs op vele plaatſen bijzonder wel geſlaagd. In het *Andwoord op* WALTER SCOTT's *Afſcheid* hindert ons echter 1°. de lengte van ſommige volzinnen, waardoor de ſtijl vaak ingewikkeld en duister wordt. In het Fransch is dat of zoo niet, of waar het zoo is, (want LA

MARTINE is wel eens duister) daar had het bij de overbrenging moeten worden verholpen. Ten tweede, is het wel loffelijk, dat de Heer WAP zich voor eene eentoonige verſificatie wacht, maar in het verwaarloozen der rust na den zesden greep, ook dán wanneer die zesde een' ſterken klemtoon heeft en met den zevenden een tweegrepig woord vormt, gaat hij te ver. Onleesbaar is b. v. bl. 18:

Geen ſchaduw | van des Corzers glorie | wierd bewaard.

Waarom niet liever:

Geen ſchaduw der glorie | van den Corzer | werd bewaard?

Dan is de rust na den zesden greep óók weggenomen; maar doordat de vierde en de achtſte greep den *heerſchenden*, en daarentegen de zesde greep *van*, wegens het volgende toonlooze *den*, alleen den *ondergeſchikten klemtoon* ontvangen, rolt het vers gemakkelijk voort; welke rolling door de invallende dichtſneden of *ceſuren* na den tweeden voet in *glorie*, en na den vierden in *Corzer*, nog gladder en bevalliger wordt.

Op bl. 19 ſtaat:

Met burgertranen of met bloed van 'd onderzaat bevlekt.

Men leze:

Met burgertraan beſproeid, met burgerbloed bevlekt.

Met *tranen* kan bovendien eens Konings kroon niet *bevlekt* worden.

Op bl. 20 bevalt ons niet:

Zoo óók toen, nu en dan, de *zaalge* Hemelingen
In *menschgedaanten*, zegenſprekend, de aard' *begingen.*

De Heer WAP ſchijnt zich, bij zijne vertolkingen, te overhaasten; hetgeen te bejammeren is, daar *gelukkige* overbrenging de éénige verdienſte eens Vertalers blijft, en vele weigeſlaagde plaatſen genoegzaam toonen, dat hij iets volkomeners zou kunnen leveren, indien hij zich den noodigen tijd gaf.

Weemoedstoonen uit de Geſchiedenis van mijn Leven, of mijne Reis naar Curaçao, en vlugtige Beſchouwingen van dat Ei-

land, gedurende mijn tienjarig verblijf op hetzelve. Door H. J. ABBRING. *Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1834. *In gr.* 8*vo. XII en* 205 *bl. f* 1 - 80.

Godsvrucht en Ongeloof, of de Afdwalingen der Rede, naar het Fransch van GÉRARD; *aanmerkelijk bekort en voor Nederlandsche Lezers ingerigt. Geen Verdichtsel. In II Deelen. Te Leeuwarden, bij* J. W. Brouwer. 1834. *In gr.* 8*vo. Te zamen XXXVI en* 731 *bl. f* 6 - 50.

Men kent reeds, uit onze beoordeeling van *Maurits van Werdenberg, of de Vrijgeest*, (*Vad. Lett.* 1834. No. I.) den Heer ABBRING als godsdienstig en veelal oordeelkundig Schrijver; men kent de verdiensten zoo, wel, als de gebreken van zijnen stijl. De hier aangekondigde *Weemoedstoonen* uit de geschiedenis van zijn leven zijn een verhaal in proza van zijne reis naar *Curaçao*, met rugzigt op 's mans vroegere loopbaan, verslag van zijnen gemoedstoestand en zijne lotgevallen en waarnemingen op dat eiland, met eenig berigt omtrent des Schrijvers tegenwoordige omstandigheden. De Heer ABBRING klaagt weder, dat hij niet met orde en bevalligheid schrijven kan; dat hij zich niet sierlijk genoeg kan uitdrukken, enz.: maar naar ons inzien ontbreekt hem, om een goed Prozaschrijver te zijn, onzuiverheid in taal en stijl nu eens daargelaten, niet zoo zeer sierlijkheid, als wel eenvoudigheid. Zijne voordragt is integendeel te zwierig en te gekunsteld, een gevolg van een angstvallig streven naar fraaiheid van uitdrukking; en eigenlijk zou hij slechts natuurlijker en losser moeten wezen, om goed te schrijven. De inhoud dezer *Weemoedstoonen* is intusschen leerzaam; en wij hopen, dat de woorden van dezen tot het Christendom teruggekeerden Vrijgeest indruk op zijne lezers mogen maken; terwijl wij overigens, met opzigt tot sommige uitdrukkingen, gevoelens en beweringen, terugwijzen op ons aangemerkte in de boven aangehaalde Recensie van den *Maurits van Werdenberg*.

Gelijke verwijzing naar die Recensie zal wellligt niet overtollig wezen bij onze beoordeeling der overbrenging, door eenen ongenoemden, van het Fransche werk van GÉRARD. Doch die verwijzing geldt slechts de voorstelling van sommige leerstukken en bewijzen. Maar bovendien hebben wij nog al het een en ander aan te merken, zoo op de wijze van vertaling

en omwerking, als op hetgene van het oorſpronkelijke in de navolging is overgebleven. De brieven, die eene eenigzins opgeſierde geſchiedenis onder verdichte namen bevatten, zagen reeds te midden der achttiende eeuw in *Frankrijk* het licht. Niet alleen, dat derhalve in het oorſpronkelijke het Christendom, vooral naar de opvatting der Roomſche Kerk, in den geest van BOSSUET, verdedigd wordt, maar ook is de toeſtand van zeden, regtsoefening en wat dies meer zij, geheel overeenkomſtig met den tijd en het land, waar de brieven geſchreven en uitgegeven zijn. Nu heeft de Vertaler niet ſlechts het al te breedvoerige werk, door weglating van zeer vele brieven, ingekort, maar hij heeft tevens, ten einde het voor zijne landgenooten te bruikbaarder te maken, eene meer Protestantſche ſtrekking er aan trachten te geven, en de geſchiedenis in ons land en in onzen leeftijd, zelfs in de tegenwoordige zoo hagchelijke oogenblikken, willen overbrengen. Wij behoeven niet aan te wijzen, hoe veel bezwaar reeds het eerſte veroorzaakte, en hoe gedwongen de navolging wordt, b. v. waar er over het doen van boete of *penitentie* wordt geſproken, aan hetwelk men dan toch ook eene Protestantſche kleur heeft bijgezet; terwijl het zonderling is, dat het lezen van romans, het bezoeken van den ſchouwburg, en het arbeiden voor het tooneel, zelfs de treurſpelpoëzij, *onbepaald* worden afgekeurd. Nog erger gaat het met de ſchildering van zeden en ſtaatsgeſteldheid. Die ligtzinnige vrijgeesterij onder de beſchaafden en aanzienlijken, die zoo ſchandelijke hofkuiperijen, die willekeurige verbanningen zonder eenige form van proces, behooren geheel te huis in *Frankrijk* onder LODEWIJK XV; en hoe veel lof er dan ook (om het er als 't ware bij te ſlepen) aan onzen Koning en zijn Huis en aan ons Volk worde toegezwaaid, noch aan het Koninklijke geſlacht, noch aan de mannen van invloed ten Hove, noch aan onze Natie in 't algemeen, geſchiedt eenige eer, door de overbrenging der hier geſchetſte tooneelen op onzen bodem, en wel in het nog loopende tijdvak. Onder hetgeen ons al verder bevreemdde, behoort ook dit: *Eduard*, die tot de volſlagenſte twijfelarij vervallen was, wordt eerst door zijnen ſchoonvader overtuigd, dat er zekere klaarblijkelijkheden beſtaan; dat men der Rede eenig vertrouwen mag ſchenken; dat er onderſcheid is tusſchen goed en kwaad; dat er een God is; dat men aan eene vergeldende onſterfelijkheid moet gelooven, enz.: alles zoo wat

dooreengemengd, naar het ons voorkomt, uit DESCARTES, LOCKE en CONDILLAC; hier en daar ook, voor zoo ver men zich somwijlen op dezen beroepen kon, uit VOLTAIRE, ROUSSEAU en anderen. Naderhand betoogt de schoonvader de ongenoegzaamheid der Rede, schoon zij ons aanvankelijk eenige dienst bewijst, ook daaruit, dat de Wijsgeeren onderling zoo zeer verschillen, enz. Dit brengt hem op onze behoefte aan eene Goddelijke Openbaring, en de bewijzen voor derzelver echtheid. Maar nu moest de twijfelende *Eduard* het verschil der Godsdienststelsels en het groot getal der Kerkgenootschappen tegenwerpen, om daaruit te besluiten, dat er even weinig zekerheid voor den Christen bestaat, als voor den aanhanger der Natuurwet. Denkelijk is dit punt in het oorspronkelijke, hetwelk Recensent onbekend is, in den geest der Roomsche Kerk behandeld, en op hare leer, als de alleen ware, gewezen. Hier zou ten minste die bedenking moeten zijn voorgesteld en in den Protestantschen geest zijn beantwoord, met een betoog van de duidelijkheid der Openbaringsleer, voor den onpartijdigen onderzoeker, op alle punten, die voor den redelijken en zedelijken mensch van belang zijn, enz. Doch wij vinden hier zoo min de tegenwerping, als eenige eigenlijke oplossing derzelve, even of een twijfelaar aan zulk een oogenschijnlijk groot bezwaar niet eens denken zou. Veel beter en vollediger schijnt ons dus, over het geheel, de *Maurits van Werdenberg* van den Heer ABBRING. Naar ons inzien, had het hier aangekondigde werk van GÉRARD zeer wel onvertaald kunnen blijven.

Brieven aan Jongelingen, geschreven door J. C. LAVATER. *Met Gedeelten en Gezangen van* LAVATER *en* GELLERT. *Uit het Hoogduitsch. Derde, verbeterde Uitgave. Door* J. HERINGA, ELIZA'S ZOON. *Te Amsterdam, bij* J. Aarinksen. 1834. *In gr.* 8*vo. VIII*, 120 *Bl. f* 1 - 10.

De Jongeling in de Wereld, of Handleiding voor jonge lieden, tot eene gemakkelijke, gelukkige en genoegelijke verkeering, met menschen uit alle standen. Naar het Hoogduitsch van EBERSBERG. *Te Amsterdam, bij* L. van der Vinne. 1834. *In kl.* 8*vo. XVI*, 200 *Bl. f* 1 - 50.

LAVATER's *Brieven aan Jongelingen* waren te voren reeds

gunstig uit de vroegere uitgaven dezer vertaling bekend. Ook de tegenwoordige, op nieuw door Prof. HERINGA verbeterde, en door besparing van papier goedkooper uitgave, verdient loffelijke vermelding. Op bl. 4 en 5 hinderde ons het met ons taaleigen strijdige gebruik van *het kwaad*, in het meervoud, *de kwaden*; daar dit laatste alleen als meervoud van *de kwade* of *booze* [mensch] bij goede Schrijvers voorkomt, en dan zoo veel als *de boozen*, *de snooden*, *de slechte lieden* beteekent, b. v. *Men moet zoo wel met kwaden als goeden verstandig weten om te gaan.* Derhalve zouden wij, in plaats van: *Wij zijn aan zekere* KWADEN *onderhevig*, en: *Zonde en dood zijn twee groote* KWADEN, liever lezen: *Wij zijn aan tweederlei kwaad onderhevig*, en: *Zonde en dood maken derhalve inzonderheid dat tweederlei kwaad* of *die beide soorten van kwaad uit*, of wel iets dergelijks. Wijders, al kan men LAVATER niet zoo onbepaald nazeggen (bl. 43): „Wat heeft den Heer aan het kruis gebragt? — Gebrek aan physiognomisch gevoel;" dewijl er toch zoo vele andere, sterker werkende oorzaken bestonden, welke dat gevoel bij velen, die daar anders mogelijk niet van verstoken waren, wel zullen hebben onderdrukt; durven wij desniettegenstaande dit welgestelde zedelijk-godsdienstig geschrift aan alle jongelingen, ter lezing en behartiging, aanbevelen.

Evenzeer mogen wij hun het kernachtige werkje van EBERSBERG aanprijzen, hetwelk den jongeling de nuttigste lessen van levenswijsheid geeft, zonder ergens de eischen van Godsdienst en ware zedelijkheid uit het oog te verliezen. Slechts hier en daar schijnt ons de oorspronkelijke Schrijver in zijne oordeelvellingen, vooral over de vrouwen, te streng; doch dáár wordt hij door den Vertaler, op eene bescheidene wijze, te regt gewezen. Over het geheel schijnt ons dit boekske aan het oogmerk zijner uitgave zeer wel te beantwoorden.

De Kluizenaar, of de Reisen van Calabrië. Een Tafereel uit de achtiende Eeuw. Te Amsterdam, bij J. C. van Kesteren. 1834. *In gr.* 8*vo.* *IV*, 224 *Bl. f* 2-20.

Deze niet vertaalde Roman doet de vinding van den Schrijver van *Ferdinand van Bergen* eer aan. Wij hebben hem

met genoegen, belangſtelling en aandoening ten einde gelezen. Op kleine ſchrijf- of drukfeilen willen wij niet hechten. Alleenlijk wenſchen wij, dat de Schrijver zijn vermoedelijk doel bij zijne lezers bereiken zal, namelijk hun te doen zien, hoe de mensch, die eenmaal der verleiding gehoor geeft, van den eenen tot den anderen misſtap vervalt, ſteeds dieper in de zonde wegzinkt, en bijna tot de deugd niet meer terugkeeren kan; dat het echter beter laat dan nooit ondernomen wordt, zich af te wenden van het kwade; dat men alsdan wel veel van zijn eigen geluk en dat van anderen onherſtelbaar verwoest heeft, maar er toch nog altijd zielerust kan herkregen en hoop op eene zalige toekomst kan herwonnen worden; en eindelijk, dat zij, die ſpoedig van het ingeſlagene verkeerde pad op den regten weg wederkomen, voor eene geringe opoffering, zich een leven vol kalmte en heil mogen verwerven. Het zal den lezer denkelijk welkom zijn, dat de ontknooping der geſchiedenis van verblijdenden aard is. Over den inhoud zullen wij verder niet ſpreken, dewijl dit de nieuwsgierigheid te veel zou bevredigen, indien wij genoeg daarvan mededeelden; terwijl het toch geen begrip van het boek zou geven, indien wij een onvolledig verſlag lieten volgen. Dit weinige zij dus ter aanbeveling toereikend!

Deugd en Godsdienstzin, of Tafereelen uit de geſchiedenis en uit het leven van bijzondere perſonen. Door J. ANDRIESSEN. *Te 's Gravenhage, bij* A. Kloots. 1833. *In gr.* 8*vo.* 232 *Bl. f* 2-40.

Dit werkje bevat: I. SABINUS *en* EPONINA; een tafereel van huwelijksliefde, uit den tijd van VESPASIANUS; II. *Het geroofde en teruggevonden Kind*; een Zweedsch verhaal; III. *De Schuldbekentenis*; een allerliefst dramatisch tafereel; IV. *De Christen en de Mahomedaan*; een verhaal, dat zich met genoegen laat lezen; V. SCIPIO *en* ALLUCIUS; de geſchiedenis is bekend, maar goed beſchreven; VI. ALBRECHT BEILING, waarvan wij hetzelfde zeggen; VII. *De Kluizenaar, of de leiding der Voorzienigheid*; eene Spaanſche Geſchiedenis; VIII. SOCRATES *van Athene*; ſchets van 's mans karakter en ſterven, meest naar XENO-

PHON en PLATO; IX. VINCENT DE PAULA, *of de edelmoedige Menschenvriend*; een edele trek van een Fransch geestelijke; X. *Het Beleg van Haarlem in* 1572 *en* 1573. Blijkens het Voorberigt, is dit tiental deels oorspronkelijk, deels uit het Fransch of Hoogduitsch vertaald, deels uit eene dier beide talen geheel vrij overgebragt. Eenige zijn van eenen geschiedkundigen aard, terwijl andere tot de klasse der leerzame verdichtingen behooren. De Schrijver noemt ze met regt „ schetsen van reine huwelijksmin, vurige moederliefde, onkreukbare eerlijkheid, grootmoedige zelfverlooche„ ning, onwrikbare trouw, hartelijke vergevensgezindheid, „ onmiskenbare braafheid, edelmoedige menschlievendheid, „ standvastige volharding en moedige vaderlandsliefde, afge„ wisseld door tafereelen van de werkzame leiding der Voor„ zienigheid, van redding in den hoogsten nood, van de voor„ treffelijkheid des Christendoms, en van het weldadige Gods„ bestuur." De verhaaltrant is wel niet schitterend, maar toch onderhoudend; terwijl het boek vol is van edele, zedelijke gevoelens. Wij durven het daarom gerustelijk aanprijzen, en gelooven niet, dat iemand zich de lezing beklagen zal. Tot schoolprijs op de hoogste klassen is het zeer geschikt. Indien deze verhalen een gunstig onthaal vinden, toont zich de Schrijver geneigd, om een' tweeden dergelijken bundel te laten volgen; wij moedigen hem hiertoe aan, maar raden hem tevens, zoo veel mogelijk zich toe te leggen op het geven van oorspronkelijke stukken, waartoe het hem aan bekwaamheid niet ontbreekt.

De onechte Dochter. Eene Proeve van Gods Voorzienigheid; door T. VAN SPALL, *Predikant. Te 's Gravenhage, bij* A. Kloots. 1832. *In gr.* 8*vo. VI*, 229 *Bl. f* 2-40.

In een kort *Voorwoord* (waarom niet liever *Voorberigt?*) zegt de Schrijver: „ Gelijkenissen en geschiedverhalen kunnen veel nut stichten, wanneer zij de karakters der menschen in hunnen waren aard voorstellen, de lessen van wijsheid, godsvrucht en deugd in de handelende personen helder in het licht stellen, tegen de verkeerdheden der menschen regtmatigen afschuw inboezemen, en in alles der natuur, zoo veel mogelijk, getrouw blijven. Zoodanige romans zullen, als

lektuur van uitſpanning, noch de verbeelding verwilderen, noch door bedriegelijke verwachtingen misleiden, noch verderfelijke beginſelen en neigingen inſcherpen (inboezemen), maar aanſchouwelijk en levendig onderwijzen, en het aangename met het nuttige vereenigen." Wij zijn van hetzelfde gevoelen, en oordeelen, dat de Heer VAN SPALL nagenoeg zoodanigen roman heeft geleverd. Dezelve is onderhoudend geſchreven. De inkleeding doet eene goede uitwerking. De karakters, uit het werkelijk leven genomen, zijn doorgaans naar waarheid geteekend en goed volgehouden. Men vindt hier geene gevaarlijke overdrijving. De lezer wordt niet in eene denkbeeldige wereld verplaatst. Neen! men leert brave, minder goede, ook ſlechte menſchen kennen. De hoofdperſonen zijn achtenswaardig. In anderen worden gebreken en kwade gewoonten op eene gepaste wijze ten toon geſteld. Kortom, de roman is van dien aard, dat men denzelven niet ſlechts vlugtig doorbladert, maar met klimmende belangſtelling tot het einde toe leest en naderhand nog gaarne eens weder in handen neemt. Wij prijzen dit werkje van eenen landgenoot te liever aan, omdat hij vaderlandſche zeden ſchetst en door verdichting wezenlijk nut poogt te ſtichten. — Een gezigt te *Katwijk aan Zee* is op het titelplaatje afgebeeld.

Korte Verhalen van C. PICHLER. *Voorafgegaan van eene Levensſchets der Schrijfſter, door haar zelve. Uit het Hoogduitsch. Te Groningen, bij* W. Zuidema. 1834. *In gr.* 8*vo.* 200 *Bl. f* 1-80.

In de 21 eerſte bladzijden van dit bundeltje geeft de ook bij ons gunſtig bekende Schrijfſter een overzigt van haar leven. De voorſtelling der ontwikkeling van haren geest en van de mannen, die daarop invloed hadden, is ongetwijfeld belangrijk voor hen, die met de werken der Schrijfſter van den met roem bekenden *Agathocles* ingenomen zijn. Wij zullen geene dorre ſchets geven van hetgeen zij hier op eene bevallige wijze aangaande zichzelve verhaalt, verwijzende liever naar deze bladen zelve. Van de drie daarop volgende Verhalen zeggen wij alleen, dat het eerſte, *het verblijf in het bad*, wegſlepend geſchreven is,

maar in zedelijke strekking verre wordt overtroffen door het tweede, *stille liefde* geheeten; dat het laatste, van GUSTAAF JORDANS, aan het uitlokkend opschrift: *God is liefde*, al zeer weinig beantwoordt, en ons is voorgekomen het gezelschap niet waardig te zijn, waarin het zich bevindt. In dit opzigt verschilt alzoo ons oordeel van dat des Vertalers, die zijne taak goed heeft verrigt.

Neêrlands Toekomst, *door* HENDRIK KUYPER, GZ. *Te 's Gravenhage*, *bij* G. Vervloet. 1834. *In gr.* 8*vo.* 8 *Bl.* *f* : - 20.

Onder dezen veel omvattenden titel, roemt de maker van dit dichtstukje, in de 5 eerste couplétten, de standvastigheid van Nederland onder de tegenwoordige schokken, en voorspelt aan hetzelve, in de 5 laatste, alle heil, indien het aan de eendragt, welker stem hij uit den hemel hoort, getrouw blijft. Nu, de zaak is waar en goed, maar de dichterlijke vinding en voorstelling alles behalve uitstekend. Des makers welmeenende vaderlandsliefde worde hierin gaarne erkend; maar meer echten dichterlijken gloed, niet slechts dichterlijke uitdrukkingen, zou men even gaarne zien. — Stijl en taal laten nog al iets te wenschen over. Woorden en spreekwijzen toch, als b. v. de volgende, zijn met naauwkeurigheid en gepastheid niet overeen te brengen; *huiverend* voor *huiveringwekkend*; *een schoon verschiet op het wankele spel zetten*; *en* voor *noch*, (coupl. 4) waar *noch* voorgegaan is, en de zin steeds ontkennend blijft; *Koningstrouw*, d. i. *trouw des Konings*, of *Koninklijke trouw*, voor *trouw aan den Koning*; een *flagboom*, die een *ijzeren welf* of *gewelf* is; *het blikkem-krakên van het rot*, *dat het verzwakt Euroop ontvonkte in brand*; *zijne hulde aan iemand te gemoet brengen*, voor enkel *brengen* of *toebrengen*. — Met de geslachten en naamvallen (en zoo ook met de leesteekens) is het mede niet altijd in orde, hetwelk somtijds zelfs dubbelzinnigheid veroorzaakt, zóo als: *de eik die zelf geen blikkem spleet*, l. *de eik*, *dien* enz.; *de flagboom*, *die uw moed — heeft in den weg gesteld*, l. *de flagboom*, *dien* enz. Verder bl. 6: *de lauwer*, *de roem*, (vierde naamval) voor *den lauwer* enz.; bl. 8 zou men voor *elk vorstenstoet*

moeten lezen *elke*, of liever *de vorſtenſtoet*, d. i. dan de gezamenlijke Vorſten; en de onduidelijke woordſchikking: *Dan zal haar naam een elk met eerbied lezen*, gemakkelijk kunnen veranderen in: *Dan zal elkeen haar' naam* enz. — Moge toch ieder, die in dicht of ondicht ſchrijven wil, der ſchoone Nederlandſche taal alle eer aandoen!

Naberigt.

In het dagblad *De Waakzame*, No. 16, bij M. WESTERMAN EN ZOON uitgegeven, vond de Redacteur van dit Tijdſchrift een Artikel, gerigt tegen de in No. VII van hetzelve geplaatſte Recenſie der *Gedichten van* WITHUYS, waaromtrent hij het overbodig keurt iets meer te zeggen, dan dat al de omhaal wegens den door ons aangehaalden regel:

„*Hun goud is bloed; hun vracht van paarlen is geweend.*"

geheel vervalt door het daar onmiddellijk voorafgaande: „Verder zegt DE GROOTE MAN van Koningstroonen." Welke door ons *nu* met kapitale letteren gedrukte woorden blijkbaar op WASHINGTON ſlaan; terwijl dezelve door den Steller van genoemde Artikel, naar 't ſchijnt, op den Heer WITHUYS' worden toegepast. Wij laten dus gerustelijk anderen oordeelen, wie van beiden, *Recenſent* of *Anticriticus*, hier van eene „valſche wending" of „verkeerde toepaſſing" te verdenken valt.

Meng. No. VI. bl. 274. reg. 21. leze men: *tot de beoordeelingen.*

Boekbeſch. No. VII. bl. 315. reg. 3 v. o.: *uit de Middeleeuwen.*

——— bl. 319. reg. 20: D. VAN BASSELAAR.

——— No. VIII. bl. 364. reg. 23: *langer waardig.*

——— No. IX. bl. 367. reg. 4: *Roomſche Kerk.*

Meng. ——— bl. 414. in de Noten: *enfants*, *goût*, *extrême* en *d'être.*

BOEKBESCHOUWING.

De Lijkzang van David op Saul en Jonathan, in deszelfs dichterlijke waarde beſchouwd, en met andere ſoortgelijke Dichtſtukken der Oudheid vergeleken. Voor beſchaafde Bijbellezers. Door W. VERWEY, *Pred. te Winſchoten. Te Groningen, bij* R. J. Schierbeek. 1834. *In gr.* 8*vo. VIII en* 130 *bl. f* 1-40.

De Schrijver ſtelt zich voor, de voortreffelijkheid van den Lijkzang van David op Saul en Jonathan, zoo wel op zichzelven beſchouwd, als met andere ſoortgelijke dichtſtukken der Oudheid vergeleken, in een duidelijk daglicht te plaatſen. Het ſtukje, waarin hij dezen arbeid aan het publiek aanbiedt, is, blijkens zijne verklaring in de Opdragt aan zijne Broeders, de Heeren B. VERWEY, rustend Pred. te 's Gravenhage, en S. VERWEY, Pred. te Dordrecht, de omwerking van een antwoord op de in 1825 uitgeſchrevene prijsvraag van de Theologiſche Faculteit te Groningen, hetwelk beneden dat van den Heer PAREAU (thans Hoogleeraar aan gemelde Akademie) geſchat, nogtans eener eervolle melding waardig gekeurd is.

Men ried hem zijne verhandeling te laten drukken, hetwelk hem ongepast voorkwam. Met den tijd rees echter het plan bij hem op, om aan dezelve eene andere ſtrekking en eenen anderen vorm te geven, en zich alleen bij het æsthetiſche te bepalen; welk plan tot rijpheid gebragt werd door eenige wenken in de beoordeeling van het ſtuk van den Heer PAREAU, in de *Godgel. Bijdragen* voor 1830, bladz. 104—122, geteekend S—R van A.

Nu dacht de Heer VERWEY naar deze wenken te moeten te werk gaan, en daarop vooral te letten, dat de volkomenheid der Hebreeuwſche poëzij, of der Muze van David, boven elke andere mededingeresſe ſchitterend mogt

te voorschijn treden. Of dit mogelijk zij, laten wij daar, als buiten ons bestek liggende om te beslissen. VERWEY heeft het beproefd, en zijne taak vrij goed volbragt. Wij hebben zijn stuk met de pen in de hand doorgelezen, en deelen hier dus mede, wat ons toen in het oog viel, zoo wel in zoo ver het onze goedkeuring wegdroeg, als waarin het ons minder wilde bevallen.

In de Inleiding zegt de Schrijver: dat de Bijbel, zoo wel wat inhoud als vorm betreft, een voortreffelijk boek is, schoon het soms door dezen of genen miskend werd. Hij verheugt zich, dat gezonde uitlegkunde op dit laatste stuk eene verandering ten goede heeft tot stand gebragt. Hij schrijft hier ook, dat het der poëzij en welsprekendheid tot eer verstrekt, dat zij verwaardigd zijn, om het kleed te wezen, waarin Gods woord tot de menschen is nedergedaald. — Wanneer *eer* eene onderscheiding is, die eener zaak of eenen persoon boven anderen te beurt valt, dan is dit gezegde meer fraai dan waar. Immers het woord Gods konde niet anders tot menschen gebragt worden, dan door poëzij of proza, zoo zij het ten minste verstaan zouden; ten zij men ook aan de werken der Natuur en aan de Geschiedenis wil gedacht hebben, die men gerust als organen der Goddelijke openbaring beschouwen mag, en dan voorzeker geene mindere eer hebben, dan poëzij of welsprekendheid.

Na deze uitweiding over de voortreffelijkheid van den Bijbel, geeft VERWEY het plan zijner verhandeling in deze woorden op: Ik zal *eerst* in deze Inleiding nog iets over den maker (vervaardiger) van dezen Lijkzang zeggen, over de gelegenheid, waarbij hij is opgesteld, en de dichtsoort, tot welke hij behoort; *vervolgens*, in eene eerste Afdeeling, het gedicht zelf naar de regels van den smaak (naar *welke* regels? van *welken* smaak? over zulke zaken is het moeijelijk iets te *bepalen*) in zijne dichterlijke waarde beschouwen; en *eindelijk*, in eene tweede Afdeeling, hetzelve met andere soortgelijke dichtstukken der Oudheid vergelijken.

Het vervolg van de Inleiding, die tot bladz. 21 voort-

loopt, hebben wij met groot genoegen gelezen. Des Schrijvers aanmerkingen over *den waren dichter*, over het naauw verband tusſchen *den mensch* en *den dichter*, over David's *karakter* en *lotgevallen*, over *den aard* en *de hoedanigheden* van den Lijkzang, enz. zijn uit de Natuur zelve voortgevloeid, geheel met de waarheid overeenkomſtig, en dwingen het onbedorven gevoel dadelijk hare goedkeuring af.

Een paar gedachten hebben ons echter een weinig geſtuit, zoodat wij niet kunnen nalaten er een oogenblik bij ſtil te ſtaan.

Op bladz. 5 zegt de Schrijver: „ dat het verſchillend karakter, de verſchillende wijze van denken en „ gevoelen, den dichter eigen, een verſchillend kenmerk „ op zijne verzen drukken;" en iets lager: „ dat deze „ dingen ook invloed uitoefenen op *de keus* en *de behandeling* der onderwerpen."

Schoon wij ons hier niet geheel tegen verklaren, zoo moeten wij nogtans betuigen, dat er verhevene geesten beſtaan, die in alle, ten minſte in zeer verſchillende onderwerpen bijkans evenzeer uitmunten, zoodat men ſlechts met moeite en naauwelijks beſliſſen durft, wat zij het best in hunne magt hebben. Het vuur, dat in *zulke* mannen blaakte, doorgloeide hun ganſche wezen. Konden zij zich nu ſlechts met hun *verſtand* in de ſtof verplaatſen, die zij bezingen wilden, dan ſtroomde door alles, wat zij voortbragten, één vuur en ééne dichterlijke warmte.

Een ander iets, dat ons hinderde, was de uitdrukking van den Heer VERWEY, op bladz. 11 onderaan, welke aldus luidt: „ Saul, reeds lang tegen Jehovah en desſelfs wil zich verzet hebbende, werd nu op zijne „ beurt van Hem verlaten." Stond dit laatſte bij Virgilius, of zelfs in eenen Pſalm, wij zouden er vrede mede hebben; maar onder het Evangelie zouden wij er ons liefst van onthouden.

De eerſte Afdeeling, van bladz. 22—38, geeft eene beſchouwing van den Lijkzang van David in desſelfs

dichterlijke waarde. Van dit ſtuk kunnen wij niets dan goeds zeggen. Het kenſchetst den ſmaakvollen, kundigen man, en verdient hoogen lof.

Wij gaan dus over tot de tweede Afdeeling, waarin de Lijkzang van David met andere ſoortgelijke dichtſtukken der Oudheid vergeleken wordt.

De dichtſtukken, welke VERWEY aanhaalt, zijn: 1°. uit het Hebreeuwsch, de rouwklagt van David op Abner, 2 Sam. III; 2°. uit het Arabisch en Perzisch, iets uit de *Hamaja*, op pag. 540 en 548 te vinden, en uit de 20ſte *Mekàma* van Haririus; 3°. uit het Grieksch bepaalt hij ons verder bij ſommige ſtukken uit den Vader der Dichteren, Homerus, uit Sophocles, Aeſchylus, Euripides, en eindelijk bij het wonderſchoone Epitaphium van Bion op Adonis; 4°. uit de Latijnſche dichters neemt VERWEY enkele plaatſen uit Virgilius, en de heerlijke Elegie van Ovidius op den dood van Tibullus; 5°. ten ſlotte komt Oſſian aan de beurt, en levert menig verheven klaaglied, dat waardig is naast dat van David te prijken.

Het boek eindigt met opheldernde, taalkundige en aanvullende noten.

Daar het ons te lang zoude bezig houden, om ſtuk voor ſtuk alles na te gaan en te toetſen, zoo zij het ons ſlechts vergund, eenige gedachten mede te deelen, die in ons opkwamen bij de lezing dezer tweede Afdeeling.

Vooreerst, de Heer VERWEY komt dikwijls terug op het korte en kernachtige in David's poëzij, en vindt in die eigenſchap van zijnen voortreffelijken klaagzang alleen eene waarde, die denzelven boven alle andere bijgebragte Elegiën doet uitmunten. Wij, en zeker velen met ons vereenigen zich gaarne met zijn oordeel; want dit is eene eigenſchap van den beſchaafden geest, dat hij liever ſpeelruimte voor de verbeeldingskracht overhoudt, dan dat alles tot in de kleinſte bijzonderheden afgemaald worde, zoodat men bijna niet *mede-* maar alleen *na-gevoelt*.

Bij de vergelijking en beoordeeling echter van de waar-

de van verſchillende dichtſtukken, moet men zich geheel in den geest der tijden en volken verplaatſen, in en voor welke dezelve zijn opgeſteld; want meerdere of mindere voortreffelijkheid is te dezen aanzien altijd ſubjectief. Deze is dan de vraag: wanneer Euripides, Bion of Ovidius eens gezongen hadden gelijk David, zouden zij dan aan hunne tijdgenooten zoo goed bevallen hebben, als in den anderen vorm? En omgekeerd: zoude David's klaagzang naar den ſmaak van Griekenland geweest zijn? Dit punt wèl op het oog gehouden, maakt ons de beſliſſing, bij elke vergelijking van dichtſtukken, zoo niet onmogelijk, dan toch uiterst moeijelijk.

Ten tweede zouden wij van gevoelen zijn, dat verreweg de meeste, zoo niet alle Elegiën, door den Heer VERWEY aangehaald, van een ander ſtandpunt beſchouwd moeten worden, dan die van David. David immers was hoogst gevoelig en hartstogtelijk, verloor in zijnen Jonathan zoo verbazend veel, ſtelde dus het levendigst belang in de gebeurtenis, en was zelf dichter. Zijn gemoed was dus oneindig meer getroffen en bewogen, dan dat der dichters, wier ſtukken wij hier afgedrukt zien, daar deze zich *door kunst* in den toeſtand der ſmarte verplaatſen moesten, waarin beminnende harten bij zulke verliezen door de werkelijkheid gebragt werden. Dat warme en teedere en geheel natuurlijke, dat uit eene volle borst bij David ſtroomde, kunnen wij dus niet van eenen Homerus of Bion of Virgilius vorderen. Dit insgelijks in aanmerking genomen, moet ons de waarde der ongewijde dichtſtukken niet doen verkleinen, maar veeleer verhoogen.

Ten derde. De Heer VERWEY is ſoms al te kort en te oppervlakkig bij het aantoonen der mindere voortreffelijkheid van ongewijde dichters, bij David's Lijkzang vergeleken. Verg. bladz. 45, 48, 71, 81.

Hij gebruikt ook wel eens minder edelmoedige middelen, om tot zijn doel te geraken, t. w. tot een panegyricum der gewijde Muze. Zoo berispt hij b. v. op bladz. 83 het hartstogtelijke en onſtuimige in de droef-

heid van de moeder van Euryalus; dewijl daardoor het meer gematigde en zachte in David's toonen verheven wordt. Ons dunkt, dat de ſmart eener *heidenſche* vrouw en moeder over het verlies van haren zoon niet natuurlijker kan geſchetst worden.

Ook zegt hij, bladz. 86, na voor het overige welverdienden lof aan het meesterſtuk van Virgilius te hebben toegezwaaid: „dat het toch ontluisterd is door wraakzucht, „ waarvan wij bij David" [in dezen klaagzang] „ geen' „ zweem aantreffen, 'terwijl deze nogtans zijn gevoel „ van verontwaardiging" [elders] „ niet minder krachtig, ja met eene onvergelijkelijke majesteit(?) uitdrukt." De aanmerking is op zichzelve waar; maar mag eene verkeerdheid (die toch wel tot het *verſtand* in de eerſte plaats in betrekking ſtaat) de *dichterlijke* waarde van eene Elegie verkleinen?

Eindelijk lezen wij op bladz. 79: „ Voorts is de lof „ van Adonis door het ganſche gedicht verſpreid. Maar „ (is het misſchien aan de eigenlijke onbelangrijkheid van „ den perſoon van Adonis, in wien *alleen ſchoonheid* „ geroemd wordt, toe te ſchrijven?) de indruk, dien „ dit alles verwekt, is flaauw en nietig bij dien, welken „ de weinige woorden van David tot lof van Saul en „ Jonathan op ons maken." Meerdere of mindere belangrijkheid is hier geheel betrekkelijk. Wat voor Minerva de *wijsheid* zoude geweest zijn, waren voor Venus, de Gratiën en de Muzen, de *ſchoonheid* en de *bevalligheid*. Een meisje toch (en hoe veel te meer de Godin der Liefde!) wordt meer geroerd bij de ſchildering van een' vluggen, ſchoonen, innemenden jongeling, dan bij die van de ſterkte des leeuws en de ſnelheid des adelaars; en Bion beſchouwt den dood van Adonis in betrekking tot Venus, zoodat hij ook uit zulk een oogpunt alleen moet beoordeeld worden.

Wat de Schrijver daarop volgen laat, over het karakteristieke onderſcheid tusſchen de poëzij der Grieken en Hebreërs, is volkomen juist, en getuigt van zijne belezenheid en zijnen kritiſchen blik.

Ten ſlotte willen wij dit nog aanmerken. De Heer VERWEY zegt op bladz. 77 en elders: „ dat in het „ gedicht van Bion niets voorkomt, 't welk met het „ 20ſte vs. van David's Lijkzang vergeleken kan wor„ den," enz. Wij geven dit toe, doch vragen tevens, of er dan in Bion's gedicht en in de Elegiën van andere groote geesten ook wel niet het een en ander, ja veel voorkomt, waarnaar wij te vergeefs in het gemelde klaaglied zoeken? Inderdaad, zulke gezegden wekken ligt het vermoeden van partijdigheid, offchoon het misfchien meer een gevolg is van des Schrijvers hooge en billijke ingenomenheid met de fchoonheden der H. Schrift. Maar ach! wij menfchen zijn zoo zwak. Al ligt zijn wij vóór- of tegen-ingenomen, en zien fpoedig alleen door *dat* glaasje, dat wij onszelven gefiepen hebben en liefst gebruiken. Onze aandacht valt dan ook wel het meest op hetgeen wij gaarne wenfchen, terwijl zij iets anders voorbijfpringt, of, zoo het zich te ſterk voordoet, naar den achtergrond fchuift.

Wij leggen de pen neder met de betuiging, dat wij de aangekondigde proeve met groot genoegen lazen, haar gerust iederen befchaafden Bijbelvriend aanbevelen, en den Heere VERWEY lust en kracht toewenfchen tot gelijkfoortigen of ook anderen arbeid.

Brieven aan mijnen Vriend *****, *over het al of niet wenfchelijke en waarfchijnlijke van eene fcheuring in de Nederlandfche Hervormde Kerk. Te Leeuwarden, bij* J. W. Brouwer. 1834. *In gr.* 8*vo.* 141 *Bl.* *f* 1-25.

Indien Rec. zijn gevoelen zeggen moest over het al of niet wenfchelijke van vele gefchriften over de tegenwoordige woelingen in het Nederlandfche Hervormde Kerkgenootfchap, dan zou hij voor het laatfte ſtemmen; want hij kan er geen nuttigheid in zien, dat men die gefchillen nog al meer in omloop brengt, en het denkbeeld van mogelijke fcheuring opwekt: hij zou dus ook tot het

ſchrijven van dit werkje, hoe veel goeds er ook in zij, niet geraden hebben. Dat de ſteller van deze *Brieven* zijnen naam verbergt, hiertegen heeft hij niets in te brengen; maar hij geeft in bedenking, of het dan wel goed is, gelijk hier onder het *Voorberigt* geſchiedt, naam en woonplaats door enkele letters aan te duiden; want men wil uit die letters en puntjes al ligt iets ſpellen, en raadt en gist dikwijls nog geheel mis: doch Rec. wil zich hiervan onthouden, en des Schrijvers *incognito* eerbiedigen.

In vier brieven wordt het op den titel gemelde, het laatstgenoemde het eerst, behandeld, veel goeds met gematigdheid en bezadigdheid hierover gezegd, en worden beide punten, naar ons inzien te regt, ontkennend beantwoord; maar van omſlagtigheid en herhaling is het geheel niet vrij te pleiten, en de correctie van taal- en drukfouten (om dit tuſſchenbeiden te zeggen) had naauwkeuriger mogen zijn.

In den *eerſten* brief tracht de Schrijver de onwaarſchijnlijkheid van eene ſcheuring te bewijzen, waarmede Rec. zich over 't geheel wel kan vereenigen, offchoon tevens meenende, dat er op zulke argumenten *a priori* ook hier weinig te rekenen is, daar de wisſeling van gebeurtenisſen en omſtandigheden zoo ligt eene ſtreep door de menſchelijke rekening haalt; maar het moge ten minſte dienen, om beangſte zielen eenigzins gerust te ſtellen.

In den *tweeden* brief poogt de Schrijver het niet wenſchelijke eener ſcheuring voor beide partijen aan te wijzen. Veel goeds is er ook wel hier aangevoerd; maar over het nadeelige voor de zich affcheurende partij had meer kunnen gezegd worden, en de ſchade, die de overblijvenden, door derzelver uitgang, naar des Schrijvers meening, zouden lijden, is, naar Rec's. oordeel, te hoog aangeſlagen. De gebreken, die hier der verlicht denkende partije te last gelegd worden, mogen hier en daar in verſchillende maat en trap beſtaan, maar algemeen zijn zij zeker niet, en wij kunnen dus zulke beſchuldigingen, als hier gevonden worden, niet onbepaald toeſtemmen. Het goede, dat er in de andere partij is, hun ernſtige zin, en wat men meer fraais daarover zeggen mag, ont-

breekt ook waarlijk bij de andere niet: wij gelooven dus niet, dat wij bij het wijken van haren geest, zoo als die over het geheel is, iets misſen zouden; en wij vreezen in geenen deele, dat bij haren mogelijken uitgang, dien wij echter om andere redenen niet wenſchen, de goede en echt Christelijke geest er onder lijden zou. Zelfs meenen wij niet, dat zij den naam van de gevoelig-godsdienſtige, welken de Schrijver haar meermaals geeft, bij uitſluiting dragen moet; want aan waar godsdienſtig gevoel ontbreekt het, God zij dank! ook buiten haar geenszins; en over haar ſtichten van kwaad, over haar verhinderen van veel goeds, het zij dat ze zich al of niet affcheure, had de Schrijver vrij wat meer kunnen zeggen. In zijn *Voorberigt* zegt hij, de zaak meer geſchiedkundig dan leerſtellig te willen behandelen; maar dan zouden er ligt nog wel andere bronnen op te ſporen zijn van het ontſtaan dier woelende partij, dan een verhoogd godsdienſtig gevoel, dat ſommigen wel kan opwekken om er zich bij te voegen, maar dat wij vreezen bij anderen en voornamen geen hoofdoorzaak te zijn.

De *derde* brief moet hoofdzakelijk ſtrekken, om de noodzakelijkheid te betoogen, dat de verlichte partij, vrijmoedig en kloekmoedig, zonder ſchikken en plooijen, voor hare begrippen uitkome: en hierover wordt het een en ander gezegd, waarmede Rec. zeer wel kan inſtemmen; maar indien het met meer orde, zamenhang en beknoptheid geſchied ware, zou het er niet te minder om zijn: doch het is zoo vol uitweiding, omſlag en herhaling, dat de Schrijver zelf op het einde zegt (bl. 104): „Ik doorzie het, mijn Vriend! gij zult u be„ zwaarlijk den zamenhang in mijne redeneringen kun„ nen voorſtellen." Maar is het niet een vereischte van een' goed' Schrijver, zoo veel mogelijk te zorgen, dat zijn lezer tot een goed volgen en omvatten van de ſchakel der voorgedragene gedachten in ſtaat zij? — Rec. zou hier ook gaarne, indien er toch over geſchreven wordt, eene vermaning bijgevoegd wenſchen, om niet overal en ten allen tijde over die heerſchende twisten te ſpreken en

te prediken; met een opregt en onbeschroomd uitkomen, waar het pas geeft, kan een bescheiden zwijgen, waar het niet te pas komt, zeer wel bestaan. Er zijn, hiervan is hij door ondervinding verzekerd, honderden Gemeenten, die men van bestaande Godsdienstverschillen veilig onkundig laten kan, en bij welke men voor het overige zijnen pligt zoo getrouw en zoo nuttig doen kan, alsof zij niet bestonden; en zelfs dáár, waar men het niet geheel ongemerkt kan laten voorbijgaan, behoeft men het niet altijd en bij alles op te halen, maar de verstandige zal ook dáár zijnen tijd van spreken en van zwijgen zoeken in acht te nemen.

In den *vierden* brief, eindelijk, moet „ de naar des Schrijvers gedachten mogelijke weg aangewezen worden, langs welken de aan hare denkbeelden vasthoudende partijen in onze Kerk vrede en vereeniging erlangen kunnen." Hier vinden wij eerst alweder eene lange uitweiding over den ongodsdienstigen geest in ons Vaderland en dergelijke, waarmede wij het ook weder niet zoo onbepaald zouden eens zijn. Verder wordt, als middel tot vereeniging, „ aan de verlichte partij aangeraden, „ in al haar spreken en doen eenen wezenlijken warmen „ en ongehuichelden Christelijken Godsdienstzin aan den „ dag te leggen, en vooral hatelijkheid en afkeerigheid „ te matigen;" en verder, bij nogmalig terugkomen op den verspreiden ongodsdienstigen geest, opgemerkt, dat toch ook door de gebeurtenissen des tijds de godsdienstige zin hier en elders is begonnen te herleven. Wat nu de andere partij hiertoe doen moet, wordt hier met geen woord gezegd: integendeel, zij komt veeleer van eene gunstige zijde voor, als de gene, bij welke de godsdienstige zin, om „ met ernst aan den *God der* „ *vaderen* te denken," (gelijk de Schrijver zich met eene dikwijls gebruikte, maar in ons oog ongepaste Israëlitische spreekwijze uitdrukt) het eerst ontwaakt is. Bij al het goede, dat de Schrijver zegt, weten wij dus dikwijls niet, hoe wij het met hem hebben: althans de voorstelling zijner denkbeelden is ons niet duidelijk,

en ſchijnt ons niet zelden van het hoofdonderwerp af te dwalen; ja, hoe meer wij met hem naar het einde ſpoeden, hoe minder duidelijk het ons wordt. Nadat wij gedacht hadden, dat hij op zijne wijze het middel reeds opgegeven had, om tot rust en vrede te geraken, zegt hij daar nog eens (bl. 139): „Maar hoe „moesten zich nu de verſchillende partijen, te midden „der nu nog dreigende ſtormen, gedragen?" en na meent hij vele dingen op, waarover hij zou kunnen en mogen ſpreken; maar hij eindigt met te zeggen (bl. 140): „Zoodra echter een godsdienſtige zin, de geest „van Jezus, de harten des menschdoms meer ver„vult en beſtuurt, zal deze geest ons van zelve op „den goeden weg leiden. Zoo lang die geest zich nog „niet bij iemand vestigde, is alle voorſtelling en ont„wikkeling van dergelijke punten of onnut of erger„lijk. En in de hoop, dat de geest Gods meer en meer „de leden onzer Kerke op den goeden weg rigten zal, „zwijg ik van alles, wat door menſchelijk vernuft uit„gedacht, of aangeprezen, en tot verbroedering lei„dende, kan geboden worden. Daarom over dat al„les, ten minſte voor het tegenwoordige, geen woord; „immers hier geldt ook de vermaning, door Jezus in „anderen zin aan zijne vrienden voorgehouden: Zoekt „eerst het Koningrijk Gods en deszelfs geregtigheid, „en alle andere dingen zullen u worden toegeworpen. „(*Matth.* VI: 33.)" Ja! zeggen wij, dit is nu wel gemakkelijk, om er zich af te maken; maar die Goddelijke geest of godsdienſtige zin wordt toch door middelen opgewekt; tot het bovenal zoeken en vinden van dat Koningrijk Gods en zijne geregtigheid worden middelen vereischt; en wie nu die middelen weet aan te wijzen, die doet niet wél met dezelve terug te houden. Hierop volgt des Schrijvers „woord ten ſlotte," nederkomende op de opmerking, dat het Godsbeſtuur ook vroeger uit verkeerde begrippen voor Nederland het goede voortbragt, en op den wensch, dat dit nu ook alzoo zijn moge.

In korte woorden onze gedachten over dit werkje zeggende, doen wij hulde aan 's mans goede meening, en erkennen gaarne, dat hij hier en daar ware en behartigenswaardige dingen gezegd heeft; maar de geheele zaak in haren ganschen omvang te omvatten, en duidelijk zonder omslag voor den Lezer open te leggen, dit schijnt hem niet allezins gelukt te zijn; en al te groote toegeeflijkheid jegens de tot scheuring geneigde partij schijnt hem ook hierin de handen gebonden te hebben.

Brieven over de onsterfelijkheid der menschelijke ziel. Door Dr. L. HÜFFELL, *Groothertoglijk Badensch Prelaat, enz. enz. Uit het Hoogduitsch. Te Groningen, bij* M. Smit. 1832. *In gr.* 8*vo. VI en* 70 *bl. f* : - 80.

Onder dezen eenvoudigen titel worden over een altijd belangrijk onderwerp belangrijke aanmerkingen medegedeeld. Men vindt hier geene eigenlijk gezegde stichtelijke lektuur; *maar iets anders*, zegt de kundige Vertaler, *is het, of men ze niet met stichting en een diep getroffen hart uit de hand zal leggen; en dit laatste willen wij althans gaarne bekennen, dat met ons, bij herhaalde lezing, heeft plaats gehad.* Rec. moet hetzelfde betuigen, en kan dus het werkje met volle ruimte aanprijzen. De brieven zijn gerigt aan eene vriendin, welke, weduw zijnde, haren eenigen zoon, een veelbelovend jongeling, door een' onverwachten dood had verloren, en in de eerste oogenblikken der droefheid bijkans ontroostbaar scheen. Men bemerkt onder het lezen, dat de Schrijver de leer der onsterfelijkheid heeft willen verdedigen tegen mogelijke bedenkingen en twijfelingen, welke met de *Duitsche* wijsgeerte van lateren tijd in verband staan. Offchoon nu die gevaarlijke meeningen onder ons geenen ingang vonden, en waarschuwing of wederlegging derhalve noodeloos geoordeeld mogt

worden, heeft echter de Heer C. H. VAN HERWERDEN met de overbrenging in onze taal eene wezenlijke dienst gedaan aan denkende landgenooten, die eene zoo hoogst gewigtige zaak, als de onsterfelijkheid der ziel is, gaarne van onderscheidene kanten beschouwd willen hebben, om des te meer versterkt te worden in hunne redelijke overtuiging. Het is geen boekje, dat men slechts vlugtig doorbladert en dan ter zijde legt. Herhaalde lezing voldoet nog even zeer, of misschien wel in meerdere mate, wanneer slechts hoogere behoefte van den inwendigen mensch zich doet gevoelen. Bij de teleurstellingen en smarten des levens zijn vooral zoodanige overdenkingen geschikt, om op te beuren en te bemoedigen.

De Vertaler zegt, *eene, zoo veel mogelijk, woordelijke vertolking gegeven te hebben.* Misschien ware het werkje nog bruikbaarder voor den *Nederlandschen* lezer, zoo VAN HERWERDEN minder *woordelijk* had vertaald. Bij woordelijke vertaling is het dikwerf onmogelijk, uitdrukkingen te vermijden, welke *en* tegen den aard van onze taal strijden, *en* voor den lezer, die geen *Hoogduitsch* verstaat, meer of min duister zijn. Aan *Germanismen* ontbreekt het dan ook niet in dit stukje. Rec. meent hiertoe te moeten brengen: *eene aanstelling tegenzien* (te gemoet zien, verwachten); *zich uitleven*, dat bij herhaling voorkomt; *de rook vindt zich weder, als een druppel water; uwe verbazing zal zich verliezen* (ophouden). Het woord *verkindtsche* (bl. 19) klinkt hard en is bovendien ons geheel vreemd. *Tans* in plaats van *thans* zal eene drukfout zijn.

Opwekking tot danken en bidden, bij gelegenheid van den plegtigen Gedenkdag der vijfentwintigjarige Priesterdienst, gevierd door den Weleerwaardigen Heer HERMANUS TOMAS, *Pastoor in de Kerk.* (,) *toegewijd aan den H. Willebrordus, te 's Graven-*

hage, den 15 *van Wijnmaand* 1832. *Te 's Gravenhage, bij* J. W. ten Hagen. 1833. *In gr.* 8vo. 48 *Bl. f*: -45.

Onder bovenſtaanden titel ontvangt men *twee* godsdienſtige Feestredenen; de eerſte van den Eerw. VAN DER LUGT, *R. C. Pr.* en *Pastoor* te *Amſterdam*; de andere van den feestvierenden Geestelijke zelven. De teksten zijn 1 *Kon.* XVI: 5 en *Matth.* XVIII: 23. Men zou hier echter te vergeefs ook zelfs maar naar een *enkel* woord ter opheldering van deze zoeken. Ook wijkt de geheele vorm dezer opſtellen zoo zeer af van der Protestanten preekmanier, dat wij er geen oogenblik aan gedacht hebben, dezelve als *Leerredenen* te beoordeelen. Trouwens, dit komt dan ook minder te pas. Het zijn hartelijke, welmeenende toeſpraken, en wij meenden het bij deze algemeene aankondiging te laten, gevolgd van eene enkele proeve, en geëindigd met den wensch, dat in de Nederlandſche R. C. Kerk meer moge geprediкt worden, zoo verſtandig, zoo gemoedelijk, als VAN DER LUGT en TOMAS hier toonen het te kunnen, en wij het onder anderen van DE GREUVE meermalen hoorden. Maar, daar ontvangen wij van den Redacteur dezes Tijdſchrifts eene hem toegezondene, zich noemende Recenſie van dit boekje. Den Heere VAN DER LUGT wordt daarin een lof toegezwaaid, welken die Leeraar waarſchijnlijk niet gaarne gedrukt zou lezen; die elken zedigen mensch *walgen* moet. Maar het gewigtigſte, dat wij uit dit *curieuſe* ſtuk leeren, is, dat de Dankrede van den Pastoor TOMAS, gelijk het daar wordt genoemd, *bijna letterlijk geſtolen* is uit de *Sermons de* J. TEISSÈDRE L'ANGE, en wel bladz. 287 volg., waarvan dan een paar ſtalen worden bijgebragt. Wij hebben die *Sermons* in der tijd wel gelezen, maar kunnen ons dezelve niet meer zoo tot in bijzonderheden herinneren. Nu worden wij dan ingelicht door iemand, die den naam, met welken hij zich teekent, zeer ten onregte voert. En hoe nu het ge-

maakt met den Eerw. TOMAS? Tegen het *factum* is niets in te brengen; maar is er ook verschooning voor? Ja, lezers! en nog meer, dan dit. Wij meenen grond te hebben voor de gedachte, dat de R. C. Geestelijke oneindig minder hulpmiddelen heeft, dan de Protestantsche, om zich tot een' goeden Prediker te vormen; en wat schande steekt er dan in, dat de eerste doe, hetgeen bij den laatsten hooge afkeuring zou verdienen? Is het schande, dat een Pastoor van jaren, die misschien nooit eene enkele goede les in de *homiletick* heeft gekregen in zijne jeugd, thans gevoelt, dat een ander hem hier en daar helpen kon? Dáárom zal toch het vuile schotschrift niet aan de Redactie der *Letteroefeningen* zijn toegezonden, opdat men den Heer TOMAS eens aan de kaak zou zetten, als die ketterſche preken kent en gebruikt? Althans het onder de preek gestelde: *imprimatur*, *Hagæ Com.* 22 *Jan.* 1833., A. ANTONUCCI, *Vice-Supr. Misf. Holl.*, waarborgt den steller tegen alle verdenking deswege. Oneindig beter is het, dat op die wijze in de kerken onzer Roomsche Medechristenen gepredikt worde, dan zoo als Rec. het meermalen gehoord heeft (*). — — — Maar wij leggen de pen neder, om niemand te beleedigen, en wij verzekeren aan alle onze Roomsche ambtgenooten in de H. bediening, dat de werken van VAN DER PALM en TEISSÈDRE L'ANGE in hunne Bibliotheken eene plaats verdienen, even eervol, als in de onze die van J. M. SAILER en HUG beſlaan.

(*) Maar dat waren dan ook uitzonderingen op den regel. *Rec.*

Het Aderenſtelſel in deszelfs ziekelijken toeſtand, door Dr. F. A. B. PUCHELT, gewoon Hoogleeraar in de Geneeskunde, enz. te Heidelberg. Naar het Hoogduitsch. Te Amſterdam, bij J. H. Laarman. 1834. *In gr.* 8vo. 407 *Bl. f* 3-60.

Die het oorſpronkelijk werk van den verdienſtelijken PUCHELT niet kennen, of de Hoogduitſche taal niet lezen, dezen dacht de Vertaler, die zich verder niet bekend maakt, geene ondienst met eene vertaling van hetzelve te zullen doen. Het is echter eenigzins duister, wanneer de Vertaler in zijn Voorberigt zegt: „daar „ op den ziekelijken toeſtand van het Aderenſtelſel in „ deszelfs geheelen omvang, tot heden toe (voor zoo „ veel mij bekend is), mindere aandacht is gevestigd ge„ weest, dan zulks wel verdiende," enz. of hij daarmede de kennis van het Aderenſtelſel in het algemeen, dan wel voor zoo verre ons Land betreft, bedoelt. Het is, in vergelijking met andere takken der wetenſchap, zeker nog niet zoo heel lang, dat het Aderenſtelſel meer bijzonder de aandacht getrokken heeft; intusſchen het aantal vermaarde mannen, die zich met dit onderwerp hebben bezig gehouden, is reeds talrijker, dan men dit zoude vermoeden. ABERNETHY, HUNTER, MECKEL, OSIANDER, WILSON, CLARKE, CHAUSSIER, P. FRANK, HODGSON, LONGUET, TRAVERS, BRESCHET, RIBES, LISFRANC, laatſtelijk BALLING (*) en COOPER (†), hebben, en niet zonder vrucht, zich met hetzelve bezig gehouden. Er zijn ook nagenoeg zestien jaren verloopen, ſedert de uitgaaf van het oorſpronkelijk werk en de voor ons liggende vertaling. Wij verwonderen ons eenigzins, dat de Vertaler volſtrekt niet vermeldt, waarom hij haar thans eerst onderneemt. Het oorſpronkelijk werk was velen onzer landgenooten toch reeds lang bekend, even als andere voortbrengſels van den zoo ſchranderen als geleerden Schrijver.

Wat de beoordeeling van het onderwerp zelve betreft, zouden wij meenen met deze voor velen eenen overtolligen arbeid te verrigten. Dit werk van PUCHELT

(*) *Zur Venenentzündung. Würzburg*, 1829. 8°.

(†) *The London medical and surgical Journal*, 1832.

werd ſpoedig in *Duitschland* beoordeeld. Men vindt onder anderen uitvoerige en doorgaans gunſtige beoordeelingen in de *Bibliothek der practiſchen Heilkunde von* C. W. HUFELAND *und* E. OSANN, B. 34. 1820. bl. 1—43 en bl. 79—101, alsmede in de *Med. Chirurgiſche Zeitung* van 24 Junij 1819. No. 50. bl. 427—431 en No. 51. 28 Junij 1819. bl. 433—443. Wij oordeelen de genen, die de *Hoogduitſche* taal verſtaan, bij deze beoordeelingen met vrucht te mogen bepalen. Die de *Hoogduitſche* taal niet magtig, of door eene minder wetenſchappelijke voorbereiding en opleiding minder in den waren geest der kritiek ingewijd is, dien zij de verzekering van den Vertaler genoeg: *dat het werk zichzelf genoegzaam aanprijst.* Heeft de Vertaler door zijnen arbeid nut voor zichzelven getrokken, hij zal ook voor anderen nuttig geweest zijn. Wij nemen ſlechts de vrijheid, hier in het algemeen bij te voegen, hetgeen reeds dikwijls en vroeger onder het lezen van dit werk bij ons opkwam; welk gevoelen wij met deze woorden in de beoordeeling der *Med. Chirurgiſche Zeitung* geſtaafd vinden: dat *het Aderenſtelſel* van PUCHELT een verdienſtelijk werk is, hetwelk zich niet alleen aanbeveelt door de nieuwheid van het onderwerp, maar bijzonder omdat het meer op daadzaken dan wel op vooronderſtellingen rust. Het onderwerp verdient echter nader onderzocht, hier en daar aangevuld, bevestigd en nader beoordeeld te worden; want de Schrijver heeft aan het Aderenſtelſel zulk eenen invloed toegekend, dat ſlechts een ſtap verder — en de geheele Ziektekunde zoude niets anders dan het Aderenſtelſel ten grondſlag hebben! (*) Men zal dus met de ervaring van PUCHELT nut kunnen doen, maar met eenige omzigtigheid en zonder vooringenomenheid van dezelve gebruik dienen te maken.

Wat de vertaling betreft, wij hebben haar op enkele

(*) Men vergelijke met dit gezegde des Schrijvers woorden bl. 321 en 22.

plaatſen met het oorſpronkelijke vergeleken. Tot eene geheele doorlezing en vergelijking met dat oorſpronkelijke, waarmede wij reeds ſedert 1819 bekend zijn, vonden wij geene noodzaak. Wij hebben niet kunnen ontwaren, dat de ſierlijkheid van uitdrukking te veel opgeofferd is; hier en daar, zouden wij zeggen, heeft men zich wat al te ſtreng aan het oorſpronkelijke gehouden, zoodat eene *Hoogduitſche* tint deze plaatſen te zeer aankleeft. Wij ſtemmen echter gereedelijk toe, dat het dikwijls moeijelijk is, voor woorden van vreemde beteekenis, b. v. *vehöſiteit* enz., gepaste uitdrukkingen te vinden. Niet zoo zeer als teregtwijzingen, maar als bedenkingen, hebben wij opgeteekend: bl. 1. (Inleid.) *ziektekundige* ſtoornisſen voor *ziekelijke* ſtoornisſen of afwijkingen; *opmerken*, bl. 1, voor waarnemen; *aderſpatten*: is dit eene goede vertaling van *Haemorrhoidalknoten?* knobbelachtige uitzetting der vaten; *ziektemoment* (*Krankheitsmoment*) bl. 3, beter ziektevorm of -verſchijnſel; bl. 8, *onwetendheid*, voor *onbewust*, beteekent niet zoo zeer onkunde, als: zonder er acht op te ſlaan; *aderlijk geſtel*, bl. 9, beter aderlijk ſtelſel; de *ziel* des geheelen geſtels, bl. 11: zoude b. v. drijfveer niet beter zijn? bl. 153, *gemoed*, beter zielsgeſteldheid; bl. 321, *om zich aan den regter darm*, beter: *langs de oppervlakte van den endeldarm;* bl. 322, *nog eenen geruimen*, ſchijnt *tijd* uitgevallen te zijn.

Voorlezing ten betooge: dat het wenſchelijk is, bij de tegenwoordige herziening onzer wetgeving, dezelve aan te vullen door een volledig zamenſtel van ſtellige regtsbepalingen, omtrent de middelen tot handhaving van regt. Gehouden den 27 Nov. 1832; *door Mr.* H. NIENHUIS, *Hoogleeraar in de Regtsgeleerde Faculteit aan de Hoogeſchool te Groningen. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1833. *In gr.* 8vo. *IV en* 80 *bl. f* 1-:

Met groot genoegen lazen wij dit belangrijk geſchrift van den *Groningſchen* Hoogleeraar NIENHUIS, en twijfelen niet, of een beknopt verſlag van hetzelve zal velen onzer Lezeren niet onwelkom zijn.

Na eene doelmatige Inleiding, treedt de Schrijver tot zijn onderwerp, en betoogt in de eerſte plaats, dat de noodzakelijkheid, om bepalingen van ſtellig regt ten grondſlag te leggen van de Procesorde zelve, reeds meer gevoeld is, waartoe hij zich beroept op het zeer belangrijk ontwerp van zoodanige bepalingen, ingediend door het Hof van Caſſatie te *Parijs* in 1805 (bl. 5-8). Vervolgens bewijst hij die noodzakelijkheid door een afdoend voorbeeld, genomen uit de leer der *Reconventie*, waarvan in het *Franſche* Wetboek met geen enkel woord melding wordt gemaakt (bl. 8—14). Daarna merkt hij op, dat ook de verdienſtelijke Ontwerpers van het Burgerlijk Wetboek voor het Koningrijk der *Nederlanden*, van 1820, zich overtuigd hielden van het onontbeerlijke van zulke bepalingen van ſtellig regt als grondſlagen van de Procesorde, en gaat na, wat hierover in de Staten-Generaal is voorgevallen (bl. 15—19). Eindelijk geeft hij op, hoedanig, naar zijne wijze van zien, deze bepalingen zouden moeten worden ingerigt. De *actiën* vorderen, niet bloot als *wijze*, waarop men zijn regt handhaaft, maar ook als *regt* tot die handhaving beſchouwd, wetgevende bepalingen (bl. 19). Beide moeten in de Wetgeving afzonderlijk en van elkander geſcheiden gehouden worden (bl. 20). Hij toont met afdoende voorbeelden aan, hoezeer dit in de nieuwe *Nederlandſche* Wetboeken verzuimd is, en bewijst hieruit, dat de herziening onzer Wetgeving in dit opzigt de ernſtige overweging van den Wetgever verdient (bl. 20—27). Ten ſlotte toont hij het belang hiervan aan, ten einde én Regter én Praktizijn in den *geest* der Wetten en dus in de eigenlijke bedoeling des Wetgevers kunnen indringen; alsmede het hooge gewigt van zulke bepalingen voor de wetenſchappelijke beoefening van het Regt (bl. 28—31).

Dit belangrijk onderwerp wordt vervolgens in meer of min uitgebreide Aanteekeningen nader toegelicht. Als de meest belangrijke halen wij aan No. 4, over de literatuur van het regt van beklemming; No. 11, over de definitiën; No. 13, over het gewigt der ſtudie van het *Jus Canonicum* voor de Regtspleging in burgerlijke zaken; vooral de 14de tot de 21ſte, alle handelende over. *Reconventie;* en eindelijk de 24ſte en volg., houdende de Advijzen der Heeren FOCKEMA, VAN ASCH VAN WIJCK en BEELAERTS VAN BLOKLAND, in de Staten-Generaal uitgebragt, voor zoo verre zij in verband ſtaan tot het onderwerp dezer Voorlezing.

Men zal uit dit beknopt overzigt gereedelijk het groot belang van dit geſchrift, juist bij de nu aanſtaande herziening van het Wetboek op de manier van procederen, opmerken, en tevens ontwaren, dat hier meer gegeven dan op den titel beloofd is, daar dit ſtukje onder anderen over de leer der *Reconventie*, gelijk dezelve voorheen en nu, hier en elders begrepen is, zulk een' ſchat van bijdragen en opmerkingen bevat, dat het wel ſteeds, al ware het alleen daarom, eene plaats onder de belangrijke regtsgeleerde geſchriften behouden zal.

Hiſtoriſche Proeve over den gunſtigen invloed, dien de opvolgende oorlogen der oude Geſchiedenis op den trapswijzen voortgang en de uitbreiding der beſchaving hebben uitgeoefend; door Dr. H. J. NASSAU, *Rector der Latijnſche School te Aſſen. Te Groningen, bij* J. Römelingh. 1834. *In gr.* 8vo. 158 *Bl. f* 1-25.

Deze *Proeve* is te voren, korter, maar hoofdzakelijk dezelfde, in het *Mengelwerk* van dit Tijdſchrift opgenomen; thans door den Auteur op nieuw bewerkt, en door den Uitgever voor eigene rekening in het licht gezonden: beide hebben hiermede, naar ons inzien, een nuttig werk verrigt, hetwelk wij hopen, dat zij zich niet te beklagen zullen hebben. Het onderwerp is belangrijk, en de behan-

deling is hetzelve waardig: van beide moge door de volgende korte ſchets van den inhoud blijken!

Woorden hebben dikwijls eenen grooten invloed op het geluk en het ongeluk van volken en menſchen: hiertoe behooren vooral die van *oorlog* en *vrede*, waarvan het laatſte boven alles begeerd wordt, maar het eerſte, ofſchoon met regt algemeen afgekeurd, nogtans, in de hand der Voorzienigheid, een heilzaam middel tot weldadige einden is. De oorlogen hebben de voortgaande ontwikkeling en beſchaving van het menſchelijk geſlacht voornamelijk uitgewerkt; (wel te verſtaan, door de gevolgen, die daaruit ontſtaan, maar door de ſtrijdvoerende partijen even min bedoeld zijn, als het nut der Kruistogten door de Kruisvaarders.) Wat is ontwikkeling, beſchaving, verlichting en verbetering van het menschdom, en derzelver onderling verband? — Deze *Proeve* bepaalt zich tot de hoofdgebeurtenisſen der geſchiedenis van het oude *Europa*, van den tijd der *Grieken* af. 1. De *Trojaanſche* oorlog, een oorlog wegens vrouwenroof. Deze had voor *Griekenland* ten gevolge eene naauwere vereeniging der *Griekſche* ſtammen, eene aanmerkelijke ontwikkeling der begrippen over regeringsvorm, vrijheid en burgerregten, en de verſpreiding van *Griekſche* volkplantingen, welker nut vooral in *Klein-Azië* blijkbaar was, waar HOMERUS zong en de eerſte Wijsgeeren ontſtonden. (Het ſpeet ons, hier, bl. 33, eenen ongepasten uitval tegen de Koloniën der Maatſchappij van Weldadigheid te vinden: het menſchenwerk zij ook dáár onvolmaakt; maar men zie het goede en nuttige, in de gegevene omſtandigheden, toch niet voorbij! De jongſte tijden hebben ook geleerd, dat er uit de landverhuizingen, indien zij zonder bepaald doel en geregelde orde geſchieden, ook al niet veel heil te verkrijgen is.) — 2. De *Perziſche* oorlog, een oorlog uit zucht naar onafhankelijkheid, uit vrijheids- en vaderlandsliefde. Hieruit werden ook weder volkplantingen geboren. Vooral gaven deze gebeurtenisſen eenen ſchok aan het inwendige leven, en bragten den geest tot de grootſte ſchrede op de baan der beſchaving,

vóór de verkondiging van het Christendom. Zigtbaar was dit in de groote vorderingen der beeldende Kunſten; der Poëzij, bijzonder in het Treurſpel; der Historiebeſchrijving, door HERODOTUS en THUCYDIDES; eindelijk der Wijsbegeerte, voor welke de oorlog met zijne gevolgen te *Athene* den zetel vestigde, haar gebied uitbreidde, en, naar het ſchijnt, PLATO voor haar won, namelijk doordat de toeſtand van *Athene*, in de laatſte jaren van den *Peloponneſiſchen* oorlog, den tijd zijner jeugd, hem van bemoeijing met het ſtaatsbeſtuur af-, en geheel tot de wijsbegeerte trok. (Dit laatſte komt Rec. een weinig ver gezocht voor: de opgegevene reden moge hiertoe zijdelings medegewerkt hebben; maar om hem voor de wijsbegeerte te winnen, hiertoe ſchijnt de invloed van zijnen Leermeester SOCRATES veel meer in aanmerking te komen.) — 3. De oorlogen van PHILIPPUS en ALEXANDER, *van Macedonië*, oorlogen van veroovering, welker invloed op de beſchaving deze algemeene ſlotſom oplevert, welke wij met des Schrijvers eigene woorden (bl. 82) zullen opgeven: „De val der *Griek-*
„ *ſche* Staten, in verband met ALEXANDER'S ver-
„ overingen, werd de oorzaak van de verbreiding der
„ *Griekſche* letteren en wetenſchap; en te gelijk van de
„ aanvankelijke ineenſmelting van Westerſche en Oosterſche geleerdheid: tevens in verband met die ſtemming
„ van gemoederen, deden de gebeurtenisſen eene eeuwe
„ van geleerdheid en wetenſchap op het tijdperk der ſchep-
„ pende kracht volgen; en voerden eindelijk die uitbrei-
„ dingen aan voor wetenſchap en wijsbegeerte, die al-
„ leen de eigenaardige voortbrengſels van zulke omſtan-
„ digheden konden zijn." Dit een en ander wordt in bijzonderheden, ten aanzien der verſchillende wetenſchappen, aangetoond, en vooral over de wijsbegeerte, bijzonder over ARISTOTELES, EPICURUS en ZENO, vrij breedvoerig uitgeweid. — 4. De oorlogen der *Romeinen*, oorlogen van wereldbeheerſching. (Met de grootheid dier oude werelddwingers zou Rec. juist zoo hoog niet loopen, als de Schrijver hier en daar ſchijnt

te doen: het goede in hen en hunne voortreffelijke Mannen willen wij niet miskennen; maar die toomelooze zucht, om hun gebied *per fas et nefas* uit te breiden, te allen tijde zoo karakteristiek in *Rome* en deszelfs aanhang, kan, in ons oog, door geene andere goede hoedanigheden vergoelijkt worden.) De gevolgen waren de meerdere onderlinge verbindtenis van op zichzelve beſtaan hebbende volken, de beſchaving van derzelver woeste zeden, de verwerking en verſpreiding van de voordeelen, die vroegere tijdperken hadden aangebragt. — Veel was er dus door dit alles voor de menſchelijke beſchaving en volmaking verrigt; maar oneindig veel bleef er nog over, gelijk de Schrijver uit den geest der ſchriften van CICERO, met opzigt tot de begrippen van God en eeuwigheid, de menschheid en derzelver omvang, regten en pligten, en uit den werkelijken toeſtand der maatſchappij onder de *Romeinen* treffend aanwijst, en hierbij ter zijde eenen blik werpt op de veel grootere voorregten en algemeenere verſpreiding, die het Christendom heeft te weeg gebragt. — Loffelijk is bijzonder des Schrijvers doel met deze *Proeve* geweest, (gelijk hij zich uitdrukt, bl. 155) „ bij het flikkerende licht van de fakkel der „ Geſchiedenis, aan deze zijde Gods weg met het mensch„dom na te ſporen"; en hierop ziet men hem gedurig met welgevallen terugkomen.

Over het geheel heeft Rec. deze welgeſchrevene *Proeve* met veel genoegen gelezen. De ſtijl heeft hier en daar iets minder vloeijends en gemakkelijks; iets in ſommige woorden en ſpreekwijzen, dat eene meerdere gelijkvormigheid met den ſchrijftrant van ſommige *Duitſchers* te kennen geeft, dan misſchien door de zuiverheid van *Nederlandſche* taal en ſtijl geduld wordt. Moge de Schrijver zich ook in deze volmaken, en alzoo onze vaderlandſche Letterkunde met nog meer vruchten van zijnen nadenkenden en met godsdienſtig gevoel bezielden geest verrijken!

Geſchiedenis van den voortgang en de onderdrukking der Hervorming in Italië in de zestiende Eeuw; door THOMAS M'CRIE, *Dr. der Godgel. Uit het Engelsch vertaald, en met Aanteekeningen vermeerderd door* W. N. MUNTING, *Predikant te Leyden. Te Dordrecht, bij* F. Boekee. *In gr. 8vo. XIV en 420 bl. f 2 90.*

De Weleerw. MUNTING, door de vertaling van meer dan één belangrijk werk reeds gunſtig bekend, levert ons hier eene overzetting van Dr. M'CRIE's geſchiedkundigen arbeid aan *Italiës* Kerkgeſchiedenis in de 16de Eeuw. Bij het oorſpronkelijke werk was nog gevoegd eene *Schets van de Geſchiedenis der Hervorming in Graauwbunderland*; maar de vrees voor de al te groote uitgebreidheid, welke het boekdeel daardoor wellig krijgen zou, heeft den Vertaler dezelve doen terughouden, daar dat aanhangſel toch niet in zulk een verband met het overgebragte werk ſtaat, of het laatstgenoemde kan echter als een geheel beſchouwd worden. Intusſchen, zoo de Uitgever van het aangekondigde boekdeel een aanmoedigend debiet geniet, zal de Heer MUNTING de overzetting dier Schets, welke hem voor uitbreiding en aanvulling vatbaar ſchijnt, in een tweede ſtuk laten volgen. Recenſent wenscht hartelijk, dat een toereikend debiet van het nu geleverde den Vertaler en den Uitgever moge uitlokken tot openbaarmaking van dat tweede ſtuk, hetwelk ongetwijfeld insgelijks eene belangrijke bijdrage voor de Kerkelijke Geſchiedenis wezen zal.

De oorſpronkelijke Schrijver zegt, in zijne Inleiding, dat er, vóór de uitgaaf van zijn werk, reeds een aanmerkelijk getal jaren verloopen was, ſedert hij overtuigd werd, dat de grondſtellingen der Hervorming in *Italië* eene veel grootere uitgebreidheid verkregen hadden, dan gewoonlijk wordt aangenomen. Hij ſtond dus zelf, gedurende een vroeger tijdperk, in een ander gevoelen. Geen wonder, indien het dan velen kijner lezeren bevreemden zal, dat de Hervorming in den beginne zoo veel opgang in *Italië* gemaakt had. De redenen, waarom de geſchiedenis der aanvankelijk welſlagende, doch later onderdrukte, Kerkhervorming in dat land minder algemeene bekendheid verkregen heeft, dan het lot der Hervorming in andere landen, zijn (gelijk de Schrijver naar waar-

heid aanmerkt) daarin te zoeken, dat eensdeels, ongelukkigerwijze, niemand der *Italiaansche* Protestanten van de 16de Eeuw er aan gedacht heeft, om de daadzaken van de toenmalige godsdienstige opwekking, welke met hunne verdrijving uit hun vaderland een einde nam, op te teekenen, en dat anderdeels de Koomschkatholieke Schrijvers als 't ware overeengekomen zijn, om over dat onderwerp luchtig heen te stappen; hetgeen niet geheel kon worden verborgen gehouden, als het werk van weinigbeduidende personen voor te stellen, en vooral zóo veel mogelijk te bemantelen, welke achtingwaardige, aanzienlijke, geleerde en smaakvolle mannen en vrouwen de leerstellingen der Protestanten, geheel of grootendeels, zijn toegedaan geweest. Het eene en andere heeft derhalve den Schrijver genoodzaakt, om de brieven en gedenkschriften van bijzondere personen, de opdragten en voorredenen van boeken en dergelijke geschriften te raadplegen. Zoo iets vereischt natuurlijk veel tijd en oordeel; het heeft eenigen invloed op den vorm van inkleeding der geschiedenis, die daardoor iets gebrokkelds verkrijgt. Het boek laat zich dan ook niet overal even aangenaam lezen, en men vindt er niet die eenheid en zamenvatting, waardoor men, dadelijk bij de lezing zelve, zich eene schets van het geheel in het geheugen prent. Doch wanneer men nagaat, hoe veel moeite de Schrijver zich heeft moeten getroosten, met hoe veel oordeel hij is te werk gegaan, en hoe *alles* hier uit echte bronnen is geput; iets, dat niet altijd zoo plaats heeft, wanneer reeds eenige Schrijvers van deze of gene partij de zaak opzettelijk hebben behandeld: dan moet men zich verheugen over de verzameling van zoo vele kostbare bouwstoffen, en het daaruit opgetrokken gevaarte, al heeft het meer overeenkomst met een Magazijn dan met een Museum, veeleer bewonderen dan berispen. Door getrouwe aanhaling der documenten, stelt de Schrijver den onderzoeklievenden lezer steeds in staat, de juistheid zijner berigten en slotsommen te toetsen.

Eerst maalt de Schrijver den staat der Godsdienst in *Italië* vóór het tijdperk der Hervorming. *Daarna* (bl. 42 enz.) verhaalt hij de invoering der Hervormde leer in *Italië*, en wijst de oorzaken van hare verbreiding aan. Met bl. 95 (Hoofdst. 3) begint hij den voortgang van de Hervormde leer in de verschillende Staten en Steden van *Italië* te schetsen. Het vierde Hoofdstuk (bl. 194) behelst onderscheidene daadzaken, betrekkelijk de gevoelens der Hervormden in *Italië*.

Hoofdſtuk 5 (bl. 263) vermeldt de onderdrukking der Hervorming in *Italië*, ſedert het jaar 1542, vooral door de werking der Inquiſitie. Dit Hoofdſtuk loopt door tot het einde des werks, bl. 410. In een Naſchrift onderzoekt de Vertaler, waarom de geloofsvervolging in *Italië* zoo wél ſlagen kon, en waarom het Roomsch-Catholicisme aldaar zoodanig heeft kunnen zegevieren. Veeleer, dan zulks, met den beoordeelaar van het oorſpronkelijke werk in de *Quarterly Review*, *No.* 73. *Jan.* 1828, toe te ſchrijven, *eerst* aan den ſchoonen hemel van dat land, die de menſchen meer geſchikt zou maken voor eene plegtſtatige eerdienst; *ten tweede*, aan den overheerſchenden invloed der geestelijke magt; en, *ten derde*, aan de ſcheuringen tusſchen de Protestanten onderling, — houdt de Vertaler het daarvoor, dat in koudere landen de menſchen veeleer eene uiterlijke opwekking door godsdienſtige plegtigheden noodig hebben, terwijl in warmere luchtſtreek, door eenvoudige en roerende voorſtelling, het gevoel veel ligter wordt gaande gemaakt en de verbeeldingskracht ontvlamd, dan dáár, waar men op eene kunstmatige wijze, door zinnelijke hulpmiddelen, de gemoederen moet opwinden; dat de geestelijke magt, al hadden de Hervormden in *Italië* zich aan eene wereldlijke magt kunnen aanſluiten, aldaar *toch* zou hebben gezegepraald; en eindelijk, dat de ſcheuringen tusſchen de Protestanten, op zichzelve, ontoereikend zouden zijn geweest, om de Hervorming te doen mislukken. De voorname reden, zonder daarom de twee laatſte gronden geheel buiten te ſluiten, vindt de Vertaler daarin, dat de meeste *Italiaanſche* Protestanten (gelijk de Hoogleeraar BROES aanmerkt) meer door fraaije-letterkennis en wijsbegeerte tot de Hervormde leer getrokken werden, dan door den aandrang van een vroom gemoed. „Zulken nu (zegt BROES) worden ten allen tijde liefst geene martelaars, maar houden zich tevreden met, gelijk verlichten onder de oude *Romeinen*, terwijl zij voor het oog eene procesſie ter éere van de Heilige Maagd leiden of volgen, onder elkander en voor zich daarover te lagchen." Recenſent vindt deze reden, als voornaamſte oorzaak, waarom de Hervorming zich in *Italië* niet heeft kunnen ſtaande houden, zoo aannemelijk, dat hij zich volkomen met het gevoelen des Vertalers vereenigt.

Gelijk Recenſent des Vertalers oordeel in dit opzigt billijken moet, zoo moet hij aan den anderen kant zich eene aanmerking op de vertaling van ſommige woorden veroorlo-

ven. Hinderlijk is het voor den beſchaafden lezer, hier telkens te vinden de woorden *Paap*, *Paapsch* en *Paapschgezind*. Waarom niet liever *Pausgezinde* en *Pausgezind*, afgewisſeld met *Roomschgezinde* en *Roomschgezind*? *Papist* en *Popish* zijn in het *Engelsch* wel niet zoo vleijend als *Catholic* of *Roman-Catholic*; maar zeker, wanneer men vertaalt *the Life of* ALEXANDER POPE, *Esq.*, geplaatst voor *the Beauties of the ſame* (*London*, 1796), dan zal men b. v. in de plaats: „ *His father ſurvived the change only two years, dying ſuddenly, after a very healthy life, at the age of ſeventy-five. As a* PAPIST, *he could not purchaſe on real ſecurity; and adhering to King* JAMES's *interest, he made it a point not to lend to the New Government*," de woorden *as a* PAPIST niet vertolken, *als een* PAAP, maar wel, *als een* PAUSGEZINDE. Want dat de Verſlaggever niet hatelijk was, blijkt verder, waar hij van POPE zelven zegt: „ *Being a* CATHOLIC, *he remains without a place in the ſacred repoſitory of departed Genius at Westminſter.*" Onze voorouders noemden (gelijk men onder anderen bij onzen Geſchiedſchrijver BOR kan zien) de prieſters *papen*, en die hunne leer volgden *Paapſchen*. Dit waren toen geene ſcheldwoorden, ſchoon tevens geene eertitels; maar thans zijn die woorden beneden den deftigen ſtijl en den beſchaafden ſpreektrant. Wanneer men, voor de afwisſeling, niet altijd *Roomschgezind* wil ſchrijven, zegge men ten minſte *Pausgezind*. *Roomschgezind* is toepaſſelijk op *Gallikanen* en *Ultramontanen*; *Pausgezind*, op de laatſten alleen. Daar de *Italianen* niet *Gallikaansch* zijn, mag men hen *Pausgezinden* noemen. Zeker heeft de oorſpronkelijke Schrijver niet willen ſchelden, de Vertaler denkelijk ook niet; dus is het waarſchijnlijk eene onoplettendheid.

Grafheuvelen der oude Germanen, ontdekt, beſchreven en toegelicht door L. J. F. JANSSEN. *Met Platen. Te Arnhem, bij* I. A. Nijhoff. 1833. *In gr.* 8*vo. VI*, 45 *Bl. f*:-60.

Naſporingen betrekkelijk de Geſchiedenis der voormalige Middelzee in Friesland; door P. BROUWER, PZ., *in leven Predikant te Blija en Hoogebeintum, en* W. EEKHOFF. *Met eene Voorrede en Kaart uitgegeven door* W. VAN PEYMA, *Broeder van de Orde van den N. L. en Land-*

bouwer te Ternaard. Te Leeuwarden, bij L. Schierbeek, 1834. *In gr.* 8*vo.* *XXIV*, 119 *Bl.* *f* 1-40.

Het eerſte hier aangekondigde werkje, dat van den Heer JANSSEN, *over de Grafheuvelen der oude Germanen*, die door hem ontdekt, beſchreven en toegelicht, zelfs ook door doelmatige bijgevoegde platen opgehelderd zijn, is in een' aangenamen en onderhoudenden ſtijl geſchreven. De ſtofſom van des Schrijvers onderzoek is, dat gedachte Grafheuvelen in *Kleefsland*, waaruit eenige opgedolven aarden urnen en metalen werktuigen in plaat worden medegedeeld, aan de *Menapiërs* moeten worden toegeſchreven, die vóór de *Tencterers* en *Uſipeters*, en dus althans ruim 55 jaren vóór CHRISTUS, bewoners van *Kleefsland* waren. Het betoog is zoo krachtig en helder, dat wij geen oogenblik aarzelen, den geachten Schrijver bij te vallen.

Niet zoo aangenaam van ſtijl en bewerking is het andere geſchrift, behelzende de *Naſporingen betrekkelijk de Geſchiedenis der voormalige Middelzee in Friesland.* Nu wijlen de Eerw. P. BROUWER heeft de geſteldheid dier Middelzee, welke *Ooster-* en *Westergoo* vaneenſcheidde, zoo als die in de 13de Eeuw was, onderzocht. De Heer EEKHOFF ſtrekt zijne naſporing nog verder uit, en vorscht de oorſpronkelijke uitgeſtrektheid, benevens den tijd en de wijze van opſlijking dier Middelzee, in achtergevoegd onderzoek, met zeer veel ſcherpzinnigheid na; zoodat zijn werk met het voorafgaande van den geleerden, helaas! reeds overledenen BROUWER een geheel maakt, hetwelk door het bijgevoegde kaartje van den verdienſtelijken PEYMA niet weinig wordt opgehelderd. Er is hier inderdaad zoo veel geleverd, als men, in de gegevene omſtandigheden, van de Schrijvers wenſchen kon. Intusſchen hopen wij met den Heer EEKHOFF, dat de derde Afdeeling van het *Friesch* Genootſchap zich eens opzettelijk met een geologisch onderzoek omtrent de begrensdheid der voormalige Middelzee zal inlaten; daar alles, wat *Friesland* betreft, voor ieder *Nederlander* belangrijk is, en de meeste Geſchiedſchrijvers en Kaartenvervaardigers, onder anderen ook BILDERDIJK, (zie Nalezingen en Bijvoegſels op het hier aangekondigde werk, bl. 117) in dat opzigt zoo zeer afdwalen of te kort ſchieten. En goede geographiſche kennis is bij de beoefening van ieder afzonderlijk tijdperk in de geſchiedenis van elk land en iedere landſtreek onmisbaar:

want gelijk meer of minder in alle vakken van ſtudie, zoo is het vooral in die der geſchiedenis, dat alle wetenſchappen elkander de hand reiken. Elke geſchikte bijdrage moet daarom welkom zijn. Immers, hoe veelomvattend iemands geleerdheid zijn moge, ligt zal zij in deze of gene bijzonderheden ontoereikend wezen. Eere dan aan hen, die al ware het ſlechts een enkel punt van geſchiedenis, aardrijks- en oudheidkunde in helderder daglicht ſtellen!

Nagelatene Schriften van JACOB VAN DIJK. *Iſte Deel. Verhandeling over den oorſprong, voortgang en tegenwoordigen ſtaat der Nederduitſche Dichtkunst. Te Amſterdam, bij* Schalekamp en van de Grampel. 1832. *In kl.* 8*vo. X en* 321 *bl. f* 2-20.

De Heer VAN DEN HOONAARD, te *Hillegersberg*, had niet zoodra den dood van den Dichter JACOB VAN DIJK, te *Kralingen* woonachtig, vernomen, of hij haastte zich, eene verzameling zijner nagelatene ſchriften in handen te krijgen, welke in twee octavo-boekdeeltjes het licht zal zien. In het tweede deeltje zullen des overledenen beste Gedichten worden opgenomen; het hier aangekondigde eerſte deeltje bevat alleenlijk 's mans Verhandeling over onze Dichtkunst; eene Verhandeling, welke, naar aanleiding eener Prijsvraag, door het *Rotterdamſche* Genootſchap: *Studium Scientiarum Genitrix*, opgegeven, reeds vóór ruim veertig jaren vervaardigd, en door hetzelve den Gouden Eereprijs waardig geoordeeld werd. Dan, Beſtuurders des Genootſchaps den Schrijver eenige veranderingen in zijn werk tot voorwaarde geſteld hebbende, wilde hem zulks niet bevallen, en, na eene vrij ſcherpe briefwisſeling tusſchen den Schrijver en gezegde Beſtuurders, bleef de bekrooning zonder gevolg. Wij ontvangen dus hier het onveranderde reſultaat van des Schrijvers overdenkingen. Het ſtuk, gelijk wij zoo even zeiden, is ruim veertig jaren oud, en de Schrijver was — *Baggerman* van beroep. Al ware het alleen om de beide laatſte, ja zelfs alleen om de laatſte reden, dan zoude ons de uitgaaf welkom zijn; en, deze beide omſtandigheden in aanmerking nemende, *bewonderen* wij des Schrijvers belezenheid, ſmaak, oordeelskracht en waarheidsliefde.

Intusſchen is het niet te verwonderen, dat de Schrijver hier

en daar den bal wel eens misslaat. Zoo zal men niet ligtelijk instemmen met hetgeen hij zegt, bl. 2, over de dichterlijke aanblazing; b. v. *Een frisſche wijnkelk was de hoefbron van* HOMERUS (hetgeen toevallig een' Alexandrijn midden in het proza maakt.) Noch ook met bl. 3, dat de gramschap, die eerst den *Jambiſchen* zangtrant heeft voortgebragt, de pijlen vaak ook voor OVIDIUS scherpte. Het *invective* was geenszins het hoofdvak van dezen en sommige andere daar genoemden, en zelfs de *Ibis* van OVIDIUS is in Elegiſche maat. Bl. 17 gist de Schrijver, dat de zangen der Bataafſche Barden op rijm waren, en zegt, dat de oudſte bekende zangen bij de Noordſche volken berijmd zijn. Maar het tegendeel is te zien uit de Verhandeling van DES ROCHES, *Mémoires de l'Académie de Bruxelles*, *T. I*, en verder in 't algemeen uit het XXſte Stuk der *Verhandelingen, uitgegeven door* TEYLER's *Tweede Genootſchap*. Bl. 94 noemt de Schrijver, geheel ten onregte, de ſtukjes van HOOFT: *Rozemondt, hoorje ſpelen nocht zingen?* en: *Klare, wat heeft er uw hartjen verlept*, proeven in de maat der Ouden, en schijnt geene *Anapeſtiſche* noch *Dactyliſche rijmverzen* te willen dulden. Bl. 98 noemt hij de Rederijkers der zestiende Eeuw beter Dichters dan Verzenmakers, en meent, dat er aan de *ſtoffe* der Dichtkunst geen aanmerkelijk ſieraad meer was toe te voegen. Verder zegt hij aldaar, dat VONDEL, in het Treurſpel, niets aan de Ouden behoefde toe te geven. Bl. 134 beweert hij, dat de Dichtkunst, na 1648, nog eene geheele Eeuw in hoogte en luister geklommen is. De verſificatie? ja! De Dichtkunst? zeker neen! Bl. 147 en 148 verraadt hetgeen hij over de Reijen zegt het gebrek aan 's mans wetenſchappelijke opleiding. Erger is het, dat hij, bl. 154 onder de Dichters BALTHAZAR HUYDECOPER opnoemende, betuigt, dat deszelfs dichtkunde blijkt uit eene ſierlijke vertaling van HORATIUS, terwijl hij van deszelfs geheel oorſpronkelijke Treurſpelen ſtilzwijgt. Bl. 162 en verder ſpreekt hij met te veel lofverheffing over de behandeling van het *Heldendicht* in onze Letterkunde; gelijk hij bl. 307 zegt, dat wij in het Heldendicht geheel *Europa* opwegen, en hier en daar zelfs HOMERUS en VIRGILIUS beneden HOOGVLIET en Jufvrouw VAN MERKEN ſtelt! Ook hield hij, schoon de betrekkelijke waarde der dichtwerken doorgaans goed onderſcheidende, meestal de dichterlijke levensbeſchrijvingen uit de 18de Eeuw voor *Heldendichten*. Bl. 186 noemt hij PO-

LYHYMNIA (de Muze van het Lierdicht) de Godesse der Welsprekendheid. Ook vormt hij zich van het Lierdicht zeer onbepaalde begrippen. Bl. 252 roemt hij het teeder gevoel in BILDERDIJK's *Verlustiging*; doch daar vindt men meer wulpsch dan teeder gevoel. Dat laatste ontmoeten wij, lang nadat deze Verhandeling voltooid was, in 's Mans *Mengelpoëzij*, b. v. de *Ode aan* CHLOË (naderhand zijne tweede Echtgenoote) *op haren twintigsten jaardag*. Het hindert ons nog meer, bl. 213, te lezen, dat ULYSSES, de held van HOMERUS, een *bloote schelm* was. Bl. 261 oordeelt VAN DIJK ook veel te ongunstig over de *Romance* en *Cantate*.

Dit alles neemt niet weg, dat er ook vele blijken van smaak en scherpzinnigheid in deze Verhandeling te vinden zijn. Hoe veel waarheid is er in hetgeen bl. 223 over het *sentimentele*, en bl. 228 tot 230 over de *sentimentele liefde* gezegd wordt! — Ook over de verkeerdheden der minachters van het Rijm wordt bl. 231 naar waarheid gehandeld. Teregt de Schrijver, dat sommigen zoo verre gingen, om van den gebonden stijl niet meer te behouden, dan hun goeddacht, en wel ter snede beroept hij zich op de *Oden en Liederen van* J. P. KLEYN (*Utrecht*, 1782). Men oordeele naar het volgende, door Recensent tot proeve gekozen:

Bij eene Doodkist.

Enge, gevreesde woning des sterflijken! —
Een mensch! — de Heer der Aarde!
Nu! — straks — een worm! —
Minder, dan een worm!...

Wee den stervling, die voor u beeft! —
Een afgrond is voor hem uw donkere holte!
Vreeslijker, zombrer de dag des Gerichts! —
En de Eeuwigheid!... ach! —! —

Vergeefs zoekt men hier maat, zin, of echte poëzij. Enkel wind en abrakadabra! Neen, de Hymnen en Oden van DAVID, PINDARUS en HORATIUS zijn van een' geheel anderen stempel! Hetgeen de Schrijver aanmerkt op FEITH's *Ode aan God* (bl. 247 en 249) is allezins juist. Ook LE FRANCQ VAN BERKHEY wordt door hem naar verdienste gegispt, bl. 255 tot 258; en de Schrijver heeft wel gelijk, dat BERKHEY den Landleeuw tot een *bokje* en Hol-

lands Tuinmaagd tot eene *kindermeid* maakt, als hij, in het *verheerlijkt Leyden*, bl. 74, met betrekking tot de kinderen van WILLEM V, zegt:

De Landleeuw fluimert op een kusfen van fluweel,
En voelt van Willem's kroost het vriendelijkst geftreel;
Of trekt aan 't bloemgareel 't aanminnige Prinfesje
Met bet haar broertjes voort, in kinderlijk kalesje;
Terwijl de Tuinmaagd op het fpoor der wieltjes let,
En leert aan Willempje 't hanteren der bonnet,
Die ze op de vrije fpeer doet dartelen en draaijen.

De Schrijver ftelt, bl. 278, *nuttig* te zijn tot het *hoofddoel* der Dichtkunst, en fpreekt FEITH tegen, als hij *vermaak* tot haar *hoofddoel* brengt. Naar ons inzien dwalen beide partijen. Ontboezeming van gevoel en denkbeeld, overftorting zijner ziel, zoo veel mogelijk, in die van anderen, is het algemeene doel des Dichters. Doch de ware Dichter kan niet nalaten aan al wat gelouterden fmaak bezit te behagen. Het onverbasterd gevoel des Dichters is altijd edel en groot, en zoo wordt hij van zelve nuttig. Alleen in het Leerdicht en de zedekundige Fabel wordt nuttig zijn het hoofddoel, gelijk behagen, waar men bepaaldelijk voor zich zoekt in te nemen: het algemeene doel van Dichter en Dichtkunst ligt echter zoo wel buiten het eene als het andere. Te regt zong DA COSTA:

Niet ftreelen moet hij, niet behagen;
Maar overwinnen, maar gebiên!

Bl. 128 ftaat: *de vermaarde* TASSO *was overleefd*; dit zal eene drukfout zijn, voor *overleden*. Wij wenfchen dit merkwaardige boekje in de bibliotheek van alle Lettermijnnaars.

Verfpreide Gedichten, of vruchten van ledige avonduren, Door KLAAS HARMS BOUMAN. *Te Groningen, bij* R. J. Schierbeek. 1834. *In kl.* 8vo. *VIII en* 124 *bl. f* 1-25.

Het ftrekt ons tot wezenlijk genoegen, dit fraaije dichtbundeltje van een' voormalig' boerenknecht en tegenwoordig' koetfier, die zich echter reeds voorheen niet ongunftig uit zijne *Heidefpruitjes* had doen kennen, te mogen aankondigen.

Ook in deze verzameling vinden wij vele blijken van eene kunde en verlichting, in 's mans ſtand op verre na niet algemeen; wij ontmoeten er menigvuldige ſtalen van dichterlijk gevoel, en ſtukjes, als *Nieuwjaarsbezoek van mijne Zangſter bij den Heer* H. DE C., *thans geſuspendeerd Leeraar te U.*, zullen wel den meesten welgevallig zijn. Ook de vertelling *Francijntje*, ſchoon arm in vinding, beveelt zich aan door beeldrijkheid en dichterlijke uitdrukking. *Mijne Overdenking op den tweeden van Lentemaand* 1833 zoude ons beter behagen, indien het gedicht niet zoo *gerekt* was. Bovendien is de toon wel doorgaans ongekunſteld, maar daalt ook ſomwijlen tot platheid af, b. v. bl. 36:

Gods vaderhand, die van den ploeg,
Om reden niet door mij te melden,
Maar zeker met het beste doel,
Mij bragt bij 't rustloos ſtadsgewoel,
Verzorgt mij nog. —

In *Albert en Emma, op den laatſten avond van het jaar*, (minder belangrijk van inhoud, dan men naar het opſchrift verwachten zou) hinderde ons deze vergelijking:

De luiheid moet men vlieden,
Gelijk de duif een valk, de gans een aadlaar vliedt.

Den wakkeren, de luiheid *vliedenden* man, moet men zich, volgens deze regels, voorſtellen onder het beeld eener *duif* of *gans*, die zeker geene zinnebeelden van vlijt en werkzaamheid zijn, en (hetgeen nog erger is) de luiheid, die men zich eerder voorſtelt als eene ſlordig gekleede, en te midden harer onafgedane bezigheden *moedwillig zich te ſlapen leggende vrouw*, of (om voorbeelden uit het dierenrijk te nemen) als eene *ſlak* of eene *ſchildpad*; deze luiheid wordt vergeleken bij een' *valk* en een' *adelaar!* In vergelijkingen moet men wel niet alles in bijzonderheden uitpluizen; maar men behoort, behalve op het derde van vergelijking, ook te letten op de gepastheid van het beeld, al is het, dat elke vergelijking altijd eenigzins mank gaat. Vandaar de regel, dat men zich dán alleen van vergelijkingen mag bedienen, wanneer men daardoor zijne gedachten *duidelijker* maakt of *ſterker* doet gevoelen, b. v. Een oorlogsheld is gelijk aan den ſieren leeuw, maar een ſluipmoorder aan den loerenden tijger. Het oog der zon

lacht het aardrijk uit de dunne nevelen toe, gelijk de blik eener schoone, van achter den gazen sluijer, haren minnaar tegenlonkt. — De verwaarloozing der smelting en andere feilen van versificatie sluiten vooral in een rijmeloos vers, gelijk dat op bl. 102 en verv.:

Daar zweeft over d' aardbol, op donkere wieken,
Een dreigende | Engel verschrikk'lijk in 't rond.

Ook op taal en spelling zou men hier en daar aanmerkingen kunnen maken: *avondlijk uur* b. v., voor *avonduur*, is geen Nederduitsch. Doch liever, dan bij dit een en ander langer stil te staan, willen wij hulde doen aan des Dichters begaafdheid, en aan de vrij gelukkige ontwikkeling van zijnen aanleg, in weerwil der ongunstige omstandigheden.

De Ondergang der Eerste Wareld. I—Vde Zang. Door Mr. W. BILDERDIJK. *Tweede Druk. Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1834. *In kl.* 8vo. *XXVII en* 118 *bl.* (*Met eene gesteendrukte Kaart der Eerste Wareld.*) *f* 2-:

Indien de tweede, en tot meerdere algemeenmaking zeer goedkoope, doch tevens zindelijke en bevallige uitgaaf van eenig dichtwerk ons immer welkom was, dan was het deze, op kleinere schaal ingerigte, uitgaaf van BILDERDIJK's onvoltooid meesterstuk: *De Ondergang der Eerste Wareld.* Daar het werk zelve reeds bekend is, zal eene beoordeeling, of liever eene ontwikkeling der veelvuldige schoonheden, gepaard met eene bescheidene mededeeling van sommige bedenkingen, thans niet meer te pas komen. Wellight zou de Dichter, indien hij niet door ziels- en ligchaamskwalen verhinderd ware geworden zijnen grootschen arbeid te voltooijen, zich de moeite hebben gegeven, eenige duistere plaatsen te herzien, b. v. bl. 1:

Wien smeek ik, die mijn oog, ten hemel opgeheven,
Die wareld weêr herbouw' en weêr herroep' in 't leven,
Die, wat der waatren stroom in 't denkbeeld achterliet,
In de eb der eeuwen met heur' afloop dreef in 't niet?
Wie voert haar uit die nacht van 't ondoordringbaar duister
Terug? —

Voor onszelven moeten wij bekennen, deze en eenige weinige andere plaatſen meer dan tweemalen gelezen te hebben, eer wij de meening toereikend begrepen. Geenszins willen wij tegenſpreken, dat mogelijk een ander de bedoeling des Dichters, bij ſoortgelijke ingewikkelde volzinnen, dadelijk vatte; maar indien BILDERDIJK niet altijd en overal, bij de eerſte mededeeling van dezen of genen zang, die toejuiching vond, welke dit zijn heerlijk werk anderzins verdiende, dan is het denkelijk aan die hier en daar aanwezige onduidelijkheid te wijten. Want gang en denkbeeld, inkleeding en verschouw, en alwat meer tot de Dichtkunst in 't algemeen en het Heldendicht in 't bijzonder behoort, dat alles is zoodanig, dat men ſlechts bewonderen kan. Wij eindigen onze aankondiging met den wensch, dat deze nieuwe uitgaaf dienen moge, om het kunstgewrocht van den beroemden overledene meer algemeen te verſpreiden, ook onder diegenen, welke tot nog toe er niet mede mogten bekend zijn.

Lier en Zwaard, *van* TH. KÖRNER. *Naar het Hoogduitsch. Te Amſterdam*, *bij* de Erven H. Gartman. 1833. *In kl.* 8*vo.* 76 *Bl. f.* -60.

„ Op den naam van THEODOR KÖRNER," zegt de Hoogl. VAN KAMPEN (*) terecht, „ denkt ook de *Nederlander*, „ wien deze edele Zanger niet onbekend is, terſtond aan al, „ wat de vaderlandsliefde, de zelfopoffering, de heldenmoed „ ſchoons en verhevens bezitten." Te *Weenen* „ ſtond hij „ op het toppunt van zijn geluk; want hij ſtond gereed, „ zich in den echt te begeven, en in den omgang zijner „ vrienden, de ſchoone Natuur rondom de Keizerſtad, een „ onbekrompen beſtaan, de hoogachting en genegenheid zijner ſtadgenooten, en de liefde eener deugdzame gade de „ hoogſte mate van aardſche zaligheid te genieten, toen eene „ groote gebeurtenis hem dit alles voor ontbering, moeite en „ levensgevaar deed verwisſelen." Het was in het jaar 1813, dat hij deel nam in den heiligen ſtrijd voor vrijheid en vaderland tegen *Franſche* overheerſching. De geestdrift, welke de *Duitſchers* destijds bezielde, is bekend. KÖRNER's

(*) *Handboek der Hoogd. Letterkunde*, *St.* 2, *bl.* 555.

edele ziel deelde daarin niet het minst, en zijne gedichten van dien tijd, de schoonste, hartelijkste en wegslependste, die wij van hem hebben, zijn naderhand onder den gepasten titel: *Leyer und Schwert* vereenigd. „Gelijk een andere „TYRTEUS ging hij zijne landgenooten voor in den strijd, „en moedigde hen tevens door gezangen aan tot onsterfe„lijke daden."

Van deze gedichten wordt ons onder bovenstaanden titel eene vertaling aangeboden. Het bundeltje bevat echter niet *alle* liederen uit *Leyer und Schwert*, gelijk ook omgekeerd enkelen, welke niet in *dien* bundel van KÖRNER's gedichten gevonden worden. Het zijn meestal juweelen van het eerste water; in alle spreekt heilige geestdrift: „Met God „voor vrijheid en vaderland!" De toon heeft iets heldhaftigs, maar tevens iets roerends, hetgeen dezelve, voor ons althans, wegslepend maakt. De vertaling is, over 't algemeen, zeer verdienstelijk. Wij kunnen ons niet onthouden, één enkel stukje over te schrijven, en kiezen daartoe het dichtstukje aan de beroemde oude vijf Eiken bij *Dellwitz* (uit 1811):

De avond valt: en woud en dalen zwijgen;
Rooder zonlicht boodschapt ons den nacht.
Statige eiken, onder uwe twijgen
Zwelt mij 't driftig bloed met jonglingskracht.
Eeuwen kwamen op uw kruinen zijgen,
En toch siert u frissche looverpracht;
En den ijzren bouw der krachtige Ouden
Mogten we in uw' stouten groei behouden.

Hoeveel edels kwam de tijd verstoren!
Hoeveel schoons verkwijnde in vroegen dood!
Tusschen 't schomlend lommergroen verloren,
Sterft de gloed van ieder avondrood.
Doch u was geen ondergang beschoren.
Hoe getergd, blijft gij nog stout en groot;
En het windje lispelt uit uw loover:
„Echte fierheid blijft in 't sterven over."

Gij hebt stand gehouden! — welig bloeijen
Uwe spruiten nog met frisschen moed:
En geen wandlaar zal zoo haastig spoeijen,
Die niet rust zoekt aan uw' koelen voet.

Komt de herfstwind ſoms uw loof *verſchroeijen*,(?)
't Blijft ook in den dood een kostlijk goed:
Want uw bladrentooi in zijn verſterven
Doet u nieuwe levenskracht verwerven.

Heerlijk beeld dier hoog te prijzen tijden
Van Germanjes onbezweken trouw,
Toen het volk, door zich den dood te wijden,
Burgerſtaten vestte, hecht van bouw.
Ach! waartoe hernieuw ik thans ons lijden?
Ieders harte is om dat leed in rouw.
Duitſche volken, edel boven allen,
Ziet! uwe elken ſtaan! gij zijt gevallen!

Wij zeggen den ſmaakvollen Vertaler, die zich S. C. K. teekent, dank, en zouden wel durven gelooven, dat hij ook in het vertalen van HÖLTY gelukkig ſlagen zou. Geen oogenblik twijfelen wij, of dit boekje, welks uiterlijke zelfs zich door eene edele eenvoudigheid kenmerkt, zal vele lezers vinden.

Onderrigt en Raad, in drie Brieven van eenen Vader aan zijnen Zoon, onlangs in krijgsdienst getreden. Met een Naſchrift van wijlen J. M. SAILER *en een Voorberigt van* JODOCUS HERINGA, ELIZA'S ZOON. *Te Utrecht, bij* J. G. van Terveen en Zoon. 1833. *In gr.* 8*vo. IV*, 48 *Bl.* *f* :-50.

Met ongemeen genoegen hebben wij deze Brieven gelezen, die verſtand en hart des Schrijvers eer aandoen. Dat er *ten voordeele* van den Krijgsmansſtand veel *kan* en *behoort* gezegd te worden, vindt men in den eerſten Brief aangewezen. In den tweeden beſchouwt de vader de *min voordeelige* zijde, en maakt zijnen zoon opmerkzaam op de menigvuldige gevaren, waaraan de jongeling vooral in de krijgsdienst is blootgeſteld. *Vaderlijke raadgevingen* worden in den derden medegedeeld. Het Naſchrift bevat eene opgave van *middelen ter bewaring of bevordering van reinheid van hart en wandel*, overgenomen uit SAILER's *Leſe- und Gebetbuch*. Het korte Voorberigt van den Hoogl. HERINGA dient ter aanprijzing. Wij wenſchen, dat het doel der uitgave bereikt moge wor-

den. Jonge lieden, welke, het zij vrijwillig, het zij gedwongen, in krijgsdienst zich bevinden, kunnen onberekenbaar veel nut trekken uit het lezen en herlezen van zoodanig boeksken. Wij hopen, dat het in veler handen kome.

CORNELIUS NEPOS de Vita Excellentium Imperatorum. Ex recensione JOH. HENR. BREMI. *Te Zalt-Bommel, bij* J. Noman en Zoon. 1834. *In gr.* 8*vo.* 141 *Bl. f*: -90.

Aanteekeningen op CORNELIUS NEPOS *de Vita Excellentium Imperatorum van* J. H. BREMI, *naar de vierde uitgaaf uit het Hoogduitsch overgezet, door* H. J. MATTHES, J. CZ., *Doctor in de Letteren en Rector van het Gymnasium te Zalt-Bommel. Te Zalt-Bommel, bij* J. Noman en Zoon. 1834. *In gr.* 8*vo. VIII*, 263 *Bl. f* 2-40.

De tekst van CORN. NEPOS is gedrukt naar de uitgave van BARDILI, behalve daar, waar door BREMI in de aanteekeningen is opgegeven, waarom hij van BARDILI verschilde. Zonderling klinkt in dezen Nederlandschen druk: *Te Zalt-Bommel* enz., daar voor 't overige de titel en het geheele boek Latijnsch zijn. — De aanteekeningen van BREMI op NEPOS zijn in Duitschland op haren regten prijs gewaardeerd, hetwelk ook de vierde uitgave getuigen kan, en worden mede in ons vaderland bij kenners en hoogschatters van zuivere Latiniteit geroemd. Evenwel zijn zij minder algemeen bekend, dan ze verdienen. De Rector MATTHÈS heeft daarom een niet onverdienstelijk werk verrigt door dezelve te vertalen, niet zoo zeer omdat onze geleerde onderwijzers geen Hoogduitsch lezen, maar omdat hij hun door deze vertaling een zeer nuttig werk op nieuw voor de aandacht heeft gebragt. De aanteekeningen van BREMI bevatten zeer vele nuttige en fijne opmerkingen, overwaardig om door onderwijzers getoetst en behartigd te worden. Wij wenschen daarom, dat dit boek in veler handen kome. Kleine bijvoegsels van den Rector MATTHÈS zelven geven ons een' goeden dunk van 's mans oordeel, smaak en lectuur.

Uitgelezene Verhalen van WILHELM HAUFF. *Uit het Hoogduitsch vertaald door* D. BOMHOFF, H. ZOON. *Te Deventer, bij* J. de Lange. 1834. *In gr.* 8*vo. VIII*, 399 *bl. f* 3-

Recensent behoort geenszins onder de DA COSTA's van onzen tijd, die tegen den geest onzer eeuw de hevigste klagten en bezwaren inbrengen, en volstrekt schijnen besloten te hebben, om hem alle goede karaktertrekken ten eenemale te ontzeggen. Deze geest is aan zijne voorgangers, de geesten der verloopene eeuwen, in de meeste hoofdtrekken, veel meer gelijk, dan de oppervlakkige denker doorgaans vermoedt. Immers straalt deze gelijkheid, onder anderen, ook daarin duidelijk door, dat hij, even als de vroegere tijdgeesten, zijne onloochenbare *deugden* en *gebreken* heeft. Onder deze laatste behoort, in de tegenwoordige, een razende *leeshonger*. Rec. weet voor de zaak, tot nog toe, geen beter woord, welke menschen van elken rang, staat, kunne en leeftijd heeft aangegrepen, zoodat de drukpers in onafgebrokenen arbeid is en schier dag en nacht zweet, om eenen trek te bevredigen, wiens verzadiging eene onuitvoerlijke onderneming schijnt te zijn. Rijp en groen, waar en valsch, rein en onrein, inlandsch en uitheemsch, wordt daarom, zoodra het de pers verlaat, met dezelfde graagte verslonden, en, aangestoken door de aloude nieuwsgierigheid der mannen van Athene, besteden vele lieden uit de beschaafde standen hunnen tijd bijna tot niets anders, dan om wat nieuws te lezen, te hooren én te vertellen, terwijl zij aan het *nieuwe* boven het *ware* en het *nuttige* den voorrang geven.

Een natuurlijk gevolg hiervan is de *vertalingzucht*, die mede tot de kenmerkende verschijnselen van onzen leeftijd behoort. Het zoude immers onmogelijk zijn, door *oorspronkelijke* werken den onverzadelijken leeshonger te voldoen! Vandaar, dat men allerlei voortbrengsels van vreemden bodem, sinds de laatste vijftig jaren ten minste, op onzen vaderlandschen grond heeft overgebragt, en daardoor de aankweeking van echt Nederlandsche vruchten niet weinig heeft belemmerd. En wij mogen het niet loochenen, dat menig goed, ja uitstekend inlandsch werk op den pakzolder bleef liggen, of naar de keuken ging; terwijl menige vertaalde Roman, Tooneelstuk, of ander uitheemsch gesnap, eenen onverdienden opgang maakte.

Hiermede wil Rec. echter geenszins te kennen geven, dat hij *alle* vertalingen, zonder onderscheid, volstrekt afkeurt. De lezende wereld herinnert zich hier zeker, ook zonder zijne aanwijzing, een aantal vereerende uitzonderingen. Eere hebbe ieder Vertaler, die, met de behoorlijke vereischten van taalkennis, goeden smaak, belezenheid en oordeel uitgerust, aan ons beschaafd publiek de dienst bewijst, van hetzelve met de

beste voortbrengſelen van de Letterkunde onzer naburen bekend te maken!

Onder zulke Vertalers, die er verre af zijn van ſlechts ligt en digt fabrijkwerk te leveren, verdient de kundige en werkzame D. BOMHOFF, HZ., te *Zutphen*, eene vereerende plaats. Rec. heeft deszelfs vertaling van het boven aangekondigde werk van wijlen W. HAUFF, die reeds vroeg aan zijnen werkkring werd ontrukt, met genoegen doorgelezen. Men vindt hier *drie* zeer onderhoudende Verhalen, welke de aandacht des lezers, tot het einde toe, boeijen. Het *eerſte*, bl. 1—146, heet: *Het Portret des Keizers.* Door dezen Keizer moet men NAPOLEON verſtaan; doch de lezer verwachte in hetzelve niet, gelijk ook Rec. in den beginne dacht, eene karakterteekening van dien vermaarden overheerſcher, maar een verhaal, waarin een geſchilderd portret van denzelven het middel wordt, om twee brave mannen, die zeer verſchillend over den Keizer dachten, met elkander te verbroederen. — Het *tweede* Verhaal, dat het kortſte is, bl. 147—227, is getiteld: *De Zangeres.* De verſchillende karakters, die daarin optreden, kunnen niet nalaten den lezer te vermaken, en tevens zijne menſchenkennis te vermeerderen. — Het *derde*, bl. 228 tot het einde, draagt het opſchrift: *De Bedelares van de Pont des Arts*, en zou door Rec., naast het *eerſte*, voor het beste gekeurd worden.

Overigens laten de aard van het werk en de geringe ruimte in dit Tijdſchrift het niet toe, om den loop der Verhalen te ſchetſen, of een uittrekſel te leveren. Rec. vereenigt zich gaarne met de uitſpraak van den geachten Vertaler in het Voorberigt, dat, offchoon *het Portret des Keizers* als het beste werk van HAUFF geacht wordt, men de andere Verhalen echter niet zonder belangſtelling zal lezen.

De ſtijl van het boek is voor deze ſoort van Verhalen volkomen geſchikt; de karakters zijn goed geteekend en volgehouden. De Vertaler heeft, zoo veel Rec., het oorſpronkelijke niet bezittende, zien kan, ook hier zijn werk wél verrigt. Slechts weinig verraadt den Germaanſchen oorſprong. Bl. 337 zal *reeds eerst* moeten zijn. En hier eindige onze aanprijzende beoordeeling!

Vriend Pilgram, of de wonderlijke wegen der Voorzienigheid, Historisch Romantisch Tafereel uit het begin der XIVde Eeuw. Door C. SPINDLER. *Naar de tweede uitgave, uit*

het Hoogduitsch. Te Franeker, bij G. IJpma. 1834. *In gr.* 8*vo. X*, 243 *Bl. f* 2-60.

De lezing dezes boeks heeft ons van de gepastheid van den titel niet kunnen overtuigen. *Vriend* PILGRAM is de hoofdperſoon niet, en in het verhaal merken wij minder de *wonderlijke* (liever dan toch *wonderbare*) *wegen der Voorzienigheid*, zoo als de titel zou doen verwachten, maar veelmeer de boosheid der menſchen en het aantal verzoekingen, aan welke de echte deugd is blootgeſteld. Van deze laatſte hebben wij een treffend beeld in INGELRAM, een deugdzaam Jonker, dapper Ridder en eindelijk gelukkig echtgenoot. *Vriend* PILGRAM is — wij weten het niet. Is hij de Joodſche wandelaar? Althans hij zegt, (in het begin der veertiende eeuw) bladz. 238: „ Verg niet van mij het „ verhaal van mijn duizendjarig lijden, en van mijne nim„ mer eindigende pelgrimaadje. En zoo gij tevreden en ge„ lukkig leeft, denk dan veel aan den ongelukkigſten der „ pelgrims, wiens pelgrimaadje nimmer ..... nimmer zijn „ doel bereikt, — en aan zijn diep berouw." Hij heeft iets bovennatuurlijks, iets ſpookachtigs. Hij is overal, waar hij ten gevalle van den hoofdperſoon wezen moet. Dit zou nu alles goed en fraai wezen, indien het ſlot des werks alles opheldерde, zoo als b. v. in SCHILLER's *Geisterſeher* de *Armeniër* (*) en in WALTER SCOTT's *Pirate* NORNA voorkomen; maar hier wordt niets — niets in het geringſte verklaard, en SPINDLER heeft zich alzoo in dezen Roman verlaagd tot een — Sprookjesſchrijver. Zulks moge nu voor CLAUREN en anderen, bij wie de Roman eene kopij van *Moeder de Gans* wordt, niet te gering zijn, SPINDLER bezit te veel wezenlijke kunde, te veel ſmaak, met één woord, is een veel te goede Romanſchrijver, om zich met zulke vertellingen in te laten. Maar, opregt geſproken, houden wij het daarvoor, dat dit Romannetje nooit uit dezelfde pen is gevloeid, als *de Jood*. Heeft DAGO-

(*) De bekentenis van dezen; de opheldering alzoo is wel niet van SCHILLER zelven, die, gelijk bekend is, dezen Roman nimmer heeft afgewerkt; maar dit doet hier niet ter zake: de groote Dichter zou zeker, zoo niet deze, dan toch eene dergelijke, altijd voldoende verklaring gegeven hebben. *Rec.*

BERT dáár veel van INGELRAM hier, WALRADE dáár van HILTRUDE hier, de geheele inkleeding, de ſtijl, alles is van dien aard, dat het ons zeer zou verwonderen, indien „de lezer eevenveel genoegen hadde bij de lezing, als de „ Vertaler bij het overzetten."

Zooveel van het werk; nu de vertaling. In vele opzigten is deze mager. Wij zijn, krachtens ons Recenſentenwerk, wel reeds gewoon aan het ſlikken van grove Germanismen; maar *onderreding* (bl. 192), *onbenut* (bl. 204) en meer dergelijken zijn toch wat al te grof. Wat is dit, bl. 227: „ Als een Engel *beſcheen* haar in dezen benar„den toeſtand *den* vriend haars vaders."? Het moet *verſcheen* en *de* vriend wezen. Maar taalfouten — och arme! in dat opzigt kon de vertaling bijkans tot eene verzameling van *fautive* opſtellen voor ſchoolgebruik dienen; offchoon wij er dan toch eerst zulke onkieſche tooneelen, als bladz. 176 volg., zouden uitnemen. Maar één enkel proefje zullen wij letterlijk afſchrijven. Bladz. 132 lezen wij: „ Toen hij „ nu de koffers opende en de(n) verbaasde(n) INGELRAM „ de kostbaarheden toonde, de fraaije wapenen, het blanke „ veld in het wapenſchild, de ſierlijke hof- en jagtgewaden, „ de ketenen, de gordels, het glinſterende paardentuig, — „ zwol de(n) verraste(n) bezitter de borst van vreugde. „ Opgetogen van verrasſing, kon hij zich niet verzadigen „ in de beſchouwing van al deze heerlijkheden; want de „ moders zedige jongeling was als buiten zich zelven, bij „ de beſchouwing van zoo veel ridderlijke pracht. — En „ toen hij zich alzoo in het genot baadde, met de oogen „ de kostbaarheden als verſlindt [verſlond; want baadde gaat „ vooraf], dan eens" ... enz. Dat de Schrijver niet weet, dat men alleen met tegenwind laveert, is tot daar aan toe; maar geen Hollandſche Vertaler moest geſchreven hebben, bl. 223: „ Helder was de hemel boven hunne hoofden, en „ flechts van de oevers der Aar vernam men eene zachte „ koelte, gelijk aan den *gunſtigen* wind, die op de Adria„tiſche zee den ſchipper gelukkig en behouden naar de vei„lige haven *laveert*."

Rec., dit werkje pas ontvangen en nog niet gelezen hebbende, werd door eene vriendin, eene brave juffer, om lectuur gevraagd; hij gaf haar, zonder erg, dit boek, en ontving het terug met een: „ het beteekent niet veel en is hier en daar nog al *indécent* ook." Wij beamen een volle dit

oordeel, en hebben aan onze vriendin S. beloofd, haar nooit meer boeken te leenen, die wij zelve niet gelezen hebben, al sprak de titel van *de wegen der Voorzienigheid!*

De eerste Bruidsdag, Blijspel in twee bedrijven, vrij gevolgd naar het Engelsch van Mr. INCHBALD, *door Mr.* J. M. BURLAGE. *Te Amsterdam, bij* M. Westerman en Zoon *en* C. van Holst. 1834. *In kl.* 8*vo. f* : - 40.

Elke bijdrage ten beste van ons nationaal tooneel verdient eenige opmerkzaamheid, ook dán, wanneer men vreemde vruchten overplant. Wij kunnen de keuze van het Engelsche stukje, *the Weddingday*, door den Heer BURLAGE, niet afkeuren, en onder zijne handen is hetzelve meer Nederlandsch geworden, dan Engelsch gebleven. De karakters der *drie* hoofdpersonen, *Adam Rimpel*, *Amalia van der Waven* en haren oom, den Advocaat, zijn goed volgehouden, hoewel hier en daar overdreven; in het luchtige Blijspel gevoelt men dit gebrek echter minder. Met meer zorg schijnt BURLAGE een tweetal studenten, *Eduard* en *Willem*, te laten spreken en handelen. De vertaler is hier schrijver geworden, en teekent den akademieburger naar het leven. Voorts ontbreekt het hier niet aan geestige scherts en aan het lachwekkende, voortgebragt door het scherpe kontrast. Over de waarschijnlijkheid der ganesche gebeurtenis (de onverklaarbare ligtzinnigheid van *Amalia*, de plotselinge terugkeer van *Adam* tot zijne *Barbara*) willen wij niet twisten, maar laten zulks voor rekening van den *eersten* auteur. De Heer BURLAGE vermoorloofe zich aan het einde eene parodie op een der meesterstukken van onzen eenigen volksdichter. De parodie is inderdaad geestig, en moet, wél voorgedragen, een uitnemend effect doen. Evenwel zij BURLAGE voor het vervolg op zijne hoede — hij mogt van de eene zonde tot de andere komen! Naar ons oordeel bezit hij eenen onmiskenbaren aanleg tot het komische. Hij ontwikkele dezen aanleg, maar bepale zich niet bij voorkeur tot het *bas comique*. Hij beschouwe de menschen in hunne dwaasheden, en bestudere vlijtig zijnen MOLIÈRE. Daarbij beware hij ons toch voor zulk een' overvloed van taal- en schrijffouten! Wij zouden bijna gelooven, dat hij het stukje omgewerkt heeft in eene woelige kinderkamer, of dat hij er geheel niet aan dacht, dat zijne eerste, niet ongelukkige, proeve onder vele oogen moest komen, niet slechts op het tooneel, maar ook gedrukt. De Heer BURLAGE houde ons de gemaakte aanmerkingen ten goede, en doe er voortaan zijn voordeel mede!

Het Leven en de Daden van MAURITS, *Prins van Oranje Nassau, enz. Met Portret en Platen. Door* A. C. OUDEMANS, *Kostschoolhouder en Lector in de proefondervinde-*

lijke Natuurkunde te Amsterdam. Te Amsterdam, bij Schalekamp en van de Grampel, 1832. *In kl. 8vo. VIII en 280 bl. f 2.-:*

De Heer A. C. OUDEMANS, aan wiens welverſneden pen wij de beide Levens van OLDENBARNEVELD en DE GROOT, voor de jeugd bewerkt, verſchuldigd zijn, levert ons hier, in denzelfden trant bearbeid, het Leven van den grooten Veldheer MAURITS. Het is beſchreven in den vorm van geſprekken tusſchen eenen onderwijzer en een drietal knapen van 10, 11 en 12 jaren. Vooraf gaat eene inleiding, behelzende eene korte ſchets van de geſteldheid van ons land in de dagen van MAURITS' vroegſte jeugd. Wij achten het tegenwoordige tijdſtip tot de uitgave van dit werkje niet ondoelmatig gekozen. Hoe vele aanleiding is er niet in de gebeurtenisſen onzer dagen, om onze knapen en jongelingen terug te wijzen op de daden onzer dappere vaderen, in den ſtrijd tegen het magtige *Spanje*, ten einde liefde tot het dierbare vaderland, en daarmede belangſtelling in den roem en het lot van hetzelve, als ook hoogachting voor de groote mannen, die eenmaal deszelfs eer en regten voorſtonden en beſchermden, bij de jeugd op te wekken! Daartoe is dit werkje, dat van de bedrevenheid des Schrijvers voor zulk eene taak loffelijke blijken draagt, eigenaardig geſchikt. De meest wetenswaardige bijzonderheden uit het leven van den Held zijn daarin welgeordend bijeengebragt; en men zou den Schrijver onregt doen, indien men meende, hier een dor, kronijkmatig verhaal of uittrekſel uit vroegere Schrijvers te zullen aantreffen. Van de geſchiedkundige bronnen is met oordeel gebruik gemaakt, en de Schrijver is doorgaans wél geſlaagd, om beknoptheid in de voordragt met zaakrijkheid en een' onderhoudenden toon te vereenigen. Bijzonder gevíel ons zijne behandeling van dat gedeelte van 's Prinſen geſchiedenis, hetwelk met die van het regtsgeding des grijzen Staatsmans VAN OLDENBARNEVELD in verband ſtaat; dezelve getuigt van onbevangen oordeel en behoedzaamheid. Hoezeer wij over het geheel op taal en ſtijl zeer weinig vonden aan te merken, kwam ons, daar ter plaatſe, een paar malen het vrij gedwongen onduitſche *arrestering* voor; waarom niet daarvoor gekozen *gevangenneming*? Ook de titel is niet juist geſteld; men zou daaruit kunnen afleiden, dat ook het weluitgevoerd portret en de platen, die van de Heeren J. STEIN en D. VEELWAARD zijn, door den Schrijver vervaardigd waren. — Inzonderheid jonge lieden, die tot den militairen ſtand worden opgeleid, vinden hier een voortreffelijk leesboek, dat wij gaarne door het Leven van MAURITS' waardigen broeder, Prins FREDERIK HENDRIK, van dezelfde hand zullen opgevolgd zien.

BOEKBESCHOUWING.

Berigt, aangaande zeven Stellingen, betreffende de Formulieren van Eenigheid des Geloofs in de Nederlandſche Hervormde Kerk, onlangs verdedigd, onder voorzitting van den Utrechtſchen Hoogleeraar der Godgeleerdheid, JODOCUS HERINGA, ELIZA'S ZOON, *nu nader door hem verklaard. Te Utrecht, bij* J. G. van Terveen en Zoon. 1834. *In gr.* 8*vo.* 128 *Bl. f* 1-:

Nadat de *Groningſche* Hoogleeraar HOFSTEDE DE GROOT zijne gedachten over de godsdienſtige geſchillen van den dag in de *Nederlandſche* Hervormde kerk aan het algemeen had kenbaar gemaakt, treedt nu ook de Utrechtſche Hoogleeraar HERINGA met hetzelfde doel voor het publiek op. Het geſchrift des eerstgenoemden Hoogleeraars — hoe veel goeds en voortreffelijks hetzelve ook bevatten moge, inzonderheid de *tweede* uitgave — heeft weinig bijval, bij velen zelfs groote tegenſpraak gevonden. Zal de Hoogleeraar HERINGA gelukkiger zijn? Het zou voorbarig kunnen ſchijnen, deze vraag nu reeds ſtellig te beantwoorden, en Rec. wil het oordeel van bevoegde regters niet vooruitloopen. Doch het *omne tulit punctum* durft hij den Hoogleeraar niet toezeggen, en zijn Hooggel. zelf toont, met den ſtaat der geſchillen te goed bekend te zijn, om voor zijne wijze van beſchouwen op de algemeene toeſtemming te rekenen. Moge deze dan al aan zijnen arbeid niet ten deel vallen, zij is ook inderdaad voor geen geſchrift betrekkelijk de heerſchende verdeeldheden, op redelijke gronden, te verwachten; en ieder Schrijver behoort reeds zeer voldaan te zijn, wanneer hij de goedkeuring wegdraagt van dat gedeelte des lezenden publieks, hetwelk zich door waarheidsliefde, gematigd-

heid en een onafhankelijk oordeel onderſcheidt. Ook hier geldt de, zulk eene diepe menſchenkennis verradende, wonderſpreuk: *wee u, wanneer alle menſchen wél van u ſpreken!*

Wij zullen van het geſchrift des Hoogleeraars eenig verſlag geven, en tevens ons gevoelen over hetzelve met alle beſcheidenheid, maar ook onbewimpeld en vrijmoedig, mededeelen. Tot dit laatſte noopt ons inzonderheid de overweging, dat hetgeen wij hier ontvangen „ ingerigt is, om tot een' voorlooper te dienen van „ eene breedere *Verhandeling over het betamende en* „ *nuttige gebruik der Formulieren van eenigheid des* „ *geloofs in de Nederlandſche Hervormde kerk*," bl. 10, 11; welke Verhandeling zal moeten dienen „ niet „ als twiſtſchrift, maar als woord van bemiddeling," bl. 9. Wie zal van eenen Man als HERINGA zulk een „ woord van bemiddeling," dat inderdaad bemiddelt door de waarheid openbaar te maken, en geenszins door dezelve geheel of gedeeltelijk te verbergen, niet met erkentelijkheid ontvangen? In welken geest deze breedere Verhandeling zal geſchreven worden, welke gronddenkbeelden de Hoogl. daarin zal voordragen, en hoe hij dezelve ontwikkelen en aannemelijk maken zal, is uit het voorloopig in het licht verſchenen werkje, min of meer, op te maken; en wij achten den Heere HERINGA geene ondienſt te doen, wanneer wij, door het opgeven onzer bedenkingen, zijn Hooggel. in de gelegenheid ſtellen te beoordeelen, of zij aan de mindere volledigheid van zijn *voorloopig Berigt*, dan aan onze verkeerde wijze van zien toe te ſchrijven zijn.

De uitvoerige titel geeft naauwkeurig den inhoud van het werkje op. Een fraai overzigt van den ſtaat der geſchillen en de ongelegenheden, welke uit dezelve voortvloeijen, ſtrekt tot inleiding, bladz. 3–8. Daarop vermeldt de Hoogl. de bijzondere aanleiding tot de uitgave van dit *Berigt*, bl. 9, 10, verklaart, ten behoeve van ongeletterden, wat *Diſpuut-collegiën* zijn, bl. 11–14, en deelt ons *zéven ſtellingen* mede, welke, gedurende

het afgeloopene akademiſche jaar, onder zijne voorzitting verdedigd zijn, bl. 15—17. Deze ſtellingen worden nu verder door den Schrijver, één voor één, toegelicht en aangedrongen. De *vier* eerſte handelen over ſymboliſche boeken in 't gemeen, en ſtrekken, om derzelver gebruik in de Hervormde kerk te verdedigen en aan te prijzen, bl. 18—50; de *vijfde* verklaart den zin van het *Dordrechtſche*, en de *zesde* dien van het *Haagſche* onderteekeningsformulier, bl. 51—114; eindelijk pleit de *zevende* ſtelling voor de inſtandhouding van het gebruik, hetwelk, tot heden toe, van den Heidelbergſchen Katechismus in de Nederduitſche Hervormde kerk gemaakt is, bl. 114—128.

Wij achten het van belang, met de eigene woorden des Hoogleeraars op te geven, wat, volgens hem, *ſymboliſche boeken* of *Formulieren van eenigheid* zijn, en hoe zij moeten ingerigt en beoordeeld worden. Het zijn „ſchriften, die dienen, om de kenmerkende gevoelens van „de Christelijke Gemeente, of ook van een bijzonder „Genootſchap in dezelve, uit te drukken," bl. 18. „Door dezelve drukt elk bijzonder Genootſchap zijn „gevoelen uit, aangaande de waarheden en pligten, in „welker erkentenis de leden onderling overeenkomen," bl. 19. „Zij moeten *ſteunen op het gezag der Heilige Schriften*, en *naar den regel van die gewijde boeken worden ingerigt en beoordeeld*," bl. 26. „Geene „wet, geen voorſchrift, geen formulier, mag, als regel „van Christelijk geloof en leven, worden aangenomen, „dan omdat het, en in zóó verre als het (!) gegrond „is op, en gerigt naar de Heilige Schriften. Elke „wet, elk voorſchrift, elk geloofsformulier moet dus „worden getoetst aan, en beoordeeld naar den regel der „Heilige Schriften. Kan het dien toets niet doorſtaan, „dan mag het niet aangenomen of gevolgd worden: dan „mag er zich geen Leeraar aan binden," bl. 27. „Wij „keuren formulieren van eenigheid in zóó verre goed, „als zij op de trouw der Heilige Schriften rusten. Andere te hebben, de Leeraars van den Christelijken Gods-

„ dienst aan andere wetten te verbinden (binden?), is „ geenszins geoorloofd," bl. 29. Wij danken den Hoogl. voor deze onbewimpelde, duidelijke taal. Voorzeker, de nuttigheid en noodzakelijkheid van geloofsformulieren vooronderſteld zijnde, behooren zij juist *dat* te zijn, wat de Hoogl. opgeeft. Wij denken niet, dat iemand dit tegenſpreken zal. Op bladz. 47—49 ontvangen wij nog meer licht. Wanneer een leeraar, bij zijne openbare prediking of bijzonder onderwijs, zeker, door hemzelven vervaardigd, kort beſtek volgt, wordt dit hier een *kort begrip* genoemd; en zoo hij zich bij het gebruik van zijn *kort begrip* wél bevindt, en het blijft houden voor den leiddraad van zijn onderwijs, heeft hij een *formulier!* Wij mogen niet vermoeden, dat de Hoogl. hier, met het woord *formulier* ſpeelt, om eenvoudigen te verſchalken, en houden het veeleer daarvoor, dat zijne ganſche redenéring op de aangeh. bladz. dienen moet, om ons regt duidelijk te maken, wat hij door *formulieren* verſtaat. Rec., die zelf leeraar is in de Hervormde kerk, erkent, dat hij inderdaad iets heeft en gebruikt, hetwelk door den Hoogl. met den naam van *formulier* beſtempeld wordt. Hij zal evenwel zijn formulier nimmer aan anderen opdringen; hij verlangt zelfs niet, dat het een formulier van *eenigheid* worde; hij misprijst de formulieren zijner ambtgenooten niet, maar hij geeft aan het zijne de voorkeur. Hij vertrouwt, dat het *in alles* met de Heilige Schrift overeenkomt; doch, zijner feilbaarheid bewust, zal hij dit niet ſtellig verklaren; veel minder *bezweren* en door zijne *handteekening* bevestigen. Hij zou zich ook niet verbinden, om zijn tegenwoordig formulier beſtendig te volgen; want, naar mate, bij voortgezette oefening, zijn inzigt in de leer des Bijbels helderder wordt, tracht hij zijn formulier te verbeteren en te volmaken, zoo als hij dan ook erkent, dat het, gedurende zijne twintigjarige ambtsbediening, groote veranderingen heeft ondergaan. Zijn formulier heeft dus voor hem geene waarde of gezag, dan in zoo verre het zijne *tegenwoordige* overtuiging

uitdrukt. Meer waarde nu of gezag, dan hij aan zijn *eigen* formulier toekent, kunnen en mogen formulieren, door *anderen* vervaardigd, niet voor hem hebben. De Hoogl. zal deze gevolgtrekking niet wraken. Hebben wij hem goed begrepen, dan maakt zij een beſtanddeel uit van zijn begrip van *formulieren*.

Tot hiertoe denken wij derhalve met den Hoogl. eenſtemmig. Niet minder doen wij dit, wanneer hij beweert, dat formulieren, in den gezegden zin, *niet voor regel des geloofs moeten of mogen gehouden worden*, bl. 29; als ook, dat zij zeer wel beſtaanbaar zijn met het *zevende Artikel der Nederlandſche Belijdenis*, waarin het grondbeginſel der Hervorming uitgedrukt wordt, bl. 44. Formulieren namelijk, naar het begrip des Hoogleeraars, ontleenen al hun gezag van de H. Schrift, welke alleen de *onfeilbare* regel des geloofs is: zij mogen *niet aangenomen worden, dan omdat zij, en in zóó verre als zij gegrond zijn op, en gerigt naar de H. Schriften*. Zij kunnen dus niet geacht worden met het Protestantſche grondbeginſel te ſtrijden, ingeval zij al die vereischten bezitten, welke de Hoogl. opgeeft. Niemand zal zwarigheid maken in te ſtemmen met een formulier, dat, naar zijne *tegenwoordige* overtuiging, niets meer en niets minder inhoudt dan hetgeen de Bijbel leert.

Bij deze gelegenheid ontvangen wij eene verdediging der *Dordrechtſche* Synode tegen ſommigen, die beweren, dat deze Kerkvergadering „ het gezag, niet al„ leen der Bijbelboeken, maar ook van menſchelijke „ ſchriften heeft laten gelden," bl. 30. Was deze beſchuldiging gegrond, de *Dordrechtſche* Synode zou dan geheel gehandeld hebben in den geest van een Roomsch Concilie. Doch men moet den Hoogl. toegeven, dat zij ongegrond is. De Synode heeft zich veeleer boven alle menſchelijke ſchriften verheven geacht, en bevoegd, om dezelve te onderzoeken en al of niet goed te keuren, bl. 35. Naar ons inzien, is zij aan de grondleer der Hervorming ten halve getrouw gebleven. Het

uitſluitend gezag des Bijbels heeft zij erkend, maar niet het vrije onderzoek des Bijbels, voor hetwelk de Hervormers, die geenen geloofsregter wilden dulden, hadden geijverd. Integendeel heeft zij de magt, om de Bijbelſche leer te verklaren, en *hare* opvatting derzelve, als de eenige regtzinnige, voor haren tijd en voor de toekomst verbindend te maken, tot zich getrokken. Zij heeft geſproken en beſlist als geloofsregter. Dit blijkt uit al hare handelingen en geſchriften. Zij heeft de Remonſtranten veroordeeld, „ uyt Gods woort ghenoech„ ſaem (!) bewust zijnde van de macht die haer toe„ comt, navolgende ooc de voetſtappen van alle wet„ telycke (?) ſo oude (!) als nieuwe Synoden, en ge„ ſterct zijnde met de autoriteyt der H. M. Heeren Sta„ ten Generael." (!!) De Hoogl. treedt niet in het onderzoek van de regtmatigheid van dit gezag, en dus ook niet van den *wettigen* oorſprong onzer formulieren. Hij bewijst ons evenmin, dat ſynodale beſluiten der XVIIde eeuw kracht van wet behouden voor de *tegenwoordige* Nederl. Herv. kerk. Tot zoo lang wij dienaangaande geene voldoende en met den Bijbel ſtrookende opheldering ontvangen, houden wij onze formulieren, niet voor „ erkende" (bl. 25), „ met gemeene „ toeſtemming voorgeſchrevene" (bl. 22), door het Herv. kerkgenootſchap vrijwillig aangenomene, maar voor onwettige, met gezag ingevoerde formulieren; terwijl wij van oordeel zijn, dat de *Dordrechtſche* Synode en JOHANNES BOGERMAN, door zich zoodanig gezag aan te matigen, niet overeenkomſtig Gods woord, maar in navolging der Roomſche kerk gehandeld hebben.

Wij keeren terug tot de leer des Hooggel. Schrijvers betreffende formulieren in 't gemeen. Hij acht ze niet alleen geoorloofd, maar ook *uitſtekend nuttig*, zie bl. 23. „ 1°. dienen zij, om het geloof der Gemeente„ leden bloot te leggen en te bevestigen, voor allen, „ die er onderzoek naar doen, allermeest voor Vorſten „ en Overheden." (In den tijd der Hervorming, toen de Bijbel een onbekend boek was, en de Vorſten meest-

al alleenheerschers waren, liet deze grond zich hooren; maar nu . . . ?) „ 2°. worden ook al de belijders van „ één geloof, door deze gemeene geloofsleuze, als door „ zekeren band, onder elkander verbonden." (Is de Bijbel hiertoe niet genoegzaam? en wat, indien de geloofsleus geen band is, maar eene oorzaak van verdeeldheid?) „ 3°. hebben ook de Leeraars van de Christe„ lijke Gemeenten en de Leermeesters der jeugd eenen „ zekeren leiddraad, naar welken zij het onderwijs der „ ongeoefenden eenparig inrigten: zóó dat allen van het„ zelfde gevoelen zijn, en allen uit éénen mond spre„ ken." (Eischt het Evangelie zulk eene eenparigheid? is zij mogelijk? is zij ooit door formulieren te weeg gebragt?) „ 4°. wordt, ter naauwernood (!), zonder for„ mulieren, de drift en onbezonnenheid van de zulken „ in bedwang gehouden, die van de waarheid afwijken „ tot verschillende dwalingen, en onbedachtzamen met „ zich slepen." (Heeft niet de ondervinding geleerd, dat formulieren hiertoe ongeschikt zijn? Is er een beter wapen tegen het misbruik van het vrije onderzoek, dan dit vrije onderzoek zelve?)

Na de voordeelen opgenoemd te hebben, verwachtten wij, dat de Hoogleeraar ook van de bezwaren zoude spreken. Doch deze worden met stilzwijgen voorbijgegaan. Vreemd genoeg! Bewijzen de tegenwoordige twisten niet, dat geloofsformulieren tot velerlei ongelegenheid aanleiding kunnen geven? Wij zouden hier vrij wat kunnen bijbrengen, liet ons bestek het toe. Het is ook reeds meermalen door anderen geschied; zie TEYLER's *Godgel. Genootsch.*, XIde D. bl. 123 en volg (*). Zoo veel is zeker, dat des Hoogleeraars betoog ons van de waarheid zijner *eerste* stelling niet heeft kunnen overtuigen.

Wij komen tot de *vijfde* en *zesde* stelling. Hier meenden wij het bewijs te zullen ontvangen, dat de symbolische boeken der Nederl. Herv. kerk al die vereischten

(*) Verg. *Tübinger Zeitschrift für Theol.* 1830, 3 Heft, S. 15—43.

bezitten, welke, naar het juiste oordeel des Hoogleeraars, *goede formulieren* (bl. 24) hebben moeten. Doch neen! de Hoogl. schijnt veeleer het tegendeel te vooronderstellen: althans hij neemt zijne toevlugt tot verzachtende verklaringen, ten einde ons met het *Dordrechtsche* formulier van onderteekening zoo wat te verzoenen. Wanneer daar gesproken wordt van *alle de Artikulen en stucken der leere*, heeft men er door te verstaan *al de hoofdstukken der leer*; terwijl de woorden IN ALLES eigenlijk beteekenen zullen NIET IN ALLES. Vindt iemand deze verklaring zonderling, hij leze, wat de Hoogl. tot staving derzelve bijbrengt, bl. 64—87, en hij zal begrijpen, wat het zegge, dat *allen van hetzelfde gevoelen zijn en allen uit éénen mond spreken*, als ook hoe onze symbolische boeken waarlijk formulieren van *eenigheid* zijn. IN ALLES, namelijk, ziet niet op de *manier van spreken*, op vertalingen van Bijbelplaatsen, op tekstverklaringen, op aangevoerde bewijzen, op enkele zelfs belangrijke leerstukken, op geschiedkundige bijzonderheden, enz. enz. Het ziet op *al de hoofdstukken der leer*, *bijzonder op die, door welker belijdenis onze gemeenten van andere Christelijke genootschappen onderscheiden worden*, bl. 51; op de *leerpunten*, bl. 66; op alle *kenmerkende leerstukken*; want „ het Nederl. Herv. kerk-„ genootschap heeft eene haar eigene leer, onderscheiden „ van die, welke andere Christelijke, Roomsche en On-„ roomsche kerkgenootschappen belijden," bl. 99; „ eene „ *eigendommelijke leer*, in de formulieren uitgedrukt," bl. 102. Het doet ons leed, dat de Hoogl., na door menigvuldige voorbeelden te hebben aangetoond, waarin wij van de formulieren mogen *afwijken*, behoudens onze vroomheid en regtzinnigheid, niet duidelijker verklaart, wat wij te *gelooven* hebben overeenkomstig die formulieren. Voor jonge lieden inzonderheid was dit volstrekt noodzakelijk. Rec. vroeg zich eenigzins verlegen af, wat hier *hoofdzaken*, wat *bijzaken* zijn? welke *kenmerkende leerstukken* de *tegenwoordige* Nederl. Herv. kerk (niet die der XVIIde eeuw) onderscheiden van andere

Protestantsche (aangaande de Roomschen weten wij het goed) genootschappen in ons *vaderland* (andere landen komen hier niet in aanmerking)? Hij gaat, nu en dan, bij Lutherschen, Remonstranten en Doopsgezinden ter kerke, en betuigt, dat hij er dezelfde *hoofdleer* hoort verkondigen, welke in zijn eigen genootschap gepredikt wordt. Verder lezende, meende hij op bladz. 106 eenig licht te zien opgaan. Aldaar worden als *kenmerkende leerstukken der Nederl. Herv. kerk* de volgende opgegeven: dat wij *door onze zonde diep bedorven en voor* GOD *strafwaardig zijn; dat* GOD, *uit loutere genade, ons zijnen eeniggeborenen Zoon* JEZUS CHRISTUS *heeft geschonken tot onzen eenigen en volkomen Zaligmaker, wiens lighaam voor ons verbroken, en wiens bloed voor ons vergoten is*, wien wij *met een geloovig hart* moeten *aannemen, tot wijsheid, regtvaardigheid, heiligmaking en verlossing*; en dat wij, *overeenkomstig de verpligting, door den Doop op ons gelegd, een opregt voornemen moeten hebben, om, door de kracht des Heiligen Geestes, bij onze belijdenis te blijven, ons geloof te sterken, ons leven te beteren, in ware liefde en eenigheid met onze naasten te leven, en alzoo* GODE *waarachtige dankbaarheid voor zijne genade te bewijzen.* Maar zijn dit inderdaad *kenmerkende leerstukken van de tegenwoordige Nederl. Herv. kerk*, waardoor zij zich van andere Christelijke genootschappen *onderscheidt?* Onzes inziens, neen! Het zijn Bijbelsche waarheden, welke iedere Christelijke gezindte belijdt, buiten welke er geen Bijbelsch Christendom is. Er is wel het een en ander, hetwelk de leer onzer *formulieren* betreffende deze waarheden *kenmerkt*; doch hiervan gewaagt de Hoogl. niet: b. v. dat *door de ongehoorzaamheid van* ADAM *de erfzonde uitgebreid is geworden over het ganssche menschelijke geslacht*; dat *onze geheele natuur daardoor verdorven is, zoodat wij in zonde ontvangen en geboren worden, en dan reeds, zonder ons weten, der verdoemenis in* ADAM *deelachtig zijn*; dat GOD, *naar zijn welbehagen, sommigen uitverkoren heeft tot het eeuwige leven en ande-*

ren verworpen; dat CHRISTUS *alleen geſtorven is voor de uitverkorenen, die ook alleen van* GOD *het ware geloof ontvangen;* dat CHRISTUS *in zijnen dood* GODS *toorn en vloek, dien wij verdiend hadden, heeft ondervonden;* dat *de mensch een ſlaaf der zonde is, uit zich zelven tot alle goed onbekwaam,* en meer ſoortgelijke leeringen. Zijn dit nu kenmerkende leerſtukken der *tegenwoordige* Nederl. Herv. kerk? Zoo ja, dan is de opgave des Hoogleeraars zeer onvolledig, en zelfs geſchikt, om zijne regtzinnigheid in verdenking te brengen. Zoo neen, dan zijn onze formulieren geene formulieren van *eenigheid* meer *voor ons*, noch wat de *hoofdſtukken der leer* noch wat *bijzaken* betreft. Wij weten dus nog niet, waartoe *vrome en geleerde Mannen van onzen tijd* zich verbonden hebben door hunne onderteekening der *Dordrechtſche* verklaring.

Nu ligt de *Haagſche* verklaring aan de beurt. De Hoogl. zal aantoonen, dat zij *niet* dubbelzinnig is, tot welk einde hij vooraf erkent, dat zij het *inderdaad* is, bl. 96. Zij is het, wanneer men haar *als geheel op zich zelf ſtaande* beſchouwt (maar wordt zij niet *als geheel op zich zelf ſtaande* onderteekend?): zij is het niet, wanneer men let op den geest der wet, op ſommige andere ſynodale wetten en verordeningen, op de kerkelijke grondwet, op de eerwaardige Mannen, die de Synode van 1816 hebben bijgewoond. Dit alles wordt uitvoerig uiteengezet, bl. 99—112, ten betooge, dat men, het voorſchrift onderteekenende, erkent, dat de leer, in de formulieren van eenigheid vervat, *overeenkomſtig is met* GODS *heilig woord.* Men ziet, dat de Hoogl. hier vrij ſtellig ſpreekt. Intusſchen, daar de *Haagſche* Synode niet meer geëischt zal hebben dan de *Dordſche*, zal dit *overeenkomſtig met* GODS *heilig woord* zien *op alle de Articulen en ſtucken der leere* (verſta er door: *hoofdſtukken, kenmerkende leerſtukken*) en wel *in alles* (verſta er door: *niet in alles*); weshalve wij, bij flot van rekening, nog even wijs zijn. Gaarne erkent Rec., dat hij in de geheimen der *Haagſche* Synode van 1816 niet in-

gewijd is; hem is dus onbekend, of zij al of niet dubbelzinnig heeft *willen* ſpreken. Doch hij meent zeer goed te weten, dat de *Dordrechtſche* Synode van 1619 van alle dubbelzinnigheid afkeerig was, en dat haar oogmerk geweest is, „ te ontwerpen een *accuraet* Formulier van „ onderteeckeningh van de belijdenisſe, des Catechismi, „ ende de verklaringe des Synodi Nationalis, waermede „ alle Kercken-Dienaren haer overeenſtemminge in de „ rechtſinnige leere *klaerlijck* betuygen, ende *de uytvluchten van ſommige, waer mede ſy de kercken plegen te bedriegen, verhoedt werden.*" De Hoogl. haalt zelf deze woorden aan, bl. 53. Men mag twijfelen, of hij dezelve wel oplettend overwogen hebbe. Vrij zonderling ſlaat op dit alles een gemoedelijke wensch des Schrijvers, bl. 112—14, „ dat toch de jonge Euangeliedienaars zich „ niet verdacht maken van onoprechtheid en ſlinkſche „ ſtreken(!); dat zij getrouw zijn aan hun gegeven woord, „ en aan het door hen aangegane verdrag." (met de Dordrechtſche Synode van 1619?) Dit wordt aangedrongen door *de voordeelen aan hun ambt verbonden*; met andere woorden: zij worden er voor betaald! een geliefd argument des Schrijvers (zie bl. 24, 44, 109): in ons oog een armzalig argument, even vernederend voor de leeraars, als voor de leer, die zij prediken.

De *zevende* ſtelling verdedigt het gebruik van den Heidelbergſchen Catechismus in de Nederl. Herv. kerk. Wij zullen er weinig van zeggen. De Hoogl. durft niet ſtellig beweren, dat het boekje nog voor onzen tijd geſchikt is (waarom minder dan onze overige formulieren?); maar „ wie, die den geest onzer tijden kent, kan hopen, dat „ verandering in dezen verbetering zoude aanbrengen? „ wij zouden waarſchijnlijk geen einde zien aan de ver„ warringen," bl. 120, 21. Op deze wijze laten zich alle misbruiken in de kerk gemakkelijk verdedigen. Hadden ZWINGLI en LUTHER zóó gedacht, wij zouden waarſchijnlijk ons heil nog in miſſen en bedevaarten zoeken.

Wij eindigen met te verklaren, dat, naar ons inzien,

dit werkje van den Hoogl. HERINGA ons niet verder brengt, dan wij zijn. Het is geen *woord van bemiddeling*: halve waarheden bemiddelen niet. Het verspreidt geen nieuw licht — veeleer nieuwe duisternis — over de betwiste punten: Het zal jonge lieden niet te regt — maar in verwarring brengen. Het geeft — te veel of te weinig. Doch wij mogen niet vergeten, dat het slechts de *voorlooper* is van een uitvoeriger geschrift, waarin de Hoogl. zijne gedachten meer ontwikkeld zal voordragen, zoodat wij zelve misschien de ongegrondheid onzer bezwaren zullen moeten erkennen. Wij betuigen, dat niets ons aangenamer zijn zal. Wij wenschen den Hoogl. gezondheid en krachten toe, om de aangevangene taak waardiglijk te volbrengen. Wij hopen, dat onze ronduborstige taal hem niet zal doen twijfelen aan den eerbied, dien wij zijne groote verdiensten toedragen. Wij bidden hem, dat hij ons de *waarheid* zegge — de *geheele* waarheid — *niets* dan waarheid! Hij staat te hoog, om ze niet te zien: hij denkt te edel, om ze te verbergen. En ze onbewimpeld te zeggen, dit is hij verschuldigd aan zijne leerlingen, aan zijne voormalige kweekelingen, aan de gansche *Nederlandsche* Hervormde kerk, aan de heilige zaak des Christendoms, aan zijnen roem, aan..... Wij leggen de pen neder.

Leerredenen over bijzondere deelen der Goddelijke Voorzienigheid. Door F. V. REINHARD, *in leven Koninklijk Saksisch Opper-Hofprediker, enz. Uit het Hoogduitsch. Te Zwolle, bij* M. Brinkman de Vri. *In gr.* 8*vo.* 378 *Bl. f* 2 - 80.

Dit werk van REINHARD, schoon op zichzelve één geheel uitmakende, is voorzien met een' tweeden titel: *De troostvolle Leer der Goddelijke Voorzienigheid, een godsdienstig Huisboek. Tweede Afdeeling.* Men kan hetzelve namelijk aanmerken als een vervolg op een werk van Prof. GIERIG, in 1809 onder zoodanigen titel uit-

gegeven bij DE VRI, en nog te bekomen voor *f* 2-20. REINHARD en GIERIG hadden voorgenomen, te zamen hetzelfde onderwerp te behandelen. De uitgave der vertaling van het door REINHARD bewerkte gedeelte was, om verschillende redenen, jaren lang vertraagd geworden, en was nu ook door ons, toevalligerwijze, geruimen tijd uit het oog verloren.

De belangrijkheid der behandelde onderwerpen moge blijken uit de volgende opgave van den inhoud. I. *Overdenkingen over het wonderbare in de wijze, waarop God ons nog altijd ons onderhoud bezorgt.* MARK. VIII: 1—9. II. *Over de oorzaken, waarom bij den onafmetelijken (onmetelijken) voorraad, welken God ter onzer verzorging in de natuur gelegd heeft, evenwel zoo veel armoede onder ons heerscht.* MATTH. VI: 24—34. III. *Over den gang der Goddelijke Voorzienigheid, bij de beschikking van gewigtige veranderingen.* LUC. I: 57—80. IV. *Van den pligt, ook daar op God te vertrouwen, waar onze zinnelijkheid geene ondersteuning vindt.* JOH. IV: 46—54. V. *Van de langzaamheid, waarmede God zijne beloften vervult.* LUC. I: 39—56. VI. *Waartoe wij de waarheid, dat ieder mensch in de hand van God een werktuig tot nuttige oogmerken is, behooren te gebruiken.* LUC. I: 57—80. VII. *Wat wij als Christenen te doen hebben, wanneer ons de wijze, waarop God de verdiensten (?) der menschen op aarde beloont, onregtvaardig voorkomt.* MATTH. XX: 1—16. VIII. *Dat de geschiedenis der opstanding van Jezus het beste onderrigt is over de snelle afwisseling der menschelijke lotgevallen.* MARC. XVI: 1—8. IX. *Vervolg der voorgaande stoffe.* LUC. XXIV. 13—34. X. *Hoe wij ons moeten gedragen, wanneer gewigtige ontwikkelingen van ons lot nabij zijn.* JOH. XVI: 16—23. XI. *Hoe gewigtig voor ons het redelijk geloof is, dat God het ware goede op aarde door eene hoogere ondersteuning te hulp komt.* JOH. XIV; 23—31. XII. *Vervolg der voorgaande stoffe.* JOH. III: 16—21. XIII. *Dat de wijsheid Gods ook de gemeenste (meest gewone) veranderingen des levens*

vruchtbaar voor onzen geest weet te maken. LUC. V: 1—11. XIV. *Dat de wildste storm der menschelijke hartstogten zelf tot de zege der waarheid moet medewerken.* (Op den gedenkdag der Kerkhervorming.) MATTH. X: 34—36.

De manier van REINHARD is bekend. Van zoo bekwamen Schrijver kan men niets, dan goed, verwachten. Wij mogen het boek dus met volle ruimte ter lezing aanprijzen aan allen, die voor verstand en hart iets degelijks verlangen. Men vindt hier niet zoo zeer wijsgeerige redeneringen over Voorzienigheid, maar Christelijk onderwijs, dat ten doel heeft, op te wekken tot getrouwe pligtvervulling in alle omstandigheden en betrekkingen des levens. Al meenden wij hier of daar in bijzonderheden eenigermate van REINHARD te moeten verschillen, toch lazen wij het werk met veel genoegen en stichting. Ook de vertaling is over het geheel goed. Eenige onnaauwkeurigheden, als *uwe arbeid*, hinderen. *Die gij*, in plaats van *gij*, *die*, is een *Germanismus*, voor welken Vertalers zich moeten wachten. In goed Nederduitsch zegt men nooit: *met redelijke verzameling handelen.* Menig lezer zal de uitdrukking niet verstaan; *verstandige bedachtzaamheid* zou de meening des Schrijvers beter uitgedrukt hebben.

Verhaal van den Overgang van Dr. K. A. Vrijheer VON REICHLINN-MELDEGG, *voorheen R. K. Priester en Hoogleeraar aan de Hoogeschool te Freiburg, tot de Evangelische Protestantsche Kerk. Te Amsterdam, bij* W. Brave. 1833. *In gr.* 8vo. *VI*, 68 *Bl. f*: -75.

Wanneer iemand tot een ander Kerkgenootschap overgaat, vraagt men ligt, wat hem tot het doen van zoodanigen stap moge bewogen hebben. Is de persoon in aanzienlijken stand geboren en opgevoed, onderscheidt hij zich door verstandelijke en zedelijke ontwikkeling, en

legt hij dan in openbaren geſchrifte de gronden bloot, op welke zijne overtuiging ſteunt, zoo moet dit verſchijnſel wel eenige belangſtelling wekken bij Roomsch en Onroomsch, te meer, als de pen door die gematigdheid wordt beſtuurd, welke bij het behandelen van kerkelijke geſchillen altijd in acht genomen behoorde te worden.

De Vrijheer VON REICHLINN-MELDEGG was in 1823 tot Priester gewijd, doch kwam allengs, door onderzoek, tot volle overtuiging, *dat het Katholicismus van onzen tijd, zoo als het onder den naam van Roomsch zich vertoont, een ander is, dan dat der eerſte eeuwen der Christelijke Kerk, hetwelk, zoo ten nadeele der Godsdienst, als van het ware Christendom, veel verandering heeft ondergaan, zoo wel wat deszelfs geheel beſtuur, als wat de geloofsartikelen aangaat, in zoo verre deze, als het Formulier der Kerk, bij inwijding (wijding) tot het ambt van Roomsch-Katholijk Priester, bezworen worden*, gelijk de eigene woorden bl. 15 luiden. Hoogleeraar te *Freiburg* zijnde, begreep de Heer VON REICHLINN-MELDEGG, dat de eed, door hem bij zijne wijding tot Priester gedaan, hem niet kon terughouden van onbevooroordeeld en vrij onderzoek in het gebied der wetenſchappen. Niet alleen in zijne Voorlezingen over de Oosterſche Talen, Uitlegkunde en Kerkelijke Geſchiedenis, maar ook in zijne uitgegevene Schriften, droeg hij datgene voor, wat hij voor waarheid hield. Het ontbrak niet aan vijanden, welke den man lasterden, en hem bedoelingen toeſchreven, waarvan hij geheel vreemd was. Men beſchuldigde hem, dat hij de grondvesten van troon en altaar ondermijnde; dat hij, vijand van het monarchale beginſel zijnde, het volk door valſche begrippen van vrijheid in verwarring bragt en demagogiſche woelingen bevorderde. Wijſelijk zweeg de Regering op deze hatelijke klagten en aantijgingen. Nu trok de kerkelijke Overheid zich de zaak aan, en de Aartsbisſchop van *Freiburg* vorderde, dat VON REICHLINN-MEL-

DEGG zich ſtellig op zekere punten zou verklaren. De beſchuldigde bleef niet in gebreke. De ſtukken, hiertoe betrekkelijk, worden onder den titel van *Verhaal* enz. den Nederlandſchen lezer aangeboden. Zonder eenige bitterheid geeft de Vrijheer eenvoudig, maar met veel juistheid op, waarom hij *dat gedeelte der Katholijke Kerk, hetwelk zich Roomsch-Katholijk noemt*, verlaat, en overgaat tot de *Protestanten*, welke hij, nog in de kerkgemeenſchap van *Rome* zijnde, reeds, *volgens heilige overtuiging, hield voor leden der ware Katholijke, dat is algemeene Christelijke Kerk.* Wat er eindelijk bij den overgang plaats had, wordt insgelijks medegedeeld, en in een *Aanhangſel* is te lezen de *Geloofsbelijdenis, welke bij de inwijding (wijding) tot R. K. Priester moet bezworen worden.*

De Vrijheer verzekert, dat nog velen in de R. K. kerkgemeenſchap *van dezelfde gevoelens* met hem zijn, maar *door vrees en andere omſtandigheden worden teruggehouden.*

Algemeene Natuurlijke Historie, of Vervolg op den Katechismus der Natuur van wijlen den Heer J. F. MARTINET. *Tweede, op nieuw verbeterde en vermeerderde Druk. Vden Deels 1ſte en 2de Stuk. Met (VII) Platen. Te Zaltbommel, bij* J. Noman en Zoon. 1834. *In gr. 8vo. XX*, 408 *Bl. Bij Inteek. f* 1-80.

Natuurlijke Historie, of Beſchrijving der vierpoetige Zoogdieren voor de Jeugd. Met (Houtſnee-) platen. Iſte Deel. Te Nijmegen, bij D. J. Haspels. *In kl. 8vo. X*, 170 *Bl. f* 3-:

Bijdragen tot de Natuurlijke Geſchiedenis, verzameld en opgemaakt uit nieuwe en onvertaalde Reisbeſchrijvingen, en andere, min algemeen bekende Werken.

No. I. Te Nijmegen, bij D. J. Haspels. 1833. *In gr. 8vo. 94 Bl. f* : - 75.

Ziehier, Lezer, drie werken, tot meerdere verſpreiding der Natuurlijke Geſchiedenis in ons Vaderland opgeſteld, en over welke wij zoo gaarne wenschten veel goeds te kunnen zeggen. Hoe aangenaam zoude het ons zijn, zoo wij ze aan jonge lieden en aan allen, die lust tot kennis bezitten, zonder eigenlijke Geleerden van beroep te zijn, konden aanbevelen!

Het allerminst kunnen wij zulk eene aanbeveling geven aan No. 1. Wie de eigenlijke ſteller van dit werk zij, weten wij even min, als ons dit aangaande No. 2 en 3 bekend is; maar alleen is ons blijkbaar, dat No. 1 reeds vóór vele jaren moet geſchreven zijn, en dat de Schrijver van dit werk dus waarſchijnlijk niet meer in leven is. Het zou ons uit eene plaats in hetzelve niet onwaarſchijnlijk voorkomen, dat het de Heer P. BODDAERT was, die vóór 50 jaren in ons Vaderland en ook buitenslands als beoefenaar der Natuurlijke Geſchiedenis bekend was. Maar ook lateren hebben er de hand in gehad, en het werk heeft daardoor, volgens de Uitgevers, *eene volkomenheid bekomen, hoedanige men te vergeefs in eenig oorſpronkelijk Nederduitsch werk zoeken zal.* Hoe het zij, wij hebben noch met den Opſteller of de Opſtellers, noch met de veelbelovende Uitgevers, maar alleen met het boek te doen, hetgeen in oorſpronkelijken aanleg even min, als in bewerking of ſtijl of wetenſchappelijken inhoud, eenige aanprijzing verdient. Wanneer inderdaad de eerſte druk is uitverkocht geworden, is het een bewijs, dat men in Nederland behoefte heeft aan een werk over Natuurlijke Geſchiedenis, voor de Jeugd geſchreven; maar de Uitgevers mogen zich niet verbeelden, dat zulks een bewijs oplevert voor de deugdelijkheid van een werk, hetwelk in allen opzigte gebrekkig is, en nooit den lust tot verder onderzoek opwekken of den verſtandigen lezer bevredigen kan. Het is grootendeels eene dorre naam-

lijst, met een' omhaal van noodelooze geleerdheid en aanhalingen van werken, wier titels bijkans altijd verminkt zijn, zoo zelfs, dat de namen van bekende Schrijvers bijkans onkenbaar worden, en welke aanhalingen zich niet verder uitſtrekken dan tot het laatst der vorige eeuw, als ware er in de laatſte 50 jaren niets van belang in de wetenſchap verrigt. Slechts eene proeve; wij ſchrijven ze af, om ſtijl en taal en wetenſchappelijken inhoud te doen kennen van een werk, hetwelk ook als *Vervolg op den Katechismus der Natuur* van MARTINET eene zonderlinge vertooning maakt: „ De „ walviſchen ſtaan tuſſchen de viervoetige dieren en „ de viſchen in. Hunne uiterlijke gedaante, hun ver„ blijf, hunne vinnen brengen hen tot de viſchen; dat „ zij levende jongen baren, hebben zij met ſommige „ alen gemeen; dat zij eene uitſtekende lange roede heb„ ben, dat zij hunne jongen zoogen, brengt hen tot „ de viervoetige dieren, maar of zij, gelijk RAJUS „ zegt, in inwendig zamenſtel met hen overeenkomen, „ is bij mij nog twijfelachtig, dewijl zij zeer zeldzaam „ in de kabinetten worden gevonden, en ik er niet „ meer dan twee en een in geraamte gezien heb." — Dit is gedrukt in 1834! — Boeken voor de jeugd behoeven wel niet de nieuwſte, pas onlangs gemaakte en dikwerf nog niet genoegzaam bevestigde ontdekkingen te behelzen; zij mogen toch niet meer dan eene halve eeuw ten achtere zijn, opdat men niet weder later afbreken moet, wat eerst werd opgebouwd. De indrukken, in jeugdigen leeftijd ontvangen, zijn zoo levendig en blijvend, dat wij het altijd bejammeren, dat er door onze bekwaamſte Schrijvers niet meer *voor de Jeugd* geſchreven wordt. Hoe veel onkruid wordt er gezaaid op dien nog onbebouwden grond, hetgeen naderhand opgroeit en de plaats van goed en vruchtbaar graan inneemt! Voor de Jeugd te ſchrijven, is geene ligte taak; het is geen werk, dat men aan halfgeleerden en aan boekverkoopers ſpeculatiën mag overlaten. — Om een denkbeeld te geven der naauwkeurige aanhalingen, ſchrij-

ven wij ſlechts twee titels af, zoo als zij bij elkander voorkomen bl. 65: MICH. TROJA, *De novarum oſſium in integris amt maxinus ab morb. dependitionibus reparatione experimenta*, *Par.* 1775. 8°.; JOH. ANDR. MURRAY *De redentegratione*, *partium in Cochlus et Lemaubus*, *Gött.* 1776. 4°. EDWARDS wordt in § 117 EDWORDS en daarna weder EGARDS genoemd; en dergelijke fouten in de, in een werk van dezen aard, gelijk wij reeds zeiden, niet doeltreffende, menigvuldige aanhalingen vindt men bijkans overal. *Bredypoda*, *Farae*, *Pecona* zijn drie misſtellingen op eene en dezelfde bladzijde (bl. 32).

Minder belooft de onbekende Schrijver van No. 2, en hij geeft inderdaad iets beters. Dit boekje is eenvoudig, heeft geen' noodeloozen pronk van geleerdheid, geene verminkte Latijnſche namen, geen brommend voorberigt. Er zullen drie deeltjes van dit werkje in het licht komen, en in deze zal de Schrijver al de Zoogdieren, met uitzondering van den Mensch en de eigenlijke walvischachtige dieren, (waarom met uitzondering van dezen?) behandelen. Dat de afbeelding van den *Lamantijn* op Pl. I gemaakt is *naar de teekening van eene ongeborene vrucht*, hadden wij in het voorberigt van een boekje voor de Jeugd maar onvermeld gelaten. De beſcheiden Opſteller, die zegt in de uitgebreide wetenſchap nog *novitius* te zijn, houde ons deze aanwijzing ten goede; men moet voor de Jeugd voorzigtig ſchrijven, en geene vragen opwekken, die ouders of leermeesters dikwerf in verwarring brengen. Voorts moeten wij nog opmerken, dat de *Sirenen* (d. i. de *Lamantijns* en *Dúgons*) geenszins achterpooten hebben, die met den ſtaart ſchier zijn zamengegroeid, gelijk hier gezegd wordt, maar dat zij in het geheel geene achterpooten bezitten. Deze fout is echter den Schrijver ligter te vergeven, dan aan ILLIGER of aan FISCHER, welke laatſte nog in 1829 in zijne *Synopſis Mammalium* de phraſe van ILLIGER bij de *Sirenen* her-

haalde, hoezeer CUVIER reeds lang geleerd had, dat de achterſte ledematen afwezig zijn, even als bij de ware Walviſchen, en hoezeer er in verſcheidene kabinetten geraamten van *Lamahtijns* aanwezig waren, waaruit die verkeerde opgave kon worden verbeterd. Zoo ligt wordt eene eens ingeſlopene dwaling van het eene boek in het andere overgeſchreven! De houtſneêplaatjes zijn wel niet uitmuntend, vooral wanneer men ze met Engelſche vergelijkt (b. v. in het werk van BEWICK, of in *The Gardens and Menagerie of the Zool. Society*); bijzonder mishaagden ons Pl. I. Fig. 1 en 3, Pl. II. Fig. 1; andere zijn echter beter, en wij wenſchen, dat deze ſchoone kunst in ons Vaderland meer aanmoediging moge vinden, opdat wij ook daarin met vreemden wedijveren en hen, zoo mogelijk, overtreffen konden.

No. 3 is een eerſte ſtukje van eene verzameling, waarvan ér elk jaar vier zouden uitkomen, om te zamen een boekdeel uit te maken. Wij weten niet, of dit ſtukje door meerdere gevolgd is, maar gelooven het bijkans niet. Zulks doet ons leed, omdat de onderneming ons nuttig en de prijs van een boekdeel (*f* 3 in het jaar) zeer matig voorkomt. Dit ſtukje behelst bijkans alleen bijdragen tot de Natuurlijke Geſchiedenis der Zoogdieren. Wanneer de verzameling voortgaat, verzoeken wij, dat in het vervolg naauwkeurig de titels der werken, waaruit de bijdragen ontleend zijn, met aanhaling der bladzijden tevens, worden opgegeven; gelijk ook eene aanwijzing, of wij deze ſtukken uit de eerſte, tweede of derde hand ontvangen, niet overtollig zoude zijn. Daardoor zou eene welgekozene bloemlezing uit Reisbeſchrijvingen eene blijvende waarde, ook voor den natuuronderzoeker, verkrijgen.

Proeve eener Voorlezing over den Roem der Hebreeuwen, gehouden in de Maatſchappij: Tot Nut van 't

Algemeen; *Depart. Leeuwarden*, *den* 22 *Febr.* 1832, *door* J. B. H. BRUINIER, *Predikant te Leeuwarden. Te Leeuwarden*, *bij* H. C. Schetsberg. *In gr.* 8*vo.* 47 *Bl.* *f* : -75.

De Weleerw. BRUINIER ſchetst in deze proeve, met vlugtige hand, de verdienſten der *Hebreeuwen* in het te boek ſtellen der geſchiedenis, in het vestigen eener goede ſtaatsregeling en wetgeving, in luisterrijke daden, in groote talenten en karakters, in de beoefening van ſommige kunſten en wetenſchappen, en in grooten en weldadigen invloed op andere volken. Bij dat laatſte punt wijst hij ook op JEZUS en de Apostelen, en na nog SPINOZA, MENDELSOHN en MEIJER als beroemde *Israëliten* te hebben aangehaald, geeft de Spreker ingewikkeld in den tekst, maar uitdrukkelijk in eene aanteekening aan den voet der bladzijde, den wensch te kennen, dat de grondwet der Maatſchappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, die den *Joden* het lidmaatſchap ontzegt, veranderd worde.

Gaarne doen wij hulde aan de verdraagzaamheid en de welmeenende bedoeling van den eerwaardigen Spreker; maar wij geven hem en hun, die dit. nu zeer onlangs, nader en breeder ter ſprake bragten, het volgende in bedenking. De Maatſchappij ſtelt zich ten doel de vorming der ſchooljeugd en de beſchaving van den gemeenen man door verſpreiding van algemeene kundigheden en lesſen van ware levenswijsheid. Maar tot het eene en andere behoort ook de mededeeling van godsdienſtige en zedekundige denkbeelden. Tot nog toe heeft men dat gedaan in den geest des Christendoms, doch alzoo, dat geene geſchilpunten der Christenen onder elkander worden aangeroerd, en inzonderheid met de Protestanten gaat dit tegenwoordig bijna zonder eenige moeite. Maar ſtel nu, dat de *Joden* leden der Maatſchappij, en dus medeſtemgeregtigden worden. Zal men dan moeten afzien, van voortaan op de zedelijk-godsdienſtige beſchaving des volks, op de zedelijk-gods-

dienſtige opleiding der jeugd te werken? Dan zou een groot en gewigtig oogmerk der Maatſchappij niet langer worden bereikt; het verſtand der menigte zou verlicht, maar het hart derzelve niet verbeterd worden. Verſtandsverlichting zonder daarmede gepaard gaand zedelijk onderwijs is, vooral voor den gemeenen man, verderfelijk in de gevolgen. Het volk begint dan op de *Franſche* manier te *philoſopheren*, en verwerpt den teugel van godsdienst en wettig gezag. Eene Maatſchappij, die zich de verlichting des volks ten doel ſtelt, moet dus ook de *zedelijke* verlichting behartigen. Maar hoe zal zij dat doen? Van welk ſtandpunt zal zij uitgaan? Welk rigtſnoer zal zij nemen? Ten einde niemand der leden zich over de verſpreiding van hem verkeerd ſchijnende gevoelens zedelijkerwijze zou kunnen ergeren, vermijdt men, zich uit te laten over geſchilpunten tusſchen de Christenen. Derhalve, zoo de *Joden* onze medeleden worden, moet men voortaan zwijgen van het groote geſchilpunt, hetwelk Jodendom van Christendom onderſcheidt, en zich zorgvuldig wachten voor aanhaling van het Nieuwe Verbond, althans voor zoo ver daaraan eenig verbindend gezag zou worden toegeſchreven; vooral moet men, om niemands gevoel te kwetſen, van den daarin voorkomenden hoofdperſoon JEZUS zwijgen. Wat blijft er dan over? Het Oude Verbond? — Maar hoe zonderling en gebrekkig, als de Maatſchappij eens een werkje uitgeeft over de *vergevensgezindheid* b. v., dat daarin wel op DAVID, maar niet op JEZUS, als voorbeeld van navolging, gewezen wordt! — Of zal men in 't geheel van den Bijbel ſtilzwijgen? — Maar op welk gezag zal men zich dan beroepen? Wil men bij den gemeenen man, wil men bij de pas ontkiemende bevatting der kinderen alle geloofs- en zedeleer ſlechts gronden op wijsgeerig betoog? Zal men een' ſchoenlapper, een' timmermansknecht, een' ſchoolknaap, of een meisje, dat kouſen leert breijen, aan boord komen met het *Practiſch Redegeloof* en den *Cathegoriſchen Imperatief*, of wel met eenig *Expoſé de la religion naturelle* en den *Até-*

chisme du bon ſens? — Kortom, het welmeenend voorſtel van Do. BRUINIER ſchijnt ons niet ten uitvoer te kunnen worden gelegd.

Op bl. 25 wil de Schrijver de verovering van *Kanaän* door de *Israëliten* verdedigen, zonder zich op den hun, volgens den Bijbel, door God gegevenen last te beroepen. Maar zoo men dat bevel van den Regter van Hemel en Aarde buitenſluit, dan beſtond er nooit eene onregtvaardiger overweldiging. Men zegge niet met den Schrijver: De *Israëliten* kwamen het erf hunner vaderen in bezit nemen. Want vrijwillig hadden zij dien erfgrond verlaten; vierhonderd jaren hadden zij in *Egypte* gewoond, en dus waren hunne regten volkomen *gepreſcribeerd*. Bovendien hadden hunne voorvaderen ſlechts eenige weinige grondeigendommen gehad; en, zonder voorafgaande *ſommatie* tot terugbekoming van die eigendommen zonder meer, namen de *Israëliten* gansch *Kanaän* in bezit, met verjaging of verdelging der wettige eigenaren. Geheel ongepast is de vergelijking der *Kanaanitiſche* volksſtammen met de *Afrikaanſche* roofſtaten. Het blijkt niet, dat de *Kanaäniten* voortdurenden oorlog tegen andere volken voerden, en de *Israëliten* in 't bijzonder waren wel door de *Egyptenaren*, maar niet door de *Kanaäniten* beleedigd. De boosheid en goddeloosheid der bewoners van *Kanaän*, ſchoon wij die ſlechts uit de berigten hunner vijanden kennen, doen niets ter zake: of wat zou men zeggen van eenen kruistogt der overige Mogendheden tegen *Frankrijk*, niet op grond van aangedane beleediging of tot handhaving van eigene veiligheid, maar alleen op grond van de zedelijke verdorvenheid der *Franſchen* in 't algemeen beſchouwd? Het is eene volſtrekte miskenning van het regt der volken, te beweren, dat de *Israëliten*, ook *zonder* bevel van den Opperregeerder der Wereld, bevoegd waren te handelen, gelijk zij gedaan hebben. De Heer BRUINIER ſchijnt ons toe, alles behalve *logisch* en *conſequent* te zijn.

Voorlezingen over de Geſchiedenis der beeldende Kunſten bij de oude Volken, door J. A. BAKKER. *IIde Deel. Te Rotterdam, bij* L. Vermeer. *In gr.* 8*vo.* 150 *Bl. f* 1-80.

De Heer BAKKER gaat op dezelfde wijze als in zijn eerſte Deel hier met zijne ſchets van de lotgevallen der beeldende kunſten — bouw-, beeldhouw- en ſchilderkunst — voort. Dit tweede Deel bevat den hoogſten bloei dier kunſten in de eeuw van PERIKLES en ALEXANDER, met den overgang daartoe in het tijdvak onmiddellijk na de *Perziſche* oorlogen. Wij ontmoeten hier een aantal belangrijke opmerkingen, die misſchien niet geheel nieuw zijn, maar hier toch in een goed en nieuw licht voorkomen. Van dien aard is het, dat in het tijdvak der *oude* kunst (vóór PHIDIAS) die kunst zich minder door Godenbeelden verhief, als welke nog naar eenen ſtrengen, vasten vorm, dien de eerbied voor het oude in ſtand hield, werden vervaardigd, dan wel door de ſtandbeelden der kampvechters en worſtelaars in de *Olympiſche* en andere ſpelen ontwikkelde, daar deze de Natuur vrijer, doch juister, navolgden, (bl. 4, 5.) De naakte worſteling (*Gymnastiek*) deed namelijk de ſpieren en alle vormen des ligchaams beter uitkomen, en dus zag de ſchilder zoo wel, als de beeldhouwer, bij het bekoorlijke maakſel van den *Griekſchen* menſchenſtam, de ſchoonſte vormen voor zich, die hij dan weder op zijne Goden en helden toepaste, en in dezen dus volmaakte menſchen; ja, toen PHIDIAS de kunst veredelde, boven het gewone peil der menschheid verhevene, *ideale* beelden te voorſchijn bragt. Vervolgens is de aanmerking van belang, dat de zoo beroemde *kolosſale* ſtandbeelden, zoo als de MINERVA op het *Parthenon* en de JUPITER te *Olympia* van PHIDIAS, de JUNO te *Argos* van POLYKLETUS, enz. die van ivoor en goud, zoo 't heet, waren vervaardigd, de oorſpronkelijk houten kern behielden, op welke dit goud en elpenbeen ſlechts werd opgelegd. Zonder deze aanmerking zou inderdaad de menigte gebruikt ivoor onbegrijpelijk zijn (bl. 19).

Nogtans komt het ons voor, dat de verdeeling der ſtof niet zeer duidelijk is. In plaats van, zoo als WINCKELMANN, drie tijdvakken aan te nemen, den *ouden*, (geſtrengen, of, zoo men wil, ruwen) den *verhevenen* en den *ſchoonen* ſtijl,

waarvan de laatſte omtrent met het einde van den *Peloponneſiſchen* oorlog begint, noemt BAKKER, in het opſchrift der negende Voorlezing, den tijd van PHIDIAS *den overgang van den verhevenen tot den ſchoonen ſtijl*, daar het toch de verheven ſtijl zelf was. Echter wordt er aan het *ſchoone en bevallige* in de elfde Voorlezing, zoo als het behoort, een afzonderlijk tijdvak aangewezen, en SCOPAS en PRAXITELES in de beeldhouw-, gelijk ZEUXIS, PARRHASIUS en APELLES in de ſchilderkunst, met regt als Modellen opgenoemd, even als PHIDIAS en POLYKLETUS, in het verhevene tijdvak, omtrent de beeldhouw- en POLYGNOTUS omtrent de ſchilderkunst. Doch later (bl. 144—146) ſtelt men weder drie andere tijdvakken: het allervroegſte, het oude (vóór PHIDIAS) en het derde van PERIKLES tot ALEXANDER. Ook zouden wij den Schrijver niet kunnen toeſtaan, dat, in dit (het oude of geſtrenge) tijdvak, „ de „ *Griekſche* kunst, zoo men meer op de innerlijke pogingen „ van den kunstgeest, dan op de enkele uiterlijke *daarſtel-* „ *lingen* acht geeft, het krachtigſte gewerkt en het grootſte „ geleverd heeft." Omtrent de bouwkunst zou dit misſchien kunnen gelden, maar zekerlijk niet ten aanzien der beeldhouw- en ſchilderkunst. Ook mogen, als gewrocht der bouwkunst, het *Parthenon* en de *Propyleën*, en, volgens de berigten der oude Schrijvers, ook de tempels van CERES te *Eleuſis* en van JUPITER te *Olympia*, die alle in het tijdperk der *verhevene* kunst werden gebouwd, wel met de ſchoonſte voortbrengſelen der *oudere* kunst, ook ten aanzien der Idée, wedijveren.

Wij merken nog aan, dat de Heer BAKKER meent, dat in de beelden van LYSIPPUS het *ideale* voornamelijk doorſtraalde (bl. 146). Noch WINCKELMANN noch A. W. SCHLEGEL zijn van dit gevoelen; en het zou wezenlijk tegen den voortgang der kunst zijn, die van het hooge *typiſche*, meer of min ſtroeve, tot het verhevene *ideale*, en van dit tot de nabootſing der ſchoone en bevallige *Natuur* overging. WINCKELMANN zegt, (*Geſch. der Kunst des Alterthums, IVB. S.* 99) dat LYSIPPUS de kunst van het al te *ideale*, hetwelk zich van de Natuur verwijderde, weder tot de laatſte terugbragt; en SCHLEGEL vergelijkt, in de drie tijdperken der *tragiſche* kunſten, ÆSCHYLUS bij den verhevenen PHIDIAS, SOPHOKLES bij den overſchoonen POLYKLETUS, en EURIPIDES, dien hij zeer ſcherp beoordeelt, bij LYSIP-

PUS, „ onder wien de beeldhouwkunst reeds van hare oor-
„ spronkelijke bestemming was afgeweken, en meer de be-
„ valligheid van beweging en leven, dan het *Ideaal* der vor-
„ men zocht uit te drukken." (*Ueber dramatische Kunst und Literatur, I B. S.* 135).

Eindelijk wenschten wij in het vervolg van dit grondige werk, hetwelk voor iemand, die, zoo als wij meenen, de oude talen niet heeft beoefend, van ongemeene vlijt en kennis getuigt, eene meer levendige voordragt. Het onderwerp leent zich daartoe zoo bijzonder! De Heer BAKKER heeft, gelijk hij moest, gebruik gemaakt van WINCKELMANN'S *Geschiedenis der Kunst bij de Ouden;* maar dezelve schijnt hem niet tot voorbeeld gestrekt te hebben. Wij noemen slechts de heerlijke plaats, waar de *Duitsche* Oudheidkenner den ouden, gestrengen stijl met het *verstand*, den verhevenen met die *hemelsche bevalligheid*, welke met de *Venus Urania* overeenkomt, en den schoonen met de meer zinnelijke bekoorlijkheid, of de *aardsche Venus*, vergelijkt, en dan die eerste, hoogere *Gratie* in het voorbeeld van PHIDIAS schildert. (*Gesch. der Kunst, Dresden* 1812. *III B. S.* 246–248.) Wij durven den Heere BAKKER de lezing dezer plaats wel aanbevelen, om in diervoege nu en dan eenigen gloed aan zijnen stijl mede te deelen. Doch misschien is het in hem een stelsel, om bij jonge kunstenaars, voor welke hij in de eerste plaats schreef, alleen het verstand, niet de verbeelding te treffen. Wij gelooven echter niet, dat dit zóó doeltreffend zij, als wanneer men bij den kunstenaar ook, door verheffing van stijl, die aandoeningen tracht op te wekken, welke zijn gemoed in *liefde* voor het schoone, niet enkel in *kennis* van hetzelve, kunnen doen ontvlammen. Dat BAKKER tot die verheffing wel in staat is, bleek ons uit andere zijner, ook bekroonde Verhandelingen; en hoewel wij het loffelijk achten, dat hij het vuur, 't welk b. v. in zijne Verhandeling over PLATO gloort, eenigzins tracht te matigen, zoo kan men toch aan den anderen kant te verre gaan. Ook hebben wij hier en daar nog al een' *Germanismus* gevonden, de vrucht van drukke *lectuur* der *Duitschers*, die echter, hoe loffelijk ook, geen' nadeeligen invloed op de eigene taal mag oefenen. Dus lezen wij op bl. 14 *gewoonlijke* voor *gewone*, bl. 22 *muskelen* voor *spieren*, bl. 109 *geviel* voor *beviel*, enz. Ook is de zamenstelling der volzinnen somtijds bijna geheel *Hoogduitsch*, zoo als op bl. 107:

Van de ſtandbeelden — bij. Deze feſten beletten echter niet, dat wij het boek zeer nuttig voor den jongen kunſtenaar en elken beoefenaar der oudheidkunde achten. Wij verlangen naar het vervolg.

De Fakkel, of Bijdragen tot de kennis van het Ware, Schoone en Goede, verzameld door J. P. SPRENGER VAN EYK, *Predikant te Rotterdam. VIIde Jaargang. Te Rotterdam, bij* Menſing en van Westreenen, *enz. In gr. 8vo.* 380 *Bl. f* 2 - 75.

Toonden wij vroeger, door onze aanprijzende aankondiging, onze belangſtelling in de voortzetting van dit tijdſchrift, wij zullen thans den lof niet herhalen, door welken wij hetzelve onzen landgenooten poogden aan te bevelen, maar ons, bij dezen zevenden jaargang, meest bepalen tot het geven van een verſlag van deszelfs inhoud.

Dezelve wordt geopend met eene tweede Voorlezing over THASCIUS CAECILIUS CYPRIANUS, door J. CLARISSE. Nadat in den vorigen jaargang, in eene eerſte Voorlezing, de genoemde Kerkvader als Mensch en Christen was voorgeſteld, geeft de Redenaar, in deze, een overzigt der verdienſten van CYPRIANUS, als Schrijver. Vooraf gaat een geſchiedkundig verſlag aangaande de echtheid of onechtheid van die ſchriften, welke op den naam van CYPRIANUS doorgaan; waarna de verdienſten van dezen Kerkvader, als Schrijver, vooral door het aanvoeren van plaatſen uit zijne geſchriften, worden aangetoond. De keuze van deze plaatſen getuigt van den goeden ſmaak des Redenaars, en wij twijfelen er niet aan, of deze Voorlezing is met genoegen gehoord.

Het tweede ſtuk, 't welk onder de rubriek *Geſchied- en Karakterkunde* voorkomt, is eene Voorlezing *over* HIËRONYMUS VAN ALPHEN *als Dichter*, wederom door J. CLARISSE. Het verwondert ons, dat de Hoogleeraar zoo onbepaald zegt, dat onze Dichter zijne eerſte en volgende opvoeding te *Utrecht* ontving, daar het bekend is, dat VAN ALPHEN ook eenigen tijd aan de *Leidſche* Hoogeſchool heeft doorgebragt.

Op deze Lofrede volgt eene *Korte Levensſchets van den Dichter* JACOB VAN DIJK, door J. P. SPRENGER VAN EYK. Wij lazen dezelve met zeer veel genoegen, en vertrouwen, dat dit zelfde het geval zal zijn met allen, die, gelijk wij, wel veel van dezen Dichter hebben gehoord, maar geenerlei zeker en aaneengeſchakeld berigt aangaande hem hadden aangetroffen. Wij leeren VAN DIJK hier kennen als een' man, die, door zijnen dichterlijken aanleg, de hinderpalen, welke hem wegens de geringheid van zijnen ſtand en de gebreken van zijne opvoeding in den weg ſtonden, op eene wijze, die onze verwondering verdient, is te boven gekomen.

Onder de rubriek *Godsdienst en Zedekunde* vinden wij hier: *De ware Verſtichting*, door W. SCHOLTEN, en: *De gevaren eener verkeerd gewijzigde beſchaving, alleen weg te nemen door haar te bevorderen in den geest der Maatſchappij tot Nut van 't Algemeen*, door J. L. NIJHOFF. Wij noemen beide deze ſtukken in éénen adem, omdat in beide twee aan elkander verwante onderwerpen worden behandeld, omdat beide Voorlezingen zijn voor vergaderingen der zelfde Maatſchappij, en eene gunſtige vermelding waardig zijn.

Het nu volgende ſtuk is: *Over den zedelijken invloed van het Schouwtooneel*, door A. DES AMORIE VAN DER HOEVEN. Na kortelijk geſproken te hebben over de geſchiedenis van het ſchouwtooneel en van de dramatiſche poëzij, handelt de Redenaar (want ook dit ſtuk is eene Voorlezing) over de bedenkingen tegen de Tooneelkunst. Offchoon erkend wordt, dat de inrigting van het tooneel hier en daar nog veel te wenſchen overlaat, zoo ontvangt men echter den raad, om met het *misbruik* ook niet het *gebruik* te veroordeelen. Opdat nu ook omgekeerd het misbruik, onder den ſchijn van een nuttig gebruik, niet deszelfs verderfelijken invloed op ons uitoefene, is datgene aller behartiging waardig, waarmede het ſtuk beſloten wordt, en hetwelk wij hier eene plaats willen geven: „ Dat wij het „ hoogere beginſel der kunst nimmer uit het oog verliezen, „ en boven alle ruiſchende vermaken de ſtille genoegens van „ den huiſelijken kring waarderen. Huiſelijkheid was ſteeds „ een karaktertrek onzer natie, die zich zelfs ook in onze „ letterkunde ſpiegelt. Minder dan ooit moeten wij dien „ trek verloochenen bij de vernieuwde vestiging van ons on„ afhankelijk volksbeſtaan. Het wezenlijk en duurzaam volks„ geluk is niet gelegen in dezen of genen regeringsvorm of

„ in uitwendige omſtandigheden, maar meest en vooral in „ den volksgeest en het volksleven, in echte godsdienſtig„ heid, gemoedelijke braafheid en huiſelijke deugden. En „ wat men ook in dichterlijke beeldſpraak zeggen moge, het „ leven is geen ſchouwtooneel, mijne Vrienden! het is geen „ ſpel, het is eene ernſtige zaak; en onder al ons werken „ en ſtreven, lijden en genieten, moeten wij iets beters ken„ nen en begeeren, dan vergankelijk zingenot."

In de nu volgende Redevoering *over de regtmatige onafhankelijkheid van het oordeel van anderen over ons*, door M., wordt dit onderwerp zóó behandeld, dat de onbekende Schrijver I. voorſtelt de regtmatige onafhankelijkheid van anderer oordeel over ons, en II. haar aanbeveelt. Het onderwerp wordt geleidelijk, belangwekkend en onderhoudend behandeld, en heeft eene zeer goede zedelijke ſtrekking.

In de *Proeve van den geest en toon der ſchriften van* G. W. RABENER, *ook voor onzen tijd niet ongepast*, door E., wordt uit de ſchriften van dezen beroemden Hekelſchrijver het een en ander medegedeeld, dat, bij de aangenaamheid der lectuur, voor onderſcheidene landen en latere tijden, ook voor den onzen, niet ongepast kan genoemd worden, en waarvan de opmerking in deze en gene gevallen nuttig kan zijn. Deze proeven doen ons naar meer in deze ſoort verlangen.

De *Waarſchuwing tegen de Jaloerschheid* is ingekleed in een leerzaam verhaal.

Ook de rubriek *Reisverhalen* bevat weder aangenaam onderhoud: *Brieven van een Engelsch Reisgezelſchap uit Frankrijk, Zwitſerland en Italië. Wandelingen der Landſchapſchilders* BRÜCKNER *en* GÜNTHER *door een gedeelte van Sakſen. Schets van het Zeerooversleven, een Reisverhaal, medegedeeld door* C. A. FISCHER.

De rubriek *Dichtkunde* bevat eene *Kleine Verzameling van dichterlijke Vertalingen en Navolgingen*, door S. B. Deze navolgingen en vertalingen, anders in hare ſoort goed, hadden wij liever nog vergezeld gezien door eenig oorſpronkelijk gedicht.

Nieuwe Gedichten, door L. VAN DEN BROEK. *Te Rotterdam, bij* M. Wijt en Zonen, 1833. *In gr. 8vo. VIII en* 141 *bl. f* 2-60.

Onder dezen titel levert de met lof bekende Dichter VAN DEN BROEK eenen bundel verzen, die gedeeltelijk reeds in een of ander Tijdschrift geplaatst en dus *niet* nieuw, maar toch grootstendeels nieuw, en door hem aan TOLLENS opgedragen zijn. Mogt Rec. het oordeel van dezen allezins bevoegden Maecenas kunnen vernemen, hoe gaarne zou hij het zijne, dat hij nu met beschеidenheid hoopt voor te dragen, terugnemen!

Europa, de eerste kennis uit het Oosten ontleenende; door het Christendom verlicht; de wereld beheerschende, maar ook verlichtende, in welke eer vooral ook Nederland deelde; door de eerste Fransche omwenteling beroerd, door NAPOLEON overheerd, na deszelfs val tot rust gebragt, daarna op nieuw ontrust, waaronder ook Nederland lijdt, maar zich nog met moed staande houdt: dit is het onderwerp, dat in het eerste stuk, in vier afdeelingen, met afwisselende maat bezongen wordt; een onderwerp, den Dichter waardig, maar ook groot van omvang en zwaar van bewerking. Dit een en ander schijnt VAN DEN BROEK ondervonden te hebben; want, bij zeer goede en heldere plaatsen, vinden wij ook andere, waarover, welligt door het zamendringen der zaken, of het niet helder genoeg staan van dezelve voor zijne verbeelding, zekere duisterheid verspreid ligt.

Lofzang, beschouwing over Gods wereldbestuur, die hare dichterlijke en godsdienstige waarde heeft, maar, behalve het eerste en laatste couplet, eigenlijk geen lofzang of *hymnus* is. Door het moeijelijk streven naar het verhevene wordt de Dichter somtijds duister; b. v. waar hij zegt, dat, „ *toen het Engelenheir het scheppingswerk bezong, zij* „ *de stof voor hooge accoorden niet kenden, slechts hemelgal-* „ *men hoorden;*" maar dat „ *flouter was hun harmony, toen* „ *Gods almagt was verheerlijkt door zijn wereldheerschappij;*" of dat „ *bij een angstig borstbeklemmen, als geen lied der* „ *braven klinkt, het kwaad een' lofzang zal stemmen, Hem* „ *ter eer, die was en is,*" enz.

Toekomst in ons lot; gelukkig, dat zij ons dikwijls onbekend is! Nuttig onderwerp, en stichtelijk behandeld. Het stukje begint gepast met eene toespraak tot God; en misschien ware het zelfs beter geweest, indien het geheel in dien toon gesteld ware. In den eersten regel: „ *God! 'k wil* „ *uw diepten niet doorgronden,*" is het jammer, dat het woord

God, waarop om den zin de nadruk vallen moet, in de voetmaat als kort gebruikt wordt. — *Zorglijk wigt* voor *wigt van zorgen* ſchijnt ons niet gelijknamig. — Hoe men zeggen kan; dat de ongevoeligen „ *de oogen willig digt ſluiten*, „ *wijl de onmagt hen belet te aanſchouwen*," d. i. wijl zij niet zien kunnen, is ons duister.

Kennis is op aarde nog zeer onvolmaakt. Van deze aardſche onvolmaaktheid draagt dit ſtukje, bij het ware en goede, dat het heeft, nog vele blijken, zoo wel in dichting, als in „ menige zonde tegen taal en ſpelling," voor welke de Dichter, in zijn *Voorberigt*, in 't algemeen „ vergeving vraagt," en waarvan hij zegt, dat „ de oorzaken op te ge„ven geen enkele verbeteren zou." Nu, wat hiervan ook zij, bij dit *peccavi*, *poenitet* des Schrijvers, heeft Rec. geen lust; om die taal- of drukfouten en gebrekkige interpunctie, door den geheelen bundel heen rijkelijk te vinden, te gaan aanwijzen, maar wenscht, dat de Heer VAN DEN BROEK zijn werk ook hierin volmake.

Liever, dan breedvoerig te zijn over die gebreken der *Kennis*, wijzen wij op den ſchooneren *Nacht*, die vooral daar het ſchoonst is, waar de Dichter hem eenvoudig en natuurlijk, zonder overmatig ſtreven naar verhevenheid, bezingt. — *Het Geweten*, vooral deszelfs kracht bij den ſnoodaard, wordt in goede en krachtige verzen voorgeſteld. — Beneden deze beide ſtaat in ons oog het volgende, *Broederliefde*, niet in waardig godsdienſtig gevoel, maar in dichterlijke waarde: het heeft goede eenvoudige coupletten, maar ook andere, die door zwakheid of duisterheid van uitdrukking minder zijn. Waar b. v. van den *liefdeloozen*, of van den *boozen*, (want dit is twijfelachtig) gezegd wordt, dat hij „ *ſteeds tot ſchuldvergiffenis Van ganſcher hart geneigd* „ *is*, *Gelijk een dienaar van de zonden*, *Maar walgend van* „ *haar alſemdronk*, *Zoo deugdbetrachtend wordt bevonden*, „ *Alsof hij nooit vergifnis ſchonk*," dan ſchijnt ons de zin niet duidelijk te zijn; of hoe *kerkermuren* (let wel, de *muren*) *natgeweend* kunnen worden, begrijpen wij niet regt. Om den inhoud echter is ook dit ſtukje over 't geheel zeer lezenswaardig. — Bij de innige waardering van *Huiſelijk Geluk*, in het volgende blijkbaar, zouden wij den Dichter nog wel eene ruimere mate der gave van naïve uitdrukking kunnen toewenſchen; maar ieder is ook geen

Het thema van *Zielsverheffing* ſchijnt te zijn: De redelijke mensch moet zich boven het zinnelijke en tot zijnen Oorſprong verheffen. Het goede, dat over dit waardige onderwerp gezegd is, zou door meer duidelijkheid in zamenhang van denkbeelden, en door meer klaarheid en juistheid in uitdrukking, nog grooter geworden zijn. Waar b. v. van de vrijheid der ziel gezegd wordt: „ *Gedaald in lager* „ *ſfeer, Heeft die gids geen deel aan de aarde, Keerend tot* „ *haar oorſprong weêr,*" is ons de meening niet helder; of tot den ſterveling: „ *Al 't geſchapene om u heen Werd en* „ *is voor u alleen,*" daar misſen wij de juiste waarheid; of waar „ *het Zielsverdriet*" een woord van bemoediging toeſpreekt, ſchijnt ons die perſoonsverbeelding niet zeer gelukkig. — Het komt ons voor, dat de Heer VAN DEN BROEK hier en elders in den aanhef van zijn gedicht gelukkiger is, dan bij de verdere uitbreiding of uitrekking van zijn onderwerp; en wij zouden hem en ſommige andere Dichters wel willen raden, om de dichtader, indien er de gedachten niet gemakkelijk en als van zelve uitvloeijen, maar er met moeite uitgedrukt en uitgeperst moeten worden, gefloten te laten, tot tijd en wijle, dat zij gereeder vloeijen wil; of anders de dichtſtof, als voor haar niet geſchikt, te laten varen.

Met genoegen mogen wij vermelden, dat VAN DEN BROEK in de vier volgende ſtukjes, *Levensvreugde*, *Jongelings Vriendenlied*, *Zingen*, en *Bij het ſluiten van eenen letterkundigen Vriendenkring*, veel beter geſlaagd is. Hier is hij, dunkt ons, meer in zijn element en op zijn grondgebied, dan in hooger loopende ſtukken: natuurlijke eenvoudigheid en vloeijende gemakkelijkheid kenmerken dezelve. Behalve in het eerſte de ſtelling: „ *Wie eindloos weent, was nimmer braaf,*" die ons te gewaagd, en de benaming van *het geſtadig hoogſtijdvieren*, aan het huiſelijk geluk gegeven, die ons te overdreven, en in het vierde *eene vlugge zwaluw, die den wagen der lente trekt*, welk beeld ons te gezocht, te oneigen en te klein voor de zaak voorkomt; behalve dit even aangewezene, willen wij nu op geen kleine gebreken turen, maar liever ter proeve een paar coupletten uit het eerſte mededeelen, waar eerst van hem, die zijne vreugde alleen in zingenot zoekt, gezegd wordt:

„ O die zijn levensvreugde meet
„ Naar 't aantal van zijn dischgeregten,
„ Of wie zich slechts gelukkig heet,
„ In 't heerschen over vele knechten,
„ Die ziet in elken keer van 't lot
„ 't Geopend graf van zijn genot;
„ Die kan geen blijde dagen tellen:
„ De wind, die anderen regt verkwikt,
„ Bedreigt zijn broze waterbellen,
„ Voor wier vernietiging hij schrikt."

en daarna van den godsdienstig vergenoegden:

„ Niet als een zee, die woelt en bruist,
„ Door vlagen om- en opgedreven;
„ Maar als een beek, die zachtkens ruischt,
„ Zoo vloeit zijn nut en vruchtbaar leven.
„ De storm beroert de vlakte niet;
„ Hij doet den murmelenden vliet
„ Niet buiten de enge bedding zwellen;
„ En de oever, dien hij voedend kust,
„ Moog slechts wat kleine bloempjes tellen,
„ Hij is 't verblijf van deugd en rust."

In dergelijken, vrij gelukkigen trant zijn ook, het eene meer, het andere minder, de negen volgende stukjes, onder den algemeenen naam van *Liedjes* voorkomende: doch ons bestek laat ons niet toe, hierover breeder uit te weiden.

Liever staan wij nog een oogenblik stil bij de vier laatste stukjes, waarin de Dichter, onder den algemeenen titel *Jeruzalem*, „ proeven van gewijde Poëzij" geeft, „ in welk „ vak der Dichtkunst hij iets meer hoopt te doen." — In het eerste stuk bezingt hij *de Tempelwijding*, namelijk de eerste; een onderwerp, voor de Poëzij zeer geschikt: niet de geheele plegtigheid, die nogtans in hare groote trekken heerlijke dichtstof zou hebben opgeleverd, stelt hij voor; maar hij bepaalt zich meest tot het gebed van SALOMO, welks verkorte voorstelling wel op zichzelve niet verwerpelijk is, maar bij welke verkleinde kopij vele schoone en natve trekken van het origineel zijn verloren gegaan; gelijk Rec. gelooft, dat de Dichter, bij aandachtige vergelijking met het verhaal, 1 *Kon.* VIII, zelf gevoelen zal, zonder dat het

noodig zal zijn dit hier nader aan te wijzen. (In de regels, waar tot „ der vervlogen eeuwen taal" gezegd wordt:

„ Doe 't heerlijk licht van d' ouden tijd ontdekken;
„ *Omtrek, waar 't oog ook op uw gruwlen ſtaart,*
„ *Met ſmook en bloed des ong'loofs zonder vlekken.*"

ſchijnt in de twee laatſte, behalve de vreemde zamentrekking van *ong'loofs*, eene fout ingeſlopen te zijn: ten minſte zoo als zij hier ſtaan, weet Rec. er geen goeden zin uit op te maken (*).) — *Israëls Lofzang, bij de terugkomst uit Babel*, is wel niet bijzonder oorſpronkelijk, en bezingt de bedoelde gebeurtenis in algemeene en dikwijls gebruikte dichterlijke bewoordingen, maar laat zich toch over 't geheel met genoegen lezen. (In de woorden: „ *Laat ons hup-* „ *plen, laat ons knielen*," ſchijnt ons eene niet genoeg gepaste, en tegen de bedoeling des Dichters kluchtige vereeniging van zinnelijke handeling te zijn. — Waar „ *de zon*," als zij „ *na 't buldren van den donder de aard beſtraalt*," genoemd wordt „ *een pas geboren wonder, dat ſtervend* „ *ſmeekte, en hulp vroeg van omhoog*," moge het beeld misſchien eenige nieuwheid hebben; maar helderheid ſchijnt het ons zeer te misſen, want wat is een *ſtervend ſmeekend wonder*, en dat gezegd wordt *pas geboren te zijn?*) — Ter beoordeeling van het dichtſtukje *Nehemia* zij het Rec. vergund, alleen deze algemeene aanmerking te maken, dat de Dichter zich niet op het regte ſtandpunt ſchijnt geplaatst te hebben, om 's Mans verdienſten goed te waarderen: eene gezette lezing van diens gedenk- of verdedigingsſchrift, bij het licht eener goede uitlegging, zou hem getoond hebben, dat deszelfs taak niet beſtond in het herſtellen van Tempel en Eerdienst, maar alleen in het herbouwen van de Stad, en het handhaven der Wetten en der openbare veiligheid; dat hij zich ook geenszins doet voorkomen als Godsgezant, maar alleen als Perzisch Landvoogd, die als zoodanig heilzame maatregels nam voor het burgerlijk welzijn van zijn volk. — Het laatſte ſtuk, *Jeruzalems verwoesting*, namelijk de tweede, bevat ook een onderwerp, dat, mits men het wél in zijne magt hebbe, voor de Poëzij wel geſchikt is. In het eerſte gedeelte vinden wij de uitdrukking

(*) Moet het ook *zondevlekken* zijn? — *Redact.*

hier en daar minder gelukkig in naauwkeurigheid of duidelijkheid; b. v. dat aan Israël „ *de heerſchappij door het* „ *zwaard gegeven was*;" (Israël was tot geen veroverend en albeheerſchend volk beſtemd.) dat „ *het Heidendom de* „ *oogen hield van alle volken*;" (?) dat „ *de majesteit van* „ *Horebs kruin aan Israëls hoofd ten (ter) kroon geſchonken* „ *werd*;" dat „ *de ſcheut uit Judas ſtam door 't bloed der* „ *dienaars van het licht gevoed*" werd. Maar in het laatſte gedeelte, waarin eigenlijk de ramp zelve beſchreven wordt, ſchijnt de Dichter ons nog het best geſlaagd te zijn; en de onverwachte ſpraakwending, waarmede het eindigt, en die wij ten ſlotte willen mededeelen, heeft iets treffends:

„ Treur, eedle Titus! treur, gij voelt u 't hart verſcheuren;
„ Uw droefheid is hier grootsch. Gods heilige Englen treuren.
„ Treurt, Jood en Heiden, treurt! buigt u eerbiedig neêr!
„ De dag des Heeren kwam — Gods Tempel is niet meer."

Hendrik Melchthal, of Beſchaving en Burgerzin. Door W. L. M. DE WETTE. *II Deelen. Naar het Hoogduitsch. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. *In gr.* 8*vo. Te zamen* 572 *bl. f* 4-80.

De vertaling van dit werk is niet vrij van *Germanismen*, b. v. *geestig* (dat in onze taal *vernuftig* beteekent) voor *geistig*, d. i. *geestelijk*, in geestelijk leven, geestelijke gezindheden enz., waarvoor hier altijd geestig leven, geestige gezindheden ſtaat. Bl. 126 van het tweede deel is de volzin, beginnende: *Doch weldra hadden de vijanden verſterking gekregen*, onverſtaanbaar, door dat een weinig verder *hadden* vergeten is. Voorts ſtaat er overal de berg *Anacynthos* voor *Aracynthos*. Dan genoeg van deze onnaauwkeurigheden, waarop wij niet eens zouden gelet hebben, indien de belangrijkheid van het werk ons niet alle keurigheid in de vertolking had doen wenſchen.

Wij noemen dit werk belangrijk: want de diepdenkende DE WETTE heeft het geſchreven, met oogmerk, om zijne begrippen omtrent beſchaving en burgerzin, in den uitlokkenden vorm van een' *Roman*, aan het leesgraag, doch van afgetrokkene overpeinzing afkeerig, publiek bevattelijk en onderhoudend mede te deelen. Vrij wel is de Schrijver in

dat oogmerk geslaagd, maar nog beter zou hij zijn doel hebben bereikt, indien hij op sommige plaatsen wat minder *diep*, op andere wat minder *hoogdravend* gewoest ware. 's Mans grondstellingen eens daargelaten, moet men erkennen, dat VOLTAIRE beter manier had van wijsgeerige Romans te schrijven: de lezer behoeft er zich nergens bij suf te denken, en dat willen de Romanlezers niet; en daarom zullen de meesten de wijsgeerige bladzijden in den *Hendrik Melchthal* overslaan. Bovendien zal het ter neder gestelde in het eerste deel, bl. 286 tot 291, niet weinig ergernis geven, en zegt of te veel of te weinig; het is plooijen en draaijen. Ook zouden wij niet gaarne, gelijk de Schrijver, de wijsbegeerte van SCHELLING, wat de zedelijke strekking betreft, boven die van KANT stellen. Men zie hierover eens BORGER, *de Mysticismo!* Maar dat *mysticismus* vindt nog al voorspraak bij den Heer DE WETTE, echter alleen als tegengift voor eene, het redegeloof verzakende, ligtzinnigheid. Er is veel, waarover wij onze gedachten hier nader zouden ontwikkelen; doch hoe zou dat te pas komen in de beoordeeling van een' Roman! Maar komt het dan ook in den Roman *zelven* wel te pas? Is het dáár de plaats, om te spreken over *grammaticale* en *mythische* schriftuurverklaring, over de *idealiteit* van tijd en ruimte, over KANT en SCHELLING? — Mag men dan geen' wijsgeerigen Roman schrijven? — O, ja wel! doch het zij meer *praetische* dan *theoretische* wijsbegeerte. — Is dit dan ook hier niet het geval? — Dikwijls, maar niet altijd, en dan toch nog te ingewikkeld, te Duitsch. Dat Duitsche, dat overdrevene heerscht ook in de hier aangeprezene vereischten van *algemeene beschaving*. Alle studiën, op welker beoefening aangedrongen wordt, zijn heilzaam; maar men moet zulk eene *uitgebreide* kennis niet van iedereen vorderen, dien men een *beschaafd* mensch noemen wil.... Doch dat wij hier eindigen met onze berispingen. Wij zouden vreezen van de lezing des werks iemand af te schrikken, en *dat* zoude ons spijten. Er is zoo veel loffelijks in dit boek; en wij zullen het thans eens van de goede zijde beschouwen.

De wijsgeerige Romans van VOLTAIRE zijn veelal koud. In een' Roman moet *liefde* de hoofdrol spelen. Zal deze geene louter zinnelijke neiging zijn, zullen de gevoelens van het hart haar veredelen en bezielen, dan moet zij *sentimen-*

taal zijn; hare blikken moet zij ten hemel verheffen; zij moet henenreiken over dood en graf. De meer afbrekende dan opbouwende wijsbegeerte van VOLTAIRE kan nimmer aan de liefde dien kring van *idden* geven, waar zij het liefste in omzweeft; haar de betooverende *idealen* niet voorspiegelen, die haar verrukken. Dit kan de Duitsche wijsbegeerte, en dit kan dan ook DE WETTE.

Met hoe veel waarheid wordt de voortreffelijke *Euphrosyne* geschilderd! Eene vrouw, in den volsten zin des woords beschaafd, nog jeugdig, en teergevoelig van hart, geheel geschapen en gevormd om teeder en vurig te beminnen, is gehuwd aan den braven, maar niet fijnbeschaafden, en door zijn koel gedrag haar verwaarloozenden *Adelbert*, een man van veel meerdere jaren en koopman in zijne ziel. Het was haar behoefte, in denkbeeld en gevoel met den man harer keuze zamen te smelten; maar hij had geen hart, dat zich mede kon deelen, en geene gedachten, dan op het uitbreiden van zijnen handel. *Melchthal*, verloofd aan zeker *Truitje*, welke hij waarlijk beminde en door welke hij weder bemind werd, verschijnt aan *Euphrosyne*. Hij denkt, hij gevoelt als zij, en hare vriendschap wordt liefde, welke zij echter geheim houdt. *Truitje* sterft, en *Melchthal* beweent haar opregt. En wat is nu het streven der edele *Euphrosyne?* Getrouw aan hare pligten, zoekt zij slechts haren geliefden *Melchthal* met een voortreffelijk meisje gelukkig te maken. Deze is de romaneske en bewonderenswaardige *Celestine*. Bij nadere kennismaking verovert de hem reeds in stilte beminnende *Celestine* het hart van *Melchthal*, en geeft hem, vóór zijn vertrek naar Griekenland, op zijn ernstig aanzoek, de verzekering harer liefde. Nu opent zich een hemel voor den held der geschiedenis, dien hij nog nimmer aanschouwd noch genoten had: want zóó, als hij *Celestine* beminde, had hij *Truitje* niet bemind. Hij was nu geheel beschaafd; hij zou met het lieve, maar minder belangwekkende *Truitje* niet volkomen gelukkig zijn geweest; en schoon hij zich harer altijd met aandoening herinnert, gevoelt hij levendig, dat *Celestine* alleen het meisje is, dat zijn hart kan bevredigen. Na zijnen terugkeer uit Griekenland, en de wegruiming der financiële hinderpalen, huwt hij haar ook, en *Euphrosyne* komt met haren gemaal zich bij hen in Zwitserland nederzetten, om de genoegens van het vriendschap-

pelijk verkeer met hèn te ſmaken. — Aandoenlijk vonden wij de beſchrijving van *Truitje's* ſterfbed; en het is door den Schrijver gelukkig gevonden, dat hij haar (die, ten gevolge van haar zielelijden door de lasteringen van *Meijer* tegen haren *Hendrik*, de tering gekregen had) zelve hem doet aanmanen, eene hem meer waardige gade eenmaal gelukkig te maken. Het eenvoudige, maar beminnelijke meisje verkrijgt hierdoor een verheven karakter, en het huwelijk van *Melchthal* met *Celestine* wordt voldoening aan den wensch der onvergetelijke overledene. Natuurlijk vinden wij het ook, dat de ligtzinnige *Meijer*, die *Euphroſyne* had willen verleiden, en, toen dit mislukt was, *Melchtal* bij *Truitje* beſchuldigd had van de misdaad, waarop hij zelf had toegelegd, zoodra hij door berouw en wroeging werd aangerand, van een' vrijdenker in de ſlechte beteekenis van het woord, in een' dweeper veranderde. Die ſoort van lieden wordt hier almede naar waarheid geteekend, en men moet zeggen, dat de zoogenaamde fijnen in Zwitſerland even onbruikbare en nietige wezens zijn als bij ons. *Melchthal* zelf wordt hier voorgeſteld als een jongeling, gloeijende van geestdrift voor alwat hem goed, waar en ſchoon ſchijnt te wezen, en dus juist een man voor *Celestine*, een vriend voor *Euphroſyne*. Nadat, hij in den vrijheidsſtrijd der Grieken zich zoo goed onderſcheiden had, als de omſtandigheden toelieten, (hetwelk den Schrijver in de gelegenheid ſtelt, om aan zijne lezers MARKOS BOZZARIS en anderen te leeren kennen) wordt hij in zijn Zwitſersch vaderland een ijverig voorſtander van alle wezenlijke verbetering. De ſtaatkundige ſtrekking van het boek is *liberaal*, zonder *Jakobinisme*. De overdrevene denkbeelden der ſtuderende jongelingſchap in Duitschland, gelijk die eenige jaren geleden de hoofden op hol bragten, worden dan ook gelaakt, en de held der geſchiedenis laat er zich, bij zijne omzwervingen door Duitschland, niet door medeſlepen. Daarentegen worden ook de *Abſolutisten* krachtig afgezet en hunne drogredenen ontmaskerd. Kortom, de ſtrekking van het werk is waarlijk tot bevordering van beſchaving (ſchoon dáár te veel geleerdheid wordt bijgebragt) en van burgerzin, welke laatſte hier inderdaad met juistheid wordt gekenſchetst.

Het Judasbeeld, en de bouwvallen van het Klooster. Twee Verhalen. Naar het Hoogduitsch van L. KRUSE. *Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. *In gr.* 8*vo.* 230 *Bl. f* 2.40.

Beide deze verhalen laten zich met eenige belangstelling, hier en daar zelfs met warme deelneming lezen; doch, daar er zulk een overvloed van vertaalde en onvertaalde romans bestaat, hadden zij zeer wel onvertaald kunnen blijven: want, schoon niet geheel van verdiensten ontbloot, bezitten zij niet dat voortreffelijke en van alle zijden aanbevelenswaardige, hetwelk wij vorderen mogen van elk werk, vooral van elken roman, aan welken men de eer der vertaling bewijzen wilde. *Het Judasbeeld* heeft eene tint van *fatalisme*, die ons mishaagt, en de zucht des zoons, om den moordenaar zijns vaders te vinden, ten einde zich te kunnen *wreken*, is gansch niet onberispelijk, schoon zij ons hier als iets loffelijks schijnt te worden voorgedragen. Ook het tweede verhaal, *de bouwvallen van het Klooster*, schoon het in 't algemeen ons beter dan het eerste beviel, is geheel van dien mystieken geest doortrokken, en vervuld van al dat geheimzinnige en orakelachtige, dat tegenwoordig in de schriften van vele Duitschers doorstraalt. Denkelijk zal ook *dit* boek talrijke lezers en lezeressen vinden; maar tot vorming van smaak, verstand en hart zal het weinig bijbrengen. Intusschen *transeat cum caeteris!* Met uitzondering van eenige weinige uitmuntende werken, kan men omtrent romans tot regel aannemen, dat zij vrij algemeen, doch slechts eenmaal worden gelezen, en daarna vergeten. Dit zal ook hier wel het geval zijn.

Bertram en Raton, of de kunst van zamenzweren. Tooneelspel in vijf Bedrijven. Naar 't Fransch van E. SCRIBE. *Te 's Gravenhage, bij* C. Vervloet. 1834. *In kl.* 8*vo.* 212 *Bl. f* 1.80.

Eere wien eere toekomt! Hoe gezind wij zijn, om oorspronkelijk Nederlandsche geschriften met meerdere toegevendheid, en vertalingen met gestrengheid te behandelen, omdat alleen hetgeen voortreffelijk is behoorde te worden overgezet, en daarentegen de pogingen van jeugdige en be-

ſcheidene Schrijvers moeten worden aangemoedigd; zoo mogen wij rondborſtig verklaren, in langen tijd geen Tooneelſpel te hebben gelezen, dat ons zoo beviel, als deze *Bertram en Raton*. Het eenige, dat men er wellicht tegen zou kunnen inbrengen, is, dat het ſtuk wat al te lang is; men moet dus, bij de vertooning, op geen naſtukje rekenen, hetgeen echter te gemakkelijker kan worden gemist, daar de ontknooping gelukkig en zelfs vervrolijkend is. Te *Parijs* moet dat Tooneelſpel ongemeen bevallen hebben, daar men in *Bertram van Rantzan* (die zich met geene zamenzweringen inlaat, voor zoo ver hij daardoor gevaar zou loopen; terwijl hij toch, door alles te weten en onmerkbaar te leiden, de hoofdaanlegger van alles is, hetwelk ook op zijn voordeel bijna alleen uitkomt) aan de eene zijde LODEWIJK PHILIPS zal vinden afgeteekend, die in ſtilte den val van den oudſten tak der BOURBONS ſchijnt te hebben voorbereid, zonder zich in eigenlijke zamenzwering te mengen, of zich, alvorens het tijd voor hem was, aan het hooſd van den opſtand te ſtellen, en aan de andere zijde den listigen en ondoorgrondelijken TALLEYRAND DE PÉRIGORD. Hoe kunſtig wordt alles aangeleid, om eene hof-intrigue tot eene volkszaak te maken! Hoe is *Raton Burkenſtaf* het beeld van den eerzuchtigen omwentelingzoeker uit de menigte, dien men aan het hooſd ſtelt als er gevaar is, dien men tot ſpeelbal zijner oogmerken neemt, en ter zijde ſchuift, als hij heeft uitgediend! Hoe natuurlijk is *Martha* geſchilderd! Ook de karakters der verliefden *Eric* en *Christine* zijn goed geteekend. In den winkelknecht *Jan* zien wij den oproerkraaijer uit de heffe des volks. De Minister van Oorlog, *Falkensfield*, heeft wel iets van zijn' kort geleden omgeſlagenen ambtgenoot SOULT. KOLLER is een van die eigenbatige, kleingeeſtige en wankelende karakters, die zonder boosaardig opzet de verraders van alle partijen worden, maar toch ſomwijlen fortuin maken, als een man van bekwaamheid het noodig oordeelt hen te bevorderen, om zich in een bijzonder geval als werktuigen van hen te bedienen. De gewone hoveling is aardig geſchetst in *Frederik van Goelher*, neef van den Minister van het Zeewezen. Kortom, dit Tooneelſpel is even leerzaam als onderhoudend; niet zoo zeer omdat het leſſen van deugd en goede zeden zou geven, maar vooral omdat het publiek er uit ziet, hoe de gezeten burger en de nijvere ambachtsman, wanneer zij zich met ſtaatzaken bemoeijen, meeſtal het werktuig en de ſpeelbal worden van achter het ſcherm zittende leiders van den opſtand of van het oproer. — Wij hopen, dat de ſchrijf- en drukfeilen door de Tooneelſpelers, bij de vertooning, zullen verholpen worden, vooral het ellendige *niemendal*, hetwelk wij ergens vonden voor *niet met al*, *niets van al* of *niets*.

Boekbeſch. No. XI, bl. 491, reg. 12, moet vóór *Rec.* een haakje ſtaan.

BOEKBESCHOUWING.

De Leer van Gods Voorzienigheid, overeenkomstig de uitspraken der Rede, Geschiedenis en Ervaring ontwikkeld en ter bemoediging voorgesteld, voor beschaafde Vrienden des Christendoms. Uit het Hoogduitsch, door J. PARÉ, *Theol. Doct., Predikant te Didam. Te Arnhem, bij* I. A. Nijhoff. *In gr.* 8*vo. VIII en* 310 *bl. f* 3 - :

Dit onderwerp, hoe dikwijls en op hoe verschillende wijze ook behandeld, blijft steeds hoogst belangrijk. Een welgevestigd en werkzaam vertrouwen op het Goddelijk wereldbestuur heeft, in alle omstandigheden des levens, den weldadigsten invloed op onze gemoedsrust en Christelijke veredeling. Al weet men dan eigenlijk niets nieuws te zeggen, en al blijft er menig verschijnsel, dat menschelijk begrip te boven gaat, herinnering van bekende waarheden heeft ook hare nuttigheid. Dezelfde zaken kunnen uit verschillende oogpunten beschouwd worden. Dit wekt telkens des te meer en des te levendiger belangstelling; terwijl men, onder de menigvuldige wederwaardigheden, moeiten en bezwaren, waaraan het leven op aarde gedurig is blootgesteld, bevrediging voor eene diep gevoelde behoefte zoekt en vindt.

Het werk, dat, uit het Hoogduitsch vertaald, door den Weleerw. PARÉ wordt aangeboden, is niet geschreven voor eigenlijke *Geleerden*, maar juist hierdoor te beter geschikt, om in het algemeen als een nuttig leesboek te dienen voor eenigzins beschaafde lezers, die meer voedsel voor den geest verlangen, dan de alledaagsche lektuur van nieuwspapieren of romans kan verschaffen. De opgave van den belangrijken inhoud doet zien, wat hier wordt gevonden. Het heeft eenentwintig Afdeelingen. Offchoon de titel slechts *de Leer van Gods Voorzienig-*

heid overeenkomſtig de uitſpraken van Rede, Geſchiedenis en Ervaring belooft, ontwaart men toch het geheele werk door, dat de Schrijver het Evangelie hoog waardeert, dewijl bij alle zijne redeneringen Christelijke begrippen tot grondſlag liggen. Met een enkel woord had echter wel aangemerkt mogen worden, dat wijsgeerte, zonder het hoogere licht der Openbaring, nooit tot zoo volkomene kennis van het Goddelijk wereldbeſtuur heeft kunnen komen. Het valt niet te ontkennen, dat in ſommige voortbrengſelen der hedendaagſche letterkunde, vooral in tooneelſtukken en romans, de woorden *toeval* en *onverbiddelijk noodlot* te dikwijls voorkomen op eene zoodanige wijze, als men van Heidenſche Schrijvers zou kunnen verwachten; doch waar is het ook, dat verkeerde voorſtelling, overdrijving, of gebrek aan behoorlijke onderſcheiding, bij het behandelen van de leer der Voorzienigheid, aanleiding heeft gegeven tot miskenning, tot twijfelingen, ja ook tot geheele verwerping. Na het gewigt van het onderwerp aangeduid te hebben, bepaalt de Schrijver zich dus te regt, in de eerſte plaats, tot het onderzoek, *wat wij te verſtaan hebben door de Goddelijke Voorzienigheid.* Allezins gepast is de aanmerking, dat wij, uit hoofde der beperktheid van onze kennis, niet alles doorzien kunnen. Ook bij geringe verſtandelijke ontwikkeling gevoelt de mensch zijne afhankelijkheid, en heeft eenig beſef van een hooger wereldbeſtuur, dat dagelijks op veelvuldige wijze zich openbaart. Bij verder nadenken blijkt op de meest overtuigende wijze, dat Hij, die alles deed worden, ook ſteeds alles in wezen en werking doet blijven, of dat, gelijk hier de omſchrijving wordt gegeven, *de Goddelijke Voorzienigheid die werkzaamheid van den Goddelijken wil is, die de wereld in ſtand houdt, en door de gedurige afwisſelingen, die op dezelve plaats hebben, het doel verwezenlijkt, waartoe zij werd geſchapen.* Gewoonlijk beſchouwt men de Voorzienigheid als *onderhoudende* en *beſturende*; de Schrijver doet dit ook, doch maakt de zeer juiste aanmerking, dat *deze verdeeling zelve intusſchen reeds bewijs is van*

het beperkte en gebrekkige onzer menſchelijke bevatting, daar *beide* (onderhouding en beſtuur der wereld) *ten naauwſte verwant zijn en in elkander vloeijen.* Niet alleen de algemeene geſchiedenis des menschdoms getuigt van Gods leidingen; *ook de engere kringen des levens*, dus leest men bl. 26, *kunnen wij van dit godsdienſtig ſtandpunt overzien. Intuſſchen wordt zulks hier moeijelijker, naar mate de ſtof meer beperkt en afgebroken is; en altijd kan alleen de mensch zelf, die naauwkeurig den gang zijns levens heeft overzien, het wagen, het ſchijnbaar verwarde in zijne lotgevallen te ontwikkelen en de wenken der Voorzienigheid op te ſporen. Evenwel laat ons gerust de hoop op een in allen deele volledig inzigt laten varen; zoo verre brengt het geene menſchelijke wijsheid. Raadſels blijven ons over, wanneer wij de lotgevallen, die ons treffen, in derzelver zamenhang overzien; raadſels, waarin wij geen bepaald doel, geene wijze, Goddelijke leiding kunnen ontdekken. Deze zijn de donkere plaatſen onzes levens, waarin ons ootmoedig zwijgen en diepe eerbied voor de wegen van den hoogverheevenen Beſtuurder der wereld betamen. Juist daarom is eene zoogenaamde Theodicee, of regtvaardiging van God in zijn beſtuur over de wereld, voor ons ten eenemale onmogelijk, en ieder ziet ligtelijk de klip, waarop zij ſchipbreuk moet lijden.*

Uit het bijgebragte blijkt reeds genoeg, in hoedanigen geest dit boek is geſchreven. Eene heldere en onbekrompene denkwijze ſtraalt overal door. De Schrijver heeft zijn onderwerp met veel vlijt behandeld en menige zeer gepaste aanmerking gemaakt. Twijfelingen worden opgelost en tegenbedenkingen beantwoord. Of hij echter de door hemzelven aangeduide klip wel altijd genoeg heeft vermeden, is eene andere vraag. Ingenomenheid met eene zaak geeft ligt aanleiding, dat welezens minder klemmende bewijzen aangevoerd worden. Wanneer men op de geſchiedenis der menschheid in het algemeen ziet, zijn de ſporen van een hoog wereldbe-

ſtuur kennelijk genoeg voor den opmerkzamen; maar wil men nu ook in bijzonderheden de gangen der Goddelijke Voorzienigheid aanwijzen, zoo blijkt terſtond het gebrekkige der menſchelijke kennis. Om *bewijzen voor een hooger Goddelijk beſtuur over de volken* te vinden, beſchouwt de Schrijver eerst de *Babyloniërs* en *Aſſyriërs*. Van dezelve zegt hij: „ Onder drukkende dwingelandij en onder den invloed van grof zinnelijke Godsdienſten leerden de kinderen van dien grijzen voortijd de voortbrengſelen der aarde zich ten nutte maken en bearbeiden, en legden de eerſte grondſlagen van het gebouw der wetenſchappen en kunſten, dat zich eerst na duizenden van jaren trotsch en heerlijk zoude verheffen. De middelen tot beſchaving dier volken waren juist geëvenredigd naar hunne bekwaamheden, en gedurende de eeuwen, waarin zij bloeiden, ſtegen zij allengs tot den hoogſten trap, dien zij *konden* bereiken. Maar de beſchermgeest der menschheid kent geenen ſtilſtand. Het woeste geweld, dat die oorſpronkelijke Staten had voortgebragt, vernietigde ze ook weder, opdat allengskens hoogere denkbeelden zich zouden uitbreiden en ontwikkelen." Doch, hoe vele eeuwen waren reeds verloopen ſedert het ontſtaan des menſchelijken geſlachts! Moet men, Gods Voorzienigheid uit de geſchiedenis der menschheid willende bewijzen, niet hooger opklimmen, dan tot de vestiging der Koningrijken van *Babylon* en *Aſſyrië?* Die vroegere tijdperken behooren immers mede tot den omvang van het Goddelijk wereldbeſtuur. Bij gebrek aan berigten weten wij, wel is waar, weinig van dezelve; wij mogen echter onderſtellen, dat Goddelijke Voorzienigheid toen evenzeer werkzaam was, als in volgende eeuwen. Schijnt het bij oppervlakkige beſchouwing hiermede bezwaarlijk overeen te brengen, dat, na den Zondvloed, de kundigheden, door NOACH uit een vroeger tijdperk overgebragt, grootendeels verloren gingen, terwijl bijgeloof en afgodendienst bijkans algemeen werden onder de nakomelingſchap en met verregaand zedebederf gepaard gingen, —

men moet nogtans Gods wijsheid ook in dezen gang der menschelijke zaken eerbiedigen, en zal bij verder nadenken zich niet geheel teleurgesteld vinden. De wenk, door PAULUS, *Rom.* I: 28, gegeven, dient ter aanwijzing van het regte oogpunt; en *dan* vooral hebben die redeneringen kracht en klem, waardoor de Schrijver uit de geschiedenis der oude volken het bestuur der Goddelijke Voorzienigheid tracht te bewijzen. Intusschen is het eenigzins gewaagd, zoo stellig, als bl. 83 geschiedt, te zeggen, dat wij, de *Egyptenaren* beschouwende, *niet wel anders kunnen, dan, in den geheelen gang der beschaving van dit volk, de planmatige volvoering van één Goddelijk hoofddoel erkennen.* Welk hoofddoel dit was, wordt niet te kennen gegeven. De Schrijver drukt zich voorts, bl. 104, aldus uit: *Verander slechts het geringste in de voorname gebeurtenissen, die met de kindschheid des Christendoms in eenige betrekking stonden; en de vraag ontstaat, of wij thans wel een Christendom zouden hebben.* Wat had kunnen of zullen gebeuren bij veranderde omstandigheden, is voor ons onmogelijk te gissen; genoeg zij het ons derhalve, Gods wijsheid in het werkelijk gebeurde op te merken. De Schrijver schijnt, bl. 106, *de spoedige verbastering der reine leer van* JEZUS, *onbijbelsche menschenleeringen, eene in louter uitwendige plegtigheden bestaande Godsvereering*, kortom de *Hierarchij* te willen verdedigen op grond, *dat, wanneer het Christendom onder de woeste Germaansche volken vruchten zoude voortbrengen en invloed op hen hebben, het juist in die zinnelijke gedaante zich moest vertoonen;* doch welke kracht van bewijs is daarin te vinden? Men kan immers geenszins bepalen, hoedanig de uitwerking zou geweest zijn, wanneer de belijders niet zoo verre van de oorspronkelijke eenvoudigheid des geloofs waren afgeweken. Van achteren blijkt wel, dat die zinnelijke vormen veel bekoorlijks voor ruwe volken hadden; doch men gaat te verre, wanneer men op de *noodzakelijkheid* daarvan zoo zeer drukt. Want

al had dan ook de predikinge der eigenlijke leer van JEZUS in den beginne minder bijval gevonden, misschien ware de aanwinst van weinige waardige belijders heilzamer in de gevolgen geweest, dan de spoedige algemeene invoering van een verbasterd of zoogenaamd Christendom. Hetzelfde kan men zeggen van de stelling (bl. 141), dat *de* Koran *van* MOHAMMED *in de handen der Voorzienigheid het werktuig werd, om allengs de hem aanhangende volken tot eenen middelbaren trap van beschaving op te voeren, hen van de afgoderij af te trekken en hun heilzame zedelijke voorschriften in te prenten.* Immers blinde gehechtheid aan den *Koran* belemmert de vorderingen van den menschelijken geest en is een bijkans onoverkomelijk beletsel voor hoogere volmaking. Gewaagd en voor misduiding vatbaar is, bl. 149 en volg., de stelling: *De Voorzienigheid oordeelt de volken als volken reeds hier beneden; geen volk is nog het heilige gerigt van God ontgaan.* De Schrijver drukt zich omtrent *den dag, waarop bepaald werd, dat* Carthago *uit de reeks der onafhankelijke volken zou worden uitgedelgd*, zoo stellig uit, alsof hij zelf mede in den Raad had gezeten, om de volken der aarde te rigten. Hij gaat te verre, wanneer hij telkens als met den vinger meent te kunnen aanwijzen, welke volksrampen de bepaalde straffen voor volksmisdaden of volksverkeerdheden waren. Te beperkt is het menschelijk verstand, om hier in bijzonderheden in te dringen. Juist deze overdrijving gaf weleens aanleiding tot eene niet geheel ongegronde tegenspraak. Dus zijn er ook vele uitzonderingen op datgene, wat de Schrijver, ten opzigte van bijzondere personen, als regel opgeeft, namelijk, *dat*, onder het Goddelijk wereldbestuur, *ieder hier op aarde allengs op die plaats geraakt, waarop hij, bij de vermogens, die hij bezit, aan de burgerlijke maatschappij, waartoe hij behoort, de meeste en nuttigste diensten kan bewijzen.* De geopperde tegenbedenkingen hadden beter beantwoord kunnen worden. Zeer juist is weder de volgende aan-

merking: *God doorvlecht den gang der lotgevallen van elken mensch met eene doorloopende reeks van weldoorkende leidingen en schikkingen, om hem door dezelve tot bereiking van godsdienstige en zedelijke volkomenheid te brengen.* Doch te onbepaald drukt de Schrijver zich uit, waar hij betuigt: *Laat het aangename niet meer afgewisseld worden door het onaangename — laat de smart uit de menschelijke zamenleving* (uit het menschelijk leven) *verdwijnen, en er zal ook geen vreugdegevoel meer bestaan. Eene eeuwige lente zoude niets bekoorlijks hebben.* Zoo beweert hij ook, maar zonder genoegzamen grond, *dat meestal zulke kinderen vroeg weezen worden, die buiten het opzigt hunner oudars het gelukkigst en best gedijen onder de handen van vreemde opvoeders.*

Rec., die over dit werk in het algemeen zeer gunstig oordeelt, meende echter eenige onnaauwkeurigheden niet onopgemerkt te moeten laten. Bij de behandeling van zoodanig onderwerp is er veel aan juistheid van uitdrukking gelegen. De Schrijver volgt eene zeer gewone manier van spreken, wanneer hij zegt: *De Voorzienigheid weet, de Voorzienigheid doet, met de Voorzienigheid twisten* enz.; Rec. zou evenwel liever het woord *God* gebruiken.

De vertaling is over het geheel vloeijend en vrij zuiver. Slechts weinige fouten worden in dezelve gevonden, als bl. 35 en 128 *het stof*, in plaats van *de stof*; bl. 129 staat *ballen*, en *luchtbollen* worden bedoeld. *Even daardoor* is een *Germanismus*; wij zeggen *juist daardoor*. Het onderscheid, dat bl. 222 en 223 tusschen *gelukzaligheid* en *geluk* wordt gemaakt, komt niet overeen met ons gewone spraakgebruik. Onjuist is verder de uitdrukking: *weezenstand*. De weezen maken geen' *stand* in de maatschappij of wereld uit. Enkele gezegden of toespelingen zullen misschien niet even duidelijk zijn voor alle lezers, b. v.: *het bed van* PROCRUSTES, TANTALUS-*kwalen, draad eener*

ARIADNE enz. Ook kan Rec. het woord *ondeelig*, offchoon het weleens meer gebruikt wordt, niet goedkeuren. *Ondeelige mensch* is eene te letterlijke vertaling van het uitheemſche *individu*. Hier en daar, voornal in het gebruik van beelden, bemerkt men ſporen van *Duitsch* taaleigen. Doch dit zijn kleinigheden, die de eigenlijke waarde des werks niet verminderen.

Rec. deelt, tot proeve, nog het volgende mede: „Men behoeft ongetwijfeld eene zekere opmerkzaamheid op zichzelven, op zijn inwendig leven, op de afwisſelende geſteldheid zijns gemoeds en op de beweegredenen zijner daden, om de leidingen Gods, in zoo verre zij verbetering en veredeling van ons karakter ten doel hebben, als zoodanig te erkennen. Veel ontgaat hier de oplettendheid ook van hem, die met de meeste naauwkeurigheid zichzelven gadeſlaat, en vele wenken der Voorzienigheid blijven dikwijls ongebruikt, omdat de drang van tijdelijke bezigheden, omdat zorgen en wereldſche belangen te hevige kracht uitoefenen, om ons vrij en onpartijdig te doen oordeelen. Waar nu aldus de inwendige mensch aan den uitwendigen wordt opgeofferd; waar alles, zinnen, pogingen, wenſchen en uitzigten, alleen wereldsch genot en aardſche vreugde bedoelt, of waar elke edele, godvruchtige gedachte verzwolgen wordt door den vloed van nooit geëindigde beroepsbezigheden, en het aardſche aanſpraak maakt op alle vermogens van verſtand en hart, hoe kunnen daar die heilige roepſtemmen uit den Hemel gehoord, hoe kunnen daar die vaderlijke leidingen Gods opgemerkt en begrepen worden? Altijd echter is het de ſchuld van den mensch, wanneer de openbaringen eener hoogere wijsheid hem hier ontgaan, waar zij zich aan elk opmerkzaam gemoed zoo zigtbaar vertoonen, wanneer elk kenteeken door hem ongemerkt wordt voorbijgezien, waaraan de hemelſche Opvoeder kan herkend worden."

Christelijke Morgen-overdenkingen } *voor alle dagen*
Christelijke Avond-overdenkingen } *des jaars.*
Door C. W. SPIEKER, *Theol. Dr., Superintendent en eerſte Predikant te Frankfort aan den Oder. II Deelen. Naar het Hoogduitsch. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1833, 1834. *In gr.* 8*vo.* 365 *en* 428 *bl. f* 6-30.

Onder de ſtichtelijke ſchriften van deze ſoort, die zoo wel oorſpronkelijk, als vertaald, in ons Land uitgekomen zijn, verdient eene vereerende plaats toegewezen te worden aan dit werk van SPIEKER, die als onderhoudend Schrijver voor de Jeugd reeds lang onder ons bekend is. Er heerscht in hetzelve, over het geheel genomen, een goede godsdienſtige geest, een warm gevoel en een Christelijke toon. De Natuur, en de Goddelijke Woord-openbaring, vooral die des Evangelies; de mensch, van de zijde zijns harten en zijner daden, in zijne tegenwoordige en toekomſtige beſtemming, en het menſchelijk leven, in zijne veelzijdige gedaanten beſchouwd; dit zijn de hoofdonderwerpen, die de ſtof tot deze Overdenkingen opleveren. Somtijds ſtaat er de eene of andere Bijbelplaats aan het hoofd, die van nabij of van verre aanleiding tot overdenking geeft: in de aanhaling van dezelve heeft de Vertaler doorgaans de overzetting van VAN DER PALM gevolgd. Bijzondere gelegenheden, zoo als de Jaargetijden, de Christelijke Feesten enz., zijn ook in acht genomen, om het godsdienſtig gevoel op te wekken en te beſturen. — De ſtijl is meestal duidelijk en niet onbevallig, en de vertaling goed bewerkt. De meeste ſtukjes zijn in proza, maar worden ook wel eens afgewisſeld door poëzij: in plaats van deze laatſte, die in het Hoogduitsch ook meest van elders ontleend, en waarvan ſommige niet uitſtekend waren, heeft de Vertaler verkozen, andere uit de Pſalmen, vroegere Nederlandſche Zededichters, en de Ge-

zangen, bij verſchillende Christelijke Kerkgenootſchappen gebruikelijk, over te nemen, en is bij de meeste niet ongelukkig in zijne keus geweest. Waarom hij evenwel niet „ even vrij uit de werken van latere Dichters „ had mogen kiezen," begrijpt Rec. niet regt; hierdoor zou niet alleen „ welligt menige verheven ſtrophe „ opgenomen zijn," maar ook deze en gene dichtſtukjes van minder allooi of van duistere uitdrukking, die nu voorkomen, voor betere hebben kunnen verwisſeld worden. Zoo zouden ook bij de veranderingen, die de Vertaler in het overgenomene hier en daar noodig gevonden heeft, voor min gepaste woorden, b. v. voor *Goël*, nu en dan van den Zaligmaker gebruikt, ligtelijk betere te geven geweest zijn: wat heeft men toch aan woorden en ſpreekwijzen, die onverſtaanbaar of ongepast zijn, al noemt men ook nog zoo dierbaar, wat men in een heilig duister meent te zien?

Verre de meeste dezer Overdenkingen hebben een bepaald onderwerp: in eenige, vooral in die voor den avond, vindt men losſe gedachten zonder zamenhang, hetwelk doorgaans minder nuttig is, omdat het de aandacht te zeer verdeelt en verſtrooit. — De hier voorkomende ſtukjes zijn, wat den vorm aangaat, doorgaans, wat zij naar den titel moeten zijn, *Overdenkingen*, wel afgewisſeld in bijzondere houding en rigting, nu eens ſtille beſchouwing of bepeinzing, dan eens opmerking en redenering, hier toeſpraak tot God, daar alleenſpraak met zichzelven; maar nooit worden het, waartoe men in ſommige ascetiſche ſchriften wel eens vervalt, kleine preekjes, waarin de Schrijver zich verbeeldt als Predikant in een huisgezin te komen predikken, doch waarvan wij met een wijs Man uit de Oudheid zouden zeggen: „ Alles heeft zijnen beſtemden „ tijd." — Dat er in een werk van dezen aard wel eens herhalingen voorkomen, zal niemand verwonderen: zelfs heeft Rec. ſtukjes gevonden, waar niet alleen voor de derde of vierde maal dezelfde tekst aan het hoofd ſtaat, maar ook enkele, die, gedeeltelijk althans, woordelijk

dezelfde zijn. — Voorts hebben deze Overdenkingen doorgaans de goede eigenſchap, dat zij kort zijn; in het eerſte Deel door elkander niet langer, in het tweede iets langer dan éene bladzijde: zij kunnen dus, bij korte tijdsgelegenheid, op zichzelve ſtichtelijk gelezen worden, maar behoeven ook, bij ſlechts een weinig meer ruimte van tijd, de eigenlijke Bijbellezing of andere godsdienſtige lectuur niet te verdringen.

Voor het overige ſpreekt het van zelf, dat wij ons, bij een werk, als dit is, in geene breedvoerige opgave of bijzondere beoordeeling kunnen inlaten, en dat er in zulk eene menigte van ſtukjes wel eens zijn, op welke wij de eene of andere bedenking zouden kunnen maken. — Éene algemeene aanmerking wil Rec. niet terughouden, namelijk dat dit werk hier en daar niet vrij is van een gebrek, ook in vroegere ſtichtelijke ſchriften, b. v. in die van LAVATER, EWALD en anderen, maar al te dikwijls voorkomende; te weten, dat er van de aangehaalde Bijbelplaatſen ſomtijds zulk eene praktiſche aanwending gemaakt wordt, die met eene goede uitlegging niet beſtaanbaar, en voor de goede praktijk des Christendoms niet zelden ſchadelijk is: hij bedoelt vooral zulke plaatſen, die, met voorbijzien van het locale, temporele en perſonele, zoo als zij daar luiden, als algemeen geldende uitſpraken worden aangemerkt. Zoo is het b. v. met de bekende plaats, MATTH. XXVIII: 20, die in het eerſte Deel driemaal, en in het tweede nog eens ten grondſlag gelegd wordt: zij komt daar ſteeds voor als eene perſoonlijke belofte voor elken Christen, waarbij dan, gelijk ook door anderen zoo dikwijls geſchiedt, het ganſche beſtuur over der Christenen zedelijkheid, lotbeſchikking en gelukzaligheid als van God geheel op JEZUS CHRISTUS wordt overgebragt: de zamenhang nogtans, waarin die woorden voorkomen, ſchijnt ons genoegzaam te toonen, dat zij zien op de voortdurende betrekking, die JEZUS CHRISTUS houden zou op zijne Apostelen, en tevens de inſtandhouding der Christelijke Kerk aanduiden, die zij zouden ſtichten. — Een

ander voorbeeld! D. I, bl. 73, 74, ſtelt de Schrijver aan het hoofd JOAN. XIV: 17, en verſtaat die woorden van den zedelijken invloed van Gods Geest op den mensch in het algemeen: maar een eenvoudig inzien van die plaats kan immers zelfs den ongeleerden Lezer leeren, dat JEZUS aldaar ſpreekt van de buitengewone gaven des Geestes, aan zijne Apostelen mede te deelen; en dat dus ook de woorden, vs. 12, niet aan ons kunnen vervuld worden, (gelijk SPIEKER vervolgens zegt) maar, vergel. vs. 11, op de *wonderwerken* zien. — Bij de plaats, MATTH. V: 6, die zoo wel op zichzelve, als door het gebruik van het woord *geregtigheid*, vs. 10 en 20, duidelijk toont, dat er begeerte naar ware deugd, en de bevrediging hiervan door het volkomen onderwijs des Zaligmakers, door bedoeld wordt; hierbij kon Rec. naauwelijks zijne oogen gelooven, toen hij zag, dat SPIEKER, D. I, bl. 213, 214, er door ſchijnt te verſtaan „ de begeerte naar de verzoening met den „ Heiligen en Regtvaardigen door den eeuwigen Midde„ laar JEZUS CHRISTUS," en als parallel aan te merken LUC. I: 53. Te meer verwonderde hij zich hierover, toen hij diezelfde plaats D. II, bl. 69, 70, weder aan het hoofd vond, met deze terſtond hierop volgende woorden: „ De wet der geregtigheid ſtaat ge„ ſchreven in ons hart, en wij gevoelen ons genoopt „ en gedrongen naar de hoogſte volmaking te ſtreven," en waar ook verder de ware zin der plaats doorſchemerde. — Wil men nog een ander proefje, ziehier, wat D. II, bl. 266, woordelijk te lezen ſtaat: „ Zij (de „ naar Emmaus gaande vrienden van JEZUS) hadden hem „ verzocht, toen zij in het vlek gekomen waren: *Blijf* „ met ons, want het gaat naar den avond, en de dag „ is aan het dalen. (LUKAS XXIV: 23–32.) Zoo „ roep ik ook iederen avond, opdat mijne ziel vrede „ vinde in den Heer. Zoo bid ik elken morgen, opdat „ de Heilige mij door het leven geleide" enz. (!!) Waarlijk, bij zulk eene wankelbare uitlegging en wonderlijke toepaſſing kan men van den Bijbel alles maken; en bij

zoodanig een Bijbelgebruik, of liever misbruik, waggelt men heen naar Mysticismus en Piëtismus. — Wij zouden meer voorbeelden van dien aard kunnen aanhalen; maar het gezegde moge genoeg zijn, om te doen zien, dat wij wel veel reden hebben, om het bewuste werk over het geheel tot godsdienstige stichting aan te prijzen, maar nogtans raden, met oordeel des onderscheids te lezen, en het heldere onderzoek des Bijbels zelv' niet na te laten.

De Circulaire van den 26 Julij 1832, *bevattende eene Lijst van Geneesmiddelen tegen den Aziatischen Braakloop, uitgeschreven door de Provinciale Commissie van Geneeskundig Onderzoek en Toevoorzigt, residerende te Groningen, getoetst aan doelmatigheid, billijkheid en regt, door* B. EEKMA, *Med. Doct., benevens handhaving der waarheid, tegen de beschuldiging van pligtverzuim, den Schrijver, wegens zijn protesteren tegen bovengenoemde Circulaire, gedaan door zijn H. E. G. den Heer Gouverneur van de Provincie Groningen. Te Winschoten, bij* H. V. Huisingh. 1834. *In gr.* 8*vo. XII en* 102 *bl. f* : - 90.

Met opzet schreven wij dezen titel in zijn geheel af, omdat men daardoor in eens met de strekking van dit boeksken kan bekend worden. Wij deden dit te meer, omdat wij, dusdoende, niet zullen behoeven te treden in eene breedvoerige uiteenzetting van een geschil, bij hetwelk eigenlijk het grootste gedeelte van het Publiek weinig belang heeft, en welks beoordeeling nog minder aantrekkelijks heeft. Het valt toch zeer moeijelijk, in dergelijke gevallen een oordeel te vellen, waarmede alle partijen tevreden zijn: dewijl elke partij meent het regt aan hare zijde te hebben, keert altijd de eene of andere onvoldaan van de beoordeeling terug. Te regt zegt ook de Schrijver in de XVIde Afd. van zijn geschrift, begin-

nende met het Motto: *Pro captu lectoris habent ſua fata libelli. Het oordeel over het in deze bladen verhandelde zal zeker verſchillende zijn, naar het ſtandpunt, waarop men zich plaatst, en naar het perſoneel karakter van ieder beoordeelaar.* Intusſchen er ligt toch eene *daadzaak* ten grond van het geſchil, wier beoordeeling niet geheel van *plaats* en *perſoon* afhankelijk is. Het is *ons*; in gevolge bl. 90, voorgekomen, dat deze zaak door den verdediger of verweerder niet geheel juist is opgevat. Wij (de verweerder vergeve het ons, indien wij niet op het regte ſtandpunt ſtaan) meenen te beſpeuren, dat de Heer EEKMA telkens met elkander verwart *de vrijheid van den Geneesheer* en *zekere onderwerping aan de wet, welke* MET REGT *kan gevorderd worden van elk, die, door er geneesmiddelen op na te houden, in de orde der medicijnbereiders* TEVENS *eene plaats inneemt.* Als Geneesheer is de Heer EEKMA, al ware hij ook geen VRIJE FRIES (bl. 93), toch *vrij*, geheel *vrij*, en alleen verantwoordelijk voor den opperſten Regter; maar, wanneer hij goedvindt er geneesmiddelen op na te houden, vervalt hij van zelf onder de verpligtingen, die te dezen de wet in het algemeen elk en een iegelijk voorſchrijft, en, naar omſtandigheden, gebiedend eiſchen moet. Deze legt waarlijk in ons goede land niemand het juk op, *einfach zu gehorchen, nicht zu raiſonniren*, maar kan toch geen protest gedoogen, hetwelk niet tot bedenkingen zich bepaalt, maar dadelijk weigert te gehoorzamen. Wij houden ons verzekerd, dat de handelwijze van den Heer EEKMA, onder de gegevene omſtandigheden, zelfs in die landen, waar de *Liberaliteit* het luidst wordt uitgekraaid, *andere* gevolgen voor die protesteerden naar zich zoude gesleept hebben.

Doch mengen wij ons niet verder in een geſchil, hetwelk, had de Heer EEKMA er iets over willen zeggen, veel korter had kunnen afgedaan worden. Wat hebben toch PALMERSTON en TALLEYRAND met deze Circulaire gemeen (bl. 95)? om van vele an-

dere uitweidingen niet te ſpreken, die, offchoon zij waarheid bevatten, haar op eene verkeerde plaats en niet altijd even gepast voorſtellen, waardoor de goede zaak meer nadeel lijdt, dan voordeel wordt aangebragt. Er komen zelfs hier en daar uitdrukkingen voor, welke, als hoogst ongepast, afkeuring zouden verdienen, indien men niet mogt vooronderſtellen, dat zij den Schrijver onbedachtzaam ontvallen zijn, b. v. bl. 80; maar, hoe zulks dan overeen te brengen met bl. XII Voorberigt? „ Wat is eene genoegzame hoeveelheid? Zoude „ men niet zeggen, dat de Commisſie in den RAAD „ GODS had gezeten en *juist* wist, met welke en hoe „ vele middelen men den Aziatiſchen braakloop moest „ aantasten" enz.

Behalve het Voorberigt, XII bladzijden lang, waardoor men voor het grootſte gedeelte reeds met de zaak bekend wordt gemaakt, zijn bl. 1—98 meest aan de behandeling der Circulaire gewijd en tegen de Prov. Geneesk. Commisſie gerigt; terwijl van bl. 98 - 102 de waarheid tegen den Heer Gouverneur wordt gehandhaafd. De toetſing der Circulaire is in zestien §§ verdeeld, prijkende elk met een Latijnsch opſchrift. Vier, zoo in het Nederduitsch als Latijn, gaan het Voorberigt vooraf. Door aanhalingen uit oudere en nieuwere Dichters, door uitweidingen over geſchiedenis, ſtaatkunde enz. toont de Schrijver een man te zijn, ervaren in meerdere wetenſchappen, dan die volſtrekt tot zijn beroep noodig zijn. Van zichzelven zegt hij, een braaf, eerlijk en cordaat man te zijn. Offchoon uit ſtijl en aanhalingen hier en daar blijkt, dat de Schrijver, gelijk hij zelf zegt, zich met de uitgave niet gehaast heeft, kan men evenwel niet merken, dat de tijd veel invloeds gehad heeft op *de verzachting van al te ſcherpe uitdrukkingen;* en wanneer de Schrijver vermoedt, dat iemand *hier en daar nog wat ſcherps zal vinden*, is het ons voorgekomen, dat dit *hier en daar* wel had mogen weggelaten worden. Het ware wellig beter geweest, dat de Schrijver *alles*

aan den tijd overgelaten, en, zich eerst met de uitgaaf niet gehaast hebbende, haar later in het geheel niet bewerkſtelligd had.

Geſchied- en Letterkundig Mengelwerk, door Mr. J. SCHELTEMA. *Vden Deels 2de Stuk. Te Utrecht, bij* J. G. van Terveen en Zoon. 1833. *In gr.* 8*vo.* 254 *bl. f* 2-20.

De bijdragen van den verdienſtelijken *Nestor* onzer Geſchied- en Oudheidkunde in dit ſtuk van het *Mengelwerk* zijn weder van zeer verſchillenden aard. Wij kunnen niet zeggen, dat 's mans Aanſpraak, als Voorzitter van het *Utrechtſche* Genootſchap, in 1832, ons bijzonder voldaan heeft: zij bepaalt zich tot de loffelijke vermelding der in dat jaar overledene Leden des Genootſchaps; en dan nog wordt van de Heeren BUSCH en THOMASSEN A THUESSINK, maar vooral van den Generaal VOET, als uitgemunt hebbende in zulke vakken van wetenſchap, waarin de ſpreker een vreemdeling is, ſlechts kortelijk gewaagd. Omtrent WESTERBAEN, als reeds door eene vroegere Lofrede van Do. SWART bekend, bepaalt zich de ſpreker eenvoudig tot het kenmerken van deszelfs *ſchrijfſtijl in die werken, welke niet tot zijn hoofdberoep behoorden;* en van KONING, hoewel, even als WESTERBAEN, zijn' bijzonderen vriend, zegt de Heer SCHELTEMA genoegzaam niets, maar beſpaart dit voor eene breedvoerige Levensſchets, te plaatſen voor het derde ſtuk van KONING's *Bijdragen.* — Daarop volgt het berigt aangaande een oud Altaar, eenigzins naar een *Hunebed* gelijkende, in het *Stichtſche* dorp *de Vuurſche.* Niet deze ſteenhoop zelf, die, kleiner dan de eigenlijke *Hunebedden*, ſlechts éénen dekſteen heeft en ook elders voorkomt, maar de plaats alleen, waar dezelve gevonden wordt, de hetachtige ſtreek in het Noorden van *Utrecht* bij *Gooiland*,

waar men vroeger dergelijke *altaren* nimmer ontdekt heeft, maakt het zeldzame en merkwaardige uit. *Het geſloten Boek*, *of de nieuwe Hollandſche munt*, (1680) en het *Iets over de namen onzer laagſte geldſpeciën*, beteekenen niet veel; men kan met mededeelingen *uit de oude doos* wel eens te ver gaan. Alleen de afkomst van den *Zeeuwſchen* duit van 1754, met de woorden: *luctor et ementor*, is nog al aardig. Des te belangrijker is het ſtaatsſtuk, ten bewijze der ongemeene werkzaamheid van den grooten, van den onvergelijkelijken JOHAN DE WITT. Het is droevig, dat tegenwoordig verſcheidene, zoo wel Duisterlingen als valſche *Liberalen*, die ROBESPIERRE en alwat *Jakobijnsch* is prijzen, (men heeft *enkele* zoodanigen in ons Vaderland) zich in een verbond der ſnoodheid vereenigen, om den grooten, den edelen, den onbaatzuchtigen Staatsman te verguizen, en zijnen moord door het gemeen te vergoelijken. Dat zij het hier geboekte lezen en — blozen, zoo zij nog kunnen! Onbegrijpelijk, bijna ongeloofelijk was de werkzaamheid van den Raadpenſionaris. Gedurende de eerſte *vijftien* jaren van zijne ambtsverrigtingen had hij, blijkens de Registers, bijna zoo veel gedaan als zijne voorgangers in *zevenenzestig* jaren, OLDENBARNEVELDT daaronder begrepen! om nu nog niet eens van de bijzondere Commisſiën, zoo in de Vergadering van *Holland* als in de Generaliteit waargenomen, en de briefwisſeling met buitenlandſche Ministers te ſpreken, die aan DE WITT veel talrijker werkzaamheden verſchaften, dan aan eenigen vroegeren Advocaat van *Holland* of Raadpenſionaris. Nimmer rekende hij iets voor de buitengewone onkosten van briefport, vuur, licht, werkzaamheden aan zijn huis, enz. voor den hem toegeſtanen Commis en vijf klerken. En wat genoot hij voor dit alles, gedurende de vijftien eerſte jaren van zijn beſtuur? *Drieduizend* gulden! De Man, die meer dan eens over het lot van *Europa* beſchikte, trok drieduizend gulden! Dat de *liberale* ſchreeuwers om een' goedkoopen Regeringsvorm, in *Engeland*, *Frankrijk* en elders, welken het ſlechts om vette ambten

voor zichzelve te doen is, — dat de talrooze ambtjagers en audiëntieloopers in ons land, die voor de matigste dienſten, en ſomtijds voor halve *finecuren*, eene gelijke jaarwedde als DE WITT verlangen en ſomtijds verkrijgen, zich ſchamen! Daarenboven had DE WITT, door zuinigheid en wettige *reductie* (tegen volle betaling der hoofdſom) der intereſſen van 's lands ſchuld van 5 op 4 ten honderd, den Staat van *Holland* jaarlijks elf tonnen gouds uitgeſpaard, behalve nog vele andere bezuinigingen. Bij het ontdekken van zoo vele verdienſten, wilden 's lands dankbare Vaderen den waardigen Man eene belooning van honderdduizend gulden geven. Slechts éene ſtem kuipte daartegen bij de *Dordſche* Regering, en wierp het werk in duigen. Het was de ſtem van JOHAN DE WITT! (Zie bl. 102.) Waarom rigt de dankbare nakomelingſchap dezen CATO zijner Eeuwe geen ſtandbeeld op?

Een ander zeer belangrijk ſtuk is het *Verhaal van den aanval der Franſchen op Aardenburg in Junij* 1672, eene der ſchoonſte *Epiſoden* uit de Geſchiedenis van dit voor altijd onvergetelijke jaar. Het is een *echt* verhaal dier overwinning, waarbij *driehonderd* wakkere burgers en ſoldaten *negenduizend Franſchen*, die het ſlecht verſterkte ſtadje (men had reeds ernſtig aan eene geheele *ſlechting* der vestingwerken gedacht) kwamen aanvallen, niet alleen volkomen op de vlugt ſloegen, maar zelfs zeshonderd-twintig man gevangen namen, waaronder een Luitenant-Kolonel en achtendertig mindere Officieren. De Schrijver des *Mengelwerks* heeft uit zijne aanteekeningen nog menige bijzonderheid gevoegd bij dit allezins *authentieke* verhaal. De Doopsgezinden te *Aardenburg* hadden, ſchoon het bloedvergieten tegen hunne godsdienſtige denkwijze en belijdenis ſtreed, echter, door het inwinnen van belangrijke berigten en het aanbrengen van verkwikkingen aan de ſtrijders, zoo vele gewigtige dienſten gedaan, dat de Regering hun daarvan openlijk een vereerend getuigenis gaf.

Na deze twee belangrijke onderwerpen, zoo naauw

met den roem onzes Vaderlands in ſtaat- en krijgskunde zamenhangende, ontvangen wij nu weder een aantal ſtukken, die *ons* van veel mindere gehalte toeſchijnen, en waarvan wij rondborſtig verklaren, dat ſommige, naar ons inzien, wel ongedrukt hadden mogen blijven. Zoo vonden wij niets in het platte rijm: *Olde Garrits Klage über dieſer gegenwärtige Welt*, in het *Overijſſelsch-Weſtfaalſche* dialekt onzer Oostelijke grensbewoners. Wanneer zulke volksrijmpjes zich door niets anders dan door hunnen tongval aanbevelen, mogen dezelve wel wegblijven, even als de wonderlijke inval van zekeren *Utrechtſchen* Edelman MEYSTERS in de zeventiende Eeuw, (wiens verdienſten de Heer SCHELTEMA veel te hoog opvijzelt) die den zonderlingen inval had, om eenen grooten keiſteen op de markt te *Amersfoord* te plaatſen. Zoo iets was toch geen blijk van de bijzondere *wijsheid* onzer voorzaten! MEYSTERS was in 't geheel een projectmaker: hij wilde *Utrecht* tot eene koopſtad van den eerſten rang, *met eene haven aan de Zuiderzee*, maken! Zeer nuttige aanmerkingen, daarentegen, geeft SCHELTEMA in zijne *kritiek* der misgeboorte, *Guillaume de Naſſau, drame historique* (menſonger) *et lyrique, par* DURAND. Doch waarom in 't algemeen de behandeling der *Geſchiedenis* in *romantiſche tafereelen* zoo ſcherp gehekeld, en met name de heerlijke Romans van den mensch- en geſchiedkenner WALTER SCOTT (dien de Schrijver, op eene waarlijk onbegrijpelijke wijze, WILLIAM SCHOTT noemt) zoo laag geſteld moeten worden, begrijpen wij niet. Dit zijn toch *aanvullingen der Geſchiedenis*, door de ſchildering der zeden, gebruiken en denkwijze in de onderſcheidene Eeuwen. — Bijdragen uit SCHELTEMA's *Analecta Wittiana* (wegens J. DE WITT) en verbeteringen in het ſtukje *over de Namen der Geldſpeciën* beſluiten het boek.

Het verwondert ons, bij eenen Letterkundige als SCHELTEMA *taalfouten* te vinden. Dus lezen wij *tweemaal*, (en dus niet als drukfout) bl. 16 en 21: „hij *lag* zich toe" voor: hij *leide* zich toe. Op bl. 68,

69 vinden wij de jaartallen 1658 en 1568, die blijkbaar beide 1668 moeten zijn. — Dat de geachte Schrijver met het oordeel des onderſcheids deze over 't geheel hoogſt belangrijke verzameling moge voortzetten, is onze vurige wensch.

Zeden, Gewoonten en Huiſelijk Leven der Noord-Amerikanen, door Mistriſs TROLLOPE *beſchreven, na een driejarig verblijf in de Vereenigde Staten: (gevolgd naar den vierden Engelſchen Druk.) II Deelen. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1833. *In gr.* 8*vo. Te zamen VIII en* 493 *bl. f* 4 - 80.

Verſcheidenheden, Landen en Volkeren betreffende, getrokken uit de jongſte en belangrijkſte Reisbeſchrijvingen, door J. G. SOMMER, *Hoogleeraar te Praag. II Deelen. Te Amſterdam, bij* ten Brink en de Vries. 1833. *In gr.* 8*vo. Te zamen* 540 *bl. f* 5 - 60.

Veelal moeten wij, bij de aankondiging van vertalingen, aan onszelven vragen: waarom is aan dit of dat werk de eer der vertaling bewezen, indien zoo iets nog eene eer kan gerekend worden in een land, waar bijna alles, wat elders in het licht verſchijnt, dadelijk wordt overgezet, alsof het de bevrediging eener eerſte behoefte gold! Doch bij de vermelding van deze werken van *Mistriſs* TROLLOPE en Prof. SOMMER behoeven wij die vraag niet te doen; wij verheugen ons integendeel er over, dat onze Letterkunde door de vertolking van zulke geſchriften verrijkt en verſierd wordt; en inzonderheid het werk van *Mistr.* TROLLOPE ſchijnt ons uiterſt belangrijk en leerzaam, vooral in de tegenwoordige tijdsomſtandigheden. Hoe velen beſchouwen de Vereenigde Staten van *Noord-Amerika* als het gelukkigſte land op onzen aardbodem; deszelfs bewoners als het volk, dat allen anderen volken ten voorbeelde ſtrekken moet! Maar men leze, wat hier, met blijkbare waarheidsliefde, wordt medegedeeld: en hoe veel men dan bij de *Noord-Amerikanen* zal aantreffen, dat toejuiching en navolging verdient; hoe gunſtig men in ſommige opzigten over de ſtad *Washington*, haar Kapitool en verdere hoofdgebouwen, over vele andere plaatſen en ſom-

mige inrigtingen bij de *Noord-Amerikanen* moge oordeelen, in het algemeen zal men de burgers der Vereenigde Staten niet langer als een waarlijk beschaafd, als een beminnelijk en gelukkig, zelfs niet eens als een echt vrijheidlievend volk kunnen blijven beschouwen. Laat men al eens toestemmen, dat de Schrijfster, als eene *Engelsche*, niet geheel onpartijdig in hare oordeelvellingen is; de ontmoetingen, die zij ons zoo eenvoudig en ongekunsteld mededeelt, de waarnemingen, die zij gedurig deed en waarvan zij ons verslag geeft, kunnen niet verzonnen zijn. En is het dan wel eene wenschelijke zaak, in een land te leven, waar de behoeftige te trotsch is, om zijnen dank te betuigen voor een geschenk, en daarom altijd slechts *leenen* wil, ten einde toch niet te moeten zeggen: *ik bedank u*, offchoon hij leent met het voornemen van nimmer weder te geven? In een land, waar niemand voor geld u *dienen* wil, maar alleen *behulpzaam* wezen tot wederopzeggens toe, of tot zoo lang een fraai kleedingsstuk door de betaald wordende behulpzaamheid is overgewonnen? In een land, waar een vader boete moet betalen, indien hij zijn kind, kastijdt, en dien ten gevolge een vader tot betaling dier boete veroordeeld werd, *op de beschuldiging van zijn twaalfjarig zoontje*, hetwelk bleek *geslagen te zijn, omdat het gelogen had?* In een land, waar, het Bestuur zich met geenerlei godsdienstige inrigting moeijende, de rondzwervende geestelijken van allerlei, bijna ontelbaar vele, gezindten leven van de geschenken der *vrouwen*, welke uitgesloten zijn van het gezellig verkeer, en geene andere uitspanning kennen, dan de dweepzuchtige godsdienstige vergaderingen, *revivals* genoemd? In een land..... Maar genoeg! Wij, *Nederlanders*, behoeven ten minste zoo min op het geluk, als op de vrijheid en gelijkheid der *Noord-Amerikanen*, jaloersch te zijn.

Ook het werk van den Hoogleeraar SOMMER levert eene onderhoudende en leerzame lectuur op. Het bestaat uit fragmenten van verschillende reis-, land- en plaatsbeschrijvingen. Onder anderen trok onze oplettendheid hetgeen wij vonden D. II, bl. 129, (*Reis van den Bisschop* HEBER *door een gedeelte van Indië*) omtrent den overgang van de helderder in de donkerder menschenkleuren: „De hier geborene *Portugezen* trouwen slechts onder elkander, of op zijn hoogst met *Europeanen*; evenwel zijn zij, gedurende hun verblijf van drie eeuwen in *Indië*, zoo zwart geworden als *Kaffers*." „Zeker vindt men bij den *Neger* nog an-

dere eigenheden, die de *Indiaan* niet bezit, en van welke men ook bij de *Portugeſche* Kolonisten geen ſpoor vindt.... Maar wanneer de hitte der zon op zichzelve de eene verandering voorsbrengt, zoo kunnen immers andere eigenheden van het klimaat weder hare bijzondere veranderingen bewerken; en wanneer nu zulke eigenheden drie- of vierduizend jaren lang onafgebroken voortwerken, wie kan dan bepalen, waar de grenzen dezer werking zijn?" Verder op bl. 137, uit dezelfde Reis, over den oorſprong der zoogenaamde *Heidens*, wier oude taal een tongval der *Hindoestanſche* is, en die eigenlijk in *Perzië*, als omzwervende ſtammen, zonden te huis behooren, alwaar zij reeds vóór CYRUS ſchijnen geleefd te hebben; zoodat, te oordeelen naar de opgave van zekeren *Mohammedaan* ABDULLAH, *Perzië*, en geenszins *Indië*, het oorſpronkelijke moederland van dat zwervende volk zijn zou. — Over het geheel hebben wij dan ook dit werk met genoegen gelezen, en durven het, even als het eerst aangekondigde, ruimſchoots aanbevelen; niets meer bejammerende, dan dat plaatsgebrek ons verbiedt, omtrent beide in verdere bijzonderheden te treden.

Redekunst voor Gymnaſiën en eerstbeginnende Redenaars, door J. PÜLLENBERG. *Naar het Hoogduitsch. Te Leiden, bij* S. en J. Luchtmans. *In gr. 8vo. XII en* 156 *bl. f* 1-50.

Recenſent heeft dit boekje met belangſtelling en genoegen gelezen. Het bevat wel niets nieuws; niets, dat men ook niet elders, en ſoms — wij moeten het erkennen — juister en volledíger behandeld vindt. Maar men kan toch den geleerden Schrijver, thans Hoogleeraar in de Wijsbegeerte te *Paderborn*, de verdienſte niet ontzeggen, dat hij de voornaamſte regelen der Redekunst in een beknopt beſtek en eene geleidelijke orde heeft voorgedragen; terwijl bovendien zijn werkje, gelijk de Vertaler in de Voorrede te regt heeft aangemerkt, zich door dat *praktiſche* onderſcheidt, 't welk in de meeste ſchriften over dit onderwerp wordt gemist. Alles wordt met voorbeelden opgehelderd, waardoor de geſtelde regel dadelijk wordt toegepast en geſtaafd.

Na de Inleiding, waarin eene juiste bepaling der Welſprekendheid voorkomt, § 1: „ *Welſprekendheid* is de kunst om „ (door middel der Spraak) den wil van anderen te buigen

„ of te leiden: de kunst van overtreden; of ook: *Welſprekendheid* is de kunst om den wil van anderen door goede „ beweegredenen aan te ſporen tot het ſtreven naar een goed „ doel," wordt I. *over de Vinding*, II. *over de Rangſchikking*, III. *over de Gelaatſche-uitdrukking of den Stijl*, en IV. *over de Uitſpraak en Gebaarmaking* gehandeld. Het tweede deel, over de *Rangſchikking*, komt ons voor met de meeste zorg bewerkt te zijn. Enkele zaken evenwel, als b. v. de *Overgangen*, § 26, III, een zoo belangrijk als moeijelijk punt, en het *Slot*, (*Peroratio*, *Epilogus*) § 27, zijn veel te kort en te oppervlakkig behandeld. Zoo had ook in het derde deel, onder anderen, over het gewigtig onderſcheid tuſſchen poëtiſche en rhetoriſche figuren wel iets meer mogen gezegd worden, dan uit § 60 en de volgende kan worden opgemaakt, 't geen ons niet verder brengt dan de onbepaalde ſtelling op bl. 100: „ Echter vergeet hij niet, „ (de Redenaar namelijk) dat hij geen Dichter is en de „ allerhoogſte vlugt niet nemen mag." Doch wij onthouden ons van verdere aanmerkingen. — De kundige Vertaler, die zich onder de Voorrede bekend maakt met de *initiale* letters P. H. T. te *T*..., heeft zich van zijne taak loffelijk gekweten, en door de aanhalingen uit vaderlandſche Schrijvers, in de plaats der Hoogduitſche, die in het oorſpronkelijke voorkomen, het boekje voor zijne landgenooten bruikbaarder gemaakt.

Zamenſtel der Chriſtelijke Zedekunde, door Dr. F. V. REINHARD. *IXde Deel, bevattende de Bladwijzers over het geheele Werk. Te Deventer en Franeker, bij* A. J. van den Sigtenhorst *en* G. IJpma. 1833. *In gr.* 8*vo. XL en* 320 *bl. f* 4-:

Met dit Deel is nu het voortreffelijke werk van REINHARD in onze taal geheel overgebragt, veel beter dan dit vroeger het geval is geweest.

„ Naar den wensch van den nu zaligen Schrijver," zoo berigt C. F. BARTZSCH in het Voorberigt bl. IV, „ moesten „ er vier bladwijzers voor dit zijn werk gemaakt worden. „ A. Bladwijzer der voornaamſte zaken. Deze moest, daar „ er reeds vóór ieder Deel een algemeen overzigt van den „ inhoud gegeven was," (In ons Hoogduitſch exemplaar

ontbreekt dit in Vter Band, 1815.) „ zoo gebijzonderd en „ volledig als maar mogelijk is gemaakt worden, opdat geen „ ontwikkeld denkbeeld of behandelde ſtof onaangeroerd „ bleef, en hetgeen tot ieder onderwerp behoort in het „ korte kon worden overzien. B. Bladwijzer van tekſten, „ of eene, naar de orde der Bijbelboeken ingerigte, aanwij- „ zing van plaatſen der H. Schrift, die of in het werk „ zelve of in de aanmerkingen zijn aangehaald. C. Bladwij- „ zer van Bijbelplaatſen, die door den Schrijver in den tekst „ of in de aanmerkingen zijn opgehelderd. D. Letterkun- „ dige bladwijzer, of eene alphabetiſche opgaaf van oude „ en nieuwe Schrijvers en van derzelver werken, welke in „ de aanmerkingen zijn aangehaald. Hier kan men met één „ oogopſlag overzien, bij wien der oude Schrijvers en in „ welke ſchriften van hen het meeste zedekundige onder- „ rigt te vinden is, en zij, die deze ſchriften om de zede- „ leer wenſchen te lezen, kunnen zich bij het kiezen van „ dezelve hiernaar rigten. Deze aanmerking geldt ook om- „ trent de nieuwere Schrijvers." — In de Hoogduitſche uitgaaf is dan ook aan dezen wensch van REINHARD ſtip- telijk voldaan. De Nederduitſche Vertaler is hiervan eenig- zins afgeweken. In de eerſte plaats wordt hier medegedeeld *Korte inhoud van het geheele werk*, bl. III—XL. Offchoon vóór ieder Deel deze inhoudsopgaaf ſtukswijze voorkomt, is de geheele opgaaf hier in geenen deele overbodig. Hier- op volgt *Letterkundig Register*, bl. 1—132. Vervolgens *Blad- wijzer der voornaamſte zaken*, bl. 133—317. Eindelijk *Lijst der opgehelderde Schriftuurplaatſen*, bl. 318—320. Geheel overgeſlagen is de *Bladwijzer der aangehaalde tekſten*, die in de oorſpronkelijke uitgaaf voorkomt, S. 247—326. Of- ſchoon de Eerw. MOLHUYSEN zekerlijk meent reden te hebben dit Register voorbij te gaan, gelooven wij toch, dat hij beter had gedaan, wanneer hij ook dat ſtuk had medegedeeld. Het moge in uitlegkundige werken kunnen volſtaan, de wezenlijk opgehelderde Bijbelplaatſen op te ge- ven, het oogmerk van REINHARD zelven en de aard van dit *Zamenſtel der Zedekunde* ſchijnen ons toe, ook het hier voorbijgegane te eiſchen. Wij wenſchen intuſſchen den Ver- taler geluk met zijn welvolbragt werk, en hopen, dat de Uitgevers op den duur de vruchten plukken van de kosten, beſteed aan een klaſſiek werk, dat niet ſpoedig door de han- den en den boekhandel vliegt, maar blijvende waarde be-

houden zal bij hen, voor wie REINHARD hetzelve beſtemd heeft, — bij hen namelijk, die diepere en geleerde kennis van de Moraal des Christendoms, van wege hunne roeping, zich moeten eigen maken, of uit eigene begeerte en neiging willen verſchaffen.

Beknopte Schets der Algemeene Geſchiedenis, van de ſchepping der wereld tot op onzen tijd. Door J. KWANTES. *Te Amſterdam, bij* J. C. van Kesteren. *In kl.* 8*vo.* 204 *Bl. f* :-80.

De Heer KWANTES heeft eene niet gemakkelijke taak op eene verdienſtelijke wijze volbragt: want, inderdaad, de ſchets is beknopt, en het gegeven overzigt der algemeene Geſchiedenis zoo volledig, als noodig is, om eerstbeginnende beoefenaars een kader in het hoofd te prenten, dat zij bij verder onderzoek telkens kunnen aanvullen en verrijken. Op eenige onnaauwkeurigheden en andere in het oog vallende feilen moeten wij echter den Schrijver opmerkzaam maken.

Inleiding, bl. VIII. Het eerſte tijdvak ..... *nagenoeg* (lees *ruim*) zestien en eene halve eeuw.

Bl. 3 van het werk zelf wordt de Zondvloed geſteld op 2350 jaren vóór Christus; doch daar de Schrijver de geboorte van den Zaligmaker ſtelt in het jaar der wereld 4000, en de Zondvloed ten jare der wereld 1656 is voorgevallen, zoo zou dat zijn 2346 jaren vóór Christus.

Bl. 7, vergeleken met de Tijdrekenkundige Tafel bl. 13, plaatst de vestiging der Herdersvorſten in Egypte vóór Abraham. Daar zij omſtreeks 300 jaren er geregeerd hebben, zouden zij dus nog in en na Jozef's tijd hebben geheerscht. Dit wederſpreken de Bijbelſche berigten. Waarſchijnlijker hebben zij, na Jozef's tijd, zich van het rijk van Memphis meester gemaakt, terwijl intusſchen de Israëliten in de Delta woonden, en bij die verandering van Opperheeren niets verloren. Maar toen de Koningen van Thebe, in Opper-Egypte, de Herdersvorſten verjaagd en het rijk van Memphis met het hunne vereenigd hadden, gingen zij de Israëliten, uit haat tegen de herdersvolken in 't algemeen, onderdrukken. De Dynastie van Thebe was onbekend met de verdienſten van Jozef, en de Israëliten begonnen dus, na reeds bijna 400 jaren rust en geluk te hebben genoten, even als een

overwonnen volk behandeld te worden. Na hunnen uittoog uit Egypte, werd de Kaste der Krijgslieden op de eilanden der Delta geplaatst.

Bl. 23. drie *Curiacen* en drie *Horacen*; lees: drie *Curiatiusſen* en drie *Horatiusſen*.

Bl. 24 en 75. het eiland *Rhodes*, lees *Rhodus*.

Bl. 34. de Atheenſche *Veldheeren* Pericles en Alcibiades. In den Peloponneſiſchen oorlog zijn Pericles als *Staatsman* en Alcibiades als Veldheer en Vloorvoogd beroemd geweest.

Bl. 61 lezen wij, dat de Christelijke Godsdienst, na verloop van drie eeuwen, door het geheele Romeinſche gebied als de eenige ware erkend en beleden werd. Dit is onjuist. Zij werd onder Konſtantijn den Grooten de Godsdienst van den Staat, alzoo die des Keizers; maar er bleven in alle landen nog vele afgodendienaars en aanhangers der heidenſche wijsgeeren over, waardoor Julianus (die het Christendom nimmer onheild had, en hetzelve, wegens de onderlinge verbittering der navolgers van Athanaſius en Arius, als rustverſtorend en gevaarlijk voor den Staat beſchouwde) zulkerhand genoegzaam werd geruggeſteund, om de Christenen te kwellen.

Bl. 68. waarna zij (de West-Gothen) in *Spanje* het *West-Gothiſche* rijk ſtichtten, van hetwelk *Toulouſe* de hoofdſtad was. Lees: *in zuidelijk Gallië*, *Spanje en Portugal*, *het West-Gothiſche rijk* enz.

Bl. 128. Waarom niet met een enkel woord geſproken van de Gentſche bevrediging en den laateren afval der zuidelijke gewesten? Het is nu, alsof men zich altijd alleen in de noordelijke Provinciën of de naderhand vereenigde Nederlanden tegen Spanje verzet heeft. De Unie van Utrecht was ſlechts een nader verbond der noordelijke Nederlanden, toen men zag, dat de zuidelijke de Gentſche bevrediging toch verbreken zouden.

Bl. 135. Waarom alleen van de Engelſchen, en niet ook van de Nederlanders, bij de vermelding van den Succesſieoorlog, geſproken? Onze voorouders hadden er zulk een roemrijk deel in.

Bl. 148 reg. 16. Florida *en* Frankrijk; lees: Florida *aan* Frankrijk.

Bl. 160. De opnoeming van beroemde mannen in het gebied der Kunſten en Weteníchappen is niet volledig ge-

noeg. Van de dichters uit de zeventiende en achtiende eeuw wordt bij de Duitschers alleen Klopstock genoemd; Schiller en Göthe hadden ten minste verdiend niet vergeten te worden. Puffendorf wordt onder de wijsgeeren, Fichte onder de regtsgeleerden genoemd. Dit moest juist anders-om zijn. Schiller, reeds onder de dichters voorbijgegaan, wordt ook niet vermeld onder de geschiedschrijvers, maar n. b. wel onder de redenaars. Onder dezen wordt ook Hooft genoemd, die insgelijks bij de geschiedschrijvers moest worden opgesomd, doch juist daar verzwegen is, even als Hume, van wien in 't geheel niet gesproken wordt. Enz.

De schikking en verdeeling van het werkje bevalt ons anders wel. De Tijdrekenkundige Tafels zijn van zeer veel nut, en wij kennen het goed, dat zoo wel de kerkelijke als de wereldlijke geschiedenis hier wordt behandeld. Tot lof van den Schrijver moeten wij zeggen, dat zijn stijl steeds gematigd en onpartijdig is, inzonderheid omtrent de kerkelijke zaken; iets, waarin dit werkje zich voordeelig onderscheidt boven het *Kort Begrip der Algemeene Geschiedenis* door CURAS en SCHROCK, hetwelk voor de Protestanten, ook in het leerstellige, zoo blijkbaar partij trekt, dat het door geene Roomschgezinde kinderen op de schoten kan worden gebezigd. De Heer KWANTES zegt niets, of elk Roomschgezinde, zoo hij opregt wil zijn, moet hem gelijk geven.

De Zelfopoffering van ANTHONIUS HAMBROEK, *Predikant op het Eiland Formosa, vaderlandsch-dramatisch Dichtstuk, door* P. KOSTER. *Te 's Gravenhage, bij* J. P. Beekman, Hz. *In gr. 8vo. VI en* 46 *bl. f* :-80.

Daar Heeren Commissarissen van den Schouwburg te *Amsterdam* in het ten tooneele voeren van het hier aangekondigde stuk zwarigheid vonden, wegens de onmogelijkheid, om zulks met de bestaande verordeningen ten opzigte van het tooneel overeen te brengen, zoo heeft de Schrijver besloten, hetzelve slechts als dichtstuk uit te geven, en hij waarschuwt daarom de Nederlandsche Componisten, opdat niemand de vruchtelooze moeite doe, muzijk voor de oorspronkelijk tot den zang bestemde partijen te vervaardigen. Daardoor is echter de aanleg van het stuk niet veranderd,

en al wordt er dus geene muzijk op gecomponeerd, en al wordt het niet vertoond, het blijft in ons oog altijd eene *Opera seria*; het moet beoordeeld worden, gelijk men de *woorden* van dergelijk eene Opera *zou* beoordeelen.

Het ſtuk is, even als de *Muette de Portici*, geheel in verzen, ook het ſprekende gedeelte; maar in het algemeen ſchijnt het ons toe, dat het ſprekende gtdeelte te klein is. Bijna alles is blijkbaar voor den zang beſtemd. Dit zou, gelijk wel meer het geval is, met name bij ROSSINI, afmattend zijn voor de zangers en zangeresſen: want het telkens tusſchenkomen van een ſprekend gedeelte ſtrekt tot wezenlijke verpoozing voor de zangſtem. Verder ſchijnt het ons toe, dat er te veel koren in voorkomen, en elk koor vooral te dikwijls. Wij hebben hier een koor van Nederlandſche krijgslieden, een van Nederlandſche burgers, een van Nederlandſche vrouwen, en een van Chineſche krijgslieden; en men kan niet, met verandering van kostumen, het eene koor de partij van het andere laten uitvoeren, zoodat men van de drie mannenkoren er één maakt: want, daargelaten het bezwaar, om zoo verbazend veel door dezelfde perſonen te laten zingen, ſoms zijn twee of drie koren te gelijk op het tooneel. Als men er nu nog bijvoegt de niet tot de koren behoorende perſonen, (waaronder de Nederlandſche *gevangene burgers*, eigenlijk nog een vijfde koor) en als men in aanmerking neemt, dat meest al die perſonen voor *aria's*, *ſolo's*, *duetten* enz. dienen moeten, welk eene verzameling van talenten is er dan niet benoodigd! Let men er nu nog op, hoe veel enkel ſprekende, en welk eene menigte zwijgende perſonen er optreedt, hoe verbazend wordt dan het perſoneel! Voor de zwijgenden kan men wel figuranten nemen, maar zij moeten toch *plaats* vinden op het tooneel. Evenwel, op een tooneel als te *Amſterdam* zou zich dit mogelijk laten vinden. Het kan zijn, dat veel door verkleeding enz. zou geſchikt worden. Doch wij zeiden ook, dat men te dikwijls, waar wij nog wel mogen bijvoegen te langdurig, het eene of andere koor, of eenige koren bij beurte of te gelijk zou hooren. Ook dit zal aan ieder bij de inzage blijken. Voorts geeft het ſtuk te weinig aanleiding tot pracht van decoratiën en zoodanige tooneelveranderingen, als men bij de Opera bemint; terwijl het ons verder voorkomt, dat woorden en zamenhang te weinig gelegenheid aan een' Componist en dus ook aan de uitvoerders geven,

om in *verſchillenden* ſtijl talent ten toon te ſpreiden, gelijk b. v. in de *Muette*. Het invlechten van boertige, gemeenzame en vrolijke tooneelen moge in het *klaſſiſche Treurſpel*, waar de eenheid over de verſcheidenheid heerscht, verboden zijn; in de Opera is het behoefte: dáár heerscht de verſcheidenheid over de eenheid. Het karakter der Opera is noodwendig romantisch; en is zulks met eene Opera geenszins het geval, dan kan de Componist bijna geene lauweren behalen. VOLTAIRE reeds noemde de Opera het graf der tooneelpoëzij, en als men de tooneelpoëzij in 't afgetrokkene beſchouwt, dan had hij gelijk: want in alles, wat voor den zang beſtemd is, vooral in de Opera, is de Dichter de ſlaaf van den Componist. Valt de Dichter echter in goede handen, dan vindt hij daarvoor voldoening in de meerdere uitwerking van zijn ſtuk.

De Dichter heeft eenige vrijheden, in de voorſtelling der geſchiedenis, zich veroorloofd: hierop maken wij geene aanmerking, want de hoofddaad is gebleven. Stijl en taal hebben ons in 't algemeen wel bevallen; er is zelfs zeer veel dichterlijke verheffing in het ſtuk. In het koor der Chinezen, bl. 10 en 12, hindert ons de uitdrukking: *Neus en ooren afgeſneden*. Wat zou dat naar in den zang klinken:

> En dan *met gebroken leden*,
> *Neus en ooren afgeſneden*,
> Stooten we u daar *naakt* in af!

Op bl. 12 is het karakter der Chineſche roovers verkeerd geteekend. Zij doen zich voor als verlosſers der Formoſanen, en als hunne broeders, omtrent als de Franſchen in 1795 bij ons. Maar die denkbeelden van broederſchap en vrijheid ſchenken, al ſtrekken zij ſlechts tot masker, lagen in het karakter dier zeeroovers niet. De oorſpronkelijke Formoſanen hadden niets met de Chinezen gemeen, en dezen beſchouwen volken van een' anderen ſtam nooit als broeders; alleen de Chinezen, die als ingezetenen zich te voren op Formoſa, tot verdriet der inlanders, hadden begonnen te vestigen, konden op de genade van Coxinga hopen. — Op bl. 21 wordt door Kornelia, de dochter van Hambroek, goed partij getrokken van hetgeen zij de *kinderliefde* der Chinezen noemt. Maar *kinderliefde* is *liefde tot zijne kinders*, waarin de Chinezen zeer ten achtere zijn; zij bedoelt *ouderliefde*,

of *liefde van kinderen tot hunne ouders*. Deze beoefent men in China bij uitnemendheid, en zij hangt zamen met deszelfs aanvaderlijken regeringsvorm. Dat ook de Dichter deze *onderhefde* op het oog heeft, bemerkt men uit het verband der rede. Hambroek voor den Raad van Formosa is ſtout, ſchoon en waar geſchilderd. Dat geheele vierde Bedrijf is zeer wel geſlaagd. Ook in het vijfde is die echtverbindtenis van Ferdinand en Kornélia goed in den zamenhang gevlochten; voortreffelijk is het tafereel, en de koraalzangen, hier natuurlijk bijgebragt, zijn de ſtudie van den Componist waardig. Dat plotſeling afbreken bij de onverwachte komst der Chinezen zou zeer veel werking doen. De drie koren breken daar af bij het eerſte woord van het refreintje:

> God! wien de echt behaaglijk is,
> Zegen hun verbindtenis!

Die aanroeping van het Opperwezen is *hier* gepast, en wij hebben er niets tegen. Jammer, dat ook dáár, waar het overbodig is, in dit ſtuk zoo dikwijls *God! God!* geroepen wordt; b. v. het koor, op bl. 2:

God! God! ſchier levenloos genaakt ons Julia!

Waarom niet: *O Hemel! ſchier ontzield* enz. *O Hemel!* is eene verzachtende ſpreekwijs. Men moet niet *al te* natuurlijk zijn in een tooneelſtuk. Als men, b. v., in een blijſpel een' matroos laat binnenſtuiven, moet het niet zijn met de woorden: *Goddome! daar heb je Jan Zwierbol!* ſchoon het waar is, dat een matroos zich ligtelijk op die wijze zou uitdrukken. Al te natuurlijk is de Dichter juist niet, als hij de Chinezen, alsof zij Turken waren, laat roepen, bl. 10 en 12: *Slijfjehonden! Christenhonden!* Die zeeroovers *dachten* denkelijk niet eens aan het verſchil van Godsdienst; dat van volksaard was hun genoeg; roofzucht bezielde hen, maar geene dweepzucht.

Bij de anders vrij vloeijende verſificatie, hindert op bl. 21 *heiligſte* voor *heiligſte*; die zamentrekking is in de uitſpraak onmogelijk.

Wij herinneren den Dichter HUYDECOPER'S regel omtrent de *toonleiding in de Alexandrijnen*, in zijne *Proeve op* VONDEL. Zoo vaak de *rust* na de zesde groep is weggenomen, en die zesde groep een' ondergeſchikten, halven of middeltoon

heeft, dan moet de *achtste* greep *hoog* zijn. Goed zou dus zijn, bl. 21, uit het oogpunt der toonleiding beſchouwd:

De tranen droogen, die mijn wangen nu beſproeijen. Maar

De tranen droogen, die mij langs de wangen vloeijen, is wel goed in de *maat*, doch de harmoniſche betrekking der *tonen* is verwaarloosd.

De talentvolle Dichter ga voort met te dingen naar den eerepalm der gelouterde kunst!

Pandora. Letuur voor den beſchaafden ſtand. Verzameld en uitgegeven door B. T. LUBLINK WEDDIK. *Vijfde Stukje. Te Amſterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1834. *In gr.* 8vo. 97 *Bl. f* 1-25.

Andermaal opent zich de geheimzinnige doos, uit welke zoo velerlei over het menſchelijk geſlacht is gekomen, of, zoo gij liever wilt, deelt LUBLINK WEDDIK uit den hoorn des overvloeds een en ander door hem verzameld mede. Zulk een verzamelaar is voor eenen uitgever toch zoo geheel onverſchillig niet. — Doch ter zake. Elf Parabelen openen dezen bundel. Wij zouden bij de eerſte Parabel wel willen vragen: Hoe kan een waar kunſtenaar, met de voortreffelijke gewrochten van Griekenlands meesters omgeven, nog aan ſcheppen denken? Die gewrochten worden immers gezegd hunne voortreffelijkheid vooral van de getrouwe nabootſing der natuur in hare grootſte volkomenheid te ontleenen. — Had *Algaffar* ook vroeg naar de zelfkennis getracht, hij zoude aan het einde der baan toch even onvoldaan geweest zijn. Het is juist, zelfkennis is ſtreven naar waarheid. Zelfkennis en waarheid liggen wel niet buiten het bereik van den mensch; maar waar zijn zij, die haar bereiken? — Bij de derde Parabel is het best, zich het gezegde van STATIUS (*) te herinneren: *Seris arbores, quae alteri ſaeculo proſunt.* — Bij den aanhef der vierde vermoedt men niet dadelijk, dat *Johannes* het eigenlijk onderwerp van dezelve is. De ſtijl is hier niet duidelijk noch zeer gelukkig. — Het ware te wenſchen, dat de Muze uit de vijfde Parabel aan vele Dichters van tijd tot tijd mogt verſchijnen. — Dewijl velen liever

(*) CICERO, *de Senectute*, Cap. VII.

door Parabelen dan door eenvoudige waarheid onderwezen willen worden, zoo zij het geſpaarde vogelnestje een beeld der ontfermende Almagt en Voorzienigheid: de eenvoudige zoude zich gerust kunnen ſtellen met *Matth.* X: 28. — Indien de Schrijver der zevende Parabel den zang en de muzijk voor *ſynonimen* houdt, valt er niet tegen te zeggen, althans wat het gebruik betreft. — Is de vergelijking in de achtſte wel geheel juist? De dapperſte krijgsman zal alleen tegen den drom vijanden niets uitregten; hoe dikwijls werd echter de voortrennende volksſtem niet door eenen enkelen redenaar tot ſtaan gebragt! — Zoo lang de Rede hare regten niet herkregen heeft, moet dikwijls de Verbeelding hare plaats vervullen, en zoo lang zal de negende Parabel vertroosten. — De tiende kan voor velen leerzaam zijn. Het zal dikwijls zoo zijn; maar de menſchen, welke men ontmoet, kunnen ook veel invloeds op de beoordeeling hebben. — De elfde Parabel zal het best worden verſtaan, wanneer de huisvader haar op zijnen geboortedag leest!

Het op deze Parabelen volgende ſtuk zal, volgens WIELAND, de *Verlichting* in *zes antwoorden op zes vragen* behandelen. Er wordt eerst gevraagd: *wat is verlichting?* vervolgens: *over welke voorwerpen kan en moet de verlichting uitgebreid worden?* verder: *waar zijn de grenzen der verlichting?* 4. *door welke* VEILIGE *middelen wordt zij bevorderd?* (Dit is onder allen wel het gewigtigſte vraagſtuk.) 5. desgelijks: WIE *is gemagtigd om het menschdom te verlichten?* eindelijk: *aan welke vruchten erkent men de waarheid der verlichting?* WIELAND was een der geestigſte Schrijvers, die tevens eene goede kennis van het menſchelijk hart bezat, welke evenwel de vrucht was van eene niet zeer uitgebreide ondervinding. Men kan niet vooronderſtellen, dat hij in het vrije Rijksſtadje *Biberach*, waar hij lang heeft moeten toeven en veel doen, eer hij de beroemde WIELAND is geworden, veel wereldkennis heeft opgedaan. Om over onderwerpen van dien aard met vrucht, inzonderheid voor het algemeen belang, te ſchrijven, behoort men menſchen- met wereldkennis in zich te vereenigen; anders loopt men gevaar den krijgsman gelijk te worden, van wien in de 8ſte Parabel gezegd wordt: „wanneer de volksſtem zich verheft, of door eigenbelang „wordt gewijzigd, zult gij vruchteloos uwe ſtem verhef„fen." Over de toepaſſing der verlichting willende ſpreken, zoude elk vooraf het ter zelfde plaatſe bl. 116 gezegde: *be-*

proef uwe krachten en overzie uwe vijanden, dus kunnen veranderen: *overzie de menschen en beproef dan de verlichting*. Wij willen gaarne gelooven, dat in een stedeken als *Biberach* een man als WIELAND kon schrijven, „dat de maatschappij „ minder gevaar loopt van elks magtiging ter verlichting, van „ SOCRATES tot aan den *duisterlingen*, maar *bovennatuurlijk* „ *verlichten* schoen- of kleedermaker," (hoe kan dit zamengaan?) „dan wanneer de verlichting der hoofden en het be„ heer der menschelijke handelingen als een Monopolium, of „ uitsluitend eigendomsregt, beschouwd en toegepast wordt." Dat deze vrijheid, *in het groot* gegeven, aan de verwachting voldoet, is door de ondervinding, vooral in dezen tijd, nog geenszins gebleken. Dat een boek, van welken inhoud ook, geene schade kan doen, welke niet schielijk tien- en honderdvoudig door andere goede boeken wordt vergoed, is zoo wel voor tegenspraak, als tegenbewijzen vatbaar. Ten dage van WIELAND mogt dit zoo geweest zijn; in onze dagen hebben vlug- en tijdschriften schade en veel schade gedaan, die gewis niet *schielijk* zal vergoed worden. Wat de tijd zal uitwerken, zij der Voorzienigheid overgelaten; in Haar willen wij voor de toekomst berusten, wanneer het tegenwoordige ons meer verdonkerd dan verlicht toeschijnt. Wij verzoeken evenwel in allen gevalle, ondanks onze bedenkingen, voor geene voorstanders des uitsluitenden eigendomsregt gehouden te worden.

De Inwijdingsrede, bl. 129—132, is als eene Gelegenheidsrede, die door plaats, tijd en gelegenheid de haar toekomende waarde verkrijgt, voor eene afgetrokkene beoordeeling niet geschikt. De *Liefde* brenge onzen eerstgeboren', en die verder ons geschonken zijn, of nog gegeven zullen worden, naar de plaats, die de *Vader* voor hen en voor ons in gereedheid heeft, op den bestemden tijd, het moge weinige dagen, maanden of jaren zijn, om het even wanneer! — *Voorwaarts!* klinkt het ons dadelijk in de ooren, bij de *Gedachten over de verdere volmaking des menschelijken geslachts*, bl. 133. Haast u echter langzaam *daarheen*, (bl. 145) vooral wanneer men met GLAUKUS moet vragen: *waarheen?* Menige geestige vergelijking, menige treffende wenk beheist dit vertoog, hetwelk tevens middelen aan de hand geeft, om, bij onze onkunde van het *waarheen*, in afwachting dat de orders van het hooger Bestuur kenbaar zullen worden, op de reis naar het *ergens* ons behulpzaam te zijn. Wij zouden

flechts vragen, of men, indien de Tijdgeest zeer goed weet *waarheen*, en zijnen hoogen last ſtiptelijk ten uitvoer brengt, bl. 128, wel tegen eenen KONSTANTIJN of BOGERMAN, bl. 134, mag ijveren, wanneer zij zich aan het hoofd van denzelven vertoonen? Men leest toch, bl. 129, dat ook *de Tijdgeest met geſloten deuren werkt.* — De Schrijver vergelijkt zijn betoog zeer aardig met eene zoogenaamde bedelaarsdeken, waarvan men vele ziet, die, wanneer de ſtukjes flechts met ſmaak bijeengevoegd werden, geen onaardig gezigt opleveren. Wat het nut betreft, voldoen zij zoo wel, als de kostbare ſprei, die, uit éénę ſtof geweven, minder verſcheidenheid aanbiedt en daardoor dikwijls de aandacht niet lang boeit.

Wat de *Synonimen* betreft, (bl. 146) wij verzoeken, om reeds vermelde redenen, (*Letteroef.* voor Junij, bl. 298) voor het tegenwoordige van verdere mededeeling van ons gevoelen verſchoond te mogen blijven. — Hebben wij voor vrouwen, in het algemeen, onbegrensden eerbied; voor geleerde en beroemde vrouwen, onverſchillig uit welke eeuw, tot Mevrouw VAN STAEL ingeſloten, het diepſte ontzag. Wij wagen ons des niet aan de beoordeeling der geleerde en beroemde Vrouwen uit de XIVde XVIIde Eeuw. Het Motto, aan MOLIÈRE uit de *Femmes ſavantes* ontleend, zoude van zelf ons den afſtand aanwijzen, waarop wij behooren te blijven ſtilſtaan, indien wij uit onszelve te dezen opzigte onzen pligt niet kenden. Ook is er reeds eene *uitgebreide toepaſſelijke Gloſſe* (bl. 164) of *opheldérende aanteekening* bijgevoegd. Het voegt niet, *Gloſſe* bij *Gloſſe* te voegen, vooral niet wanneer men leest: „ Het meisje moet zich die kundigheden ver„ werven, welke haar eenmaal, als vrouw en echtgenoot, „ een dadelijk nut en duurzaam genoegen zullen opleve„ ren," bl. 166.

Ten beſluite ontvangen wij *Gedachten*, *Opmerkingen* en *Aanteekeningen*, zoo wel van den verzamelaar, als van TERNANDER (bl. 195). Over het algemeen blijven wij bij het gezegde, *Letteroef.* Junij 1834, bl. 299. Eenige zijn niet onaardig gedacht; wij ontmoeten juiste opmerkingen, en door de aanteekeningen worden belangrijke gebeurtenisſen in het geheugen verlevendigd, b. v. bl. 172. ISAAK NEWTON en JOHANN KEPPLER, LUTHER, bl. 178. Wat JUSTUS LIPSIUS aan de H. Maagd opdroeg, dragen vele Schrijvers thans niet minder ijverig aan hunne Patronen, de boekverkoopers, op. Men bezige hier vooral toch geene dwangmidde-

ten! Tot dusverre ontvangen de lijders ik bevallige, nette, gekleurde enveloppen, bl. 174, nog altijd bittere quinine of opium en walgelijke rabarber: kan daarmede de honig- en suikerzoete preekwijze vergeleken worden? Ook handelt in dezen de apotheker slechts in last. — In de gedachten van TEKNANDER vindt men wezenlijk hier en daar iets, hetwelk bij den overgang *den nek breekt* of kreupel wordt, zoo als b. v. de hospes *Joost*, de tot poëtasteren wordende kalverliefde, bl. 199, de saletrekel, bl. 200. Honig- en suikerzoete voordragten zijn ongevallig; maar dergelijke krachtuitingen, zoude men met de Duitschers zeggen, zijn *zu derb*. Jeugdige kracht moet door zachtheid getemperd worden. Het behoort nagenoeg te zijn gelijk men bij CICERO leest: *ut enim adolescentem in quo senile aliquid; sic senem in quo est adolescentis aliquid, probo.* — Over het algemeen nemen wij de vrijheid nog te vragen, daar de Parabelen zoo zeer van Duitschen oorsprong zijn, of zelfs in onze taal de Parabel niet meestal eene te sterke Hoogduitsche tint aanneemt. — Is het juist gezegd, bl. 108: *ieder overtollig steengruisje* ONTSLUIJERDE *eene nieuwe waarheid*; bl. 104: *de gelukkige kunstenaar* VOERDE *de beminde*, enz.; bl. 109: *zijne ziel ontvloodt aan het ligchaam*; bl. 112: *donderknal*; bl. 113: *verhemeld worden* zal men in deze beteekenis bij goede Nederlandsche Schrijvers niet vinden; *geschiedt*, bl. 122, voor *gebeurt*, enz.

Wij eindigen ons verslag met welmeenende aanbeveling van het boeksken.

Bloemlezing uit de Fabelen en Vertellingen van G. C. PFEFFEL, *door Mr.* A. MODDERMAN. *Te Groningen, bij* W. van Boekeren. *In kl.* 8*vo.* *XVI en* 160 *bl.* *f* 1-20.

Gedichtjes voor Kinderen; waarbij gevoegd is een vijftal vaderlandsche Gezangen (op bekende zangwijzen) door T. RAVEN, H.Z., *Kostschoolhouder te Appingedam. Te Appingedam, bij* J. Mekel. 1834. *In kl.* 8*vo.* *XI en* 96 *bl.* *f* :-45.

De Heer Mr. MODDERMAN heeft met smaak en oordeel uit de Fabelen van PFEFFEL eene keuze ter overbrenging gedaan, is in het algemeen gelukkig in zijne navolging geslaagd, en zijne poging verdient ondersteuning, om haar wel-

dadig oogmerk. Wenſchelijk ware het echter, dat ſomwijlen de regels niet zóó ineenliepen, dat eene welluidende voorlezing van zulke plaatſen onmogelijk wordt, en dat wijders de Vertaler wat kieſcher op de verſificatie ware geweest; dan zou men b. v. bl. 47, den laatſten regel, niet lezen:

Die onze zeden heeft, ja zelfs onze gebreken.

Bl. 50:

Elk doodshoofd lang aanſtaart.

Noch ook bl. 77:

Dien het aan den wortel eens eiks op den grond.

Bl. 72 vonden wij: *In des huichlaars* VUIGEN *mond.* Dat *vuig* of *vuidig* zoo veel als *lui* of *vadzig* beteekent, en dus ten onregte voor *ſlecht* of *laag* gebezigd wordt, is reeds meermalen door ons aangemerkt.

Ook de *Gedichtjes voor Kinderen*, door den Kostſchoolhouder RAVEN vervaardigd, zijn doorgaans vrij goed, zonder platheid, in den kindertoon geſtemd. Bl. 12 ſtaat:

Wat baat een dartel paard den man,
En die het niet berijden kan?

Denkelijk ſchuilt in den tweeden regel eene ſchrijf- of drukfout, en moet men lezen: INDIEN HIJ 'T *niet berijden kan.* Bl. 20 giſſen wij, dat men den laatſten regel: *Aan Heintjen op zijn kruk*, moet veranderen in: *Aan Heintjen om zijn kruk.* Sommige ſtukjes ſchijnen ons wat hoog geſtemd. Uitdrukkingen, als: *op een diamanten grond* (bl. 46) voor: *op den mild bedauwden grond*, of iets dergelijks, zijn niet alleen min verkieslijk, maar vooral in een dichtbundeltje voor *kinderen* ongeſchikt. — De achteraangevoegde vaderlandſche Gezangen op bekende wijzen behelzen veel goeds; maar bl. 88 hindert ons: *Met kracht van taal en klem*, blijkbaar om het rijm, voor: *met kracht en klem van taal.* Het voorafgaande: *In ſpijt en 't aanzigt van den dwang*, is duister. Liever lazen wij dat couplet aldus:

Hij zingt zijn' vaderlandſchen zang
Met onbedwongen ſtem.

Hoe knellend hem de keten prang',
Hij handhaaft Neêrlands eer en rang,
Ten ſpijt van allen vreemden dwang,
En ſpreekt met kracht en klem.

Willem en Ada, of het ongenoegzame van de Natuurlijke Godsdienst. Een Geſchenk voor mijne jonge Landgenooten, door PETRONELLA MOENS. *Te Leyden, bij* H. van Oorde. 1833. *In gr.* 8*vo.* 154 *Bladz. f* 1-80.

De waardige en met lof bekende Schrijfſter van dit werkje wilde aantoonen, dat de Natuurlijke Godsdienst ongenoegzaam is, om het ware menſchengeluk, onafhankelijk van al het vergankelijke en verheven boven al het aardſche, te vestigen, en op de Goddelijke Openbaring, inzonderheid het Evangelie van JEZUS CHRISTUS, wijzen, als op het eenige middel ter verkrijging van waarachtig tijdelijk en eeuwig geluk. Zij laat daartoe zekeren Heer *Welbron* met zijne vrouw en hunne kinderen, het eene vier jaren, het andere ſlechts eenige maanden oud, op reize naar de *West-Indiën* ſchipbreuk lijden en alleen op een onbewoond eiland ontkomen, de laatſten hunne ouders daar, na weinige jaren, door den dood verliezen, aldus eenigen tijd voortleven, tot dat ſtorm en ſchipbreuk onder anderen eenen Predikant *Marand* met deszelfs familie op hetzelfde eiland doet vervallen, van welken waardigen man zij nu onderwijs ontvangen aangaande God en Zijne eigenſchappen, den mensch, zijn' oorſprong, aanleg, beſtemming, zonde, en verlosſing door JEZUS CHRISTUS. Na zijne leerlingen met dezen onzen Heer eenigzins te hebben bekend gemaakt, als Zaligmaker der wereld, gaat de Leeraar met hen over tot de Bijbelſche geſchiedenis, welke nog al uitvoerig verhaald wordt, vallende natuurlijk hier de geſchiedenis van JEZUS zelven het breedſte uit.

In het algemeen hebben wij het boekje met veel genoegen en goedkeuring gelezen. De vinding is wel niet zeer waarſchijnlijk, maar, daar dit toch geene hoofdzaak is, kunnen wij er ligtelijk genoegen mede nemen. Minder kunnen wij onbepaald onze goedkeuring hechten aan den loop, dien de onderſtelde Godsdienstleeraar geeft aan zijn onderwijs. Hij ſpreekt ongetwijfeld al zeer dikwijls boven de bevatting van

zijne leerlingen. Zoo is, om het eerste het beste tot voorbeeld te kiezen, de aanvang van het godsdienstig onderwijs te hoog. De kinderen hebben de zon zien opgaan, en zouden haar wel willen omhelzen, omdat zij vruchten enz. voor hen doet rijp worden. De Leeraar zegt hun, dat de zon een levenloos ligchaam is. Zij kunnen dit niet begrijpen. De onderwijzer leert hun nu, dat „ de aarde een groote, „ omtrent ronde bol is, omringd van een dampkring" enz. „ Die groote aardbol," zegt hij verder, „ zweeft in eene „ onafmeetbare ruimte, waarin geen mensch, zoolang hij op „ aarde leeft, komen kan, naar vaste wetten om de zon, „ die een veel grootere bol is, dan de aarde, en die, op „ welk eene wijs weten wij niet, ons het noodige licht en „ de onmisbare warmte geeft. Ik zal u in het vervolg ook „ wel zeggen, hoe het komt, dat de zon schijnt op en onder „ te gaan: want dat schijnbare wordt alleen veroorzaakt „ door het omwentelen van onzen aardbol." Bedriegen wij ons niet, dan behoort er nog al eene en andere kennis toe, om deze *astronomische* grondstellingen te begrijpen. Ook is de redenering over Gods eigenschappen te afgetrokken. Voor kinderen, gelijk haar *Willem* en *Ada*, die van God zoo al eenig, dan toch slechts een zeer flaauw denkbeeld bezitten, en die, nooit de zamenleving in eene geregelde maatschappij gekend hebbende, vele dingen volstrekt niet verstaan kunnen, die aan *onze* jeugd duidelijk zijn; voor zulke natuurkinderen komt ons het hier gegeven onderwijs niet zeer gepast voor. Maar waarschijnlijk zal de Schrijfster ons antwoorden, dat dit geenszins hare bedoeling was; dat zij alleen aan den Predikant *Marand* redenen in den mond legt, welke zij tot hare „ jonge landgenooten" spreken wil, en dat zij zich de door *Willem* en *Ada* gedane antwoorden en tegenwerpingen voorstelt, als komende van diegenen, voor welke zij schreef; maar dan zeggen wij weder, dat zij van deze geene *zulke* antwoorden enz. te wachten had.

Wij kunnen ook niet zien, dat de hoofdstelling: de mensch behoeft bij de Natuurlijke Godsdienst ook nog eene Goddelijke Openbaring, tastbaar gemaakt is. Het is eenvoudig eene opleiding tot God door de Natuur en het gezond verstand, gevolgd van een kort overzigt der Bijbelsche geschiedenis en bekenkmaking met JEZUS, als Verlosser van zondaren. De waarheden echter, die hier geleerd worden, zijn gewigtig; de wijze, op welke het geschiedt, onderhoudend.

Dat *Rec.* bij het lezen van dit werkje gedurig dacht aan den onvergelijkelijken *Gustaf en Lina* van LOSSIUS, een werk, dat hij in zijne jeugd verstond en nog nu en dan, steeds met nieuw genoegen, in handen neemt, — zulks zal niemand, en allerminst onze Schrijffter, verwonderen. Men maakt dan ook al ligtelijk vergelijkingen, en toch kan ieder boek in zijne soort zeer goed wezen. Welmeenend prijzen wij dan ook dit geschrift aan van eene waardige Landgenoote, die reeds meermalen zich bij onze vaderlandsche jeugd verdienstelijk maakte, en bij wie wij ons voor meerdere Godsdienst en zedelijkheid bevorderende boeken aanbevelen.

De Luikenaar. Een historisch-romantisch Tafereel uit de jongste Omwenteling in België. Naar het Hoogduitsch van FR. BARTELS. *Te Amsterdam, bij* L. van der Vlugt, 1834. *In gr.* 8vo. 175 *Bl. f* 1-80.

De Vondeling, of Liefde en Pligt. Oorspronkelijk Hollandsche Roman. II Deelen. Te Amsterdam, bij J. C. van Kesteren. *In gr.* 8vo. *Te zamen* 427 *bl. f* 4-80.

Lotgevallen van Mijnheer Ezechiël, getrokken uit deszelfs seerate Memoriën. Door J. E. SCHUT. *Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1834. *In gr.* 8vo. 239 *Bl. f* 2-80.

Onder die vreemdelingen, welke onzer Regering en onzen landaard regt doen wedervaren, behoort ook de *Duitsche* FRIEDRICH BARTELS. Zijn *Luikenaar* levert ons, in een historisch romantisch tafereel, eene, wat de hoofdzaken betreft, getrouwe schets van den oorsprong en eersten gang der jongste, schandelijke Omwenteling in *België*. Ook als Roman laat het werk zich met belangstelling lezen; en de ontknooping, die voor de deugdzamen onder de hoofdpersonen zoo gelukkig, gelijk voor den op den titel vermelden misdadigen hoofdpersoon, den Luikenaar *Colletta*, zoo rampzalig is, verrast, treft en bevredigt te gelijker tijd ons æsthetisch en ons zedelijk gevoel.

Ook de *Vondeling* heeft ons zeer wel bevallen. Dit is een Roman, die niets met de Geschiedenis gemeen heeft, derhalve alleen met het gewone doel van een verzierd verhaal geschreven is. De ongenoemde opsteller heeft zich gelukkig

van zijne taak gekweten, en het geeft ons zoo veel te meer vreugde, van zijnen arbeid, omtrent welken wij, verrassingshalve, niet in bijzonderheden treden, met lof te kunnen gewagen, daar zijn werk óók een oorspronkelijk Hollandsche Roman is, zoo wel als de volgende, de *Lotgevallen van Mijnheer Ezechiël* door SCHUT, en men het ons alzoo geenszins als vooringenomenheid tegen oorspronkelijk Hollandsche Romans zal aanrekenen, indien wij verklaren, in het hier aangekondigde werk van den Heer SCHUT geest noch doel te vinden.

Inderdaad, met zoo veel genoegen en deelneming wij de lezing van *De Vondeling* ten einde bragten, zoo zeer verveelde ons de *pseudo-luimige* Roman van SCHUT. Armoede aan vinding wil hij voor overvloed van geest doen doorgaan, en wel door zelf, *quasi* voor aardigheid, te zeggen, dat hij er niets beters op te vinden weet. Zijne alledaagsche gedachten zoekt hij treffend te maken, door die voor te dragen op eene wijze, die hemzelven welligt naïf schijnt, maar ons veeleer voorkomt plat en smakeloos te wezen. Eene zucht, om overal en altijd geestig te zijn, bij onvermogen om in een' waarlijk luimigen trant te schrijven, straalt in geheel zijn werk door; en, voor zoo ver er nu en dan iets wordt medegedeeld, dat den man van smaak doet meesmuilen, wordt dit overstelpt door een' vloed van zoutelooze redenen. Onder zoodanige gewaande aardigheden, die wij niet aarzelen mislukt en voor den gekuischten smaak stuitend te noemen, tellen wij hetgeen te lezen staat bl. 166 en 167, bl. 204—210, ja zelfs ook wel, om geest en strekking, bl. 197—199. Het spijt ons waarlijk, niet gunstiger over dit opstel te kunnen oordeelen. Het talent van den Heer SCHUT valt althans niet in het luimige.

No. XI. *Boekbesch.* bl. 477, reg. 6, leze men: Roomschkatholieke.

——— bl. 483, reg. 17, ——— Teregt *zegt* de Schrijver.

——— *Meng.* bl. 523, reg. 6 v. o. ——— O, mogt ik *op* een' haan, enz.

BOEKBESCHOUWING.

Geſchiedenis der Chriſtelijke Kerk en Godsdienſt in de Nederlanden, vóór het vestigen der Hervorming, door B. GLASIUS, *Predikant te Slijk-Ewijk. Iſte Deel. Te Leiden, bij* S. en J. Luchtmans. 1833. *In gr.* 8*vo. XIV en* 321 *bl. f* 3-:

Bij den vloed van theologiſche twist- en vlugſchriften, waarmede wij thans overſtroomd worden, doet het ons een wezenlijk genoegen, eens een werk van eenen *Nederlandſchen* Schrijver te ontvangen, dat van eene meer deugdelijke gehalte en blijvende waarde is, waarbij de wetenſchap winnen, en verſtand en hart voedſel vinden kan. Als zoodanig meenen wij het bovengenoemde werk te mogen aanprijzen. Deszelfs jeugdige Schrijver, die hiermede voor het eerst zediglijk optreedt, was (blijkens de *Voorrede*) doordrongen van het nut, dat de beoefening der vaderlandſche Kerkgeſchiedenis opleveren kan, zoo wel om de voorbeelden, die zij geeft, van braafheid, moed en ijver voor waarheid en verlichting, als om het licht, dat zij verſpreidt over het godsdienſtig en zedelijk karakter der *Nederlanders*, alsmede om de middelen, welke die vóór de Hervorming verſchaft, tot verklaring van de gebeurtenisſen ná dezelve. Hiertoe vond hij wel ſtrekkende het nuttige werk van VAN HEUSSEN, *Batavia ſacra*, en deszelfs met bijvoegſels verrijkte vertaling van VAN RHIJN, gelijk ook eenige andere afzonderlijke ſtukken; maar geen algemeene vaderlandſche Kerkgeſchiedenis, die aan de tegenwoordige behoeften voldoen kan. Nadere aanleiding en gepasten leiddraad, tot eigene oefening en voortgang, vond hij in een handſchrift van wijlen zijnen Grootvader, den verdienſtelijken Hoogleeraar VAN NUYS KLINKENBERG, bevattende Voorlezingen over dit

onderwerp, voor eenige aanzienlijke *Amſterdammers* gedaan. Met aanwending van nieuwe hulpmiddelen, zoo veel hij die bekomen kon, beſloot hij nu zelf zijne krachten daaraan te beproeven, en de vrucht van zijnen arbeid ten algemeenen nutte aan te bieden. — Om dit geſchrift te doen kennen, en de loffelijke bedoeling des Schrijvers te bevorderen, zal Rec. eerst een beknopt overzigt van hetzelve geven, en daarna zijn oordeèl, zoo over het geheel, als over eenige bijzonderheden, met beſcheidenheid mededeelen.

In *vier Tijdperken* verdeelt de Schrijver zijn onderwerp. Het *eerſte* bevat *de invoering en vestiging des Christendoms in de Nederlanden.* Hiertoe beſchouwt hij (Hoofdſt. I, bl. 1—35) de Volken, die vóór en tijdens dezelve aldaar woonden, en beſchrijft hunne woonplaats, leefwijze, verſtandelijke en zedelijke geſteldheid, Godsdienst, regeringsvorm, en lotgevallen tot op KAREL *den Grooten;* en daarna, (H. II, bl. 35—47) van den aanvang tot op datzelfde tijdpunt, den toenmaligen toeſtand des Christendoms. De eerſte pogingen tot deszelfs verkondiging in ons Vaderland, vooral door WILFRID, ſchetst en waardeert hij; (H. III, bl. 48—62) maar bepaalt vooral de aandacht bij deszelfs aanvankelijke vestiging door WILLEBRORD, (H. IV, bl. 62—81) en op de werkzaamheden van BONIFACIUS, hiertoe aangewend; (H. V, bl. 81—97) waarna hij deszelfs uitbreiding door de pogingen van dezen verhaalt, (H. VI, bl. 97—108) gelijk ook die, welke na dezes dood, vooral door GREGORIUS, LEBUINUS, WILLEHAD en ALBRIK, in het werk geſteld zijn. (H. VII, bl. 109—119.) Vervolgens vermeldt hij de verdienſten van KAREL *den Grooten*, tot algemeene vestiging van het Christendom in ons Vaderland, (H. VIII, bl. 120—130) en hij ſchetst den toeſtand van hetzelve aldaar, bij het einde van dit Tijdperk. (H. IX, bl. 131—143.) Alles wordt beſloten (H. X, bl. 144—148) met eene korte beſchouwing van den gang

der Voorzienigheid, die bij deze ganſche invoering op te merken is.

Het *tweede* Tijdperk is dat der *voortgaande verbastering des Christendoms in de Nederlanden, tot op de eerſte, hoewel vruchteloozе pogingen ter verbetering, tot het jaar* 1288. Na ter inleiding (bl. 151—158) een kort overzigt van den ſtaatkundigen toeſtand onzes Vaderlands gegeven te hebben, ſtelt de Schrijver, in het *eerſte* Boek, het toenemend gezag en de verbastering der Geestelijkheid, en de uitwendige lotgevallen der Kerk in *Nederland*, op de volgende wijze ter beſchouwing voor. — Vooraf gaat een verſlag van den uitwendigen toeſtand der algemeene Christelijke Kerk, gedurende dit Tijdperk. (H. I, bl. 159—177.) Hierop volgt eene voorſtelling van het toenemende gezag der Geestelijkheid in de *Nederlanden*, bevattende voornamelijk eene opgave van de Biſſchoppen van *Utrecht* en derzelver werkzaamheden, tot op den dood van ANSFRIED. (H. II, bl. 177—205.) Dit onderwerp wordt voortgezet, en der Geestelijkheid aanhoudend ſtreven naar onafhankelijkheid, zoo wel als hare verbastering, beſchreven, eerst van ADELBOLD, den eerſten krijgshaftigen Geestelijke in de *Nederlanden*, tot op GODEBALD, den eerſten beproever der verbetering van zijnen ſtand, van het jaar 1009—1112; (H. III, bl. 206—238) daarna van GODEBALD tot op OTTO I, van het jaar 1112—1212, (H. IV, bl. 239—269) en laatſtelijk van daar tot op het einde van dit Tijdperk, toen de gezagvoering en verbastering der Geestelijkheid zeer algemeen geworden waren. (H. V, bl. 270—294.) Vervolgens toont de Schrijver den invloed aan, welken de Kruistogten op de *Nederlandſche* Geestelijkheid en Kerk gehad hebben, (H. VI, bl. 294—309) en hij beſluit eindelijk met eenige algemeene opmerkingen over beider toeſtand, gedurende dit Tijdperk. (H. VII, bl. 310—321.) — In het volgende Deel zal het *tweede* Boek den toeſtand des Christendoms in ons Vaderland, in het bovengenoemde tweede Tijdperk, te beſchouwen geven.

Datzelfde, en misschien nog een derde Deel, zal het *derde* Tijdperk voor oogen stellen, namelijk *den aanvankelijken strijd tusschen licht en duisternis, en vruchtelooze pogingen ter hervorming;* en eindelijk het *vierde*, hetwelk behelzen zal *de Geschiedenis der Hervorming, tot derzelver geheele zegepraal in ons Vaderland.*

Uit dit overzigt bemerkt men, dat de Schrijver naar geleidelijke orde geschreven, en voor zich en den Lezer goede stand- en rustpunten gekozen heeft, om het geheel wél te overzien. Men ziet ook uit de opgave van hetgene, dat er nog te wachten is, dat zijn plan zich eenigzins verder uitstrekt, dan de titel schijnt aan te duiden, die slechts eene vaderlandsche Kerkgeschiedenis vóór het vestigen der Hervorming belooft, terwijl het opgegevene plan dezelve tot het volle beslag dier gebeurtenis uitstrekt. — Met kennis van zaken is alles geschreven, en veel wetenswaardigs bijeengezameld: de bronnen, waaruit de Schrijver geput heeft, staan aan den voet der bladzijden aangewezen. — Verscheidene goede overzigten worden er gegeven, zoo als b. v. van de eerste pogingen, die er vóór WILLEBRORD gedaan zijn, om het Evangelie hier te verkondigen, welke de Schrijver, dezelve in den geest dier eeuwe beschouwende, op behoorlijken prijs stelt. Zoo is ook het overzigt der verdiensten van KAREL *den Grooten;* over wien men echter ook vergelijken mag BROES, *Kerk en Staat*, Hoofdst. VIII, welk uitmuntend werk het ons verwondert hier nergens aangehaald of gebruikt te zien. — Goede pragmatische opmerkingen over de gebeurtenissen, en beoordeelingen van personen, vindt men ook door den Heer GLASIUS gegeven; opmerkingen b. v. over den gang der Voorzienigheid, bij de invoering van het Christendom in de *Nederlanden;* over het nut der Kruistogten voor onze vaderlandsche Kerk; (zie ook hierbij BROES, a. w. Hoofdst. XIII) over den toestand derzelve in het tweede Tijdperk; beoordeelingen b. v. van WILLEBRORD, van BONIFACIUS, van de

Geestelijkheid dier dagen in het algemeen, van de *Utrechtsche* Bisschoppen in het bijzonder, als niet onbepaald voorstanders van het Pausselijk gezag. (Over GREGORIUS VII, en de nuttige zijde van de Hiërarchie in de Middeleeuwen, vergelijke men intusschen BROES, a. w. Hoofdst. XII en XIV.) — De stijl is eenvoudig en duidelijk, over het geheel wel eens wat droog, doch waaraan ook somtijds de dorheid der onderwerpen wel eenige schuld mag hebben. — De taal is doorgaans zuiver. Enkele fouten, als *ontginden* voor *ontgonnen*, (bl. 62) *Fransch* hier of daar voor *Frankisch*, *zelve* mann. voor *zelf*, *Major domi* voor *M. domus*, enz. (*) zullen wel meest als drukfouten te beschouwen zijn. Het werk laat zich dus ook van deze zijde met genoegen lezen.

Veel reden vindt dus Rec., om dit werk aan te prijzen, en den Schrijver aan te moedigen, om hetzelve met lust te vervolgen. Deze zal het hem dan ook niet ten kwade duiden, dat hij eenige aanmerkingen en bedenkingen in het midden brengt, die, al kunnen zij het nu gestelde niet veranderen, nogtans misschien voor het vervolg eenig nut kunnen hebben. — De voornaamste aanmerking betreft de al te groote uitvoerigheid, die de Schrijver aan sommige, en de al te weinige uitbreiding, die hij aan andere stukken gegeven heeft. Tot de eerste rekent Rec. het 1ste Hoofdstuk van het eerste Tijdperk, daar dit anders goede overzigt van de vroegere bewoners onzes Vaderlands tot het hoofddoel dezes werks minder noodig is, en dus als algemeen bekend vooronderstéld, of slechts in zeer korten omtrek herinnerd kon worden. In het 4de H. zou Rec. de zwakke legende van RADBOUD's doop en dergelijke bijzonderheden, waarvoor GLASIUS zelf erkent dat

(*) Zou Χωρεπισκοποι niet verstaanbaarder door *Landbisschoppen*, ondergeschikt aan den Stadsbisschop, dan door *Choorbisschoppen* vertaald worden? Bij het laatste denkt men zoo ligt aan *Koorbisschoppen*, dat niets beteekent.

weinig gezag is, liever achterwege laten. Het 5de en 6de Hoofdſtuk, die over BONIFACIUS en de uitbreiding des Christendoms onder hem, en zoo ook het 8ſte en 9de, die over KAREL *den Grooten* en den toeſtand der Christelijke Kerk te zijnen tijde handelen, hadden welligt, met eenige bekorting van hetgene, dat minder tot ons Vaderland betrekking heeft, gevoegelijk ineengewerkt kunnen worden: nu moet GLASIUS meer dan eens op dezelfde zaken terugkomen, gelijk ook wel eens elders het geval is, b. v. bij de Kruistogten, vergel. bl. 295, 6 met bl. 174, 5. In het eerſte Boek van het tweede Tijdperk laat hij (H. I) wel te régt een overzigt van den uitwendigen toeſtand der Christelijke Kerk in het algemeen, als van welke de *Nederlandſche* een deel uitmaakte, voorafgaan; maar, vermits hetzelve natuurlijk zeer bekende algemeene dingen bevatten moest, had het zonder ſchade korter kunnen zijn. — Meerdere uitbreiding daarentegen had Rec. gewenscht in hetgene, dat nu zeer kort behandeld wordt in het laatſte Hoofdſtuk van het eerſte Tijdperk, en dat den gang der Goddelijke Voorzienigheid, bij de invoering van het Evangelie in ons Vaderland, betreft: dit gewigtige onderwerp, dacht hem, was geheel in den geest des Schrijvers en met het doel van dit werk zeer overeenkomſtig, en had als zoodanig meer uitwerking verdiend. Hierbij had dan ook misſchien doelmatiger gevoegd, juister getoetst en meer uiteengezet kunnen worden de ſtelling, die nu in het vorige Hoofdſtuk, bl. 143, ter loops voorkomt, dat „ de leer des „ Christendoms van die tijden, bij alle misvorming, „ beter en nuttiger was, dan die des Heidendoms." — Breed genoeg is de opgave van de Bisſchoppen van *Utrecht* en hunne verrigtingen; maar daarentegen zou men mogen wenſchen een meer duidelijk en volledig onderzoek naar de uitgeſtrektheid huns gebieds, ook in andere deelen onzes Vaderlands; te meer, omdat GLASIUS zelf hierover op verſchillende plaatſen met verſchillende bepaling ſpreekt: b. v. bl. 156 is het *Hol-*

land, *Gelderland*, en zelfs het vrije *Friesland*, voornal de ſtreken van *Groningen*, maar bovenal *Overijsſel*; bl. 314 van boven, bijna geheel ons Vaderland; ald. van onderen, en bl. 315, een groot gedeelte van *Overijsſel*, *Friesland* en *Groningen*, meer of minder regtſtreeks, in de ſtad *Utrecht* het minst. Over het geheel zou men van den kerkelijken toeſtand der overige gewesten van *Nederland* een meer geregeld en volledig overzigt mogen verlangen. Over de magt, die ook andere Biſchoppen hier te lande hadden, waarvan GLASIUS bl. 313, 4 met een woord ſpreekt, zou misſchien ook nog iets meer te zeggen zijn.

Omtrent ettelijke bijzonderheden zij het Rec. geoorloofd, nog eenige vragen of bedenkingen mede te deelen, en wel in de eerſte plaats aan den Schrijver zelven ter toetſing te geven. — Reeds in de *Voorrede*, bl. X, beweert hij, dat „ de weidſche pracht van het „ Zuiden (in de Godsdienst) het eenvoudige Noorden „ niet kan behagen;" dat „ de koele bewoner van het „ Noorden in den aangebeden (Zuidelijken) Kerkvoogd „ en dien trawanten weldra belagers van zijne vrijheid „ zag," enz.; en bl. 19 en 34 van het werk zelf, dat, „ toen het Christendom reeds aan de meer Westelijke *Europeërs* gepredikt werd, zich bij de Noordſche Natiën een meer zuivere geest ontwikkelde, niet „ alleen geſchikt, om de leer des Evangelies aan te „ nemen en te bewaren, maar ook reeds van vroeg af „ beſtemd, om haar, door de Zuidelijken verbasterd, „ en tot bijgeloof en prachtige offerdienst misvormd, „ hare oorſpronkelijk ſchoone en reine gedaante terug „ te geven." Zou dit alles niet met eenige wijziging moeten verſtaan en uitgedrukt worden? Dat eenvoudige koele Noorden heeft dan toch ook die weidſche pracht van het Zuiden en dien aangebeden Kerkvoogd niet alleen zich voor een' korten tijd laten opdringen, maar gedurende acht eeuwen behouden; en vele duizenden behouden dezelve aldaar nog: de eerſte aanneming bij zinnelijke en onkundige Volken was zeer natuurlijk,

want juist de zoodanigen treft het uitwendige onder alle hemelſtreken het ſterkst; gewoonte, gezag, tegenſpraak en andere gebeurtenisſen doen vervolgens het overige: maar het laat zich wel uit landaard en luchtſtreek althans gedeeltelijk verklaren, dat, nadat eenmaal de eerſte ſtoot tot Hervorming der Kerk gegeven was, dezelve die van het Noorden en Noordwesten van *Europa* het eerst en meest wakker maakte, en er misſchien nog veel meer aldaar geheel zou hebben doen ontwaken, indien geen Staatkunde zich bij de Hiërarchie gevoegd hadde, om velen te doen inſluimeren. — Zoo zou Rec. zich ook niet onbepaald met des Schrijvers denkbeeld vereenigen, (bl. 145) dat „ een der plannen van het Godsbeſtuur „ met de invoering van het Christendom in ons Vaderland „ de langzame voorbereiding van de Hervorming der diep „ verbasterde Evangelieleer geweest is;" daar deze ſtelling dán alleen bepaaldelijk voor ons Vaderland zou kunnen gelden, wanneer de Hervorming het eerst van hier uitgegaan was: en zou ook de vroegere tegenſtand tegen de Hiërarchie hier wel zoo groot geweest zijn, als de Schrijver ſchijnt te ſtellen? Iets anders zou het zijn, wanneer men wilde onderzoeken, in hoe verre onze Natie en hare houding, ten tijde der Hervorming, tot bevordering dezer zaak gediend heeft. — Zou het ook wel zoo onbepaald waar zijn, wat GLASIUS bl. 146 zegt: „ Het bijna oogenblikkelijk gevolg van de „ invoering des Christendoms was eene groote verande- „ ring in de regeringsvorm"? Men zou dit ten minſte gaarne nader uit de Geſchiedenis bewezen zien.

Rec. zou nog wel meer kunnen vragen en in bedenking geven; maar het zou misſchien van minder gewigt zijn. Genoeg zij dus het gezegde, waartoe niets anders, dan belangſtelling in het werk van den Heer GLASIUS, hem aandreef; terwijl hij wenscht, dat de Schrijver hetzelve op de gelukkigſte wijze moge voortzetten en voleindigen.

JEZUS CHRISTUS, *of Lotgevallen en Lesſen van den Zaligmaker der Menschheid, naar tijdorde uit de eigene woorden der Evangeliën te zamengeſteld, en met verklarende en leerzame aanmerkingen voorzien, door Dr.* J. E. FEISSER, *Predikant* (thans) *te Franeker. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1832. *In* 12*mo. V en* 421 *bl. f* 1 - 80.

Men ſtelt met reden veel belang in alles, wat de ſtrekking heeft, om de geſchiedenis van 's Heilands leer en daden volgens het verhaal der Evangelisten op te helderen en in het noodige licht voor te ſtellen. Geen wonder dus, dat BERGEN's *Gedenkwaardigheden uit het Leven van* JEZUS, door Prof. HERINGA, zoo vele uitgaven heeft beleefd en nog altijd getrokken is, en dat evenzeer met ſtichting en graagte gelezen wordt het bevattelijke en nuttige werkje van Dr. C. W. STRONCK, hetwelk hij, toen nog Predikant te *Jisp*, ten jare 1800 te *Utrecht* heeft uitgegeven, onder den titel: *De Geſchiedenis van* JEZUS *naar de vier Evangeliën; een Leesboek voor de Christelijke Huisgezinnen.* Toen ons dus dit werkje van Dr. FEISSER in handen kwam, hoopten wij een *intereſſant* boek te ontvangen, dat een *intereſſant* onderwerp ook *intereſſant* zou behandelen; doch een Recenſent, die ons in het beoordeelen van dit werkje is voorgeweest, (zie *Rec. o. d. Recc.* XXVIſte D. No. 5, bl. 185—189) heeft door de verlegenheid, waarmede hij aan den wil om te prijzen eenigzins gedrongen voldeed, duidelijk genoeg getoond, in welken zin dit werkje verdient *intereſſant* te heeten, zoo als wij na gezette en herhaalde lezing hebben bevonden, en hier onbewimpeld zullen blootleggen.

Bl. 1—6 vindt men *voorloopige aanmerkingen over hetgeen vóór de komst van* JEZUS *door God ten behoeve der menſchen gedaan was; en over den toeſtand, waarin zij zich, niettegenſtaande dat alles, ten tijde der verſchijning van onzen Heiland bevonden.* Hierop

verdeelt zich de geschiedenis volgens FEISSER in *vier tijdvakken*. I. *Van de geboorte van onzen Heer* JEZUS CHRISTUS, *tot aan zijne optreding als Leeraar onder Israël, nadat Hij verzocht was in de woestijn*, bl. 21—45. Vooraf gaan, bl. 7—21, *eenige berigten omtrent de gebeurtenissen, welke onmiddellijk vóór de geboorte van* JEZUS *plaats vonden*. II. *Van de aanvaarding des Leeraarambts van onzen Heer af, tot aan zijne reis naar het Verzoeningsfeest*, [JOANN. V: 1] bl. 46—117. III. *Verhaal van de woorden en daden van onzen Heer, van zijne komst te Jeruzalem op het Verzoeningsfeest* [JOANN. V: 1] *af, tot aan zijne komst bij Jeruzalem, om het laatste Paaschfeest te vieren*, [JOANN. XII: 1] bl. 118—288. IV. *Laatste lotgevallen en gesprekken van onzen Heiland, welke wij gewoon zijn deszelfs Lijdensgeschiedenis te noemen, gevolgd door deszelfs luistervolle verheerlijking*, [*van* JOANN. XII: 1 *tot* LUK. XXIV: 51] bl. 289—415. Achteraan bevindt zich nog eene *Lijst der Evangelieplaatsen, naar de orde, in welke dezelve zijn gerangschikt*; bl. 419—421. Het overige wordt gevuld met de aanwijzing van drukfeilen en met bijvoegsels, bl. 416—418. Deze algemeene indeeling der geschiedenis maakt ons in geenen deele nog bekend met de geleidelijkheid en gemakkelijkheid der rangschikking. Ook de onderdeelen, in welke ieder tijdvak gesplitst wordt, leggen geenszins aan den dag de aannemelijkheid der aaneenschakeling van de Evangelische verhalen. Het is wel zoo, dat eenige meerdere uitvoerigheid noodzakelijk zou zijn geweest, om de gronden op te geven, op welke des *Doctors* wijze van rangschikken gebouwd werd; maar dit wederhoudt onze pen niet, om te verklaren, dat het willekeurige en geheel vreemde, verre van gemakkelijk te zijn, niet bevallen kan, omdat het werkje nu minder kost. Het meerdere geld, dat bij betere uiteenzetting dier gronden zou moeten besteed worden, zou, indien FEISSER zijn gevoelen maar eenigzins kan aannemelijk maken, niet worden weggeworpen, omdat dit werkje dan meerdere waarde verkreeg en

behield. Dat somtijds naar willekeur, zonder anderen grond, gerangschikt wordt, valt duidelijk in het oog, b. v. waar de *gelijkenissen van den zaadzaaijer* en andere, MARC. IV: 1—34, welke in het IIIde Tijdvak bl. 157—166 voorkomen, zonder de minste reden worden gescheurd van 's Heilands vertrek over het meer *Gennezareth*, hetwelk bl. 72 volgg. geplaatst wordt in het IIde Tijdvak, niettegenstaande MARCUS vs. 35 uitdrukkelijk schrijft, dat dit vertrek heeft plaats gehad *in den avond van denzelfden dag*, op welken die gelijkenissen *reeds* voorgedragen *waren*. Ook zijn wij verlangende naar de gronden, op welke de *uitdrijving der kooplieden uit den Tempel*, JOANN. II: 13—22, verschoven wordt tot het tijdstip, op hetwelk de drie eerste Evangelisten dergelijke gebeurtenis vermelden, verg. bl. 55, 56 met bl. 297, 298. Het is zoo, ook anderen staan in dit gevoelen. Doch meerderheid van voorstanders doet op het punt van waarheid volstrekt niets af. Wie al de Evangeliën rangschikt naar regels en op gronden, ziet de misvattingen van loutere *Exegeten* zoo duidelijk in, en taal het verhaal van JOANNES, II: 13—22, zoo wel op zijne plaats, als het latere voorval bij de drie anderen. In het *Voorberigt* leest men bl. III en IV: *Daar de Evangelisten op onderscheidene plaatsen, somtijds woordelijk gelijk, somtijds met eenige afwijkingen van elkander verhalen, zoo heb ik alle herhaling en verscheidenheid trachten voor te komen, door hen vereenigd dan geheel te doen uitmaken.* Wie met de rangschikking der Evangelische verhalen en hetgeen daartoe behoort maar eenigzins bekend is, zal zich van dergelijke wijze van behandeling zorgvuldig onthouden, als welke, vooral bij het regelen der woorden van den Heiland, tot de grootste verwarring aanleiding geeft. Ook hier vindt men daarvan menigvuldige proeven. Tot voorbeeld diene IIde Tijdvak, No. 12, bl. 87 volg., waar MATTH. X: 2—4, V: 1—VII: 29, zoo als de lijst van FEISSER aanwijst, maar met weglating van H. VI: 9—13 en H. VII: 7—11, hetwelk wederom IIIde Tijdvak, No. 16,

bl. 234—238, voorkomt, wordt tot één geheel bijeengevoegd met LUK. VI: 12—17, 20—49, XI, XII, XIII en XIV *hier en daar.* (?) Dit is letterlijk, zoo als de titel van het werkje zegt, *lesſen* UIT *de eigene woorden der Evangeliën zamengeſteld*, maar met voorbijgang van alle tijdsorde. Dit is meest het geval met alle eenigzins uitgebreide voordragten des Heeren, welke volgens de Evangelisten op eenmaal zijn voorgeſteld, maar door FEISSER, volgens bovenſtaanden grondregel, zelfs over onderſcheidene Tijdvakken verdeeld worden; zie b. v. IIIde Tijdvak, 6°. 19°. verg. IVde Tijdvak, 4°. Die zamenſtelling heeft, behalve het willekeurige, nog dit groote gebrek, dat ſomtijds geheele ſtukken worden overgeſlagen. Zoo zoekt men te vergeefs naar de gelijkenis MARC. IV: 26—29, welke volgens de lijst van FEISSER moest voorkomen III. 7°., maar bl. 157—166 niet te vinden is. Welke gevolgen dat willekeurig vaneenſcheuren der redenen onzes Heeren door FEISSER heeft, zelfs in dit zijn werkje, zullen wij met één voorbeeld aanwijzen. Wij kiezen daartoe MATTH. XXIII: 1—39, waar men vindt hetgeen JEZUS, drie dagen vóór zijn laatſte Paaschfeest, aangaande de *Farizeërs*, met eenige uitvoerigheid, ten aanhooren van de ſcharen en zijne discipelen, heeft voorgeſteld. Met opzet kiezen wij dit voorbeeld, omdat JEZUS meer dan eens eenige uitdrukkingen elders heeft gebezigd, welke ook hier zeer gepast voorkomen, en wel verdienden openlijk herhaald te worden. Men raadplege nu de lijst, door FEISSER achter zijn werkje geplaatst, en dan vindt men IIIde Tijdvak, No. 5°., XII: 22—50 en XXIII *hier en daar.* (?) Hierdoor wordt men gewezen op hetgeen bl. 147—151 voorkomt, zonder dat evenwel die lijst zelve de bladzijden aanwijst. Daar vindt men dan LUK. XI: 37—54 eene voordragt, geheel verſchillende van hetgeen MATTHEUS H. XXIII vermeldt. De aanteekening (139) zegt, dat MATTHEUS, wanneer hij over de wijze lesſen van JEZUS ſpreekt, veel bijeenvoegt, dat op verſchillende tijden werd voorgeſteld, en

beroept zich op H. V, VI, VII en H. XIII, zonder zich in het minſte te bekommeren omtrent hetgeen met grond is aangemerkt tegen het willekeurig toepaſſen van deze onbewezene ſtelling. Van MATTH. XXIII komt in den tekst niets voor, dan voor zoo verre het eenige (dat is niet volkomene) overeenſtemming heeft met de woorden bij LUKAS. MT. 23. L. 42. MT. 25, 26. L. 39, 40, 41. MT. 27, 28. L. 44. MT. 6, 7ª. L. 43. MT. 4. L. 46. MT. 29—32. L. 47—51. Men lette op de verſchillende orde, in welke bij de twee Evangelisten de nog al verſchillende woorden voorkomen, waarom wij hier de *verzen* onderſcheidenlijk hebben aangeſtipt. Wel mogt FEISSER ſchrijven *hier en daar*; want het geheel ontbreekt. Maar misſchien denkt gij, Lezer! dat alles op het beste zal neêrkomen. Laat ons zien. Op de lijst vindt men nog *IVde Tijdvak*, No. 3°., XXII: 15—46 *en iets uit Hoofdſt.* XXIII. Op bl. 310, 311 ſtaan alleen de woorden uit dit XXIIIſte Hoofdſtuk van MATTHEUS, welke voorkomen vs. 1—3, (met weglating van de laatſte woorden: *want zij zeggen het, en doen het niet*) vs. 5, vs. 7—9, met weglating van de eerſte woorden: *ook de begroetingen op de markten.* Dit is alles, wat wij van die ſchoone redevoering, in welke de Heer het karakter der *Farizeërs* zoo levendig affchildert, in dit werkje van FEISSER, en dan nog zoo willekeurig vaneengeſcheurd, wedervinden. En hoe weinig dit is, kunnen de door ons aangehaalde verzen aanwijzen. De aanteekening (406) op bl. 310 geeft nog eenigzins reden, waarom aldaar iets uit Hoofdſt. XXIII voorkomt: „Verg. bl. 148—151 en aanm. 139. Hetgeen „ *daar* niet geplaatst was, voegen wij *hier* in; terwijl „ het ons hoogstwaarſchijnlijk voorkomt, dat de Heer „ te dezen tijde iets over en tot de *Phariſeën* zal ge„ ſproken hebben, dat hunne verbittering vermeerder„ de." — Door te ſchermen met waarſchijnlijkheid, waar deze, zoo als hier, niet te pas komt, wordt de rangſchikking in dit boekje hoogstonwaarſchijnlijk. Dit moest FEISSER zelf meer dan eens hebben gevoeld, b. v.

toen hij, door LUK. XVII: 1—4 (bl. 198) af te scheuren van vs. 5 10 (bl. 253, 254), deze laatste verzen, voor welker plaatsing hij geen' anderen raad schijnt geweten te hebben, in het IIIde Tijdvak achter No. 18°. volgen liet met het opschrift: „*Aanhangsel „van eenige verzen uit* LUKAS, *die zonder eenig ver- „band geplaatst schijnen, en waarvan dus moeijelijk „te bepalen is, waar wij ze zouden moeten invoegen.*" Dit boekje schijnt letterlijk een *Diatessaron* te zijn, in hetwelk de namen en plaatsen der Evangelisten slechts dán in aanmerking komen, wanneer in de *Aanteekeningen* het een of ander moet worden medegedeeld ter staving van 's Mans niet altijd even gegronde meeningen. De lijst der plaatsen, achteraan gevoegd, maar in welke, tot groot ongemak, de bladzijden niet worden aangewezen, is door de menigvuldige misstellingen, welke door boven aangehaalden Recensent wel grootendeels, maar niet alle verholpen zijn, geheel ongeschikt, om uit den *chaos*, waarin de vier Evangeliën hier geworpen zijn, hunne eenvoudige en meer geregelde berigten geheel en volkomen ongeschonden weder te brengen. Ongeletterden, en voor zulken zal FEISSER wel het voornemen hebben gehad om dit boekje te schrijven, zullen misschien in dit werkje veel, en dan nog met vele moeite zoeken, maar beter en gemakkelijker het noodige vinden in het boven aangehaalde werkje van STRONCK, dat, hoewel *tweeëndertig jaren* ouder, waarde genoeg bezit, om, wegens veelvuldige goede eigenschappen, gebruikt te worden door zulken, die FEISSER's geschrift spoedig op zijde schuiven.

Wij loopen dus niet hoog met dit werkje, en meenen genoegzame gronden te hebben aangevoerd, op welke ons oordeel rust. Opzettelijk onthouden wij ons van de mededeeling der veelvuldige aanmerkingen, welke wij zoo wel op 's Mans verklaringen in den tekst, als op zijne aanteekeningen hebben opgeschreven. Het blijkt toch nu reeds duidelijk genoeg, waarom en in welken zin ook wij naar een' *tweeden druk* verlangen.

Geest der Homöopathiſche Geneesleer van Dr. S. HAHNEMANN. *Uit het Hoogduitsch vertaald door* J. F. P. SCHÖNFELD, *M. D. Te Winſchoten, bij* H. V. Huiſingh. 1834. *In gr.* 8*vo. VIII en* 28 *bl. f* :-30.

Dit ſtukje beſtaat uit drie deelen: een voorberigt, bl. III–VI; de vertaling, bl. 1—20, en eenige aanteekeningen, bl. 20—28.

Volgens het voorberigt, is de Heer SCHÖNFELD (ons naar ſtandplaats enz. geheel onbekend) tot de vertaling van dit ſtukje gekomen, *om het heilzame van* HAHNEMANN'S *geneesleer ook bij ons meer bekend te doen worden;* en *omdat het oorſpronkelijke* door hemzelven *eine ſyſtematiſche Darſtellung der Homöopathie* genoemd, *niet afzonderlijk verkrijgbaar is geſteld.* De Vertaler ſchijnt zich ook bijzonder tot dit werk gedrongen gevoeld te hebben door zeker opſtel, in het *Mengelwerk* der *Letteroefeningen* (1834. No. III) opgenomen. Hij acht dit geſchrijf wel *gering*, maar *vreest* toch, dat daardoor *menig geneeskundige* (*riſum teneatis, amici!*) *zal afgeſchrikt en teruggehouden worden van een onbevooroordeeld onderzoek en naauwkeurige uitoefening der Homöopathie* (bl. IV). Ongelukkige Homöopathie, wanneer de Arts door *zulk geſchrijf* van uw onderzoek wordt *teruggehouden*, en even ongelukkig, wanneer alleen door *dit geſchrijf* van den Heer SCHÖNFELD dat onderzoek moet *bevorderd* worden! Waarſchijnlijk geſchiedt den ſteller van dit ſtukje te vele eer; uit de ſtrekking van het geheel zoude men, ook zonder dit met zekerheid te weten, wel kunnen opmaken, dat de ſchrijver het minst er aan gedacht heeft, de Artſen van het *onderzoek* dezer leer *terug te houden;* op zijn best, dat hij het publiek eenen wenk ſchijnt te willen geven. Indien het doel van den Heer SCHÖNFELD wezenlijk zoo groot is, dan kan wel gezegd worden, dat eene geringe zaak daartoe aanleiding heeft gegeven. Wie weet, hoe de onbekende ſchrijver in ſtilte met deze kluchtige uitkomst zich ver-

maakt! Waarlijk, zijn geſchrijf heeft op deze wijze eene *Hahnemanniſche* werking gedaan!

Of evenwel elk, die met de leer van HAHNEMANN ſchertst, haar niet zoude *kennen*, ſtaat den Vertaler te bewijzen, en willen wij hem gewezen hebben naar het werk van Dr. FR. A. SIMON, JR. (*)

Vooralsnog zijn wij van het geroemde *wonderdadige, hetwelk nu het geval is, en dan weder niet*, (bl. V.) niet zoo zeer overtuigd, dat men daarmede niet een weinig zoude mogen ſchertſen, waar men met deze wonderen *in weinige uren* wat te veel op heeft. Intusſchen zagen wij ons niet gaarne als van de leer van HAHNEMANN onkundig beſchouwd, voor wiens leer daarenboven, waar zij te pas komt, wij zoo veel eerbieds hebben als voor elk ander ſtelſel, hetwelk bij onkruid tarwe en wederkeerig oplevert. Wij zijn het zelfs met den Vertaler eens, dat de aan eene chroniſche ziekte lijdende niet ongelukkig te noemen is, wanneer hij in de handen van eenen Homœopaath valt. Voor het wonderdadige in acute ziekten wachten wij betere bewijzen, dan die men met woorden ons wil toedienen.

Wij zouden thans tot een onderzoek moeten komen van het eigenlijke werk van HAHNEMANN, de door SCHÖNFELD vertaalde en op deze wijze ons medegedeelde ſtellingen. Wanneer wij echter letten op den tijd, die ſedert reeds is verloopen, — op zoo veel, het-

(*) *Der unſterblichen Narrheit* SAMUELIS HAHNEMANNI *Pſeudomeſiæ medici ſcabioſi, κατ' ἐξοχην des Verdünners, anderer Theil, oder deſſen Viergeſpann von den chroniſchen Krankheiten u. ſ. w. Hamburg*, 1833. De Recenſent in de *Med. Chir. Zeitung*, No. 1. 1834, zegt onder anderen van dit werk: „*Es ſprudelt darin*" (in der Vorrede) „*eine „reiche Quelle der Satyre, zu der* HAHNEMANN *auſſer „ſeiner Homöopathie noch durch ſeine* ABERWITZIGE *Lehre „von den chroniſchen Krankheiten überſchwänglichen Stoff „biethet.*" Vergelijk ook *Die Homöopathie eine Irrlehre, nach den eigenen Geſtändniſſen der homöopathiſchen Aerzte, von Dr.* KRAMER. *Berlin.*

welk voor en tegen dit ſtelſel ſedert is geſchreven, dan kunnen deze ſtellingen niet meer in het afgetrokkene en als op zichzelven ſtaande beoordeeld worden. Tot hoe verre zoude ook deze beoordeeling niet uitdijen, wilden wij gelijktijdig, hoe kort dan ook, een beoordeelend overzigt van dit ſtelſel beproeven! En welk nut zoude deze onze arbeid hebben? Die het ſtelſel van HAHNEMANN blindelings aankleven, zullen door eene *beoordeeling*, hoe *onpartijdig* ook, van hunne partijdigheid niet teruggebragt worden. Die het ſtelſel van HAHNEMANN om eene of andere reden voorſtaan, — om naam te maken door het vreemde, — om door het ſchijnbaar wonderdadige op de ligtgeloovigheid van een gedeelte des publieks te werken, hetwelk door het wonderdadige vooral geblinddoekt wordt; deze zullen nog minder gehoor geven aan bedenkingen, hoe gegrond ook, welke in ſtrijd mogten zijn met zulke bedoelingen. Even als uit elk ſtelſel, zal ook uit dat, door HAHNEMANN het zijne genoemd, de Geneeskunde, bij ſchadelijken invloed, eenige winst weten te doen, al diende het ook niet verder, dan om hun, die het met de zoogenoemde Contra-ſtimulisten houden, te toonen, dat er niet altijd overgroote giften van geneesmiddelen noodig zijn, om ziekelijke afwijkingen te herſtellen. Waar de natuur ten goede werkt, behoeft zij weinig hulp, en daar zullen de geringe giften volgens HAHNEMANN niets meer uitregten, dan de natuur gewoonlijk doet, alleen geholpen door een' gezetten en naauwkeurigen leefregel, die groote hefboom in de hand des genen, welke hem behoorlijk weet aan te wenden, en, door den goeden wil van den verſtandigen lijder, hem vrijelijk bezigen kan.

Tot dusverre vindt het overdreven ſtelſel van HAHNEMANN, en die hem in overdrevenheid nog voorbijſtreven, geen' ſteun, noch in Natuurkunde, (*) noch in eene op dezelve ſteunende redelijke Ziekte- en Geneeskunde.

(*) *Handbuch der Phyſiologie des Menſchen, für Vorleſungen,* von J. MÜLLER. 1 B. 1 Abth. S. 55.

Wij vinden welligt bij eene andere gelegenheid aanleiding, op dit onderwerp terug te komen. Intusschen geven wij gaarne de verzekering, tegen dit stelsel niet *voorïngenomen* te zijn, maar daarom te meer *afdoende*, op ondervinding steunende en door rede gelouterde bewijzen te verlangen; tot zoo lang voeden wij bescheidene twijfeling. Wij behoeven ter *overtuiging* meer, dan *verzekering* van *wonderdadige* werking. (Voorr. bl. V.) Door *geen geschrijf* ter wereld zullen wij *van een onbevooroordeeld onderzoek afgeschrikt en teruggehouden worden.* Verre af van HAHNEMANN te *honen* of te *bespotten*, *achten wij hem hoog* om zijne verdiensten, maar tot *bewondering* zien wij vooralsnog geene reden.

Aanhangsel op het algemeen Woordenboek van Kunsten en Wetenschappen, in 8 Deelen bewerkt door wijlen den Heer G^r. NIEUWENHUIS, *en te Zutphen van* 1820—1829 *in het licht verschenen. Bijeenverzameld en in orde gerangschikt door een' vaderlandsch' Geleerde. A—B. Te Nijmegen, bij* J. F. Thieme. 1833. *In gr.* 8*vo. IV en* 539 *bl. f* 5-17.

Het Woordenboek, door den Heer NIEUWENHUIS verzameld, bleek al spoedig de vereischte volledigheid te missen voor hetgeen het gebruik voor de *lieden van de wereld*, gelijk de *Franschen* ze noemen, vereischte. Offschoon wij het omtrent dit nut met den Uitgever van het tegenwoordige Aanhangsel gansch niet eens zijn, en gelooven, dat zulke Woordenboeken-*lectuur*, die niet de minste inspanning vereischt, en waarin den gemakkelijken lezer alles geheel toebereid wordt voorgezet, meestal geschikt is om betweters en oppervlakkige halfgeleerden te vormen, (gelijk de uittrekfels uit de oude Schrijvers, in de tiende Eeuw te *Konstantinopel* vervaardigd, allengs de hoofdwerken hebben doen verzuimen en eindelijk grootendeels verloren gaan) zoo denken wij echter tevens, dat, in de onderstelling van het nut dier Woordenboe-

ken, dezelve zoo volledig als mogelijk dienen te zijn, en ook zoo *goede* Artikels als mogelijk te bevatten, ten einde de lezer niet dan juiste denkbeelden opdoe. En dan moeten wij zeggen, dat dit *Aanhangsel* ons daarin bijzonder, zelfs boven het hoofdwerk, voldaan heeft. In de onmogelijkheid, om van zulk een werk een aaneengeschakeld verslag te geven, hadden wij een aantal plaatsen opgeteekend, die ons bijzonder goed bewerkt voorkwamen, en welke wij naderhand vonden, dat meerendeels ook in het (laatst gelezene) *Voorberigt* worden vermeld als bijzonder *degelijk*. Wij mogen onze lezers dan wel uitnoodigen, om, in zooverre zij de vroegere deelen van dit *Woordenboek* hebben, zich ook dit waarlijk onmisbaar *vervolg* of *aanvulsel* aan te schaffen.

De Artikelen omtrent ons Vaderland zijn hier talrijk en deels zeer gewigtig. Van de VAN DER AA'S is P. J. B. C., in 1812 gestorven, schoon beknopt, blijkbaar *con amore* behandeld. Men vindt er de volgende, na 1830 vrij zonderling luidende, uitdrukkingen in: *Met eene ziel, gloeijende voor vrijheids- en vaderlandsliefde, was hij een hevig tegenstander der Aristocratie, en hielp als zoodanig de omwenteling van* 1795 *te Amsterdam ijverig bevorderen.* Uit den droom van *die* vrijheids- en vaderlandsliefde dachten wij, dat thans wel ieder ontwaakt was! Vervolgens AALBRECHT VAN BEIJEREN, *Aardenburg* (wat heel kort), *Aardrijkskunde* (*verdiensten der Nederlanders omtrent de*), een zeer volledig en van groote kunde getuigend Artikel, hetwelk in een kort bestek vele zaken bevat; AARNOUD van *Gelderland*, door WISELIUS ten tooneele gevoerd (hetwelk hier niet vermeld wordt), *Abkoude*, ADA (Gravin), Paus ADRIAAN VI (FLORISZOON), AGRICOLA (RUDOLPHUS), AITZEMA (LIEUWE VAN), AKKOOI (ACQUOY), ALBERTI (J.), ALKEMADE (C. VAN), J. ALLART (scherp en bits, waarschijnlijk van een' boekverkooper), ALMELOVEEN, *Alphen*, *Altena* (Land van), ALTING, *Oostfries*, doch *Nederlandsch* Schrijver (wij weten niet, of het *ironie* is,

wanneer hij genoemd wordt „Afgevaardigde op de *zoo noode-* „ *zakelijke* Synode van *Dordrecht*"), *Amboina*, *Ameland* (uitvoerig; ſedert het onheiljaar 1795 is het verval ſchrikbarend), AMERSFOORDT (Prof. J.), de Heeren van *Amſtel*, *Amſtelveen*, *Amſterdam*, een zeer merkwaardig Artikel, bevattende alle de veranderingen en verbeteringen, ſedert 1820 aldaar aangebragt, zoo als het *entrepôtdok*, het ooster- en westerdok met de ſluizen, de overbrenging der Handel- en de ſtichting der *Westindiſche* Maatſchappij, de verbreeding der wateren voor de *Rhijn*-vaart, (mogten wij het begin van den thans zoo onmisbaren ijzeren ſpoorweg naar *Keulen* daarbij kunnen voegen!) de (thans weder vernietigde) *Amſterdamſche* haringreederij, de toeneming van den ſcheepsbouw en het langzame verval van den handel (tot 1830: ſedert de afſcheiding van *België* is die, vooral de *Rhijn*-handel, weder zeer toegenomen) en andere belangrijke *ſtatiſtiſche* opgaven. Daarop volgen ANDREAE (BEUCKER), ANSLO (REINIER), *Antwerpen* (Kasteel van); de lotgevallen daarvan worden hier vermeld, onder anderen, dat een *Oostenrijksch* Generaal, *Belg* van geboorte, het in 1790 aan de *Belgiſche* opſtandelingen voor 100,000 gulden verkocht. Welk een onderſcheid bij 1830 en 1832! De verrader ontving echter van de eerloozen, waaraan hij zich verkocht had, geen' penning, en ſtierf arm! Voorts loopt het Artikel uitvoerig over de tegenwoordige ruïnen van het Kasteel. Verder: *Apel* (Klooster *ter*) in *Groningerland*, *Apeldoorn*, APPELIUS (Mr. J. H.), *Appingadam*, *Arentsburg* (een bij uitſtek naauwkeurig berigt van de uitgravingen aldaar, grootendeels van den Heer REUVENS zelven), ARNTZENIUS (R. H. en J. O.), *Arteſiaanſche putten* of *bronnen* (deels in betrekking tot *Nederland*, en een der uitvoerigſte en grondigſte Artikels), *Baardwijkſche Overlaat*, BACHIENE, (W. A.) Hoogleeraar te *Maastricht*, KASPAR VAN BAERLE, BAKKER (Prof. GERBRAND), BALEN (de Geſchiedſchrijver van *Dordrecht*), *Banda-Eilanden*, *Banjermaſſing*, *Ban-*

ka, BANKERT (JOOST), *Bantam*, BARBAZ, BARBEYRAC (wel geen geboren, maar een *genaturaliseerd Nederlander*, en Hoogleeraar te *Groningen*), BÅSTER (JOB), (weder een zeer uitvoerig bewerkt Artikel; hij was een *Zeeuwsch* Natuuronderzoeker;) *Batavia* (de Stad wordt thans slechts op 30,000, in plaats der vroegere 160,000, die zij echter nimmer bereikt heeft, gerekend; doch daaronder telt men dan niet hetgeen men *Nieuw-Batavia* mag noemen, het *Molenvliet*, *Rijswijk*, *Noordwijk*, *Weltevreden*, enz. te zamen eene zeer aanzienlijke Stad), *Bataviëren* (Land der), *Batenburg*, BAUDIUS, *Beemster*, DEN BEER, *Beersche Maas*, BEIJERINCK (Waterbouwkundige), VAN BEMMELEN, (A.) Natuurkundige, BETOUW (Mr. J. IN DE), W. BEUKELSZ, *Bevolking van Zuid-Holland* in de 16de Eeuw, *Bevolking van Nederland*, BILDERDIJK (de beide Echtgenooten); oordeelkundig wordt het leven des Dichters in vier tijdperken verdeeld: 1. tot op zijne ballingschap, 2. die ballingschap tot op zijne terugkomst onder den Raadpensionaris SCHIMMELPENNINCK (niet onder Koning LODEWIJK, zoo als er verkeerdelijk staat), 3. tot op zijne uitgave van SCHOTSMAN'S *Eerzuil op de Dordsche Synode* (waarmede de nieuwere VONDEL in het strijdperk trad, als kampioen voor de zaak, die de eerste VONDEL, twee Eeuwen vroeger, zoo onverzoenlijk, met gevaar van lijf en goed, had vervolgd), 4. die bijkans onophoudelijke strijd tot aan zijnen dood. Over 't algemeen is de beoordeeling van den gunstigen kant; van 's mans gebreken wordt weinig gezegd. J. VAN DER BILDT, beroemd *Friesch* Teleskoopmaker; LODEWIJK DE BILS, Ontleedkundige; BINKES, (JACOB) een wakker Zeeman; N. en S. BLANKAARD, A. BLANKEN, Waterbouwkundige; *Instituut voor Blinden* te *Amsterdam*, BODISCO (M.), BOELENS (*Baron van Lijnden*), BOERHAAVE (een uitnemend Artikel), LE BOE (SYLVIUS), wiens geneeswijze door BOERHAAVE is omverre geworpen; BOISOT (L.

VAN), BOLHUIS (L. VAN), BOLSTRA, *Bommel* (*Zalt-*), BONDT en BONN, Geneeskundigen, BONTEKOE (W. IJ.), VAN DER BOON MESCH, BOONZAJER (C.), BORGER (wat kort), BRAKEL (de Zeeheld J. VAN), BRINKMAN (Wed. VAN STREEK), de Godgeleerden PETRUS BROES en zijn Zoon BROËRIUS, BRUGMANS (A.), BRUNINGS (C.), de beroemde Waterbouwkundige; BUSSINGH. (J. W.) De lezer ziet, welk eene menigte vaderlandsche onderwerpen en personen hier, doorgaans zeer goed en, waar het pas geeft, vrij uitvoerig, behandeld wordt. Buitendien echter zijn er nog hoogst belangrijke Artikelen in dit deel. Dus wordt de *Aardappel* hier met bijzondere zorgvuldigheid en naauwkeurigheid beschreven; het zou ons verwonderen, indien dit Artikel niet aan een' beroemd' Geleerde in het vak der Landhuishoudkunde aan eene onzer Hoogescholen te danken was. Ook het Artikel *Aarde* (*gebruik van het eten van*) bevat merkwaardige bijzonderheden. Bij het onbeduidende Artikel ABBADIE verwondert het ons zeer, 's mans hoofdwerk, waaraan hij zijnen meesten roem, zelfs in de *Roomsche* Kerk, te danken heeft, *Verhandeling over de waarheid van de Christelijke Godsdienst*, niet vermeld te zien. De *Abbassiden*, die groote bevorderaars van wetenschap en letteren in het Oosten en Heerschers te *Bagdad* vijf Eeuwen lang, hadden toch meer dan *vier* regels verdiend. De Artikels ALEXANDER I, Keizer van *Rusland*, *Algiers*, uitvoerig omtrent de verovering en het bezit door de *Franschen*, *Almanak* (*Chinesche*), *Armenische Letterkunde*, en vooral *Armoede*, (*maatregelen tegen dezelve in vroegere en latere tijden*) verdienen onderscheiding en aandacht. Het laatstgenoemde is een voortreffelijk opstel, mede wat den stijl betreft, maar hetwelk ook (zie bl. 247) *grootendeels uit eene Redevoering van den Hoogleeraar* D. J. VAN LENNEP *ontleend* is. Voorts zijn BEETHOVEN en de *Bijenteelt* nog, elk in zijne soort, belangrijke Artikels.

Wij zien dus, dat de Redacteur van het *Aanhangſel* althans niet bij wijlen den Heer NIEUWENHUIS in de keuze en het verkrijgen van goed bewerkte ſtukken terugblijft. Wij wenſchen den Uitgever daarmede geluk, en hopen, dat, zoo doende, deze onderneming meer en meer de volmaking zal naderen. Uit de Voorrede zien wij, dat er nog ſlechts *vier* deelen zullen volgen, die alle de letters na A en B moeten bevatten. Het zou jammer zijn, dat, gelijk de Redacteur in dat zelfde Voorberigt zegt, tot die bezuiniging de *degelijkſte* Artikelen zouden moeten worden beſnoeid. Wij zouden hem eenen anderen raad geven, om namelijk verſcheidene min beteekenende Artikelen of Perſonen, b. v. van den jongſten tijd, weg te laten. *Welke* dat zijn, in voorbeelden te doen kennen, zou hatelijk kunnen ſchijnen; wij twijfelen niet, of de Redacteur zal zelf wel begrijpen, wat en wie wij bedoelen. Het is waar, dat die ſtukjes meest klein zijn; maar *vele kleintjes maken één groot*, en dus zou dat nog al plaats winnen. Indien men ook ſlechts 4, 5 of 6 regels over een onderwerp of voorwerp kan zeggen, dan is het doorgaans van dien aard, dat men die moeite wel kan uitwinnen. *Wat geenen invloed hoegenaamd op de Maatſchappij heeft gehad*, behoort hier niet te huis.

Wij hopen, dat de volgende deelen op dezelfde wijze zullen voortgezet worden. De Redacteur geve liever een deel te meer regt goeden voorraad, dan zich, uit plaatsgebrek, het afſnijden van belangrijke ſtukken te getroosten.

Geſchiedenis des Vaderlands, door Mr. W. BILDERDIJK, *uitgegeven door Prof.* H. W. TYDEMAN. *IVde Deel. Te Amſterdam, bij* P. Meijer Warnars. 1833. *In gr.* 8vo. 380 *Bl. f* 4-25.

Dit Deel bevat het vervolg van het *Beijerſche*, het *Bourgondiſche* en het begin van het *Oostenrijkſche* Huis. Het

loopt van het begin der regering van ALBRECHT VAN BEIJEREN, als Graaf, tot aan den dood van FILIPS DEN SCHOONEN, of van 1388 tot 1506, en omvat dus een tijdperk van ongeveer 120 jaren. De Grafelijke Regering van ALBRECHT VAN BEIJEREN wordt met beknoptheid behandeld, en zijn karakter — of liever zijn gebrek aan karakter — goed voorgefteld. Hooger loopt BILDERDIJK met diens Zoon en Opvolger WILLEM VI, die hier veel gunftiger wordt afgefchetst, dan bij WAGENAAR en anderen het geval is. Na dezen zouden wij nu zijne Dochter JACOBA VAN BEIJEREN moeten aantreffen; maar BILDERDIJK vindt goed, haar geheel uit te monfteren, en laat op WILLEM VI dadelijk JAN VAN BEIJEREN, vervolgens JAN VAN BRABAND, en eindelijk FILIPS VAN BOURGONDIË volgen.

Wanneer men nu nagaat, 1° dat de Edelen en Steden op eene Dagvaart in 1416 plegtiglijk aan WILLEM VI gezworen hebben, dat zij JACOBA, zoo hij zonder wettigen Zoon na te laten overlijden mogt, voor zijne Erfdochter en NB. LEENVOLGSTER zouden erkennen (men zie het ftuk bij MIERIS, *Charterb.* IV. 383); 2° dat JACOBA dan ook, na den dood haars Vaders, terftond in alle de Steden van *Holland* (*Dordrecht* alleen uitgezonderd) als *Landsvrouw* en *wettige Gravin* is gehuldigd, en dat zij ook in *Zeeland* terftond en alomme als zoodanig is erkend geworden; en 3° dat de woelgeest JAN VAN BEIJEREN zich wel, fchoon eerst daarna, te *Dordrecht* liet inhuldigen, maar NB. niet als *Graaf*, maar alleen als RUWAARD: dan mag het gewis verwondering baren, dat BILDERDIJK met eene penneftreek den naam eener Gravin uitwischt, die fteeds vóór hem als zoodanig is erkend geworden, en die in allen gevalle *facto* geregeerd heeft, tot dat zij voor openbaar geweld bukken moest. Trouwens dit is zóó waar, dat BILDERDIJK haar niet uit de Gefchiedenis, waarin zij zulk eene belangrijke rol gefpeeld heeft, heeft kunnen uitwisfchen, zonder dat hij alle de *facta* van dien tijd zou hebben moeten weglaten: zijn uitmonfteren bepaalt zich dan ook tot de *lijst* der Graven en het opfchrift boven aan de bladzijden, en tot het niet erkennen van haar *regt*.

Wat dit laatfte betreft, men mag, zonder BILDERDIJK te kort te doen, van oordeel zijn, dat hij, even als met MARGARETT, zijn eens opgevat fystema *per fas et nefas*

heeft willen volhouden: „ *Holland* was een mannelijk Leen, en dus kon de Keizer zonder toeſtemming van den Rijksdag geene *vrouw* met dat Graafſchap verlijden." Het eerſte kan toegegeven worden, zonder dat het laatſte daar nog uit volgt. Het is hier de plaats niet, althans ons beſtek verbiedt ons, hierover uit te weiden; maar met een woord verwijzen wij naar *I Feud.* 24 (*). Men zie daarover in het breede SCHILTER's *Commentatio de naturâ ſucceſſionis feudalis*, Cap. II. § X en XI, (p. m. 185—188) alwaar hij, op grond van dien tekst, aantoont, dat de Leenheer, zelfs in een *mannelijk* Leen, (als er *geen Zoon* is) eene *Dochter* met het Leen begunſtigen kan, en dat de *Agnati* dan geene *Actio revocatoria* hebben. Men lette verder op het verlij van MARGARETHA zelve; een voorbeeld, 't welk BILDERDIJK niet heeft kunnen wegcijferen, dan met de uitvlugt, dat het een (Keizerlijk!) *knoeiwerk* was met een *deſſous des cartes!* En wil men nog een voorbeeld, men lette op het Diploma van Keizer RUDOLF van 19 Junij 1282, (bij KLUIT, *C. D.* p. 861) waarbij hij aan FLORIS V belooft, dat, zoo deze zonder wettig mansoir kwam te overlijden, ZIJNE DOCHTERS hem in het Graafſchap en in de Leenen, welke hij van den Keizer en het Rijk hield, zouden opvolgen. Dat nu *Holland* in de oudere tijden een *mannelijk* Leen was, kan worden toegegeven; maar met betrekking tot JACOBA is de vraag, of *ten haren tijde*, na zoo vele *antecedenten*, (het zoo even aangehaalde Diploma van Keizer RUDOLF, het verlij van Keizer LODEWIJK, en de daadwerkelijke Regering van MARGARETHA) het Graafſchap wel zoo uitſluitend als *mannelijk* Leen moest beſchouwd worden. En dit vinden wij, ten minſte, twijfelachtig. Hoe kan men zeggen, dat een Leen *mannelijk* is, wanneer 60 jaren te voren eene *vrouw*, door den Keizer, daarmede beleend is, en werkelijk geregeerd heeft? En wanneer wij nu eens op *deze* wijze redeneren: door den dood van WILLEM IV was het Graafſchap aan het Rijk vervallen; de Keizer beleent er nu *voor*

(*) Siquis ſine filio masculo mortuus fuerit, et *reliquerit* FILIAM, filia non habeat beneficium patris, niſi a domino redemerit. *Si autem dominus ei dare voluerit*, propter ſervitium et amorem patris, *non revocetur* ab ullo ex parentibus ſuis, neque damnetur.

het eerst eene *vrouw* mede, en dus is het van dat oogenblik af een *vrouwelijk* Leen geworden, (*Feuda, quae feminae* PRIMUM *acquisiverunt sunt feminina.* Vid. HEINECC. ad SCHILTERI *Instit. Juris feud.* p. m. 108) is het dan wel zoo uitgemaakt, dat JACOBA niet als *Dochter* haren Vader kon opvolgen? En in dat geval had zij zeker niet eens een Keizerlijk verlij noodig.

Wij zeggen dit hier volstrekt niet, om van onze zijde eenig systema op te werpen; integendeel, wij erkennen ons daartoe geheel onbevoegd: maar wij voeren het alleen aan, om te doen zien, dat de hoofdstelling van BILDERDIJK nog geenszins zoo zeker is, om de *facta*, door welke zij wedersproken wordt, zoo maar losweg op zijde te schuiven.

De Geschiedenis van JACOBA is overigens geschreven, niet in eenen gemeenzamen Collegiestijl, maar in eene soort van taal, welke wij liefst niet zullen noemen. De Lezer oordeele; de Lezeres gelieve deze bladzijde over te slaan.

Bl. 78. „JAN VAN BRABAND, wiens physiek niet gesteld was, *om haar te bevredigen*, en wiens zwakheid van verstand hem buitendien bij eene zoo slimme en doortrapte feeks verachtelijk maakte."

Ald. „De overmatige hitte van haar gestel, *waar bij niet tegen op kon.*"

Ald. „De Hertog VAN GLOCESTER, die *een veelbelovend man op het oog* was."

Bl. 79. „Zoo zij slechts een man had, *die haar bevredigen kon.*"

Bl. 81. „Een dartel wijf, die *lasciva*, maar niet *satiari poterat* (vermoeid, maar niet verzadigd worden kon)" enz.

Uit deze uitdrukkingen kan men nu tevens opmaken, hoe BILDERDIJK over JACOBA VAN BEIJEREN denkt. Zij is, in één woord, *de beestelijk vuile* JACOBA, *eene Duivelin in menschengedaante.* Wij zullen met een enkel woord aanmerken, dat nog nimmer eenig Geschiedschrijver deze rampspoedige Vorstin met zulke afzigtelijke kleuren geschilderd heeft, en dat BILDERDIJK daarbij omstandigheden aanvoert, van welke men vragen mag: hoe komt hij er aan? En dit met te meer regt, daar BILDERDIJK hier geene bronnen aanhaalt, noch zich op het gezag van eenig Schrijver beroept. Over het physiek gestel van JACOBA spreekt hij althans met eene zekerheid, als hadde hij als Doc-

tijt over haar gepraatiseerd; maar met eene onkuischheid in bewoordingen, die beneden alle fatsoen is. Maar 't is zoo, oude familiën weten het beter, dan de Geschiedschrijvers en de tijdgenooten zelve!

Ten aanzien der Regeringen van FILIPS VAN BOURGONDIË, KAREL DEN STOUTEN, MARIA en FILIPS DEN SCHOONEN, is BILDERDIJK PONTUS HEUTERUS op den voet gevolgd, zonder zich veel om den uitmuntenden *Vlaamschen* Geschiedschrijver MEYERUS te bekreunen, die dan toch tot 1477 in ons oog de hoofdbron blijft. Op weinige uitzonderingen na, is BILDERDIJK's werk hier een Excerpt uit PONTUS HEUTERUS, doorspekt met uitvallen tegen WAGENAAR en de *Amsterdamsche* kooplieden. Echter is BILDERDIJK in het raadplegen van zijnen HEUTERUS met weinig naauwkeurigheid, ja met vrij wat overhaasting te werk gegaan. Men oordeele:

Bladz. 131. „FILIP DE GOEDE trouwt in Januarij 1430 (dat is 1431) zijne derde Gemalinne IZABELLA (of ELIZABETH) VAN PORTUGAL." Daar BILDERDIJK hier zoo stellig zegt, *dat is* 1431, moeten wij opmerken, dat hij zich hier stellig vergist. HEUTERUS, wien BILDERDIJK hier volgt, zegt p. m. 85: *III Idus Januarii anno* 1430, maar volgt hier en elders den *gewonen* stijl. MEYERUS, die den *Hofstijl* volgde, volgens welken het jaar met Paschen begon, brengt dit huwelijk tot *Januarij* 1429, dat is Januarij 1430 volgens den gewonen stijl. Zoo ook alle anderen, bijzonder DE BARANTE, die eene *Ordonnance* van FILIPS DEN GOEDEN tot regeling van het Huis zijner nieuwe Gemalin aanhaalt, gedagteekend 5 Janvier 1429 V. S. — dus weder 1430. Zie zijne *Hist. des Ducs de Bourg.* T. XI. p. 62—64. Edit. de *Louvain*, 1826. 12mo. Te regt zegt dus WAGENAAR, IIIde Deel, bl. 509: *in den aanvang van* 1430.

Bl. 157. „Over de *vierduizend voorname dorpen* werden er (in *Vlaanderen*) verbrand." *Vlaanderen* was zeker te dier tijd sterk bevolkt; maar vierduizend voorname dorpen waren er dan toch wel in de *Nederlanden* alle te zamen niet te vinden. Wat zegt HEUTERUS? (p. 103 *a*): *Devastatis tamen et incendio consumtis plusquam quatuor insignium* VILLARUM *millibus.* Maar *villa* is hier geen *dorp*, maar een *huis*, eene *boerewoning*. Zoo zegt MEYERUS, van dit

zelfde geval ſprekende, pag. 307 vſo.: *Refert Tornacenſis quaterna amplius millia villarum* SEU HABITATIONUM *ea expeditione juiſſe conſumta.* Dus vierduizend *woningen.*

Bl. 248. „ De *Sluiſenaars* rusteden een aantal ſchepen uit, waarmede zij op de *Hollandſche* en *Zeeuwſche* kusten en ſtranden ſtroopten en roofden; waartoe zij zich veelal van VLOTTEN bedienden, die in de verte door 't zeil niet verraden werden. Met dezen, *wel van geſchut voorzien*, deden zij in 1485 *Walcheren* aan, plonderden *Vliſſingen*" enz. Die nu een weinig met de Noordzee tusſchen *Sluis* en *Vliſſingen* bekend is, weet, dat het al even gemakkelijk valt, om daarover met *vlotten* te varen, als om met ſchaatſen over de duinen te rijden. Bij PONTUS HEUTERUS lezen wij (*Rer. Auſtriac.*, L. II. c. 5. p. m. 71): *Armarant in hanc rem* ACTUARIAS NAVES *complures, ne e longinquo appropinquantium onerariarum vela atque antennae conſpicerentur, hasque tormentis ac milite complerant. Harum juſto numero Sluzâ ſolventes, Inſulam Walcheranam petunt, ac Vleſingam invadunt* etc. Nu is *navis actuaria* geen *vlot*, maar eene *roeibark* of *roeybaerſe*, gelijk onze Voorvaders dezelve noemden. Zie JUNII *Nomencl.* p. 205 en KILIAAN in v. *roedſchip, roeyſchip, navis actuaria.* Dus zegt WAGENAAR, V. 235, weder te regt: *met eenige roeibarken.*

Bl. 249. „ Nu zochten de *Gentſchen* den Koning (van *Frankrijk*) om vermogender hulp aan; en deze zond hun openlijk 2000 Voetknechten en 650 Lanciers te paarde onder den Hertog VAN CREVECOEUR, die te *Doornik* afgewezen werd. Na eenige *andere* voordeelen (?) te behalen, brengt hij den *Gentenaren* een zeer gevoelige neep toe," (wie deed dit? CREVECOEUR, die tot hulp gezonden was?) „ doch het mislukte hem de ſtad te overrompelen. Koning KAREL VIII verbiedt *Brabant* en *Henegouwen* aan MAXIMILIAAN hulp te bewijzen. Op 't andwoord van MAXIMILIAAN zend(t) hij den Hertog VAN CREVECOEUR met 36 ſtukken geſchut, 650 Kurasſiers, en 8000 man te voet in *Franſche* ſoldij naar *Gent*," enz. Wanneer men deze zending of zendingen van CREVECOEUR bij HEUTERUS leest, die er meer dan ééne bladzijde aan beſteedt, is alles verſtaanbaar. Zoo als het hier ſtaat, is alles onder elkander verward, en levert zelfs geenen zin op.

Bl. 269, 270. „ De Stad *Deinze* had zich zeer verſterkt

en bezetting van *Franschen* en *Vlamingen* uit *Gent* ingenomen. Maar CHRISTOFFEL VAN BADEN neemt haar met 4000 man bij nacht. TEMPLE wordt stormenderhand genomen en daar blijven 400 *Gentenaars*. De *Gentsche* Bevelhebber wordt met een pook door de borst op een deur vastgestoken, en met de deur in de rivier gelegd om naar *Gent* af te drijven." *Temple* wordt dus stormenderhand ingenomen. Wat is dit voor eene stad? Er ligt wel een gehucht *Tempel* onder *Oudenaarde*; maar daarvan wordt hier niet gesproken. *Temple*, waar BILDERDIJK van spreekt, ligt aan de *Leye*, even als *Deinse*; want de Bevelhebber der *Gentenaars* werd in *die* rivier gelegd, om naar *Gent* af te drijven. Zien wij dan, wat HEUTERUS zegt, *Rer. Austr.*, pag. mihi 91 b.: *Deinsa, oppidulum elegans per quem (sic) flumen Lysa labitur, erat.* Id *insigniter munierant oppidani.* — *Mittit* eo *Rom. Rex Christophorum Badensem, cum quatuor millibus Germanorum peditum*, ac *Ferrium Novellium, peditum Walonum praefectum*, qui *hora secunda noctis Deinsam occupant.* Germani Templum vi expugnant. *Periere quadringenti, capti plures et inter hos Gandensium praefectus, quem ligneae januae affigunt; — dein januam Lysae amni imponunt ut secundo flumine Gandavum perferretur.* Dus *Templum* DE KERK. De *Walen* bezetten *Deinse*, en de *Duitschers* nemen *de kerk* stormenderhand in. Arme WAGENAAR! ware er iets dergelijks bij u te vinden, wat zou het ezels, sullen en zotten geregend hebben! *Temple* van BILDERDIJK ligt dus op één breedte met *Vlieghene* van VAN LOON.

Wij zullen ons van verdere aanmerkingen onthouden, maar alleen, ten slotte, om een denkbeeld te geven van de gemoedsgesteldheid, in welke BILDERDIJK dit gedeelte van zijn werk geschreven heeft, en tevens eenige staaltjes van zijnen historischen stijl aan te voeren, eenige passages laten volgen, onder de volgende rubrieken:

De Kooplieden.

Bl. 46. „ Den kooplieden verveelde over en weder het rooven en beroofd worden, en zij verstonden elkander. Hadden de Vorsten het dus blijven begrijpen, het ware gelukkig geweest voor geheel *Europa*. Maar elkander voor hun onderdanen te willen doen instaan, en dezen bescherming geven, waar zij geen gezag hebben of kunnen hebben, is eene juridique illusie, die onopnoembare jam-

meren zeer gevolge gehad heeft. De vraag is echter, of zonder dat alle macht en gezag niet weldra in handen der kooplieden gekomen zou zijn? Ik antwoord volmondig, ja. Maar zij is het nu ook: alleen zou zij het dan openbaarlijker zijn, en men zou beter weten in welken tijd of epoque der wereld men zich bevindt, daar men nu, door een uiterlijk verblind, geene oogen heeft om te zien, wat voor heel de Christenheid zoo onverandwoordelijk is niet te zien, en voor het geheelal van een zoo onuitspreeklijk gewicht *als de vervulling aller profecyen.*" ! !

Bl. 145. „ De Hertog (zegt WAGENAAR) deed anders „ niet, dan de onderhandelingen met de Oosterlingen te doen „ hervatten." „ Het is zoo, hij kende de *kooplieden* niet genoeg om er een goed deel van, *den kop voor de voeten te doen leggen* en hun magazijnen te doen openen om het volk te spijzen, *en hiermede had hij ongetwijfeld beter gedaan.*"

Bl. 147. „ Zie daar, wat men Hertog FILIP te laste mag leggen, dat hij op deze wijze zijn volk *onder het verachtlijk juk van kooplieden* bracht."

Bl. 314. „ De Stedelijke dwinglandij is en was altijd de onmenschelijkste op aarde, maar zij gaat boven alle verbeelding als de *koopmanszucht* haar versterkt."

Bl. 351. (Bijvoegs.) „ Koopmansdwingelandij. Een Imperium van onwederstaanlijk geweld, en *onmenschlijke tijrannij*, bestaande in 't volstrektste despotismus, *'t volkomenste Atheïsmus*, en voerende tot de afgrijslijkste destructie van alle moreel en physijk," enz. enz.

WAGENAAR.

Bl. 104. „ Het is der moeite waardig, WAGENAAR hier bij na te slaan, zoo men van den duivelenaart der *Hoekſche* partij die hij aanhangt, een recht denkbeeld wil vormen, *'t Is de Duivel zelf* tegen 't licht der blijkbare waarheid aangrijnzende, *met een Amsterdamsche Burgemeestерspruik op den kop, en met de staart (als een bandrekel die zich bep... haeft) tusschen de beenen getrokken!* En zulke *duivelen* hebben in *Holland* den eenvoudigen Burger zijn Historie geleerd!"

Bl. 167. „ Op 't welk WAGENAAR weder een beestelijk domme en kwaadaartige aanmerking maakt, die niet minder dan een Godslastering is."

Bl. 184. „ Van de lasteringen des vervloekten WAGENAARS,

die de geſchiedenis der Vorſten even als die van den gezegenden Heiland vervalscht, behoeven wij derhalve niet te ſpreken."

Varia.

Bl. 245. „ De Dorpſchouten in *Zuidholland* (dat TOEN REEDS het ſlechtſte ſchnim van volk ſchijnt geweest te zijn.)"

Bl. 276. „ Eer hij overkwam, hingen zijn vrienden reeds in de lucht *met de kraaien in onderhandeling.*"

Bl. 295. „ Hij zond eenige knapen naar *Hoorn* en *Enkhuizen*, om te zien of hij daar verſtandhouding kon krijgen; maar zijn zendelingen ſtierven aan een ongemak, waarover men gewist heeft, of het een inflammatie en apoplexie, dan een paralyſis zij. Dit vond hij een *res mali ominis.*"

Bl. 296. „ *Kaas en brood.* Gelukkige tijd toen het gemeen daar nog aanſpraak op maken mocht! en het niet voor een groot geluk behoefde te rekenen, dat het met enkel *ziel- en lichaam verpestende aardappelen*, op de ſtraten verkwijnen moest."

Et voilà cependant comme on écrit l'Histoire!

Geſchiedenis der Nederlanders buiten Europa, van het laatst der XVIde Eeuw tot op dezen tijd; door N. G. VAN KAMPEN. *IIIden Deels 2de en laatſte Stuk. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1833. *In gr. 8vo. VI—XXVI en* 399—798 *bl. f* 4-10.

Wij wenſchen onzen Landgenooten geluk met de voltooijing van dit werk, 't welk eene zoo gewigtige bijdrage levert tot den roem, door *Nederlanders* in de verſtafgelegene hoeken der aarde behaald. Hetgeen met andere werken wel eens plaats heeft, dat namelijk de laatſte deelen met minder zorg bearbeid zijn dan de eerſte, is voorzeker met dit werk van VAN KAMPEN het geval niet. Vond hij voor de vroegere tijden overvloed van bouwſtoffen, deze minderden naar mate hij tot min verwijderde tijdperken overging; en tot onzen leeftijd gekomen, heeft hij zich den moeijelijken arbeid getroost, om een geheel nieuw gebouw op te trekken, daar hij hier, in den volſten zin des woords, geenen voorganger had. Zelfs de bouwſtoffen, die *in druk* voorhanden zijn, waren zoo weinig toereikende om een volledig geheel daar te ſtellen, dat, zoo de belangſtelling van vele Hooge

Ambtenaren, vooral uit *Nederlandsch Indië*, den Schrijver geene tot dusverre ongebruikte en onbekende ſtukken had bijgezet, hij zeker zijnen arbeid ſlechts zeer onvolkomen had ten einde gebragt. Doch *dit* heeft geholpen, en tevens hooge waarde bijgezet aan dit laatſte Stuk, van 't welk wij nu een kort verſlag geven.

Men vindt in hetzelve: 1°, De Geſchiedenis der *Kaapkolonie* van 1800—1806, of tot de tweede bemagtiging daarvan door de *Engelſchen*; 2°. die onzer *Oostindiſche* bezittingen van 1802 tot de onderwerping van DIPO NEGORO en de komst van den Gouverneur-Generaal VAN DEN BOSCH, of tot Maart 1830; 3°. die der *Westindiſche Koloniën* van 1795 tot op onzen tijd, en 4°. die der *Kust van Guinee* van 1791 tot op den dood van DAENDELS.

Zeer lezenswaardig is hetgeen de Heer VAN KAMPEN over de *Kaapkolonie* mededeelt; doch het gedeelte, 't welk *Java* betreft, is verreweg het meest belangrijke en ook, uit den aard der zaak, uitgebreidſte van dit werk. De gebeurtenisſen, ſedert 1802—1808 op *Java* voorgevallen, waren zeer weinig bekend, ten minſte zoo weinig uiteengezet, en daarbij zoo uiteenloopend voorgedragen, dat men ſlechts de hoofdomtrekken kende, maar geen juist begrip van den waren ſtand der zaken wist te maken. Ook dáár beſtonden verſchillende inzigten, die invloed hadden op de Schrijvers, naar mate zij deze of gene gevoelens of ſtelſels voorſtonden. De Heer VAN KAMPEN erkent zedigelijk, (bl. 440) dat het hem niet is mogen gebeuren, dezen ſluijer op te ligten. Niettemin zal men, na de lezing van dit ſtuk, met ons van oordeel zijn, dat hij het met zijne bouwſtoffen en hulpmiddelen ver gebragt heeft. — Een der ſchoonſte gedeelten van dit werk is de geſchiedenis van den opſtand onder DIPO NEGORO, KIAJA MODJO en SEUTOT van 1825 tot 1830; welke oorlog met uitvoerigheid behandeld is, en waarin niet alleen hulde gedaan wordt aan de groote verdienſten en taaije volharding van den Luitenant-Generaal DE KOCK, VAN GEEN, DIBBETZ, LEDEL en zoo vele anderen, maar ook aan die der *Belgen*, die toen als Landgenooten onder onze vanen ſtreden. Den Schrijver viel voor dit merkwaardig tijdperk het uitſtekend voorregt te beurt van te mogen putten uit het toen nog onuitgegeven en kostbaar werk van den Luitenant-Kolonel DE STUERS, die dezen oorlog heeft bijgewoond, en 't welk hem te

dien einde door de tusschenkomst van den Generaal DE KOCK is medegedeeld. Zeer lezenswaardig en onpartijdig is ook de Heer VAN KAMPEN omtrent het bestuur en de (forsche) maatregelen van den Gouverneur-Generaal DUBUS DE GHISIGNIES. — Eindelijk vinden wij hier nog een verslag van de belangrijke zeereizen van KOLFF, STEENBOOM en anderen. In één woord, de Schrijver heeft niets verzuimd, om zijn werk zoo belangrijk en volledig te maken, als maar eenigzins (naar mate zijner hulpbronnen) mogelijk was, en is, naar ons oordeel, volkomen geslaagd in zijn doel, „om een werk tot stand te brengen, 't welk „ strekken kan, om de thans weder tot haren ouden grond „ bepaalde, maar ook met hare oude veerkracht bezielde „ *Hollandsche* Natie, met billijke fierheid het oog over de „ groote daden der *Nederlanders* over het geheele rond des „ Aardbodems te doen slaan."

Proeve eener wijsgeerige Beschouwing van het Christendom. *Te Haarlem*, *bij* de Erven F. Bohn. *In gr.* 8*vo.* *X en* 148 *bl.* *f* 1-40.

In zekeren Vriendenkring werden van tijd tot tijd geregelde gesprekken over dingen van de hoogste aangelegenheid gehouden. Wij moeten deze loffelijke gewoonte ten sterkste prijzen. Het ware te wenschen, dat zoodanig voorbeeld navolging vond, althans wanneer in dien goeden geest wierd gesproken. Met eerbied voor al, wat heilig en Goddelijk is, onderzocht men vrijmoedig, zonder zich door vooroordeelen of heerschende meeningen te laten terughouden. Overtuigd, dat de waarheid veelal in het midden ligt, poogde men uiterslen te vermijden.

Om ook naar buiten met nut te kunnen werken, besloten de leden van den Vriendenkring tot de uitgave der boven aangeduide *Proeve eener wijsgeerige Beschouwing van het Christendom.* Wij hebben overal in dit werkje dien bezadigden en gematigden geest opgemerkt, welke onzen landaard meerendeels eigen is en bij het onderwerp zoo zeer past. Men moest nooit over godsdienstige onderwerpen op eene andere wijze schrijven. Mogten toch allen, die deel nemen in de

hedendaagsche kerkelijke twisten, met gelijke beschedenheid voor hunne gevoelens uitkomen!

Hoe zeer wij dit werkje in het algemeen aanprijzen, meenen wij echter in bedenking te moeten geven, of de titel niet beter gekozen had kunnen worden. Ons althans is het voorgekomen, dat dezelve den inhoud des geschrifts niet juist genoeg aanduidt. Het boek heeft drie Afdeelingen, waarvan de opschriften zijn: I. *De Mensch*, II. *zijne Bestemming*, en III. *de Middelen, om dezelve te bereiken.* Vooraf gaat eene *Inleiding*, die voorloopige aanmerkingen, betrekkelijk het te behandelen onderwerp, bevat. Hier komt menige stelling voor, welke niet tegengesproken zal worden; evenwel hebben wij geenszins overal die helderheid en juistheid opgemerkt, die men vooral bij *wijsgeerige* beschouwing mag verwachten. De *Godsdienst* wordt § 2 omschreven, als zijnde *de uiting van de stemming des gemoeds, door sommige dier* (door wijsgeerte getoetste) *begrippen ontvonkt, in zoo verre dezelve betrekking hebben op de zedelijkheid en vereering van God*; doch later schijnt het woord weleens in den zin van *Godsdienstleer* genomen te worden. De bepaling, §§ 11 en 12, van *vooroordeel* gegeven, had ook naauwkeuriger kunnen zijn. Oordeelt men, zonder behoorlijk onderzocht te hebben, hieruit volgt niet *altijd*, dat *men dan iets voor waarheid houdt, hetwelk niet op redelijke gronden steunt.*

In de eerste Afd. wordt de mensch, naar zijnen aanleg, beschouwd als *zinnelijk* en *redelijk* wezen. Men vindt hier zeer gepaste aanmerkingen. De lezer krijgt wenken, die aanleiding tot verder nadenken geven. — De tweede Afd., *over 's Menschen Bestemming*, is zeer kort, doch niet onbelangrijk. Om den geest van het geschrift te doen kennen, schrijven wij het volgende af: „ De ontwikkeling der verstandelijke „ vermogens moet die der zedelijke ten grondslag verstrek„ ken; want geene ware zedelijke vordering kan er zonder „ heldere verstandsbegrippen plaats hebben. Daarentegen moet „ ook elke verstandsontwikkeling eene zedelijke strekking „ hebben; zonder dat is zij nutteloos, zoo niet schadelijk. „ Dus bestaat het verband tusschen het verstandelijke en ze„ delijke in de harmonische ontwikkeling van dezelve, zoo„ dat zij beide uit elkander voortvloeijen, zich wederkeerig „ ophelderen en ondersteunen. Onze ontwikkeling hier op „ aarde heeft den naauwsten invloed op het volgend bestaan „ aan gindsche zijde des grafs, als een hooger leven zich

„ voor het redelijk wezen opent; hoe meer de mensch hier aan „ zijne beſtemming tracht te beantwoorden, hoe verhevener „ zijn ſtandpunt in de eeuwigheid zijn zal," enz. Eenigzins gewaagd is de ſtelling, § 71 voorkomende, *dat zij, die hunne beſtemming hier hebben verwaarloosd, daar, door louterende middelen en doelmatige opleiding, voor hunne hemelſche beſtemming zullen opgeleid worden.* Het doet weinig af, dat men zegt: *Het is waarſchijnlijk, naardien wij ons niet kunnen voorſtellen, dat er nevens het rijk Gods een rijk der duisternis en des kwaads in eeuwigheid zoude blijven.*

De derde Afd., *over de Middelen om 's Menſchen Beſtemming te bereiken*, heeft verreweg de meeste uitvoerigheid. Eene *Inleiding* tot deze Afdeeling bevat eenige aanmerkingen over de opvoeding des menſchelijken geſlachts. De middelen, ter bereiking van het doel dienende, worden vervolgens opgegeven. Daartoe behooren *opvoeding en onderwijs, godsdienſtige begrippen* en *Goddelijke Openbaring.* Van den *Bijbel* en van het *gezag der Rede* in het beoordeelen van den inhoud des Bijbels wordt verder geſproken. De redenering § 89 is ons niet klemmend genoeg voorgekomen. Wij meenen nog altijd, dat men geene voldoende reden heeft, om alleen het zedelijk bewijs voor Gods beſtaan te willen laten gelden. — Wat inhoud des Bijbels is, wordt voorts in enkele hoofdtrekken opgegeven, en inzonderheid het Christendom beſchouwd, als de beste middelen aanbiedende, om, door verſtandelijke en zedelijke ontwikkeling, menſchen vatbaar voor geluk te maken. Eindelijk volgt nog een *Zedekundig Aanhangſel*, dat mede blijken draagt van den onbekrompen geest, die in boven vermelden Vriendenkring heerscht.

Aan denkende lezers kunnen wij dit werkje allezins aanprijzen, hoewel wij hier en daar wel iets vonden, dat wij niet verwacht hadden, of waarmede wij ons niet zoo geheel zouden kunnen vereenigen. Doch men moet onder het oog houden, dat ſlechts eene *Proeve* wordt aangeboden. Het ſtrekt vooral tot aanbeveling, dat overal eerbied voor Bijbel en Christendom, ware belangſtelling in Godsdienst en zedelijkheid doorſtralen. Moge dit boeksken, bij de tegenwoordige twisten over *regtzinnigheid* en *onregtzinnigheid*, niet terſtond in vergetelheid geraken, maar veel gelezen worden! Wij hopen, dat onze gunſtige, offchoon late, aankondiging hieraan mede iets zal toebrengen.

Mijne ſuſpenſie als Procureur; door Mr. A. D. RENEMAN. *Te Sneek, bij* P. Jolling, Oz. 1834. *In gr.* 8*vo. VIII en* 80 *bl. f* 1 - 10.

De Heer Mr. A. D. RENEMAN is ons even onbekend, als het perſoneel der Regtbank te *Sneek*. Geene vooringenomenheid, geene partijdigheid beſtuurt onze pen; en alzoo, geheel onzijdig, de zaak beſchouwende, gelijk zij ons in het werkje van den Schrijver wordt voorgedragen, kunnen wij niet ontveinzen, dat het gedrag der Regtbank te *Sneek*, en inzonderheid van derzelver Voorzitter, met betrekking tot bedoelden Procureur gehouden, ons ten ſterkſte bevreemdt. Het kan zijn, dat de Heer RENEMAN wat duur voor zijne moeite gerekend had; ſchoon het in dat opzigt vrij moeijelijk is oordeel te vellen, en een praktizijn, die naar evenredigheid zich meer dan anderen betalen laat, doorgaans van lieverlede zijne cliënten verliest, en alzoo zichzelven ſtraft. Maar al ware het uitgemaakt, dat Mr. RENEMAN meer had gevorderd, dan hem als Procureur naar *regt*, en als Advocaat in de zaken, waarin een Procureur, Doctor in de Regten zijnde, als zoodanig op kan treden, naar *billijkheid* toekwam; dan zijn nog de wijze, waarop men hem vervolgd heeft, en de gronden, waarop het vonnis ſteunt, blijkbaar verkeerd, en de ſtraf is niet alleen *onbillijk*, maar ook *onregtmatig*. Eene *ſuſpenſie* voor een jaar ſtaat bijna gelijk met *deſtitutie*: want na zulk een' tijd hebben iemands cliënten hem verlaten, en een Procureur, die een jaar lang geene zaken heeft mogen behandelen, zal niet ligt het vertrouwen der menigte weder voor zich winnen. Wij vreezen, dat, onwillekeurig, perſoonlijke gevoelens der leden invloed op het vonnis der Regtbank hebben geoefend; en al waren die ongunſtige gevoelens eenigzins gegrond, zoo mag dit echter geene plaats hebben. Dit weinige zij over dit onderwerp genoeg!

Welmeenend woord aan de Verdedigers des Vaderlands, die met onbepaald verlof reeds zijn teruggekeerd, en daarnaar verlangend uitzien; alsmede aan derzelver Betrekkingen.

Te Utrecht, bij J. G. van Terveen en Zoon. 1834. *In gr.* 8*vo.* 45 *Bl. f*: - 50.

Wij haasten ons, om dit *welmeenend woord* aan te kondigen, dat niet minder belangrijk is, dan de onlangs door denzelfden bekwamen Schrijver uitgegevene *Brieven van een' Vader aan zijn' Zoon.* Daar was behoefte aan zoodanig boeksken. Wij hopen, dat hetzelve algemeen verspreid, gelezen en herlezen — dat de inhoud overdacht en ter harte genomen worde. Wij achten ons verpligt, daartoe mede te werken, en wij houden juist hierom de aanmerkingen terug, die wij misschien op eene enkele plaats zouden kunnen maken. In welken geest het werkje is geschreven, kan genoeg blijken uit het volgende: „ De krijgsdienst is den Schrijver even min van zijne hoogst belangrijke, als van zijne, voor ligchaam en ziel gevaarvolle zijde, geheel onbekend. Het gevoel van zijn hart en de ondervinding van ettelijke jaren zeggen het hem, wat het in heeft, een *mensch* te zijn; hoe tijden en omstandigheden op ons *menschen* gewoon zijn te werken, en hoe plotselijke overgangen van den eenen tot den anderen, veel verschillenden stand, zonder behoorlijke Christelijke waakzaamheid en ootmoedig vertrouwend gebed, ligt schadelijk kunnen worden..... Hij weet, hoe zeer het, ook in dit opzigt, aankomt op de *eerste stappen*, welke wij op ieder deel van den levensweg te doen hebben."

Winterloof. Poëzij van A. C. W. STARING. *In 's Gravenhage, bij* J. Immerzeel, Jun. 1832. *In kl.* 8*vo.* 190 *Bl. f* 1 - 50.

Dichtstukjes van J. PENON. *Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1834. *In kl.* 8*vo. VIII en* 103 *bl. f*: - 80.

Wie kent niet het puntige en kernachtige der poëzij van STARING, het geheel éénige en onderhoudende zijner manier van verhalen, en het kunstmatige zijner versificatie? Een Volksdichter is de waardige Man niet: want wie, die den takt er van mist, is in staat, zijne verzen naar den eisch te lezen? en hoe veel hangt, tot regt verstand zijner meening, steeds af van het rusten, het toonveranderen, enz.

vooral ook van het geven van nadruk op deze of gene woorden, waar de Dichter dat wil! Zoo veel het kon, heeft hij alles zijnen lezer gemakkelijk zoeken te maken; en die nu naauwkeurig let op de zinteekens, de tusschenruimten, de toonteekens en de verschillende soorten van drukletter, gelijk dat alles opzettelijk is bijgebragt en aangewend, hij zal niet ligtelijk feilen. Maar tot zulk een kunstmatig lezen is het gros niet in staat. STARING blijft dus meer de Dichter, die welgevallig is aan zijne beste kunstbroeders en dat gedeelte des volks, hetwelk in waarheid letterkundige beschaving en gevoel voor melodij bezit. De ons hier aangeboden bundel is niet groot, maar de inhoud is uitgezocht. Men mag er van zeggen hetgeen de Dichter zingt, bl. 161:

„ Wordt eikenschors bij 't pond gewogen,
„ Men weegt kaneel bij 't lood."

Hoe gunstig wij intusschen over de meeste *Verhalen* en *Mengeldichten* oordeelen, *de Diepegge* (bl. 164) is voor een puntdicht te lang, en (hetgeen het ergste is) zoo *duister*, dat niet ligt iemand, Recensent althans niet, den zin er van vatten zal; maar al kon men dien raden, een puntdicht behoort dadelijk te treffen, zal de geestigheid behagen, of zelfs dien naam verdienen. Ook de *Weêrstuit* No. 1 en 2, op bl. 165, heeft ons minder bevallen. *Aan de Nederlanders*, op bl. 169, schijnt ons almede niet regt luimig; of liever, wij *begrijpen* niet, waar het aardige en stekelige in schuilt. Verder, niet alles, wat hier geestigs voorkomt, is vrij van die gezochtheid, waardoor de kunst in gekunsteldheid ontaardt. Zoo gevoelden wij eenige teleurstelling bij het slot van het verhaal *Signor Anello*, bl. 65 tot 67: wij hadden veel verwacht, en — — —. Doch alwat verder in dit bundeltje gevonden wordt, is echt metaal, dat den scherpsten toets kan doorstaan. Als vele lijvige bundels, die in den aanvang vrij wat opgang maakten, lang zullen vergeten zijn, dan zal *deze* dichtverzameling de boekerijen der *kenners* nog blijven versieren. Wij willen dus den titel van *Winterloof* geenszins verstaan hebben in den zin van *verwelkt groen*, maar alleen in dien van *puntig*, *stekend*, doch *bestendig groen en frisch* geboomte, als spar en den, enz.

Dat de *Dichtſtukjes* van den ons, zelfs bij name, tot heden onbekenden PENON ons in het algemeen niet zijn tegengevallen, blijke reeds daaruit, dat wij dezelve in ééne beoordeeling met STARING's *Winterloof* zamenvatten. De in deze dichtſtukjes heerſchende geest is echter niet de *Hollandſche*. Gelijk wij reeds uit vele ſtukjes in den *Groninger Studentenalmanak* hebben opgemerkt, de aldaar den toon gevende ſmaak is de *Duitſche*, waartoe voorbeeld en invloed van den Hoogleeraar LULOFS, die zelf zoo naar het *Germaanſche* overhelt, veelligt niet weinig medewerken. *Het Ridderwoord* opent de rij der gedichten, in de hier aangekondigde verzameling opgenomen. De Dichter ſchijnt opzettelijk zoo het eene en andere in het duister te hebben willen laten. Ons behaagt die manier minder. *De Moordenaar* is eene zeer goede Romance voor alwie in geesten ſpookgeſchiedenisſen genoegen vindt; en ook hier moet men er wat bij raden en invullen, om zich een helder denkbeeld te vormen van hetgeen de Dichter ons wil mededeelen. Van de overige ſtukjes hebben ons bijzonder bevallen: *Jacoba van Beijeren; Ruiterlied*, om het gemakkelijke der vertaling; *aan mijne Wapenbroeders*, waar de rust dikwijls, op de *Duitſche* manier, ook die van Prof. LULOFS, ſchoon in vijfvoetigen, bij de vijfde lettergreep invalt. Verder: *Neêrlands Leeuw; Verlangen; de Verſchijning; aan Lize; Herinnering; Louiſe* (een der fraaiſte en roerendſte in deze verzameling, waarbij wij dachten aan HÖLTY's onnavolgbare, doch hier van verre nagebootſte, *Elegie auf ein Landmädchen*). Wijders: *de Jongeling aan de beek; Elmina; Elmire; Fanny; het Verraad; Herman en Lucinde; de Viſcher; het Bootje* (wat de oorzaak van des jongelings dood betreft, te duister); *aan een Meisje; Venus; een Lied* (in den ſmaak van SCHILLER's Vreugdelied); *Toast; naar Anakreon; Meilied* (wat de drie eerſte coupletten betreft; over het laatſte of vierde zoo ſtraks); *bij het Graf van Hoogklimmer*, en *Droomen*. Vele der hier geprezene ſtukjes, ook waar *wij* dat niet hebben aangeteekend, zijn vertaald; dit heeft de Dichter bij den *Inhoud* eerlijk opgegeven. Wat hij anderen, zonder eigenlijke vertolking, heeft nagezongen, hebben wij hierboven gemeld. Wat de navolging van HÖLTY's *Mailied* aangaat, waarover wij daareven beloofden nog iets te zullen zeggen, het laatſte of vierde coupletje is verre beneden het oorſpronkelijke,

vooral de twee laatſte regels, die het ganſche ſtukje bederven:

Hou '*t zelve* op prijs,
Gebruik het wijs!

Voorts kleven er nog eenige vlekjes op deze verzameling, als bl. 37 *bare*, als rijmwoord op *jaren*; bl. 41, *Fluks ſtortte er een windvlaag neêr*, waarvoor liever, *IJlings ſtortte een windvlaag neêr*; bl. 48, *Men tilt zacht de doodkist af*, tenzij men dit, met afwijking van de maat, voor eene fraaiheid wil houden, en lezen: *Men tilt zacht* enz.; bl. 52, *Nog weinig tijds, en* óók *wij dalen af*; liever, *en* wij *ook dalen af*. In *Grietje bij het ſpinnewiel* (naar GÖTHE) ontbreekt in twee coupletjes, op bl. 60, de naſlepende lettergreep in den derden regel. Eindelijk zou het *Albumvers*, op bl. 54, ons beter bevallen hebben, indien wij het hadden kunnen begrijpen; maar wij hebben vruchteloos de meening des Dichters zoeken te raden. Over het geheel ſchijnt ons dus de Heer PENON alle aanmoediging te verdienen; maar hij legge er zich op toe, om niet alleen meerder kiesch te worden op zijne verſificatie, maar vooral ſteeds *duidelijk* te zijn. Hij volge de *Duitſche* Dichters, die zeker zijne ſtudie overwaardig zijn, alleen in het goede na, en verzuime de beoefening, zoo der vaderlandſche modellen, als van die der *Griekſche* en *Latijnſche* oudheid, niet. In vele opzigten zal hij aan den te regt bij hem hooggeſchatten Profeſſor LULOFS een' voortreffelijken gids hebben.

De Fortuinzoeker. Blijſpel, in vijf Bedrijven. Door H. J. POPPE. *Te Amſterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. 1834. *In kl.* 8*vo. VIII en* 166 *bl. f* : - 80.

De Tweelingzusters, of het Uitſtapje naar Gelderland. Blijſpel in drie Bedrijven, door TH. JOH. KERKHOVEN. *Te Amſterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. 1834. *In kl.* 8*vo. VI en* 73 *bl. f* : - 80.

Het verheugt ons, dat het zoo lang verwaarloosde Blijſpel in ons vaderland weder beoefenaars begint te vinden.

Beide hier aangekondigde ſtukken zullen denkelijk op het tooneel vrij wel bevallen; *de Fortuinzoeker* echter, althans als Blijſpel, het meeste. Wij moeten, onzes ondanks, kort zijn, op het gevaar af, dat men ons van oppervlakkigheid beſchuldige.

De goedhartige, maar onnoozele *Maria*, hare listige kamenier *Louize*, de eyen ſluwe, doch met goede oogmerken handelende huisknecht *Jan*, de ſchrandere Mevrouw *van Staal* en haar doordenkende broeder *Ter Stijl* ſchijnen ons in den *Fortuinzoeker* goed geſchilderd. Ook het karakter van den verwaanden, hoogmoedigen, ondankbaren, doortrapten en eigenbelangzoekenden *Frederik* is uitmuntend volgehouden. Het ontbreekt in dit ſtuk niet aan die *vis comica*, welke voor een Blijſpel, ſchoon van de hoogere en dus boven het burleske Kluchtſpel zich verheffende ſoort, onmisbaar is. Van gerektheid zouden wij het geheel echter niet kunnen vrijpleiten. Het zij ons voorts vergund, nog eenige aanmerkingen mede te deelen! *Gerner* namelijk, een vreemdeling, die in ons land door den handel zijn fortuin gemaakt heeft, ſchijnt ons misteekend te zijn. Hij komt hier voor, als een vrij goed ſlag van een' man, wien echter de zaken van ons vaderland weinig ter harte gaan. Tot dusver hebben wij er vrede meê; dit is het natuurlijk karakter van vele vreemdelingen, die in Nederland groot zijn geworden, en te ſchandelijk een volk miskennen, aan welks dwaze vooringenomenheid zij alles verſchuldigd zijn. Maar, om zich zoo door den handel te kunnen verheffen, moet men toch ook, als men met weinig of niets begonnen heeft, een helder oordeel, en die mate van kunde bezitten, welke voor den voornamen handelaar onmisbaar is. Zulk een koopman kan, ja, een verachter zijn van fraaije kunſten en alle zoodanige wetenſchappen, die in zijn beroep van geene dadelijke toepaſſing zijn; maar zijn natuurlijk verſtand, zijne ſcherpzinnigheid moeten niet gering wezen. Intuſſchen is *Gerner* een onnoozele bloed, die zich inbeeldt verbazend knap te zijn. Dit ſtemt weinig overeen met den voorſpoed, dien hij heeft weten te verwerven: en hoe zouden een *Ter Stijl* en eene Mevrouw *van Staal* met een' vreemdeling in vennootſchap willen blijven, zoo zij dien man geene groote bekwaamheden toekenden? Verder ſchijnt het ons in een' vreemdeling onwaarſchijnlijk, dat hij zijne dochter zoo onnoozel liet opvoeden, en vooral zoo afkeerig er van was,

haar in dans- en toonkunst te laten onderwijzen; terwijl hij haar van vreemde talen ten minste degene, die hij zelf sprak, al ware het met bijna geheele uitsluiting van het Nederlandsch, had moeten doen leeren. Nu kent het meisje niets dan het Hollandsch, zoo als zij het door de bedienden hoorde spreken. Dat is al zeer onwaarschijnlijk. — Wij hebben nog iets te zeggen over versificatie, taal en correctie. Meermalen valt in deze Alexandrijnen de rust in na de zevende lettergreep, hetgeen de gansche rolling van het vers bederft, b. v. bl. 8:

„*Schijnt u niet vreemd!*" *Ja! fluit maar;* | *gij verschalkt mij niet.*
Bl. 31. *Wel ver, dat gij mij daarvan* | *hebt terug gebragt.*
Bl. 41. *En doet hij 't al, ik raad u,* | *dat ge er niet aan hecht.*
Bl. 43. „*Daar valt een troef!*" *Gij weet niet* | *wat gij hebt gezegd.*

Bl. 17. *Zijn pligten omtrent u*; liever, *jegens u.*

Bl. 21 van ond., na (*Jan buigt zich en vertrekt*) had boven de woorden: *Ik was u heden* enz. moeten staan *Gerner.* Nu is het, alsof hetzij de vertrekkende *Jan*, hetzij de aan het woord geweest zijnde *Frederik* spreekt; maar de zamenhang leert, dat *Gerner* zich met die taal tot *Frederik* wendt.

Bl. 31. *Sinds gij het eerst mij van uw liefde* HEEFT (*hebt*) *gesproken.*

Bl. 40. *Klores*, lees *Kloris.* Bl. 82. DAT *nooit die onverlaat*, lees: *dan nooit* enz.

Bl. 97 vinden wij *allervuigste* (d. i. *allerlui-* of *vadzigste*) in den zin van *allerlaagste list.*

In het stukje van den Heer KERKHOVEN is zeker, gelijk hij zelf erkent, het onderwerp en de intrigue, voor een stuk in drie bedrijven, wat onbeduidend. Hij heeft dat trachten te verhelpen door de inlasching van het verhaal eener zeereis, van eenige vergelijkingen tusschen het land- en het stadsleven, van een paar zangstukjes met regt lieve muzijk, van eenige coupletten om te reciteren, en wat dies meer zij. De te reciteren coupletten zullen, vreezen wij, hun doel missen: het zijn *tien* zesregelige coupletten, ingelascht in eene buitendien reeds lange alleenspraak, zoodat *Louize* in 't geheel, van bl. 47—50, *zesentachtig regels* alleen en achter elkander opzegt. — Wat de karakters aangaat, *Snel-*

veel bevalt ons, als karikatuur; ook met *Vreêhof* en zijne dochters nemen wij genoegen. Doch de geaardheden en de spreektoon bij de beide minnaars zijn ons te eenzelvig. Wij vinden geen genoegzaam uitkomend onderscheid in de taal van den Hoogleeraar *Karel*, die nog wel dichter is, en zijnen broeder, den Koopvaardijkapitein *Willem*. De liefdesverklaring van den zeeman is zelfs (zie bl. 42 en 43) dichterlijker, dan die van den Professor, bl. 51. — De ontknooping is aardig; dit mag van het stuk van den Heer FOPPE eveneens worden gezegd. Voorts hebben wij op het stuk van den Heer KERKHOVEN nog eenige aanmerkingen, die minder deszelfs gang en bewerking raken. In het lied, bl. 30 en 31, lazen wij in elk couplet, in plaats van: *Natuur! hoe schoon Spreidt ge u ten toon!* en verder: *Heil ons, o God!* ruim zoo lief: *Natuur! wat schoon Spreidt gij ten toon!* en: *O zalig lot!* Bl. 32, voor: *Zijn er behalve ons nog meer die hier logeren? Doch zijn er buiten ons nog meer* enz. Bl. 42. *Mejuffer!* 'K DANK 'T *geluk*, is hard en onleesbaar. Bl. 44. *Dit durf ik u verborgen*, voor *waarborgen*, is niet gebruikelijk. Bl. 46. *mein liefde*, voor *mijn*, is eene leelijke drukfout. Bl. 49. *Door uw Prinsen op het veld*; liever: *Door de Nassaus op het veld.* — *Wie kon immer op de baren Een de Ruyter evenaren?* beter: *Uw De Ruyters evenaren. Uw De Ruyters* beteekent dan *alle uwe heroemde Zeevoogden. Nepthunus* ontmoeten wij meermalen, verkeerd, voor *Neptunus*. Eindelijk, schoon wij zeiden, en alsnog herhalen, met het karakter ook der dochters van *Vreêhof* genoegen te nemen, zoude 't ons eigenaardiger voorkomen, indien de beminde des zeemans meer luchtig en vrolijk, die des Hoogleeraars meer ernstig en diepgevoelig ware geteekend. Bij het *zien* der meisjes heldert zich hier dadelijk alles op. Mogelijk zou het niet onaardig en tevens natuurlijker zijn geweest, indien beider trekken zoo weinig te onderscheiden waren, dat men ook daardoor zich vergissen kon. Dan had de Dichter ook daarvan partij kunnen trekken, en, zonder eenige rekking, drie bedrijven hebben noodig gehad. Maar dan zou hij welligt ook zijn plan hebben moeten veranderen. De Heer KERKHOVEN vergeve het ons: SCRIBE zou van dat zelfde onderwerp *meer* hebben gemaakt. Intusschen ontvangen beiden onzen dank, voor hunne in het algemeen welgeslaagde poging tot weder in leven roeping van het nationale Blijspel!

Eer en Trouw, of het lijden en de vreugde eener brave, doch ongelukkige Familie. Een belangrijk Verhaal uit de Geſchiedenis van onzen Leeftijd. II Deelen. Te 's Gravenhage, bij A. Kloots. 1833. *In gr.* 8*vo. Te zamen* 601 *bl. f* 5-90.

Naar het oordeel des Vertalers, die zich onder het Voorberigt teekent J. ANDRIESSEN, (de oorſpronkelijke Schrijver wordt niet genoemd) bevat het onderhavige werk de geſchiedenis van eene brave, doch ongelukkige familie, op eene wijze verhaald, die het gevoel aangenaam bezig houdt, en geheel voor dezelve inneemt. Reine deugd, ongehuichelde godsvrucht, even ver van het *rationalismus* als van het *mysticismus* verwijderd, eene belangrijke aaneenſchakeling van de merkwaardigſte lotgevallen, bij welke alles natuurlijk en volgens den gewonen loop der dingen toegaat, zonder door de zeldzaamſte en zonderlingſte uitkomſten al te romantisch te worden; dit maakt, naar zijne gedachten, den geest van dit werk uit. Met uitzondering van het laatstgenoemde, ſtemmen wij hem dit gaarne toe. Immers, er zijn nog al eenige niet zeer waarſchijnlijke gebeurtenisſen in te vinden, bijzonder in de lotgevallen van den Heer D'AMBUSSON. Doch wij verwachten in een verdicht verhaal meer, dan in de werkelijke wereld, en eene groote verdienſte is het, wanneer, gelijk hier, getrouwe pligtsbetrachting, zorgvuldige bewaring der eer, en een onwrikbaar vertrouwen op eene algoede en alwijze Voorzienigheid op den voorgrond geſteld worden. Ofſchoon het ons aan ſoortgelijke, ook oorſpronkelijke, geſchriften niet ontbreekt, en wij daarom dit vertaalde wel hadden kunnen miſſen; nu het eenmaal in het licht is verſchenen, durven wij het gerustelijk aanprijzen, te meer, daar de beminnaars van dergelijke lectuur ſteeds naar iets nieuws haken. Moge maar die menigte van vertalingen geen nadeel toebrengen aan het vervaardigen van oorſpronkelijke werken van dezen aard, die wij toch altijd veel liever ontvangen. Oordeelkundig navolgen is veel moeijelijker, ja! maar ook veel verdienſtelijker, dan enkel vertalen. De Heer ANDRIESSEN heeft zijne taak goed verrigt; offchoon het ons bevreemdde, dat hij de hier zoo uitermate groote bewondering van NAPOLEON eenvoudig heeft nageſchreven, zonder door eenige aanteekening den onaangenamen indruk te verzachten, dien het op ons, en zeker op verre de meesten onzer land-

genooten, maakt, wanneer een boek in Hollandsch gewaad zoo hoog loopt met eenen man, dien wij nooit anders beſchouwd hebben, dan als een' fortuinzoeker en gelukkig kind der Franſche *revolutie*, die het nooit zoo ver zou gebragt hebben, indien hij den afgod zijner natie, krijgsroem, niet hadde verheerlijkt in eene mate, die hem alles aan dit ééne deed opofferen, en tevens als een' dwingeland, wiens lof in eenen Nederlandſchen mond *perſiflage* is. Wegens eenige afwijking van het oorſpronkelijke in dit opzigt zouden wij den Vertaler niet van ongetrouwheid beſchuldigd hebben. Het werk heeft overigens een behagelijk voorkomen, waartoe taal, ſtijl en uitvoering gezamenlijk bijdragen.

Friesch Jierboeckjen foar it jier 1834. Trog it Friesch Genoatſchip foar Schyd-, Adheyte- in Tealkinde. Fyfde Jiergong. To Lieauwerd, by *G. T. N. Suringar.* In kl. 8vo. Behalve den Kalender, XXII en 76 en nog 21 bl. *f* 1-:

De aankondiging van dit Jaarboekje geſchiedt zeer laat. Trouwens hetzelve werd ook laat ontvangen, en toen nog geraakte het achter ander werk verſchoven.

Na den gewonen Kalender, vindt men een vervolg van het *kort Overzigt van Frieslands Geſchiedenis*, door den kundigen VAN HALMAEL. Het hier medegedeelde betreft de *wijze van beſtuur*, de *wetten*, de *geeſtelijkheid* en de *taal* bij de oude *Friezen.* Onder de rubriek: *Tealkinde*, geeft de Heer J. H. HALBERTSMA eenige regelen van ſpelling voor de Frieſche taal, gelijk dezelve thans ten platten lande wordt geſproken. De Schrijver zelf beſtempelt ze met den naam van *ruwe omtrekken* van het werk, dat hij, op uitnoodiging van het *Frieſche Genootſchap*, over dit onderwerp zal vervaardigen. Men had zoodanige taak niet wel aan een meer geſchikt perſoon kunnen opdragen. Hetgene HALBERTSMA den liefhebberen hier aanbiedt, bevat menige belangrijke taalkundige aanmerking. Na eerst over de letters en uitſpraak in het algemeen iets gezegd te hebben, bepaalt de bekwame Schrijver zich bij de vijf vokalen in het bijzonder. Vervolgens wordt over de medeklinkers gehandeld. — Hoezeer Rec. dit ſtuk met veel genoegen heeft gelezen, meent hij echter eene en andere aanmerking, die bij hem opkwam, te moeten me-

dedeelen. Dat men bij de ſpelling de hedendaagſche uitſpraak raadpleegt, is allezins te prijzen; maar het verſchil van uitſpraak, dat ook nu nog plaats vindt en wel zal blijven voortduren, maakt de zaak eenigermate moeijelijk. In lettergrepen, door een' medeklinker afgeſloten, moet, volgens den hier opgegeven regel, de *a* tot *ae* worden. Doch waarom de *a* niet door verdubbeling met zichzelve te verlengen? Men hoort toch meer de *aa* dan *ae*; men zegt, althans in ſommige ſtreken, *barg* en ook *baarg* (HALBERTSMA ſchrijft *baerch*), in het meerv. *bargen*. Niet overal hoort men *fachje* (vegen), maar velerwegen *faagje* uitſpreken. De klank der *a* in *hazze* (haas) is niet gelijk aan die in *katje*. HALBERTSMA zegt, dat *ſaun* (zeven) thans veelal *ſoan* wordt uitgeſproken, beteekenende dan zoo wel *zand* als *zeven*. Het is waar, in de uitſpraak hoort men weinig of geen verſchil; maar zou het evenwel niet beter zijn, de ſpelling te onderſcheiden op etymologiſche gronden? De *Fries* heeft meer woorden, waarin dezelfde klank voorkomt; als hij in zijne taal b. v. ſpreekt van *hand*, *land*, *verſtand*, *verband*, *brand*, laat hij in de uitſpraak de *d* weg, en doet eene harde verlenging van de *a* hooren. Men zou dus *ſán*, *lán* enz. kunnen ſchrijven. In woorden als *jan*, *man* enz. geeft de *Fries* weder een' geheel bijzonderen klank aan de *a*. — HALBERTSMA gebruikt ſlechts ééne *e* in de monoſyllaba *ſe*, *ne*, *ſte*, maar wil echter, dat men, des verkiezende, kan ſchrijven *ſé*, *né*, *ſté*. Waarom niet liever de verdubbeling toegelaten, welke duidelijkheid bevordert en overeenkomt met de uitſpraak? — Hetgene over de *i* in het algemeen en bijzonder over de korte ſlepende *i* en derzelver verbastering tot de *ij* der hedendaagſche *Hollanders* wordt gezegd, is allezins gegrond. Het Frieſche *myld* beteekent niet zoo zeer *drukkend warm*, als wel *mild*, *zoel*, *groeizaam*. — De Heer HALBERTSMA gaat te regt van het beginſel uit, dat *het letterſchrift aan de uitſpraak onderworpen is*; doch juist hierom zou Rec. ſchrijven *joed* (heden), *ja* (zij), *wat* of *het* (wat), en niet *hjoed*, *hja*, *hwat*, zoo als hier gedaan wordt. Ook meent hij, dat de uitſpraak, althans velerwegen, de *g* nog wel als ſluitletter doet hooren, en dus zou hij, op het voorbeeld van GYSBERT JAPICX, dezelve behouden in woorden, als *pleag'*, *ſeag* enz. — HALBERTSMA doet op *de Heeren Grammatici in Holland* eenen uitval, die de waarde van zijn werk geenszins verhoogt. Hetzelve heeft ook zijne gebreken. Eene proeve van verge-

lijking tusſchen de ontworpene ſpelling en die van GYSBERT JAPICX dient vervolgens tot opheldering en aanwijzing van het onderſcheid. Rec. meent, dat *lâns* (langs), *âders* (ouders), *ſoe* (zou), *ſil* (zal), *ig* (kant), *bjear* (bier), zoo als de woorden bij GYSBERT JAPICX gevonden worden, meer nog met de hedendaagſche uitſpraak overeenkomen, dan de hier in de plaats geſtelde: *loans*, *alders*, *ſcoe*, *ſcil*, *ich*, *biar*. — Ter toelichting van de ontworpene ſpelling, dienen verder drie prozaſtukjes van denzelfden Schrijver, *Graefſchruft fen ein Wynſuwper op him ſelme*, *Soun Forstoan*, en *Foeke Sjoerds*. Dan volgt een regt lief versje van E. HALBERTSMA, getiteld: *De iere Maimoârne in de Minsse*. Ook op de tegenwoordige uitſpraak der *Hindeloperts* is de ontworpene ſpelling toegepast in een ſtukje, dat tot opſchrift heeft: *Hynleper Hounauhou*. Een *Hindeloper*; s. o. ROOSJEN, vervaardigde hetzelve, en gaf eene niet onaardige beſchrijving van hetgene er op Vastenavond te dier ſtede omgaat.

Onder het algemeene opſchrift: *Forſchaet*; *Rym ta Ourym*, worden nog eenige dichtſtukjes medegedeeld, waarin de ontworpene ſpelling niet geheel is gevolgd. Men vindt hier *lân*, *pân* (land, pand) enz. Andere woorden zijn volgens de opgegevene regels geſpeld, b. v. *minsse* (mensch), dat echter in den mond van velen *minske* klinkt, en dus, duidelijkshalve, zoo geſchreven kon worden.

Gedenkzuil voor W. BILDERDIJK. *Te Amſterdam*, *bij* M. Westerman en Zoon. 1833. *In gr.* 8*vo.* 154 *bl. en* 11 *bl. Bijlagen.* *f* 4-50.

Men heeft de *Nederlanders* wel eens beſchuldigd, dat zij zeer traag waren in het oprigten van gedenkteekens voor hunne groote Mannen: en het is inderdaad niet te ontkennen, dat zij het beginſel, van verdienſten door den Tijd te laten beproeven, ſomtijds overdreven, en dezelve, van hunnen kant, aan de vergetelheid overgaven. In onzen tijd ſchijnt dit anders te worden, en men die blaam op *Nederland* niet te willen laten. Niet alleen toch heeft men voor BILDERDIJK, kort na deszelfs overlijden, eenen gedenkſteen te *Haarlem* geplaatst; maar ook hebben de Uitgevers van bovenſtaand boek zich beijverd, om eene, indien wij

het zoo noemen mogen, letterkundige *Gedenkzuil* voor hem op te rigten, en verſcheidene medeärbelders gevonden, die hiertoe bouwſtoffen wilden leveren. Het zal er nu op aankomen, hoe zulk eene zuil zamengeſteld en opgeſierd is. De een kan hiertoe wel kostelijk marmer, de ander arduinſteen, maar ook anderen keijen, of klinkers, of potſcherven, of wat niet al, aanbrengen: dit alles kan men misſchien zoo goed mogelijk ineen- en in de hoogte werken, met eenig kunstmatig pleisterwerk oppervlakkig overtrekken, en met luchtig lofwerk opſieren; dan kan men er het Gouden Kalf opzetten, en uitroepen: „ Ziet daar de Zuil voor BILDERDIJK! voor den Goddelijken Man, die uwe Dicht- en Letterkunde uit de laagte opgevoerd heeft!" Doch of het nu eene zuil is, waarvan men met HORATIUS zeggen kan: *Exegi monumentum aere perennius* &c.; eene zuil, die door de reine waarheid en de echte ſchoonheid zonder blozen beſchouwd kan worden, dit is eene andere vraag; en in hoe verre zij, ten opzigte der hier voor ons ſtaande *Gedenkzuil*, gunſtig beantwoord kan worden, moge de Lezer oordeelen, nadat wij hem deze ter beſchouwing zullen gegeven, en hem den indruk medegedeeld hebben, dien zij onder het beſchouwen op ons gemaakt heeft.

Voor den titel ſtaat het afbeeldſel van BILDERDIJK in zittende houding, door HODGES en VELIJN, met het *facſimile* zijner handteekening. — Op het titelblad ſtaat eene *zuil*, op welker midden men den naam BILDERDIJK leest. Zij is geheel door zwarte wolken of rook (dit is niet wel te onderſcheiden) niet alleen omringd, maar ook over het kapiteel geheel, en over het voetſtuk gedeeltelijk bedekt: tegen het midden ſchiet aan de linkerzijde een lichtſtraal. Is dit alles emblematisch, dan laten wij aan den aanſchouwer over, op de uitlegging te zinnen. — In een *Voorberigt* zeggen de Uitgevers, dat „ eene waarachtige hoogſchatting „ van onmiskenbare verdienſten, van geen' ſtrijd van gevoelens „ afhankelijk, hunne eenvoudige bedoeling was;" en zij maken hun compliment zoo wel aan de genen, die niets, als aan de genen, die iets, het zij dan al of niet geplaatst, ingezonden hebben. — Hierop volgt eene zinnebeeldige *titelplaat*, door MORITZ en TETAR VAN ELVEN, met eene dichtmatige verklaring van J. VAN LENNEP. Over de kunst, in teekening, gravure en uitlegging doorſtralende, ver-

meer Rec. zich niet te oordeelen; waartoe hij misschien ook des te minder bevoegd is, omdat hij nooit smaak heeft kunnen vinden in die overladene allegorische Titel- (hij had haast gezegd, Kermis-) prenten, welke in vroegere eeuw in de mode waren, en welker schoonheden dan, in de tegenoverstaande verklaring, met het stokje des vertooners aangewezen werden.

Het eerste en breedste stuk, dat nu (bl. 1—57) voorkomt, (mogen wij het dus niet wel het voorstuk der *Gedenkzuil* noemen?) is van den Heer W. DE CLERCQ; het heet: *eenige wenken omtrent de dichterlijke loopbaan van* W. BILDERDIJK, en komt ons in zijn geheel voor een welgevormd stuk te zijn, al vonden wij ook niet in alles reden, om de gegevene wenken te volgen, waarop wij straks nog wel eens zullen terugkomen. De steller onderscheidt drie tijdperken in BILDERDIJK's dichterlijke loopbaan, die hij de *erotische*, de *poëtische* en *wijsgeerige*, de *gispende* en *Christelijke* noemt; doorloopt die kortelijk, en wijst de waarde van het voornaamste aan, dat BILDERDIJK daarin geleverd heeft; waarna hij besluit met eenige korte en algemeene beschouwingen over hetgene, dat, naar zijn inzien, BILDERDIJK als Dichter bijzonder kenmerkt.

Hierop volgt een *Uittrekſel uit het Proces-verbaal van de 25ſte algemeene Vergadering van het Koninklijk Nederlandsch Inſtituut*, door den Heer JERON. DE VRIES; eene loffelijke vermelding van BILDERDIJK's letterkundige verdiensten, bijzonder voor het Instituut, en opgave van de onderwerpen zijner voorlezingen aldaar. De Schrijver zelf noemt het, bl. 67, (en wij mogen het dan immers met hem doen?) „ kort en oppervlakkig, maar welmeenend."

Doelmatig wordt dit opgevolgd door het gesprokene *bij de inwijding van den Gedenkſteen, boven het graf van Mr.* WILLEM BILDERDIJK *geplaatst, door de Rederijkkamer de Wijngaardranken, op den 4 Febr.* 1832. — De Keizer dier Kamer, C. DE KONING, LZ., deed eene „ eenvoudige aanſpraak" (bl. 77) aan de Leden, en lofspraak op BILDERDIJK, en niets meer. — De Factor, V. LOOSJES, sprak *bij de ontblooting* een vers uit, welks eerste helft uit woorden van BILDERDIJK, ter verachting van den roem na den dood, bestaat, op zichzelve reeds in ons oog overdreven genoeg, en hier bij het overige, ja bij de geheele

Gedenkzuil, ter hooge vermelding van 's Mans roem, zonderling afſtekende. — *Bij het graf* werd door den Heer J. VAN WALRÉ een vers uitgeſproken: de hooge opheme-ling laten wij daar, en geven die den ouden vriend gaarne toe; maar bewonderen in het ſtuk zelf een fiksch vers van een' grijsaard, dat die van menigen jeugdigen Dichter beſchaamt. Nu volgen eenige kortere en langere *Gedichten*, namelijk van VAN 'S GRAVENWEERT, DA COSTA, WISELIUS (hetzelfde, dat in zijnen *nieuwen Dichtbundel* opgenomen is), DOIJER, KOENEN, KLIJN, VAN SOMEREN, SCHIMSHEIMER, WIJSMULLER, HOEUFFT (in het Latijn), WAP, DUSSEAU, HILMAN, M. C. VAN HALL, SCHIPPER, WESTERMAN. Wilden wij deze dichtſtukjes afzonderlijk beoordeelen en tegen elkander opwegen, hoe uitvoerig zouden wij dan moeten worden! en waartoe zou het nuttig zijn, onze boven gemaakte vergelijking omtrent de zamenſtelling eener zuil nu nader toe te paſſen? Nog wat minder, maar over 't geheel wat betere en gelijkſoortigere bouwſtoffen, wat degelijker en minder ſpoedig afvallend pleister- en lofwerk zou misſchien de kolom ſteviger en ſierlijker hebben doen oprijzen. De meeste van deze ſtukken komen toch Rec. over 't geheel te hoog en gedwongen geſtemd, ja ſommige hoogdravend en zwellend voor, te zeer in den toon van zekere lofredenaars, die geen ander doel ſchijnen te hebben, dan hunnen Patroon boven het peil van alle menſchen te verheffen, en als eenen Sint te canoniſeren: hij wil dus wel bekennen, dat hij dezelve niet geheel zonder verveling heeft kunnen ten einde lezen. — Zeer gunſtige uitzondering moet hij evenwel maken, ten aanzien der ſtukken van de Heeren KLIJN, HOEUFFT en VAN HALL, zonder daarom alle de overige in gelijke minderheid van rang te ſtellen. De ſnaren van KLIJN zijn ook wel ſterk genoeg geſpannen, en klinken wel eens wat al te ſchel voor BILDERDIJK, alsof alles, volſtrekt alles in hem zich vereenigde; maar zij doen toch een op zichzelf treffelijk lied klinken, dat waardig is gehoord te worden. — Het Latijnſche dichtſtukje van HOEUFFT, bl. 123, 4, aan BILDERDIJK, reeds in 1829, bij zekere gelegenheid toegezonden, is eene nieuwe proeve, hoe gelukkig hij, nog in gevorderde jaren, de Latijnſche Poëzij weet te beoefenen, en bevat tevens gepaste en treffende woorden tegen BILDERDIJK's eindeloozen klaagtoon over zijn lot. — Zeer ſchoon, ein-

delijk, is het vers van VAN HALL, getiteld: *de Aloë, aan Mr.* W. BILDERDIJK, en mede bij deszelfs leven vervaardigd: hij vergelijkt hem daarin zeer eigenaardig bij die trotsche plant, eenig in hare pracht, maar — aan hare bladeren met zeer scherpe stekels gewapend: deszelfs grootheid bewondert hij; maar deszelfs bitsheid en wrevel bemint hij niet: de allegorie is in genoegzaam het geheele stuk gelukkig voortgezet en heerlijk uitgedrukt. — In plaats van over een nog volgend en uit den *Letterbode* overgenomen berigt, en over de door Prof. TYDEMAN medegedeelde *Bijlagen*, die wijlen LOUISE SIBILLE BILDERDIJK, dochter van BILDERDIJK uit zijn eerste huwelijk, betreffen; in plaats van hierover uit te weiden, zullen wij de inhoudsopgave liever besluiten, met de volgende couplettten (het 3de, 4de en 11de) uit het vers van VAN HALL over te nemen:

Een wacht van doornen, scherp gewet,
Houdt, om uw blaadren uitgezet,
Vaak den vernoegden wandlaar tegen;
Der lieve maagden zachte hand
Plukt blij de veldbloem allerwegen,
Maar ducht uw doornen, fel van tand.

Den vruchtbren dauw, dien 't roosje drinkt,
En die op 't loof der eiken blinkt,
Zien wij ook u zijne offers brengen;
Maar, als gebelgd, schudt gij vaak, straf,
Den zilvren drop van bloem en stengen,
En van uw' ijzren wortel af.

O gij, die lot en jaren tart!
Ach! streeldet ge immer zin en hart,
Als 't nedrig bloempje in veld of dalen!
Stout heft ge uw gouden kroon omhoog;
Ver zien we u boven 't roosje pralen;
En toch het roosje trekt ons oog.

Zonder nu in verdere beoordeeling van de onderscheidene deelen dezer *Gedenkzuil* te treden, wil Rec. alleen nog eenige opmerkingen mededeelen, die hem bij de beschouwing voor den geest gekomen zijn. — Merkwaardig is de boven opgegevene verdeeling van BILDERDIJK's dichterlijke loopbaan, door den Heer DE CLERCQ aangewezen:

in hoe verre zij gepast en juist is, wil de opmerker overlaten voor den geen, die de dichtwerken van BILDERDIJK meer in al hunnen omvang kent, dan hij zelf: maar het is hem toch zeer zonderling voorgekomen, dat het derde tijdperk, waarvan DE CLERCQ (bl. 10 en elders) opregt en naar waarheid erkent, dat „ het afstootende in „ BILDERDIJK zich daarin krachtig ontwikkelde," dat „ grievende bitterheid" en „ betreurenswaardige onkiesch„ heid heerschte"; dat, zeggen wij, dit tijdperk juist bij uitstek het *Christelijke* heeten moet. Zij er al in de twee eerste tijdperken, naar DE CLERCQ's meening, bij BILDERDIJK's „ vereering van den Godsdienst van JEZUS" veel gebrek geweest, zij was dan toch iets Christelijks; en waarom moet dan dat, waarin aan het kenmerkende des Christendoms, reinheid en liefde, zoo veel ontbrak, en het onchristelijk gispen en veroordeelen zoo zeer den boventoon had, bij voorkeur den naam van het *Christelijke* dragen? Wat helpt het, dit te noemen (bl. 10, 11) „ den „ strijd, zoo als hij in het hart van ieder Christen plaats „ heeft, die de worsteling van goede en booze gedachten „ in de ziel kent," en „ de inconsequentie van het men„ schelijk hart," indien men geen blijken van onderdrukking van dat kwade, maar veeleer van botviering aan hetzelve ziet? En of het de deugd der „ opregtheid" heeten moge, die booze gedachten en die inconsequentie van het hart zoo ruimschoots voor het Publiek uit te storten, hieraan mag men grootelijks twijfelen. De opmerker doet gaarne hulde aan de gematigdheid en Christelijke liefde van den Heer DE CLERCQ, die het beste zoekt te denken, en meent niet, dat hij er het ergste mede bedoeld heeft: maar ging het gestelde onbepaald door, dan kon men zich onbedwongen aan alles toegeven; dan kon men, onder dezen schijn van „ opregtheid," van „ zich te willen we„ dergeven, gelijk men zich gevoelt," de grootste onchristelijkheid begaan, ja de snoodste boosheden plegen. Men beoordeele en veroordeele niet ligtzinnig en liefdeloos; maar, bij het erkennen van grove verkeerdheden in BILDERDIJK, wachte men zich toch van dezelve terstond weder (tot schade wellig van zichzelven en anderen) door een zeker godsdienstig vernis te vergoelijken, zoodat zij in het licht van grootheid, dat er van andere zijden op den Man valt, welhaast den schijn van deugden zouden

verkrijgen! Men zegge dan nog liever op zijn zachtst: hij was ons ook hierin een raadsel! Het stond altans hem, die zulke zedelijk berispelijke verzen maken, die zoo liefdeloos hekelen en zoo bitter scheiden, die de verstandigste en braafste menschen, welke van hem in gevoelen verschilden, zoo onmededoogend mishandelen kon; den zoodanigen stond het zeer kwalijk, de eerste en voornaamste te zijn, om den klaagtoon over den geest der eeuw aan te heffen. Bl. 47 wordt hij kenmerkend genoemd „ een „ dam tegen den vloed van de begrippen der eeuw;" maar ook bewezen? is zijn invloed, wat men ook van zijne meening denke, zoo groot geweest? — Doch reeds genoeg over dit artikel, offchoon het den opmerker niet aan stof ontbreken zou.

Nog slechts enkele kleine opmerkingen. — Bl. 46 wordt, bij het kenmerk *Hollandsche taalkennis*, de vraag even aangeroerd, of BILDERDIJK niet meer een Dichter voor het verstand, dan voor het gevoel was: zij schijnt meer tot het eerste kenmerk: BILDERDIJK *Dichter in den waren zin des woords*, (bl. 42) te behooren, en vollediger onderzoek te verdienen; want, indien zij eens waar ware, (gelijk hier niet geheel ontkend wordt) dan ontbrak hem toch een groot vereischte van een' *Dichter in den waren zin des woords*. — Bij het derde kenmerk: BILDERDIJK *een dam* enz., wordt ook behandeld: „ BILDERDIJK was *Ne-* „ *derlander*, *Nederlandsch* Dichter:" dit schijnt hier mede niet op de regte plaats te staan, en eer tot het tweede te behooren. Is het echter niet zonderling, dat „ de Dich- „ ter der *Vaderlandsche Oranjezucht*," die (volgens DE CLERCQ, bl. 28) „ nimmer aan de toekomst van het huis „ van Oranje getwijfeld heeft," in de latere jaren, als ook in die der *Belgische* onlusten, welke hij nog beleefde, zoo weinig voor Vaderland en Koning van zich heeft laten hooren? maar dit zal ook tot zijne politieke inconsequentiën behoord hebben!! — Eindelijk, *de Poëzij van* BILDERDIJK *getuige van* JEZUS CHRISTUS, (zoo als DE CLERCQ voor een vierde kenmerk stelt) en men vinde er dit in, zoo als men dit vinden wil, al ware het ook in de verdediging van menschelijke leerbegrippen; maar is het toch niet te sterk gezegd (bl. 50): „ In een Christenland kan „ er geene ware poëzij buiten CHRISTUS bestaan"? Iets anders toch is het, dat de leer van het Christendom de

ſchoonſte, rijkſte, verhevenſte ſtof tot ware Poëzij oplevert; iets anders ook, dat niet alleen Christelijk geloof, maar ook Christelijke liefde en deugd den Christelijken Dichter in alles begeleiden moet; maar ook nog iets anders, dat hij ware Poëzij kan leveren, al is hij niet op het eigenlijke grondgebied van het Christendom.

Ten ſlotte wil de beſchouwer der *Gedenkzuil* nog opmerken, dat de oprigting van eene zoodanige, zoo zij noodig mogt geacht en goed uitgevoerd zou worden, hem eene zeer moeijelijke en vooralsnog misſchien ontijdige zaak voorgekomen is. BILDERDIJK was toch niet alleen Dichter; maar ook over andere vakken ſchreef hij, en in ſommige van dezelve heeft hij gewis groote verdienſten: hij vermat zich ook wel, over dingen te ſchrijven, waartoe hij welligt op verre na niet genoeg bevoegdheid had. Zij het toegeſtaan, dat hij een zeer univerſeel Man was, wiens verſtand en geheugen zeer veel omvatteden; maar zou het niet wel eens een chaos van geleerdheid, of althans belezenheid geweest zijn, eene *rudis indigestaque moles*, waarmede zijn hoofd ſomtijds geen raad wist, en van daar wel eens misgeboorten van vernuft voortbragt? Hij moge veel geweten, veel gedaan hebben; maar *non omnia poſſumus omnes* (één mensch kan niet alles.) De opmerker zag dus met groote bevreemding, in twee hier voorkomende gedichten (van WISELIUS en DOIJER), BILDERDIJK met HUGO DE GROOT vergeleken en gelijk geſteld: hoe? dacht hij, BILDERDIJK, de groote Nederduitſche Dichter, en DE GROOT, die ja wel lofwaardige Latijnſche *Poëmata* gemaakt, maar toch door de Poëzij juist zijnen grootſten roem niet verworven heeft! Daarentegen DE GROOT, de beroemde Regtsgeleerde en Staatsman, en BILDERDIJK, die in deze vakken niet zoo veel bijzonders geleverd heeft! DE GROOT, de voortreffelijke Uitlegger des Bijbels, en BILDERDIJK, wiens vak dit in het geheel niet was! DE GROOT, de verdraagzame en vredelievende Godgeleerde en Christen, en BILDERDIJK!!.... wij willen hier naar geen bijnamen zoeken: het contrast loopt te duidelijk in het oog. — Om dus de waarde of onwaarde van BILDERDIJK volledig te beoordeelen, zou, bij zekere bekendheid met deszelfs geſchiedenis, eene volledige kennis en beſtudering van alle deszelfs werken noodig zijn; maar tevens eene behoorlijke mate van kennis en oordeelskracht in die vakken, waarover

hij geſchreven heeft: en daar dit alles van één mensch welligt niet te vergen is, zou het onder eenigen moeten verdeeld worden, om elk zijne bijdrage onpartijdig te leveren; te meer, daar de luister des Dichtertalents zoo ligt de oogen verblindt, om ook al het overige goed en groot te noemen. Geſchiedde dit alles nu met wijsgeerigen en Christelijken zin, op vrijmoedigen en beſcheiden toon, dan zou er welligt iets goeds voor de Wetenſchappen en voor de Menschkunde uit ontſtaan: maar welligt waren er dan ook zoo vele onaangename ſnaren aan te roeren, dat het mogelijk om andere redenen meer geraden zou zijn, zulk een plan, zoo het al uitvoerbaar ware, onuitgevoerd te laten. De beſchouwer der *Gedenkzuil* verwondert zich althans niet over „de terughouding van hen, die" (volgens het *Voorberigt* der Uitgevers) „geſchroomd hebben, „in ſtrijd met de gevoelens van den grooten Man te zul„len geraken, door zijner nagedachtenis eene openlijke „hulde te bewijzen," zoo min als over „de verontſchul„diging van hen, die het voorwerp boven hunne krach„ten rekenden"; maar hij wil nogtans hiermede geenszins te kort doen aan den goeden wil en de loffelijke poging der genen, die, elk naar de mate zijner krachten en vermogens, bouwſtoffen tot deze *Gedenkzuil*, hoe men ze dan ook uitgevallen rekene, hebben bijeengebragt.

Zes nieuwe oorſpronkelijk Nederduitſche Verhalen voor Kinderen. Met Platen. Te Amſterdam, bij ten Brink en de Vries. *In kl.* 8*vo.* 109 *Bl. f* : - 60.

De vertellende Grootvader onder zijne Kleinkinderen. Naar den derden Druk uit het Hoogduitsch van KARL BLUMAUER. *Met Platen. Te Deventer, bij* A. J. van den Sigtenhorst. *In kl.* 8*vo.* 75 *Bl. f* : - 90.

Verhalen voor mijnen lieven Zoon, enz. Naar de negende Franſche Uitgave door Mevr. DE RENNEVILLE. *Met Plaatjes. Te Deventer, bij* A. J. van den Sigtenhorst. *In* 12*mo.* 89 *Bl. f* : - 60.

Verhalen voor mijne lieve Dochter, enz. Door dezelfde en bij denzelfden. In 12*mo.* 75 *Bl. f* : -60.

Zedelijke Verhalen en Geschiedenisjes. Uit het Engelsch. Met Plaatjes. Te Deventer, bij A. J. van den Sigtenhorst. *In* 12*mo.* 83 *Bl. f* : -60.

Op den titel van het eerstgenoemde boekje staat nog: *door de Schrijfster van de Galerij van beroemde Mannen en Vrouwen in Nederland.* Dit is alreeds eene aanbeveling bij hen, die deze en gene kennen; wij kunnen hetzelve dan ook met ruimte aanprijzen, en doen dit te liever, omdat het een produkt is van eigen' grond.

Ook de vier volgende boekjes zijn niet verwerpelijk, maar de vrucht van vreemden, en wel van Duitschen, Franschen en Engelschen bodem. Waren ze op vaderlandschen grond gekweekt, toon en trant en zeden zouden meer nationaal zijn geweest. Genomen voor hetgeen en zoo als ze zijn, kunnen dezelve echter veilig, als ter afwisseling, der lieve jeugd in handen gegeven worden; waarbij het zindelijk uiterlijke en de aardige prentjes het hunne kunnen bijdragen, om ze, als geschenkjes, haar welgevallig te doen zijn. — In bijzonderheden mogen wij niet treden.

MINZAME TEREGTWIJZING.

In de *Boekbeschouwing* van No. XI. bl. 484. reg. 27. lees ik: „*De vermaarde* TASSO *was overleefd.* Dit zal eene drukfout zijn voor *overleden.*" *Overleefd* is op vele plaatsen ten platten lande in Zuidholland de gewone uitdrukking voor *overleden.* Die uitdrukking heeft iets eigenaardigs. Er wordt door te kennen gegeven, dat anderen achterblijven, door wie de gestorvene *overleefd* is, zonder dat van de overgeblevenen wordt melding gemaakt. Men kan dus *overleefd* een *Provincialismus* noemen, welke daarom niet als *fout*, nog minder als *drukfout* behoort te worden aangeteekend.

W.

Boekbesch. No. XIII. bl. 567. reg. 6 v. o. staat *quie* lees *quae.*

——— No. XIV. bl. 608 reg. 11 v. o. staat SEUTOT, lees SENTOT.

BOEKBESCHOUWING.

Onderzoek naar het karakter en gedrag van JEZUS CHRISTUS, *en deszelfs navolgenswaardigheid(?) en navolgbaarheid. Een ſtichtelijk Leesboek voor het algemeen. Door* G. BENTHEM REDDINGIUS, *Th. Dr. en Predikant te Aſſen. Te Groningen, bij* W. Zuidema. 1834. *In gr.* 8vo. 122 *Bl. f* 1-:

Dit ſtuk was oorſpronkelijk beſtemd, om tot antwoord te dienen op de, door het *Haagſche Genootſchap ter verdediging van de Chriſtelijke Godsdienst* voorgeſtelde, vraag: „ Hebben wij in JEZUS CHRISTUS een „ vlekkeloos voorbeeld? In hoeverre is het ons ter na„ volging gegeven? En welke zijn de middelen, om die „ navolging te bevorderen?" Geene der ingezondene Verhandelingen, dus ook deze niet, beantwoordde aan het doel, dat zich de Beſtuurders van het Genootſchap hadden voorgeſteld; zij hadden, „ gelijk zij meermalen „ de gewoonte hebben," (Voorb.) dat doel niet opgegeven, noch de wijze, waarop zij de vraag wenschten behandeld te zien. Op ontvangene aanmoediging geeft de geleerde opſteller het thans in het licht. Offchoon wij in het algemeen het tegenwoordig zoo zeer veld winnende uitgeven van niet bekroonde Prijsverhandelingen niet goedkeuren, zullen wij echter daarom dit geſchrift van den met lof bekenden BENTHEM REDDINGIUS niet laken, maar de Verhandeling op zichzelve, zonder aanzien van hare vroegere beſtemming, beoordeelen.

De vraag geeft natuurlijk aanleiding, om het antwoord in *drie* deelen te ſplitſen, namelijk: „ *eerst* op te ge„ ven, hoedanig een karakter onze Heiland, volgens „ de eenvoudige berigten zijner leerlingen, in zijn ſpre„ ken en handelen aan den dag legde, ten einde de voor-

„ treffelijkheid van hetzelve regt te leeren kennen; *dan* te „ onderzoeken, in hoeverre wij dat karakter, dat Hij „ had, tot een voorbeeld behooren te nemen, en zijn ge„ drag, waardoor Hij dat aan den dag legde, door ons be„ hoort te worden nagevolgd; *eindelijk* voor te dragen, „ wat wij behooren te behartigen en in acht te nemen, „ zal dat gegeven voorbeeld waarlijk en steeds meer na„ volgenswaardig(?) voor ons worden." Ten aanzien van het *eerste* deel zeggen wij alleen, dat REDDINGIUS *vooraf* JEZUS beschouwt ten opzigte van zijn verstand en hart, ten opzigte van God en zijne bestemming, en *daarna* onderzoekt, welk temperament onze Heer had, hoe Hij dit bestuurde, en welken invloed dit had op zijne gedragingen. Vele ter zake dienende opmerkingen hebben wij in dit gedeelte der Verhandeling aangetroffen; hoewel niemand kan verwachten, dit onderwerp op 57 bladzijden volledig behandeld te vinden. Trouwens, hoe veel behoort er toe, om eene eenigzins geslaagde karakterschets van onzen Heer te ontwerpen! NIEMEIJER heeft zijn voornemen, om er de *Bijbelsche Karakterkunde* mede te verrijken, nimmer ten uitvoer gebragt: en hoe verbazend rijk in bouwstoffen tot zulk een geheel ook de beide werken van HESS, de *Levensgeschiedenis van* JEZUS en de *Leer, daden en lotgevallen van onzen Heer*, mogen zijn; hoeveel goeds er ook in het 1ste deel van MULLER's voortreffelijk werk: *Het geloof der Christenen*, om niet meer aan te halen, gevonden worde; eene voldoende ontwikkeling van het eenig en volmaakt karakter onzes Heeren zal misschien wel altijd onder de *pia vota* blijven. Althans, wanneer wij bedenken, hoe ontzettend veel tot dit werk wordt vereischt, zijn wij geneigd, om, met toespeling op een bekend gezegde, uit te roepen: om te zeggen, wie JEZUS geweest is, moet men JEZUS zelf zijn!

Opzettelijker willen wij stilstaan bij het *tweede* gedeelte des onderzoeks, in hoeverre JEZUS behoort te worden nagevolgd. Wij zullen hier den gang der denkbeelden beknoptelijk opgeven, en daarna iets ter beoordeeling zeggen.

Offchoon het karakter van JEZUS volmaakt is, volgt daaruit nog geenszins, dat wij in alle opzigten ons zóó moeten gedragen, als Hij, ten gevolge van zijn karakter, zich gedragen heeft. Wat voor ieder in het bijzonder pligtmatig is, hangt af van de eigene plaats, die men bekleedt, en die de verpligtingen wijzigt. Het Evangelie ſtelt JEZUS in onderſcheidene betrekkingen voor, in welke Hij geen voorbeeld ter navolging is, of wezen kan, en wel 1) als Zoon van God, omdat wij niet kunnen doen, hetgeen Hij door zijne Goddelijke magt, wetenſchap en gezag daarſtelde en leerde. In hetgeen Hij nu als zoodanig gedaan heeft, moeten wij Hem niet willen navolgen, want dan ſtreven wij naar het onmogelijke. 2) Als Zaligmaker der wereld, omdat wij zijne vrijwillige armoede, zijn ongehuwd leven, zijne gedurige en geheele afzondering (?), zijne vrijwillige overgave aan zijne vijanden noch kunnen, noch moeten, noch zelfs ten deele mogen navolgen. 3) Als Leeraar der *Israëliten*. „ Het zou voorzeker eene verkeerde ſtelling zijn, wanneer wij wilden beweren, dat alle belijders van JEZUS „ CHRISTUS er zich ook op moeten toeleggen, om „ bij alle gelegenheden anderen te onderwijzen, te vermanen en te beſtraffen, omdat Hij daarvan zijn voorname „ werk maakte." Wettige Leeraars van het Evangelie kunnen echter in dit opzigt veel van JEZUS leeren, en wel: heiligen ernſt; ijverige inſpanning; bezadigdheid en bedaardheid; verſtandig letten op het verſchil in menſchen; zachtmoedigheid, en vereeniging van eenen deugdzamen wandel met hetgeen men anderen leert. In andere opzigten is JEZUS echter hier wederom geen voorbeeld ter navolging; b. v.: Hij was Leeraar der *Joden*; onze Leeraars ſpreken tot geborene *Christenen*. JEZUS kon in de drie jaren, Hem vergund, ſlechts grondſlagen leggen; onze Leeraars mogen zich daarmede niet vergenoegen. JEZUS gaf op alle plaatſen en te allen tijde onderrigt; onze Leeraars hebben hunne vaste ſtandplaats. Eindelijk, JEZUS had een gezag, dat gewone Leeraars

niet bezitten; waarom het hun niet betaamt, te ſpreken, zoo als JEZUS ſprak. 4) Als *Jood*. De Mozaïſche Godsdienst is afgeſchaft; dus is JEZUS voor ons geen voorbeeld ter navolging, wanneer Hij zich aan de plegtigheden dier eerdienst onderwerpt. Maar 5) als mensch is JEZUS ons in allen deele een vlekkeloos voorbeeld, dat wij gerust kunnen volgen.

Uit deze opgave beſpeurt men, bij eenig nadenken, gemakkelijk, dat REDDINGIUS vervallen is in de, bij de beantwoording der vraag aangaande de navolgbaarheid van JEZUS, zoo algemeene fout; namelijk, dat vooraf niet bepaald is, wat men door het *navolgen van een voorbeeld* eigenlijk te verſtaan hebbe. Dit *ſchijnt* zeer duidelijk, maar *is* het nogtans niet. *Qui bene distinguit, bene docet.* Het kan betrekking hebben, óf op het *handelen*, of op de *handelwijze* van het voorbeeld. In den eerſten zin beteekent het: hetzelfde doen, wat diegene doet, wien men zich ten voorbeelde ſtelt. In den tweeden: in denzelfden geest handelen, als het voorbeeld. Beide heeft de Schrijver — maar het is eene vrij algemeene dwaling — vereenigd. Heeft men eenmaal tusſchen de beide opgegevene bepalingen van *navolgen* gekozen, dan is het onderzoek gemakkelijker, de gevolgtrekking gaat zeker, en bij het opgeven van een denkbaar geval kan men uit algemeene beginſelen redeneren, hetgeen men, het eene met het andere vereenigende, (om niet te zeggen verwarrende) niet kan. Het door ons laatst genoemde is, onzes inziens eeniglijk, *navolgen van een voorbeeld*. Het is *niet*, den ſchipper navolgen, indien men b. v., tusſchen nacht en dag geen onderſcheid makende, altijd gedurende den vloed in de weer is, maar gedurende de ebbe ſlaapt, of omgekeerd; maar *wel*, indien men zich den tijd ten nutte maakt, wanneer de gelegenheid tot werkzaamheid in zijnen ſtand zich aanbiedt, maar, deze zich niet opdoende, ook geene ijdele pogingen aanwendt, om tegen de onmogelijkheid op te werken. Het eerſte zou betrekking hebben tot het *handelen*, het laatſte tot de *handelwijze* van den ſchipper. Wanneer men dit onderſcheid

wél onder het oog, en het hoofddenkbeeld van *navolgen* vasthoudt, dan vervallen daardoor, ook met opzigt tot het voorbeeld van JEZUS, vele vragen, die men anders zou kunnen doen; b. v.: Kan men JEZUS in het doen van wonderen navolgen? Wij antwoorden: zekerlijk! want men kan in denzelfden geest handelen. Men kan en mag, even als onze Heer zijne krachten en vermogens beſteedde, tot heil van zijne hulpbehoevende medemenſchen, zoo ook die, welke *ons* ten dienſte ſtaan, ten zelfden einde aanwenden, en alzoo *in den geest van* JEZUS handelen. Waar nu onze Heer zijn *wondervermogen* beſteedde, daar zal het de een zijn tijdelijk of zedelijk vermogen, de ander zijne kennis, een derde zijnen invloed enz. moeten doen. Maar dan *volgt* hij ook JEZUS *na*. Men make alzoo onderſcheid tusſchen *navolgen* en *nadoen*. Het eerſte komt ons voor te wezen zulk eene handeling, gelijk men bij redelijke overtuiging onderſtellen kan, dat het voorbeeld, in onze omſtandigheden geplaatst, handelen zou; of, met andere woorden, het toepasſen der bekende denk- en handelwijze van het voorbeeld op de omſtandigheden, in welke men zich bevindt. Men hoore — want met de uitvoerigheid dezer beoordeeling van een boekje van 122 bladzijden is de molen toch reeds door de vang — eenen man, die verdient gehoord te worden, REINHARD (*): „Men neme enkel het algemeen „geldende ten voorbeeld, afgezonderd van al het indi„viduéle, namelijk het grondbeginſel, waarnaar er ge„handeld wordt, de vastheid van wil, waarmede alles „werd uitgevoerd, en de ſtandvastigheid, waarmede de „gevolgen van zulk een bedrijf verduurd worden. Men „zij met ABRAHAM bereid, om den Goddelijken wil, „met terzijdeſtelling van eigenbelang zoekende be„denkingen, te gehoorzamen." (Vroeger had hij gezegd: „Men onthoude zich van geheel ſtipte navol„ging, als men zich in eenen gansch verſchillenden toe„ſtand bevindt. Niemand moet derhalve, gelijk ABRA-

(*) *Chr. Zedeleer*, D. VII, bl. 228 der nieuwe vertaling.

„ ISAAK, zijnen zoon willen opofferen.") Vier bladzijden verder zegt hij: „ Men moet zich met de grondstellingen, gezindheden, handelwijze en bijzondere persoonlijkheden van hem, dien men tot voorbeeld nemen „ wil, zoo naauwkeurig als mogelijk is, bekend maken, en, door hem in alle betrekkingen en omstandigheden des levens waar te nemen, en hem steeds weder „ uit nieuwe en veranderde gezigtpunten te beschouwen, „ *den geest zoeken te vatten*, die zijn doen bezielt."

Dit onderscheid heeft REDDINGIUS niet genoeg in het oog gehouden, en vandaar, dat men, na het lezen dezer afdeeling, nog alleenlijk, ten aanzien van het al of niet navolgbare van JEZUS, zekerheid heeft op die punten, welke hij heeft opgenoemd, maar eenen *algemeenen* maatstaf mist, naar welken men kan oordeelen. Volgens ons denkbeeld is onze Heer altijd en onbepaald een voorbeeld ter navolging. Ook als *Zoon van God;* want al kunnen wij niet, gelijk Hij, stormen doen zwijgen, dooden doen herleven, (en al konden en deden wij het, dan ware dit nog geen *navolgen*, maar *nadoen*) *wij* kunnen *onze* krachten aanwenden, gelijk *Hij* de *zijne*. Ook als *Zaligmaker der wereld;* niet in onderwerping aan vrijwillige armoede enz., maar wel in, gelijk onze Heer, ons gemak en genoegen gaarne achter te stellen voor het beantwoorden aan onze bestemming en het bevorderen van het heil van anderen. Het zal den aandachtigen lezer niet moeijelijk vallen, dezen regel *ook* op JEZUS, als *Leeraar der Israëliten* en als *Jood*, toe te passen. REDDINGIUS zelf heeft meermalen gevoeld, dat dit het ware punt was, maar schijnt het daarvoor niet te houden, dat dit reeds navolging *is*. Een paar plaatsen uit zijn geschrift mogen dit bewijzen. Bladz. 73 zegt hij: „ Hij rigtte er zijn ganschе leven naar in, „ om den wil zijnes Vaders te kunnen volbrengen, den „ drinkbeker, dien Die Hem te drinken gaf, ledig te „ drinken, en alles te doen en te lijden, wat van den „ toekomstigen Verlosser, als zoodanig, voorzegd was. „ Hierdoor was Hij ons in zoo ver tot een edel voor-

„ beeld, als wij in het algemeen uit dit zijn gedrag zien
„ kunnen, hoe betamelijk en lofwaardig het is, dat wij
„ getrouw aan onze roeping beantwoorden, ons in al-
„ les naar God ſchikken, ons de onaangenaamheden,
„ die onze beſtemming medebrengt, laten welgevallen,
„ en in de betrachting van onzen pligt volharden tot
„ aan het einde. Maar wat de bijzonderheden betreft,
„ door welker inachtneming JEZUS aan het oogmerk
„ van zijn aardſche leven beantwoordde, deze ſtonden
„ in zulk een naauw verband met zijne beſtemming als
„ Zaligmaker, dat zij duidelijk alleen daarom door Hem
„ behartigd en gevolgd werden, en dat zij dus van an-
„ dere gewone menſchen niet alleen niet kunnen gevor-
„ derd worden, maar dezen zelfs in het geheel niet be-
„ tamen." Het eerſte is hier het regte; de „ bijzonder-
„ heden" komen in geene aanmerking, want bij de door ons opgegevene bepaling van *navolgen* vallen zij weg. Bladz. 90: „ Wij moeten Hem dus niet navolgen in
„ het onderhouden van de inzettingen der *Joden*, maar
„ in de ſtipte waarneming van die Godsdienst, aan wel-
„ ker beoefening wij door den doop verbonden zijn, en
„ welke wij aangenomen hebben door onze afgelegde be-
„ lijdenis. Wij moeten Hem daarin navolgen, dat wij
„ ons houden aan de Goddelijke Openbaring, die wij in
„ de H. Schrift bezitten, zonder ons te laten wegſlepen
„ door de meeningen der menſchen of te doen vervoeren
„ tot bijgeloof;" enz. Regt zoo; maar naar ons denkbeeld is dit het ware *navolgen*, in eenen zedelijken zin, van JEZUS, in het onderhouden van de inzettingen der *Joden*. Zelfs zou het geene *navolging* zijn, indien wij *hetzelfde deden*.

Wij hebben daarover reeds zooveel gezegd, dat wij er over het *derde* gedeelte van dit ſtukje ſlechts een enkel woord kunnen bijvoegen. Hier geeft REDDINGIUS *eerst* op, hoe wij menſchen het best tot gelijkvormigheid aan JEZUS geraken, aanwijzende, dat dit geſchiedt 1) door ons te verheffen boven onze zinnelijkheid; door veel na te denken 2) over onze beſtemming, 3) over

het ſchoone, 4) over het heilzame van zulk een beſtaan en gedrag, als wij bij JEZUS aantreffen, en 5) door de Evangeliën te lezen. (Wij zouden dit voorop geſteld hebben onder den naam: wij moeten uit het Evangelie JEZUS in zijn karakter en gedrag allereerst regt trachten te leeren kennen.) *Vervolgens* onderzoekt hij, welke de beste middelen zijn, om voor ons zelve in die gelijkvormigheid vorderingen te maken, welke hij vindt in de middelen, opgegeven als dienſtig, om tot de navolging van JEZUS te geraken, waarbij hij voegt het gebed. Het ware, indien wij onze gedachten mogen zeggen, veel beter geweest, deze beide ſtukken in één te behandelen, en er dan het gebed als 6de hulpmiddel bij te voegen. Daardoor althans waren ſommige herhalingen vermeden. — Eindelijk beantwoordt hij de vraag: hoe bevorderen wij die navolging van JEZUS het best bij anderen? Hij beſchouwt hier de zaak eerst in betrekking tot Leeraars, daarna tot bijzondere perſonen.

Rec. acht dit geſchrift inderdaad „een ſtichtelijk Leesboek voor het algemeen," prijst het als zoodanig van harte aan, en houdt het onderwerp, in het *tweede* gedeelte behandeld, waarover hij het een en ander in het midden bragt, voor een zeer geſchikt onderwerp voor eene *inaugurele Diſſertatie.* Meerdere werken, die men met vrucht zou kunnen raadplegen, worden elders genoeg aangehaald, waarom wij met geene opgaven verkiezen te pronken (*).

(*) Het is misſchien niet overtollig, dat *Rec.* te kennen geve, noch beſtuurder, noch zelfs lid van het *Haagſche* Genootſchap te zijn, noch naar den prijs te hebben medegedongen.

Woorden van eenen Geloovige, door den Abt DE LAMENNAIS. 1833. *Te Utrecht, bij* C. van der Post, Jr. 1834. *In kl.* 8*vo.* 124 *Bl. f* 1-20.

Wederwoorden van een' Geloovigen, door ELZEAR ORTOLAN. *Te Zaltbommel, bij* J. Noman en Zoon. 1834. *In kl* 8*vo.* 72 *Bl. f* :-60.

De Taal eens Christens. Antwoord uit Nederland op les paroles d'un croyant *van den Abt* DE LAMENNAIS. Geeft den Keizer, wat des Keizers, en Gode, dat Gods is. *Te Nijmegen, bij* C. A. Vieweg. 1834. *In kl.* 8*vo.* 64 *Bl. f* : - 60.

Het eerſte der bovenſtaande ſtukjes is dan het gedruischmakende boeksken van den beruchten Abt DE LAMENNAIS! Deszelfs inhoud geregeld op te geven, is, zonder groote uitvoerigheid, niet wel mogelijk, en naar Rec^{e}. oordeel ook niet noodig. De titel, daarmede vergeleken, duidt niets bepaalds aan: het had even goed *Beſpiegelingen*, *Meeningen*, of dergelijke, kunnen heeten. Het bevat 41 op zichzelve ſtaande ſtukjes, zonder opſchrift, doorgaans zonder verband met elkander, meestal in zekeren Oosterſchen trant en Bijbelſtijl zelfs opgeſteld; nu eens eigenlijke, dan eens zinnebeeldige voorſtellingen bevattende, naar den zin van welke laatſte men wel eens raden moet; hier de uitboezemingen van eene vurige verbeelding en dichterlijk genie, daar mystieke en politieke wildzang; nu de taal van godsvrucht en menſchenliefde, dan die van oproer en oorlog. De groote ſpil echter, waarop alles draait, ſchijnt deze te zijn: De Volken worden verdrukt; alle Koningen en Vorſten zijn tirannen; hunne Wetten deugen niet; het Volk is de oppermagt; vrijheid, volksvrijheid moet verkregen worden: weg dus Koningen en Wetten! op, o Volken, ten ſtrijde, om uwe regten te herwinnen! En dit alles wordt bewezen? op duchtige, historiſche, regt- en ſtaatkundige gronden bewezen? o Neen! dit wordt in losſe, overdrevene, van waar en valsch gemengde ſtellingen voorgedragen, door exclamatiën, antitheſen en magtſpreuken onderſteund, met vuur van geestdrift uitgeſproken, geſchikt om onkundige verſtanden mede te ſlepen, ligtontbrandbare gemoederen in vlam te zetten. Tusſchenbeiden komen er wel goede dingen in voor, zelfs geheele ſtukjes, die geen zamenhang met de overige hebben, die liefde voor God en den naas-

ten, vertrouwen op God, gebed, verdraagzaamheid in het ſtuk van Godsdienst enz. aanprijzen, en waarvan het dus waarlijk jammer is, dat zij er nu als tusſchengeworpen ſchijnen te zijn, om het overige te meer ſmakelijk te maken. Hoe dit ook zij, de Schrijver voorſpelt de zegepraal van die volksvrijheid, waarvan hij zeker ideaal verward in zijn hoofd mag hebben, maar hetwelk hij ten minſte voor zijne lezers niet duidelijk gemaakt heeft; hier en daar ook de zegepraal — van het Christendom? — van het Catholicisme? — het is ons niet helder. — Wat zal Rec. voor het overige van dit wonderlijke mengelmoes zeggen? Dat eenige gekroonde Hoofden (gelijk de nieuwspapieren melden) het in hunne Staten verboden hebben, kan hij zich, wegens de oproerige ſtrekking, die het hier en daar heeft, wel begrijpen; maar of het verſtandig is, zou hij, behoudens allen eerbied, niet durven zeggen, want verbodene boeken worden dikwijls het meest gelezen. Hij verblijdt zich intusſchen te mogen denken, dat men het in Nederland niet alleen niet verbieden zal, maar dat het ook aldaar niet zal behoeven verboden te worden; want, zoo ergens, dan is daar althans het ſprekendſte bewijs van de valschheid der ſtelling, dat alle Volken verdrukt worden en alle Koningen tirannen zijn: en zoo DE LAMENNAIS in het viſioen, dat zekere grijsaard van twee tirannen had, bl. 97, onzen Koning en dien van *Pruiſen* bedoeld heeft, zoo als men uit zekere toeſpelingen zeggen zou, dan heeft hij, althans gewis ten opzigte van den eerſten, de onbeſchaamdſte Belgiſche logentaal geſproken. Ten ſlotte oordeelt dus Rec., dat dit boekje in Nederland niet vertaald had behoeven of behooren te worden: daar zijn er genoeg, die het, zulks verkiezende, in het Fransch kunnen lezen; en verdere verſpreiding was niet noodig.

Daar het nu echter vertaald en gedrukt is, kan men het goedkeuren, dat ook de *Wederwoorden van een' Geloovigen*, *door* ELZEAR ORTOLAN, (waarſchijnlijk een'

verdichten naam) uit het Fransch in onze taal overgebragt zijn. Die Schrijver volgt den schrijftrant van zijne partij niet ongelukkig na, offchoon hem daarin niet volkomen evenarende: hij noemt hemzelven nergens, volgt hem ook niet overal op den voet, en tast hem niet op elk punt aan; maar hij rigt zijnen aanval op enkele belangrijke zijden, en beftrijdt hem doorgaans voordeelig met deszelfs eigene wapenen. In 16 afzonderlijke, maar nogtans in doel meer zamenhangende ftukjes vertoont hij de onbetamelijkheid en gevaarlijkheid van den geest des oproers, en van de overdrevene vrijheidszucht; en daarentegen predikt hij vrijheid, op goede orde en gehoorzaamheid aan Overheid en Wet gegrond, en door liefde, eendragt en weltevredene gemeenfchappelijke medewerking verkrijgbaar. Ook wegens den meer bezadigden en kalmen toon, waaraan nogtans geen warmte ontbreekt, laat het zich als tegenftuk met genoegen lezen, en als zoodanig vinde het, volgens de verwachting des Vertalers, ook in Nederland goedkeuring!

Ja, ook uit dit Nederland zelf laat zich, in *de Taal des Christens*, eene ftem tegen den Franfchen Abt hooren: zij volgt hem insgelijks, nu eens meer, dan eens minder gezet, in de voorgedragene zaken na, poogt mede zijnen fpreektrant na te bootfen, en kaatst hem fomtijds zijne eigene woorden in beteren zin terug: waar zij oorfpronkelijk is, moge zij in levendigheid van verbeelding en voordragt bij hem verliezen; maar in duidelijkheid en bezadigden ernst zal zij het niet zelden van hem winnen. In 25 korte redenen verkondigt zij dezelfde waarheden en pligten, als zijn Franfche tegenfpreker; waarheden en pligten, welke door een' ieder, die volks- en perfoonlijke deugd, volks- en perfoonlijk geluk liefheeft, wel mogen behartigd, en in welker voordragt ook zij wel gehoord mag worden. Streng betoog evenwel moet men in fchriften van dezen vorm niet altijd zoeken: het zijn dikwijls meer enkele wenken en losfe gedachten, die tot nader nadenken aanleiding geven. Naauwkeurigheid en beftemdheid is ech-

ter ook, hierin altijd wenſchelijk: en daarom zouden wij in het volgende (bl. 7): „ Hier moet de Vorst de „ wetten des volks handhaven; *zoo lang er wetten be-* „ *ſtaan, beſtaat er geene liefde; en komt de liefde,* „ *dan*... Maar hier is de plaats der voorbereiding, „ *niet der volmaking*", de curſijf gedrukte woorden niet gaarne als de onze overnemen; want wij begrijpen niet, hoe wetten, en dus ook gehoorzaamheid aan dezelve, onbepaald onbeſtaanbaar zouden zijn met liefde, daar deze het beste beginſel is, waaruit zij zoo wel gegeven, als betracht kunnen worden: en voor *volmaking* zal de Schrijver waarſchijnlijk bedoeld hebben *volmaaktheid*. Ja, al ſtellen wij dit laatſte woord ook in de plaats, in de volgende zinſnede (bl. 8): „ Hier „ *volmaking* te hopen of daar te ſtellen, is onmoge- „ lijk", dan zouden wij nogtans de gevolgtrekking niet aannemen: „ *en derhalve ook geene liefde. Want wat* „ *is volmaking? Het bezit der reine liefde*": misſchien heeft de Schrijver gemeend *geen volmaakte liefde*; en offchoon tot *zedelijke volmaaktheid* ook *het bezit van reine liefde* behoort, kan dit nogtans niet voor eene juiste en volledige bepaling van dezelve doorgaan. (In *lag*, bl. 49 tweemaal, voor *leide*, zal wellig̀t eene drukfout, en in een *plechtanker*, *waarop men zich in den ſtrijd verlaat*, eene niet genoeg doordachte vermenging van beelden zijn.) — Voor het overige zij deze *Taal*, zoo veel zij vermag, aan orde, liefde en vrede dienstbaar!

Bijbel voor Kinderen; door C. SCHMID. *Voor Huisgezinnen en Scholen. Naar het Hoogduitsch bewerkt. Iſte Stuk. Geneſis — de Koningen. Te Amſterdam, bij* ten Brink en de Vries. 1834. *In kl.* 8*vo*. *VI*, 184 *bl. f* 1-50.

De vraag, of het verkieslijker moet worden geacht, den geheelen Bijbel aan kinderen in handen te geven,

dan of het beter is, zich van een uittrekſel, in de eigene woorden des Bijbels vervat, te bedienen, is hier te lande nooit zoo opzettelijk ter ſprake gebragt en behandeld, als in het naburige *Duitschland*. Zoo men intusſchen op de wijze acht geeft, waarop men onder ons de Bijbelkennis bij het opkomend geſlacht heeft zoeken te bevorderen, dan komt men tot het waarſchijnlijk beſluit, dat onze natie over ſoortgelijke uittrekſels, hoedanige er in dat gewest onder den titel van *kleine Bibel* vele beſtaan, min gunſtig denkt. Ook zijn de pogingen, om zulke geſchriften in onze taal over te brengen, en op ſcholen en in huisgezinnen ingang te doen vinden, nooit met een' gewenschten uitſlag bekroond geworden. Men heeft óf den geheelen Bijbel ter lezing aanbevolen, óf men heeft zich van geſchriften over denzelven ten nutte van jonge lieden bediend. Wie telt de werken van grooten en geringen omgang, die, van den ouden HÜBNER af tot VAN DER PALM toe, over dat onderwerp óf in onze taal geſchreven, óf uit andere talen daarin overgebragt zijn! Het boekje, dat wij thans aankondigen, vermeerdert het aantal dier geſchriften, en, naar het ons voorkomt, mag de bewerking van het oorſpronkelijke voor de Nederlandſche jeugd geen overtollige noch onnutte arbeid genoemd worden. Hetzelve kan in aard en aanleg gevoegelijk nevens den voortreffelijken *Bijbel voor de Jeugd* door den bovengenoemden Hoogleeraar geſteld worden, of liever de lezing van het eerſte kan die van het tweede voorafgaan; het heet daarom ook teregt *Bijbel voor Kinderen*. De waardige SCHMID, als godsdienſtig Schrijver voor kinderen door vele werkjes met regt beroemd, heeft zich lezers van meer jeugdigen leeftijd voorgeſteld, dan VAN DER PALM; hij gebruikt nog meer de eigene woorden der H. Mannen zelve; hij is ſpaarzamer in het mededeelen van opheldernde aanmerkingen uit taal-, geſchied- en oudheidkunde, maar daarentegen rijker in het praktikaal gebruik, dat hij van de geſchiedenis maakt. Gaarne plaatſen wij hier een

gedeelte dier aanprijsing, welke de Vertaler uit de *Nieuwe Bijdragen ter bevordering van het Onderwijs en de Opvoeding* overgenomen heeft: „ De ſtijl is zoo natuurlijk, dat men wanen zoude een' vader te hooren, die zijnen kinderen geſchiedenisſen verhaalt. De opheldérende verklaringen, noodig tot het verſtaan van de gebeurtenisſen, zijn met de verhalen zoo gepast ineengevlochten, alsof zij tot dezelve wezenlijk behoorden, en er een deel van uitmaakten. Onderrigtingen, godsdienſtige beſchouwingen en aanmerkingen, zoo als deze zich aan eenen onderwijzenden vader als van zelve opdringen, worden aan de afzonderlijke gevallen aangeknoopt; terwijl op het einde van elk verhaal de in hetzelve opgeſloten liggende hoofddenkbeelden opgenoemd, door enkele trekken uit de verhaalde gebeurtenis op eene regt aanſchouwelijke wijze toegelicht, en in den vorm eener hartelijke toeſpraak den kinderen op eene indrukwekkende wijze voorgeſteld en bijgebragt worden. Het geheel en de deelen ademen een' regt godsdienſtigen, vromen geest." Terwijl wij dit ten volle beamen, voegen wij er alleen bij, dat de Vertaler zijne taak op eene wijze verrigt heeft, die aan de algemeen heerſchende godsdienſtige denkwijze onzer natie beantwoordt. Rec. kan dit gunſtig oordeel door de verzekering bevestigen, dat hij dit boekje aan twee zijner kinderen, van 10 en 8 jaren, in handen gegeven en ondervonden heeft, dat zij hetzelve met lust en genoegen gelezen hebben en telkens herlezen. Dit zij de ondervinding van vele Ouders en Leermeesters! Met nog twee ſtukjes van gelijke uitgebreidheid zal het geheel compleet zijn.

Bewijs, dat de Mann uit Iodium beſtaat; door Dr. MISES, *Schrijver van de Cholera verdedigd; naar de tweede Uitgaaf, uit het Hoogduitsch. Te Ley-*

den, bij J. C. Cijfveer. 1834. *In gr.* 8vo. 36 *Bl.* *f* : -40.

Lofrede op de hedendaagſche Genees- en Natuurkunde. Naar het Hoogduitsch van Dr. MISES, *Schrijver van de Cholera verdedigd. Te Amſterdam, bij* H. Frijlink. 1834. *In gr.* 8vo. 66 *Bl.* *f* : -60.

Wij voegen beide werkjes van den geestigen MISES zamen, om door eene gelijktijdige beoordeeling plaats te winnen en ons tevens te kunnen bekorten, waardoor wij hopen het publiek en de Redactie welgevallig te zijn.

Wat men van Dr. MISES te verwachten hebbe, wanneer hij zich, of men hem, telkens als *den Schrijver van de Cholera verdedigd* in het geheugen terugroept, kan reeds vooraf bepaald worden, wanneer men zich den inhoud en de ſtrekking van het genoemde werkje herinnert. (*)

No. 1 is als een hekelſchrift te beſchouwen op den uitbundigen lof, aan het *Iodium*, reeds bij zijne eerſte verſchijning onder de geneesmiddelen, toegezwaaid; terwijl tevens het daaruit voortvloeijend onberedeneerd gebruik gegispt wordt. En welke zijn de gevolgen van zulk eene vooringenomenheid? Dat dra vergetelheid volgt, waardoor veel goeds onherſtelbaar verloren raakt. Offchoon dit ſtukje menigen geestigen zet, aardig gezegde of gelukkige wending behelst, over het algemeen heeft ons de uitvoering minder bevallen. Het kost evenveel moeite, ook in geſchrifte het geestige, als in het geſprek op den duur vol te houden. Hij, die echter eenmaal in gezelſchap den naam heeft verworven van een kluchtige gezel te zijn, wil gaarne den verworven roem bewaren, maar wordt daardoor dikwijls als bij aanneming geestig, en men weet, hoe het doorgaans met aangenomen werk geſteld is! (†)

(*) Zie onze beoordeeling, *Lett.* voor 1833. bl. 474.

(†) De Voorrede is mede niet vrij te pleiten van gedwongene geestigheid.

Wij geven derhalve aan No. 2 verre de voorkeur. — Op eene geestige wijze wordt de *vooringenomenheid* met *enkele* middelen doorgehaald, en hoe *één* middel als ter beſtrijding van *alle* ziekten wordt uitgekreten. Het zijn waarlijk niet alleen de aankondigingen in de nieuwspapieren van *gomma* enz., die dit doen. Recepten, waarin ſteeds hetzelfde middel, blaauwzuur enz., tegen de verſchillendſte kwalen gevonden wordt, doen voor dergelijke aankondigingen niet onder. Zij ſchijnen ſlechts daarin te verſchillen, dat de laatſten door het Diploma een' meerderen waarborg verkrijgen, en, op een klein ſtukje papier geſchreven, de kwakzalverij niet zoo zeer in het oog loopt. — Met genoegen zagen wij op bl. 42 zekere plaats *I**** vermeld, (men zal eenen Duitſcher, die aldus van zijne landgenooten ſpreekt, wel mogen gelooven) en dat men aldaar *alleen Duitsch* behoeft te verſtaan, om *door het Doctor-examen te komen*, en *op de daarbij voorgelegde vragen ten minſte Duitsch te kunnen zwijgen.* Deze plaats levert gewis dezulken, die, te Utrecht bij het Rijks-Hospitaal geëxamineerd wordende, daar of geheel afgewezen, of, dikwijls nog ſchoorvoetende, als Chirurgijns der DERDE klaſſe voor de Oostindiën bekwaam gekeurd worden. Waarom wordt er geene meerdere opgewektheid onder onze landgenooten tot de Geneeskundige dienst in de Oostindiën gevonden, waardoor dit gelukzoekende heir *Medicinæ et Chirurgiæ Doctores* van den op bl. 45 en volg. beſchreven ſtempel van zelf onzen bodem zoude verlaten, even als de ſprinkhanen, wanneer het etgroen van het veld voor hen verdwenen is, andere ſtreken opzoeken!

Deze Lofrede, om kort te gaan, beſtaat uit *twee* vrij ongelijke deelen. Het *eerſte* behandelt de *Geneeskunde;* het *tweede*, op veel minder bladzijden, maar daarom niet minder geestig, de *Natuurkunde.* In drie kleinere afdeelingen wordt bewezen, *dat de Geneeskunde thans werkelijk eene ſter van de eerſte grootte*

onder de wetenſchappen is. Het derde bewijs is vooral geestig en tevens belangrijk. Het is een woord op zijn pas voor die genen, welke *alles* maar door de *praktijk* willen, en er vooral daarom voorſtanders van zijn, omdat zij, zelve niet wetenſchappelijk gevormd, geene wetenſchappelijke vorming om zich heen of onder zich dulden kunnen, opdat hun geborgd licht door dat van anderen, langs eenen anderen weg verkregen, niet zal verdonkerd worden. — Maar genoeg! No. 2 verdient aanbeveling, en behoort in zijn geheel gelezen en behartigd te worden, indien zij, voor welke het derde bewijs geſchreven is, daarvoor vatbaar zijn.

In No. 2 hebben wij enkele drukfouten ontmoet. In No. 1 hadden wij uitdrukkingen, als bl. 7: *een ieder voortbrengſel der zee mag dus God danken*, en bl. 9: *Deze goddelooze wetenſchap*, gaarne door andere meer gepaste vervangen gezien: zij dragen te zeer de kenmerken van Duitſchen oorſprong.

Hollands Roem in Kunſten en Wetenſchappen, met Aanteekeningen en Bijdragen, door H. Baron COLLOT D'ESCURY, *Heer van Heinenoord. Vde Deel. (Het eerſte voor de Wetenſchappen; Godgeleerdheid en beſpiegelende Wijsbegeerte.) In 's Gravenhage en te Amſterdam, bij* de Gebr van Cleef. 1832. *In gr.* 8vo. 438 *Bl. f* 4-20.

Nadat de waardige Schrijver op eene allezins behagelijke zoo wel als grondige wijze de *Kunſten* en *Letteren*, zoo verre zij tot *Hollands* roem bijdragen, heeft afgehandeld, gaat hij nu tot de *Wetenſchappen* over. Volgens de gewone rangorde derzelven ſpreekt hij eerst van de *Godgeleerdheid*, en wij zijn inderdaad verbaasd, zoo veel kunde dier wetenſchap en harer voornaamſte beoefenaars bij iemand te vinden, die daarvan toch geen

hoofdwerk gemaakt heeft. Hij beſchouwt die weten-ſchap naar hare onderdeelen in *kritiek en uitlegkunde der H. S.* (waaronder dan ook de *Bijbelvertalingen* voorkomen), *leerſtellige Godgeleerdheid*, *praktijk of beoefeningsleer*, *Chriſtelijke zedeleer*, *verdediging van het Chriſtendom tegen zijne beſtrijders*, en *kerkelijke Geſchiedenis*. In alle deze vakken, het eene meer, het andere minder, werden voortreffelijke letterheldèn in ons Vaderland gevonden. De talloozè middelmatigen ſtapt men natuurlijk over, want het is hier geene letterkundige Geſchiedenis. Bij de uitlegkunde vertoeft nogtans de geleerde Schrijver het langst, en geen wonder! hij vond daarin ERASMUS en HUGO DE GROOT. Met weêrzin houdt hij zich op bij de twisten, die in ons Vaderland de ſtudie der *echte* Godgeleerdheid zoo lang en zoo deerlijk achteruit gezet hebben; die (gelijk hier niet vermeld wordt) den doorgeleerden JAN JACOB SCHULTENS zoo lang aan zijn eigenlijk vak, de Oosterſche letterkunde, onttrokken, en de onbegrijpelijk groóte kennis van den bekenden OLSBERT VOET volkomen nutteloos en zelfs ſchadelijk maakten, omdat hij die bijkans niet beſteedde dan om te bijten en te vervolgen. De geest van den Schrijver is bij uitſtek mild, zonder daarom de bedekte zoo wel als openlijke tegenwerking tegen de hoofdpunten van het Christendom goed te keuren. Maar overal dringt hij op de *zedekunde*, als hoofdzaak in het godsdienſtige, aan, en toont, dat wij ook in dit vak eenige Schrijvers hebben, hoewel ongelukkiglijk (althans bij de Hervormden; de Doopsgezinden en Remonſtranten waren gelukkiger, bl. 184) niet zoo velen als onze naburen, waaraan de reeds genoemde twisten wel de meeste ſchuld hadden. Deze twisten worden niet geheel voorbijgegaan, noch de min gunſtige rol, die velen onzer kerkelijken daarin geſpeeld hebben, over 't hoofd gezien. Ten aanzien van den bekenden *Carteſiaanſchen* twist in het midden der zeventiende Eeuw wordt beweerd, dat COCCEJUS geheel niet zoo ſterk, als men wel

denkt, tot de leer van CARTESIUS overhelde, maar de gelijke haat der *Voetianen* tegen beide baarde de aaneensluiting aan elkander onder de opvolgers van COCCEJUS, (bl. 145.) De woede van VOETIUS, van wien THOMAS in het *Eloge de* DESCARTES onzes inziens wel de waarheid gezegd heeft, schoon hij zich zachter had kunnen uitdrukken, ging zoo verre, dat hij, in zijn geschrift tegen de *Coccejanen*, aan deze laatsten *krokedillentranen* toeschreef. Doch hooren wij onzen geachten en gematigden Schrijver, wanneer hij deze min eervolle bladzijde onzer kerkelijke Geschiedenis aanstipt (bl. 155): „ Mogelijk werpt de een of ander „ mijner lezers mij hier wel tegen, dat in deze kerkelijke „ twisten juist niet de beste stof moet gezocht wor„ den ter vermelding van *Hollands roem in de god„ geleerde wetenschappen.* Ik zal dit in geenen deele „ ontkennen, maar echter opmerken, dat men, de za„ ken naar waarheid voorstellende, en zonder omwe„ gen erkennende; wat voor berispelijk moge gehouden „ worden, des te meer aanspraak op geloofbaarheid „ maken kan, wanneer men het lofwaardige op den „ voorgrond plaatst. Maar bij de wijsgeeren toch is „ het ten allen tijde niet beter gesteld geweest; men „ denke slechts aan den hatelijken strijd, om van vroe„ geren tijd te zwijgen, tegen WOLFF, en later „ tegen [en ook wel vóór] KANT en FICHTE in „ *Duitschland.* Waarlijk, het verketteren van elkan„ der was bij dezen niet minder dan bij de Godge„ leerden in zwang!" Hier wordt ook van de zoogenaamde hoogregtzinnigen, die anderen scherp veroordeelen, de goede zijde niet verzwegen, zoo als van den reeds genoemden VOET en van HOFSTEDE, die anders niet onverdraagzaam was; maar zulks werd in den noodlottigen twist over de zaligheid van SOKRATES (door aardwormen gevoerd, die zelve moesten *strijden om in te gaan!*) vergeten. Zijne *Bijbelsche bijzonderheden*, die velen Godgeleerden van beroep thans wel onbekend zullen zijn, worden met lof vermeld, als-

mede de *Uitlegkundige vermakelijkheden* van (den *Haagſchen*) PIETER NIEUWLAND.

Onder de Vrouwen, die de leerſtellige Godgeleerdheid ſtreng wetenſchappelijk beoefenden, vinden wij ook J. C. VAN LIJNDEN, gehuwd met Do. BUURT, die het *ſyſtema* van haren man verkort uitgaf; iets, hetwelk door een' Predikant te *Smyrna* in het *Fransch* vertaald is, (bl. 179.) Het ſchrijven tegen de *Franſche Materialisten* in de achttiende Eeuw werd te noodzakelijker, daar hunne in *Frankrijk* verbodene werken meerendeels van de vrije *Nederlandſche* drukpers, te *Amſterdam* bij REY, kwamen, gedeeltelijk, wanneer het al te ſnood was, dan dat een boekverkooper daarvoor zijn' naam had durven leenen, onder de verdichte drukplaats *Londen*. Wij verheugen ons, in eenen man, wiens ſtand hem boven de verdenking plaatst van het Christendom ſlechts *beroepshalve* aan te kleven, zoo veel warme belangſtelling in hetzelve, en zoo veel afkeer tegen die vijanden van de beste Godsdienst aan te treffen, welke des te gevaarlijker zijn, omdat zij niet als opene vijanden, gelijk de *Engelſche* en *Franſche Deïsten*, te veld trekken, maar zich verraderlijk onder de rijen der Christenen ſcharen, om aldus den achtbaren tempel des Christendoms te veiliger te kunnen ondermijnen, en in de hoedanigheid van Christenleeraars 's lands geld trekken, terwijl zij CHRISTUS verloochenen; wij bedoelen de *Duitſche Rationalisten* (bl. 202): „Er zijn andere beſtrijders, daarom gevaarlijker, omdat zij meer gelezen worden, en men meer „in de gelegenheid is, met hunne denkbeelden bekend „te raken, omdat deze meer onder de algemeene vatbaarheid vallen" (dan die van BAILLY, welken de Heer COLLOT D'ESCURY een weinig te hard behandelt); „dit zijn de zoogenaamde *rationaliſtiſche* „Godgeleerden, die alles aan het gezag der rede onderwerpen, en wat in den Bijbel niet uit de rede „voortvloeit en door haar geſtaafd wordt, als niet voor „latere of voor onze tijden geſchikt beſchouwen, en al-

„ zoo beweren, dat hetgeen door hen, als tegen de rede „ ſtrijdende, uitgemonſterd wordt, moet geacht wor„ den bij vroegere volken en in vroegere tijden thuis „ te behooren." Dit is te meer een woord op zijn pas, naar mate de *Duitſche* godgeleerde letterkunde, zoo wel onkruid als goede tarwe, meer en meer op onze inrigtingen van hooger onderwijs doordringt en door de Studenten beoefend wordt. Mogten zij allen meer doordrongen worden van de waarheid, dat alles, wat in de Christelijke Godgeleerdheid niet op den grond der *ſtellige* openbaring van CHRISTUS rust, ſlechts hooi en ſtoppelen is, en geene duurzaamheid hebben kan!

Eene welverdiende hulde aan de beide jong overledene ſieraden der *Leydſche* en *Groninger* Hoogeſchool, BORGER en TH. CLARISSE, verſiert ook nog deze Afdeeling van het werk.

De volgende, ook in dit Deel begrepen, is de *beſpiegelende Wijsbegeerte*. Hier is de oogst voor *Nederland* wel minder, wat de *hoeveelheid*, maar toch nog aanzienlijk, wat de *hoedanigheid* aangaat. Met veel kennis van zaken behandelt onze geleerde Schrijver ook dit onderwerp. BURGERSDIJK is de eerſte, die, in den beginne der zeventiende Eeuw, met oordeel, en niet ſlaafsch, de wijsbegeerte en wel bepaaldelijk de *redeneerkunde* van ARISTOTELES te *Leyden* onderwees. Als *Bovennatuurkundige* komt ons iets later SPINOZA voor, wien onze Schrijver, op het voetſpoor der kundigſte beoordeelaars, *niet* voor eenen Godloochenaar, maar voor iemand houdt, die juist door zijnen geſtrengen betoogtrant in zaken boven het begrip onzer Rede verheven, daar hij Gods Natuur doorgronden wilde, op een dwaalſpoor verviel. Hij is dor en droog, en de geheele uitſluiting uit zijnen betoogtrant van dat *zedelijk gevoel*, hetwelk ons zoo magtig tot God leidt, had die ſchadelijke gevolgen, hoewel SPINOZA daarom voor zichzelven onberispelijk leefde, en ook de deugd, maar louter uit verſtandsgronden, wil-

de betracht hebben. Over den min bekenden DEURHOF, een' beſtrijder van SPINOZA, maar volgens ſommige kettermakers een' *Spinozist*, volgen nu nog eenige bijzonderheden. Het wondert ons, geen gewag gemaakt te zien van zijnen *Job*, waarover toen zoo veel te doen was, en die zelfs tot zeker ſchriftelijk (zoogenoemd) *Pleidooi* aanleiding gaf. Onder wijsgeeren van een' geheel anderen ſtempel worden ook, als beſtrijders der hekſerijen en hekſenprocesſen, WIER en B. BEKKER opgenoemd. (Het is opmerkelijk, dat BEKKER zoo wel als SPINOZA oorſpronkelijk een *Carteſiaan* was.) Omtrent de *zedekunde* worden de verdienſten van ERASMUS, vooral zijne *Inſtitutio Principis Christiani*, geroemd. In het *natuurregt* zijn die van DE GROOT, als Schrijver van het *Jus Belli et Pacis*, niet minder groot, en men vindt daarbij verſcheidene merkwaardige bijzonderheden, vooral omtrent de beſtrijding van dat werk, medegedeeld. Bij gelegenheid van DE GROOT's wensch naar een' *eeuwigen vrede* wordt er van het *heilig verbond* geſproken; doch het zij ons vergund aan te merken, dat de edele Schrijver met het *Heilig Verbond* van 1815 de *Conferentie van Londen* na de Julijdagen van 1830 verwart, (bl. 330) die blijkbaar van eenen hijaregt tegenovergeſtelden geest was bezield. Onder onze overige Wijsgeeren worden ENGELHARD, Hoogleeraar te *Groningen*, deszelfs leerling, de beroemde Doopsgezinde Leeraar te *Amſterdam*, beſtrijder der wijsbegeerte van LEIBNITZ, en Schrijver over Gods beſtaan, *a priori* betoogd, ALLARD HULSHOFF, genoemd. Tot de wijsgeerige Regtsgeleerden behoorde ELIAS LUZAC, wien men de eerſte echt wijsgeerige behandeling der gronden van het natuur- en ſtaatsregt na DE GROOT te danken heeft. Hij ijverde meer voor de vrijheid der drukpers, dan onze Schrijver, door ondervinding geleerd, althans omtrent de dagbladen ſchijnt goed te keuren, (bl. 360—365.) LUZAC bleef niet zonder werking op den voortreffelijken GRAS, den ſtichter der wijsgeerige Regtsſchool aan

het *Athenæum* te *Amsterdam*, uit welke onder anderen de uitmuntende KEMPER is uitgegaan. De *menschkunde* had VAN DER VOORT te *Groningen*, en den Schrijver der *algemeene Karakterkunde*, OCKERSE, die in zijnen ouderdom den misstap zijner jeugd, van zich door den sirenenzang der omwentelaars te hebben laten wegslepen, genoeg heeft betreurd. Maar in de *Karakterkunde* en *Redevoeringen* vindt men nog „zijne „gedurige en bittere uitvallen tegen de zoogenaam„de Aristocraten, even alsof de omhangenen met den „Democratischen mantel niet de ergste en geweldig„ste waren, gereed tevens om den schepter der al„leenheersching, bij de eerste gelegenheid, welke zich „daartoe aanbiedt, eerbiedig te kussen," (bl. 381, 382.) Inderdaad heeft de ondervinding geleerd, dat de vleijers van het *Souvereine Volk* beurtelings de willekeurigste tirannen, de ergste benlen en de kruipendste slaven zijn. Eindelijk wordt over de *Kantiaansche Wijsbegeerte* in ons land, van hare bestrijders VAN DE WIJNPERSSE (*Eklektikus*) en FEITH gesproken; de Schrijver is haar niet gunstig. Ten laatste wordt nog gewaagd van BORGER (*de Mysticismo*), HENNERT, en den als kenner der fraaije kunsten zoo wel, als eigenlijken Wijsgeer beroemden FRANS HEMSTERHUIS, wien ook *Duitschers* en *Franschen* vereeren.

Ziet hier eene doorloopende korte schets des vijfden Deels van *Hollands Roem*. Wil men hetzelve liever een *verslag* dan eene *beoordeeling* noemen, ons is het wél, die geenszins naar gebreken jagen, en liever de kleine misslagen of onnaauwkeurigheden, welligt hier en daar in dit uitmuntende werk ingeslopen, onvermeld laten.

De *Noten* zijn niet, gelijk in de vorige Deelen, *achter*, maar *onder* den tekst gevoegd, hetwelk in het lezen een groot gemak geeft.

Als de *Wetenschappen* dus voortgezet worden, zullen wij ook daarvan een uitmuntend geheel bekomen.

Gedenkboek van Nederlands Moed en Trouw, gedurende den Belgiſchen Opſtand. Door N. G. VAN KAMPEN. *Met Platen en eene Kaart van het Tooneel des Oorlogs. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1834. *In gr. 8vo. XL en* 640 *bl. f* 8-60.

Leverde immer iets eene waardige ſtof op tot een *Gedenkboek*, het was wel zeker *Nederlands* moed en trouw gedurende den *Belgiſchen* opſtand. Zoodanig werk was eene behoefte, evenzeer voor den tijdgenoot als voor den nakomeling: doch het was niet onverſchillig, door *wien* in deze behoefte voorzien werd. Wij verheugden ons opregtelijk, toen wij vernamen, dat de Heer VAN KAMPEN die hoogstbelangrijke, maar ook moeijelijke taak op zich genomen had; en dat wij het niet alléén waren, die dezen arbeid in de bestmogelijke handen oordeelden, bewijst ons thans de zeer aanzienlijke Inteekeningslijst, aan het hoofd van dit Gedenkboek geplaatst.

In een kort Voorberigt legt de Schrijver den geest, in welken dit werk geſchreven is, met deze woorden open: „Ik ben," zegt hij, „zonder vrees mijne overtuiging gevolgd, en heb daar, waar de gang der Regering, of zelfs het meest algemeene gevoelen, naar mijn denkbeeld hier of daar dwaalde, zulks onbewimpeld gezegd. Het is toch met de Volken gelijk met de Vorſten: hunne vleijers zijn niet hunne vrienden, en het portret van *Holland* onzer dagen is ſchoon genoeg, al wordt het niet als *Ideaal* geſchilderd. — Ik betuig plegtig, dat de *waarheid* (naar mijn inzien) zoo wel jegens vriend als vijand, naar SCHILLER's beroemde gezegde, en zonder vrees of gunstbejag, mij in de zamenſtelling van dit werk heeft geleid." — Het Gedenkboek zelf vangt, na eene korte Inleiding, aan met het *Bruſſelſche* Oproer van 25 Augustus 1830, en eindigt met het Verdrag of Beſtand van 21 Mei 1833, of liever met de terugkomst der krijgsgevangenen uit *Frankrijk* in Junij van dat jaar. In zeven groote Afdeelingen zijn deze gebeurtenisſen voorgeſteld. I. Het oproer. II. Tegenſtand aan het oproer, door getrouwheid en vaderlandsliefde. III. Eerſte tusſchenpoos van rust. IV. De tiendaagſche veldtogt. V. Tweede tijdvak van rust.

VI. Aanval door *Frankrijk* en *Engeland*. Beleg der Citadel van *Antwerpen*. VII. Slot. Nieuwe onderhandelingen. Verdrag van 21 Mei. Terugkomst der krijgsgevangenen.

Door dit wélontworpen plan wordt de kronijkmatige behandeling vermeden, en alles met orde voorgeſteld, zonder dat het verhaal der beraadſlagingen en onderhandelingen telkens dat der krijgsgebeurtenisſen afbreekt. En hoedanig is nu deze rijke, hoogstbelangrijke, en ook ſoms teedere ſtof behandeld? Wij ſchromen niet te zeggen, op eene uitmuntende, waardige en vooral kieſche wijze. Wat den ſtijl aangaat, deze paart doorgaans levendigheid en warmte aan zuiverheid en ſierlijkheid. Zoo VAN KAMPEN, na alle zijne vroegere geſchriften, *in dit opzigt* nog niet naar waarde geſchat wordt, kan hij gerust afwachten, dat men hem een beter model aanwijze. Wij kunnen hieromtrent in geene bijzonderheden treden, veelmin proeven aanvoeren; doch wij kunnen toch niet nalaten, de aandacht der bezitters van dit boek te vestigen, onder anderen, op de vijfde Afdeeling, en nog meer bijzonder op bladz. 475—495, waar de Schrijver de verſchijning der Cholera in *Frankrijk* verhaalt, en daarvan een meesterlijk tafereel ſchildert. — Maar niet alleen ten aanzien van den hiſtoriſchen ſtijl, ook ten opzigte der waarheid en de juistheid der voorſtelling van het gebeurde, voor zoo verre althans de hoofdgebeurtenisſen en den algemeenen loop der zaken betreft, verdient het werk hoogen lof. Blijkbaar heeft de Schrijver geene moeite geſpaard, om de voorhanden zijnde bouwſtoffen oordeelkundig te vergelijken, en zich door briefwisſeling nieuwe bronnen te openen. In de hoofdgebeurtenisſen, b. v. het oproer te *Brusſel*, de maatregelen der Regering, den togt naar de oproerige ſtad in September 1830, den tiendaagſchen Veldtogt, in alles, wat *Antwerpen* en de Citadel betreft, is ons althans niets voorgekomen, dat niet uit de beste bronnen blijkt geput te zijn. — Vooral worden de handelingen der *Londenſche* Conferentie, en hare zoo uiteenloopende maatregelen en beſluiten, op eene uitmuntende wijze voorgeſteld, en met onzijdigheid en juist beoordeeld. Dit alles is over het algemeen, in ons oog, uitmuntend bewerkt, en zóó voorgeſteld, als men wenſchen mag, dat het voor den Nakomeling bewaard blijft.

Bij dit alles veroorloven wij ons niettemin de volgende aanmerkingen. In het eerſte Hoofdſtuk hadden wij iets meer

gewenscht en verwacht omtrent de eigenlijke oorzaken en beweegredenen van den opstand, de lang voorbereide plannen en de genomene maatregelen der verraders. De zoogenaamde *grieven* toch blijken hoe langer hoe meer slechts hefboomen geweest te zijn, om de massa in beweging te brengen. De grondoorzaak lag eensdeels in den wrok der Geestelijkheid over de doorbrekende verlichting en in het misnoegen van een groot deel des Hoogen Adels, die, om welke reden dan ook, eenen doodelijken haat tegen de toenmalige orde van zaken koesterde; anderdeels in de hevige, zoogenoemd *liberale* partij, met DE POTTER (den dweeper met BUONAROTTI en BABEUF) aan het hoofd. Eene onmetelijke schrede deden deze beide, uit den aard lijnregt strijdige partijen, door de handen ineen te slaan. Van waar deze vereeniging? Was hier buitenlandsche invloed in het spel? Wij laten dit daar; maar *dit* weten wij, dat men van dat oogenblik af een welberaden plan bespeurt: men ziet eenheid van streving; en van achteren ontdekt men, dat de maatregelen niet slecht genomen waren, en men véél vooruit berekend had. Het Leger, als voor meer dan de helft uit *Belgen* bestaande, die reeds met het gif besmet waren, telde daardoor geene enkele Afdeeling, waarop het Gouvernement zich onbepaald verlaten kon. Maar de Regementen *Zwitsers*? Die stonden in den weg, en zijn dan ook weggeruimd. — Van dit alles wordt deels slechts met een enkel woord, deels géén gewag gemaakt. De dertig bladzijden toch, die het eerste Hoofdstuk openen, behelzen niet veel meer, dan eene vergelijking der beide Natiën, en eene schildering van den bloei van *België*. En toch, daar de oorzaken van den opstand zoo zeer in het voordeel der *Noord-Nederlanders* zijn, had, naar ons inzien, het Gedenkboek vooral dáármede moeten staven, dat *de goede zaak* aan onze zijde was.

Op bl. 50 zegt de Schrijver, *dat de verachtelijke kabaal* (die voorgenomen had, *België* van het Huis van *Oranje* af te scheiden) *den diefstal van de juweelen der Prinsesse bewerkte*. Indien dit laatste (ook na het vonnis van POLARI) zoo zeker is, ware één woord, tot bevestiging hiervan, allerbelangrijkst geweest.

Van sommige gebeurtenissen, aan meer afgelegene plaatsen voorgevallen, schijnt de Schrijver niu volledig onderrigt te zijn. Bepaaldelijk is ons dit ten aanzien van het

voorgevallene in *Staatsvlaanderen* (zoo in 1830 als in 1831) verzekerd door lieden, die wij voor welonderrigt kennen. Zonder dat wij in het minste de waarheidsliefde van den ons onbekenden Correspondent, aan wien de Heer VAN KAMPEN zijne berigten te danken heeft, in twijfel trekken, gelooven wij toch, dat, zoo deze van meer dan ééne zijde zijne berigten ontvangen had, de juistheid der voorstelling veel zoude gewonnen hebben. Daardoor waren dan ook wellig hinderlijke schrijffeilen voorgekomen: b. v. bl. 159. *Westervliet*, lees *Watervliet*; bl. 164. De Luitenants STRATING en KERKOVILÉ, lees STRATER en KERCKOIRLÉ; bl. 345. de *Zeeuwsche* Schutters van de IXde en Xde Afdeeling: (er bestond slechts ééne Afdeeling *Zeeuwsche* Mobile Schutterij.) Bl. 349 lezen wij, dat de onzen met 1200 man voetvolk over *St. Kruis* naar *Asfenede* trokken; lees: van *Sas van Gent* naar *Asfenede*, enz. In 't algemeen schijnt dat gedeelte, 't welk over het geen in 1831 in *Staatsvlaanderen* is voorgevallen, handelt, min gelukkig uitgevallen te zijn. — Doch, om billijk te zijn, moet men erkennen, dat hij, die de geschiedenis van zijnen leeftijd beschrijft, bij het onvolledige en vaak strijdige der nieuwspapieren omtrent afzonderlijke gebeurtenissen, veelal van anderen afhankelijk is.

Nog een woord over den geest, die in dit werk doorstraalt. VAN KAMPEN verfoeit, als elk regtschapen *Nederlander*, de lage en verraderlijke handelwijze der *Belgen*, en laat geene gelegenheid voorbijgaan, om zijne verontwaardiging in krachtige bewoordingen lucht te geven. Misschien zullen sommigen uit dien hoofde dit werk *partijdig* noemen. Doch, mag de Geschiedschrijver, zoo hij slechts de *waarheid* niet te kort doet, geene partij trekken tegen snoodheid, ondankbaarheid, bedrog en verraad? Moet hij zijn zedelijk gevoel ten offer brengen, en eene gemaakte onverschilligheid in plaats stellen? Neen! zoodanige verloochening wordt van geenen Geschiedschrijver, wien ook de *zedelijke waarheid* heilig behoort te zijn, gevorderd. De Schrijver heeft, waar het pas geeft, ook in den vijand geprezen, wat lofwaardig was. Men zie b. v. bl. 344 en 370. Het was zijne schuld niet, dat de gelegenheid hiertoe zich slechts zelden opdeed. Maar wij vonden in hem geene andere partijdigheid, dan die, welke elk regtschapen hart tegen snoodaards gevoelen moet.

Behalve een Vignet, en eene zeer goede Kaart van het Tooneel des Oorlogs, opzettelijk voor *dit* werk vervaardigd, bevat hetzelve twee fraaije Platen, de eene het oogenblik voorſtellende, waarop de Hertog van *Sakſen-Weimar* van den wapenſtilſtand verwittigd wordt, de andere dat, waarop GÉRARD en de *Franſche* Prinſen den Generaal CHASSÉ in zijne kazemat bezoeken. Deze laatſte vooral is, in ons oog, uitmuntend uitgevallen.

Moge het Gedenkboek, 't welk met zoo veel zorg en ijver behandeld is, door den Tijdgenoot naar waarde geſchat worden, en bij den laten Nakomeling getuigenis afleggen van *Nederlands* moed en trouw!

Brieven van eenen Afgeſtorvenen. Tafereelen uit Engeland, Wales, Ierland en Frankrijk. Naar het Hoogduitsch. Met Platen. IIIde en IVde of laatſte Deel. Te Haarlem, bij de Erven F. Bohn. 1834. *In gr.* 8*vo. te zamen* 632 *bl.* *f* 6-60.

Wij hebben, bij onze aankondiging der twee eerſte deelen van het bovenſtaande werk, (zie *Letteroef.* No. II.) hetzelve naar aanleg, inhoud, geest en ſtrekking gekenſchetst. Deze beide laatſte deelen zijn aan de eerſte gelijk. Men ontmoet ook daarin denzelfden bekwamen Schrijver, die, in het teekenen van natuur en wereld, de pen meesterlijk weet te voeren, die de gave bezit, om het merkwaardige en belangrijke, in alwat hij ziet en hoort, op te merken en treffend te doen uitkomen, om het eigenaardige in het karakter van volken en bijzondere perſonen in het licht te ſtellen, den volmaakten man naar de wereld, die door diepe menſchenkennis, hooge beſchaafdheid, levendigheid van geest, fijnheid en ſcherpheid van vernuft zich onderſcheidt, die vele en veelſoortige kundigheden bezit, en dezelve op eene ongezochte en bevallige wijze weet te pas te brengen, met één woord, den man, die in ſtaat is, de gewesten en de kringen ons te leeren kennen, welke hij bezocht heeft, en welke hij voor ons ontſluiten wil. Het is waar, de man naar de wereld vertoont zich ook hier van de gewone ongunſtige zijde; hij is luchthartig en loszinnig, jagende naar de genietingen des levens, en weinig

geſtemd, om over de hoogere belangen van den mensch met den vereischten ernst te ſpreken; hij is een hooge Liberaal, in de tegenwoordige ſlechte beteekenis van dat woord, die zijne overdrevene denkbeelden over vrijheid in het ſtaatkundig en kerkelijk leven veelal te pas brengt en aanprijst; doch de Vertaler heeft dit kwaad ook hier met wijsheid beſnoeid, en de lezing van dit boek daardoor onſchadelijk gemaakt. En zelfs daar, waar deze beſnoeijing niet mogelijk was, gelijk b. v. in de beſchrijving van het bezoek des Schrijvers bij den bekenden *Ierſchen* volksleider O'CONNEL, blijft het hoogstbelangrijk, een man van zulk een' ſtempel, als Vorst PÜCKLER MÜSKAU, te hooren oordeelen.

Deze twee laatſte deelen behelzen de reis van den vorſtelijken Schrijver door *Wales*, *Ierland*, en deszelfs terugreis over *Londen*, *Parijs* en een gedeelte van *Frankrijk*. Ook hier vindt men dezelfde rijkheid van fraaije beſchrijvingen, treffende ontmoetingen, ſcherpe karakterteekeningen en fijne opmerkingen, welke de twee eerſte deelen onderſcheiden; en deze rijkheid is zoo groot, dat men het boek lezen en herlezen kan. Wie derhalve het ſchoone en merkwaardige van deze ſtreken, met het eigenaardige van derzelver bewoners, verlangt te leeren kennen, en wie in 't algemeen zich eene onderhoudende en veelzins leerzame en nuttige lectuur wenscht te verſchaffen, die taste naar dit boek, en hij zal getuigen, dat het een der oorſpronkelijkſte, belangrijkſte en merkwaardigſte geſchriften is van die ſoort, welke er beſtaan.

Hongarije zoo als het is, en de Hongaren zoo als zij zijn. Naar het Hoogduitsch van CARL VON SZEPESHÁZY, *Koninglijke Vice-Provinciale Commisſaris en Aſſeſſor van verſchillende Comitaats-gerigtstafels*, J. C. VON THIELE, *Keizerlijke Ruſſiſche Raad, en* AUGUST ELLRICH. *Met Aanmerkingen van den Vertaler. Te Franeker, bij* G. IJpma. 1833. *In gr.* 8*vo.* 310 *Bladz. f* 3 - 60.

„ Er zijn landen in de wereld, welke de goede God alleen „ ſchijnt geſchapen te hebben, opdat ieder, die met drie „ vingers, tot vreugde of kwelling der menschheid, eene „ ganzenſchacht kan vasthouden, gelegenheid vinde, zijn „ moedje te koelen, en ook, wanneer het doenlijk is, de reis-

„ kosten te verdienen. Zulke ongelukslanden waren vroeger „ *Zwitserland* en *Italië*, en zulk een ongeluksland is *Italië* nog. „ Wie ooit dit land heeft bezocht, en ook slechts drie we„ ken daar heeft vertoefd, plaatst zich zonder tijdverzuim „ aan de schrijftafel en schrijft *Herinneringen*, *vertrouwde* „ *Brieven*, *Uitlaggen*, *Berigten*, *Onderrigtingen voor Rei*„ *zigers*, *Schetsen*, *Narigten*, *Kritische Narigten*, en God „ weet wat meer nog voor *Narigten*." Geheel anders is het met *Hongarije*. „ Offchoon dit gewis een der schoonste lan„ den van *Europa* is, en de echte *Hongaren* onder de belang„ rijkste volken des aardbodems verdienen geteld te worden, „ zoo zijn zoo beide, tot nu toe, de schrijfwoede [en daar„ door ook de vertaalwoede] wonder wel ontkomen." In onze taal althans weten wij naauwelijks een enkel goed werk over dit Koningrijk en deszelfs bewoners aan te wijzen, en men mag dus het onderhavige eene belangrijke aanwinst voor onze Lenerkunde in het vak der *aardrijks- en volkenkunde* achten; te meer, daar de Schrijver zijne schetsen heeft ontworpen, na jaren lang onder dit volk verkeerd en met alle rangen en standen omgegaan te hebben. Dit boek levert ons, na de *Inleiding*, iets over de ligging van *Hongarije*; een geschiedkundig overzigt van deszelfs Koningen; het een en ander over den regeringsvorm, de wetenschappelijke inrigtingen, grootte, krijgsmagt, vendeeling, inchtsgesteldheid, voortbrengselen en rijkswapen. Dit gedeelte is ontleend uit het werk van VON SZEPESHÁZY en VON THIELE, *Merkwürdigkeiten des Königreiches Ungern*, „ welke Schrijvers „ hunne opgave uit echte bronnen hebben geput en uit offi„ ciele stukken van de Rijksbeambten ontleend;" terwijl de Overzetter dit een en ander heeft aangevuld met aanteekeningen uit verschillende Geschiedschrijvers, PÖLITZ, DE SACY, VON MULLER en anderen. Het tweede gedeelte, *de Hongaren*, is van ELLRICH. Deze spreekt over hunne volksfeesten, maaltijden, gastvrijheid, logementen enz. Na eenige aanmerkingen, beoordeelingen en trekken, meestal vol geest en leven, verdeelt hij de *Hongaren* in werkelijke *Hongaren*, waartoe behooren: de mindere geestelijkheid, de lage adel, de geleerden, advocaten, gezworenen, zijnde „ jonge edel„ lieden, die, na volbragte studiën, bij de hooge Geregts„ hoven aangesteld worden, en welke men in andere landen „ auscultanten, practizijns of referendarissen noemen zou" — en boeren. Voorts in niet-*Hongaren*, waartoe hij brengt de

hooge geestelijkheid, de hooge adel, de officieren en soldaten. Eindelijk in voorwerpen van onzekerder soort, bestaande in de burgers van groote steden, benevens de kooplieden. Na van elke dezer volksklassen het een en ander gezegd te hebben, handelt hij over de taal en geestbeschaving; over het tooneel; het dansen; de muzijk; de vermaken der middelstanden; de regtspleging; de policie; de godsdienst; de paarden; den tabak en het tabakrooken; terwijl hij met eenige aanmerkingen over de andere bewoners van *Hongarije*, als *Joden*, *Grieken*, *Zwaben*, *Wallachijers* en *Zigeuners*, besluit. Wij hebben alle deze bijzonderheden opgegeven in die orde, waarin zij in het werk voorkomen, waaruit men ziet, dat men er te vergeefs eene wetenschappelijke orde in zoeken zou. Doch juist die bonte zamenvoeging, die gedurige uitstappen, luimige zetten, vernuftige aanmerkingen maken het geheel tot een nuttig niet alleen, maar ook regt onderhoudend en vermakelijk boek. Rec. althans las het met klimmend genoegen, en vond gedurig stof tot nadenken in de oorspronkelijke, menschkundige opmerkingen van den Schrijver. Het overzigt der Koningen alleen is dor en kronijkmatig. De vertaling is goed bewerkt, en bewaart uitnemend de levendigheid van den stijl des Schrijvers. Wij willen van het boek niets meer zeggen, maar enkel het verlangen naar de lezing van deze geestige pennevrucht opwekken. *Hongarije* en de *Hongaren* zijn ons van elders te weinig bekend, om stellig te kunnen bepalen, of alles, wat er hier van gezegd wordt, waarheid behelst; maar wij kunnen ons toch niet herinneren, ergens den Schrijver in tegenspraak te hebben bevonden met hetgeen wij van dit land en volk ons herinneren vroeger te hebben gehoord of gelezen. Met een proefje van den schrijftrant eindigen wij dit verslag, waartoe wij, nagenoeg waar het boek openvalt, kiezen bladz. 225: „Bijaldien de vrije en menschlievende *Engelschen*, eens de bewoners van het vaste land, nog onverdragelijker worden, „dan zij het reeds dikwerf geworden zijn, en zij op regte „of kromme wegen nog slechter medespelen, dan zij het „reeds menigmalen hebben gedaan, dan ware het raadzaam, „driehonderd *Zigeuners* naar *Engeland* over te schepen, deze in de verschillende wijken van *Londen* te verdeelen en „aldaar gedurig *Hongaarsche* melodiën te laten spelen: de „halve bevolking dezer wereldbeheerschende stad en het „centraalpunt van alle menschelijke ellende zoude naar strik-

„ ken grijpen, en de andere helft naar den *Theems* ſnellen, om „ in de golven van dezen heilloozen ſtroom het ontſteld ge„ moed tot bedaren te brengen. Deze ſtroom, die het *En„ gelsch* ſlavenjuk en de *Engelſche* Zendelingen naar alle dee„ len der aarde voert; Zendelingen, welke den Heidenen „ eene verwarde leer prediken" enz. (*)

„ Waarom ik juist *Zigeuners* tot deze heilzame zending „ voorſla, komt daar van daan, omdat deze zeer voortreffe„ lijke vioolſpelers en in de voordragt hunner muzijkſtukken „ eenig, ja onovertreffbaar zijn.

„ Ik heb *Zigeuners* gehoord, welke ik *Hongaarſche* PA„ GANINI's mogt noemen, met dit onderſcheid, dat hun „ lot niet zoo gelukkig is, als dat van dezen ridder, wiens „ naam door gansch *Europa* heeft weergalmd, maar die in „ zijn vaderland niet zeer hoog geſchat wordt. De *Hon„ gaarſche* PAGANINI's gaan logementen en koffijhuizen „ rond, vorderen hunne toehoorders geen honorarium van „ twee of drie daalders af, maar nemen beſcheiden datgene „ aan, hetwelk op een ſchoteltje, dat tot inzameling van „ milde bijdragen rondgaat, gelegd of geworpen wordt.

„ In andere landen bedienen de wandelende virtuoſen zich „ van een notenblad; maar bij deze *Hongaarſche* toonkunſte„ naars valt dit notenblad weg, want zij kennen geene no„ ten, ſpelen ſlechts uit het hoofd en componeren, terwijl „ zij ſpelen. Het kan niemand bevreemden, dat deze com„ poſities ſomtijds wat verward uitvallen. Een *Hongaarsch* „ muzijkſtuk te verkrijgen, te bewaren of wel na te zingen, „ is zuiver onmogelijk: het is een doolhof van melodiën, „ waarin men, even als de in den doolhof der liefde rond„ tuimelende ridder, desgelijks rondtuimelt, zonder eenen „ uitweg te vinden."

(*) Wij laten hier eenige regels weg, welke den anders in het godsdienſtige niet *ultra*-liberalen Schrijver minder vereeren, dan de noot den Vertaler, die zijnen Auteur over dit gezegde naar verdienſte berispt. *Rec.*

Tijdſchrift voor algemeene Munt- en Penningkunde, uitgegeven door P. O. VAN DER CHIJS. *IVde en Vde Stuk. Te Leyden, bij* J. C. Cijfveer. 1834. *In gr.* 8*vo. Bl.* 269—468. *f* 2-40.

In deze beide ſtukken (zie de Recenſie van No. 2 en 3 in de *Letteroef.* voor 1833. No. VI.) wordt het nuttige Tijdſchrift van den Heer VAN DER CHIJS voortgezet. Wij hebben toen genoegzaam den aard en de ſtrekking daarvan doen kennen, en het blijft zichzelve gelijk. ECKHEL's beknopt *overzigt* der oude Penningkunde wordt in het vierde en vijfde ſtuk voortgezet, en bevat nu de *Keizerlijke* munten, te beginnen van den *Dictator* JULIUS CESAR, die, wanneer men het woord *Keizer* als oorſpronkelijk een familienaam opvat, zekerlijk als de *eerſte*, die de uitgeſtrekte magt der *Romeinſchen* gebieds geheel (hoezeer dan ook kortſtondig) in zijne handen vereenigde, in aanmerking komt. Bij de vermelding der munten, onder hem, het tweede Driemanſchap, AUGUSTUS en diens opvolgers tot op DOMITIANUS geſlagen, komen vele opheldering der geſchiedenis, zeden en gebruiken der *Romeinen* voor, en wordt dus het nut der Penningkunde in dit opzigt blijkbaar geſtaafd. De beredeneerde naamlijst der penningwerken van VAN MIERIS, VAN LOON enz., door den bekwamen Penningkundige VAN ORDEN, gaat hier van 1523 tot 1538 voort. De ſteller verſchilt wel eens van de Schrijvers, uit wier werken hij deze lijst trekt, b. v. waar hij de gedenkpenningen van Koningin MARIA van *Hongarije*, Gouvernante der *Nederlanden*, uitgedost als eene geeſtelijke zuster, anders dan VAN MIERIS verklaart, (bl. 403) en waar een gedenkpenning, die volgens VAN MIERIS op den bekenden dweeper DAVID JORISZ. ſlaat en het wapen van *Munſter* bevat, door VAN ORDEN, naar MADAI, voor een' halven daalder van *Lubeck* met het wapen dier ſtad wordt verklaard. Hierop volgt in het vijfde ſtuk eene Verhandeling van een' ongenoemde, over *de verdienſten der Nederlanders in de beoefening der algemeene Munt- en Penningkunde.* Dit verdienſtelijk opſtel bevat een overzigt van hetgeen de *Nederlanders* voor de *oude*, *middeleeuwſche* en *nieuwere* Penningkunde hebben gedaan, van GOLTZIUS, den ijsbreker van die wetenſchap hier te lande, die echter niet ter goeder trouwe te werk ging, tot op onze tijden, en het ontwerp van eenen prijspenning voor de tweede klaſſe van het *Inſtituut* door BILDERDIJK. Doch het grootſte ſieraad, onzes inziens, van deze beide Nommers is, in het vierde, een brief van Prof. KIST, te *Leyden*, aan den Uitgever, behelzende de afbeel-

ding en letterkundige geschiedenis van eenen gedenkpenning, door den beroemden *Haagschen* Dichter JANUS SECUNDUS voor zijne beminde JULIA vervaardigd, door SCRIVERIUS hoogelijk geprezen, doch sedert verloren geraakt, en door Prof. KIST bij een' *Haagschen* kunstkooper teruggevonden: eene afbeelding, (hier ook in plaat medegedeeld) wier ongemeene schoonheid den Dichter der *Basia* ook als een' onzer beste vroegere stempelsnijders (waarvoor hij ook in zijnen tijd beroemd was) leert kennen. PONTANUS vergeleek hem bij PHIDIAS en APOLLO te gader. Dergelijke stukken zouden, indien ze meer voorkwamen, dit Tijdschrift dubbele waarde bijzetten; doch wij begrijpen wel, dat men alle dagen zoo iets niet wedervindt. Verre steekt in onze schatting hierbij af de brief van Prof. H. F. BRANDT te *Berlijn* aan den Redacteur, alleen om zijne *naïveteit* merkwaardig, waarin de man eenvoudig zijn leven verhaalt, hetwelk zich niet bijzonder door gedenkwaardige lotgevallen onderscheidt, met zijne reizen naar *Italië* en ons Vaderland, waarbij wij dan over het laatste het algemeen bekende en niets bijzonders aantreffen, behalve dat de schrijver te *Rotterdam*, en vooral te *Amsterdam*, *ieder oogenblik voor de overhellende huizen bevreesd was!* Wij herinneren ons, dat de Schrijver der *Brieven van een' Afgestorvene* iets dergelijks van *Gouda* zegt. Het is zekerlijk de verbeelding der vreemdelingen van onzen drassen grond, welke hun gezigt benevelt. Voorts vertelt de goede BRANDT ons, of liever aan den Uitgever, die zijnen brief publiek maakt, welke uitstapjes hij al in 1833 gedaan heeft, van welke Akademiën hij lid is, en welke zijne titels zijn. — Alsdan vinden wij de aankondiging eener verkooping van een Munt- en Penningkabinet, welke in April heeft plaats gehad, en die bij de uitgave van het vierde stuk als aankondiging dienen moest.

Onder de *wetenschappelijke berigten* achter beide Nommers merken wij de volgende op: eene opgave der jongste aankoopen (tot in 1830) voor het Koninklijke Penningkabinet in *'s Hage*, die zekerlijk hoogst belangrijk zijn, en eene dergelijke van de aanwinsten en den rijkdom der Penningkabinetten te *Upsal* in *Zweden*, te *Berlijn* en te *Halle*; het vernielen van een dito door het *souvereine* graauw te *Brussel*; het vinden van een' gedenkpenning op DANTE, die, gelijktijdig zijnde, zoo als men vermoedt, hoogstmerkwaardig zou wezen; het vinden van urnen en potten met *Romeinsche* munten bij *Venlo*, te *Maastricht*, en van een' aarden pot met

munstukken uit de vijftiende en zestiende Eeuw bij *Middelburg*, denkelijk tijdens het beleg dier stad in 1574 begraven; het slaan van Medaljes op het *Leydsche* Akademiefeest en op BILDERDIJK; de oorsprong van het papierengeld in den laatsten oorlog des *Spanjaards* met de *Mooren* van *Granada* (1484); kennisgeving van twee nieuwe, op de tegenwoordige omstandigheden (of liever op 1832) toepasselijke gedenkpenningen; het ontdekken van *Abyssinische* munten uit de vierde Eeuw; het vinden van een stuk zilver in *Noorwegen*, 't welk over de *negenhonderd pond* weegt, eene zware vracht aan een trekpaard bezorgt en 13000 kroonen weegt, en het slaan van eenen gedenkpenning op den grooten beeldhouwer CANOVA, voorstellende het gedenkteeken, voor hem opgerigt uit bijdragen in geheel *Europa*.

Wij wenschen van harte aan dit Tijdschrift en deszelfs ijverigen ondernemer meer en meer vertier toe, en ook meerdere hulp van geletterden in dat vak, over wier gemis hij zich (bl. 341) beklaagt.

Eenige denkbeelden over het gevoel voor het schoone, en eene beschouwing van deszelfs invloed op de kunst der uiterlijke welsprekendheid. Te Leyden, bij Haak en Comp. 1834. *In gr.* 8*vo.* 91 *Bladz.* f 1-:

Bij de aankondiging van dit werkje zouden wij zoo gaarne iets tot aanmoediging zeggen van den ongenoemden Schrijver, die hier, naar alle waarschijnlijkheid, met zijnen eersteling voor het Publiek optreedt. Doch bij lezing en herlezing viel ons oordeel ongunstig uit. Gemis van orde in de behandeling, gezwollenheid van stijl en onnaauwkeurigheid van uitdrukking zijn de voornaamste gebreken, die deze lettervrucht ontsieren. Eene beknopte opgave van den inhoud zal voldoende zijn om dit oordeel te staven.

„ Het gevoel voor 't schoone is eene innerlijke belangstelling van den mensch voor al hetgeen waar is; de Rede is de grond, waarop ons gevoel voor 't schoone berust, en het hart de bron, waaruit het voortvloeit." — Na de ontwikkeling dezer denkbeelden in de tien eerste bladzijden, die met de beschrijving van een verliefd paar eindigt, komt de Schrijver terug op zijnen eersten stelregel: „ Het gevoel

„ voor 't ſchoone is gevoel voor het ware" — en verdedigt dien tegen eenige bedenkingen van bl. 11—28. Daarop gaat hij over tot het betoog der volgende ſtelling: „ De mensch „ is oorſpronkelijk naar het beeld van zijnen Schepper ge„ ſchapen, maar hij heeft hetzelve geſchonden, en het ge„ voel voor 't ſchoone is daardoor geheel verbasterd." Bl. 28—35. Hier vinden wij de geſchiedenis van 's menſchen val, waarin eene alleenſpraak van EVA voorkomt, die bijkans drie bladzijden beſlaat. „ Het gevoel voor hetgeen ſchoon „ en waar is, behoort zelfs in tegenſpoed in 's menſchen „ hart te huisvesten." Bl. 35—38. Volgt: „ eene beſchou„ wing van den mensch, bezield met het gevoel voor 't „ ſchoone in 't Rijk der Natuur." Bl. 38—53. Hier wordt de lezer onthaald op eene dichterlijke beſchrijving der vier jaargetijden, waarin allerlei fraaije tooneelen voorkomen: een zomerſche morgen en avond, een onweder, een orkaan, eene ijsbaan met vrolijke ſchaatſenrijders en een tentje — te veel om te melden; terwijl de Natuur in elk ſaizoen bij eene ſchoone vrouw in de vier tijdperken des levens wordt vergeleken. Na deze poëtiſche ſchets, die in evenredigheid de meeste ruimte beſlaat, worden de volgende ſtellingen behandeld: „ De mensch behoorde ſteeds met het gevoel voor „ 't ſchoone in de maatſchappij, of in het rijk der zedelijk„ heid bezield te zijn, maar hij beantwoordt niet altijd aan „ zijne verpligting." Bl. 53 60. „ Het gevoel voor 't ſchoone „ heeft op de beſchaving en veredeling van den mensch eenen „ werkdadigen invloed." Bl. 60—66. „ Het gevoel voor 't „ ſchoone oefent eenen merkbaren invloed uit op talenten en „ kunstgewrochten, en is daaraan alleen eene duurzame hoog„ achting verſchuldigd." Bl. 67, 68. „ Het gevoel voor 't „ ſchoone oefent op de uitbreiding en uitvinding van kun„ ſten en wetenſchappen eenen weldadigen invloed uit." Bl. 68—71. En zoo komt de Schrijver tot het *Beſluit*, bl. 71, 72, beſtaande in eene ernſtige opwekking aan Ouders en Leeraars, om toch in de jeugdige harten het gevoel voor het ſchoone aan te kweeken.

Een Aanhangſel bevat: *eene beſchouwing van den invloed van 't gevoel voor het ſchoone op de kunst der uiterlijke welſprekendheid.* Bl. 73—91. „ Van deze kunst (zegt de Schrijver) beſtaan „ vier onderſcheidene takken of ſoorten, vooreerst *de uiter„ lijke voordragt van het Tooneel*, ten 2de *die der Pleitzaal*, „ ten 3de *die des Kanſels*, en ten 4de *de uiterlijke voordragt*

„ *van Romances en Ballades.*" De Kanſelvoordragt laat hij aan hare plaats, en bepaalt zich bij die op het *Tooneel*, in de *Pleitzaal*, en — van *Romances*. De laatſte vooral is, volgens den Schrijver, dan eens verbazend moeijelijk. Een zuiver kiesch gehoor en eene heldere welluidende ſtem is daartoe onmisbaar. Maar al is men ook met een goed gehoor en eene zuivere ſtem voor de kunst geboren, nog blijft de uiterlijke voordragt der Romances altijd zeer moeijelijk: „ Die „ moeijelijkheid beſtaat in de verſchillende ſchakeringen, „ overgangen en wendingen, die in dezelve voorkomen; — „ dan ſtijgt de Dichter met arendsvleugelen naar boven — „ dan breekt hij weder plotſeling af, of ſmelt weg in teedere melodij — dan ſchildert hij ons een held in al deszelfs „ grootheid — dan weder eene bekoorlijke maagd in al derzelver aanminnigheid — dan ſchokt, roert, verbrijzelt hij „ als de ſtorm in de wouden — dan vloeijen weder zijne „ gezangen als eene zachtvloeijende beek daar henen.... De „ uitvoering hiervan is zeer zwaar, en er behoort veel inſpanning, veel oefening toe, om den waren geest van den „ Dichter altijd wel te treffen." Het boek is uit.

„ Prozaïſche dichtſtukken zijn even zoo terugſtootend voor ons gevoel, als poëtiſch proza" — merkt de Schrijver aan op bl. 17. *Iest heugt best*, zegt het ſpreekwoord; maar poëtiſch proza is toch al zeer terugſtootend.

Proeve eener Geſchiedenis onzer Stamouders vóór en na hunnen val, door W. VAN DEN HULL. *Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1834. *In gr.* 8*vo.* 212 *Bl. f* 1-80.

Een woord aan de Onderwijzers en Opvoeders in Nederland, over de gevolgen van het bloot wetenſchappelijk onderwijs der jeugd in deze dagen, door W. VAN DEN HULL. (*Uitgegeven ten voordeele van hulpbehoevende bejaarde Onderwijzers en derzelver nagelatene betrekkingen.*) *Te Groningen, bij* M. Smit. 1834. *In gr.* 8*vo.* 34 *Bl. f*: - 25.

Wanneer een Man, die in zijn hoofdvak, het Schoolonderwijs, verſcheidene jaren met lof werkzaam geweest is, *een woord* in het publiek tot zijne Medeonderwijzers ſpreekt, dan is men reeds terſtond geneigd, om het woord van den erva-

ren Practicus te hooren, en met deszelfs ondervinding zijn nut te doen. Wanneer nu echter diezelfde Man als Bijbeluitlegger komt optreden, en wel zich waagt aan eene der oudste en moeijelijkste oorkonden der H. Schrift, dan ziet men natuurlijk verwonderd op; dan vraagt men, of hij ook daartoe de noodige wetenschappelijke bevoegdheid heeft; dan doet hij een groot waagstuk, waarbij hij gevaar loopt, dat men hem toeroepe: *Ne sutor ultra crepidam!* — Steller dezer beoordeeling wil dus eerst eenig verslag doen van hetgene, dat in het eerste der bovenstaande werkjes geleverd wordt, en er hier en daar vrijmoedig zijne gedachten over zeggen, zonder nogtans over elke hier voorkomende bijzonderheid van dit moeijelijke onderwerp uit te weiden, want dan zou hij de bestemming en de grenzen van dit Tijdschrift verre te buiten gaan.

In de *Inleiding* handelt de Schrijver voornamelijk over het scheppingsverhaal, (1 B. van Moz. 1: 2 enz.) vindt daarin eene hervorming der vroeger bewoonde aarde, en houdt het daarvoor, dat die vroegere bewoners de Engelen geweest zijn. Rec. acht ook het eerste het meest waarschijnlijke; maar hij houdt tevens den taalkundigen grond, door VAN DEN HULL van anderen overgenomen, dat er t. a. p. zou moeten overgezet worden: *De aarde was woest en ledig geworden*, ten minste niet voor volkomen beslissend; want, hoewel het zoo kan overgezet worden, is het echter den Oosterschen Taalgeleerden bekend, dat hetzelfde werkwoord zeer gewoonlijk eenvoudig beteekent *zijn*; en hij zou dus liever zeggen, dat deze plaats met dat gevoelen niet strijdig is. — Zoo rekent Rec. ook het laatste, gansch niet nieuwe gevoelen, ja, onder de mogelijkheden, maar onbewijsbaar door de plaats, *Psalm* VIII: 6, waarop de Schrijver veel schijnt te bouwen; want, al was de vertaling: *minder dan de Engelen*, volkomen zeker, dan volgt er immers nog niet uit, dat de Engelen vóór de menschen hier gewoond hebben: doch de Hebreeuwsche tekst doet zien, dat aldaar niet het gewone woord voor *Engelen*, maar de gebruikelijke naam van *God* (*Elohim*) gevonden wordt; maar de genoemde vertaling is uit de Griekse overzetting der zoogenaamde LXX genomen: er kan dus zeer wel vertaald worden: *minder dan God*, dat is, in onzen stijl, *een Ondergod* op aarde, met duidelijke toespeling verder op 1 B. van Moz. 1: 26, 27.

In de *eerste Afdeeling* beschrijft nu VAN DEN HULL *de*

Geſchiedenis onzer Stamouders vóór den val op zijne wijze. — Hier zou eene grondige kennis der oorſpronkelijke Bijbeltalen van de ſpreekwijze: *naar ons beeld, naar onze gelijkenis*, niet zoo ligt de zonderlinge uitlegging gegeven hebben: *naar ziel en ligchaam*; maar dit moet dienen tot ſteun van des Schrijvers hypotheſe, dat God bij de woorden, die Hem in het ſcheppingsdrama toegeſchreven worden: *Laat ons menſchen maken* enz., tot een hemelsch wezen in menſchelijke geſtalte, tot een' der voormalige aardebewoners (nu en dan ook door den Schrijver *Godheid* genoemd) geſproken, en door hetzelve de eerſte menſchen ſteeds onderrigt en opgevoed heeft. Doch in het gantſche verhaal van de zich aanhen, hoe dan ook, openbarende Godheid vinden wij noch ſchijn noch ſchaduw van zulk een hemelsch middelwezen, even min als van zulk eene in allen deele volledige natuur- en zedekundige onderwijzing, als de Schrijver hier en elders vooronderſtelt. — Wanneer hij verder beweert, dat een groot deel van dit eerſte onderwijs alleen aan ADAM, vóór de ſchepping van EVA, en buiten Eden heeft plaats gehad, dan neemt hij niet in aanmerking, dat het Mozaïſche verhaal die twee afzonderlijke fragmenten van dezelfde geſchiedenis beſtaat (I—II: 3 en II: 4 enz.); dat ook in het eerſte fragment (I: 27 e. v.) van de ſchepping der vrouw gewaagd, en dat er nergens van zulk eene verplaatſing van den menſch uit een' anderen oord naar Eden melding gemaakt wordt; want, dat *de aardbodem, waaruit hij genomen was*, (III: 23) beteekenen zou *den oord, waaruit hij gekomen was*, zal wel geen Taalkenner hem toeſtemmen. — Al even onbewijsbare hypotheſe komt Rec. de ſtelling des Schrijvers voor, dat ADAM zich, vóór de ſchepping van EVA, „ aan neêrslagtigheid, aan moedeloosheid, aan wrevel, ja wellig tot „ moedwillige ongehoorzaamheid omtrent zijnen hemelſchen „ Leidsman overgaf," en dat hij, dien ten gevolge, eene wond zou bekomen hebben, die in den ſlaap, bij het ſcheppen van EVA, zou geheeld zijn: niets vindt men daarvan in het Bijbelſche verhaal; en de eenige grond des Schrijvers, het zeggen, dat der Godheid toegeſchreven wordt: *Het is niet goed, dat de mensch alleen is*, duidt door het tegenovergeſtelde: *Ik zal hem eene hulp maken*, enz. in die dramatiſche voorſtelling niets anders aan, dan dat de echteloozе ſtaat voor den mensch niet nuttig zou geweest zijn. — Even weinig kan Rec. den Schrijver toegeven, dat den eerſten

menſchen een bewijs gegeven moest worden van jammerlijke en tevens onherſtelbare gevolgen der zonde in andere wezens; want waartoe dit, zoo zij zelve nog geen zonde kenden? Doch hiertoe gaat hij intusſchen weder voort, de eene hypotheſe op de andere te ſtapelen; namelijk, dat er ook „ een gevallen Engel, mede een voormalig bewoner der aar„ de, zich ligchamelijk aldaar vertoond heeft;" dat „ de „ boom der kennis enz. voor hem als zoodanig bij uitſluiting „ de voedingsvrucht droeg;" dat „ de boom des levens als „ een buitengewone boom verſcheen, om de menſchen van „ den eerſten, als boom des doods, af te houden;" (*) dat „ eene reeks van zonden en overtredingen het eten der ver„ boden vrucht voorafgegaan is;" en deze moeten al weder door andere kleinere hypotheſen, zelfs door vergelijking met de verzoeking van JEZUS in de woestijn, (alles te breed om hier te melden) onderſteund worden. — Doch der hypotheſen en peradoxen is nog al geen einde. De ſlang zal, vóór den val, „ het eenige volmaakte hulpdier der men„ ſchen" geweest zijn, „ in hetwelk God al de eigenſchap„ pen vereenigd had, om haar onlosmakelijk aan ons geſlacht „ te verbinden, en in onze behoefte te voorzien, — dat „ zich in dezelfde evenredigheid vermenigvuldigen moest, „ ten einde ieder mensch zijn eigen hulpdier bezate," (elk mensch dus met eene ſlang bij zich!) „ dat zich met hem „ over de aarde verſpreidde, en welks dienſten hij nimmer „ geheel zou kunnen ontberen, — hetwelk iedere vernede„ rende dienstbaarheid onder ons geſlacht voorkwame" enz. enz. want zoo gaat de Schrijver voort, met de ſlang en de dienſten te beſchrijven, die hij zich verbeeldt, dat de mensch van dezelve, als mak huisdier, zal kunnen gehad hebben. — Maar nu zal eene ſlang door den gevallen Engel op buitengewone proeven van bekwaamheid afgerigt zijn; en hij zal het zoo hebben doen voorkomen, alsof hij met haar ſprak: en ziet daar nu het middel, om de menſchen te verleiden, opdat zij van zijnen boom zouden eten, enz. enz.; men zal nu de overige oplosſing, die de Schrijver meent te geven, ligtelijk kunnen raden. Bij zulke oplosſing is het intusſchen

(*) Bij eenige Hebreeuwſche taalkennis zou er de Schrijver geen zwarigheid in gezocht hebben, dat van beide gezegd wordt *in 't midden des hofs*, daar dit *in 't midden* dikwijls niets anders is dan *in*.

niet te begrijpen, hoe hij in deze overtreding der eerſte menſchen, waartoe, zelfs naar zijne onderſtellingen, zoo veel aanleiding was, zoo bij uitſtek groot kwaad vinden kan, daar hij hun reeds te voren, zonder vreemde verleiding, zoo veel zedelijke verkeerdheid toegeſchreven heeft, dat zij al lang van den zoogenaamden ſtaat der regtheid afgeweken waren.

Op dergelijke wijze zouden wij kunnen voortgaan, met den inhoud van de *tweede Afdeeling*, waarin *de Geſchiedenis onzer Stamouders na hunnen val* behandeld wordt, mede te deelen; doch daar zij op dezelfde wijze, als de eerſte, is ingerigt, en daarop ook grootendeels rust, meenen wij genoeg gezegd te hebben, om den geest van dit geſchrift te leeren kennen. — Slechts enkele ſtaaltjes nog, ter proeve van hypotheſen! — „ Het zal ADAM wel meer dan eens „ gezegd zijn geweest, hoe zijn val het verderf aller zijner „ nakomelingen na zich zou ſlepen; (!?) de Godheid zal „ hem wel meer dan eenmaal een donker tafereel hebben „ opgehangen van de ſchrikkelijke gevolgen der zonde voor „ den tijd en voor de eeuwigheid" enz. Waar ſtaat dit alles? — De ſlang, van welke, 1 B. van MOZ. III, geſproken wordt, was bepaaldelijk de ſlang of het eigenlijke geliefde hulpdier van EVA. Maar, naar de vroegere vooronderſtelling des Schrijvers, was immers niet deze, maar eene, die de verleider zich aangeſchaft en afgerigt had, het werktuig der verleiding geweest. — De *Cherubim*, vs. 24, zullen vroegere zonen der eerſte menſchen geweest zijn. Het beſtaan dezer laatſten werd ook wel door vroegere Bijbeluitleggers op andere gronden niet onwaarſchijnlijk geacht; maar hoe kan *Cherubim* dit beteekenen? wat zijn dan de *Cherubim* in de latere Hebreeuwſche ſchriften? en welk een aangename post voor die gelukkige zonen, hunnen ouders den toegang tot Eden te beleten!

Hierachter volgen nog drie *Bijlagen*, waarvan het genoeg zal zijn de titels op te geven: 1. *Bewijzen voor het voortdurend verblijf des hemelſchen wezens onder het Voor-noachitiſche menschdom.* 2. *Een blik op het Planten- en Dierenrijk vóór en na den zondvloed.* 3. *Onderzoek naar de kunſten en wetenſchappen des Voor-noachitiſchen geſlachts.* — Rec. ontkent niet, dat ook daarin goede, hoewel niet bijzonder nieuwe opmerkingen gevonden worden; maar hij vindt er insgelijks verſcheidene hypotheſen, op de zwakſte gron-

den rustende: b. v. EVA zal KAIN hartstogtelijk lief gehad hebben, voor ABEL onverschillig geweest zijn; en waaruit blijkt dit? uit haren vreugdekreet bij des eersteen geboorte, en uit den naam des laatsten, die, volgens FL. JOSEPHUS, *droefheid* beteekent! — Uit de woorden, I B. van MOZ. IV: 26: *Toen begon men den naam des Heeren aan te roepen*, maakt de Schrijver, dat het hemelsche wezen en de *Cherubim* als Priesters des Allerhoogsten optraden, om eene geregelde offerdienst en plegtige dagen in te stellen. — Andere hypothesen zijn aangenomen naar het ook door anderen gestelde, maar noch uit Natuurkennis, noch uit H. Schrift bewijsbare, dat de natuur der aarde en aardsche dingen na den val verbasterd is. — Eindelijk nog eene hypothese, die men hier niet verwacht zou hebben. JETHRO, de schoonvader van MOZES, is de bewaarder geweest van de vroegere geschiedenissen des menschdoms, en de Dichter van het boek JOB, waarvan MOZES de held zal geweest zijn. Zonderling dan toch, dat de schoonzoon dit niet eens met een woord gemeld heeft!

Wat zal Rec., na dit alles, van dit zonderlinge werkje zeggen? Vooreerst en voor alle dingen, dat hij regt doet aan den diepen eerbied, welken de Schrijver voor God en Goddelijke zaken, en in 't bijzonder voor de Bijbelsche Openbaring en hare eerwaardige oorkonden betoont, zoodat hij tot handhaving van dezelve ook dit stuk heeft willen doen dienen, en hiertoe met loffelijke vrijmoedigheid eenen nieuwen weg beproeft. Verder bewondert hij in den Schrijver eene kracht van vernuft en eene levendige verbeelding, die allerlei dichterlijke hypothesen schept, hoewel in de mededeeling van dezelve wat *langwijlig* zijnde. Maar eindelijk, dit stuk als proeve van Bijbeluitlegging en opheldering van de bewuste geschiedenis aanmerkende, houdt hij hetzelve voor een' uitlegkundigen Roman.

In het tweede bovengemelde stukje, waarvan, blijkens het *Voorberigt*, de Redactie van het Groninger *Tijdschrift voor Onderwijzers* enz. de uitgave op zich genomen heeft, is de Schrijver meer op zijn eigen grondgebied. De oorzaak van het verschijnsel, dat, bij toenemenden bloei der kunsten en wetenschappen, en bij verspreiding der verlichting onder de Volken, ook het zedenbederf toeneemt en volksberoeringen ontstaan, vindt hij daarin, dat de godsdienstige

opvoeding geen gelijken tred houdt met de wetenschappelijke; en hij staaft dit met bewijzen, die hij daarvoor in andere landen van Europa meent te vinden. Rec. gelooft met hem, dat dit laatste hier en daar allezins waar, en eene groote oorzaak van zedenbederf is; maar hij meent ook, dat het niet de eenige of voornaame is, en meer andere daartoe zamenloopen; dat b. v. de volksberoeringen in sommige landen onder anderen hierdoor ontstaan, dat men zich verkeerde en overdrevene denkbeelden van Volken- en Staatsregt in het hoofd gehaald heeft, revolutionaire denkbeelden van vrijheid en gelijkheid uit de voormalige Fransche omwenteling, die men nu onder anderen vorm verlevendigen en op de maatschappij toepassen wil: dit en meer, dan wij hier ontwikkelen kunnen, gelooft Rec., dat hier in aanmerking zou moeten komen, om geen eenzijdige, maar eene volledige beschouwing van dit onderwerp te hebben. — Uit ons Vaderland haalt de Schrijver geen ander voorbeeld aan, dan het misbruiken van Gods naam en dergelijk vloeken. Hoe verkeerd dit ook zij, is het echter nog niet voor zulk een groot en wel nieuw bewijs van zedenbederf te houden, dat de godsdienstige opvoeding hieruit blijken zou geen gelijken tred te houden met de wetenschappelijke: Rec. gelooft ook, dat men dit laatste van ons Vaderland over 't geheel gelukkig nog niet zeggen kan. Ofschoon hij dus de heilzame bedoeling des Schrijvers met hetgene, dat hij door zijn eigen voorbeeld (in zijn voormalig met lof bekend Opvoedingsgesticht) aanprijst, van ganscher harte toejuicht, en de wenken, die hij, tot bevordering van eenen godsdienstigen en deugdzamen zin door de Schoolonderwijzers, geeft, alle behartiging verdienen; zoo dankt hij er echter God voor, dat het in Nederland aan goede en vele gelegenheid tot godsdienstig onderwijs, en aan veelvuldig gebruik van hetzelve, geenszins ontbreekt. Dat hetzelve, en bijzonder het zoogenaamd leerstellige, van het gewone schoolonderwijs uitgesloten is, vindt hij, om meer dan één bekende reden, zeer goed; en zelfs het onderrigt in de Bijbelsche Geschiedenis zou hij niet onbepaald in handen der Schoolonderwijzers willen gelaten hebben: zij hebben met hun overige werk genoeg te doen, om zich daarmede over 't geheel niet in te laten: wat enkele ook in dit opzigt bekwame Onderwijzers, zoo als de Heer VAN DEN HULL en eenige anderen, zouden kunnen doen,

dit is de zaak van allen niet: ook bij de behandeling der Bijbelſche Geſchiedenis is genoeg gelegenheid, om verkeerde denkbeelden in te boezemen, die bij verder godsdienſtig onderwijs moeijelijk te verbeteren zijn. Laat hen dus zelfs in Opvoedingsgeſtichten doorgaans doen, gelijk de Heer VAN DEN HULL zelf naderhand gedaan heeft, dit werk aan daartoe beſtemde en verlichte Onderwijzers, of aan geordende Geestelijken, waaraan hij zelf de voorkeur ſchijnt te geven, overlaten: voorzeker de Protestantſche Geestelijkheid in ons Vaderland zal zich, naar de tegenwoordige verordeningen, even min als de Roomsch-Katholieke, aan deze gewigtige taak onttrekken. Zijn dan voor 't overige de Schoolonderwijzers, in de betrachting van hunne veelzins gewigtige pligten, met eenen verlichten en Christelijk-godsdienſtigen zin bezield, en trachten zij hierdoor op hart en leven hunner kweekelingen invloed te hebben, dan werken zij der Geestelijkheid genoeg in de hand, en bevorderen zij genoeg de verbetering der zeden, al treden zij niet in het ambt der eigenlijk gezegde Godsdienstleeraars. — Wat eindelijk het nut der ſchoolgebeden aangaat, welke de Schrijver aanprijst, hierin zal zekerlijk veel afhangen van de wijze, waarop dit geſchiedt; maar over 't geheel kan Rec. zich van dat formulierwerk weinig nut beloven: hij kan zich niet herinneren, dat b. v. de Latijnſche ſchooljeugd van zijnen jongen leeftijd, toen het *Onze Vader* dagelijks geregeld in het Grieksch of in het Latijn ten hemel opgezonden of liever opgerabbeld werd, zoo veel zedelijk beter was, dan de tegenwoordige; of dat de Akademiſche Theologiſche jongelingſchap zoo veel godsdienſtiger en zedelijker was, toen de Profeſsor elke, ook nog zoo dorre, grammatikale of loutere dicteer-les met een plegtig *votum* begon, en met eene plegtige *gratiarum actio* eindigde: de opening en ſluiting van zulke ſchool- of Akademieleſen, of de eene of andere bijzonder aanleidende gelegenheid, door een treffend gebed te onderſcheiden, zou hem veel doelmatiger en nuttiger voorkomen, dan al dat dagelijkſche ſleurwerk. — Voor het overige doen wij nogmaals welverdiende hulde aan de heilzame bedoeling, die de Schrijver zoo wel door de zamenſtelling, als door de wijze van uitgave van dit ſtukje gehad heeft, en wij wenſchen daarover den besten zegen.

Reizen en vijfjarige Gevangenſchap in Algiers, van S. F. PFEIFFER, *enz. Eene Bijdrage tot de algemeene Geſchiedenis van* 1829 *en* 1830. *Te Leeuwarden, bij* L. Schierbeek. 1834. *In gr.* 8*vo. XII en* 266 *bl. f* 2-70.

Dit ongekunſteld en blijkbaar met waarheidsliefde opgeſteld verhaal, dat met de openbare gebeurtenisſen des tijds in verband ſtaat, leert ons den jeugdigen Schrijver als een godsdienſtig en deugdzaam mensch, in al zijnen handel en wandel, bij verſchillende treffende lotwisſelingen, kennen. Wij verzellen hem overal met belangſtelling, bewonderen de wegen der Voorzienigheid, en zien, hoe ſterk de gehechtheid aan den geboortegrond op het menſchelijk hart werkt. De vertaling ſchijnt getrouw te zijn, ſomtijds echter niet zuiver genoeg, b. v. bl. 257: *of ik laat zonder wijders* (liever, zonder verwijl) *door eenen deurwaarder mijne meubelen terugnemen.* — Zeker zal ook dit boek vele lezers vinden, en het is dat geluk niet onwaardig.

Treurig lot, den Predikant J. J. STORY *in kerkelijke Procedures door het Klasſikaal Beſtuur van Middelburg en het Provinciaal Kerkbeſtuur van Zeeland toebereid. Beſchreven (en met authentique ſtukken en brieven geſtaafd) door hemzelven, en voor zijne rekening uitgegeven. Te Leyden, bij* L. Herdingh en Zoon. 1834. *In gr.* 8*vo. IV,* 219 *bl. f* 2-40.

In alle twistgedingen komen twee punten in aanmerking; de *form* der behandeling, en het *wezen der zaak.* Naar ons inzien bewijst Do. STORY, indien al, wat hij wegens de handelwijze van Klasſikaal en Provinciaal Kerkbeſtuur meldt, waarheid is, (hetgeen wij, tot dat tegenbewijs daarvan gegeven wordt, zullen aannemen) dat het Klasſikaal Beſtuur van *Middelburg* in de formen gedwaald heeft, en het Provinciaal Kerkbeſtuur dat heeft zoeken te herſtellen. Intusſchen ſchijnt dat Kerkbeſtuur ongelijk gehad te hebben in de weigering van Appèl, daar zeker Do. STORY, door het

Klassikaal Bestuur *schuldig* verklaard zijnde en gestraft met eene schorsing, waarbij dadelijk het genot van traktement verloren werd, regt had, zich als *veroordeeld* te beschouwen, en dus om te *appelleren*. Verkeerde uitlegging van Art. 77, en verwarring der provisionele of voorloopige schorsing met de in Art. 58 van het Reglement bedoelde *strafschorsing*, schijnt aanleiding tot de verkeerde toepassing der kerkelijke wet te hebben gegeven. Nu oordeelde intusschen het Prov. Kerkbestuur, waaraan de zaak, niettegenstaande die veroordeeling, door het Klass. Bestuur verzonden was, *ter eerste instantie*, en dus bekwam Do. STORY regt van appèl op de Synode. Hij heeft *niet* geappelleerd; derhalve zijn alle *nulliteiten* gedekt, en het vonnis van het Prov. Kerkbestuur heeft kracht van gewijsde. Van eene krankzinnigheid van den veroordeelde, begonnen met het slaan van het vonnis, en geëindigd toen de tijd van Appèl verloopen was, hebben wij nog nooit gehoord, dan alleen in dit zijn verweerschrift. Wij hechten niet veel op dat voorgeven. Razend van spijt en wrevel zijn, is geene eigenlijke krankzinnigheid; maar Do. STORY wist denkelijk, hoe weinig het Appèl hem baten zou. Niet alleen zijn de mannen, welke hij als partijdige en onregtvaardige regters afmaalt, algemeen als gemoedelijke en verstandige lieden bekend, gelijk zich ieder, zoo hij voor *gezworenen* te regt stond, welke toch óók alleen naar innerlijke overtuiging oordeelen, als beslissers over schuld en onschuld zou toewenschen; maar bijna de gansche bevolking van *Walcheren* zou uit lasteraars en vijanden van Do. STORY moeten bestaan, indien de man waardig was den predikstoel te betreden. Met *afgrijzen* lazen wij, op bl. 136, dat STORY *God ten getuige roept*, zich aan geen misbruik van Gods naam, bij zijn twistvoeren, te hebben schuldig gemaakt, alsook, dat hij steeds door den geest der liefde bestuurd werd, enz. — Een man, die overal in twist geraakt, en telkens in procedures gewikkeld is, ja die zelfs ter eerste instantie correctioneel vervolgd en schuldig verklaard was, door den burgerlijken regter, wegens mishandeling aan een' persoon van onbesproken gedrag, *kan* geen geschikt Evangeliedienaar zijn. Het is waar, in Appèl heeft STORY zich te *'s Hertogenbosch* zien vrijspreken; maar door welke middelen? Dat zal hij zelf weten. Is hij ook naderhand in twist geraakt met getuigen, die in

den Bosch zijne onſchuld hadden bezworen, en naderhand de (zoo zij zeiden) hun beloofde belooning van den vrijgeſprokenen vorderden? — Dit kan laster zijn: wij hopen het. Doch heeft men in *den Bosch*, bij gebrek aan volledig bewijs, den man vrijgeſproken, dat moge *in regten* hem baten, de innerlijke overtuiging blijft algemeen gevestigd, dat de Chirurgijn BEERTA de waarheid gemeld heeft. Het doorgaand gedrag van Do. STORY, ſchoon niet ſtrafbaar door den burgerlijken regter, is de ſterkſte getuige tegen hem. De achtingwaardige Leden van het Klaſſikaal Beſtuur van *Middelburg* en het Provinciaal Kerkbeſtuur van *Zeeland* mogen zich vertroosten met de gedachte, dat de Regtbank van Eerſten Aanleg te *Middelburg* door Do. STORY even ſterk beleedigd wordt, als zij zelven; en dat niemand hem met JEZUS *voor het Sanhedrin* zal vergelijken, al waagt zich de verdwaasde man aan deze ergerlijke *profanëring*. Over den ſtijl van het boek zullen wij zwijgen. *Snoerſtrak*, voor *aanſtonds*, ſchijnt een lievelingswoord van den Schrijver.

Schibboleth en Sibboleth! Vraag aan alle mijne Gereformeerde Landgenooten naar den Heelmeester Israëls, enz. Te Leeuwarden, bij L. Schierbeek. 1834. *In gr.* 8vo. *VI*, 37 *bl. f*: -40.

Dit vlugſchriftje heeft eene heilzame ſtrekking, offchoon men moet bekennen, dat er weleens een *argumentum ad hominem* in voorkomt. De ongenoemde Schrijver dringt op beſcheidene beoordeeling van andersdenkenden aan, en tracht vrede in de Kerk te bevorderen. Hij maakt, en te regt, onderſcheid tuſſchen *Gereformeerd* en *Dordsch-Gereformeerd*. Voorſtander van verdraagzaamheid zijnde, ſchrijft hij bl. 34: „ Zelfs mogen zij (de Leeraren) dweepen; ziet dat in de WITTEWEENS, de LAMMERTS, de MANGELS — en waarom ook niet?" Rec. zou denken, dat *dweeperij* altijd af te keuren is, en dat liever geene namen genoemd hadden moeten worden. Weet de Schrijver wel met volkomene zekerheid, dat genoemde mannen werkelijk onder de *dweepers* behooren?

Eugenius Aram, of de geheimzinnige Misdadiger. Naar het Engelsch van E. L. BULWER. *In III Deelen. Te Amſterdam, bij* H. Frijlink. 1833, 34. *In gr.* 8*vo. Te zamen* 634 *bl. f* 6-75.

Bekend is ſedert lang de begaafdheid van BULWER als Romanſchrijver. Ook dit zijn nagenoeg laatſte werk, hetwelk goed vertaald is, logenſtraft het gunſtig gevoelen niet, dat de naam des oorſpronkelijken Schrijvers ieder inboezemt. Schoon men reeds bijna van den beginne vooruitziet, dat *Aram* eene misdaad op zijn geweten heeft, wekt hij ſteeds onze belangſtelling, dikwerf zelfs onze hoogachting: want hij betoont zich telkens als een diepdenkend geleerde en een edel mensch. Men vermoedt dus, dat hij door hartstogt, overijling, verleiding, dwaling, of ten gevolge van een' ſchijnbaren ſtrijd van pligten, zich eenmaal moet vergrepen hebben. Wanneer men nu eindelijk ontdekt, niet alleen waaraan, maar vooral jegens wien en hoe hij ſchuldig geworden is, keuren wij de misdaad wel af, maar *Aram* wordt ons medelijden niet onwaardig, en zelfs in zijne gebreken behoudt hij zekere grootheid van ziel. Het treurige der ontknooping wordt verzacht door het geluk, dat aan twee achtingwaardige perſonen ten deel valt; en het telkens doorkomende ſombere in de hoofdgeſchiedenis wordt verpoosd door vrolijke en lachverwekkende tafereelen, waartoe onder anderen het wèl volgehoudene karakter van Korporaal *Bunting* niet weinig bijdraagt. Wij gelooven dus, dat deze Roman de eer der vertaling verdiende.

Almanak voor de Jeugd. 1835. *Te Amſterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. *In* 12*mo.* 104 *Bl. f* : - 90.

De namen van Mevr. VAN MEERTEN voor het *proza* en die van den Heer ROBIDÉ VAN DER AA voor de *verſjes* zijn, verbeelden wij ons, genoegzame aanbeveling voor dit Kinderjaarboekje; weshalve wij ons bepalen tot de eenvoudige aanmelding van deszelfs hernieuwde verſchijning.

No. XIV. *Boekbeſch.* bl. 587. reg. 21 ſtaat *taal*, lees *laat*.

BOEKBESCHOUWING.

Herleven en herkennen. De Christelijke vriendſchap op aarde, voortdurende in den hemel. Naar het Engelsch van C. R. MUSTON, *A. M., Engelsch Predikant te Rotterdam; door* G. VAN REYN. *Te Rotterdam, bij* Wed. van der Meer en Verbruggen. 1833. *In gr.* 8*vo. X en* 310 *bladz. Met gegraveerden Titel en Vignet. f* 3-:

Het onderwerp, door den Eerw. MUSTON behandeld, behoort tot dezulken, waarover men dikwijls met belangſtelling ſpreekt, en waarnaar ieder, die over de toekomst niet geheel onverſchillig denkt, weetgierig vraagt. Naauwelijks was ons bekend, dat de Heer MUSTON te *Londen* had uitgegeven een werk, onder den titel: *Recognition in the World to come, or Christian Friendſhip on Earth perpetuated in Heaven*, of wij ontvingen van hetzelve de Nederduitſche vertaling, onder bovenſtaanden titel. De naam van MUSTON deed ons een goed werk, die van VAN REYN eene goede overzetting vermoeden. Wij wenschten de waarſchijnlijkheid der herkenning bij het herleven hier eens regt bondig en bijbelsch behandeld te vinden; en vooral hoopten wij — van nature vijanden eener drooge *theorie* — opwekking en beſturing aan te treffen met opzigt tot vriendſchapsbetrekkingen in dit leven; een onderwerp, der beſchouwing uit een Christelijk oogpunt te meer waardig, naarmate hierin minder is voorgewerkt. Wij vonden ons bij de lezing niet bedrogen, en kunnen de gunſtige gedachten van Collegen, de *Engelſche* Recenſenten, in de Voorrede vermeld, ten volle beamen. Om de lezing en behartiging van dit belangrijke boek aan te moedigen, moge de opgave van deszelfs inhoud dienen.

In het *eerſte* Hoofdſtuk, ter *inleiding* ſtrekkende, wordt de aard en het belang des onderwerps ontwikkeld, en aangewezen, dat dit onderzoek niet berispelijk is, mits het met voorzigtigheid geſchiede en men het licht der Goddelijke openbaring volge. Het is evenwel alleen van een ondergeſchikt belang, en moet daarin wijken voor zulke onderwerpen, als met welke ons Christelijk geloof moet ſtaan of vallen. Daarom wordt, in het *tweede* Hoofdſtuk, *de hoop der*

hereeniging in eene andere wereld beſchouwd, *als overeenſtemmende met de algemeene begrippen der menſchen.* Men vindt die hoop bij de Heidenen; zij ſtaat in het naauwſte verband met de Godenleer der *Grieken* en *Romeinen.* HOMERUS en VIRGILIUS worden hier met regt aangehaald, en daarna wordt op SOCRATES en CICERO gewezen. Alzoo aangetoond hebbende, hoe de Dichters en Wijsgeeren der *klaſſieke* oudheid de leer der voortdurende betrekking hadden geleerd en onderſteld, ſpreekt de Schrijver ook van de overleveringen der Noordſche volken, bijzonder van de *Edda* en van OSSIAN (*), gelijk ook van de overeenſtemming der latere Heidenen met de vroegere; een gevolg, of van hoogere openbaring, of van ſcherpzinnige redenering op gronden van rede. — In het *derde* Hoofdſtuk ſtelt de Schrijver den *aard der Chriſtelijke vriendſchap* voor, als de bekoorlijkſte vorm der *ſympathie*, die onder de menſchen beſtaat. Veel ſchoons is deswege hier gezegd; dit had evenwel, onzes inziens, korter kunnen — en in verhouding tot het overige moeten — zijn. Hoofdſt. *vier* geeft hetgeen wij bovenal verlangden, de overweging namelijk van *de voortduring der Chriſtelijke vriendſchap, als gegrond op de H. Schrift.* Nadat de zekerheid des toekomenden ſtaats hier weder behandeld, en de plaatſelijke en gemeenſchappelijke beſtemming der gezaligden (vooral uit *Joh.* XVII en *Eph.* I: 22, 23)

(*) Dat de *Lethe*-ſtroom in de Grieksch-Romeinſche *Mythologie* oneindig minder dichterlijk en wijsgeerig is, dan de *Mimirs*-bron in de Noordſche, is het hier de plaats niet, aan te wijzen; maar wel, te herinneren, dat de laatſte voorſtelling aan onzen Schrijver meer dan één denkbeeld hadde kunnen geven, dat door hem, bladz. 21, had moeten zijn opgenomen. Te liever hadden wij dit daarom hier gevonden, omdat de Noordſche *Mythologie* oneindig minder bekend is, dan zij verdient; ofſchoon, nadat de geſchriften van BRETENBORG en de overzetting van MUNTER in onze taal zijn in het licht verſchenen, dit grootendeels onzer landgenooten eigene ſchuld is. Mogt nog eens een vaderlandsch vernuft deze, het is waar ruwe, trotſche, maar toch ook waarachtig dichterlijke en ſchoone fabelleer kleeden in zulk een innemend, bevallig gewaad, als der eerstgenoemde in DEMOUSTIER's *Lettres à Emilie* te beurt viel! Dit in het voorbijgaan en daarom in eene aanteekening. *Rec.*

beredeneerd is, komt MUSTON tot het hoofdpunt van zijn geheele betoog. Na de opgave der gronden, ontleend uit de menschelijke natuur en betrekkingen op deze aarde, waar wij ook na langen tijd elkander herkennen, wordt de zaak bijbelsch overwogen. Het naauwe verband tusschen dit en het volgende leven staat hier natuurlijk op den voorgrond; belooning en straf worden voorgesteld, als dit niet te zijn zonder herinnering aan het aardsche. De volmaaktheid der gezaligden moet ook in zich sluiten volmaking van hunne verstandelijke beginselen en dus ook van het herinneringsvermogen. Vervolgens worden onderscheidene Bijbelplaatsen opgegeven, in welke de Schrijver (en wij met hem) gronden vindt voor de verwachting van wederzien en herkennen. Alleen zouden wij *Col.* I: 28 hier niet hebben aangehaald. Regt ter snede is de vermelding van *Matth.* VIII: 11, XIX: 28, XXV: 40, XXVI: 29, *Luk.* IX: 28—33, XVI: 9, 22—31, 1 *Cor.* XIII: 12, 1 *Thess.* IV: 13—18, gelijk ook de verwijzing naar *Openb.* VI: 9—11. Het is eene zeer juiste, hier gemaakte opmerking, dat de herkenning en hereeniging in deze plaatsen niet stellig wordt geleerd, maar veeleer onderstéld, en alzoo veilig uit dezelve af te leiden.

„ Zoo blijft dan hieromtrent geen twijfel over; maar er „ wordt echter met betrekking tot de herstelling der godsdienstige vriendschap, of tot eenige welbehagelijke belangstelling in den omgang met heilige en gelukzalige wezens, „ nog iets meer vereischt, dan eene bloote herkenning, en „ dat is, de voortduring des maatschappelijken beginsels." Deze wordt aangenomen, na de opmerking van het verlangen, dat in ons huisvest, en de voorstelling der liefde, die daar zal verhoogd en veredeld worden. De bedenking uit *Luk.* XX: 34—36 en 1 *Cor.* XV: 50, welke hier noodzakelijk moest voorkomen, wordt alzoo opgelost, dat men in dit leven vele verbindtenissen moet beschouwen als voorbijgaande natuurwetten tot een voorbijgaand (liever *zijdelijk*) doel. Eindelijk worden de redenen opgegeven, om welke men niet slechts aan eene algemeene, maar ook aan eene persoonlijke genegenheid denken moet. Hoogstbelangrijk is de opmerking van de uitwerking, welke gezamenlijke herinneringen noodwendig op Christelijke vrienden zullen moeten hebben, en niet minder de redenering, afgeleid uit *Hebr.* XIII: 17, *Phil.* II: 15, 16, 2 *Cor.* I: 14. — *De voortdu-*

ring der Christelijke vriendschap beschouwd, als overeenstemmende met den aard en de strekking des Christendoms, maakt het onderwerp uit van het *vijfde* Hoofdstuk. Die vriendschap toch, welke op vereeniging in CHRISTUS rust, is den hemelschen Vader welbehagelijk; maar zij is hier onvolkomen, en dus hier namaals te verwachten. Het Christendom is een stelsel van herstelling in het verloren geluk. (Dat de zaligheid, den geloovigen weggelegd, het geluk zal overtreffen, hetwelk de mensch, ware hij in den staat der onschuld gebleven, zou hebben genoten, is eene stelling, hier bladz. 104 geleerd, door den Vertaler in eene der Aanteekeningen achter het werk voorgestaan, meermalen ook door ons gehoord, maar van welker waarheid wij ons tot nog toe niet hebben kunnen overtuigen.) Het Christendom belooft ons de hoogste genoegens, en deze zullen door die hereeniging niet weinig worden verhoogd, vooral voor diegenen, welke hier aan de verbetering van anderen gearbeid hebben. Deze verwachting alzoo behoort, om de uitdrukking van den Schrijver te bezigen, tot de *harmonie* (meent MUSTON niet eigenlijk *analogie?*) des Christendoms. — Het *zesde* Hoofdstuk bevat eene voorstelling van *de wederontmoeting en toekomstige vriendschap der regtvaardigen.* Schilderachtig en uitlokkend is hier de voorstelling der hemelsche gelukzaligheid met bijbelsche uitdrukkingen geschetst, en der bronnen van genot, welke voor Christelijke vrienden uit hunne vereeniging vlieten zullen. Teregt — moge het worden gelezen en behartigd! — roept MUSTON daarbij uit: „ Onzalige! „ die hier zulk eene eeuwigheid van hemelgenot voor eene „ waterbel van zingenot verbeuren wilt!"

Hij wijdt een *zevende* Hoofdstuk aan de *overweging der zwarigheden en bedenkingen, met de leer van de voortduring der vriendschap verbonden.* Na de aanmerking, dat eene stelling, die op ontegensprekelijke blijkbaarheid rust, niet in twijfel moet getrokken worden wegens hare schijnbare onbestaanbaarheid met andere erkende waarheden, worden onderscheidene bedenkingen te berde gebragt en beantwoord. De bedenking, dat er alzoo ook herinnering zal moeten zijn van het zondige en smartelijke en daaruit ontstane vermindering van geluk, wordt dus opgelost, dat de vrees voor terugkeering van dit een en ander niet meer zal bestaan, en deze overtuiging de dankbaarheid zal verhoogen. De zwarigheid uit de herinnering van verongelijkingen en „ misverstanden"

(een onbehagelijk meervoud; even als *invloeden*, bladz. 120) wordt weggenomen door de aanmerking, dat men die daar geheel zal vergeten, gelijk het reeds hier dikwijls door verandering van omſtandigheden geſchiedt. Het ſpreekt van zelf, dat hier ook de bedenking moest opgelost worden, ontleend uit de kennis der veroordeeling van onboetvaardig geblevene vrienden. Sterk en krachtig is deze bedenking voorgedragen. Het onderſcheid van hartstogten en het verſchil van oogpunten hier en hier namaals leveren de ſtof tot oplosſing, terwijl de eenſtemmigheid tusſchen den wil der gezaligden en dien des Scheppers deswege bevrediging zal daarſtellen. (Wij zouden er bijvoegen, dat hier de ſprake is van *Christelijke* vriendſchap, d. i. eene zoodanige, die gemeenſchap in CHRISTUS ten grondſlag heeft. Waar *zulke* vriendſchap plaats vindt, is wel nauwelijks aan het aanſchouwen der *veroordeeling* van den eenen door den anderen in de *zaligheid* te denken.) Eindelijk wordt hierbij ook aangemerkt, dat die herkenning niet in ſtrijd is met het alles overtreffende genoegen, dat de zalige in de tegenwoordigheid en aanſchouwing van God ſmaken zal, omdat bij dit hoogſte genot ook mindere bronnen van vreugde denkbaar zijn. — Het *achtſte* Hoofdſtuk handelt over *de wederontmoeting der goddeloozen*. Hier wordt eerst aangetoond, dat de vreeſelijke bedreigingen van Gods woord geene herſenſchimmen zijn; daarna, bij tegenoverſtelling van het vroeger behandelde, die wederontmoeting, vooral dergenen, die elkander bedorven hebben, aandoenlijk, maar zonder holle gezegden, die men hier trouwens nergens vinden zal, voorgedragen; en de hooge waarde van het Evangelie geſchetst, als hetwelk ons de middelen aanwijst, om al die ellende te ontgaan. — Hierop volgt, ten *negende*, *het gewigt van perſoonlijke godsdienſtigheid, inzonderheid tot aanſporing tot ernſtig zelfonderzoek*. Diep indringend en overtuigend is dit Hoofdſtuk voor allen, welken de gemeenſchap met God en de ſtorelooze omgang met gezaligde vrienden niet onverſchillig is. — *De vorming van vriendſchaps- en huwelijksverbindtenisſen* is het opſchrift van het *tiende* Hoofdſtuk. Men vindt hier belangrijke wenken, inzonderheid met betrekking tot het laatſte, waarbij wel op ſtand, ſmaak en uitwendige belangen moet worden acht gegeven, maar vooral toch gelet op godsdienſtigheid, die op het ware geluk der huisgezinnen en op de vorming der kinderen van zulk een' gewig-

rigen invloed is. Regt goed! — Een *elfde* Hoofdſtuk geeft *wenken omtrent de pligten der Christenen jegens hunne ongeloofende en ongodsdienſtige vrienden.* Zeer teregt merkt MUSTON aan, dat de teregtbrenging der zulken te veel beſchouwd wordt als het bepaalde werk der Leeraars *alleen.* (Wij dachten aan *Gal.* VI: 1 en *Jak.* V: 19, 20.) Hier wordt hoofden der huisgezinnen bijzonder aanbevolen, en, met inachtneming van welvoegelijkheid, ernſtig — en kon het te ernſtig? — op het hart gedrukt. — Het *twaalfde* Hoofdſtuk behandelt *den aard en de voorwerpen der Kerkgemeenſchap.* De nieuwe betrekking der Christenen, tot één gemeente verzameld, wordt levendig en ſchoon voorgeſteld, en het geluk onzer dagen geroemd, in welke die verbroedering is toegenomen, en zoo vele nuttige uitvindingen tot de meerdere gemeenſchap der Christenen leiden. Eindelijk bevat het *laatſte* Hoofdſtuk de ontwikkeling der *troostgronden, welke de hoop der hereeniging bij het verlies van Christelijke vrienden oplevert.* De vriendſchap met God is en blijft voor den Christen de beste troost; maar daarbij mogen ook de verwachting eener voortdurende vereeniging werken. Dit alles wordt met eenige algemeene aanmerkingen over de genegenheid, welke hier door ons mag en moet aangekweekt worden, — over de gemoedsgeſteldheid, met welke ieder Christen zijn eigen verſcheiden van deze wereld behoort te gemoet te zien, — over den Goddelijken oorſprong van het Christendom — en over de onuitputtelijke liefde des Verloſſers beſloten.

Breedvoerig hebben wij den inhoud van dit belangrijke boek opgegeven, ten einde alzoo de aandacht van het publiek, te midden van zoo vele vlugſchriften onzer dagen, op hetzelve te vestigen. De ſtijl is uitſtekend, de vertaling meer dan loffelijk, druk en papier behagelijk; met één woord, het geheele voorkomen aangenaam. Gaarne voerden wij een proefje aan; maar dit verſlag is reeds lang genoeg. Wij vernemen, dat alreeds eene *tweede* uitgave — welk een zeldzaam verſchijnſel! — het licht ziet, en hopen daarin uitdrukkingen, als bladz. 74 *verdienige* voorzigtigheid; kapitale letters (op zijn *Hoogduitsch*) van zelfſtandige naamwoorden, als *aarde, geloof, geſchrift* enz., en drukfouten, als bladz. 190 afhankelijkheid *aan*, i. *van*, verbeterd te vinden.

No. 1. *Gedachten over de beschuldiging, tegen de Leeraars der Nederlandsche Hervormde Kerk in deze dagen openlijk ingebragt, enz. Door* P. HOFSTEDE DE GROOT, *Hoogl. te Groningen. Tweede, met vele bewijzen vermeerderde Druk. Te Groningen, bij* M. Smit. 1834. *In gr.* 8*vo.* 126 *Bl. f* 1 - 25.

No. 2. *Vriendelijke Vraag, door eenen kleinen Vriendenkring, gedaan aan* H. DE COCK, *Predikant te Ulrum. Tweede Druk. Te Groningen, bij* H. Eekhoff, Hz. 1833. *In kl.* 8*vo.* 15 *Bl. f* : - 10.

No. 3. *De vriendelijke Vraag beantwoord uit Damear. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1834. *In gr.* 8*vo.* 52 *Bl. f* : - 40.

No. 4. *Ernstig Antwoord aan de Schrijvers van de vriendelijke Vraag, enz. Door een onderzoekend Gereformeerd Protestant. Te Groningen, bij* M. Smit. 1834. *In gr.* 8*vo.* 6 *en* 29 *Bl. f* : - 25.

No. 5. *Iets over de liefdebeurten van* H. DE COCK, *zoogenaamd Gereformeerd Leeraar te Ulrum, vervuld te Lageweeden, te Oostwold en te Niezijl, enz. Te Groningen, bij* N. Folkers. 1834. *In gr.* 8*vo.* 60 *Bl. f* : - 35.

No. 6. *Zamenspraken van Vader Reinhoofd met zijnen Zoon, over de oorzaken der godsdienstige dweeperij in Nederland, medegedeeld door* H. TIMMER, *Predikant te Garnwerd en Oostum. Te Groningen, bij* W. Zuidema. 1834. *In gr.* 8*vo.* 44 *Bl. f* : - 35.

No. 7. *Aanprijzing van Evangelische Gezangen, enz. naar Kolosf. III:* 16*b.*, *uitgesproken te Oudewater, door* G. STEENHOFF, *Leeraar aldaar. Te Oudewater, bij* S. D. Schouten. 1834. *In gr.* 8*vo.* 29 *Bl. f* : - 30.

No. 8. *Het St. Simonisme en Christendom in verband gebragt met de tegenwoordige kerkelijke bewegingen vooral bij de Hervormden in Nederland. Deels uit het Duitsch vertaald,*

deels geſchreven door R. POSTHUMUS, *Predikant der Hervormden te Waaxens en Brantgum. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1834. *In gr.* 8*vo.* *XI en* 68 *Bl. f* : - 70.

No. 9. *De algemeene Bededag* (18 *Junij* 1834), *of het Nederlandſche Volk geſcheist, hoe het was, hoe het is, en wat het eenige middel zij, om weder tot de vorige welvaart te kunnen geraken. Door* N. BORNEMAN. *Te Sneek, bij* P. Jolling, Oz. 1834. *In gr.* 8*vo.* 16 *Bl. f* : - 25.

Recenſent zal wederom eenige ſtukjes, die tot hetzelfde onderwerp meer of minder betrekking hebben, kortheidshalve onder één rubriek zamennemen. Ook is hij niet van meening, dezelve, hoewel van zeer verſchillende gehalte, breedvoerig aan te melden en te beoordeelen, daar hij zich volkomen vereenigt met hetgene, door een' ander' Recenſent, in dit Tijdſchrift, No. V, bl. 186—192, over deze ganſche zaak gezegd is.

Op vereerende onderſcheiding heeft No. 1 aanſpraak. De *eerſte* druk is aangekondigd t. a. p. bl. 193—196; en met den lof, aldaar door den beoordeelaar aan hetzelve gegeven, ſtemt die van dezen *tweeden* gaarne in, daar niet alleen de hoofddenkbeelden dezelfde gebleven, maar ook, zoo als te regt op den titel ſtaat, *met vele bewijzen vermeerderd* en geſtaafd zijn. De loop der *Gedachten* is t. a. p. voldoende aangewezen; en waarin de vermeerderingen beſtaan, hebben de *Godgeleerde Bijdragen*, VIII, 4, bl. 479—485, met welverdienden lof opgegeven: daarheen dus, of nog liever tot het werk zelf, verwijzen wij onze Lezers; want niemand, *die de eerſte* uitgave bezit, en wien het om waarheid te doen is, zal zich het aanſchaffen van deze tweede beklagen. Vooral raden wij dan, de *Voorrede* niet over te ſlaan, waaruit zoo wel de vrijmoedige en rondborſtige, als de nederige, beſcheiden en zachtmoedige geest, die in het ganſche ſtuk heerscht, nog ten overvloede kan blijken. Hier en daar zou Rec. wel eenige bedenking hebben; maar hij heeft het in zijn geheel met te groot genoegen gelezen, dan dat hij hierbij eenig minder belangrijk verſchil van gedachten zoude te kennen geven. De Hoogleeraar zelf vindt het niet noodig, zijne tegenſprekers opzettelijk te wederleggen, en verklaart, zijn ſchrijven over deze zaak nu ook hierbij te laten berusten. Och mogten al-

len zoo wijs zijn! en mogt de waardige Man goede vrucht van zijne edele poging zien!

De *Vriendenkring* in No. 2 vraagt aan den Heer DE COCK, of de Gereformeerden heden ten dage *precies* zoo moeten gelooven, als in 1618 en 1619 is vastgesteld. Is dit ernst of scherts? Wegens den toon van dit niet kwaad geschreven stukje helt Rec. over, om het laatste te denken. — De Schrijvers van No. 3 en 4 treden als antwoorders op: Rec. daarentegen meent, dat het beter ware geweest noch te vragen, noch te antwoorden; want de man verdient niet, dat men zoo veel kennis van hem neme, en er is geen nut in zulke twistschriften te vermenigvuldigen. De Schrijver uit *Damear* (waartoe die onverstaanbare naam?) beantwoordde vraag bevestigend, omdat dat vastgestelde met de H. Schrift overeenkomt: (maar dit blijft immers te bewijzen staan?) evenwel men behoeft er zich niet *precies* aan te houden, behalve in het fondamentele? (maar wat is dan fondamenteel? en wie heeft regt, om dit voor een' ander te bepalen?) Het stukje is voor het overige omslagtig, en met veel uitweiding over oude geschillen. — Het antwoord in No. 4 is ontkennend, op grond van den aard van het Protestantisme, dat tegen alle overheerschend menschelijk gezag in zaken van Godsdienst blijft protesteren: met eene tegenovergestelde handelwijze (wie ooren heeft, om te hooren, die hoore!) werkt men het Roomsch-Tremische Catholicisme en Jezuitisme in de hand. Het is duidelijk, krachtig en bescheiden geschreven.

In No. 5 levert *Anonimus* (l. *Anonymus*) eerst in platkneupelrijm, en verder in proza, een verslag van het gebeurde, op den titel vermeld; waarop nog eenige *Aanteekeningen ter opheldering en uitbreiding*, en *Waarheden*, dat is hier anecdoten, DE COCK betreffende, volgen. Rec. erkent, het is bij zulke zaken, als hier verhaald worden, wel eens waar: *Difficile est satyram non scribere*; en het kan ook zijn: *Facit indignatio versum*; maar het *satyram scribere* is toch iedere zaak niet, even min als het *versum facere*; en hij had wel gewenscht, dat *Anonymus* dit een en ander maar *inter amicos* gehouden hadde: het eerste daalt te zeer tot het *bas comique*; de regte *vis comica* is er niet in: en is ook het medegedeelde der publieke mededeeling wel waardig? In den hierop volgenden *Brief aan den Heer* DE COCK en in het *ernstig woord* is de Schrijver, bij billijke verontwaardiging, zeer ernstig, maar ook wel eens wat al te bitter. Zijn *ernstig woord* is

ook weelzins een vaart en warm woord; maar zijn vuur vervoert hem dikwijls, om van het een op het ander te ſpringen. Zoo als het boeksken in zijn geheel nu is, hadden wij het liever ongedrukt gelaten.

Orde en bezadigdheid vinden wij veel meer in No. 6, waarin de Pred. TIMMER zijne gedachten voorſtelt in den vorm van zamenſpraken tusſchen eenen vader en zijnen zoon, die Student is. Na een uittrekſel uit eene Leerrede, over het wél hooren van de Evangelieprediking, en na het onderſcheid tusſchen den mysticken, den dweeper en den waren Christen opgegeven te hebben, ſpreken zij over de oorzaken der godsdienſtige dweeperij, en daaronder over het zoogenaamde oude en nieuwe licht, over de algemeene omſtandigheden, die op het Nederlandsch volksbeſtaan gedrukt hebben, over den oorlog, of eigenlijk den toeſtand, waarin ons Vaderland ſedert vier jaren verkeert, en over de Cholera; welk alles nog met de beantwoording eeniger vragen van den zoon beſloten wordt. — De Schrijver heeft zijn onderwerp wel niet uitgeput; maar men vindt hier toch verſcheidene goede mensch- en zielkundige opmerkingen, met heldenheid en beſcheidenheid medegedeeld, die nuttige ſtof tot nadenken verſchaffen, en ons dit ſtukje gaarne ter lezing doen aanbevelen.

Denzelfden geeſt ademt No. 7: het is eene eenvoudige, duidelijke en hartelijke Leerrede van den Pred. STERNHOFF, waarin het natuurlijk en betamend gebruik van Christelijke Gezangen, bij de Pſalmen Davids, wordt aangeprezen. (Rec. zou met STERNHOFF, bl. 11, om welbekende reden, liever zeggen: *Israëlitiſche Pſalmen*; en is het wel zoo zeker, dat deze *Col.* III: 16 bedoeld zijn? vergel. *I Cor.* XIV: 26.) Het gezegde wordt op de Evangeliſche Gezangen der Hervormden in Nederland toegepast, met wegneming van eenige bedenkingen. Met gepaste vermaning en waarſchuwing wordt alles beſloten. — De Schrijver deed wél met de uitgave; want, waar zulke aanprijzing thans nog noodig is, kan zij nut ſtichten.

Van zonderlingen aard is No. 8. De eerſte helft is eene vertaling van een ſtukje van D. SCHULTZ, uit de *Allgem. Kirchenzeitung* van 8 en 10 Febr. 1831, vooral dienende, om de ongerijmdheid van de hoofdſtelling der Simonisten, dat het Christendom (hetwelk zij niet eens regt kennen) thans onvoldoende geworden is, aan te toonen; en

voor dit oogmerk laat het zich met goedkeuring lezen. — Hierop laat de Vertaler als eigen werk volgen (bl. 33—68) *eenige aphorismen, of korte stellingen, tot het vorige stuk betrekkelijk, of daaruit afgeleid*, ten getale van 32. Hoe zij dienen moeten voor hetgene, dat op den titel staat, betuigt Rec. niet te begrijpen: de 22 eerste bevatten wel eenige bekende en over 't geheel goede opmerkingen over de verwarring, ten allen tijde, van menschelijke meeningen met het reine Christendom zelf; over de geschiktheid van hetzelve tot bestendigen voortgang; over de afdeelingen, en toch de mogelijke vereeniging der Christenheid; maar over zamenhang tusschen St. Simonisme en tegenwoordige kerkelijke woelingen, zoo die al door iemand denkbaar ware, is hier geen woord te vinden. De Heer POSTHUMUS zegt wel in het *Voorberigt*, „ dat hij de oorzaken dier bewegingen (van het „ St. Simonisme en de beroeringen bij de Hervormden in ons „ Land) vindt in des menschen natuur en behoefte aan iets „ beters en volmaakters, dan de oude en verouderende vormen van het kerkelijk leerstelsel en al het aardsche haar „ geven kunnen;" maar dit is Rec. nog minder begrijpelijk; want hij meende, dat juist het verlangen der bewuste woelende partij is, die „ oude en verouderende vormen van het „ kerkelijk leerstelsel" in alle kracht te herstellen. — Nog verder wijkt de Schrijver van dat zoogenaamde verband af, wanneer hij in de overige stellingen spreekt over de Synoden, en over de Formulieren van Eenigheid, die hij wil afgeschaft hebben. Van de eerste zegt hij, naar Rec^s. oordeel, veel te sterk, (bl. 55) dat „ in dezelve allen nooit de geest van „ Christus, maar een geest van heerschzucht, twist, bitter„ heid en vijandschap tegen de vrijheid, in meer of mindere „ mate, voorzat:" om het kwade noeme men niet alles kwaad, en verwerpe het goede niet! Ten opzigte van de laatste, vaart POSTHUMUS hevig en bitter uit tegen den Pred. REDDINGIUS, omdat hij geschreven heeft, dat die Formulieren „ geen regelmaat des geloofs, maar een band „ van vereeniging zijn," welk laatste zonder het eerste POSTHUMUS voor onbestaanbaar houdt; en verder tegen het bekende Formulier van Verklaring voor de Candidaten, door de Hervormde Synode van 1816 opgesteld. Rec. heeft, als *Letteroefenaar*, geen lust, om zich in dezen Formuliertwist te mengen; maar moet nogtans den aanmatigenden en beleedigenden toon, die noch in het Rijk der Letteren, noch vooral in het

Rijk van CHRISTUS past, en wel die hier tegen eenen zeer achtingwaardigen Medebroeder, en tegen het achtbare hoogste Bestuur der Nederlandsche Hervormde Kerk gevoerd wordt, zeer afkeuren. Ook acht hij zich niet geroepen, om de bovengenoemde Synodale verklaring te dezer plaatse te beoordeelen; maar hij vindt het nogtans niet noodig, daarin, met POSTHUMUS en anderen, eene Jezuitsche *reservatio mentalis* te zoeken, en te beweren, dat men dus den Koran wel onderteekenen kan: deze toch ontkent *Gods Woord* in dien zin, als het voor de Christenen bestaat, en neemt een geheel ander hoogst *principium cognoscendi* aan, het voorgewende Woord van God aan MOHAMMED. Daarenboven, zegt die bewuste verklaring wel iets anders, dan zij in den zuiveren geest van het Protestantisme zeggen moet; de leer ja, die in de Formulieren van Eenigheid vervat is, maar die, naar derzelver eigene grondbeginsels, niet anders dan aan het Woord van God moet getoetst, daarnaar beoordeeld, daarnaar aangenomen of verworpen worden? (Zie *Belijdenisse des Geloofs der Gereformeerde Kerken in Nederland*, Art 7 en 32.) — Ziet daar den hoofdzakelijken inhoud van dit boekje! Tusschen deszelfs beide deelen kan Rec. dus geen ander verband vinden, dan dat de Heer POSTHUMUS dezelve zamen uitgegeven heeft: hij doet intusschen gaarne hulde aan 's Mans welmeenende bedoeling tot handhaving van het Christendom, al kan hij de gepastheid en noodzakelijkheid van het aangewende middel juist niet inzien.

No. 9. Toen Rec. dit boeksken het eerst in handen kreeg, viel toevallig zijn oog alleen op de eerste woorden, die op den gelen omslag te lezen staan: *De algemeene Bededag* (18 *Julij* 1834): dit bragt hem onwillekeurig voor den geest: *De algemeene Bededag in Nederland* (2 *December* 1832); hij verheugde zich reeds, dat hij door een keurig voortbrengsel van onzen geliefden Volksdichter TOLLENS verrast werd; en hij dacht er niet aan, om het onder de rubriek der boven gemelde schriften te rangschikken. Doch hoe vond hij zich, ja, teleurgesteld door den naam van eenen hem gansch onbekenden, maar ook schadeloos gesteld door den heerlijken inhoud!! In plaats van recensie, wil hij slechts eenige staaltjes geven, en den Lezer laten oordeelen, of er niet een tweede TOLLENS onder ons opgestaan is. — Dat gij in het 1ste couplet, beginnende: *Daar waait van kerk- en toren-spits*, niet gezegd vindt, *wat* er waait, moet u niet hinde-

ren, Lezer! dit is eene dichterlijke vrijheid: aangevuld leest gij het in TOLLENS' laatſte couplet. Maar vindt gij het volgende, van bl. 4, niet zeer ſchoon en populair?

Door 't heesch geſchrei uit 't bidvertrek,
En vloeibre kogels, wier gelek
Niet knetterden door 's vijands benden
Maar rolden op den bodem neêr,
Van waar die tot hun Bondgod weêr
Met meer dan koog'len vaart nog renden.

Der vaad'ren God dacht aan 't geroep,
Want uit paleis, uit ſtulp en ſtoep,
Werd ſmeekend 't *och* en *ach* gezonden, enz.

of het volgende, bl. 8:

De lauw'ren door hen zuur geplukt,
Hun lof, de Godheid toegedrukt,
't Was al *uit*, *door* en *tot* den Heere!

Maar thans in deez' verlichte eeuw
Maakt men een ophef en geſchreeuw,
Als of wij goôn of eng'len waren.
Men werkt en ſtrijdt in eigen kracht,
Kortwiekt Gods eer, verkleint Gods magt,
Wil Christus met den duivel paren.

Of wilt gij een ander proefje uit bl. 14, nadat de „pealogen," de „godlooch'naar, Neêrlands atheïst," de „deist," de „dwalende naturalisten," de „ſceptici en pyrrhanist," en het „ontelbaar kett'ren tal" (zoo ſtaat er alles letterlijk!) elk hun beſcheiden deel gekregen hebben:

Het helsch geſpuis, de Arïaan,
Schaart zich weêr onder de afgodsvaan,
En trekt op Neêrlands grond ten ſtrijde.
Gods eervertreder, held Socijn,
Vereend met 't moordrot van Armijn,
Is 't Protestantendoms geleide.

Behalve meer, leert gij hier uit deze bijdrage tot de Nederlandſche Kerkgeſchiedenis, dat Profeſſor ARMINIUS het hoofd van eene bende ſtruikroovers en moordenaars geweest is, welke nog beſtaat, en het Protestantendom escorteert.

Rec. is verlegen met den overvloed van ſchoonheden, die hij mededeelen kan; maar gij roept hem zeker toe: *Uit den klaauw kent men den leeuw! Sufficit!*

Proeve eener Lofrede op FR. HEMSTERHUIS; *door* P. H. TYDEMAN, *Rector der Latijnſche Scholen te Tiel. Te Leiden, bij* S. en. J. Luchtmans. 1834. *In kl. 8vo. XII en 80 bl. f* 1-:

Met even veel genoegen als belangſtelling heeft Referent deze Proeve eener Lofrede op één' te weinig gekenden en zoo hoogverdienſtelijken man gelezen. Hartelijk wenscht hij, dat de weluitgevoerde arbeid van den *Tielſchen* Rector TYDEMAN iederen lezer van kennis en beſchaving moge opwekken, om onzen onvergetelijken landgenoot, den Vorst der *enkel practiſche* Wijsgeeren, FRANS HEMSTERHUIS, op den regten prijs te leeren ſtellen, en deszelfs zoo ſmaakvolle als leerrijke en heilzame ſchriften met meerderen ijver te beoefenen en bepeinzen: want waarlijk daardoor behoeft niemand van de meer *theoretiſche* ſtudie der Wijsbegeerte te worden afgeſchrikt. De bekwame Lofredenaar zou mogelijk wél gedaan hebben, met die tweederlei ſoort van Wijsbegeerte te onderſcheiden, aan elke ſoort hare eigene waarde toe te kennen, en de verdiënſten van HEMSTERHUIS als practiſch Wijsgeer vervolgens in het licht te ſtellen. Het heeft er nu wel iets van, alsof de practiſche tegen de theoretiſche beoefening der Wijsbegeerte, even of zij daaraan vijandig ware, wordt overgeſteld, en de laatſte als van weinig waarde beſchouwd wordt. Het onderzoek inzonderheden naar den aard en de grenzen van ons kennen en weten, ja naar al de wetten van onze redelijk-zedelijke natuur, gelijk dat door KANT en anderen ondernomen is, moge minder bevattelijk voor het algemeen zijn, moge zekere afgetrokkene wijze van denken noodzakelijk maken, het is toch voor den Wijsgeer, in den volſtrekten zin des woords, onmisbaar. Doch de geachte Schrijver ſchijnt op het grondgebied der theoretiſche Wijsbegeerte minder te huis te zijn. Waar hij ons de bepaling van het *ſchoone*, zoo als die door HEMSTERHUIS gegeven wordt, (bl. 24 der *Lofrede*) mededeelt, herinneren wij ons hetgeen BOUTERWEK ſchrijft (*Grund-*

beginselen der Leer van het Schoone, te *Leiden*, bij J. C. CHEVEER, 1830, Iste D. bl. 25 en volg.) *over het Idee van het Schoone*. Het bevreemdde ons geenszins, bl. 52 der *Lofrede*, de taal van KANT *ingewikkeld* te hooren noemen; maar wel, de Bovennatuurkunde van CONDILLAC, de oppervlakkigste, die er bestaat, als *duister* te zien afgemaald. Men vergelijke hier *Philosophie de* KANT, *ou principes fondamentaux de la philosophie transcendentale*, *par* CHARLES VILLERS. *Utrecht*, VAN DER MONDE, 1830. *Première partie*, p. 145—151, vooral de noot op p. 148. Tegenover de oppervlakkige Wijsbegeerte der Encyclopedisten stelde HEMSTERHUIS eene algemeen bevattelijke practische Wijsbegeerte, doch die, naar ons inzien, den denker *verder* moet leiden, en hem aansporen, om, in den eigen' geest en getrouw aan dezelfde beginselen, tot *diepere* onderzoekingen over te gaan; terwijl het geletterde, maar echter min afgetrokken denkende publiek zeer wel kan blijven staan op de hoogte, waarop de *Hollandsche* SOCRATES het langs eenen weg, met bloemen bestrooid, gebragt heeft. Niet de practische, alleen de theoretische beoefening der Wijsbegeerte kan ons met KANT overtuigen van de onderwerpelijkheid van tijd en ruimte, als enkele vormen onzer in- en uitwendige waarneming: en intusschen, hoe vruchtbaar is deze kennis! Hoe wordt de grens van ons weten, de aard onzer kunde daardoor aangewezen, de mogelijkheid en de aanwendbaarheid van elke wetenschap daardoor op vasten grondslag gevestigd, of anders het ijdele en hersenschimmige er van aangetoond! Zelfs de verschijnselen van het Somnambulisme en Magnetisme worden opgehelderd. De gansche betrekking tusschen de geesten- en zinnenwereld, en de werking der redelijke wezens op elkander, wordt er uit verklaard, of ten minste begrijpelijk gemaakt. Men blijve slechts niet stilstaan, waar KANT en anderen het deden; men wandele en werke rustig en regelmatig voort. De blinddoek zal voor onze oogen wegvallen, en de waarheid zal ons tegenstralen; niet gelijk zij is in zichzelve, want zoo kan GOD alleen haar kennen, maar gelijk zij aan het eindige wezen verschijnen kan en moet, niet alleen hier, maar ook in hoogeren werkkring; daar toch het eindige wezen nimmer GODE ten volle gelijk wordt, en dus slechts zoodanige voorstelling ontvangen kan, waarvoor het vatbaar is. Mogelijk zal de Heer TYDEMAN onze mee-

ning begrijpen. Hij houde het ons ten goede, dat wij gesproken hebben zoo als wij dachten. De Lofrede, als zoodanig, komt ons voor welgeslaagd, geleidelijk en schoon gesteld, ja den vereenwigden FRANS HEMSTERHUIS waardig te zijn.

Proeven betrekkelijk de Staathuishouding in Nederland: door Mr. DAAM FOCKEMA, *Lid van de tweede Kamer der Staten Generaal. Te Leeuwarden, bij* J. W. Brouwer. 1834. *In gr.* 8*vo. VIII en* 74 *bl. f*: -80.

De l'autocratie de la presse et des moyens d'organiser son action périodique et commerciale, dans l'intérêt de la stabilité des états et de la prospérité des peuples, par G. L(IBRY B(AGNANO). La Haye, chez *A. J. van Weelden*, et chez l'Auteur. 1834. gr. en 8vo. LX et 574 p. *f* 5-:

Met een gemengd gevoel van goedkeuring en smart hebben wij, in het algemeen, de *staathuishoudkundige Proeven* van den geachten FOCKEMA gelezen. Wij bejammeren, dat 's mans woorden zoo weinig bijval mogten vinden. Mogelijk zijn daarvoor goede redenen, doch wij kunnen daar niet over beslissen. De Schrijver troostte zich, in zijne vrijwillige rust, met het denkbeeld: Ik heb, naar mijne overtuiging, alles ten beste des Vaderlands gezegd en aangewezen, wat ik meende niet te mogen verzwijgen of onopgemerkt te laten.

Ook het werk van den Graaf LIBRY BAGNANO heeft ons belangstelling ingeboezemd. Over zijnen *twist met den* Heer LE JEUNE willen wij niet oordeelen: wij spreken over het werk als geheel en over deszelfs strekking. De persoon des Schrijvers komt bij ons almede niet in aanmerking. Wij wenschten wel, dat de in *Frankrijk*, onder invloed van partijschap, tegen hem in der tijd geslagene onteerende vonnissen onregtmatig mogten zijn geweest; doch al heeft hij dezelve verdiend, dan is het hier alleen de vraag, wat hij te dezen aan de regeringen, inzonderheid aan *ons* eigen bestuur, ten opzigte der drukpers aanraadt; terwijl hij ten minste in ons land zich als inwoner onberispelijk schijnt te hebben gedragen. Des Schrijvers inzigten en wenken, dan, komen ons voor ernstig onderzoek te verdienen. Zijn voor-

stel tot oprigting eener normale Drukkerij, op beteren voet dan voorheen, in ons Vaderland, mag wel overwogen worden. In beginsel zijn wij het met hem eens, dat de misbruiken der drukpers door de drukpers zelve het beste kunnen worden bestreden; dat de zoogenaamde *ministeriële* dagbladen en geschriften even zoo min als de *Carlistisch-legitimistische* daartoe geschikt zijn, en dat het door hem aangewezene middel veeleer, dan eenige *censuur* of gestrenge wet, tot het heilzame doel zou geleiden. Te voren hebben wij gegist, dat LIBRY de Schrijver van *la Canne magique* was, en ons tevens verontwaardigd, zoo over de absolutistische strekking, als over taal en stijl van dat, overigens niet geheel verwerpelijke, werkje. Maar LIBRY geeft, bl. 214—216 en bl. 245, eene gegronde kritiek van dat boeksken, en wijst als Schrijver zekeren DE F*** (DE-FOERE?) aan. Tsouwens, wij moeten erkennen, hoezeer wij anders LIBRY steeds van gehechtheid aan het volstrekte gezag verdacht hielden, in het hier aangekondigde geschrift eenen geest van gematigdheid te hebben gevonden, die met het *ware liberalisme* in geenen deele strijdig is. Hij wil den menschelijken geest niet aan banden leggen, maar ijvert slechts tegen die zucht tot omverwerping van alle bestaande inrigtingen, welke de Jakobijnen kenmerkt, die zich als Liberalen voordoen, schoon zij waarlijk de vrijheid belagen, die nimmer van orde en regt mag worden afgescheiden. — Meermalen klaagt de Schrijver, te regt, over de menigte der drukfeilen in de hier te lande, vooral in de bij de *Belgen* uitkomende werken: en hoewel hij, in ons exemplaar, veel met de *pen* verbeterd heeft, is ook dit werk nog vol drukfouten. QUINTILIEN (p. 141) voor QUINTILE of QUINTILIUS VARUS houden wij voor eene schrijffout: want van QUINTILIANUS kon hier de spraak niet zijn.

Essai sur la beauté morale des poésies de PINDARE, par P. VAN LIMBURG BROUWER. Traduit du Hollandois, etc. Bruxelles. 1830. petit en 8vo. 138 p.

Altijd verheugt zich Recensent, wanneer hij, tot staving van onzen letterkundigen roem bij de buitenlanders, eenig welgeschreven werk in deze of gene, inzonderheid in de algemeen bekende Fransche, taal gelukkig vertolkt ziet. Dit

is ook thans weder het geval met de Proeve over de zedelijke ſchoonheid der gedichten van PINDARUS door den Heer VAN LIMBURG BROUWER, waarvan wij het genoegen hebben, ſchoon laat, eene bevallige vertaling in het Fransch hier aan te kondigen.

Nadat de Schrijver eerst had aangetoond, hoe PINDARUS zich bevlijtigt, het aanſtootelijke uit de in omloop zijnde *mythen* weg te nemen, en aan dezelve eene zedelijk-godsdienſtige ſtrekking te geven, wijst hij vervolgens aan, hoe PINDARUS overal zijne eigene verhevener begrippen van de natuur der Goden, hun voorzienig beſtuur, de onſterfelijkheid der ziel en de vergelding hier namaals inſchuift, en hoe hij grondbeginſelen van vroomheid, regtvaardigheid, billijkheid, edelmoedigheid, weldadigheid en alle maatſchappelijke deugden ſteeds zoekt in te ſcherpen; terwijl ook het zedelijk karakter van PINDARUS, tegen der Oude-Geletterden (*Grammatici*) aantijging van hebzucht en gierigheid, wordt gehandhaafd.

Tot eer onzer taal het volgende. Bl. 37 ſtaat in eene vertaalde plaats uit PINDARUS: *La belle Venus*, en hierop vindt men deze aanteekening: *Il est abſolument impoſſible de rendre en François les compoſés Grecs, que la langue Hollandoiſe imite avec tant de facilité. Il y a ici dans le poëme* ἀργυροπέλα (zilvervoetig). *l'Épithète* aux pieds d'argent *a quelque choſe de ſi forcé, que j'ai cru devoir l'omettre.* (Note du Trad.)

Hetgeen er ſtaat bl. 129: *Si nous voulions faire à* PINDARE *un reproche de...* tot: *Quant au poëme ſur les hétères de Corinthe*, heeft uit den aard der zaak iets ſtuitends voor het Hollandſche hart. Echter willen ook *wij* even min, als ZWINGLIUS, den Hemel voor eenen PINDARUS ſluiten; en gaarne zeggen met een' beroemd' Kerkvader: „*Er waren Christenen* (d. i. achtenswaardige lieden) *vóór* JEZUS CHRISTUS."

Tribut de regrets payé par le conſistoire de l'égliſe Wallonne d'Utrecht à la mémoire de Mr. L. F. VERENET, Candidat du ſaint-Ministère. Au profit des pauvres de l'égliſe. Amſterdam, chez C. *A. Spin.* 1832. gr. en 8vo. XVI et 37 p. *f* :-75.

Onze verdienſtelijke landgenoot VERENET, die wel in

Zwitſerland was opgekweekt, maar in 1816 naar zijn vaderland was teruggekeerd, om daar de verdere opleiding te ontvangen; die in 1822 *Zwitſerland* op nieuw had bezocht, waaraan wij de fraaije voortbrengſelen zijner pen: *Un jour en Suiſſe*, en *Charles, nouvelle Helvétienne*, te danken hebben; hij, die in 1830 als Student op de Utrechtſche Hoogeſchool den eereprijs verworven had voor eene Latijnſche verhandeling tot beantwoording der vraag: *Quaenam fuit Hierarchiae Romanae, medio ſeculo XI, ante* GREGORIUM VII, *conditio et auctoritas? Quam ſubiit, illo auctore, commutationem?* hij, die als Candidaat tot de Heilige Dienst reeds twee proeven van roerende kanſelwelſprekendheid gegeven had, ontſliep den 2 April 1832, in den ouderdom van 31 jaren, hartelijk betreurd door allen, die hem hadden gekend. De Kerkeraad der Walſche Gemeente te *Utrecht* beſloot zijner plegtig te gedenken. Niet alleen deed de Weleerw. VAN DER BANK eene korte, doch treffende aanſpraak bij deszelfs graf, op den 6 April 1832; maar den 8 April daaraanvolgende hield hij eene aandoenlijke en fierlijke lijkrede in de Walſche kerk te *Utrecht*, naar aanleiding van LUC. XXIII: 28: *weent niet over mij!* Deze lijkrede wordt te gelijk met gezegde aanſpraak, benevens een kort doch volledig levensberigt des overledenen, insgelijks door VAN DER BANK, en tevens met de laatſte leerrede van wijlen VERENET, ten voordeele van de arme leden der kerk, alsnu door den druk gemeen gemaakt. Die laatſte leerrede van VERENET was blijkbaar opgeſteld in het vooruitzigt van zijnen dood ten gevolge der kwaal, die hem had aangetast; zij werd in de Walſche kerk te *Utrecht* uitgeſproken 18 Maart ll., en had tot onderwerp de woorden van den Zaligmaker, JOH. XVII: 1: *Vader! het uur is gekomen.* Tot een bewijs, hoe veel de Walſche Gemeente verloren heeft, en welk een Leeraar er van den jeugdigen VERENET te wachten was, deelen wij het volgende mede: „ Cependant, ſans s'en apercevoir, ils ſont déjà parvenus ſur la hauteur de la montagne des oliviers" &c. „ Notre Seigneur eſt ſeul; plus élevé au deſſus des miſères humaines par la ſérénité de ſon âme que par la haute poſition où il ſe trouve, ſes pieuſes méditations embraſſent d'un trait tout ce qu'il a fait pour le genre humain, et tout ce qu'il lui reſte encore à faire" &c. Nu volgt weldra eene ſchilderachtige plaatsbeſchrijving, in verband gebragt met de voornaamſte voorvallen uit de geſchiedenis van JEZUS' lijden. „ Malgré

tant de témoins des souffrances qui l'attendent, l'âme de CHRIST est calme" &c. „ Mais, quel sentiment pénible vient s'emparer de son âme? Il a jeté un regard sur ses chers Apôtres, sur ces faibles brébis, qui vont bientôt être dispersées et séparées de leur Berger" &c. „ Touchant spectacle! nous voyons ici notre divin Sauveur éprouvant ces douleurs, ces regrets, ces inquiétudes que nous ressentons nous mêmes, lorsque nous devons quitter tout ce qui nous fut cher" &c. „ Mais pour nous, lorsque l'heure de la séparation est venue, c'est alors que l'heure des souffrances est à son terme; pour JÉSUS, au contraire, c'est à l'heure de la séparation que celle des souffrances commence; il le sent, il le sait" &c. „ *Père! l'heure est venue!* s'écrie-t-il. Chrétiens! que de grandeur dans ce peu de mots; ah! n'allons pas plus loin; si nous nous pénétrons de tous les sentimens que ces seules paroles renferment, nous ne quitterons pas ce temple, sans que le *calme*, la *résignation* et la *confiance*, qui les dictèrent, ne descendent dans nos propres coeurs. Pour cet effet nous reconnaîtrons successivement dans ces touchantes paroles: *Père! l'heure est venue!* I. l'expression de la *sagesse*, qui a su prévoir le jour d'épreuve et d'affliction; II. le langage de la *résignation*, qui sait se soumettre aux sages décrets de la Providence; III. la voix de la *confiance*, qui sait que *tout tourne au bien de ceux qui aiment Dieu.* Après avoir reconnu ces saintes dispositions dans l'âme de notre Sauveur, à l'entrée de ses souffrances, nous nous efforcerons d'en déduire successivement, et dans le même ordre, les sentimens qui doivent nous animer, dans nos propres tribulations présentes ou futures." Die punten worden behoorlijk, eenvoudig, roerend, sierlijk en zielverheffend uitgewerkt. En hoe ongevoelig had ons de redenaar op het standpunt gebragt; hoe natuurlijk is de verdeeling der rede, en hoe ligt alles in den tekst, wat er uit ontwikkeld wordt!

Ook het uiterlijke van het werkje verdient allen lof. Alleen bl. VII van het levensberigt leze men, voor *l'occasion favorable* que *lui fut fournie*, *l'occasion favorable* qui *lui fut fournie*. Wij betuigen den Kerkeraad en den Heere VAN DER BANK onzen dank voor de uitgaaf dezer Lijkhulde.

Over het Volkslied Wilhelmus van Nasſauwen, door R. H. VAN SOMEREN, *te Rotterdam; met eene Bijdrage door Mr.* P. A. BRUGMANS, *te Amſterdam. Te Utrecht, bij* L. E. Bosch. 1834. *In gr.* 8*vo. IV en* 56 *bl. f.* - 90.

Dit werkje behelst vooreerst eene geſteendrukte plaat, gevolgd naar de oorſpronkelijke gegraveerde in den *Gedencklank* van A. VALERIUS; 2° voorrede van den Heer VAN SOMEREN; 3° over het volkslied *Wilhelmus van Nasſauwen*, door denzelfden, waarbij de Schrijver tracht te bewijzen, dat COORNHERT de *dichter*, dat zekere CHARTRES of CHARLES de *componist* van het *Wilhelmus*, en dat die *componist* een *Nederlander* was; 4° bijdrage van den Heer Mr. BRUGMANS, houdende bedenkingen tegen het geſtelde van VAN SOMEREN, doch alzoo, dat ook deze nog eerder COORNHERT dan ALDEGONDE voor den dichter houdt; 5° verſchillende tekſten van het *Wilhelmus* in het *Geuſen-lietboeck* en genoemden *Gedencklank*, met nog latere woorden op dezelfde zangwijs in het *Geuſen-lietboeck*; 6° nieuwe woorden op die wijs, door VAN SOMEREN; 7° twee muzijkplaatjes, het eerſte van de muzijk in den *Gedencklank* opgeteekend, en het tweede van de muzijk voor het lied, zoo als het thans gezongen wordt. — Schoon hulde doende aan de ſcherpzinnigheid van den Heer VAN SOMEREN, komen ons de bedenkingen van den Heer BRUGMANS gewigtig voor, en zouden wij ons best met hem kunnen vereenigen. Gaarne willen wij echter het oordeel aan den onderzoeklievenden lezer overlaten; en is die geheel van de juistheid der ſtellingen van den Schrijver overtuigd, dan blijkt daaruit op nieuw, hoe ligt men over het genoegzame van een geſchied-letterkundig bewijs verſchillen kan. Bij het ſteendrukprentje ſchuilt denkelijk eene drukfout in den regel:

Voer, u eed, u trouw voor 't Land doch wel bewaerd.

De woorden op het oude volkslied, door VAN SOMEREN, hebben op het oude lied veel vooruit in beknoptheid en geſchiktheid voor onzen tijd, doch ſtaan, naar ons gevoel, in dichterlijke waarde er verre beneden, ſchoon zij natuur-

lijk vloeijender zijn geverſificeerd. *Dier*, ſchoon een lievelingswoord van TOLLENS, is voor *dierbaar* niet duidelijk genoeg in een volkslied. *Hij ſtrekt ons tot een* RADER ſchijnt ons in couplet 2 ſlechts te ſtaan om te rijmen *op vader*, en dat geheele couplet is rijker in woorden dan gedachten. *Kompanje* (coupl. 3) is een ongelukkig gekozen bastaardwoord tot rijm op *Oranje*.

Wij wenſchen rijke *looning*
Hem van Gods vaderhand.

bevalt ons niet in het laatſte couplet: zoodat wij met die nieuwe woorden geenszins bijzonder zijn ingenomen.

De Geſchiedenis der Joden, naar het Fransch van L. P. *Graaf* DE SEGUR, *door* J. DE BREET. *Te Arnhem, bij* C. A. Thieme. *In kl.* 8*vo.* 365 *Bl. f* 1-80.

In een land, waar zoo wel de ligtzinnigheid als de Godsdienst van een groot gedeelte van deszelfs bewoners beletſels opleveren tegen het beſtuderen door de jeugd van de Joodſche geſchiedenis uit de Heilige Schrift zelve, kan misſchien het werkje, dat wij thans aankondigen, groot nut geſticht hebben; daar kan zelfs de vervaardiging van dit werk als een verblijdend verſchijnſel aangemerkt mogen worden, zonder dat er daarom bij deszelfs overbrenging in onze taal dringende behoefte beſtaat. Alleen de voortreffelijkheid der behandeling kan, bij al het goede, dat er in onze taal zelve aanwezig is, zulk eene overbrenging lof doen verwerven. Op den lof van deze voortreffelijkheid kan, naar ons oordeel, deze *Geſchiedenis der Joden* geene aanſpraak maken. De ſtijl is, gelijk dit van den ook bij ons met roem bekenden DE SEGUR te verwachten is, zeer onderhoudend, en de Vertaler heeft eene goede overzetting van het werk geleverd. Maar om op eene nuttige wijze den uitmuntenden *Bijbel voor de Jeugd* van VAN DER PALM te kunnen vervangen bij hen, die niet in de gelegenheid zijn om zich dit werk aan te ſchaffen, moest deze zoo belangrijke geſchiedenis met meerdere naauwkeurigheid behandeld zijn. Wij gaan het een en ander aanvoeren tot ſtaving van ons oordeel.

Reeds in het begin van het boekje vinden wij het verderf van het menschdom vóór den Zondvloed dus beschreven: „afgoderij en bijgeloof werden alom gehuldigd." Wij voor ons gelooven, dat het bijbelsche verhaal meer grond geeft om hier te denken aan Godverloochening, aan een geheel verzaken van alle gedachten aan en vereering van het Opperwezen. Verre zij het van ons, dit gevoelen als uitgemaakt zeker te willen opdringen; maar zelfs de door den Vertaler te regt geprezen VAN DER PALM spreekt zoo niet *ex tripode*, wanneer hij in zijnen *Bijbel voor de Jeugd* zegt „Men moge het dan onzeker stellen, of de zondaars vóór „den vloed reeds afgoderij pleegden, maar men doet al„thans voorzigtig, met dit niet, alsof er aan het tegendeel „geen twijfel ware, stout weg te ontkennen!"

Daar, waar het bijbelsche verhaal voor de jeugd toelichting behoeft, om nuttig te zijn en belang te wekken, ontbreekt dezelve doorgaans geheel en al. De oude randteekeningen van den zoogenaamden Statenbijbel zetten aan het verhaal der worsteling van JACOB, *Gen.* XXXII, nog meer licht bij, dan het berigt, dat wij hier vinden. Geen enkel woord is er bijgevoegd, om den jeugdigen lezer het wijze en goede van Gods handelwijze met JACOB te doen opmerken.

Van JEHU zegt de Schrijver: „God had hem laten voorspellen (dus niet gebieden?), gij zult het huis ACHABS uitroeijen." Een oogenblik daarna spreekt de Schrijver van „het gebod des Heeren," en verhaalt, dat „JEHU (zeker ten gevolge van dit gebod?) zijnen Koning JORAM doodde, schoon deze hem den vrede kwam aanbieden;" eindelijk heet het weder: „de wreede JEHU liet de zeventig zonen van ACHAB het hoofd afhouwen." Kan nu zulk eene verwarde voorstelling iets bijdragen, om der jeugd JEHU uit het regte gezigtpunt te leeren beschouwen? Ook keuren wij het af, dat er, zonder eenige teregtwijzing, zoo gedurig gesproken wordt van *Gods toorn* en *de bevrediging van Gods toorn*, en gelooven, dat deze spreekwijzen, gebezigd zonder dat men de jeugd reeds vroeg gewent, om aan dezelve eenen Gode waardigen zin te hechten, aanleiding geven tot harde, ruwe voorstellingen van het Opperwezen. Daar, waar de Schrijver het geleide van het bijbelsche verhaal geheel mist, worden de bouwstoffen der geschiedenis met nog veel minder oordeel te zamen gedanst.

(Met verlof: *Utar post alio, si invenero melius*, zeide CICERO eens.)

Nog diene, tot eene proef, het volgende, voorkomende in het verhaal der verovering van *Jeruzalem* door TITUS: „De geschiedschrijvers verzekeren ons, dat deze droevige „gebeurtenis van groote wonderteekenen is voorafgegaan. „Eene buitengewoon groote staartster vertoonde zich een „geheel jaar boven de stad; op het paaschfeest had men „eene koe, die ten offer geleid werd, een lam zien wer„pen; omtrent de zesde uur van den nacht ging de oost„poort des tempels, die van koper en zoo zwaar was, „dat twintig mannen ze naauwelijks konden sluiten, van „zelve open, schoon met zware sloten en ijzeren boomen „gesloten; de belegerden hadden, kort na den hoogtijd op „den 27 van Mei, voor zonnenopgang, het geheele land „over, in de lucht eene menigte wagens met gewapend „volk dwars door de wolken zien rennen." Een boekje, dat zulke legenden, alweder zonder eenige teregtwijzing, bevat, wenscht de Vertaler gerangschikt te zien onder de nuttige en doelmatige leesboeken voor de jeugd!

Dat DE SEGUR, bij de beschrijving van het lot, dat den *Joden* na hunne verstrooijing in alle landen trof, zwijgt van de bescherming, die aan dit volk, reeds terstond na de stichting van ons voormalig Gemeenebest der vereenigde *Nederlanden*, in ons vaderland te beurt viel, door welke onze voorouders zich zoo voordeelig van bijna alle volken van het Christelijk *Europa* hebben onderscheiden, en het doet voorkomen, alsof de *Joden* het eerst, sedert den invloed der Fransche omwenteling, hier te lande dragelijk hadden, is eene miskenning, die de *Nederlander* reeds gewoon is, vooral van den *Franschman*; maar dat een *Nederlander*, die voorgeeft vrij te vertalen, het in dit opzigt ontbrekende niet vergoedt, is niet zeer nationaal. De Heer DE BREET zou zich vrij wat meer aanspraak op den dank van zijne landgenooten hebben verworven, indien hij het onderwijs van zijnen *hooggeschatten Leermeester* VAN DER PALM zich ten nutte gemaakt had, door, met behoud van het goede van het oorspronkelijke, hun iets meer bruikbaars te leveren, dan deze overzetting van dit in vele opzigten zoo gebrekkige werk. Er zijn menschen, die meenen, dat kortheid regt geeft op onvolledigheid en onnaauwkeurigheid, en dat men, voor de jeugd schrijvende, kinderachtig mag

zijn: van deze dwaling is dit werk een treurig of belangchelijk voorbeeld.

Vijf Verhalen, ten geſchenke aan leesgrage Landgenooten in uren van uitſpanning. Door P. MOENS. *Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. *In gr.* 8*vo.* 194 *Bl.* *f* 2-40.

Met volle ruimte kunnen wij deze *vijf Verhalen* aanprijzen aan Landgenooten, welke, in uren van uitſpanning, gaarne iets goeds lezen. Trouwens de naam der algemeen en te regt geachte Schrijfſter is reeds aanbeveling genoeg. Beminnaars van aangename en tevens nuttige lektuur kennen buiten twijfel dit werkje van PETRONELLA MOENS. Of mogt hetzelve nog niet algemeen bekend zijn geworden, zoo wenſchen wij door onze, offchoon late, aankondiging iets toe te brengen, om zulks te bevorderen. Met ongemeen veel genoegen hebben wij de verhalen gelezen, waarin voor verſtand en hart voedſel is te vinden. De opſchriften zijn: *Ware Chriſtelijke Godsdienſtigheid, of Karel en Diederik; Hector en Ada, een tafereel uit vroegere tijden; Cornelia Maria en Willem; de Vooroordeelen vernietigd, of de Familiën Daſſenveld en Rozijn; de Negerſlaven.* Wij achten het onnoodig, den inhoud nader op te geven. Mogten toch alle werken, die het leesgrage publiek aangeboden worden, eene zoo heilzame ſtrekking hebben, om den ſmaak voor het ſchoone, goede en edele te verhoogen!

Het vervolgde Huisgezin; eene Geſchiedenis uit de tijden van de onderdrukte Presbyterianen onder de Regering van KAREL II. *Vertaald uit het Engelsch door* A. VAN DRINSE, *laatſtelijk Pred. te Oſtende. Te Rotterdam, bij* Menſing en van Westreenen. *In gr.* 8*vo.* 111 *Bl.* *f* 1-80.

KAREL II had in den tegenſpoed geene wijsheid geleerd. Het volk, dat de woelingen der regeringloosheid moede was, hoopte onder een koninklijk beſtuur veiligheid en rust te vinden. Maar de man, die na lang omzwerven tot den

troon werd geroepen, haakte naar willekeurig gebied. Om zijn doel te bereiken, vergreep hij zich aan de kerkelijke vrijheid zijner onderdanen, wilde ook in *Schotland* het bisschoppelijk gezag invoeren, en liet de Presbyterianen, welke niet gewillig zich onderwierpen, wreedelijk vervolgen.

Het verhaal, dat hier wordt aangeboden, lezende, kan men niet nalaten die dwingelandij te verfoeijen, en tevens zich te verblijden over de toenemende volksverlichting, welke, wat dan ook ten nadeele van onzen tijd gezegd moge worden, het bedrijven van zulke schreeuwende onregtvaardigheden niet meer toelaat. Wij wenschen, dat dit boeksken in veler handen kome. Wij gelooven, dat de vertaling naauwkeurig is. Men bemerkt althans onder het lezen hier en daar de eigenaardigheden van het oorspronkelijke. Eene minder woordelijke overzetting zou aangenamer geweest zijn. Enkele volzinnen zouden dan beter vloeijen. In plaats van *rondom* staat vele malen *rond*, b. v. *oud en jong schaarde zich rond den Heer B.* Op bl. 51 moet *zachtheid van den grond* blijkbaar *weekheid* zijn. — Hooge ernst kenmerkt overigens dit geschrift, waarin sommige uitdrukkingen van den strengen geest der Presbyterianen in het midden der zeventiende eeuw getuigen.

De Schijndoode. *Door* MICHIEL ADRIAAN. *Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. *In gr.* 8*vo.* 348 *Bl. f* 3-60.

Rec. kan dezen Roman in het algemeen aanprijzen. Hij houdt denzelven voor een der beste werken van den Schrijver. Gewoonlijk loopt alles op trouwen uit, en dan heeft men het einde des boeks. Dit is hier geenszins het geval. De gedragingen en lotgevallen der gehuwden worden verder ook beschreven, en wel op zoodanige wijze, dat het tot nuttige leering en waarschuwing kan strekken. Men ziet de gevaren van het volgen der mode en der zoogenaamde groote wereld. De dwaze zucht, om het ultheemsche na te boetsen en de taal met eene menigte van Fransche woorden of zegswijzen te doorspekken, wordt gegispt en als belpottelijk ten toon gesteld, maar aan den anderen kant tevens het onbetamelijke van kwaadsprekendheid en het gevaarlijke van onbezonnen handel in *effecten* aangewezen. Deze verdichte Geschiedenis behoort tot onzen leeftijd, en

wekt, als zoodanig, te meer belangſtelling. Het ſtuk is vaderlandsch. Gebreken en verkeerdheden worden niet bewimpeld of vergoelijkt. Om echter alles wèl te verſtaan, moet de lezer geen vreemdeling in het Fransch zijn.

Rec. prijst dus plan, alsmede doel en ſtrekking. Het geheel zou nog beter bevallen, zoo MICHIËL ADRIAAN minder werk maakte van gezochte aardigheden en dezen of genen perſoon niet eene al te platte taal in den mond legde. De vinding is zeer goed; maar de bewerking laat hier en daar wel iets te wenſchen over.

De dood van den oudſten Zoon; een Verhaal voor den Zondagavond, van CÉSAR MALAN. *Te Breda, bij* F. P. Sterk. 1833. *In kl.* 8*vo.* 78 *Bladz. f* : - 60.

Dit ſtukje bevat vijf brieven over zoogenaamde bevindingen door de genade, en wel inzonderheid de treffende bekeering en het voorbeeldig afſterven van den oudſten zoon des Heeren VAN LEON. Naar eene aanteekening op bladz. 42 zou een onderhoud van dezen met den Leeraar, aldaar medegedeeld, tot in de minſte bijzonderheden waar zijn. Indien dit zoo is, achten wij den oudſten zoon gelukkig, dat hij in het ootmoedig geloof in JEZUS CHRISTUS geſtorven is, offchoon wij voor ons in het algemeen met dergelijke bekeeringen niet veel ophebben. Men zij eerst een ongeloovige, een ſpotter; kome daarna op eenmaal tot ſtaan; zie zich in zijne geheele naaktheid; twijfele, of voor zoo groot een zondaar wel vergeving mogelijk zij; worde door de alvermogende kracht des Heiligen Geestes bepaald bij JEZUS' zoenbloed; twijfele; hange tusſchen hoop en vreeze; worde eindelijk bevestigd, en kenne zich voor een kind Gods. (Dan toch wel bij uitnemendheid; of durft men ook al zeggen, bij uitſluiting?) Zóó moet, ook volgens dit boekje, het geloof bij trappen gewerkt worden. En nu moet men van niets, dan van zijnen JEZUS ſpreken; men moet aan de geheele wereld verhalen: „ Ik ben een kind van God. Ik, ben van „ mijne zaligheid verzekerd. Ik heb het gevonden."

Zietdaar, Lezers! den geest van dit geſchriftje. De tale is — die van *Kanaän*. Het getal Bijbeltekſten, gepastelijk en ongepastelijk aangehaald, inzonderheid van de laatſte

ſoort — *legio*. Een proefje van zuiver Bijbelſche (?) voorſtelling (bladz. 40, 41): „ Gij denkt toch niet," zegt daar de Leeraar, „ dat de Heere der eer, dat JEZUS, de heilige en de regtvaardige, [illegible] voor niets vervloekt, of voor „ niets veroordeeld, *om onder den toorn van God te ſterven?*" — „ JEZUS vervloekt! JEZUS ſtervende onder den „ toorn Gods!" herhaalde KAREL, met eene ſoort van verſtroojjing, en als in zijnen geest den zin dezer woorden zoekende. „ Ik heb het nooit gedacht, dat dit alzoo ware." (Wij ook niet, offchoon wij plegtig tegen de verdenking van ongeloof protesteren, en JEZUS en die gekruisigd ſteeds de hoofdinhoud van onze leerredenen uitmaakt.) De Leeraar: „ Dit ſtaat echter geſchreven." (Waar?)

Een *dito* proefje van den ſtijl (bladz. 42). De Schrijver wil zeggen: *de Leeraar ving weder aan te ſpreken.* Maar dat is te eenvoudig, niet Bijbelsch genoeg. Nu heet het: „ de goede krijgsknecht van Christus (*) nam zijn ſcherp „ zwaard weder op (†) en KAREL het hart treffende, vervolgde hij aldus."

Wat dunkt u, onbevooroordeelde Lezer? O! men kan zich bij dit boekje zoo nederleggen, en het Christendom, dat hier verkondigd wordt, is zoo dood gemakkelijk! Men behoeft maar te bevinden, en 1 *Petr.* I: 8b, is hier genoeg; aan vs. 13 tot 19 wordt minder gedacht. Maar dit is het juist, wat dergelijk eene voorſtelling van het Christendom aan velen zoo welgevallig maakt. Eenvoudig Evangelie! hoe jammerlijk heeft men u door *zulk* vroom gewawel ontſierd, den ſpotlust opgewekt, en daardoor ligtzinnigheid helpen bevorderen!

Of, om onze Recenſie in éénen regel zamen te vatten: „ Het boekje is — de heiligſte zaak in Franſchen wijd."

„ (*) 2 Tim. II: 3. (†) Eph. VI: 17. Hebr. IV: 12 „ Openb. I: 16."

REGISTER

VAN DE

BOEKBESCHOUWING.

A.

Aa, (*C. P. E. Robidé van der*) Losse Bladen. 1ste D. Amst. bij *G. J. A. Beijerinck*. 131

Aanhangsel op het Algemeen Woordenboek van Kunsten en Wetenschappen. A—B. Nijm. bij *J. F. Thieme*. 594

Abbring, (*H. J.*) Maurits van Werdenberg. Gron. bij *W. Zuidema*. 27

——— Weemoedstoonen. Gron. bij *W. v. Boekeren*. 443

Adriaan, (*M.*) De Schijndoode. Amst. bij *J. C. v. Kesteren*. 706

Almanak, (Nederlandsche Muzen-) voor 1834. Amst. bij *J. Immerzeel, Jun.* 44

——— (Alg. Inhoud van den) van 1819—1833. Amst. bij *J. Immerzeel, Jun.* 44

——— voor het Schoone en Goede, voor 1834. Amst. bij *G. J. A. Beijerinck*. 44

——— (Nederlandsche Volks-) voor 1834. Amst. bij *H. Frijlink*. 44

——— (Nederlandsche Anekdoten-) voor 1834. Fran. bij *G. IJpma*. 44

——— voor Hollandsche Blijgeestigen. 1834. Amst. bij *Brest v. Kempen*. 136

——— voor Blijgeestigen. 1834. Amst. bij *de Gebr. Diedericks*. 136

——— (Groninger Studenten-) voor 1834. Gron. bij *W. v. Boekeren*. 136

——— voor de Jeugd. 1835. Amst. bij *G. J. A. Beijerinck*. 680

Andreae, (P. J.) *Dissertatio. Amst. apud.* A. Zweesaardt. 101

Andriessen, (*J.*) Deugd en Godsdienstzin. 's Hag. bij *A. Kloots*. 448

Ankeren, (*Van Koetsveld van*) Onrust en Vertwijfeling. Tooneelspel. Utr. bij *N. v. d. Monde*. 213

Antwoord, enz. (Ernstig) Gron. bij *M. Smit*. 687

Aubigné, (*J. H. Merle d'*) Kerkredenen. Amst. bij *J. Immerzeel, Jun.* 321

B.

Bakker, (*J. A.*) Voorlezingen. IIde D. Rott. bij *L. Vermeer*. 520
Bartels, (*P.*) De Luikenaar. Amſt. bij *L. v. d. Vinne*. 575
Bedenkingen over de Ontboezeming van *R. Engels*. Gron. bij *M. Smit*. 389
Behrns, (*J. H.*) Nieuwe Hoogduitſche Spraakleer. Fran. bij *G. IJpma*. 26
Bekeeringsgeſchiedenisſen. (Twee) Gron. bij *M. Smit*. 135
Beproevingen (De) van *M. Lyndſay*. II Deelen. Gron. bij *W. v. Boekeren*. 225
Bergh, (H. van den) *Poëſien*. *Breda*, *chez* W. A. Oukoop. 400
Bergman, (J. T.) *Hugo Grotius*, *de veritate Relig. Christ. Vol.* 1. *Lugd. Bat. apud.* C. G. Menzel *etc.* 236
Bergsma, (*C. A.*) Verhandeling over de Gelei. Utr. bij *J. G. v. Terveen en Zoon*. 114
Berigten, betreffende de Cholera te Amſterdam, enz. III—Vde of 1. St. Amſt. bij *C. G. Sulpke*. 419
Berquin, (*A.*) Sandfort en Merton. Amſt. bij *G. Portielje*. 319
Bilderdijk, (*W.*) Geſchiedenis des Vaderlands. IIde D. Amſt. bij *P. Meijer Warnars*. 162
——— IIIde D. 423
——— IVde D. 599
——— Nalezingen. IIde D. Amſt. bij *J. Immerzeel*, *Jun.* 176
——— Ondergang der Eerſte Wereld. I—Vde Zang. Leeuw. bij *G. T. N. Suringar*. 468
——— (*K. W.*) Nagelaten Gedichten. Leeuw. bij *G. T. N. Suringar*. 256
Bill, regelende de Afſchaffing der Slavernij. Amſt. bij *de Gebr. Diederichs*. 268
Blair, (*H.*) Leſſen over de Redekunst. Ifte D. — Gron. bij *J. Oomkens*. 75
Blumauer, (*K.*) De vertellende Grootvader. Dev. bij *A. J. v. d. Sigtenhorst*. 631
Boeneman, (*N.*) De algemeene Bededag. Sneek, bij *P. Joling*, *Oz.* 668
Bouman, (*K. H.*) Verſpreide Gedichten. Gron. bij *R. J. Schierbeek*. 484
Bremi, (J. H.) *Cornelius Nepos*. Zaltb. bij *J. Neuman en Zoon*. 490
Brief van Do. B. van Willes aan den Redacteur. 138

Brieven van een' Afgeſtorvene. Iſte en IIde D. Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 71
——— IIde en IVde of laatſte D. 660
——— over de Nederl. Herv. Kerk. Leeuw. bij *J. W. Brouwer.* 459
Broek, (*L. van den*) De Batavieren. Leeuw. bij *H. C. Schetsberg.* 391
——— Nieuwe Gedichten. Rott. bij *M. Wijt en Zonen.* 525
Brouwer, (*L. Meijer*) Noodige Waarſchuwing. Gron. bij *J. Römelingh.* 110
Brouwer, *Pz.* (*P.*) Naſporingen. Leeuw. bij *L. Schierbeek.* 479
Brouwer, (P. van Limburg) *Eſſai ſur Pindare. Brux.* 697
Bruinier, (*J. B. H.*) Proeve eener Voorlezing. Leeuw. bij *H. C. Schetsberg.* 516
Bulwer, (*E. L.*) Eugenius Aram. III. Deelen. Amſt. bij *H. Frijlink.* 680
Bunjan, (*J.*) Eens Christens Reize naar de Eeuwigheid. Gron. bij *P. S. Barghoorn.* 238
Bijdrage over het Huwelijk der R. Geeſtelijken. Amſt. bij *J. C. v. Kesteren.* 343
——— tot de Nat. Geſch. No. 1. Nijm. bij *D. J. Haspels.* 512

C.

Calliſt, (*R. A.*) Dagverhaal. II Deelen. Haarl. bij *de Wed. A. Loosjes, Pz.* 160
Cappelle, (A. G. van) *P. Terentii Afri Comediæ. Amſt. apud* J. H. Stumpe. 228
Chijs, (*P. O. van der*) Tijdſchrift. IIde en IIIde St. Leid. bij *J. C. Cijfveer.* 254
——— IVde en Vde St. 664
Clavareau, (*A.*) *Les Femmes. Maestr. chez* F. Bury-Lefebvre. 95
Cochezit, (*J. D.*) Proeve eener Inleiding, enz. Amſt. bij *de Erven H. Gartman.* 316
Cook, (*H. de*) Beſluiten van de Nat. Dordr. Synode. Veend. bij *T. E. Mulder.* 185
——— Verdediging, enz. Gron. bij *J. H. Bolt.* 185
Cooper, De laatſte der Mohikanen. II Deelen. Leid. bij *C. C. v. d. Hoek.* 35

Costa, (*I. da*) Inleiding tot Voorlezingen. Amst. bij *J. H. den Ouden.* 334
Coulon, (*J. Vitringa*) Statistiek en Geneeskundig Berigt. Leeuw. bij *J. W. Brouwer.* 21
Crie, (*T. M.*) Geschiedenis der Hervorming in Italië. Dordr. bij *F. Boekee.* 476

D.

Dag- en Nachtstukken. II Deelen. Leeuw. bij *Steenbergen v. Goor.* 224
Denkbeelden (Eenige) over het Schoone, enz. Leid. bij *Haak en Comp.* 667
Doodstraf (Het Beginsel der) getoetst. Amst. bij *G. J. A. Beijerinck.* 170
Dorper, (*E. M.*) Gods Voorzienigheid. Amst. bij *Schalekamp en v. d. Grampel.* 196
Drieling, (*P. H. C.*) Aanteekeningen, enz. Utr. bij *N. v. d. Monde.* 162
Dijk, (*J. van*) Nagelatene Schriften. Iste D. Amst. bij *Schalekamp en v. d. Grampel.* 481

E.

Ehersberg, De Mensch en het Geld. Alkm. bij *J. A. M. W. le Sage ten Broek.* 296
——— De Jongeling in de Wereld. Amst. bij *L. v. d. Vinne.* 446
Eekma, (*B.*) De Circulaire van 26 Julij 1832 getoetst. Winsch. bij *H. V. Huisingh.* 549
Eer en Trouw, enz. II Deelen. 's Hag. bij *A. Kloots.* 620
Ehrenreich, De twee Vendéërs. Alkm. bij *J. A. M. W. le Sage ten Broek.* 364
Engelen, (*A. W.*) Dichterlijke Brief. Gron. bij *W. v. Boekeren.* 124
Engels, (*R.*) Ontboezeming. Gron. bij *R. J. Schierbeek.* 282
Erflied (Het) onzer Vaderen. 's Hag. bij *G. Vervloet.* 400
Escury, (*Collot d'*) Hollands Roem, enz. Vde D. 's Hag. en Amst. bij *de Gebr. v. Cleef.* 649
Eysinga, (*P. P. Roorda van*) De stomme Getuige van het menschelijk hart. Amst. bij *J. v. d. Hey en Zoon.* 134

F.

Fakkel. (De) VIIde Jaarg. Rott. bij *Messing en v. Westreenen.* 523
Feen, (*Z. H. van der*) Waarschuwend Onderricht. Iste en IIde Les. Amst. bij *J. H. den Ouden.* 134

Feisſer, (*J. E.*) Jézus Christus, enz. Gron. bij *W. A. Boekeren.* 585
Fockema, (*D.*) Proeven. Leeuw. bij *J. W. Brouwer.* 696
Folmer, (*H.*) Proeve, enz. Gron. bij *R. J. Schierbeek.* 414
Foppe, (*H. J.*) De Fortuinzoeker. Blijſpel. Amſt. bij *J. Immerzeel, Jun.* 616
Friesch Jierboechjen foar it jier 1834. *Lieauw. by* G. T. N. Suringar. 621

G.

Gedachten over den Handel. Amſt. bij *J. Guykens.* 218
Gedenkwaardigheden van de Hertogin *van Berry.* Zalth. bij *J. Noman en Zoon.* 390
Gedenkzuil voor *W. Bilderdijk.* Amſt. bij *M. Weiterman en Zoon.* 623
Geldof, (*J. J. de*) Korte Schets der Mythologie. 's Hag. en Amſt. bij *de Gebr. v. Cleef.* 227
Gelpke, (*F. C.*) *Vindiciae Originis Paulinae ad Hebr. Epist. Lugd. Bat. apud* S. et J. Luchtmans. 273
Gérard, Godsvrucht en Ongeloof, enz. II Deelen. Leeuw. bij *J. W. Brouwer.* 444
Geſchiedenis (Geheime) van het Petersburgſche Hof. Leeuw. bij *Steenbergen v. Goor.* 298
Glaſius, (*B.*) Geſchied. der Christ. Kerk vóór de Hervorming. Iſte D. Leid. bij *S. en J. Luchtmans.* 577
Goedkoop, (W.) *Diſſertatio. Lugd. Bat. apud* C. G. Menzel. 316
Graaf, (*N. de*) Godsdienst en Christendom. Amſt. bij *W. Brave, Jun.* 58
Grevelink, (P. W. A.) *Specimen. Lugd. Bat. apud* J. C. Cijfveer. 218
Gronovii (J. F.) *Notæ in Terentium. Amſt. apud* L. v. d. Vinne. 292
Groot, (*P. Heſſtede de*) Gedachten. Gron. bij *M. Smit.* 193
——— *Tweede Druk.* 687

H.

Hahnemann, (*S.*) Geest der Homöopathiſche Geneeskeer. Winſch. bij *H. K. Huiſingh.* 591
Hall, (*F. A. van*) Verdediging van de Onafhankelijkheid des Handels. Amſt. bij *de Erven H. Gartman.* 439
Handboekje voor Patentpligtigen. Amſt. bij *de Gebr. v. Cleef.* 364
Hauff, (*W.*) Uitgelezene Verhalen. Dev. bij *J. de Lange.* 490

Hazelhoff, (*A.*) Tijdkorter voor 1834. Gron. bij *A. Hazelhoff*. 136
Hecker, (*J. F. C.*) De Danswoede. Amst. bij *C. G. Sulpke*. 68
Hengel, (*W. A. van*) Nieuwe Leerredenen. IIde D. Amst. bij *J. v. d. Hey en Zoon*. 229
Herbig, (*F.*) De arme Luitenant. II Deelen. Leeuw. bij *H. C. Schetsberg*. 225
Heringa, *Eliza'sz.* (*J.*) Berigt aangaande zeven Stellingen. Utr. bij *J. G. v. Terveen en Zoon*. . . . 497
Historie, (Nat.) of Beschr. der Zoogdieren. Iste D. Nijm. bij *D. J. Haspels*. 512
Hoeven, (*J. van der*) Handboek der Dierkunde. IIden D. 2de St. Amst. bij *C. G. Sulpke*. 377
Hogendorp, (*C. S. W. Graaf van*) Beschouwing der Nederl. Bezittingen in O. I. Amst. bij *C. G. Sulpke*. 115
Hongarije zoo als het is, enz. Fran. bij *G. IJpma*. 661
Hoogendorp, (*M.*) De Evangelische Gezangen getoetst. Leid. bij *C. C. v. d. Hoek*. 414
Hoogvliet, (J. M.) *Antiquitatum Graecarum brevis Descriptio*. Delft., bij *B. Bruins*, enz. 291
Huffell, (*L.*) Het Protestantsch Leeraarsambt. Isten D. Iste St. Gron. bij *R. J. Schierbeek*. 1
———— Brieven over de Onsterfelijkheid. Gron. bij *M. Smit*. 464
Hugo, (*V.*) Fragment over de Doodstraf. Gron. bij *W. v. Boekeren*. 94
Huisgezin. (Het vervolgde) Rott. bij *Mensing en v. Westreenen*. 705
Hull, (*W. van den*) Proeve eener Geschiedenis. onzer Stamouders. Haarl. bij *de Erven F. Bohn*. 669
———— Een woord aan Onderwijzers, enz. Gron. bij *M. Smit*. 669

I. en J.

Jacobs, (*F.*) Verhalen. Kamp. bij *K. v. Hulst*. 405
Jager, (*A. de*) Taalkundig Magazijn. Iste St. Rott. bij *T. J. Wijnhoven Hendrikſen*. 401
Jansſen, (*L. J. F.*) Grafheuvelen der oude Germanen. Arnh. bij *I. A. Nijhoff*. 479
Iets over *H. de Cock*. Gron. bij *N. Folkers*. 687
Inchbald, De eerste Bruidsdag. Blijspel. Amst. bij *M. Westerman en Zoon*. 495
Jorritsma, (*T. A.*) Spruw in verband met Huiduitslag. Amst. bij *A. Vink*. 23

K.

Kalckhoff, (*J. G. C.*) Verschillende Gedachten. Zutph. bij *W. C. Wansleven.* 333
Kampen, (*N. G. van*) Geschiedenis der Nederlanders buiten Europa. IIIden D. 2de of 1. St. Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 607
——— Gedenkboek. Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 656
Kemp, (*C. M. van der*) De Eere der Nederl. Herv. Kerk gehandhaafd. IIde D. Rott. bij *de Wed. v. d. Meer en Verbruggen.* 365 en 409
Kerkhoven, (*T. J.*) De Tweelingzusters. Blijspel. Amst. bij *J. Immerzeel, Jun.* 616
Klok, (*J.*) De Evangelische Gezangen getoetst. Gron. bij *J. H. Bolt.* 184
Kluizenaar, (De) of de Rotsen van Calabrië. Amst. bij *J. C. v. Kesteren.* 447
Körner, (*T.*) Lier en Zwaard. Amst. bij *de Erven H. Gartman.* 487
Koster, (*P.*) De Zelfopoffering van *A. Hambroek.* 's Hag. bij *J. P. Beekman, Hz.* 563
Kritiek van de Vaderl. Letteroef. No. I. Zwolle, bij *J. Zeehuisen.* 242
Kruse, (*L.*) Het Judasbeeld, enz. Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 535
Kuyper, *Gz.* (*H.*) De Wapenschouw. Delft, bij *de Erven A. Sterck.* 94
——— Neêrlands Toekomst. 's Hag. bij *G. Vervloet.* 451
Kwantes, (*J.*) Beknopte Schets der Alg. Geschied. Amst. bij *J. C. v. Kesteren.* 561

L.

Laat ons de waarheid in liefde betrachten. Fran. bij *G. IJpma.* 148
Lamennais, (*De*) Woorden van een' Geloovige. Utr. bij *C. v. d. Post, Jr.* 640
Laurman, (*M. T.*) De Dweeper. Fran. bij *G. IJpma.* 148
Lavater, (*J. C.*) Brieven aan Jongelingen. Amst. bij *J. Aarinksen.* 446
Leer (De) van Gods Voorzienigheid. Arnh. bij *I. A. Nijhoff.* 537
Leerwijze der Schrijfkunst. Nijm. bij *J. F. Thieme.* 39
Leibrock, (*A.*) De Geestentoren. Gron. bij *J. Römelingh.* 315
Lennep, (*J. van*) Saffo. Zangspel. Amst. bij *P. Meijer Warnars.* 262

Libry Bagnano, (G.) *De l'Autocratie de la Presse, etc.* à la Haye, chez A. J. v. Weelden. 696
Licht en Duisternis. Amst. bij *G. J. A. Beijerinck.* 365
Linden, (*J. van der*) Bijdragen. No. I en II. Gron. bij *W. v. Boekeren.* 182
Lipman, (*S. P.*) Geschied. van de Staatk. der Mogendheden. IIde D. Zutph. bij *W. J. Thieme.* 428
Loncq, (G. J.) *Dissertatio.* Rott. *apud* Vid. v. d. Meer en Verbruggen. 155
Luther, (*M.*) De kracht enz. van Christus' Opstanding. Rott. bij *de Wed. v. d. Meer en Verbruggen.* 415

M.

Magazijn (Nederlandsch) van Romans en Verhalen. Iste D. Amst. bij *G. A. J. Beijerinck.* 346
Malan, (*C.*) De dood van den oudsten Zoon. Breda, bij *F. P. Sterk.* 709
Man, (J. W. E. de) *Therapia Generalis Physiologica.* Harderw. bij *F. Barends.* 246
Martine, (*A. de la*) Het kind bij zijn ontwaken. Breda, bij *F. P. Sterk.* 442
——— (Antwoord van) Breda, bij *F. P. Sterk.* 441
Matthes, *J. Cz.*, (*H. J.*) Aanteekeningen op *Napo*. Zaltb. bij *J. Noman en Zoon.* 490
Meesters, (*P.*) Mislukte Aanval op Staatsvlaanderen. Amst. bij *J. C. v. Kesteren.* 407
Meijer, (*J. P.*) Lord Byron op het Eiland Grosa. Amst. bij *L. v. Es.* 135
Moses, Bewijs, dat de Maan uit Iodium bestaat. Leid. bij *J. C. Cajfveter.* 647
——— Lofrede op de Genees- en Natuurkunde. Amst. bij *H. Frylink.* 647
Modderman, (*A.*) Bloemlezing uit de Fabelen enz. van *G. C. Pfeffel.* Gron. bij *W. v. Boekeren.* 571
Moens, (*P.*) Willem en Ada. Leid. bij *H. v. Oorde.* 573
——— Vijf Verhalen. Haarl. bij *de Wed. A. Loosjes, Pz.* 705
Muston, (*C. R.*) Herleven en herkennen. Rott. bij *de Wed. v. d. Meer en Verbruggen.* 681

N.

Naberigt wegens de Recensie der Gedichten van Wittuyn. 462
Napoleon en Laura. Amst. bij *J. Guykens.* 356
Nassau, (*H. J.*) Historische Proeve. Gron. bij *J. Römelingh.* 472

Nienhuis, (*H.*) Voorlezing omtrent de Wetgeving. Gron. bij *J. Oomkens*. 170
Numan, (*C. Sar*) Aanſpraken, enz. Utr. bij *N. v. d. Monde*. 170
Nijhoff, (*J. L.*) Twaalftal Leerredenen. Arnh. bij *P. Nijhoff*. 141
——— (*I. A.*) Gedenkw. uit de Geſchied. van Gelderland. IIde D. Arnh. bij *P. Nijhoff*. 203
——— (*J.*) Koning *Willem* I. enz. Arnh. bij *G. A. Thieme*. 441

O.

Oldhuis, (*B. W. A. E. Sloet van*) Antigonus. Treurſpel. Utr. bij *N. v. d. Monde*. 213
Onbezwekene Gehechtheid en Trouw. 's Hag. bij *A. Kloots*. 351
Onderhoud (Gezellig) voor den beſchaafden ſtand. 's Hag. bij *A. Kloots*. 405
Onderrigt en Raad van een' Vader. Utr. bij *J. G. v. Terveen en Zoon*. 439
Oordeel niet vóór het tijd is! Arnh. bij *G. A. Thieme*. 184
Oostkamp, (*J. A.*) Geſchied. van de Provincie Overijſſel. III Stukjes. Zwolle, bij *J. L. Zechuiſen*. 317
Orden, (*G. van*) Handleiding, enz. IIde of I. D. Zaand. bij *J. Groot en Comp*. 382
——— Bijdragen, enz. IVde Cahier. Zaand. bij *J. Groot en Comp*. 382
Ortalan, (*E.*) Wederwoorden. Zaltb. bij *J. Noman en Zoon*. 640
Oudemans, (*A. C.*) Het Leven, enz. van Prins *Maurits*. Amſt. bij *Schalekamp en v. d. Grampel*. 495
Overdenkingen over de Staatkunde van Groothittanje. Alkm. bij *J. A. M. W. le Sage ten Broek*. 390

P.

Palm, (*J. H. van der*) Bijbel voor de Jeugd. XXIIIte St. Leid. bij *D. du Mortier en Zoon*. 372
Penon, (*J.*) Dichtſtukjes. Gron. bij *J. Oomkens*. 613
Peppler, (*F.*) Tafereel mijner Krijgsgevangenſchap. Gorinch. bij *J. Noorduyn*. 34
Petiscus, (*A. H.*) De Slagtoffers van Volksberoeringen. 's Hag. bij *A. Kloots*. 184
Pfeiffer, (*S. F.*) Reizen enz. in Algiers. Leeuw. bij *L. Schierbeek*. 617
Pichler, (*C.*) Korte Verhalen. Gron. bij *W. Zuidema*. 450

Polonais (*Les*) *en Prusse*. *à la Haye*, *chez* G. Velvloet. 95
Poolsche Broeders. (De) Leid. bij *C. C. v. d. Hoek*. 97
Poortugael, (*D. J. den Beer*) Vaderlandsche Gedichten. Leid. bij *C. C. v. d. Hoek*. 268
Porto-franco (Het) toegepast, enz. 's Hag. en Amst. bij *de Gebr. v. Cleef*. 439
Posthumus, (*R.*) Het St. Simonisme en Christendom, enz. Gron. bij *J. Oomkens*. 688
Proeve van een Woordenboek. Zutph. bij *W. J. Thieme*. 93
——— eener wijsg. Besch. van het Christendom. Haarl. bij *de Erven F. Bohn*. 609
Protestantsch- (De) Evangelische Kerk. Amst. bij *J. C. v. Kesteren*. 414
Puchelt, (*F. A. B.*) Het Aderenstelsel in deszelfs ziekelijken toestand. Amst. bij *J. H. Laarman*. 467
Püllenberg, (*J.*) Redekunst. Leid. bij *S. en J. Luchtmans*. 558

R.

Raadgevingen, enz. (Vriendelijke) Gron. bij *W. Zuidema*. 148
Raven, *Hz.* (*T.*) Gedichtjes voor Kinderen. Appingadam, bij *J. Mekel*. 571
Rebs, (*C. G.*) Het Leven en de School. Dev. bij *A. J. v. d. Sigtenhorst*. 172
Reddingius, (*G. Benthem*) Onderzoek naar J. C. Gron. bij *W. Zuidema*. 633
Reesema, (*A. S. v.*) Redevoering. Rott. bij *J. v. Baalen*. 113
Reinhard, (*F. V.*) Leerredenen over de Voorzienigheid. Zwolle, bij *M. Brinkman de Vri*. 508
——— Zamenstel der Christelijke Zedekunde. IXde of l. D. Dev. bij *A. J. v. d. Sigtenhorst* enz. 559
Reisavonturen. (Merkwaardige) Amst. bij *H. Frijlink*. 224
Reneman, (*A. D.*) Mijne Suspensie als Procureur. Sneek, bij *P. Joling*, *Oz*. 612
Renneville, (*De*) Verhalen voor mijnen Zoon. Dev. bij *A. J. v. d. Sigtenhorst*. 631
——— voor mijne Dochter. Bij denzelfden. 632
Roll, (*J. M. L.*) Leerrede. Amst. bij *ten Brink en de Vries*. 415
Roy, (*J. J. le*) Een woord ter behartiging. Rott. bij *de Wed. v. d. Meer en Verbruggen*. 148
——— Broederlijke Teregtwijzing. Amst. bij *A. B. Saakes*. 414

Russa, (*D.*) Jom Kipoer. Amst. bij *J. C. v. Kesteren.* 225

S.

Sartorius, (*F. H.*) Cholera Morbus. Amst. bij *de Gebr. Diederichs.* 71
Satan's Nederlaag, op Golgotha. 's Hag. bij *A. J. v. Weelden.* 128
Schauburg, (A. C. Snouckaert van) *Essai sur les Ministres publics. à la Haye etc. chez* les Frères v. Cleef. 296
Scheltema, (*J.*) Geschied- en Letterk. Mengelwerk. Vden D. 2de St. Utr. bij *J. G. v. Terveen en Zoon.* 552
Schibboleth en Sibboleth! Leeuw. bij *L. Schierbeek.* 679
Schleurholtz, (*H. U.*) Proeve over de Verbeeldingskracht. Gron. bij *A. Hazelhoff.* 338
Schmid, (*C.*) Bijbel voor Kinderen. Iste St. Amst. bij *ten Brink en de Vries.* 644
Schotel, (*G. D. J.*) Leven enz. van *C. van Alkemade* en *P. van der Schelling.* Breda, bij *F. P. Sterk.* 189
Schut, (*J. E.*) Galama. Amst. bij *J. C. v. Kesteren.* 97
——— Lotgevallen van Ezechiël. Amst. bij denzelfden. 575
Scott, (*W.*) Ivanhoe. III Deelen. *Tweede Druk.* Gron. bij *W. v. Boekeren.* 216
Scribe, (*E.*) Bertram en Raton. Tooneelspel. 's Hag. bij *G. Vervloet.* 535
Segur, (*De*) Geschiedenis der Joden. Arnh. bij *C. A. Thieme.* 702
Senden, (*G. H. van*) Iets aan en over *J. L. Nijhoff.* Zwolle, bij *J. Zeehuisen, Jun.* 60
Siegenbeek, (*M.*) Geschied. der Leidsche Hoogeschool. IIde D. Leid. bij *S. en J. Luchtmans.* 25
Siffle, (*A. F.*) Filips van Egmond. Treurspel. Middelb. bij *de Gebr. Abrahams.* 177
Someren, (*R. H. van*) Over het Volkslied Wilhelmus, enz. Utr. bij *L. E. Bosch.* 701
Sommer, (*J. G.*) Verscheidenheden, enz. II Deelen. Amst. bij *ten Brink en de Vries.* 556
Sonsbeeck, (*H. van*) Aanmerkingen. Zwolle, bij *H. Asz. Doijer.* 380
Sonstral, (*J. H.*) Jezus Opstanding. Amst. bij *J. Guykens.* 49 en 104
Spall, (*T. van*) Een Huiselijk Tafereel, enz. 's Hag. bij *A. Kloots.* 223

Spell, (T. van) Gustaf Rijzing enz. 's Hag. bij *A. Kloots*. 312
——— De onechte Dochter. 's Hag. bij denzelfden. 449
Spieker, (*C. W.*) Christelijke Morgen- en Avondoverdenkingen. II Deelen. Haarl. bij *de Wed. A. Loosjes, Pz.* 545
Spindler, (*C.*) Zomervruchten. Amst. bij *C. L. Schleijer*. 224
——— De Invalide. III Deelen. Haarl. bij *de Wed. A. Loosjes, Pz.* 403
——— Vriend Pilgram. Fran. bij *G. IJpma*. 492
Spoorweg (De ijzeren) verdedigd. Amst. bij *v. Meurs en Comp.* 439
Staring, (*A. C. W.*) Winterloof. 's Hag. bij *J. Immerzeel, Jun.* 613
Steenhoff, (*G.*) Aanprijzing van Evang. Gezangen. Oudewater, bij *S. D. Schouten*. 687
Steven, (W.) *The History of the Scottish Church*. Rott. bij *de Wed. v. d. Meer en Verbruggen*. 13
Story, (*J. J.*) Treurig Lot, hem toebereid. Leid. bij *L. Herdingh en Zoon*. 677
Strehler, Bijzonderheden wegens Batavia. Haarl. bij *de Wed. A. Loosjes, Pz.* 115

T.

Taal eens Christens. (De) Te Nijmegen, bij *C. H. Vieweg*. 641
Teregtwijzing. (*Minzame*) 632
Thouars, (*De*) Zriny. Treurspel. Gorinch. bij *J. Noorduyn*. 210
Tien jaren gevangenis, enz. Amst. bij *J. C. v. Kesteren*. 314
Timmer, (*H.*) Zamenspraken. Gron. bij *W. Zuidema*. 687
Tomas, (*H.*) Opwekking. 's Hag. bij *J. W. ten Hagen*. 465
Tranen eener R. K. Huismoeder. Utr. bij *N. v. d. Monde*. 345
Trelawney's Avonturen in Oost-Indië. III Deelen. Amst. bij *H. Frijlink*. 205
Tribut de Regrets payé à L. F. Verenet. *Amst. chez* C. A. Spin. 698
Trollope, Zeden enz. der Noord-Amerikanen. II Deelen. Haarl. bij *de Wed. A. Loosjes, Pz.* 556
Tromlitz, (*A. van*) Vaderlandsliefde en Heldenmoed. Amst. bij *J. C. v. Kesteren*. 405

Tydeman, (*P. H.*) Lofrede op *F. Hemsterhuis*. Leid. bij *S. en J. Luchtmans*. 694
Tijdschrift. (Regtskundig) Iste Jaarg. No. 1 en 2. Breda, bij *Broese en Comp.* 169

U.

Uilkens, (J. Koning) *Specimen. Gron. apud* R. J. Schierbeek. 380
Uitboezeming van Biervliets Burgerij. Middelb. bij *J. Moens en Zoon*. 319

V.

Veen, (*A. J. van der*) Leerrede. Heerenv. bij *F. Hesscl*. 112
Velden, (*P. van*) Drietal Leerredenen. Leeuw. bij *L. Schierbeek*. 370
Verhaal van de Citadel van Antwerpen. Zaltb. bij *J. Noman en Zoon*. 390
Verhaal van den Overgang van *Meldegg*. Amst. bij *W. Brave, Jun.* 510
Verhalen. (Historisch-romantische) Amst. bij *H. Bakker, Cz.* 405
——— (Zes Nederduitsche) Amst. bij *ten Brink en de Vries*. 631
——— (Zedelijke) enz. Dev. bij *A. J. v. d. Sigtenhorst*. 632
Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap. XIIIde en XIVde D. Batavia, ter Landsdrukkerij. 286
Verkade, (*P.*) Muntboek. 3de en 4de Aflev. Delft, bij *de Erven A. Sterck*. 295
Vervolg op *Martinet's* Katechismus der Natuur. Vden D. Iste en 2de St. Zaltb. bij *J. Noman en Zoon*. 512
Verwey, (*W.*) De Lijkzang van David. Gron. bij *R. J. Schierbeek*. 453
Violette. (*La*) *à la Haye, chez* J. P. Beekman, Hz. 95
Visscher, (*L. G.*) Chronologisch Overzigt, enz. Iste en 2de Aflev. Utr. bij *C. v. d. Post, Jr.* 390
——— Toelichtingen tot hetzelve. 390
Volksvertellingen en Legenden. Rott. bij *A. F. H. Smit*. 272
Vondeling, (De) of Liefde en Pligt. II Deelen. Amst. bij *J. C. v. Kesteren*. 575
Voorschriften. (Kalligraphische) Iste en 2de Aflev. Gron. bij *J. Oomkens*. 130
Vriendelijke Vraag, enz. Gron. bij *H. Eekhoff, Hz.* 687
——— beantwoord. Gron. bij *J. Oomkens*. 687